MULTICULTURALISM, IDENTITATE ȘI DIVERSITATE. PERSPECTIVE ISTORICE.

In honorem prof. univ. dr. Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani

MULTIKULTURALISMUS, IDENTITÄT UND DIVERSITÄT. HISTORISCHE PERSPEKTIVEN.

Festschrift für Professor Rudolf Gräf zum 60. Geburtstag

Coord. / Hrsg.

Iosif Marin Balog
Ioan Lumperdean
Loránd Mádly
Dumitru Țeicu

Editura MEGA

https://biblioteca-digitala.ro

MULTICULTURALISM, IDENTITATE ȘI DIVERSITATE. PERSPECTIVE ISTORICE

In honorem prof. univ. dr. RUDOLF GRÄF
la împlinirea vârstei de 60 de ani

MULTIKULTURALISMUS, IDENTITÄT UND DIVERSITÄT. HISTORISCHE PERSPEKTIVEN

Festschrift für Professor Rudolf Gräf zum 60. Geburtstag

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL BANATULUI MONTAN REȘIȚA

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA –
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ECONOMICE ȘI GESTIUNEA AFACERILOR

MULTICULTURALISM, IDENTITATE ȘI DIVERSITATE. PERSPECTIVE ISTORICE

In honorem prof. univ. dr. RUDOLF GRÄF
la împlinirea vârstei de 60 de ani

MULTIKULTURALISMUS, IDENTITÄT UND DIVERSITÄT. HISTORISCHE PERSPEKTIVEN

Festschrift für Professor Rudolf Gräf zum 60. Geburtstag

Coord. / Hrsg.

Iosif Marin BALOG
Ioan LUMPERDEAN
Loránd MÁDLY
Dumitru ȚEICU

EDITURA MEGA • Cluj-Napoca • 2015

https://biblioteca-digitala.ro

© Autorii, 2015

Copertă:
Mihai-Vlad Guță

DTP:
Crina Sincovici

ISBN 978-606-543-667-1

Editura MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

DUMITRU ȚEICU
Profesorul Rudolf Gräf la moment aniversar 11

MIHAELA BEDECEAN
Prof. univ. dr. Rudolf Gräf. Bibliografia selectivă a operei științifice 17

WOLF D. GRUNER
„Erinnerungskultur, Geschichtsbilder und Geschichtspolitik – Überlegungen zu einer deutschen und europäischen Perspektive" 37

FLORIAN KÜHRER-WIELACH
„Örtliche Stammesindividualität und kulturelle Eigenart". Eine Gedankenskizze zu Autonomie und kultureller Souveränität am Beispiel der rumäniendeutschen Gemeinschaften 63

FELICIAN VELIMIROVICI
Postmodernism, Inc. Three Hypotheses Probing the Limits of History 77

CARMEN ANUTZA PILS
Ungewöhnliche Landschaften. Aspekte der Raumgestaltung in der Postmoderne und Gegenwart 87

DUMITRU ȚEICU
Reflecții cu privire la arheologia Banatului 97

ALEXANDRU SIMON
Puteri moderne – puteri medievale: istorie, ideologie și istoriografie în jurul liniei Carpaților în a doua jumătate a secolului XV 113

LIGIA BOLDEA
Câteva observații asupra imaginii femeii în documentele medievale bănățene (1300–1450) 125

LIVIA MAGINA
Amprente feminine într-un oraș de frontieră: femeile în societatea urbană din Caransebeș în epoca modernă timpurie 151

ADRIAN MAGINA
O sursă pentru istoria Banatului în secolul al XVII-lea: Protocoalele capitlului de la Alba Iulia 165

https://biblioteca-digitala.ro

Fritz Mitthof, Lajos-Loránd Mádly
Ein Golddepot aus der Zeit des Horea-Aufstandes? Zur Geschichte eines siebenbürgischen Schatzfundes aus dem Jahre 1796 183

Alexandru-Bogdan Bud
Apusul unei epoci. Ultimele zile din viața împăratului Iosif al II-lea 195

Costin Feneșan
Școala de silvicultură de la Caransebeș (1810–1812) 209

Daniela Deteșan
Valorificarea izvoarelor pașoptiste prin Arhiva Electronică de la Institutul de Istorie al Academiei din Cluj-Napoca. Documente consulare 221

Ela Cosma
Documente militare pașoptiste în Arhiva Electronică de la Institutul de Istorie al Academiei din Cluj-Napoca 235

Adrian Onofreiu
Revoluția de la 1848–1849 – paradigmă din istoria graniței militare năsăudene 247

Mircea-Gheorghe Abrudan
Andrei Șaguna și Alexander Bach 261

Ioan Bolovan, Mircea Chira, Adrian Onofreiu
Telciu (jud. Bistrița-Năsăud) la 1869: tabloul statistico-demografic și socio-economic al unei localități rurale din nord-estul Transilvaniei 297

Ioan-Vasile Leb
140 de ani de la cea de-a doua conferință de unire de la Bonn, dintre ortodocși și vechii-catolici (1875–2015) 323

Volker Wollmann
Schaustufen aus Siebenbürgen im Naturhistorischen Museum in Wien und in anderen mineralogischen Sammlungen Europas 341

Ana-Carina Babeu
Implicarea Bisericii Ortodoxe Române și a autorităților locale în combaterea concubinajului în zona Caransebeșului la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea 379

Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean
Studiu asupra evoluției băncilor și a vieții financiar-bancare în „Cadrilaterul aurifer" al Apusenilor (1885–1914) 385

Sorin Mitu
Românii ardeleni la începutul secolului al XX-lea: loialități și identități în schimbare 405

Ion Cârja
Între împărat și națiune. Români și italieni sub flamură habsburgică în anii Marelui Război 425

https://biblioteca-digitala.ro

ROBERT NAGY
Politica de investiții ale Germaniei la sfârșitul secolulului al XIX-lea și începutul secolului XX 445

PETER URBANITSCH
Bürgerliche Lebenswelten in Cisleithanien 461

NICOLAE TEȘCULĂ
Asociaționismul economic săsesc și publicistica. *Siebenbürgische Verkehrs-Zeitung 1910–1911* 485

GUNDA BARTH-SCALMANI
Der eiserne Wehrmann in Hermannstadt: Kriegsnagelungen als Formen politischer Kommunikation im öffentlichen Raum 493

ANA VICTORIA SIMA, MIRELA ANDREI POPA
Copiii în vreme de război. O perspectivă transilvăneană asupra Primului Război Mondial 501

MIHAI-OCTAVIAN GROZA
Activitatea senatului militar român central al ofițerilor și soldaților din Viena (31 octombrie – 27 noiembrie 1918) 517

NICOLAE BOCȘAN
Șvabii și problema apartenenței Banatului (octombrie 1918 – noiembrie 1919) 533

LUDOVIC BÁTHORY
Dezvoltarea industriei carbonifere în Valea Jiului 1919–1930. Descifrarea sistemului de contabilitate secretă a societăților carbonifere și recalcularea producției de cărbune 549

MARIA GHITTA
Un preot la „Acțiunea Românească": dr. Titus Mălaiu 599

CONSTANTIN BĂRBULESCU
Căsătorie, rasă și eugenism în România interbelică 613

JENS OLIVER SCHMITT
Der „Kreuzzug des Rumänentums" des Mihail Stelescu als legionäre Dissidenz 645

OTTMAR TRAȘCĂ
Rapoartele Serviciului Secret al Armatei române referitoare la organizația maghiară de spionaj și diversiune descoperită la Oradea în 14 august 1940 ... 679

ARTUR LAKATOS
Primele luni ale Armatei Roșii în orașul Cluj, 1944–1946. O abordare socio-antropologică 693

CLAUDIU-SERGIU CĂLIN
Circulara episcopului dr. H.c. Augustin Pacha din 4 iunie 1950 – un document anticomunist în plină eră stalinistă și urmările sale 709

https://biblioteca-digitala.ro

RUDOLF WINDISCH, STELIAN MÂNDRUȚ
Eugen Seidel (1906–1981), deutscher Antifaschist, Professor an der Universität Cluj / Klausenburg (1947–1955) ... 727

LÁSZLÓ WELLMANN
Abordarea relațiilor economice în cadrul discuțiilor româno-ungare în anii '70 ... 751

PETER JORDAN
Raumprägende Wirkungen der Habsburgermonarchie. Eine gegenwartsbezogene geographische Analyse ... 771

https://biblioteca-digitala.ro

RUDOLF GRÄF

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Profesorul RUDOLF GRÄF
la moment aniversar

Profesorul Rudolf Gräf a ajuns acum, la 60 de ani, un prag al vieții, la care fiecare dintre noi face un popas pentru un moment de bilanț. S-au aflat alături de el colegi, prieteni și colaboratori care îl omagiază prin scrisul lor istoric într-o manieră de veche tradiție a vieții academice și universitare. Am bucuria și plăcerea, să-i scriu această laudatio, ca unul care am lucrat alături de Rudolf Gräf, în multele și diversele ipostaze prin care am trecut împreună, în aproape patru decenii complicate din istoria recentă a României și care s-au răsfrânt și asupra destinelor noastre.

S-a născut la Reșița în 26 ianuarie 1955, în inima Banatului Montan, un oraș marcat de o tradiție industrială de peste două veacuri, în care germanii au jucat un rol de primă importanță. Reșița era un oraș cu un pronunțat clivaj etnic și confesional, evident chiar în structura sa urbană, dezvoltată pe albia râului Bârzava. Reșița însă era și un spațiu cu o veche tradiție europeană, începută sub administrația austriacă a Banatului după 1718, în care conviețuirea etnică și confesională a reprezentat, ca în întreg Banatul de altminteri, un mod de viață. Identitatea etnică și atmosfera tolerantă a provinciei s-au imprimat de timpuriu, de la școala germană pe care a frecventat-o la Reșița și de la parohia catolică a orașului, condusă în vremurile grele și tulburi din vremea comunismului de un admirabil preot paroh, care a fost monseniorul Lakner. Cele două instituții invocate mai sus au constituit factori de păstrare a identității etnice, dar și de conviețuire multiconfesională într-o perioadă, în care tăvălugul unificator de voințe, conștiințe și identități regionale se mișca nestingherit de-a lungul și de a latul României.

Meseria de istoric a învățat-o la Iași, într-o veche și respectabilă instituție de cultură în care trudeau, în deceniile de dinainte de 1989, profesioniști ai scrisului istoric. Tânărul absolvent al Universității din Iași a revenit în anul 1981 în Banat, inițial în învățământul secundar și, mai apoi, din anul 1984 devenind muzeograf la Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin din Reșița. Munca în arhive a tânărului istoric din perioada 1984 și până în anul 2000, cât am lucrat împreună la Reșița, a fost o perioadă fertilă și plină de acumulări în domeniul istoriei moderne și recente a Banatului. Investigația

https://biblioteca-digitala.ro

profundă a surselor istorice în perioada petrecută în instituția muzeologică din Reșița a constituit fundamentul solid pe care el și-a construit ulterior, după anul 2000, cariera de cercetător științific al Centrului de Studii Transilvane și aceea de profesor al Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca.

O carieră științifică și didactică având la baza edificiului multă muncă, cu o verticalitate exemplară și conștiință civică constituie jaloane ale itinerariului istoriografic parcurs de profesorul Rudolf Gräf.

Afinitatea pentru istoria economică și socială a provinciei bănățene au fost evidente încă de la debutul său istoriografic, marcat de studii publicate în revista *Banatica* ce apărea la Reșița. Actele de inspectare a uzinelor reșițene, dar și a regiunii montanistice bănățene din anii 1813–1815, care prezentau o plajă de informații pe cât de diversă pe atât de bogată, au oferit oportunitatea celor dintâi investigații de istorie economică a Banatului, publicate în anul 1987 în anuarul reșițean (*Banatica*, 9, 1987, p. 399–407). Ele sunt relevante deopotrivă prin informațiile oferite pentru istoria economică a Reșiței, pentru istoria socială, pentru cheltuielile cu salarii, chirii și robota prestată la cărăușia fierului și a minereului. Un document din anul 1857, o radiografie exactă a resurselor geologice din valea Bistrei și parțial din Clisura Dunării, care au permis deschiderea exploatărilor miniere, dar și ridicarea unor fabrici siderurgice în aceste zone au constituit o oportunitate în exersarea aptitudinilor de cercetare la începuturile meseriei de istoric. Travaliul istoriografic făcut numai pe temeiul surselor istorice îl regăsim permanent în munca de investigare a veacului al XIX-lea în Banat. Istoria socială a Banatului Montan la mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu preluarea acestui ținut de către Societatea StEG, a constituit un subiect aparte de investigare, cu un palier divers al microzonelor, a structurilor etnice implicate în exploatările miniere și a pădurilor din Munții Banatului, în fabricile și uzinele metalurgice de la Reșița, Bocșa, Anina și Oravița (*Banatica*, 14, 1996, p. 225–234).

Temele de cercetare care se regăsesc în scrisul promovat de Rudolf Gräf aparțin de istoria economică a veacului al XIX-lea în Banat, fiind evidente pe tot parcursul operei sale. Ele sunt legate, într-o anumită măsură, de originea lui germană, de istoria locală a provinciei bănățene și, nu în ultimul rând, se circumscriu într-un demers de construcție a identității istorice a Banatului, tot mai evident în scrisul istoric, începând cu deceniile opt și nouă ale secolului trecut. Liderii acestui curent de construcție identitară au fost istoricii Nicolae Bocșan și Costin Feneșan, ce au revigorat o construcție începută de Ioan Dimitrie Suciu la finele perioadei interbelice. Rudolf Gräf n-a înscris în preocupările sale cercetarea etno-centrică a șvabilor dunăreni, temă predilectă a istoriografiei germane bănățene la finele veacului al

https://biblioteca-digitala.ro

XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. A evitat, chiar și atunci când se impunea în studiile de istorie economică, să evidențieze aportul german la dezvoltarea economică a provinciei bănățene sau a făcut-o într-un mod elegant și ponderat.

Abordând istoria economică a Banatului în veacul al XIX-lea, care se confundă în bună parte cu istoria StEG, el continuă un demers al istoricului Costin Feneșan și al lui Volker Wollmann, care au focusat o parte a activității lor științifice pe istoria economică a Banatului în veacul al XVIII-lea. În anul 1991 a apărut o monografie consacrată mineritului la Anina. Costin Feneșan și Rudolf Gräf, cel dintâi abordând activitatea minieră din 1792 până la 1855, iar Rudolf Gräf investigarea activității miniere și metalurgice la Anina în perioada 1855–1918, au oferit un model de abordare a istoriei economice a Banatului pe un segment de nișă, pe o perioadă mai lungă a istoriei. Dezbaterea propusă cu privire la Anina în perioada StEG a prefațat abordarea de sinteză oferită de către Rudolf Gräf în monografia consacrată StEG și editată în anul 1997 de Muzeul Banatului Montan din Reșița. Abundența de surse istorice din arhivele locale din Banat i-a îngăduit realizarea unei construcții istoriografice temeinice. Abordarea propusă pentru istoria Societății privilegiate, cezaro-crăiești austriece a căilor ferate de stat (StEG), este una modernă și complexă, ce vizează istoria economică și, deopotrivă, pe cea socială a spațiului de sud al Banatului, în perioada 1855-1918. Evoluția istorică locală a fost mereu discutată într-un context de ansamblu central european, Banatul fiind provincie componentă a Imperiului Habsburgic. Evoluția economică, cu analize punctuale ale producției miniere și metalurgice în centrele importante ale StEG din Banat, ocupă un loc dominant în economia lucrării, nefiind neglijate chestiunile de istorie socială, mișcarea asociaționistă în perioada invocată, relațiile societății cu biserica și școala, impactul activității acesteia cu lumea rurală românească din Banatul Montan. Toate cele invocate mai sus au făcut din lucrarea lui Rudolf Gräf un reper ferm al scrisului istoric cu privire la istoria Banatului în veacul al XIX-lea. Chestiuni punctuale din epoca StEG în Banat au fost relevate și în studii recente, din anii 2010–2011, cu privire la evoluția spațiului regional al Banatului sau la modernitatea provinciei la finele veacului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

În activitatea profesorului Rudolf Gräf nu au lipsit preocupările pentru investigarea istoriei Banatului în veacul al XVIII-lea, după integrarea acestuia în structurile administrative și militare ale Imperiului Habsburgic. Războaiele turco-austriece din Banat, din anii 1788–1791, au fost un subiect cu o remarcabilă abordare a istoriei moderne a frontierei dunărene, fiind construită pe o sursă de primă importanță – „manuscrisul căpitanului Carol Swab" – participant direct la războiul turco-austriac.

https://biblioteca-digitala.ro

Publicarea corespondenței profesorului Fritz Valjavec (1909–1960) de la München, dusă în perioada 1935-1944 cu oameni de cultură, istorici și lingviști din România i-a oferit lui Rudolf Gräf și deopotrivă celuilalt editor al corespondenței, Stelian Mândruț, oportunitatea unei discuții privitoare la destinul unui istoric în perioada dominată de ascensiunea național socialismului în Germania. Dezbaterea pe care o propun cei doi istorici clujeni, Rudolf Gräf și Stelian Mândruț, aduce în prim planul discursului istoriografic destinul uman al lui Fritz Valjavec, interferența omului de știință cu ideologia național socialistă și, nu în ultimul rând, reprezintă o temă majoră a cercetării istorice germane, aceea a istoriei germanilor din sud-estul Europei și a rolului lor civilizator în acest spațiu al continentului. Sigur, dezbaterea istoriografică cu privire la influența ideologiei național socialiste germane asupra cercetării istorice în perioada interbelică este departe de a se fi încheiat, poziționările nuanțate mai vechi fiind astăzi înlocuite cu clișee în alb și negru. În opinia mea, restituirea istoriografică bilingvă propusă de Rudolf Gräf și Stelian Mândruț oferă câteva teme de reflexie cu privire la meseria de istoric în perioadele complicate ale istoriei recente, pe de o parte și, în egală măsură, oferă un model de abordare a istoriei și rostului germanilor din afara granițelor naționale. Trebuie remarcată consecvența germană în această privință, pe tot parcursul secolului trecut și până astăzi, când aceste preocupări științifice, culturale și muzeologice se continuă la parametrii Europei de astăzi, însă în spiritul tradiției germanice.

Nu pot să nu subliniez, aici și acum, vocația lui Rudolf Gräf de constructor de punți cu lumea culturală germană, pe care a derulat-o cu abnegație, dăruire și într-un profund spirit de generozitate. Cel dintâi demers a fost inițiat la Reșița, în anul 1991, când s-a organizat la Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin o expoziție despre cultura germană din Banatul Montan. A fost un act recuperator al identității culturale germane din acest spațiu european.

Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, al cărui profesor este din anul 2000, i-a oferit oportunități de parteneriate în domeniul învățământului, al studiilor doctorale cu instituțiile din mediul universitar german din Austria și Germania. Funcția de prorector al Universității „Babeș-Bolyai", pe care o deține din anul 2008, responsabil cu linia de studii germane, l-a adus în poziția de a construi relații de colaborare cu Universitățile din Magdeburg, Rostock, cu Universitatea din Tübingen și mai recent cu cea din Passau. A stabilit o relație temeinică cu Universitatea din Graz, organizând conferințe științifice alături de profesorul Harald Heppner.

Doresc să reiau aici, și am s-o fac ori de câte ori am ocazia, o observație a lui Nicolae Iorga referitoare la istoria modernă și recentă a Banatului: actele

https://biblioteca-digitala.ro

administrației militare și civile austriece sunt înscrise între sursele de mare importanță pentru o altă istorie a Banatului: „Cercetarea de care vorbesc, spunea Nicolae Iorga în *Observații și probleme bănățene* în anul 1940, ar trebui să se facă metodic, de oameni modești și muncitori, pe care să nu-i dezguste necontenita întoarcere a foilor în registre sau orbecăirea în acte separate, unde utilul și superfluul se amestecă în fiecare moment". Rudolf Gräf, prin origine și firea sa meticuloasă, s-a înscris de la bun început pe un astfel de drum, în demersul său la construcția istoriografică a provinciei bănățene. Din această perspectivă, el se înscrie într-o tradiție, evidentă pe la mijlocul secolului trecut, în care-i găsim laolaltă pe I. D. Suciu, Felix Milleker, pe Nicolae Bocșan, Costin Feneșan și Alexander Krischan.

Demersul istoriografic de omagiere a profesorului Rudolf Gräf, pe care l-au făcut istorici din Banat și Transilvania, și pe care am avut bucuria de a-l prefața, se înscrie în actele de solidaritate ale breslei cu unul din reprezentanții acesteia, ce a adus meseria de istoric în agora cetății prin muncă și verticalitate exemplară.

Dumitru ȚEICU

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Prof. univ. dr. RUDOLF GRÄF
Bibliografia selectivă a operei științifice*

1985

• „Amenajări hidrotehnice din județul Caraș-Severin, în sec. XVIII–XX". În: „Banatica". Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 1985, VIII, pp. 283–303.

• „«Constante» und «zufällige» Arbeiter. Aus Übergabeprotokollen des k.k. Montan Aerars an die STEG (I)". În: „Neuer Weg. Zeitung des Landesrates der Front der Sozialistischen Demokratie und Einheit", București, 1985, Jahrgang 37, Nr. 11.233, 9 Juli, p. 4.

• „Două documente referitoare la începuturile furnalelor din Reșița". În: „Banatica". Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 1985, VIII, pp. 255–264.

• „«Um ein Quantum Clafter Holz». Urkunden über die Reschitzaer Werksgründung von 1771". În: „Neuer Weg. Zeitung des Landesrates der Front der Sozialistischen Demokratie und Einheit", București, 1985, Jahrgang 37, Nr. 11.144, 26 März, p. 4.

• „Werkinspektion Anno 1815. Die Reschitzaer Eisenwerke kurz vor ihrer ersten grösseren Erweiterung". În: „Neuer Weg. Zeitung des Landesrates der Front der Sozialistischen Demokratie und Einheit", București, 1985, Jahrgang 37, Nr. 11.334, 5 November, p. 4.

1986

• „Panteon afectiv: Istoricul Ion Sârbu". În: „Flamura", Reșița, 1986, XXXVIII, nr. 3585, din 29 iulie, p. 6. / În colaborare cu Florin Pîrvu /.

1987

• „Informații documentare despre uzinele din Reșița, 1814–1815". În: „Banatica". Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 1987, IX, pp. 309–407.

1988

• „Die Pächter gingen pleite. ...weil sie der Konkurrenz des Erdöls unterlagen. Ein wenig bekanntes Kapitel Südbanater Industriegeschichte. Die

* Întocmită de Mihaela Bedecean.

https://biblioteca-digitala.ro

Schieferölgewinnung in Anina und Oravița (II)". În: „Neuer Weg. Zeitung des Landesrates der Front der Sozialistischen Demokratie und Einheit", București, 1988, Jahrgang 40, Nr. 12.249, 18 Oktober, p. 4.

• „Răscoala lui Andreas Hofer și ecourile ei în Banat". În: „Magazin istoric. Revistă de cultură istorică", 1988, XXII, nr. 11, noiembrie, p. 22.

• „Schieferöl aus der Ölfabrik. Ein wenig bekanntes Kapitel Südbanater Industriegeschichte. Die Schieferölgewinnung in Anina und Oravița (I)". În: „Neuer Weg. Zeitung des Landesrates der Front der Sozialistischen Demokratie und Einheit", București, 1988, Jahrgang 40, Nr. 12.237, 4 Oktober, p. 4.

1989

• „Dampflokomobile und Elektroloks. Der Anbruch des Dampfmaschinenzeitalters (II)". În: „Neuer Weg. Zeitung des Landesrates der Front der Sozialistischen Demokratie und Einheit", Bucureşti, 1989, Jahrgang 41, Nr. 12.387, 29 März, p. 4.

• „Steinkohlenbergbau im Banater Bergland. Der Anbruch des Dampfmaschinenzeitalters (I)". În: „Neuer Weg. Zeitung des Landesrates der Front der Sozialistischen Demokratie und Einheit", Bucureşti, 1989, Jahrgang 41, Nr. 12.380, 21 März, p. 4.

1990

• „Der Preis für die Kohle. Grubenunglücke im Banater Bergland im 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts". În: „Neuer Weg – Raketenpost. Unsere Kinderbeilage", 1990, 32 (1012), 15 August, p. 6.

• „Două dintre cele mai vechi uzine hidroelectrice din România și sistemele lor de aducțiune a apei". În: „Revista muzeelor", 1990, XXVII, nr. 3–4, pp. 101–109.

• „Informații despre mineritul și metalurgia bănățeană de la mijlocul veacului al XIX-lea". În: „Banatica". Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 1990, X, pp. 297–309. / În colaborare cu Vasile Mircea Zaberca /.

1991

• „Activitatea minieră și metalurgică între anii 1855–1918". În: *Din istoria cărbunelui. Anina 200*, Reșița, Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 1991, pp. 51–96.

• „Die Wasserhaltung der Bergdomäne Reschitza und Umgebung im 18.–20. Jahrhundert". În: „Forschungen zur Volks-und Landeskunde", 1991, XXXIV, nr. 1–2, pp. 125–137.

https://biblioteca-digitala.ro

1992

• Ion Sîrbu, *Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab, 1632–1654. Cu privire la istoria Orientului European*, Timișoara, Editura de Vest, 1992, 249 p. / Ediție îngrijită și traducere /.

1994

• „Einige Betrachtungen zur wirtschaftlichen Lage in der Rumänisch-Banater Militär-Grenze am Anfang des 19. Jh.". În: *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact*, edited by Liviu Maior, Nicolae Bocşan, Ioan Bolovan, Iaşi, Editura Glasul Bucovinei, 1994, pp. 55–65.

1995

• „Daten über den siebenbürgischen und banatischen Bergbau bis zu Borns Zeitung". În: „Banatica". Muzeul de Istorie al județului Caraş-Severin, 1995, XIII, nr. 2, pp. 57–70.

• Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, Oradea, Imprimeria de Vest, 1995, 141 p., 16 f. il. / Traducere din limba germană, note și redactare, în colaborare cu Werner Kremm /.

1996

• *Din istoria frontierei bănățene. Ultimul război cu turcii 1788–1791*, Reșița, Editura Banatica, 1996, 151 p. / În colaborare cu Valeriu Leu /.

• „Forța de muncă pe posesiunile bănățene ale STEG. Structura ei". În: „Banatica". Muzeul de Istorie al județului Caraş-Severin, 1996, XIV, pp. 225–234.

• „Strukturelle Änderungen in der Banater Wirtschaft im 18–20 Jh.". În: „Banatica. Beiträge zur deutschen Kultur". Kulturverband der Banater Deutschen, Tübingen – München, 1996, 2.

• „Veränderungen in der Wirtschaft des Banater Montangebietes im 18–20 Jh.". În: *Banatica. Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstag*, Wien, Verband der Banater Schwaben in Österreich, 1996, pp. 117–120.

• Alina Mungiu Pippidi, *Die Rumänen nach '89. Sozio-politische Studie*, Reşița, Editura InterGraf, 1996, 304 p. / Übersetzung aus dem Rumänischen, in Zusammenarbeit mit Werner Kremm /.

1997

• „Die Entwicklung des Südbanater Industriegebietes". În: „Materialien". Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, München-Tübingen, 1997, VI, pp. 79–85.

https://biblioteca-digitala.ro

• *Domeniul bănățean al Stegului: 1855–1920. Din istoria industrială a Banatului montan*, Reșița, Editura Banatica, 1997, 370 p.

• *Domeniul bănățean al StEG: 1855–1920. Minele și uzinele aferente. Teză de doctorat*, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Istorie și Filozofie, 1997, 286 f. Conducător științific: prof. univ. dr. Nicolae Bocșan.

• *Fenomenul muncitoresc și social-democrat din România. Secolele 18–20. Lucrările prezentate la Simpozionul de la Reșița, 23–25 mai 1997*, Reșița, Editura InterGraf, 1997, 104 p. / Redactor, în colaborare cu Werner Kremm /.

• *Hermann Heel (1895–1964). Om – Peisaj – Muncă. Expoziție foto retrospectivă. Hermann Heel. Mensch – Landschaft – Arbeit. Retrospektive Fotoausstellung*, Bukarest, Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien, 1997, 55 p. / Redaktion, in Zusammenarbeit mit Werner Kremm /.

• „Primele asociații și organizații muncitorești în Banatul Montan”. În: *Fenomenul muncitoresc și social-democrat din România. Secolele 18–20. Lucrările prezentate la Simpozionul de la Reșița, 23–25 mai 1997*, redactori Rudolf Gräf, Werner Kremm, Reșița, Editura InterGraf, 1997, pp. 17–33.

1998

• *Das rumänische Banat. Reiseführer für Südwestrumänien*, Graz, Austria Medien Service GmbH, 1998, 262 p. / In Zusammenarbeit mit Johannes Brudnjak, Werner Kremm /.

• „Imaginea românului din Banat în viziunea unor cărturari și funcționari austrieci”. În: *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, vol. II, coord. Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, pp. 109–122.

• Victor Brătfălean, *25 de ani de mișcare muncitorească la Reșița, 1903–1928*, Reșița, Editura InterGraf, 1998, 99 p. / Traducere și note, în colaborare cu Werner Kremm /.

• Michael Kunczik, Astrid Zipfel, *Introducere în știința publicisticii și a comunicării. Manual de știința comunicării*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, 266 p. / Traducere, în colaborare cu Werner Kremm /.

• Oskar Lafontaine, Christa Müller, *Nu vă fie teamă de globalizare. Bunăstare și muncă pentru toți*, Reșița, Editura InterGraf, 1998, 345 p. / Traducere /.

2000

• „Evenimentele militare din toamna și iarna anului 1848 în Banatul montanistic”. În: *Revoluția de la 1848–1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică*, coord. Camil Mureșanu, Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, pp. 297–309.

https://biblioteca-digitala.ro

• „Germanii din Banat sau istoria între două emigrări. Cercul care s-a închis". În: *Germanii din Banat prin povestirile lor*, coord. Smaranda Vultur, București, Editura Paideia, 2000, pp. 13–32.

• „Județul Caraș-Severin, o regiune industrială veche cu un potențial industrial-cultural și turistic care așteaptă să fie valorificat". În: *Calea fierului din Banat. Un proiect de dezvoltare regională pe baza turismului industrial*, editor Fundația „Friedrich Ebert" România, Reșița, Editura InterGraf, 2000, pp. 149–162.

• „Über die Anfänge der deutschen Geschichtsschreibung des Banats im 19. Jh.". În: „Transylvanian Review", 2000, IX, nr. 2, pp. 58–65.

• *Calea fierului din Banat. Un proiect de dezvoltare regională pe baza turismului industrial*, editor Fundația „Friedrich Ebert" România, Reșița, Editura InterGraf, 2000, 488 p. / Traducere, în colaborare cu Werner Kremm /.

• Harald Heppner, *Austria și Principatele Dunărene (1774–1812). O contribuție la politica sud-est europeană a habsburgilor*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, 297 p. / Traducere, în colaborare cu Werner Kremm /.

2001

• *Cronologia Europei Centrale (1848–1989)*, Iași, Editura Polirom, 2001, 356 p. / În colaborare cu Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Stelian Mândruț, Radu Mârza /.

• „Karl-Kurt-Klein", Reihe 1: *Teatru și politică. Teatre minoritare de limba germană din sud-estul Europei în secolul al XX-lea. Theater und Politik. Deutschsprachige Minderheitentheater in Südosteuropa im 20. Jahrhundert*, hrsg. Horst Fassel, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, 348 p. / Editor al seriei /.

2002

• „Das Banater Montangebiet". În: *Vom deutschen Südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen. Dan hier ist beser zu leben als in dem Schwaben Land. Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania. Pentru că aici este mai bine de trăit decât în țara șvabilor*, hrsg. Annemarie Röder, Stuttgart, Haus der Heimat, 2002, pp. 58–66.

• „Das Banater Montangebiet in den Umschwungjahren 1918–1923". În: *Vel'ká politika a malé regióny. Malé regióny vo vel'kej politike, vel'ká politika v malých regiónoch. Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918–1939)*, edit. Peter Švorc, Michal Danilák, Harald Heppner, Prešov; Graz, Universum, 2002, pp. 298–310.

• Harald Heppner, *Contribuții la istoria României și a românilor*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, 207 p. / Traducere /.

https://biblioteca-digitala.ro

• „Karl-Kurt-Klein", Reihe 2: *Deutsche Regionalliteratur im Banat und in Siebenbürgen im Vielvölkerraum. Workshop Deutsche Sprache im Unterricht*, hrsg. Horst Fassel, Elena Viorel, Ildiko Tóth-Nagy, Emilia Muncaciu-Codarcea, Cluj-Napoca; Tübingen, Presa Universitară Clujeană; Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, 2002, 267 p. / Editor al seriei /.

2003

• „Cruci în cimitirele Banatului Montan. Kreuze auf den Friedhöfen des Banater Berglands". În: Erwin Josef Ţigla, *Pomul vieţii pentru eternitate. Arta turnării metalului din Banatul Montan. Lebensbäume der Ewigkeit. Gießereikunst aus dem Banater Bergland*, Reşiţa, Editura InterGraf, 2003, pp. 14–17.

• „Din memorialistica revoluţiei de la 1848". În: „Anuarul Institutului de Istorie «George Bariţ» Cluj-Napoca. Series Historica", 2003, XLII, pp. 269–280. / În colaborare cu Nicolae Bocşan /.

• „The Emigration of the Etnic Germans of Romania under Communist Rule". În: *Tolerance and Intolerance in Historical Perspective*, edited by Csaba Lévai, Vasile Vesa, Pisa, Edizione Plus, 2003, pp. 53–69. / În colaborare cu Mihai Grigoraş /.

• *Revoluţia de la 1848 în Munţii Apuseni. Memorialistică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 209 p. / În colaborare cu Nicolae Bocşan /.

• Josef Schmidt, *Die Deutschböhmen im Banate. Ein Heimatbuch um die Jahrhundertwende*, Reşiţa, Editura InterGraf, 2003, 331 p. / Editor /.

• Paul Ullmann, *Relaţiile Austriei cu România între 1945 şi 1955*, Iaşi, Institutul European, 2003, 296 p. / Traducere şi îngrijirea ediţiei, în colaborare cu Mihai Grigoraş /.

2004

• *Einführung in die Geschichte der europäischen Neuzeit. Mit einem Blick auf die Geschichte der Gründung der USA und auf die europäisch-amerikanischen Beziehungen im 18.–20. Jahrhundert*, Klausenburg, Klausenburger Universitätspresse, 2004, 314 p. / În colaborare cu Sorin Mitu /.

• *Patrimoniul cultural al României: Transilvania. The Cultural Heritage of Romania: Transylvania. Patrimoine culturel de la Roumanie: Transylvanie. Das Kulturerbe Rumäniens: Siebenbürgen. Il patrimonio culturale della Romania: La Transilvania*, coord. Ioan-Aurel Pop, Marius Porumb, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvane, 2004, pp. 45–58, 73–93. / Traducerea textelor în limba germană /.

https://biblioteca-digitala.ro

• / Recenzie la /: *Handbuch der historischen Stätten. Siebenbürgen*, ed. Harald Roth, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 2003, 309 p. În: „Colloquia. Journal of Central European History", 2003–2004, X-XI, nr. 1–2, pp. 328–330.

• / Recenzie la /: Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukovina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, München, R.Oldenbourg Verlag, 2001, 497 p. În: „Colloquia. Journal of Central European History", 2003–2004, X–XI, nr. 1–2, pp. 339–343.

2005

• „Cuvânt înainte". În: Erhard Busek, Werner Mikulitsch, *Uniunea Europeană și drumul spre răsărit*, ediție de Rudolf Gräf, Mihai Grigoraș, Iași, Institutul European, 2005, pp. 9–11.

• *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, 428 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Lenke Varga, Marcel Lukas Vosicky /.

• Ion Sârbu, *Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab, 1632–1654. Cu privire la istoria Orientului european*, ediția a II-a revăzută, Timișoara, Editura de Vest, 2005, 215 p. / Editor și traducător /.

• Erhard Busek, Werner Mikulitsch, *Uniunea Europeană și drumul spre răsărit*, Iași, Institutul European, 2005, 228 p. / Editor, în colaborare cu Mihai Grigoraș /.

• Ioan-Aurel Pop, *Die Rumänen und Rumänien. Eine kurze Geschichte*, Klausenburg, Rumänische Kulturinstitut, 2005, 278 p. / Übersetzung aus dem Rumänischen /.

• Marius Porumb, *Biserici de lemn din Maramureș. The Timber Churches of Maramureș. Églises en bois de Maramureș. Holzkirchen der Maramuresch*, București, Editura Academiei Române, 2005, pp. 81–101, 107–116. / Traducerea textelor în limba germană /.

• / Recenzie la /: Dieter Knall, *Aus der Heimat gedrängt. Letzte Zwangsumsiedlungen steirischer Protestanten nach Siebenbürgen unter Maria Theresia*, Graz, Selbstverlag der Historischen Landeskommission, 2002, 343 p. În: „Transylvanian Review", 2005, XIV, nr. 2, pp. 144–152.

2006

• „Über die Notwendigkeit von rumänischen Übersetzungen aus der österreichischen Geschichtsschreibung". În: *Kulturübersetzung. Wissens-und Kulturtransfer der Österreich-Bibliotheken im Rahmen des Südosteuropaprogramms der Auslandkultur. Culture for Stability*, Wien, 2006, pp. 7–10.

https://biblioteca-digitala.ro

• *Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, 255 p. / În colaborare cu Ioan Lumperdean, Mihaela Salanță /.

• *Patrimoniul natural și cultural al României: Munții Apuseni. The Natural and Cultural Heritage of Romania: Western Mountains. Le patrimoine naturel et culturel de la Roumanie: les Carpates Occidentales. Natur- und Kunstdenkmäler Rumäniens: die Westkarpaten. Il patrimonio naturale e culturale della Romania: i Carpazi Occidentali*, coord. Ioan-Aurel Pop, Marius Porumb, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2006, pp. 47–59, 75–87. / Traducerea textelor în limba germană /.

• Mihaela Sanda Salontai, *Biserica fortificată din Prejmer. Die Kirchenburg von Tartlau. The Fortified Church from Prejmer. L'Église Fortifiée de Prejmer*, București, Editura Academiei Române, 2006, pp. 25–42, 87–92. / Traducerea textelor în limba germană /.

2007

• *Biserică, Societate, Identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, 920 p. / Coordonator, în colaborare cu Sorin Mitu, Ana Victoria Sima, Ion Cârja /.

• „Cuvânt înainte". În: *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Lucrările Conferinței Internaționale „Mișcări de populație în Transilvania în timpul celor două războaie mondiale", Cluj-Napoca, 24–27 mai 2006. Omagiu academicianului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 80 de ani*, coord. Rudolf Gräf, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 9–12. / În colaborare cu Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean /.

• „Die Erweiterung der Grenzen Europas. Die Habsburger in Siebenbürgen und Klausenburg (1683–1699)". În: *Klausenburg. Wege einer Stadt und ihrer Menschen in Europa*, hrsg. Rudolf Gräf, Ulrich Burger, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 105–115.

• „Identitate păstrată, identitate asumată. Despre viața culturală a germanilor din Banat și Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea". În: *Biserică, Societate, Identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, coord. Rudolf Gräf, Sorin Mitu, Ana Victoria Sima, Ion Cârja, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 285–296.

• *Klausenburg. Wege einer Stadt und ihrer Menschen in Europa*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, 253 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Ulrich Burger /.

https://biblioteca-digitala.ro

• *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Lucrările Conferinței Internaționale „Mișcări de populație în Transilvania în timpul celor două războaie mondiale", Cluj-Napoca, 24–27 mai 2006. Omagiu academicianului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, 332 p. / Coordonator, în colaborare cu Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean /.

• „Rumänien, Ungarn und die Minderheitenfrage zwischen Juli 1940 und August 1944". În: *Zwangsmigrationen im mittleren und östlichen Europa. Völkerrecht-Konzeptionen-Praxis (1938–1950)*, edit. Ralph Melville, Jiři Pešek, Claus Scharf, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2007, pp. 259–308. / In Zusammenarbeit mit Ottmar Trașcă /.

• „STEG: Paths and Economic Behaviours (1855–1922)". În: *The Proceedings of the International Conference „Competitiveness and European Integration", October 26–27, 2007 Cluj-Napoca, Romania. Vol.: Economics*, edit. Mihaela Rovinaru, Andrei Mocan, Cluj-Napoca, Editura Alma Mater, 2007, pp. 87–91. / În colaborare cu Ioan Lumperdean /.

• „Zur Einleitung: Klausenburg, Cluj-Napoca, Kolozsvár – Annäherungen an eine Stadt in Siebenbürgen". În: *Klausenburg. Wege einer Stadt und ihrer Menschen in Europa*, hrsg. Rudolf Gräf, Ulrich Burger, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 7–9. / In Zusammenarbeit mit Ulrich Burger /.

• Marius Porumb, Ciprian Firea, *Cetatea Câlnic Die Burg Kelling. Câlnic Fortress. La Forteresse de Câlnic*, București, Editura Academiei Române, 2007, pp. 31–46, 91–100. / Traducerea textelor în limba germană /.

• *Cluj. Kolozsvár. Klausenburg. Album istoric*, coord. Tudor Sălăgean, I. Maxim Danciu, Ștefan Socaciu, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2007, pp. 237–272, 313–316. / Traducerea textelor în limba germană /.

• *Patrimoniul cultural al României: Transilvania. The Cultural Heritage of Romania: Transylvania. Patrimoine culturel de la Roumanie: Transylvanie. Das Kulturerbe Rumäniens: Siebenbürgen. Il patrimonio culturale della Romania: La Transilvania*, coord. Ioan-Aurel Pop, Marius Porumb. Ediția a 2-a revăzută, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2007, pp. 45–58, 73–93. / Traducerea textelor în limba germană /.

• Ioan-Aurel Pop, *Die Rumänen und Rumänien. Eine kurze Geschichte*, zweite, verbesserte Auflage, Klausenburg, Rumänische Akademie. Zentrum für Siebenbürgische Studien, 2007, 278 p. / Übersetzung aus dem Rumänischen /.

• „Karl-Kurt-Klein", Reihe 3: Horst Fassel, *Bühnen-Welten vom 18.–20. Jahrhundert Deutsches Theater in den Provinzen des heutigen Rumänien. Mapamondul scenic din sec. al 18-lea până în sec. al 20-lea. Teatrul de limbă*

https://biblioteca-digitala.ro

germană în provinciile României de azi, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, 422 p. / Editor al seriei, în colaborare cu Horst Fassel /.

• „Karl-Kurt-Klein", Reihe 4: *Deutsch: Zukunftssprache in den neuen EU-Staaten? Perspektive der deutschen Sprache und Literatur in Ost- und Südosteuropa nach 2004. Limba germană: limbă cu viitor în noile state ale UE? Perspectivele limbii și literaturii germane în Europa de sud-est după 2004. Arbeiten der Internationalen Wissenschaftlichen Tagung vom 24. bis 26. November 2005 in Tübingen*, hrsg. Horst Fassel, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2007, 183 p. / Editor al seriei, în colaborare cu Horst Fassel /.

• „Veröffentlichungen des Deutschen Instituts der Babeş-Bolyai Universität Klausenburg", Reihe Geschichte, Urkunden und Quellen, Band 1: Lajos Loránd Mádly, *Vierhundertfünfzehn Tage in Wien. Das Tagebuch der siebenbürgisch-sächsischen Nationaldeputation (1850–1851)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, 463 p. / Editor al seriei, în colaborare cu Lajos Loránd Mádly /.

• „Veröffentlichungen des Deutschen Instituts der Babeş-Bolyai Universität Klausenburg". Reihe Geschichte, Urkunden und Quellen, Band 2: *Klausenburg. Wege einer Stadt und ihrer Menschen in Europa*, hrsg. Rudolf Gräf, Ulrich Burger, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, 253 p. / Editor al seriei, în colaborare cu Lajos Loránd Mádly /.

2008

• „La StEG, un succès économique au Banat". În: „Transylvanian Review", 2008, XVII, nr. 3, pp. 54–60. / În colaborare cu Ioan Lumperdean /.

• *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár. Festschrift anlässlich des 5-jährigen Bestehens der Österreich-Bibliothek Klausenburg 2008*, Band II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 220 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Ute Michailowitsch /.

• „Realități politice în Transilvania (1711–1847). Viața politică la sași". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 303–309. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• *Rumänien. Geschichte und Geographie*, Wien, Böhlau Verlag, 2008, 261 p. / In Zusammenarbeit mit Kurt Scharr /.

• *Timișoara sub asediu. Jurnalul feldmareșalului Georg v. Rukavina (aprilie-august 1849). Contribuție documentară*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 170 p.

https://biblioteca-digitala.ro

• „Transilvania în cadrul monarhiei habsburgice (1711–1847). Biserică și stat la sași și șvabi". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 109–111. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Transilvania în cadrul monarhiei habsburgice (1711–1847). Cultura germanilor din Banat". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 184–190.

• „Transilvania în cadrul monarhiei habsburgice (1711–1847). Cultura săsească". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 179–184. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Transilvania în cadrul monarhiei habsburgice (1711–1847). Economie și structuri sociale". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 71–94. / În colaborare cu Ioan Lumperdean, Thomas Nägler /.

• „Transilvania între Revoluție și Unirea din 1918. Naționalitățile și dualismul. Cazul germanilor din Banat". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 453–460.

• „Transilvania între Revoluție și Unirea din 1918. Naționalitățile și dualismul. Cazul sașilor". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 449–452. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Transilvania între Revoluție și Unirea din 1918. Regimul neoabsolutist". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 385–401. / În colaborare cu Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan, Thomas Nägler /.

• „Transilvania pe drumul modernizării (1850–1918). Biserică și stat la sași și șvabi". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 550–552. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

https://biblioteca-digitala.ro

• „Transilvania pe drumul modernizării (1850–1918). Cultura germanilor din Banat". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III. (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 589–598.

• „Transilvania pe drumul modernizării (1850–1918). Cultura săsească". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 584–589. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Transilvania pe drumul modernizării (1850–1918). Economie și structuri sociale". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. III (de la 1711 până la 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 505–529. / În colaborare cu Ioan Lumperdean, Thomas Nägler /.

• „Vorwort". În: *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár. Festschrift anlässlich des 5-jährigen Bestehens der Österreich-Bibliothek Klausenburg 2008*, Band II, hrsg. Rudolf Gräf, Ute Michailowitsch, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, pp. 7–9. / In Zusammenarbeit mit Ute Michailowitsch /.

• „Veröffentlichungen des Deutschen Instituts der Babeș-Bolyai Universität Klausenburg", Reihe Geschichte, Urkunden und Quellen, Band 3: Rudolf Gräf, *Timișoara sub asediu. Jurnalul feldmareșalului Georg v. Rukavina (aprilie-august 1849). Contribuție documentară*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 170 p. / Editor al seriei, în colaborare cu Lajos Loránd Mádly /.

• „Veröffentlichungen des Deutschen Instituts der Babeș-Bolyai Universität Klausenburg", Reihe Geschichte, Urkunden und Quellen, Band 4: Lajos Loránd Mádly, *De la privilegiu la uniformizare. Sașii transilvăneni și autoritățile austriece în deceniul neoabsolutist (1849–1860)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 370 p. / Editor al seriei, în colaborare cu Lajos Loránd Mádly /.

• „Veröffentlichungen des Deutschen Instituts der Babeș-Bolyai Universität Klausenburg", Reihe Geschichte, Urkunden und Quellen, Band 5: Peter Moldovan, *Pace și război: 1848–1849 în Transilvania Centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 446 p. / Editor al seriei, în colaborare cu Lajos Loránd Mádly /.

2009

• „Bevölkerungswandel auf den Banater Domänen der StEG". În: „Transylvanian Review", 2009, XVIII, Supplement 1: *Demographic Changes in the Time of Industrialization (1750–1918). The Example of the Habsburg*

https://biblioteca-digitala.ro

Monarchy. International Conference (Cluj-Napoca, 16th–20th October 2008), editori Rudolf Gräf, Ioan Bolovan, Harald Heppner, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2009, pp. 39–50. / În colaborare cu Ioan Lumperdean /.

• „Cercetarea istorică în slujba unei idei. «Südost-Institut» din München și Fritz Valjavec". În: „Banatica". Muzeul Banatului Montan Reșița, 2009, XIX, pp. 309–328.

• „Cooperarea Universității «Babeș-Bolyai» cu economia și administrația locală și regională". În: *Universitatea „Babeș-Bolyai" și comunitatea*, edit. Rudolf Gräf, Cătălina Amihăiesi, Cristina Ciumaș, Andrei Mărcuș, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, pp. 25–27.

• „Frenezia consumului sau drumul spre marea criză din 1929–1933. Exemplul S.U.A.". În: *Criza financiară și economică: cauze, efecte, soluții. Volumul Conferinței Internaționale „Criza financiară și economică – cauze, efecte, soluții", 26–28 martie 2009, Cluj-Napoca, România. The Financial and Economic Crisis: Causes, Effects and Solutions. The Proceedings of the International Conference „The Financial and Economic Crisis – Causes, Effects and Solutions", March 26–28, 2009, Cluj-Napoca, Romania*, edit. Gheorghe Ciobanu, Liviu Deceanu, Cluj-Napoca, Editura Alma Mater, 2009, pp. 70–73. / În colaborare cu Ioan Lumperdean /.

• *Geschichte der Neuzeit. Europa und die Vereinigten Staaten von Amerika. Innenpolitik, Internationale Konflikte und Beziehungen*, Klausenburg, International Book Access, 2009, 299 p. / In Zusammenarbeit mit Sorin Mitu /.

• *Istoria economiei. Prelegeri, bibliografie, întrebări și teme de analiză. Texte esențiale*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 203 p. / În colaborare cu Ioan Lumperdean, Mihaela Salanță-Rovinaru /.

• „Programul de cooperare regională al Universității «Babeș-Bolyai»". În: *Universitatea „Babeș-Bolyai" și comunitatea*, edit. Rudolf Gräf, Cătălina Amihăiesi, Cristina Ciumaș, Andrei Mărcuș, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, pp. 23–25.

• „Studia Germanica Napocensia. Jahrbuch der deutschsprachigen Studiengänge an der Babeș-Bolyai Universität Klausenburg", Band 1: *Klausenburg – Begegnungsorte*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 346 p. / Herausgegeben, in Zusammenarbeit mit Ute Michailowitsch, Gabriella-Nóra Tar /.

• „Transylvanian Review", 2009, XVIII, Supplement 1: *Demographic Changes in the Time of Industrialization (1750–1918). The Example of the Habsburg Monarchy. International Conference (Cluj-Napoca, 16th–20th October 2008)*, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2009, 390 p. / Editor, în colaborare cu Ioan Bolovan, Harald Heppner, Ioan Lumperdean /.

https://biblioteca-digitala.ro

• *Universitatea „Babeș-Bolyai" și comunitatea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 129 p. / Editor, în colaborare cu Cătălina Amihăiesi, Cristina Ciumaş, Andrei Mărcuș /.

• „Vorwort". În: „Studia Germanica Napocensia. Jahrbuch der deutschsprachigen Studiengänge an der Babeş-Bolyai Universität Klausenburg", Band 1: *Klausenburg – Begegnungsorte*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, pp. 5–6.

2010

• „Dualismul austro-ungar: realități, disparități și asperități economice". În: *Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coord. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2010, pp. 149–166. / În colaborare cu Ioan Lumperdean /.

• *Între știință și politică: Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935–1944). Zwischen Wissenschaft und Politik : Fritz Valjavec's Briefwechsel mit Rumänischen Gelehrten (1935–1944)*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2010, 574 p. / Editor, în colaborare cu Stelian Mândruț /.

• „Les régimes politiques et la modernisation de l'économie en Transylvanie (1849–1918)". În: „Transylvanian Review", 2010, XIX, nr. 1, pp. 3–10. / În colaborare cu Ioan Lumperdean /.

• *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge: Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band III, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 208 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Ute Michailowitsch, Gabriella-Nóra Tar /.

• „Political Realities of Transylvania (1711–1847). The Political Life of the Saxons". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 315–322. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Prof. Dr. h.c. mult. Harald Heppner zum 60. Geburtstag". În: „Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas", 2010, V (LIX), Heft 4, pp. 442–444.

• *Relația rural-urban: ipostaze ale tradiției și modernizării*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 646 p. / Coordonator, în colaborare cu Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean /.

• „StEG: generator de modernitate regională (1855–1918)". În: *Relația rural-urban: ipostaze ale tradiției și modernizării*, coord. Rudolf Gräf, Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 215–228. / În colaborare cu Ioan Lumperdean /.

https://biblioteca-digitala.ro

• „Studia Germanica Napocensia. Jahrbuch der deutschsprachigen Studiengänge an der Babeș-Bolyai Universität Klausenburg", Band 2: *Klausenburg – Persönlichkeiten*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 349 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Ute Michailowitsch, Gabriella-Nóra Tar /.

• „Transylvania between the Revolution and the Union of 1918. Nationalities and Dualism. The Case of the Germans in Banat". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 463–470.

• „Transylvania between the Revolution and the Union of 1918. Nationalities and Dualism. The Saxon Case". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 459–463. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Transylvania between the Revolution and the Union of 1918. The Neo-absolutist Regime". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 399–415. / În colaborare cu Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan, Thomas Nägler /.

• „Transylvania on the Way of Modernization (1850–1918). Church and State with the Saxons and Swabians". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 561–563. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Transylvania on the Way of Modernization (1850–1918). The Culture of the Germans in Banat". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 603–612.

• „Transylvania on the Way of Modernization (1850–1918). Economy and Social Structures". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 515–540. / În colaborare cu Ioan Lumperdean, Thomas Nägler /.

• „Transylvania on the Way of Modernization (1850–1918). Saxon Culture". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 598–603. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

https://biblioteca-digitala.ro

• „Transylvania under the Habsburg Monarchy (1711–1847). Church and State with the Saxons and Swabians". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 116–118. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Transylvania under the Habsburg Monarchy (1711–1847). The Culture of the Germans in Banat". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 195–200.

• „Transylvania under the Habsburg Monarchy (1711–1847). Economy and Social Structures". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 75–99. / În colaborare cu Ioan Lumperdean, Thomas Nägler /.

• „Transylvania under the Habsburg Monarchy (1711–1847). Saxon Culture". În: *The History of Transylvania. Vol. III (from 1711 to 1918)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2010, pp. 189–195. / În colaborare cu Thomas Nägler /.

• „Umbrüche und Kontinuitäten in Rumänien. Die rumänische Wende 1989, ihre wissenschaftliche Deutung und öffentliche Erinnerung". În: *Das Ende des Kommunismus. Die Überwindung der Diktaturen in Europa und ihre Folgen*, hrsg. Thomas Großbölting, Raj Kollmorgen, Sascha Rüdiger Schmidt, Essen, Klartext Verlag, 2010, pp. 195–209. / In Zusammenarbeit mit Loránd L. Mádly /.

• „Vom Kameralismus zum Kapitalismus. Das Berg-und Hüttenwesen im Banater Bergland von 1718 bis zur Gründung der Österreichischen Staatseisenbahngesellschaft 1855". În: *Kuppeln Korn Kanonen. Unerkannte und unbekannte Spuren in Südosteuropa von der Aufklärung bis in die Gegenwart. Für Harald Heppner*, edit. Ulrike Tischler-Hofer, Renate Zedinger, Innsbruck, Studien Verlag, 2010, pp. 325–342.

• „Vorwort". În: *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge: Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band III, hrsg. Rudolf Gräf, Ute Michailowitsch, Gabriella-Nóra Tar, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 8–9. / In Zusammenarbeit mit Ute Michailowitsch, Gabriella-Nóra Tar /.

• „Vorwort". În: „Studia Germanica Napocensia. Jahrbuch der deutschsprachigen Studiengänge an der Babeş-Bolyai Universität Klausenburg", Band 2: *Klausenburg – Persönlichkeiten*, Cluj-Napoca, Presa Universitară

https://biblioteca-digitala.ro

Clujeană, 2010, pp. 9–10. / In Zusammenarbeit mit Ute Michailowitsch, Gabriella-Nóra Tar /.

• „Veröffentlichungen des Deutschen Instituts der Babeș-Bolyai Universität Klausenburg", Reihe Geschichte, Urkunden und Quellen, Band 6: András F. Balogh, *Ideea alterității în literatura germană din spațiul carpatic*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 272 p. / Editor al seriei, în colaborare cu Lajos Loránd Mádly /.

2011

• „Complexul industrial bănățean (StEG) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: inițiative, acțiuni și forme de activitate și protecție socială în spațiul regional". În: *Economia regională. Ipostaze rurale și urbane. Regional Economy. Rural and Urban Instances*, coord. Rudolf Gräf, Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, pp. 283–295.

• *Contribuții la istoria industrială a Banatului Montan. StEG, factor de modernizare (1855–1920)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, 298 p.

• „Despre istoriografia Societății StEG și a industriei montanistice din Banat". În: *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, îngrijit de Rudolf Gräf, Dumitru Țeicu, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2011, pp. 421–434.

• „Die wirtschaftliche und soziale Auswirkung der Organisierung der Banater Militärgrenze im ländlichen und urbanen Raum". În: „Romanian Journal ofPopulation Studies", 2011, V, Supplemet: *Population and Economy. Rural and Urban Instances*, pp. 31–48.

• *Economia regională. Ipostaze rurale și urbane. Regional Economy. Rural and Urban Instances*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, 781 p. / Coordonator, în colaborare cu Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean /.

• „Ein Ende ohne Neuanfang. Der Sturz von Nicolae Ceauşescu im Jahre 1989". În: *Der Tod des Diktators. Ereignis und Erinnerung im 20. Jahrhundert*, hrsg. Thomas Großbölting, Rüdiger Schmidt, Göttingen, Vandenhoeck& Ruprecht, 2011, pp. 223–238.

• *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2011, 492 p. / Îngrijitor volum, în colaborare cu Dumitru Țeicu /.

• „Prefață. Vorwort". În: *Studierende in Deutschland schreiben über Rumänien. România în viziunea studenților din Germania*, Cluj-Napoca; Regensburg, Institutul de Studii Germane Universitatea „Babeș-Bolyai"; Europaeum. Ost-West-Zentrum der Universität Regensburg, 2011, pp. 8–11.

https://biblioteca-digitala.ro

• „Romanian Journal of Population Studies", 2011, V, Supplement: *Population and Economy. Rural and Urban Instances*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, 286 p. / Coordonator, în colaborare cu Iosif Marin Balog, Ioan Bolovan, Ioan Lumperdean /.

• „Vorzeichen wirtschaftlichen Denkens. Die Erneuerung der siebenbürgischen und Banater Landwirtschaft (1711–1847)". În: „Transylvanian Review", 2011, XX, nr. 1, pp. 111–128. / În colaborare cu Ioan Lumperdean /.

• *Zwischen Tauwettersozialismus und Neostalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel-und Südosteuropa 1953–1964*, München, IKGS Verlag, 2011, 251 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Gerald Volkmer /.

• Ioan-Aurel Pop, Ştefan Socaciu, *Transilvania medievală. Medieval Transylvania. A középkori Erdély. Das mittelalterliche Siebenbürgen*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane; Editura Tribuna, 2011, pp. 41–61. / Traducerea textelor în limba germană /.

2012

• *„De la Misch Orend la Carol Göllner. Istoriografia germană din România sub vremi?"* În: *A pszichológiáról és azon túl... Despre psihologie și nu numai... On psychology and beyond... Dedicat profesorului Szamosközi Ștefan la împlinirea vârstei de 60 de ani*, edit. Batiz Enikő, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 247–258.

• *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band IV, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, 277 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Bianca Bican, Ute Michailowitsch, Monika Stromberger, Ulrich Tragatschnig /.

• „Vom Stadtmuseum Reschitza (Resița) zum Banater Montanmuseum. Gründung, Ziele und Perspektiven eines Museums in einer monoindustriellen Landschaft (1959–2012)". În: „Danubiana Carpathica. Jahrbuch für Geschichte und Kultur in den deutschen Siedlungsgebieten Südosteuropas", München, 2012, 6 (53), pp. 127–156. / In Zusammenarbeit mit Dumitru Țeicu /.

• „Vorwort". În: *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band IV, hrsg. Rudolf Gräf, Bianca Bican, Ute Michailowitsch, Monika Stromberger, Ulrich Tragatschnig, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 7.

• *Cluj-Napoca – Kolozsvár – Klausenburg. Album istoric – Historical Album – Történelmi album – Historisches Album*, ediția a 2-a revăzută, Cluj-Napoca,

https://biblioteca-digitala.ro

Editura Tribuna, 2012, pp. 113–146, 151–158. / Traducerea textelor în limba germană /.

2013

• „Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie. Historische Regionen der östlichen Habsburgermonarchie im Vergleich", 2013, Jahrg. 57, Heft 80, 308 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Kurt Scharr /.

• *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge: Schriftenreihe der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band V, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013, 170 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Verena Stross /.

• „Transylvanian Review", 2013, XXII, Supplement 2: *Economic and Social Evolutions at the Crossroads of the World-System. Eastern and Central Europe from the Early Modern Age to the Twentieth Century*, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2013, 320 p. / Editor, în colaborare cu Iosif Marin Balog, Cristian Luca /.

• „Vorwort". În: *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge: Schriftenreihe der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band V, hrsg. Rudolf Gräf, Verena Stross, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 7.

2014

• „Eine Provinz und zwei Verwaltungsformen: die Banater Militärgrenze und das Banater Montangebiet". În: „Transylvanian Review", 2014, XXIII, Supplement 2: *Looking towards the Center. Society and History in Europe. The Rise to the Status of Province. The Countries of the Habsburg Empire during their Adaptation / Alignment to the Center. Papers of the Romanian-Austrian Scientific Conference of 17–19 October 2013*, edited by Rudolf Gräf, Harald Heppner, Nicolae Bocșan, Daniela Mârza, pp. 152–185.

• *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Schriftenreihe der Österreich – Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band VI, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2014, 206 p. / Herausgeber, in Zusammenarbeit mit Verena Stross /.

• „Transylvanian Review", 2014, XXIII, Supplement 2: *Looking towards the Center. Society and History in Europe. The Rise to the Status of Province. The Countries of the Habsburg Empire during their Adaptation / Alignment to the Center. Papers of the Romanian-Austrian Scientific Conference of 17–19 October 2013*, 318 p. / Editor, în colaborare cu Harald Heppner, Nicolae Bocșan, Daniela Mârza /.

https://biblioteca-digitala.ro

• „Vorwort". În: *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Schriftenreihe der Österreich – Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, Band VI, hrsg. Rudolf Gräf, Verena Stross, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2014, pp. 7–8.

• Oliver Jens Schmitt, *Skanderbeg. Noul Alexandru al Balcanilor*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2014, XIV, 389 p. / Traducere /.

2015

• „Cuvânt înainte". În: Alexandru-Bogdan Bud, *Limitele loialității dinastice: Iosif al II-lea și românii din Transilvania în Epoca Modernă*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 15–18.

• *Economie și istorie. Dialog și interdisciplinaritate. In honorem prof. univ. dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015, 589 p. / Coordonator, în colaborare cu Dana Bako, Iosif Marin Balog, Răzvan V. Mustață /.

• „Germanii din Banat și sfârșitul Primului Război Mondial". În: *Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coord. Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 809–835.

• „Prețul cărbunelui. Accidente miniere în Banatul Montan în secolele XIX–XX". În: *Economie și istorie. Dialog și interdisciplinaritate. In honorem prof. univ. dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coord. Rudolf Gräf, Dana Bako, Iosif Marin Balog, Răzvan V. Mustață, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 485–498.

https://biblioteca-digitala.ro

Wolf D. GRUNER

Professor, Universität Rostock.
E-mail: wolf.gruner@uni-rostock.de

„Erinnerungskultur, Geschichtsbilder und Geschichtspolitik – Überlegungen zu einer deutschen und europäischen Perspektive"*

KEYWORDS: Cultural memory, places of memory, History policy, empirical Historiography, Whig Historiography, European Germany, German Europe, Historical Mission of the House of Habsburg.

Vorüberlegungen

Das Thema „Erinnerungskultur" und „Geschichtspolitik" ist einerseits sehr komplex und weitreichend, andererseits aber auch höchst diffus und schwammig. Es ist zudem nicht neu, sondern ein uraltes, immer wiederkehrendes Thema in der Geschichte bei dem

* Erste Überlegungen zu dieser Thematik habe ich auf Einladung des Jubilars im Zusammenhang mit der Ringvorlesung „Europa in Bewegung" am 11. Mai 2011 in einem größeren, vergleichenden Rahmen an der Babeş-Bolyai Universität vorgetragen und in den folgenden Jahren immer wieder aufgegriffen. Ich möchte an dieser Stelle die Gelegenheit ergreifen Rudi *Gräf* ganz herzlich für die nun weit über ein Jahrzehnt dauernde vertrauensvolle, freundschaftliche und fachlichen Zusammenarbeit im Rahmen unserer Universitätspartnerschaft auf verschiedenen Ebenen zu danken. Einschließen möchte ich in diesen Dank Rektor Ioan Aurel *Pop*, den früheren Rektor Nicolae *Bocşan* und auch den langjährigen Rektor Andrei *Marga*, die zusammen mit Rudolf Gräf sehr viel in die Partnerschaft unserer Universitäten investiert und sie mit Leben erfüllt haben. Ein wichtiger Motor für die Beziehungen zwischen der Universitatea Babeş Bolyai und der Universität Rostock war mein Kollege und Freund Rudi *Windisch*. Hilfreich und sehr unterstützend waren immer wieder Ioana *Florea*, Lorand *Madly*, Christian *Schuster*, Nora *Tar* und vor allem auch Mihaela *Ilisiu*.

https://biblioteca-digitala.ro

es neben der Deutungshoheit über historische Ereignisse, die Vermittlung von erwünschten, oftmals ideologisch geprägten Geschichtsbildern, die Instrumentalisierung der Geschichte für politisch-historische Zwecke, die Prägung und Deutung historischer Ereignisse und Phänomene durch eine Geschichtsschreibung der Sieger, die Legitimation von neuer Staatlichkeit und auch um das Selbstbild einer Nation und Gesellschaft, einer Region aber auch Europas geht. Dabei werden wichtige Phänomene oftmals verdrängt oder marginalisiert, weil sie nicht in den Kontext des zeitgenössischen Selbstverständnisses oder der Zeitzeugenschaft zu passen scheinen. Vor diesem Hintergrund finden Ergebnisse wissenschaftlicher Forschung oftmals keinen Eingang in das allgemein vermittelte Geschichtsbild. Es dauert oft sehr lange bis ein zur historischen Tradition gewordenes nationales Geschichtsbild überwunden werden kann. Beispielhaft sind hier die Nationalstaatsgründungen in Deutschland und Italien im 19. Jahrhundert oder auch die Geschichte des rumänischen Nationalstaates seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bzw. nach den beiden Weltkriegen. In allen Beispielen haben wir sich über die Zeit verändernde Geschichtsbilder. Auffällig ist, dass aufgrund der nationalstaatlichen Perspektive und der Überzeugung der politischen Eliten der Nationalstaat sei die einzige sonnvolle und mögliche Form des Zusammenlebens von Großgruppen, die europäische Perspektive der Geschichte Europas seit dem 19. Jahrhundert ausgeblendet wurde und die europäische Dimension erst in den letzten Jahrzehnten wieder stärker in den Blick gekommen ist und weiterhin kommt. Es entsteht allmählich ein „europäisches Geschichtsbild".[1] Auch die historische Forschung versucht, eine europäische Geschichte zu erarbeiten und die Geschichte Europas nicht länger als eine Sammlung von Nationalgeschichten in einem Umschlag auf dem „Europa" steht zu begreifen.[2] Die hier geschilderten Zusammenhänge

---

1 Vgl. z.B. Wolfgang *Schmale*, Geschichte Europas. Wien 2001. *Ders.*, Geschichte und Zukunft der europäischen Identität. Stuttgart 2008. Heinrich August *Winkler*, Geschichte des Westens. 4 Bde. München 2009–2015. Frédéric *Delouche* (Hg.), Das Europäische Geschichtsbuch. Von den Anfängen bis ins 21. Jahrhundert. Stuttgart 2011 (1992). Heinz Duchhardt/Andreas Kunz (Hgg.), ‚Europäische Geschichte' als historigraphisches Problem. Mainz 1997. *Heater*, Derek, Europäische Einheit – Biographie einer Idee. Übersetzt und annotiert von Wolfgang *Schmale* und Brigitte *Leucht*. Bochum 2005. Wolf D. *Gruner*, Europäische Geschichte und Kultur. Kontinuitäten und Brüche, Grundprobleme, Modelle, Perspektiven (= *Bundeszentrale für Politische Bildung* (Hg.), Lernen für Europa. Bonn 1994, S. 13–38).

2 Vgl. z. B. Theodor *Schieder* (Hg.), Handbuch der Europäischen Geschichte. 7 Bde. Stuttgart 1968ff. *Ders.*. Staatensystem als Vormacht der Welt. (Handbuch der Europäischen Geschichte Bd. 6). Stuttgart 1980 (Nachdruck 1998). Walter *Bußmann* (Hg.), Europa von der Französischen Revolution zu den nationalstaatlichen Bewegungen des 19. Jahrhunderts (= Handbuch der Europäischen Geschichte Bd. 5). Stuttgart 1981.

https://biblioteca-digitala.ro

verdeutlichen bereits das Spannungsverhältnis zwischen Erinnerungskultur, nationalem Geschichtsbild und Geschichtspolitik.

Zunächst sollen die Begrifflichkeiten in einem nationalen und europäischen Bezugsystem geklärt werden. Dies wird angesichts der Unterschiedlichkeit, des Selbstverständnisses und der Fokussierungen umfangreicher sein müssen. Es soll versucht werden die Überlegungen und Diskussionen in der Forschung und der politischen Öffentlichkeit aufzugreifen. Bei der Vielfalt des Themas und der Unterschiedlichkeit der Mitspieler bietet es sich schließlich an exemplarisch vorzugehen. Der Fokus wird vornehmlich auf Deutschland und Europa nach dem Zweiten Weltkrieg liegen. In den Blick kommen werden aus der Sicht des Historikers auch Beispiele aus dem 19. Jahrhundert, so exemplarisch die europäische Neuordnung 1814/15, die europäischen Revolutionen von 1848/49, die Gründung des preußisch-kleindeutschen Kaiserreiches 1870/71 aber auch die europäische Integration. Sie bieten sich für eine Analyse des Themas an.

„Erinnerungskultur" und „Geschichtspolitik" sind relativ neu eingeführte Begriffe. Sie sollen die Termini wie „Vergangenheitsbewältigung",[3] historische Legitimation von neuer Staatlichkeit oder auch neuer politischer Systeme ersetzen. Sie sind modische Begriffe in der Diskussion über das „Verhältnis von öffentlicher Erinnerungskultur und wissenschaftlicher Erforschung der Zeitgeschichte".[4] Sie wurden als „lockerer Sammelbegriff für die Gesamtheit des nicht spezifisch wissenschaftlichen Gebrauchs der Geschichte für die Öffentlichkeit" herangezogen.[5] Es wird auch darauf hingewiesen, dass dieser Terminus „als Alternative zur Verwendung der vergleichsweise pathetisch konnotierten Formulierung ‚Vergangenheitsbewältigung'" eingesetzt wird.[6] Aus der Perspektive des Historikers ist dieser neue, in der Kulturwissenschaft verwandte „Leitbegriff" nicht klar abgegrenzt gegenüber dem Terminus „Geschichtskultur" und seinen Komponenten.[7]

---

[3] Vgl. hierzu: Torben *Fischer*/Matthias N. *Lorenz* (Hgg.), Lexikon der Vergangenheitsbewältigung in Deutschland. Debatten- und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus in Deutschland. Berlin 2007.

[4] Vgl. hierzu u.a. Konrad H. *Jarausch*/Martin *Sabrow* (Hg.), Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt. Frankfurt a.M. 2002.

[5] Hans Günther *Hockerts*, Zugänge zur Zeitgeschichte: Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft (= Konrad H. *Jarausch*/Martin *Sabrow* (Hg.), Verletztes Gedächtnis, S. 39–72, S. 42).

[6] Christoph *Cornelissen*/Lutz *Klinkhammer*/Wolfgang *Schwentker* (Hg.), Nationale Erinnerungskulturen seit 1945 im Vergleich – Einleitung (= *Dies.* (Hg.), Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan im Vergleich. Frankfurt a.M. [2]2004, S. 9–27, S. 12). Anne *Fuchs* (Hg.), German Memory Contests. The Quest for Identity in Literature, Film, and Discourse since 1989. Rochester NY. 2006.

[7] Vgl. hierzu Stefan *Troebst*, Diktaturerinnerung und Geschichtskultur im östlichen und südlichen Europa. Ein Vergleich der Vergleiche. Leipzig 2010, S. 16–19 (Begriffsbestimmungsexkurs: Geschichtskultur, Geschichtspolitik und Erinnerungskultur).

https://biblioteca-digitala.ro

In den Jahren seit 1989/90 hatten wir immer wieder Gedenktage und Jubiläumsjahre für die „Vergangenheitspolitik“, die mit der „Erinnerungskultur“ direkt oder indirekt verknüpft werden.[8] Dies gilt nicht allein für die verschiedenen und zahlreichen Jahrestage wie dem 9. November,[9] dem 3. Oktober,[10] dem 8. Mai,[11] dem 20. Juli,[12] dem 23. Mai,[13] dem 17. Juni,[14] dem 13. August,[15] dem 5. und 9. Mai,[16] dem 25. März[17] oder dem 1. September,[18] um nur einige wenige aus dem 20. Jahrhundert zu benennen. Als Jubiläumsjahre boten sich das Dreifachjubiläum 1849–1919–1949 für die Demokratieentwicklung und Traditionsbildung in Deutschland an[19] oder die Gründungsjubiläen für die Bundesrepublik Deutschland und die deutsche Wiedervereinigung,[20] aber auch die Fünfzigjahrfeier der

---

[8] Eberhard *Jäckel*, Jahrestage 1998. Ein historischer Spaziergang auf der Achterbahn (= Aus *Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur wochenzeitschaft Das Parlament* (in der Folge *APuZG*) B 3–4/1998 v. 16.1.1998, S. 2–10).

[9] Vgl. den 9. November als „Schicksalstag der Deutschen“ in ihrer Geschichte – Novemberrevolution in Deutschland nach dem Ersten Weltkrieg. Der Sozialdemokrat Philipp Scheidemann ruft vom Balkon des Reichstages die soziale und demokratische „deutsche Republik“ aus. Zwei Stunden später proklamiert der Führer des Spartakusbundes Karl Liebknecht „die freie sozialistische Republik“ als Räterepublik. Dahinter standen zwei unterschiedliche Staatstraditionen – Hitlerputsch in München (1923) – 1938: Progromnacht im Deutschen Reich. In der „Reichskristallnacht“ gab es geplante Übergriffe auf jüdische Einrichtungen. Synagogen wurden in Brand gesteckt – 1989: Fall der Berliner Mauer.

[10] Vereinigung Deutschlands 1990.

[11] Ende des Zweiten Weltkrieges in Europa.

[12] Attentat auf Hitler am 20.7.1944.

[13] Das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland tritt 1949 in Kraft: Feierstunde des Deutschen Bundestages aus Anlass des 65. Jahrestages des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland. Berlin 23. Mai 2014 (https://www.btg-bestellservice.de/pdf/20099850.pdf Zugriff 9.5.15).

[14] Volksaufstand in der DDR am 17. Juni 1953. (Deutscher Bundestag, Gedenkstunde des Deutschen Bundestages zum 60. Jahrestag des Volksaufstandes vom 17. Juni 1953. Berlin 14. Juni 2013 – https://www.btg-bestellservice.de/pdf/20099708.pdf Zugriff 9.5.15).

[15] Errichtung der Berliner Mauer 1961.

[16] Europatag: 5. Mai 1949 Gründung des Europarates – 9. Mai 1950 Erklärung des französischen Außenministers Robert Schuman zur Gründung einer Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl. Von der EU als Europatag gefeiert.

[17] Unterzeichnung der Römischen Verträge (EWG, Euratom) am 25.3.1957 in Rom.

[18] Ausbruch des Zweiten Weltkrieges 1939 durch den deutschen Angriff auf Polen.

[19] Vgl. hierzu u.a. Wolf D. *Gruner*, 1849–1919–1949: Deutsche Verfassungstraditionen zwischen Paulskirchenverfassung und Bonner Grundgesetz (= *Ders.* (Hg.), Jubiläumsjahre – Historische Erinnerung - Historische Forschungen. Festgabe für Kersten Krüger zum 60. Geburtstag. Rostock 1999, S. 271–340).

[20] Vgl. hierzu u.a. Karl-Dietrich *Bracher* et al. (Hgg.), Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. 5 Bde. Stuttgart Wiesbaden 1983–1985. Wolfgang *Benz* (Hg.), Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. 4 Bde. Frankfurt a.M. 1999 (1989). Ernst

https://biblioteca-digitala.ro

Römischen Verträge von 1957, die unter EU-Präsidentschaft Deutschlands in Berlin begangen wurde.[21] 2014 erinnerten wir an die hundertste Wiederkehr des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges,[22] an den 150. Jahrestag des Wiener Friedens mit Dänemark 1864, an die 75. Wiederkehr des Beginns des zweiten Weltkrieges[23] und an den 70. Jahrestag der Landung der Alliierten 1944 in der Normandie. In diesem Jahr begehen wir den 200. Jahrestag des Abschlusses des Wiener Kongresses 1815, der die Grundlagen für die europäische Neuordnung schuf,[24] erinnern aber auch an das Ende des Zweiten Weltkrieges 1945.[25] In den Blick kamen immer wieder

---

Deuerlein, Die Einheit Deutschlands. Frankfurt a.M. 1961. Hans-Peter *Schwarz*, Die Bundesrepublik Deutschland. Eine Bilanz nach 60 Jahren, Köln Weimar Wien 2008. Christoph *Kleßmann*, Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945–1955. Bonn [5]1991. *Ders.*, Zwei Staaten, eine Nation. Deutsche Geschichte 1955–1970. Bonn [2]1997. Konrad *Jarausch* (Hg.), After Unity. Refiguring German Identities. Providence Oxford 1997. Wolf D. *Gruner*, Deutschland in Europa 1750 bis 2007: Vom deutschen Mitteleuropa zum europäischen Deutschland. Cluj-Napoca 2009, S. 255ff. Edgar *Wolfrum*, Die geglückte Demokratie. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. Stuttgart 2006. Manfred *Görtemaker*, Die Berliner Republik. Wie4dervereinigung und Neuorientierung. Bonn 2009. Andreas *Wirsching*, Der Preis der Freiheit. Geschichte Europas in unserer Zeit. München 2012.

[21] Vgl. hierzu u.a. Michael *Gebler* (Hg.), Vom gemeinsamen Markt zur europäischen Unionsbildung. 50 Jahre Römische Verträge 1957–2007 – From Common Market to European Union Building. 50 Years of the Rome Treaties 1957–2007. Wien Köln Weimar 2009. Vgl. auch: „Erklärung anlässlich des 50. Jahrestages der Unterzeichnung der Römischen Verträge – Berliner Erklärung am 25.3.2007 (*Presse- und Informationsamt der Bundesregierung*. Pressemitteilung Nummer 117/07 v. 25. März 2007: Erklärung anlässlich des 50. Jahrestages der Unterzeichnung der Römischen Verträge).

[22] Vgl. u.a. als Überblick zum Thema "Erinnerungskultur", "Geschichtsbild": Wolf D. *Gruner*, Deutschland und die Kriegsschuldfrage 1914: Erinnerungskultur, Geschichtspolitik, Vergangenheitspolitik und Historische Forschung im Wandel der Zeiten (= 'Bewältigte Vergangenheit'. Die nationale und international Historiographie zum Untergang der Habsburger Monarchie. – im Druck. Wien 2015). Zu den unterschiedlichen Perspektiven siehe: *Aus Politik und Zeitgeschichte Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament* (in der Folge *APzG*) 17/2014 v. 14.4.2014. Christopher *Clark*, Die Schlafwandler. München [7]2013. Jörn *Leonhard*, Die Büchse der Pandora. Geschichte Geschichte des Ersten Weltkrieges. München [3]2014. Gerd *Krumeich*, Juli 1914. Eine Bilanz. Paderborn 2014.

[23] Vgl. hierzu u.a.: *Deutscher Bundestag*, Gedenkstunde des Deutschen Bundestages aus Anlass des 75. Jahrestages des Beginns des Zweiten Weltkrieges. Berlin 10. September 2014 (https://www.btg-bestellservice.de/pdf/20099870.pdf Zugriff 8.5.15).

[24] Vgl. u.a. zur Wahrnehmung und historischen Einordnung: Wolf D. *Gruner*, Der Wiener Kongress 1814/15. Stuttgart 2014.

[25] Vgl. hierzu u.a. die Beiträge in: *APzG* 16–17/2015 v. 13. April 2015: 70 Jahre Kriegsende und *SÜDDEUTSCHE ZEITUNG*: 70 Jahre Kriegsende. Eine Beilage zum 8. Mai 1945 (SZ Nr. 105 v. 8.5.2015). *Bundespresseamt* (in der Folge *BPA*) Bulletin v.2.5.2015: Rede des Bundesministers des Auswärtigen Dr. Walter *Steinmeier* bei der Gedenkveranstaltung 70. Jahrestag des Kriegsendes, Abgeordnetenhaus von Berlin; *BPA* Bulletin: *ders.*, Gedenkveranstaltung zum 70. Jahrestag des Kriegsendes am 29. April 2015 in Brandenburg.

https://biblioteca-digitala.ro

die Befreiung der Konzentrationslager zwischen Januar und April 1945.[26] In einer Gedenkstunde gedachten Bundestag und Bundesrat des Kriegsendes am 8. Mai 1945 und der Millionen Opfer „eines beispiellosen Vernichtungsfeldzuges gegen andere Nationen und Völker".[27] So wie Bundespräsident Richard von Weizsäcker 1985 die heute in Deutschland von der Mehrheit der Bürger akzeptierte Auffassung vertrat, dass der 8. Mai 1945 „ein Tag der Befreiung" gewesen sei,[28] setzte Bundestagspräsident Lammert einen neuen Akzent indem er formulierte, dass der 8. Mai 1945 „kein Tag der deutschen Selbstbefreiung" gewesen sei.[29] Der Historiker Heinrich August Winkler stellte den 8. Mai 1945 in den größeren Zusammenhang der deutschen Geschichte vor 1945 und bis in die Gegenwart.[30] Der „deutsche Irrweg" habe nicht erst 1933 begonnen. Für große Teile der deutschen Eliten und der Gesellschaft war die demokratische Weimarer Republik das „Produkt der deutschen Niederlage", die „Staatsform der westlichen Siegermächte", ein „undeutsches System". Erst die „zweite, diesmal totale Niederlage Deutschlands im 20. Jahrhundert erschütterte das Selbstbewußtsein der Deutschen ungleich stärker als die Niederlage von 1918".[31] Der unter schwersten Opfern erkämpfte alliierte Sieg über Deutschland „hatte die Deutschen in gewisser Weise von sich selbst befreit – befreit im Sinne der Chance, sich von politischen Verblendungen und von Traditionen zu lösen, die Deutschland von den westlichen Demokratien trennten".[32] Heute hat das vereinte, demokratische Deutschland den langen Weg nach Westen vollendet.[33] Winkler verwies auch zu Recht darauf hin, dass die

[26] Vgl. u.a. die Reden von Bundeskanzlerin Angela Merkel und Bundespräsident Joachim Gauck: *BPA* Bulletin 26.4.2015: Rede von Bundespräsident Dr. h c. Joachim *Gauck* zum 70. Jahrestag der Befreiung des Konzentrationslagers Bergen-Belsen am 26. April in Bergen-Belsen.

[27] Begrüßung von Bundestagspräsident Lammert zur Gedenkstunde 70. Jahrestag Ende des Zweiten Weltkrieges 8. Mai 2015 (http://www.bundestag.de/bundestag/praesidium/reden/2015/004/373854 Zugriff 8.5.15).

[28] Bundespräsident Richard von Weizsäcker bei der Gedenkveranstaltung im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag des Endes des Zweiten Weltkrieges in Europa am 8. Mai 1985 in Bonn (http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede-html (Zugriff 5.5.15).

[29] *Lammert*, Gedenkstunde.

[30] Heinrich August Winkler, Rede im Deutschen Bundestag zum 70. Jahrestag Ende des Zweiten Weltkrieges 8. Mai 2015 (http://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2015/kw19_gedenkstunde_wkii_rede_winkler/373858 Zugriff 8.5.15).

[31] *Ebenda*.

[32] *Ebenda*.

[33] Vgl. hierzu ausführlicher: Heinrich August *Winkler*, Der lange Weg nach Westen. 2 Bde. München [5]2010, Bd. 1: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik., Bd. 2: Deutsche Geschichte vom Dritten Reich bis zur Wiedervereinigung.

https://biblioteca-digitala.ro

deutsche Auseinandersetzung mit der Vergangenheit nicht abgeschlossen sei und auch nie sein wird. Er betonte die deutsche Verantwortung und eine „besondere Pflicht" der Deutschen „zur Solidarität mit Ländern, die erst im Zuge der friedlichen Revolutionen von 1989/90 ihr Recht auf innere und äußere Selbstbestimmung wiedergewonnen haben".[34] Winkler betonte auch die „zweite Chance", die Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg erhalten hat und die damit verknüpfte europäische Dimension. Deutschland habe 1990 seine Einheit nur wieder erlangt, „weil es glaubwürdig mit jenen Teilen seiner politischen Tradition gebrochen hatte, die der Entwicklung einer freiheitlichen Demokratie westlicher Prägung entgegenstanden. Eben darauf beruht die ‚zweite Chance'" für die Deutschen.[35] Die Verantwortung der Deutschen heute ist es, weiter für ein „europäischen Deutschland" in europäische Strukturen zu arbeiten und sich allen Versuchen zu einem „deutschen Europa" entgegenzustellen. Auf die europäische Dimension machte auch Bundesratspräsident Volker Bouffier aufmerksam:[36] „Der 8. Mai 1945 markiert aber nicht nur für Deutschland einen Epochenwechsel, sondern auch für Europa [...] Die Zukunft Europas musste auf Grundlage der für Demokratie und Menschenrechte prägenden Werte errichtet werden, wenn sie nicht erneut scheitern sollte. Das vereinte Europa und die Europäische Union waren und sind die richtige Antwort auf das Inferno zweier Weltkriege".[37] Es hatte durchaus Symbolcharakter, dass am Ende der Gedenkstunde der Bundesratspräsident die Anwesenden bat „sich für die Europäische Hymne zu erheben".[38] Im Herbst 2015 jährt sich dann zum 25. Mal die Wiederherstellung der Einheit Deutschlands, die Bundespräsident Richard von Weizsäcker beim Staatsakt zum „Tag der deutschen Einheit" am 3. Oktober 1990 als „unsere große und ernste Verpflichtung" bezeichnete. Deutschland biete sich „jetzt eine Chance, wie es sie bisher nicht gab". Er bemerkte, dass der Tag gekommen sei „an dem zum ersten

---

[34] *Winkler* Rede 8.5.2015.

[35] *Ebenda.* Vgl. auch: Fritz *Stern*, Verspielte Größe. Essays zur deutschen Geschichte. München 1996. *Ders.*, Fünf Deutschland und ein Leben. Erinnerungen. München 2007. *DER TAGESSPIEGEL*, Fünf Deutschlands sind ein bisschen viel'. Der Historiker Fritz Stern über die Länder seines Lebens und die deutsche Suche nach Identität als Modell für Europa. (Interview vom 19.06.2006): „Die zweite Chance lag für Deutschland aus meiner Sicht darin, nach der Wiedervereinigung das führende Land in Europa zu werden, nicht auf der Grundlage militärischer und materieller Macht, sondern innerlich gefestigt, friedfertig und im Bund mit Europa".

[36] Gedenkstunde von Bundesrat und Bundestag. Rede von Bundesratspräsident Volker Bouffier in der Gedenkstunde zum 70. Jahrestag des Endes des Zweiten Weltkrieges. Berlin 8. Mai 2015 (http://www.bundesrat.de/SharedDocs/reden/DE/29150508-rede-gedenkstunde-bt.html Zugriff 8.5.15).

[37] *Ebenda.*

[38] *Ebenda.*

https://biblioteca-digitala.ro

Mal in der Geschichte das ganze Deutschland seinen dauerhaften Platz im Kreis der westlichen Demokratien findet".[39] Zum „ersten Mal bilden wir Deutschen keinen Streitpunkt auf der europäischen Tagesordnung. Unsere Einheit wurde niemandem aufgezwungen, sondern friedlich vereinbart. Sie ist Teil eines gesamteuropäischen geschichtlichen Prozesses, der die Freiheit der Völker und eine neue Friedensordnung unseres Kontinents zum Ziel hat. Diesem Ziel wollen wir Deutschen dienen. Ihm ist unsere Einheit gewidmet".[40]

Diese Ereignisse in der deutschen und europäischen Geschichte waren und sind gekennzeichnet durch Reden bei öffentlichen Gedenkfeiern und Jubiläumsveranstaltungen, Erklärungen und Darlegungen in den verschiedenen Parlamenten, durch wissenschaftliche Konferenzen, aber auch durch eine Flut von qualitativ höchst unterschiedlichen Publikationen, Dokumentationen, Erinnerungsliteraturen und Auftragsarbeiten in unterschiedlichen Medien, von den Printmedien über den Hörfunk, Radiofeatures und Fernsehproduktionen bis hin zu „Talkshows". Einerseits ist es schön und wichtig an historische Jubiläen zu erinnern und sie in das historische Bewusstsein zu bringen oder auch zurückzubringen. Sie sollen der historischen Traditionsbildung dienen, den Menschen Orientierungen anbieten und zugleich eine Zukunftsperspektive eröffnen.[41]Die Konzentration auf Gedenkjahre ist nicht unproblematisch. Sie bedingt, aus der Sicht des Historikers oftmals eine nicht vertretbare Verkürzung und Vereinfachung. Sie blendet wegen der Fokussierung auf ein Ereignis oftmals wichtige Aspekte, beispielsweise die Rahmenbedingungen, die größeren Zusammenhänge und häufig auch die Wahrnehmung der Zeitgenossen, aus. Neben den Überlegungen zum 8. Mai 1945 und zum 3. Oktober 1990, sollen weitere Aspekte aufgegriffen werden.

Ein erstes Beispiel: 1998/99 fuhr mit Blick auf die deutschen Demokratiegründungen und die Stichjahre 1849, 1919 und 1949 ein „Zeitzug" mit dem ansprechenden, plakativen Titel „150 Jahre Demokratie in Deutschland" durch die Bundesrepublik,[42] um an die „Revolution von 1848/49" zu erinnern und das Bewusstsein für die konstitutionellen

---

[39] Ansprache von Bundespräsident Richard von Weizsäcker beim Staatsakt zum „Tag der deutschen Einheit". Berlin 3. Oktober 1990 http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1990/10/19901003_Rede.html (Zugriff 9.5.15).

[40] *Ebenda.*

[41] Vgl. hierzu die Überlegungen von Norbert *Lammert*, Zwischenrufe. Politische Reden über Geschichte und Kultur, Demokratie und Religion. Berlin 2008.

[42] Vgl. *ZeitZug* 1848. Die deutsche Revolution von 1848/49: Erleben Sie den Kampf um Freiheit und Gerechtigkeit in einem außergewöhnlichen Ausstellungsereignis. Das Magazin zur Ausstellung. Karlsruhe 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

und demokratischen Traditionen der historischen deutschen Länder im 19. und 20. Jahrhundert zu wecken und zu stärken. Hier wurden historische Tatbestände höchst problematisch und irreführend vereinfacht. Sie sind ein aussagekräftiges historisches Ereignis, das zur Schaffung eines Geschichtsbildes in verschiedenen Perioden der deutschen Geschichte und in unterschiedlichen politischen Systemen instrumentalisiert wurde. Zum Komplex „Deutsche Revolution 1848/49" einige Überlegungen. Diese Bewertung, aus Sicht des späteren deutschen Nationalstaates, ist unzutreffend, da wir zwar in einigen nicht-konstitutionellen Staaten des Deutschen Bundes eine Revolution hatten – so beispielsweise in Berlin, Wien, Prag, Budapest und einigen kleineren Staaten – nicht aber in den Verfassungsstaaten. Die badische Revolution von 1849 steht in einem anderen Zusammenhang.[43] Aus der Perspektive des Historikers und der Geschichtswissenschaft sollten und können wir nicht – um auf den „Zeitzug" zurückzukommen, von „150 Jahre Demokratie in Deutschland" sprechen, unter anderem auch deswegen nicht:

1. 1848/49 ging es nicht um die Errichtung eines demokratischen Staatswesens nach unserem heutigen Verständnis, sondern um eine größere Partizipation des Einzelnen am politischen Prozess, verfassungsmäßig abgesichert.
2. Deutschland als Nationalstaat existierte noch nicht, sondern die seit 1815 im Deutschen Bund als „Band der Nation" föderativ vereinten deutschen Staaten mit oftmals höchst unterschiedlichen historisch-politischen Systemen und eigenstaatlichen Traditionen. Neben konstitutionellen Verfassungsstaaten – vor allem im Süden – standen Stadtrepubliken wie Hamburg, Bremen, Lübeck und Frankfurt und verfassungslose Staaten. Weder im 19. Jahrhundert noch heute war und ist Deutschland eine einheitliche Geschichtslandschaft.[44]

1848/49 wurde sowohl in der Weimarer Republik wie auch in der Übergangsphase vom Ende des Zweiten Weltkrieges bis zur Gründung von

[43] Vgl. hierzu u.a. mit weiterführender Literatur und Quellen; Wolf D. *Gruner*, Deutschland in Europa 1750 bis 2007, S. 153ff. sowie *ders.*, Welches Deutschland soll es sein? Bayerns Weg von Frankfurt nach Frankfurt (= Gunther *Mai* (Hg.), Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850. Köln Weimar Wien 2000, S. 165–198).

[44] Vgl. hierzu u.a. Wolf D. *Gruner*, Süddeutsche Geschichtslandschaften zwischen regionaler, gesamtstaatlicher und europäischer Integration 1789–1993. Teil I: 1789–1848 (= *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 149/(2013) 2014, S. 57–123). *Ders.*, Der Deutsche Bund 1815–1866. München 2012 und *ders.*, Die deutschen Klein- und Mittelstaaten. Ein Sonderfall in der europäischen Geschichte? (= Henning *Steinführer*/Gerd *Biegel* (Hgg.), 1913 – Braunschweig zwischen Monarchie und Moderne. Braunschweig 2015, S. 37–71).

https://biblioteca-digitala.ro

zwei Staaten in Deutschland – das einhundertste Jubiläum der Ereignisse von 1848 wurde 1948 begangen – benutzt, um nach dem Ende des deutschen Kaiserreichs 1918 bzw. nach dem des Nationalsozialistischen Deutschlands 1945 auf das neue, das „andere Deutschland" als historische Traditionslinie hinzuweisen. Das Zentenarjubiläum der Ereignisse von 1848 wurde in allen vier Besatzungszonen in Deutschland und in den neu begründeten Ländern festlich begangen.[45] Es war daher kein Zufall, dass der Entwurf der DDR-Verfassung am 18. März 1948, dem Gedenktag an die Märzgefallenen von 1848 in Berlin vorgelegt wurde.[46] Die SED-Führung erklärte den 18. März zum Feiertag und organisierte einen Demonstrationszug zum Friedhof Friedrichshain auf dem die „Märzgefallenen" beigesetzt worden waren. Seit Anfang 1948 hatte die SED-Führung Weisung gegeben, alle Jubiläums- und Gedenkveranstaltungen unter das Motto „Antifaschistische Demokratie in der einheitlichen deutschen Republik" zu stellen. Die Forderungen der Demokraten in der Paulskirche nach „Demokratie und Einheit" sollten die historisch-legitimatorische Grundlage für die Demokratie, die in der Sowjetzone „vorbildhaft verwirklicht" sei, bilden. In zahlreichen Flugschriften und Broschüren, initiiert von den jeweiligen Landesausschüssen für „Einheit und gerechten Frieden", wurde argumentiert, dass in der sowjetischen Zone die Forderungen von 1848 mit dem „Ende der Junkerherrschaft" und der „Bodenreform durch Landabgabe des Großgrundbesitzes" verwirklicht worden seien.[47] Mit Bezug auf Europa wurde festgestellt, dass 1848 „nicht nur ein Jahr [gewesen sei] – es ist die Summe einer politischen Epoche [...] die nur im europäischen Zusammenhang wirklich verstanden werden kann und deren Wirkungen sich in den sozialistischen Systemen und politischen Staatsformen immer noch fortsetzen".[48] Die 1949 in den deutschen Besatzungszonen veröffentlichen Bücher, Broschüren, Plakate und gedruckten Festreden sind Teil der Auseinandersetzungen zwischen dem „bürgerlichen" und dem „sozialistischen" Lager über die Deutungshoheit der „Revolution von 1848/49". Wem ist die Schuld und Verantwortung für das Scheitern der „bürgerlichen Revolution" und der gescheiterten deutschen „Nationalstaatsgründung" zuweisen. Symbolik, neue Traditionsbildung und Legitimationsanspruch spielen für

[45] Vgl. hierzu u.a. mit Beispielen: Aleida *Assmann*/Ute *Frevert*, Geschichtsvergessenheit, Geschichtsversessenheit. Vom Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945. Stuttgart 1999, Teil II: Ute *Frevert*, Kapitel: „Gründungs-Legenden 1948: Die Gründung zweier Staaten aus dem Geist der Revolution", S. 151ff.

[46] Vgl. hierzu die Beispiele bei: *Gruner*, 1849–1919–1949, S. 273–276.

[47] Dr. Reinhold *Lobedank* u.a. (Hgg.), 1848–1948. Mecklenburg für Einheit und Demokratie. Schwerin 1948, S. 19ff., Gottfried Wilhelm *Zimmermann*, 1848 – Rechtfertigung und Vermächtnis. Berlin 1948.

[48] Julius *Tinzmann*, 1848 – Eine europäische Chronik. Berlin 1948, S. 5. Ausführliche Zitate aus diesen Jubiläumsschriften bei: *Gruner*, 1849–1919–1949, S. 274f.

https://biblioteca-digitala.ro

die Ausbildung eines anderen, neuen Geschichtsbildes eine gewichtige Rolle. Während in der Sowjetzone der 18. März zum Symbol wird, wählte beispielsweise die Badische Landesversammlung für die Volksabstimmung über die südbadische Landesverfassung den 18. Mai – den Tag an dem 100 Jahre vorher die deutsche Nationalversammlung zu ihrer ersten Sitzung in der Paulskirche zusammengetreten war.[49] Die Revolutionen von 1848/49 wurden als ein wichtiges Erbe für den Aufbau eines neuen und demokratischen Deutschland gesehen. Sie standen den Gedenkfeiern von 1998 in puncto Traditionspflege in fast nichts nach.

Ein zweites Beispiel: Die Transformationsperiode vom Alten Europa des Ancien Régime zum Europa der Moderne mit der Scharnierfunktion des Wiener Kongresses von 1814/15 für die weitere europäische Entwicklung.[50] Aus der Perspektive der nationalen und der liberalen Geschichtsschreibung wurde die europäische Neuordnung von 1814/15 als Sieg der Reaktion und als die Rückkehr zum Status quo Ante von 1789 eingeordnet. [51] Das nicht gerechtfertigte Urteil, dass der Kongress nicht vorangehe, sondern tanze, diniere und sich Sexspielen hingegeben habe – „Le congrès ne marche pas, il danse“ (Fürst de Ligne) –, hat sich bis in die Gegenwart in vielen Publikationen zum Wiener Kongress gehalten.[52] In den nationalen Geschichtsschrei-

[49] Vgl. z.B. Otto *Kähni*, Die demokratische Volksbewegung 1848/1948. Offenburg/Baden 1948.

[50] Vgl. zur Rezeption des Wiener Kongresses durch die Zeitgenossen und die Historiographie u.a. *Gruner*, Wiener Kongress 1814/15, S. 213–240.

[51] Die Einzelstudien zum Wiener Kongress, neben der umfangreichen Memoirenliteratur, begründeten das Bild vom Kongress vgl. u.a. Charles K. *Webster*, The Congress of Vienna 1814–1815. London 1919 (Reprint 1969). Karl *Griewank*, Der Wiener Kongreß und die Neuordnung Europas 1814–15. Leipzig 1942. Harold *Nicolson*, The Congress of Vienna. London 1946 (Reprint 1970). Henry A. *Kissinger*, A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problem of Peace 1812–1822. London 1957. Enno E. *Kraehe*, Metternich's German Policy. Bd. 2: The Congress of Vienna 1814–1815. Princeton 1983. Heinz *Duchhardt*, Der Wiener Kongress. Die Neugestaltung Europas 1814/15. München 2013. Thierry *Lentz*, Le congrès de Vienne. Une refondation de l'Europe 1814–1815. Paris 2013. Reinhard *Stauber*, Der Wiener Kongress. Wien 2014. Der Katalog zum Kongress: Agnes *Husslein-Arco* / Sabine *Grabner* / Werner *Telesko* (Hgg.), Europa in Wien. Der Wiener Kongress 1814/15. Wien 2015.

[52] Während David *King*, Vienna 1814. How the Conquerors of Napoleon made Love, War, and Peace at the Congress of Vienna. New York 2008 neben dem Amusement auch die Erfolge und die Bedeutung des Kongresses darstellt und Susa Mary *Alsop*, The Congress Dances. London 1984 den Verlauf und die Ergebnisse des Kongresses ausgewogen berichtet, ergeht sich Adam *Zamoyski*, 1815 – Napoleons Sturz und der Wiener Kongress. München 2014 in der Beschreibung der Bälle, Boudoirs, Salons, der Frivolität, der Jagdausflüge und eine „Ferienzeit für die Fürsten“ und der Sexskandale (S. 322ff.) Er lehnt den inzwischen in der Forschung gefundenen Konsens über die La ngzeitergebnisse von Wien ab. Für ihn zementiert Wien den „Stillstand Europas“ und den Sieg den Pyrrussieg der Reaktion (S. 607ff). Vgl. auch Berthold *Seewald*, „Sex-Spiele gaben Europa seine neue Ordnung. Vor 200 Jahren

https://biblioteca-digitala.ro

bungen der europäischen Nationalstaaten wurde die Neuordnung von 1815 als Restauration gewertet. Der Kongress habe die Wünsche und Bedürfnisse der Nationen nicht ausreichend berücksichtigt. Die britische liberale Historiographie interpretierte die Vergangenheit als eine Geschichte des unvermeidlichen Fortschritts zu immer größerer Freiheit, die in der konstitutionellen Monarchie und der liberalen Demokratie kulminieren würde. Die hochkonservativen (High Tories) britischen Regierungen der Schlussphase der Napoleonischen Kriege, auf dem Wiener Kongress und in den Anfängen der Konferenzdiplomatie nach 1815 wurden als reaktionäre Verhinderer des Fortschritts dargestellt. Der gewichtige Beitrag Außenminister Castlereaghs zur europäischen Neuordnung und für eine stabile Friedensordnung wurde nicht anerkannt.[53] Erst die neuere Forschung hat dieses Bild korrigiert. In der österreichischen Geschichtsschreibung wurde Metternich vorgeworfen, dass er die Interessen der Habsburger, ihre Reichsidee und den Erhalt der österreichischen Großmachtstellung nicht angemessen berücksichtigt habe.[54] Auf der Suche nach einer österreichischen Identität spielt diese Kritik vor allem nach dem Ende der österreichisch-ungarischen Monarchie eine Rolle.[55] Die preußisch-kleindeutsche Reichshistoriographie

---

kamen Europas Politiker in Wien zusammen, um die Zukunft des Kontinents festzulegen. Nicht nur dort spielten Frauen entscheidende Rollen"= *DIE WELT* v. 18.09.2014: http://www.welt.de/geschichte/article132369445/Sex-Spiele-gaben-Europa-seine-neue-Ordnung.html Zugriff 10.5.15). Der tanzende Kongress findet seinen Niederschlag auch in Filmen – so 1931 „Der Kongress tanzt" und 2014 in der TV-Dokumentation „Diplomatische Liebschaften – Die Mätressen des Wiener Kongresses".

53 Vgl. hierzu u.a. Manfred *Messerschmidt*, Deutschland in englischer Sicht. Die Wandlungen des Deutschlandbildes in der englischen Geschichtsschreibung. Düsseldorf 1955. Herbert *Butterfield*, The Whig Interpretation of History. Harmondsworth 1931 (Reprint 1973). Wolf D. *Gruner*, Großbritannien, der Deutsche Bund und die Struktur des europäischen Friedens im frühen 19. Jahrhundert. 2 Bde. München 1979, Bd. 1, S. 21ff. und Bd. 2, S. 11ff.

54 Vgl. hierzu ausführlich mit weiterführender Literatur: Fritz *Fellner*, Die Historiographie zur österreichisch-deutschen Problematik als Spiegel der nationalpolitischen Diskussion (= Heinrich *Lutz* / Helmut *Rumpler* (Hgg.), Österreich und die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert. Wien 1982, S. 33–59).

55 Vgl. hierzu mit weiteren Verweisen: Wolf D. *Gruner*, Die Grundlagen der Beziehungen im langen 19. Jahrhundert: Vom deutschen Mitteleuropa des Alten Reiches zum Ende des deutschen Kaiserreiches und der Österreich-Ungarischen Doppelmonarchie 1804–1918/19 (= Michael *Gehler* / Ingrid *Böhler* (Hgg.), Verschiedene europäische Wege im Vergleich. Österreich und die Bundesrepublik Deutschland 1945/49 bis zur Gegenwart. Innsbruck 2007, S. 21–59). Ders., Die Habsburger Monarchie im Europa 1789–1860: Großmacht und multinationale Gemeinschaft auf Abruf? (= Rudolf *Gräf* / Ute *Michailowitsch* / Gabriella-Nóra *Tar* (Hgg.), Klausenburg – Begegnungsorte. Studia Germanica Napocensia 1/2009, S. 35–123). Vgl. auch Hugo *Hantsch*, Österreich. Eine Deutung seiner Geschichte und Kultur. Innsbruck 1934 und Friedrich *Heer*, Der Kampf um die österreichische Identität. Wien 1981.

https://biblioteca-digitala.ro

versuchte die die Reichsgründung, das „zweite Reich", historisch zu legitimieren. Mit 1870/71 habe sich die „deutsche Mission" Preußens erfüllt, die auf dem Wiener Kongress von Metternich und Castlereagh verhindert worden sei. Sie hätten die Gründung eines starken Nationalstaates deutscher Nation verhindert und einen schwachen Deutschen Bund geschaffen, den Preußen auf dem Weg zum Kaiserreich erfolgreich beseitigen konnte. Als starker Staat müsse Deutschland ein „Einheitsstaat", kein „Bundesstaat" sein.[56] Die Reichsgeschichtsschreibung ist ein gutes Beispiel für eine gezielte „Geschichtspolitik" und die Ausbildung einer „Erinnerungskultur". Treitschke, Sybel und weitere Historiker nach ihnen wollten den Menschen ein neues Geschichtsbewusstsein und ein tragfähiges Geschichtsbild einpflanzen. In einer Widmung an Max Duncker formulierte Treitschke die Zielsetzung seiner Geschichte des 19. Jahrhunderts: „Eine allen Gebildeten gemeinsame nationale Geschichtsüberlieferung hat sich in unserem kaum erst wiedervereinigten Volke noch nicht entwickeln können [...] Indem ich nochmals zurückblicke auf die anderthalb Jahrhunderte, welche dieser Band zu schildern versucht, empfinde ich wieder [...] den Reichthum und die schlichte Größe unserer vaterländischen Geschichte [...] Sie lieber Freund, haben schon in der Paulskirche den Traum vom preußischen Reich deutscher Nation geträumt".[57] Als die preußischen Truppen 1871 nach dem erfolgreichen Krieg gegen Frankreich durch das Brandenburger Tor zogen, erklärte der neue deutsche Kaiser und König von Preußen, Wilhelm I.: „Wir müssen erkennen, dass wir nur auf den Grundlagen weitergebaut haben, welche 1813, 1814 und 1815 gelegt worden sind".[58] Dieser Satz wurde zum Motto der Jubiläumsschrift zum einhundertsten Jahrestag der Völkerschlacht bei Leipzig. Für das historische Selbstverständnis der preußisch-kleindeutschen Reichsgründung und des deutschen Kaiserreiches ist diese, ungewollt vielschichtige Aussage bedeutsam. Sie beschwört die vermeintliche histo-

[56] Vgl. Heinrich von *Treitschke*, Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert. 5 Bde. Leipzig 1879–1884, besonders Bd. 1. *Ders.*, Bundesstaat und Einheitsstaat (= Historische und Politische Aufsätze. Bd. 2: Die Einheitsbestrebungen zertheilter Völker. Leipzig 1886, S. 77–241). Heinrich von *Sybel*, Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. 7 Bde. Leipzig 1889–1894. Vgl. u.a. auch: Thomas *Stamm-Kuhlmann*, Die Hohenzollern. Berlin 2001. Wolf D. *Gruner*, Ernst Moritz Arndt – die nationale Frage der Deutschen und ihre Instrumentalisierung für die historische Legitimierung des preußisch-kleindeutschen Kaiserreiches (= Walter *Erhart*/Arne *Koch* (Hgg.), Ernst Moritz Arndt (1769–1860). Deutscher Nationalismus – Europa – Transatlantische Perspektiven. Tübingen 2007, S. 31–63). *Ders.*, Preußen in Europa 1701–1860/71 (= Jürgen *Luh*/Vinzenz *Czech*/Bert *Becker* (Hgg.), Preussen, Deutschland und Europa 1701–2001. Groningen 2003, S. 439–460).

[57] *Treitschke*, Deutsche Geschichte I, V,VII.

[58] Zit. nach Tim *Klein*, Die Befreiung. 1813–1814–1815. Urkunden, Berichte, Briefe mit geschichtlichen Verbindungen. Ebenhausen 1913.

https://biblioteca-digitala.ro

rische Kontinuität, die charakteristisch für die Reichshistoriographie werden sollte. Der gerade gegründete deutsche Nationalstaat wurde ebenfalls in eine historische Kontinuität gestellt, die so nicht existierte. Die Reichsgründung wurde als die Wiederherstellung der durch Napoleon verloren gegangenen deutschen Einheit und des mächtigen mittelalterlichen Deutschen Reiches durch Wilhelm von Preußen dargestellt. Die Reichsgründung und der dort geschaffene deutsche Nationalstaat wurden fälschlicherweise zum Nabel der deutschen Geschichte im 19. Jahrhundert. Aus europäischer Sicht ist sie das nicht. Bis in die Gegenwart wurde in vielen Studien zur deutschen Geschichte der Akzent auf die Nationalstaatsgründung gelegt und die für Europas Weg in die Moderne so wichtige Neuordnung Europas auf dem Wiener Kongress ausgeblendet oder negativ eingestuft. Das historische Legitimationsstreben der „Reichshofhistoriker" (Ernst Schulin) sollte prägend für die kommende Geschichtsschreibung über Deutschland werden. Erst heute, nach der Wiedervereinigung Deutschlands eröffnet sich die Chance das „preußen-lastige" deutsche Geschichtsbild zu korrigieren und eine längst überfällige Föderalisierung der deutschen Geschichte anzugehen, d.h. dass Preußen ein wichtiger Baustein in der deutschen Geschichte war, es aber nicht die deutsche Geschichte repräsentierte. In diesem Prozess verändert sich das überkommene Geschichtsbild, auch zum Wiener Kongress, auch dank veränderter und erweiterter methodischer Zugänge. Kennzeichnend für die Periode zwischen der Mitte des 18. und des 19. Jahrhunderts war es, dass in dieser sich tiefgreifende Veränderungsprozesse in Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Wissenschaft und in der Mentalität vollzogen, die nahezu alle menschlichen Lebensbereiche erfassten. Aus diesem Blickwinkel war 1814/15 eine Rückkehr zum Status quo Ante von 1789 weder möglich noch erwünscht. Die Wiederherstellung eines reformierten Alten Reiches mit starker kaiserlicher Spitze lag weder im Interesse der souverän gewordenen deutschen Mittel- und Kleinstaaten, noch im Interesse Preußens, noch im Interesse der europäischen Nachbarn des deutschen Mitteleuropa. Für die Neuordnung Mitteleuropas kam daher nur eine föderative Lösung als Nachfolgeorganisation des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation, der Deutsche Bund in Frage. Der Deutsche Bund konnte und wollte kein Nationalstaat sein. In der als Sicherheitssystem konzipierten Wiener Ordnung übernahm er eine wichtige deutsche und europäische Funktion. Die europäische Ordnung von 1815 als multipolare Gleichgewichtsordnung war eine zentrale Voraussetzung dafür, dass sich im langen 19. Jahrhundert für Europa Entwicklungschancen eröffneten – wie die Industrialisierung, die Technisierung, das Ausgreifen in den globalen Bereich und die Ausbildung eines europäisch-internationalen Systems –, die seine Stellung als Königskontinent absichern und verbessern konnten. Das neue Bild vom Wiener Kongress und der dort

https://biblioteca-digitala.ro

geschaffenen Ordnung anerkennt seine wichtige Scharnierfunktion für die Welt, d.h. seine Wirkung ging weit über Europa hinaus.[59]

Hier, wie bei anderen historischen Gedenktagen, wird deutlich, dass diese auch zur Legitimation von Herrschaft, zur Schaffung eines neuen Geschichtsbildes, einer neuen Erinnerungskultur, zur Bestätigung eines bestehenden oder zur Revision eines überkommenen Geschichtsbildes benutzt werden.[60]

Das Beispiel der Revolution und der gescheiterten Nationalstaatsgründung 1848/49 verdeutlicht, dass ähnlich wie das Hambacher Fest von 1832, dieses zur historischen Traditionsbildung – nicht nur der Bundesrepublik Deutschland – und ihrer Verankerung im historischen Bewusstsein der „Nation" eingesetzt wurde und wird. Zwangsläufig wirft dies die Frage nach den Begrifflichkeiten, aber auch die nach der Deutungshoheit in der Geschichte auf. „Vergangenheitspolitik" oder „Geschichtspolitik", „Geschichtskultur", „Erinnerungskultur" und die Deutungshoheit über historische Prozesse und Ereignisse sind eng miteinander verknüpft. Hans-Peter Schwarz hat dies in einem Beitrag über „100 Jahre deutscher Jubiläumsbilanzen" im Rahmen des 60-jährigen Jubiläums der Bundesrepublik Deutschland, 2008 wunderbar verknüpft, wenn er meinte: „Historische Forschung, die Verbreitung historischer Erkenntnis und die Aufmerksamkeit dafür werden unter dem Blickwinkel von ‚Geschichtspolitik' nicht nur als genuin politikfreier Teil kultureller Kreativität verstanden. Vielmehr, so diejenigen, die ‚Geschichtspolitik' für wünschenswert oder doch für unvermeidlich halten, vermitteln Historiker politisch ungezielt, aber von der Politik genutzt, oder doch bereits von ihnen selbst gewollt, bestimmte ‚Geschichtsbilder', die von Regierungen, Parteien oder Interessengruppen für politische Zielvorstellungen instrumentalisierbar sind. Daraus ergibt sich dann vielfach das Bestreben, bestimmte ‚Geschichtsbilder' historisch ‚gewissermaßen' zu besetzen, politisch konkurrierende ‚Geschichtsbilder' zurückzudrängen und das zu erstreben, was man die ‚geschichtliche Deutungshoheit' nennt. Geschichtsdeutung, Geschichtserziehung, auch das, was man als ‚Erinnerungskultur' bezeichnet, werden somit als Teilaspekt politischer Strategien vereinnahmt".[61] Auch die Tatsache, dass

---

[59] Vgl. hierzu ausführlicher u.a.: *Gruner*, Wiener Kongress, *Vick*, Congress of Vienna und *Lentz*, Le congrès.

[60] Vgl. hierzu u.a. *Jäckel*, Jahrestage 1998 und Edgar *Wolfrum*, Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990. Darmstadt 1999, S. 13ff. und *Assmann/Frevert*, Geschichtsvergessenheit, Geschichtsversessenheit, S. 151ff.

[61] Hans-Peter *Schwarz*, 100 Jahre deutsche Jubiläumsbilanzen (= *Ders.*, (Hg.), Die Bundesrepublik Deutschland. Eine Bilanz nach 60 Jahren. Köln Weimar Wien 2008, S. 9–32, S. 31).

https://biblioteca-digitala.ro

die Mehrzahl der Historiker sich am wissenschaftlichen Erkenntnisstreben orientieren, ihre Ergebnisse und Funde auch einer breiteren Öffentlichkeit vermitteln wollen und politisierende Vereinfachungen ablehnen, ändert leider nichts daran, dass „die Geschichte längst zur Verfügungsmasse politischer Strategien geworden ist".[62] Der Historiker muss sich dieser Zusammenhänge bewusst sein und versuchen, zu vermitteln, dass Ereignisse der Geschichte nicht für historische Legendenbildung und Symbolik oder für einen politischen Legitimationsanspruch missbraucht oder instrumentalisiert werden dürfen. Dies gilt für frühere historische Epochen ebenso wie für die Gegenwart der Zeitzeugenerzählungen. Für den Historiker bieten Zeitzeugen zwar „einen wachsenden intellektuellen Reiz" sich mit der „'Erinnerung' als einer Form der kollektiven Bewältigung postmoderner Ungewißheiten" zu beschäftigen, doch, so „willkommen sie ist, birgt diese Aufmerksamkeit für die Gegenwart der Vergangenheit doch die Gefahr, daß die unreflektierte Erinnerung, besonders wenn sie durch eindrucksvolle Überlebende angeboten oder durch packende Medienbilder ausgeschmückt wird, mehr Autorität erhält als die Ergebnisse wissenschaftlicher Forschung".[63] Für viele Perioden der deutschen und europäischen Geschichte ist die „Zeitzeugenschaft" schon längst beendet oder neigt sich ihrem Ende zu. Dies gilt sicherlich für das 19. Jahrhundert, das deutsche Kaiserreich und die Weimarer Republik und wird zunehmend Realität für die Zeit des Nationalsozialismus und der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg und auch für die letzten Jahre der DDR und den Fall der Berliner Mauer. Norbert Frei hat dies als „Abschied von der Zeitzeugenschaft" bezeichnet, der auch eine Neujustierung der Geschichtsverhältnisse mit sich bringt.[64] An die Stelle der „Vergangenheitsbewältigung" setzte er in einer Untersuchung über die Frühgeschichte der Bundesrepublik den präziseren Begriff „Vergangenheitspolitik", den er als „einen politischen Prozeß [... bezeichnete], der sich ungefähr über eine halbe Dekade erstreckte und durch hohe gesellschaftliche Akzeptanz gekennzeichnet war, ja geradezu kollektiv erwartet wurde".[65]

Im Zusammenhang mit den jüngsten Debatten und Kontroversen über deutsche Parallelgeschichten, eine integrierte deutsche Geschichte oder einen dritten Weg, finden sich zahlreiche Definitionsversuche zur „Erinnerungskultur" und zur „Geschichtspolitik". Einige sollen hier kurz vorgestellt

[62] *Ebenda.*
[63] Konrad H. *Jarausch*/Michael *Geyer*, Zerbrochener Spiegel. Deutsche Geschichten im 20. Jahrhundert. Stuttgart 2005, S. 355.
[64] Vgl. hierzu Norbert *Frei*, 1945 und wir. Das Dritte Reich im Bewusstsein der Deutschen. München 2005.
[65] Norbert *Frei*, Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit. München 1996, S. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

werden. Letztlich reichen sie weit über den Rahmen der Geschichte der deutschen Staaten seit dem Zweiten Weltkrieg hinaus, betten diesen in den größeren Zusammenhang der europäischen Geschichte ein, haben das ganze Europa im Blick und reichen auch über Jahrhunderte vergleichend zurück in die deutsche und europäische Geschichte. Uwe Backes hat 2009 auf der Jahrestagung der DVPW sich in einem Vortrag über den Bedarf an *Geschichtspolitik* in verschiedenen autokratischen Systemen geäußert und dabei angemerkt, dass „Geschichtspolitik" zu verstehen sei „als Indienstnahme der Geschichte für politische Zwecke, insbesondere Erwerb oder Erhalt der Macht. In diesem weiten, wertneutralen Verständnis ist Geschichtspolitik kein Spezifikum bestimmter politischer Systemtypen, sondern mehr oder weniger in allen politischen Systemen, und zwar bei Regierungen wie Regierten, anzutreffen",[66] d.h. Ergebnisse und Erkenntnisse historischer Forschung werden durch die Politik instrumentalisiert. Dies bedeutet aber keineswegs, dass die Historiker interessen- und politikfrei sind. In der deutschen Geschichte haben wir zahlreiche Beispiele, dass sich die Geschichtswissenschaft zur „Magd der Politik" gemacht hat und es oftmals die Geschichtswissenschaft war, wie die Geschichte der Reichhistoriographie im Zusammenhang mit der Gründung des deutschen Kaiserreiches zeigt, die sich zum „Hoflieferanten" (Thomas Stamm-Kuhlmann) in Sachen Vergangenheit machte. Geschichtspolitik muss daher nicht allein die Frage nach der politischen Instrumentalisierung stellen von Geschichte stellen, sondern stets auch den Historiker als Kind und Produkt seiner Zeit sehen. Der Heidelberger Historiker Edgar Wolfrum befasste sich in seiner Habilitationsschrift mit der Geschichtspolitik der Bundesrepublik zwischen ihrer Gründung und der Wiedervereinigung 1990. Sein definitorischer Zugriff wird in seinen Grundüberlegungen inzwischen weitestgehend akzeptiert. In „pluralistischen Gesellschaften" wird aus seiner Sicht „ständig Geschichtspolitik betrieben, denn politische Eliten – als gewichtiger Teil der Deutungseliten – gestalten und definieren das für einen politischen Verband konstitutive Ensemble von grundlegenden

[66] Uwe *Backes*, Zum Bedarf an Geschichtspolitik in verschiedenen autokratischen Systemen. Vortrag auf der Tagung der DVWP, Darmstadt, 24. Januar 2009, MS, S. 1 (http://www.politikwissenschaft.tu-darmstadt.de/fileadmin/pg/arbeitsbereiche/vergleich/sektionstagung/Paper/Backes_Geschichtspolitik.pdf (Zugriff 8.8.14). Vgl. auch *ders.*, Geschichtspolitik als Kernelement der Herrschaftslegitimation autokratischer Systeme (= *Totalitarismus und Demokratie* 6,2(2009), S. 271–292)(http://www.ssoar.info/bitstream/handle/document/31161/ssoar–2009-backes-geschichtspolitik_als_kernelement_der_herrschaftslegitimation.pdf?sequ [Zugriff 5.5.15]) und Claudia *Fröhlich* / Horst-Alfred *Heinrich* / Harald *Schmid*, Editorial. Extremismus und Geschichtspolitik (= *Jahrbuch für Politik und Geschichte* 2/2011, S. 5–10. http://www.steiner-verlag.de/uploads/media/JPG_2011_2_5–10.pdf (Zugriff 5.5.15).

https://biblioteca-digitala.ro

Vorstellungen, Normen, Werten und Symbolen".[67] Zu den Dimensionen von Geschichtspolitik rechnet er ein „Handlungs- und Politikfeld, auf dem verschiedene Akteure Geschichte mit ihren spezifischen Interessen befrachten und politisch zu nutzen suchen. Sie zielt auf die Öffentlichkeit und trachtet nach legitimierenden, mobilisierenden, politisierenden, skandalisierenden, diffamierenden [...] Wirkungen. Bei den beteiligten Akteuren handelt es sich [...] um konkurrierende Deutungseliten".[68] Das Erkenntnisinteresse bei Forschungen zur Geschichtspolitik richtet sich auf die „öffentlichen Konstruktionen von Geschichts- und Identitätsbildern, die sich über Rituale und Diskurse vollziehen". Nach dieser Begriffsbestimmung können „Geschichtspolitiker [...] Politiker, Journalisten, Intellektuelle und Wissenschaftler sein: Sie alle verfügen über das notwendige Gestaltungspotential".[69] Praxisbezogen und weniger wohlklingend-theoretisch – und damit auch benutzerfreundlicher – ist eine Definition von Elke Fein. Geschichtspolitik definiert sie als „alle politischen Maßnahmen, Strategien und öffentlichen Äußerungen, die eine Bewertung nationaler Vergangenheit zum Gegenstand haben und daraus explizit praktisch-verbindliche oder implizit normative Handlungsanweisungen oder gebotene Einstellungen für die Gegenwart und die Zukunft haben".[70] Ihre Definition ist wie ein Thema wie die beiden deutschen Staaten in der Zeit der Teilung 1949–1990, lassen sich gewinnbringender auch auf andere Epochen der deutschen und europäischen Geschichte anwenden. Vor allem in kommunistischen Ländern, also auch in der DDR, wurde die „Geschichtspolitik als Herrschaftsinstrument der Parteien erkannt und genutzt. Private und kontroverse Erinnerungen fanden in der öffentlichen Inszenierung keinen Platz."[71] Mit einem „überwundenen" System wie im Falle der DDR und

---

[67] *Wolfrum*, Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland, S. 5. Ähnlich Peter *Reichel*, Politik der Erinnerung. München 1995 und *Frei*, Vergangenheitspolitik. Vgl. auch die Rezension von Manfred *Hettling* http://hsozkult.hu-berlin.de/rezension/201.pdf v.22.6.2000.

[68] *Wolfrum*, Geschichtspolitik, S. 25f.

[69] Julia *Macher*, Verdrängung um der Versöhnung willen? Die geschichtspolitische Auseinandersetzung mit Bürgerkrieg und Franco-Diktatur in den ersten Jahren des friedlichen Übergangs von der Diktatur zur Demokratie in Spanien (1975–1978) (= Historisches Forschungszentrum der Friedrich-Ebert-Stiftung hrsg. von Dieter *Dowe*, Gesprächskreis Geschichte H. 48. Bonn 2002), S. 8f.

[70] Elke *Fein*, Geschichtspolitik in Russland: Chancen und Schwierigkeiten einer demokratisierenden Aufarbeitung der sowjetischen Vergangenheit am Beispiel der Tätigkeit MEMORIAL. Hamburg 2000, S. 11.

[71] Jan *Barknecht*, Ein Gespenst ging um in Europa – der Kommunismus und seine Denkmäler zwischen Verdrängung, Versöhnung und Verschrottung, in: Alexander *Schug* (Hg.), Palast der Republik. Politischer Diskurs und private Erinnerung. Berlin 2007, S. 167.

https://biblioteca-digitala.ro

anderer kommunistischen Länder ergeben sich andere politisch-praktische Maßnahmen zur Aufarbeitung der Diktaturvergangenheit als beispielsweise im Falle Spaniens. Dort haben wir es beim Ende des Franco-Regimes mit einem „sich selbst überwindenden System" (Macher) zu tun. Im Falle der DDR – und dies gilt auch für die anderen Länder des ehemaligen sowjetischen Herrschaftsbereiches – sind Geschichtspolitik und Vergangenheitspolitik „zwei Seiten ein und derselben Medaille: der umkämpften Vergangenheit".[72]

„Erinnerungskultur" besitzt in Deutschland eine "außerordentliche Bedeutung". Es spielt hierbei sicherlich im 20. Jahrhundert die Erfahrung und das Erlebnis zweier Weltkriege, zweier Diktaturen und der Fall der Berliner Mauer am 9.11.1989 und die Vereinigung Deutschlands 1990 eine Rolle. Bei unseren Nachbarn wird das „Erinnern" der Deutschen und die damit verbundene Aufarbeitung vielfach als übertrieben wahrgenommen, „doch Erinnern gehört geradezu zu den ‚Gründungsmythen' Nachkriegsdeutschlands".[73] Der Begriff „Erinnerungskultur" klingt einfach, ist aber doch höchst komplex und wird in Wissenschaft und Öffentlichkeit in unterschiedlichen Bezugssystemen inflationär verwendet.[74] Jan Assmann hatte 1997 vorhergesagt, „daß sich um den Begriff der Erinnerung ein neues Paradigma der Kulturwissenschaft" aufbauen wird.[75] In den wissenschaftlichen Diskurs und in den allgemeinen Sprachgebrauch hat „Erinnerungskultur" erst seit den 1990er Jahren Eingang gefunden[76] und ersetzte den Terminus „Vergangenheitsbewältigung". In einem Band der Außenstelle Rom der Konrad-Adenauer-Stiftung über einen Vergleich der politischen Kultur in Deutschland und Italien wird „Erinnerungskultur" wie folgt definiert: „Die Erinnerungskultur ist ein kollektiv geteiltes Wissen ‚über die Vergangenheit, auf das eine Gruppe ihr Bewusstsein von Einheit und Eigenart stützt'; sie liefert den ‚jeder Gesellschaft und jeder Epoche

---

[72] Petra *Bock*/Edgar *Wolfrum* (Hgg.), Umkämpfte Vergangenheit. Göttingen 1999, S. 8 und *Frei*, Vergangenheitspolitik, S. 8–16. Zum größeren Zusammenhang vgl. *Macher*, Verdrängung um der Versöhnung willen?

[73] http://www.kas.de/wf/de/71.7680 „Erinnerungskultur" (Zugriff 5.5.15) aus: Wilhelm *Staudacher* u.a. (Hg.), Fremde Freunde? Politische Kultur in Deutschland und Italien. Rom 2009.

[74] *Cornelissen / Klinkhammer / Schwentker*, Erinnerungskulturen, S. 12 sprechen daher vom „Erinnerungskult" und von einer „Erinnerungsindustrie".

[75] Jan *Assmann*, Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und Identität in frühen Hochkulturen. München ^{6}2007 (1997), S. 11.

[76] Vgl. hierzu vor allem: Maurice *Halbwachs*, Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen (Les Cadres sociaux de la mémoire. Paris 1925). Frankfurt a.M. ^{2}2006 und *ders.*, La mémoire collective. Paris 1950 (1939). Harald *Welzer*, Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung. München 2002. Jacques *Le Goff*, Geschichte und Gedächtnis. Berlin 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

eigentümlichen Bestand an Wiedergebrauchs-Texten, - Bilden und -Riten [...] in deren ‚Pflege' sich deren Selbstbild stabilisiert' (J. Assmann). Sie ist ‚Geschichte im Gedächtnis' der Gegenwart (Aleida Assmann)".[77] Es schließt sich die Frage an, was denn erinnert wird? Das „kollektive Wissensarchiv" umfasst „die Erinnerung an Weltkrieg und Holocaust, an Flucht und Vertreibung, an die deutschen und europäischen Diktaturen in Europa, an die jüngsten Kriege auf dem Balkan und im Kosovo".[78] In anderen Ländern, in Italien, Frankreich, Spanien und Japan ist die Erinnerungskultur weniger oder anders ausgeprägt.[79]

Christoph Cornelißen, der sich seit vielen Jahren mit dem Thema „Erinnerungskultur" in einem gesamteuropäischen Zusammenhang beschäftigt, spricht von „Erinnerungskulturen", die „immer das Ergebnis konfliktreicher politischer und gesellschaftlicher Aushandlungsprozesse" sind und konkretisierte und ergänzte den seit den 1990er Jahren in die Sprache der Wissenschaft und die Umgangssprache eingedrungenen Terminus, wenn er meinte: „Erinnerungskulturen sind das Ergebnis von Aushandlungen in der Öffentlichkeit, die sich aus einem Spannungsfeld zwischen individueller Erfahrung und Erinnerung, politisch normierter sowie gesellschaftlich gewünschtem Gedenken und wissenschaftlich objektivierter Geschichte ergeben. Ein wesentliches Spannungsmoment ergibt sich hierbei daraus, dass die öffentlich sanktionierten Erinnerungspraktiken keineswegs immer oder sogar dauerhaft mit privaten Formen der Erinnerung übereinstimmen müssen. Im Gegenteil, die Tradierung von Vergangenheit über die Familie erzielt wegen der ihr eigenen emotionalen Seiten regelmäßig eine nachweisbar höhere Wirkungsmacht als öffentliche Gedächtnisfeiern oder die pädagogische Geschichtsvermittlung".[80] „Erinnerungskultur" als Begriff „schließt auch die Analyse konkurrierender Versuche zur Etablierung eines historischen Interpretations- beziehungsweise ‚Erinnerungs'-Monopols ein. Es umfasst mit Blick auf das Erinnern und Vergessen die Interessen sozialer und politischer Gruppen ebenso wie

77 *Staudacher*, Fremde Freunde? Vgl. auch Jan *Assmann*, Das kulturelle Gedächtnis sowie Aleida *Assmann*, Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München 1999 sowie *Dies.*, Geschichte im Gedächtnis. München 2007. Vgl. auch Christoph *Cornelissen*, Erinnerungskulturen (Docupedia-Zeitgeschichte 2011): http://docupedia.de/docupedia/Images/6/6e/Erinnerungskulturen.pdf (Zugriff 9.8.2011).

78 *Staudacher*, Fremde Freunde?

79 Vgl. die Beiträge in: *Cornelissen / Klinkhammer/ Schwentker*, Erinnerungskulturen sowie Macher, Verdrängung um die Versöhnung willen? Vgl. auch hierzu: *APuZG*, „Zukunft der Erinnerung" (B 25–26/2010 v. 21. Juni 2010).

80 Christoph *Cornelissen*, Erinnern in Europa. Dosier Geschichte und Erinnerung (http://www.bpb.de/themen/8JVYJ2.html (8.8.11). Vgl. auch *ders.*, Was heißt Erinnerungskultur? Begriff – Methoden – Perspektiven (= *GWU* 54/2003, S. 548–563).

https://biblioteca-digitala.ro

eine Reihe ausgewählter Genres der Erinnerungskulturen, darunter die historische Forschung und autobiographische Zeugnisse, die Medien und die Schulbücher, politische Diskurse und religiöse Rituale".[81]

Neben einer nationalen Erinnerungskultur haben wir auch europäische *Erinnerungskulturen*. Die Europäische Union hat diese Problematik in einem Programm „Europa für Bürgerinnen und Bürger" für die Jahre 2007–2013 als Teil für eine aktive Europäische Bürgerschaft aufgegriffen.[82] Dabei geht es um eine „aktive europäische Erinnerung". Aufgenommen sind zahlreiche Projekte in Deutschland, die sich unter anderem mit den „Wegen gegen das Vergessen", der „Erinnerungskultur und regionaler Identität",[83] mit der „europäischen Gedenkstättenpädagogik zur NS-Zeit", dem „Erinnern für die Zukunft Europas" und den europäischen Dimensionen der Zwangsarbeit beschäftigen. Erreicht werden soll durch die Erforschung, Thematisierung und „Visualisierung des Leidens und seiner Ursachen und Bedingungen [...] die Erinnerung der Menschen in Europa an diese Vergangenheit", die Vergangenheit aufzuarbeiten und „neue Formen der Geschichtsarbeit zu entwickeln".[84] Für eine Gesellschaft ist eine Erinnerungskultur wichtig. Sie will dadurch „Ereignisse und Phänomene der Vergangenheit im Bewusstsein halten und gezielt vergegenwärtigen. Zur Memorialkultur gehören: die Archivierung, die wissenschaftliche Aufarbeitung und die öffentliche Dokumentation. Darüber hinaus bieten Gedenkstätten, Gedenktage und Denkmale Anlässe zur Vergegenwärtigung".[85] Es stellt sich in diesem Zusammenhang die Frage, ob wir in der europäischen Erinnerungskultur „auch von einem europäischen Gedächtnis sprechen können" (Cornelißen) und ob und welche nationalen Unterschiede es gibt? Die Beantwortung dieser Frage hängt in hohem Maße von den historischen und politischen Rahmen- und Ausgangsbedingungen sowie von psychologischen und mentalen Aspekten ab. Die Europäische Union versucht mit ihrem Programm „aktive Europäische Erinnerung"[86] durch finanzielle Förderung für transnationale

---

[81] *Cornelissen / Klinkhammer / Schwentker*, Erinnerungskulturen, S. 12.

[82] WINGERT-BECKMANN, Christine (Red.), „Aktive europäische Erinnerung in Deutschland" Bonn 2009, S. 5 (http://ec.europa.eu/citizenship/sharing-experience/doc/de_pec_booklet.pdf, 8.8.2011).

[83] Vgl. das EU-geförderte transnationale Projekt „Erinnerungskultur und regionale Identität" mit Partnern aus Deutschland, Polen und Tschechien: http://www,pcpaessler.de/comemo

[84] *Wingert-Beckmann*, Aktive europäische Erinnerung in Deutschland, S. 5. Vgl. auch http://www.kontaktstelle-efbb.de

[85] http://www.pcpaessler.de/comemo/grenzland/index.php?link=erinnerung.txt „Erinnerungskultur" (14.8.11)

[86] Vgl. http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/programme/action4_de.php Aktion 4 „Aktive europäische Erinnerung" (14.8.11).

https://biblioteca-digitala.ro

Kooperationen zu einem gemeinsamen „europäischen Gedächtnis" beizutragen. Das Programm soll einerseits dazu beitragen die Vergangenheit in den Mitgliedsländern aufzuarbeiten, zugleich aber auch ein geschichtspolitisches Signal für die Ausbildung eines gemeinsamen europäischen Gedächtnisses als Teil einer gemeinsamen europäischen Identität setzen. In der Beschreibung der Ziele der Aktion heißt es: „Die Europäische Union beruht auf den Grundsätzen wie Freiheit, Demokratie und Wahrung der Menschenrechte. Um sich der Bedeutung dieser Grundsätze bewusst zu werden, ist es notwendig, sich an die Zeiten des Stalinismus zu erinnern, in denen diese Grundsätze in Europa verletzt wurden. Durch das Gedenken an die Opfer und die Erhaltung der mit Deportationen in Verbindung stehenden Stätten und der Archive, in denen diese Ereignisse dokumentiert sind, können Europäer die Erinnerung an die Vergangenheit – auch an ihre dunklen Zeiten – wahren. Ein solches Vorgehen ist gerade jetzt wichtig, da immer weniger Zeitzeugen zur Verfügung stehen. Auf diese Weise kann ein Bewusstsein für die ganze Tragweite und die tragischen Folgen des Zweiten Weltkriegs – vor allem durch Einbeziehung der jüngeren europäischen Generationen – aufrechterhalten werden. Außerdem werden die Bürger/innen angeregt, über den Ursprung der Europäischen Union vor fünfzig Jahren, über die Geschichte der europäischen Integration, die zur Aufrechterhaltung des Friedens zwischen ihren Mitgliedern beigetragen hat, und schließlich über das heutige Europa nachzudenken, um die Zukunft zu gestalten. Diese Aktion wird daher eine wichtige Rolle bei der Anregung eines umfassenden Nachdenkens über die Zukunft Europas und bei der Förderung einer aktiven europäischen Bürgerschaft spielen".[87] Ergänzen müssen wir die Termini „Geschichtspolitik" und „Erinnerungskultur" durch den Begriff der „Gedächtnisgeschichte". Hierbei geht es um das kollektive Gedächtnis einer Gesellschaft oder einer Teilgesellschaft. Verstanden werden soll „Gedächtnisgeschichte" als die „Geschichte vom Umgang mit dem kollektiven Gedächtnis" (Macher). Es war der französische Soziologe Maurice Halbwachs, der in seiner Studie über das kollektive Gedächtnis als erster auf die „soziale Bedingtheit" des Gedächtnisses hingewiesen hat: „Erinnert wird das, was das soziale Umfeld für erinnerungswürdig erachtet. Somit dient das kollektive Gedächtnis der Sicherung der eigenen (Gruppen-) Identität".[88] In diesem Zusammenhang spielen auch die Überlegungen von Jan Assmann eine Rolle, der darauf hingewiesen hat, dass das „kulturelle Gedächtnis" Mythen

87 *Ebenda* („Was sind die Ziel der Aktion?").

88 *Macher*, Verdrängung um der Versöhnung willen?, S. 9 sowie Maurice HALBWACHS, Das kollektive Gedächtnis (La mémoire collective). Frankfurt a.M. 1991 (Fischer TB) und DERS., Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen.

https://biblioteca-digitala.ro

und symbolische Figuren „erschafft, bewahrt und übermittelt".[89] Es ist somit „ein Instrument der Herrschaft: Wer die Deutungsmacht besitzt, besitzt auch die reale Macht. Was von einer Gesellschaft als erinnerungswürdig erachtet wird, gibt Aufschluss über ihr Selbstbild. Am offiziellen Gedenken, an der Art und Weise der Inszenierung und Ritualisierung von Erinnerung lässt sich außerdem ablesen, welche Rolle der Vergangenheit für die Gegenwart und Zukunft zugewiesen wird. Da das kollektive Gedächtnis seinen Inhalt in Abhängigkeit von der Gegenwart permanent reorganisiert, also höchst dynamisch ist, bietet es sich als Kategorie für die Untersuchung einer ‚Gesellschaft im Wandel' [...] an".[90]

Mit der „Gedächtnisgeschichte" kommen auch die „Gedächtnisorte"[91] in den Blick. Gedächtnisorte können nach der Definition von Pierre Nora alles sein, „was Gegenstand nationaler Erinnerung und Identitätsbildung war, seien es Denkmäler, Wallfahrts- oder Begräbnisstätten, Jahrestage oder Feste. Aufgrund ihrer Fassbarkeit haben sich die Gedächtnisorte als *nützliche* Kategorie zur Exploration des kollektiven Gedächtnisses erwiesen".[92] Sie sind „Kristallisationspunkte kollektiver Erinnerung und Identität".[93]

Culture of memory, history and historical policy pictures – Reflections on a German and European perspective

SUMMARY

The *Culture of Memory*, the *collective and individual memory*, the *perception of history* in a society and *the use of history in politics* are terms being discussed in historical research, in the social sciences and in cultural studies aiming at new approaches for understanding historical phenomena and its use and abuse in historiography and politics past and present. The intention of this essay is first to define the terms used in research and to discuss these issues from a European and German perspective. The reflections intend to show the advantages and values, the problems and deficits of the concepts for the work of the

[89] Vgl. hierzu Jan *Assmann*, Kulturelles Gedächtnis, S. 48–66 (Ausgabe 1997). Vgl. auch: Richard *Meckien*, Cultural memory. The link between past, present and future. (http://www.iea.usp.br/en/news/cultural-memory-the-link-between-past-presnt-and.future – Institute for Advanced Studies University of Sao Paulo 2013 – Zugriff 13.5.15).

[90] *Macher*, Verdrängung um der Versöhnung willen?, S. 10.

[91] Grundlegend Pierre *Nora* (Hg.), Les lieux de mémoire.7 Bde. Paris 1984–1992. DERS. (Hg.), Erinnerungsorte Frankreichs. München 2005. *Ders.*, Zwischen Geschichte und Gedächtnis Berlin 1990.

[92] *Macher*, Verdrängung um der Versöhnung willen?, S. 10 und *Nora*, Geschichte und Gedächtnis.

[93] Etienne *François*/Hagen *Schulze* (Hg.), Deutsche Erinnerungsorte. München 2001, Bd.1, S. 17f.

https://biblioteca-digitala.ro

historian. The question is posed as to the past and present role of the professional historian versus the "Zeitzeuge" ('Contemporary witness'). To what extent are the results of historical research communicated to the public at large. What are the positions of so called "contemporary witnesses", the impact of documentary series on TV and in films, exhibitions on special events and talk shows. Why do we need historians to explain the past, like H.A. Winkler's speech at the German Bundestag on May 8, 2015 to commemorate the end of World War II in 1945. Often it is also quite useful to have – in the German case – Federal presidents to offer their ideas on May 8, 1945 as a date of liberation for the Germans, like Richard von Weizsäcker did in 1985, or to explain ideas on the future organizational structure of a united Europe and to demand orientations for the European citizen like Roman Herzog did in 1995.

To underline the use and abuse of history to legitimize the foundation of a state and to create a uniform historical image the essay discusses – besides Europe and Germany after the Second World War – historical examples: The Revolutions of 1848/49 and its long term use for establishing new historical traditions or to underline existing ones. The second example deals with the period of transformation from the 18th to the 19th century and the importance of the Congress of Vienna in 1814/15 for the process of European modernization in the long 19th Century. From the perspectives of the nation state and national historiography as well as from the view of liberal historical writing the reconstruction of Europe in 1815 was perceived as the return to the Status quo Ante of 1789 and the victory of reaction over the participation of the individual in the political process and the road toward constitutionalism and democracy. The German Empirial historiography, for example, blamed Metternich and Castlereagh to have blocked a national and strong German Empire in 1815. In 1866/71 Prussia finally succeeded to finish her "German task" to found the German Empire.

Key Words / Schlüsselbegriffe:

- *Cultural memory* is the link between past, present and future. It is highly complex. "Evoked at the present, it refers to the past but always views the future" (Richard Meckien).
- *Places of Memory / Erinnerungsorte*: They have become highly important during the last decades. Their function, besides other impacts, is to visualize historical memory. They could be places like the Concentration Camps at Dachau or Bergen-Belsen or the battle fields and cementaries in West Flanders, Poland, Wolgograd or North Eastern France, but also places like Hambach Castle, Oradour or Monte Cassino.
- *The History policy / Geschichtspolitik*: The interest of political elites, political parties and political groups to impose their views of historical events and phenomena in history into the collective memory of the nation. Cf. the Empiral Historiography, the "question of guild" after World War I, the attempts after World War II to set up new historical traditions for the "other" Germany, like the Socialist Unity Party in the Soviet Zone / GDR and the democratic parties in the Western Zones / FRG.
- *Empirial Historiography / Reichshistoriographie*: German historians like Treitschke and von Sybel worked for a new identity of

https://biblioteca-digitala.ro

the "Prussian Empire of the German nation". They tried to legitimize historically the role of Prussia to reestablish the German Empire. Thus the German Confederation of 1815 as the new bond of the German nation was described as a weakling, a dead corpse. What the nation of the center needed was a strong and unitarian state. After German unification in 1990 gradually a revision in perception of German and European history started, i.e. a "federalization" of the history of the German past and that unity in diversity best characterizes the German and European historical landscapes.

- *Whig historiography*: This term relates to British liberal historiography since the 1830s of the 19th Century which considered the British model in history – the progress toward constitutional government and democracy – as the European 'norm'.
- *The "European mission" of the House of Habsburg*: The statesmen at the Congress of Vienna were blamed to have neglected the important cultural and religious role of the Habsburg dynasty. Metternich was the 'devil' who gambled away the status of Austria. This view came up especially after the end of the Habsburg Empire in 1918 and the foundation of new nation states (Czechoslovakia, Yugoslavia, Hungary, Rest-Austria).
- *"European Germany" versus "German Europe"*: German history, because of the geographic situation of Germany in the heartland of Europe, is always and has always been at the same time European history and vice versa. In any crisis which to some extent involved Germany, the "*German question*" / "*German problem*" came back on the agenda. This was lately the case during the Euro and Greek crises. Thus Germany tries to convince its neighbors and the world that Germany sees its mission to establish a European Germany in a united Europe. The end of the war in 1945 has been the greatest historical watershed. Due to the support of Germany's neighbors Germany became an active member of the western democracies. Thus a *German Europe* is no longer an option.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Florian KÜHRER-WIELACH

„Örtliche Stammesindividualität und kulturelle Eigenart“

Eine Gedankenskizze zu Autonomie und kultureller Souveränität am Beispiel der rumäniendeutschen Gemeinschaften

Wissenschaftlicher Mitarbeiter, Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, München
E-mail: Florian.Kuehrer@ikgs.de

In diesem Beitrag werden zwei Fragen am Beispiel des Autonomie-Diskurses der Rumäniendeutschen und insbesondere der Siebenbürger Sachsen diskutiert: Erstens wird argumentiert, dass das rumäniendeutsche Identifikationsangebot an die deutschen Gemeinschaften im Donau-Karpaten-Raum, das seit der Gründung „Großrumäniens“ nach Ende des Ersten Weltkrieges besteht, vor allem eine vom kollektiven Utilitarismus geleitete Strategie zur Erlangung eines möglichst hohen Grades an kultureller Autonomie war und nur einen geringen Effekt auf die Selbstwahrnehmung der verschiedenen unter diesem Begriff zusammengefassten Gruppen hatte. Dazu ist es nötig, eine gruppenendogene Perspektive einzunehmen, anstatt – wie in der einschlägigen Forschung üblich – einen staatlichen, nationalen oder gar nationalstaatlichen Maßstab anzulegen. Auf dieser These aufbauend wird zweitens vorgeschlagen, neben Fragen der Identität stärker auf Fragen diskursiven Handelns und der dahinterliegenden Motivation zu blicken: Unter Heranziehung des methodischen Konzepts der *Cultural Sovereignty* soll aus der endogenen Perspektive die für die untersuche(n) Gruppen wichtigen Frage „Wer sind wir?“ mit der Frage „Wie wollen wir leben?“ ergänzt werden.

KEYWORDS: Cultural sovereignty, Romanian Germans, autonomy, Transylvania, discourse analysis

https://biblioteca-digitala.ro

Die in ihrer Lebenswelt, Konfession, Tradition, Sozialstruktur und Herkunftserzählung disparaten in „Großrumänien" lebenden deutschen Gruppen, die erst sehr allmählich unter dem heute etablierten Begriff „Rumäniendeutsche" zusammengefasst wurden, auf dem 1918/1920 gebildeten Staatsterritorium „Großrumäniens" lebenden deutschen Gruppen[1] stellen ein hervorragendes Beispiel dar, um zu zeigen, dass wirtschaftliche, soziale und konfessionelle Praktiken für den Alltag und die individuellen, aber auch die Gruppeninteressen die bestimmende Rolle spielten. Das hochgradig abstrakte, aber genau deswegen meist widerstandslos an die aktuellen politischen Bedürfnisse anzupassende Konzept einer (rumänien) deutschen Identität konnte hingegen vor allem ein Vehikel zur Verteidigung der auf ethnoregional-konfessioneller Ebene real existierenden Lebenspraxis darstellen. Eng verbunden mit diesen Interessen sind verschiedene Konzepte der Autonomie. Seit dem 20. Jahrhundert hat sich, neben territorialen Restrukturierungsvorschlägen wie beispielsweise Aurel Popovicis „Vereinigte Staaten von Großösterreich"[2], insbesondere die Idee der national-personalen Selbstbestimmung – vom Territorium losgelöste gruppenbezogene Autonomie – als das für probat erachtete Mittel durchgesetzt.

Nach einer kurzen historischen Einleitung wird auf die Konstruktionsversuche eines rumäniendeutschen Zusammengehörigkeitsgefühls eingegangen; darauf aufbauend werden beispielhafte Fragmente von Autonomiediskursen skizziert und in den internationalen Diskurs eingeordnet. In einem weiteren Schritt wird das Konzept der *Cultural Sovereignty* vorgestellt und mit den Autonomiediskursen der Zwischenkriegszeit in Verbindung gebracht. Am Beispiel des siebenbürgisch-sächsischen Diskurses der 1920er Jahre wird die These exemplifiziert und erprobt.

Rumänien nach dem Ersten Weltkrieg: Karlsburg und das Versprechen an die Minderheiten

Aufgrund der geopolitischen Verschiebungen im und nach dem Ersten Weltkrieg avancierte das in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts aus der Vereinigung der beiden Donaufürstentümer Moldau und Walachei und dem Anschluss der Dobrudscha hervorgegangene, kleine Königreich

---

[1] Hier wird bewusst der Begriff „deutsch" anstelle von „deutschsprachig" gewählt: viele Angehörige dieser Gruppen fühlten sich als „deutsch" im Sinne von „deutschstämmig", waren aber der deutschen Sprache kaum mehr mächtig. Insbesondere bei den „schwäbischen" Gruppen (Banater und Sathmarer Schwaben) hatten viele dem Magyarisierungsdruck seit dem Ausgleich von 1867 nachgegeben. Erst nach 1918 erfolgte eine vom „großrumänischen" Staat durchaus begünstigte Rückbesinnung auf das „Deutschtum" und die Verwendung der deutschen Sprache.

[2] Aurel Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig 1906.

https://biblioteca-digitala.ro

an der unteren Donau zu einem Mittel- und Südosteuropa verbindenden Großstaat. Er sollte einerseits die nachhaltige Zerschlagung Österreich-Ungarns garantieren und andererseits als eine Pufferzone zwischen den Einflussbereichen der großen europäischen Mächte dienen. So wurde aus einem national und konfessionell relativ homogenen Nationalstaat ein Nationalitätenstaat, der rund ein Drittel Nicht-Rumänen (im ethnonationalen Sinne) und rund ein Drittel Nicht-Orthodoxe im konfessionellen Sinne zu seinen Staatsbürgern zählte.

Eine Nationalversammlung der auf den Gebieten der ungarischen Krone lebenden Rumänen – Siebenbürgen, Banat, Partium – machte den Minderheitengruppen, die gemeinsam nahezu die Hälfte der Bevölkerung dieser Territorien stellten, in ihrer am 1. Dezember 1918 im siebenbürgischen Karlsburg (rum. *Alba Iulia*, ung. *Gyulafehérvár*) verkündeten Anschlusserklärung ein besonders attraktives Angebot, um sie für den gerade im Entstehen begriffenen „großrumänischen" Staat zu begeistern: Als ein „grundlegendes Prinzip" für einen „neuen rumänischen Staat" (nach den Vorstellungen der siebenbürgisch-rumänischen Akteure) wurde „volle nationale Freiheit für alle mitwohnenden Völker" versprochen und in der Resolution von Karlsburg festgehalten: Unterricht, Verwaltung und Gerichtsbarkeit sollten von „eigenen Leuten" in der jeweiligen Muttersprache durchgeführt werden und diese in den gesetzgebenden Institutionen entsprechend ihrem Anteil an der Gesamtbevölkerung vertreten sein. Darüber hinaus wurde für „alle Konfessionen im Staat" die „volle Autonomie" versprochen.[3]

Zur Konstruktion rumäniendeutscher „Identität"

Im sogenannten großrumänischen Staat lebten gemäß der Volkszählung von 1930 745.421 Staatsbürger, die sich als Angehörige der deutschen Ethnie deklarierten:[4] davon rund 230.000 Siebenbürger Sachsen, 237.000 Banater Schwaben, 81.000 Bessarabiendeutsche, 75.000 Bukowinadeutsche, 37.000 Banater Berglanddeutsche, 27.000 Sathmarer Schwaben sowie kleinere Gruppen wie die Dobrudschadeutschen, Landler, Zipser und Deutsche aus dem „Altreich" (auch: Altes Königreich, rum. *Vechiul regat*).[5] Die deutschen Gruppen verfügten jeweils über eigene politische Vertretungen („Parteien"), die in verschiedener Intensität die „nationalen"

---

[3] Ernst Wagner (ed.), *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen. 1191–1975*, Wien, 1976, p. 264f.

[4] Sabin Manuilă (coord.), *Recensământul general al populației României din 29 Decemvrie 1930*, vol. 2: Neam, limbă maternă, religie, București, 1938, p. XXIV.

[5] Hannelore Baier et. al., *Geschichte und Traditionen der deutschen Minderheit in Rumänien (Lehrbuch für die 6. und 7. Klasse der Schulen mit deutscher Unterrichtssprache)*, Mediaș 2007, p. 19–36.

https://biblioteca-digitala.ro

Belange für ihre Gruppe vertraten.[6] Diese letztlich auf Basis ethnoregionaler Kriterien entstandenen Volksräte bildeten zusammen den „Verband der Deutschen in Großrumänien"; 1919 wurde die Deutsche Parlamentspartei gegründet, deren Aktivitäten und Personalstamm sich tatsächlich auf die Parlamentsarbeit beschränkte.[7] Auf beiden Ebenen – Verband und Parlamentspartei – führend waren Siebenbürger Sachsen: Rudolf Brandsch (1880–1953) bekleidete das Amt des Obmanns des Verbandes, Hans Otto Roth (1890–1953) war Vorsitzender der Partei.

Glasul Minorităților [Die Stimme der Minderheiten], eine von ungarischer Seite herausgegebene Zeitschrift, die sich jedoch auch über die ungarischen Belange hinaus mit der Minderheitenproblematik in Rumänien beschäftigte, stellte in diesem Zusammenhang fest, dass es sich bei den Deutschen in Rumänien um eine „wirtschaftlich nicht ganz einheitlichen Minderheit" handle und im einschlägigen Identitätsdiskurs daher eher kulturelle Fragen im Vordergrund stünden.[8] Wohl in dem Bewusstsein, dass ein Zusammengehörigkeitsgefühl eher auf dieser abstrakteren Ebene eines kulturellen Diskurses denn auf den spürbaren ökonomischen Disparitäten zu fördern sei, wurde bereits 1919 ein Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Großrumänien eingerichtet, das sich ebendieser kulturellen Annäherung der – nunmehr – „rumäniendeutschen" Gemeinschaften, aber auch einer diskursiven Eingliederung in die noch mehr im Bereich des Imaginierten liegende Gemeinschaft der „Ostdeutschen" im Allgemeinen widmen sollte. Als Leiter dieses in Hermannstadt (rum. *Sibiu*, ung. *Nagyszeben*) eingerichteten Kulturamts fungierte erneut ein Siebenbürger Sachse, der Germanist und Kulturpolitiker Richard Csaki (1886–1943). Wichtigstes greifbares Produkt seiner Aktivitäten war die Herausgabe der Zeitschrift „Ostland". Die wechselnden Untertitel dieses Periodikums illustrieren den allmählichen Paradigmenwechsel in der „volksdeutschen" Zugehörigkeitsrhetorik: 1919–1920 trug es den Untertitel „Monatsschrift für die Kultur der Ostdeutschen", nach einer vierjährigen Einstellung ihres Erscheinens ab 1926 den Untertitel „Vom geistigen Leben der Auslandsdeutschen". Folgt man dieser Programmatik, war man nun nicht mehr nur „Osten", sondern „Ausland". Wenn es nun also „Auslandsdeutsche" gab, musste es auch „Inlandsdeutsche" geben – ein Trend, der seine Ursprünge bereits im 19. Jahrhundert hat, verstärkte sich zusehends: das „Reich" wurde immer mehr zum „Mutterland", das deutsche „Ostland" ihre *antemurale*. Trotz

---

6 *Die politischen Parteien der nationalen Minderheiten der Nachfolgestaaten.* In: Glasul Minoritătilor IV (1926) nr. 3–4, pp. 82–88 (fără autor).

7 Thomas Frühmesser, *Hans Otto Roth. Biographie eines rumäniendeutschen Politikers (1890–1953)*, Köln – Weimar – Wien, 2013, p. 64.

8 Glasul Minoritătilor, *Nachfolgestaaten*, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

dieses vorerst wohl nur nominellen Bekenntnisses, aber bereits die extreme völkische Programmatik der Dreißigerjahre antizipierend, forcierte die Zeitschrift zwar dieses Zugehörigkeitsgefühl zum deutschen Volk (und in der Folge zu Deutschland), ein Diskurs von nationaler – später: „rassischer" – Konkurrenz wurde jedoch in den Zwanzigerjahren von ihr nicht gepflegt. Vielmehr rückte das gütliche Nebeneinander mit anderen Bevölkerungsgruppen im spezifischen Lebenszusammenhang des Donau-Karpaten-Raumes in den Mittelpunkt.

Auch das internationale Engagement für die deutschen Minderheiten in Europa begann vergleichsweise verbindlich und aggressionsfrei: Brandsch engagierte sich gemeinsam mit den Baltendeutschen Ewald Ammende (1892–1936), Paul Schiemann (1876–1944) und weiteren, zu diesem Zeitpunkt gemäßigten „volksdeutschen" Akteuren der Peripherien Mitteleuropas im 1922 gegründeten Verband deutscher Volksgruppen in Europa und ab 1925 im Rahmen des Europäischen Nationalitätenkongresses für einen Ausgleich zwischen den Minderheitengruppen und den teils neu gegründeten, teils erneuerten und erweiterten (vermeintlichen) Nationalstaaten. Die ab 1927 in Wien unter der Ägide dieser Gruppe erscheinende Zeitschrift „Nation und Staat", das Publikationsorgan des Nationalitätenkongresses, widmete sich – freilich mit Schwerpunkt auf die deutschen Gruppen – den nationalen Minderheiten und ihren Problemen.

Autonomie-Diskurse bei den Rumäniendeutschen

Es existierten also verschiedene Ebenen „volksdeutscher" Identitätsangebote, auf deren Basis ein effektives Werben für Gruppeninteressen ermöglicht werden sollte: auf staatlicher Ebene die imaginierte Gruppe der Rumäniendeutschen und das als moralischer „Überbau", aber zunehmend auch als Grundlage finanzieller Unterstützung durch das Reich bzw. die Weimarer Republik dienende „ostdeutsche" Paradigma, das wiederum als „Teilstamm" der deutschen Volksgemeinschaft beschrieben wurde. Auf internationaler, institutioneller Ebene gliederten sich die „volksdeutschen" Interessensvertreter in den Zwanzigerjahren noch in einen internationalen Diskurs um Autonomie und Selbstbestimmung ein, den sie bis hin zur absoluten Dominanz führend mitgestalteten.

Bereits im September 1919 wurde von den rumäniendeutschen Akteuren ein „Deutsches Volksprogramm" beschlossen, das ein relativ ambitioniertes Autonomieprogramm beinhaltete und gleichzeitig die Grundlage zur Gründung des Verbandes der Deutschen in Großrumänien darstellte: „Die Deutschen Grossrumäniens sind als eine Nation mit Besteuerungsrecht zu organisieren, der die Verwirklichung der kulturellen, nationalen und wirtschaftlichen Aufgaben obliegt. Die Zugehörigkeit zur Deutschen

https://biblioteca-digitala.ro

Nation in Grossrumänien wird durch Eintragung in einen Nationalkataster festgelegt. Die Verwaltungsgebiete sind national abzugrenzen, es hat für weitgehende Selbstverwaltung Sorge getragen zu werden. Die Kirchen sind einander rechtlich gleich zu stellen. Die Frauen sind zur Mitarbeit am politischen Leben und an der Verwaltungstätigkeit heranzuziehen. Solange es nicht möglich ist, die deutsche Nation in Rumänien rechtlich festzulegen, das heisst die kulturelle Autonomie zu erwirken, schliessen sich die Deutschen Grossrumäniens zu einem ,Verband der Deutschen in Grossrumänien', also in der Form eines Vereines, zusammen.[9]

Das Programm sollte Utopie bleiben, zeigt aber, dass es speziell in der Hochphase der Transformation nach dem Ersten Weltkrieg alternative Vorschläge für die Errichtung nomineller Nationalstaaten gab. Der „großrumänische" Staat richtete sich aber – auch gegen den Willen eines Großteils der rumänischen Bewohner in den angeschlossenen Gebiete – letztlich (wieder) am zentralistischen Paradigma des alten rumänischen Staates aus. Die mit Unterstützung des Königs dominierenden Eliten hielten – wohl aus (mit Blick auf die ungarische Minderheit bzw. die ungarische Nachbarschaftspolitik nicht völlig unbegründete) Angst vor Desintegration – trotz der pluralistischen Realität dieser Gesellschaft am nationalen Paradigma fest. Immerhin gewährte die rumänische Politik den Minderheiten in schulischen Belangen und in kirchlichen Fragen eine gewisse Eigenständigkeit.[10] Für die rumäniendeutschen Akteure zu wenig, um auf internationaler Ebene zu klagen, aber auch zu wenig, um zufrieden zu sein.

Fernziel war für die Gruppen nämlich ein möglichst hoher Grad an Selbstbestimmung, um sich dem Einfluss des Staates und seiner Institutionen, denen trotz eines nominellen Entgegenkommens weitgehendes Misstrauen entgegengebracht wurde, zu entziehen. (Dieses Misstrauen teilten sich die Minderheiten jedoch mit einem Großteil der rumänischen Bevölkerung, insbesondere mit Angehörigen sozial schwacher, nicht der de facto-Staatsreligion der Orthodoxie angehöriger Bevölkerungsteile und anderer „Transformationsverlierer" nach 1918.) Zumindest offiziell wurden möglichst weitgehenden Formen der Gruppenautonomie als Lösung der Demokratiekrise in Europa angepriesen.[11] Das sehr liberale estnische Modell diente dabei oft als Referenzpunkt.[12] Völkerrechtliche Innovationen sorgten für Hoffnung:

---

[9] Glasul Minorităţilor, *Nachfolgestaaten*, p. 83.

[10] *Rumänien*, in: Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem, I (1927) 4, pp. 289–293 (fără autor).

[11] Paul Schiemann, *Volksgemeinschaft und Staatsgemeinschaft*, în: Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem I (1927) 1, p. 41.

[12] Dieter Willoweit, *Minderheitenrecht und nationale Autonomie*, in: Gert von Pistholkors, Matthias Weber (ed.), *Staatliche Einheit und nationale Vielfalt im Baltikum. Festschrift für Prof. Dr. Michael Garleff zum 65. Geburtstag*. München 2005, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

„Hier brachte das neue Völkerrecht und die neue positive Auffassung über Staat, Souveränität und Minorität jene Bewegung in Gang, die zum Teil Autonomie innerhalb des Staates oder Selbstbestimmung für sich verlangen. In den meisten Fällen ist eine territoriale Lösung der nationalen Frage für die nationalen Minderheiten gar nicht möglich und da die Frage der Nation nunmehr kein territoriales Problem ist, sondern ein personales Problem wurde, da die Nation ein ‚psychisch-ideeller Komplex' ist, so besteht für den Staat die zwingende Notwendigkeit, sich in eine öffentlich-völkerrechtliche Körperschaft umzuwandeln, wo jede Minderheitsnation zum Träger dieses öffentlichen Rechtes wird."[13]

1928 kam in Rumänien eine von Iuliu Maniu geleitete Regierung der Nationalen Bauernpartei (*Partidul Național Țărănesc*, PNȚ) an die Regierung. Die Partei war 1926 durch die Fusion der in den ehemals ungarischen Gebieten beheimateten Nationalpartei (*Partidul Național*) und der vorwiegend östlich der Karpaten populären Bauernpartei (*Partidul Țărănesc*) hervorgegangen. Mit antizentralistischer Rhetorik und „Druck von der Straße" in Form politischer Massenkundgebungen (nicht zuletzt in Karlsburg) hatte sich diese „neurumänische" Bewegung für die Übernahme von Regierungsverantwortung empfohlen. Und dies, 1928, nach Jahren der Dominanz durch Angehörige der Politikerdynastie Brătianu und ihrer Nationalliberalen Partei (*Partidul Național-Liberal*) sowie ihrer Vasallenpartei, Alexandru Averescus Volkspartei (*Partidul Popular*), und dem als gescheitert empfundenen Transformationsprozess, de facto konkurrenzlos.

Die Minderheiten erwarteten – mit Blick auf die der Einlösung harrenden Versprechen von Karlsburg – nun eine Verbesserung der Situation in ihrem Sinne. Tatsächlich wurde es aus Sicht der Minderheiten in dieser Phase der nationalbäuerlichen Regierung, die mit einer Unterbrechung von 1928 bis 1933 währte, eher schlechter als besser: Dezentralisierungsmaßnahmen führten auf lokaler Ebene zu Übergriffen und Beschneidungen zuungunsten der Nicht-Rumänen (im ethnischen Sinne), anstatt deren Partizipation an lokalpolitischen Prozessen wieder zu erleichtern. „Ostland" kommentierte lakonisch: „Möglicherweise kannten die Politiker der PNȚ das Minderheitenproblem in Rumänien zu gut..."[14] Letztlich verabschiedete das Parlament weder ein schon lange versprochenes Minderheitengesetz noch wurde die kulturelle Autonomie ausgebaut – im Gegenteil, die Vertreter

---

[13] Erwin Pick, [Rezension zu] *Prof. M. Laserson, Mitglied des lettländischen Parlamentes: „Staat. Souveränität und Minorität."*, in: Glasul Minorităților V (1927) nr. 8–9, p. 329.

[14] Hans Otto Roth, *Das Nationalitätenproblem in Rumänien*, in: Ostland. Vom geistigen Leben der Auslandsdeutschen 8 (1929) 4, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro

der Minderheiten fühlten sich immer stärker eingeschränkt in ihrer Entwicklung.[15] Ohne in Apologetik zu verfallen, ist dieser nationale Druck als ein Faktor unter mehreren einzuschätzen, der die „Volksdeutschen" in die Arme der Nationalsozialisten trieb. (Diese Entwicklung bedarf jedoch einer gesonderten Analyse.)

Eine alternative Perspektive: Kulturelle Souveränität

Es scheint jedoch letztlich nicht ergiebig, die Untersuchung des interessensgeleiteten kollektiven Diskurses und Handelns der deutschen Minderheitengruppen der frühen Zwischenkriegszeit in einer teleologisch interpretierten Rückschau dem Paradigma des Nationalismus und in einem weiteren Schritt seiner schlimmsten Ausformung, dem Nationalsozialismus, zu unterwerfen. Eine möglichst umfassende Annäherung an die Frage nach der identifikatorischen Qualität der verschiedenen Ebenen von Zugehörigkeit –konfessionell-ethnoregional (in diesem Beispiel vor allem siebenbürgisch-sächsisch), rumäniendeutsch, (süd)ostdeutsch, volksdeutsch –, die letztlich auch das Handeln der Akteure bestimmt hat, muss über das nationale Paradigma hinausgehen. Der Begriff der kulturellen Souveränität (*Cultural Sovereignty*), wie er vor allem in der Debatte über das Spannungsfeld von Staat und dem Grad der Selbstbestimmung indigener Völker (*native people*) in Nordamerika diskutiert und angewandt wird, stellt eine Möglichkeit dar, darüber nachzudenken, wie eine solche Perspektive eingenommen werden kann, ohne als Betrachter Gefahr zu laufen, in einen stereotypen Insider-Positivismus zu verfallen: Kulturelle Souveränität von „*natives*" sei bislang vor allem dazu verwendet worden, um die übergeordnete Autorität der Bundesregierung über „*Indian nations*" zu rechtfertigen und die Rechte von Staaten und einzelnen Staatsbürgern über Stammesrechte zu stellen. So sollte der säkulare Charakter „legitimen" Regierens betont werden, schreibt Rebecca Tsosie, Professorin für Native American Law and Ethics an der Arizona State University, in einer Bilanz über die Anwendung des Konzepts der *Cultural Sovereignty* in wissenschaftlichem Diskurs, aber auch in der Praxis der Jurisdiktion.[16] Sie plädiert im Gegensatz dazu, das Bestreben dieser Gruppen nach Souveränität von innen heraus zu verstehen und ihre kulturelle Selbstbestimmung als integralen Bestandteil der Gruppenexistenz – gleichsam als *Eigen-Sinn* – zu deuten:

---

15 *Rumänien*, în: Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem, 1 (1927) 3, pp. 205–208 (fără autor).

16 Rebecca Tsotsie, *Introduction: Symposium on Cultural Sovereignty*, in: Arizona State Law Journal, Spring 2002, pp. 1–2.

https://biblioteca-digitala.ro

„This requires us to learn and understand the philosophies that undergird Native world views. It requires us to articulate the appropriate norms of governance and the contours of our own social order, from both a political and a spiritual perspective."[17]

Es wäre vermessen, das Verhältnis zwischen dem „großrumänischen" Staat und seinen Minderheitengruppen mit dem der USA bzw. Kanadas mit seinen „natives" gleichzusetzen. Siebenbürger Sachsen, Banater Schwaben etc. sind keine „natives" im klassischen Sinne, da die Gründungsmythen dieser Gemeinschaften durchwegs auf Immigrationsgeschichte(n) basieren. Trotz dieses essentiellen Unterschiedes kann eine Reihe von strukturellen Gemeinsamkeiten festgestellt werden, die einen Vergleich – keine Gleichsetzung – nahelegen:

– Ein gemeinsamer Faktor ist die Mischung von *Insidern* und *Outsidern* im Autonomie-Diskurs – es beteiligen sich Vertreter der jeweiligen Gruppe und Vertreter von anderen, übergeordneten Interessengruppen. Je nach Interessenlage wird eine radikale Selbstbestimmung einer als „schützenswert" erachteten Kultur oder, im Gegenteil dazu, eine weitgehende Ein- und Unterordnung bis hin zur Assimilierung durch eine quantitativ dominante Kultur gefordert und unterstützt.

– Ein religiöser, spiritueller Faktor, der in der Regel als gemeinschaftsstiftendes Element unterschätzt wird: die rumäniendeutsche Minderheit als ganze betrachtet ist konfessionell keineswegs homogen, sondern zerfällt in katholische und evangelische Gemeinschaften. Gleichzeitig stellt ihre jeweilige konfessionelle Zugehörigkeit einen wichtigen Bestandteil der ethnoregionalen Identität und gleichzeitig einen bestimmenden Faktor der alltäglichen und politischen Praxis dar: Der auf nationale Zugehörigkeit fixierte Volksgruppen-Diskurs, vor allem der exogene, übertönt diesen Faktor allzu oft.

Als Kontrapunkt dazu lädt wiederum gerade der immer nationalistischer und „pangermanischer" werdende Diskurs der Zwischenkriegszeit dazu ein, die Äußerungen der „Insider" in Publikationsorganen wie „Ostland" und „Nation und Staat" im Sinne der Souveränitäts-Perspektive just gegen den „völkischen Strich" zu lesen: immerhin wird, ähnlich wie bei den indigenen *tribes* (Stamm) Nordamerikas auch im deutsch-völkischen Diskurs von Volks- und gar „Teilstämmen"[18] gesprochen, die– auch und gerade weil sie in der inneren Logik des nationalistischen Diskurses gemeinsame Wurzeln haben – voneinander unterschieden werden.

---

17 *Ibidem*, pp. 2–3.

18 Richard Csaki, *Auslandsdeutsches Wirken in der deutschen Kulturgeschichte*, in: Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem, X (1936) 2/3, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro

Zugehörigkeiten rund um die „Rumäniendeutschen"

Im Falle der Rumäniendeutschen sind in diesem Sinne dreifache Demarkationen im Sinne der ethnoregional-konfessionellen Selbstbestimmung zu beobachten:

(a) jene gegenüber dem „*Vaterstaat*" „Großrumänien", die bereits eingehend dargelegt wurde; (b) jene gegenüber dem „*Mutterland*" Deutschland, wie erst deutlich wird, wenn der angeblich nach Ende des Ersten Weltkrieges angetretene Weg „heim ins Reich" nicht mehr als (teleo) logische Entwicklung infolge nationaler Unterdrückung betrachtet wird (dies vor allem ein Produkt endogener Apologetik nach 1945), sondern der Diskurs auch im Sinne des Strebens nach Souveränität liest. Dabei muss berücksichtigt werden, dass der zunehmende Geldfluss aus Deutschland, der die Abgrenzung zum „Vaterstaat" stärken sollte, eine gewisse rhetorische Emphase auf die seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gepflegte deutsch-deutsche Verbundenheit verlangte und das Bild in Richtung Germanophilie verstärkt. Dem entgegenwirkend wird jedoch auch die spezifische Prägung der jeweiligen „volksdeutschen" Gruppe durch das regionale Umfeld betont und so das Besondere dieser „Ostdeutschen" dem verallgemeinernd Pangermanischen entgegengesetzt. Ebenso wichtig erscheint eine dritte Demarkationslinie, die – wie bei denen zu „Vaterstaat" und „Mutterland" – nicht immer bewusst gezogen wird, sondern aus einer gewissen gruppenbezogenen Selbstverständlichkeit heraus passiert: (c) die *Binnendifferenzierung* innerhalb der Deutschen in Rumänien. 1933 schrieb Ewald Ammende in „Nation und Staat" über „Föderalismus, Selbstverwaltung und Nationalitätenrechte" in einem der letzten nicht völlig vom Nationalsozialismus, aber bereits in der „Stammesdiktion" über die deutschen Minderheitengruppen vereinnahmten Gedanken:

> „Es ist bezeichnend, dass diese Auseinandersetzungen nicht nur in Staaten in Fluss geraten sind, wo verschiedene Völker und Volksgruppen miteinander siedeln, sondern, dass sie auch dort an der Tagesordnung sind, wo es sich nur um verschiedene Stämme ein und desselben Volkstums handelt. Auch dort wird der Standpunkt vertreten, dass nur die Berücksichtigung der örtlichen Stammesindividualität und kulturellen Eigenart dem Staat die innere Einheit und die äußere Durchschlagskraft sichern wird."[19]

Der Diskurs über national-personale Autonomie wird also über die Plattform der Gruppe der „Deutschen in Rumänien" geführt, meint aber oft

---

[19] Ewald Ammende, *Neuordnung im europäischen Staat. Föderalismus, Selbstverwaltung und Nationalitätenrechte*, in: Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem, VI (1933) 6, p. 335.

https://biblioteca-digitala.ro

genug die eigene ethnoregional-konfessionelle Gruppe, da dort die eigentlichen Lebensinteressen der Betroffenen liegen. Dieses Phänomen, dass sich vielleicht mit dem Begriff „Volksgruppismus" – nationale Gruppen ohne Ethnizität – beschreiben ließe, ist im Diskurs keineswegs schwierig nachzuweisen, sondern zeigt sich deutlich auf jener Ebene, auf der Identitätsdiskurs und Praxis der Gruppenexistenz am stärksten korrelieren, wie abschließend noch einmal am Beispiel der Siebenbürger Sachsen verdeutlicht werden soll. Diese betonen und betonten, obwohl gerade siebenbürgisch-sächsische Akteure den „rumäniendeutschen Einigungsprozess" an führenden Stellen voranzutreiben versuchten, ihre gruppenspezifische Eigenart in Abgrenzung zu anderen Gruppen auf regionaler, ethnonationaler und staatlicher Ebene:

– Konfessioneller Zentrismus: die Reformation gilt als besonderer Wendepunkt in der siebenbürgisch-sächsischen Geschichte, „ihre" evangelische Kirche und der „Sachsenbischof" dienen als wichtigster kollektiver Bezugspunkt, der Glaube strukturiert Sozialstruktur und wichtige Teile des Alltagslebens.[20]

– Aneignung durch Modifikation: die siebenbürgisch-sächsische Kultur zeichnet eine Eigenart aus, die deutlich struktur- und wertkonservative[21] und gleichzeitig individualistische[22] Züge trägt. Wie „Ostland" betont, seien Impulse aus Deutschland auf typische siebenbürgisch-sächsische Weise „durchgearbeitet" und somit zu etwas ganz Spezifischem geworden.[23]

– Interessensvertretung durch *Leadership*: siebenbürgisch-sächsische Anliegen werden zu rumäniendeutschen Anliegen gemacht, da sie auf dieser Ebene besser zu vertreten sind.

– Lokalismus: eine starke Heimat- und Bodenbezogenheit im endogenen Diskurs bildet den Kontrapunkt zum pangermanischen Internationalismus des Nationalismus, der zunehmend seine Sogwirkung von Deutschland aus entfaltet.

– Wirtschaftliche Überlegenheit: die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft zeichnet bei aller landwirtschaftlichen Tradition ein für die Region relativ hoher Grad an wirtschaftlicher Entwicklung in den Bereichen Industrie und Produktion aus – ein Umstand, den auch die rumänischen Akteure der Zwischenkriegszeit erkannt und betont hatten.[24]

---

20 Hermann Plattner, *Ein Jahr deutsche Einheit*. In: Ostland. Monatsschrift für die Kultur der Ostdeutschen, II (1920) 7, p. 484.

21 Richard Csaki, *Entwicklungsgesetze des sächsischen Volksgeistes*, în: Ostland. Monatsschrift für die Kultur der Ostdeutschen, II (1920) 1. Juliheft, p. 493.

22 Richard Csaki, *Entwicklungsgesetze des sächsischen Volksgeistes (II)*, în: Ostland. Monatsschrift für die Kultur der Ostdeutschen, II (1920) 2. Juliheft, p. 548.

23 Csaki, Entwicklungsgesetze, p. 492f.

24 Florian Kührer-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, München, 2014, pp. 83–86.

https://biblioteca-digitala.ro

Die „Eigenen“, das sind – bei aller „völkischen“ Verbundenheit mit anderen deutschen Gruppen in der Region und in ganz Europa – die Siebenbürger Sachsen, für die der Kampf für kulturelle und politische Autonomie ausgetragen werden soll. So zählte letztlich, „was der Volkserhaltung dienlich sein könnte...“[25]

Schlussbemerkung und weitere Forschungsfragen

Das elitär-politische, zwischen alltäglichem Pragmatismus und ethnonationaler Volksideologie angelegte Langzeitprojekt, die Realität des Gruppenzusammenhalts bei den Siebenbürger Sachsen mit Identitätspolitik zu ändern,[26] ist mit Blick auf den Aufstieg des Nationalsozialismus, aber auch hinsichtlich des Migrationsverhaltens in der kommunistischen und postkommunistischen Ära einerseits gelungen: „Deutschland“ ist der wichtigste nationale Bezugspunkt außerhalb der eigenen ethnoregional-konfessionellen Gruppe. Andererseits gab es, langfristig gesehen, jedoch nur teilweise nachhaltige Effekte: es existiert keine rumäniendeutsche Landsmannschaft – in Deutschland organisierten sich die Deutschen, die aus Rumänien emigriert sind, nach ethnoregional-konfessioneller Herkunft und nennen sich Verband der Siebenbürger Sachsen, Landsmannschaft der Banater Schwaben, Bessarabiendeutscher Verein etc.

Um die These von der „Gruppe ohne Ethnizität“ zu vertiefen und ggf. zu falsifizieren wird eine umfassende Analyse von Texten notwendig sein. Die wichtigsten Fragen dabei werden sein: wer spricht – das „Reich“ oder die spezifische Gruppe? Welche Aussagen dienen eher zur politischen Mobilisierung (von Geld und/oder Menschen)? Welche Diskursfragmente haben eher eine Ventilfunktion denn eine spezifische politische Zielsetzung? Wie weit korrelieren Lebenswelt und Identitätspolitik „von oben“? Wie weit gehen die rumäniendeutschen, ostdeutschen bzw. volksdeutschen Doktrinen an den tatsächlichen Bedürfnissen der einzelnen Gruppen vorbei? Wie werden sie doch für die sozialen und ökonomischen Bedürfnisse genützt? Aus einer Perspektive der langen Dauer stellt sich auch die Frage, welche Wirkung die rumäniendeutsche Autonomie-Politik langfristig tatsächlich hatte. Immerhin sollte es, wie es Richard Csaki 1936 in „Nation und Staat“ formuliert hatte, auch eine „Option zum Rückfluss in den Blutkreislauf“ geben.[27]

In dieser Phase des „Rückflusses“ befinden sich die „Rumäniendeutschen“ seit den 1940er-Jahren: seit diesem Zeitpunkt fließt ein bis in die

---

[25] Csaki: Entwicklungsgesetze, p. 495.

[26] *Fünf Jahre deutsches Kulturamt in Rumänien*, in: Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem, I (1927) 4, p. 294 (fără autor).

[27] Csaki, Kulturgeschichte, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro

1990er-Jahre mit kurzen Unterbrechungen immer stärker werdenden Migrationsstrom nach Deutschland, der erst mit dem fast vollständigen Aufgehen der rumäniendeutschen Gesellschaften im bundesdeutschen Staatsvolk versiegen wird. Dieser Prozess lässt sich durch Gedächtnis- und Gegenwartspolitik um einige Jahrzehnte verzögern, wie exemplarisch die Existenz von Heimatverbänden und Landsmannschaften in den USA und Kanada, aber auch ein nach wie vor sehr vitales Verbandsleben in Deutschland zeigt. Letztlich wird die siebenbürgisch-sächsische Identität – ein rumäniendeutsches Zugehörigkeitsangebot haben die siebenbürgisch-sächsischen Migranten nach Übersee, die in Masse bereits vor dem Ersten Weltkrieg ausgewandert sind, nicht mehr bekommen – verblassen, da sie allmählich von der Lebenswelt in die *mémoire* wechselt. So könnte man darüber nachdenken, ob der offensichtlich gemeinschaftlich, wenngleich unausgesprochen getroffene Entschluss, „örtliche Stammesindividualität und kulturelle Eigenart" aufzugeben und sich somit als Gruppe selbst aus der Geschichte zu nehmen, letztlich auch nur eine radikale Variante kollektiver Selbstbestimmung ist.

"Local Tribal Individuality and Cultural Peculiarity". Thoughts on Autonomy and Cultural Sovereignty in Romanian-German Communities

ABSTRACT

The annexation of the Banat, Bessarabia, Bukovina, Partium and Transylvania by the Kingdom of Romania following the imperial disintegration after the First World War brought a new dimension to the discourse on the "question of minorities" in East Central and South-eastern Europe. The Romanian German groups represent a particularly interesting example of the complexity of the situation between the wars: on the one hand, the politically and culturally elitist project of joining the religiously and culturally disparate "German" groups under the concept of "Romanian-Germanness" increased their chances of attaining national autonomy within the new state, while on the other hand efforts to create an effective long-term Romanian German identity can be considered to have failed. The present project seeks to evaluate the efficacy of the topos of autonomy and with it the self-image of the Romanian Germans as an example of a "minority" in the post-imperial context of the interbellum.

Debates on the achievement of minority status often cited ideas of national, but also territorial and religious self-administration that had been postulated since the mid-nineteenth century. Against this background the discursive construction and the institutional conception of the "Romanian Germans" must be seen as a response to the new geopolitical circumstances; they should thus be considered as an *ad hoc* community of convenience. Concerning the question of national and cultural autonomy, three discourse arenas must be examined:

https://biblioteca-digitala.ro

On the one hand, it is necessary to consider the argumentation strategies on the regional, state and international level and the intertwined nature of the various discourse strands; on the other hand, we must analyse the reciprocal effects of dialogue with actors from the non-German minorities. Central to all this are processes of radicalisation on the basis of an identity as "Germans abroad" that can be observed in the course of the 1920s, culminating in the establishment of National Socialism and the related abandonment of trans-ethnic solidarity. The main focus however will rest on the discourses of the situation of each of the minority groups and their concepts for realising national and cultural autonomy.

https://biblioteca-digitala.ro

Felician VELIMIROVICI

Postmodernism, Inc. Three Hypotheses Probing the Limits of History

Muzeul Banatului Montan Reșița,
Bd. Republicii, nr. 10.
Email: felix.velimirovici@gmail.com

The whole vast scheme of things seems to be engaged in expressing what it is.
Frederik James Eugene Woodbridge, *The Realm of Mind*[1]

The world does not speak. Only we do.
Richard Rorty, *Contingency, Irony and Solidarity*[2]

All historians speak of things which have never existed, except in imagination.
Friedrich Nietzsche, *Daybreak. Thoughts on the Prejudices of Morality*[3]

The waves of theory which flooded the shores of human sciences since the late 1960s have been – and, to a lesser extent, are still being – perceived by professional historians as so numerous critics applied to the basic characteristics and functions of traditional historical discourse[4] which have developed in the course of the last two centuries.

Traditionally, the relationship between history and theory (or philosophy of history) has

CUVINTE CHEIE: cunoștințe istorice, postmodernism, limbă, obiectivitate, adevăr

KEYWORDS: historical knowledge, postmodernism, language, objectivity, truth

---

1 Frederik James Eugene Woodbridge, *The Realm of Mind: An Essay in Metaphysics*, New York, Columbia University Press, 1926, p. 62.

2 Richard Rorty, *Contingency, Irony and Solidarity*, New York, Cambridge University Press, 1993, p. 6.

3 Friedrich Nietzsche, *Daybreak. Thoughts on the Prejudices of Morality*, (ed. by Maudemarie Clark and Brian Leiter), Cambridge University Press, 1997, (§ 307), p. 305.

4 Kerwin Lee Klein, *On the Emergence of Memory in Historical Discourse*, in "Representations", no. 69, *Special Issue: Grounds for Remembering* (Winter 2000), p. 128.

https://biblioteca-digitala.ro

been everything but an easy and relaxed one, and historians much too often have looked at theory if not with pure hostility, than certainly with a more or less expressed feeling of mistrust, suspicion, or even apathy[5]. But since the early 1980s, another 'ghost' started to haunt the halls of the Academia and the historical profession, that is, the ghost (or, should I better say, the *Geist*?) of deconstruction, camouflaged under various, ambiguous and simultaneously generous designations such as 'postmodernism', 'poststructuralism', '*posthistoire*', 'linguistic turn'[6], 'interpretive turn', or even 'rhetorical turn'.

The main characteristic of this new intellectual trend seem to be a natural tendency to "denaturalize, demystify, deconstruct, dehierarchize and dereferentialize"[7] the so-called 'grand theory' or 'master narrative' produced by the epistemic community of historians up to the 1960s and 1970s. Anyway, the 'peaceful coexistence' which seemed to have been established between historians and theorists has come to an end abruptly, somewhere in the early 1970s, thanks to a number of prominent linguists, cultural critics and theorists such as Jacques Derrida, Roland Barthes or Hayden White.

The traditional animosities between history and philosophy have been re-awakened, and the historians' community has reacted, in Frank Ankersmit's words, 'as stung by a wasp'[8] because the whole effort to professionalize the production of historical knowledge, an effort dating back from the 19th century, has felt threatened by the emergence of the so-called 'postmodern thinking'[9].

In the following lines, I will try to highlight what I believe to be the three most significant arguments capable of standing against the traditional idea which claims that historical discourse *can* and *should* be an 'objective' and 'scientific' one, enabling historical discipline to become a mere 'science of history', similar to any other of human sciences. Needless to say, my ideas are drawn from the works of the above-mentioned *maîtres à penser*.

Of the many arguments that support the impossibility of an objective knowledge of the 'reality' of the pastness of the past[10] – which is nonobservable by its very nature –, and by that a gnoseological radical skepticism *vis-à-vis* the

---

5 Oliver J. Daddow, *No Philosophy Please, We're Historians*, in "Rethinking History", vol. 9, No. 1, (March 2005), p. 106.

6 Ethan Kleinberg, *Haunting History: Deconstruction and the Spirit of Revision*, in "History and Theory, Theme Issue" 46 (December 2007), p. 113.

7 Robert F. Berkhofer, Jr., *Beyond the Great Story. History as Text and Discourse*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, England, 1997, p. 4–11.

8 Frank R. Ankersmit, *Hayden White's Appeal to the Historians*, in "History and Theory", vol. 37, Issue 2 (May 1998), p. 184.

9 Oliver J. Daddow, *The Ideology of Apathy: Historians and Postmodernism*, in "Rethinking History", vol. 8, No. 3 (September 2004), p. 419.

10 Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, vol. 3, The University of Chicago Press, 1990, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro

ability of the historical discourse to represent nowadays realities the existence of which was completed before the drafting of the discourse, the most prominent and difficult one to be refuted seems to be the following: during the construction of any historical narrative, we cannot have an unbiased access to the given, objective or 'real' past about which we construct our narrative. We cannot, of course, qualify or disqualify, based upon objective and external criteria, other competing discourses, but we are condemned to construct our own one starting only from the other, already pre-existing interpretations and narratives about the past, and also taking into consideration the information provided by primary evidence, sources and data[11].

Formulated in other terms, the idea may sound like this: access to a given past is impossible whereas historians' discourse itself is built up of concepts and words which themselves are, as it was demonstrated perhaps by the greatest theorist of discourse Michel Foucault, the expression of power and power relations[12] constructed and enforced in any given *episteme*. Thus, the past has primarily – or even just – a discursive reality, the discipline of history being the manager and organizer of a past that exists only because the historian writes about it[13] or, as E. H. Carr stated in 1961 when he tried to answer the question *what is history*?, history is history because professional historians historicize facts from a past that does not speak otherwise. For Carr, historical facts do not speak for themselves; they 'speak only when the historian calls on them [...] the belief in a hard core of historical facts existing objectively and independently of the historian is a preposterous fallacy, but one which it is very hard to eradicate"[14]. The same skeptical perspective was shared by David Lowenthal, who has also highlighted the fact that 'no account can recover the past as it was because the past was not an account'[15]. To sum things up, the historical discourse as we know it describes a world which is entirely outside itself, building its meaning just as literature does, *i.e.*, through narrative techniques[16]: thus, one might argue even that 'historical narrations are, *by nature*, fictive[17].

---

[11] Constantin Fasolt, *The Limits of History*, The University of Chicago Press, 2004, p. 5–6.

[12] Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, București, Ed. Paralela 45, 2005, p. 34–35.

[13] Roland Barthes, "The Discourse of History", *The Postmodern History Reader*, ed. by Keith Jenkins, London & New York, Routledge, 1997, p. 121.

[14] Keith Jenkins, *On 'What is History?' From Carr and Elton to Rorty and White*, London & New York, Routledge, 1995, p. 46.

[15] David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, 1985, p. 215.

[16] Seamus O'Malley, *Making History New. Modernism and Historical Narrative*, Oxford University Press, 2015, p. 12.

[17] Kalle Pihlainen, *Narrative Objectivity Versus Fiction. On the Ontology of Historical Narratives*, in "Rethinking History", no. 2 (1), 1998, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

On the other hand, I believe that the fact that we ought to place the human being's historicity is complementarily to the argument I have outlined above. Over a century ago, the Romanian historian and philosopher of history Alexandru D. Xenopol warned that 'chiar atuncea când credem că prețuim cu nepărtinire, uităm adeseori că măsura acestei judecăți o luăm din vremile şi după ideile noastre, spre a le aplica pe alte vremi şi idei cu totul altele'[18]. The objective knowledge of the past is, in this case, blocked by the fact that any meanings, perspectives or narratives we may produce about it, they will be necessarily marked (and will bear the indelible flavour) of our particular historical condition. The one who knows is in fact 'related to a specific time and space' and out of this scheme, it is possible, hypothetically, only what Dilthey has called raising individual consciousness to the universal historical consciousness, able to provide an understanding of the endless historical sovereignty. Such ambition remains, of course, foreign to our intention, but it remains a fact that historiography as a subjective approach cannot be but 'consubstantial to history as an objective development of facts, being not only a product but a part of it.'[19] As Edward Said warned once, up to the present moment no one has found any specific way to isolate the historian from the society he lives in, nor deny it to him, together with the circumstances of real life, subjectivity, the feeling of belonging to a social group, to a set of beliefs, to a certain social position and so on.[20] Consequently, historical knowledge that can be produced in any society supports multiple determinations. Obviously, the historian does not address the matter innocently, but as holder of a prior perceiving base: between his personality and the 'objective reality' which supposedly exists 'out there', there is always taking place a process of dynamic information exchanges, impulses and challenges.[21]

Of course, deviations towards a vulgar sociologism or a sociology of knowledge, similar to that intensely cultivated at the beginning of the last century by authors such as Karl Mannheim[22] or Max Scheler are extremely dangerous because, according to their visions, what we currently call 'objectivity' would become a concept completely devoid of any meaning.

---

[18] Alexandru Zub, *Istoriografia română la vârsta sintezei. A.D. Xenopol*, Iaşi, Ed. Institutul European, 2004, p. 55.

[19] Alexandru Zub, *Scrisul istoric între uz și abuz*, in *Istorie și finalitate. În căutarea identității*, Iași, Ed. Polirom, 2004, pp. 38–39.

[20] Edward Saïd, *Orientalism*, Ed. Amarcord, Timişoara, 2001, p. 21.

[21] Alexandru Zub, *Cum să privim trecutul*, in *Clio sub semnul interogației*, Ed. Polirom, Iași, 2006, p. 42.

[22] Gunter W. Remmling, *Karl Mannheim: Revision of an Intellectual Portrait*, in "Social Forces", vol. 40, No. 1 (Oct. 1961), pp. 23–24.

https://biblioteca-digitala.ro

But I argue that the adoption of selective and subjective points of view is impossible to avoid within the historical research, and any attempt to avoid this is the first step towards self-deception and critical spirit anesthesia. In this respect, I believe we should fully follow Sir Karl R. Popper: 'beyond reasonable doubt, each of us is pressed by his own prejudice system, each of us considers many things as obvious, accepts them uncritically, even with the naive and sufficient belief that as for them, criticism is totally superfluous'.[23]

I think that the deconstructivist (or linguistic) argument should be put in a close relationship with the previous argument, namely the historicity of human being. Access to the past *in vivo* is closed, additionally, by the instability of meanings and identities that we assign to things (objects) through words. Not just things have unstable identities, but also the words through which we express them. I emphasize here an idea which has become a common place for linguistic theorists during the last decades, an idea according to which through words, we build reality and give it not only a description, but also a meaning. Language is not a mirror of reality; it simply builds it by manipulating signs and metaphors.[24] Thus, through words we construct the 'past', we give it meaning and make it possible in the circumstances within which a perspective able to simultaneously transcend reality and language is illusory. That is why Hayden White has once argued that the *past-as-reality* should be understood as a text drafted in a foreign language, but with the same syntactic, grammatical, lexical and semantic dimensions as any other text.[25]

'Talking about people and things in the past using current vocabulary is a mistake all the way long'[26]. This warning, made by Nicolae Iorga in his opening lesson for the 1897–1898 academic year at the University of Bucharest, bears a particular importance. And not without reason: as the French semiologist and philosopher Jaques Derrida would later demonstrate, no word has any meaning in and by itself, so it is not and cannot be an *absolute*, or transcendental signifier. Consequently, a signifier's meaning or purpose is to be established by reference to other signifiers, it always needs another signifier (or a whole system of signifiers) to make sense and become a concept. Since the second signifier, through (or by which) the first one is invested with meaning, also needs to turn to another one, and so on *ad infinitum*, it is clear that the potential meanings achievable by concepts

[23] Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei. Epoca marilor profeții: Hegel și Marx*, vol. 2, București, Ed. Humanitas, 2005, p. 277.

[24] Alun Munslow, *Deconstructing History*, London & New York, Routledge, 2006, p. 131.

[25] Frank R. Ankersmit, *Historiography and Postmodernism*, in "History and Theory", vol. 28, No. 2 (May 1989), p. 143.

[26] Nicolae Iorga, *Frumuseța în scrisul istoric*, in *Generalități cu privire la studiile istorice*, 4th edition, introductory study and notes by Andrei Pippidi, Iași, Polirom, 2000, p. 348.

https://biblioteca-digitala.ro

understood as signifier systems, or relations of signifiers, are ultimately arbitrary and logically unstable.[27] There is no logical guarantee capable to ensure that every time the additional signifier reacts identically to the same signifiers and, consequently, the first signifier's meaning is exactly the same every time. Meanings are, therefore, always open; signifiers cannot be placed each time in meaning-systems into an absolutely same manner: the result is the well known *différance*, once theorized by Jacques Derrida. Language, thus, becomes nothing more than just a simple 'thing' among other things: to assign it the impossible task of 'representing the world of things' would be, according to the famous American historian and theorist Hayden White, 'a profound mistake'[28].

The *differance*, in its Derridean acceptation, is determined by the fact that the additional signifier is always placed into a different position compared to the first, in regard of both space (syntagmatically) and time (never simultaneous with the first). This structure is, for Derrida, irreducible[29]; no sense may be built without making this operation. Moreover, although different possibilities are provided for the construction of meanings, at the same time this fact provides the impossibility of achieving permanent and absolute meanings. On the other hand, but however in about the same terms, H. White has explained why historians, although they start from a unique and common documentary base, in the end they succeed in elaborating a whole range of different historiographic *narrations* and *dissertations*[30]: giving the sources distinct meanings and senses, they build up divergent perspectives that curiously claim to be the 'true', real and ultimate ones.[31]

The three very briefly above outlined arguments converge, rejecting any possibility for an objective knowledge of the past based upon the idea that a past as such, able to be accessed by a historian equipped with methods and tools, simply *does not exist*: 'the past is not out there' would say the aforementioned American historian, or, to quote a similar metaphor formulated by Raymond Aron, 'we cannot discover, through documents or through direct experience, any historical atom'[32]. Whatever the reasons – power

---

[27] Keith Jenkins, *A Postmodern Reply to Perez Zagorin*, in "History and Theory", vol. 39, No. 2 (May, 2000), pp. 188–189.

[28] Hayden White, *Foucault Decoded: Notes from Underground*, in "History and Theory", vol. 12, No. 1 (1973), p. 32.

[29] Jaques Derrida, *Différance*, in *Margins of Philosophy*, Chicago, Chicago University Press, 1982, p. 6.

[30] Hayden White, *The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory*, in "History and Theory", vol. 23, No. 1 (Feb. 1984), p. 3.

[31] Keith Jenkins, *Why History? Ethics and Postmodernity*, London & New York, Routledge, 2005, p. 86.

[32] Raymond Aron, *Opiul intelectualilor*, București, Ed. Curtea Veche, 2008, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro

influence on discourses, the historicity of human being who observes, or the instability of meanings of words and concepts – the past cannot be made brought back in order to be investigated or interpreted. Like memory, historical discourse tries to represent in present absent realities.

However, I think that knowledge neither relative, nor irrational of the past is still possible. My attempt to outline some of the most obvious epistemological limits of historical knowledge tries to exceed the scientist illusion of a historian so eager to, as Nicolae Iorga put it, reach the 'severe summit of truth'[33] in the frame of the historiographical narrative, *id est*, of the 'academic [*type of*] inflexibility [*which characterizes*] traditional historiography'[34], obsessed with the accuracy and objectivity of facts and representations, but careless of what Hayden White called, with an impressive accuracy, 'the fictions of factual representations'.[35]

Without doubt, at the present moment, history maintains with human sciences – as the French philosopher Michel Foucault was once observing – 'a strange relationship, indefinite, indestructible and more profound than a simple neighbourhood relationship'[36]. But if we accept that there are many ways of speaking the truth, each of them corresponding to a certain truth, that is, if we admit the fact that every 'resistant dose of relativity [...] loads any representation'[37], and that every historical discourse represents 'just a verbal artifact that comes to the reader in the form of a narrative discourse'[38], then the idea of accepting a call once made by the German thinker Fr. Nietzsche is fully entitled: '*Facta*! Yes, *facta ficta*! A historian has to do, not with what actually happened, but only with events supposed to have happened: for only the latter have *produced an effect*. Likewise, only with supposed heroes. [*Like them*], the so-called world history, are opinions about supposed actions and their supposed motives, which in turn give rise to further opinions and actions, the reality of which is however at once vaporized again and produces an effect only as vapor – a continual generation and pregnancy of phantoms over the impenetrable mist of

---

[33] Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost. Copilărie și tinerețǎ*, vol. I, București, N. Stroilă, 1934, p. 39.

[34] Doru Radosav, *Istoria ca autobiografie și memorie personală: repere pentru un discurs istoriografic inovativ*, Cuvânt Înainte la Iulia Pop, *Memorie și suferință. Considerații asupra literaturii memorialistice a universului concentraționar comunist*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2010, p. 7.

[35] Paul Sutermeister, *Hayden White or History as Narrative*, Geneva, Grinn, 2004, p. 4.

[36] Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile*, București, Rao, 2006, p. 491.

[37] Hayden White, *Historical Emplotment and the Problem of Truth*, in "The Postmodern History Reader", ed. Keith Jenkins, London & New York, Routledge, 1997, p. 392.

[38] Jörn Rüsen, *Historical Narration: Foundation, Types, Reason*, in "History and Theory", Vol. 26, No. 4 (Dec. 1987), p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro

unfathomable reality. All historians speak of things which have never existed except in imagination'[39].

Around the same time Nietzsche radically challenged the epistemological status of historical discourse – which, as we saw, he thought of being nothing but 'a conception of phantoms floating above the thick mists of the unfathomable reality' – and Ranke's ambition to reconstruct the historiographical past '*wie es eigentlich gewesen*'[40], another solid master of rigor has shown his skepticism in regard to the capability of historians to *know* the truths of past history, considering them, at most, able only to narrate and express opinions once shared, wondering rhetorically: 'Can criticism of sources lead to anything but the reproduction of opinions once [*human beings*] had in the past? Does it lead to the discovery of pure fact?'[41]. Like Nietzsche, the professor from Berlin, who once introduced into the Western culture the concept of 'hellenism', expressed, in his turn, profound reservations.

Historical interpretation remains therefore only a representation. But its value lies in the ability to shed light upon 'historical material' – what we call 'sources' – and to help us compare and rationalize narratives, seeking to accomplish what Roland Barthes called the 'effect of the real' in our discourse, or in the narratives we produce. Since neither language, nor, implicitly, historical narration intersects ever with the past[42], I believe that the idea of abandoning the traditional impersonal discursive style is to be understood: this way, the elements in the text pointing to the authors' existence eliminate the apparent connection between the discourse and the non-discursive referents (*the-past-as-reality*), thus decreasing its transparency.

So, what I have stated are not definitive or ultimate conclusions – a common assertion that was used and abused during the last century argues that historical reconstruction(s) can never be completed because it is impossible to exhaust all the meanings of *the-past-as-reality: in Alun Munslow's view, historians* 'always make it clear (usually by reference to present and past historiography) that their histories are never definitive and always subject to revision. The figure of the voice of the past remains there in their narrative, and it can be heard by the appropriately trained and attuned historian'[43].

In equal measure, this statement is valid to my essay too. *My conjectures are not even* 'objective' or 'true', regardless of the aplomb I have sometimes

---

[39] Friedrich Nietzsche, *Daybreak. Thoughts on the Prejudices of Morality*, ed. by Maudemarie Clark and Brian Leiter), Cambridge University Press, 1997, § 307, p. 305.

[40] Jörn Rüsen, *Rethoric and Aesthetic of History: Leopold von Ranke*, in "History and Theory", Vol. 29, No. 2 (May 1990), p. 191.

[41] Johann Gustav Droysen, *Outline of the Principles of History*, Boston, Ginn & Company, 1897, p. 37.

[42] Frank R. Ankersmit, *Historiography and Postmodernism*, p. 153.

[43] Alun Munslow, *A History of History*, New York, Routledge, 2012, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro

used in order to enforce my ideas. In any case, I express my opinion once again that it would be a desirable choice for the historian to opt for the departure from the model of traditionally assertive and ascertaining historical discourse where the narrator, deeply affected by the 'tyranny of certainty' of the narrated facts is absent, as it ends up being nothing but – to use Barthes' sharp words – 'a schizophrenic discourse'[44], where the author is just a craftsman concerned with what H.-I. Marrou called once the 'documents' toilet'.[45]

I subscribe to the remark that Paul Veyne has once made with his well-known irony: historical knowledge is not an objective and scientific one, it cannot be and it will never be but if it would eventually become one, it will certainly lose its meaning and, in the end, its charm.[46]

Postmodernism, Inc. Three Hypotheses Probing the Limits of History

ABSTRACT

The present essay does not aim to perform an in-depth analysis of such a complex and presumptuously subject as the one suggested in the title. Instead, I have opted to bring into discussion and focus my attention upon what I believe to be the most significant three arguments which stand against the traditional perspective which claims, since the 19th century, that historical discourse can and should be an 'objective' one, capable of turning the discipline of history into an authentic 'science' of history. The ideas that I express in the following lines are not nearly my own: they belong to some of the most prominent contemporary philosophers, cultural critics and theorists. I have merely summarized some fragments of their thought, starting from the three premises quoted above. The same ideas and statements, authored by J. Derrida, H. White, R. Barthes, R. Rorty or F. R. Ankersmit, have contributed, to a great extent, to the recently manifested debate regarding what the well-known French scholar Gérard Noiriel has once identified as «la crise de l'histoire».

44 Roland Barthes, *The Discourse of History*, in *The Rustle of Language*, Berkeley, University of California Press, 1989, p. 139.

45 Henri–Irénée Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, Le Seuil, 1958, p. 54.

46 Raymond Aron, *Comment l'historien écrit l'épistémologie: à propos du livre de Paul Veyne*, in *Introduction à la philosophie de l'histoire. Essai sur les limites de l'objectivité historique, complétée par des textes récents*, Paris, Gallimard, 1981, p. 493.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Carmen ANUTZA PILS

Ungewöhnliche Landschaften. Aspekte der Raumgestaltung in der Postmoderne und Gegenwart

MA, Kunstvermittlerin, Künstlerin und Kulturwissenschaftlerin.
E-mail: karmgraph@gmx.net

KEYWORDS: Modern and postmodern architecture, Globalization, Industrial areas, Nature and metropolis, New esthetics

Die Städte wachsen unablässig und bilden immer speziellere Zonen aus, wie zum Beispiel Industrieviertel, Wohngebiete, Shoppingarenen und Gegenden, in denen sich Institutionen ansiedeln. Eine große Anzahl von Industriegebieten, die nach dem Zweiten Weltkrieg entstanden ist, veränderte stetig das Erscheinungsbild der Landschaft.

Die Natur wiederum verändert sich nicht nur durch verschiedene Architekturen und Konstruktionen, sondern auch durch die Erschließung und den Abbau diverser Rohstoffe. Die Landschaft verliert ihr spezifisches Erscheinungsbild und ist „ein Trick unserer Wahrnehmung, der es ermöglicht, heterogene Dinge zu einem Bilde zusammenzufassen und andere auszuschliessen“[1], zweifellos – eine Art der Abstraktion[2].

---

1 Lucius Burckhardt, *Warum ist Landschaft Schön? Die Spaziergangswissenschaft*, Martin Schmitz Verlag, Berlin 2006, S. 82.

2 Der Wissenschaftler Lucius Burckhardt beschreibt in seinem Buch *Warum ist Landschaft Schön? Die Spaziergangswissenschaf* (2006), im Text „Ästhetik der Landschaft“, wie die Abstraktion des Landschaftsbetrachtungsprozesses erscheint, wenn wir nicht nur „die blosse Folge unserer Kurzsichtigkeit“ des Begriffes Landschaft nennen, sondern gewisse Informationen

https://biblioteca-digitala.ro

Für die Erschließung der Rohstoffe wurden unterschiedliche Techniken angewandt. In vielen Gebieten wurden erst die Rohstoffe abgebaut und später die ausgebeuteten Gebiete zurückgelassen, da die Technik nach und nach veraltete und die Kosten für eine Modernisierung zu hoch waren oder keine Rohstoffe mehr zur Verfügung standen.

Diese Gebiete verbreiten ein Gefühl der Kraftlosigkeit und der Desillusionierung.

Bernd und Hilla Becher[3] richteten ihr künstlerisches Augenmerk auf Industriearchitektur[4]. Sie verwendeten die Fotografie, um diese vergessene, nicht mehr genutzte Architektur abzubilden.

Das Interesse an diesen artifiziellen Landschaften liegt in der Tatsache begründet, dass stillgelegte Industriearchitektur in beinahe allen Ländern vorhanden ist, wie zum Beispiel in den USA, China und Brasilien. Durch die Rohstoffgewinnung konnten sich die Länder schnell entwickeln.

Diese Art von Landschaft fasziniert, da diese Industriegebiete unsere Sehgewohnheiten bezüglich der Natur in Frage stellen und eine eigene Form der Landschaft entsteht, beinahe wie in einem Science Fiction Film.

---

der Landschaft weglassen und heterogene Objekte in unserem inneren Bildern zusammenfassen. Die Abstraktion eines Bildes besteht aus jeder Misbilligung eines Teils der Realität, oder einer Kombintion der Dinge die nicht mehr mit dem Real zu tun hat.

[3] Bernd und Hilla Becher sind ein bekanntes deutsches Künstlerpaar, die die Schwarz-Weiß Fotografie mit dem Schwerpunkt auf die Industriegebiete, Industrielandschaften oder Teile der Industriebauten experimentiert haben und haben die Düsseldorfer Photoschule gegründet. Die zwei Fotografen, deren Werke in der ganzen Welt anwesend sind bei den Ausstellungen wie Dokumenta in Kassel und Biennale Venedig, wo die zwei auch den Goldenen Löwen Preis trugen, sind auch Teil einer amerikanischen Fotografiebewegung, die in 1975 eine Stimme mit dem amerikanischen Kurator William Jenkins gekriegt hat, die Ausstellung „Neue Topographien: Fotografien der vom Menschen veränderten Landschaft" im George Eastman House in Rochester, New York.

[4] Die Industriearchitektur wurde in den 1970ern zu einer neuen Landschaftsästhetik in der Fotografie. Fotografen wie Robert Adams, Lewis Baltz, Bernd und Hilla Becher, Joe Deal, Frank Gohlke, Stephen Shore, Nicholas Nixon John Scott und Henry Wessel, Jr. sind die ProtagonistInnen der amerikanischen Ausstellung „New Topographics: Photographs of a Man-altered Landscape", an das George Eastman House in Rochester, New York, 1975.

Es war die Zeit der Suche nach einem Ausweg aus der alten Fotografie, eine Neudefinition der bildenden Kunst. In Europa ist das Interesse für die Industrielandschaft erst spät zu finden, deshalb sind die Eheleute Becher am Anfang in den USA alsTeil der Fotografie-Ausstellungen zu sehen. Die Ausstellung „New Topographics: Photographs of a Man-altered Landscape" präsentierte die Suche der Fotografen und gab der Fotografie eine neue Richtung im Anschluss an die zeitgenössische Kunst und die Gesellschaft. Die Bedeutung des Titels der Ausstellung ist eine Befragung von Hier und Jetzt. Es ist das Thema der amerikanischen Landschaft mit Hauptstraßen, Telefonleitungen, Wohnmobilen, Parkplätzen, Büroparks, Wohnbereichen, Industriegebäuden, Bungalows und Motels.

https://biblioteca-digitala.ro

Wie verlassene Städte wirken sie, diese ausgebeuteten Orte und Plätze: Anti-Natur-Monumente[5], die die natürliche Landschaft ersetzen[6].

Auch unsere Städte sind keine natürlichen Landschaften. Die moderne Metropole ist eine synthetische Erscheinung – Nicht-Natur ersetzt Natur[7].

Die Stadt präsentiert sich als Gebäudewald[8], der den Naturraum für alle sozialen Schichten imitiert. Der psychologische Druck durch die modernen Städte wird zum Zentrum menschlichen Zusammenlebens.

Wenn der Mensch den ersten visuellen Eindruck einer Stadt gewinnt, ist er fasziniert, aber später, unbemerkt, verändert sich die vertraute Stadt zu seiner neuen Natur und ersetzt diese.

Die Natur, wie wir sie an bestimmten Orten in der Stadt gewohnt sind zu sehen, drängt sich in Parks, Gärten und Grünanlagen. Wenn wir diese Situation genauer betrachten, bemerken wir, dass die Natur den Bedürfnissen der Stadt und ihrer Bewohner untergeordnet wird. Ein Baum kann nicht dort wachsen, wo er möchte. Die Städte ersetzen Natur, sind Monumente gegen die Natur: Künstlicher Lebensraum mit künstlichen Akzenten wie die Blume auf der Fensterbank.

„Natur" in der Stadt wird immer künstlich gestaltet, der Lebensraum der Pflanzen mehr und mehr beschnitten, jeder Grashalm ausgezupft, der nicht am richtigen Platz wächst.

Adalbert Stifter[9] beschrieb in seinem Buch „Nachsommer" unter anderem Wien, die Wiener Gärten und den Wienerwald. Der Protagonist hat bei seiner Rückkehr in die Stadt, in der er aufgewachsen ist, schmerzlich festgestellt, dass sich die naturbelassenen Räume der Stadt stark verändert hatten.

Um sein Leben komfortabel zu gestalten, baut der Mensch kontinuierlich und verändert ständig sein Umfeld, um die Beziehung zur Vergangenheit, wie von Walter Gropius beschrieben, zu verlieren: „Nur durch

5 Die Anti-Natur versteht sich als ein Ergebnis im Prozess der Natur Ersetzung. Die technischen Produkte territorialisieren sich in der Natur und ändern die Landschaft mehr oder weniger. Die gebrauchten oder aufgegebenen Industriegebiete überspannen die Natur, in einer verlassenen Gegend durch Eisen und Beton. Die Industriegebiete als Monumente zu betrachten ist, zweifellos ein grundlegendes Problem der ungenutzten Bauten – die als Knochengerüste des ehemaligen Kommunismus und teilweise des Kapitalismus den Hintergrund der modernen gegenwärtigen Gesellschaft beherrschen.

6 Die Bedeutung der Ersetzung kann bis zu dem Konzept der Deterritorialisierung-Reterritorialisierung hinreichen, das von den zwei Theoretikern Gilles Deleuze und Félix Guattari gegründet wurde.

7 Nicht-Natur stellt sich da als eine Anti-Natur vor. Die Anti-Natur ist jedes Objekt, das keine Natur repräsentiert und nicht im natürlichen Wachstumsprozess entstanden ist.

8 Die Wolkenkratzer können auch als Bäume wahrgenommen werden, der Gebäudewald besitzt eine künstliche Änlichkeit mit dem wilden Amazonas-Regenwald.

9 Österreichischer Schriftsteller des 19. Jahrhunderts, Adalbert Stifter, im heutigen Böhmen geboren und in Linz gestorben, war ein Natur- und Landschaftsdarsteller.

https://biblioteca-digitala.ro

dauernde Berührung mit der fortschreitenden Technik, mit der Erfindung neuer Materialien und neuen Konstruktionen gewinnt das gestaltende Individuum die Fähigkeit, die Gegenstände in lebendige Beziehung zur Überlieferung zu bringen“[10]. Er geht dabei das Risiko ein, den fruchtbaren Aspekt des Lebens – die Natur – zu verlieren. Der Mensch merkt, dass das nicht normal ist, er vermisst die Natur. Er versucht, einen Teil der Natur zu ersetzen, indem er exotische, seltene, unspezifische Pflanzen in Biotopen wachsen lässt und isolierte Gärten auf Hochhäusern anlegt. So wie der Spaziergangswissenschaftler Lucius Burckhardt die Notwendigkeit der „Natur“ auch in der Stadt findet: „Unser visuelles Bild von der Natur ist stark verändert. Die Natur vermittelt sich nicht mehr in den Arten, sondern in deren Vergesellschaftung. Wenn wir uns erholen wollen, so wollen wir „Natur“ sehen. Früher ging man dazu in den Garten. Wir heute glauben aber, Natur nur dort zu sehen, wo sich natürliche Pflanzengesellschaften bilden. [...] Insofern ist das gärtnerische Ökotop wohl das Bild, das wir uns heute von der Natur machen, trägt aber kaum zur Erhaltung von Natur bei.

Natur ist unsichtbar, und in der Tat, wer sie vorzeigen will, muss sie sichtbar machen. Der Mensch ist von ihr entfremdet. Zwei Wege hat er, um sich der Natur zu nähern. Über die Wissenschaft – lege einen botanischen Garten an! – oder über die Poesie, besinge, male oder gestalte eine Landschaft! Den Garten Eden neu zu pflanzen aber ist uns nicht gegeben.“[11]. Diese absurden Aktionen wurden zu einer gängigen Verhaltensweise während der letzten Jahrzehnte. Natur wird dazu benutzt, Architektur zu unterstützen, um das Leben des Menschen schöner, interessanter, bunter zu gestalten. Die Entwicklung der Gartenkunst verwendet die ganze Technologie um die Pflanzen in den unspezifischen Orten wachsen zu lassen und neue Formen zu erschaffen, welche besser geeignet sind, das gegennatürliche Gestaltungsbedürfnis darzustellen. „Erst durch Züchtung, Düngung und chemische Pflegemethoden wird es möglich, die falschen Pflanzen am falschen Ort zu plazieren, unpassende Pflanzengesellschaften zu bilden.“[12]

Die Metropole wird zu einer Show, einer Abfolge von Farben, am Tag und in der Nacht.

---

[10] Volltext von Walter Gropius im Ulrich Conrads (Hg.), *Programme und Manifeste zur Architektur des 20. Jahrhunderts*, Bauverlag, Gütersloh [u.a.] Berlin/Bertelsmann [u.a.], 2001, S. 90.

[11] Lucius Burckhardt, *Warum ist Landschaft Schön? Die Spaziergangswissenschaft*, Martin Schmitz Verlag, Berlin 2006, S. 175–176.

[12] *Ibidem*, S. 198.

https://biblioteca-digitala.ro

Der Stellenwert von Information und Konsum[13] verändert das Bild der Stadt ebenfalls in eine bestimmte Richtung: Was soll wahrgenommen werden? Wie soll wahrgenommen werden?

Es wird alles getan, damit der Konsument das Konsumgut[14] sieht, darüber informiert wird und letztendlich kauft. In den letzten Jahrhunderten wurde sehr sorgfältig und ausdrucksstark unter Einbeziehung verschiedener skulpturaler Elemente gebaut.

Heutzutage verschwindet die Modenatur; die Gestaltung durch Logos von Firmen, Werbung, Leuchtschriften, Neon, Lichtspielen, Lichtanimationen werden Teil der Fassaden.

Alte Gebäude sind ein Teil dieser Dekoration, als Zentren in den modernen Metropolen.

Oft befinden sich zwei Zentren in den Städten – ein altes und ein neues. In diesem Fall ist der visuelle Konflikt zwischen alt und neu nicht gegeben. Das heißt nicht, dass das Zentrum der alten Stadt nicht vom künstlichen Spiel der Werbung beeinflusst wird. Die alten Stadtteile haben sich ebenfalls verändert, um dem Fortschritt Rechnung zu tragen.

Nicht die Architektur wird verändert, sondern das Zusammenspiel mit neuen visuellen Aspekten und Technologien. Die moderne Metropole lässt sich am besten aus der Luft betrachten. Als Fußgänger ist die Dimension nicht zu erfassen[15].

Der Goldene Schnitt, die perfekte Proportion für den Menschen, wird in der Architektur nicht mehr verwendet, wie es zum Beispiel in der Renaissance der Fall war. Wenn wir uns vorstellen, dass es keine Flugzeuge gäbe, wäre es vorstellbar, so hohe Häuser zu bauen? Wäre das Interesse an diesen extrem hohen Gebäuden gegeben? Gäbe es eine Notwendigkeit, den Mythos vom Turm zu Babel[16] zu verwirklichen?

---

[13] Der Konsum kann da als ein rhizomatischer Strang erklärt werden, wie es im „Rhizom" von *Kapitalismus und Schizophrenie. Tausend Plateaus*, aus Französisch, Merve Verlag, Berlin, 1992, der zwei Authoren Gilles Deleuze und Félix Guattari beschrieben wird.

[14] Der Konsument reagiert durch das *„kollektive Äußerungsgefüge"* in einem *„machinellen Gefüge"*, wie es im gleichen Buch von Gilles Deleuze und Félix Guattari *Kapitalismus und Schizophrenie. Tausend Plateaus*, aus Französisch, Merve Verlag, Berlin, 1992, der Text „Rhizom" vermerkt ist.

[15] Für den Fußgänger ist der Betrachtungsprozess nur möglich, wenn sein Sichtwinkel dem der sichtbaren Ebene entspricht, anderenfalls bleibt eine vollständige Betrachtung der Metropole verschlossen. Die Betrachtungsweise der Fußgänger limitiert sich auf die flache Ebene und sie können die hohen Gebäude lediglich mit den Bäumen im Wald vergleichen.

[16] Der Turm zu Babel ist die mytische Stadt Asiens, als eine biblische Erzählung bekannt, neben einer Sprachverwirrungstheorie, steht auch die Innovation des Stufenturmes, das Zikkurat (Ziggurat), damals um ca. 90 Metern hoch.

https://biblioteca-digitala.ro

Die demografische Entwicklung hat die Entwicklung der Architektur[17] in eine vertikale Richtung erforderlich gemacht, aber erst der Blick von oben hat wie ein visueller Einschlag gewirkt. Der Kapitalismus hat diese Entwicklung beschleunigt.[18]

Viele moderne Metropolen sind dazu ausgelegt, von oben betrachtet zu werden. Andererseits ist die alte Stadt von der Luft aus nicht so spektakulär, aber für einen Fußgänger viel interessanter. Die Gebäude der letzten Jahrhunderte wurden unter Berücksichtigung des Goldenen Schnittes[19] geplant, der Blick des Fußgängers wurde bedacht, miteinbezogen.

Das Erscheinungsbild eines Schlosses oder Palastes mit seinen ausladenden Gärten[20], Parkanlagen und geografischen Formen ist auch aus der Vogelperspektive[21] interessant, wurde aber ebenfalls für den Blickwinkel des Fußgängers entworfen.

Zurück zur modernen Stadt. Der Mensch als Maßstab[22] ist nicht mehr wichtig. Im zweiten Teil des 20. Jahrhunderts hat sich der amerikanische Fotograf Nicholas Nixon[23] mit dieser Thematik beschäftigt, er zeichnet das Bild komplexer Metropolen, die zugleich visuelle Dokumente eines unmenschlichen Erscheinungsbildes sind.

In der Renaissance war der menschliche Körper das Maß der Dinge. Das spektakuläre Erscheinungsbild der Metropole nimmt die menschliche Identität gefangen. Der menschliche Körper ist nicht mehr das Maß der

---

[17] Die Bedeutung der Architektur im 20. Jahrhundert, über die Denkmaltheorie und Architekturtheorie laden die zwei deutschen Authoren Wolfgang Amsoneit und Walter Ollenik in dem Buch *Zeitmaschine Architektur. Eine Einführung in die Architekturtheorie*, Klartext Verlag, Essen, 2008.

[18] Man kann in diesem Text die Bedeutung der *Wunschmachine* in Anspruch nehmen. Diese abstrakte Maschine ist eine Theorie der französischen Authoren Gilles Deleuze und Félix Guattari, ein Leitmotiv beider Bände des Buches mit dem Titel *Kapitalismus und Schizophrenie*.

[19] Der Goldene Schnitt ist eine Zahl des idealen Prinzipes ästhetischer Proportionierung, seit der Zeit der griechischen Antike und ein grundlegender Begriff der Ästhetik in der Renaissance. Diese Zahl, auch als Phi (Φ) bekannt, wird in Mathematik, Kunst, Architektur und Naturwissenschften oft gebraucht.

[20] Die Gartenkunst in Europa, spürbar in der Renaissance und am häufigsten im Barock, entwickelte eine geometrische Richtung der Naturbildung einerseits und die englische Ordnung mit einer freien Naturbildung der Pflanzen andererseits.

[21] In der darstellenden Geometrie ist die Vogelperspektive ein Räumlichkeitsverständnis dessen Augenblickpunkt höcher liegt, bei dem der Raum von oben betrachtet wird.

[22] Seit der Philosophie der Antike, über die Renaissance bleibt der Mensch als Maßstab-Konzept der Weltordnung und die Mitte des Weltverständnises erhalten.

[23] Einer der bekannten Landschaftsfotografen der USA, im zweiten Teil des 20. Jahrhunderts, Nicholas Nixen hat viele amerikanische Städte in der Schwarz-Weißen Fotografietechnik verewigt.

https://biblioteca-digitala.ro

Dinge[24], er ist nur das Publikum vor einem kolossalen Erscheinungsbild der Hochhäuser, kilometerlanger Brücken und riesiger Autobahnen. Es ist eine Show, die man von oben sieht, von der Metropole, vom Straßennetz, das sich über die Stadt zieht, und auch über die Landschaft. Die Zugänge, die früher vom Land in die Stadt führten, haben sich verändert. Komplizierte Straßenverbindungen, Kreuzungen, etc., erscheinen von oben spektakulär. Die Städte verbinden sich untereinander durch das Straßennetz, das zugleich ihr Umfeld bildet, zu einem riesigen Kommunikationssystem.

Das Erscheinungsbild der Stadt hat sich durch die gezielte Planung, Technik und Materialien, Konsum und Politik verändert. All diese Faktoren haben die Tendenz sich auszubreiten, bis der Platz, den die Natur einnimmt, vollständig assimiliert ist. Egal, welche Stadt wir uns auch ansehen, diese Tendenz, dieses Problem gibt es überall aufgrund der Globalisierung. „[...] mit der industriellen Revolution im 19. Jahrhundert vollzogen sich starke Umwälzungen der Lebensbedingungen und der Lebensstandards in den Industrienationen.

Zwar nimmt die Bedeutung der Städte durch die sogennannte Verstädterung der Gesellschaft zu. Gleichzeitig fällt ber der Stellenwert von Architektur und Stadtraum dramatisch ab. Der Blick auf Architektur verändert sich durch Migration und Mobilität so dramatisch, dass die Architektur für Teile der Bevölkerung zur Nebensache wird. Sie verliert ihr Monopol als eindeutiger Lebensmittelpunkt. Für die Bevölkerung in den Industrieländern, die ihre Dörfer verlassen hat, geht die ortstypische Architektur als Symbol für Heimat und Geborgenheit verloren. Während die Industrialisierung einerseits zu einer massenhaften Bautätigkeit führt, verlieren andererseits die Menschen die Verbindung zur Architektur.“[25] So begründen es die zwei Authoren Wolfgang Amsoneit und Walter Ollenik.

Diese Entwicklung, das Erscheinungsbild der Stadt ständig anzugleichen, verursacht den Verlust von sozialer und kultureller Identität. „Für ihre Identitätskonstruktionen muss die Gegenwart die geheimen Verbindungslinien sichtbar machen, die über die Epochenbrüche aus der Gegenwartspraxis in die Vergangenheit führen, aber auch wieder aus ihr heraus. So erst können sie zu Richtlinien für die Gegenwartspraxis werden. Wir haben es also in der Moderne mit doppelt gewendeten Identitätskonstruktionen zu tun“ so beschreibt Jörg H. Gleiter etwa in seinem

[24] Mit dem neuen Bauwesen, um die Zeit der neuen Eisentechnologien, ist der Maßstab geändert geworden. Der Mensch bleibt als ein betrachtendes Individuum im eigenen Gebiet. Er bleibt in der Masse, als Exponent der Gesellschaft und dieses Empfinden scheint mit dem Produktions- und Konsumfakor verstärkt zu werden.

[25] Wolfgang Amsoneit und Walter Ollenik, *Zeitmaschine Architektur. Eine Einführung in die Architekturtheorie*, Klartext Verlag, Essen, 2008, S. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

Buch *Urgeschichte der Moderne*, über die Entwicklungslinie hinaus in die Gegenwart und Zukunft.[26]

Die Proportionen, die in der Architektur angewendet werden, stimmen mit dem Menschlichen nicht mehr überein und das ganze Erscheinungsbild der Stadt halluziniert, spiegelt etwas vor. Der Mensch ist ein einfaches Element, ohne in diesen Raum integriert zu sein. Er kann dazu nicht in Resonanz treten, er verliert seine Identität. Die Stadt wendet sich mit all ihrer Kraft (Geld, Image, Politik) gegen die Individualität.

Der Betrachter steht von Angesicht zu Angesicht einem Raum gegenüber, er ist passiv, nicht in die Illusion des Raumes eingebunden, nicht in den Raum integriert, der sich aus Technik, Wissenschaft, der Kunst zum Bauen... zusammensetzt.

Andererseits ist die Show sehr eindrucksvoll. Die erdachte Metropole reflektiert und wird reflektiert, ist gleichzeitig transparent und lichtundurchlässig. Das Erscheinungsbild der Architektur wird von den neuen Materialien definiert, wie Spiegel, Glas mit verschiedenen Graden an Transparenz, Stahl, Kunststoff. All diese Materialien verleihen den Gebäuden Dynamik und eine weiche Atmosphäre, sie wirken nicht starr, eher fließend. Das Erscheinungsbild der Gebäude, ihre vereinfachte Geometrie, verändert sich durch die Reflexionen. Das ist eine Entwicklung in der Ästhetik von Gebäuden.

Die sich bewegende und reflektierende Landschaft ist beeindruckend und anziehend, wie ein Magnet. Die kapitalistische Metropole ist eine Art Dschungel, zusammengesetzt aus geometrischen Formen, unvermuteter Natur, wie ein kleiner Baum in einer Vitrine, schreiende Farben, um den Blick des Konsumenten[27] einzufangen.

Diese Dynamik hat zur Folge, dass der Betrachter immer mehr als eine multiplizierte Persönlichkeit ohne Persönlichkeit[28] erscheint.

---

[26] Jörg H. Gleiter, *Urgeschichte der Moderne*, transcript Verlag, Bielefeld 2010, S. 125. Man kann in diesem Fall über den Verlust der Identität sprechen, nicht über eine falsche Richtung der postmodernen Architekturentwicklung. Es handelt sich vielmehr um eine psychische Verwandlung des Denkens in einem Globalisierungsprozess, in welchem die Traditionen sich vermischen, oder gar nicht mehr lange existieren können. Die Architektur, als Teil der Gesellschaftskultur verliert nicht den eigenen Ausgangspunkt und hat nur eine beschleunigte Dynamik im 20. und 21. Jahrhundert.

[27] Die Wunschmaschine generiert mit den kapitalistischen Arten von Konsum Serialbilder, die zur Forderung der engagierten Konsumenten beitragen und sich als gebotene Möglichkeiten präsentieren, Gilles Deleuze und Félix Guattari, ein Leitmotiv des zwei Band Buches *Kapitalismus und Schizophrenie*.

[28] Die kapitalistische „Wunschmaschine" generiert serielle Dinge, die zum Konsum animieren, ohne dass die verfügbaren Objekte eine bestimmte Identität besitzen, sie sind nur eine Kopie des Prototyps. Hierzu kann man extrapolieren, dass der Mensch von dem Trend Mechanismus beeinflusst ist; er agiert nicht mehr als Individuum, sondern als Gesellschaft.

https://biblioteca-digitala.ro

Auf der anderen Seite steht die postkommunistische Metropole – eiserne, harte Gebäude, ausgediente Institutionen wechseln sich mit neuen Bauwerken ab, aber diese Stadt hat keine Dynamik, keine vielfältigen Ausformungen. Der Bewohner hat keine Persönlichkeit[29] aufgrund der politischen Situation und Mentalität.

Diese neue Architektur verändert und beeinflusst unsere Lebensweise, unsere Identität und unsere Wahrnehmung. Sie ist zu unserer Normalität geworden und nicht mehr wegzudenken. Das Interesse liegt in der Erforschung der vielfältigen Prozesse und Wechselwirkungen von Mensch und Umwelt. Der Mensch kreiert und gestaltet seine Welt und Umwelt, wird von dieser beeinflusst und verändert – und verändert dadurch sich selbst.

Unusual landscapes. Aspects of the space appearance in the Postmodernism and present

ABSTRACT

One may say that the landscape faces to the rush technical evolution and starts a renewal process of the esthetics. The cities grow incessantly and always generate new areas such as industrial districts, retail parks and residential surroundings where the inhabitants settle. The metropolis generates a new esthetical perception of its own image. A large number of industrial areas that emerged after the World War II, has been changing constantly the appearance of the landscape, the reality itself as a "new" reconstruction on one hand, and its fellow deconstruction on the other hand. The nature has been suffering *deterritorialization* and *reterritorialization*. The modern metropolis is a phenomenon of synthetics – *no nature* replaces the nature. The city presents itself as a *forest of buildings* that mimics the nature as environment; the psychological pressure of the modern metropolis deals with the alienation and a disintegration of various traditions.

[29] Das Individuum war im Kommunismus nicht zu finden – es verlor sich in einer Pluralität, deshalb entstand eine neue einheitliche Identität des Gesellschaftsmodells des totalitären Systems. Der Kommunismus war „programmatisch anti-national mit dem Ziel, die überkommenen nationalen Unterschiede zu überwinden, existierende national-kulturelle Identitäten zu beseitigen und stattdessen eine neue, globale, kommunistische Menschheit als Protagonistin einer neuen Geschichte zu schaffen", schreibt Boris Groys, wie es zu lesen auf Seite 41 des Buches *Zurück aus der Zukunft. Osteuropäische Kulturen im Zeitalter des Postkommunismus*, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 2005, im Kapitel „Die postkommunistische Situation" ist.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Dumitru ȚEICU

Reflecții cu privire la arheologia Banatului

Muzeul Banatului Montan Reșița,
Bd. Republicii, nr. 10.
Email: teicudumitru54@gmail.com

CUVINTE CHEIE: Banat, arheologie, istoriografie germană

KEYWORDS: Banat, archaeology, german historiography

Abordarea unei chestiuni de istoriografie a Banatului, pe care o propunem acum, vizează, pe deoparte, scrisul istoric german din provincie și, pe de altă parte, aduce în discuție problemele arheologiei provinciei bănățene în viziunea istoricilor germani. Cronologic, demersul pe care-l întreprindem evaluează perioada de la 1860 până la 1918. Perioada aceasta de mai bine de jumătate de secol a fost marcată câteva evenimente politice majore în istoria provinciei bănățene, de la încorporarea acesteia în anul 1849 în Voivodina sârbească și Banatul Timișean și până la integrarea ei, după 1867, în structurile comitatense maghiare din cadrul Imperiului Austro-Ungar. Istoriografia provinciei bănățene a resimțit profund amprenta istoriei politice parcurse în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe de o parte și, în egală măsură, ea este o reflexie a clivajului etnic și confesional al provinciei[1].

Plaja de investigare a scrisului istoric german din Banat s-a delimitat la istoria locală și cu specială privire la propria istorie a etniei. Abordarea etnocentrică, din perspectiva națiunilor aflate în decupajul etnic al provinciei, se

[1] N. Bocșan, *Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională*, în „Banatica", 14, 1996, p. 265.

https://biblioteca-digitala.ro

înscrie într-o tradiţie istoriografică. Perioada invocată mai sus a fost marcată de două evenimente majore în câmpul cercetării istorice: s-a produs o instituţionalizare a cercetării odată cu apariţia la Timişoara a Societăţii de Istorie şi Arheologie şi, în egală măsură, acum s-au constituit colecţii muzeale publice menite să reflecte identitatea istorică locală[2]. Patrimoniul arheologic şi numismatic al muzeelor bănăţene din a doua jumătate a veacului al XIX-lea este determinant pentru structura colecţiilor muzeale, după cum o reflectă registrele de inventar ale acestor colecţii muzeale publice. Anul 1872, de pildă, în care s-a constituit *Societatea de Istorie şi Arheologie din Ungaria de Sud (Tőrténeti és Regeszeti Társulat)*, este invocat, deopotrivă şi ca moment de naştere al Muzeului Banatului din Timişoara[3].

Muzeele locale din Banat îşi au geneza în perioada 1872–1913. Astfel, în sudul Banatului, unde trăia o importantă comunitate germană implicată şi în viaţa culturală a provinciei, s-au amenajat muzee locale în anul 1894 la Vršac[4] şi Bela Crkva/Weisskirchem în anul 1877, ceva mai târziu, în anul 1906 la Becskerek şi în anii 1905 şi respectiv în anii 1913 la Lugoj şi Pančevo. Muzeele de la Lugoj şi de la Becskerek/Zrenjanin au fost instituţii muzeale apărute la nivelul comitatului Carş-Severin şi respectiv a comitatului Torontal, în timp ce muzeele de la Vršac şi Bela Crkva/Weisskirchen erau realităţi instituţionale locale. Colecţia de arheologie a muzeului oraşului Vršac a fost organizată de Felix Milleker, o personalitate distinctă şi complexă a comunităţii germane din Banatul de sud, cel care a fost dealtminteri timp de patru decenii, din 1897 şi până în anul 1942, custodele muzeului din Vršac[5].

Colecţia muzeului din Vršac a avut înscrise în registrul de inventar în anul 1910, bunăoară, un număr de 30931 piese, din care 5733 erau piese monetare şi 18404 erau artefacte arheologice[6].

Colecţia de arheologie cu piese preistorice, de epocă romană şi din Primul Evul Mediu, din care unele de primă importanţă pentru patrimoniul

---

[2] *Ibidem*, p. 267; N Toma, *Constituirea Societăţii de Istorie şi Arheologie din Banat*, în „Analele Banatului", S.N., Istorie, IV, 2, 1997, p. 217–225; Fl. Medeleţ, *Contribuţii privind începuturile muzeografiei în Banat*, în „Analele Banatului", S.N., II, 1992, p. 352.

[3] Fl. Medeleţ, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică*. I, 1872–1918, Timişoara, 1997, p. 13–14.

[4] F.Milleker, *Führer durch die Alterhums-Samlung der Städischen Museums in Werschetz*, 1910; *Narodni Muzeju u Vršacu* 1882–1972, Vršac, 1972, p. 7–8 evaluările lui Rastko Rašajski.

[5] A. Scherer, *Felix Millker (1858–1942). Personlichkeit und Werk des Archälogen, Polyhistors und Schöpfers des Städischen Museum zu Werschetz (Banat)*, München, 1983, p. 161 şi urm.; A. Medaković, *Felix Milleker Istražerac, publicista i kustos Gradski Muzeja Vršac/Vorscher, Publizist und Kustod des Stadmuzeums Werschetz*, Ed. A II-a, Vršac, 2008, p. 19 şi urm; Rastko Rašajski, *Bibliografija radova Feliksa Milekera*, Vršac, 1995, p. 9–20 reflexiile lui Rašajski pe marginea activităţii arheologice şi muzeografice a lui Milleker.

[6] A. Medakovič, *op. cit.*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

cultural al acestui spațiu al Dunării de jos, provenea din cercetările de teren din Vršac și din satele înconjurătoare și o alta din cercetările arheologice organizate de Felix Milleker între anii 1893–1914, la Vatina, Vărădia, Dubovac, Dupljaja și Coronini[7]. Leonhard Böhm, cel care a trăit și a condus pentru o vreme și destinele orașului Bela Crkva/Weisskirchen, a adunat o impresionantă colecție arheologică din zona Dunării, de la Palanka dar și de pe cursul inferior al râului Nera[8]. Colecțiile arheologice au constituit deopotrivă și obiect de studiu, descoperirile făcute fiind publicate de regulă în revista Societății din Timișoara, dar uneori și în reviste arheologice din Budapesta, cu o promptitudine care nu o întâlnim nici la momentul actual în istoriografia bănățeană.

Istoria politică a Banatului, a cărei reflectare s-a făcut fidel în scrisul istoric, a fost marcată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de integrarea spațiului provinciei într-un decupaj teritorial împreună cu Voivodina sârbească și mai apoi, după 1867, alipită structurii comitatense maghiare în cadrul monarhiei dualiste. Denumirea de Banat, utilizată frecvent în administrația austriacă va fi înlocuită după 1867 de *Délmagyország* / Ungaria de sud marcând în acest fel deconstrucția unei identități geografice și istorice[9]. Momentele acestei deconstrucții a identității culturale a acestui spațiu sunt reflectate fidel și în scrisul istoric. Johann Henrich Schwiker (1839–1902), una din figurile impozante ale culturii germane din Banat și-a publicat în limba germană, în întregime abordările istoriografice despre Banat, despre istoria militară a graniței, despre decupajul etnic din Ungaria[10]. Concomitent cu lucrarea lui Schwiker, *Geschichte des Temeser Banats,* în anul 1861 a apărut și cartea lui Leonhard Bőhm *Geschichte des Temeser Banats*[11] cu un mod de abordare care a stârnit reacții. Demersurile ulterioare ale istoricului L. Böhm de a reedita lucrarea, nu a reușit să învingă obstrucția oficială instituită[12]. Un istoric de amploarea lui Frigyes Pesty, membru al Academiei Maghiare, a intervenit în această chestiune

---

[7] L. Kakucs, *Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice din Banat între 1872–1918*, în „Banatica", IV, 1977, p. 471–479; A. Medakovič, *op. cit.*, p. 53–54, cu privire la cronologia cercetărilor lui F. Milleker în Banat.

[8] Al. Krischan, *Beiträge zu Banater Historigraphie 1860–1980. Bio-biliographische Skizzenn*, în Al. Krischan, *„Banatfoschung als Aufgabe"*, München, 1999, p. 209–223 prezintă viața și activitatea lui Leonhard Böhm (1833–1924).

[9] M. Rady, *Controverse istoriografice privind toponimul „Banat"*, în *„Identitate și cultură. Studii privind istoria Banatului"*, ed. V. Neumann, București, 2009, p. 18–24; N. Bocșan, *op. cit.*, p. 267.

[10] Al. Krischau, *op. cit.*, p. 190–193, 205–207, bibliografia lucrărilor lui Schwiker.

[11] Johann Heinrich Schwiker, *Geschichte des Temeser Banats. Historische Bilder und Skizzen*, Grossbetscherek, 1861.

[12] Leonhard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, I–II, Leipzig, 1861.

https://biblioteca-digitala.ro

a utilizării în istoriografie și nu numai, a denumirii provinciei sub forma Banat[13]. Restituirea istoriei locale a Banatului se putea promova doar în cadrul conceptului unificator al istoriei naționale maghiare în care spațiul dintre Dunăre, Carpați și Mureș, numit Ungaria de Sud se regăsea în cadrele istorice ale regatului medieval maghiar. Efectele politicii de asimilare culturală și națională asupra istoricilor germani din Banat sunt evidente și în maghiarizarea numelor, de la Theodor Ortvay, Ludwig Barotti – Grünn, în parte și la Milleker. Plaja de comunicare în limba germană era și mai restrânsă în cazul cercetărilor de arheologie a Banatului ce au fost valorificate în revista Societății, din Timișoara – *Tőrténelmi és Régészeti Értesitő* sau în reviste centrale de arheologie.

Milleker a avut o activitate prodigioasă și de lungă durată în domeniul arheologiei Banatului la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea. Personalitatea acestui arheolog german, prin acumulările realizate, este emblematică pentru arheologia Banatului. Repertoriul arheologic al Banatului, studiile sale de sinteză despre preistoria Banatului au rămas un instrument de lucru de primă importanță până la momentul actual. Publicarea meticuloasă a izvoarelor arheologice ale spațiului dintre Dunăre și Mureș se înscriu în contextul general al istoriografiei critice maghiare de la finele secolului al XIX-lea în care istoriografia bănățeană prin competența și munca lui Pesty Frigyes și Theodor Ortvay a avut remarcabile acumulări. Publicarea critică a izvoarelor istoriei medievale a Banatului de către cei doi învățați mai înainte invocați, alături de care putem înscrie și opera istoriografică arheologică a lui Felix Milleker au oferit suportul celor dintâi lucrări de sinteză privitoare la istoria veche și medievală a Banatului.

Preistoria Banatului a fost câmpul predilect de cercetare timp de patru decenii pentru Felix Milleker. El a publicat cu o conștiinciozitate și acribie proprie etniei sale, dar și momentului istoriografic al vremii sale, studii de caz, rapoarte de săpături și lucrări de sinteză despre preistoria Banatului. Statistica studiilor publicate de Felix Milleker înscrie un număr de 82 de studii, din care 60 de studii au fost scrise și publicate între anii 1881–1901 când Milleker împlinea vârsta de 43 de ani. În aceeași perioadă de fertilă creație intelectuală se plasează și realizarea repertoriului arheologic al Banatului. Proiectele sale de cercetare fundamentate pe muncă sistematică s-au derulat mereu în același ritm până la sfârșitul vieții sale. Doresc să invoc aici faptul că Milleker la vârsta de 60 de ani a lansat o colecție de carte *Banater Bücherei* menită să promoveze istoria comunității germane din Banat, dar și a provinciei bănățene în genere. Viziunea sa despre istoria

[13] Întreaga discuție a interferențelor ideologiei naționale maghiare în scrisul istoric german din Banat la Al. Krischan, *op. cit.*, 213–214; N. Bocșan, *op. cit.*, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro

străveche a spațiului dintre Dunăre, Tisa și Mureș, expusă în *Vorgeschichte des Banats*, a publicat-o în amurgul vieții[14].

Materialul arheologic de studiu a fost adunat de Milleker din descoperirile arheologice întâmplătoare și nu erau puține în vremea respectivă, fiindcă provincia bănățeană, întinsa zonă din jurul Vârșețului, unde el a trăit, a cunoscut la vremea respectivă ample lucrări de asanări funciare, de construcții de căi ferate și drumuri ce au bulversat solul[15]. Metodic și sistematic, Milleker a străbătut sudul provinciei de la Drencova, Coronini și Moldova Veche până la Kovin, Pancevo și, evident, teritoriul din jurul orașului Vršac. În spiritul scrisului istoric pozitivist el descrie meticulos și detaliat fiecare descoperire fortuită făcută, deplasându-se la fața locului pentru delimitarea cadrului natural al sitului arheologic. Însoțit de fiecare dată de o descriere a materialelor arheologice și, uneori, de imagini grafice cu piesele de ceramică, os sau metal găsite.

Această metodă de lucru, aplicată cu consecvență de-a lungul întregii sale activități arheologice a conferit viabilitatea scrierilor sale arheologice. Informații arheologice a dobândit și prin cercetările de teren intruzive derulate între anii 1893–1935. Milleker prin săpăturile arheologice inițiate în anul 1893 la Vattina, în vecinătate de Vršac, cu sprijinul financiar al Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara, se înscrie între pionierii arheologiei din Banat[16]. Sigur, trebuie precizat că aceste cercetări de teren intruzive nu erau de mare amploare, erau de scurtă durată și aveau menirea consemnării unor măsurători pe teren, a efectuării unor observații stratigrafice și cel mai important lucru acela al colectării de material arheologic. Felix Milleker, custodele Muzeului din Vršac, a efectuat între anii 1883–1914 un număr de 38 de săpături arheologice în întreg

---

14 F. Milleker, *Vorgeschichte des Banats*, I, în „Starinar", 12, 1937, p. 59–79; II, idem, „Starinar", 13, 1938, p. 102–166; III, idem „Starinar", 14, 1939, p. 129–140; IV, „Starinar", XV, 1940, p. 3–42.

15 F. Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat. I. Preistorie,* Traducere M. Győmber, Ediție îngrijită, prefață și note Dumitru Țeicu, Cluj-Napoca 2013, p. 116–117 „pentru realizarea proiectului de construcție a unor canale pentru desecarea mlaștinii din zona Vršac-Alibunar, în vara anului 1882 guvernul a trimis o echipă de ingineri să cerceteze zona. Arheologia a avut de câștigat din aceste lucrări"; Diniaș „lucrările de canalizare a Begăi din anul 1895...muncitorii au descoperit o așezare preistorică", p. 54; Banatski Karlovac, „cu ocazia lucrărilor de construcție a căii ferate Vršac-Kovin, din vara anului 1894 inginerul Munk, care supraveghea execuția lucrărilor, a descoperit fragmente ceramice și un fragment de ciocan de serpentin. Pe acesta l-am văzut acasă la dl Munk", p. 75; am invocat aici doar câteva situații ce ilustrează implicarea lui Milleker în supravegherea lucrărilor de construcții din Banatul de sud, ce a oferit oportunități de cercetare și recuperare a patrimoniului arheologic.

16 L. Kakucs, *op. cit.*, p. 475; Medeleț, Toma, *op. cit.*, p. 53 cu trimiteri la rapoartele de săpături în anul 1894.

https://biblioteca-digitala.ro

Banatul. Aşezarea de epoca bronzului de la Vattina a fost cercetată între anii 1893–1911 derulând aici şapte campanii de cercetări arheologice[17]. Rezultatele cercetărilor de la Vattina au fost publicate începând din anul 1894 în revistele de arheologie de la Budapesta, în revista Societăţii de Istorie şi Arheologie din Timişoara mai apoi în repertoriul arheologic consacrat Banatului[18]. Fortificaţiile preistorice de la Vărădia din lunca Caraşului şi cea de pe dealul Chilli au fost investigate arheologic în anii 1901–1902 confirmând mai vechi presupuneri legate de Vărădia[19]. În anul 1901 a sondat fortificaţia de la Židovar[20].

Aşa cum era şi firesc de altminteri, eforturile de supraveghere arheologică, dar şi de cercetări arheologice intruzive nu puteau ocoli oraşul Vršac. El a făcut săpături la Vršac pe Dealul Grădište în anul 1907 iar în anii 1912–1913 a săpat în punctul Ludoš şi în anul 1914 la Vršac – Kaszap Pusta[21]. Descoperirile arheologice de la Vršac ocupă un segment consistent din repertoriul arheologic. Comentariul arheologic al lui Milleker a fost susţinut, conform metodei sale de lucru aplicate sistematic, de documentaţia grafică.

Repertoriul arheologic al Banatului rămâne, în opinia noastră, opera arheologică definitorie pentru activitatea ştiinţifică a lui Milleker. El a fost publicat în etape, în caiete trimestriale reunite ale revistei *Délmagyarország Tőrténetenelmi és Régészeti Értesitő*. Descoperirile preistorice din Banat au fost publicate în două caiete reunite pe anul 1897[22]. Descoperirile arheologice aparţinând epocii romane şi epocii migraţiilor în Banat au fost reunite în caietele aceleiaşi reviste în anii 1905–1909. Repertoriul arheologic al Banatului, înscris însă de Milleker conform ideologiei epocii, drept repertoriul arheologic al Ungariei de sud, s-a bucurat de o bună privire în scrisul istoric maghiar din epocă. Modelul repertoriului, după cum o mărturiseşte Milleker însuşi, a fost preluat de la un frate de sânge al său Carl Goos, care a editat într-o revistă săsească din Sibiu un repertoriu arheologic al

---

17 A. Scherer, *op. cit.*, p. 100–102; A. Medaković, *op. cit.*, p. 53–54.

18 F. Milleker, *Jelentes a vattinai ásatásokról* în „Történelmi és Régészeti Értésitő",10, 1894, p. 58–60; Idem, *A vattinai őstelep* în „Archeologiai Értesitő", 14, 1894, p. 1–6; Idem, *Vattinai leletek a verseczi múzeumban*, în „Archeologiai Értésitő", 19, 1899, p. 150–182; Idem, *Verseczi és vattinai öskori régisék*, în „Archeologiai Közlemenyek", 20, 1897, p. 40–60; Idem, *ujabb vattinai leletek*, în „Archeologiai Értésitő", 22, 1902, p. 48–68.

19 A. Medaković, *op. cit.*, p. 53; Medeleţ, Toma, *op. cit.*, p. 73; F. Milleker, *Varadia törtenete*, în „Történemi és Régészeti Értésitő", 5, 1889, p. 72–81, 141–162.

20 A. Scherer, *op. cit.*, p. 100.

21 *Ibidem*, p. 101–102.

22 F. Milleker, *Délmagyarország régiség leletei a honfoglolás előtti időkből*, I, 1897; Traducerea românească a apărut în anul 2013; F. Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, I, *Preistoria*, Cluj-Napoca, 2013.

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvaniei[23]. Repertoriul lui Goos a fost structurat în trei secțiuni consacrate preistoriei, o alta moștenirii romane și cea de-a treia, epocii migrațiilor.

Repertoriul arheologic al Banatului a consemnat statistic un număr de 170 de locuri, cu descoperiri preistorice din care 131 se află în spațiul de câmpie al Banatului. Explicația acestei concentrări de așezări trebuie găsită pe de-o parte, într-o cercetare mai întinsă a zonei prin centrele culturale de la Becskerek, Timișoara și Pančevo unde s-au constituit de altminteri și cele dintâi colecții particulare de arheologie și, pe de altă parte, prin lucrările de asanări funciare și amenajări ce au oferit oportunități de diagnostic arheologic[24]. Epoca neolitică a avut înregistrate un număr de 31 de așezări în repertoriul din 1897 pentru ca sinteza de preistorie a Banatului din 1940 să înscrie circa 50 de așezări. Milleker a semnalat, între altele, locuirile neolitice de la Parța[25], pe malul Timișului și de la Libcova[26] de pe malul Dunării unde cercetări recente au scos la lumină așezări neolitice cu locuințe etajate, sanctuare, idoli ce oferă o imagine despre credințele și practicile de cult neolitice[27]. Extrem de bogat, materialul arheologic atribuit epocii neolitice i-au oferit spre studiu cercetările din jurul orașului Vršac.

Așezările atribuite perioadei eneolitice, definită de Milleker conform terminologiei din arheologia germană, epoca cuprului, apar înscrise în 15 localități din spațiul provinciei[28]. Descoperirirle de la Bocșa-*Colțani* sunt atribuite culturii Coțofeni (3500–2500 î.d.Hr.), în timp ce piesele[29] din cupru de la Dejani, găsite în anul 1890 au fost puse pe seama purtătorilor culturii Bodrogkeresztur (2300–2100 î.d. Hr.)[30].

Repertoriul arheologic întocmit de Milleker își păstrează actualitatea și prin informațiile de primă importanță cu privire la metalurgia bronzului în Banat. Ele au fost completate și nuanțate prin descoperirile făcute în prima jumătate a secolului trecut în studiul despre epoca bronzului apărut în cadrul sintezei sale *Vorgeschichte des Banats*. Milleker a publicat un număr de 15 depozite de bronzuri din Banat, la care se adaugă un număr de descoperiri izolate. Toate acestea reflectă amploarea activității metalurgice în

---

23 Carl Goos, *Chronik der archäologische Funde Siebenbürgens*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgens Landeskunde", Sibiu, 1876, p. 203–338.

24 F. Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, I, *Preistorie*, Cluj-Napoca, 2013, p. 54;75; 116–117.

25 *Ibidem*, p. 27–28; 113–114.

26 *Ibidem*, p. 98–99.

27 Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Tipuri de locuințe din așezarea neolitică de la Parța*, în „Sargetia", 20, 1986–1987, p. 18–34.

28 F. Milleker, *Vorgeschichte Banats*, în „Starinar", 14, 1939, p. 138 și urm.

29 Idem, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 41–42; R. Petrovszky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în sec. al V-lea î.e.n.*, în „Banatica", II, 1973, p. 389.

30 F. Milleker, *op. cit.*, p. 52–53.

https://biblioteca-digitala.ro

Banat pe parcursul epocii bronzului și la începutul epocii fierului. O evaluare recentă făcută de Marian Gumă, unul din cei mai avizați cunoscători ai acestei perioade din istoria străveche a Banatului, a înscris un număr de 65 de descoperiri cu piese izolate și depozitate la nivelul provinciei, date ce vin să confirme amploarea acestui fenomen istoric[31]. Apogeul metalurgiei bronzului a fost plasat în epoca de tranziție spre prima epocă a fierului (Hallstatt A), adică la orizontul cronologic cuprins între 1200 și 1000 î.d.Hr.[32]. Repertoriul lui Milleker a înscris la nivelul anului 1897 un număr de 48 de localități din Banat cu descoperiri de epoca bronzului în care au fost consemnate un număr de circa 1000 piese din bronz. Depozitele de bronzuri, opt înscrise cu certitudine la momentul redactării repertoriului în anul 1897, și mai apoi alte depozite recuperate în perioada ulterioară ocupă o atenție specială în construcția istoriografică despre preistoria provinciei propusă de Milleker[33].

Depozitul de bronzuri de la Caransebeș, recuperat în anul 1883 și ajuns în colecțiile muzeului din Vršac în anul 1896, rămâne prin amploare și diversitatea pieselor una din cele mai interesante descoperiri privind metalurgia bronzului din Banat. Cunoscut deocamdată din publicarea lui Milleker, amintit în treacăt în istoriografia românească, el așteaptă o reluare a discuției cu metode de investigare și concepte istorice actuale[34].

Felix Millexer s-a implicat personal în identificarea și recuperarea unor depozite de bronzuri, a celor de la Caransebeș bunăoară, ori a celor de la Moldova Veche, descoperite în anii 1924–1925. Repertoriul arheologic dar și studiile ulterioare oferă informații utile pentru restituirile privind metalurgia în epoca de final a epocii bronzului și la începuturile epocii fierului (Hallstatt A). Informațiile sale despre un mare depozit de circa 9 kg descoperit întâmplător la Gornea, în Clisura Dunării, rămâne singura consemnare a unei descoperiri de excepție, ajunsă, se pare, la Viena.

Preocupările lui Milleker în domeniul preistoriei Banatului au avut o direcție de cercetare și în domeniul fortificațiilor de pământ. Cetățile de pământ de la Grebenaț și Vărădia din vecinătate de Vršac, au constituit preocupări punctuale în cercetarea sa de teren. Descoperirile de la Kovin, Vršac și Banatska Palanka înscriu cele dintâi preocupări de arheologie

---

31 M. Gumă, *Civilizația Primei Epoci a Fierului în sud-vestul României*, București, 1993, p. 250–258.

32 *Ibidem*, p. 258.

33 F. Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, I, *Preistorie*, Cluj-Napoca, 2013, p. 29; idem, *Vorgeschichte des Banats*, în „Starinar", 15, 1940, p. 20 și urm.

34 F. Milleker, *Descoperiri arheologice*, p. 72–73; M. Gumă, *op. cit.*, p. 251 cu plasarea sa cronologică în Hallstatt A1 (sec. XII, î.d.Hr.), fără alte comentarii pe marginea descoperirii; Simona Lazăr, *Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în sud-vestul României*, Craiova, 2011, p. 269–270.

https://biblioteca-digitala.ro

funerară preistorică din Banat. Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Vršac-Ludoš, identificată în anul 1888, a fost cercetată între anii 1895–1897 de unde a recuperat 13 urne funerare în care a găsit 156 piese de bronz dintr-un total de 230 de depuneri funerare[35]. O altă necropolă de incinerație din epoca bronzului, din care s-au investigat douăzeci de morminte depuse în urne a fost cercetată la Kovin[36].

Arheologia locală, inițial la Bela Crkva/Weisskirchen iar mai apoi la Vršac și Vatin au constituit domeniul predilect de cercetare al lui Felix Milleker. De altminteri, începuturile activității sale arheologice se fixează în perioada anilor 1881–1883 când a ocupat poziția de custode al Muzeului de la Bela Crkva. Descoperirile din hotarul așezării de pe malurile Nerei, aparținând în majoritate epocii bronzului și perioadei romane se regăsesc în studiul publicat de Milleker. Felix Millexer a făcut neîntrerupt cercetări arheologice la Vatina între anii 1893 și 1911 în așezarea și necropola de epoca bronzului. Vatina reprezintă de altminteri așezarea eponimă a culturii Vatina (1500–1300 î.d.Hr.) din perioada mijlocie a epocii bronzului.

Pagini consistente pe parcursul multor decenii a consacrat arheologiei locale de la Vršac. A colectat obiecte din piatră, ceramică, din aur dar și bronz apărute întâmplător, scoase la lumină de lucrările de îmbunătățiri funciare sau de construcțiile civile. Așezarea și necropola de incinerație de epoca bronzului identificată la Vršac-Ludoš a fost cercetată cu intermitențe în perioada 1888–1897. De altminteri, cercetările de la Vršac-Ludoš au fost publicate în revistele locale din Timișoara sau din alte centre academice.

Necropola de incinerație de la Vršac-Ludoš este atribuită epocii bronzului. Importanța descoperirilor de epoca bronzului de la Vršac și Vatina este deplin relevată de faptul că materialele arheologice din aceste așezări au constituit suportul construcțiilor identitare ale culturilor epocii bronzului în Banat. Ele se regăsesc în discursul istoriografic privitor la cultura Mureșului, cultura Vatina și cultura Vršac[37].

Civilizația romană din Banat a constituit o direcție a cercetării arheologice din provincie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ea a fost de altminteri asumată încă de la constituirea Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara în anul 1872 și înscrisă între obiectivele prioritare ale activității acesteia[38]. Investigarea epocii romane din Banat se înscrie într-un curent european la care s-a racordat și cercetarea istorică locală. Inscripțiile romane din Banat semnalate și publicate de Luigi Ferdinando Marsigli, încă la finele secolului al XVIII-lea, au intrat în sfera de interes a învățaților

[35] F. Milleker, *op. cit.*, p. 218.
[36] *Ibidem*, p. 94.
[37] M. Gumă, *op. cit.*, p. 38–39.
[38] Fl. Medeleț, N. Toma, *op. cit.*, p. 14–15.

https://biblioteca-digitala.ro

ardeleni Michael Akner, Fridrich Miller la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind incluse în corpusul de inscripţii romane al provinciei Dacia, publicat de aceştia. Theodor Mommsen, cel care a realizat monumentala lucrare despre epigrafia latină, a cules informaţiile despre inscripţiile romane din Banat doar din sursele documentare[39]. Regăsim adunată, în repertoriul arheologic al lui Milleker, întreaga documentaţie privitoare la epigrafia romană a Banatului.

Se cuvine invocată, pe acest palier al cercetării, activitatea istoricului german Theodor Ortvay-Orthmayr (1843–1916). Formarea sa intelectuală – la gimnaziile din Oradea şi Timişoara şi mai apoi la Universitatea din Budapesta pentru o carieră sacerdotală l-au adus la o cunoaştere profundă a limbii latine şi greceşti şi a paleografiei latine medievale[40]. Cercetările sale în domeniul geografiei ecleziastice medievale a Ungariei, culegerile de documente[41] medievale despre Banatul medieval reflectă stăpânirea instrumentelor de lucru şi o profundă cunoaştere a surselor istorice medievale cu privire la istoria Regatului maghiar. Theodor Ortvay-Orthmayr a avut însă şi preocupări în domeniul istoriei romane a provinciei bănăţene. Abordările sale din perioada anilor 1874–1876 au fost scrise pe temeiul surselor epigrafice romane[42]. Pregătirea academică a istoricului german Orvay i-a îngăduit acestuia o altfel de abordare a istoriei romane a Daciei de sud-vest. Cu totul remarcabilă rămâne lucrarea sa consacrată oraşului roman Tibiscum, apărută în anul 1874 într-o revistă de arheologie din Budapesta[43]. Construcţia identitară despre oraşul roman Tibiscum şi localizarea acestuia la Jupa, pe malul Timişului, au fost fundamentate pe temeiul surselor epigrafice şi a unei bune cunoaşteri a izvoarelor antice. Restrânsă la câteva subiecte punctuale de istorie romană contribuţia istoriografică a lui Theodor Ortvay rămâne remarcabilă în spectrul cercetării istoriografice germane din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Preocupări punctuale legate de monumentele romane de pe Dunăre, de castrele romane din aceeaşi zonă ori de drumurile romane din Banat a avut Leonhard Böhm

[39] V. Wollmann *Istoricul cercetărilor epigrafice în zona de sud-vest a provinciei Dacia*, în „Inscripţiile Daciei romane, III, Dacia Superior". Adnotate, însoţite de comentarii şi indice, traduse de Ioan I. Rusu, în colaborare cu Milena Dušanić, Nicolae Gudea şi Volker Wollmann, Bucureşti, 1977, p. 20–23.

[40] Al. Krischan, *op. cit.*, p. 172–182 cu privire la Theodor Ortvay-Orthmayr.

[41] Th. Ortvay, *Magyarország egyházi földeirása a XVI. Század elején. A pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, I–II, Budapesta, 1891–1892; Idem, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros to ¨rténetébez*, Presburg, 1896.

[42] Th. Ortvay, *Dacia felirotas emlékey és térképe Mommsen Kiadásában*, Budapesta, 1874; Idem, *Margumés és Contramargum belyfekvése. Források és kötvetlen belybúvakók alapján*, Budapesta, 1876.

[43] Th. Ortvay, *Tibiscum belyfekvése*, în „Archeologyai Közlemenyek", 10, 1876, p. 1–48.

https://biblioteca-digitala.ro

istoric și arheolog autodidact din Weisskirchen/Bela Crkva[44]. Leonhard Böhm (1833–1924) se înscrie, alături de Felix Milleker de care îl legau preocupări istoriografice și afinități, în rândul istoricilor germani autodidacți afirmați în istoriografia multiculturală a provinciei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Preocupările istoriografice ale lui Böhm au vizat la început istoria graniței bănățene, orașul Weisskirchen fiind sediul regimentului german de graniță. A abordat istoria provinciei bănățene sau a comunității germane[45]. Böhm a fost pasionat colecționar de antichități din zona Dunării de Jos, descoperiri care le-a semnalat la ședințele Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara sau le-a publicat în revista aceleiași societăți. A semnalat descoperirile arheologice de la Palanka și Ram sau a consacrat un studiu punctual al istoriei și arheologiei zonei Palanca Veche aflată într-un vechi vad al Dunării, la vărsarea Nerei[46].

Drumul roman de la Lederata la Tibiscum, cu urmele încă vizibile pe teren, a fost discutat într-un studiu publicat în revista Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara[47]. Utile pentru cercetarea istorică actuală rămân informațiile consemnate în anul 1880 de Böhm despre starea fortificațiilor de la Dunăre, de la Pojejena, Coronini, Moldova Veche și Dubova. Ruinele fortificațiilor descrise de Böhm se identifică în bună parte cu cele ale cetăților medievale ridicate în secolul al XV-lea la Dunăre[48]. Istoricul Lenhard Böhm, pe temeiul descoperirilor din teren a propus identificarea așezării romane *Ponte* undeva în hotarul nordic al localității Bela Crkva/Weisskirchen[49]. Opinia sa nu a găsit susținere în istoriografia mai veche, cât și în dezbaterile recente[50]. Această chestiune de restituire a geografiei istorice romane din sud-vestul Daciei e reluată și mai târziu când a propus identificări pe teren pentru douăsprezece așezări antice romane din Banat[51].

---

44 Al. Krischan, *op. cit.*, p. 209–213.

45 Leonhard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, I–II, Leipzig, 1861; Idem, *Monographie der privilegierten Militär – Komunität Weisskirchen*, Weisskirchen, 1871.

46 Idem, *Törtenet – régészeti királandulas Palánkéra és Rámára*, în „Történelmi és Régészeti Értésitö" 3, 1877, p. 162–172.

47 Idem, *A Lederata – Tibiscum közöti hadütvond egykori Dacziában*, în „Történelmi és Régészeti Értésitö", 9, 1883, p. 49–59.

48 Idem, *Törtenelmi és régészeti tanulmányok az Al Duna hájdani eröditéseiröl*, în „Történelmi és Régészeti Értésitö", 6, 1880, p. 64–72.

49 Idem, *A ponte romani castellum és egyebek*, în „Történelmi és Régészeti Értésitö", SN, 16, 1900, p. 92–94.

50 F. Milleker, *op. cit.*, p. 30.

51 L. Böhm, *Tizenkét római hely Nyugat-Dácialm. Történet-helyrajzi ertekezés*, în „Történelmi és Régészeti Értésitö", SN, 20, 1904, p. 39–51 discută topografia așezării Dierna, Tibiscum, Topal, Zombora, Bersofia, Potula și altele, preluând informațiile și clarificările aduse de la Th. Ortvay.

https://biblioteca-digitala.ro

Cel ce a oferit o sinteză cu privire la cercetările și descoperirile de epocă romană și romană târzie din Banat a fost Felix Milleker. El propune o restituire a acumulărilor cu privire la arheologia epocii romane realizată până la nivelul anului 1899 în repertoriul său arheologic despre Banat. Regăsim aici informații cu privire la drumurile romane din Banat, la castrele romane, construcții civile și religioase, mineritul din Munții Banatului, cât și la descoperirile monetare romane.

Exploatările miniere romane din Munții Banatului au constituit, alături de cele din Transilvania, una din cele mai importante resurse de materii prime metalifere pentru Imperiul Roman pe toată durata celor 165 de ani de stăpânire a provinciei Dacia. Resursele miniere de fier din Munții Banatului au continuat să fie exploatate, după opinia noastră, care am mai expus-o deja[52], și după anul 275. Există o strânsă interdependență între circulația monetară intensă din secolul al IV-lea și exploatarea resurselor metalifere din Munții Dognecei din fosta provincie Dacia. Urmele mineritului roman în Munții Dognecei au fost semnalate la Bocșa Montană și Dognecea unde cercetările de teren din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au semnalat galerii romane cu unelte de minerit, opaițe, lupe de fier, zguri de la cuptoare de redus minereul[53].

Opiniile lui Milleker în privința mineritului roman în Banat s-au fundamentat pe cercetările de teren în Munții Dognecei și în Munții Clisurii făcute de geologul Gyla Halaváts sau istoricul Gábor Téglás de la Deva[54]. Cercetate doar în anii din urmă, construcțiile legate de exploatările metalifere de la Moldova Nouă din epoca romană au fost identificate și semnalate în scrisul istoric încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea[55]. Construcția din zid de piatră din vecinătate de Sasca, din Munții Almăjului de la Boiște, identificată în anul 1776, semnalată în repertoriul lui Milleker, atribuită epocii romane, a rămas până la momentul actual în afara interesului arheologiei contemporane[56].

Circulația monetară romană în secolele II–IV și-a găsit o fidelă reflectare în opera lui Milleker care a catalogat meticulos deopotrivă descoperirile izolate, dar și tezaurele monetare romane, din care invocăm aici pe cele de la Recaș, Băile Herculane, Ramna și Bocșa[57]. Consemnările sale și altele

---

52 D. Țeicu, *Opinii privind activitatea metalurgică în Banatul Montan în secolele III–IV*, în „Analele Banatului" S.N., VII–VIII, 2000, p. 451–452.

53 F. Milleker, *Delmagyarország* III, 1899, p. 15 cu descoperirile romane de la Bocșa, p. 19 urme de minerit la Ciclova.

54 *Ibidem*, p. 15, 19, cu semnalizările mai vechi din istoriografie.

55 *Ibidem*, p. 48–49; O. Bozu, *Descoperiri arheologice de epocă romană în Clisura Dunării*, în „Banatica", 20, 1, 2010, p. 199–201.

56 F. Milleker, *op. cit.*, p. 62.

57 *Ibidem*, p. 16, 34, 40, 56, 60.

https://biblioteca-digitala.ro

din aceeași vreme cu privire la circulația monetară romană din Banat se regăsesc în reflexiile recente cu privire la economia monetară a provinciei sud-vestice a Daciei[58].

Regăsim sintetizate în repertoriul arheologic al epocii romane elaborat de Milleker informații despre castrele romane, construcții civile din provincie și despre căile de comunicație construite de romani în Banat. Informațiile despre castrele romane sunt preluate de regulă din cercetări de teren care n-au fost făcute de Milleker, el neavând expertiză și apropieri față de sursele antice sau epigrafia romană. Milleker a consemnat 31 de locații de castre romane în Banat din Valea Mureșului până în vadurile Dunării. Istoriografia recentă a validat prin cercetări arheologice extrem de puține amplasamente de castre. Se înscriu aici castrele de la Pojejena, Mehadia, Teregova, Zăvoi, Vărădia, Surducul Mare, Berzovia și Jupa[59]. Profesorul Nicolae Gudea în abordări recente privind limesul provinciei Dacia a reținut bună parte din sugestiile și informațiile provenind din arheologia secolului al XIX-lea din Banat. El a înscris în repertoriul castrelor romane din Banat un număr de 20 de locații, unele cu identificări certe pe teren, altele rămase încă neidentificate[60]. Investigarea epocii romane în Banat la finele secolului al XIX-lea a implicat în căutări de teren pe învățații ardeleni Caroly Torma și Gábor Téglás. Cel dintâi a străbătut Banatul în anul 1881 făcând cercetări la Surduc, Fârliug și Delinești, iar Gábor Téglás a căutat drumuri și castre romane în Banat în anii 1880 și 1895, după cum aflăm din scrierile lui Milleker[61]. Membri ai Societății de Arheologie din Timișoara apar implicați în cercetările ruinelor romane de la Mehadia, Pojejena, Palanca, Voislova[62]. Eliminând confuziile, inerente oricăror începuturi ale cercetării, cu monumentele medievale de la Pojejena și Mehadia, bunăoară, informațiile arheologice derulate în a doua jumătate a veacului al XIX-lea

---

58 E. Chirilă, Nicolae Gudea, Ioan Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul al IV-lea*, Lugoj, 1974, p. 80 și urm.

59 D. Protase, *Castrul roman de la Surducu Mare (jud. Caraș-Severin)*, în „Banatica", 3, 1975, p. 345–348; Idem, *Castrul Legiunii III Flavia de la Berzovia. Săpăturile arheologice din anii 1965–1968*, în „Analele Banatului", SN, 18, 2010, p. 33–43; N. Gudea, *Sondajul arheologic de la Teregova (jud. Caraș-Severin)*, în „Banatica", 2, 1973, p. 97–101; Idem, *Date noi despre castrul roman de la Pojejena*, în „Banatica", 3, 1975, p. 333–343; N. Gudea, O. Bozu, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Pojejena în anii 1977–1978*, în „Banatica", 5, 1979, p. 181–185; M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1933; E. Nemeth, O. Bozu, *Noile săpături în castrul roman de la Vărădia „Pustă" (jud. Caraș-Severin)*, în „Banatica", 17, 2005, p. 201–210.

60 N. Gudea, *Der Dakische Limes. Materialen zu seiner Geschichte*, în „Jarbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", 44, 2, 1997, p. 23–32.

61 F. Milleker, *op. cit*, p. 31–66;

62 *Ibidem*, p. 69 cu privire la cercetările de teren pe Valea Bistrei, la Voislova, ale lui Pontelly Istvan și Ioan Bistreanu.

https://biblioteca-digitala.ro

și-au păstrat până la momentul de față importanța. Extrem de utile rămân semnalizările unui castru roman la Moldova Veche, rămas din nefericire până la momentul actual în afara sferei de preocupări a arheologiei[63]. Construcțiile romane identificate între anii 1880–1895 în hotarul dintre Delinești și Brebu, cea de la Șopotu Vechi-Dragomireana sau aceea de la Lăpușnicel s-au dovedit a fi ferme romane și amenajări de-a lungul drumurilor romane ce au străbătut Valea Almăjului[64].

Aceste demersuri de investigare a civilizației romane din Banat cu drumurile, podurile, așezările, castrele și până la valurile romane din nordul provinciei se integrează într-un demers al Societății de Arheologie din Timișoara, pe de o parte, dar și într-un curent general întâlnit în istoriografia maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Floris Röner, cel care a organizat arheologia maghiară în această epocă, a fost membru de onoare al Societății arheologice timișorene, s-a implicat personal în cercetările de la Cenad. Demersul arheologic al lui Felix Milleker, Leonhard Böhm și parte ale lui Theodor Ortvay s-au derulat în cadrul instituțional conferit de asociația de istorie și arheologie și de muzeele locale din Timișoara și Vršac. Era un cadru general al cercetării arheologice întâlnit în Transilvania și Banat în construcția căruia un rol important i-a revenit lui Römer Floris[65]. Înființarea în anul 1872 a Universității din Cluj unde funcționa o catedră de arheologie a creat premisele apariției unei arheologii profesioniste în Transilvania. Arheologia provinciei bănățene s-a derulat pe toată durata analizată până la încheierea etapei de la finele Primului Război mondial la nivelul asociației și al muzeelor locale, care erau un cadru general al istoriei provinciale și arheologiei din Transilvania și Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[66]. Absența unui centru universitar în capitala provinciei a marcat pentru o foarte lungă perioadă cercetarea istorică și arheologică. Aportul istoriografiei germane în arheologia Banatului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului trecut rămâne unul remarcabil,

---

63 *Ibidem*, p. 48 preia informațiile și sugestiile lui L. Böhm cu privire la existența unui castru și a unei așezări civile în preajmă, la Moldova Veche, în zona actualului port. Ipoteza lui L. Böhm o găsim preluată aidoma de D. Benea, *Istoria Banatului în antichitate*, Timișoara, 2013, p. 164.

64 F. Milleker, *op. cit*, p. 19–20; 42; D. Protase, *Villa rustica de la Dalboșeț*, în „Banatica", 3, 1975, p. 349–353; D. Benea, *op. cit.*, p. 283.

65 Erwin Gáll, *Precursorii arheologiei profesioniste din Transilvania. Gábor Téglás*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 65, 3–4, 2015, p. 225–227.

66 E. Gáll, *op. cit.*, p. 223; A. Bodor, *Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepétöl az elsö világbáborn végéig*, în „Emlekkony, Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik év fordulójára", Cluj, 1996, p. 66–79; I. Boda, R. Varga, *Archaeological research in the Banat region at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century*, în „Arheovest I. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie. In memoriam Liviu Măruia", Szeged, 2013, p. 397–413.

https://biblioteca-digitala.ro

cu informația utilizată și la momentul actual în abordări punctuale privitoare la arheologia preistorică și a epocii romane.

Activitatea arheologică derulată de aceștia, mai bine de jumătate de secol nu s-a înscris în standardele și procedurile arheologiei profesioniste, care s-a profilat atunci în centrele universitare și academice ale imperiului bicefal austro-ungar. Theodor Ortvay-Ortmayr, prin formațiunea intelectuală academică și prin expertiza în domeniul surselor istorice, el fiind mai degrabă istoric și nu arheolog, s-a ancorat firesc în rigorile istoriei critice promovate de istoriografia maghiară și austriacă. Bibliografia științifică utilizată de Milleker în elaborarea lucrărilor în care face apel la acumulările de metodă și informație din scrierile lui Joseph Hampel (1849–1913), ale lui Franz von Pulszky (1814–1897), ale profesorului universitar și director al cabinetului numismatic imperial din Viena, Joseph Calasanza von Arneth (1791–1861), ilustrează pe deplin dorința și tendința lor de apropiere de fluxul istoriografiei europene a vremii.

On the Banat Archaeology

ABSTRACT

A subject of the Banat history I have tackled in my study takes into consideration the German historical writing in the province, between 1860 and 1918. The political history which was marked by the province status changing was also profoundly reflected in the historical writing of that time touched by an ethnic and confessional cleavage too. The investigation of the German historical writing in the Banat was limited by the local history and the history of the German population in the province at that time. Two major events came to influence the historical writing development: the industrialization of the historical researching by the Society of History and Archaeology in Southern Hungary foundation in 1872 and also the coagulation of the local museums in Timisoara, Vršac, Pančevo, Bela Crkva/ Weisskirchen, Kikinda, and Becskerek. For instance, the museum of Vršac had in 1910 an inventory of 30,931 curios, namely 5,733 coins and 18,404 archaeological objects. The archaeological collections of pre-historic, Roman and of migration epoch objects proceed from Felix Milleker's investigations and excavations at Vatina, Varadia, Dubovat, Dupljaja and Coronini, in 1893-1914. Leonhard Böhm (1833-1924) gathered an impressing archaeological collection from the Danube and the Nera valleys, around the town of Weisskirchen/ Bela Crkva. All those discoveries were punctually edited in *Történelmi és Régészeti Értesitő Revue* (Timisoara), or in the central revues *Archeologiai Értesitő* and *Archeologiai Közlemények* (Budapest). Felix Milleker (1858-1942), the self-educated custodian of Vršac museum, undertook a prestigious activity concerning the Banat archaeology. The Banat prehistory was his favorite field of investigation and it marks an important stage of the province archaeology. Statistically he published 82 studies concerning the

https://biblioteca-digitala.ro

archaeology (60 within 1881–1901), and his archaeological repertoire, published between 1897 and 1909, was a tool of the highest rank in the archeological researching. In fact, the rigorous and punctual publishing of the archaeological discoveries in the Banat at the 19th century end belongs to the general context of the Magyar critical historiography with its special interests in publishing the medieval sources of the Hungarian Kingdom. Referring to Milleker's archaeological repertoire of the Banat, we may notice that it registered 170 locations with archaeological discoveries. 31 settlements were documented for the Neolithic era, but his synthesis on The Banat Prehistory (1941) would register 51 locations belonging to the Neolithic era. Milleker's repertoire also remains till today an important source of data for the bronze metallurgy in the Banat. We may find in Milleker's researches certain concerns about the prehistoric funerary archaeology or the prehistoric fortifications in the Banat. Consistent pages were dedicated by Milleker to Vršac and Bela Crkva/Weisskirchen local archaeology.

Within the second half of the 19th century, the Roman civilization was another line of the archaeological investigations in that province. It was explicitly assumed since the foundation of the Society of History and Archaeology in Southern Hungary, in 1872. It is fitting to mention here the German historian Theodor Ortvay-Ortmayr's activity (1843–1916). Intellectually formed in Oradea and Timisoara, and after at Budapest University where he deeply accumulated the Latin language, he was an expert of the critical historiography methods. A profound knowledge of the medieval sources is reflected in his researches concerning the medieval Hungarian ecclesiastic geography as well as in his collection of medieval documents about the Banat. Theodor Ortvay-Ortmayr's concerns on the Roman history of the province are also to be noticed as his study on the Roman city of Tibiscum is a remarkable and of a topical interest one; it was published in *Archeologiai Közlemények* (1876).

Leonhard Böhm (1833–1924), also a self-educated historian and archaeologist as Milleker, was interested ethnocentrically on the history of the German population from Weisskirchen. The Roman archaeology in the Southern Banat was a constant concern exclusively in the 13 studies, comments and reports he published between 1876 and 1904 in *Történelmi és Régészeti Értesitő*, Timisoara. He pointed out the archaeological discoveries from Palanka and Ram, two old forts of the Danube. Yet in 1883 and 1893 his studies in the above mentioned revue refer to the Roman routes in the southern Banat which were still visible in situ. His comments on the wall fortifications along the Danube are still of interest even he registered, inherently at that time, medieval forts in a repertoire of Roman camps.

It was Felix Milleker the one to offer a synthesis on the investigations and discoveries concerning the Roman fortifications in the Banat. His repertoire is a global image of the discoveries till the end of the 19th century. There are data on the Roman routes in the Banat, Roman civil buildings, the Roman mining in the Banat mounts, and also on coins discoveries.

The scientific contacts of the German archaeologists from the Banat (especially those ones of Milleker) with professional and academic archaeologist from Budapest and Berlin created opportunities in acknowledging and connections to the professional archaeology of that time. Their researching activity and the scientific valorizing of it remained till the beginning of the 20th century inside the local museums and the Society of History and Archaeology in Southern Hungary.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandru SIMON

Puteri moderne – puteri medievale: istorie, ideologie și istoriografie în jurul liniei Carpaților în a doua jumătate a secolului XV*

CS I, dr. Academia Română,
Centrul de Studii Transilvane,
Cluj-Napoca.
E-mail: alex_simon@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: Transilvania, Imperiul Otoman, Casa de Habsburg, Familia Huniazilor, ideologie, surse medievale

KEYWORDS: Transylvania, Ottoman Empire, House of Habsburg, Hunyadi Family, Ideology, Medieval Sources

A afirma că Ștefan III cel Mare al Moldovei a pierdut la Baia, ori doar că lupta a fost nedecisă, era o crimă de les-majesté între istoricii români. Reacțiile de tipul acelora din anii 1900 au rămas firești și la mult timp după. A socoti că Matia Corvin, mai tânăr decât Ștefan cu vreo cinci ani, a fost înfrânt în acel târg din est era o blasfemie în Ungaria. Este greu să renunți la ceea ce făcea parte din discursul *Mileniului maghiar* ori din specificul interbelic. Au existat și excepții, de ambele părți, care căutau sursa și logica, înainte de a propune deznodământul confruntării. Dar, nici acum, ca și atunci, nu este ușor să vorbești despre bătăia de la Baia și despre anul 1467, întrucât, pe măsură ce baza documentară se extinde, se înmulțesc și semnificațiile avute de acele evenimente. Unele din ele sunt la fel de ușor de acceptat ca și identitatea învingătorului. Inclusiv din acest punct de vedere, pozițiile asumate se aseamănă cu cele medievale. Problemele sunt cu atât mai delicate cu cât Baia aduce cu sine, datorită rebeliunii din acel an 1467, și chestiunea transilvană[1].

---

* Studiu finanțat prin grantul ANCS, PN-II-PT-PCCA-2011-3-1153, GENESIS (2012–2016).

1 Exemple: Vilmos Fraknói, *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458–1490*, Freiburg in Breisgau, 1892, pp. 119–128; Mór Wertner, „Magyar hadjáratok a

https://biblioteca-digitala.ro

O revoltă, instrumentată de otomani și de apropiații (*maghiari*) ai regelui, a fost transformată într-o mișcare de secesiune a transilvănenilor (mai ales a sașilor) dornici de a ieși de sub jugul regal (*ungar*) cu sprijinul celui menit să apere (și să domnească) asupra Transilvaniei, Ștefan III. Este o poveste frumoasă care face parte dintr-o serie a duratei huniade în istoriografie. Despre Câmpul Pâinii s-a afirmat și că a fost *o luptă de români contra românilor*. Dar, din cei peste 40.000 de oșteni care s-au înfruntat atunci, românii (din Țara Românească, Transilvania și Banat), din ambele tabere, nu depășeau 10.000. Ceilalți erau turci, maghiari, secui, sași, sârbi, poate albanezi și bulgari. Dacă nu ar fi fost percepția românească a anilor 1900 devenită„standard" asupra lui *Matei*, Baia era o alegere mult mai bună pentru„românizarea" unei mari confruntări. Acolo, în plină iarnă, s-au înfruntat *crăișorii românilor*. Nici așa însă „românizarea" acestei bătălii nu poate fi, de fel, absolutizată[2].

XV-ik század második felében" [Campaniile ungare din a doua jumătate a secolului al XV-lea], *Hadtörténelmi Közlemények* [Contribuții de Istorie Militară] (Budapest), XIII (1912), pp. 200–206; Nicolae Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904[1] (în comparație și ultima variantă, formă sub care lucrarea fost reeditată în 1966); Ioan-Aurel Pop, „Numele din familia regelui Matia Corvinul: de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană", și Radu Lupescu, „Istoriografia română și maghiară referitoare la Ioan de Hunedoara" (I), *Studii și Materiale de Istorie Medie* (București – Brăila), XXVI (2008), pp. 111–128, 139–161. Sinteza interpretărilor la Emanuel C. Antoche, „L'expedition du roi de Hongrie, Mathias Corvin en Moldavie (1467). Qui remporta finalement la bataille de Baia (14/15 décembre 1467)?", *Revue Internationale d'Histoire Militaire* (Paris), LXXXIII (2003), pp. 133–165, cu o reacție dură, „tradiționalistă", semnată de Manole Neagoe, *Campania din 1467 și lupta de la Baia*, București, 2007. O prezentare maghiară echilibrată a perioadei la Tamás Pálosfalvi, *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526* [De la Nicopole la Mohács. 1396–1526], Budapest, 2005. Pentru riscurile unui context cruciat: Al. Simon, „The Arms of the Cross: Stephen the Great's and Matthias Corvinus' *Christian* Policies", în *Between Worlds*, I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time* (= *Mélanges d'Histoire Générale*, Nouvelle Série, I, 2), edited by László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, pp. 45–86 (cu referiri la principalele surse disponibile).

2 Din principalele informații: [Antonio Bonfini] Antonio de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades*, editori József Fógel, László Juhász, Béla Iványi, III, Leipzig, 1939, pp. 224, 234, 243; IV, Leipig, 1941 [Budapest, 1944/1945], pp. 14–18, 124, 129, 166, 188, 212; *Letopisețul anonim al Țării Moldovei*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție P. P. Panaitescu, București, 1958, pp. 15–16; Ioan Ursu, „Bătălia de pe Câmpia Pâinii (1479)", *Revista de Istorie, Arheologie și Folclor* (București), XIV (1913), 1, pp. 138–150; Ioan Lupaș, „*Chronicon Dubnicense* despre Ștefan cel Mare", *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* (București), s. III, t. X, (1928–1929), pp. 353–364; Al. Simon, „Antonio Bonfini's *Valachorum regulus*: Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great", în *Between Worlds*, I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*, pp. 207–224; Ioan Drăgan, „Câmpul Pâinii (1479) – O luptă de români contra românilor", în *Națiune și europenitate: Studii Istorice. In Honorem Magistri Camilli Mureșanu*, coordonatori N. Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, București, 2007, pp. 76–78. Vezi și Nicolae Iorga, „Dovezi despre conștiința originei românilor", *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. XVII (1935–1936), pp. 264–265; Idem, *Istoria românilor*, IV, *Cavalerii*, ediție Stela Cheptea, Vasile Neamțu, București, 1994 p. 144; P. P. Panaitescu, „Ștefan cel

https://biblioteca-digitala.ro

Structuri militare și fidelități etnice

Valahi se găseau în ambele tabere. Pe lângă *joseni* (*Țara de Jos* a Moldovei a făcut secesiune în raport cu Suceava din 1467 și până pe la 1471), la mijlocul lui decembrie 1467, la Baia, Matia Corvin a avut trupe din Maramureș, în special (devastat apoi de Ștefan III), și poate din Hațeg. Dar și secui erau în ambele tabere, având un rol major în desfășurarea luptei, dar și murind aproape cu toții în timpul confruntării. Maghiara vorbită de Ștefan III, conform cronicii sale în germană destinată Habsburgilor, i-a salvat viața, când a căzut prizonier în ultima fază a luptei. În plus, cumnatul lui Ștefan III, Șendrea (Sándor) era de origine *ungară*. Unii dintre sași fuseseră înțeleși cu Ștefan III al Moldovei. Alții luaseră partea regelui Matia Corvin de dinainte de intervenția sa în Transilvania care a pus capăt rebeliunii declanșate atunci când Matia trebuia să-l atace pe sultanul Mehmed II[3].

Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine", *Studii și Cercetării Științifice. Istorie* (Iași), XI (1960), 2, pp. 210–211; Ferenc Szakály, Pál Fodor, „A kenyérmezei csata (1479. október 13.) [Bătălia de la Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479)]", *Hadtörténelmi Közlemények* [Contribuții de Istorie Militară] (Budapest), CXI (1998), 2, pp. 334–341. Contextul transilvan și ungar din anii 1467–1471: Konrad G. Gündisch, „Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvinul", *Studia Universitatis Babes-Bolyai. Series Historiae* (Cluj), XVII (1972), 1, pp. 21–30; András Kubinyi, „Erdély a Mohács előtti évtizedekben" [Transilvania în deceniile înainte de Mohács], în *Tanulmányok Erdély történetéről* [Studii asupra *Istoriei Transilvaniei*], editor István Rácz, Debrecen, 1988, pp. 67–70 (în acel context româno-maghiar nu puțini s-au dovedit a nu fi ceea ce doreau și doresc încă să pară); Mária Pakucs, „*Și nici vămile nu mai sunt cum au fost, ci ați mărit și vămile...* Matia Corvin și reforma sa din 1467", *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXII (2004), p. 219.

3 Magyar Országos Levéltár [Arhiva Națională Ungară], Budapest (MOL), (Secția Q) Diplomatikai Levéltár [Arhiva diplomatică], [no.] 29051 (29 octombrie 1467; regest în Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* [Protocoalele Conventului din Cluj-Mănăștur], I, *1284–1484*, Budapest, 1990, no. 1763, p. 650); Ioan Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, no. 289, p. 498; no. 299, p. 516; Viorel A. Solocan, „Un document inedit despre orașul Baia-Mare", *Marmația. Muzeul Județean Maramureș* (Baia-Mare), II (1971), pp. 101–102; Zs. Jakó, „Mátyás király erdélyi társadalom-politikájáról" [Asupra politicii sociale transilvane a regelui Matia], *Korunk: kultura, baza és nagyvilag* [For: for de cultură și de știință] (Ko-lozsvár), s. III, t. I, 1990, 3, p. 428; Idem, „A Farnasi Veres család. Az 1467 éve erdelyi lózadás kutatásóhoz" [Familia Farnasi Veres. În legătură cu revolta transilvană din 1467], în *Emlékkönyv Imreb István születésének nyolcvanadik évfordulójára* [Omagiu István Imreh la 80 de ani], editori András Kiss, Gyöngy Kiss Kovács, Ferenc Pozsony, Kolozsvár, 1999, p. 221 Martyn Rady, „Voivode and *Regnum*: Transylvania's Place in the Medieval Kingdom of Hungary", în *Historians and the History of Transylvania*, edited by László Péter, Boulder, 1992, pp. 67–70; Ștefan Andreescu, „Amintirea lui Ștefan cel Mare în Țara Românească", *Revista Istorică* (București), serie nouă, XV (2004), 3–4, p. 7 (nota 13; Șendrea; cf. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 7); Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, pp. 208, 278 (nota 481), 300.

https://biblioteca-digitala.ro

Etnia și politica formau un compus aparte în jurul bătăliei care a oferit o motivație suplimentară pentru disputele din jurul ei. Acestea sunt mai interesante cu cât nu cunoaștem, prin pisanie, vreo biserică ridicată de către Ștefan III cel Mare pentru Baia ori vreun act de răsplată emis de el pentru credința arătată de un boier ori oștean la Baia. În schimb, la mai bine de un deceniu de la Baia, Matia încă răsplătea și dona pentru ajutorul primit de la nobilii săi în acea noapte din Moldova. Pe de altă parte, disputa s-a transferat din secolul XV în veacul XIV. Matia I și Ștefan III au insistat pe faptul că la Hindău, la sfârșitul iernii anului 1395, învingător a fost Sigismund de Luxemburg (pe care, în rest, *lodatori*-i huniazi îl minimalizau cât puteau în raport cu Matia), respectiv Ștefan I (despre care nici polonezii nu ziceau că ar fi învins). Demn de remarcat este și că, lipsa de îndoieli vizavi de persoana învingătorului de la Baia caracterizează și o mare parte din sursele de epocă. În funcție de interese și alianțe, puterile epocii au asumat și vehiculat una din versiuni[4].

Baia a contat mult în cadrul regional. S-a investit considerabil în versiuni antagonice, cel mai adesea repetiții, cu doar câteva noutăți. Iar toate cântecele de victorii păreau să ascundă altceva. Fie nimeni nu câștigase în decembrie 1467, fie învingătorul avea un secret la fel de mare ca învinsul. În decurs de o lună, cât durase campania lui Matia în Moldova, aproximativ jumătate dintre cei 30.000 de oameni implicați din ambele oști în lupte muriseră. Pagubele materiale erau și ele imense. Cele monarhice puteau crește oricând pentru că întreaga scenă politică de la est și vest de Carpați

[4] Câteva date în Erdődi Archiv, Wien (în custodia Haus-, Hof- und Staatsarchiv/ HHStA), no. 701 (= L<adu-la>. 98, fasc. 8, no. 9) (28 aprilie 1468); MOL, DL 16167 (2120 A) (18 august 1479), 16853/1–2 (17 mai 1469), 18257 (18 august 1479), 36393 (23 martie 1468); *A Zichy és vasonkeői gróf Zichy család idősbb ágának ok-mánytára* [Arhiva documentară a familiei conților Zichy], XI, *1469–1490*, editori Ernő Kammerer, Ferenc Dóry, Budapest, 1915, no. 67, p. 123 (1472); *Documenta Romaniae Historica* (DRH), seria D, *Relațiile între Țările Ro-mâne*, I, *1222–1456*, coordonator Ștefan Pascu, București, 1977, no. 102, p. 169 (vezi aici, pentru implicațiile oto-mane și ale bătăliei de la 1395, [Johannes Löwenklau] Ioannes Leunclavius, *Annales Sultanorum Othomaniarum a Turcis sua lingua scripti*, Frankfurt, 1588, p. 312; Thomas Ebendorf, *Chronica regem Romanorum* (= *Monumenta Germaniae Historica*, [I] Scriptores, Nova Series, 18), ediție Harald Zimmermann, I Hannover, 2003, p. 552); *Chronica Hungarorum impressa Budae 1473. Typis similibus reimpressa Budapestini*, Budapest, 1900, f. 41^{r}; *Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronicque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum* (= *Historiae Hungariae Fontes Domestici*, III), editor M[átyás] Florián, Pécs, 1884, p. 195; [János Thuróczi/ Thuróczy] Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, I, *Textus*, editori Erzsébet Galántai, Gyula Kristó, Budapest, 1985, pp. 209–210; 287–288; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă*, no. 59, p. 255 (lespedea de la Rădăuți); Radu Manolescu, „Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)", *Analele Universității București. Istorie* (București), XV (1965), pp. 65–72; Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, pp. 93–94.

https://biblioteca-digitala.ro

fusese marcată de trădări și dezertări. Propaganda diplomatică rămânea singura în măsură să schimbe aceste realități. Pe măsură ce timpul a trecut, balanța a început însă să încline în favoarea lui Ștefan III al Moldovei. Aici a contat foarte probabil și faptul că aceasta a mai domnit încă 14 ani după moartea regelui Matia Corvin, timp în care, eliberat și în Ungaria și pe plan european, de personalitatea hegemonică huniadă, domnul Ștefan III a atins o putere nemaiavută până atunci[5].

La Baia, singura cale pentru ca Ștefan III să învingă era ca Matia să moară. Drumul pe care regele putea ajunge la victorie trecea prin dispariția domnului. Nici una, nici alta nu s-a întâmplat. Ambii au pierdut. Ștefan, abandonat și în timpul luptei de parte din oamenii săi, a rămas stăpân peste o țară devastată și marcată de trădări. Matia s-a întors rănit într-un regat măcinat de griji din toate părțile. La 1467, Matia a fost aproape de a pierde totul, în timpul revoltei transilvane și la Baia. S-a întors la Buda cu Transilvania pacificată și cu însemnele moldave capturate la Baia. În jurul lui Ștefan s-a năruit pe rând familia (soția Evdochia îi murea când Matia intra prin Oituz în Moldova), țara și oastea. S-a ridicat ca omul care l-a provocat și oprit pe regele Ungariei, văzut încă drept vârful de lance al creștinătății. Și-a făcut un nume. Era ceea ce-și dorise. Iar Habsburgii, cei care au avut un rol hotărâtor în impunerea lui Ștefan, după 1490, ca o forță transilvană (ungară, au construit imaginea unui Ștefan III care i-a învins în aceeași zi și pe Matia și pe Mehmed II[6].

---

[5] Date Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB), Codices, Cod. 7596, ff. 1r–8v [1480–1485]; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, II, XI–XII, XIV), III, *1392–1500*, editor Antol Lewicki, Kraków, 1894, no. 224, pp. 241–242; Jean Mollinet, *Chronique*, editori Georges Doutrepont, Omer Jodogne, II, *1488–1506*, Bruxelles, 1935, p. 199; [Jan Długosz], *Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, editor Alexandr Przezdziecki, XIV (= *Historiae Polonicae libri XII*, II), Kraków, 1887, pp. 495–500; *Bonfini* (1936–1941), IV, pp. 15–18; N. Iorga, „Încă ceva despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare", *Convorbiri Literare* (București), XXXVIII (1904), 4, p. 383 (*Chronicon Mellicense*); Gheorghe I. Brătianu, „Lupta de la Baia după *izvoare unguresti*", *Revista Istorică*, V (1919), 11–12, pp. 216–224; Vasile Bogrea, „Un umanist ungur despre noi", *Revista Istorică*, VI (1920), 7–9, pp. 181–182; P. P. Panaitescu, „Bătălia de Baia (1467) în izvoare venețiene", *Revista Istorică*, VIII (1922), 3–4, pp. 47–50 (se cuvine remarcate în cazul tuturor acestor ultime trei studii, perioada și revista în care apar, aspecte firești pentru acele vremuri); George Ciorănescu, „La baaille de Baia", *Ungarn-Jahrbuch* (München – Mainz), IX (1978), pp. 15–29; I.-A. Pop, „Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova", *Revista de Istorie* (București), XXXV (1981), 1, pp. 131–139; Adrian Andrei Rusu, „O sursă maghiară despre lupta de la Baia", *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* A. D. Xenopol (Iași), XXIII² (1986), p. 715 (originalul din 27 decembrie 1467: MOL, DL 59550).

[6] Șerban Papacostea, „Un episode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: l'expedition de Matia Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une nouvelle source", *Revue Roumaine d'Histoire* (Bucarest), VIII (1969), 6, Anexă, no. 2, p. 979; Idem, „Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459–1472)", *Studii și Materiale de Istorie*

https://biblioteca-digitala.ro

Luptele *românilor* și luptele *maghiarilor*

În februarie 1468, pe baza mesajului transmis de solul venețian din Ungaria, un raport privind bătălia de la Baia era trimis ducelului milanez Galeazzo Maria Sforza. Autorul său, Geraldo de Colli, nu era poet de curte, ci birocrat și diplomat. Prezenta însă lucrurile într-o manieră considerată altminteri specifică doar umaniștilor. Știa că valahii trăiesc și la nordul Dunării împărțiți în două grupuri mari, că sunt urmașii romanilor și că vorbesc latina. Tonul său respira simpatie pentru valahi, datorită probabil deopotrivă latinității acestora și poziției relativ excentrice ocupate de ei în spațiul *creștin*„civilizat". Aceasta nu însemna însă că de Colli era răuvoitor față de rege. Din contră, părea să-i aprecieze realismul politic în raport cu Roma, dar și cu Înalta Poartă. Pe de altă parte, Ștefan nu figura în raport, deși valahii apăreau drept învingători la Baia. Ca *un voievod oarecare*, el părea să nu conteze în raport cu masa valahă și cu Matia Corvin, fiul lui Iancu de Hunedoara. De Colli deținea datele care flatează și încurcă deopotrivă un orgoliu (românesc) național modern[7].

Medie, XXV (2007), pp. 13–28; Lajos Szádeczky, *A székely nemzet története és alkotmánya* [Istoria neamului secuiesc], Budapest, 1927, pp. 90, 102–104; Constantin Cihodaru, „Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467–1474", *Studii și Cercetări Științifice. Istorie* (Iași), X (1957), pp. 15–19; Alexandru I. Gonța, „Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia", *Studii. Revistă de Istorie* (București), XX (1967), 6, pp. 1127–1144; A. Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, pp. 82–84; Este de subliniat și că în timpul bătăliei de la Baia, conform (tot) lui Antonio *Bonfini* (IV, p. 18), Matia Corvin a fost rănit de o săgeată *getică*, nu *valahă* (dar, *geții* fuseseră incluși și ei pe lista strămoșilor *valahilor* ai regelui).

7 Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforesco/ Archivio Visconteo Sforzesco (A.D.S.), Potenze estere, *Venezia*, cart. 354, fasc. 2, nn (18 februarie 1468; documentul analizat aici, a fost editat în Al. Simon, „*Valahii* la Baia. Regatul Ungariei, Domnia Moldovei și Imperiul Otoman în 1467", *Anuarul Institutului de Istorie* A.D. Xenopol, XLVI (2009), pp. 127–150: Anexa I, pp. 145–146; reluăm doar pasajele re-levante pentru analiza de față: *Re. Essando ribellati alcuni populi a la Corona chiamati Seculi, lo prefato Re ando in quel paese con V^m cavalli et altretanti a piede et essendo lo Brancho suo patre originario de dicti Seculi credeva debelare facilmente con pocha gente. Et a la prima sachezo alcune terre et abruzo. Veden-dosi malmenati,* <li Seculi> *domandano aiuto a soy vicini chiamati Valachi, quali antichamente furo Ro-mani et segono la lor parlare latina et romana fine in questo tempo, et sono valentissimi acavalo, et parte d'essi anchora che siano ultra lo Danubio dano tributo al Turcho, li altri piu lontani dal Danubio verso Polana vivano hodie so le sue lege quasi in libertà, et si ano alcuno Vaynoda per signore li dano pocha cossa de tributo* [„evident", textul poate fi privit ca un exemplu de colaborare româno-secuiască contra „asupritorului maghiar"]); Iván Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából 1458–1490* [Monumentele diplomației ungare. Epoca regelui Matia. 1458–1490] (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1–4), II, [*1466–1480*], Budapest, 1876, no. 46, p. 76; *Diplome maramureșene*, no. 289, p. 498; no. 299, p. 516; *Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române*, pp. 29–30; *Bonfini* (1936–1941), IV, pp. 17–18, 20–21. Pentru urmările bătăliei, orientativ: MOL, DL 16853/1–2 (17 mai 1469), 36393 (23 martie

https://biblioteca-digitala.ro

În același raport al lui Geraldo de Colli, secuii erau așezați la originea conflictului. De elitele transilvane care se ridicaseră contra lui Matia, sprijinite, atât de apropiații acestuia, cât și de Mehmed II, nu se spunea nimic. În orice caz, secuii se revoltaseră împotriva coroanei ungare, iar, în fața jafurilor oștii lui Matia, îi chemaseră pe valahi, vecinii lor, în ajutor. În fapt, Matia acționase, foarte rapid. Oficial, revolta izbucnise în august și deja în septembrie Matia Corvin intrase cu oaste în voievodatul transilvan. Nici nu comisese abuzuri, pentru moment, în Transilvania. Jafurile trupelor sale avuseră loc abia după trecerea munților în Moldova, dar numai în Țara de Sus, pentru că Țara de Jos (din care provenea familia Oltei, mama lui Ștefan III, și care-l sprijinise pe fiul lui Bogdan II la 1457, când luase tronul), *orientată spre Ungaria*, după cum consemnau și trimișii Cracoviei, se răsculase împotriva *tiraniei* lui Ștefan III. În bună măsură și datorită aceleași *tiranii*, la 1476, Ștefan III și Matia Corvin aveau să piardă ocazia de a-l prinde pe sultanul Mehmed II[8].

Matia Corvin venise în est cu doar *5.000 călăreți* (12.000 de oșteni în fapt în total, trupele strânse deja în vederea acțiunilor împotriva lui Mehmed II și Podiebrad). Regele mizase pe faptul că tatăl său, *acel Brancho*, una dintre coruptele numelui sub care și italieni îl cunoșteau pe Iancu de Hunedoara (*Iancho*), avea origini secuiești (interesant este aici că, în absența acestor date italice, în preajma anului 1800, în cultura maghiară s-a lansat tradiția unei familii Hunyadi-Székely, a originii, parțiale, secuiești a lui Iancu). Confuzia lui de Colli poate fi seducătoare dacă înlocuim *secui* cu *valahi*. În realitate însă, partea ne-hațegană a familiei lui Iancu venea foarte probabil din Gorj, din Oltenia. Pe individualitate acesteia, ca *Valahia Mică*,

---

1468), 59550 (27 decembrie 1467); Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien, Hochfinanz, *Ungarn*, Rote 1B, no. 137 (31 decembrie 1467; copie în (Secția U) Diplomatikai Fényképgyűjtemény [Arhiva copiilor fotografice] (DF), [no.] 286351); *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*, editor Carol Wagner, Bratislava – Kosice, 1780, no. II–20, p. 72; *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526* [Arhiva Orașului Liber Regesc Bártfa (Bardejove)], editor Béla Iványi, I, *1319–1501*, Budapest, 1910, no. 1689, p. 257; nos 1703, 1705, p. 259; nos. 1710, 1715, p. 260; *Thuróczy* (1985), pp. 288–289; *Długosz* (1887), pp. 502–511, 540–542; Ciorănescu, „La bataille de Baia", pp. 27–28 (sursă ignorată vreme de peste două decenii).

8 Papacostea, „Un episode de la rivalité polono-hongroise", Anexa nos. 1–2, pp. 977–979; *Długosz* (1887), pp. 644–646; Leon Șimanschi, „Politica internă a lui Ștefan cel Mare", *Revista de Istorie*, XXIV (1982), 5–6, pp. 594–596; Andrei și Valentina Eșanu, „Vlaicu pârcălab (?–1484)", în Iidem, *Moldova medievală. Structuri executive și ecleziastice*, Chișinău, 2002, pp. 298–341. Pentru context, a se vedea A. Kubinyi, *Magyarország története 1458–1490*, [Budapest], 1994[3], pp. 26–28, 60–62; Pál Engel, Gyula Kristó, A. Kubinyi, *Magyarorszag története 1301–1526*, Budapest, 1998, pp. 264–267; Antonin Kalous, „Italská politika, Matyás Korvín a české země" [Politici italiene, Matia Corvin și Țările Cehe], *Husitský Tábor* [Tabăra husită] (Tábor), XV (2006), pp. 153–156 (mai ales).

https://biblioteca-digitala.ro

Habsburgii, cu precădere Maximilian I, principalul aliat al lui Ștefan III din ultimul deceniu al domniei al fostului rival a lui Matia, au insistat tot mai mult după 1490. Cu toate acestea, Oltenia, înainte de mare ascensiune a Craioveștilor, nu parte să fi intrat în ecuațiile politice propriu-zise din urmă cu mai bine de două decenii[9].

În esență, textul lui Geraldo de Colli era un amestec frumos scris de date veridice și confuzii interesante, care indică cât de prezente și cât de relative, erau „locurile comune *valabe*" la începutul lui 1468. *Turcul* se grăbea să câștige, prin favoruri și daruri, supunerea *dușmanilor ungurului*, a secuilor și valahilor *dinspre Polonia*. Le oferea favoruri și daruri. Anterior, acești valahi, mai ales dacă, aveau *și un voievod oarecare* în frunte îi plătiseră un tribut simbolic, spre deosebire de ceilalți valahi. În mod firesc, raportul continua cu problemele otomane ale regelui ungar și moartea recentă a lui Skanderbeg, învins de Mehmed II și tratat cu milă puțină de Roma și cu ostilitate considerabilă de Veneția. Tot conflictul dintre Ștefan III și Matia Corvin începuse deoarece, deși îi promisese regelui sprijin în lupta cu *Turcul* (în schimbul domeniului Rodnei în primul rând), Ștefan III, presat de Poartă, schimbase taberele la momentul decisiv. N-a intrat însă în istorie pe lista, pe jumătate dreaptă, pe jumătate falsă, a trădărilor *valabe* ale cauzei

---

9 Date: ASM, A.D.S., Potenze estere, *Turchia-Levante*, cart. 647, fasc. 1, nn (10 octombrie 1454; exemplu de *governatore Iancho*); Stefano Magno, *Annali veneti e del mondo* [*1443–1478*] (ÖNB, Wien, *Codices*, Cod. 6215–6217), II *Ad annum 1457* [More Veneto 1458], f. 6^{r}; Pietro Ransano, *Epithoma rerum Hungaricarum id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, ediție Péter Kulcsár, Budapest, 1977, pp. 29, 34; Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, pp. 207–210. Pornind de la confuzia lui de Colli, pentru valahii din *Peo-nodacia*-Transilvania (*peonii* erau ungurii, *dacii* valahii din regat, cei din Țara Românească fiind frecvent numiți *geți*): Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ediție Vasile Grecu, București, 1958, pp. 156, 200; Victor Spinei, „La signification des ethnonymes des Daces et des Gètes dans les sources byzantines des Xe–XVe siècles", *Études Byzantines et Post-Byzantines* (Bucarest), II (1991), pp. 123–129. În vederea unei viitoare și utile discuții istorice și istoriografice, merită reținută aici și tradiția unei familii Hunyadi-Székely, a originii (parțiale) secuiești a lui Iancu „lansată" (?) la trecerea dintre secolele XVIII și XIX (Lupescu, „Istoriografia română și maghiară", p. 141. Habsburgii și cele trei Valahii în date (mai ales) arhivistice (selective): Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia, Uf-ficio Manoscritti/ Codices, Codici Italiani, classa VII, *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 1044 (=9608), ff. 101^{r}, 106^{r}, 108^{r}, 111^{r} (27 decembrie 1493, 17, 24 ianuarie 1493 MV= 1494; raportul din 17 ianuarie a fost editat parțial în Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII, 1376–1650 [editor Ioan Slavici?], București, 1894, no. 34, p. 29); HHStA, Reichshofkanzlei, *Maximiliana*, fasc. 5b–2, f. 59^{r}; 6b–2, ff. 214^{v}–215^{r}; 8a–1, f. 42^{r} (act „anulat parțial"); 16–3, ff. 12^{r}–13^{r} ([aprilie-august 1499], 13 septembrie 1500; 2 septembrie 1501; 25 ianuarie 1504); fasc. 34–III.12, ff. 23^{r}–24^{v}, 40^{r}–41^{r} [după 14 mai 1501]; *Hurmuzaki*, VIII, no. 41, p. 34; no. 45, p. 36; N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, VI, *1501–1547*, Bucarest, 1916, no. 67, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

crucii, listă dominată încă de dezastrele cruciate de pe câmpurile de la Nicopole (1396) și de la Varna (1444)[10].

Confruntări hegemonice și rezistențe locale

Mizele moldave, ungare și otomane la sfârșitul anului 1467 erau politice. Din această perspectivă, Baia are rosturi de epocă pe care disputele privind rezultatele folosirii „uneltelor militare"nu le pot pune în evidență. Matia nu dorea să se complice mai mult în afaceri sud-estice anti- ori pro-otomane. El miza pe o campanie antiotomană în care greul urma să fie dus de trupele lui Frederic III și ale domnilor români. Pe de o parte, ea l-ar fi blocat pe Mehmed II la linia Dunării de Jos. Pe de altă parte, i-ar fi distras atenția fostului socru al lui Matia, regele husit al Boemiei, Georg Podiebrad. Dornic să fie definitiv ac-ceptat ca monarh egal în drepturi și prestigiu cu dinaștii tradiționali, Matia își oferise serviciile sale Romei care-l excomunicase pe Georg Podiebrad și chema la cruciadă contra lui (1464–1465). Acțiunile transilvane și boeme ale lui Ștefan III i-au zădărnicit planul lui Matia Corvin. Totuși a reușit să plece până la urmă în campanie în Boemia (1468), pentru că n-a fost zdrobit la Baia, dar și pentru că a încheiat un armistițiu cu sultanul Mehmed[11].

---

[10] Biblioteca Capitular Colombiana, Sevilla, Codices, Cod. 82-4-8, *Joannis Pannonii Vitesii episcopi Quinque Ecclesiarum Silvaruni Liber et Epistolae*, f. 94ᵛ (2 ianuarie 1467; copie în MOL, DF 290346); *Urkunden-buch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI, *1458–1473*, herausgegeben von Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, K. Gündisch, Bukarest, 1981, no. 3544, p. 294; no. 3576, p. 314 (*Ub.*); *Hurmuzaki*, II–2, *1451–1510*, editor Nicolae Densușianu, București, 1891, no. 153, p. 172; no. 158, p. 178; XV–1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene Bistrița, Brașov, Sibiiu, 1358–1600*, editor N. Iorga, București, 1911, nos. 109–110, pp. 62–64. Pentru cadrul otoman și blocajul lui Matia: Francisc Pall, „I rapporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV", *Archivio storico per le province napoletane* (Napoli), s. III, t. IV (LXXXIII) (1966), Anexă, no. 67, p. 208; no. 72, p. 213; no. 80, p. 219; Oliver Jens Schmitt, „Skanderbegs letzte Jahre. West-östliches Wechselspiel von Diplomatie und Krieg im Zeitalter der osmanischen Eroberung Albanies (1464–1468)", *Südost-Forschungen: internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Süd-osteuropas* (München), LXIV-LXV (2004–2005), Anexă, no. 53, p. 120. În comparație, mizele regionale ale reconcilierii de la 1471: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III.* (= *Deutsche Reichstagsakten*, Ältere Reihe, XV–XXII), VIII–2, *1471*, herausgegeben von Helmut Wolf, Göttingen, 1999, no. 94–95, pp. 323–327 (1471); MDE, II, no.167, p. 233 [în fapt din toamna lui 1464].

[11] [Imre Kelcz], *Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae ad pontifices, imperators, reges, principes, alios-que viros illustres*, Kosice, 1743, pars I, no. 72, pp. 132–134; *Urkunden und Akktenstücke zur österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* (= *Fontes Rerum Austriacarum*, II, 42), herausgegeben von Adolf Bachmann, Wien, 1890 no. 365, p. 468; V. Fraknói, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae* (= *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae ilustrantia*, I, 6), Budapest, 1891, no. 39, p. 56; Idem, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály* [Scrisorile regelui Matia. Corespondența externă], I, *1458–1479*, Budapest, 1893, no. 36, p. 47; nos. 78–79,

https://biblioteca-digitala.ro

După 1467, congregațiile transilvănene nu au mai fost convocate. Ele s-au reîntrunit abia la 1493, după moartea sa și căderea lui Ștefan Báthory autoritarul voievod, spaima secuilor. Începând cu Matia, funcția de voievod a fost cumulată cu cea de comite al secuilor, iar apoi, prin Báthory, și cu cea de jude a curții regale. Cumulurile au rezistat până la Mohács (1526). Unind principale demnități din spațiul intracarpatic și legându-le de o demnitate majoră a administrației„centrale", Matia a vrut să asigure controlul coroanei asupra provinciei. N-a convocat congregațiile pentru a evita orice tip de comunicare și solidarizare politică între *națiuni* care nu trecea prin unicitatea persoanei sale. În schimb, a multiplicat numărul privilegiilor acordate, în parte, fiecărei etnii și structuri politice locale transilvane. *Valahii* au primit un număr fără precedent de privilegii colective („comunitare"). După sași, care, în 1486, au primit propria lor *universitate*, *valahii* au fost cei mai avantajați dintre transilvăneni de politica versatilă a fiului lui Iancu de Hunedoara[12].

Spre deosebire de sași, acoperiți cu taxe, dublate și triplate după 1467, valahii nu îi erau utili în plan financiar, ci în cel militar, ca și secuii. Principalele centre valahe de putere erau așezate la marginea Transilvaniei (Hațeg, Făgăraș) ori în imediata ei vecinătate (Banatul Montan, Maramureș ori Zarand), dar în afara cuprinderii administrative a voievodatului. Prin valahi,

---

pp. 144–145; P. P. Panaitescu, „Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare", *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. XV (1933–1934), p. 65; MDE, II, no. 144, p. 204; *Ub.*, VI, no. 4013, p. 23; *Dlugosz* (1887), pp. 469, 500; *Cronica moldo-germană*, p. 31; Frederick G. Heymann, *George of Bohemia, King of Heretics*, Princeton, 1965, pp. 419–424; 446–450; 519; József Macurek, „Zwei Entwürfe aus der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts für die Organisierung Europas des böhmischen Königs Georg von Podiebrad und des moldauischen Fürsten Stephan des Grossen", *Revue Roumaine d'Histoire*, VIII (1969), 3, pp. 501–513; Karl Nehring, „Herrschaftstradition und Herrschaftslegitimität. Zur ungarischen Aussenpolitik in der Zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts", *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII (1974), 3, p. 467; Ileana Căzan, „Matia Corvin, asigurarea frontierei dunărene și armistițiul turco-ungar din 1468", *Revista Istorică*, serie nouă, III (1992), 7–8, p. 775.

12 Károly Szabó, „Báthori István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban" [Căderea lui Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei și comitele secuilor. 1493], *Századok* [Secole] (Budapest), XXIII (1889), 9, pp. 701–709; A. Kubinyi, „Stände und Staat in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhundert", *Bohemia. Jahrhbuch des Colle-gium Carolinum. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* (München), XXXI (1990), pp. 315–319; I.-A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991, pp. 136–138, 192–196, 206–207; K.G. Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln-Wien-Weimar, 1993, pp. 332–339; Al. Simon, „Acceptance and Rejection in Medieval Transylvania. Romanians and Hungarians before 1600", *Transylvanian Review* (Cluj-Napoca), XIV (2005), 1, pp. 62–64; Enikő Rüsz-Fogarasi, „Matthias Corvinus and the Development of the Transylvanian Cities and Towns in the Second Half of the 15th Century", în *Between Worlds*, I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*, p. 191.

https://biblioteca-digitala.ro

se putea încerca controlarea spațiului interior al provinciei. Neconvocând nici „paralementul local" transilvan, Matia n-a forțat recunoașterea lor ca *națiune* politică. Nu mai vroia sistemul celor *trei națiuni*, care fusese la baza grijilor sale, ci un sistem de *națiuni* fidele legate doar prin el. Orice forțare regală *valahă* era și în acele condiții riscantă. Politica *crăișorului valahilor* a fost de natură să crească ostilitatea forțelor tradiționale față de valahi. A asigurat însă perpetuarea puterii lor după căderea familiei sale, marcată prin moartea lui Ioan Corvin în octombrie 1504 (la trei luni de la dispariția lui Ștefan). În toamna târzie a lui 1505, Viena și Cracovia își disputau favoarea *valahilor* din regatul în lupta pentru Sfânta Coroană cu partida *scitică* („națională") a familiei Szapolyai[13].

În plan antiotoman transilvan, Matia a eșuat. Transilvania se transforma tot mai mult într-un canal de comunicare diplomatică cu otomanii și nu o unitate antiotomană majoră. 1467 s-a întors împotriva sa și a lui Ștefan. La 1476 și, mai ales, la 1484, când otomanii au atacat Moldova, nimeni din provincie n-a pornit în sprijinul lui Ștefan. Regele a trebuit să aducă trupe din Ungaria propriu-zisă și chiar din Croația. La 1484, aceasta a dus la catastrofă. Nici eforturile lui Ștefan de a se prezenta, în corespondența cu Brașovul (1475–1476), alături de brașoveni drept supuși credincioși ai Sfintei Coroane, nici renegocierile avantajoase ale tratatului din 1475 cu Matia (1479–1481) și nici raidurile otomane îngăduite, atât în scris cât și în fapt, de domnul Moldovei în zona Secuimii și în vecinătatea Brașo-vului (1479), nu au putut schimba acest curs. În fapt, în cursul lui 1479, în lunile care au dus la bătălia de la Câmpul Pâinii, deși restul Transilvaniei de sud a fost devastat de otomani, aria sașilor nu a fost fost „atinsă" cu excepția raidului permis de Ștefan III. Datele transilvane ale problemei s-au modificat pentru Ștefan III abia după pacea sa cu Poarta din anul 1486 și după ce a devenit, în anii 1490, unul dintre marii feudali ai Regatului Ungariei (iar corespondența sa cu sașii transilvăneni de sud din acei ani este, practic, inexistentă)[14].

---

[13] Câteva date: ASM, A.D.S., Potenze estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 3, nn, fasc. 4, nn (4 martie, 27 mai 1498); *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501–1506) (=Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XIX), editat de Fryderyk Papée, Kraków, 1927, no. 304, pp. 514–515; Gh. I. Brătianu, „Les assemblées d'état et les Roumains de Transylvanie" (I), *Revue des Études Roumaines*, XIII–XIV (1974), pp. 39–40; A. Kubinyi, „Az 1505-ös rákosi országgyűles és a *szittya* ideológia" [Dieta de la Rákos (1505) și ideologia *scitică*], *Századok*, CXL (2006), 2, pp. 361–374; Al. Simon, „Valahii și Dieta de la Rákos (1505). Considerații asupra sfârșitului epocii huniade", *Apulum. Acta Musei Apulensis* (Alba Iulia), XLIII, 2006, pp. 99–121; Idem, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, pp. 281–282; I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440–1514*, București, 2000, pp. 95–98, 233–234 (cu precădere, împreună cu informații și perspective statistice), 393–396, 412–414.

[14] Orientativ: I, Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, *Hrisoave și cărți domnești, 1493–1503. Tractate, acte omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori,*

https://biblioteca-digitala.ro

Modern Powers – Medieval Powers: History, Ideology and Historiography around the Carpathians in the Second Half of the Fifteenth Century

ABSTRACT

To state that Stephen III of Moldavia lost at Baia in mid December 1467 or only to allude that the battle had been undecided was often perceived as crime of lèse-majesté on Romanian soil. Reactions such as these, rather natural for the identity seeking early 1900s, remained natural longer after. To even think that king Matthias Corvinus, younger by some five years than Stephen III of three (in terms of area) to six (in terms of population) times smaller (than Hungary) Moldavia, had been defeated in that borough in the east was generally deemed as blasphemy in Hungary. It was hard to let go of pivotal concepts from the speech of the Magyar Millennium or the interwar discourse. There were also exceptions, on both sides of the over-fenced border, exceptions that looked up sources and logic, before they proposed an outcome to the clashes of 1467. Yet their chances of success were as great as those of the 'political analysts' that called for an entente between Hungary and the Wallachias in the 1460s, between the profitable and the destructive parts of John Hunyadi's political legacy. His actions and nature, often glamorous, tyrannical (namely as governor) and cynical, provide some, if not most, of the explanations for the subsequent decades. It had a direct impact on how Transylvania was to evolve on the historical and historiographical level. That Transylvania,„most loyal" to him (i.e. to John Hunyadi), had just re-belled against his son, with the aid of the„Hunyadi creature" on the Moldavian throne.

1457–1503, Bucureşti, 1913, II, nos. 146–147, pp. 335–337; no. 150, p. 339; no. 154; p. 349; no. 157, p. 355; *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (= *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, VI), editor Endre Veress, I, *1468–1540*, Budapest, 1914, nos. 32–34, pp. 34–37; *Bonfini*, IV, pp. 123–124, 129; Ignácz Ácsády, *Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598* [Vechi raporturi feudale ungare. 1494–1598] (extras din *Értekezések a történeti tudományok köréből* [<Academia Ungară de Ştiinţe> Memoriile Secţiunii Istorice], XVI, 3), Budapest, 1894, pp. 24–25, 32, 38; Ş. Papacostea, „Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare", *Revista de Istorie*, XXXV (1982), 5–6, pp. 617–624; Al. Simon, „În jurul bătăliei de la Vaslui (1474–1475). Consideraţii asupra relaţiilor dintre Moldova, Ţara Românească şi Regatul Ungariei", *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historiae*, XLIX (2004), 2, pp. 3–24.

https://biblioteca-digitala.ro

Ligia BOLDEA

Câteva observații asupra imaginii femeii în documentele medievale bănățene (1300–1450)

Muzeul Banatului Montan
Reșița, b-dul Republicii, nr. 10.
E-mail: lboldea.ist27@gmail.com

CUVINTE CHEIE: comitate bănățene, epoca angevină, femei nobile, căsătorie, quarta puellaris

KEYWORDS: Banat counties, Angevin era, noble women, marriage, quarta puellaris

Încercarea de surprindere și analizare a imaginii femeii din evul mediu bănățean al veacurilor XIV–XV poate fi, la o primă vedere, dificilă de realizat. În primul rând, o asemenea restituire nu se poate face decât pe baze documentare, lipsind cu desăvârșire orice formă de manifestare a unuia din genurile literaturii medievale occidentale care să faciliteze o introspecție asupra multiplelor fațete ale vieții private sau publice a femeilor din acea epocă. În al doilea rând, trebuie menționat caracterul aleatoriu în care actele de cancelarie care fac referire la prezențele feminine au supraviețuit timpului. În al treilea rând, tipologia specifică a documentelor acelor vremuri, parcimonia conținutului lor, problematica predominant patrimonială, care a exclus de regulă prezența feminină, fac ca o asemenea restituire istoriografică să fie grevată de serioase limitări. În pofida acestor impedimente, ne-am propus să cercetăm cât de mult se poate reconstitui din imaginea femeii din comitatele medievale bănățene, luând în discuție epoca angevină și cea a regelui-împărat, o perioadă relativ timpurie, căci nu putem să trecem cu vederea faptul că proliferarea documentelor de cancelarie se produce, cel puțin pentru comitatele bănățene, odată cu accederea la tronul Ungariei a dinastiei angevine.

https://biblioteca-digitala.ro

Discursul asupra prezențelor feminine și al rolului lor în societatea medievală bănățeană trebuie să pornească de la constatarea, general valabilă pentru orice introspecție de această natură, că este vorba despre o societate puternic impregnată de spiritul ascendentului masculin și al religiozității, în care tot ce știm despre femei ne parvine prin spectrul și optica bărbaților. Motivul preeminenței masculine a decurs în mod firesc din caracterul epocii respective: un timp al războiului, al instabilității politice și sociale, în care fundamentul economic și social-juridic a gravitat în jurul stăpânirii asupra pământului, stăpânire transmisibilă cu preponderență pe linie masculină. Or, aceste realități nu au putut să nu greveze asupra statutului femeii în societate, circumscris de Stat și Biserică în cadrul îngust, limitat al familiei. Jacques Le Goff constata că în evul mediu subordonarea femininului a însemnat, pentru teoreticieni, a o admite, căci dezechilibrul raporturilor dintre sexe, atunci când a fost în defavoarea femeii, a stat în ordinea lucrurilor, mai mult, în ordinea creației[1].

Scurtă privire statistică

Cercetarea de față nu se dorește, și nici nu poate aspira în acest stadiu, să aibă un caracter exhaustiv. Ea pornește de la parcurgerea a circa 200 de documente edite și inedite, depistate în colecțiile de documente referitoare la comitatele bănățene[2], în manuscrisul lui Fekete Nagy Antal[3] sau în fondurile Arhivelor Naționale Maghiare[4]. Cu siguranță că numărul unor asemenea acte care să conțină referiri asupra existenței și problematicilor feminine este mai mare. Nu putem aprecia cantitativ, și nici nu putem să deducem procentul lor în cadrul ansamblului informației documentare de epocă. Considerăm acest calup de documente ca fiind un eșantion de lucru suficient de consistent pentru a putea extrage o serie de concluzii semnificative.

---

[1] Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*, Iași, 2002, p. 442.

[2] Pesty Frigyes, *Krassó vármegye tőrténete*, vol. II–III, Budapest, 1882, 1884 (infra: Pesty, *Krassó*); Ortvay Tivadar (ed.), Pesty Frigyes, *Oklevelek. Temes vármegye és Temesvárváros tőrténetébez*, vol. I, Pozsony, 1896 (infra: Ortvay, *Temes*); *Documenta Romaniae Historica*, C, Transilvania, vol. X–XIV, București, 1977–2002 (*DRH*); Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/1–2, București, 1887–1890; Lukinich Emericus et al. *Documentam historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941; Fejér Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. VIII–XI, Budae, 1832–1844; Bárány Ágoston, *Torontál vármegye hajdana*, Buda, 1845; Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, I, Arad, 1892; Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, vol. I, Budapesta, 1896; Borovski Samu, *Csanád vármegyee története 17-ig.*, vol. II, Budapest, 1897.

[3] Magyar Nemzeti Lévéltár, Országos Levéltár, (infra: MNL OL) P 1732, manuscrisul lui Fekete Nagy Antal, *Temesi bánság oklevéltára* (în continuare Fekete, *Temesi bánság*).

[4] MNL OL Diplomatikai levéltár (DL).

https://biblioteca-digitala.ro

Ceea ce ne-am propus să realizăm se leagă însă intrinsec de conținutul informației documentare accesate, în încercarea de a trece dincolo de penumbra în care femeile Evului Mediu bănățean par a fi fost sortite să viețuiască. Căci, la fel ca în întreaga Europă, personajele feminine au fost cele mai văduvite de o prezență masivă și repetitivă în izvoarele diplomatice, pătrunzând destul de rar în actele cu caracter juridic, ca o consecință a concepției juridice ce statua poziționarea femeii în societate. Cu toate acestea, analiza cantitativă, antroponimică, tematizată și problematizată a materialului documentar ne-a relevat o serie de realități interesante legate de rolul și poziția femeii în societatea medievală bănățeană din perioada anilor 1300–1450 pe care ne-am propus să o analizăm. Spunem interesante nu din perspectiva realității de acum câteva secole, ci din aceea a percepției și al stadiului actual al cercetării istoriografice.

În primul rând, găsim nimerit să facem o analogie cu studiile care s-au efectuat asupra antroponimiei feminine din Transilvania secolului al XIV-lea de către un grup de cercetători clujeni. Potrivit statisticilor rezultate, reiese că documentele analizate menționează persoane feminine de 513 ori, dintre acestea fiind individualizate 406 persoane diferite[5]. Prin comparație, cele 200 de unități documentare depistate în cazul comitatelor bănățene considerăm că reprezintă o proporție rezonabilă, dată fiind extinderea teritorială sensibil mai mică a acestora din urmă în comparație cu voievodatul Transilvaniei. Dintre acestea, în pofida unor percepții preconcepute, raportul dintre consemnările anonime și cele nominale este extrem de strâns: 111 documente menționează prezențele feminine, fără a le nominaliza (văduve, soții, fiice), în timp de 89 de documente conțin prenumele personajelor în cauză, reprezentând un număr de 126 de femei diferite.

Menționare documentară	Număr de documente	Procentaj
Anonim	111	55,5%
Nominal	89	45,5%

În al doilea rând, examinarea statutului social-juridic al pesonajelor feminine din documentația analizată indică o apartenență covârșitoare a acestor femei la clasa nobiliară a vremii.

Statut social	Număr de documente	Procent
Femei nobile	190	95%
Femei de iobagi	8	4%
Orășence	2	1%

[5] Șerban Turcuș (coord.), Adinel Dincă, Mihai Florin Hasan, Victor Vizauer, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI–XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. I, Cluj-Napoca, 2011, p. 164

https://biblioteca-digitala.ro

Explicația presupunem că ne este la îndemână – predominarea netă a problematicilor patrimoniale, precum și statutul social privilegiat au fost principalele motive pentru care femeile nobile au avut acces aproape exclusiv în documentația de epocă. Poate surprinde, la o primă privire, numărul infim de prezențe ale femeilor din mediul urban în actele scrise. Pentru perioada analizată trebuie însă menționat faptul că numărul centrelor urbane bănățene a fost foarte redus, în egală măsură cu ponderea activităților meșteșugărești, concentrate mai degrabă pe domeniile nobiliare decât în cele câteva centre cu caracter urban (de tip *civitas* sau *oppidum*) din Banat. Cât despre mediul rural iobăgesc, prezențele feminine nu se fac simțite decât în contextul unor procese inițiate de stăpânii lor, care au avut în toate cazurile aceeași motivație: o serie de agresiuni și spolieri care au transformat aceste femei în victime. În consecință, am putea conchide că materialul de față este într-o măsură covârșitoare o analiză a imaginii femeii nobile bănățene din perioada 1300–1450 prin prisma informației documentare de epocă.

În al doilea rând și în directă legătură cu tipul de societate pregnant masculină specific evului mediu, în absolut toate documentele femeile apar relaționate sau atribuite unor personaje masculine: tați, soți, fii, nepoți, cumnați sau alte rude colaterale. Nu am găsit nici măcar un singur document în care o femeie să fie menționată independent de contextul familial sau marital. De altfel, s-a putut constata că, într-o manieră preponderentă, ascendența diferitelor persoane cuprinse în acte este specificată pe linie masculină; desigur, se întâlnește și formula de *fratres uterinus* (frați după mamă), însă ea desemnează un anumit grad de rudenie pe același palier genealogic, fără ca numele mamei să fie vreodată consemnat în scris. Am întâlnit doar o singură excepție de la ceea ce pare a fi fost, prin forța împrejurărilor și a realităților juridice, regula generală; într-un document din 19 iulie 1370[6] două nobile femei, Barbara și Elena, sunt menționate ca fiind fiicele răposatei doamne Elisabeta, caz în care specificarea ascendenței materne a avut un scop precis, practic – acela de a certifica faptul că cele două femei au făcut parte pe linie maternă din familia unui anume Petru Bodon, de la care ele își reclamau *quarta filiali*. Desigur, nu excludem posibilitatea ca asemenea cazuri să fi fost mai numeroase; ele nu au ajuns însă în sfera analizei noastre.

În al treilea rând, din punct de vedere al statutului familial, interesantă ni s-a părut și dispunerea procentuală a diferitelor grade de rudenie sub care femeile sunt menționate în acte. Nu poate să nu atragă atenția concentrarea celor mai mari procente în jurul trinomului soție – văduvă – fiică, ce

---

[6] Ortvay, *Temes*, *op. cit.*, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro

denotă prevalența relațiilor de gradul întâi în cadrul actelor de cancelarie, acte care au ca obiect în cele mai multe cazuri stabilirea drepturilor patrimoniale, financiare sau succesorale ale diferitelor exponente ale nobilimii medievale bănățene.

Statut familial	Număr de documente	Procentaj
Fiice	59	29,5%
Soții	53	26,5%
Văduve	43	21,5%
Mame	25	12,5%
Surori	15	7,5%
Bunici	3	1,5%
Mătuși	1	0,5%
Mamă vitregă	1	0,5%

În sfârșit, în ceea ce privește vârsta respectivelor reprezentante ale sexului feminin, putem constata același dezechilibru enorm între prezențele adulte și copile:

Vârsta	Număr de documente	Procentaj
Adulte	189	94,5%
Copile	11	5,5%

Câteva considerații de ordin antroponimic

În cazul numelor feminine putem constata că regula acelui *nomen unicum* ce a funcționat în secolele XI–XIII se prelungește și în secolele următoare într-o manieră mult mai categorică decât în cazul prezențelor masculine. Identificarea femeii în comunitate și în sistemul mecanismelor birocratice al cancelariilor medievale s-a făcut prin excelență folosindu-se relațiile de descendență (*filia*), de maternitate (*mater*), de frățietate (*soror*), de uniune maritală (*uxor*) sau de văduvie (*vidua, relicta*)[7]. Am specificat anterior că din totalul de 200 de documente analizate, doar 89 cuprind prezențe feminine exprimate nominal, în cadrul cărora am identificat 126 de personaje diferite. Am putut constata însă o reducere semnificativă a arealului onomastic, ceea ce poate trăda o limitare determinată de tradițiile, obiceiurile și, de ce nu, moda vremurilor. Ne argumentăm aserțiunea pe faptul că cele 126 de prezențe feminine au purtat doar 24 de antroponime, după cum urmează:

[7] Ș. Turcuș et alii, *op. cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr.	Antroponimic	Număr de personaje	Procentaj
1	Caterina/Katherina/Catherina	25	19,85%
2	Margareta	16	12,69%
3	Dorothea	13	10,31%
4	Elisabeta	12	9,52%
5	Ana/Anna/Anko/Anych	11	8,73%
6	Clara	9	7,14%
7	Elena	8	6,34%
8	Agatha	4	3,17%
9	Lucia	3	2,38%
10	Katho/Kacho/Katkow	3	2,38%
11	Barbara	3	2,38%
12	Ursula	3	2,38%
13	Iuliana	3	2,38%
14	Ossana	2	1,58%
15	Susana	2	1,58%
16	Texu	1	0,79%
17	Bagow	1	0,79%
18	Neste	1	0,79%
19	Apollonia	1	0,79%
20	Hedwiga	1	0,79%
21	Sofia	1	0,79%
22	Cristina	1	0,79%
23	Cecilia	1	0,79%
24	Brigida	1	0,79%

Se poate remarca faptul că, într-o proporție covârșitoare, avem de-a face cu o onomastică creștină, realitate determinată de faptul că sub presiunea Bisericii, ca urmare a unor prefaceri de ordin liturgic, în această perioadă a avut loc o drastică diminuare a tezaurului de nume de persoane, particularitățile regionale fiind substituite de un fond de nume sancționat de Biserică: nume de sfinți, nume teofore, nume vetero- sau neotestamentare, la care s-au adăugat și nume de figuri-model din istoria politică medievală, trecute însă printr-un filtru religios[8]. Proporția în care prenumele de influență european occidentală se raportează la cele de esență răsăriteană, bizantină, trădează în cazul comitatelor bănățene, la fel ca și în cel al voievodatului Transilvaniei, un mediu social aflat la confluența celor două spații cultural-religioase. Desigur că din ansamblul acestor antroponime este lesne de remarcat faptul că șapte

[8] Victor Vizauer, *Homo locum ornet... O introducere în antroponimia din Transilvania secolelor XII–XIV*, Cluj-Napoca, 2012, p. 15; Adinel Dincă, *Antroponimie și etnie în Transilvania medievală (epoca angevină)*, în „Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu Cluj-Napoca", tom LI, 2012, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

dintre ele (Caterina, Margareta, Dorothea, Elisabeta, Ana, Clara și Elena) se detașează prin frecvența mai mare a utilizării lor. În fapt, procentual, putem spune că primele șapte prenume reprezintă nu mai puțin de 74,22% din totalul antroponimelor întâlnite în documentele analizate[9]. Ca sursă de inspirație, nu este lipsit de importanță a observa faptul că primele două nume – Caterina și Margareta[10] – reprezintă hagionime de esență orientală, într-o epocă în care modelul sfinților ajutători a fost cultivat atât în spațiul ecleziastic latin, cât și în cel răsăritean[11]. Tot în sfera hagionimelor sunt plasate și numele de Elena, Agatha, Barbara, Lucia, Ursula sau Cecilia. Lor li se adaugă în practica curentă onomastică bănățeană teoforicele Dorothea[12] și Elisabeta[13], prenumele veterotestamentar Ana, precum și cel inspirat din tradiția sfinților mendicanți – Clara[14]. Am mai putea atrage atenția și asupra antroponimelor singulare și oarecum „exotice" Ossana și Cristina, care pot sugera un profil riguros creștin al părinților, Brigida și Hedwiga de extracție germană, sau Texu de origine cumană[15].

Problematici curente

În urma parcurgerii și analizării eșantionului documentar propus, am putut constata o discrepanță majoră între diferitele problematici care pot fi depistate în ceea ce privește viața publică sau privată a femeilor acelei epoci. Într-o proporție de aproape 60% actele care surprind femeia în variate ipostaze se leagă de chestiuni de natură patrimonială și juridică, definite prin dreptul de proprietate sau de moștenire, prin posibilitatea de a participa la diverse tranzacții economice sau prin implicarea lor directă în numeroase cauze litigioase ce și-au găsit finalitatea în fața scaunelor de judecată centrale sau comitatense. O paletă destul de diversificată a aspectelor ce țin de viața publică a femeii medievale. Restul informației documentare reflectă o serie

---

[9] Comparând aceste cifre cu cercetările efectuate asupra voievodatului transilvănean din aceeași perioadă nu putem să nu observăm marea similaritate: din totalul de 406 femei identificate, 70% dintre ele au purtat cinci antroponime: Elisabeta (75), Margareta (57), Caterina (54), Elena (54) și Ana (41). Ș. Turcuș *et alii*, *op. cit.*, p. 165.

[10] Cu referire la sfânta Ecaterina de Alexandria și la sfânta Margareta de Antiohia.

[11] Lidia Gross, *Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV–XVI)*, ed. II, Cluj-Napoca, 2009, p. 136.

[12] De construcție greacă, derivat din *doron* = dar și *theos* = Dumnezeu, tradus prin „darul lui Dumnezeu".

[13] Teoforic ebraic din Noul Testament, tradus prin expresia „Dumnezeu este jurământul meu".

[14] Inspirat în epocă de tradiția Clarei de Assisi, prezența sa în onomastica bănățeană nu poate să nu se lege intrinsec de intensa activitate franciscană în zonă începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a veacului următor. L. Gross, *op. cit.*, p. 124.

[15] Desemnând-o pe răposata mamă a lui Anton și soră a fraților cumani Benedict, Anton și Iacob. DL 41752.

https://biblioteca-digitala.ro

de elemente ale vieții lor private, o ambianță care însă se lasă mult mai greu deslușită. Modul în care asemenea date transpar din actele de cancelarie este mai degrabă aleatoriu, incidental, astfel încât nu putem decât să avansăm o serie de observații susținute în plan documentar. Dat fiind totuși volumul destul de mare de informație, ne propunem ca în materialul de față să prezentăm doar o parte a problematicilor legate de existența cotidiană a femeii din comitatele medievale bănățene, cu amendamentul că în majoritatea cazurilor ne referim la reprezentantele elitei nobiliare. Astfel, ne-am focalizat atenția asupra căsătoriei și a aspectelor ce au ținut de dreptul de moștenire și de înzestrare al fetelor, urmând ca datele privitoare la aspectele derivate din viața lor publică să le analizăm într-un viitor studiu.

Femeia și căsătoria între legislație și raporturi interumane

Dintre principalele evenimente care au jalonat existența feminină în acele vremuri, căsătoria este singura dintre cele şapte taine ale legii evanghelice asupra căreia se pot formula o serie de considerații. Privită ca o reglare și ca o oficializare a unui anumit statut social, instituția matrimonială s-a aflat, prin poziția și rolul său, închisă într-o armătură severă de ritualuri și interdicții[16]. Ea a fost definită de formule ecleziastice, fiind percepută ca o taină bisericească, o legătură indisolubilă între bărbat și femeie. Conceptualizarea sa a dus la elaborarea unui model, cel al căsătoriei creştine, supusă nu controlului autorităților laice, ci sub acela al autorităților ecleziastice[17]. Formula sugestivă *Lege romana se in consortem coniunxisset* o întâlnim surprinsă, bunăoară, într-un singur document din 26 iulie 1364[18], în care se certifică mariajul încheiat între o văduvă nobilă și un nobil. Nu s-au păstrat însă alte mărturii documentare asupra ceremonialului nupțial sau a contractelor matrimoniale, dacă ele au existat cumva redactate.

Desigur că nu au lipsit condiționările în care căsătoria a putut fi contractată: nubilitatea, statutul social, disponibilitatea părinților sau a tutorilor, precum și sentimentele viitorilor miri au cântărit, în măsură diferită însă, la finalizarea acestor alianțe. Au existat și impedimente care au limitat actul matrimonial, gradul de rudenie fiind unul dintre acestea. Potrivit Conciliului de la Lateran IV din 1215, interdicția de căsătorie a fost coborâtă până la rudele de gradul IV[19]. De asemenea, deosebirea de confesiune probabil că a ridicat în epocă bariere serioase în spațiul matrimonial,

---

[16] Georges Duby, *Evul mediu masculin*, Bucureşti, 1992, p. 9.

[17] Georgeta Fodor, *Destine comune: viața femeilor între public și privat. Țara Românească, Moldova și Transilvania (secolele XV–XVII)*, Cluj-Napoca, 2011, p. 187.

[18] *DRH*, C, vol. XII, p. 306.

[19] *Apud* Mihai Florin Hasan, *Antroponimia și modalități de transmitere a antroponimelor în cadrul familiilor nobiliare transilvănene de la sfârșitul secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea*, în „Acta Musei Napocensis", 48/II, 2011, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

într-o zonă în care ortodoxia și catolicismul au fost două forme majore de exprimare a devotamentului religios. Nu am întâlnit însă nicio dovadă a existenței în acea vreme a unor căsătorii mixte.

Diferența de statut social-juridic cu siguranță că a limitat și ea de o manieră destul de strictă posibilitățile de alianță matrimonială. Nu lipsesc însă exemplele în care femei nobile bănățene s-au căsătorit cu persoane nenobile, fără ca acest lucru să le afecteze statutul privilegiat, după cum vom vedea în paginile ulterioare. Totuși, endogamia, privită din perspectiva relațiilor matrimoniale încheiate aproape exclusiv între membrii clasei nobiliare, a ajuns să fie regula dominantă în majoritatea cazurilor pentru simplul motiv că prin practicarea ei s-a menținut închis cercul elitelor sociale și s-a prezervat structura patrimonială familială. Pot fi detectate cel puțin trei forme de manifestare ale acesteia: „căsătoriile-gemene" (în cadrul cărora sora mirelui se căsătorea cu fratele miresei), căsătoriile repetate între două familii și căsătoriile între membrii aceleiași familii[20]. Pentru Banat, am întâlnit în documente un singur caz de „căsătorie-geamănă", practicată între familiile Dáncs de Macedonia și Himfi de Remetea-Ersig: la cumpăna secolelor XIV–XV, un Andrei Dáncs de Macedonia s-a căsătorit cu Caterina Himfi cam în aceeași perioadă în care verișoara sa după tată, Caterina Dáncs, a fost căsătorită cu Ștefan Himfi de Remetea, verișorul Caterinei Himfi[21]. Celelalte modalități de înrudire matrimonială nu le putem certifica documentar, ceea ce nu înseamnă însă că ele nu vor fi existat.

Un prim pas în formarea cuplului se pare că a fost și în acea epocă logodna, definită ca o promisiune de căsătorie, atât verbală, cât și angajantă, contractuală, de vreme ce ea producea efecte juridice, atât în ceea ce privește situația tinerilor, cât și a bunurilor avansate cu această ocazie[22]. Probabil că în numeroase cazuri logodna tinerilor nobili s-a făcut încă din vremea minoratului viitorilor soți, ca o garanție pentru viitoarea alianță matrimonială dintre cele două familii. În cazul comitatelor bănățene această etapă a procesului de întemeiere a unei familii se lasă greu surprinsă documentar. Am întâlnit un singur document, datat în 4 aprilie 1343[23], în care nobilul

---

20 Fügedi Erik, *A 15 századi magyar aristokrácia mobilitása*, Budapesta, 1970, p. 209–210.

21 Vezi și genealogia familiilor în Engel Pál, *Kőzépkori magyar genealógia*, sv. Macedóniai și Him rokonsága 2. tábla: Himfi (varianta CD).

22 G. Fodor, *op. cit.*, p. 176.

23 Ortvay, *Temes*, p. 72; Viorel Achim, *Banatul în evul mediu. Studii*, București, 2000, p. 15; Lendvai M., *op. cit.*, p. 140; Maria Holban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, 1957, p. 73–74, 87; Szaszkó Elek, *A Szeri Pósafi család. Egy alföldi elökelö család története a 14–15. században*, Teză de doctorat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2014, p. 45. Disponibilă în variantă electronică la: www.academia.edu/7209933/A_Szeri_Posafi_csalad_PhD_disszertacio_The_Szeri_Posafi_family_PhD_dissertation.

https://biblioteca-digitala.ro

Ladislau, fiul magistrului Gall de Omor, acordă cu mare generozitate Clarei (*nobilem puellam*)[24], sora sa după mamă, și logodnicului ei (*sponso suo karissimo*) Blasiu, fiul lui Posa de Szer (*nobili Juveni magistro... militi aule domini Regis*) jumătate din posesiunile familiale ca dar de nuntă.

Acordarea mâinii unei femei nubile s-a făcut în majoritatea cazurilor de către tată; în cazul decesului acestuia obligația a fost preluată de fiii săi, iar în lipsa acestora fie de văduva sa, fie de alte rude colaterale. Un document din 29 august 1436[25] surprinde o asemenea situație: Ioan zis Horwath de *Pettre* (Petroman) și fiul său, Ștefan au dat-o de soție pe copila Dorothea lui Ladislau de Sama (*quod ex quo nobilem puellam Dorotheam filiam prefati I[wa]n, Ladislai de Sama legittimam tradidissent in consortem*). Apoi, după o matură deliberare, cei doi tutori au hotărât să doneze Dorotheei și soțului ei jumătate din posesiunea Petroman din comitatul Timiș.

O problematică interesantă care transpare dintr-o serie de documente este legată de caracterul alianțelor matrimoniale, putându-se observa în cazul anumitor familii nobile plasate în vârful structurilor sociale și politice din zonă conturarea unor adevărate strategii matrimoniale care să mențină familiile în sfera potentaților vremii. Exemplele depistate, considerăm că sunt suficient de concludente: bunăoară, în 1322[26] celebrul ban Teodor din *Veyteh* (cunoscut oponent al regelui Carol Robert) își mărită fiica cu magistrul Gall de Omor, cel care a ocupat demnitatea de notar regal între anii 1317–1329[27]. În 1343[28] Posa de Szer, comite de Caraș, și-a însurat unul din fii, pe Blasiu, cu fiica răposatului Gall de Omor, menționat anterior. Același Posa de Szer, unul din cele mai influente personaje din comitatele bănățene din timpul domniei primului angevin, își mărită unica fiică – Margareta, cu Lack de *Kerekeghaz* din celebrul clan Hermann, fost jude al secuilor, ai cărui fii s-au numărat prin marii baroni ai țării[29]. De la sfârșitul secolului al XIV-lea datează acea „căsătorie geamană" pomenită în rândurile anterioare, realizată între familiile Himfi și Dancs de Macedonia. Astfel, fiica vicecomitelui de Caraș, Nicolae Himfi, a fost căsătorită cu Andrei

---

24 Precizarea asupra situației de minorat a Clarei ni s-a relevat dintr-un document mai târziu, datat în 6 octombrie 1347. Vezi Fekete, *Temesi bánság*, p. 485.

25 Pesty Frigyes, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara/ Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetébez*, vol. II (1430–1470), edit. Livia Magina, Adrian Magina, Cluj-Napoca, 2014, p. 67 (în continuare Pesty, *Diplome*).

26 *DRH*, C, vol. II, p. 54–56.

27 Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, vol. I, Budapest, 1996 (variantă CD).

28 Ortvay, *Temes*, p. 72

29 Ștefan și Andrei au fost voievozi ai Transilvaniei, Dionisie a fost arhiepiscop de Kalocsa, Nicolae a ocupat demnitatea de comite de Zemplén, iar Paul pe cea de comite de Bereg. *DRH*, C, vol. XI, p. 20; Lendvai M., *op. cit.*, 65–66; Borovski S., *op. cit.*, p. 570–571. Vezi și Engel P., *Genealógia*, variantă pe CD, sv. Lackfi.

https://biblioteca-digitala.ro

Dancs de Macedonia, membru al unei foarte înstărite familii a comitatului Timiș[30]. În același timp, Ștefan Himfi de Remetea, fiul lui Petru Himfi, fost ban al Bulgariei alături de fratele său Benedict Himfi, s-a căsătorit cu Caterina Dancs din aceeași familie de Macedonia. O alianță matrimonială s-a încheiat și între puternicele familii Szeri Pósafi și Himfi cam în aceeași perioadă, prin Margareta, fiica lui Ștefan Pósafi, comite de Csongrad, măritată cu Him (Nabor) de Ersig[31]. Ar mai fi de remarcat mariajul încheiat la începutul secolului al XV-lea între Ana, fiica lui Iacob Chep de Gherteniș, vicecomite de Caraș, și Emeric Himfi, vicecomite de Cuvin[32]. După cum se poate constata, tot acest sistem de alianțe matrimoniale poate fi citit în dublă cheie: pe de-o parte, indiscutabilul prestigiu al familiilor înrudite în acest mod a făcut ca mariajele cu membrii acestor familii să fie extrem de atractive pentru celelalte exponente ale elitei nobiliare comitatense. Pe de altă parte, opțiunea acestor potentați locali pentru căsătorii în cadrul altor familii de demnitari cu rang înalt în provincie a menținut familia lor în zona cea mai avantajoasă a exercitării puterii și influenței politice, cu evidente avantaje de ordin financiar și patrimonial.

La polul opus se situează căsătoriile mixte din punct de vedere social, contractate între o persoană nobilă și una nenobilă, alianțe care putem bănui că s-au fundamentat mai degrabă pe afinități personale decât pe interese sociale și patrimoniale. Oricum, considerăm că proporția lor s-a menținut relativ scăzută date fiind beneficiile îndoielnice și riscul potențial al ignobilării familiei nou constituite. În realitate, trebuie să specificăm că nu am găsit în documentația consultată niciun caz în care să fie stipulat concret faptul că un nobil a luat în căsătorie o femeie nenobilă. Cum un asemenea mariaj nu atras după sine niciun fel de consecințe sociale și patrimoniale pentru soț sau pentru copiii rezultați, nu putem exclude posibilitatea ca asemenea alianțe inegale să se fi contractat în anumite circumstanțe. Este de presupus că ele s-ar fi putut plasa la nivelurile inferioare ale elitei nobiliare, în rândurile nobilimii mici, scăpătate. De interes sunt însă situațiile în care o femeie nobilă s-a căsătorit cu o persoană nenobilă, caz în care barierele sociale trebuie că au fost mai rigide, de vreme ce prin tradiție (mult mai târziu prin legislație scrisă), urmașii rezultați ar fi dobândit statulul social inferior al tatălui. În ampla sa lucrare dedicată uneia din marile familii nobiliare maghiare Erik Fügedi demonstrează însă contrariul[33]. Cele două

---

[30] Ligia Boldea, *Un secol din evoluția unui domeniu feudal al Banatului de câmpie: domeniul familiei nobile Danciu de Macedonia*, în „Analele Banatului", Serie Nouă, Arheologie–Istorie, XVIII, 2010, p. 126.

[31] Mályusz Elemer, *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. II/1, Budapest, 1958, p. 447.

[32] Pesty, *Krassó*, II/1, p. 189–190.

[33] Fügedi Erik, *The Elefanthy. The hungarian nobleman and his kindred*, Budapesta, 1998, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

exemple depistate în comitatele bănățene par să îi dea dreptate. Un caz sugestiv pentru demersul nostru este datat în 26 august 1404 – 25 aprilie 1405[34] și privește căsătoria dintre nobila doamnă Ana, fiica lui Neagu de Recaș (*Nawgwl de Rewkas*)[35] și Ștefan zis *Twrwk* (probabil Turcul), personaj care nu a aparținut tagmei nobiliare (*ignobili et impossessionato matrimonialiter extitit copulata*). Probabil că mariajul, fundamentat pe sentimente, s-a realizat fără voia tatălui, căci Ana a fost decăzută din dreptul de moștenire, partea ei fiind înstrăinată altora în mod rușinos, fiindu-i astfel aproape imposibil să își păstreze statutul nobiliar. Șansa celor doi soți a fost aceea că, după câte ilustrează documentul extrem de minuțios în detalii, Ștefan s-a distins prin merite militare în fața regelui, astfel încât la cerea doamnei Ana și pe fondul minoratului moștenitorului direct al lui Neagu de Recaș, Sigismund de Luxemburg ordonă Capitlului din Cenad să procedeze la stabilirea corectă a părților de posesiune cuvenite în contul sfertului filial din moștenirea tatălui ei. O moștenire, am putea spune destul de consistentă, care a asigurat statutul nobiliar al Anei și al urmașilor ei.

Un caz asemănător înregistrăm în anul 1429[36], când frații Benedict, George, Anton și Mihail, fiii lui Ștefan *Chanad* de Ruda atribuie din dragoste frățească (*affectu fraternali*) nobilei doamne Dorothea, sora lor după tată, căsătorită cu Ioan zis *Janko* de Buda (posibil Ruda), *homini ignobili et impossessionato*, sfertul de fată cuvenit constând în părți a șase sate din comitatele Timiș și Caraș. Trebuie să presupunem că dreptul de stăpânire s-a extins și asupra soțului ei, de vreme ce în act se specifică faptul că în cazul în care Dorothea ar fi murit fără urmași, soțul ei ar fi trebuit să plătească familiei 200 de florini pentru a putea păstra dreptul de stăpânire. Este greu de presupus dacă acest drept i-a asigurat automat și un statut social nobiliar. De regulă, stăpânirea asupra pământului a fost legată intrinsec de apartenența la clasa nobiliară, dar ridicarea de la un statut social inferior la unul superior nu s-a făcut decât prin înnobilare, apanaj al puterii regale. Presupunem că ar fi putut coexista o variantă hibridă și temporară a dreptului de stăpânire funciară atribuit în anumite circumstanțe unor persoane intrate în familii nobiliare prin alianțe matrimoniale.

Un alt aspect al satutului matrimonial feminin a fost cel al văduviei, o situație nefericită pentru orice femeie în acele timpuri datorită precarității statutului său social-juridic și economic. Potrivit legislației târzii, de secol XVI–XVII, văduva fără copii, al cărui soț nu și-a redactat testamentul,

[34] Ortvay, *Temes, op. cit.*, p. 337.

[35] Membru al unei familii românești muntene, dăruită de Ludovic I cu proprietăți în comitatul Timiș între anii 1359–1365. Vezi Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361–1378)*, în „Studii și materiale de istorie medie", V, 1962, p. 102–109.

[36] Pesty, *Krassó*, III, p. 333.

https://biblioteca-digitala.ro

avea dreptul asupra întregii averi a soțului atâta timp cât nu se recăsătorea. Nu știm cu claritate cum a funcționat dreptul cutumiar în acest domeniu în veacurile XIV–XV. Cum numărul văduvelor întâlnite în documentele analizate este destul de mare, iar situațiile în care acestea s-au manifestat sunt din cele mai diverse, putem conchide că și în această perioadă mai timpurie femeia rămasă fără soț devenea capul familiei și tutorele copiilor minori, administrând averea, prezentându-se în instanță pentru pricini legate de proprietăți sau ducând la îndeplinire acțiuni nefinalizate de răposații soți[37]. O situație mai delicată trebuie că s-a produs atunci când văduva intenționa să se recăsătorească. Într-o asemenea împrejurare, probabil că nu au lipsit fricțiunile cu fosta familie a soțului ei, îndeosebi în legătură cu recuperarea dotei și a darurilor de nuntă. Un caz relevant ne este semnalat într-un document din 26 iulie 1364[38]: nobila doamnă Clara, văduvă a lui Farkas, fiul lui Bartolomeu de *Farkasfalva* a fost acuzată în adunarea palatinală ținută la Șemlac de cumnatul său, Petru, fiul lui Bartolomeu de *Farkasfalva* că, profitând de absența sa, a plecat de acasă cărând după ea toate bunurile constând în animale (4 cai, 6 boi, 4 vaci, 60 de oi, 40 de scroafe), lucruri de preț, o ladă de zestre și așternuturile de pat ale mamei sale, precum și suma de 33 de mărci, toate acestea fiind rămase de la părinții lui Petru și de la fratele său decedat. Mai mult, ea s-a dus cu toate aceste bunuri la moșia lui Nicolae de *Teyed*, unde s-a recăsătorit după legea romană cu Ioan, fiul lui Balassa, fiul lui Nicolae de *Teyed*. În fața scaunului de judecată palatinal împuternicitul Clarei a declarat că nobila doamnă este nevinovată, și cum pârâșul nu a putut prezenta nicio dovadă scrisă asupra spuselor sale, adunarea a decis ca nobila Clara să jure, la o dată stabilită, în biserica Sfintei Fecioare din satul *Gay* că nu se face vinovată de toate aceste acuzații. Faptul că acuzatorul Clarei nu și-a putut proba acuzațiile ne determină să presupunem că toate acele bunuri luate de Clara în noul său mariaj au reprezentat în realitate dota și darurile de nuntă cu care a intrat în familia lui Petru de *Farkasfalva*, pe care cumnatul său ar fi dorit probabil să le rețină pentru sine. Este o prezumție rezonabilă de vreme ce ne lipsește decizia finală în acest caz.

Probleme generate de dreptul de înzestrare al femeilor: dota și darurile de nuntă (res paraphernales, res dotalitiae, dos paraphernalis, dotalitium)

Căsătoria a fost însoțită în mediul nobiliar medieval de adevărate tratative legate de înzestrarea femeilor; în fapt, dota și darurile de nuntă au reprezentat o condiție *sine qua non* a încheierii unei căsătorii, ele reflectând atât grija părintească față de destinul fiicelor, cât și statutul juridic privilegiat

[37] G. Fodor, *op. cit.*, p. 246.
[38] *DRH*, C, vol. XII, p. 306.

https://biblioteca-digitala.ro

care trebuia onorat[39]. Cu îndreptățirea dată de parcurgerea materialului documentar putem presupune că această afirmație corespunde tranzacțiilor matrimoniale desfășurate și în mediul social medieval bănățean. Prin înzestrarea lor, fiicele nu au fost astfel excluse de la moștenirea părintească, devenind o partidă atrăgătoare în funcție de cuantumul acestor daruri, care de multe ori se pare că a fost stabilit nu doar în bunuri și lucruri de valoare, ci și în pământuri sau bani. De regulă, dota și darurile de nuntă au fost acordate de tată[40], cap al familiei și administrator al patrimoniului acesteia. În situația în care acesta a decedat, obligația a revenit în primul rând fiilor săi[41]; dacă nobilul a murit însă fără urmași pe linie masculină, se poate presupune că aceste demersuri matrimoniale au fost efectuate fie de văduva sa, fie de rudele colaterale. În cazuri excepționale de stingere a neamului, regele însuși se îngrijea de înzestrarea fetei, un asemenea exemplu fiind oferit de un document din 30 septembrie 1331[42] prin care Carol Robert dona satele *Zeleus* și *Feltymar* din comitatul Cenad, precum și *Weresegbaz* din comitatul Arad ca zestre de nuntă fiicei nobilului din *Hazmas*, mort fără băieți.

Din păcate, pentru perioada cercetată nu am găsit niciun document care să conțină detalii legate de conținutul material al lăzii de zestre. Prin analogii cu alte spații învecinate, putem presupune că fiicele au primit ca daruri bunuri (obiecte de îmbrăcăminte, podoabe, veselă, așternuturi de pat, mobilier) și animale, după măsura și puterea financiară a familiei lor. Singurele mențiuni documentare păstrate se leagă de acordarea acestei dote în bani sau moșii, și aceasta doar atunci când avem de-a face cu cazuri litigioase sau atipice. Am prezentat anterior cazul înzestrării cu moșii a unei fete nobile de către rege, în condițiile în care se pare că aceasta a rămas orfană. Interesante sunt alte două exemple care conturează posibile motivații care au stat la baza unor asemenea transferuri funciare. Revenind la alianța matrimonială din anul 1322 dintre fiica lui Teodor de *Veyteb* și Gall de Omor, trebuie spus că celebrul personaj și-a înzestrat fiica pe măsura prestigiului său cu o serie de posesiuni familiale. Astfel, el a donat celor doi soți satele Sf. Ladislau și Sf. Margareta din comitatul Cenad, precum și Denta, *Wuiudwar*, Giera și *Gungudegbaza* din comitatul Timiș, toate având zidite biserici de piatră, ceea ce sugerează viabilitatea și prosperitatea acelor comunități rurale. Peste doar câțiva ani, după moartea banului Teodor, familia acestuia îi va vinde ginerelui, sus-numitul Gall de Omor, o altă parte

[39] G. Fodor, *op. cit.*, p. 194.

[40] În 1322, bunăoară, banul Teodor de *Veyteb* și-a măritat fiica cu notarul regal Gall de Omor, dăruindu-i cu această ocazie mai multe sate din comitatele Cenad și Timiș. *DRH*, C, vol. II, p. 54–56.

[41] Ladislau, fiul răposatului Gall de Omor, este acela care își mărită sora cu Blasiu, fiul lui Posa de Szer. Ortvay, *Temes*, p. 72.

[42] *DRH*, C, vol. III, p. 33–34.

https://biblioteca-digitala.ro

din posesiunile familiale pentru suma de 1000 de mărci de argint[43]. Putem conchide că am asistat astfel la un transfer treptat de proprietăți între cele două familii, motivat după câte bănuim, de dizgrația în care a căzut familia din Voiteni după ce Teodor s-a numărat în trecut printre oponenții lui Carol Robert în perioada luptelor pentru consolidarea domniei acestuia. Prin căsătoria cu unul din fidelii regelui și transferul unei părți a patrimoniului funciar familial, urmașii lui Teodor de *Veyteh* probabil că și-au asigurat liniștea și o anumită bunăstare materială.

Un al doilea caz, care ne-a atras atenția, s-a petrecut tot în familia fostului notar regal din Omor și se leagă într-o oarecare măsură de cel anterior. După câte am mai precizat, în 1343 fiul acestuia, Ladislau de Omor, în lipsa tatălui decedat, își logodește sora copilă, Clara, cu fiul comitelui de Caraș, Blasiu de Szer, ocazie cu care el se dovedește extrem de darnic donând celor doi logodnici jumătate din proprietățile achiziționate de tatăl lor în timpul vieții, unele dintre ele proprietăți cumpărate în anul 1329 de la familia din Voiteni. A fost o donație substanțială care a cuprins jumătate din posesiunile *Wyoduor*, *Gewr* (Giera), *Chud*, *Dowch* și întreg satul *Kyseud* din comitatul Timiș, precum și jumătate din satele *Donath*, *Teleki*, *Medjies*, *Gwngudijghaza*, *Zarnier* și moșia Gătaia din comitatul Caraș. Singura condiționare părea a fi fost aceea ca în cazul în care cei doi soți nu ar fi avut urmași, toate aceste proprietăți să-i revină lui Ladislau și urmașilor săi. Un document ulterior, datat în 6 octombrie 1347[44], demonstrează însă duplicitatea și cupiditatea donatorului, căci, după cum se va plânge Blasiu de Szer (soțul Clarei) în fața Capitlului din Arad, în momentul logodnei și pe ascuns, Ladislau și-a convins sora copilă să îi cedeze pentru 10 ani dreptul de stăpânire asupra moșiei Gătaia și a jumătate din posesiunea *Vyuduor*, ceea ce cu bună credință Clara a făcut. Frustrat în așteptările sale, Blasiu de Szer a cerut capitlului să îi intezică lui Ladislau de Omor să ocupe acele posesiuni ca fiind pe nedrept meritate. Un exemplu poate din multe altele în care înzestrarea fetelor a fost parțială, oneroasă sau neonorată.

Am întâlnit și cazuri concrete în care dota și darurile de nuntă au fost convertite în bani, mărturie stând un document din 20 noiembrie 1434[45] în care nobila doamnă Elisabeta afirmă în fața Capitlului din Arad că a ajuns la o înțelegere cu Andrei *Beseney* zis de *Wysad* pentru a primi de la acesta 400 de florini în contul dotei și a darurilor de nuntă. Dintr-un document ulterior, din 16 iulie 1435[46], se deduce că această sumă nu ajuns la beneficiara de drept, căci soțul acesteia, Sebastian de *Varyas* reclamă această sumă

---

[43] *Ibidem*, vol. II, p. 287.
[44] DL 91383.
[45] Pesty, *Diplome*, p. 50.
[46] *Ibidem*, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro

în fața arhidiaconului de Timișoara de la un alt membru al familiei de *Wysad*, urmând ca cele două părți să se întâlnească la Timișoara pentru a reglementa situația.

Un caz particular, întâlnit foarte rar, se referă la convertirea dotei din bani în pământ, după cum dovedește un act încheiat în 8 noiembrie 1449[47] în fața Capitlului din Cenad între Balsiu și Nicolae *Thegede* de *Sajan* (pe de-o parte) și nobila doamnă Ursula, care acceptă ca în contul dotei sale evaluate la 18 florini să primească 15 stânjeni regali în Sajan.

Nu puține trebuie că au fost cazurile în care dota și darurile de nuntă au ajuns subiect de litigiu, fiind solicitate în instanță fie de nobilele doamne, fie de urmașii lor. Prevalează, din perspectiva actelor consultate, procesele intentate familiilor în care nobilele doamne au intrat prin căsătorie, deoarece nu am găsit nicio mărturie scrisă prin care o fiică sau soțul acesteia să solicite în fața scaunelor de judecată onorarea acestui drept de înzestrare de către părinte/tutore. Nu considerăm că asemenea situații nu au existat, pur și simplu nu deținem dovezi materiale asupra acestui aspect. De asemenea, nu excludem posibilitatea ca în anumite circumstanțe, această zestre să fi ajuns în stăpânirea unei terțe părți, ceea ce nu a putut să nu complice modalitățile de recuperare a ei.

După cum spuneam, în unele cazuri, însăși beneficiara de drept a fost cea care s-a prezentat în instanță pentru a-și revendica dreptul dotal. A fost, bunăoară, cazul Elenei, văduva lui Nicolae Himfi, care-și solicită dota în fața regelui în 28 august 1388[48] de la rudele sale prin alianță din cadrul familiei Himfi. În alte cazuri se putea ajunge la o înțelegere parafată în fața forurilor capitulare, un exemplu de acest fel fiind semnalat în 15 iulie 1449[49] când văduvele Elisabeta și Cecilia, ambele măritate în familia Varyas de *Thelek* (posibil cumnate), cad de acord ca Cecilia să păstreze moșia *Thelek* până când cealaltă parte îi va onora dota și darurile de nuntă, după care ea trebuia să redea acea stăpânire Elisabetei și fiului ei.

În alte cazuri, solicitarea dotei s-a făcut după decesul beneficiarei de către urmașii ei, ajungându-se uneori la adevărate bătălii judiciare între fostele familii înrudite prin alianță. Un asemenea litigiu i-a implicat în 18 martie 1385[50] pe copiii răposatei doamne Elisabeta, respectiv pe Matei și surorile sale Bagow și Elena, care cer de la urmașii lui Benedict, Nicolae și Petru Himfi suma de 200 de florini în contul dotei cuvenite de pe posesiunea *Noyoermin*. Mult mai virulent și cu consecințe drastice, cel puțin pe moment, a fost conflictul dintre familiile Dáncs de Macedonia și Himfi de Remetea din anii

---

47 *Ibidem*, p. 205.
48 Pesty, *Krassó*, III, p. 179.
49 Pesty, *Diplome*, p. 202.
50 Pesty, *Krassó*, III, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

1433–1435[51]. Pe de-o parte, fiii lui Ștefan de Remetea și ai Caterinei Dáncs au încercat să recupereze dota și darurile de nuntă ale răposatei lor mătuși, Caterina Himfi, căsătorită cu Andrei Dáncs de Macedonia, judecându-se cu reprezentanții intereselor familiei din Macedonia, respectiv cu Dancs, fiul lui Simon (văr cu răposatul Andrei Dáncs). Pe de altă parte, aceiași descendenți ai familiei Himfi s-au judecat cu bărbatul ales Nicolae, fiul lui Petru de Macedonia și cu fiul acestuia, Nicolae, în dispută fiind, după câte se poate presupune (pentru că documentele nu specifică în acest caz) dota și darurile de nuntă ale mamei lor, Caterina Dáncs[52]. Semnificativă, pentru virulența cu care părțile și-au apărat interesele, este sentința dată de instanța ecleziastică a arhidiaconatului de Timiș, prin persoana arhidiaconului Albertus, care impune interdictul ecleziastic asupra lui Nicolae Dancs de Macedonia și a iobagilor săi până când părțile se vor reconcilia.

Au existat și cazuri în care transferul zestrei unei văduve recăsătorite de la fosta familie la cea nouă s-a făcut pe cale amiabilă, fapt autentificat în fața instituțiilor capitulare. Bunăoară, în 1 iulie 1422[53] nobila doamnă Caterina, văduvă a lui Elye de *Wadaz*, recăsătorită fiind cu Ladislau de Nadab, a mărturisit în fața Capitlului din Cenad că primit, potrivit dreptului consuetudinar al regatului, dota și darurile de nuntă cuvenite din posesiunile și părțile de posesiune ale răposatului ei soț, drept pentru care capitlul urma să emită scrisoare privilegială întărită cu sigiliul propriu. De asemenea, în 9 iunie 1449[54] doamna Margareta, văduva lui Stanislau de Recaș, recăsătorită cu Ioan Pathoczy, recunoaște în fața aceluiași capitlu că a primit de la nobilii români Mihail și Blasiu de Cerna (bani de Severin în acel moment), Nicolae de Bizerea și Sandrin de Densuș suma de 400 florini în contul dotei sale, deși într-o primă fază aceștia ar fi refuzat să îi onoreze drepturile cuvenite de pe moșia Recaș, moșie în cadrul căreia aveau părți de stăpânire și familiile Cerna și Bizerea încă din 1443[55].

În sfârșit, am întâlnit și situația în care o nobilă doamnă renunță de bunăvoie la sfertul său de fată, deoarece dota și darurile de nuntă primite de la familie au fost mai mult decât generoase. A fost cazul Margaretei,

---

51 L. Boldea, *Un secol din evoluția unui domeniu*, p. 128.

52 Adrian Magina, Albertus Archidiaconus Themesiensis. *Între cele temporale și cele spirituale*, în „Analele Banatului", Serie Nouă, Arheologie–Istorie, XVI, 2008, Anexele II, XIV, XVI, p. 158,165,167.

53 Ortvay, *Temes*, P. 576.

54 Dragoș-Lucian Țigău, *Câteva considerații despre arhidiaconia de Caransebeș (secolele XIV–XV)*, în vol. „Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan", coord. Dumitru Țeicu, Rudolf Gräf, Cluj-Napoca, 2011, p. 100.

55 Ligia Boldea, *Un caz aparte în elita socială a Banatului medieval: familia nobililor de Cerna (secolul al XV-lea)*, în „Analele Banatului", Serie Nouă, Arheologie–Istorie, X–XI, 2002–2003, 2, p. 326.

https://biblioteca-digitala.ro

fiica lui Paul de Szer care, căsătorită fiind cu vicecastelanul cetății Hațeg, a mărturisit în fața abatelui mănăstirii Bizere în 15 noiembrie 1346[56] că își scutește unchiul (influentul comite de Caraș, Posa de Szer) și verii de a-i mai dea sfertul de fată, deoarece atunci când a atins vârsta la care putea intra ca moștenitoare în posesia averii tatălui său, aceștia i-au dat daruri matrimoniale foarte generoase. Un caz aparte, aproape o excepție de la regulă, care probabil că s-a fundamentat pe relații familiale foarte strânse.

Am atrage atenția asupra diferenței numerice destul de mari la care o dotă putea fi stabilită în bani, sumele de 18, 200 sau 400 de florini, singurele întâlnite în documente, fiind sugestive în acest sens.

Problematici generate de sfertul filial (quarta puellaris, quarta filialis, ius quartalia, ius quartalitium)

Promovând ca regulă generală în materie succesorală principiul masculinității, stăpânirile nobililor au fost ocrotite față de o fărâmițare excesivă cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de dreptul feudal occidental, nobilii din regatul maghiar nu au cunoscut primogenitura, ceea ce a însemnat că toți moștenitorii masculini s-au bucurat de drepturi egale[57]. Rămânând la regula succesorală de bază, cu tot caracterul ei restrictiv, ea nu a neglijat întru totul dreptul fetelor la moștenire, cunoscut în epocă sub numele de *quarta puellaris*[58]. Conform acestei norme, fetele, excluse de la moștenirea bunurilor imobiliare, aveau dreptul la ¼ din valoarea moștenirii, în bani nu în natură, fiind înzestrate de către părinți sau, după moartea acestora, de către frați. Interesant este faptul că adeseori, încălcând regula de moștenire, zestrea le era conferită în părți de moșie, probabil sub formă de zălog, până când adevărații moștenitori ai pământului ar fi putut să le plătească suma integrală de bani[59].

Am putut constata din informația documentară prelucrată că problemele legate de *quarta puellaris* nu răzbat în documente decât atunci când devin litigioase. Nu întâlnim, bunăoară, situațiile clasice, habituelnice, în care

---

[56] MNL OL, *Miscellanea Heimiana*, p. 64; Cosmin Popa-Gorjanu, *Despre* familiares *și* familiaritas *în cazul familiei Himfi*, în „Apulum", XLIV, 2007, p. 368; Ligia Boldea, *Structuri domeniale în Banatul medieval de câmpie. Date asupra patrimoniului funciar al unui comite de Caraș din perioada angevină*, în „Analele Banatului", Serie Nouă, Arheologie–Istorie, XXI, 2013, p. 236.

[57] Ioan Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII–XIV (Origine, statut, evoluție)*, în vol. *Nobilimea românească din Transilvania*, coord. Marius Diaconescu, Satu Mare, 1997, p. 51

[58] Stephanus de Werbotz, *Decretum Latino-Hungaricum juris consuetudinarii incliti regni Hungariae et Transilvaniae (Tripartitum)*, Leustchovie, 1637, P. I, tit. 88, 89, 90; *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 530.

[59] Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000, p. 103–109.

https://biblioteca-digitala.ro

un părinte sau tutore acordă fetei acest drept în fața unei instanțe laice sau ecleziastice; lipsa consemnării documentare nu se poate explica decât prin faptul că această practică a decurs în mod firesc, prin buna înțelegere și grija părintească sau familială față de bunăstarea și viitorul fetelor. Cu totul altfel stau lucrurile în cazurile devenite problematice, în care dreptul sfertului de fată este solicitat sau disputat în scaunele de judecată regal[60], voievodal[61] sau comitatens[62]. Este interesant de remarcat faptul că în toate exemplele întâlnite femeile își cer dreptul fie de la frați, fie de la rude colaterale; nu am întâlnit nicio situație în care o fiică să își reclame tatăl în fața scaunului de judecată, ceea ce ne determină să presupunem că majoritatea problemelor ivite au fost provocate de reaua intenție și de interesul uneori meschin al celorlalte rude, dispuse să încerce să eludeze acordarea acestui drept în lipsa tatălui decedat. Am mai putea adăuga că aproape toate procesele declanșate de acest drept al femeilor se leagă de atribuirea sau convertirea sfertului de fată în posesiuni funciare. O motivație suficientă considerăm pentru ca moștenitorii pe linie masculină, direcți sau colaterali, să încerce să stopeze un asemenea transfer de proprietate, chiar dacă el a fost făcut, de regulă, din proprietățile achiziționate în timpul vieții de tată și nu din vechiul patrimoniu familial. Pentru a proteja dreptul de stăpânire funciară al fetelor părinții donatori au obținut scrisori privilegiale din partea autorităților comitatense sau regale, redactate corespunzător în cadrul locurilor de adeverire care au proliferat la nivelul regatului în veacurile XIII–XIV[63].

De exemplu, în 19 iulie 1370[64] nobilele doamne Caterina, Elisabeta, Barbara și Elena, fiice și nepoate ale unui Petru Bodon de *Partas* au solicitat în fața arhidiaconului de Timiș și a episcopului de Cenad ca fratele lor, Iacob Bodon, să le dea *quarta filiali* din posesiunile *Partas* și *Peturlaka*. După mai multe amânări se va ajunge la fața locului pe acele posesiuni, care vor fi împărțite în 4 părți egale, atribuindu-se femeilor sfertul cuvenit. Un amplu

---

[60] În 1387 Caterina și Margareta, fiicele răposatului Nicolae Himfi, solicită în fața regelui dreptul la sfertul filial care li s-ar cuveni în urma împărțirii averii familiei Himfi între urmașii cunoscuților frați Benedict, Petru și Nicolae Himfi. Ortvay, *Temes*, p. 145,

[61] În 14 iunie 1398 Grigore de *Apachya* se află în proces cu Ladislau de *Chalya* pentru dreptul la *quarta puellaris* al mamei sale, doamna Neste. Litigiul, desfășurat în comitatul Arad, ajunge în fața voievodului Știbor al Transilvaniei, unde-și va găsi rezolvarea. Ortvay, *Temes*, p. 278.

[62] Comitele de Timiș, Filippo Scolari, i-a solicitat în 3 iulie 1416 lui Ștefan Himfi de Remetea să rezolve doleanțele Margaretei, fiica lui Ladislau de Belinț privitoare la sfertul filial cuvenit în posesiunile părintești. Wenczel Gustáv, *Okmánytár Ozorai Pipo tőrténetébez*, în „Történelmi Tár", Budapest, 1884, p. 419.

[63] Susana Andea, *Actul scris și valoarea lui probatorie în practica judiciară din Transilvania (sec. XIII–XIV)*, în „Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu Cluj-Napoca", tom LIII, 2014, p. 200–202.

[64] Ortvay, *Temes*, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro

proces a avut loc în anii 1390–1391[65] între moștenitoarele lui Nicolae Himfi (Caterina și Margareta) și rudele lor colaterale din aceeași familie (mătușă, veri, nepoți), finalizat cu acordarea unei pătrimi din averea răposatului Nicolae (mort fără urmași pe linie masculină) către fiicele sale.

În anumite cazuri, chestiunea sfertului filial a reverberat peste timp, ajungând să producă efecte peste mai multe generații. S-au declanșat astfel procese complexe, derulate timp de ani de zile, în cadrul cărora s-au prezentat acte, s-a cerut depunerea jurământului sau s-a ajuns la rehotărniciri de moșii, o întreagă cazuistică care trădează uneori adevărate bătălii juridice. În 24 noiembrie 1337[66], bunăoară, doamna Elisabeta, văduva comitelui Mannus, se plângea în fața Capitlului din Cenad în numele său și al fiilor săi, că în urmă cu mai mulți ani străbunicul ei i-a dat în contul sfertului de fată, jumătate din moșia *Rabe* din comitatul Timiș, împreună cu scrisoarea privilegială. Cum însă acest act doveditor s-a distrus în timp, Benedict și Ioan, fiii lui Grigore, au refuzat să permită văduvei să își exercite dreptul de stăpânire. Prin intervenția forului capitular s-a mers la fața locului unde au fost trasate hotarele acelei părți de moșie care a revenit Elisabetei și fiilor săi, la care s-a adăugat și suma de 25 de mărci, probabil ca plată a cheltuielilor de judecată la care au fost condamnați pârâții.

Un alt caz s-a desfășurat în perioada anilor 1366–1368 între Marcu, fiul lui Nicolae de *Ikus* (în numele său și al nobilelor doamne Kacho, Elisabeta și Caterina, rudele sale) și nobilii Stanislau, Carapciu, Ladislau și Nicolae, români din Țara Românească, donați de Ludovic I cu moșii în Banat. Motivul litigiului a fost posesiunea *Olykus* (Icușul de Jos), pe care Marcu și nobilele doamne au stăpânit-o în baza unui vechi act de donație datând din anul 1288, act prin care frații banului Teodor de *Veyteh* au conferit această moșie ca pătrime cuvenită surorilor lor, Caterina și Agneta, ai căror moștenitori s-au dovedit a fi Marcu și nobilele doamne sus-numite. Mai mult, aceștia i-au acuzat pe nobilii români că folosesc fără încetare cea mai mare parte a moșiei Icușul de Jos încercând să o alipească astfel moșiei lor, Icușul de Sus. În contrapondere, pârâții au acuzat la rândul lor faptul că Marcu și rudele sale feminine au hotărnicit opt sate românești din moșia lor Icușul de Sus, despre care au ajuns să susțină că aparțin de fapt de Icușul de Jos. Cum, în afara privilegiului din 1288 nicio parte nu a mai putut prezenta vreun act de hotărnicire, în 1368[67] regele ordonă să se meargă la fața locului pentru o nouă rehotărnicire, cerând în mod expres ca aceasta să fie făcută de fiii lui Posa de Szer, cel care în calitate de comite a deținut cândva această moșie ca *honor*, deci cunoștea adevăratele hotare ale celor două moșii. Se pare că

---

65 Ortvay, *Temes*, p. 191; Pesty, *Krassó*, III, p. 217.
66 Fekete, *Temesi bánság*, p. 280/c.
67 *DRH*, C, vol. XIII, p. 483; M. Holban, *Deposedări și judecăți*, p. 107–108.

https://biblioteca-digitala.ro

de-abia în 1371[68] rehotărnicirea a fost finalizată, fiecare din cele două părți rămânând cu partea sa de stăpânire.

În sfârșit, alt proces care a trenat în timp și a pornit tot de la *quarta puellaris* s-a desfășurat între anii 1408 și 1415 și i-a implicat, pe de-o parte, pe magistrul Paul, fiul lui Mayos de Oszlar, iar pe de-altă parte pe mai mulți nobili din *Ffanchbalaka* și Voiteni (*Veyteh*). În fapt, Paul de Oszlar a solicitat de la aceștia din urmă a patra parte din posesiunile *Variotelek, Peterfalwa, Apafaya, Teremi, Vaselew* și *Voiteni* din comitatul Timiș, care i s-ar fi cuvenit bunicii sale ca *jus quartalia*. Aceste posesiuni ar fi trebuit să fie date în principiu nobilei doamne de antecesorii părților în cauză cândva la sfârșitul secolului XIV. Acuzații au pretins că acest sfert filial a fost onorat, însă actele doveditoare ar fi fost distruse atunci când locuințele lor au fost jefuite de răufăcători, așa că nu pot proba acest lucru. Pe de altă parte, Paul de Oszlar a spus că, în realitate, sfertul filial nu a fost dat și nu au existat astfel de acte care să certifice acest fapt. Cum judecata din anul 1408 a fost socotită nesatisfăcătoare de comitele de Timiș, Filippo Scolari, acesta cere în 1415[69] reluarea procesului și ieșirea la fața locului, unde s-a făcut o împărțire foarte minuțioasă a acestor posesiuni din care Paul de Oszlar a primit a patra parte cuvenită.

Nu întotdeauna atunci când sfertul de fată a fost atribuit în posesiuni funciare femeile s-au lovit de reaua credință a rudelor lor. Dovadă stă un document din 8 noiembrie 1355[70] prin care vicecomitele de Caraș și juzii nobiliari certifică faptul că nobila doamnă Caterina și fiii săi au primit de la Nicolae de *Chortow*, fratele Caterinei, 1/3 din moșia *Guluez* (Giulvăz) în contul sfertului de fată. Deoarece aceasta a constat într-un deal și un pământ nelucrat pe care de obicei se planta vie, stăpânii din Giulvăz au socotit potrivit să mai adauge acelei părți de moșie și câteva sesii cu pământ de arătură, cu condiția însă că dacă aceste posesiuni ar urma să fie înstrăinate de nobila doamnă sau de familia ei, ele să revină donatorilor.

În sfârșit, în anumite circumstanțe, se parte că *quarta puellaris* a fost convertită în animale, după cum reiese dintr-un document datat în 9 martie 1422[71] prin care reprezentanții Captilului din Cenad reglementează litigiul dintre nobila doamnă Caterina, văduva lui Petru de *Gyond*, și ruda sa Stanislau, fiul lui Nicolae de Recaș. Potrivit conținutului documentar, Caterina ar fi avut dreptul la o pătrime (*jus quartale sew quarta filialis*) din patrimoniul familiei nobiliare de Recaș. Cu consimțământul ei și în prezența a câtorva bărbați de mărturie, această pătrime a fost convertită în animale,

---

68 Pesty, *Krassó*, III, p. 115.
69 Ortvay, *Temes*, p. 496.
70 *DRH*, C, vol. X, p. 371.
71 Ortvay, *Temes*, p. 574.

https://biblioteca-digitala.ro

respectiv în 10 boi și 4 vaci. Cum însă Stanislau nu și-a onorat datoria, fiind plecat alături de comitele de Timiș, Filippo Scolari, în campania împotriva husiților, iar această întârziere a produs văduvei o serie de pierderi, s-a cerut ca acestea să fie compensate prin adăugarea sumei de 6 florini în monedă nouă. Într-un final, Stanislau a dat rudei sale 10 boi și 7 *pecora et pecudes*, plus suma de 6 florini, aranjament acceptat de văduvă și de copiii ei.

În mod firesc, atunci când femeile și-au recăpătat dreptul filial în instanță, probabil că a fost nevoie și de acte care să probeze faptul că nobilii împricinați au onorat această obligație. Un asemenea act datează din 1 mai 1400[72] și certifică faptul că Petru de *Themerdekeghaz* a declarat în fața Capitlului din Cenad că a dat *ius quartale* constând din părți din posesiunile *Themerdekeghaz* și *Kuche* nobilei doamne Caterina și fiicelor sale, Susana și Agatha.

Am mai putut constata că, în anumite circumstanțe, *quarta puellaris* a devenit obiect de tranzacție funciară, aducând beneficii femeilor implicate în asemenea acțiuni. În 16 decembrie 1355[73] nobila doamnă Margareta, fiica comitelui Posa de Szer și soție a lui Ladislau Lackfi, cumpără moșia *Ozelew* din comitatul Cenad de la nobila doamnă Lucia, fiica lui Albert de Zuha din comitatul Borșod pentru suma de 100 de mărci în dinari dubli. Ceea ce atrage atenția este faptul că ambele doamne își tranzacționează bunurile obținute din drepturile lor filiale: Lucia își vinde sfertul filial, în timp ce Margareta cumpără acea moșie cu bani din darurile de nuntă și din lada de zestre[74].

În alte cazuri însă, femeile au fost blocate în instanță atunci când au intenționat să își înstrăineze sfertul filial, așa cum s-a întâmplat în 1382[75] când Caterina și Elena, fiicele lui Ștefan de *Kayand* au fost oprite de Andrei Chep de Gherteniș și fiii săi să vândă, zălogească sau înstrăineze a patra parte din posesiunile *Beuldre*, *Bykach* și *Budun* situate în comitatele Torontal și Timiș.

Legat tot de *quarta puellaris* ar mai fi de adăugat și unele cazuri speciale, care s-au constituit mai degrabă în excepții de la regulă, fiind foarte rar întâlnite. Ne referim astfel la situția în care, de pildă, sfertul filial a fost acordat femeilor nobile căsătorite cu un nenobil[76], dovadă stând cazul deja

---

[72] *Ibidem*, p. 289.

[73] *DRH*, C, vol. X, p. 389.

[74] Se pare că nobila doamnă Margareta nu a pregetat să își investească dota și darurile de nuntă în posesiuni funciare, căci în anii 1356 și 1358 ea mai achiziționează două moșii, *Zeleus* și *Zenthmiklos* (aceasta din urmă pustie însă, dar cu o biserică de piatră dedicată Sf. Nicolae) din comitatul Cenad pentru suma de 200 de mărci luată tot din lada sa de zestre. *DRH*, C, vol. XI, p. 20, 321, 323.

[75] DL 52425.

[76] În acest caz, Werböczy avea să stipuleze că sfertul de fată se acorda în pământ pentru ca femeia nobilă să nu-și piardă statutul nobiliar. *Apud* János M. Bak, *Introduction*, în vol. „Custom and Law in Central Europe", edit. Martyn Rady, Cambridge, 2003, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

discutat al Anei, fiica lui Neagu de Recaș căsătorită cu Ștefan *Twrwk*, căreia însuși regele îi acordă în anul 1404 a patra parte din stăpânirile tatălui, respectiv din moșiile Recaș, *Morsina* și Icuș cu satele aferente. De asemenea, tot ca o excepție de la regulă considerăm că a fost și cazul în care femeia a renunțat de bunăvoie la sfertul filial datorită cuantumului mai mult decât îndestulător al dotei și darurilor de nuntă, după cum am văzut în paginile anterioare că a procedat în 1346 Margareta, fiica lui Paul de Szer și soție a unui vicecastelan de Hațeg, care își scutește rudele să îi mai dea *ius quartalia*.

Nu putem încheia discuția legată de dreptul de înzestrare a femeilor fără a prezenta și cazurile în care mame și fiice își cer împreună în instanță atât dota și darurile de nuntă, cât și sfertul filial. Trebuie spus că ponderea acestor mărturii scrise este foarte mică. Observăm în schimb că au fost cauze complexe, generate fie de moartea subită a soțului/tatălui, fie de faptul că nu au fost soluționate la timp.

Un exemplu semnificativ l-am găsit într-un document datat în 17 mai 1332[77], parte a unui caz mai amplu care a presupus atât implicarea forurilor ecleziastice, cât și regale. În principiu, se pare că în 1329, prin intermediul episcopiei de Cenad, moșia *Beez* din comitatul Cenad a fost divizată în două părți: o jumătate a fost vândută pentru 100 de mărci unui grup de nobili pentru serviciile lor militare, în timp ce cealaltă jumătate a fost dată pentru doar 50 de mărci nobilei doamne Ana, văduva lui Dimitrie de *Galya*, și fiicei sale Clara, cu drept de stăpânire perpetuă, pentru a nu rămâne fără moștenire. Partea respectivă de moșie a reprezentat echivalentul dotei și a sfertului de fată și a constat în pământ arabil, pescării, sesii și jumătate din pădurea *Palataerde*. Situația s-a complicat câțiva ani mai târziu, în 1338[78], prin intervenția arhiepiscopului de Strigoniu, care a susținut în fața scaunului de judecată regal că aceste proprietăți ar fi aparținut familiei sale. În susținerea dreptului său, Ana a prezentat scrisorile privilegiale emise în 1329 și 1332 de capitlurile din Arad și Cenad. În final, se pare că s-a ajuns la un compromis menit să împace ambele părți și să protejeze în egală măsură drepturile celor două femei: acestea au renunțat la stăpânirea asupra pădurii *Palataerde* pentru 25 de mărci de Buda, păstrând în schimb celelalte posesiuni, inclusiv dreptul de patronat asupra bisericii Sfântului Ioan Evanghelistul aflată pe terenul public.

În multe cazuri, moartea unui nobil fără urmași pe linie masculină a vulnerabilizat situația văduvelor și a fiicelor sale deoarece, fără reglementări prealabile, stăpânirile sale reveneau regelui care putea dispune de ele după bunul său plac. Într-o asemenea situație s-au aflat în anul 1364[79] văduvele lui

[77] Fekete, *Temesi bánság*, p. 203.
[78] *Ibidem*, p. 290.
[79] DL 91703.

https://biblioteca-digitala.ro

Ştefan, Dimitrie şi Blasiu de *Chulak*, precum şi fiicele lui Ştefan şi Dimitrie când, în 30 aprilie, Ludovic I donează moşia *Gyroltbaza* din comitatul Arad ce aparţinuse lui Blasiu de *Chulak* (mort fără urmaşi pe linie masculină) fiilor şi nepoţilor lui Posa de Szer. După numai o lună, în 30 mai, în momentul punerii în stăpânire a familiei Szer, văduvele şi fiicele sus-amintite s-au împotrivit cerând dotele şi sfertul filial cuvenit. Din păcate, nu s-a păstrat decizia finală în acest caz.

Spectaculos este pentru demersul nostru şi exemplul furnizat de istoricul familiei Himfi. Ştim astăzi că în anii 1377–1378[80] şi 1389[81] aceasta a trecut printr-o serie de acţiuni de partajare a marelui lor domeniu bănăţean în urma dispariţiei creatorilor săi, în primul rând banul Benedict Himfi, precum şi fraţii săi, Petru şi Nicolae, cei care au format împreună „un bloc puternic, unit în interese şi solidar în apărarea lor”[82]. Pe fundalul acestor dispute, în 13 iunie 1387[83], Sigismund de Luxemburg se adresează Capitlului din Cenad cerându-i să soluţioneze problema intervenită între ramura masculină a familiei, reprezentată de nepoţii lui Benedict Himfi (Basilius, Benedict, Cirinus şi Nabor) şi cea feminină, ce le-a cuprins pe nobila doamnă Elena, văduva lui Nicolae (fratele lui Benedict) şi pe fiicele sale, Caterina şi Margareta, ale căror interese au fost susţinute în faţa scaunului de judecată de Andrei Dancs de Macedonia, soţul Caterinei Himfi. Din ceea ce trădează documentele se poate presupune că în cadrul partajării numeroaselor posesiuni, urmaşii pe linie masculină ai familiei au încercat să eludeze drepturile femeilor, care şi le solicită în instanţă; a fost vorba de dota şi darurile de nuntă ale văduvei şi *quarta puellaris* pentru cele două fiice. Regele a recomandat forului de judecată să respecte atât dreptul de stăpânire al moştenitorilor, cât şi solicitările îndreptăţite ale petentelor, iar dacă va exista o împotrivire, ea să fie soluţionată în faţa scaunului de judecată regal. Cum documentele nu mai semnalează alte acţiuni judiciare, se poate presupune că înţelegerea a fost respectată şi a mulţumit ambele părţi.

Numai că peste câţiva ani s-a ajuns la o acţiune similară între urmaşele lui Nicolae Himfi, menţionate anterior, şi cealaltă ramură masculină a familiei, reprezentată de Ştefan de Remetea, fiul lui Petru Himfi. În 17 august 1391[84] Capitlul din Arad adevereşte faptul că s-a ajuns la o înţelegere între Ştefan de Remetea şi mătuşa şi verişoarele sale, prin care nobilul Himfi îşi păstra

[80] *Documente privind istoria României*, C, Transilvania, vol. I, Bucureşti, 1951, p. 571.
[81] Pesty, *Krassó*, III, p. 185.
[82] M. Holban, *Deposedări şi judecăţi*, p. 72. Este suficient să amintim faptul că Benedict Himfi a deţinut în diverse momente, între anii 1361–1380, atât înalta demnitate de ban al Bulgariei, cât şi pe cele de Ban de Severin sau comite de Maramureş, Satu Mare, Ugocea, Pojon, Timiş, Caraş şi Cuvin.
[83] Ortvay, *Temes*, p. 145.
[84] Pesty, *Krassó*, III, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro

posesiunile sale din comitatul Caraş, angajându-se în acelaşi timp să cedeze moştenitoarelor o parte din posesiunea *Moyafalva*, împreună cu o moară[85] în contul obligațiilor ce îi reveneau.

În sfârşit, o altă reglementare a drepturilor femeilor s-a realizat în 20 mai 1424[86] în cadrul familiei Chep de Gherteniş. Este vorba despre înțelegerea la care au ajuns în fața instanței comitatului Caraş nobila doamnă Caterina, văduva lui Iacob Chep şi fiicele sale, cu Andrei Chep şi fiii săi; cum Iacob a murit fără urmaşi pe linie masculină, posesiunile sale au revenit de drept fratelui său Andrei. După câte se pare, acesta din urmă, respectând memoria fratelui său, a declarat că a redat văduvei sale zestrea şi darurile de nuntă, iar posesiunile lui Iacob le-a împărțit în patru părți egale pentru a putea da sfertul cuvenit nepoatelor, care ar fi urmat să le dețină până la măritiş, după care Andrei urma să aibă posibilitatea să le răscumpere.

Considerații finale

Introspecția în imaginarul feminin medieval bănățean pe care ne-am propus-o, s-a fundamentat în mod exclusiv pe documente de epocă, singurele care pot arunca o oarecare lumină asupra unui subiect văduvit de substanță în lipsa unor surse mai variate de informare. Ne-am focalizat cercetarea asupra veacului al XIV-lea și a primei jumătăți a secolului al XV-lea din motive obiective; după „tăcerea" prelungită a actelor de cancelarie din secolele precedente, de acum prezența femeii, cu precădere nobile, din comitatele medievale bănățene începe să se facă simțită în documente, nu în mod spectaculos, dar suficient pentru a se putea creiona anumite trăsături evolutive care considerăm că pot fi extrapolate la nivelul universului social nobiliar al vremii. Prezentările statistice au încercat să cuantifice prezențele feminine în cadrul informației documetare, rezultând anumite tipare care considerăm că se apropie destul de mult de realitățile sociale ale epocii.

Din ansamblul problematicilor care au decurs din informația documentară analizată ne-am oprit asupra căsătoriei, eveniment definitoriu al existenței feminine, la care am alăturat problemele suscitate de dreptul de moștenire și de înzestrare al fetelor. Am remarcat faptul că în conținutul actelor de cancelarie au răzbătut mai puțin sau aproape deloc situațiile obișnuite, care s-au conformat regulilor și tradițiilor acelor timpuri. Ceea ce am putut surprinde au fost, în opinia noastră, situații particulare, excepții de la regulă sau cazuri care au devenit litigioase, un ansamblu de particularități care însă considerăm că au capacitatea de a nuanța modul în care femeia a fost percepută și s-a manifestat în spațiul familial și social al epocii. Poate că toate aceste cazuri particulare întregesc mai bine tabloul general

[85] Octavian Răuț, *Morile medievale din Banat*, în „Banatica", 12/II, 1993, p. 28–29.
[86] Pesty, *Krassó*, III, p. 305; *Ibidem*, II/1, 190.

https://biblioteca-digitala.ro

al societății în care existența feminină s-a desfășurat și ne dovedesc faptul că limitele și barierele sociale sau juridice au fost mai flexibile, în concordanță cu ceea ce realitățile societății medievale permit să se întrevadă. Nu putem să nu menționăm faptul că am regăsit femeile nobile participând în tranzacții funciare, moștenind pământuri, nu numai zestrea și bunurile dotale sau judecându-se pentru drepturile lor în fața forurilor competente locale sau centrale. Informațiile documentare de epocă indică fără dubii faptul că femeile nobile stăpâneau și în acea vreme pământuri arabile, grădini, fânețe, case, bani, iobagi, animale, podoabe și veșminte prețioase, adevărate averi provenite fie din zestrea dobândită de la părintele nobil, fie din agoniseala de-o viață, în urma căsătoriilor, contractelor de vânzare-cumpărare sau a zălogirilor pe care le-au întreprins. O dovadă în plus că femeia epocii medievale nu a fost nici neajutorată, nici neprotejată, în pofida constrângerilor generate de tradiție, de statut juridic sau de legislație.

The woman's image in the Banat medieval documents (1300-1450)

ABSTRACT

The introspection of the Banat medieval feminine imagine I proposed to tackle was exclusively founded on documents of that time, the only ones that could somehow turn it to account, as the subject is not completed with more various sources. By focusing my research on the 14th century and the first half of the 15th one, I took into consideration some objective reasons; after the long "silence" of the documents belonging to the previous centuries, the woman's presence, especially of the noble one, had taken shape if not spectacularly, then enough to let us sketch some evolutionary feature which I believe to be extendable to the social nobiliary universe of the time being. The statistic reports tried to quantify the feminine presence in documents, some patterns being drown out; I do consider that them are sufficiently close to the social realities of that epoch. We also can meet the noble women as taking part in financial transactions, being heiresses of lands apart from their dowry, or going to low for their rights in local or central competent forums. The documentary data clearly show up that the noble women owned at that time lands, gardens, hay fields, houses and currency, serfs, cattle and precious jewels and garments, all of them being true estates they inherited from their noble parents or got along their life time through marriages, through transactions or pledges. Not for once the documents stipulated that certain belongings had been got by the noble women from their own revenues, frequently being obtained during their widowhood.

https://biblioteca-digitala.ro

Livia MAGINA

Amprente feminine într-un oraș de frontieră: femeile în societatea urbană din Caransebeș în epoca modernă timpurie*

Muzeul Banatului Montan,
Reșița, Bdul Republicii, nr. 10,
E-mail: liviamagina@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: orașe, periferie, femei, secolele XVI–XVII, Principatul Transilvaniei

KEYWORDS: towns, periphery, women, the 16th–17th centuries, the Principality of Transylvania

Problema poziției femeii în societatea premodernă poate fi considerată o temă cunoscută, oarecum frecventă în istoriografie, cel puțin în cea occidentală[1]. Pentru societatea urbană aflată la periferia Principatului Transilvaniei nu se regăsesc studii în acest sens, ci doar unele care analizează situația femeilor în marile centre urbane transilvănene, precum orașul Cluj[2] ori chiar pentru întregul teritoriu

* Prezentul studiu a beneficiat de suportul financiar oferit de proiectul MINERVA-Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală; cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect co-finanțat de Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

[1] J. Le Goff, *Omul medieval*, București, 1987; Joseph and Frances Gies, *Life in a medieval city*, London, 1969.

[2] Enikő Rüsz-Fogarasi, *Statutul juridic al femeii în familiile burgheze din Clujul secolului al XVI-lea* în „Caiete de antropologie istorică", an II, 2003, nr. 1 (3), p. 7–16; Idem, *Câteva aspecte privind statutul văduvelor în Cluj în perioada premodernă* în *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*, ed. Laurențiu Rădvan, Iași, 2007, p. 53–66. În același registru se înscriu și studiile Șaroltei Solcan, *Negustoresele din Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Mediaevalia Transilvanica", tom V–VI, 2001–2002, nr. 1–2, p. 35–54.

https://biblioteca-digitala.ro

intra și extracarpatic[3] sau cu referire doar la destinul unor femei care au trăit în arealul ungar[4]. Soarta femeilor din teritoriul bănățean a fost analizată în studii punctuale care însă nu reușesc sa acopere întreaga problematică[5]. Dacă trăiește diferit o femeie, nobilă, soție de negustor, servitoare, țărancă de la periferie sau țigancă dintr-un târg de frontieră, aflat sub presiunea permanentă a unor eventuale atacuri, față de orășence din localitățile mai sigure ori dacă este statutul femeilor din aceste orașe superior față de clișeul cunoscut tocmai datorită faptului că orașul se află la periferia Principatului, sunt doar câteva dintre întrebările de la care am pornit în acest demers.

Periferia, geografic vorbind față de centrul Principatului, provine din situarea teritoriului montan al Banatului în proximitatea teritoriilor otomane. Centrul urban despre care discut se diferențiază și social de restul Transilvaniei, fiind constituite majoritar din populație cu statut nobiliar, ceea ce modifică oarecum și percepția asupra femeilor.

Este vorba despre localitatea cu caracter urban care s-au aflat pe granița sudică a Principatului Transilvaniei, și anume Caransebeș (dar în aceeași situație se află și Lugojul). Apropierea graniței și constanta amenințare otomană, fapt resimțit pregnant mai ales în secolele XVI–XVII în timpul vieții a trei generații, trebuie să fi avut consecințe asupra cotidianului. În întreaga Europă, o bună parte din orașele medievale și, prin extensie cele moderne timpurii, s-au bucurat de autonomie în plan administrativ, precum și de anumite libertăți și drepturi. În acest sens, orașele și-au scris propriile corpusuri de legi și statute orășenești, făcându-și astfel publice privilegiile, libertățile, limitările[6]. Potrivit statutului lor juridic, localitățile cu caracter urban se împart în două categorii distincte, târguri și orașe. Variațiile geografice și istorice dintre orașe în termeni de mărime, funcție sau caracteristici politice și instituționale fac definirea orașelor destul de dificilă. Orașele mici însă au fost o constantă a teritoriului european,

---

3 Șarolta Solcan, *Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul mediu*, București, 2005; Georgeta Fodor, *Destine comune: viața femeilor între public și privat. Țara Românească, Moldova și Transilvania (secolele XV–XVI)*, Cluj-Napoca, 2011.

4 O serie de studii în acest sens vezi la Ildikó Horn, *Mozaic premodern: studii de istorie premodernă*, Cluj-Napoca, 2011. Mulțumesc doamnei profesoare Enikő Rüsz-Fogarasi pentru punerea la dispoziție a acestui volum.

5 Livia Magina, *Un destin feminin în Banatul sfârșitului de secol XVI: Barbara Moise* în „Analele Banatului", S.N., Arheologie–Istorie, XIX, 2011, p. 285–296; Ligia Boldea, *Examining the Status of the Noble Women in 16th–17th Century Banat*, în „Brukenthalia. Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei" 3, 2013, p. 28–35.

6 Pentru zona aferentă Regatului maghiar S. Kolosvári, K. Óvári, eds., *Monumenta Hungariae Juridico-Historica. Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*, vol. I–VIII, Budapest, 1885–1897.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind de cinci ori mai numeroase decât celelalte aşezări cu caracter urban puse împreună[7].

Pál Engel opinează că pe teritoriul Regatului medieval maghiar s-a dezvoltat, începând cu secolul al XIV-lea, o reţea de peste 800 de târguri şi oraşe[8]. În mod similar teritoriului european, stăpânul teritorial, identitatea instituţională, caracterul comercial, respectiv poziţia pe ruta negustorilor, au concurat la coagularea caracteristicilor tipului de târg/oraş şi în Banat. Principalele centre urbane ale Banatului au fost Timişoara, Caransebeş, Lipova şi Lugoj, singurele care au ajuns la adevăratul atribut al urbanităţii în teritoriul amintit, cu menţiunea că majoritatea târgurilor bănăţene s-au dezvoltat în zona de câmpie a provinciei. Printre cele reprezentative se numără Cenadul, până la 1552 centrul unei episcopii catolice, Caraşova, Căvăran, Chery, Recaş, Becicherecul Mare (azi Zrenjanin), Frumuşeni (Sződi), Marginea sau Făget.

Caransebeşul a fost al doilea oraş din Banat ca mărime şi importanţă, după Timişoara. Caracterul aparte este dat de structura sa etnică, preponderent românească, unul dintre puţinele oraşe de acest tip din regatul ungar. Este numit *civitas nostra regia*, beneficiază şi de dreptul de Buda iar nivelul de aplicare al acestor consecinţe pozitive ce decurg din sus-numitul drept, se poate cuantifica din numirea consecventă, chiar în documentele emise sub sigiliu propriu, drept *oppidum* şi apoi *civitas*. Cu toate că locuitorii Caransebeşului se bucurau de numeroase privilegii şi imunităţi, inclusiv de dreptul cetăţii Buda, oraşul nu şi-a pierdut niciodată caracterul de proprietate regală sau princiară. Această calitate a devenit pregnantă, îndeosebi după 27 septembrie 1615, când Dietele enumeră târgurile Caransebeş şi Lugoj, dar şi Căvăran printre bunurile fiscale ale Principatului ardelean[9].

Din nefericire nu dispunem pentru niciunul dintre aceste oraşe de vreun document administrativ de tipul urbariilor ori al conscripţiilor din care să rezulte date demografice, respectiv aprecieri asupra numărului aproximativ al locuitorilor, cu atât mai puţin al femeilor. S-a estimat pentru Caransebeş că populaţia ar fi putut fi de aproximativ 3000 de locuitori. *Residenza di nobili*, pe drept cuvânt, cum a fost Caransebeşul numit la finalul secolului

---

7 S.R. Epstein, ed., *Town and Country in Europe 1300–1800*, Cambridge, 2001. Despre oraşele mici vezi şi Simion Câlţia, *Aşezări urbane sau rurale? Oraşele din Ţările Române de la sfârşitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, Bucureşti, 2011.

8 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei Medievale 895–1526*, Cluj-Napoca, 2006. Pentru secolul al XIV-lea însă, Fügedi Erik în *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorrol*, Budapest, 1981, consideră această cifră ca fiind eronată.

9 *Monumenta Comitialia Regni Transilvanie. Erdély országgyülési emlékek*, ed. Szilágy Sándor, vol. VII, Budapesta, 1881, p. 281; vol. XI, Budapesta, 1886, p. 80–82, 110 (în continuare *MCRT*).

https://biblioteca-digitala.ro

al XVI-lea, oraş atipic, a avut între acești locuitori în mod majoritar persoane cu statut nobiliar, mici nobili rurali aclimatizați aici, deoarece, cu toate că sunt surprinși documentar ca având posesiunile în satele înconjurătoare, au avut domiciliul în oraş, unde, de asemenea, posedau case, curți sau alte imobile, cum ar fi mori sau terenuri plantate cu viță-de-vie.

În acest cadru spațial și social își fac simțită prezența și personajele feminine ale epocii. Activitatea cotidiană, în marea ei majoritate, pentru femei se petrece în interiorul casei. Cele 300 de case din Caransebeş, cu acoperişuri de lemn[10], și care, la 1564 când *tutte le case di legno, ma assai uistose et ben accomodate*[11], au închis între pereții lor sute de gesturi zilnice ale femeilor. Putem imagina orăşence în spațiul public în multe ipostaze. Viața socială din afara locuinței s-ar fi putut petrece în piața din interiorul zidurilor care se ținea săptămânal în ziua de joi. Cu toate că nu deținem informații documentare despre existența unor facilități alimentare de tip urban, cum ar fi măcelăriile ori brutăriile, le putem presupune prin însăși caracterul primar al orașului, acela comercial. O altă zonă din afara propriei case este biserica ori casa primăriei[12]. În afara zidurilor oraşului, în suburbii, femei făcând parte din orăşenimea mai puțin înstărită au putut târgui cele necesare traiului dintr-o altă piață, piața suburbiei.

Cum se regăsesc femeile în acest târg/oraş, relativ de mici dimensiuni, cu populație preponderent cu statut nobiliar, oraş aflat în mod constant sub amenințarea otomană, cu negustori aflați în trecere spre Transilvania[13]? Descrierea femeilor din Banat făcută de către Francesco Griselini, chiar dacă provine de la peste un secol distanță de epoca analizată, ajută la formarea unei imagini palpabile asupra portului femeii bănățene care, mai ales în mediul rural, trebuie să se fi schimbat foarte puțin: *Deasupra unei cămăși care ajunge până la glezne, româncele îmbracă o altă haină, constituită atât în față cât și în spate din două bucăți de lână, țesute... întotdeauna însă de culoare roșie, albastră sau galbenă și cusute cu un chenar lat din franjuri multicolore... În afară de aceasta, mai poartă un fel de laibăr scurt, fără mâneci, iar în timpul ierni îmbracă peste acesta un cojoc din piei de miel sau de oaie... Cât timp sunt necăsătorite româncele umblă cu capul descoperit și cu părul împletit. Femeile căsătorite își acoperă însă capul... cu un văl alb și subțire din pânză, pe care îl trag până sub bărbie...*[14]. Deși nu deținem

---

10 *Călători străini despre Țările Române*, ed. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 534 (în continuare *Călători străini*).

11 *Călători străini*, II, ed. Maria Hoban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1970, p. 317 şi 329.

12 Magyar Tudományos Akademia Könyvtára, Kézirattár, Pesty Frigyes gyűjteménye (în continuare MTAK Pesty Gy.) nenumerotat.

13 Samuil Goldenberg, *Caransebeşul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea*, în „Banatica", 1, 1971, p. 163–177.

14 Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere şi note de Costin Feneşan, Timişoara, 1984, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro

o schiță pentru femeile din mediul urban, trebuie să ne imaginăm că îmbrăcămintea acelora care au trăit în Caransebeșul secolului al XVII-lea a avut anumite similitudini, iar diferențele au fost date de statutul social, mai ales la femei aparținând elitei nobiliare.

Din analiza termenilor folosiți în cele circa 140 de documente de care dispunem pentru perioada secolelor XVI–XVII, pentru a desemna femeile sunt uzitați termeni din care reiese statutul lor social: văduve, femei măritate, fete nemăritate. Sub apelativul *cinstita femeie* se poate sesiza, cel mai probabil, femeia măritată[15] cu o anumită stare socială ori chiar văduvă. Sub această mențiune o regăsim, de exemplu pe *cinstita* femeie Margareta Delcianului -*honesta mulieris*- care era văduva chibzuitului Ioan Cercerița și care, în 1591, locuia într-o casă în apropiere de drumul public, lângă piața orașului[16]. Cu apelativul de *szupughnaza*, jupâniță, doamnă[17], trebuie să fi fost strigate și cinstitele orășence din Caransebeș, chiar și în secolul al XVII-lea. Desigur, femei din elita nobiliară a orașului reperăm tocmai datorită faptului că documentele le menționează astfel: onorata doamnă (*tiszteletes*) Barbara Bucoșnița[18], stimabila persoană nobilă, doamna soția lui Gheorghe Gârliște[19], nobila doamnă Anca Borcia[20], doamna de neam nobil Ana, văduva lui Pavel Ciclean[21] și exemplele pot continua, însă pot fi și simple orășence ca doamna Nea[22], Dregiczoana[23] ori Lența Borca[24], Varvara Pitar[25] ori soția lui Lupu Şărămpău[26].

În afara zidurilor orașului, o lume mai puțin elegantă, formată din orășeni săraci, țigani și poate meșteșugari, toți cu familiile și femeile lor. Chiar dacă memoria documentelor nu a reținut și partea feminină, nu putem ignora faptul că alături de voievodul țiganilor[27] ori în casa țiganului Feța[28] și-au derulat activitatea cotidiană și soțiile ori fetele acestora.

---

15 După observația Şaroltei Solcan în *Femeile din Moldova*.

16 C. Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440–1653)*, Timișoara, 1983, doc. 27 (în continuare Feneșan, *Documente)*.

17 F. Griselini, *op. cit.*, p. 179.

18 MTAK, Pesty Gy.

19 Idem, 1651.

20 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 15.

21 *Ibidem*, doc. 16.

22 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (în continuare MOL), Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Erdélyi Fiscalis Levéltár, F 234, XXII szekrény, fasc. Q, f. 11.

23 MTAK, Pesty Gy.

24 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 54.

25 *Ibidem*, doc. 50.

26 *Ibidem*, doc. 79.

27 MTAK, Pesty Gy.

28 Idem.

https://biblioteca-digitala.ro

Atributul cel mai de seamă al unei localități devenită târg ori oraș este însă acela al existenței unor meseriași coagulați ori nu în bresle. Din nefericire, atât în Caransebeș dar și în Lugoj, spre deosebire de alte localități cu statut urban, nu se poate contura o imagine a unei vieți meșteșugărești care să fi lăsat urme, decât cu puține excepții, și acelea din surse colaterale. Soțiile meșteșugarilor ori ale negustorilor, indiferent de statutul social, sunt destul de dificil de reperat, de altfel meșteșugarii în general ne sunt încă necunoscuți la Caransebeș. Posibilă este existența unei soții de aurar, deoarece în perioada 1615–1637 Valentinus Aurifaber este jurat al orașului, însă alte mențiuni determină doar speculații bazate pe antroponimie (Rotar, Pitar). Tăbăcarii și pielarii din Caransebeș par să fi avut succes în Transilvania[29] precum și țesătorii de pături (*lodices*)[30], însă informații concrete, referitoare la reședința lor sunt dificil de speculat. Probabil unele dintre soțiile lor sunt cele care se regăsesc după câțiva ani de la retragerea din fața *furcilor turcești,* când, de pe poziția ingrată de refugiat în Hațeg, plăteau impozit, specificându-se că sunt din Caransebeș[31].

Femeile despre care au ajuns date până la noi, au fost implicate în procese de moștenire dar și în diverse tranzacții imobiliare, vânzări-cumpărări, zălogiri, schimburi sau chiar donații. Fetele din familii cu situație au constituit o partidă bună, deoarece soțul, cu acordul soției, ori prin împrumut de la aceasta, a putut folosi bunurile ei în scop propriu. Femeia căsătorită, menționată ca soție a unui personaj masculin, dispune de zestrea primită de la tatăl său, precum și de darurile de nuntă. Văduva poate dispune de zestrea ei și de averea soțului atâta vreme cât îi poartă numele iar timp de un an să nu poată fi deranjate de pe moșiile acestuia[32].

Familiile din Caransebeș par să fi avut în medie doi-trei copii, și doar uneori patru sau mai mulți, așa cum este cazul familiei lui Sigismund Fiath, cu șapte băieți, fetele nefiind menționate. Sunt date relative, deoarece aceștia sunt copiii al căror nume apare în documente, în realitate o femeie putând avea mai multe nașteri, însă mortalitatea la naștere, dar și cea infantilă afectează eventuale numărători[33]. Nașterea unui copil de sex feminin

---

29 *MCRT*, II, p. 67–71.

30 *MCRT*, V, p. 199.

31 MOL, F 234, X szekrény, fasc. 11, f. 1–78. Fotocopie în Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj, colecția Fotocopii, (în continuare *Urbariul Hunedoarei*).

32 *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ediție îngrijită de Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, P. III, tit. 25, art. I.

33 Șarolta Solcan, *Femeile în Moldova*, p. 82. Pentru o situație mai detaliată a structurii familiei în secolul al XVII, Idem, *Familia în secolul al XVII-lea în Țările Române*, București, 1999; despre situația copiilor în secolele XV–XVI vezi Katalin Szende, *Gyermekek a történeti kutatásban* în „Város és művészet. Tanulmányok Askercz Éva születésnapjára"= „Soproni Szemle", 2008, p. 250–261.

https://biblioteca-digitala.ro

într-o familie, nobilă ori nu, la oraș sau în mediul rural, implica o serie de consecințe poate adesea nedorite de părinți. Astfel de confesiuni face și Nicolae Bethlen privitoare chiar la nașterea sa, ca fiind primul fiu al tatălui său, după mai multe surori[34]. Fetița, din punct de vedere juridic, în opinia *Tripartitumului* lui Ștefan Werbőczy, se află în grija părinților săi, a tatălui, a fratelui mai mare ori a unui tutore legal. În acest din urmă caz, tutorele orfanului era cel care acționa în numele copilului și administra bunurile acestuia[35], fiind numit tutore cel mai adesea fratele tatălui. Un exemplu de acest fel, și probabil multe alte cazuri nu au ajuns până la noi, este al copiilor Tobias și Elisabeta din familia Fiath. La 1642 atât tatăl, Nicolae Fiath cât și mama, Ana[36], erau decedați. Cei doi orfani urmau să primească tutore, de această dată doi, Gabriel și Ludovic Fiath, verii primari, nepoții de frate ai tatălui lor, fiii tricesimatorului Sigismund Fiath. Indicația din document nu lasă loc de interpretări, tutorii urmau să se ocupe de bunurile celor doi minori *legitima et adulta pueri quidem aetate*, în cazul lui Tobias și pentru Elisabeta *puellae viro emaritationis tempore*[37]. Elisabeta se căsătorea cu Mihai Luncavița iar informațiile despre ea se pierd.

Copilăria însă se termina brusc în momentul în care, după vârsta de 12 ani, fata putea fi logodită și apoi căsătorită. Chiar dacă acest eveniment nu survenea imediat după împlinirea vârstei legale de căsătorie, fata avea toate șansele să contracteze cel puțin două căsătorii, având în vedere că, de regulă, vârsta soțului era mai mare. Căsătorite de mai multe ori, au devenit mame vitrege nevoite fiind apoi să plătească, după moartea soților lor, zestrea fetelor. Magdalena, soția lui Lupu Tincovan, care avusese o căsătorie cu Ioan Șișman, despăgubea în 1597, după moartea lui, pe fiica Cătălina, soția lui Gheorghe Moise, fiică avută de Lupu probabil dintr-o căsătorie anterioară. Cătălina mărturisea în luna septembrie a acelui an că fusese îndestulată de

---

34 *Eu am fost fiul întâi născut al tatălui meu, și cu atât mai drag cu cât înaintea mea tatăl meu a avut deja trei fiice, un lucru foarte trist în această familie în care bunurile nu erau ale fetelor*, Nicolae Bethlen, *Descrierea vieții sale de către el însuși*, în românește de Francisc Pap, Cluj-Napoca, 2007, p. 52. Un asemenea caz de interzicere la moștenire pe linie feminină este și cel al familiei Peica, deoarece începând cu anul 1597, femeilor din această familie le era refuzat accesul la moștenire, Feneșan, *op. cit.*, doc. 37.

35 *MCRT*, X, p. 439: *Ha kik valamely árváknak tutorságát magokra vállalják, hogy tutorságokról számot adni és az tékozlott jókról eleget tenni az országnak decretuma szerént tartozzanak, végeztetik.Látunk, kegyelmes urunk, nem kicsiny fogyatkozásokot némely nem jó lelkiismérető emberekben is, kik valamely árváknak tutorságokat magokra vévén, tékozolják, vesztegetik jovokot, és számot is nem akarnak adni. Tetszett azért minékünk is egész országúl, három nemzetűl, hogy efélékről observáltassanak az decretalis locusok, és ha kik az ellen cselekednek, a számadásra vonattatván, tartozzanak a szerént számot adván satisfaciálni.*

36 Pentru o genealogie detaliată vezi studiul lui Dragoș Lucian Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XVI–XVII*, în „Banatica", 14, (1996), p. 21–30.

37 MTAK, Pesty Gy.

https://biblioteca-digitala.ro

mama sa până la ultimul ban din averea tatălui său[38]. Două-trei căsătorii par a fi fost o chestiune destul de comună, de vreme ce regăsim numeroase cazuri care ilustrează acest fapt: Margareta Găman era, la 1600 când își redacta testamentul, căsătorită a treia oară cu Ioan Floca din Lugoj[39]; Barbara Moise[40] contractase și ea, tot spre sfârșitul acestui veac, trei căsătorii dintre care ultima în mod cert cu un bărbat mai tânăr decât ea (documentul îi menționează soțul ca fiind nubil). Doroteea Lazar era implicată la finalul secolului al XVI-lea într-o nouă căsătorie cu Ioan Pribeg[41] în mai 1597 după trecuse prin situația de văduvă în urma decesului primului său soț, Ioan de Racovița, încă din 1591[42]. Marta Bokor, după moartea soțului Petru Kiss, în 1583 era deja căsătorită cu Ladislau Bratovan[43]. Așa cum s-a văzut mai înainte și Magdalena Tincovan fusese mai înainte Șișman. Și Ana Simon, după o primă căsătorie din care rezultaseră două fete cu Ladislau Găman, se recăsătorește cu Ștefan Lada[44] și lista poate continua.

Potrivit legislației epocii este plauzibilă afirmația că femeia avea un statut similar bărbaților doar în cazurile în care era singură, respectiv văduvă. Pentru perioada avută în vedere am identificat aproximativ 50 de documente în care reprezentantele sexului feminin au fost implicate în diverse tranzacții, partaje sau probleme de moștenire, ceea ce indică faptul că o treime din documentele ajunse până la noi în legătură cu Caransebeșul premodern au avut legătură cu femeile. Din aceste date se desprinde în mod facil concluzia că pentru perioada prezentată, din punct de vedere juridic, al posesiunii și al transferului de proprietate, femeile aveau aceleași drepturi ca și bărbații. Câteva argumente: în 1594 Ecaterina Anoka, soția lui Thoma Roia, îi vindea Ecaterinei Lățug, văduva lui Nicolae Fiath o casă care îi rămăsese de la tatăl său; Ecaterina Anoka, deși apare în poziția de soție a lui Roia, nu-și implică cu nimic soțul în această tranzacție, realizată exclusiv între cele două femei, pe motiv că imobilul era moștenirea sa[45]. Aproape două decenii mai târziu, la 1611, Barbara Găman, soția lui Gheorghe Eördeögh din Lipova, zălogește bunurile sale lui Ioan Lugassi și soției acestuia, Ana Birta. Este vorba despre moștenirea sa din posesiunile Maciova și Peștere, evident primite de la tatăl său, și după cum transpare din document, înscrise în mod egal celor doi zălogitori[46]. O situație asemănătoare este

38 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 38.
39 *Ibidem*, doc. 47.
40 Pentru cazul acesteia vezi L. Magina, *op. cit.*, p. 285–296.
41 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 36.
42 *Ibidem*, doc. 31.
43 MTAK, Pesty Gy.
44 Ligia Boldea, *op. cit.*, p. 32–33.
45 MOL, F 234, fasc. Q, f. 27.
46 Idem, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

cea a Caterinei Moise care testează casa și curtea din Caransebeș părinților iezuiți. Imobilul și curtea acestuia fuseseră achiziționate anterior de la Doroteea Lățug și Gabriel Mâtnic pentru suma de 200 de florini, bunuri ce au provenit din moștenirea familială a Doroteei[47]. În cazuri mai rare, nu doar casele și curțile se constituiau în obiect al tranzacției, ci și morile, destul de numeroase în Caransebeș. Elena Pobora, văduva lui Ștefan Vayda, vindea în 1627, părțile sale dintr-o moară de pe strada Banului, lui Sigismund Fiath[48], evident părți provenind din moștenirea sa. Și cazul Doroteei Lazar este unul tipic. Văduvă fiind în 1591, după moartea primului ei soț, Ioan de Racovița, putea să emită în nume propriu un act prin care îi reda lui Ioan Ciclean o bucată de fânaț[49]. Șase ani mai târziu o găsim recăsătorită cu Ioan Pribeg, semn că văduvia e doar o perioadă tranzitorie până la contractarea unui nou mariaj[50]. Se poate afirma că statutul femeii văduve este acela al unui cap de familie care poate dispune de averea sa, nu numai în Transilvania ci în întregul teritoriu al Ungariei[51].

Este cunoscut faptul că orașele regale, așa cum este numit și orașul Caransebeș, pot să-și impună și propriile condiții, în afara legilor Principatului, respectiv *Tripartitumul* ori *Constituțiile Aprobate* și *Compilate*. Un astfel de exemplu este și orașul Cluj pentru care a fost redactat un asemenea cod legislativ la începutul secolului al XVII-lea[52]. Pentru Caransebeș însă nu deținem informații că ar fi fost realizat un astfel de document, putem doar să presupunem că situația nu este cu mult diferită pentru femei față de cea creionată pentru centrul urban clujean. Însă impresia pe care o lasă articolele de lege adoptate în secolul al XVII-lea cu privire la femeile văduve este că asupra lor planează o serie de suspiciuni, putând fi posibile risipitoare ale averii soțului decedat. Doroteea Lazar, văduva lui Petru Lățug, se afla în poziția ingrată de de a fi chemată în judecată pentru a preda toate documentele referitoare la posesiunile soțului ei, tocmai din cauza acestei mentalități despre străinul din familie[53].

Imaginarea cursului vieții unor femei care și-au lăsat bunurile în Caransebeș, căsătorite fiind în altă localitate este o altă rută de cercetare. Anul 1643 o surprinde pe doamna Ersok (Erdeogh) ca fiind locuitoare în Hunedoara, căsătorită cu Petru Popa. Un alt mariaj se terminase cu moartea

---

47 Idem, f. 4; C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 29.
48 MTAK Pesty Gy.
49 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 31.
50 *Ibidem*, doc. 36.
51 Katalin Szende, *Craftsmen's widows in late medieval Sopron*, în „Women in towns. The social position of european urban women in a historical context", ed. Marjatta Hietala, Lars Nilsson, Stockholm and Helsinki, 1999, p. 13–21.
52 Enikő Rüsz-Fogarasi, *Câteva aspecte privind statutul văduvelor în Cluj.*
53 Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapesta, 1885, p. 332.

https://biblioteca-digitala.ro

soțului, Mihai Iorga. În primăvara acelui an, împreună cu fiica sa, Maria, văduvă și ea, dar și cu Magdalena Iorga, probabil rudă cu soțul decedat, donau lui Nicolae Ivul, atunci notarul în exercițiu al orașului[54], o bucată de teren în cartierul Racovița cu motivația că funcționarul fusese avocatul lor într-un caz al cărui obiect nu se cunoaște[55]. Așadar, această doamnă născută Erdeogh, aflată la a doua căsătorie, având o fiică destul de tânără și posibil chiar nepoți, plecase din Caransebeș, văduvă fiind.

Chiar dacă aveau o situație materială bună, aceste femei nu dispuneau neapărat de lichidități, fapt exprimat prin tranzacțiile în care erau implicate în relația cu anumiți reprezentanți juridici. O practică comună a fost plata serviciilor juridice (reprezentarea în justiție, întocmirea de documente, etc.) nu în bani, așa cum era prevăzut în legislație, ci prin plata în posesiuni funciare. Spre exemplu, în 1579, Anca Borcia, soția lui Mihai Fărcaș, îl răsplătea pe Gheorghe Dragnea, reprezentantul său legal (avocat), cu o serie de moșii[56]. Similară este situația soției lui Gheorghe Gârliște (nenumită în document) care, pentru același tip de servicii îi dădea lui Petru Ivul în anul 1651, o fâneață în zona Racovița, Caransebeș[57]. Cu câțiva ani mai devreme, în 1643, așa cum meționam, doamna Ersok, văduva lui Mihai Iorga, împreună cu fiica sa Maria, dădeau unui alt membru al familiei Ivul, o bucată de teren în aceeași zonă a orașului[58]. Nu am întâlnit însă astfel de modalitate de plată între un bărbat și reprezentantul său legal, semn că exista totuși o anume discriminare juridică vizibilă atunci când o femeie trebuia să își susțină cauza în fața autorităților centrale transilvane. Prezența unui bărbat, mai ales unul de profesie, sporea, probabil, șansele de reușită a celei implicate în problematica judiciară respectivă. Astfel se ajunge și în situația ca Sophia Grewl, văduva lui Nicolae Bobik (fost notar al orașului), să semneze un act prin care făcea cadou lui Sigismund Fiath, o grădină situată în afara zidurilor, pe strada Banului, pentru ajutorul pe care i-l dăduse[59]. Cătălina Gala era însă reprezentată de soțul său într-un proces privitor la un iobag care îi revenea în urma unei împărțiri a averii părintești[60].

O avere mai mică lasă loc de mai puține informații care să străbată timpul. Din familia Buitul, ai cărei băieți, George și Ioan, au fost meniți să devină misionari iezuiți, a făcut parte și Barbara, sora mai mare. S-a căsătorit cu Ștefuța Petru, venit pe moșia Anei Gârliște, soția comitelui Bona Vaida

---

54 Adrian Magina, *Notarii Caransebeșului în secolul al XVII-lea*, în „Analele Banatului" S.N. Arheologie–Istorie, XIX, 2011, p. 303–309.

55 MTAK, Pesty Gy.

56 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 15.

57 MTAK, Pesty Gy.

58 Idem.

59 Idem.

60 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

și recunoscut de aceasta ca om liber[61]. De la Catrina, văduva lui Peia Lupul, Ștefuța cumpărase două locuri de casă în 1610[62]. Barbara lăsa în 1635, în urma unei lungi perioade de boală, lui Nicolae Cretzul un loc al ei iar fratelui său, George, o bucată de vie[63].

Prezența feminină ca martor la diverse procese este cunoscută. Bineînțeles, statutul juridic al femeilor permitea participarea acestora ca martori la anchete, hotărnicii sau testamente. Vorbim de practici provenite din perioada medievală. Un proces cunoscut în epocă este acela asupra posesiunii Cernota, proces în care, la mulți ani după ce ambele femei implicate erau deja decedate, rudele revin asupra deciziilor testamentare. Este vorba despre moștenirea Barbarei Gârliște, moartă deja la data procesului, în 1618. Ne atrag atenția cele patru femei, probabil destul de în vârstă, martori în proces: Ana Zlatna, soția lui David Borbely, Margareta Gârliște, văduva lui George Simon, Magdalena, soția lui Mihai Petru și Ana Peika, văduva lui Nicolae Gârliște[64].

Testamentele oferă, spre deosebire de actele de moștenire, detalii mult mai interesante pentru mentalitatea feminină și atitudinea femeilor față de diverse aspecte ale vieții. De pildă, Margareta Birta, soția lui Lupu Măcicaș, își încheia testamentul având ca martori patru bărbați și trei femei, care întăresc actul fiecare cu pecetea sa[65]. Și Elisabeta, soția lui Francisc Mâtnic, avea printre martori la redactarea testamentului două femei, soția lui Ioan Basarab și soția lui Francisc Basarab[66]. În acest caz, ca și în multe altele, documentul este recunoscut ca fiind valid, chiar dacă participă și femei. În testamentele pe care le redactează, reprezentantele sexului feminin dau dovadă și de interes pentru mântuirea sufletului, aceasta fiind de fapt o atitudine asupra relației cu divinitatea și o modalitate de exprimare a pietății, dincolo de dorința de a pune lucrurile în ordine. Situația nu e universal valabilă, cazurile respective provenind din rândul acelor doamne ancorate într-un mediu religios tradițional. În 1634, buna catolică Magdalena Roia, văduva lui Mihai Racz, probabil simțindu-și sfârșitul aproape, dona părinților iezuiți, *din dragoste creștinească și pentru mântuirea sufletului*, o casă cu grădină aferentă situată în orașul de pe valea Timișului[67]. Caterina Moise dona iezuiților pentru stabilimentul lor din oraș o casă cu curte dintre cele pe care le deținea[68]. În aceeași perioadă, pentru mântuirea

---

61 MOL, F 234, fasc. Q, f. 16.
62 Idem, f. 20.
63 Idem, f. 33.
64 Pesty Fr., *Krassó*, p. 270.
65 C. Feneșan, *op. cit.*, doc. 52.
66 Pesty Fr., *Krassó*, p. 332.
67 MOL, F 234, fasc. Q, f. 27.
68 Idem, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

sufletului, soția lui Ioan Racz, doamna Nea, vindea lui George Buitul un loc gol pentru casă[69].

Tot o bună catolică era și Margareta Găman, care în testamentul său din 1637 lăsa sume destul de importante în bani pentru biserica și școala catolică din Alba-Iulia (deși de origine din Banat, era stabilită la Binținț, Hunedoara)[70]. Cealaltă Margareta Găman, despre care am amintit deja, a cărei viață se încheia în jurul lui 1600, datorită faptului că era reformată (printre martorii săi apare și predicatorul din Lugoj) a avut o altă atitudine față de viața de apoi, neconsiderând necesar să lase bani sau alte bunuri pentru mântuirea sufletului.

Un punct de răscruce în viața celor două centre urbane a fost dat de momentul 1658, când Caransebeșul și Lugojul au fost cedate de către Acațiu Barcsay otomanilor. Reacția imediată la cedare a fost aceea de a fugi. Migrarea forțată a multora dintre locuitorii orașului peste munți, în Hațeg-Hunedoara, într-un areal considerat de asemenea românesc, a afectat și viața femeilor. Plecate probabil chiar în 1658 sau oricum în preajma acestei date, familiile și, o dată cu ele, mame, soții, fiice, lăsaseră în urmă bunurile din Caransebeș tocmai pentru a nu lua contact direct cu turcii. Șaisprezece ani mai târziu le regăsim pe unele dintre ele încercând să supraviețuiască. În 1674 văduva lui Dan Sebessian trăia într-o casă de pe strada Futtyesti, în Hațeg, pentru care plătea taxă 4 florini și fusese păsuită din mai până în iulie pentru a plăti doi florini[71]. Pe strada Pieței, tot în Hațeg, văduva lui Petru Pribek pentru casa în care locuia, dădea tot 4 florini[72]. Pe cealaltă parte a străzii Pieței, regăsim o altă femeie plecată din Caransebeș, văduva lui Szöcs Mihály[73].

În fine, un ultim aspect care este probabil cel mai dificil de abordat, este cel privitor la etnia femeilor care au trăit în Caransebeș în veacurile XVI–XVII. După numele de familie, în mod cert, majoritatea au origine românească. Dacă am cunoaște exprimarea lingvistică a celor din oraș, am putea ușor determina cărui grup etnic aparțin cel puțin unele dintre aceste femei, respectiv să nu excludem etnia maghiară a unora dintre ele. Cu certitudine însă în această perioadă se poate discuta de un bilingvism: unul referitor la cadrul intim, românesc, și un altul, administrativ, oficial, maghiar, transpus în scris. Un caz mai aparte este acea Ecaterina Hencz, posibil cu strămoși de origine germană, după cum sugerează numele, dacă nu cumva scribul a transcris într-o formulă coruptă un nume mai puțin

---

[69] Idem, f. 11.

[70] Adrian Magina, *Ultimum et legitimum testamentum. Testamentul în lumea elitei bănățene* în „Studii de Istorie a Banatului" XXX–XXXI, 2006–2007, p. 155–163.

[71] *Urbariul Hunedoarei*, f. 21.

[72] Idem, f. 22.

[73] Idem, f. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

obișnuit.Un voievod al țiganilor, un țigan Fețа ne îndeamnă să spunem că și țigăncile au făcut parte din viața urbană. Menționarea negustorului evreu Abraham care venise și se stabilise la Caransebeș cu familia, ne determină să luăm în considerare și această soție, evreică.

Pentru Caransebeșul epocii moderne timpurii se poate discuta, așadar, de un centru urban în care componenta feminină a fost una relativ importantă. Atipic față de alte orașe transilvănene, regăsim orășencele ca fiind majoritar femei cu statut nobil însă se pot identifica și femei aparținând mediului urban. Implicate din punct de vedere juridic în construcția și deconstrucția averilor, parte egală a personajelor masculine, în majoritatea cazurilor, mame, soții, văduve, surori, într-o urbe de la capătul Principatului, nu ne transmit temerile vecinătății otomane, poate doar prin prisma controlului asupra moștenirilor. Din punctul de vedere al vieții cotidiene, precaritatea surselor lasă loc imaginației. În spațiul public, în piață ori la biserică sau în spațiul privat, orășencele din Caransebeș, indiferent de statutul lor social, apar în mod similar celorlalte orașe din Principat, pierdute în treburile zilnice. Voci mai puternice, destine mai speciale capătă contururi vagi, restul se lasă căutat.

Feminine Stamps in a Bordeland Town: the Women in the Urban Society of Caransebeș in the Early Modern Era

ABSTRACT

During the 16th – 17th centuries, the Banat of Caransebes and Lugoj was placed at the periphery of the Principality of Transylvania. The townswomen in the two urban outlying centers of the region may be considered as an active element in those towns life, no matter their social status, no matter if married or widows, if noble ones or not. Beyond the legislative conditioning according to which the women were still taken at that time, the present study tries to outline some private destinies and underline their life. The about 70 women's name which are documentary mentioned give an indicator of the feminine involving in the urban communities in the pre-modern Banat. More than this, legislative changes as well as those regarding the time outlook allowed some feminine voices to come through a world that was gradually going to lose the former attribute of a dominant manliness.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Adrian MAGINA

O sursă pentru istoria Banatului în secolul al XVII-lea: Protocoalele capitlului de la Alba Iulia

Muzeul Banatului Montan
Reșița, Bd. Republicii, nr. 10.
Email: adimagina@gmail.com

CUVINTE CHEIE: Banat, sec. XVII, protocoale, istorie socială, elite nobiliare

KEYWORDS: Banat, the 17th century, protocols, social history, nobiliary elites

În ultimii 20 de ani, istoriografia românească a făcut pași importanți în analiza istoriei medievale și moderne timpurii a Banatului. Profitând de deschiderea arhivelor și a disponibilității surselor, au fost aduse în prim- plan o serie de realități puțin sau deloc studiate anterior. În general, demersul istoriografic a fost concentrat asupra perioadei medievale și mai puțin asupra modernității timpurii. Faptul este de la sine înțeles, pentru că sursele medievale, păstrate în marea lor majoritate în Arhiva Națională Maghiară, sunt disponibile online, în vreme ce izvoarele de secol XVI–XVII, indiferent de locația actuală, așteaptă în marea lor majoritate să fie puse în circulație.

După ce în secolul al XVI-lea partea de câmpie a Banatului a ajuns în stăpânirea otomană, arealul rămas în afara dominației turcești, respectiv teritoriul montan cu orașele Caransebeș și Lugoj și zonele înconjurătoare, a intrat în componența Principatului autonom al Transilvaniei. Sub forma unei provincii de frontieră, Banatul de Caransebeș-Lugoj, spațiul bănățean va rămâne în componența principatului până în anul 1658, când principele Acațiu Barcsai va ceda teritoriul Semilunii.

Dacă până la mijlocul veacului al XVI-lea zona era mai degrabă orientată spre realitățile

https://biblioteca-digitala.ro

ungare, de la acest moment a început să graviteze înspre noua entitate politică reprezentată de Principat. Situația e observabilă și la nivelul documentelor de la sud de Mureș, păstrate până în prezent. Până pe la mijlocul secolului al XVI-lea bănățenii s-au folosit, în proporție covârșitoare, de serviciile locurilor de adeverire locale, capitlurile de la Arad și Cenad[1]. După căderea acestora în mâinile turcilor și, bineînțeles, integrarea politică și administrativă a teritoriului în fruntariile Principatului, se poate observa reorientarea celor din Caransebeș și Lugoj spre forurile de profil transilvănene. La conventul de la Cluj bănățenii au ajuns mai puțin. Acest loc de adeverire, secularizat în secolul al XVI-lea, a deservit mai mult comitatele din interiorul arcului carpatic, respectiv fostele regiuni ale voievodatului transilvan[2].

Elitele bănățene s-au orientat spre cel mai apropiat loc de adeverire, adică capitlul de la Alba Iulia. Similar conventului de la Cluj-Mănăștur, în secolul al XVI-lea capitlul a trecut prin procesul de secularizare, fiind unul dintre cele mai importante foruri de emitere și păstrare a documentelor din Principat[3]. Foarte importante pentru istoria modernă timpurie a Transilvaniei, și implicit a Banatului, sunt protocoalele capitlului, care au conservat o multitudine de acte ale căror originale s-au pierdut. Datorită eforturilor lui Bogdándi Zsolt și Gálfi Emőke, în 2006 a apărut ediția sub formă de regeste a volumelor care privesc secolul al XVI-lea[4]. Prin publicarea volumului, noi surse documentare au fost puse la dispoziția cercetătorilor interesați de teritoriul de la sud de Mureș. Zecile de documente conservate în cadrul protocoalelor redau în principal dinamica proprietăților elitelor bănățene și a modului în care nobilimea locală a interacționat pentru conservarea patrimoniului. În egală măsură, actele surprind și lumea urbană a celor două centre majore, Caransebeș și Lugoj. E drept că, spre diferență de alte zone ale Principatului, elita nobiliară a Banatului înalt, în proporție majoritară de extracție românească, se suprapune lumii urbane, în care s-a integrat aproape în totalitate. De aceea, istoria urbanității Caransebeșului sau Lugojului se intersectează cu istoria nobilimii locale, se raportează la aceasta și, de multe ori, se definește prin acea categorie

---

1 Pentru importanța celor două locuri de adeverire, ca emitente de documente în cazul Banatului, a se vedea Juhász Kálmán, *Egy délalföldi hitelesbely kiadványai Aradi regeszták*, extras din „A gyulai Erkel Ferenc múzeum kiadványai", Gyula, 1962; Idem, *A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552)*, Makó, 1941.

2 Situația conventului de Cluj-Mănăștur la Bogdándi Zsolt, *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*, Erdélyi Múzeum-Egyesület (Erdélyi Tudományos Füzetek 274), Kolozsvár, 2012.

3 Sunkó Attila, *A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent Levéltárának működésére vonatkozó iratok*, în „Lymbus", 2003, p. 75–110.

4 *Az Erdélyi káptalan jegyzőkönyvei*, ed. Bogdándi Zsolt și Gálfi Emőke (Erdélyi Történelmi Adatok VIII), Kolozsvár, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro

socială[5]. Până și o hotărnicie a orașului se face prin intermediul elitelor și, în același timp, prin raportare și delimitare față de proprietățile nobilimii[6]. Testamentele, vânzările-cumpărările, împotrivirile sunt o parte din actele conservate în protocoale, documente ce creionează cadrul politic și social al spațiului bănățean.

Situația este similară și în secolul al XVII-lea. Pentru această perioadă însă, nu beneficiem de o ediție a documentelor din protocoale. Materialul se aglomerează, este mai numeros, chiar dacă, raportat numai la teritoriul bănățean, se păstrează oarecum în aceleași limite cantitative. Documentele regăsite în volumele circumscrise veacului al XVII-lea se înscriu în aceleași categorii menționate anterior (prevederi testamentare, vânzări-cumpărări, împotriviri etc.), fiind de remarcat și apariția a actelor de înnobilare a unor bănățeni din arealul Lugoj-Caransebeș[7].

Majoritatea edițiilor de documente referitoare la Banatul de Caransebeș și Lugoj, au exploatat fondurile familiale[8] și mai puțin ale instituțiilor publice din Principatul transilvan[9]. Cele zece documente publicate în continuare aduc în prim plan, așa cum am amintit, realitățile bănățene ale primei jumătăți a secolului al XVII-lea. Ele se înscriu temporal în intervalul 1620–1649, una din perioadele cele mai calme din istoria provinciei de la sud de Mureș. Publicarea actelor respective vine în întregirea fondului documentar deja pus în valoare, chiar dacă nu reprezintă piese excepționale din punct de vedere al informației propriu-zise. Este vorba, bineînțeles, de problematicile subsumate categoriei elitare din arealul Caransebeșului. Printre cei care ajung cu diverse probleme în fața membrilor capitlului se numără reprezentanții celor mai importante familii nobiliare din Banatul înalt.

Toate documentele, în ultimă instanță, privesc problemele de proprietate, fiind proteste sau împotriviri la anumite vânzări sau punere în posesie. Cei lezați, se deplasează la Alba Iulia, unde requisitorii, contra

---

5 Spre exemplu, majoritatea juzilor primari și a juraților Caransebeșului au făcut parte din rândul nobilimii locale și mai puțin a orășenilor. În acest sens a se vedea lista oficialilor din Caransebeș publicată de Pesty Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, vol. II, Budapest, 1878, p. 253–268.

6 *Az Erdélyi káptalan jegyzőkönyvei*, nr. 580, p. 218–220.

7 Spre exemplu, cazurile lui Ioan și George Supa care, împreună cu Nicolae Mikola, toți din Caransebeș, sunt scoși din starea plebee și înnobilați pentru serviciile lor. Vezi *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára* (în continuare: MNL OL, GYKOL), F 2 Protocolla, vol. VI, p. 174–175.

8 Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története, vol. IV, Budapest, 1883; Costin Feneșan, Documente medievale bănățene (1440–1653), Timișoara, 1982.*

9 O excepție o constituie recenta publicație editată de Costin Feneșan, *Diplome de innobilare si blazon din Banat, secolele XVI–XVII*, Timișoara, 2007, unde sunt folosite sistematic documente din fondul Capitlului de Alba Iulia, respectiv Librii Regii.

https://biblioteca-digitala.ro

cost, le alcătuiesc cererea de protest și împotrivire, un pas necesar în cadrul deschiderii unui proces. Numai din analiza documentelor se față, se poate observa că, pentru nobilimea bănățeană, există anumite perioade predilecte de depunere a documentelor de împotrivire. Aproape toate actele au fost redactate la începutul anului, cel târziu în luna iunie. Înregistrarea a două sau chiar trei asemenea documente într-o singură zi, poate indica faptul că micii nobili bănățeni (raportat la elita Principatului) au dorit, probabil, ca prin asociere să reducă din costurile unei deplasări la Alba Iulia, mai ales dacă exista un numitor comun în cauza aflată în discuție. Este și cazul nobililor Farkas sau Lazar, ambii aflați în dispută cu fiscul princiar, asociați cu Wolfgang Josika, prezent din cauza unui conflict de natură personală[10].

În general, actele redate în anexe, sunt un indicator asupra relațiilor interfamiliale din Banatul epocii moderne timpurii. Exceptând conflictul cu fiscul pentru moștenirea proprietăților unor personaje decedate, celelalte documente redau disputele de proprietate între diverși membri ai familiilor elitei din arealul Caransebeș-Lugoj. Protestul poate fi declanșat de o problemă aparent banală, spre exemplu o tranzacție considerată nepotrivită. E cazul lui Grigore Bukosnicza, rezident în Densuș, care dorea anularea vânzării-cumpărării făcute cu Nicolae Halmagy și Wolfgang Josika în privința părților sale de posesiune din satul Bucoșnița, pentru că acel contract a fost realizat din „necunoștință tinerească"[11]. Să fie la mijloc sentimentul că a fost înșelat ori doar presiuni din partea rudelor sau unor terțe persoane direct interesate de patrimoniul bănățean al tânărului hațegan? Nu știm, așa cum nu avem cunoștință nici despre finalitatea demersului nobilului din Densuș. Tot o problemă de natură personală, privind relațiile de proprietate interfamiliale o aduce în fața capitlului nobilul Wolfgang Josika. Acesta a fost păgubit în drepturile sale de către propriul frate, Francisc Josika care, profitând de lipsa lui Wolfgang de acasă, a vândut casa părintească din Caransebeș altor rude din familia Josika[12]. Fără îndoială, Francisc acționa din postura de frate mai mare, dar prin contractul încheiat cu celelalte rude l-a lăsat în afară pe Wolfgang, care nu a avut altă soluție decât să protesteze și să se împotrivească tranzacției. Într-o situație similară s-a găsit și Mihail Petracz, exclus de la moștenirea familială în favoarea surorii sale și a cumnatului, cărora părinții, respectiv socrii, le-au lăsat casa și bunurile din Caransebeș, lezând astfel drepturile succesorale ale tânărului. Împlinind vârsta legală, Mihail ajunge în fața capitlului reclamând moștenirea părintească[13]. Ce a determinat părinții

[10] Nr. 4–6.
[11] Nr. 1.
[12] Nr. 4.
[13] Nr. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

să își considere fiica mai potrivită de moștenitor? E o întrebare care poate genera răspunsuri multiple, toate determinate de situația particulară a respectivilor (posibilitatea de a fi îngrijiți la bătrânețe, poate neînțelegeri cu reclamantul etc.). Cazul pare să fie asemănător cu ce se întâmplă un secol mai târziu în lumea românească din zona Sibiului, unde anumiți copii sunt excluși de la moștenirea părintească în favoarea celor implicați în a purta de grijă bătrânilor[14]. În fine, tot în sfera relațiilor interfamiliale de proprietate se numără și protestul lui Gabriel Kun, care în numele copiilor săi își reclama cumnatul, Petru Kornis. Acesta din urmă a cedat logodnicei sale părțile din moștenirea părintească la care avea dreptul și Catherina Kornis, sora sa și soția lui Gabriel Kun, păgubindu-i deci pe urmașii surorii sale[15].

Cazurile de mai sus indică faptul că în relațiile dintre rude câștigul material este dominant, trece dincolo de legătura de sânge. Indiferent de cât de importantă e familia, unul dintre membri încearcă să fie în avantaj, eludând dreptul de succesiune a celorlalți prezumtivi moștenitori. Actele surprind de asemenea o fațetă specifică modernității timpurii, referitor la importanța femeii în societate. Suntem departe de perioada medievală, unde fetele erau excluse de la moștenirea părintească a bunurilor imobile în favoarea copiilor de sex masculin. Dimpotrivă, în secolul al XVII-lea, femeile au aceleași drepturi, uneori fiind desemnate moștenitori în ciuda faptului că în familiile respective erau și băieți. Predominanța masculină, de tradiție medievală, își pierde din consistență, cel puțin în dreptul succesoral, femeia reușind să controleze bunurile familiale alături de bărbat.

O altă serie de documente, surprinse în protocoale, fac referire la împotrivirile ridicate de diverse persoane din teritoriul de la sud de Mureș contra unor donații sau contra preluărilor de către fisc a unor bunuri imobiliare din spațiul menționat. În ambele cazuri e vorba, cel mai adesea, de persoane decedate, a căror avere a ajuns la dispoziția principelui. Cei care se opun sunt rudele, care se consideră adevărații moștenitori ai proprităților rămase fără stăpân. La donația părților de posesiune din Slatina și Feneș, aparținând familiei Marin, se opun membrii familiilor Thivadar și Vaida, în numele soțiilor (ambele din familia Marin) și a copiilor procreați împreună[16]. Este de remarcat solidaritatea familială în recuperarea celor două moșii, ambele surori solicitând partea cuvenită din moștenirea comună. Pe același palier, Gabriel Mâtnic intervine în cazul moștenirii rămase de la Nicolae și Paul Szagivay. Soția lui Nicolae, Ana Krichovay, în lipsa unor descendenți direcți ai soțului, a preluat moștenirea familiei după moartea acestuia, bunuri pe

---

[14] Livia Magina, *Instituția judelui sătesc în Principatul Transilvaniei*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2014, p. 221.

[15] Nr. 7.

[16] Nr. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

care le-a dus cu sine noului soț, Francisc Groza, căruia principele îi donează respectivele moșii, alături de el fiind dăruit și Daniel Kun[17]. Reprezentantul familiei Mâtnic, în calitate de rudă, s-a opus respectivei donații ce i-a lezat dreptul său la moștenirea rămasă de la Szagivay. Disputele cu fiscul au constituit o constantă în arealul înalt al Banatului de secol XVII, detașându-se prin implicare tocmai familia Mâtnic. În cadrul proceselor respective au mai intervenit și aceia care aveau anumite drepturi succesorale legate de nobilii Mâtnic, și anume Ioan Farkas și Francisc Lazar[18]. Ioan Mâtnic a fost implicat încă din 1641 într-un conflict cu fiscul reprezentat de Ștefan Virginas, încercând să recupereze toate posesiunile familiei. A fost un proces de durată care, în final, a dat câștig de cauză nobilului bănățean[19].

Am lăsat la final două acte care, prin ceea ce exprimă, ies parțial din tiparul celor prezentate până acum. Primul este tot un protest, al nobilului Grigore Thivadar și soției Ana Kastrucz ce se declară contra noii proceduri judiciare adoptate în Caransebeș, la curtea de judecată a banului, în detrimentul vechilor privilegii recunoscute până atunci, procedură pe care nu o recunosc, care le-ar produce prejudicii și ar încălca vechile legi, uzanțe și obiceiuri[20]. Este o luare de poziție insolită, un membru al elitei fiind în dezacord cu o hotărâre comună a factorilor de decizie urbană și ai comitatului. Apelul la respectarea vechilor obiceiuri pare să fie dictat de considerentele de moment, de procesele în care nobilul bănățean se afla implicat[21], procese ce puteau fi pierdute prin respectarea noilor uzanțe judiciare.

Ultimul act supus atenției este o prevedere testamentară încheiată în fața requisitorilor de către Iacob Fiat. Fiind unul dintre cei mai importanți membri ai elitei din zona Caransebeșului, nobilul Fiat a dorit să reglementeze problematica moștenirii sale în raport cu rudele și soția, Caterina Josika. Demersul său a fost determinat nu doar de dragostea pentru consoartă, ci și de plata datoriei ce o avea față de aceasta. Potrivit documentului, Iacob s-a folosit de 200 de florini aur din averea mișcătoare a soției (bunurile ei de aur și argint), în contul cărora i-a lăsat toate drepturile asupra posesiunii Vălișoara. Dacă după moartea lui Fiat vreuna din rudele sale ar fi dorit să răscumpere proprietatea, Catherina urma să primească nu mai puțin de 1000 de florini. Dispoziția conține și o cauză restrictivă: în

---

17 Nr. 3.

18 Nr. 5–6.

19 Pentru disputele dintre nobilii bănățeni și fiscul princiar a se vedea Ligia Boldea, *Asupra unor controverse fiscale în Caransebeșul primei jumătăți a secolului al XVII-lea*, în „Analele Banatului", S.N., Arheologie–Istorie, XX, 2012, p. 240–241.

20 Nr. 9.

21 Este vorba de lunga dispută pe care Grigore Tivadar o avusese cu familia Fiat asupra părților de posesiune din Brebu. Toate detaliile procesului în documentele din *Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár, Pesty Frigyes gyűjteménye.*

https://biblioteca-digitala.ro

cazul în care nobila doamnă s-ar fi recăcăsătorit și ar fi murit fără urmași, Vălișoara urma să revină fără nicio obligație financiară nepoților și nepoatelor lui Iacob. Soțul prezumtiv al Catherinei ar fi putut să păstreze proprietatea, atunci urmând să îi despăgubească pe membrii familiei Fiat cu 500 de florini[22]. Reglementarea testamentară de față ne oferă indicii asupra modului în care funcționau relațiile de proprietate între membrii familiei, în acest caz soț-soție. Indiferent de cât de apropiați erau cei doi, dota soției îi aparținea în exclusivitate, putând fi folosită după bunul plac.

Dincolo de motivațiile personale, inerente fiecărui act, piesele documentare de față aduc în prim plan un segment din viața socială a spațiului bănățean în secolul al XVII-lea. Este o lume a elitelor, surprinsă în ipostaze diferite, a cărei principală motivație a fost conservarea sau mărirea patrimoniului. Mai mult decât atât, documentele ne duc într-un cadru intim, al relațiilor interumane și interfamiliale, dintr-o zonă marginală a Principatului Transilvaniei din epoca modernă timpurie.

1

19 mai 1620, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. IV, p. 344–345.

Nos, requisitores ecclesiae etc., damus etc., quod egregius Gregorius Bokosnicza de Kekethefalva nunc in Dempses commorans, nostram personaliter veniens in presentiam per modum solennis protestationis, revocationis, retractationis, invalidationis nobis significarum et detegere curavit in hunc modum, quomodo prout ipse animadvertes et certo etiam sciret superiore elapsis temporem diebus et iuvenili ignorantia aetisque suae modum perfectae et integrae peritia ipsequi cum egregio Nicolao Halmagy alias Zekany et Wolfgango Josika eidem de Karansebes, ratione totalium et integrarum portionum in Bakosnicza et curiae nobilitarem in dicta Karansebes et comitatu Zöreniensi existentem habitam, quandam compositionem, transactionem, obligationemque fecisset et celebrasset, quam quidem idem Gregorius Bokosnicza ad praesens vide et damno et praeiudicio ipsius esse manifesto. Eisdem igitur fassionibus, contractibus, obligationibusque qualitercunque et quomodolibet et quibuscunque ex rationibus et causis factis contradictionis velamine obviasset. Unde facta superinde protestatione universas suas fassionis, compositionis, obligationes, contractusque quomodolibet eiusdem tamquam minus consulte et ex iuvenili ignorantia factas et celebratas retractasset, revocasset, invalidassetque, giratasque superinde obligationales fassionalisque emanatas

22 Nr. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

et confectas anihilasset, cassasses viribusque restitutas ac in iudicio exhibentis nocitur pronunciasset prout revocavit, tractavit, invalidavit viribusque destitutas ac in iudicio exhibentis nociturum pronunciavit coram nobis sponte et libere persolbi suo astantio, harum nostrarum vigore etc. Datum feria tertia proxima post Dominica Cantate, anno Domini 1620.

2

20 mai 1623, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. VI, p. 35; MNL OL, E 148 NRA, fasc. 1821, nr. 38.

Nos, requisitores etc., damus etc., quod egregius Ladislau Thivadar in Annae Marin et Ladislai ac Casparis Thivadar, filiorum, item Ladislaus Vaida in Emerentianae Marin, consortis sua dominarum, item Gabrielis, Ioannis et Christophori, filiorum et Catharinae et Barbarae, filiarum suarum, nobilium nominibus et in personis nostram veniens in praesentiam per modum solennis protestationis, contradictionis et inhibitionis nobis significare et detegere curavit in hunc modum, quomodo prout ipse intelligere et percepere potuissent, serenissimus dominus dominus Gabriel, Dei gratia Sacri Romani Imperii et Transilvaniae princeps nostro gratiosissmo, totales et integras portiones ipsorum possessionariarum in Zlatina et Fenes vulgo vocatis possessionibus comitatusque Zeoreniensis existentes habitas, eosdem iuste et legitime concernentes, nescitur quandam de eadem et ratione alienis quibus minime conveniens idoneus et competens esset, dare, donare, conferre, obligare vero incribere vellet et interretis ac iam de facto dedisset, donasset, contulisset, obligasset, inscribsisset in gravi damnum et praeiudicium derogamenque viris eorundem protestante simul et consortum suarum, haeredum posteritatemque suarum utriusque sexos universos praenotatorum manifestum. Eidemque donationi, collationi, obligationi vel forti inscriptioni prescriptatum portionum praenotatarum in antefatis possessionibus Zlatna et Fenes predictoque comitatu Zeoreniensi existentes habitarum factae vel fiendis, contradictionis velamine obviarunt. Quae facta superinde protestatione primum inde iam factam dominum dominum nostrum principem clementissimum a donatione, collatione, venditione, insciptione, obligarumque deinde aliosque quoque quoslibet ab impetratione, conservatione, se se usurpatione, vendicatione, appropriationeque usu, dominio usus fructusque perceptione vel percipere factione quomodocunque et qualitercunque. Item comites, vicecomites et iudlium querumcunque comitatum nocituri autem comitatus Zeoreniensis ab occupatione loca denique capitularia et conventualia sacristias in super et iuratos notarios cancellariae maioris et minoris a literalium

https://biblioteca-digitala.ro

fassionalium relatoriarum statutoriarum sit aliarum quorumlibet literalium instrumentorum extradatione iamfactis et in favore fiendis inhibuerint contradicendo contradixerunt inhibendo publice et manifeste coram nobis, harum nostrarum vigore et testimonium literarum mediante. Datum sabbatho proximo post Dominicam Cantate, anno Domini 1623.

3

1 iunie 1623, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. V, 481–482.

Nos, requisitores etc., damus etc., quod egregius Gabrielis Mothnoky de Karansebes nostram personaliter veniens in presentian per modum solennis protestationis, contradictionis et inhibitionis nobis significare et detere curavit in hunc modum, quomodo prout ipse intelligerem et perciperem potuisset egregiis et nobilis Francisco Groza et Daniel Kun de Karansebes, ignorant quomodo instincti moti totales et integras portiones possessionarias in Almafa, Mothnok, Szakon, Morencz, Belien, Czernota, Ohaba et Zgribest possessionibus comitatusque Zöreniensis existentes habitas, quas alias Nicolaus et Paulus Szagivay tenuissent et possedissent, hactenus inter nobilis domina Ana Krichoway, relicta dicti Nicolai Szagivay velut dotalista tenuisset, quae quidem Anna Krichoway consors esset ad prefatus Francisci Groza, per defectum seminis aut alio quovismodo ex cogitato, a dicto domino domino principe nostro gratiosissimo, contra ius sunt successorimi utamque donatore mediante impetrassent consecutique fuissent in damnum et praeiudicium derogantenque iuris eiusdem protestantis, manifestum nimisque molestum. Eidem igitur donationi, collationi, obligationisque contradictionis velamine obviavit, unde facta superinde protestatione primum quidem prefatum dominem principem nostrum donatione, collatione, obligatione, inscriptione, oppignoratione, confirmatione consensualique superinde adhibitione. Deinde vero eiusdem Franciscum Groza et Danielis Kun ab impetratione, conservatione sibi ipsisque usurpatione, vendicatione, appropriatione usu, ususfructisque perceptione et percipifactione toto denique capitularia et conservatoria ac alia quaeque credibilia scribas insuper et quae notanter cancellariam, aliosque quoslibet hominis regios, officialis et comitis a literum donationalium introductoriam et statutoriam necnon relatoriam aliarumque authenticarum et extraordinarum iam fecit et in futurum fideliter inhibuit contradicendo, contradicitque inhibendo publice et manifeste coram nobis, harum nostrarum etc. Datum feria quinta proxima post Dominicam Exaudi, anno Domini 1623.

https://biblioteca-digitala.ro

4

5 februarie 1643, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. VIII, p. 112–113

Nos, requisitores etc., damus pro memoria per praesentes, quod egregius Wolfgangus Josika iunior nostram personaliter veniens in praesentiam per modum et formam solennis protestationis, prohibitionis, contradictionis et retroactionis nobis significari curavit in hunc modo, qualiter ipse uti reitera percepisset et certo intelexisset, egregius Franciscus Josika, frater ipsius germano natu maior de eadem Karansebes, superioribus diebus in absentia ipsius protestantis quendam fundum domo seu curia nobilitaris ipsorum aviticam, in eadem civitate Karansebes intra muros, vicinitatibus ab una orientali viae publicae, ab altera vero meridionali plagis alterius ipsorum similiter fundi ac comitatu de Zeoreny existentem habitum, egregiis Wolfgango Josika maiori et Stephano similiter Josika dedisset, vendidisset atque abalienasset, qualitercunque in damnum et praeiudicium atque periclitationem iuris avitici indivisi ipsius protestantis manifestum. Unde facta huiusmodi protestatatione, primum quidem praefatum fratrem suum Franciscum Josika a venditione et abalienatione praescripti curiae nobilitaris fundi, dictos vero Wolfgangus et Stephanum Josika ac alios quoslibet ab emptione, tentione, habitione, conservatione, occupatione, usurpatione et quavis alienatione et sese, quovis quesito colore in dominium eiusdem fundi intromissione ca sibi ipsis appropriatione, statuifactione, ususque fructumet quarumlibet utilitatum eiusdem perceptione seu percifactione quomodolibet et factis vel fiendis prohibuit contradicendo et contradixit inhibendo publice et manifeste coram nobis proprio eloquio, harum nostram vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria quinta proxima post Dominicam Septuagesimo, anno 1643.

5

5 februarie 1643, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol.VIII, p. 113–114

Nos, requisitores etc., damus pro memoria per praesentes, quod nobilis Ioannes Farkas alias Griba de Karansebes, coram nobis personaliter constitutus, nobis significavit hoc modo, quod licet superioribus diebus non ita diu praeteritis bona et iura possessionaria ipsius protestatis ac egregii Ioanni Mothnoki, aeque possessa et tenta in possessionibus Mothnok, Ohaba, Almafa, Chiernotha, Belien, Morencz, Zakul et Oszatia, omnino in comitatu de Zeoreny existentis habitis, per generosum dominum fiscalem

https://biblioteca-digitala.ro

directorem Stephanum Virginas de Varadino in partibus Hungariae ditioni Transylvanicae annexis, medio certorum regiorum publicata affuissent, ac tempore eodem, statuitionisque fisco idem, quoque protestans unacum praefato Ioanne Mothnoki eidem publicationi et statutioni, quod ius suum, similiter contradixisset, atque etiam relatorias ab eisdem regiis, super huiusmodi executione ipsorum communi aere redemissent. Nichilominus tamen idem Ioannis Mothnoki, nescitur unde motus et quibus respectibus ductus, easdem apud se retinens, nollet ad ius quoque suum defendendum illas ipsi protestanti exhibere et communicare. Unde facta huiusmodi protestatione, idem protestans addidit, si qua parte in defensione iuris sui, propter abnegationem litterarum relatoriarum praefatarum deficeret et destitueretur, atque inde aliquod damnum et incommodum evenire videretur, non in ipsum protestantem, virum ipsum Ioannem Mothnoki id communi iustitia et aequitate suadente redire et redundare deberet, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria quinta proxima post Dominicam Septuagesimae, anno Domini 1643.

6

5 februarie 1643, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. VIII, p. 114–115

Nos, requisitores etc., damus pro memoria per praesentes, quod egregius Franciscus Lazar de Karansebes nostram personaliter veniens in praesentiam per modum solennis protestationis nobis significavit hoc modo, quod cum in anno praeterito millesimo sexcentesimo quadragesimo secundo, die decima tertia et aliis immediate sequentibus mensis martii, generosus dominus Stephanus Virginas de Varadino, causarum fiscalium in partibus Hungariae ditioni Transylvanicae annexis director, universa et quelibet bona et iura possessionaria egregii condam Bogdani Mothnoki de Karansebes, ubilibet et in quibuscunque comitatibus existentes, signanter autem totales et integras possessiones Pestere, Machyova, Felsö Obresia, totalem denique et integram possessionem predialem Also Obresia, aomnino in comitatu Szeoreniensi existentes adiacentes, simulcum cunctis earum utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, per defectum eiusdem condam Bogdani Mothnoki in utroque semine per egregios Ioannem Petsvaradi et Stephanum Veress, maioris et minoris cancellariae suae celsitudinis iuratos notarios publicari et fisco principali statuifecisset, ac tempore, id est secunda die eius modi publicationis, introductionis et statutionis, prefatus quoque protestans, eidem quod praescriptas possessiones Pestere, Machyova et Also Obresia contradixisset. Unde etiam addictis regiis in curiam suae celsitudinis ad

https://biblioteca-digitala.ro

decimum quintum diem evocatus, ammonitus et certificatus fuisset, ut ipse intra unius integri anni revolutionem a tempore publicationis computando sive celebrantur termini octavales, sive non, litteras et litteralia intrumenta, super specificatis bonis praetensis proferre et producere deberet ac teneretur. Productis itaque coram nobis quibusdam litteris et litteralibus intrumentis, antiquis sane, sed tamen per nos minime perlectis, praedicta sua iura praetensa concernentibus (eo asserente) spondebat se in futurum quoque eadem producetur, ut praetensa bona et hactenus ab eodem possessa iure optimo ad ipsum pertinere certissime comprobatur, harum nostram vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria quinta proxima post Dominicam Septuagesimae, anno 1643.

7

30 ianuarie 1649, Alba Iulia

MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. XII/1, p. 137–138; Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, fond Matskási de Tinkova, cutia 10, nr. 890 (original).

Nos, requisitores literarum et literalium intrumentorum in sacristia seu conservatorio capituli ecclesiae Albensi Transilvaniae repositarum et locatorum ac aliarum quarumlibet iudiciaris deliberationum legitimorumque mandatorum principalium executores, damus pro memoria per praesentes, quod egregius Gabriel Kun de Karansebes nostram personaliter veniens in praesentiam nominibus et in personis nobilium Ioannis, filii et Sophia Kun, filia egregii Stephani Kun de Karansebes, ex nobili olim domina Catherina Kornis, consors sua, procreatis, per modum et formam solennis protestationis, contradictionis, revocationis, reclamationis, invalidationis nobis significavit ac detegit in hunc modum, quomodo ipse, prout revera percipere ac animadvertere potuisset, egregius Petrus Kornis de Tothvaradgia, certas quasdam portiones possessionarias aviticas et quidam maternas in possessionibus Mindszent, Diod et Paczolka, in comitatu Albensi Transsilvaniae existentes habitas, nobili virgini Anna Hosszutelki desponsatae suae consorti, in rebus parafernalibus, vel alio sub pretextu, immo etiam aliis quibusvis dedisset, obligasset, impignorasset, donasset et contulisset, concambiasset vel in futurum tam ipsi Annae Hosszutelki, ac aliis quibuslibet, dare, obligare, impignorare, donare ac confere, quomodocunque de qualitercunque vellet et interetur, in grave damnium et praeiudicium predictarum Ioannis et Sophiae Kun, periclitationemque iuris successoris eorundem manifestum. Ideo universas et quoslibet memorati Petri Kornis super praemissis compositiones,

https://biblioteca-digitala.ro

collationes, dationes, donationes, impignorationes, concambiationes et perpetuationes, quovis nominis vocabulo emanatas, in omnibus suis punctis, clausulis, articulis et sententiis, in omni denique eorundem parte revocasset, retractasset, contradixisset et pertractasset, literasque superinde iam confectas, vel in futurum configendas, cassasset, invalidasset annihilasset et annullasset, vannas, cassas, frivolas, mortuas et viribus carituras, utentibusque nocituras reliquisset, fecisset et commississet, immo revocavit, retractavit, contradixit et protestatus est, necnon reliquit, efecit et commisit coram nobis palam et manifeste personali sua astantia et proprio eius elogio, harum nostrarum vigore et testimonium literarum mediante. Datum sabbatho proximo ante Dominicam Septuagesimam, anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo nono.

8

30 ianuarie 1649, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. XII/1, p. 129–130.

Nos, requisitores literarum et literarium instrumentorum in sacristia seu conservatorio capituli ecclesiae Albensi Transilvaniae repositarum et locatorum ac aliarum quarumlibet iudiciariarum deliberationum, legitimorumque mandatorarum principalium procuratores, damus pro memoria per prasentes, quod egregius Michael Petracz de Karansebes, filius Nicolai Petracz de eadem Karansebes, ex nobili Anna Mihuly consortes sua procreatus, nostram personaliter veniens in praesentiam per modum et formam solennis protestationis, contradictionis, revocationis ac retractationis nobis significavit et detegit in hunc modum, quomodo ipse universas et quaslibet praedictorum Nicolai Petracz et Anna Mihuly, genitores videlicet suorum, nec non etiam ipsiusmet tempore illegitimae suae etatis, compositiones, transactiones, fassiones, venditiones, impignorationes, perpetuationes, concambiationes ac sub quibuscunque emanatas contractus de ut super universis et quibuslibet bonis, iuribusque suis possessionariis aviticis, signanter domo sive curia nobilitaria in civitate Karansebes, nec non praediis ibidem in comitatu Zeoreniensi existentes habitis, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, alpibus, vineis, vinearumque promonthoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus ad eandem et idem de iure et ab antiquo spectantes et pertinens, debentis ipsum protestantem optimo iurae succesorio concernentes, cum quibuslibet quomodocunque et qualitercunque, signanter vero nobilibus Thoma literato de Gata et Catherina Petracz, consorte sua, tam tempore

https://biblioteca-digitala.ro

emaritione ipsius Catharinae Petracz, quam alias, factas, initas et celebratas in praeiudicium et damnum iuris succesorii praedicti protestantis manifestum, qualitercunque et quomodocunque vergendis in omnibus suis punctis, clausulis, articulis et sententiis, in omni denique earum parte revocasset, retractasset, contradixisset, reclamasset ac protestasset solenniter, literasque superinde quoquo modo iam confectas, vel modio tempore confidendas, cassasset, invalidasset, annihilasset ac annulasset, vanas, cassas, frivolas, mortuas et viribus carituras, utentibusque nocituras reliquisset, fecisset ac commisisset, imo revocavit, retractavit, contradixit reclamatique ac protestatus est, nec non reliquit, fecit et commisit coram nobis palam et manifeste personali sua astantia et proprio eius eloquio, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum sabbatho proximo ante Dominicam Septuagesimam, anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo nono.

9

29 iunie 1649, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. XII/1, p. 159–160

Nos, requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia seu conservatorio capituli ecclesiae Albensi Transsilvaniae repositarum et locatorum ac aliarum quarumlibet iudiciariarum deliberationum legitimorumque (...)[1] principalis illustrissimus celsitudinis domini nostri benignissimi etc. mandatorum executores, damus pro memoria per praesentes, quod egregius Gregorius Thivadar de Caransebes coram nobis personaliter constitutus, tam suo, quam vero nobilis foeminis Anna Kastrucz, consortis, immo filiorum ac filiarum etiam suorum, suarumque, iam natorum ac deinceps etiam deo beneficio nascendorum, nominibus et in personis, per modum et formam solennis protestationis et contradictionis nobis significavit et detegit in hunc modum, quomodo superioribus non ita die praeteritis temporibus egregii et nobilibus, universi incolae et inhabitatores civitatis Caransebes, prout ipse revera percepisset ac animadvertisset, contra facta et privilegia eiusdem civitatis Caransebes (licet huc eisque optimis legibus, svavissimis usibus ac consuetudinis gavisi fuissent) certam quadam inter sese compositionem, transactionem novamque aliquam deinceps in iudicio utendi formulam, ex eo quod in sede industria (in sedria) generosi domini bani annuos ac universae causae in boni iudicio ad testium decernerentur, in praeiudicium et damnum eorum, periclitationemque iurium ipsorum antiquorum manifestam,

[1] Ilizibil în copia avută la dispoziție.

https://biblioteca-digitala.ro

inissent, fecissent et constituissent, quibus idem protestans tanquam noctis et minus proficuis legibus ut nollet, imo antiquis ipsorum legibus, usibus, consuetudinibus pro ut huc usque ita deinceps etiam temporis in succesu uti vellet. Ideo idem protestans nominibus quorum supra, omnibus et singulis eis compositionibus, transactionibus, novosque in in iudicio intendi formulae non ita diae emanatae universores incolarum civitatis iam repetitate Caransebes contradixisset, eisdemque protestationis velamine obviasset, literasque superiatis factas et emanatas in omnibus suis punctis, clausulis, articulis et sententiis in omni denique earundem parte annihilasset, annulasset, cassasset, et invalidasset, vanas, cassas, frivolas, mortuas, viribus destitutas in iudicio exhibentis nocituras, fecisset, reliquisset et comisisset. Prout contradixit et protestatus est, necnon annihilavit, annulavit, cassavit et invalidavit fecit, reliquit, comisitque coram nobis palam et manifeste personali sua astantia et propria eius eloquio, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum feria tertia proxima post festum Iacobi apostoli, anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo nono.

10

31 mai 1657, Alba Iulia
MNL OL, GYKOL, F 2 Protocolla, vol. XII/2, p. 195–197

Nos, requisitores litterarum et litteralium instrumentorum in sacristia seu conservatorio capituli Albensis Transilvaniae repositarum et locatorum ac aliarum quodlibet iudici ad deliberationum legitimorumque mandatorum principalium executores, damus pro memoria per praesentes, quod egregius Jacobus Fiatt de Karansebes, coram nobis personaliter constitutus, oneribus ac quibuslibet gravaminibus universorum fratrum, sororum, proximorum, propinquorum et consanguineorum suorum, quos videlicet infrascriptum ad praesens tangeret et concerneret, tangere et concernere in futurum etiam quovis modo posset negotium super se assumptis et levatis, matura primum et exacta intra se deliberatione preahabita sponte et libere, propria vivae vocis sua ministerio confessus et pariter ac retulit in hunc modum, quomodo ipse diligenter per pendens et in astano mentis suae revoletes consilio, licet propensa in praesentias frueretur valetudinis, nichilominus tamen quotidiana comprobarit experientia, vitam hanc caducam, instar fluentis aqua coloriter transitoriam esse, adeo ut millam horam praecipuit in moderno tantorum, bellorantis strepitu certam habere posse speraret, non itaque invictossa bona sua mobilia et immobilia, iuraque possessionaria post suum et vivis excessum ad alias deveniret manus antequam iustum ipsi quoque fatum exsolbendum esset, talem de iisdem universis suis bonis

https://biblioteca-digitala.ro

mobilibus et immobilibus, iurisque possessionariis ubicunque existentes habitis, condidisset tabulam testamentaria perpetuo curaturam, prout condidit nostro in conspectu. Et primum quidem licet et integra portio ipsius possessionaria in possessione Valisora et comitatu Zeöreniensi existentes habita, avitica esset, nichilominus tamen quoniam ad varias inevitabilibusque suas necesitates, ob perviam annonae moderni temporis ipsum urgentes, ex bonis nobis domina Catharinae Josika consortis suae, ducentos florenos in paratis pecuniis, ut non alia eius domine consortis suae bona aurea et argentea pretiosa, ex laribus genitoris sui secum adducta, grandem pecuniae summam valentia erogare et expendere debuisset. Nos igitur praelibata domina consors sua tantam iacturam bonorum suorum peteretur. Ob hoc totalem et integram praedictam portionem suam possessionaria in possessione Valisora et comitatu Zeoreniensi existentes habitam, simulcum cunctis utilitatibus et pertinentiis, proventibusque tam internis quam externis, post suum et vivis excessam, in mille florenorum hungaricalium summa, supra dotem suam, taliter et eo modo eidem dominas testamentaliter sua dispositione legassetet contulisset, ut nimirum eisque dum toties repetita domina Catherina Josika consors sua superstes existeret, nepotes ac neptes, fratesque sui generationales, vel aliis quibus interesset, eandem portionem ab ipsa occupare et pro se se rehabere minime possent, verum in praetacta mille florenorum hungaricalium summa liberam tenendi et pacifico possidendi haberet potestatis facultatem, si vero eadem domina consors sua, ad secunda se transferret vota, ac tandem sine seminis utriusque sexus solatio decederet, ex tunc casu, annotatam portionem suam possessionariam, nepotes et neptes sui sine omni pecuniaria solutionis reoccupare possint ac valeant si vero liberos ex alio dominio et marito suo post se relinquerit, praespecificatas mille florenorum hungaricalium summae, dimidia parte quingentos florenos faciente relaxata, residua quindentos florenorum hungaricalium summa, per nepotes et neptes, fratresque fatentis generationales, quos videlicet redemptio praefatis portionis legitime tangeret, praescriptis liberis consortis suae et chora futuri domini et mariti sui suscipiendis, deposita, pro se se reusurpare valeant. Quantum vero bona sua aquisiticia tangeret et concernetet, ea omnia mobilia et immobilia, quocunque nominis vocabulo vocitatis ubicunque existeret, per se iam requisita, vel in futuris quandocunque acquirenda, memorata dominas Catherina Josika consors suae legasset perenaliter possidenda, ita tamen si nimirum sine seminis eadem ultimum diem clauderet, ea etiam omnia, non ad alios, verum ad nepotes, neptesque suos, eodemque heredeset posteros utriusque sexus universos essent, forentque condescendenda, per eosdemque perpetuo possidenda, immo legavit et disposuit, taliterque fassus est personali sua

https://biblioteca-digitala.ro

astantia et proprio oris sui elogio coram nobis, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum ipso die transfigurationis Corporis Christi, anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo septimo.

Protocols of the Capter in Alba Iulia – a Source for the Banat History in the 17th Century

ABSTRACT

One of the less historiographical explored histories is that one of the Banat in the 17th century is. The time sources should be considered a reason of the fact as the most of them are preserved in the Magyar National Archives. The protocols of Alba Julia chapter are among them, with tens of documents concerning the Banat of Caransebeș-Lugoj within the early modern era. With respect to the 16th Century, the documents referring to Caransebes-Lugoj area are known due to the abstracts which were published some years ago in Cluj. Ten of such new documentary pieces, belonging to the 17th Century, are integrally published in our present study. They catch a world of the nobility and especially the way that world reacted to certain ownership questions. Even not numerous, these now edited documents are intended to be a new contribution in understanding the Banat social frame within the 17th Century, as well as the realities of a marginal province of the Principality of Transylvania in the early modern era.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Fritz MITTHOF,
Lajos-Loránd MÁDLY

Ein Golddepot aus der Zeit des Horea-Aufstandes? Zur Geschichte eines siebenbürgischen Schatzfundes aus dem Jahre 1796*

Professor, Universität Wien
E-mail: fritz.mitthof@univie.ac.at

CS III, dr. Institutul de istorie „G. Barițiu din Cluj-Napoca al Academiei Române.
E-mail: lmadly78@yahoo.de

CUVINTE CHEIE: comori, reglementări legale, Transilvania, Tezaurariat, Răscoala lui Horea.

KEYWORDS: treasure, law regulations, Transylvania, treasury, Horea-Uprising

Einleitung

In den Akten der Kameralverwaltung Siebenbürgens aus dem späten 18. und frühen 19. Jahrhundert, die in den Staatsarchiven von Wien, Budapest und Cluj-Napoca verwahrt werden, sind mehrfach Vorgänge dokumentiert, die Funde von Gold oder Silber zum Anlaß haben. In einem dieser Fälle, der im Folgenden behandelt werden soll, geht es um Gold, das nach Ansicht der damals ermittelnden Behörden während der Horea-Erhebung von den Aufständischen geraubt und versteckt worden war[1]. Der Fall ist aber auch aus dem Grund von Interesse, weil er den mit solchen Funden häufig verbundenen Konflikt zwischen dem Fiskus bzw. der königlichen Kammer einerseits und den adligen Grundherren andererseits bezeugt. Schließlich liefert

* Der vorliegende Beitrag ist im Rahmen des Projektes „Von der Schatzsuche zur Archäologie" des FWF (Austrian Science Fund, P 23975-G21) entstanden. Durch das „Wissenschaftlich-Technische Abkommen mit Rumänien" (Projekt Nr. RO 10/2014) wurde Fritz Mitthof im Februar 2015 ein Forschungsaufenthalt an der UBB Cluj-Napoca ermöglicht.

1 ÖStA, FHKA, Siebenbürg. Cam., r. Nr. 332, fol. 162r –181v.

https://biblioteca-digitala.ro

der Vorgang einen neuen Beleg für das damals in Siebenbürgen und darüber hinaus kursierende „Schatzfund-Narrativ", das von stereotypen Elementen geprägt ist und bis in die heutige Zeit fortwirkt[2].

Die Geschichte des Fundes

Zu Beginn des Jahres 1796 fanden zwei Jungen, Gugure Stephan und Martha Todor, beim Hüten von Schweinen im damaligen Komitat Kolozs unweit ihres Dorfes Hidegszamos (Someşul Rece) in einer bewaldeten Gebirgsregion einen größeren Klumpen Gold[3]. Einer der beiden Väter, Gugure Togyer, und ein Vertrauter namens Gades Gligore brachten das Gold nach Zlatna und legten es dem dortigen Obergoldeinlösungsamt[4] vor. Dieses ermittelte das Gewicht und den Wert des Stückes[5]. Den Überbringern wurde an Ort und Stelle eine erste Tranche von 400 Gulden als Anzahlung auf das zu erwartende Dritteil (*tertialitas*) für Finder bzw. Denunzianten ausbezahlt. Zugleich zeigte das Amt den Fund zur weiteren Ermittlung dem Thesaurariat für Münz- und Bergwesen an (10. Februar), welches umgehend das Thesaurariats-Präsidium informierte (12. Februar), verbunden mit der Frage, ob dieser Fund als Schatz (*thesaurus*) einzustufen sei. Das Thesaurariats-Consilium beauftragte daraufhin das Fiskaldirektorat mit der Untersuchung der Fundumstände und Klärung der Rechtslage (25. März). Überdies prüfte das Kameral-Thesaurariat auf Veranlassung der Wiener Hofkammer in Münz- und Bergwesen (1. April) die Frage, ob ein Zusammenhang zwischen diesem Goldfund und den „Krystyorer/Kristgorer und Rudaer Prävarikationen"[6] bestand, was es am 18. Juni verneinte. Am 9. August schließlich legte der Fiskaldirektor

[2] Diese und andere rechts-, verwaltungs- und kulturgeschichtliche Aspekte des Themenkreises „Siebenbürgische Schatzfunde um 1800" werden in künftigen Publikationen des obengenannten Projektes weiter vertieft werden.

[3] Das Dorf befindet sich am nordöstlichen Fuß der Munţii Gilăului (Gyalui havasok), einer Gruppe des Apuseni-Gebirges. Der Fundort wird in den Dokumenten genauer bezeichnet als „in der Gegend von Hidegszamos Koszta Vlázilor linge (sc. lîngă) Gyál" (fol. 162r), „im Walde Koszta Vatsillor linge Gyal" (fol. 171r) bzw. „in der Hidegszamoser Gegend Koszta Vlázilor linge Gyál" (fol. 181r).

[4] *Regium Primarium Auri Cambsoratus Officium Zalathnense.*

[5] Sein Gewicht betrug 7 Mark 3 Loth 2 Quintel (= ca. 1,69 kg), und sein Wert wurde vorläufig mit 2200 Gulden beziffert, später aber zu 2171 Gulden 23 Kreuzern präzisiert.

[6] Der Terminus *praevaricatio* bezeichnete Delikte von Privatpersonen zum Schaden der königlichen Kammer bzw. des Fiskus. Die kriminellen Handlungen, auf die hier angespielt wird, hatten sich offenbar in den einander benachbarten Ortschaften Crişcior/Kristyor/Kreischquell und Ruda-Brad (heute Kreis Hunedoara) zugetragen. In dieser Gegend wurde, wie in anderen Teilen des Apuseni-Gebirges, seit der Antike Goldbergbau betrieben. Die genauen Hintergründe des Vorfalls bleiben unbekannt. Ob die Wiener Hofkammer sich hier auf den Horea-Aufstand bezieht, der diese Region erfaßte (s. unten), bleibt unklar.

https://biblioteca-digitala.ro

Joannes Cserey dem Thesaurariats-Consilium ein ausführliches Rechtsgutachten vor (fol. 165r/v). Obschon Cserey in diesem Text klarstellte, daß den Findern des Goldes ein Drittel des Wertes zustand, dem Grundherrn hingegen nichts[7], war die Angelegenheit damit längst noch nicht erledigt. In der Folgezeit wurden von beiden Seiten wiederholt Forderungen an die Kammer herangetragen, zum einen durch Martha Vaszilie, den Vater eines der beiden Jungen, die den Klumpen entdeckt hatten, zum anderen durch Graf Georg Bánffy (1746–1822), Gubernator Siebenbürgens (1787–1822) und Grundherr von Hidegszamos.

Graf Bánffy wandte sich sofort nach Bekanntwerden des Fundes, aber auch in späterer Zeit, so etwa am 30. Okt. 1800, an die Behörden, um jenes Dritteil für sich einzufordern, das bei Schatzfunden dem Eigentümer des Grundstückes, auf dem der Schatz zutage getreten war, zustand. Auch Martha reichte in den folgenden Jahren mehrfach Petitionen ein. In der ersten vom 27. Juni 1797 verlangte er die Auszahlung des noch ausstehenden Restes seines Dritteils. Hierauf erteilte das Thesaurariat in Münz- und Bergwesen dem Goldeinlösungsamt am 12. August den Auftrag, den Findern die zweite Tranche auszuzahlen. Sie erhielten allerdings zu diesem Zeitpunkt nur 300 Gulden; damit blieb also ein Restbetrag von knapp 25 Gulden weiterhin offen.

Zwei Jahre später, am 1. Mai 1799, verfaßte Martha zum zweiten Mal eine Bittschrift, dieses Mal an seinen Grundherrn Graf Bánffy, die einzige, die sich im vollständigen Wortlaut erhalten hat (fol. 166r/v+167r). In unmittelbarer Reaktion hierauf stellte das Thesaurariat in Münz- und Bergwesen am 9. Mai einen Bescheid an das Goldeinlösungsamt aus, daß Martha der Rest seines Anteils in Höhe von 23 Gulden 47 1/2 bzw. 3/4 Kreuzern[8] umgehend auszuzahlen sei, was dann auch tatsächlich geschehen sein dürfte (fol. 167v).

Martha war aber auf weitaus mehr aus. Bereits in seiner zweiten Bittschrift deutete er an, daß er eigentlich mindestens die Hälfte des Wertes des Goldstückes für sich beanspruchte. Damit nicht genug, kam er am 9. Mai 1799 direkt beim Wiener Hof mit einem weiteren, nunmehr dritten Gesuch ein, in welchem er den vollen Wert des Goldklumpens forderte. Hierauf erteilte die Finanz-Hofkammer dem Siebenbürgischen Kameral-Thesaurariat am 5. August die Anweisung, in dieser Frage „gutächtlichen Bericht" zu erstatten (fol. 168r). Dieses antwortete, daß es den Fall bereits am 17. April zur genaueren Prüfung an das Thesaurariat in Münz- und Bergwesen abgegeben hatte (fol. 169r/v). Am 27. September

---

7 Zum genauen Inhalt dieses Gutachtens s. unten.

8 Jeweils ab- oder aufgerundet, da es in kurrenter Münze nur Viertelstücke des Kreuzers gab. Genau gerechnet wären es 47 2/3 Kreuzer gewesen.

https://biblioteca-digitala.ro

legte das Thesaurariat in Münz- und Bergwesen der Hofkammer in Münz- und Bergwesen einen Bericht vor, verbunden mit der Bitte um Klärung der Frage, ob Martha der gesamte Betrag zustehe (fol. 171r–175v). In diesem Zusammenhang regte das Thesaurariat in Münz- und Bergwesen an, dem Martha „aus besonderer Gnad" neben dem Drittel, das im als Finder zustand, einen zusätzlichen Lohn von 100 Gulden zu bewilligen. Dieser Bericht wurde am 8. November an die Finanz-Hofkammer weitergeleitet. Diese hatte ihrerseits bereits am 18. Oktober dem Kameral-Thesaurariat den Auftrag erteilt, die Beweggründe aufzuzeigen, warum der Fund nicht als Schatz behandelt würde. Diese Phase des Verfahrens ist also von einem mehrfachen Hin- und Herschieben der Zuständigkeit zwischen den verschiedenen betroffenen Behörden in Wien als auch in Siebenbürgen gekennzeichnet, ohne daß damals ein Ergebnis erzielt worden wäre.

Erst sieben Jahre später, im Frühjahr 1807, fand das Verfahren eine Fortsetzung. Bewirkt wurde dies wiederum durch Martha, der sich abermals mit einer Petition direkt an den Wiener Hof wandte, um nochmals die Auszahlung des Gesamtbetrages zu erbitten. Hierauf ersuchte die Finanz-Hofkammer am 23. August das Kameral-Thesaurariat in Siebenbürgen erneut um einen Bericht (fol. 148r/v), den dieses am 10. November vorlegte (fol. 164r/v+177r/v), zusammen mit den damals noch greifbaren älteren Schriftstücken, unter welchen sich auch das Gutachten des Fiskaldirektors Cserey von 1796 befand, das der Hofkammer erst jetzt bekannt geworden sein dürfte. Auf Grundlage dieser Akten erging am 18. Februar 1808 ein Hofdekret, das den Fall endgültig im Sinne des Gutachtens Csereys entschied: Den Findern wurde das Dritteil zugesprochen, das Denunzianten von Prävarikationen zustand (der Betrag war ihnen faktisch ja bereits in den Jahren 1796 bis 1799 ausgezahlt worden), der Grundherr Graf Bánffy hingegen ging leer aus.

Das Rechtsgutachten des Fiskaldirektorats

Das oben mehrfach erwähnte, vom Fiskaldirektor Joannes Cserey am 9. August 1796 zu Klausenburg erstellte Gutachten hat folgenden Inhalt:[9]

„Am 25. März dieses Jahres erteilte das Thesaurariats-Consilium mir den Auftrag, vermitteltst von Fiskalkanzlisten den Ort und die Umstände des Goldfundes, den der Sohn des Landwirts Gugure Togyer, Einwohner von Hidegszamos, gemacht hat, untersuchen zu lassen und, weil mit diesem Vorfall nicht unerhebliche rechtliche Fragen verbunden sind, nach Abschluß der Untersuchung (investigatio) dem Thesaurariats-Consilium nicht nur deren Ergebnis mitzuteilen, sondern verbunden hiermit von meiner Seite auch einen gutächtlichen Bericht (opinio) vorzulegen. Daher trage ich nun, nach Abschluss der Untersuchung, deren

[9] Es folgt eine sinngemäße Wiedergabe des Wortlautes aus dem Lateinischen.

https://biblioteca-digitala.ro

Resultat diesem Schreiben angehängt ist, im Folgenden meine untertänige Ansicht zu diesem Sachverhalt vor:

1.) Das fragliche Gold war eingeschmolzen und besaß die Gestalt von Wachs, das in einem Tongefäß verflüssigt wurde.

2.) Es wurde in der Gemarkung des Dorfes Hidegszamos gefunden, die reiner Fiskalgrund ist, aber vom höchst exzellenten Herrn Grafen Georg Bánffy, dem königlichen Gubernator, kraft „ius inscriptitium" gehalten wird.

3.) Die Fundsituation macht deutlich, daß das Goldstück von den Findern nicht ausgegraben, sondern von Dieben inmitten eines Waldes im Wurzelwerk einer umgestürzten Eiche heimlich versteckt wurde, denn es konnte von Kindeshand leicht hervorgezogen werden. Solche Plätze werden üblicherweise nicht von den Herren echter Schätze aufgesucht, sondern von Dieben und Betrügern (sc. des Fiskus).

4.) Die Knaben, die das Gold gefunden haben, und ihre Eltern fallen nicht unter den Verdacht, eine Unterschlagung (praevaricatio) verübt zu haben; vielmehr haben sie das Gold gefunden, ohne sich dessen Wertes bewußt gewesen zu sein, und sich somit als gutgläubige Finder erwiesen.

Da nun den Findern das Dritteil (tertialitas) bereits ausgezahlt worden ist, überdies der höchst exzellente Herr Graf und Gubernator, in seiner Eigenschaft als Grundherr von Hidegszamos, verlangt hat, daß ihm ebenfalls ein Dritteil ausgezahlt werde, ergibt sich die folgende zu klärende Frage: Wieviel von diesem Gold steht einerseits der königlichen Kammer, andererseits den einzelnen Fordernden von Rechts wegen zu?

Hierzu meine untertänige Stellungnahme: Dieses Gold kann nicht als Schatz eingestuft werden, weil jeder Schatz als solcher, bevor er gefunden wird, eine „res nullius" sein muss, und es somit keinen rechtmäßigen Eigentümer geben darf. Andernfalls könnte niemand sich des Schatzes bemächtigen, ohne die Rechte des jeweiligen Eigentümers zu verletzen. Im übrigen kann Gold nicht anders zu einer „res nullius" werden, als wenn es zunächst von der königlichen Kammer entweder Privatpersonen überlassen wurde, sei es in Form von Münzen, sei es als ungeprägtes Gold zur Herstellung von Schmuckstücken, oder aber wenn es von Grundherren durch Schürfen im Sinne des Articulus Novellaris 9 vom Jahre 1747[10] *mit der Genehmigung des Goldeinlösungsamtes gewonnen und nach Entrichtung des anfallenden Zehnten zum eigenen Gebrauch einbehalten wurde, und wenn es sodann zu einem späteren Zeitpunkt, egal ob in geprägtem bzw. geformtem oder in unverarbeitetem Zustand, verloren bzw. versteckt und nach einer gewissen Zeit wiederentdeckt wurde.*

Beide Bezugsquellen (sc. Münzen/Schmuck oder Schürfen) sind im vorliegenden Fall, wenn man diese Kriterien anwendet, durch die vorgenannten Umstände völlig ausgeschlossen.

Aber selbst wenn ich von der Frage absehe, ob dieses Gold als Schatz eingestuft werden kann oder nicht, stellt sich die weitere Frage, ob eine Person, die Fiskalgüter

[10] Dieses Gesetz regelte die Vergabe von Lizenzen für den Bergbau auf Privatgrund.

https://biblioteca-digitala.ro

kraft „ius inscriptitium" hält, über den Wortlaut der Inskription und über etwaige zusätzliche Einkünfte, Benefizien oder Vergütungen, die vertraglich vereinbart sind, hinaus Ansprüche geltend machen kann auf Dinge, die nicht als Akzessorien des durch die Inskription übertragenen Nießbrauchs (usus fructus) und auch nicht als Akzessorien der inskribierten Ländereien gelten können, sondern unvorhersehbar und zufällig (eventualiter) zutage treten und daher weder in die Schätzung (aestimatio) noch in die Inskriptionssumme (summa inscriptionalis) einfließen können – wie dies etwa für Schätze gilt, deren Existenz zunächst unbekannt ist und die erst nachträglich entdeckt werden? Dies wären nämlich Forderungen, die gegen das Eigentumsrecht des Fiskus zielten.

Nach den vorgenannten Beobachtungen, die im angehängten Untersuchungsbericht gründen, gelange ich eher zu folgendem Schluss: Das fragliche Gold ist ein Klumpen, der entweder anläßlich des wallachischen Aufstandes (tumultus Valachicus), als die Stätten der Goldgewinnung (sc. im Apuseni-Gebirge) geplündert wurden, oder bei einer anderen Gelegenheit der königlichen Kammer in betrügerischer Weise entzogen, dann eingeschmolzen und schließlich in jener bewaldeten Gebirgsregion versteckt wurde, mit der Folge, daß es sich bei diesem Klumpen bis heute nicht um eine „res nullius" handelt, sondern dieser unter das Kameralrecht (ius cameraticum) fällt. Wegen der erfolgten Unterschlagung ist das Gold vollständig zu konfiszieren; einzig den Denunzianten ist das diesen gebührende Dritteil auszuzahlen. Hieraus ergibt sich, daß außer dem Fiskus bzw. der königlichen Kammer einerseits und den Denunzianten andererseits niemand, weder auf Basis grundherrlicher noch irgendwelcher anderen Rechte, auch nur einen Teil des Goldes für sich einfordern kann."

Zum Fundrecht um 1800[11]

Die Schwelle zwischen dem 18. und 19. Jahrhundert war im östlichen Kronland Siebenbürgen ebenso wie in der gesamten Habsburgermonarchie eine Zeit des Wandels, gekennzeichnet durch eine komplexe Reformtätigkeit in allen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens und der Wirtschaft. Trotz der neuen Bedingungen, die von Frieden und Stabilität geprägt waren, haben sich die Stände in Siebenbürgen mit den neuen Bedingungen nicht leicht abgefunden, wie der von Franz II. Rákóczy angeführte Aufstand deutlich macht. Später kam auch der Bauernaufstand von 1784 (Horea-Aufstand) hinzu, welcher die Behörden und Stände vor neue Herausforderungen stellte.

Die in der theresianischen und josephinischen Reformzeit erlassenen Gesetze und Verordnungen hatten einen modernen Charakter und wurden

[11] Einen guten Überblick über die allgemeine Entwicklung des Schatzfundrechts von der Antike bis ins frühe 20. Jh. bietet George Hill, *Treasure Trove in Law and Practice from the Earliest Time to Present Day*, Oxford 1936 (Nachdruck Aalen 1980).

https://biblioteca-digitala.ro

parallel zu den vorhandenen, in Siebenbürgen geltenden Gesetzbüchern erlassen. Dies waren die *Approbatae Constitutiones regni Transsilvaniae et partium Hungariae eidem adnexarum*, kurz: *Approbatae (Constitutiones)*, aus dem 16.–17. Jahrhundert[12], gefolgt von den *Compilatae Constitutiones* aus dem 17. Jahrhundert und deren späteren Novellarartikeln. Die Gültigkeit dieser Gesetzbücher, zusammen mit dem bereits antiquierten, sich auf das alte Gewohnheitsrecht stützenden *Tripartitum von Werböczy*, wurde von den Habsburgern durch das Leopoldinische Diplom bestätigt[13].

Die *Approbatae*, die als grundsätzliches Landrecht galten, regelten die Aufteilung eines Schatzfundes folgendermaßen: Ein Drittel sollte vom Finder dem Fiskus eingeliefert werden; falls der Schatz auf dem Grund eines Dritten entdeckt wurde, mußte sich der Finder mit dem Grundeigentümer vereinbaren. Die Verheimlichung des Fundes wurde mit der vollständigen Konfiskation des Schatzes bestraft[14]. Diese Vorschrift ging letztlich auf einen siebenbürgischen Landtagsbeschluß (*articulus diaetalis*) aus dem Jahre 1571 zurück, welcher, möglicherweise veranlaßt durch einen spektakulären Goldschatzfund, der sich wenige Jahrzehnte zuvor in Siebenbürgen ereignet hatte (s. unten zum Strei-Fund), eine strenge Handhabung verordnete[15].

Die damals geltende Lehrmeinung über das Wesen eines Schatzes wurde später in dem als Lehrbuch für die juristische Ausbildung verwendeten Traktat des Dósa Elek unter dem Abschnitt über die „nicht mehr besessenen Sachen" behandelt: *„Gewohnheitsmäßig werden als Schatz alle nambaften, in der Regel aus edleren Erzen und Steinen bestehenden Sachen, welche von unausforschbaren Eigentümern in der Wand versteckt oder in der Erde vergraben wurden, betrachtet. Den Schatz ... kann man nicht als eine sich in Besitz befindliche Sache betrachten, da dieser außerhalb des Wissens des Eigentümers existiert, und der Besitz Wissen und Willen voraussetzt."*[16]

Seit dem späten 18. Jahrhundert sind dann mehrere Verordnungen aus Wien bezeugt, die das Fundrecht neu formulierten. So statuierte ein Hofdekret vom 25. Oktober 1771 eine Dreiteilung zwischen Fiskus, Grundeigentümer und Finder; im Fall einer Verheimlichung sollte das Dritteil des Finders dem Denunzianten zufallen, die beiden anderen dem

---

12 Es handelt sich bei den *Approbatae* um eine Sammlung von Landtagsbeschlüssen, die erst nach der Loslösung Siebenbürgens von Ungarn 1540 einsetzen; folglich stellen sie rein siebenbürgisches Recht dar.

13 Dósa Elek, *Erdélyhoni jogtudomány*, I. Könyv, Klausenburg, 1861, S. 8.

14 *Approbatae Constitutiones Regni Transsilvaniae & Partium Hungariae eidem Annexarum*, Claudiopoli 1694, Pars III, Titulus LIV, Art. I, S. 156.

15 Zu diesem Landtagsbeschluß und seiner Bedeutung für die Entwicklung des Fundrechts in Siebenbürgen werden wir uns an anderer Stelle eingehend äußern.

16 Dósa Elek, a.a.O., Teil II, S. 174.

https://biblioteca-digitala.ro

Fiskus[17]. Ein weiteres Hofdekret vom 2. Dezember 1800 setzte überdies eine Bagatellgrenze von 150 Gulden fest; Funde unterhalb dieses Wertes sollten vollständig dem Finder überlassen werden (wobei allerdings in beiden Fällen für das Antiken- und Münzkabinett am Wiener Hof ein Vorkaufsrecht bestand). Es lautet wie folgt:[18]

„Nach Vorschrift des Approbatal Gesetzes Pars 3 Tit. 54 Art. 1[19] *ist in jedem Falle, wo ein vergrabener alter Schatz gefunden wird, das Drittel davon ad Aerarium Fisci abzuführen, falls aber ein solcher Schatz verschwiegen, und verheimlichet wird, ist derselbe dem Finder ganz abzunehmen. Da dieses Gesetz allgemein lautet, und zwischen dem größeren oder kleineren Betrage des gefundenen Schatzes keinen Unterschied macht: so ist hiernach jeder Finder verpflichtet, einen solchen gefundenen Schatz dem königlichen Fiscus, oder dem nächsten Fiscal- oder Cameral Beamten getreulich anzuzeigen und zu entdecken; unterläßt er diese Pflicht zu erfüllen, so ist in Gemäßheit des erwähnten Gesetzes der ganze Schatz, er mag von größerem oder geringerem Werte seyn, einzuziehen, und daraus das Denuncianten Drittel zu bestreiten; macht aber der Finder selbst von dem gefundenen Schatze die getreuliche Anzeige, so wird ihm solcher, wenn der Wert 150 f. nicht erreichet, in Gemäßheit der bestehenden allerhöchsten Verordnungen ohne Abzug des Fiscal-Antheiles ganz belassen, und nur wenn ein, oder anderes Stück darunter für das k.k. Münz- und Medaillen Kabinet brauchbar zu seyn befunden würde, dafür der durch das k.k. Münzamt zu erhebende Wert hinausbezahlt, das brauchbare Stück aber an gedachtes Kabinet abgelieferet werden; wenn aber der Wert des gefundenen, und vom Finder selbst angezeigten Schatzes den Betrag von 150 f. erreicht, oder übersteigt, so ist ein Drittel hievon in Gemäßheit des gedachten Gesetzes ad Aerarium Fisci abzuführen, die übrigen zwey Drittel aber sind nach Einlößung der darunter etwa befindlichen, für das k.k. Münz- und Medaillen Kabinet brauchbaren Stücke dem Finder, und dem Grundherren zu überlassen. Dieses wird für die Zukunft von Seite des königlichen Fisci genau zu befolgen seyn, und im gehörigen Wege auch zur Richtschnur der betreffenden Partheyen im Lande allgemein kundgemacht werden.“*

Vor dem Hintergrund dieser recht eindeutigen Rechtslage zur Dreiteilung von Schatzfunden zwischen Finder, Grundeigentümer und Fiskus ist es erstaunlich, daß Martha – stets unter der Prämisse, daß es sich um einen Schatzfund handelte, was Cserey ja bestritt – in seinen Petitionen mehr als das Drittel des Finders für sich einforderte. Es geht aus unseren

---

[17] *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung. Sechster Band,* Wien, 1786, S. 421, § Nr. 1351.

[18] MNL-OL, F 200, Dok. Nr. 6629/1800, f. 1.

[19] S. oben Anm. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

Akten leider nicht hervor, auf welches Argument er sich dabei stützte. Immerhin mag sein Beharren auf der Forderung als Hinweis gelten, daß die damals vergleichsweise neue Rechtslage zum Fundrecht noch nicht überall in Siebenbürgen gut bekannt war, und daß möglicherweise selbst Angehörige des Verwaltungsapparates in solchen Fällen nicht ganz firm waren. Möglicherweise waren es gerade die zahlreichen Streitfälle, von denen die Kameralakten aus dieser Übergangsepoche zeugen, die zu einer besseren Implementierung der veränderten Bestimmungen des Fundrechts und damit indirekt auch zu ihrer fortschreitenden Akzeptanz durch die Bevölkerung Siebenbürgens, vom Adel bis zu den Bauern, geführt haben.

Ius inscriptitium

Es war in der hier behandelten Zeit eine übliche Strategie des siebenbürgischen Fiskus, bei Schatzfunden nicht nur ein, sondern zwei Drittel für sich zu fordern, insofern der Grundbesitz des ungarischen Adels oder der Sachsen bzw. Szekler lediglich als Nießbrauch oder Erbpacht bewertet wurde, während das volle Eigentum ausschließlich dem König zukam. Im vorliegenden Fall dient den Fiskalbehörden zur Begründung dieses Sachverhaltes die Rechtsfigur des *ius inscriptitium*.

Das feudale Lehnsrecht in Siebenbürgen, welches in seiner klassischen Form teilweise bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts aufrecht geblieben ist, gründete sich auf das ungarische Eigentums- und Lehnsrecht. Es umfasste mehrere Formen des Eigentums und betrachtete den Grundbesitz als Basis der Wirtschaft und der gesellschaftlichen Beziehungen. Aufgrund des uralten Eigentumsrechtes des Königs oder Landesfürsten (*Dominium eminens* oder *Jus regium*) geschah die Übertragung der Eigentumsrechte durch Donation (Verleihung), welche rein oder gemischt sein konnte. Für Siebenbürgen waren diese Unterteilungen im Tripartitum Werböczianum (1517) festgelegt[20]. Während die *donatio pura* eine vererbbare (*perennalis*) Schenkung voraussetzte, war die *donatio mixta* diejenige, „welche neben dem Dienst [des Adligen, welcher die Donation erhält] auch eine bestimmte Menge Geld in sich umfaßt, und welche auch *inscriptio* genannt wird“[21]. Die Inscriptio aber bezeichnete aufgrund der geltenden Gesetzbücher wie Tripartitum, Approbatae und Compilatae Constitutiones nicht nur die gemischte Donation, sondern konnte auch eine Verpfändung implizieren. Grundsätzlich konnte man über Güter, die mittels einer Inscriptio

[20] Stephanus de Werböcz, *Opus Tripartitum. Juris Consuetudinarius Regni Hungariae*, Ausgabe Corpus Iuris Hungarici, Tomus Primus, Tyrnaviae, 1696, Titulus XIII (De donationibus Regiis, et earum speciebus in generali), S. 15: „*Ubi sciendum est, quod donatio regia duplex sit, scilicet pura et mixta*“.

[21] Ebenda: „*Mixta vero donatio dicitur illa, quae ultra servitium, etiam summam aliquam pecuniarum complectitur, et talis, usitato vocabulo inscriptio nuncupatur*“.

https://biblioteca-digitala.ro

erworben wurden, nicht ebenso frei verfügen wie über solche, welche für Geld gekauft waren, da bei der Verleihung dieser Art von Besitz der wichtigste Grund das Verdienst war und der Geldbetrag nur eine untergeordnete Rolle spielte[22].

Die *Approbatae et Compilatae* bringen weitere Klarheit in der gesetzlichen Behandlung der Fiskalgüter. Hier wird postuliert, daß Fiskalgüter, welche ab 1588 und bis 1615 als vererbbare Herrschaften verkauft worden waren, wieder zum Fiskus zurückgeführt werden mußten, mit Ausnahme solcher Fälle, in welchen die Gutsbesitzer dem Land besondere Dienste erwiesen oder materielle Opfer erbracht hatten; in diesen sollten die Güter nach Maßgabe der erwiesenen Dienste oder aufgebrachten Mittel für eine entsprechende Summe inskribiert (d.h. „entgeltlich überlassen") werden[23]. Es war vorgesehen, die Inskription im Namen der Erben weiter beizubehalten, nachdem der Titular verstorben war. Normalerweise konnte der Fiskus die inskribierten Güter jederzeit für eine gewisse Entschädigungssumme zurückholen. Falls die Inskription auslief, mußte der Fiskus dem bisherigen Besitzer eine Verlängerung vorschlagen (ähnlich einem Vorkaufsrecht), erst dann durfte er dieses Recht Dritten anbieten[24].

„Schatzfund-Narrativ"[25]

In der Beschreibung der Umstände des vorliegenden Goldfundes durch die Finder erscheinen drei Elemente, die für solche Berichte im frühneuzeitlichen Siebenbürgen typisch sind und feste Bestandteile des „Schatzfund-Narrativs" bilden: 1.) Der Fundort liegt in unzugänglicher Wildnis; 2.) Der Schatz wird im Wurzelwerk eines umgestürzten Baumes entdeckt; 3.) Die Entdecker sind Kinder.

Die Parallelen für diese Motive sind zahlreich. Bereits im Fall des berühmten Strei-Fundes[26] vom Jahre 1543 kommt das Motiv der umgestürzten Bäume vor: Die Fischer, die den Schatz entdeckten, machten ihre Boote an einem Stamm fest, und das Kellergewölbe, worin sich angeblich der Großteil des Schatzes befunden haben soll, sei von

---

[22] Dósa Elek, *Erdélyhoni jogtudomány*, II. Könyv: Erdélyhoni magyar magánjogtan, Klausenburg, 1861, S. 258–259; siehe auch Friedrich Schuller von Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte, II. Band: die siebenbürgischen Privatrechte*, Hermannstadt, 1868, S. 59.

[23] *Approbatae Constitutiones*, 1696, Tit. VIII. Fiscale bonumokról. Art. I., S. 49.

[24] *Ebenda*, Art. I., S. 51 u. Art. II., S. 52.

[25] Alle in diesem Abschnitt angesprochenen Vorfälle werde in den künftigen Projektpublikationen ausführlicher behandelt werden. Aus der älteren Literatur sei besonders auf Iulian Marțian, *Comori Ardelene*, Buletinul Societății Numismatice Române 16, Nr. 37 (1921), S. 13–21 verwiesen.

[26] Zu diesem Schatzfund siehe etwa Barbara Deppert-Lippitz, *Thesauro Monachi – Der große dakische Goldfund aus dem Strei (1543)*, in: Annales Universitatis Apulensis. Series Historica 14/I, 2010, S. 9–27.

https://biblioteca-digitala.ro

Baumwurzeln zerstört gewesen[27]. Ferner sind auch die Fundberichte zu den großen Schatzfunden von antiken Lysimachos- und Kosonmünzen der Jahre 1802/1803 in den Orăştie-Bergen von den drei genannten Motiven durchzogen[28].

Es ist evident, daß wir es hier mit Bausteinen eines Narrativs zu tun haben, das seine Grundlage in der Vorstellungswelt und dem Aberglauben weiter Teile der Bevölkerung Siebenbürgens hatte. Zugleich sollte aber nicht übersehen werden, daß die Finder der Schätze solche Erzählungen, mit denen sie das Fundereignis in phantastische Sphären entrückten und dabei der Erwartungshaltung ihrer Hörerschaft entsprachen, zugleich immer auch nur schlicht erfunden haben könnten, und dies aus zwei ganz handfesten Motiven, zum einen nämlich, um die Kenntnis von der tatsächlichen Lage des Fundorts für sich zu behalten und diesen damit vor dem Zugriff anderer zu schützen, zum anderen, um sich selbst dem stets möglichen Vorwurf der Prävarikation zu entziehen, indem sie Kinder als angebliche Finder vorschoben, die wegen ihrer Unschuld keiner unlauteren Absichten verdächtigt wurden.

Hinzu kommt das Faktum, daß die hier beschriebenen Fundumstände nicht immer vollständig fiktiv sein müssen, sondern zumindest in Teilen durchaus der Wirklichkeit entsprochen haben können. Als Beleg hierfür sei an den spektakulären archäologischen Neufund erinnert, der unlängst in Grădiştea Muncelului (Sarmizegetusa Regia) im Rahmen der laufenden Grabungskampagnen entdeckt worden ist: In den Wurzeln einer alten Buche, die in der Nacht vom 22. auf den 23. Juni 2013 vom Sturm gefällt worden war, fanden die Wissenschaftler einen antiken hexagonalen Bronzeblock von ca. 8 kg Gewicht, der auf allen Seiten mit künstlerisch hochwertigen Tierbildern versehen ist und im Altertum einem Handwerker, der Schmuck herstellte, als Matrix gedient haben dürfte[29].

Abschließend sei an dieser Stelle erwähnt, daß sich mit dem Gyalu-Gebirge in den Jahren um 1800 eine besondere Legende verband, wonach hier der Schatz des „Königs Dareios" vermutet wurde. Damals tauchte auch ein Testament auf, das angeblich im Jahre 1699 verfaßt worden war und die Höhle, in welcher der Schatz lagerte, genauestens beschrieb. Zur selben Zeit hielten sich auch viele Fremde in der Region auf, die teilweise

---

[27] Gheorghe Anghel, *Descoperiri de tezaure antice din aur în zona Munţilor Orăştiei menţionate în cronicile medievale şi documentele moderne*, în Aug. Lazăr, B. Deppert-Lippitz *et al.* (ed.), Combaterea criminalităţii contra patrimoniului arheologic european (Combating criminality against the European archaeologic Heritage), Bucureşti 2008, S. 335.

[28] Siehe etwa Zsigmond Jakó, *Cercetări arbeologice la cetatea Grădiştea Muncelului 1803–1804*, in: Acta Musei Napocensis, III, 1966, S. 109.

[29] Zur Publikation dieses Neufundes s. Gelu Florea (coord.), *Matriţa de bronz de la Sarmizegetusa Regia*, Cluj-Napoca 2015, zu den Fundumständen ebenda, S. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

aus größerer Entfernung angereist waren, um im Gyalu-Gebirge nach diesem Schatz suchen.

Verbindung zum Horea-Aufstand?

Es ist bekannt, daß das Apuseni-Gebirge eine Kernzone des Horea-Aufstandes von 1784 darstellte und die Aufständischen die dortigen Einrichtungen der Goldgewinnung geplündert haben. Von daher ist die Vermutung Csereys bezüglich eines Zusammenhanges des Goldfundes mit diesem damals nur wenige Jahre zurückliegenden Ereignis durchaus plausibel und nachvollziehbar. Eine solche Annahme würde allerdings implizieren, daß das Gold von den Aufständischen im Wurzelwerk der Eiche versteckt wurde, nachdem diese umgestürzt war. Vor dem Hintergrund anderer in den Kameralakten dokumentierten Schatzfunde aus dieser Zeit, besonders jener in den Orăștie-Bergen, sowie dem soeben erwähnten, archäologisch gesicherten Fund der Bronzematrix von Sarmizegetusa Regia scheint es uns allerdings wahrscheinlicher, daß unser Goldklumpen erst durch das Umstürzen der Eiche freigelegt wurde. Dies wäre dann ein klares Indiz, daß das Gold bereits viele Jahrzehnte, wenn nicht gar Jahrhunderte im Erdreich gelegen hatte und somit nicht nur viel älter war, als Cserey annahm, sondern doch einen echten Schatz darstellte. An der damals zum Ende des zwölfjährigen Verwaltungsverfahrens von der Wiener Hofkammer beschlossenen Aufteilung des Wertes des Goldklumpens zwischen den beteiligten Parteien – ein Drittel an die Finder, zwei Drittel an den Fiskus – hätte diese Erkenntnis allerdings nichts geändert, da Graf Bánffy als Inskriptionsbesitzer von Hidegszamos in keinem Fall einen Anspruch auf das sonst übliche Drittel des Grundeigentümers besaß.

A Gold deposit from the time of the Horea-Uprising?
A contribution to the history of a Transylvanian treasure find from the year 1796

ABSTRACT

At the turn of the 18th and 19th centuries, an interesting case preoccupied the Transylvanian Treasury: a gold lump found by children in the mountains, which presumably originated from the looting of the gold mining facilities during the Horea peasant uprising. This case fell under the Cameral regulations and the finders had the right to a reimbursement following the existing laws. Based on a discussion of the main documents related to this find, this study analyses the way in which the authorities tried to solve this complex case and the way the finders and their family members interacted with them. In addition to details of the functioning of the various branches of the Austrian administration, the authors offer parallels to a range of aspects of treasure finds from our time, as well as a variety of interpretations of the attitudes and discourses related to treasures two centuries ago.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandru-Bogdan BUD

Apusul unei epoci. Ultimele zile din viața împăratului Iosif al II-lea

Doctor în istorie,
Universitatea Babeș-Bolyai
Cluj-Napoca.
E-mail: alex23bud@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: Iosif al II-lea, finele secolului XVIII, moarte, schimbare, mit

KEYWORDS: Joseph II, end of the 18th century, death, change, myth

Sfârșitul secolului al XVIII-lea aducea în Europa, dar și pe celelalte continente o mulțime de schimbări, atât din punct de vedere politic, economic, cât și din punctul de vedere al mentalului colectiv. Era doar începutul. Lumea avea să cunoască până în secolul XX modificări și de altă natură, o metamorfozare a întregului sistem de funcționare al societății. Momentul cheie care a dat naștere unei alte viziuni asupra vieții de zi cu zi, și ne referim aici la tot ce înseamnă administrație, politică, religie, educație etc., s-a datorat „Sfintei Treimi" rostite în timpul revoluției franceze: *Libertate, Egalitate, Fraternitate*. Cu aproape un deceniu mai devreme, de această dată nu pe bătrânul continent, ci pe unul nu de mult descoperit, America, în anul 1776 cele 13 colonii își declarau independența față de Marea Britanie, dând naștere unui nou stat care avea, de acum, să influențeze și politica Europei.

În teritoriul din Europa stăpânit de Imperiul Habsburgic, situația nu era foarte diferită de calea aleasă la nivel mondial. La conducerea monarhiei se afla Iosif al II-lea, fiul Mariei Tereza și fratele Mariei Antoaneta, regina Franței. Diferențele dintre cei doi frați au fost adesea semnalate de contemporanii lor, dar și după moarte, prin intermediul istoriografiei.

https://biblioteca-digitala.ro

Perioada de domnie a împăratului Iosif al II-lea a fost caracterizată mai mult din punctul de vedere al națiunilor aflate sub sceptrul habsburgic. Având în vedere reformele săvârșite în scurta perioadă de domnie, 1780–1790, imaginea monarhului a avut de suferit sau de câștigat, în funcție de națiune. Odată cu moartea lui Iosif al II-lea se încheia un secol al contrastelor. De pildă, pentru românii din Transilvania acum se conturează identitatea națională, deși germanul Schiller, aproximativ în aceeași perioadă, îndemna pe toată lumea să nu caute formarea unei națiuni, „mulțumiți-vă să fiți oameni"[1]. Interesant este de văzut cum au fost percepute ultimele momente din viața monarhului luminat, de cei din jurul său dar și de supușii săi, în memoria cărora rămânea acum doar prin reformele și prin monumentele care aminteau de vizitele sale.

La sfârșitul lunii februarie a anului 1790 în capitala Austriei, în Viena imperială, „zeul cu inimă de fier", Thanatos, se prezenta la Schönbrunn pentru a-l lua din lumea celor vii pe unul dintre marii despoți luminați ai Europei, pe Iosif al II-lea. Bolnav încă din anul 1788, din timpul războiului cu turcii, starea de sănătate a monarhului luminat s-a agravat continuu. Cunoscut mai ales pentru spiritul său reformist și pentru ideile considerate uneori avangardiste în raport cu secolul al XVIII-lea, Iosif al II-lea a reușit să revoluționeze un sistem de conducere tradițional și să-l transforme într-un gigant, care avea la bază spiritul rațional al secolului luminilor. Fiul cel mare al Mariei Tereza, pe numele complet Joseph Benedict Augustus Johann Anton Michael Adam, s-a aflat la conducerea Sfântului Imperiu Romano-German doar zece ani, între 1780 și 1790, o mare perioadă fiind coregent în domnia mamei sale, între 1765 și 1780.

Nu doar un împătimit al călătoriilor, a fost în același timp și un idealist încă din anii adolescenței. Toate idealurile sale s-au materializat prima dată la vârsta de 19 ani. Așadar, era anul 1760 când Maria Tereza l-a chemat în Consiliul de Stat pentru a-și prezenta concepțiile și ideile, numite de către tânărul arhiduce, *Réveries.*[2] Acel ideal al tinereții l-a păstrat toată viața, până în ultimul moment, când datorită împrejurărilor a fost nevoit să renunțe la majoritatea reformelor înfăptuite de-a lungul scurtei domnii. În ultimele clipe ale vieții, prin rescriptul din 28 ianuarie 1790, și-a retras tot ceea ce realizase, spunând:

> *„În astfel de condiții acțiunile de jumătate nu au nicio valoare. Ca să previn deodată toate plângerile stărilor maghiare și transilvănene care duc lipsă de orice măsură cumpătată doresc să șterg toate ordonanțele date în timpul domniei mele și să le repun pe cele care se aflau la moartea Măriei*

---

[1] Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 3, Institutul European, Iași, p. 308.

[2] Marczali Henrik, *Magyarország története*, vol. VIII, Kiadja az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapesta, 1898, p. 378.

https://biblioteca-digitala.ro

Sale, fericita împărăteasă. Dintre acestea doresc să scot doar Edictul de Toleranță, ordinele privind preoții noi și acțiunile privind supușii mei, Coroana și lucrurile sfinte ale țării, imediat ce în cetatea Budei se va realiza un loc demn de ele, să fie duse imediat acolo. Astfel nedreptățile vor dispărea, stările nu vor mai cere cu așa vehemență convocarea Dietei, a cărei adunare și din cauza stării mele precare este imposibilă. Doresc din toată inima mea ca Ungaria prin aceste acțiuni să câștige atâta fericire și ordine bună cât am dorit eu să îi aduc prin ordonanțele mele".[3]

Aproape toate reformele care au dat, în cele din urmă, numele perioadei de domnie a monarhului luminat, iosefinism, au fost retrase printr-o singură semnătură. O viață de muncă era ștearsă într-o singură zi.

Dacă pentru națiunea română din Transilvania vestea nu era deloc plăcută, pentru altele (și avem aici exemplul națiunii maghiare), starea de euforie s-a manifestat încă de la primele vești primite referitor la restaurarea vechilor norme legale. De pildă, la Oradea a fost ținută o ședință de comitat „cum nu s-a mai pomenit până atunci".[4] În acea ambianță a fost citită scrisoarea lui Iosif al II-lea, iar „la discursurile rostite în fața stărilor despre vremurile de acum", unii din cei prezenți au început să plângă. Impactul emoțional, bucuria cu privire la retragerea ordonanțelor avea să surclaseze pe finalul lunii februarie vestea morții împăratului. Decizia lui Iosif a fost sărbătorită la casa contelui Teleki, unde s-a organizat și un bal maghiar, la care toți nobilii s-au prezentat în ținute tradiționale. Drept recunoștință pentru ultima ordonanță dată de monarh, nobilimea maghiară „a dat dovadă de o prietenie mare față de ofițerii germani prezenți la petrecere".[5]

La începutul lunii februarie, trupul monarhului slăbise mult pierzând și din putere, iar conform unor afirmații, nu a mai putut să doarmă, a tușit uscat și a scuipat sânge. În cele din urmă, medicul său Quarin „i-a spus clar și cinstit că în trupul său poartă o boală nevindecabilă".[6] Împăratul l-a întrebat cât mai are de trăit, iar răspunsul doctorului a fost: „Măria Ta, aceasta este o boală de la care ne putem aștepta la sfârșit în orice moment". Monarhul a tăcut lung și „la final i-a mulțumit medicului și i-a dat drumul trimițându-i în aceeași zi un bilet de mulțumire alături de 10 000 de florini, totodată numindu-l baron pe el și pe urmașii săi, ca semn de respect deoarece adevărul este mai presus de orice lingușeală".[7] Momente ca cel relatat nu

---

3 *Ibidem*, pp. 463–464.

4 *Magyar Kurir*, nr. XVI, Pojon, 1790, p. 276.

5 *Ibidem*.

6 István Csövek, *II-dik József császár élete és tettei*, vol. II, Trattner János Tamás betúivel' költségeivel, Pesta, 1816, p. 289.

7 *Ibidem*, p. 308.

https://biblioteca-digitala.ro

sunt unice în descrierea ultimelor clipe ale lui Iosif al II-lea. Spiritul justițiar caracteristic împăratului capătă o altă dimensiune la finalul vieții.

Conform relatărilor avocatului maghiar István Csövek în lucrarea *II-dik József császár élete és tettei (Viața și faptele împăratului Iosif al II-lea)*, starea de sănătate a împăratului s-a agravat, astfel că la 13 februarie a luat sfintele taine, iar în jurul orei 11 le-a dat curierilor niște scrisori pentru sora lui din Franța, Maria Antoaneta și pentru fratele său, Leopold. Dedicat statului și administrației (era cunoscut pentru programul său intens de muncă), în ziua de 14 februarie și-a prezentat cuvintele sale de rămas bun președintelui consiliului suprem de apărare, András Hadik, fost guvernator al Transilvaniei, luându-și adio „cu vorbe duioase de la toți militarii, începând cu generalul și terminând cu ultimul soldat, cerând ca mesajul să fie citit în fața soldaților".[8] Hadik, care avea și el o vârstă înaintată (a decedat o lună mai târziu), și-a luat personal rămas bun de la împărat, acesta din urmă spunându-i: „Dumnezeu să fie cu tine, dragul meu Hadik, acum ne vedem pentru ultima dată", strângând cu drag mâinile vitejești ale bătrânului. Se pare, din ochii generalului au curs lacrimi, acesta despărțindu-se cu suspine și cu inima îndurerată de Iosif, care zăcea în patul său de moarte.[9] În aceeași zi s-a adresat și miniștrilor. Cuvintele monarhului, redate de același István Csövek, au fost „Nu știu, nu are oare poetul perfectă dreptate când spune că *Să te cobori de pe tron în sicriu este o schimbare foarte riscantă.* Mie nu îmi pasă de tron, mă împac cu acest gând însă îmi este foarte greu că m-am chinuit și am suferit atâta, m-am întâlnit cu atâția nemulțumiți, însă din păcate aceasta este soarta acelora care stau pe tron".[10] Aceste despărțiri țin oarecum de un ritual regesc, până în ultimul moment împăratul trebuie să fie neînfricat. Firul dintre realitate și ficțiune poate fi subțire în astfel de cazuri, deși acceptarea morții și îmbrățișarea ei fără prea mare tragedie a fost o caracteristică des întâlnită în secolul al XVIII-lea.[11] Acceptarea morții ca un fapt normal, îl face pe Iosif al II-lea să mai scrie câteva scrisori de adio pentru colaboratorii săi, Kaunitz, Lacy și contele Rosenberg. În acest sens se poate reda textul trimis lui Francesco Orsini von Rosenberg:

> *„Prietenia de cele mai multe ori are limite, dar a ta pentru mine a fost nemărginită. Nu pot părăsi lumea aceasta fără să îți mărturisesc imensa mea gratitudine pentru ce ai făcut pentru mine, prin ce ai trecut în această perioadă și ce ai sacrificat cât am fost bolnav. Înțelepciunea și sfaturile tale înțelepte, loialitatea pe care mi-ai arătat-o, în orice împrejurare, până în*

---

8 *Ibidem*, p. 290.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*, p. 309.

11 În acest sens se poate vedea lucrarea lui Georges Minois, *Istoria sinuciderii. Societatea occidentală în fața morții voluntare*, Humanitas, București, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

ultimul moment mă umple de gratitudine și prietenie. Te asigur, și crede-mă că singurul lucru pe care îl regret la plecarea mea din lume este numărul mic de prieteni pe care trebuie să îi las în urmă și pentru care am fost o pacoste. Cele mai calde urări. Te îmbrățișez cu prietenie. Amintește-ți de mine, sincerul tău prieten, Iosif.
P.S. Doar pentru că mâna îmi tremură, nu am scris personal aceste rânduri."[12]

În tot acest timp, soția nepotului său Francisc, Elisabeta, care avea o afinitate specială pentru Iosif al II-lea, a încercat să îl vadă pentru ultima oară pe împărat. Deoarece era însărcinată, cei care se aflau în jurul monarhului i-au interzis acest lucru. Însă în ziua de 15 februarie, după ce Iosif a fost uns cu mir, arhiducesa, se pare, nu a mai putut fi împiedicată să intre în camera împăratului. Profund emoționată, împăratul i-a cerut să nu mai plângă, însă la scurt timp, aceasta a leșinat și a fost scoasă din cameră. Chiar dacă era imobilizat la pat din cauza bolii, Iosif se interesa permanent de starea Elisabetei. În noaptea dintre 17 și 18 februarie 1790 au început durerile dinainte de naștere. Arhiducesa a născut o fetiță, fapt care l-a îmbucurat pe împărat, însă a doua zi dimineață la ora 8, contele Rosenberg l-a anunțat pe Iosif de starea gravă în care se afla Elisabeta. În aceeași zi de 18 februarie, arhiducesa a decedat, iar la aflarea veștii, monarhul și-a pus mâinile pe cap și a strigat: „Și eu trăiesc? Dumnezeul meu facă-se voia ta!", după care a dat ordin să fie înmormântată a doua zi.[13] Evenimentul nașterii care trebuia să fie o bucurie s-a transformat brusc într-o tragedie. Având în vedere starea sănătății precare a împăratului, vestea l-a șocat, contribuind la sfârșitul monarhului.

Între timp, la Curtea din Viena, se făceau ultimele pregătiri pentru întoarcerea coroanei Sfântului Ștefan acasă, consecință a faptului că atunci când a semnat rescriptul de revocare a tuturor ordonanțelor, împăratul și-a dat acceptul și pentru restituirea coroanei înapoi la Buda. Din acest motiv, în aceeași zi în care Elisabeta de Württemberg a decedat, împăratul a cerut să-i fie adus la cunoștință când va porni alaiul spre Ungaria. În această situație s-a ajuns datorită refuzului încoronării lui Iosif ca rege al Ungariei și depozitarea coroanei în visteria de la Viena:

„*Anul 1784 a adus doliu asupra națiunii. Degeaba a insistat consiliul și comitatele ca țara să nu fie privată de cea mai importantă, Sfânta Coroană, spre tristețea nemărginită a întregului popor a fost dusă la Viena.*"[14]

---

[12] Derek Beals, *Joseph II. Against the world 1780–1790*, vol. II, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, p. 634.

[13] István Csövek, *op. cit.*, p. 312. Vezi și Franck Bright, *Joseph II*, Macmillan and Co., London, 1905, p. 219.

[14] Ribáry Ferencz, *Magyarország oknyomozó történelme. Tanodai és magánhasználatra*, Franklin-Társulat, Budapesta, 1882, p. 255.

https://biblioteca-digitala.ro

Cert este că până la decesul lui Iosif al II-lea, coroana Sfântului Ștefan a ajuns în Ungaria și nu oricum, ci cu cea mai mare pompă. Convoiul care a făcut transportul de la Viena la Buda a avut nevoie de patru zile, mai ales că entuziasmul populației de origine maghiară era extrem de ridicat. Preotul reformat József Keresztesi a descris o parte din călătoria coroanei. Tot el observa și situația din Viena, unde o mulțime de oameni vroiau să-și ia rămas-bun de la coroană, deoarece germanii erau de părere că prețurile ridicate care erau în țară, era de fapt pedeapsa lui Dumnezeu pentru că acea coroană se afla la ei.[15] Populația din Bratislava, auzind de transportarea coroanei la Buda, s-a adunat de la magnați la nobili, în frunte cu comitele suprem al comitatului, pentru a o întâmpina cum se cuvine. Reprezentanții comitatului și tinerii s-au îmbrăcat cu toții în ținute scumpe maghiare, purtând arme, iar marea lor majoritate călare pe cai în mâini având steaguri. Doamnele de curte îi urmau și ele îmbrăcate în haine naționale.[16] Întreg alaiul s-a deplasat până la granița „care separa țara maghiară de Austria", unde trebuiau să întâmpine coroana. Deși făceau parte dintr-un singur stat, delimitarea teritoriului exista, dacă nu practic, cel puțin mental. Mulțimea a putut vedea râvnitul obiect, care a stârnit atâtea polemici, intrând în teritoriul maghiar în jurul orei 3 după amiază, în sunetul tunurilor amplasate dinainte în diferite locuri și al clopotelor care au răsunat în toată Bratislava. Întoarcerea obiectului sacru „din pribegie a fost salutată de ovațiile poporului care a condus coroana cu armele scoase până la poarta orașului".[17] După acest parcurs, coroana a fost expusă la vedere o oră, „timp în care lumea a intrat în biserică unde duhovnicul a ținut o predică de mulțumire Atotputernicului pentru readucerea acestei nestemate a țării dar și pentru însănătoșirea Maiestății Sale".[18] Odată cu aceste evenimente, se poate observa și o schimbare de atitudine în rândul supușilor maghiari. Rugăciunea pentru însănătoșirea monarhului vine oarecum împreună cu cea de mulțumire pentru recuperarea coroanei. Depozitarea ei în visteria de la Viena a însemnat pentru maghiari o desprindere forțată de identitatea lor națională, dar odată cu ultima decizie a împăratului era stabilită ordinea firească a lucrurilor, cel puțin din punctul de vedere al acestora.

În noaptea în care convoiul ce transporta coroana a ajuns la destinație, ea a fost depusă în catedrală, a fost păzită de doi magistrați înarmați, toate casele erau luminate, iar străzile răsunau de aclamații.[19] Atitudinea adversă pe care maghiarii o avuseră față de împărat, după ce refuzase să se încoroneze și

---

15 Paul Lendvai, *Ungurii*, Editura Humanitas, București, 2013, pp. 190–191.

16 *Magyar Kurir*, nr. XVI, Pojon, 1790, p. 211.

17 *Ibidem*, p. 212.

18 *Ibidem*, p. 213.

19 Edwin Lawrence Godkin, *The History of Hungary and the Magyars*, Alexandre Montgomery, New York, 1853, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro

mutase coroana la Viena, s-a transformat într-o simpatie care aprecia realismul din ultimele momente ale vieții împăratului, după cum spun și versurile:

„Deci se va face bucuria ta, scumpa mea țară,
Căci vine acasă ceea ce dorești, Coroana,
Care este lucrul cel mai de preț al celor de demult...
Iar Iosif, pe care Dumnezeu l-a obligat
Să redea acel lucru după care poporul plângea
Va mai avea zile
Această călăuză a cerurilor să-l conducă
Să trăiască, să vadă ceea ce a observat deja...".[20]

Având în vedere aceleași relatări ale lui István Csövek, cu o zi înainte de a trece la cele veșnice, în 19 februarie 1790, în jurul orei 10 ochii împăratului s-au încețoșat, semn că ultimul ceas al vieții era aproape. În după masa aceleiași zile, în jurul orei 4, i s-a cerut să semneze un act dar și-a scris numele greșit deși cu o zi înainte a semnat în jur de 80 de documente.[21] Până seara în jurul orei 10, camera i-a fost plină de scribi care au notat ce a dorit împăratul. În primul rând au modificat, la cererea monarhului, punctul din testamentul său prin care îi lăsa o parte din avere arhiducesei Elisabeta. Partea cuvenită acesteia i-a fost redirecționată fiicei nou născute. O scrisoare aparte i-a fost trimisă și lui Kaunitz, în limba franceză, în care îi răspundea la o scrisoare cu urări de însănătoșire:

„Dragul meu prieten! Cuvintele dragi ale Domniei tale m-au înduioșat foarte tare și au pătruns în inima și sufletul meu, însă ce pot face altceva, accept voința sorții. În ceea ce îl privește pe domnia ta, acceptă de la mine dovada bunăvoinței, recunoștinței și a credinței mele, pe care Domnia ta o merită mai mult ca și alții și să știți că îmi pare nespus de rău că nu mai pot avea parte de înțelepciunea Dumneavoastră. Vă îmbrățișez și vă încredințez în aceste clipe țara mea".[22]

După ce a terminat, secretarii s-au retras lăsându-l pe împărat să doarmă. La ora 5 dimineața, în ziua de 20 februarie 1790, Iosif al II-lea s-a trezit, a cerut supă și a chemat medicii. Apoi a fost chemat și călugărul augustinian, duhovnicul monarhului din ultimele zile, care a început să îi citească dintr-o carte de rugăciuni. Supa i-a fost adusă, dar a rămas neatinsă pentru că nu a mai putut să mănânce. A început să tremure, iar la ora 5 și câteva minute a murit. În aceea zi urma să aibă loc înmormântarea soției nepotului Francisc. La insistențele lui, înainte de a muri, a cerut să fie îngropat în uniforma albă

---

20 *Magyar Kurir*, nr. XVI, Pojon, 1790, p. 229.
21 István Csövek, *op. cit.*, p. 313.
22 *Ibidem*, pp. 314–315.

https://biblioteca-digitala.ro

de general și nu în obișnuitele haine de ceremonie.[23] Între timp, coroana Sfântului Ștefan ajunsese la Buda. Din acest moment pentru supușii monarhiei se încheia o epocă și începea o alta nouă, și tot acum numele și personalitatea lui Iosif al II-lea se transforma în mit. În Franța revoluția era în plină desfășurare.

Francisc, nepotul lui Iosif, cel pe care chiar el însuși l-a sfătuit și l-a pregătit pentru a deveni împărat cândva, trăia primele decepții ale vieții, își îngropa soția și tot în aceeași zi începea pregătirile pentru înmormântarea unchiului său. Monarhul a fost îmbrăcat, așa cum ceruse, în uniforma albă, iar în jurul orei 9 seara, a fost depus în sicriul acoperit în interior cu material din fire de aur și pe dinafară cu catifea neagră.[24] Sarcofagul a fost expus public, iar poporul care dorea să își ia rămas bun de la împărat venea necontenit, Curtea imperială devenind neîncăpătoare. Din acest motiv, la toate colțurile străzii care duceau spre Curte au fost plasați soldați călare cu arma scoasă, iar la porțile imperiale stăteau călăreți „în așa fel că nici chiar pe sub burțile cailor să nu poată trece cineva și să permită intrarea atâtor persoane care pot să vadă sicriul pe catafalc fără să se împingă".[25] Descrierile narative conturează un tablou de impact pentru cei care nu au putut fi prezenți la evenimentul funebru, întregind parcă, reprezentarea artistică a gravorului Johann Hieronymus Löschenkohl, care redă plastic înmormântarea împăratului Iosif al II-lea.

În data de 22 februarie 1790, după masă la ora 3, toate străzile au fost ocupate de soldați, pe traseul care trebuia să îl urmeze cortegiul. În jurul orei 5, cortegiul s-a deplasat de la capelă spre biserica călugărilor capucini în frunte cu un regiment de călăreți, urmați de preoții cu lumânări aprinse, conducătorii orașului, stările din Austria, sfetnicii, funcționarii de la Curte și din provincii îmbrăcați toți în haine negre.[26] Se pare, având în vedere consemnările făcute de István Csövek, de la ora 6 au început să bată clopotele, afară era un aer de primăvară, iar muzica de jale răsuna pe străzile Vienei cu tonalitate gravă. Ajunși la biserica Capucinilor, valeții au dat jos sicriul și l-au așezat pe un catafalc unde Arhiepiscopul cardinal de Viena, alături de episcopi și prelați l-au uns și sfințit. Călugării au preluat defunctul și l-au dus spre criptă. Ușa era închisă, unul dintre gardieni a bătut, iar din interior cineva a întrebat: Cine este acolo?, răspunsul fiind: Trupul Măriei Sale Iosif al II-lea. După un set de trei întrebări și tot atâtea răspunsuri, ușa s-a deschis și sicriul a fost așezat înăuntru.[27] În interiorul

---

23 Derek Beals, *op. cit.*, p. 638.

24 István Csövek, *op. cit.*, p. 317.

25 *Magyar Kurir*, nr. XVI, Pojon, 1790, p. 214.

26 István Csövek, *op. cit.*, p. 318.

27 *Ibidem*, p. 320.

https://biblioteca-digitala.ro

criptei s-au mai citit pentru ultima oară, de către maestrul de ceremonii, toate titlurile monarhului, iar cu acestea înmormântarea lui Iosif al II-lea a luat sfârșit. Pleca din lume, cel care a fost cunoscut ca fiind „împăratul luminat". Oricum, planul său reformator crease contradicții între supuși. Cu toate acestea, decesul monarhului producea o ruptură în viața politică a Imperiului Habsburgic. Odată cu abrogarea reformelor, incertitudinea se lăsase peste întreaga monarhie. La conducere venea fratele său, Leopold, cel care până atunci fusese Mare Duce de Toscana, un personaj cu un mai puțin entuziasm reformator și mult mai maleabil decât Iosif.

După ce totul se încheiase, în zilele care au urmat după înmormântare, subiectul de discuție rămăsese tot Iosif al II-lea. Impactul avut de el în cei zece ani de domnie și cincisprezece de coregență, asupra societății a fost major. În acest sens, Prințul de Liege[28] i-a trimis o scrisoare țarinei Ecaterina a II-a în care îi spunea despre moartea împăratului:

> *„S-a dus Doamnă! Suveranul ce făcea onoare Omului, Omul ce făcea cea mai mare onoare suveranilor nu mai e. Acest geniu strălucitor s-a stins ca o lumină a cărei materie exterioară s-a consumat; iar acest trup activ se află între patru scânduri care-l împiedică să se miște... Iosif al II-lea a murit cu curaj, așa cum a trăit: a sfârșit – și a început – cu același spirit metodic. A organizat cortegiul care trebuia să însoțească sfântul sacrament care a fost adus la patul său de moarte. S-a ridicat ca să știe dacă totul era așa cum poruncise... Abia peste un an călătorul va spune: ce minunate instituții școlare, spitalicești, de detenție și de educație!... Președinții tuturor departamentelor, șefii tuturor birourilor vor spune: a fost primul nostru funcționar și în același timp supraveghetorul nostru! Miniștrii: era în stare să-și pună sănătatea în joc pentru stat, fiindu-i, se spune, cel dintâi supus!... Țăranul, servitorul vor spune și ei: Puteam să-i vorbim când doream! Cei din jurul său vor spune: era demn de încredere, prietenos; avea un fel agreabil de a povesti; știa să conducă o conversație; i se putea spune adevărul în legătură cu orice. Iată, Doamnă, că vă vorbesc despre viața împăratului, deși aveam de gând să vă povestesc de moartea sa."*[29]

În aceeași ordine de idei, un alt personaj care deplângea moartea împăratului Iosif al II-lea era și generalul Potemkin, protejat și foarte apreciat

---

[28] Charles-Joseph, prinț de Liege s-a născut în 1735 la Bruxelles. În 1755 participă la Războiul de șapte ani ca și căpitan, iar în 1770 asistă la întrevederea dintre Frederic al II-lea și Iosif al II-lea. Întreprinde o călătorie la Sankt-Petersburg unde se împrietenește cu Ecaterina a II-a. Trece în serviciul Austriei din 1789. Asistă la funeraliile lui Iosif în Viena. A murit în 1814 în urma unei răceli pe care o ia la un bal dat în cinstea Congresului de la Viena din 1814.

[29] Jean Carpentier, Francois Lebrun, *Istoria Europei*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro

slujitor al aceleiași țarine, Ecaterina a II-a, care a avut ocazia de a socializa cu monarhul luminat în timpul vizitei acestuia în Rusia. În ultimele zile ale împăratului Austriei, la Iași, a apărut în 18 februarie 1790, *Courrier de Moldavie,* mai degrabă un organ informativ militar decât un ziar, care era redactat de soldații din armata rusă aflați sub comanda generalului Potemkin. Numărul al doilea din nou constituita publicație, apărut la 25 februarie 1790 aducea vești triste de la Viena, aliata Rusiei în războiul cu turcii. Articolul, apărut în timpul războiului, nu făcea altceva decât să sublinieze importanța împăratului care se aliase cu Rusia în timpul conflictului. În primele rânduri ale textului, se menționa dubla ocazie de doliu pentru supușii imperiului habsburgic – „Bucuria și amuzamentul care caracterizează acest oraș (Iași) au fost alterate crud de evenimentele morții împăratului și arhiducesei Elisabeta"[30], din moment ce, cu doar două zile înainte de moartea lui Iosif, din cauza unei nașteri premature, murise și Elisabeta de Württemberg. Necrologul redactat în *Courrier de Moldavie* trecea în revistă realizările împăratului, schițând unul dintre primele portrete ale împăratului apărute în presa scrisă. Conform acestui portret, Iosif era un monarh devotat supușilor, supranumit și „împăratul călător", fiindcă scopul tuturor „dificilelor călătorii întreprinse a fost pentru instruirea sa și pentru fericirea supușilor săi"; deja se vorbea despre o influență a suveranului la nivelul altor state, deoarece, după cum amintea articolul, ideile lui politice „au fost folosite cu succes în Rusia, Franța, Olanda și Italia"[31]. E interesant de văzut cum erau privite reformele Iosefine de către un demnitar al Imperiului Rus – era deplâns eșecul acestora, dar se explica faptul că perioada lui scurtă de domnie „nu i-a permis să-și ducă la bun sfârșit reformele începute, dar a reușit cel puțin ca finanțele și armata să le pună într-o perfectă stare"[32].

Un alt exemplu sugestiv în această direcție de rememorare a împăratului, la puțin timp de la decesul acestuia, a fost cel al funcționarului austriac Johann Georg Obermayer, care după intrarea lui în cancelaria de la curtea lui Iosif a reușit să fie promovat la gradul de „funcționar superior", dobândind astfel o nouă demnitate socială. Fiica lui Obermayer își aducea aminte că „Tata îl adora pe împăratul Iosif ca pe Dumnezeu și împărtășea cam toate ideile liberale de pe vremea lui."[33]

---

30 *Courier de Moldavie,* nr. 2, Iași, 1790, p. 1.

31 *Ibidem.*

32 *Ibidem.*

33 E. von Weckbecker, „Der Lebenslauf des Rates in der Ho fund Staatskanzlei Johann Georg Obermayer (1733–1801)", în *Von Maria Theresia zu Franz Joseph. Zwei Lebensbilder aus dem alten Österreich,* coord. W. Weckbecke, Berlin, 1929, *apud* Carlo Capri, „Funcționarul", în *Omul luminilor,* coord. Michel Vovelle, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro

Viena era la sfârșitul lunii februarie îndoliată, de alt fel cum a fost întregul imperiu. Ziarul *Magyar Kurir* titra pe a doua pagină „Este mort Iosif al II-lea, cel care a fost cunoscut în marea parte a acestui glob pământesc".[34] Dimensiunea mondială la care era ridicat împăratul scoate în evidență importanța rolului jucat de el pentru istoria secolului al XVIII-lea. La periferia monarhiei, în zona Transilvaniei, aflarea veștii de către români a transformat și Ardealul într-un cetate îndoliată. După precizările lui Ioan Lupaș, românii au ridicat „parastas după obicei întru pomenirea... de jale a vechiului împărat, întru Domnul răposat" și „la fiecare biserică, trei zile s-au tras clopotele câte trei ore."[35] Programul reformist al împăratului Iosif al II-lea avuse un impact important pentru națiunea română, până atunci scoasă din aria de interes a celor aflați la conducere.

În jurul morții lui Iosif s-au conturat și unele legende referitoare mai ales la ultimele lui cuvinte, la ultimele sale gesturi. O întreagă mitologie s-a format pe baza umanei morți a împăratului și a ultimelor sale decizii privind reformele. Nu degeaba Cicero spunea că „Viața celor morți se află în amintirea celor vii". Suprarealismul folosit în creionarea ultimelor momente din viața monarhului a contribuit, alături de celelalte elemente sustrase din viața lui, la formarea mitului bunului împărat, uns al lui Dumnezeu, și de părinte al patriei. Din acest motiv istoriografia românească a exploatat rolul avut de Iosif în crearea unui stat în care toți supușii să fie egali. Curajul și atitudinea lui Iosif în fața morții în ultimele clipe ale vieții sunt scoase în prim plan și de George Barițiu. El reiterează momentul în care împăratul îi provoacă pe medicii personali să îi spună adevărul despre starea lui: „Eu nu mă tem de moarte, spune-mi curat, căci pentru statele mele nu ar fi bine ca să mă surprindă moartea". Grija pentru popoarele stăpânite și importanța pe care a dat-o acestora a existat se pare, și în ultimele sale momente de viață:

> *„În 20 februarie 1790 împăratul Iosif al II-lea a închis ochii pentru totdeauna, după ce mai întâi a pronunțat o rugăciune scurtă pentru popoarele monarhiei sale, iar în testamentul său își ceru iertare de la toți, pe câți îi va fi nedreptățit vreodată."*[36]

Corelația dintre ultimele cuvinte ale împăratului și cele a lui Iisus pe cruce, îl aliniază pe Iosif în rândul salvatorului unic, un Mesia al națiunilor din cadrul imperiului, care și-a sacrificat viața pentru binele supușilor.

---

[34] *Magyar Kurir*, nr. XVI, Pojon, 1790, p. 211.

[35] Ioan Lupaș, *Contribuțiuni la Istoria românilor Ardeleni (1780–1792)*, Extras din *Analele Academiei Române*, Seria II, tomul XXXVII, Librăriile Socec & Co, București, 1915, p. 620.

[36] George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, Ediție îngrijită de Stefan Pascu, Florin Salvan, vol. I, Inspectoratul pentru cultură al județului Brașov, Brașov, 1993, p. 487.

https://biblioteca-digitala.ro

Imaginea este reflectată într-o optică mesianică prin care realitățile pământești sunt raportate proniei cerești. Se face o conectare a cotidianului omenesc la Dumnezeu pentru a apropia momentul decesului, atât temporal, cât și simbolic.[37] Ultimele clipe din viața monarhului se apropie ca descriere de ale unui sfânt, de ale unui martir, care și-a sacrificat viața pentru stat și s-a dedicat întru totul poporului:

> *„Obiectul fantasiilor lui celor din urmă fură trebile statului cele mai momentoase. Apoi se rugă: Doamne, care singur cunoști inima mea, pre Tine Te chem martor, că cu toate care am întreprins și am demarat, n-am țintit aiurea, fără numai binele supușilor mei. Fie voia Ta! În fine zise Iosif: Simt apropierea morții. Doamne, în mâinile Tale dau spiritul meu!"*[38]

Fie că au fost doar simple supoziții, fie că au fost parte a realității, evenimentele din ultimele zile a vieții monarhului luminat sunt încărcate de esență istorică. De pildă, pentru românii din Transilvania, deciziile luate, comportamentul său descris în sursele analizate fac din Iosif un punct de referință, în ceea ce avea să aducă secolul al XIX-lea.

Doliul instituit după moartea lui Iosif al II-lea a durat șase luni, timp în care unele activități au fost suspendate, iar biserica Sfântul Augustin, în care a fost depus trupul împăratului, a rămas împodobită în catifea neagră. Tot datorită decesului monarhului opera comandată lui Mozart, *Cosi fan tutte,* a avut doar cinci reprezentări, după care a fost suspendată odată cu activitatea instituției Operei din Viena. Pe tronul imperiului avea să vină fratele lui Iosif, Leopold al II-lea, după cum lăsase prin testament fostul împărat. Mai trebuiau să treacă câțiva ani, mai exact în anul 1796, când și țarina Ecaterina a II-a trecea la cele veșnice. Frederic al II-lea decedase în anul 1786. Se încheia, așadar, și perioada despoților luminați. Atât în Viena dar și în Imperiul Habsburgic era apusul unei epoci, scurte precum domnia lui Iosif, dar de care majoritatea, monarhi sau supuși, s-au ancorat până la destrămarea Monarhiei Austro-Ungare în anul 1918.

---

[37] Julien Ries, *Sacrul în istoria religioasă a omenirii,* Editura Polirom, Iași, 2000, p. 210.

[38] Zaharia Boiu, *Elemente de istoria patriei,* Sibiu, 1872, pp. 117-118.

https://biblioteca-digitala.ro

The End of an Age. Joseph II's Final Days

ABSTRACT

The end of the 18th century brought about many changes, not only in Europe, but also on the other continents, from a political and economic point of view, alongside with a shift in the collective mentality. Joseph II's death marked the end of a century of contrasts.

The final moments in the life of Joseph II epitomize, in a realist manner, the repeal of the reforms enacted during the ten-year reign, 1780–1790. It was also during the last weeks in the life of the emperor that the Crown of Saint Stephen was brought back to Buda from the treasury in Vienna.

The impact which the death of Maria Theresa's son had in Vienna, but also in the other territories that were under the wings of the two-headed eagle, was a significant one. Both the press and Joseph II's contemporaries did not cease to mention him and reiterate his life. Thus, a series of legends concerning his last words and his last gestures were created. An entire mythology was formed on the basis of the emperor's humane death and his final decisions concerning the reforms.

The enlightened emperor's death marked the end of an age, in Vienna and the Austrian Empire alike. This period, as short as Joseph II's reign, represented an anchor for both monarchs and subjects to hold on until the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy in 1918.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Costin FENEȘAN

Școala de silvicultură de la Caransebeș (1810–1812)

C.S. I. cercetător independent.
București.
E-mail: costinfenesan@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: Caransebeș, Regimentul de graniță româno-iliric, Școala de silvicultură, Johann Nepomuk Unschuld, Georg Ludwig Hartig

KEYWORDS: Caransebeș, Romanian-Illyric Border Regiment, forestry school, Johann Nepomuk Unschuld, Georg Ludwig Hartig

Mutarea sediului Regimentului de graniță nr. 13 româno-iliric de la Biserica Albă la Caransebeș – decizie luată de Consiliul Aulic de Război încă în toamna anului 1801, dar devenită efectivă de abia la 13 aprilie 1803 – a însemnat un moment hotărâtor pentru comunitatea urbană de pe malurile Timișului. După includerea în Granița Militară Bănățeană (1783), Caransebeșul, lipsit de atributele care îi conferiseră o certă importanță în secolele XV–XVII și chiar în vremea stăpânirii otomane, ajunsese aproape în pragul ruralizării chiar dacă, între 1718 și 1778, aici își avusese sediul unul dintre districtele Banatului imperial. Considerentele de ordin militar, care determinaseră mutarea statului-major al Regimentului de graniță româno-iliric într-o așezare numărând în cel mai bun caz 2500 de locuitori [1] dar lipsită de clădirile necesare adăpostirii și funcționării administrației militare, i-au influențat decisiv devenirea ulterioară. Odată cu construirea edificiilor necesare, *Constituția confiniară* din

[1] Vezi Costin Feneșan, *„Rânduiala" din 1833 a breslei unite a meșteșugarilor din Caransebeș și de pe teritoriul Regimentului de graniță nr. 13 româno-iliric*, în „Tibiscum", s.n., istorie – etnografie, vol. 4, Caransebeș, 2014, p. 77, nota 39.

https://biblioteca-digitala.ro

7 august 1807 a asigurat un cadru legal bine structurat pentru aproape o jumătate de veac[2]. Hotărâtoare pentru destinele Caransebeșului a fost însă vizita de inspecție pe care a efectuat-o aici, la începutul lunii iulie 1808, arhiducele Ludwig Joseph, directorul general al Graniței Militare a Imperiul austriac[3]. Revenit la Viena, acesta a dispus prin Consiliul Aulic de Război mai multe măsuri care au urmărit, în cadrul unei politici vizând întreaga Graniță Militară a imperiului[4], modernizarea și eficientizarea instituției confiniare. Un loc aparte i-a revenit organizării unui sistem de învățământ care să asigure, pe de o parte, pregătirea corespunzătoare a ofițerilor și subofițerilor necesari regimentelor de graniță – monarhia fiind pe atunci angajată într-un conflict aproape neîntrerupt cu Franța napoleoniană – și instruirea, cel puțin la nivel elementar, a grănicerilor de rând, pe de altă parte, formarea unor cadre specializate pentru diferite domenii economice din teritoriul confiniar.

În acest context, la Caransebeș a fost înființată, la sfârșitul anului 1807, așa-numita *Școală de matematică*, având rostul să pregătească, înainte de toate, subofițeri bine-calificați în cursul celor trei ani de studiu[5]. În schimb, proiectul din 1811 al lui Iovan Radivoievici, directorul școlilor naționale din Regimentul de graniță româno-iliric, de a înființa la Caransebeș o școală reală a eșuat în lipsa fondurilor bănești necesare[6]. De succes s-a bucurat însă școala de silvicultură, înființată la Caransebeș în a doua jumătate a anului 1810[7]. Considerentele de ordin practic au fost, fără îndoială, cele care au determinat decizia Consiliului Aulic de Război.

Încă pe când se afla în Banat și deopotrivă după întoarcerea la Viena, arhiducele Ludwig Joseph, revoltat de situația dezastruoasă pe care

---

[2] Cu privire la această lege fundamentală a Graniței Militare, vezi Franz Vanicek, *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, vol. III, Viena, 1875, p. 144–296; vezi și Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere (Contribuțiuni istorice și juridice)*, Caransebeș, 1941, p. 116–149.

[3] În lunile iunie și iulie 1808, arhiducele Ludwig Joseph a inspectat atât Regimentul de graniță nr. 12 germano-bănățean (cu sediul la Panciova), cât și Regimentul de graniță nr. 13 româno-iliric (cu sediul la Caransebeș), vezi Pesty Frigyes, *A Szörenyi Bánság es Szöreny vármegye története*, vol. II, Budapesta, 1878, p. 421 și Costin Feneșan, *Nemulțumiri în Granița Militară Bănățeană la începutul secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj", vol. XVI, 1973, p. 387.

[4] Vezi F. Vanicek, *op. cit.*, vol. III, p. 303 și urm.

[5] Cu privire la acest așezământ, vezi Costin Feneșan, *Școala matematică de la Caransebeș la începutul secolului al XIX-lea*, în „Tibiscum", s.n., arheologie – istorie, vol. 1, Caransebeș, 2011, p. 193–206.

[6] Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 248.

[7] Existența acesteia îi este cunoscută doar lui Felix Milleker, *Geschichte der Banater Militärgrenze 1764–1873*, Pancevo, 1925, p. 184, care doar o menționează, fără să mai ofere alte informații.

https://biblioteca-digitala.ro

o constatase la administrarea patrimoniului forestier de pe teritoriul Regimentului de graniță româno-iliric – pădurile reprezentau aici aproape 80% din suprafața totală[8] –, a dispus măsurarea, descrierea, împărțirea pe ocoale silvice și taxarea pădurilor. Acțiunea, inițiată încă în 1807, a fost întreruptă în 1809 de războiul cu Franța și reluată în 1810. Până în 1812 fuseseră înregistrate însă în întregime numai pădurile din 12 ocoale silvice (43.009 iugăre), acțiunea de recensământ trebuind să fie întreruptă din nou în 1813 și în 1815 din cauza campaniilor împotriva Franței. În 1812 erau măsurate în întregime de abia 94.244 iugăre de pădure, în vreme ce pentru 319.756 iugăre operațiunile erau în curs de desfășurare, iar alte 288.000 iugăre nici nu fuseseră încă luate în evidență[9]. De altfel lipsa unei evidențe cât de cât exacte a patrimoniului forestier oferea, pe de o parte, cale liberă unei exploatări nesistematice și abuzive a pădurilor, aducând, pe de altă parte, prejudicii grave colectării taxelor silvice și încasării amenzilor. Astfel, în perioada 1787-1797 venitul mediu anual înregistrat în Granița Militară Bănățeană de pe urma exploatării forestiere – iar peste 90 % din supraftța cu păduri se afla pe teritoriul Regimentului de graniță româno-iliric – s-a ridicat la doar 7.445 fl. 14 cr. Nici în intervalul 1802-1811 venitul mediu anual nu a fost cu mult mai mare, acesta cifrându-se la 21.838 fl. 18 3/8 cr.[10]

O explicație pe deplin lămuritoare pentru situația critică în care s-a aflat patrimoniul forestier din Granița Militară Bănățeană era lipsa alarmantă de personal silvic îndestulător, unei bune părți a acestuia lipsindu-i orice calificare profesională. Astfel, în 1787 întinsele păduri de pe teritoriul Regimentului de graniță româno-iliric, aflate în întregime în proprietatea Fiscului militar, erau administrate doar de un pădurar *(Waldförster)*, de doi supraveghetori silvici *(Waldaufseher)* și de 22 de caporali silvici *(Waldkorporale)*; în Regimentul germano-bănățean nu exista personal silvic. De abia în anul 1801, când a început organizarea formală a unui servicu silvic în Granița Militară Bănățeană, au fost angajați un director silvic *(Walddirektor)* pentru Regimentul româno-iliric și un maistru silvic *(Waldmeister)* pentru Regimentul germano-bănățean. În Regimentul româno-iliric, pe lângă directorul silvic de la Caransebeș a activat și un controlor silvic *(Waldbereiter)*, altor trei controlori fiindu-le încredințată

---

8 În anul 1816 aceasta era estimată între 730.000 și 800.000 de iugăre de locotenent-colonelul Maretich din Statul-Major General, care efectua lucrări de cartografiere pe teritoriul Regimentului româno-iliric, vezi F. Milleker, *op. cit.*, p. 129 și Carl Bernhard Edler von Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, vol. I, Viena, 1817, p. 64.

9 F. Milleker, *op. cit.*, p. 129.

10 *Ibidem*, p. 135-136. Abia în 1816 și 1817 venitul silvic din Granița Militară Bănățeană a atins valori notabile, de 87.267 fl. 6 cr., respectiv de 59.633 fl. 2 5/8 cr. (fără taxele silvice și amenzile restante din ultimii patru ani).

https://biblioteca-digitala.ro

conducerea oficiilor-filială de la Mehadia, Bozovici și Biserica Albă. Acești controlori erau ajutați, la rândul lor, de 14 pădurari *(Förster)* – un număr cu totul insuficient pentru administrarea întinsei suprafețe acoperite de păduri. De aceea, înființarea Școlii de silvicultură de la Caransebeș a reprezentat soluția la care au recurs autoritățile militare pentru a suplini măcar în parte lipsa de personal silvic calificat.[11]

Planul pentru înființarea Școlii de silvicultură de la Caransebeș a fost elaborat încă la mijlocul anului 1810 de Johann Nepomuk Unschuld[12], directorul silvic al Regimentului de graniță româno-iliric, și trimis spre aprobare Consiliului Aulic de Război. La cererea împăratului Francisc I, căruia planul i-a fost supus spre ratificare, acesta a suferit mai multe modificări[13]. Astfel, Comandamentului General Bănățean i s-a recomandat înlocuirea manualului de silvicultură al lui Friedrich August Ludwig von Burgsdorf[14] cu o lucrare mai nouă, cartea lui Georg Ludwig Hartig[15], socotită că, „prin coeziune,

---

[11] *Ibidem*, p. 131. În 1819, desigur și în urma activității Școlii de silvicultură de la Caransebeș, în Granița Militară Bănățeană personalul silvic era format din 119 persoane (maiștri, controlori, supraveghetori, pădurari).

[12] Jakob Nepomuk Unschuld (născut în Boemia, în 1780; mort la Oravița, la 12 octombrie 1826) a fost mai întâi director silvic al Regimentului de graniță româno-iliric, apoi, între 1823 și 1826, prim-maistru silvic *(Oberwaldmeister)* la Direcția Minieră Bănățeană din Oravița, cf. Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein, 1992, col. 1985.

[13] Vezi doc. 1.

[14] F.A.L. v. Burgsdorf (1747–1802), specialist german în silvicultură. După studii de specialitate la Berlin, devine director al Academiei Silvice din Berlin (1787) și profesor al acesteia, iar în 1792 prim-maistru silvic intim al Electoratului Brandenburg. Manualul la care se referă împăratul Francisc I este *Forsthandbuch oder allgemeiner theoretisch-praktischer Lehrbegriff sämmtlicher Försterwissenschaften*, vol. I (für den verwaltenden Förster), Berlin, 1788 (ediția a IV-a, Berlin, 1800); vol. II (für höhere Forstbeamten), Berlin, 1796 (ediția a V-a, Berlin, 1805). Burgsdorf a mai publicat *Einleitung in die Dendrologie*, Berlin, 1800 (ediția a II-a, Berlin, 1805). Pentru viața și activitatea lui Burgsdorf, vezi Julius Theodor Christian Ratzeburg, *Forstwissenschaftliches Schriftstellerlexikon*, Berlin, 1872, p. 98–101 și Richard Heß, în *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. III, Leipzig, 1876, p. 613–615.

[15] G.L.Hartig (1764–1837), specialist german în silvicultură. După studii universitare de silvicultură la Universitatea din Giessen (1781–1783), înființează, în 1786, la Wetterau (Hessen) una dintre primele școli de silvicultură din Europa. Ca inspector silvic al prințului de Orania-Nassau, continuă la Dillenburg școala de silvicultură (1797). După ce activează ca prim-inspector silvic la Stuttgart (1806), este chemat la Berlin în 1811 în aceeași funcție. Aici reîntemeiază școala de silvicultură, pe care o include în Universitatea din Berlin, al cărei profesor onorific este din anul 1830. Manualul lui Hartig la care se referă împăratul Francisc I este *Lehrbuch für Förster und die es werden wollen*, vol. I–III, Stuttgart, 1808. Hartig a mai publicat și alte lucrări apreciate de silvicultură: *Anweisung zur Holzzucht für Förster*, Marburg, 1791 și *Grundsätze der Forstdirektion*, Stuttgart, 1803. Cu privire la viața și activitatea lui Hartig, vezi Hans Joachim Weimann, *Hartigiana. Kurze Lebens- und Familiengeschichte des Staatsrathes und Ober-Landesforstmeisters Georg Ludwig Hartig und dessen Gattin Theodore geborene Klipstein*, Wiesbaden, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro

limpezime şi caracterul ei complet este foarte potrivită ca manual pentru predare". Potrivit cu indicaţiile primite de la Viena, materiile de specialitate urmau să fie predate la Şcoala de silvicultură de la Caransebeş în timpul a doi ani de învăţământ. Elevii trebuiau instruiţi succesiv la următoarele materii: istoria naturală a speciilor lemnoase, tehnologia forestieră, cultura arborilor, folosinţa forestieră, protecţia forestieră şi taxarea forestieră. În anotimpul corespunzător urmau să fie efectuate şi lucrări de geometrie practică. Pentru a dota Şcoala de silvicultură de la Caransebeş cu manualul lui Hartig, o lucrare în trei volume, fără îndoială scumpă, agentul militar Dembscher a primit ordinul să procure trei exemplare, dintre care unul pentru directorul silvic Unschuld şi şcoala caransebeşană, iar câte unul pentru maiştrii silvici din Regimentul româno-iliric, respectiv din Regimentul germano-bănăţean. Pentru procesul de învăţământ din Şcoala de silvicultură de la Caransebeş, în timp urmau să fie constituite un ierbar, o colecţie de soiuri lemnoase şi alta de minerale. Din ordinul împăratului, directorul silvic Unschuld era obligat să înainteze la sfârşitul fiecărui an militar un raport detaliat despre activitatea şcolii, dare de seamă confirmată de Brigada de graniţă şi însoţită de punctul de vedere al Comandamentului General Bănăţean. Acestuia, Consiliul Aulic de Război îi recomanda să stimuleze „studierea intensă a ştiinţei silvice" deopotrivă cu păstrarea cât mai îngrijită a manualului lui Hartig, care trebuia înscris în inventarul regimentului de graniţă[16].

La scurtă vreme după aceea, primele rechizite necesare Şcolii de silvicultură de la Caransebeş (inclusiv un dulap pentru păstrarea cărţilor) erau deja pregătite[17]. Peste puţin timp, la Timişoara au ajuns exemplarele din manualul lui Hartig destinate regimentelor de graniţă din Banat. Două exemplare au fost trimise la Caransebeş (unul pentru Şcoala de silvicultură, celălalt pentru directorul Unschuld), iar unul la Panciova[18]. Autorităţile militare n-au avut însă în vedere un lucru la fel de important: starea clădirii în care urma să funcţioneze noua şcoală. De aceea, colonelul Mihalovich, comandantul Regimentului de graniţă româno-iliric[19], s-a văzut nevoit să-i raporteze Comandamentului General Bănăţean, la 25 mai 1811, că trebuia să aloce 494 fl. 3/5 cr., deoarece „clădirea Şcolii naţionale de la Caransebeş

[16] Acest ordin al Consiliului Aulic de Război a fost trimis deîndată spre ştiinţă şi conformare celor două regimente de graniţă din Banat, vezi Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Timişoara, *fond Comandamentul General Bănăţean*, 134/18, f. 328 şi f. 343 (se va cita în continuare: C.G.B.).

[17] C.G.B., 125/12, f. 68, 69, 71 (cu privire la decontarea sumei de 279 fl. 26 5/8 cr.).

[18] C.G.B., 134/18, f. 333, 335, 338, 340, 342.

[19] Michael Freiherr von Mihalievits (Mihalovich) (1770, St. Ivan/Croaţia – 9 martie 1845, Timişoara), colonel şi comandant al Regimentului de graniţă româno-iliric (1809–1814), general-maior (1815) şi comandant al Brigăzii de graniţă de la Panciova (1815–1831), general-locotenent (1831) şi comandant de divizie la Timişoara (1836–1842), general de artilerie *ad honorem* (1842) pensionar, cf. A. P. Petri, *op. cit.*, col. 1267.

https://biblioteca-digitala.ro

(în care funcţiona şi Şcoala de silvicultură – n.n.) are în prezent neapărată nevoie de un acoperiş nou de şindrilă, căci altfel, din cauza pătrunderii apei de ploaie, atât podul cât şi zidăria s-ar distruge"[20].

La 1 ianuarie 1812, Comandamentul General Bănăţean i-a înaintat Consiliului Aulic de Război raportul Direcţiei silvice de graniţă cu privire la desfăşurarea procesului de învăţământ în Şcoala de silvicultură de la Caransebeş, la care erau înscrişi pe atunci 11 cursanţi[21]. Cele înfăţişate au fost însă departe să confirme speranţele puse de forul suprem de conducere al Graniţei Militare imperiale în noua instituţie de învăţământ[22]. Dintru bun început, Consiliul Aulic de Război şi-a exprimat „nemulţumirea" *(Mißvergnügen)* faţă de modul atât de „nesatisfăcător" *(so mangelhaft)* în care se desfăşurase activitatea în şcoala caransebeşană, astfel „încât nu putem îndrăzni să-i înaintăm raportul anual ordonat despre mersul acestei instituţii Maiestăţii Sale, care a binevoit să-i acorde acesteia o atenţie deosebită". Implicat timp îndelungat în colectarea taxelor silvice, directorul Unschuld îşi neglijase îndatoririle didactice, astfel că nu predase la şcoala de silvicultură decât cu întreruperi multe şi supărătoare. De aceea, Consiliul Aulic de Război i-a cerut Comandamentului General Bănăţean să caute în regimentele aflate sub autoritatea sa un ofiţer cunoscător al matematicii şi, într-o oarecare măsură, a silviculturii. Detaşat la Caransebeş, acesta ar fi urmat să predea cunoştinţe elementare de silvicultură după amintitul manual al lui Hartig. Pornind de la cele raportate, Consiliul Aulic de Război a dispus ca, pe viitor, să fie acceptaţi la cursurile Şcolii de silvicultură doar absolvenţi ai şcolilor normale, vorbitori ai limbii germane, capabili să redacteze „inteligibil" *(verständlich)* un text în limba germană. De asemenea, cursanţii nu trebuiau să depăşească vârsta de 20 de ani. În acelaşi timp, s-a recomandat legarea învăţământului silvic de predarea unui curs de matematică. Prin respectarea acestor condiţii, Consiliul Aulic de Război era convins că în rândul cursanţilor ar putea fi atraşi cât mai mulţi fii capabili de ofiţeri sau funcţionari, mai ales datorită „perspectivelor de avansare care li se deschid elevilor mai iscusiţi ai acestei instituţii, având în vedere numărul redus de silvicultori calificaţi".

După mustrarea primită din partea Consiliului Aulic de Război, Comandamentul General Bănăţean i-a ordonat, la 7 februarie 1812,

---

[20] C.G.B., 138/30, f. 285: „Das Caransebescher National-Schullgebäude hat dermalen unumgängig eine neue Bedachung von Schindeln nothwendig, weil ansonsten wegen Eindringen des Regens der Dachstuhl sowie auch das Mauerwerk zu Grunde gehen würden".

[21] C.G.B., 134/18, f. 331. Din păcate, n-am avut posibilitatea să consultăm arhiva Consiliului Aulic de Război, în care se păstrează, cu siguranţă, destule documente referitoare la Şcoala de silvicultură de la Caransebeş.

[22] Vezi doc. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Regimentului de graniţă româno-iliric „să pună în aplicare la instituţia de învăţământ silvic, cu toată seriozitatea, instrucţiunile trimise de Consiliul Aulic de Război"[23]. Numai că doar o parte dintre cerinţele formulate la Viena au putut fi transpuse în realitate. Ofiţerul cunoscător de matematică, având în acelaşi timp o anumită experienţă în silvicultură, nu a putut fi găsit, aşa că pentru funcţia de dascăl la şcoala caransebeşană de silvicultură colonelul Mihalovich l-a propus, la 29 februarie 1812, pe maistrul silvic Wenzel, adjunct al directorului Unschuld[24]. Nici această soluţie nu s-a dovedit viabilă, deoarece acelaşi colonel Mihalovich, de astă dată ca împuternicit la comanda Brigăzii de graniţă, i-a raportat Comandamentului General Bănăţean, la 4 martie 1812, că desemnarea lui Wenzel la Şcoala de silvicultură ar duce la întârzieri şi mai mari în activitatea pe care o desfăşura în serviciul regimentului[25].

Nu ne este cunoscut încă modul în care au evoluat mai apoi rosturile Şcolii de silvicultură de la Caransebeş. Cert este însă faptul că, la 29 septembrie 1817, atunci când a vizitat Caransebeşul, împăratul Francisc I n-a amintit în jurnalul său de călătorie deloc Şcoala de silvicultură, în vreme ce despre Şcoala de matematică a avut numai cuvinte de laudă[26]. În orice caz, administrarea calificată a bogatului patrimoniu forestier din Graniţa Militară imperială a rămas pe mai departe o preocupare constantă a Consiliului Aulic de Război. De altfel, în 1843 a apărut, la Zagreb, o lucrare specială în acest sens[27], care se va fi bucurat, fără îndoială, de atenţia cuvenită şi în Graniţa Militară Bănăţeană.

ANEXĂ

1. *1811 februarie 6, Viena.* Consiliul Aulic de Război îi aduce la cunoştinţă Comandamentului Militar General Bănăţean dispoziţiile împăratului Francisc I în legătură cu structura de învăţământ şi cu materialele didactice necesare funcţionării Şcolii silvice de la Caransebeş şi ordonă să i se raporteze, la începutul fiecărui an militar, modul în care se desfăşoară activitatea acolo.

Serviciul Judeţean Timişoara al Arhivelor Naţionale, *fond Comandamentul General Bănăţean,* 134/18, f. 329; original.

---

[23] C.G.B., 138/18, f. 145: „... die bey disem Forstlehrinstitut vom Hofkriegsrath an Hand gegebene Einleitungen mit allem Ernste in Wirkung zu bringen".

[24] Vezi doc. 3.

[25] *Ibidem.*

[26] Costin Feneşan, *Banatul în jurnalul de călătorie al împăratului Francisc I (1817),* în „Anuar 2009" Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina, Zrenjanin, 2009, p. 87.

[27] Franz Sporer, *Das Forstwesen in der k.k. österreichischen Militärgrenze, oder vollständiges Forstlehrbuch für das Militär-Grenz-Forstschutzpersonale und die hierzu aspirierenden Feld- und Verwaltungschargen,* Zagreb, 1843, 48 pagini.

https://biblioteca-digitala.ro

B. 435

Sr Majestät wurde mittelst eines besonderen Vortrages der Plan unterlegt, nach welchem der Walddirektor Unschuld die von ihm zu Caransebes errichtete Forstlehranstalt organisierte. Allerhöchstdieselbe geruheten hierauf statt des von Unschuld vorgeschlagenen Burgsdorfs das neuere durch Kürze, Deutlichkeit und Vollständigkeit sich besonders zum Unterrichte eignende Lehrbuch von Hartig zum Leitfaden bei den Vorlesungen über die Forstwissenschaft vorzuschreiben, und zugleich zu befehlen, daß die Lehrgegenstände in zwei Lehrkursen in folgender Ordnung vorzutragen seyen:

1. Naturgeschichte der Holzarten
2. Forsttechnologie
3. Holzzucht
4. Forstbenutzung
5. Forstschutz
6. Forst-Taxation und, zur angemessenen Jahreszeit, auch praktische Geometrie.

Der Kriegsagent Dembscher erhält daher unter einem den Auftrag, drei Exemplare des gedachten Werkes, das den Titel *Lehrbuch für Förster und die es werden wollen* führet, auf Rechnung der Grenz-Proventen anzukaufen und dem General-Commando zuzusenden, wovon 1 Exemplar zum Behufe der Lehranstalt dem Walddirektor Unschuld, die übrigen 2 aber den beiden ersten Waldbeamten des deutsch-banatischen und wallachisch-illyrischen Grenz-Regiments zu ihrem Gebrauche zu übermachen sind.

Die Anlegung der Herbarien, Holz- und Mineraliensammlung, für deren Vollendung sich keine Zeit festsetzen läßt, kann nach Gelegenheit und Umständen besorgt und hierin der Unterricht ertheilt werden.

Uibrigens befehlen Seine Majestät, daß Allerhöchstderselben jährlich eine Anzeige über den Fortgang des Instituts unterlegt werden soll. Man erwartet daher mit Ende eines jeden Militär-Jahres hierüber den vollständigen Bericht des Walddirektors Unschuld, dem auch das General-Commando sein allenfalsiges Gutachten beizusetzen hat.

Das General-Commando hat dem Waldpersonale das fleißige Studium der Forstwissenschaft, zugleich aber auch die möglichste Schonung der hinausgegebenen kostspieligen Werke anzuempfehlen und die Aufnahme derselben ins Regiments – Inventar zu veranlassen.

Wienn, 6ten Februar 1811

Kerpen, FZM
An das General-Commando im Banat

https://biblioteca-digitala.ro

2. *1812 ianuarie 18, Viena.* Consiliul Aulic de Război îi exprimă Comandamentului General Bănăţean nemulţumirea faţă de rezultatele înregistrate la Şcoala silvică de la Caransebeş şi ordonă găsirea de urgenţă a unui ofiţer bun cunoscător al matematicii, care să fie capabil să predea silvicultura după manualul lui Hartig; se cere aplicarea unor criterii stricte la selecţionarea elevilor pentru Şcoala silvică.

Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Timişoara, *fond Comandamentul General Bănăţean,* 136/30, f. 380; original.

B.143

Aus dem Berichte vom 1ten dieses Q.2424 hat man mit Mißvergnügen ersehen, daß der Unterricht an der neuen Forstlehranstalt zu Karansebes so mangelhaft betrieben wurde, daß man es nicht wagen kann Seiner Majestät, Allerhöchst welche hierauf eine besondere Aufmerksamkeit zu verwenden geruheten, die angeordnete jährliche Relazion über den Fortgang dieses Instituts zu unterlegen.

Um daher auf die Dauer der Waldtaxation, welche den Walddirektor öfters hindert den Unterricht ununterbrochen fortzusetzen, den erwünschten Fortgang jener eben so einfachen als nützlichen Lehranstalt zu sichern, hat das Generalkommando in den demselben unterstehenden Regimentern einen Offizier ausfindig zu machen, der in der Mathematik bewandert und nur einigermaßen im Forstwesen erfahren, sich herbeiließe nach dem so deutlichen Lehrbuche Hartigs die Elementarkenntnisse des Forstwesens vorzutragen. Man erwartet, in dem Falle daß dem Generalkommando das Auffinden eines solchen Offiziers gelänge, die ungesäumte Anzeige davon mit seinem Gutachten.

Zu Schülern dürfen übrigens nur solche Individuen aufgenommen werden, welche den Normalunterricht empfangen haben, deutsch sprechen und einen verständlichen schriftlichen Aufsatz in dieser Sprache verfassen können, mit dem Forstunterrichte zugleich den mathematischen Kurs verbinden, und nicht über zwanzig Jahre alt sind.

Man sollte glauben, daß die Beförderungsaussichten, welche bei der geringen Zahl gebildeter Forstmänner den geschickteren Zöglingen dieses Instituts offen stehen, auch mehrere fähige Offiziers- und Beamtenssöhne bestimmen würden an diesem Unterrichte Theil zu nehmen.

Das Generalkommando hat sich die Beförderung dieses Unterrichts nach den huldreichsten Absichten Seiner Majestät bestens angelegen seyn zu lassen, um Allerhöchst Derselben wenigstens zu Ende dieses Jahrs ein soviel möglich befriedigendes Resultat vorlegen zu können.

Wien, am 18ten Jänner 1812

v. Bellegarde, FML
An das Banatische Generalkommando

https://biblioteca-digitala.ro

3. *1812 februarie 29, Caransebeș.* Comanda Regimentului de graniță nr.13 româno-iliric îi raportează Comandamentului General Bănățean, că nu a găsit în cadrul regimentului vreun ofițer bun cunoscător al matematicii, care să fie capabil să predea la Școala silvică de la Caransebeș noțiuni de silvicultură după manualul lui Hartig; ca dascăl este propus maistrul silvic Wenzel.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timișoara, *fond Comandamentul General Bănățean,* 138/18, f. 146 r^0-v^0; original.

N-ro 659 Q. Wallach – Ilyrisches Grenz-Regiment

Bericht

Man erstattet infolge hoher General-Kommando-Verordnung vom 7en Februar d.J. Q.188 Einem hohen General-Kommando den gehorsamsten Bericht, daß im Regiment kein Officier vorfindig, der in der Mathematik bewandert und zugleich im Forstwesen erfahren seye, um den Zöglingen den Vortrag aus dem Lehrbuche Hartigs machen zu können. Wenn jedoch der Forstunterricht nach den hochlöblichen hofkriegsräthlichen Reskript vom 18ten Jänner d.J. B.143 betrieben werden solle, so bliebe nichts anderes übrig, als den Herrn Waldmeister Wenzel, obwohlen er in der Mathematic nicht bewandert ist jedoch vom Forstwesen Kenntnisse besitzet, den Unterricht der neuen Forstlehranstalt zu übertragen, worüber man sich von Einem hohen General-Kommando die gnädige Weisung erbittet, um sonach wegen Beziehung der Zöglinge die Veranstaltung treffen zu können.

Caransebesch, am 29en Februar 1812

Mihalovich, Oberst

An das hohe kaiserl.königl.bannatische General-Militair-Kommando

Pe aceeași filă: Vidi, den 4ten März 1812, und wie Ein Hohes General-Commando aus den unter einem kriegsamtlich ausgefertigten Waldrapport pro 8bris 1811 zu ersehen geruhen wolle, ist der Waldmeister Wenzel in seinen eigenen Regimentsobliegenheiten weit zurück, welches derselbe bei jeder Gelegenheit auf die Unerklecklichkeit begründet hat. Wird ihme also auch der Forstunterricht übertragen, so bleiben die Regiments-, Forst- und Kanzleiverrichtungen in zuverlässiger Begründung auf den Forstunterricht noch mehr zurückgesetzt.

Vidi vor General-Brigade: *Mihalovich, Oberst*

Pe verso: An das hohe kaiserl.königl.bannatische General-Militair-Kommando. Wallach – Illyrisches Gränz-Regiment, Caransebesch, am 29en Februar 1812, zeiget zufolge hoher Verordnung vom 7en Februar d.J. Q.188 an, daß im Regiment kein Officier vorfindig ist, der in der Mathematik bewandert und zugleich im Forstwesen erfahren seye.

Praesentirt 17ten März 1812

469. Einstweilen zu asserviren bis der von der Brigade sub No.829 R abverlangte Bericht einlangt. Temesvar, den 19ten März 1812-

https://biblioteca-digitala.ro

The Forestry School at Caransebeș (1810–1812)

ABSTRACT

In the Romanian-Illyric Regiment, with the general-staff at Caransebeș since 1803, the forests covered about 80 % of a total surface of around 85 square miles. The lack of trained foresters opened free way to an uneconomic and abusive exploitation of the woods. Therefore, especially after Archduke Ludwig Joseph, director general of the Austrian Military Border, paid a visit to the Regiment, on the personal demand of Emperor Francis Ist at Caransebeș was founded in the second half of 1810 a forestry-school. His first teacher was Jakob Nepomuk Unschuld, at the time acting as director of the woods in the Romanian-Illyric Border Regiment. Georg Ludwig Hartig's 1808 in Stuttgart published book "*Lehrbuch für Förster und die es werden wollen*" served to teach the 11 apprentices. As the Emperor was displeased with the first results, he ordered that only young men under the age of 20, having graduated a normal school, speaking and writing as well in German, are to be further accepted more in classes. The attempt to appoint an officer as teacher, having both mathematical and forestry skills, failed, so that forest-master Wenzel took over for a while this position.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Daniela DETEȘAN

Valorificarea izvoarelor pașoptiste prin Arhiva Electronică de la Institutul de Istorie al Academiei din Cluj-Napoca. Documente consulare

CS III, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române.
E-mail: deteșan31@gmail.com

CUVINTE CHEIE: Transilvania, Revoluția de la 1848–1849, documente consulare, Arhivele Ministerului de Externe al Imperiului Rus, Arhivele Diplomatice din Paris

KEYWORDS: Transylvania, the 1848–1849 revolution, consular documents, the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Empire, the Diplomatic Archives from Paris

În anul 1903, Nicolae Iorga publica un articol amplu intitulat „Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Menirea și misiunea Academiei Române"[1]. După ce a prezentat diferite tipuri de surse primare, istoricul a fixat rolul Academiei – acela de a colecta și edita cât mai multe documente din diferite arhive ale Europei[2]. A subliniat apoi, necesitatea de a se arăta ce s-a publicat din arhive și ce se mai poate afla din ele privitor la trecutul poporului nostru. Academia trebuie să realizeze cercetări arhivistice, să editeze cronici și documente interne și să redacteze repertorii bogate, pentru ca pe baza lor să se scrie *„marea și trainica operă a istoriei românilor, până în cele mai mici amănunte"*[3]. De la exprimarea acestor deziderate a trecut mai bine de un secol, dar mesajul rămâne la fel de important și de stimulativ.

---

* Articol realizat în cadrul grantului CNCS-UEFISCDI, nr. proiect PN-II-PCE-2011-3-0064.

1 *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1903, p. 1–127.

2 Polonia, Moscova, Bucovina, Constantinopol, Ungaria, Viena, Franța, Anglia, Raguzza, Germania, Suedia, Danemarca.

3 *Prinos...*, pp. 119–127.

https://biblioteca-digitala.ro

Proiectul „Armatele imperiale austro-ruse și românii. Mărturii militare secrete din arhivele rusești și austriece (1848–1849)”[4] se integrează direcției de reconstituire arhivistică cu accent pe „despuierea” fondurilor rusești, inaccesibile până în prezent cercetării românești. El înglobează cele mai noi cercetări asupra evenimentelor petrecute în spațiul românesc intra și extracarpatic între anii 1848–1849. În cadrul acestei investigații, inițiativa construirii unei arhive electronice răspunde dorinței de a facilita accesul tuturor celor interesați la sursele istorice primare și secundare de informare.

O prioritate a reprezentat-o stabilirea unor norme unitare de transcriere și traducere pentru documentele germane, maghiare, ruse, franceze din secolul al XIX-lea. Stau dovadă în acest sens atelierul de „Paleografie Aplicată” desfășurat la Cluj în 23 noiembrie 2011 și numărul tematic al revistei „Transylvanian Review” intitulat „Editarea documentelor și științele auxiliare ale istoriei privind Țările Române în anii 1848–1849”[5].

Arhiva Electronică de la Institutul de Istorie din Cluj realizată cu susținerea CNCS-UEFISCDI cuprinde o vastă documentație edită și inedită. Ideea de a grupa într-un portal electronic cărți și fonduri arhivistice este una salutară, testată cu succes deja de unii specialiști străini. Baza de date astfel creată, consistentă și diversificată, se adresează unei audiențe largi, mergând dincolo de cercetători, profesori, studenți, masteranzi sau doctoranzi.

Un asemenea tip de demers se dovedește relevant din cel puțin două puncte de vedere: 1) pune la dispoziția celor interesați o varietate de colecții arhivistice inedite din țară și străinătate; 2) lărgește semnificativ cunoașterea asupra subiectului.

Ca punct de reper pentru acest articol luăm documentele consulare identificate în Arhiva Ministerului de Externe al Imperiului Rus și la Arhivele Diplomatice din Paris. Peste 1.100 de cadre au fost scanate în intervalul mai 2012 – martie 2013. Am urmărit să oferim o perspectivă de analiză nouă asupra complexei problematici pașoptiste, folosindu-ne de bogatele și neprețuitele mărturii lăsate de consulii ruși și francezi din Principatele Române. În procesul de selecție a primat cantitatea, dar, mai ales calitatea izvoarelor istorice. Vom examina în continuare tipul și conținutul surselor, precum și modul în care pot fi folosite individual sau per ansamblu în studierea revoluției de la 1848–1849.

Puțini istorici români au consultat Arhiva Ministerului de Externe al Imperiului Rus de la Moscova. Sala de studiu are un număr limitat de locuri. Regulamentul interzice fotocopierea, xeroxarea sau scanarea documentelor. Procesul de colectare a datelor este de durată, deoarece se permite doar copierea de mână, cu creionul. Arhiva dispune de fonduri încadrate

---

[4] Vezi o descriere detaliată la http://www.history-cluj.ro/Istorie/Ro/Grant_ArmateImperiale_Romanii.htm.

[5] „Transylvanian Review”, vol. XXI, no 4/2012, pp. 3–64.

https://biblioteca-digitala.ro

cronologic de la domnia Ecaterinei a II-a (1762–1796) până la revoluția din 1917. În 2012, din motive de relocare, sediul din Moscova s-a închis publicului pentru o perioadă nedeterminată.

Pe de altă parte, condițiile de cercetare din Paris sunt excelente. Arhivele Diplomatice funcționează din 2009 într-un centru nou deschis la periferia orașului, La Courneuve. Accesul este liber și gratuit. Cercetătorii pot utiliza propriul aparat foto, fără taxă. Fondul documentar, extrem de bogat, reprezintă rezultatul activității Ministerului Francez al Afacerilor Străine și Europene din 1680 până în prezent.

Istoriografie

Scrisul istoric românesc a acordat spații extrem de largi fenomenului pașoptist. În ciuda numeroaselor serii documentare, interpretative sau memorialistice publicate, cercetările și dezbaterile continuă să stârnească interes. Arhivele ne oferă încă surprize plăcute, un exemplu elocvent reprezentându-l Arhiva Istorico-Militară de la Moscova[6].

Bibliografia care are la bază scrierile martorilor nemijlociți ai revoluției relevă interesul și implicarea deopotrivă a românilor și străinilor în miezul evenimentelor. Cei mai mulți au descris experiențele trăite prin corespondență particulară și oficială, memorii, note, rapoarte. Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris păstrează în bună stare documente originale, imprimate și extrase din relatările lui Emile Gaudin (1830) – primul consul francez la București, Édouard Thouvenel[7] (1842–1843) – ambasador francez la Constantinopol, căpitanul de geniu A. Sabatier (1849)[8] – trimisul ambasadorului Franței la Constantinopol în misiune în Țara Românească și Moldova, sau Hippolyte Desprez[9] (1853) – critic literar filoromân de origine franceză.

---

[6] O prezentare a fondurilor arhivistice referitoare la campania militară rusă din 1848–1849 vezi la Daniela Deteșan, „Generalul Alexander Nicolaevici Lüders și campania rusă din Transilvania (1849)" în Gelu Neamțu, Ela Cosma (coord.), *Biografii pașoptiste (3). Culegere de studii*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, pp. 319–325.

[7] Édouard-Antoine Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie (Souvenirs de voyage et notices historiques)*, Paris, 1840.

[8] Elvira Georgescu, „Un mémoire inédit sur les Principautés Danubiennes au XIX-ème siècle", în „Revue historique du sud-est européen", XIV, no 4–6, 1937, pp. 125–150; Paul Cernovodeanu, „Călători străini din vremea revoluției de la 1848, războiul Crimeei și epocii premergătoare Unirii" în „Biblioteca Bucureștilor", II, 1999, nr. 12 (1), p. 6; Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. V (1847–1851), Ed. Academiei Române, București, 2009, pp. 287–301.

[9] Hippolyte Desprez, „La Moldo-Valachie et le mouvement roumaine" în „Revue des deux mondes", XVIII, tom XXI, 1-er janvier 1848, pp. 105–133; *Ibidem*, „Les généraux polonais dans la guerre de Hongrie", în „Revue des deux mondes", XX, tom 5, 1850, pp. 291–312; Dan Berindei, *Politică externă și diplomați la începuturile României moderne*, Ed. Mica Valahie, București, 2011, pp. 248–249.

https://biblioteca-digitala.ro

Binecunoscute istoriografiei româneşti sunt şi acţiunile consulilor francezi Hory, Ségur şi Poujade la Bucureşti. Colecţia Hurmuzachi, „izvor de primă ordine nu numai pentru istoria românilor, dar şi pentru a Peninsulei Balcanice"[10] a dedicat un întreg tom de documente corespondenţei diplomatice şi rapoartelor consulare franceze concepute în intervalul 1847–1851. Realizat după copiile Academiei Române de Nerva Hodoş, cu un indice alfabetic întocmit de Nicolae Iorga, volumul al XVIII-lea rămâne unul dintre cele mai valoroase ale colecţiei. Conţine 324 de documente originale în limba franceză, precedate de regeste succinte şi sintetice. Lucrarea se completează perfect cu eseul istoric semnat în 1968 de Titu Georgescu[11]. Iniţiatorul revistei „Magazin istoric" a tradus în română actele emise şi primite de consulii francezi între 26 martie 1848 – 7 septembrie 1850, fără a încorpora însă originalele franceze sau cotele arhivistice ale documentelor prelucrate din Arhivele Diplomatice de la Paris. Recent, din acelaşi sediu parizian s-a valorificat dosarul de extrădare al fruntaşului revoluţionar Cezar Bolliac, în legătură directă cu „cazul diamantelor"[12].

O direcţie particulară de cercetare a reprezentat-o memorialistica revoluţiei române[13]. Munca istoricilor Gelu Neamţu[14], Nicolae Bocşan[15], Valeriu Leu[16], Rudolf Gräf[17], aşezată pe temelia substanţială a documentării, evidenţiază rolul şi faptele de arme ale românilor. Astfel, rapoartele prefecţilor Avram Iancu, Axente Sever, Simion Balint, jurnalul lui Timotei Cipariu, însemnările lui Ioan Dragomir, memoriile lui Andrei Şaguna, Sava Popovici Săvoiu, Augustin Vicaş, Vasile Moldovan, jurnalul locotenentului

---

[10] *Documente privitoare la istoria românilor. Volumul XVIII al Colecţiei Hurmuzaki. Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare franceze (1847–1851)* publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoş; cu indice alfabetic al numelor pentru tomurile XVI–XVIII de N. Iorga, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1916, p. II.

[11] Titu Georgescu, *Mărturii franceze despre 1848 în Ţările Române*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

[12] Daniela Deteşan, „Conducători paşoptişti în exil: Cezar Bolliac (1848–1857)", Ela Cosma (coord.), *Armate, comandanţi, conducători în Transilvania (1848–1849)*, Ed. Argonaut & Symphologic Publishing, Cluj-Napoca & Gatineau, 2013, pp. 389–401.

[13] Nicolae Dumbrăvescu, „Memorialistica paşoptistă transilvăneană în istoriografia comunistă şi post-comunistă", în *Zilele cercetării ştiinţifice studenţeşti din Universitatea „Constantin Brâncuşi"*, Ed. Academica Brâncuşi, 2013, pp. 233–245.

[14] Gelu Neamţu, Vasile Tutula, *Aspecte militare şi pagini memorialistice despre revoluţia şi războiul civil din Transilvania, 1848–1849*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2008.

[15] Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1998.

[16] *Ibidem*, *Revoluţia de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, 2000.

[17] Rudolf Gräf, *Timişoara sub asediu. Jurnalul feldmareşalului Georg v. Rukavina (aprilie – august 1849). Contribuţie documentară*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Tomuța, însemnările lui Beniamin Densușianu, ș.a. aduc o înțelegere suplimentară, mai profundă a evenimentelor de la 1848–1849.

Pentru zona munților Apuseni un important volum a apărut în 2003. Este vorba despre un manuscris anonim provenit din biblioteca lui Andrei Șaguna, descoperit la Caransebeș. Textul, tradus din limba germană în română de Rudolf Gräf, reprezintă o primă tentativă de sinteză istorică, prin combinarea restituirii de tip memorialistic cu reconstituirea istorică[18].

Jurnalul-manuscris al feldmareșalului Georg von Rukavina, pe de altă parte, descrie confruntarea trupelor maghiare cu cele austriece dintre lunile aprilie – august 1849 și încercuirea cetății Timișoara. Istoricul Rudolf Gräf publică, adnotează și oferă traducerea în limba română a originalului german, care luat împreună cu descrierea asediului cetății Alba-Iulia[19], cea mai tare fortificație din întreaga Transilvanie – oferă un cadru propice pentru o interpretare comparativă a modului în care s-au desfășurat conflictele militare din Transilvania. Comandantul austriac septuagenar al Timișoarei expune direcțiile de atac, compoziția și numărul combatanților, pierderile suferite de ambele părți, mișcările de trupe pe timpul zilei și al nopții. Cititorului i se oferă o serie de informații legate de incendierea intenționată a unor topitorii, depozite de lemne sau poduri. Atunci s-au încercat pentru prima dată tunurile de 24 de funți pentru obuzele de 7 funți și nu era de mirare că cea mai afectată clădire din oraș era spitalul militar, peste care cădea bombă după bombă, astfel că bolnavii de la primul etaj fuseseră mutați în subteran[20].

Istoricul Ion Varta, director general al Serviciului de Stat de Arhivă al Republicii Moldova pune în valoare arhivele din Moscova, Odessa și Chișinău, publicând un volum de documente consistent și original. 349 piese datate 28 noiembrie 1847 – 13 martie 1852 sunt reproduse în limba în care au fost scrise, cu indicarea doar prescurtată a depozitului arhivistic și a cotei. Unele dintre ele servesc drept sursă de știri despre daunele provocate de epidemia de holeră izbucnită în mai 1848 la Galați, Brăila și Giurgiu și despre ravagiile făcute în Moldova, mai ales la Iași[21]. Cele mai multe reproduc schimbul de scrisori între personalitățile epocii, conducători politici, religioși, diplomați. Gheorghe Bibescu, domnul Țării Românești scrie contelui Nesselrode despre atentatul comis împotriva vieții sale (9 iunie 1848) și despre trădarea lui Gheorghe Magheru, fost

---

[18] Nicolae Bocșan, Rudolf Gräf, *Revoluția de la 1848 în munții Apuseni. Memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 38.

[19] Nicolae Josan, Liliana Popa, *Cetatea Alba Iulia în timpul revoluției de la 1848–1849. Documente vieneze*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2001.

[20] Rudolf Gräf, *Timișoara sub asediu...*, p. 119, 125.

[21] Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din Arhivele Rusești*, Ed. Arc, Chișinău, 1998, pp. 106–107, 140.

https://biblioteca-digitala.ro

pandur și administrator al districtului Romanați, care s-a raliat cu insurgenții. Corespondența lui Neofit, mitropolitului Valahiei, cu țarul Nicolae I și cu consulul general rus pentru Valahia Karl von Kotzebue de confesiune evanghelică, sau scrisorile banului Gheorghe Filipescu către Nesselrode și către împăratul Rusiei abundă în formulări diplomatice redate într-un stil protocolar, cu un conținut departe de a fi unitar prin diversitatea chestiunilor abordate. Implicarea militară rusă și intervenția în Moldova și Țara Românească este anunțată printr-o circulară a ministerului afacerilor externe rus către agențiile diplomatice ruse (19 iulie 1848)[22]. Importante ca documente istorice au fost și proiectul noii constituții a Țării Românești (din 4/16 august 1848), proclamația lui Fuad Effendi (13 septembrie 1848), manifestul generalului Lüders către populația Munteniei (17 septembrie 1848), discursul lui Colquhon în fața membrilor căimăcămiei[23] prin faptul că rezumă scena politică a anului 1848. Valoroase și de proporții mari sunt listele nominale cu principalii revoluționari munteni și cu persoanele reținute și suspectate că au participat la revoluția din Țara Românească[24]. Mai apar informații despre emigranții polonezi din Moldova, extrase din ziarul „Pruncul român" apărut la București și o întreagă literatură cu caracter revoluționar-subversiv interceptată de autorități[25].

Două volume care sintetizează a doua teză de doctorat a Elei Cosma integrează și analizează documente inedite din Arhiva Ministerului de Externe a Imperiului Rus. Autoarea a reconstituit cu meticulozitate, inteligență și spirit sintetic activitatea reprezentanților consulari austrieci din perioada 1782–1849. Rolul cheie al consulatelor țariste de la Iași, Galați, București și Belgrad se afirmă pregnant, iar conținutul opisurilor și dosarelor descrise în cele mai mici detalii[26] relevă contribuția imperialilor de la răsărit în contextul unei geopolitici complicate, într-o permanentă competiție și frământare. Nu e puțin lucru să scrii foarte bine peste 750 de pagini de analiză amplă și aprofundată despre un subiect deloc simplu, care, pe lângă faptul că necesită cunoașterea limbilor izvoarelor, este, din punct de vedere metodologic, la frontiera dintre istorie, diplomație și relații internaționale.

Cele mai recente lucrări coordonate de Ela Cosma completează cum nu se poate mai nimerit direcția de cercetare academică axată pe istoria militară, cu documente din arhiva istorico-militară de la Moscova. Este lăudabil și

[22] *Ibidem*, pp. 131–132, 189–192.
[23] *Ibidem*, pp. 210–212, 266–268, 278–279, 224–225.
[24] *Ibidem*, pp. 226–228, 340–348.
[25] *Ibidem*, pp. 247–250, 197, 300–302.
[26] Ela Cosma, *Reprezentanțele consulare austriece în Moldova, Muntenia și Serbia (1782–1848)*, Ed. Argonaut & Symphologic Publishing, Cluj-Napoca & Gatineau, 2012, pp. 21–25; *Ibidem*, *Agențiile consulare habsburgice și revoluțiile pașoptiste din Moldova, Muntenia și Serbia*, Ed. Argonaut & Symphologic Publishing, Cluj-Napoca & Gatineau, 2013.

https://biblioteca-digitala.ro

de apreciat efortul deosebit depus pentru culegerea, prelucrarea și traducerea surselor primare într-o manieră cu adevărat profesionistă. Cele două volume[27] editate bilingv (română-engleză) îmbogățesc substanțial baza de date istorice pașoptiste.

Surse și date istorice

Consulii Franței și Rusiei au lăsat bogate și neprețuite mărturii documentare. Pe de o parte, ele surprind legăturile franco-române și ruso-române și pe de alta, conflictul de interese dintre Rusia și Turcia, dar și poziția Franței și Angliei în „chestiunea orientală".

Pornind de la tipologia surselor selectate în Arhiva Ministerului de Externe al Imperiului Rus și la Arhivele Diplomatice din Paris predomină documentele originale, urmate de copii, imprimate și extrase din presa vremii. Avem de-a face cu acte autentice și concludente. Se folosește un limbaj diplomatic, formule de politețe, cuvinte bine alese atât în conținut cât și formă. Datorită poziției ocupate de semnatari pe scara internațională, putem considera gradul de exactitate al informărilor din rapoartele consulare drept unul ridicat. Datele și informațiile nu pot fi puse la îndoială și sunt de bună calitate. Unele izvoare sunt chiar spectaculare, nu lipsesc documentele cifrate și nici scrisorile confidențiale.

Note, depeșe telegrafice, corespondență diplomatică, statistici, adrese și proclamații oficiale, scrisori și memorii justificative – toate evidențiază aspecte cunoscute sau mai puțin cunoscute din viața politică internă a Principatelor. În același timp, pun în lumină și atrag atenția asupra jocurilor diplomatice dintre cele două mari imperii Rusia și Turcia – veritabili „jandarmi ai Europei" la momentul respectiv.

O incursiune în viața de zi cu zi a diplomaților stabiliți la București, Iași sau Galați dezvăluie detalii legate de: a) lupta surdă și discuțiile violente între comisarul extraordinar rus în Principate, Alexandr Osipovici Duhamel și cel otoman Fuad Efendi[28]; b) reținerea de către ruși a autorităților valahe –ispravnicul secretar George Demetrescu și administratorul Mihai Zăgănescu – refugiate la Focșani în casa delegatului Consulatului Franței în Moldova, Calcagno (27 septembrie 1848)[29]; c) ocuparea Valahiei de

---

[27] Ela Cosma (coord.), *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848–1849. Documente militare*, vol. I–II, Ed. Argonaut & Symphologic Publishing, Cluj-Napoca & Gatineau, 2012.

[28] Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. V (1847–1851), Ed. Academiei Române, București, 2009, pp. 269–270.

[29] Titu Georgescu, *Mărturii franceze...*, p. 123; Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Paris, Fond *Correspondance politique des consuls (1826–1870). Turquie. Consulats divers. Bucharest* (în continuare ADP, FCP-B), vol. 6 (1848, oct. – 1849 avril), f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

„muscali" şi obligaţia de a contracta un împrumut de 300.000 ducaţi de la Rusia pentru a acoperi cheltuielile provocate de ocupaţia militară; d) carantinele de pe Dunăre şi punctele sanitare stabilite pe Prut în urma tratatului de la Adrianopol, precum şi activitatea generalului rus Gustav Hristianovič Hasford[30] autorizat să ia toate măsurile necesare pentru carantină şi pentru circulaţia navelor austriece pe Dunăre; e) protestele şi petiţiile generalului Gheorghe Magheru împotriva intrării ruşilor pe teritoriile româneşti; f) organizarea, misiunea şi personalul consulatelor; g) mobilizarea, organizarea şi efectivele armatelor de pe teritoriul Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti; h) artileria şi armamentul folosit în lupte, accesorii şi echipamente militare; i) activitatea boierilor moldoveni şi munteni etc.

Trecuţi prin experienţa revoluţiei, consulii francezi scriu rapoarte detaliate despre evenimentele paşoptiste, mişcările de trupe, ocuparea Principatelor sau luptele desfăşurate în Transilvania. Expediază periodic informări către ministrul afacerilor străine, Édouard Drouyn de Lhuys. De cealaltă parte, Rusia a intervenit activ în Principatele Danubiene, ţarul Nicolae I răspunzând apelului austriac. Împreună armatele ruse şi austriece numărau 270.000 oameni, net superioare faţă de cele 170.000 forţe ungare[31].

Documente consulare ruse

La Arhiva Ministerului de Externe al Imperiului Rus din Moscova am consultat patru fonduri diferite: *Consulatul general rus din Bucureşti (1809–1892)*, *Consulatul general rus din Iaşi (1801–1911)*, *Consulatul general rus din Galaţi (1801–1879)* şi *Consulatul general rus din Belgrad* cu începere din anul 1839. Documentele redactate în limba rusă, franceză, germană şi română cu caractere chirilice aparţin corpului diplomatic rus. Toate au o valoare istorică deosebită şi recompun ca într-un puzzle imaginea, activitatea şi rolul consulatelor Rusiei Ţariste de pe teritoriul Ţării Româneşti, Moldovei şi Serbiei.

Pe portalul electronic al proiectului „Armatele imperiale austro-ruse şi românii" se poate accesa o prezentare detaliată a cataloagelor aferente colecţiilor amintite. Inventarele cuprind peste 60 de opisuri, divizate în mai multe dosare.

Problematica acoperită este largă. Variază de la corespondenţă consulară pe teme diplomatice, la probleme economice şi financiare sau chestiuni religioase. Sunt incluse hărţi din anii revoluţiei, scrisori private şi extrase

---

30 Daniela Deteşan, Tatiana Onilov, „Generalul Gustav Hristianovič Hasford şi intervenţia militară rusă în Oltenia (1848) şi Transilvania (1849)" în Ela Cosma (coord.), *Biografii paşoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamţu la împlinirea vârstei de 75 ani*, Ed. Argonaut & Symphologic Publishing, Cluj-Napoca & Gatineau, 2014, pp. 279–312.

31 Barbara Yelavich, *St. Petersburg and Moscow. Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814–1974*, Indiana University Press, Bloomington & London, 1974, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro

din depeșe particulare ale consulilor ruși. Mai apar dosare despre revoltele din Moldova de la 1848 și o consistentă documentație privitoare la justiție – corespondență cu judecătoriile, logofeții de justiție și poliția valahă, cu departamentul afacerilor interne valah și cu vornicul valah al temnițelor.

Un segment important îl reprezintă analiza ziarelor turcești și acte imobiliare de vânzare-cumpărare ale unor domenii, terenuri sau imobile.

Din categoria rapoartelor consulare, remarcăm o circulară trimisă din Sankt Petersburg de cancelarul țarist Karl Vasilievici von Nesselrode către consulul general rus la București, Karl von Kotzebue (11 februarie 1849). Se precizează că rușii cunosc câteva orori și atrocități comise de bandele insurgenților maghiari în Transilvania, care sub comanda generalului polonez Iosif Bem au fost respinși de armata austriacă. Generalul rus Lüders a fost autorizat să direcționeze trupe spre orașele Brașov și Sibiu doar în caz de necesitate majoră, la cererea expresă a autorității militare superioare austriece, ceea ce s-a și realizat, rușii ocupând cele două orașe. Țarul a fost ghidat în acțiunile sale doar de motive de umanitate. Nu a fost vorba despre o intervenție armată în afacerile interne ale guvernului austriac; imperiul austriac e prea puternic, acest lucru fiind dovedit în nenumărate ori (a suprimat singur 4 insurecții succesive)[32].

Aspectele economice despre închiderea salinelor fraților Stoian și Alexe Simitch în anul 1847 se completează cu probleme financiare privind prețul monedelor din decembrie 1848, cu teme religioase legate de aprovizionarea cu cărți și obiecte de cult a unor biserici și mănăstiri din Bosnia și Grecia sau cu afaceri școlare care privesc situația și administrația seminarului din Socola. Cât privește corespondența militară, predomină cea cu organele militare rusești, dar și cu guvernatorul Basarabiei sau cu șeful armatelor turcești, Omer Pașa.

Mai apar informații precise și concludente despre persoanele arestate participante la revoluție (în Valahia și alte localități) sau despre dezertorii care au fost trimiși în Rusia.

Documente consulare franceze

Cele mai multe documente consulare integrate arhivei electronice provin de la Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe Francez (1.041 cadre scanate). Variantele originale în limba franceză pot fi accesate printr-un simplu click. Două au fost colecțiile de referință după care s-a efectuat procesul de selecție – memorii și documente din arhivele diplomatice referitoare la Rusia și consulatul francez de la București.

Într-un regulament elaborat la 10/22 decembrie 1846 și promulgat în 1847 apar informații despre arhivele imperiului rus. La Sankt Petersburg

[32] Arhiva Ministerului de Externe al Imperiului Rus, 540/1, dosar 844, f. 11–12.

https://biblioteca-digitala.ro

s-au depozitat dosarele Ministerului Afacerilor Externe cu începere din anul 1801, iar la Moscova actele anterioare anului 1801[33].

Grupajul documentar memorialistic indică deplasarea diferitelor corpuri ruse de armată la 1848–1849 sub comanda feldmareșalului Iwan Paskiewicz, secondat de personalități marcante care au dirijat batalioanele de infanterie, detașamentele de cavalerie și bateriile de artilerie. În plus, sunt cuantificate corpurile de rezerviști cantonate în provinciile limitrofe Rusiei, și anume un total de 222.200 persoane[34].

Colecția cea mai extinsă o reprezintă corespondența întocmită de consulii francezi de la București, Hory, Ségur și Poujade[35] între anii 1848 – 1850. Materialul se împarte cronologic în patru părți: volumul 5 (ianuarie – septembrie 1848[36]), volumul 6 (octombrie 1848 – aprilie 1849[37]), volumul 7 (mai – noiembrie 1849[38]) și volumul 8 (noiembrie 1849 – iulie 1850[39]).

Meditând asupra conținutului celor peste 450 de piese se pot trage concluzii clare. De pildă, referitoare la socotelile și sumele imense pe care Țara Românească și Moldova le-au plătit Porții și Rusiei[40]. Imediat după ce avangarda muscalilor s-a stabilit la două mile distanță de capitală, în Colentina (28 septembrie 1848), aprovizionarea armatei era evaluată la 350.000 ducați pe lună. Locuitorii bucureșteni trebuiau să ofere încartiruiri militare și trupele instalate în împrejurimile orașului au iernat în principalele stabilimente publice și în marile cartiere, de unde locatarii erau expulzați[41].

Un eșantion ilustrativ de documente cuprinde corespondența lui Suleyman Pașa cu administratorul județului Vlașca, Ioan Filipescu. Epistolarul mitropolitului Neofit al Țării Românești și al directorului Departamentului Trebilor din Läuntru în guvernul provizoriu Nicolae Golescu, unul din cei trei membrii ai locotenenței domnești, reflectă înăbușirea

---

[33] Ministère des Affaires Étrangères. Archive Diplomatique, *Mémoirs et documents. Russie*, vol. 43, P 18049, doc. 43.

[34] *Ibidem*, doc. 42.

[35] Eugène Poujade, consul general al Franței la București între 1849–1854, cu o scurtă întrerupere între 1853–1854 datorită Războiului Crimeii. Vezi Alina Florina Platon, „Romanians in the diplomatic reports and writings of consul Eugène Poujade" în „The Romanian Journal of Modern History", vol. 1, no 1, 2010, pp. 19–26.

[36] 161 file scanate în arhiva electronică.

[37] 73 file scanate în arhiva electronică.

[38] 484 file scanate în arhiva electronică.

[39] 272 file scanate în arhiva electronică.

[40] Vezi doc. București, 16 februarie 1850, ADP, FCP-B, vol. 8 (1849, nov. – 1850, juillet), f. 109–112. În București se făceau rechizițiii pentru armata rusă (circa 40.000 persoane) și pentru cai (13 septembrie 1848). Vezi ADP, FCP-B, vol. 5 (1848, janv. – sept.), scrisoare descifrată, nr. 27, nenumerotat.

[41] ADP, FCP-B, vol. 6 (1848, oct. – 1849 avril), f. 7; Titu Georgescu, *Mărturii franceze*, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro

revoluției pașoptiste și intervenția în forță a imperialilor ruși. Nu mai puțin semnificative au fost depeșele politice ale consulului francez la București sau răspunsul notabililor valahi la scrisoarea adresată de comisarul extraordinar al Porții la 19/31 iulie 1848. Protestele consulului general al Prusiei și Franței împotriva intrării trupelor ruse în Moldova sunt definitorii pentru practica diplomației europene.

Câteva documente inserate în volumul 6 al corespondenței consulare se referă la scurta rezistență a lui Gheorghe Magheru în fața rușilor în partea muntoasă a Olteniei (septembrie – octombrie 1848). Primind informații despre pandurii, dorobanții și voluntarii români din tabăra lui Magheru, generalul Hasford a decis să-i anihileze. Tabăra militară de la Râureni, pe Câmpul lui Traian, lângă Râmnicu-Vâlcea s-a dizolvat. Nu înainte însă ca, comandantul-șef al armatelor neregulate din Țara Românească să protesteze către agenții străini împotriva ocupației militare a armatelor ruse. Într-o scrisoare adresată consulului francez Hory (10 octombrie 1848) Magheru acuză „această nouă violare a teritoriului, care reprezintă o încălcare violentă a tuturor tratatelor ce garantau suveranitatea națiunii valahe". Continuă susținând că „în secolul al XIX-lea un astfel de atentat puternic la naționalitatea română, o astfel de violare a solului valah în ciuda tuturor tratatelor, pune în evidență că Rusia urmărește, fără a se îngrijora de marile puteri europene, drumul său constant spre dominația universală". Conclude că „valahii cunosc cine este inamicul lor implacabil și mortal"[42].

Un tablou sugestiv al efectivelor militare rusești care au intrat în București (10 octombrie 1848) arată ponderea detașamentelor recrutate dintre cazaci. Generalul Lüders sosea la Colentina cu o avangardă formată din două regimente. Armata număra puțin peste 40.000 oameni: 4 regimente de infanterie, 1 regiment de geniu, 2 regimente de lăncieri, 1 regiment de husari, 1 regiment de cazaci, 32 piese de artilerie, 24 de infanterie[43].

Deși documentele franceze transmit mesaje oficiale, pe alocuri se desprind relatări între identitate și alteritate. Iată portretul-robot al lui József Bem, o mai veche cunoștință a rușilor. Luptase împotriva lor în timpul revoluției poloneze din 1830 și părea promis unui mare viitor. La momentul revoluției împlinise 54 de ani, avea barba albă și purta o pană roșie la pălăria albă care-i acoperea fața ciupită de vărsat. Avea păr scurt blond-sur, frunte înaltă, ochi mari albaștri, nasul turtit și gura obișnuită. Șchiopăta puțin de piciorul stâng și îi lipseau două degete de la mâna stângă, retezate la sfârșitul lunii februarie 1849 de un proiectil în apropierea orașului Târgu-Mureș. Avea alături doi medici personali și asistenți care vorbeau în toate

---

[42] ADP, FCP-B, vol. 6 (1848, oct. – 1849 avril), f. 46; Titu Georgescu, *Mărturii franceze*, p. 136.
[43] *Călători străini...*, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro

limbile[44]. Tactica lui, bazată pe artilerie coordonată cu mobilitatea trupelor s-a dovedit câștigătoare. Generalul polonez și-a demonstrat superioritatea în fața mai bătrânilor și mai experimentaților comandanți austrieci și ruși[45].

Că Alexander Nikolajewitsch Lüders dă dovadă de o simplicitate elevată o dovedesc mărturisirile consulului francez Eugène Poujade. La întâlnirea Poujade-Lüders din 17 septembrie 1849, Lüders a spus: „domnește între austrieci și unguri o ură profundă, iar ungurii sunt în egală măsură detestați de toate celelalte rase care trăiesc pe teritoriul Ungariei, sași, sârbi, croați, valahi. Valahii au statutul de paria și formează în Transilvania populația cea mai numeroasă, rușii s-au folosit de ei pentru aprovizionare; printre corespondențele interceptate am găsit scrisorile lui Kossuth Lajos către Avram Iancu în care spune că ungurilor le pare rău pentru că n-au recunoscut drepturile fraților lor valahi și că în caz de succes pot conta pe toate concesiile pe care le vor cere"[46].

O parte importantă a documentelor se referă la bătăliile purtate în Transilvania în vara anului 1849. „Ținutul Secuiesc" a fost baza de operații a generalului József Bem. Lupte brutale, incendii, jafuri, crime comise noaptea, ploi abundente care alternau cu călduri toride, scorbutul, tifosul, holera, sunt doar câteva elemente care au marcat serios atât unitățile militare, cât și locuitorii din zonă. Se descrie înfrângerea zdrobitoare a Regimentului nr. 2 Secuiesc. Printre conducătorii secui căzuți în apriga bătălie de la Chichiș (lângă Sf. Gheorghe) s-a numărat și Gábor Áron, fondatorul artileriei secuiești. Dat fiind că Hasford a asediat, a dezarmat și a cucerit Târgul-Secuiesc, secuii au părăsit orașul. Aici funcționa o moară de praf de pușcă, două fabrici de salpetru și o fabrică de puști, tunuri și ghiulele. Toate au fost distruse la 13 iunie 1849 din ordinul direct al generalului rus Hasford.

Comanda trupelor ruse de ocupație i s-a încredințat general-locotenentului Gustav Hasford la sfârșitul lunii martie 1850. La scurt timp și-a stabilit reședința la București, ocupând Palatul de Vară al marelui vornic Constantin Cantacuzino. Corpul de ocupație cuprindea divizia Hasford formată din 15–20.000 oameni, în care se găsea brigada generalului Komar cu regimentele de cavalerie Boug și Nassau[47]. Fuad Efendi s-a adresat direct lui Lüders pentru a fi informat cu privire la numărul trupelor rămase în Principate. Lüders a răspuns că a lăsat divizia Hasford compusă din 16 batalioane, astfel repartizate: 8 la București, 4 la Buzău și 4 la Iași, 3 regimente de cazaci și 1 regiment de lăncieri (Nassau), în total 8.000

[44] ADP, FCP-B, vol. 7 (1849, mai – nov.), f. 99-100; *Armatele imperiale*, vol. II, p. 142.

[45] Ela Cosma, *Nouă luni în Transilvania (decembrie 1848 – august 1849). Generalul Józef Bem în corespondență, proclamații, documente*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2011.

[46] ADP, FCP-B, vol. 6, f. 166–168; Titu Georgescu, *Mărturii franceze*, p. 210.

[47] ADP, FCP-B, vol. 8 (1849, nov. – 1850, juillet), f. 119.

https://biblioteca-digitala.ro

infanteriști. Cavaleria cuprindea 3 regimente de cazaci și 1 regiment de lăncieri, în total 14.000 persoane[48].

Armata de ocupație rusă a îndurat o iarnă friguroasă din decembrie 1849 până în februarie 1850. Zăpada era de două picioare și termometrul a scăzut la –24 grade celsius. În lupta împotriva frigului rușii au ars tot ce le-a căzut în mână. Temperatura a variat între –14 și –20, coborând chiar până la –27 grade celsius. Călătorii povesteau că stepele erau acoperite de boi și cai morți, de căruțe abandonate în zăpadă de țărani[49]. Înainte de căderea zăpezii, de la Grozești la Brețcu, în defileul Oituzului, scena luptelor dintre maghiari și ruși era vizibilă după un an de la evenimente. Pe o arie geografică destul de largă întâlneai drumuri distruse și poduri arse[50]. Anii 1848–1849 lăsaseră urme adânci, resimțite profund la nivel uman și material. Imperativul categoric după zguduirile revoluționare îl reprezenta reconstrucția și reorganizarea provinciei.

Concluzii

Arhivele consulare intrate în circuitul istoriografic deschid uși spre trecut. O bogată activitate au desfășurat între anii 1848–1849 consulii francezi și ruși de la București, Iași, Galați. Se dovedesc fini cunoscători ai realităților românești, inteligenți, cu un remarcabil simț politic. Negociază cu răbdare și abilitate, se orientează cu luciditate în conjunctura internațională și își aduc un aport substanțial în momentele esențiale ale istoriei.

Din luna martie 1848 evenimentele se succedă cu repeziciune și ceea ce interesează din unghiul cercetărilor diplomatice este atmosfera generală a cancelariilor europene, relațiile și luptele dintre marile puteri. Mărturiile consulare se justifică a fi puse la dispoziția celor interesați prin faptul că oferă o solidă documentație inedită care prezintă avantajul că a fost realizată de participanți direcți în focul evenimentelor.

Cea mai importantă categorie de acte o reprezintă corespondența și telegramele schimbate de personalul consular. Se disting câteva teme centrale: relații politice, situația economică, transport fluvial și maritim, cooperare militară, legături financiare, informații de presă.

Sub aspect geografic, documentele consulare integrate arhivei electronice de la Institutul de Istorie din Cluj oferă informații referitoare la Moldova, Țara Românească, Transilvania, Banat, Basarabia, Novorusia, Polonia, Serbia, Turcia, Bosnia, Grecia.

Personal, considerăm că arhivele moscovite sunt cu adevărat senzaționale prin ineditul și bogăția informațiilor. Materialele din fondurile rusești

---

48 *Ibidem*, vol. 7 (1849, mai – nov.), f. 161.

49 ADP, FCP-B, vol. 8 (1849, nov. – 1850, juillet), f. 80, 95.

50 *Ibidem*, f. 202.

https://biblioteca-digitala.ro

ale Arhivei Ministerului de Externe, corespondența consulilor ruși de la Iași (Fedor Antonovich Tumanski) și București (Karl von Kotzebue) aduc date complementare despre tumultoșii ani revoluționari.

Exploatarea documentelor consulare deschide noi direcții de cercetare: istoria diplomatică, istoria politică, istoria economică, istoria militară, istoria culturală. În plus, dosarele misiunilor diplomatice franceze și ruse în Țările Române oferă posibilitatea efectuării unor comparații inter-regionale.

1848 Consular Documents in the Electronic Archive of the History Institute of the Romanian Academy in Cluj-Napoca

ABSTRACT

The Electronic Archive of the „George Barițiu" History Institute brings together a substantial and diverse data-base reffering to the 1848–1849 Revolution. The informations presented by the French and Russian consuls in Bucharest, Galați and Iași have a special historical value. The consular testimonies provides a solide original documentation, conclusive and of good quality. Starting from the sources typology selected from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Empire and the Diplomatic Archives from Paris prevails diplomatic correspondence, telegrams, addresses and official proclamations, justificatory memorials, notes, statistics, confidential letters. From geographical point of view, the consular documents brought additional information about Moldavia, Wallachia, Transylvania, Banat, Bessarabia, Novorossia, Poland, Serbia, Turkey, Bosnia, Greece. The topic of documents varies from political and diplomatic relations to the economic situation, fluvial and maritime transport, military cooperation, financial connections, functioning system of justice, real estate issues, circulation of books.

https://biblioteca-digitala.ro

Ela COSMA

Documente militare pașoptiste în Arhiva Electronică de la Institutul de Istorie al Academiei din Cluj-Napoca*

CS I. dr. Institutul de istorie
„George Barițiu" din Cluj-Napoca
al Academiei Române.
Email: ela_cosma@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: arhivă electronică, istorie modernă, 1848-1849, documente militare

KEYWORDS: E-Archive, Modern History, 1848-1849, military documents

În cadrul proiectului referitor la *Armatele imperiale și românii. Mărturii militare secrete din arhivele rusești și austriece (1848–1849)*, susținut de un grant CNCS-UEFISCDI, în 2012 am realizat un *site web* bilingv (în limbile română și engleză). Acesta reprezintă o „Arhivă Electronică de Documente de Istorie Modernă", cu trimiteri la: piese inedite din 24 de arhive interne și externe; documente edite extrase din volume și colecții de documente; organe de presă din secolele XVIII–XIX. În 2013 am completat *site*-ul cu o „Bibliotecă Electronică de Istorie Modernă", de cărți și articole din secolele XVIII–XXI. Trebuie spus că atât „Arhiva Electronică", cât și „Biblioteca Electronică" au ca centru de greutate anii revoluționari 1848–1849[1].

---

* This paper was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0064, project title: „The Imperial Armies and the Romanians. Secret Military Testimonies from the Russian and Austrian Archives", project manager: Ela Cosma. Această lucrare este realizată cu sprijinul Autorității Naționale de Cercetare Științifică, CNCS-UEFISCDI, prin proiectul PN-II-ID-PCE-2011-3-0064, titlul proiectului „Armatele imperiale și românii. Mărturii militare secrete din arhivele rusești și austriece (1848–1849)", director de proiect: Ela Cosma.

1 Site-ul grantului este http://www.history-cluj.ro/Istorie/Ro/Grant_ArmateImperiale_Romanii.htm; http://www.history-cluj.ro/Istorie/En/startIstorie_granturi_En.htm.

https://biblioteca-digitala.ro

În ce privește „Arhivă Electronică de Documente de Istorie Modernă", scopul acesteia este comun tuturor arhivelor istorice în general, acela de a aduna laolaltă, de a inventaria și ordona material documentar destinat cercetării științifice a trecutului. În particular, am creat „Arhiva Electronică de Documente de Istorie Modernă" pentru uzul intern al cercetătorilor Sectorului de Istorie Modernă, sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj. De aceea, accesul la portalul nostru se face de pe *site*-ul Institutului. Apoi, „Arhiva Electronică" are avantajul că poate fi consultată în orice moment, de oriunde, de toți cei interesați. După autentificare, aceștia pot vizualiza documentele fotocopiate, scanate sau în format pdf, lucru mai comod decât deplasarea la multe arhive din țară și străinătate, dar imposibil în cazul câtorva din arhivele cu acces extrem de dificil (arhivele din Federația Rusă, bunăoară).

„Arhiva Electronică de Documente de Istorie Modernă" este structurată în 6 secțiuni: A.1. Documente inedite; A.2. Colecții de documente; A.3. Volume de documente; A.4. Presă din epoca modernă; A.5. Paleografie modernă la Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca; A.6. Manuale de paleografie.[2]

Secțiunea *A1. Documente inedite* este cea mai valoroasă. Oferă în copie un imens material inedit, provenit din arhive pe care, cu excepția celei a Institutului nostru, le-am ordonat alfabetic după localitatea de proveniență. Ea adună un material spectaculos, pe care îl redă *online* în forma originală, în aproape 7.500 fotocopii (inclusiv câteva zeci de documente în pdf). Limbile documentelor prezentate sunt germana, rusa, franceza, maghiara, româna. Zonele de proveniență a actelor acoperă Occidentul, Europa Centrală și Răsăriteană, din Paris, trecând prin Viena și Budapesta, Lvov și Kiev, Cernăuți și Chișinău, până la Odesa, Moscova și Sankt Petersburg. Epicentrul se află, desigur, în provinciile românești ale Transilvaniei, Banatului, Bucovinei, Basarabiei, Moldovei, Munteniei și Olteniei. Documentele digitizate se referă, în cea mai mare parte a lor, la perioada pașoptistă, iar în procent mai mic la secolul al XIX-lea și întreaga istorie modernă. Tematica documentelor este militară, cu precădere, dar și politică, culturală, comercială, economică și consular-diplomatică.

Dat fiind specificul proiectului nostru științific, documentele militare pașoptiste au constituit o prioritate. Ele au fost depistate cu precădere în arhive și biblioteci din țară, așa cum reiese din „Arhiva Electronică".

Spre ilustrare, menționăm aici doar cazul documentelor provenite de la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (SJAN) Bistrița-Năsăud din *Bistrița*. Înființată în 1937, această arhivă s-a bucurat, la împlinirea vârstei

---

2 Articolul de față, ce are în vedere secțiunea A.1. Documente inedite, prezintă doar o parte a studiului autoarei, în curs de publicare, intitulat *Arhiva Electronică de Istorie Modernă și Revoluția de la 1848–1849*, ce tratează și secțiunile A.2.-A.6.

https://biblioteca-digitala.ro

de 70 de ani, de un volum consistent, redând istoricul instituției până în 2007, de asemenea lista celor peste 500 de fonduri și colecții documentare (din anii 1291–1990) pregătite pentru cercetare la sala de studiu. Volumul, coordonat de Ioan Mureșan, tipărește pentru prima oară manuscrisul lui Nestor Șimon despre batalionul I din Regimentul II românesc de graniță în timpul revoluției pașoptiste, editori fiind Adrian Onofreiu și Mircea Prahase.[3] Demersul e cu atât mai important, cu cât din manuscrisul amintit, ca și din altele redactate sau colecționate de Nestor Șimon, „s-au înfruptat" diverși cercetători de-a lungul timpului, care nu au citat sursa.[4] Respectivele manuscrise sunt găzduite de fondurile „Iulian Marțian" și „Virgil Șotropa" ale arhivelor bistrițene, ceea ce, în viziunea lui Adrian Onofreiu, reprezintă „o dovadă certă despre intențiile *colecționarilor* de mai târziu ai manuscriselor lui Nestor Șimon".[5]

În același sens, semnalăm amintirile locotenentului Storch de la Regimentul II românesc grănicerese din Năsăud (1848–1849), în limba germană, urmate de notițe manuscrise în limba română. Autorul raportului pașoptist a predat documentul lui Nestor Șimon, cu care era în legături de prietenie și colaborare[6]; ulterior documentul a trecut în fondul „Iulian Marțian" din arhiva pomenită. Dealtfel, acest material pașoptist[7], fotocopiat de Daniela Deteșan de la Institutul de Istorie din Cluj în 2012 (cca 200 fotocopii), a fost publicat numai în traducerea lui Iulian Marțian, apărută într-un număr mai vechi al „Arhivei Someșene" (1930).[8] Din toate considerentele de mai sus, ar fi cât se poate de binevenită o reeditare a sa împreună cu transcrierea originalului.

Arhivele Naționale din Bistrița găzduiesc numeroase alte comori documentare care își așteaptă încă cercetătorii și, mai ales, editorii. Sperăm că în cursul anilor viitori se va concretiza inițiativa lui Adrian Onofreiu de editare a manuscrisului-fluviu din anii pașoptiști al căpitanului Francisc Mihăilașiu.

---

3 Nestor Șimon, *Starea regimentului și evenimentele din anul 1848–1849*, în: „Arhivele – Mărturii ale trecutului. Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale la 70 de ani", coordonator Ioan Mureșan, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, Editura Mesagerul, Bistrița, 2007, p. 48–297.

4 *Arhivele-mărturie ale trecutului. Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale la 70 de ani*, coordonator Ioan Mureșan, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, Editura Mesagerul, Bistrița, 2007, p. 6.

5 Adrian Onofreiu, *Notă asupra ediției*, în: Nestor Șimon, *Restituiri*, ediție îngrijită de Adrian Onofreiu, prefață de Ioan Bolovan, postfață de Mircea Gelu Buta, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, p. 38.

6 Adrian Onofreiu, *Etapele formării intelectuale*, în: Ibidem, p. 14.

7 *Erinnerungen des Obersten Storch von 1848–1849*, SJAN Bistrița-Năsăud din Bistrița, Fond „Iulian Marțian", P XIX, Inventar administrativ BLI, Dosar 41, cu specificarea „Din colecția Marțian Năsăud".

8 *Raportul locotenentului Friedrich Storch von Arben din 1848–1849*, traducere din germană de I. Marțian, în „Arhiva Someșană", Năsăud, 1930, nr. 12, p. 167–191.

https://biblioteca-digitala.ro

Alte documente documente militare în limba germană din vara lui 1848, identificate de Varga Attila (2011), în secția Manuscrise, la Muzeul Banatului Montan din *Reșița*, reflectă situația complexă a provinciei, preparativele militare ale trupelor austriece, pe de o parte, ale voluntarilor sârbi, pe de altă parte și, nu în ultimul rând, ale membrilor gărzilor naționale maghiare. Documente din luna iulie 1848, ce provin din secția Manuscrise, dosarele 1730/18.058, 1985/18.313, 1986/18.314, 1987/18.315, 1988/18.316, 1990/18.318, 1992/18.320, au fost prelucrate complet, în vederea includerii lor în volumul XI al seriei noastre de *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania.*[9]

În „Arhiva Electronică" redăm documente românești cu chirilice de la SJAN Cluj și Biblioteca Academiei Române din București, semnate de Axente Sever (tipăritură) și Moise Sora Noac (manuscris). Manifestul prefectului Legiunii I, Axente Sever, dat la Blaj, în 14 decembrie 1848, este publicat de Bogdan Briscu, în anexa studiului *Armata populară românească (Landsturm) în războiul național din Transilvania din anii 1848–1849.*[10] De asemenea, menționăm recuperarea personalității puțin cunoscute a lui Moise Sora Noac, prin teza de doctorat susținută de Viorel Câmpeanu, sub îndrumarea cercetătorului științific I dr. Gelu Neamțu, la Institutul de Istorie „George Barițiu" în 2011.[11]

La SJAN Mureș din *Târgu Mureș* se păstrează un memoriu de 99 file, adresat de Avram Iancu împăratului Franz Joseph, în martie 1850. Digitizarea a fost efectuată de Varga Attila (2011), iar documentul necunoscut până la momentul respectiv a fost prelucrat deja și valorificat publicistic, într-o lucrare privind *Editarea critică a manuscriselor lui Avram Iancu în limba germană* (2014).[12]

---

9 *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. XI *6–31 iulie 1848*, volum coordonat de Iosif Marin Balog, Ela Cosma și Varga Attila, finalizat pentru tipar la Editura Academiei Române, București, 2015.

10 Bogdan Briscu, *Armata populară românească (Landsturm) în războiul național din Transilvania din anii 1848–1849*, în: „Biografii pașoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu, la împlinirea vârstei de 75 de ani", volum de studii coordonat de Ela Cosma, Editura Argonaut (Cluj-Napoca) – Symphologic Publishing (Gatineau, Canada), colecția de Biografii Istorice Transilvane, tom VIII, 2014, p. 252–265 (studiul lui Bogdan Briscu), 265–267 (manifestul lui Axente Sever).

11 Viorel Câmpean, *Moise Sora Noac (1806–1862). Monografie istorică*, teză de doctorat, sub îndrumarea cercetătorului științific I dr. Gelu Neamțu, susținută la Institutul de Istorie „George Barițiu" în 2011.

12 Ela Cosma, *Editarea critică a manuscriselor lui Avram Iancu în limba germană. Un raport necunoscut către împărat (4 martie 1850)*, în volumul: „Biografii pașoptiste (4)", coordonator Ela Cosma, colecția Biografii Istorice Transilvane, tom VIII, Editura Argonaut – Cluj-Napoca (România), Symphologic Publishing – Gatineau (Canada), 2014, p. 313–391.

https://biblioteca-digitala.ro

În al doilea rând, izvoarele militare pașoptiste sunt foarte bine reprezentate în „Arhiva Electronică" de documente germane, maghiare și rusești cu originale în arhivele externe din Austria, Ungaria, Republica Moldova, Ucraina și Federația Rusă.

Documente inedite și edite referitoare la generalul Józef Bem au fost descoperite și fotografiate de Varga Attila în Arhivele Naționale Ungare (Magyar Nemzeti Levéltár) din *Budapesta* (275 fotocopii, 2010). Acestea completează monografia și ediția critică dedicată acestei personalități, care a jucat un rol major în istoria militară a Transilvaniei în vremea războiului pașoptist.[13]

Din Arhiva de Stat de la *Cernăuți*, unde opisurile și inventarele sunt în limba rusă, iar documentele pașoptiste exclusiv în limba germană, avem aproape 200 de fotocopii (realizate de Ela Cosma, Angela Colin-Stîcalin și Tatiana Onilov în 2013). Aceste documente atestă îndeosebi campania militară condusă de colonelul Carl Urban, comandantul Regimentului II românesc de graniță de la Năsăud, împotriva armatei maghiare a lui Bem, în iarna și primăvara anului 1849. Materialul cules relevă importanța luptelor duse de batalionul II al grănicerilor români. Acest batalion al Regimentului II românesc, alături de armata populară (Landsturm-ul) lui Avram Iancu au rămas singurele forțe militare austriece și proaustriece, care nu au părăsit, ci au reușit să apere și să mențină teritoriul Transilvaniei (spre deosebire de trupele regulate ale armatei c.c., refugiate în Muntenia, în frunte cu generalul Puchner). Dacă deosebitele fapte de arme ale comandantului regimentului năsăudean Urban așteaptă încă o analiză și interpretare pe măsură, mai fericită este situația valorificării mărturiilor inedite ale căpitanului Leontin Luchi de la același regiment II românesc, într-o reconstituire datorată lui Adrian Onofreiu.[14]

Din Arhivele de Stat ale Republicii Moldova de la *Chișinău* provin documente militare pașoptiste digitizate în două etape (Ion Varta, 2011; Ela Cosma, Daniela Deteșan, Tatiana Onilov și Ramona Preja, 2012). Aproape 1.200 de fotocopii acoperă acțiunile armate de pe cuprinsul Basarabiei, căreia Rusia țaristă i-a rezervat rolul de bază militară. Aici s-au concentrat uriașele armate de invazie, care au ocupat Moldova și Muntenia în iulie 1848 – iunie 1850.[15] Exploatarea documentelor pașoptiste chișinăuane

---

[13] Ela Cosma, *Nouă luni în Transilvania (decembrie 1848 – august 1849). Generalul Józef Bem în corespondență, proclamații, documente*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, 457 p., 53 il. + hartă.

[14] Adrian Onofreiu, *Leontin Luchi – mărturii inedite despre Revoluția de la 1848–1849*, în „Arhiva Someșană", Năsăud, seria III, nr. VII, 2008, pp. 137–150.

[15] Tatiana Onilov, Ramona Preja, *Russian Military Sources and Archives about the Romanian Lands in 1848–1849*, în: „Transylvanian Review", Cluj-Napoca, Vol. XXI, No. 4, Winter 2012, p. 21–22.

https://biblioteca-digitala.ro

este o datorie a viitorului, întrucât prin omiterea surselor existente s-a creat imaginea Basarabiei ca „locul unde nu s-a întâmplat nimic" la 1848. Iar preocupările dedicate acestui subiect sunt cvasiabsente, cu excepția ediției lui Ion Varta dedicată *Revoluției de la 1848 în Țările Române. Documente inedite*[16], și a unor studii aplecate asupra armatelor țariste în Basarabia și Moldova în anii pașoptiști.[17]

Din Arhiva Istorică Centrală de Stat a Ucrainei din *Kiev*, cercetătorii Ion Varta și Tatiana Varta au fotocopiat aproape 1.100 file. Acestea conțin detalii necunoscute despre documentarea pe care o efectua Secția Secretă a Cancelariei guvernatorului Kievului, Podoliei și Volâniei, care avea obligația să supravegheze îndeaproape toate evoluțiile care aveau loc în Imperiul Habsburgic (1 octombrie 1848 – 19 februarie 1849). Alte documente fac referire la rapoartele agentului-spion Karl de Mankowski, un apropiat al prințului Czartoryzki, capturat de armatele ruse în Principatele Române și extrădat autorităților austriece, după interogatoriul efectuat în orașul Chișinău.

Arhivele de Stat ale Oblastiei *Odesa* din orașul de pe țărmul nordic al Mării Negre (Angela Stîcalin-Colin, Ela Cosma, Daniela Deteșan, Ramona Preja, Tatiana Onilov, 2012) ne-au furnizat fonduri neașteptat de bogate. De mare interes sunt documentele guvernatorului general, dar și cele ale guvernatorului militar al guberniei Novorusiei și Basarabiei la 1848–1849. Se tratează chestiuni privitoare la muniția armatei țariste de uscat, propagandă și diversiune de război în corelație cu emisari veniți din Ungaria în Basarabia, coloniștii străini (mai ales germani) chemați de ruși în Basarabia și Novorusia.

Dintre documentele descoperite, probabil cele mai interesante sunt cele referitoare la navigația maritimă și fluvială, vădind interesul rușilor față de Marea Neagră și Gurile Dunării încă de la începutul secolului al XIX-lea. Țariștii au stimulat activitatea marinei comerciale românești din Principate, vasele noastre primind permisiunea de a naviga sub pavilion propriu. Redăm primele pavilioane ale Munteniei și Moldovei, arborate pe navele comerciale românești în Marea Neagră, la 1834, alături de scrisoarea cancelarului rus Karl Vasilievici Nesselrode, adresată guvernatorului general al Basarabiei și Novorusiei, Voronțov.[18]

---

[16] Ion Varta, *Revoluției de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Editura ARC, Chișinău, 2008.

[17] Ela Cosma, *Rapoartele consulare austriece despre armatele țariste în Basarabia și Moldova la 1848–1849*, în: „Basarabia 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale. 14–16 mai 2012, Chișinău–Iași", coordonatori Gheorghe Cliveti, Gheorghe Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 467–500.

[18] Le-am publicat în planșe color, în *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848–1849. Documente militare*, vol I – *Descrieri generale și militare*, p. 265–268.

https://biblioteca-digitala.ro

În propriul lor interes comercial, strategic și militar, după 1830 țariștii au achiziționat pe cont propriu și au transportat pe mare până la Dunăre mașini de decolmatare, cu care au curățat brațul Sulina, făcându-l navigabil.[19] Eforturile rușilor pentru amenajarea gurii Sulina s-au prelungit până în anii 1850–1852, înainte de izbucnirea Războiului Crimeii. Instituirea Comisiei Europene a Dunării la Sulina, în 1856, a avut ca efect transformarea satului de pescari într-un important oraș, cu o economie bazată pe comerț și navigație. Și astăzi, aproape 2 secole mai târziu, brațul Sulina rămâne, în continuare, singurul braț navigabil al fluviului.[20]

Documentele din Odesa care reflectă acest subiect pot fi consultate în „Arhiva Electronică".[21] Chiar dacă ele au fost parțial exploatate, într-un studiu despre *Interesele habsburgo-țariste la granițele Basarabiei și Novorusiei*[22], datorită marii lor actualități, în mod cert, ele merită a fi investigate mai îndeaproape.

Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe din *Paris* aduce mărturii complementare temei noastre. Frumoasele surprize aflate la Arhiva diplomatică a MAE al Franței completează absolut neașteptat informațiile militare inedite despre ocupația rusă a Principatelor Române în anii 1849–1850. Sursele istorice primare au fost identificate (de Ela Cosma, Daniela Deteșan, Tatiana Onilov, în martie 2013) în baza inventarului de opis existent.[23] Materialul arhivistic de la Paris se regăsește în „Arhiva Electronică" în 1.117 fotocopii.

E vorba despre fondurile consulare și comerciale franceze corespunzătoare anilor 1848–1849, cu sedii consulare la: Belgrad (cota MNESYS 36 CCC [Centre Consulaire et Commercielle] tome 2, 1848–1862); București (MNESYS 59 CCC tomes 8, 1841–1848/P 14 855, și tome 9, 1849–1854/P 14 856); Constantinopol (MNESYS 90 CCC tome 92, 1848–1850); Constanța (MNESYS 91 CCC tome 1, 1882–1889); Brașov (MNESYS 97 CCC un volume sans numéro, 1826–1830); Galați (MNESYS

[19] Vezi fotocopiile originalelor rusești din Arhivele de Stat de la Odesa, Fond 1, opis 5a, dosar 2, filele 6, 24v, 31, 47v, în „Arhiva Electronică de Documente de Istorie Modernă", A.1. Documente inedite, A.1.18. Odesa – Arhivele de Stat, 1848 – Sulina: mașini de curățat apa, foto 0760–0878.

[20] *Sulina. Destin european*, album editat de Cristian Micu și Sorin Bucur cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la înființarea Comisiei Europene a Dunării, Sulina, 2006, p. 13.

[21] Vezi și doc. din Arhivele de la Odesa, Fond 1, opis 192, dosar 80, filele 1–16, 64–66, limba rusă.

[22] Ela Cosma, *Interesele habsburgo-țariste la granițele Basarabiei și Novorusiei. Cazul consulului general austriac de la Odessa, Ludwig von Gutmannsthal (1848–1849)*, în „Anuarul Institutului de Istorie ‚George Barițiu' din Cluj-Napoca", Series Historica, tom LII, 2013, p. 193–202.

[23] *État numerique de la correspondance consulaire et commerciale de 1793 à 1901*, Imprimerie nationale, Paris, 1961.

https://biblioteca-digitala.ro

120 CCC tome 2, 1837–1863); Brăila (MNESYS 140 CCC un volume sans numéro, 1853–1866); Ismail (MNESYS 141 CCC un volume sans numéro, 1873–1888); Iași (MNESYS 144 CCC tome 4, 1842–1848/P 15 542, și tome 5 – 1849–1857/P 15 543); Odesa (MNESYS 230 CCC tome 7, 1847–1857); Sankt Petersburg (MNESYS 282 CCC tome 26, 1848–1850 avril).

Am parcurs microfilmele P 14 855 și P 14 856, din care am efectuat scanări și fotocopieri. În baza inventarului *Personnel 1re série nominative, cartons 1850–1900,* am identificat și comandat dosarul personal al consulului francez la Iași, Achille de Codrika (cota MNESYS 393 QO/no. 990, și P., cota MNESYS 393 QO/no. 991, documente); al consulului Franței la București, Eugène Jules François Hory (cota MNESYS 393 QO/no. 2092, documente) și al consulului general Pierre Eugène Poujade (cota MNESYS 393 QO/no. 3343, documente).

Concomitent, am parcurs și scanat documente din fondul „Mémoirs et Documents" (MD), opisurile „Roumanie" (MNESYS 42 MD Roumanie tome 1 – 1849–1868/P 18 089) & „Russie" (MNESYS 43 MD tome 43 – 1841–1848/Russie P 18 049), aflate pe microfilm în copii negative. Din fondul de documente „Affaires Diverses Politiques" (ADP), am văzut cotele MNESY 75 ADP série Turquie no. 7 Valachie (1848–1855); MNESY 75 ADP série Turquie no. 12 bis Mission militaire française en Turquie (1845–1871); MNESY 63 ADP série Russie no. 2 (1830–1853), identificate în baza inventarului *État numerique du fonds des Affaires Diverses Politiques 1815–1896,* tome IV, f. d., f. a..

În primul dintre fondurile ADP am descoperit un dosar inedit Cezar Bolliac, pe care l-am fotocopiat, și pe care Daniela Deteșan l-a prelucrat și interpretat într-un studiu critic.[24]

Cele mai însemnate arhive militare europene sunt Kriegsarchiv din Viena, pentru Europa Centrală, și Arhiva Istorico-Militară din *Moscova.* Aceasta din urmă are o importanță vitală în economia grantului nostru și prezintă, probabil, piesele de rezistență ale arhivei noastre electronice. Am exploatat extensiv sursele militare pașoptiste din Arhiva Istorico-Militară moscovită, în trei etape (Angela Colin, Ela Cosma, Daniela Deteșan, Tatiana Onilov, Ramona Preja, Ion și Tatiana Varta, 2012, 2013). În condiții extrem de vitrege, am reușit să realizăm câteva sute de fotocopii de documente și hărți militare.

---

[24] Daniela Deteşan, *Conducători paşoptişti români în exil: Cezar Bolliac (1848–1857),* în vol. bilingv „Armies, Commanders, Leaders in Transylvania (1848–1849)/Armate, comandanți, conducători în Transilvania (1848–1849)", volum de studii coordonat de Ela Cosma, Editura Argonaut (Cluj-Napoca) şi Symphologic Publishing (Gatineau/Canada), 2013, p. 389–401; acelaşi studiu în limba engleză: Daniela Deteşan, *1848 Romanian Leaders in Exile: Cezar Bolliac (1848–1849),* în op. cit., p. 196–208.

https://biblioteca-digitala.ro

În „Arhiva Electronică" redăm lista de inventar a fondurilor identificate (428, 438, 480, 481, 846, 7552 cu cotele aferente), documente transcrise de Tatiana Onilov (Fond 846), ca și transcrierea integrală de către Tatiana Varta a dosarului 5332 din Fondul 846, opis 16. Acesta conține informații referitoare la intrarea corpului 5 al armatei ruse, sub conducerea generalului Lüders, în Moldova și Țara Românească, cu misiunea de a strivi revoluția română din Principate (260 pagini).

Ion Varta a realizat aproape 500 fotografii din: dosarul 5357 din același fond și opis, care este o continuare a dosarului precedent (369 file); dosarul 17604, despre lagărul armatei ruse de lângă localitatea Leova, înainte de intrarea armatei țariste în Moldova (9 file); dosarul 17605, despre pregătirile armatei ruse de a interveni în forță în Imperiul Habsburgic, inclusiv, în Transilvania.

În baza contractului încheiat de Angela Stîcalin-Colin, ca membră a grantului, cu Arhiva Istorico-Militară, instituția moscovită ne-a pus la dispoziție un număr important de documente și hărți militare, scanate în condiții tehnice deosebite (Fond 846, opis 16, dosar 5332 – 105 file).[25]

Tatiana Onilov și Ramona Preja au prezentat materialul arhivistic din arhiva moscovită, relevând importanța sa.[26] O parte din valoroasele documente rusești, care elucidează aspecte necunoscute din istoria acțiunilor întreprinse de armatele imperiale ruse în Țările Române în perioada revoluției din anii1848–1849, au fost prelucrate în ediția critică *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848–1849. Documente militare,* în cele două volume (I. *Descrieri generale și militare* și II. *Corespondență și rapoarte militare*), publicate în 2012.[27]

În cadrul Arhivelor Austriece de Stat, atenția noastră (Ela Cosma, Tatiana Onilov, noiembrie 2012) s-a focalizat asupra Arhivei de Război (Kriegsarchiv) din *Viena.* Fondurile acestei arhive, de cea mai mare însemnătate pentru tema grantului, sunt însă organizate în unități și subunități arhivistice destul de generale, ceea ce presupune din partea cercetătorului o muncă efectivă de depistare a documentelor utile demersului său.

---

[25] În baza contractului 540/3 octombrie 2012 s-a decontat pe grant suma de 33.160 ruble (3.730,50 lei).

[26] Tatiana Onilov, Ramona Preja, *op. cit.*, p. 24–26.

[27] *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848–1849. Documente militare,* vol. I *Descrieri generale și militare,* ediție critică coordonată de Ela Cosma, volum întocmit de Ela Cosma, Daniela Deteșan, Angela Stîcalin-Colin, Tatiana Onilov, traduceri în limba engleză Horia Cosma, Editura Argonaut – Cluj-Napoca, România, Symphologic Publishing – Gatineau, Canada, 2012, 286 p. + 22 ilustrații. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848–1849. Documente militare,* vol. II *Corespondență și rapoarte militare,* ediție critică coordonată de Ela Cosma, volum întocmit de Ela Cosma, Daniela Deteșan, Angela Stîcalin-Colin, Tatiana Onilov, traduceri în limba engleză Horia Cosma, Editura Argonaut – Cluj-Napoca, România, Symphologic Publishing – Gatineau, Canada, 2012, 356 p.

https://biblioteca-digitala.ro

Explicația neinventarierii și neprelucrării amănunțite a Arhivei de Război – procedee contrare optimei organizări austriece a celorlalte arhive și biblioteci – constă în următorul amănunt: După Primul Război Mondial, statele succesorale (îndeosebi Ungaria și Cehoslovacia) și-au revendicat parte din această impresionantă arhivă militară. Țările amintite au primit unele fonduri solicitate, dar marea masă a documentelor militare referitoare la Monarhia habsburgică (până la 1867) și foarte puține documente din timpul Monarhiei austro-ungare (1867–1918) au rămas la Viena. Pentru a-și proteja și păstra fondurile, austriecii au preferat să nu le expună printr-o inventariere detaliată.

Așadar, a fost nevoie de timp și de o migăloasă muncă de investigare, pas cu pas, a inventarelor, a cutiilor cu documente (Kartons), precum și a fasciculelor (dosarelor) și a documentelor propriu-zise. Astfel se explică și relativa neutilizare a documentelor din Kriegsarchiv de către istoricii români.

La fața locului, am confruntat inventarele existente în arhivă (care nu concordă cu preconizata reorganizare afișată pe *site*-ul Kriegsarchiv) și am reușit să consultăm fondurile: 1) Cancelaria Militară a Maiestății Sale – Colecția specială (Militärkanzlei Seiner Majestät – Sonderreihe, adică MKSM – SR), pe anii 1848, cutiile 1 și 2 cu *miscelanea*, precum și cutia 34 a Departamentului de Organizare a Comandei Supreme a Armatei (Organisations Department des Allerhöchsten Oberkommandos – OP des AOK). Dintre numeroasele rapoarte de zi, preaînaltă corespondență militară oficială, corespondență militară privată, am copiat câteva documente. 2) Șematisme militare – acte și cărți (Armeeschemata – Akten und Bücher), cutia 6 (cu documente vizând „Schema militară a regimentelor c.c. de infanterie și cavalerie" pe anii 1778–1800; „Consemnarea ofițerilor superiori și de stat major de națiune franceză din armata c.c." pe anul 1791; „Dislocarea în armata generală c.c." / 1791–1792; „Indicele generalității la 1797"; „Tabella dello Stato di Servizio delli Signori Ufficiali Stabali [!], Subalterni etc. col primo Novembre 1804"; „Calendarul Republicii franceze", 22 septembrie 1792 – 31 decembrie 1805; „Etat militaire de l'Autriche", 1805; „Listă nominală a [membrilor] Consiliului aulic de război c.c." / 1806; „Schema regimentelor de graniță c.c." / 1836; „Ordre de bataille" a întregii armate c.c./noiembrie 1849; „Permisul culorilor celor 80 de regimente c.c. de infanterie" / 1860); volumul 68 pe anii 1843–1849 (șematismul tuturor regimentelor de infanterie, cavalerie, artilerie, de graniță, de cordon, de pionieri etc., cu titularii, comandanții lor, cu generali, colonei, locotenent generali, cu uniforme, stații de dislocare, cetățile și fortificațiile c.c. cu personalul lor superior, indice de nume); volumul 80 pe anii 1843–1850 (șematismul rangurilor și gradelor militare ale generalilor și ofițerilor de stat major, cuprinzând numele, rangul anterior și cel la momentul respectiv, dislocare).

https://biblioteca-digitala.ro

Materialul pașoptist foarte valoros, transcris și copiat aici, a fost integrat deja în cele două volume de documente militare elaborate în cadrul grantului.[28] Publicarea transcrierilor va continua negreșit și pe viitor.

Prin studii, volume și ediții critice, precum cele citate mai sus, inițiatorii „Arhivei Electronice" întreprind deja demersuri serioase de prelucrare și valorificare a acestei însemnate baze documentare. Totuși, materialul înfățișat cu atâta abundență în „Arhiva noastră Electronică" – pe care o îmbogățim permanent – nu și-ar împlini rostul, dacă nu s-ar constitui și într-o invitație la explorare și aprofundare, adresată unor cercuri mai largi de istorici și pasionați de studiul istoriei noastre naționale în context universal.

1848 Military Documents in the Electronic Archive of the History Institute of the Romanian Academy in Cluj-Napoca

ABSTRACT

The article refers to the „Electronic Archive of Modern History Documents", realized in 2012, and since then continously updated, in the frame of a grant supported by the Romanian National Authority for Scientific Research (CNCS-UEFISCDI). Ela Cosma, the manager of the project entitled „The Imperial Armies and the Romanians. Secret Military Testimonies from the Russian and Austrian Archives (1848–1849)", comprised in this E-Archive significant archive material regarding Premodern and Modern History, including unedited documents from 24 Romanian and foreign archives, previously edited documents from volumes and document collections, 18th – 19th century periodicals, as well as modern palaeography handbooks and proceedings unfolded at the Cluj-Napoca Institute of History. In 2013 an „Electronic Library of Modern History" was added to the grant web site, displaying 18th – 21st century books and printings. Yet, the strong point of both E-Archive and E-Library is the period of the revolutionary years 1848–1849.

The article presents the 1848 military documents gathered together in section „A1. Unedited documents" of the E-Archive, which was set in alphabetical order based on the documents' place of provenance. The archives of provenance extend from Western Europe to Central and Eastern Europe, passing through Paris, Vienna, Budapest, Lvov, Odesa, Kiev, Moscow, Sankt Petersburg, Cernăuți and Chișinău. The epicentre lies, of course, in the Romanian provinces of Transylvania, Banat, Bucovina, Bessarabia, Moldavia, Wallachia and Oltenia (Small Wallachia). The original forms of this spectacular archive material is reproduced online, in more than 7.500 photocopies (including a few dozens of documents in pdf format). The languages of the documents are, especially, German, Russian, French, Hungarian, Romanian. Besides the military topic, the documents also reflect political, cultural, economic, consular and diplomatic issues.

[28] *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848–1849. Documente militare*, vol. I *Descrieri generale și militare*, și vol. II *Corespondență și rapoarte militare*, *op. cit.*, Cluj-Napoca & Gatineau, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Adrian ONOFREIU

Revoluția de la 1848–1849 – paradigmă din istoria graniței militare năsăudene

Arhivist, Serviciul județean
Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale.
Email: adrianonofreiu@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: Revoluția de la 1848–1849, graniță militară, documente, istoriografie

KEYWORDS: 1848–1849 Revolution, Military Border, documents, historiography

Trecutul zonei militarizate năsăudene a beneficiat de timpuriu de o atenție deosebită din partea cercetătorilor. A fost stimulată această atitudine, pe de o parte, de bogăția materialului documentar păstrat, iar pe de alta, de urmele adânci brăzdate de sistemul confiniar în mentalul colectiv, atât al celor care l-au impus, cât și al beneficiarilor acestuia[1].

Dacă la primul nivel decelăm preocupări constante, determinate fie de necesitatea argumentativă, fie de cea a glorificării măreției sistemului[2], la fel de bogat în realizări se prezintă și al doilea plan, cel al beneficiarilor[3].

---

1 Definit în trăsăturile lui esențiale de Ioan Lumperdean, *La Longue Durée" în mentalitatea și limbajul grănicerilor năsăudeni. Repere economico-sociale și politico-naționale*, în „Revista Bistriței", Bistrița, VIII, 1994, pp. 137–145.

2 Vezi în acest sens realizările recente datorate lui Josef Wolf, „Granița militară din Transilvania și din Banat (1762/64–1851/73)", în volumul *Călător prin istorie. Omagiu profesorului LIVIU MAIOR la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coordonatori Ioan Bolovan și Ioan-Aurel Pop, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2010, pp. 83–113; Georgiță Mihai, *Încă o istorie a regimentului de graniță de la Năsăud* (I), în „Arhiva Someșană", Năsăud, seria III, nr. III, 2004, pp. 417–418; Vasile Tutula, „Granița militară de sud și sud-est a Imperiului Habsburgic (1522–1881)", în *Ibidem*, VI, 2007, pp. 295–303 (în continuare, „A.S.").

3 Vezi contribuțiile relevante de după anul 1867 la Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare*

https://biblioteca-digitala.ro

Bine reliefată atât la nivelul întregului sistem de graniță din Transilvania și Banat, cât și în particular, pentru anumite segmente ale acestuia, cercetarea Graniței militare a arătat atât aspectele generale, pur militare, cât și efectele asupra vieții cotidiene a celor integrați în acest sistem. În acest context, abordările asupra fostului Regiment II de graniță de la Năsăud reprezintă o ilustrare deplină a tendințelor de mai sus.

Iar în cadrul acestor tendințe, perioada anilor „viforoși" 1848–1849 – după expresia definitorie în zonă – a beneficiat de largi segmente spațiale în cadrul lucrărilor amintite.

Dacă până în 1989, repere ale realizărilor în acest domeniu au fost reținute, sumarul bogat al primei serii din „Arhiva Someșană"[4] și materialele din cea de a doua[5], perioada ce a urmat poate fi caracterizată de înnoirea și renovarea discursului istoric pe această temă.

În abordarea subiectului s-a impus criteriul *cronologic* în detrimentul celui mai puțin relevant, al categoriei: lucrări sau studii.

O primă încercare de prezentare a atitudinii și faptelor unui personaj cheie al evenimentelor – nu numai din zona Năsăudului, ci din arealul mai larg al spațiului de nord-est al Transilvaniei – Atanasie Moț Dâmbul s-a concretizat în publicarea binecunoscutei sale „scripte de apărare", încheiată la 4 martie 1851[6]. Este o relatare frustă, plină de dramatism, în primul rând, a suferințelor românilor din zona menționată, care au fost supuși sistematic, pe întreg parcursul desfășurării campaniilor militare la care se referă, la persecuții, vexațiuni și crime abominabile. Nu a fost de mirare faptul că reacția celor chemați sub stindardul lui Moț Dâmbul a fost categorică, plină de fermitate dar în același timp, absolut cavalerească, în atitudinea față de inamic. Nu întâmplător, în baza relatărilor cuprinse în document, după evenimente, personajul a acces la statutul de nobil, primit de la monarh, în semn de recunoaștere și validare a faptelor și comportamentului său și a celor de sub comanda lui[7].

---

privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean, Edit. Enciclopedică, București, 2006, p. 16. Apoi, perspectiva istoriografică asupra temei la Adrian Onofreiu, *Granița năsăudeană sau perenitatea unei mentalități. Perspectivă istoriografică* (I), în „Anuarul Asociației profesorilor de istorie din România – filiala Bistrița-Năsăud", 1, 2006, pp. 219–225; *Ibidem*, (II), în „A. S.", IX, 2010, pp. 265–277.

4 Vezi ultimul număr, 28/1940 și repertoriul bibliografic alcătuit de Onisim Filipoiu în „Arhiva Someșană" (*1924–1994*), Edit. Tipomur, Târgu-Mureș, 1994.

5 „Arhiva Someșană", seria II, I–IV, Năsăud, 1973–1977. Amintim aici și lucrarea tributară aproape cvasigeneral „modelului" interbelic, deși a fost publicată relativ recent, datorată lui Ioan Pop, *Istoria regimentului II românesc de graniță de la Năsăud (1762 – 1851)*, Edit. Ardealul, 1999.

6 Sub denumirea originală *Waffengeschichte des pensionirten Unterlieutenant Motz Dîmbul vom Jahre 1848 und 1849.*

7 „Istoria de arme din anii 1848 și 1849 a sublocotenentului pensionat Moț Dâmbul", în *Periplu istorico-toponimic Valea Zăgrii*, volum îngrijit de Mircea Prahase, Edit. Supergraph,

https://biblioteca-digitala.ro

În același an a apărut o cronică scrisă cu „sângele" celor uciși, răniți, batjocoriți și mutilați de insurgenții maghiari, fapte consemnate în rapoartele preoților din zona fostului regiment năsăudean, înaintate forurilor superioare.

Grupate pe trei mari secțiuni, „Timpul speranței", „În furtună" și „Bilanțul revoluției", cele 168 de documente, din care două treimi, inedite, surprind doar o parte din frământările, atitudinile și suferințele – cu deosebire a populației civile – celor care au „beneficiat" de tratamentul armatei regulate dar și a diferitelor structuri paramilitare ale maghiarilor.

Îndeosebi în partea a treia, documentele dezvăluie, prin relatările fruste ale preoților, o mică parte din amploarea tragediei umane din zona regimentului de graniță năsăudean. Ele dezvăluie imensitatea tragediei celor implicați direct sau indirect, în evenimentele din anii 1848–1849, prin răspunsurile la chestionarele autorităților militare și oficiale ale Transilvaniei, cât și a forurilor bisericești (deopotrivă, ortodoxe și greco-catolice): numărul persoanelor care au decedat în timpul războiului civil, locul unde au murit, numărul și starea materială a orfanilor, distrugerile materiale provocate bisericilor. Toate, pentru faptul că teritoriul regimentului a fost asumat ca zonă de operațiuni militare și pedepsire a valahilor necredincioși[8] față de autoritățile revoluționare maghiare și refuzul de a jura credință pe steagul maghiar. Era atitudinea dârză a celor care-și făcuseră din respectarea jurământului militar un crez de nezdruncinat[9].

Cluj-Napoca, 2003, pp. 9–63. Este cazul să subliniem aici modul „inamical" în care a preluat și și-a însușit efortul editorului Aurel Vaida. După ce nu a utilizat propriu-zis manuscrisul în prima ediție, citându-l doar peste tot, în integralitatea lui (Serviciul județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond –(corect, colecția – n.n.) *Iulian Marțian*, d. 54, ff. 1–36) și utilizând de fapt textul manuscrisului românesc al lui Nestor Șimon din *Ibidem*, d. 58–59, apud. *Revoluția de la 1848–1849 în nordul Transilvaniei*, Edit. Academiei Române, București, 1998, cu deosebire, pp. 303–325 – deoarece nu era tradus! – nici în cea de a doua, *Revoluția de la 1848–1849 în nordul Transilvaniei*, Edit. Enciclopedică, București, 2004, a procedat la „preluări" masive din manuscrisul editat de Mircea Prahase în lucrarea *Atanasie Bașotă Moț Dâmbul tribunul de la Zagra*, Edit. Maria Montessori, Baia-Mare, 2006. Vezi și alte argumente, în completare la cele prezentate până aici la Mircea Prahase, *Qui (Quid) prodest*?, în „Studii și cercetări etnoculturale", Bistrița, 14, 2009, pp. 401–404, în care concluzionează, retoric, după o minuțioasă analiză: „Est modus in rebus"; *Ibidem*, p. 404.

8 Atitudine surprinsă elocvent în textul proclamației colonelului Rickzo din 14 ianuarie 1849, în care preciza „*Năsăudul, cuibul crimelor și tuturor ticăloșiilor, ca și toate celelalte localități, unde nu s-a arătat nici o rezistență, au fost cruțate* (s.n.)"; apud. Adrian Onofreiu, *Proclamații bistrițene din Revoluția de la 1848–1849*, în „Revista Bistriței", Bistrița, IX, 1995, anexa nr. 1, p. 212.

9 Menționăm și realizări mai recente, care analizează aceeași tematică pentru întregul areal transilvănean, cu referiri și la teritoriul regimentului de graniță năsăudean; *Revoluția transilvană de la 1848–1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe*, volum întocmit de Dumitru Suciu (coordonator), Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Cosmin Cosmuța, Loránd Mádly, Editura Asab, București, 2011, 588 p.;

https://biblioteca-digitala.ro

O altă lucrare se individualizează prin conținut și modul specific în care poate fi definită. Cuprinzând bogata corespondență purtată de secretarul Administrației fondurilor grănicerești năsăudene – Nestor Șimon – cu luminătorii satelor, preoți, învățători, ofițeri pensionați, funcționari în administrație sau justiție, dar și cu personalități importante din Transilvania sfârșitului de secol XIX – George Barițiu, Iosif Șterca Șuluțiu, C. Diaconovich și redacțiile presei românești din Transilvania, „Gazeta Transilvaniei", „Tribuna", „Telegraful Român" – lucrarea se constituie, prin „piesele" pe care le conține, într-o realizare de pionierat.

Ea conține 170 de piese, la care se adaugă 6 cuprinse în addenda și un fragment din introducerea la studiul lui Nestor Șimon despre istoria graniței năsăudene. Ocupând un spațiu temporal între anii 1885–1923, cuprinde scrisorile trimise sau primite de acesta în perioada 1885–1911 și mărturiile despre colecția sa, din anii 1915–1923, grupate în addenda Aproape fiecare scrisoare sau răspuns consemnează, amintește sau evocă fapte și întâmplări din anii 1848–1849. Nestor Șimon cere, primește și oferă informații despre evenimente și fapte, solicită documente în original sau în copii *fidele,* îndeamnă la consemnarea celor știute de „bătrânii purtați în taberi" sau cei care au jucat un rol în acțiunile regimentului năsăudean în această perioadă.

Și efortul i-a fost pe deplin răsplătit, astfel că putea aprecia faptul că despre anii 1848–1849, putea alcătui un „op" de câteva sute de pagini, separat.

Unele scrisori sunt adevărate jurnale de operațiuni, care completează sau elucidează aspecte mai puțin cunoscute din desfășurarea evenimentelor în care au fost implicații repondenții, în cadrul operațiunilor militare. Cu atât mai mult, piesele adunate în lucrare se constituie într-o mărturie vie a ceea ce surprind prin pana celor care le-au alcătuit și definesc măsura calității efortului depus de Nestor Șimon. El apare și ca un precursor aproape necunoscut, al modelului cercetării istoriei orale. Modul lui de abordare diferă doar în tehnica de adunare a informațiilor: Șimon „intervievează" subiecții prin intermediul întrebărilor țintă, care provoacă memoria celor care le-au trăit, prin intermediul slovei scrise, iar răspunsurile sunt înregistrate în aceeași modalitate. În acest fel, memoria actorilor a rămas consemnată pe hârtie, ca bază a unei reconstituiri veridice a ceea ce au trăit aceștia în anii 1848–1849[10].

Războiul Național din Transilvania din 1848–1849. Date, realități și fapte reflcetate în documente bisericești greco-catolice, (coord.) Dumitru Suciu, autori: Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Vlad Popovici, Cosmin Cosmuța, Lorand Madly, Edit. Argonaut Cluj-Napoca, 2013, 670 pp. Elena Mihu, *„Un apel pentru cei morți". Rapoartele preoților greco-catolici 1848–1849. Din suferințele noastre,* Edit. Buna Vestire, 2012.

[10] *Nestor Șimon 1915–2005. Corespondență,* volum îngrijit de Adrian Onofreiu, Edit. Supergraph, Cluj-Napoca, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe aceeași direcție a reconstituirii trecutului, dar cu alte mijloace, se înscrie și editarea unor manuscrise inedite referitoare la trecutul zonei.

Primul dintre ele conține, pe lângă relatarea clară și concisă a istoriei regimentului năsăudean, și o poveste impregnată cu puternice accente mitologie, într-o zonă unde acest model a fost atât de cultivat în anumite perioade de timp!

Încă din perioada interbelică, redactorii publicației „Arhiva Someșană" au preluat „mitul" existenței unei istorii a regimentului de graniță năsăudean, compusă de directorul Școlii Normale din Năsăud, Nestor Istrate, până în anul morții lui, 1834 și distrusă în vâltoarea anilor 1848–1849. Acest mit accentua dramatismul situației de atunci, cât și consecințele devastatoare, atât pentru populație, cât și pentru memoria ei colectivă.

Iremediabil pierdută, istoria lui Nestor Istrate era menționată doar ca fiind salvată prin copii sau fragmente transcrise de contemporani sau urmași. O recentă lucrare a oferit însă punctul de plecare în descifrarea acestui mit[11]. În munca de cercetare a manuscrisului, editorii au descoperit într-unul dintre studiile autorului memoriilor – rămas în manuscris – o interesantă consemnare referitoare la numele lui Nestor Istrate[12].

Iar lămurirea misterului era pe cale să se producă. Importanta consemnare a lui Victor Moldovan a determinat ca editorii să parcurgă cu atenție textul invocat și să descopere – cu un sentiment de neîncredere, alimentat de modul neștiințific de realizare a publicației de către redactori – o primă explicație referitoare la atât de des invocata operă, considerată definitiv pierdută. Virgil Șotropa menționa în primul rând, sursa de proveniență a manuscrisului utilizat în studiul său.

„În sfârșit – preciza Șotropa – mai avem să facem aici o comunicare de o anume importanță din mai multe puncte de vedere. Înainte cu mai mulți ani, bibliofilul I. Marțian aduse cu sine dintr-o călătorie un pachet cu diferite scrisori, pe care după o examinare sumară negăsindu-le vrednice să se ocupe mai amănunțit cu ele, le dete scriitorului acestor șiruri pentru selecționare și eventuală utilizare. Erau scurte rapoarte militare din timpul graniței, diferite ordine și tablouri etc., de mai puțină valoare"[13].

---

11 *Victor Moldovan. Memoriile unui politician din perioada interbelică,* editori, Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013.

12 „Mișcările țărănești din Valea Rodnei, de la mijlocul secolului al XV-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea (1475–1763); în Victor Moldovan, *Memorii,* mss, vol. III (păstrat la Serviciul județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale), nota 79, în care se amintește de Nestor Istrate, *Istoria regimentului,* în „Arhiva Someșană", nr. 24/1936, p. 68–69.

13 „Printre acelea era însă vârât în disordine un manuscris constătător din multe coli, continuă Șotropa, pe care aranjându-le, am aflat că întreaga lucrare era o monografie a districtului militar năsăudean scrisă în nemțește și conținând o scurtă descriere geografică, apoi mici capitole despre locuitori, ocupație, școale și drepturi politice etc., citate fiind și câteva documente cunoscute, mai departe o cronică a regimentului; Virgil Șotropa, *Înființarea graniței militare năsăudene,* în „Arhiva Someșană", Năsăud, nr. 24/1938, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro

Valoarea manuscrisului i s-a relevat abia „după multă răsgândire", când analizându-l, a conştientizat faptul că avea în faţa ochilor una din copiile manuscrisului lui Istrate. „Am ajuns la convingerea că nucleul acelei monografii – mărturiseşte Şotropa – alcătuită cam incoerent, a putut fi *istoria regimentului năsăudean scrisă de fostul director al şcoalei normale* (*Ernst*) *Istrate* (s.a) despre care spuneau bătrânii noştri Petre Tanco, Florian Porcius, etc., şi mai târziu, chiar Vasile Petri că o învăţau în şcoalele năsăudene, copiind-o elevii de pe manuscrisul lui Istrate. După moartea acestuia în 1834, sigur ofiţerii institutori şi dascălii care i-au succedat au mai adus apoi la acest manuscris evenimentele însemnate până la desfiinţarea graniţei"[14].

Tăcerea s-a aşternut peste consemnările lui Şotropa. Generaţiile care au urmat au continuat să creadă în mitul operei lui Nestor Istrate, şi să fie convinse de valoarea ei, păstrată însă doar în consemnări documentare ulterioare.

Însă un recent studiu[15] face lumină în această controversă. El cuprinde exact traducerea copiei pe care a avut-o Şotropa la îndemână şi care, nereuşind să o publice, s-a păstrat între documentele rămase de la acesta.

În acest fel, se face lumină în mitologia uneia din sursele fundamentale ale cunoaşterii trecutului graniţei militare năsăudene, cu implicaţii în multe chestiuni controversate.

Manuscrisul a fost realizat – aşa cum arată editorul – în anii '60-'80 ai secolului al XIX-lea, dacă se ia în considerare şi grafia. Cu certitudine autorul a fost de origine română, ceea ce se poate dovedi prin modul insistent în care argumentează drepturile românilor din Valea Rodnei; apoi, folosirea unor sintagme româneşti, ezitarea asupra grafiei unor cuvinte în germană şi folosirea arbitrară a timpurilor verbale. „Autorul abordează pozitivist evenimentele, preferând să se abţină de la multe comentarii acolo unde poate face trimitere la un document, pe care, când este cazul, îl citează integral"[16].

În acelaşi timp, mai bine de jumătate din extensia manuscrisului, prezintă faptele de arme ale grănicerilor, cu accent pe evenimentele din anii 1848–1849 şi apoi, până la desfiinţarea regimentului. Este un model clasic de scriere a istoriei zonei, caracterizat de rigoare şi „disciplinarea" informaţiilor, specifică sistemului militar. Operaţiunile militare ocupă locul central,

---

14 *Ibidem.*

15 Mihai Georgiţă, *Încă o istorie a regimentului de graniţă de la Năsăud* (I), în „Arhiva Someşană", Năsăud, seria III, nr. III, 2004; pp. 417–436; (II), în *Ibidem*, IV, 2005, pp. 323–359. Deşi autorul nu a realizat valoarea manuscrisului pe care l-a publicat, fapt probat de noi şi prin aceea că atât la Şotopa, (p. 68) cât şi la Georgiţă (II, p. 353) manuscrisul se încheie – lucru de altfel firesc! – cu validarea copiei astfel: „Der Abschrift gleichlautend, Johann Brzuska/Ioan Bruj K.K. Postexpeditor in Borgoprund, im Jahre 1863 – Duplicat, Johann Brzuska, K K expeditor poştal din Prundul Bârgăului, în anul 1863". Manuscrisul original se păstrează la A.N.B-N., colecţia *Virgil Şotropa*, d. 340.

16 Aserţiunea este întărită şi de prezentarea lui Şotropa asupra conţinutului, aproape identică cu a editorului; Mihai Georgiţă, *op. cit.*, (I), p. 420.

https://biblioteca-digitala.ro

iar actorii – militari din regiment – le execută cu precizie și rigoare, de multe ori cu prețul vieții, dar păstrând aceeași credință și devotament față de persoana monarhului și cauza pentru care luptau.

Pe aceeași structură și cu aceleași caracteristici a narațiunii se înscrie o recentă editare a unui alt manuscris, conceput de un fost ofițer din regimentul năsăudean.

Karl Klein era căpitan clasa 1 în Regimentul de infanterie de linie nr. 50 Mare duce de Baden, continuatorul direct al fostului Regiment II românesc de graniță de la Năsăud. Cunoștea bine, în afară de limba germană, limbile română și maghiară, ceea ce i-a fost de mare ajutor pentru a percepe direct realitățile politice, economice și sociale din Transilvania vremii.

Format în mijlcoul ofițerilor români din regiment – unde s-a înscirs ca voluntar în 1848 – a fost impresionat de consecvența, dârzenia dar și de sinceritatea sentimentelor pro-imperiale pe care românii din regiment, fie ei ofițeri, subofițeri sau simpli soldați, le-au manifestat în cursul anilor 1848–1849.

Autorul dovedește o bună cunoaștere a evenimentelor în care a fost implicat regimentul din care și el făcea parte. Precizia unor informații nu era posibilă fără consultarea jurnalelor de operațiuni, a altor documente care nu se găseau decât în arhivele militare vieneze sau locale.

Karl Klein își dezvoltă manuscrisul pe linia celui menționat anterior, deoarece în ambele lucrări există la un moment dat părți care sunt asemănătoare, cel puțin la început. Astfel, ambele lucrări pornesc de la descrierea cadrului geografic al regimentului, granițele, apele, calitatea pământului și ocupația grănicerilor, drumurile, populația, școlile etc.

Un amplu spațiu este acordat prezentării faptelor de arme ale grănicerilor năsăudeni. Iar extensia acordată evenimentelor din anii 1848–1849 arată importanța pe care acestea au avut-o atât asupra militarilor, cât și a populației civile[17].

Aici, autorul dezvoltă aceeași rigoare a descrierii operațiunilor militare, a implicării totale a grănicerilor în luptele la care au participat, conștientizarea justeței cauzei pentru care luptau, ca și devotamentul transpus în însăși jertfa supremă. O descriere factologică, uneori pe durate scurte de

---

[17] Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*, Edit. Enciclopedică, București, 2005. Nu putem să nu invocăm multiplele abordări, /inspirate de/similare cu aceea a lui Klein, a celor doi cunoscuți autori ai temei: unul, ofițer imperial – Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *Geschichte des K. K. Infanterie-Regimentes nr. 50. 1762 bis 1850. Zweites Siebenbürgen Romänen Grenz Infanterie regiment 17*, Wien, 1882 – celălalt, important istoric român transilvănean, George Barițiu, *Istoria regimentului alu II-lea Romanescu Grănițiariu din Transilvania*, Brașov, 1874, ceea ce nu trebuie să ne mire, într-o epocă dominată de modelul atitudinal al nevoii de a „recupera" istoriografic, trecutul! Vezi *Ibidem*, pp. 34–41.

https://biblioteca-digitala.ro

timp – jumătăți sau ore întregi – dar care au avut impact deosebit asupra derulării ulterioare a evenimentelor. O relatare înscrisă pe aceeași direcție a recuperării în primul rând, a faptelor de arme din timpul revoluției.

Într-un alt registru de abordare se înscrie un manuscris datorat de data aceasta, unui autor român. Nestor Șimon, laboriosul cercetător al trecutului zonei militarizate năsăudene, oferă un model de cercetare și recuperare a evenimentelor din anii 1848–1849 din această zonă. Manuscrisul restituie, din generosul său proiect de scriere a istoriei zonei, perioada anilor 1848–1849.

Manuscrisul a fost elaborat de-a lungul mai multor ani și finalizat aproximativ în ultimul deceniu al secolului XIX. Având mai multe variante de elaborare – din care s-au păstrat două – el narează în amănunt desfășurarea evenimentelor din timpul Revoluției, cu accent pe rolul și locul regimentului de graniță năsăudean în acestea.

Implicarea vrută/ordonată – ca instrument militar – în contextul general al Transilvaniei, a determinat ca regimentul să joace, cel puțin până la începutul anului 1849, un rol central în toate momentele importante ale perioadei. A fost astfel parte activă atât în plan extern – prin „pățaniile" batalionului I – cât și intern, în luptele purtate de tabăra imperială împotriva „rebelilor/insurgenților" maghiari și secui.

Loialitatea față de jurământul depus împăratului a făcut ca atitudinea lui să fie una clară împotriva libertăților promise de maghiari, libertăți asigurate însă în cadrul noțiunii globalizatoare de *națiune maghiară*; iar acutizarea conflictului, ca și numeroasele victime din rândul românilor – atât militari, cât și civili – au determinat intervenția energică a elementelor componente ale regimentului, în luptele de la Reghin, Cluj, Ciucea, Dej, Baia-Mare, apoi, retragerea în Bucovina, revenirea în Transilvania și afluirea unor structuri ale acestuia – alături de numeroasele trupe rusești – în vara anului 1849 în Transilvania, până la capitularea insurgenților maghiari, din august, de la Șiria.

Din punct de vedere al conținutului istoric, ne aflăm în fața unei relatări fruste, bazată pe o multitudine de documente – mare parte, inedite – și pe stăpânirea exhaustivă a tot ce se publicase până atunci referitor la tema tratată și a materialelor din presă, atât cea contemporană cu evenimentele, cât și cea ulterioară.

Nestor Șimon realizează astfel o introspecțiune în derularea unor „vremuri viforoase", în care sunt accentuate loialitatea, spiritul de jertfă și sacrificiu, atitudinea adoptată de români, priviți ca victimă a evenimentelor declanșate de *ceilalți,* și ale căror consecințe devastatoare au trebuit să le suporte și cei din zona Năsăudului. Evident, accentul este pus pe rolul central jucat de regiment, care, prin acțiunile sale, a corespuns cerințelor timpului – din perspectiva intereselor monarhiei – probând încă o dată

https://biblioteca-digitala.ro

capacitatea și resursele prin care românii răspundeau unui sistem introdus în zonă cu un secol în urmă.

Un alt aspect pozitiv este reprezentat de modul de concepere și redactare a manuscrisului. Abordând cercetarea istorică cu instrumente moderne din epocă, Nestor Șimon epatează prin scrupulozitatea documentării, și mai ales, a utilizării permanente a aparatului critic. Notele și interpretările sale trimit întotdeauna la o bază documentară solidă – alcătuită din multe documente originale necunoscute, lucrări de referință și presa timpului; toate, pentru a întări afirmațiile și a le putea proba, ceea ce-i era un adevărat crez – în cazul când ar trebui să combată pe cineva, să poată *să-i dea cu documentele în cap* – evident, din considerente științifice!, *provocându-se la locul unde acestea se păstrează*. În același timp, face ca documentele să vorbească, le însuflețește, le dă viață, *le povestește*.

Ceea ce particularizează realizarea lui Nestor Șimon este aplecarea spre detaliu, relatarea unor evenimente izolate, dar care au influențat, de multe ori, decisiv, desfășurarea ostilităților la scara întregii provincii; apoi, relatările seci ale documentelor privind victimele umane și pierderile materiale ale localităților din regiment – cu edificatoarele *specificațiuni despre pagubele pricinuite prin rebelii unguri*, având ca și coordonate, pe de o parte, uciderea românilor *din ură neîmpăcată națională, numai fiindcă erau români*, pe de altă parte, în plan material, efortul locuitorilor de a corespunde cerințelor rebelilor; *dezdăunarea grănicerilor*, după Revoluție, care a avut efecte doar în planul bunelor intenții ale autorităților; scurta descriere a perioadei ce a urmat, în care imaginea comunelor *dearse și devastate* accentua abuzurile, focurile, omorurile care au fost comise de rebeli *ca lupii și tigrii setoși de sânge*. Sunt câteva din aspectele care dau valoare manuscrisului și-i întăresc caracterul de *document istoric*.

Conflictul major din Transilvania acelei perioade, receptat între conceptele românilor – *credința față de împărat și loialismul dinastic, belul civil transilvan* – și cele ale maghiarilor – *revoluție, război de eliberare* – reflectă un model atitudinal. Din acest punct de vedere, conduita românilor a fost ireproșabilă, și tocmai acest aspect esențial străbate întreaga narațiune a manuscrisului elaborat de Nestor Șimon[18].

Ca un corolar la diferitele decupaje tematice de până acum, într-o apariție recentă sunt evocate, în prima parte, un număr de 195 de personalități din

---

[18] Nestor Șimon, *Starea regimentului și evenimentele din anii 1848–1849*, editori Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, în *Arhivele-mărturii ale trecutului*, Edit. Mesagerul, Bistrița, 2007, pp. 48–305. Anexa a treia cuprinde indicele bibliografic al articolelor privind tema Revoluției de la 1848–1849, apărute în „Arhiva Someșană" în perioada 1924–1940, cu menționarea titlului, paginilor și a unui scurt rezumat. Aceasta, pentru a ușura identificarea articolelor și autorilor care au preluat și utilizat manuscrise sau documente elaborate sau colecționate de Nestor Șimon și a corecta în acest mod, o nedreptate în formă „continuată" în scrierea istoriei zonei; *Ibidem*, pp. 298–301.

https://biblioteca-digitala.ro

arealul fostului regiment de graniță năsăudean. Datorat efortului unui alt urmaș de grănicer, Nicolae Beșan[19], manuscrisul ne prezintă sintetic traseul fiecărei personalități, de la sumare date de stare civilă, până la prezentări – în unele cazuri, in extenso – a biografiei profesionale a fiecăreia. Aflăm aici date interesante și absolut necunoscute până acum, despre calificarea militară și aportul fiecărui soldat, subofițer și ofițer la operațiunile militare ale regimentului pe câmpurile de bătaie ale Europei.

În mod evident, un mare număr din biografiile prezentate arată că personajele pe care le descriu și-au intersectat traiectul cu evenimentele din anii 1848–1849, în care au avut, uneori, rol determinant.

Aserțiunea este susținută și completată fericit de informațiile cuprinse în tabele din a doua parte a lucrării, prin care preoții au răspuns solicitării vicarului Grigore Moisil[20] de a așterne spre neuitare persoanele mai importante din fiecare localitate fostă grănicerească.

Alături de date generale, referitoare la denumire, de când „s-a înființat" și numărul sufletelor la momentul documentării, tabele adună date referitoare la nume și prenume, „caracterul/profesia indivizilor – profesii într-o plajă formativă cuprinzând preoți, docenți, persoane bisericești, ofițeri „stabali", ofițeri substabali, ofițeri militari,, oficiali civili, oficiali districtuali, onorațiori, ofițeri care au servit în graniță, ofițeri care au servit „în linie" ofițeri care au fost „în resbele" – apoi, numărul total al celor care au purtat armele, a celor ieșiți „în bătăi", morți și răniți, a celor decorați și gradul decorației și se încheie cu imaginea la zi, concretizată în enumerarea celor aflați în serviciu, preoți, docenți, ofițeri, militari, oficiali militari, oficiali civili, onorațiori.

Și aici, sunt multe informații în legătură cu implicarea militarilor în acțiunile din timpul revoluției și a răsplătirii lor cu diferite ordine și medalii.

---

[19] S-a născut în anul 1832, în localitatea Jina din Regimentul I de graniță român de la Orlat. A absolvit Institutul de Creștere Militar de la Năsăud/ Erziehungshaus, apoi a funcționat ca docente militar în Telciu, Monor și Năsăud. Din 1851 a ocupat posturi în administrația neoabsolutistă din zonă; din 1862 până în 1883, notar primar al Districtului Năsăud și apoi al Comitatului Bistrița-Năsăud. S-a implicat și în administrarea fondurilor grănicerești năsăudene. Pensionat forțat în 1883 de comitele suprem Desideriu Bánffy, s-a retras în ultima parte a vieții la ginerele său, Ion Pop Reteganul, la Reteag, unde a murit la 1 iulie 1914.

[20] „Mult Onorați în Christos Frați! Sunt zece ani – scrie vicarul Moisil preoților – de când se tot vorbește că se va compune Istoria Regimentului nostrum și nimeni nu se apucă de dânsa să o compuie. Acum s-au împlinit 100 de ani de când s-a militarizat Regimentul Năsăudului, iar în 12 mai 1863 se împlinește un secol de când părinții noștri au pus cel dintâi jurământ sub flamura Împărătească, ca grăniceri. Se cade astăzi de a o serba de către fiii acelora grăniceri și datele de lipsă să se culeagă încă, până se mai află veterani, serviți și umblați prin taberi. Pentru aceea am compus formularul alăturat, care Frățiilor Voastre cu acea adăugire vi se trimite, *ca rubricile să le umpleți cu cea mai mare scumpătate* (s.n.). Fraților! Întrebați de cei mai bătrâni și datele, până la 12 aprilie cal. nou, să le trimiteți"; apud. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare...* nota 30, pp. 31–32; vezi *supra*, nota 17.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe total, o imagine vie, reală, a efortului tagmei militare *și* în evenimentele din anii 1848–1849[21].

Realizări recente se înscriu și într-o direcție deschisă încă de contemporanii evenimentelor și continuată în perioada interbelică. Unii din actanți, conștienți de necesitatea transmiteri pentru urmași a evenimentelor pe care le trăiau și la care au participat, le-au consemnat în scris. În acest mod, a apărut un nou model de consemnare a trecutului, sub forma însemnărilor memorialistice[22]. Uneori mai pretențioase, alteori, doar ca simple note a unor fapte zilnice, aceste mărturii s-au definit sub formula consacrată în epoca în care au fost create, aceea a *ziuarelor*.

Dacă pentru zona năsăudeană au fost publicate unele dintre ele, majoritatea strict militare, mai recent au fost identificate și altele, care conțin, prin structură și mod de realizare, un alt mod de consemnare a trecutului.

Primul set de asemenea mărturii documentare îl datorăm lui Leontin Luchi. Născut în Feldru în anul 1809, a trecut prin Școala Militară de la Năsăud și a participat ca „lecman/locotenent în Regimentul de graniță de la Năsăud la campaniile militare ale regimentului din anii 1848–1849[23].

Dovedind certe calități de consemnare a faptelor și întâmplărilor la care a participat, Luchi le-a lăsat posterității sub forma unor scrisori adresate unor cunoscuți sau foști tovarăși de arme.

Primele două scrisori – contemporane cu evenimentele la care se referă – adresate de către Leontin Luchi din Cernăuți în lunile iunie-iulie 1849 lui Alexandru Savu la Iași descriu, întâia, operațiile militare în derulare începând de la Vatra-Dornei, trecând prin pasul Tihuța, Valea Bârgăului, pregătirile insurgenților maghiari pentru rezistență la Prundu-Bârgăului, a doua, operațiunile de pe Valea Someșului, devastarea localităților Feldru, Rebrișoara, Năsăud, Salva.

Al treilea document, o scrisoare – după proporții, de „dimensiunea unei cărți" – a fost adresată la 12 ianuarie 1870 din Năsăud de către Leontin Luchi fostului coleg de școală Alexandru Plăian, la Herculane.

Pornind de la introspecția în trecut Leontin Luchi devine „actorul" care descrie rolul său în evenimente și modul în care acestea s-au desfășurat. Înapoiat de la Viena, unde a ajuns alături de delegația care a prezentat doleanțele grănicerilor adoptate în adunarea de la Năsăud din 13–14

21 *Personalități din granița năsăudeană. Contribuții documentare*, ediție îngrijită și adnotată de Adrian Onofreiu și Viorel Rus, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.

22 Nicolae Bocșan, Corneliu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, vol. I, Edit. Dacia, Colecția „Testimonia", Cluj-Napoca, 1988; vol. II, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.

23 După revoluție a îndeplinit funcții administrative: din 1851 este comisar al cercului Lăpuș; între 1862–1867 a îndeplinit simultan funcțiile de președinte la Sedria Generală și vice-căpitan în cadrul Districtului Năsăud; s-a pensionat în 1870; din 1875 a îndeplinit funcția de director la banca „Aurora" din Năsăud. A murit în anul 1879.

https://biblioteca-digitala.ro

septembrie 1848, Luchi aduce instrucțiunile Curții Imperiale la comandantul general al trupelor din Transilvania, generalul Puchner la Sibiu, alături de manifestul care va fi răspândit între locuitorii români prin care li se cerea să nu intre în conflict cu ungurii civili pașnici. Apoi se încadrează în regiment participând la operațiunile militare din toamna anului 1848, iarna și primăvara anului 1849 la bătăliile de la Târgu-Mureș și pe Valea Mureșului, Dej, Cluj, Baia-Mare, retragerea în Bucovina, invazia la Mureșenii-Bârgăului și retragerea din nou în Bucovina

Interesante sunt considerațiile acestuia față de comportamentul și prețuirea grănicerilor de către comandantul lor Urban, considerat izvorul tuturor știrilor răutăcioase despre aceștia. Potrivit lui Luchi, grănicerii în luptă erau curajoși și hotărâți, ascultau de ordinele ofițerilor și nu cedau până ce nu suna „țignalul". Grănicerii obișnuiți cu eforturi rezistau, de aceea, a fost o mare nedreptate să se reproșeze trupelor grănicerești o atitudine de lașitate și non-combat.

Documentele oferă câteva interpretări interesante și curajoase – având în vedere perioada în care au fost redactate – asupra unor momente, decizii și atitudini, vizând implicarea Regimentului de graniță de la Năsăud în evenimentele anilor 1848–1849[24].

A doua consemnare este cuprinsă în jurnalul zilnic elaborat de către un alt grănicer. Ne aflăm, de data aceasta, în compania ziuarului unui „grad inferior", Toader Ionașc. Născut la 22 iunie 1822 în Năsăud, a trăit perioada de tinerețe în sistemul militar. Un parcurs liniar și comun aici l-a apropiat de evenimentele care au schimbat din temelii sistemul instaurat în urmă cu aproape un secol.

După ce rezumă în câteva fraze anii petrecuți în școlile năsăudene și perioada premergătoare încartiruirii în sistemul militar grăniceresc, primul decupaj al consemnărilor începe cu relatarea participării la acțiunile Regimentul II de graniță cu reședința la Năsăud. Deși ar părea că aici se situează pe „cărări bătătorite", autorul prezintă unele aspecte mai puțin cunoscute din timpul evenimentelor din anii 1848–1849.

Noutatea constă în savoarea relatărilor, prin prisma implicării unui participant din ierarhia inferioară militară. Cu atât mai prețioase sunt însă consemnările despre suferințele zilnice, atât în Transilvania, cât mai ales în periplul batalionului I în Ungaria, unde, de nenumărate ori, grănicerii au fost „siliți și prăbăluiți/siliți pe jurământ". Datorită refuzului de a servi o cauză care lor li se părea străină, „dacă nici cum nu ne-au putut înșela, ne-au dezarmat și de aici înainte ne-au pus sub pază". Din această situație autorul a scăpat, la fel ca alți camarazi, după un întreg periplu, urmare a deciziei să „pornească spre Ardeal" în mai 1849. Calvarul lor părea că s-a sfârșit la

---

24 Adrian Onofreiu, *Leontin Luchi – mărturii inedite despre Revoluția de la 1848–1849*, în „A.S.", VII, 2008, pp. 137–151.

https://biblioteca-digitala.ro

11 iulie 1849. Soarta a vrut însă ca autorul să trăiască pe viu consecințele urmărilor incendierii localităților Feldru, Rebrișoara și Năsăud de către maghiari în retragere. „Atunci – după propria consemnare – 170 de fumuri s-au nenorocit, 5 oameni au fost pușcați, alții răniți, mare nefericire".

Apoi, a îndurat suferințele concentrărilor – „am fost lăgăriți", se exprimă autorul – la Anieș, din sus de Viișoara și Lechința.

Sfârșitul anului 1849 și începutul anului 1850 a fost pentru Ionașc plin de suferințe, cauzate de epidemia de holeră și urmările confruntărilor militare.

Sunt mărturii de o factură aparte, care ne introduc în atmosfera anilor dificili aici, atât pentru cei din tagma militarilor, cât și pentru populația civilă. În acest fel, retrăim alături de autor – suferințele îndurate, neliniștea vieții zilnice, ca și situația grea de la sfârșitul tumultului care a zguduit societatea transilvăneană în ansamblul ei și teritoriul regimentului de graniță năsăudean, în particular[25].

Un alt militar, Iacob Rânziș, a lăsat mărturii inedite referitoare la evenimentele din anii 1848–1849. S-a născut la 8 decembrie 1812 în Tiha Bârgăului, A urmat traiectul caracteristic pentru acea perioadă: școala cea mai apropiată, din Borgo-Prund; la vârsta de 12 ani a intrat în Institutul de Creștere Militar/Erziehungshaus din Năsăud, unde a învățat 4 clase și și-a însușit limba germană. La 19 ani a părăsit instituția militară și s-a dedicat carierei armelor, înrolat la compania a 3-a, în 30 noiembrie 1829.

A urmat avatarurile carierei militare în Regimentul II de graniță de la Năsăud. De aici și-a urmat destinul – care l-a eternizat prin atitudinea sa demnă, în istorie – prin participarea alături de batalionul I, la campania din Ungaria. S-a întors la regiment și a participat la luptele din prima parte a anului 1849 din zona Bârgaielor, în special la invazia condusă de Urban la Mureșenii Bârgăului, în februarie 1849. În anul 1851 s-a pensionat medical, din cauza urmelor lăsate de campaniile militare la care a participat[26].

Din numeroasele sale consemnări, reținem aici câteva documente importante. În primul rând, autobiografia lui, scrisă la îndemnul lui Nestor Șimon, apoi, două mărturii ale unor camarazi de arme.

Acestea ne aduc în fața ochilor o mostră a istoriei orale, prin relatările directe a actorului participant sau a camarazilor, toți, conștientizând rolul acestei forme de consemnare a trecutului pentru generațiile viitoare.

Documentele ne prezintă un aspect important din trecutul personajului care le-a redactat. Ele ne arată rolul definitoriu al acestuia în menținerea credinței în jurământul depus față de monarh în anul 1848, chiar în

---

[25] Adrian Onofreiu, Claudia Septimia Sabău, *Jurnalul lui Toader Ionașc (1848–1851)*, în „A.S.", seria III, XI, 2012, pp. 33–51.

[26] Retras în pensie, a trăit în localitatea natală, unde și-a crescut cei 5 copii. A decedat la data de 10 decembrie 1894 la Tiha Bârgăului.

https://biblioteca-digitala.ro

condițiile în care trupa Batalionului I se afla dislocată adânc în teritoriul inamic, cu ofițerii gata de a călca acest jurământ și a pactiza cu inamicul.

În acest context, Iacob Rânziș a preluat rolul de comandant, a determinat pe ofițeri să renunțe la capitulare și a întărit moralul trupei. El s-a comportat ca un adevărat conducător militar, a pus mai presus de interesele personale credința față de jurământul depus, atitudine care a salvat onoarea batalionului și a întregului regiment. Recompensa monarhului nu a întârziat să apară[27], iar formula apreciativă a acestuia a fost asumată de generațiile care au urmat aici, ca și destin, responsabilitate și mod de conduită pentru viitor[28].

Scurta introspecție istoriografică oferă suportul pentru a sublinia perenitatea cercetării evenimentelor din anii 1848–1849 în zona fostului regiment grăniceresc năsăudean. Iar în cadrul acestui demers, discursul înnoitor de după 1989 promite realizări pe măsura faptelor care așteaptă încă să fie descoperite și eternizate în scris, *sine ira et studio*!

1848-1849 Revolution – a paradigm in the history of Năsăud military border

ABSTRACT

This study has as main approach, the local historiography of military border Năsăud, focusing on the period of 1848-1849 Revolution. The former militarized zone of Năsăud has benefited of early attention of the researchers. This attitude was fostered, on the one hand, by the wealth of documentary material preserved, and on the other, by the deep traces crossed in the collective mind by confiniar system, those who have imposed and its beneficiaries, as well. In addressing the subject, the author imposed chronological criteria in the detriment of less relevant one, the category of books or studies.

The author insists on the writings of some direct participants in those events, analyzes their content and their documentary value as a historical source.

[27] Sub forma decorării steagului batalionului I cu medalia de aur și motivația următoare: „„Batalionul întâi din regimentul al II-lea al grănițerilor români, acum principele Turn. Francisc nr. 50 și-a păstrat în anul 1848 jurământul său pe steag cu credință între împrejurările cele mai grele, n-a ascultat de amăgirile de tot soiul și de promisiunile strălucite a capilor rebelilor, a respins cu dispreț toate amenințările lor de a-i constrânge prin decimare la călcarea de credință (rumperea fidelității) a rezistat cu onoare tuturor maltratărilor provocându-se la jurământul depus, și a știut să nu mântuiască steagul său și atunci când a fost încunjurat de o putere preponderată, a fost împărțit, dezarmat și făcut prizonier. Pentru a onora o astfel de credință și spre a păstra pentru toate timpurile amintirea, îi conferesc (dăruiesc) aceluia o medalie de aur cu icoana mea și cu inscripția *Pentru statornicia neclintită în credința jurată în anul 1848*. Aceea să se atârne la steagul batalionului și să se poarte așa la toate ocaziunile festive. Schönbrunn, în 27 August 1851. Francisc Iosif"; apud. *Nestor Șimon. Restituiri*, ediție îngrijită de Adrian Onofreiu, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, p. 125.

[28] Adrian Onofreiu, *Din Pantheonul grăniceresc. Iacob Rânziș*, în „Anuarul Bârgăuan. Știință, cultură, arte și literatură", anul III, nr. 3, 2013, pp. 53–66.

https://biblioteca-digitala.ro

Mircea-Gheorghe ABRUDAN

Cercet. dr., Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie şi Filozofie. E-mail: mirceapadre@yahoo.com

Andrei Şaguna şi Alexander Bach

CUVINTE CHEIE: Monarhia Habsburgică, deceniul neoabsolutist, Biserica Ortodoxă, Transilvania

KEYWORDS: Habsburg Monarchy, neo absolutist decade, Orthodox Church, Transylvania

Despre nicio altă personalitate politică, culturală sau bisericească din Transilvania secolului al XIX-lea nu s-a scris atât de mult ca şi despre mitropolitul Andrei Baron de Şaguna[1]. Vieţii, activităţii, operei şi moştenirii sale i-au fost dedicate numeroase monografii[2], volume

[1] A se vedea în acest sens lucrarea publicată la Sibiu, sub egida bibliotecii Astra, care strânge între coperţile ei un număr impresionant de peste 2500 de trimiteri bibliografice: Voichiţa Biţu, Bogdan Andriescu, *Andrei Şaguna (1808–1873). Biobibliografie*, ediţia a II-a, revizuită şi adăugită, Editura Andreiana-Armanis, Sibiu, 2012.

[2] Nicolae Popea, *Archiepiscopul şi metropolitul Andreiu baron de Şaguna*, Tipariul Tipografiei Archidiecesane, Sibiu, 1879; *Ibidem*, ediţie anastatică, Editura Profile Publishing, Bucureşti, 2002; *Mitropolitul Andreiu baron de Şaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a naşterii lui*, Editura Consistoriului mitropolitan, Sibiu, 1909; Ioan Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică*, ediţia a II-a, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1911; Keith Hitchins, *Ortodoxie şi Naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania 1846–1873*, traducere de pr. prof. dr. Aurel Jivi, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1995; Johann Scheider, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Şaguna şi fundamentele ei biblice, canonice şi moderne*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2008; Mircea Păcurariu, *O viaţă dăruită Bisericii şi Neamului. Sfântul Ierarb Andrei Şaguna, Mitropolitul Transilvaniei*, Editura Andreiana, Sibiu, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

de studii colective[3] și o serie documentară ce însumează volume consistente de documente, circulare, predici și corespondență a ierarhului ortodox cu arhierei, protopopi, preoți, credincioși și oameni politici ai vremii sale[4]. Cu toate acestea, pe baza materialului arhivistic inedit existent în arhivele românești, cu deosebire în fondurile Arhivei Mitropoliei Ardealului de la Sibiu, și în cele străine, mai ales vieneze și budapestane, pot fi scrise interpretări și studii noi care să contribuie la o conturare mai deplină a personalității, operei și moștenirii sale, îmbogățind și întregind imaginea sa în istorie și în istoriografie[5].

Studiul de față are drept scop prezentarea unui subiect nefrecventat de istorici și anume relația ierarhului român cu ministrul austriac de interne,

---

[3] *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Şaguna 1873–2003*, Editura Renaşterea, Cluj-Napoca, 2003; Mircea Păcurariu (coord), *Mitropolitul Andrei Şaguna, creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, Editura Andreiana, Sibiu, 2008; Dumitru Acu, Elena Macavei, Cătălina Gruian, *Bicentenarul naşterii Mitropolitului Andrei Şaguna*, Editura Asociaţiunii Astra, Sibiu, 2010; Nicolae Bolea (coord), *Bicentenarul naşterii Mitropolitului Ardealului, Andrei Baron de Şaguna*, Editura Altip, Alba Iulia, 2008; Pavel Cherescu (coord), *Mitropolitul Andrei Şaguna: 1808 - 1873: personalitate marcantă a vieţii bisericeşti, culturale şi politice a românilor din Transilvania: la împlinirea a 200 de ani de la naşterea sa*, Editura Universităţii din Oradea, Oradea, 2008; Laurenţiu Streza (coord.), *Sfântul ierarb Andrei Şaguna, „păstorul cel bun al Ardealului"*, Editura Andreiana, Sibiu, 2012.

[4] Nicolae Popea, *Memorialul Archiepiscopului şi Metropolitului Andreiu baron de Şaguna sau luptele naţionale - politice ale românilor 1846–1873*, Tomul I, Institut Tipografic, Societate pe Acţii, Sibiu, 1889; Gheorghe Tulbure, *Mitropolitul Şaguna. Opera literară. Scrisori Pastorale. Circulări şcolare. Diverse*,Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1938; Florea Mureşanu, *Predicile Mitropolitului Andrei Şaguna*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Cluj, 1945; *Andrei Șaguna. Corespondența I/1*, ediție, studiu introductiv şi note de Nicolae Bocşan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005; Andrei Şaguna, *Corespondența I/2*, ediție, studiu introductiv şi note de Nicolae Bocşan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Bogdan Ivanov, Vasa Lupulovici, Ioan Herbil, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007; Andrei Şaguna, *Corespondența II*, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocşan, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Beatrice Dobozi, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008; Andrei Şaguna, *Corespondența III*, ediție, studiu introductiv şi note de Nicolae Bocşan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009; Andrei Şaguna, *Corespondența IV*, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocşan, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011; Andrei Şaguna, *Corespondența V*, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocşan, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011; Laurenţiu Streza, Vasile Oltean, *Mitropolitul Andrei Șaguna în documentele din Șcheii Brașovului vol. I, II, III, IV*, Editura Andreiana, Sibiu, 2008–2010; Mircea Păcurariu, Constantin Necula, Paul Brusanowski (coord), *Mitropolitul Andrei Şaguna. Texte alese*, Editura Andreiana, Sibiu, 2010.

[5] Vezi o contribuţie recentă în acest sens la: Nicolae Bocşan, „Andrei Şaguna. Iniţiative, opinii, deziluzii (1867–1872)", în Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta (coord), *Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, pp. 633–646.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexander von Bach[6], rămas în istorie drept cel mai puternic om politic din Monarhia Danubiană în deceniul neoabsolutist, perioadă cunoscută în istoriografie și ca „epoca" sau „era Bach"[7]. Sursele prezentului studiu sunt reprezentate de documente inedite și edite cu caracter instituțional și de corespondența oficială, depistate în „Arhivele Naționale ale Austriei" – fondurile Ministerului de Interne, Ministerului Cultelor și Învățământului, Cabinetului și Cancelariei imperiale, lăsământul personal Alexander Bach – și în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului – fondul Andrei Șaguna – surse întregite de informațiile culese din culegeri de documente, din presa epocii și din istoriografie.

Temele principale ale contactelor celor doi bărbați au vizat chestiuni legate de tulburările revoluționare, pierderile de vieți omenești și pagubele materiale din anii 1848–1849, de desfășurarea și agenda sinodului Episcopiei Ardealului din martie 1850, de încercările de reorganizare a Bisericii Ortodoxe din Austria prin conferința episcopală ortodoxă desfășurată la Viena în anii 1850–1851, de obstacolul reprezentat de Șaguna pentru extinderea unirii cu Roma și de cursul politic al monarhiei austriece în epoca noului absolutism, cuprinsă între patenta imperială din 31 decembrie 1851, prin care se abroga constituția din 4 martie 1849, și manifestul imperial din 15 iulie 1859, prin care se anunțau înnoiri legislative și administrative[8]. Intensitatea cea mai mare

6 S-a născut în 4 ianuarie 1813 în Loosdorf din Austria Inferioară în familia unui jurist austriac provenit dintr-o familie catolică ce imigrase la mijlocul secolului XVII din Bavaria de nord pe motive confesionale. A studiat dreptul la Universitatea din Viena, obținând doctoratul în 1837. Inițial a lucrat în biroul avocățesc al tatălui său, apoi a activat, timp de 9 ani, în aparatul administrativ imperial de la Viena, unde s-a făcut remarcat pentru ideile sale liberale. În iulie 1848 a fost cooptat în guvernul austriac liberal fiindu-i încredințat portofoliul justiției, în mai 1849 primind interimatul ministerului de interne, la conducerea căruia va fi numit oficial în 2 august 1849. După moartea prințului Felix von Schwarzenberg în 1852 a devenit cel mai puternic personaj politic din Austria, fiind creierul regimului neoabsolutist din imperiu, caracterizat de centralizare și germanizare administrativă, restrângerea masivă a libertății presei, cu tendințe catolicizante și opresiune politică. În 1854 a fost ridicat la rangul de baron. După eșecul militar al Austriei în războiul cu regatul Sardiniei și Napoleon al III-lea, cabinetul a fost demis, Bach intrând în serviciul diplomatic fiind numit ambasador al Austriei pe lângă Sfântul Scaun, post pe care l-a ocupat până în anul 1867 când s-a retras din viața publică. A decedat la Schöngrabern pe 12 noiembrie 1893. Detalii biografice la: Eva Macho, *Alexander Freiherr von Bach. Stationen einer umstrittenen Karriere*, în seria *Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs*, vol. 24, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2009.

7 *Ibidem*, p. 151; Loránd Mádly, „Corespondența personală a guvernatorului Karl zu Schwarzenberg cu ministrul de interne Alexander von Bach. Informații inedite privitoare la deceniul neoabsolutist în Transilvania", în *Apulum*, XLIV, Alba Iulia, 2007, p. 533.

8 Despre regimul neoabsolutist și despre istoria Transilvaniei în acest deceniu vezi: Keith Hitchins, „Andrei Șaguna și românii din Transilvania în timpul decadei absolutiste 1849–1859", în Idem, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Editura Dacia, Cluj,

https://biblioteca-digitala.ro

a raporturilor directe dintre cei doi s-a înregistrat în perioada 1848–1851, ceea ce se explică prin faptul că din timpul tulburărilor revoluționare până în ianuarie 1851 în competența ministerului de interne s-au aflat toate chestiunile religioase din cuprinsul „țărilor coroanei Sfântului Ștefan”, transferul documentației și a problemelor din acest areal către ministerul cultelor realizându-se între noiembrie 1850 și ianuarie 1851[9].

Episcopul Andrei Șaguna și ministrul Alexander Bach se vor fi cunoscut personal în primele luni ale anului 1849 la Olmütz sau Viena, an în care sunt datate patru din cele zece epistole ale corespondenței celor doi, care pe lângă implicarea politică activă în viața monarhiei austriece nutreau o pasiune comună, cultivată la nivel academic, care-i asemăna: științele juridice, în care se perfectaseră în cursul studiilor de filosofie și drept de la Universitatea din Pesta, în cazul lui Șaguna, respectiv de științe juridice și politică de la Universitatea din Viena, în cazul lui Bach. Aceste interese comune au putut astfel constitui cele două mari subiecte sau teme de discuție și dialog ale lui Andrei Șaguna și Alexander Bach în mediul citadin nu foarte liniștit al Vienei și Olmützului din prima jumătate a anului 1849.

Cel dintâi purta mandatul președintelui Comitetului Național al românilor din Transilvania, iar celălalt ocupa, din 19 iulie 1848, portofoliul de ministru al Justiției în guvernul liberal austriac constituit la Viena la mijlocul lui iulie același an, apoi, din 21 noiembrie 1848 până în 27 iulie 1849, în guvernul principelui Felix von Schwarzenberg[10]. Epistolele lui Andrei Șaguna către Alexander Bach din 13 iunie și 2 august 1849, alături de alte scrisori șaguniene expediate ministerelor de finanțe și interne în

---

1970, pp. 13–58; Zsolt K. Lengyel, „Siebenbürgen im Neoabsolutismus 1849–1860. Betrachtungen zu den staatsorganisatorischen Prinzipien“, în Idem, Ulrich A. Wien (Hrsg), *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690–1867)*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1999, pp. 87–118; Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Thomas Nägler, „Regimul neoabsolutist“, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei, Vol. III (De la 1711 până la 1918)*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, pp. 385–401; Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane/ Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013, pp. 231–245; Simion Retegan (coord), *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1918. Documente vol. II (31 decembrie 1851–15 iulie 1859)*, Editura Academiei Române, București, 2004; Loránd L. Mádly, *Între reformă și egală îndreptățire: aspecte ale activităților politico-naționale românești și săsești în deceniul neoabsolutist*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

9 „Protocolul Consiliului de miniștri nr. 416 din 9 noiembrie 1850”, în Thomas Kletečka, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 4, 14. Oktober 1850 - 30. Mai 1851*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2011, p. 57.

10 Eva Macho, *Alexander Freiherr von Bach*, pp. 56–90. Despre biografia și guvernarea lui Schwarzenberg vezi: Stefan Lippert, *Felix Fürst zu Schwarzenberg. Eine politische Biographie*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

primăvara lui 1849, conservate în fondul prezidial al Ministerului de Culte de la Viena, au ca subiect rezolvarea problemelor financiare ale ierarhului român, care, din cauza revoluţiei şi a războiului civil din Ungaria, a avut probleme serioase în a-şi putea încasa salariul anual de episcop[11], virat de stat din fondul sidoxial administrat de tezaurariatul gubernial şi cel imperial[12]. Pentru a-şi putea subvenţiona toate cheltuielile şi călătoriile întreprinse în cursul celor doi ani de convulsii, ierarhul a fost ajutat de mai mulţi binefăcători. Între aceştia se numără fratele său Evreta de la Pesta, care i-a oferit un „dar frăţesc" în valoare de 1000 de florini[13], românii braşoveni, care au strâns 2500 de florini în martie 1848[14], apoi cei din Răşinari, care i-au acordat un împrumut de 2000 de florini şi o reverendă cadou chiar înainte de a pleca la Carloviţ pentru hirotonia întru arhiereu[15]. Neputând reveni la Sibiu din cauza războiului civil (septembrie 1848-august 1849), Şaguna a fost nevoit să penduleze între Viena şi Olmütz în Moravia, unde se refugiase Curtea imperială, aproape opt luni (ianuarie-august 1849) ceea ce a necesitat un mare efort financiar. Astfel, în 28 martie 1849, a adresat o primă scrisoare către ministrul de interne, contele Franz von Stadion, rugându-l să i se deblocheze salariul pe o jumătate de an din fondurile sidoxiale, pe care să-l poată ridica de la Camera de Finanţe din Viena[16]. Birocraţia austriacă a tărăgănat cererea episcopului, care a fost expediată de la interne la finanţe şi invers, ministrul Krauß informându-l pe Stadion despre situaţia respectivului fond şi explicându-i că îi poate acorda lui Şaguna doar o tranşă de 1000 de florini din finanţele statului până la rezolvarea fondului sidoxial[17].

---

[11] Ca vicar a avut un salariu anual de 2000 de florini, după ce a fost ales episcop acesta a crescut la 4000, în 1860 la 8000, iar în 1864, la 12.000 de florini. „Mitropolitul Andrei Şaguna, o viaţă de sfinţenie", în Laurenţiu Streza (coord.), *Sfântul ierarh Andrei Şaguna*, p. 221.

[12] Despre istoricul fondului sidoxial vezi: Mateiu Voileanu, *Sidoxia. Cestiunea dotaţiunei archiereului ortodox-român din Transilvania*, Tipografia Archidiecesană, Sibiu, 1897; Paul Brusanowski, „Situaţia juridică şi dotaţia Bisericii Ortodoxe din Ardeal între 1761 – 1810. Fondul Sidoxial. Asemănări şi deosebiri faţă de celelalte confesiuni din Monarhia habsburgică", în *Revista Teologică*, anul XVII (89), Nr. 1, Sibiu, 2007, pp. 123 – 163.

[13] *Evreta Şaguna către Andrei Şaguna*, Pesta, 18/30 ianuarie, în *Anticritica brosiurei anonime publicate asupra celoru doue congrese naţionali bisericesci din 1873 şi 1874. De mai mulţi deputaţi ai maioritaţiei congreseloru dela 1873 şi 1874*, Sibiu, 1880, p. 22.

[14] Reprezentanţa bisericii Sfântul Nicolae din Şchei îi dăruise 1500 de florini în 21/24 martie, iar comunitatea parohială din Cetate, 1000 de florini în 29 martie. Vezi scrisorile de mulţumire trimise de Şaguna acestora în Laurenţiu Streza, Vasile Oltean, *Mitropolitul Andrei Şaguna în documentele din Şcheii Braşovului I*, pp. 187 – 192.

[15] Nicolae Jianu, *Mitropolitul Andrei Şaguna şi răşinărenii*, în Laurenţiu Streza (coord), *Sfântul ierarh Andrei Şaguna*, p. 157.

[16] *Andreas Schaguna către Franz von Stadion*, Wien, 28. März 1849, în *Österreichisches Staatsarchiv, Algemeines Verwaltungsarchiv, Kultus und Unterrichts-ministerium, Kultusregistratur*, Karton 1, Z. 2279/1849. (În continuare *ÖStA, AVA*).

[17] *Krauß către Stadion*, Wien, 31. März 1849, în *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Din scrisoarea semnată de episcop în 13 iunie reiese că i se plătise salariul pe primul trimestru al anului, acum cerând ministerului de interne să i se deblocheze suma scadentă pentru trimestrul al doilea[18]. Datorită aceleiași birocrații austriece, Șaguna a primit un răspuns pozitiv abia în 19 iulie, actele realizate de consilierii ministerului de finanțe arătând că salariul episcopului era plătit de fapt din capitalul fondului religionar bucovinean[19].

În data de 2 august episcopul îndrepta din nou o cerere către noul ministru de interne, Alexander Bach – numit oficial de împăratul Franz Joseph în această demnitate printr-un autograf semnat în 28 iulie 1849, după ce exercitase „cu succes" interimatul acestui minister „de mai multe luni"[20] –, cu rugămintea de a i se achita drepturile salariale pe lunile iulie, august și septembrie 1849, deoarece dorea să se întoarcă în Transilvania, având în vedere succesele militare ale trupelor imperiale[21]. După o consultare rapidă cu ministerul finanțelor, Bach i-a transmis episcopului în 16 august că suma de 1000 de florini a fost deblocată pe numele său la direcția centrală a finanțelor, guvernul dorind prezența sa cât mai rapidă în Transilvania pentru a contribui la pacificarea spiritelor[22].

Se constată, așadar, că în perioada șederii sale la Viena, în primele opt luni ale anului 1849, episcopul Andrei Șaguna a solicitat și primit din partea guvernului austriac suma de 3000 de florini, echivalentul salariului său pe trei trimestre ale anului 1849. Cu toate că au dat dovadă de promptitudine în soluționarea doleanțelor financiare ale ierarhului român, autoritățile centrale nu au fost dispuse să achite salariul episcopului din fondurile proprii ale guvernului, ci din veniturile fondului sidoxial al eparhiei

---

[18] *Andreas Schaguna către Alexander Bach*, Wien, 13. Juni 1849, în *ÖStA, AVA, Kultus und Unterrichtsministerium, Kultus-Präsidium*, Karton 3, Z. 4294/1849.

[19] *Ibidem*. Vezi şi „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 137 din 6 august 1849", în Thomas Kletečka, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 1, 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850*, ÖBV Verlag, Wien, 2002, p. 600. „Fondul religionar greco-oriental" a fost constituit în anul 1786 din moşiile mănăstireşti şi episcopeşti din Bucovina, reprezentând la momentul respectiv 25,71 % din teritoriul provinciei. Statul austriac nu a secularizat aceste latifundii, ci le-a pus sub gestionarea sa directă, fiind destinate întreținerii instituțiilor bisericeşti şi şcolare din Episcopia ortodoxă a Bucovinei. În diferite momente a beneficiat însă, cu binecuvântarea ierarhilor de la Cernăuți, de împrumuturi nerambursabile din acest fond. Amănunte la Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei, vol. I. 1774–1862*, Editura Academiei, Bucureşti, 1993, pp. 77–153.

[20] Eva Macho, *Alexander Freiherr von Bach*, p. 103.

[21] *Andreas Schaguna către Alexander Bach*, Wien, 2. August 1849, în *ÖStA, AVA, Kultus und Unterrichtsministerium, Kultus-Präsidium*, Karton 3, Z. 6082/1849.

[22] *Bach către Schaguna*, Wien, 16. August 1849, în *Ibidem*. Chestiunea a fost discutată şi în: „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 138 din 7 august 1849", în Thomas Kletečka, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 1*, p. 560.

https://biblioteca-digitala.ro

ardelene, în ciuda faptului că aceasta suferise la nivel central (reşedinţa eparhială din Sibiu a fost devastată şi incendiată de trupele maghiare în martie 1849) şi local (o biserică a fost dărâmată din temelii, alte 40 au fost incendiate, 319 au fost jefuite, 12 preoţi au fost ucişi), pierderi materiale ce depăşeau, conform evaluărilor lui Şaguna, suma de 25.000 de florini[23].

Datorită faptului că preluase, de la mijlocul lunii mai 1849, pe lângă portofoliul de ministru al justiţiei şi interimatul la conducerea ministerului de interne, Alexander Bach avea să fie ţinut la curent cu activitatea naţional-politică a episcopului Andrei Şaguna atât prin intermediul rapoartelor expediate pe adresa sa de către guvernatorul militar şi civil al Transilvaniei, Ludwig von Wohlgemuth (11 aprilie 1849–21 aprilie 1851), cât şi pe cale directă prin scrisorile, petiţiile şi memoriile politice înaintate de episcop şi de deputăţia românească de la Viena, împăratului şi consiliului său de miniştri în cursul anului 1849[24].

Din documentele epocii se poate constata că ministrul Bach a răspuns acestor interpelări româneşti în mod direct şi personal episcopului Şaguna prin două adrese epistolare, expediate în 18 iulie şi 10 august 1849. Prima scrisoare reprezenta de fapt răspunsul lui Bach, în numele întregului cabinet vienez, la petiţia generală a deputăţiei româneşti înaintată împăratului Franz Joseph în cadrul audienţei acordate delegaţiei române în aceeaşi zi. Bach îi scria lui Şaguna că problema fundamentală a petiţiei, „egala-îndreptăţire a naţionalităţii române cu toate celelalte neamuri care trăiesc în imperiu, este acordată prin constituţia imperiului (din 4 martie 1849 n.n.), românii fiind chemaţi prin aceasta la aceeaşi însemnătate şi aceleaşi drepturi cu toate celelalte naţiuni, iar prin această constituţie le este garantată egala dezvoltare a naţionalităţii lor, precum şi participarea la instituţiile libere comune acordate tuturor popoarelor imperiului între graniţele ţărilor coroanei prevăzute de constituţie"[25]. A doua epistolă a

[23] Despre pagubele suferite de Biserica Ortodoxă din Transilvania în anii 1848–1849 vezi: Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie şi Luteranism în Transilvania între Revoluţia paşoptistă şi Marea Unire. Evoluţie istorică şi relaţii confesionale*, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, Sibiu/Cluj-Napoca, 2015, pp. 187–202.

[24] Vezi aceste documente la Nicolae Popea, *Memorialul Archiepiscopului şi Metropolitului Andreiu*, pp. 240–363; Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la Istoria Transilvaniei între 1848–1859 din actele arhivei de stat a ministerului de interne şi justiţie dela Viena*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1929, pp. 31–153.

[25] Vezi originalul german al petiţiei româneşti şi răspunsul lui Bach către Şaguna la Nicolae Popea, *Memorialul Archiepiscopului şi Metropolitului Andreiu*, pp. 334–343; iar traducerea românească însoţită de comentarii la Teodor Păcăţian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Tipografia Societate pe acţiuni, Sibiu, 1902, pp. 599–611. *Alexander Bach către Andrei Şaguna*, Viena, 18 iulie 1849, în *Magazin istoric pentru Dacia*, tomul VII, fascicula 1, Vienna, 1851, pp. 31–32; şi în Arhiepiscopul şi Mitropolitul Andrei Şaguna, *Memorii din anii 1846–1871*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1923, pp. 28–31.

https://biblioteca-digitala.ro

lui Bach către Şaguna răspundea la o scrisoare a episcopului din 10 august 1849 care trata soluţionarea unei probleme, pentru care ierarhul intervenise nu numai la Bach, ci personal la principele Felix Schwarzenberg şi la împăratul Franz Joseph, prin care deplângea „gafa politică" şi „afrontul" adus de contele Clam-Gallas, comandantul suprem al armatei c.c. din Transilvania, prin proclamaţia emisă braşovenilor în 19 iunie 1849, text care era însă adresat exclusiv saşilor, nepomenindu-i deloc pe românii din Braşov. Bach îi împărtăşea oficial ierarhului regretul său privitor la afrontul lui Clam-Gallas faţă de români, înştiinţându-l ceea ce dânsul aflase deja verbal de la principele Schwarzenberg, şi anume că Clam-Gallas nu va ajunge guvernator al Transilvaniei, în această funcţie fiind numit baronul Ludwig von Wohlgemuth, iar fratele său, Eduard Bach, îi va lua locul lui Franz von Dörsner în funcţia de „comisar imperial civil al Transilvaniei"[26].

Concomitent, ministrul Bach a fost informat prin raportul din 16 mai 1849 de către Ludwig Wohlgemuth că interceptase o corespondenţă a lui Lajos Kossuth cu Ioan Dragoş[27], în care guvernatorul Ungariei îl incrimina pe episcopul Şaguna, numindu-l „trădător de patrie" şi impasibil de iertare, ceea ce „constituie argumentul irefutabil" că Şaguna „şi-a câştigat un merit mare înaintea preaînaltului tron şi a întregii monarhii prin fidelitatea şi loialitatea sa fiind întru totul vrednic de acea decoraţie, pe care în coînţelegere cu împuternicitul domn comisar imperial civil, am propus a-i fi acordată prin raportul nr. 278 din 5 aprilie anul curent, cerere pe care o reiterez având în vedere situaţia prezentă"[28]. Înainte de a înainta aceste propuneri împăratului spre sancţionare, ministrul Bach a aşteptat însă încheierea ostilităţilor armate, pacificarea imperiului şi evaluarea riguroasă a situaţiei din teritoriile sud-estice ale monarhiei. Astfel, abia în

---

26 *Alexander Bach către Andrei Şaguna*, Wien, 10. August 1849, în Nicolae Popea, *Memorialul Archiepiscopului şi Metropolitului Andreiu*, pp. 359–360.

27 În scrisoare se spunea că *„în numele păcii şi al iubirii să aruncăm văl asupra delictelor politice din trecut, însă cu excepţiunea acelui om, care a abuzat în mod infam de înalta sa poziţie bisericească şi de încrederea poporului şi călcând în mod ruşinos dorinţele sale către Dumnezeu şi către patrie, nu numai a amăgit poporul român la răscoală şi prin aceasta a fost îndemnătorul la atâta prăpădire şi vărsare de sânge, ci s-a dejosit încă şi la acea trădare de patrie ce nu i se poate ierta niciodată, încât nu s-a înfiorat a provoca, a îndemna şi a mijloci erumperea de putere armată străină în ţară pentru a măcelări pe poporul propriei sale patrii şi aceste toate le face aşa, încât totodată a jucat un rol de făţarnic mincinos, pentru ca în mijlocul păcatelor sale trădătoare de patrie să adoarmă cu cuvinte dulci atenţiunea şi privegherea mea şi a soţilor mei de la guvern. Numele acestui om este Andrei Şaguna, asupra capului căruia multul sânge ce s-a vărsat strigă răzbunare dreaptă şi care, precum este declarat de trădător de patrie, aşa nu poate avea parte de iertare pe acest pământ".* Vezi: *Ludovic Kossuth către Ioan Dragoş*, Debreczin, 26 aprilie 1849, în Nicolae Popea, *Memorialul Archiepiscopului şi Metropolitului Andreiu*, p. 310.

28 *Ludwig Wohlgemuth către Alexander Bach*, Hermannstadt, 16. Mai 1849, în Mihail Popescu, *Documente inedite*, pp. 63–64.

https://biblioteca-digitala.ro

anul următor, în ședința consiliului de miniștri din 4 iulie 1850, Alexander Bach prezenta situația ardeleană și evidenția numele a 135 de bărbați care au jucat un rol deosebit în cursul anilor 1848–1849, înaintând împăratului spre sancționare distincțiile care urmau să le fie conferite acestora[29]. Referatul ministrului era însoțit de un raport extins, primit de la guvernatorul Wohlgemuth, în care erau enumerate numele și activitatea rezumativă a celor 135 de bărbați civili ardeleni care s-au „evidențiat prin fidelitate, spirit de sacrificiu și dârzenie" în lupta cu rebelii. În ordine cronologică, Andrei Șaguna, ocupă locul al doilea în șirul celor ce urmau a fi decorați de împărat, fiind precedat de comesul națiunii săsești, Franz Josef Salmen, și succedat de comisarul imperial Josef Bedeus von Scharberg, alături de care urma să primească „crucea de comandor al ordinului leopoldin", deoarece, se motiva în document, „în adunarea populară a românilor de la Blaj, Șaguna a îndemnat poporul la fidelitate neclintită față de preaînalta dinastie. Adunarea populară s-a exprimat împotriva uniunii (cu Ungaria n.n.), iar faptul că această adunare publică s-a reținut de la cel mai mic incident i se datorează prestigiului, prestației și popularității sale înaintea păstoriților săi și a românilor în general, în persoana sa va fi răsplătită totodată întreaga națiune română pentru atașamentul ei neclintit față de preaînalta dinastie"[30].

Atențiile pe care Viena se grăbea să le așeze pe piepturile fruntașilor români și sași nu erau însă întru totul gratuite și lipsite de un interes politic de lungă durată. Această idee reiese din ședințele cabinetului de miniștri din aprilie 1850 când Schwarzenberg și Bach au dezbătut cererea mitropolitului Iosif Raiacici al Carlovițului[31] de a aproba organizarea unei colecte interne și externe pentru despăgubirea „bisericilor orientale" din monarhie[32]. Bach a propus limitarea colectei în interiorul granițelor austriece și deblocarea unui ajutor de stat de 500.000 de florini din fondul religionar bucovinean pentru a evita ajutoarele din Rusia, care „deja prin decorarea liderilor partidei românești din Transilvania" ar putea câștiga o influență sporită „asupra grecilor (credincioșilor ortodocși n.n.) din

---

29 *Vortrag des Ministers des Inneren, Alexander Bach von 4 July 1850*, în *Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettskanzlei, Ministerrathprotokolle (Vorträge)*, Karton 7 (1850), M.R.Z. 2730/850, fila 1290–1291. Raportul a fost sancționat de împărat în data de 21 august 1850 la Ischl. (În continuare *ÖstA, HHStA*).

30 *Ibidem*, anexă Ad 2730.850, fila 1292–1327.

31 Despre el vezi: Vasa Lupulovici, „Un curriculum vitae al patriarhului Iosif Raiacici", în *Banatica*, 21, 2011, pp. 231–247.

32 „Protocolul Consiliului de ministri nr. 311 din 1 aprilie 1850", în Thomas Kletečka, Anatol Schmied-Kowarzik, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2, 8. Jänner 1850–30. April 1850*, Öbv & htp Verlag, Wien, 2005, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro

sudul monarhiei". Pentru a nu ofensa însă guvernul țarist, Schwarzenberg acceptase deja în 24 martie 1850 primirea unui transport de cărți, obiecte și veșminte bisericești de la Moscova[33]. Constatând că fondul religionar nu are la dispoziție o jumătate de milion de florini, iar visteria statului este deja suprasolicitată, miniștri au aprobat ajutorul rusesc pentru ortodocșii din imperiu, urmând să-i transmită mitropolitului de la Carloviț decizia[34]. Bach a revenit însă asupra hotărârii, insistând ca din cei 60.000 de florini disponibili în fondul bucovinean, suma de 50.000 să fie virată alături de 450.000 din resursele statului Bisericii Ortodoxe pentru acoperirea pagubelor înregistrate. Împăratul a sancționat propunerea ministerială la 16 mai 1850, Bach urmând să constituie mai multe comisii care să distribuie suma alocată[35].

Chestiunea a revenit în atenția miniștrilor în iulie același an, după ce transportul de cărți bisericești ajuns în Viena a fost inventariat și analizat, fiind numărate 810 volume. Problema intervenită în dezbatere a vizat faptul că aceste cărți liturgice slavone cuprindeau rugăciuni pentru „țarul Rusiei, membrii familiei imperiale și sfântul sinod al mitropoliților", astfel că Bach a propus o cenzurare a acestora prin înlocuirea paginilor respective cu altele publicate în tipografia imperială vieneză care să conțină rugăciuni dedicate familiei împăratului Franz Joseph, având în vedere mai ales că „acum elementul național s-a trezit atât de viu la sârbii de confesiune grecească"[36]. Problema a mai fost dezbătută de miniștri în ultima ședință a lunii iulie când Bach raporta consiliului că cei 450.000 de florini au fost transferați sârbilor care au dorit să-și manifeste recunoștința prin trimiterea la Viena a unei deputății care să-i transmită mulțumiri împăratului. Ministrul considera pretenția sârbilor exagerată și nepotrivită cu timpurile, astfel că se mulțumea să-i transmită el însuși, printr-un referat, mesajul sârbesc. Din protocolul acestei ședințe reiese că ajutorul financiar oferit de Viena a fost destinat exclusiv episcopiilor sârbești, cele românești neintrând în discuție. În ceea ce privește problema cărților, același ministru comunica plenului că pentru tipărirea foilor noi și relegarea volumelor vor fi necesare trei luni, cheltuielile ridicându-se la aproximativ 800 de florini[37]. Cu toate acestea, se pare că problemei nu i se găsise o definitivare, deoarece în 14 august 1850 ministrul revenea asupra subiectului, menționând că datorită nepotrivirii matrițelor tipografice vieneze, chestiunea retipăririi cărților de cult se va

---

[33] „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 322 din 17 aprilie 1850", în *Ibidem*, p. 310.

[34] „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 323 din 18 aprilie 1850", în *Ibidem*, p. 314.

[35] „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 331 din 27 aprilie 1850", în *Ibidem*, p. 334.

[36] „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 371 din 22 iulie 1850", în Idem, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 3, 1. Mai 1850–30. September 1850*, Öbvhtp Verlag, Wien, 2006, pp. 166–167.

[37] „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 375 din 31 iulie 1850", în *Ibidem*, pp. 183–184.

https://biblioteca-digitala.ro

amâna, costurile achiziţionării aparaturii necesare ridicându-se la 40.000 de franci, iar întreaga operaţiune de retipărire şi legare fiind reestimată la circa 108.000 de florini[38].

Episcopul Şaguna a fost informat la rândul său, în septembrie 1850, despre această donaţie de cărţi şi veşminte bisericeşti de la Moscova pentru toate bisericile ortodoxe din Monarhia austriacă, însă, într-o primă etapă a declinat primirea unui cuantum din daniile ruseşti, argumentând că „bisericile şi clerul îşi aşteaptă vindecarea ranelor sale de la preaînduratul nostru monarh", mai ales că şi alte „corporaţiuni confesionale din această ţară s-au făcut părtaşe de preaînalta graţie"[39]. Spirit pragmatic şi prudent, ierarhul a ştiut, pe de o parte, că donaţia bibliofilă nu i-ar fi de niciun folos, decât poate pentru biblioteca sa personală, nu însă şi pentru o difuzare în parohii, deoarece toate cărţile erau în limba slavonă, iar pe de altă parte, era conştient de posibilele implicaţii, interpretări şi reverberaţii politice ale gestului cunoscând temerile autorităţilor legate de ideile daco-romaniste sau de posibilele alianţe ruseşti pe filieră ortodoxă, incriminate, de altfel, în rapoartele unor funcţionari saşi, austrieci şi unguri, din perioada 1848–1851, care făceau referire la activismul politic românesc din anii respectivi[40], Şaguna preferând, aşadar, să aştepte primirea mai întâi a unui ajutor din partea monarhului de la Viena, urmând ca abia apoi să se intereseze de ajutorul pus la dispoziţie de ţarul rus şi de sinodul moscovit.

După ce a primit darul împărătesc vienez, însumând 30.000 de florini, aprobat şi deblocat „pentru reconstruirea sau reaşezarea bisericilor distruse şi avariate" prin decretul de cabinet din 31 martie 1852, comunicat deopotrivă ministrului finanţelor şi guvernatorului Transilvaniei, principele Karl von Schwarzenberg[41], însărcinat de suveran cu împărţirea acestuia[42], Andrei Şaguna i-a trimis ministrului Bach o epistolă, în 25 iulie 1850, interesân-

[38] „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 382 din 14 august 1850", în *Ibidem*, pp. 210–211.

[39] *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului, Fond Şaguna*, Nr. 348. (În continuare *ABMA, fond Şaguna*).

[40] Loránd L. Mádly, *Între reformă şi egală îndreptăţire*, p. 10.

[41] Principele Karl Borromäus von Schwarzenberg (1802–1858) a fost guvernator civil şi militar al Transilvaniei între 30 aprilie 1851 – 25 iunie 1858. A fost prieten bun cu episcopul Andrei Şaguna cu care se întâlnea regulat, marţea şi joia, la cină şi la una sau mai multe partide de cărţi. După ce Schwarzenberg a murit în urma unei afecţiuni hepatice, ierarhul i-a ridicat un monument comemorativ în grădina episcopiei, care reprezenta un leu dormind. Detalii la Josef Ritter von Grimm, *Carl Fürst zu Schwarzenberg, Gouverneur von Siebenbürgen. Ein Denkblatt*, Druck und Verlag von Friedr. Förster & Brüder, Wien, 1861.

[42] *ÖstA, HHStA, Kabinettskanzlei, Ministerkonferenz*, Karton 7, MCZ 1303.1852, fila 412–413. A se vedea şi scrisoarea pastorală emisă de Şaguna, în data de 19 aprilie 1852, prin care anunţa clerul şi poporul despre darul împăratului la Gheorghe Tulbure, *Mitropolitul Şaguna*, pp. 408–410.

https://biblioteca-digitala.ro

du-se de ajutorul rusesc. Acesta i-a răspuns în 20 august înştiinţându-l că donaţia „în bani, cărţi bisericeşti şi veşminte preoţeşti" a fost încredinţată patriarhului Raiacici de la Carloviţ, în calitatea sa de mitropolit al ortodocşilor din monarhie, fiind îndrumat să se consulte cu acesta în problema alocării unui cuantum bănesc pentru eparhia sa[43]. Andrei Şaguna a procedat în consecinţă rugându-l pe Iosif Raiacici, în 25 noiembrie 1852[44], să trimită şi eparhiei transilvănene o parte din ajutorul rusesc. Astfel, mitropolitul sârb i-a expediat ierarhului român suma de 5000 de florini pentru nevoile bisericii şi mai multe titluri de carte pentru biblioteca eparhială[45].

Alte trei epistole şaguniene către Alexander Bach, conservate până în prezent în lăsământul personal al acestuia din cadrul arhivelor austriece, fac referire la trei chestiuni diferite. Prima, din 13 iulie 1850, însoţea cele două broşuri şaguniene, publicate în forma unor memorii în limba germană în 1849[46] şi 1850[47], care militau pentru separarea ierarhică a românilor de sârbi şi pentru restabilirea mitropoliei ortodoxe româneşti, având menirea de a-i prezenta ministrului de interne vienez marele deziderat şi proiect ecleziastic paşoptist al tuturor românilor ortodocşi din Austria[48], aşa cum procedase de altfel şi în cazul preşedintelui cabinetului austriac, principele Felix Schwarzenberg, căruia îi adresase o epistolă identică, însoţită de aceleaşi anexe, în aceeaşi zi[49], precum şi tuturor celorlalţi membri ai cabinetului[50]. Următoarea scrisoare a fost pricinuită de moartea principelui Felix Schwarzenberg în aprilie 1852, Şaguna exprimându-şi omagiul faţă de persoana celui ce-i fusese adresantului „un prieten fidel, un tovarăş intim şi un apropiat puternic în cele mai grele vremuri ale Austriei, când menţinerea

---

[43] *Alexander Bach către Andrei Şaguna*, Wien, 20. August 1852, în *ABMA*, *fond Şaguna*, Nr. 2728.

[44] *Andrei Şaguna către Iosif Raiacici*, Sibiu, 12 ianuarie 1854, în *Andrei Şaguna, Corespondenţa I/2*, p. 99.

[45] *Iosif Raiacici către Andrei Şaguna*, Carloviţ, 30 decembrie 1853, în *Ibidem*, pp. 98–99.

[46] Andreas Schaguna, *Promemoria über das historische Recht der nationalen Kirchen-Authonomie der Romanen morgenländ. Kirche in der k.k. Kronländern der österreich. Monarchie*, Gedruckt bei U. Klopf Senior und A. Turich, Wien, 1849.

[47] Idem, *Anhang zu der Promemoria über das historische Recht der nationalen Kirchen-Authonomie der Romanen morgenländ. Kirche in der k.k. Kronländern der österreich. Monarchie*, Gedruckt bei Georg v. Closius, Hermannstadt, 1850.

[48] *Andrei Şaguna către Alexander Bach*, Hermannstadt, 13. Juli 1850, în *ÖstA, AVA, Nachlass Alexander von Bach, Karton 10, Briefe: SA-SP 1849–1860*, fila 1–22.

[49] *Andrei Şaguna către Felix Schwarzenberg*, Hermannstadt, 13. Juli 1850, în *ÖstA, HHStA, Kabinet Kanzlei Geheimakten, Alt Karton 10, IV Korespondenz betreffend die Verwaltung Ungarns*, Nr. 244, fila 375.

[50] *Andrei Şaguna către miniştri din Viena*, Hermannstadt, 13. Juli 1850, în Ilarion Puşcariu, *Metropolia românilor ortodocşi din Ungaria şi Transilvania. Studiu istoric despre reînfiinţarea metropoliei. Dimpreună cu o colecţiune de acte*, Tiparul Tipografiei Archidiecesane, Sibiu, 1900, p. 58, doc. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

măreţiei imperiului fusese considerată o minune", episcopul transmiţându-i, totodată, în numele „a sute de mii de suflete încredinţate mie", condoleanţele pentru această pierdere care a suscitat o mişcare „în inimile noastre ale tuturor", nădăjduind că „cel atotputernic" îl va ţine pe Bach sănătos mulţi ani de acum înainte pentru bunăstarea şi unitatea statului[51]. Ultima scrisoare a ierarhului către ministru îi aducea celui din urmă la cunoştinţă faptul că tocmai aflase „ştirea sigură" că mitropolitul Iosif Raiacici nu se va afla în fruntea delegaţiei episcopale ortodoxe, ce urma să ia parte la nunta împăratului Franz Joseph cu prinţesa Elisabeta de Bavaria în 24 aprilie 1854 în Viena, ierarhii ortodocşi urmând astfel să li se alăture delegaţiilor lor naţionale[52].

Un capitol important care configurează raporturile episcopului Andrei Şaguna cu ministrul de interne Alexander Bach este reprezentat de planificarea, organizarea, agenda şi desfăşurarea sinodului diecezan transilvănean din 12–15/24–27 martie 1850, respectiv de cele ale conferinţei episcopilor ortodocşi din monarhia austriacă din perioada 15 octombrie 1850 – 2 iulie 1851. Dacă derularea celor două evenimente este îndeobşte cunoscută datorită protocolului sinodal transilvănean, publicat în anul 1860[53], memoriilor lui Şaguna[54] şi a contribuţiilor istoriografice recente[55], respectiv a notelor de jurnal ale lui Şaguna despre conferinţa vieneză, publicate de Ilarion Puşcariu în limba germană în 1889[56] şi în rezumat românesc în 2003[57], precum şi a propunerilor şaguniene înaintate atât conferinţei[58], cât şi lui Bach[59], mai puţin sau deloc cunoscute sunt, în cazul sinodului, discuţiile din consiliul de miniştri, rapoartele secrete trimise ministrului de guvernatorul Wohlgemuth, iar, în cazul conferinţei episcopale, corespondenţa

[51] *Andrei Şaguna către Alexander Bach*, Hermanstadt, 21. April 1852, în *ÖstA, AVA, Nachlass Alexander von Bach, Karton 10, Briefe: SA-SP 1849–1860*, fila 23–24.

[52] *Andrei Şaguna către Alexander Bach*, Wien, 23. April 1854, în *Ibidem*, fila 25–26.

[53] *Actele soboarelor Bisericei greco-resăritene din Ardeal din anii 1850 şi 1860*, Tipografia diecesană, Sibiu, 1860.

[54] Arhiepiscopul şi Mitropolitul Andrei Şaguna, *Memorii din anii 1846–1871*, pp. 42–43.

[55] Johann Schneider, *Ecleziologia organică*, pp. 90–94; Mircea Păcurariu, *O viaţă închinată Bisericii şi Neamului*, pp. 118–128.

[56] „Tagebuch über die bischöflichen Berathungen in Wien", în Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istoriă*, tomul I, Tipariul Tipografiei Archidiecesane, Sibiu, 1889, pp. 269–311.

[57] Mihai Săsăujan, „Note de jurnal ale episcopului Andrei Şaguna – Viena (15 octombrie 1850 – 2 iulie 1851)", în *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Şaguna*, pp. 97–122.

[58] „Anträge des Bischofes von Siebenbürgen in den bischöflichen Konferenzen", în Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istoriă I*, pp. 312–313.

[59] *Andrei Şaguna către Alexander Bach*, Wien, 16. November 1850, în Ilarion Puşcariu, *Metropolia romànilor. Colecţiunea actelor*, pp. 73–87. Un rezumat la: Mihai Săsăujan, „Note de jurnal ale episcopului Andrei Şaguna – Viena (15 octombrie 1850 – 2 iulie 1851)", în *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Şaguna*, pp. 112–117.

https://biblioteca-digitala.ro

lui Bach cu mitropolitul Raiacici și episcopul Șaguna, agenda conferinței trasată de Bach și referatele ministrului în plenul ședințelor cabinetului austriac referitoare la această chestiune.

Convocarea primului sinod diecezan ortodox al Transilvaniei de după unirea cu Roma a fost inițiată ca o contrademonstrație românească la prelungirea sesiunilor Universității săsești[60], Andrei Șaguna obținând aprobarea expresă a guvernatorului Wohlgemuth pentru ținerea sinodului în 10 februarie 1850[61], când a și trimis tuturor parohiilor ortodoxe ale eparhiei sale o circulară care făcea cunoscută agenda, numărul membrilor și ziua deschiderii sinodului la Sibiu[62]. Guvernatorul Transilvaniei l-a informat pe ministrul de interne că a autorizat convocarea și ținerea unui sinod ortodox la Sibiu, cerând, totodată, instrucțiuni cu privire la modul de cenzurare a acestuia. Astfel, Bach menționa în ședința Consiliului de miniștri din 12 martie 1850 că-l va însărcina pe baronul Wohlgemuth să vegheze „ca această adunare să discute doar chestiuni bisericești, în niciun caz însă probleme politice"[63]. Pentru a supraveghea soborul, Wohlgemuth l-a înștiințat pe Șaguna că îl numise pe consilierul guvernamental Johann von Karabetz în funcția de comisar imperial la sinod cu misiunea de participa la ședințele acestuia și a se asigura că adunarea va lua spre dezbatere „doar chestiuni bisericești și școlare"[64]. Același guvernator îl informa pe episcop chiar în ziua deschiderii lucrărilor sinodale că nu poate admite participarea la sobor a „protopresbiterilor Ioan și Ferenț Racz veniți încoace din dieceza Aradului, nici măcar în calitate de observatori", reamintindu-i atât episcopului, cât și comisarului Karabetz lista nominală, cu funcția și locul de proveniență a persoanelor convocate să participe la „adunarea bisericească a credincioșilor răsăriteni din Transilvania"[65]. După cum avea să-i mărturisească George Barițiu lui

[60] Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei Șaguna, *Memorii din anii 1846–1871*, p. 42.

[61] *Ludwig Wohlgemuth către Andrei Șaguna*, Hermannstadt, 15. März 1850, în Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor. Colecțiunea actelor*, p. 62.

[62] *Andrei Șaguna către protopopi, preoți și credincioși*, Sibiu, 10 februarie 1850, în *Ibidem*, pp. 60–61.

[63] „Protocolul Consiliului de miniștri nr. 298 din 12 martie 1850", în Thomas Kletečka, Anatol Schmied-Kowarzik, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2*, p. 207.

[64] *Ludwig Wohlgemuth către Andrei Șaguna*, Hermannstadt, 21. März 1850, în Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor. Colecțiunea actelor*, pp. 64–65.

[65] *Ludwig Wohlgemuth către Andrei Șaguna*, Hermannstadt, 24. März 1850, în *ÖstA, AVA, Kultus-Präsidium M.I. 1850*, Karton 8 (14/1849), No. 2263/1850. Membrii sinodului au fost următorii protopopi: Ioan Moga al Sibiului I; Moise Fulea al Sibiului II; Ioan Panovici al Nocrihului; Petru Bădilă al Miercurei; Iosif Ighian al Zlatnei; Ioan Popasu al Brașovului I; Alexie Verzea al Brașovului II; Petru Gherman al Brașovului III, Grigoriu Raț al Albei de Jos; Vasilie Androne al Mediașului; Partenie Trombițaș al Târgu-Mureșului; Ioan Orbonaș al Iliei; Nicolae Crainic al Dobrei; Mihail Maximilian al Hațegului;

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Maiorescu atmosfera întreținută de autorități în timpul ședințelor sinodale a fost una de alertă maximă fiind „consignată toată garnizoana", în momentul în care „Iancu pretinsese a se vorbi și politică", Șaguna a suspendat lucrările[66]. Episcopul însuși recunoștea după câteva zile că soborul l-a ținut „în frică și sub controlă", peste el „atârnând mâna cea de fier a stării de asediu"[67]. În atare condiții, la începutul lui aprilie 1850, Wohlgemuth și Karabetz, îi expediau lui Alexander Bach protocolul sinodal raportându-i că „adunarea s-a desfășurat în mare în cadrul limitelor prevăzute de dinainte, dovedindu-se a fi întru totul loială". Erau descrise, totodată, atmosfera creată de participarea lui Avram Iancu la ședințe, discuțiile particulare referitoare la decorarea unor membri ai „Landsturmului românesc de către Majestatea sa țarul Rusiei", atitudinea neschimbată a episcopului Șaguna față de guvern, precum și măsurile luate înaintea sinodului pentru convocarea în ordine a acestuia și împiedicarea participării la ședințe a „doi deputați protopresbiteri din Arad"[68].

Inițiativa organizării unei consfătuiri a episcopilor ortodocși la Viena pentru a dezbate problemele generale ale ortodoxiei din întreaga monarhie i-a aparținut ministrului Alexander Bach și a fost gândită la începutul lunii octombrie 1849, după ce între 30 aprilie și 17 iunie avuseseră loc în Viena conferința episcopatului catolic de ambele rituri, latin și grec, iar între 29 iulie și 14 august adunarea superintendenților protestanți, luterani și calvini[69]. În referatul expus consiliului de miniștri, în 4 octombrie 1849, Bach menționa că această „adunare" nu va putea primi „denumirea de sinod", va fi constituită din cei nouă ierarhi ortodocși din imperiu și va avea drept

---

Absolon Popovici al Lupșei; Zaharie Boiu al Sighișoarei, Petru Pop al Treiscaunelor; Terentie Bogat al Bârgăului; Iosif Basa al Zarandului; Nicolae Gheaja al Albei de Sus; apoi profesorii seminarului teologic, Ioan Hania și Grigorie Pantazi; și laicii: Ioan Bran de Lemeni, avocat din Brașov; Gabriel Munteanu, directorul gimnaziului din Brașov; Nicolae Pen, avocat din Sibiu; Ioan Jina, negustor din Brașov; Ioan Onițiu, avocat din Sebeș; Avram Iancu, avocat din Vidra; Georgie Iuga, negustor din Brașov; Serbian Popovici Bârsan, avocat din Sibiu; Ioan Brote, negustor din Rășinari; Nicolae Ciurcu, negustor din Brașov; Ilie Măcelariu, cancelist din Miercurea; Petru Popovici, avocat din Abrud; Mihail Teleki, ofițer la Tezaurariatul din Sibiu; Ioan Golian, negustor din Făgăraș; Simeon Popovici, dascăl din Hunedoara; Hagi N. Moldovan, negustor din Făgăraș; Teodor Stoicovici, negustor din Hondol; Vasile Buzdug, dascăl din Bârgău; Ioan Moldovan, jude din Ocna Sibiului.

66 *George Barițiu către Ioan Maiorescu*, în *Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna*, p. 113, nota 1.

67 *Andrei Șaguna către Ioan Maiorescu*, Sibiu, 17 martie 1850, în *Ibidem*, p. 116.

68 *Ludwig Wohlgemuth către Alexander Bach*, Hermannstadt, 10. April 1850, în *ÖstA*, *AVA*, *Kultus-Präsidium M.I. 1850*, Karton 8 (14/1849), No. 2263/1850.

69 O prezentare sintetică a acestor conferințe episcopale în Thomas Kletečka, Anatol Schmied-Kowarzik, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2*, pp. XIII–XXVI.

https://biblioteca-digitala.ro

scop consolidarea patriarhatului de la Carloviț[70], „iar românii, care sunt greci neuniți, ar urma să primească un mitropolit aflat în subordinea patriarhului". „Un avantaj" al acestei adunări, sublinia în continuare ministrul, urma să fie reprezentat de faptul că „episcopii Bisericii greco-neunite se vor familiariza mai bine cu guvernul și cu principiile sale"[71]. Primind acordul principial pentru derularea acestei conferințe din partea consiliului de miniștri, în cadrul aceleiași ședințe, și sancționarea acestei propuneri din partea împăratului, la 17 octombrie 1849[72], Bach l-a înștiințat, o lună mai târziu, pe patriarhul Raiacici, care a transmis mai departe informația episcopilor săi sufragani, că a stabilit deschiderea conferinței în prima duminică a lunii aprilie din 1850 la Viena[73]. Aflând data anunțată de ministru, Andrei Șaguna a intervenit pe lângă autoritățile vieneze cu rugămintea de a contramanda ziua anunțată, deoarece 7 aprilie cădea în acel an în postul Paștilor, astfel că propunea ministerului data de 7/19 mai[74]. Acceptând această propunere șaguniană, Bach îi comunica lui Raiacici, în 2 februarie 1850, că a fixat deschiderea conferinței arhierești pe 7/19 mai 1850 la Viena[75]. Patriarhul i-a scris în 30 aprilie că din cauza unor probleme de sănătate nu a reușit să răspundă mai repede și nici nu va putea da curs invitației, propunându-i lui Bach convocarea conferinței în „duminica a opta după Rusalii, anume în 6/18 august anul curent" și rugându-l să le aducă episcopilor la cunoștință această dată[76]. Nemaiașteptând confirmarea Vienei, Raiacici i-a scris lui Șaguna chiar în cursul lunii aprilie că din pricina unor probleme de sănătate a fost nevoit să ceară amânarea „conferinței arhiereilor noștri în problemele bisericești [...] până în 6/18 august", înștiințându-l să nu se mai deplaseze la Viena pe data stabilită de 7/19 mai[77]. Din aceleași motive de sănătate, Raiacici a intervenit din nou la Bach, în 8 iulie 1850, să amâne iarăși deschiderea conferinței episcopale, ceea ce a trezit nu numai

[70] Prin patenta imperială din 15 decembrie 1848 a fost înființat „patriarhatul și voievodatul națiunii sârbești", ca răspuns la petiția adunării naționale de la Carloviț dintre 1/13–3/15 mai 1848. *Ibidem*, p. XXVII.

[71] „Protocolul Consiliului de miniștri nr. 179 din 4 octombrie 1849", în Thomas Kletečka, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 1*, pp. 733–734.

[72] *ÖstA, HHStA, Kabinettskanzlei, Ministerrathprotokolle (Vorträge)*, Karton 11 (1849), M.R.Z. 3645/849, fila 842–845.

[73] *Alexander Bach către Iosif Raiacici*, Wien, 18. November 1849, în Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor. Colecțiunea actelor*, pp. 68–69.

[74] *Ludwig Wohlgemuth către Alexander Bach*, Hermannstadt, 12. Jänner 1850, în *ÖstA, AVA, Kultus-Präsidium M.I. 1850*, 417/1850.

[75] *Alexander Bach către Iosif Raiacici*, Wien, 2. Februar 1850, în *Ibidem*, Ad. 417/1850.

[76] *Iosif Raiacici către Alexander Bach*, Carlowitz, 30. April 1850, în *Ibidem*, 2557/1850.

[77] *Iosif Raiacici către Andrei Șaguna*, Carloviț, 22 aprilie 1850, în *Andrei Șaguna. Corespondența I/2*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro

nemulţumirea ministrului[78], ci şi pe cea a episcopului Şaguna care, prin epistola sa din 27 iulie 1850, l-a mustrat pe patriarh pentru „amânarea de trei ori a sinodului", cerându-i să binevoiască a-i chema pe toţi arhierii cât mai grabnic la Viena[79]. Obţinând din nou aprobarea consiliului de miniştri şi sancţiunea imperială[80], la începutul lunii septembrie Bach i-a convocat pe toţi ierarhii ortodocşi din monarhie la conferinţa episcopală care urma să se deschidă la Viena în data de 3/15 octombrie 1850[81], Andrei Şaguna grăbindu-se să-i transmită în acest sens răspunsul său afirmativ[82].

Cu o zi înainte de deschiderea solemnă a conferinţei episcopale ortodoxe, Alexander Bach prezenta în plenul consiliului de miniştri programul pe care îl concepuse spre a fi înaintat acesteia. Dintru început Bach sublinia că, în comun acord cu Thun, a decis că „adunării nu-i este permis să i se acorde caracterul unui sinod", consfătuirea fiind „convocată şi patronată până la sfârşit de către guvern pentru a cunoaşte necesităţile clerului şi cultului greco-neunit", de aceea se vor pune spre dezbatere următoarele patru probleme: 1) Înfiinţarea, dotaţia şi mijloacele de funcţionare a consistoriilor; 2) Reglementarea statutului clerului parohial, condiţiile de dobândire a unei parohii, dotaţia şi organizarea unei parohii; 3) Înfiinţarea şi dotarea institutelor de învăţământ teologic şi a seminariilor; 4) Implicarea clerului în gestionarea şcolilor primare. Ministrul amintea totodată trei observaţii importante care evidenţiază cadrul gândit de guvern în raporturile sale cu Biserica Ortodoxă în cursul deceniului neoabsolutist. În primul rând, Bach stipula că în ceea ce priveşte chestiunile dotaţiei consistoriilor şi a clerului parohial trebuia reafirmat principiul conform căruia „acoperirea dotaţiei constituie mai întâi o problemă a comunităţii religioase, în ceea ce priveşte însă instituţiile de învăţământ teologic şi seminariile pe lângă fondurile disponibile, pot fi cerute şi mijloace din partea statului, deoarece este important ca statul să-şi asigure influenţa asupra educaţiei clerului greco-neunit". În al doilea rând, în problema referitoare „la primatul în Biserica Orientală, care după toate probabilităţile se va ivi în cadrul consfătuirilor, din partea guvernului nu ar trebui făcute nici un fel de propuneri, deoarece Biserica va menţine pe mai departe constituţia sa administrativ-bisericească,

---

78 *Iosif Raiacici către Alexander Bach*, Carlowitz, 8. Juli 1850, în *ÖstA, AVA, Kultus-Präsidium M.I. 1850*, 3960/ 1850.

79 *Andrei Şaguna către Iosif Raiacici*, Sibiu, 27 iulie 1850, în Ilarion Puşcariu, *Metropolia românilor. Colecţiunea actelor*, pp. 70–71.

80 „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 403 din 28 septembrie 1850", Thomas Kletečka, Anatol Schmied-Kowarzik, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 3*, p. 307.

81 *Alexander Bach către Andrei Şaguna*, Wien, 5. September 1850, în Ilarion Puşcariu, *Metropolia românilor. Colecţiunea actelor*, p. 71.

82 *Andrei Şaguna către Alexander Bach*, Hermannstadt, concept nedatat, în *Ibidem*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

conform căreia împăratul este superiorul Bisericii greco-neunite din imperiu". În al treilea rând, Bach ținea să sublinieze că nu considera necesară numirea unui comisar imperial în cadrul consfătuirilor, deoarece „această adunare nu are caracterul unui sinod, însă cu toate acestea un funcționar al ministerului de interne va fi însărcinat cu înaintarea dispozițiilor și informațiilor necesare"[83]. Odată asumat de către cabinet, acest program tematic al lui Bach a fost înmânat episcopilor în data de 16 octombrie 1850, o zi după ce toți ierarhii ortodocși din monarhie, cu excepția celui din Karlstadt, se prezentaseră personal în audiență la ministrul de interne[84].

Dintre toți ierarhii prezenți, Andrei Șaguna a fost singurul care a elaborat și înaintat ministrului Bach, la 15 noiembrie 1850, un memoriu extins care răspundea punctual, ținând cont de istoria, realitățile și nevoile eparhiei transilvănene, tuturor celor patru postulate ale programului ministerial. Referitor la consistoriile diecezane acesta se întreba în ce măsură puteau fi acceptate, deoarece nu corespundeau canoanelor bisericești și nici nu existaseră în Biserica primară, fiind introduse abia în epoca modernă, astfel că nu ar putea fi asumate decât ca niște comitete ale sinoadelor eparhiale, care au menirea de a-i sprijini pe ierarhi în administrarea episcopiilor. Cu privire la chestiunea dotației clerului, Șaguna propunea un sistem diferențiat de finanțare a acestuia în funcție de numărul credincioșilor, care urma să clasifice parohiile în trei categorii: cu 800, 600 și 400 de credincioși, preoții urmând să fie renumerați cu 800, 600 și 400 de florini. Acestora urma să li se ridice locuințe corespunzătoare și să li se asigure lemnul necesar pentru gospodărie sau o sumă echivalentă. Veniturile preoțești urmau să provină din taxele stolare, din sesia parohială sau echivalentul financiar al acesteia, din sprijinul acordat de către fiecare familie prin două zile de lucru pe an, restul de bani trebuind a fi acoperit dintr-un fond religionar special al statului. Episcopul menționa totodată că în dieceza sa numărul preoților nu era foarte mare, astfel că nu necesita o reducere a acestora prin îndepărtarea celor fără studii, mai ales că aceștia nu erau vinovați pentru pregătirea precară pe care o aveau și rămăseseră fideli Bisericii în vremuri grele. Totodată, considera necesară și retribuirea protopopilor. Legat de punctul trei privitor la înființarea institutelor teologice, Șaguna stipula că această chestiunea a fost tratată în cadrul sinodului diecezan din martie 1850, fiind propusă transformarea seminarului existent într-o instituție pedagogico-teologică în care plănuia să fie predate 19 discipline, care

[83] „Protocolul Consiliului de miniștri nr. 406 din 14 octombrie 1850", în Thomas Kletečka, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 4*, pp. 4–5.

[84] Mihai Săsăujan, „Note de jurnal ale episcopului Andrei Șaguna – Viena (15 octombrie 1850 – 2 iulie 1851)", în *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna*, pp. 98.

https://biblioteca-digitala.ro

corespundeau cu structura planului de învăţământ din seminariile catolice şi cu spiritul timpului. Referitor la ultimul punct ce viza şcolile primare, Şaguna îşi exprima dorinţa de a înfiinţa o asemenea şcoală în fiecare parohie din jurisdicţia sa, acolo unde lipseau clădirile necesare urmând să fie ridicate de către obşte pe locuri puse la dispoziţie în mod gratis de către comunitate, toţi membrii acesteia fiind obligaţi să susţină financiar buna funcţionare a acestor şcoli. Salarizarea învăţătorilor urma să fie realizată în funcţie de categoria parohiilor: 200, 160 şi 120 de florini, strânşi din taxa fiecărei familii şi din veniturile sesiilor învăţătoreşti. Episcopul vorbea, de asemenea, şi de necesitatea înfiinţării de şcoli secundare în localităţile cu peste 2000 de suflete, enumerând, de asemenea, manualele şi disciplinele care urmau să fie predate. În final, Şaguna propunea înfiinţarea unor inspectorate locale, reprezentate de preoţii parohi, care urmau să fie subordonaţi inspectoratelor şcolare regionale, conduse de protopopi, acestea fiind puse sub supravegherea inspectorului superior, funcţie deţinută de episcop[85].

Parcurgerea jurnalului şagunian al conferinţei episcopale relevă faptul că discuţiile arhiereşti au reprezentat pentru Andrei Şaguna o mare dezamăgire, acesta notând că Raiacici şi episcopii sârbi n-au avut gânduri serioase cu privire la această problemă de căpetenie a organizării Bisericii Ortodoxe din Austria, pierzând timpul cu lucruri secundare şi lipsite de importanţă[86].

Înainte de a încheia sunt nevoit să revin la referatul lui Bach din 4 octombrie 1849, deoarece acest document atinge o temă deosebit de importantă pentru istoria ortodoxiei româneşti, fiindcă dezvăluie în mod limpede decizia iniţială a cabinetului vienez de a răspunde pozitiv doleanţelor de autonomie bisericească şi restaurare a instituţiei mitropolitane ortodoxe româneşti care să-i cuprindă pe toţi românii ortodocşi din monarhie[87]. Respingerea fermă ulterioară a acestei doleanţe de către guvernul neoabsolutist, asociată cu ridicarea episcopiei greco-catolice a Făgăraşului la demnitatea mitropolitană alături de înfiinţarea a două

---

85 *Andrei Şaguna către Alexander Bach*, Wien, 15. November 1850, în Ilarion Puşcariu, *Metropolia românilor. Colecţiunea actelor*, pp. 73–87, şi rezumativ în româneşte la Mihai Săsăujan, „Note de jurnal ale episcopului Andrei Şaguna – Viena (15 octombrie 1850 – 2 iulie 1851)", în *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Şaguna*, pp. 114–117.

86 *Ibidem*, p. 118.

87 A se vedea în acest sens: punctul doi al „petiţiei naţionale" din 3/15 mai de la Blaj; textul „petiţiei neamului românesc din Ungaria şi Banat", adoptată la Pesta între 3/15 şi 9/21 mai 1848; „memoriul naţiunii române" din Austria, din 13/25 februarie 1849, înaintat împăratului la Olmütz; petiţia deputăţiei româneşti de la Viena, din 12/24 octombrie 1849, înaintată guvernului în scopul separării ierarhice de sârbi; şi, desigur, broşura lui Andrei Şaguna, *Promemorie despre dreptul istoric al autonomiei bisericeşti naţionale a Românilor de relegea răsăriteană în ces.reg. provinţii ale monarhiei austriece*, publicată în anul 1849, la Viena în limba germană, apoi la Sibiu în limba română. Detalii la Ilarion Puşcariu, *Metropolia românilor*, passim.

https://biblioteca-digitala.ro

episcopii unite noi la Gherla și la Lugoj, decizie sancționată de împărat la 12 decembrie 1850[88], nu poate fi explicată decât prin opoziția explicită a sârbilor[89], cât mai ales prin numeroasele apeluri ale ierarhiei catolice, de ambele rituri, către guvern de a nu da curs doleanței lui Șaguna, pe motiv că în acest fel sunt descurajate mișcările de revenire la ortodoxie din zona Aradului și Oradiei[90], respectiv a sudului Transilvaniei[91], mișcări stimulate atât de legislația liberală pașoptistă, care a statutat egala-îndreptățire a Bisericii Ortodoxe cu celelalte biserici, cât mai ales de accentuarea mișcării de separație ierarhică și de personalitatea deosebit de dinamică a episcopului Andrei Șaguna, care câștigase un mare credit politic în fața Curții vieneze și un prestigiu foarte ridicat în ochii românilor ardeleni de ambele confesiuni[92]. De altfel, Andrei Șaguna a fost perceput încă de la începutul deceniului neoabsolutist drept o piedică veritabilă în fața extinderii unirii religioase. Relevenate în acest sens sunt acuzele exprimate la adresa lui de Vasile Erdély, episcopul unit al Oradiei, cel ce trimisese în ianuarie 1850 ministrului de interne un act incriminator la adresa lui Șaguna, care ar fi făcut „apel la revenirea uniților de la unire"[93], încurajând, așadar, defecțiunile

---

[88] Referatul lui Bach și sancționarea maiestatică în *ÖstA, HHStA, Kabinettskanzlei, Vorträge 1850*, Karton 10, M.K.Z. 4900/1850, fila 213–216.

[89] Vezi în acest sens: *Antwort auf die Angriffe einiger Romanen und der Presse gegen die Einheit der Hierarchie der morgenländischen katholischen orthodoxen Kirche und die serbische Nation in den k.k. österreichischen Staaten*, Verlag von Alb A. Benedikts Buchhandlung, Wien, 1851.

[90] După decretul imperial din 21 februarie 1846 referitor la trecerile religioase și pe fondul pătrunderii ideilor liberale reveniseră la ortodoxie 28 de sate. În cursul anului 1848 reveniri masive la ortodoxie au avut loc în localitățile Vintere, Giriș, Dumbrăvița, Carașeu, Rohani, Secaci, Drăgoteni, Pocola și Feneriș. Detalii la: Marius Eppel, *La frontiera ortodoxiei românești. Vicariatul de la Oradea (1848–1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, pp. 46–52. Chestiunea trecerilor religioase din dieceza Oradiei Mari a fost discutată și în cadrul consiliului de miniștri din ianurie 1854, când s-a acceptat urgentarea procedurii de „creare a unei arhiepiscopii și a două episcopii pentru greco-catolici", deoarece această decizie era în măsură să întărească Biserica unită. Vezi: „Protocolul Consiliului de miniștri nr. 190 din 10 ianuarie 1854", în Waltraud Heindl, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung. Das Ministerium Buol-Schauenstein, Band 3, 11. Oktober 1853–19. Dezember 1854*, Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1984, pp. 89–91.

[91] De pildă, în două rapoarte secrete, expediate de comitele sașilor Franz Salmen și de către referentul comițial al districtului Sibiu, Friedrich Sachsenheim, către guvernatorul Wohlgemuth se atrăgea atenția asupra mișcărilor de trecere de la „unire" la „neunire" în zona Sibiului, asemenea treceri religioase fiind înregistrate în localitățile Mohu, Săliște, Inod, Șura Mare, Ruși, Vurpăr, Tilișca, Bărcut, Mediaș, Agârbiciu, Valea Viilor, Șona și Saschiz. Cf. Loránd L. Mádly, *Între reformă și egală îndreptățire*, pp. 213–215, 252.

[92] Keith Hitchins, *Ortodoxie și Naționalitate*, pp. 112–121.

[93] „Protocolul Consiliului de miniștri nr. 254 din 15 ianuarie 1850", în Thomas Kletečka, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

înregistrate de „Sfânta unire" în părţile bihorene în anii 1846–1850, acţiuni care necesitau, în opinia primatului Ungariei, o întărire grabnică a Bisericii greco-catolice prin înfiinţarea a două noi episcopii în Ungaria şi Transilvania[94]. În acest context, vicarul unit al Sălajului, viitorul mitropolit greco-catolic, Alexandru Şterca Şuluţiu (1794–1867), cu acceptul tacit al Curţii şi al miniştrilor Bach şi Thun, i-a şi propus lui Andrei Şaguna în vara anului 1850 îmbrăţişarea unirii cu Roma şi ridicarea sa la demnitatea de mitropolit de Alba Iulia, manevră care avea drept scop extinderea unirii religioase între toţi românii ardeleni. Despre acest episod, Şaguna va nota în memoriile sale că *„eu am ascultat până la finea logicei sale pe acest ultramontan, şi cu dispreţ i-am răspuns, că eu nu-mi vând religia mea strămoşească pentru un blid de linte etc; de altă parte am început a mă convinge că miniştrii vienezi nu cunosc problema lor, dacă se ocupă cu machinaţiuni ultramontane şi prozelitice [...] ştiind că miniştri Bach şi Thun sunt unelte oarbe ale ultramontanilor"*. Din aceleaşi memorii, precum şi din jurnalul ministrului neoabsolutist al poliţiei, Johann Kempen, reiese indubitabil faptul că orchestrarea acestei propuneri şuluţiene a avut o acreditare politică, deopotrivă guvernamentală[95] şi imperială[96].

Pericolul reprezentat de energicul episcop ortodox de la Sibiu pentru Biserica unită se poate constata în mod explicit din documentele guvernamentale ale anilor 1852–1855. De pildă, în referatul ministrului Leo Thun din 13 septembrie 1852, care prezenta situaţia celor trei scaune episcopale vacante de la Arad, Timişoara şi Vârşeţ, Andrei Şaguna era nominalizat alături de alte trei nume, între posibilii candidaţi pentru aceste episcopii[97]. În şedinţa consiliului de miniştri din 12 februarie 1853, Alexander Bach explica motivul acestei nominalizări, observând că guvernul irosise, prin recunoaşterea alegerilor făcute „de sinodul episcopilor neuniţi, desfăşurat la Carloviţ între 8–12 noiembrie 1852", ocazia optimă de a-l muta pe Andrei Şaguna într-o altă „dieceză greco-neunită". Neexploatarea în acest sens a momentului constituise, aşadar, pentru ministrul Bach, o greşeală politică majoră, deoarece se ştia că episcopul acţionează „în spirit schismatic şi întreţine separaţia dintre românii uniţi şi neuniţi", raţiuni suficiente care ar fi cerut strămutarea sa din Transilvania[98]. Bach ajunsese la această concluzie pe

[94] „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 265 din 28 ianuarie 1850", în *Ibidem*, p. 72.

[95] Arhiepiscopul şi Mitropolitul Andrei Şaguna, *Memorii din anii 1846–1871*, pp. 45–53.

[96] *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*, eingeleitet und herausgegeben von Josef Karl Mayr, Österreichischer Bundesverlag, Wien und Leipzig, 1931, p. 487.

[97] „Vortrag des k.k. Cultus und Unterrichtsministers aus 13. September 1852", în *ÖStA, HHStA, Kabinettskanzlei, Minister-Conferenz-Kanzlei Vorträge, 1852*, Karton 16, Nr. 3062/1852, fila 751–756.

[98] „Protocolul Consiliului de miniştri nr. 92 din 12 februarie 1853", în Waltraud Heindl, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung. Das Ministerium*

https://biblioteca-digitala.ro

baza scrisorilor și rapoartelor primite din Transilvania atât de la mitropolitul Șuluțiu[99], cât și de la agenții săi secreți care activau în marele principat[100].

Relațiile lui Andrei Șaguna cu Alexander Bach cad așadar sub incidența spiritului veacului, a revoluției pașoptiste și a noului absolutism, fiind caracterizate de ducerea la indeplinire a aspirațiilor național-politice și cultural-ecleziastice ale ierarhului român, respectiv de punerea în aplicare a scopurilor guvernamentale ale cabinetului imperial austriac, ambii bărbați fiind stimulați în lupta lor de idealul slujirii cât mai rodnice a instituțiilor pe care le conduceau.

ANEXE

[1]

Eure Erlaucht!

Endes gefertigter nehme mir hiemit die Freiheit, Eure Erlaucht ergebenst zu bitten: im Wege des k.k. Finanz-Ministeriums bei dem k.k. Universal-Cameral-Zahlamte in Wien die Verfügung gnadigst zu treffen, dass mein, in jährlichen 4000 florin Münze bestehender, mir aus dem Sydoxialfonde in Siebenburgen gebührender Gehalt auf ein halbes Jahr mir Derart angewieben werde, dass ich hievon die, für die vergangenen Monate verfallener Rate erheben, und den Rest nach Ablauf des halben Jahres bei derselben Kassa auf Rechnung des königlich siebenbürgischen Provincial-Commissariates, welches den Sydoxialfond verwaltet, und durch welches ich zeitweise meinen Gehalt in Siebenbürgen erhielt, erheben können, und darüber das siebenbürgische Thesaurariat gnädigst zu verständigen.

Ich finde mich zu dieser ergebensten Bitte dadurch hauptsächlich veranlasst, weil ich im allerhöchsten Dienste, theils in Ölmütz bei Seiner Majestät, theils in Wien beim hohen Ministerium beschäftigt bin, und mein fernerer Aufenthalt auch unbestimmt ist, da er durch die etwa noch längere Zeit dauerndem Wirren und Kriegsverhältnisse in Ungarn und Siebenbürgen noch sehr verlangert werden dürfte,

Ehrfurchtsvoll verharrend

Eurer Erlaucht

Wien am 28. März 1849

Ergebenster Diener, Andreas Schaguna, Romänischer Diöcesan - Bischof in Siebenbürgen.

An Seiner Erlaucht, Herrn Franz Grafen Stadion, k.k. wirklichen Geheimen Rath und Kammerer, Minister des Innern[101].

Buol-Schauenstein, Band 1, 14. April 1852 – 13. März 1853, Österreichisches Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, 1975, pp. 472–475.

[99] *Alexandru Șuluțiu către Alexander Bach*, Blaj, 9 noiembrie 1854, în Simion Retegan (coord.), *Mișcarea națională*, p. 251.

[100] *Thiemann către Alexander Bach*, Broos, 13. März 1856, în Mihail Popescu, *Documente inedite*, pp. 173–175.

[101] *ÖStA, AVA, Kultus und Unterrichtsministerium, Kultus-Präsidium 1849*, Karton 3, Z.2279/1849.

https://biblioteca-digitala.ro

[2]

Bischof Schaguna

Der sogenannte siebenbürgische (fragment ştears)

Dem Wunsche Euer Hochwurden, um Anweisung theils aus dem Sydoxialfonde bis Wien konnte dem Umstande dass der Finanzenverwaltung wie ein Einfluss auf der Sydoxialfond zustand, von Seite des k.k. Finanz-Ministeriums nur in der Art entsprechen werde, dass Ihnen derselben ein Vorschuss von Eintausend Gulden auf Rechnung des erwahnten Fondes gegen Rucksatz aus demselben legen Universal-Kameral-Zahlamte angewiesen werden ist.

Von dieser Verfügung durch welche zugleich Ihr eigener Wunsch, vor der Hand nun die von 1-sten Jänner verfallene Gehaltsrate beheben zu wollen, erfüllt ist, habe ich die Ehre Euer Hochwohlgeboren in solcher Eröffnung der Finanz Ministeriums dtto 31 v. Monat Zahl 4029 in Kenntniss zu setzen, mit den Bemerkung, dass Sie der angewiesenen Betrag gegen gestempelten Quittung jederzeit beheben können.

Wien, 4. April 1849[102].

[3]

Finanzminister.

Ich habe die Ehre Euer Excellenz des Gesuch des Bischofs Schaguna um Anweisung seines aus dem Sydoxialfond in Siebenbürgen zubehebenden Gehaltes von 4000 florin Münze bei dem Universal Zahlamte in Anschlusse zu übermitteln und dieselben zu ersuchen behufs dieser Anweisung unter der von dem Bischofe angesuchten Modalitüten des Erforderliche einleiten, und von dem Eingeleiteten des Thesaurariat in Siebenbürgen gefälligst verständigen zu wollen.

Erstellt 29.3.1849

Euer Excellenz würden mich zu danke verpflichten, wenn Sie diesfalls die möglichste Beschleunigung eintreten zu lassen hätten.

Wohlwollend[103]

[4]

Der sogenannte siebenbürgische Sydoxialfond, welcher ohne irgend einen Einfluss des Kamerale vom Provinzial-Kommissariate verwaltet wird, hat die Bestimmung, die Auslagen für die Bedürfnisse der griechisch nicht unierten romänischen Schulen und der Geistlichkeit zu bestreiten und dotiert sich aus den nach dem Neuerfuss zu leistenden Beiträgen der Glaubensgenossen. Der im Anschlusse rückfolgenden Bitte des siebenbürgisch Romänischen Bischof Schaguna, um Anweisung seines aus dem gedachten Fonde zu behebenden Gehaltes jähricher 4000 florin vom 1. Jänner des Jahres Angefangen auf ein halbes Jahr beim Universal-Cameral-Zahlamte in Wien und dem in der geehrten Zuschrift vom 29. März 1849 Zahl 2126/M.I. ausgedruckten Wunsche Euerer Excellenz glaube ich bei dem Umstande, wo der Finanzverwaltung nie ein Einfluss auf den Sydoxialfond zustand, nur dadurch entsprechen zu können, wenn ich dem gedachten Bischof dermalen

102 *Ibidem*, Ad. 2279/1849.

103 *Ibidem*, Ad. 2126/1849.

https://biblioteca-digitala.ro

einen Vorschuss auf Rechnung, des erwähnten Fondes gegen Rückersatz aus demselben beim Universal-Cameral-Zahlamte anweise, wodurch zugleich sein eigener Wunsch: vor der Hand nur die vom 1. Jänner 1849 verfallene Gehaltsrate beheben zu wollen, erfüllt ist. Ich erlasse mittels der abschrieftlichen Beilage, die nöthigen Aufträge und gebe mir nur noch die Ehre Eure Excellenz zu ersuchen, den Bischof Schaguna hievon verständigen zu wollen.

Wien, am 31 März 1849

Krauss

An Seine des Herrn Ministerr des Innern, Grafen von Stadion, Excellenz.

Ad 4029/F.M 849 ad 2279/M.I. 849

Abschrift Eines Finazministerial-Erlasses

an das kaiserlich-königliche Universal-Cameral Zahlamt,

an den kaiserlich siebenbürgische Thesaurariats-Verweser Grafen Beldi

31. März 1849

Das Universal-Cameral-Zahlamt erhalt den Auftrag, dem in Wien anwesenden romänischen Diozesan-Bischof in Siebenbürgen, Andreas Schaguna auf Rechnung seines vom 1. Jänner 1849 ausständigen, aus dem sogenannten Sydoxialfonde zu behebenden Gehaltes jährlich 4000 florin einen Vorschuss von Eintausend Gulden aus dem Cameral-Ärar gegen Ersatz aus dem vorerwähnten Fonde zu erfolgen, und denselben gehörig in Vermerkung zu halten.

Zusatz ad 2. Ich ersuche Eure Excellenz wegen Vergutung dieses Betrages in geeigneten Wege das Nöthige zu veranlassen und mir das Resultat eurerweilt anzuzeigen.

Wien am....[104].

[5]

Dem in der geehrten Zuschrift vom 19. letztes Monats Zahl 4294 ausgedrückten Wunsche Euer Hochwohlgeboren entsprechen, weise ich dem siebenbürgischen romanischen Bischof Andreas Schaguna einen weitere Vorschuss von Eintausend Gulden C.M. auf Rechnung des siebenbürgischen Sydoxialfondes gegen Rückersatz aus demselben, beim Universal-Cameral- Zahlamte an, und gebe mir die Ehre Euer Hochwohlgeboren zu ersuchen den gedachten Bischof dessen Gesuch ich anschliesse hiervon in Kenntniss zu setzen.

Zugleich beehre ich mich Euer Hochwohlgeboren um die gehallige Erwägung zu ersuchen ob nicht einstweiten sowohl dieser als auch jener zufolge meiner Zuschrift vom 31. März l. Jahres Zahl 4029 dem gedachten Bischof gleichfalls mit 1000 florin C.M. angewiesenen Vorschuss Cameral Ärar aus dem Bukowiner nichtunierten Religionsfonde, der bekan-ntlich bedeutende Überschusse besitzt, und für die Erfordernisse der nicht unierten Kirche besteht, gegen dem zu verguten wäre, dass dieser Fond einer Zeit aus dem siebenbürgischen Sydoxialfonde seinen Ersatz erhalte.

Wien, am 30. Juni 1849. Krauss mp.

An Seiner des Herrn Stellvertretenden des Minister des Innern Dr. Bach, hochwohlgeboren[105].

---

104 *Ibidem*, 4029/F.M.2279/M.I.1849.

105 *ÖStA, AVA, Kultus und Unterrichtsministerium, Kultus-Präsidium 1849*, Karton 3, Z. 4869/1849.

https://biblioteca-digitala.ro

[6]

Hochlöblicher Ministerium des Innern!

Endes gefertigter nehme mir hiemit die Freiheit, den hohes Ministerium ergebenst zu bitten: hochdasselbe wolle bei dem k.k. Universal-Cameralzahlamte in Wien die Verfügung treffen, dass mein, in jährlichen 4000 florin CMünze bestehender, mir aus dem Sydoxialfonde in Siebenbürgen gebührender, und seit 1-sten April l. Jahres aus stehender Gehalt auf die 3. Monate April, Mai und Juni, nachdem mir die Auszahlung des Gehaltes für das verflossene vierteljahr Jänner, Februar und März, laut Erlasse eines hohen Ministeriums des Innern No 2279. l. Jahres bereits bewilligt wurde, - mir abermals bei derselben k.k. Kassa auf Rechnung des königlich siebenbürgischen Provincial-Kommissariates, - welches den Sydoxialfond verwaltet, und durch welches ich zeitweise meinen Gehalt in Siebenbürgen erhielt, - zur Auszahlung angewiesen werde, und darüber das siebenbürgische Thesaurariat gnädigst zu verständigen.

Ich finde auch zu dieser ergebensten Bitte dadurch hauptsächlich veranlasst, weil ich einer theils in allerhöchsten Dienste in Wien beschäftigt bin, andererseits aber wegen der fortwahrenden Kriegsereignisse in Ungarn und Siebenbürgen, noch immer meine Heimreise nicht antretten kann.

Ehrfurchtsvoll verharrend

Euers hohen Ministerii

Wien, am 13. Juni 1849.

Ergebenster Diener Andreas Schaguna mp.

Romänischer Diocesan Bischof in Siebenbürgen.

An Ein hochlöbliches k.k. Ministerium des Innern.

Andreas Schaguna, Romänischer Diocesan Bischof in Siebenbürgen. (Wien Stadt Zimmer 419. 2 Stock am Hofe) Bittet ergebenst: um Anweisung seines Gehaltes bei dem k.k. Universal Cameral Zahlamte in Wien für das vierteljahr April, Mai, Juni des l. Jahres 1849[106].

[7]

Bischof Schaguna

Dem Wunsche Erhöhrenden mit sprechend hat der Herr Finanz Minister mit Erlass am 30 von M. Zahl 7205/M.F. Ihnen die für dies zweite vierteljähre 1849 vom 1 April bis letzten Juni l. Jahres ankommende Gehaltsrate als einen weiteren Vorschuss von eintausend Gulden CMünze auf Rechnung des siebenbürgischen Sydoxialfondes gegen Rückersatz aus denselben beim hiesigen k.k. Universal-Cameralzahlamte angewiesen.

Ich beehre mich Euer Hochwohlgeboren auf der diesfälligen Einschreiten von dieser Verfügung in Kenntniss zu setzen.

Wien, den 11. Juli 1849[107].

---

[106] *ÖStA, AVA, Kultus und Unterrichtsministerium, Kultus-Präsidium 1849*, Karton 3, Z. 4869/1849; Z. 4294/1849.

[107] *Ibidem*, Ad. 4869/1849.

https://biblioteca-digitala.ro

[8]

Auf die selben Note von 30 voriges Monats beehre ich mich Euer Hochwohlgeboren zu erwidern, dass der Bukowiner nichtunierten Religionsfond das Eigenthum der grichisch nichtunierten Kirche in der Bukowina, und ausschliesslich für Bedürfnisse derselben bestimmt ist, daher zu Vorschusse für eine fremde Kirche wenn auch gleichen Bekenntnisses nicht in Anspruch genommen werden kann, inssweges es ff. gefällig sein wolle, den für Bischof Schaguna aus der Staatsfinanzen erfolgten Vorschuss per 2000 florin eins weilen bis dieselbe den siebenbürgische Sydoxialfond entschädigt werden könne, in kommenung halten zu lassen.

Wien, den 16. Juli 1849.

Goring mp[108].

[9]

Andreas Schaguna romänisch nicht unierten Bischof in Siebenbürgen bittet um ferneren Anweisung seines Gehaltes beim k.k. Universalkameralzahlamte. Krauss mp.

Der siebenbürgische romänische nicht unierte Bischof Andreas Schaguna ist mit der anliegenden Bittschrift um weitere Anweisung seines Gehaltes beim hiesigen Universalkameralzahlamte eingereist.

Es wurde demselben mitels schatzbaren Zuschrieft von 31. März v. Jahres 4029/FM. ein Vorschuss von 1000 florin auf Rechnung des siebenbürgischen Sydoxialfondes angewiesen, welcher der für ihre aus 1. Jänner bis letzten März v. Jahres fälligen Gehaltesrate entspreche. Auf Grundlage dieser Anfügung nun verlangt Bischof Schaguna seinen für das zweite vierteljahre fälligen Gebühren von ebenfalls 1000 florin.

Von einer Verwendung im Allschassen dieser, die seine Gegenwart allhier erfordert, ist den Ministerium des Innern nichts bekannt, im Gegentheils der dürfte derselbe nach der nun balderfolgenden Reokkupierung Siebenbürgens dort zur Beschwaltigung des romanischen/walachischen Landvolkes nothwendig sein.

Ich erlaube mir daher Allerhöchst zu ersehen, den zu Schaguna auch die zweite vierteljährigen Gehaltsrate bis Ende Juni v. Jahres mit 1000 florin gegen durch den Sydoxialfond den Staatsfinanzen zu leistenden Rückersatz beim Universalcameralzahlamte anweisen zu wollen, damit es so die Mittel zur Heimreise erhalte.

Von den Verfügten erbitte ich mir unter Rückschluss des Komunikates die gefällige Mittheilung.

Wien, den 19. Juni 1849.

Goring

Pressburg 19/7, Friedenf mp.[109].

---

[108] *Ibidem*, Ad. 4869/1849.

[109] *Ibidem*, Z. 4294/1849.

https://biblioteca-digitala.ro

[10]

Hohes k.k. Ministerium!

Nachdem ich Endesgefertigter 1000 florin Münze als Vorschuss auf Conto des mir aus dem Sydoxialfonde in Siebenbürgen gebührenden Jahresgehaltes pro 4000 florin Münze auf Rechnung des erwähnten Fondes, gegen Rückersatz aus demselben, als die vom 1. April bis letzten Juni l. Jahres verfallene Gehaltsrate laut hohen Ministerial-Erlasse No 4869 l. Jahres bereits angewiesen erhalten, und vom k.k. Universal Cameral-Zahlamte auch schon erhoben habe, wofür ich dem hohen Ministerium meinen innigsten Dank hiemit abstatte, - nun aber das stete siegreiche Vorrücken der k.k. österreichischen Truppen, die Rückkehr nach Siebenbürgen bald ermöglichen durfte, und ich daher meine lange und kostspielige Rückreise noch im Verlaufe dieses Monaths, mit Gottes Hilfe, im Interesse des allerhöchsten Dienstes anzutreten wünsche: so bitte ich ergebenst, mir meinen viertjährigen Gehalt auf dieselbe Art, für die Monate July, August und September beim obbenanten k.k. Universal Cameral-Zahlamte gefaelligst anweisen zu lassen, und hierüber des k. siebenbürgische Ober-Provincial-Commisariat zu verständigen.

Hochachtungsvoll verharrend

Euers hohen Ministeriums,

Wien, am 2. August 1849, Ergebenster Diener, Andreas Schaguna mp. Bischof

An Ein hohes k.k. Ministerium des Innern

Andreas Schaguna, romänischer Diocesan Bischof in Siebenbürgen, bittet um gefällige Anweisung seiner viertjährigen Gehaltsrata für das nächste Vierteljahr, beim k.k. Universal-Cameral-Zahlamte, aus anbesagten Gründen[110].

[11]

Dem Hochwohlgeboren Exzellenz Finanzminister.

In den anliegenden Gesuche bittet Andreas Schaguna, griechisch nicht unierter Bischof in Siebenbürgen, um Anweisung seines Gehalts für die Monate Juli, August und September, bei dem hiesigen k.k. Universal-Cameral-Zahlamte als Vorschuss, auf Rechnung des siebenbürgischen Sydoxialfondes. Da Bischof Schaguna noch im Laufe dieses Monats die Rückreise nach Siebenbürgen anzustarten gedenckt, mithin des Fall eines nochmaligen Vorschusses nicht eintreten duerfte, so erlaubte ich mir Eure Excellenz mit Bezug auf die schatzbaren Zuschriften von 31. März und 30. Juni dieses Jahres Zahl 4029/FM. und 7205/F.M. um Anweihung des erbetenen Vorschusses und Mittheilung des Verfügten, bei Rückstellung der Beilage, zu ersehen, indem ich mir vorbehalte, sowohl den genannten Bischof zur ungesaumten Rückreise aufzufordern, als auch wegen ehebaldigen Rückersatzes des Gesamtvorschusses aus dem Sydoxialfond, dass entsprechende zu veranlassen.

Wien, am 5-ten August 1849[111].

---

110 *Ibidem*, Z. 6082/1849.

111 *Ibidem*, Z. 5759/1849.

https://biblioteca-digitala.ro

[12]

In Erwiderung der schatzbaren Zuschrift vom 5. August l.J.Z.5759/M.I. beehre Ich mich Euer Hochwohlgeboren unter Ruckschluss des Kommunikates in Kenntniss zu setzen, dass das Universalkameralzahlamt unter Einem den Auftrag erhalten hat, dem siebenbürgisch-romänischen Diozesanbischofe Andreas Schaguna die für die Monate Juli, August und September l. J. verlangte weitere Gehaltsrate im Betrage von 1000 florin gegen dessen Quittung Bar auszufolgen. Die ertheilte Zusicherung Euer Hochwohlgeboren in betreff des einzuleitenden Rückersatzes der von Schaguna nun mehr behobenen dreivierteljährigen Gehaltsrathen, nehme ich mit Dank zur Wissenschaft.

Wien, am 10. August 1849

An Seine des Herrn k.k. Ministers des Innere Dr. Alexander Bach, Hochwohlgeboren[112].

[13]

An Bischof Schaguna.

Laut Eröffnung des k.k. Innenministers hat der k.k. (indescifrabil) laut Zahlamt unter von 10. August l. J. Z. 8851/FM den Auftrag erhalten, EHW für die Monate Juli, August und September 1849 die verlangte Gehaltrate um Betrage von 1000 florin gegen Ihre Quittung Bar auszufolgen. Ich habe Euer Hochwohlgeboren hievon in Erledigung Ihres Einschreiben vom 2. August dieses Jahres in die Kenntniss zu setzen Mich zu der Bemerkung worden lasse, dass Ihr Gegenwart nunmehr in Siebenbürgen in (indescifrabil) Regierung erwünscht seid.

An der kaiserlichen Commissar Herr Bach. Der griechisch nicht unierte Bischof in Siebenbürgen Andreas von Schaguna hat während seiner Aufenthalt in Wien, aus dem k.k. Finanz Zahlamte dreivierteljährige Gehaltrate im Betrage von 3000 florin als Vorschuss gegen Rückersatz aus dem Sydoxialfond, empfangen.

Ich gebe mir die Ehre Euer Hochwohlgeboren zu ersichern, wegen möglichst baldigen Rückersatzes dieses Vorschusses an die siebenbürgische kasse des Geeignete gefälligst verfügen lassen zu wollen.

Wien, am 16. August 1849, Bach mp.[113]

[14]

Hochwürdigster Bischof!

Seine Majestät haben die von Euer bischöflichen Hochwürden im Vereine mit mehreren Angehörigen der romanischen Nation überreichte Petition, welche sich zum Organ der Wünsche der in der österreichischen Monarchie lebenden Rumänen machte, dem Ministerrathe zur angemessenen Erledigung übergeben.

Der Ministerrath hat nicht unterlassen, diese die wichtigsten Interessen der Romanen berührende Eingabe mit aller Aufmerksamkeit in Erwägung zu ziehen, zugleich aber dabei auch die Verhältnisse des Gesammtreiches vom Standpunkte des neuen Staatsgrundgesetzes im Auge behalten zu müssen geglaubt. Der Ministerrath, in dessen Namen ich Euer

---

112 *Ibidem*, Z. 6082/1849, Z. 8851/1849.

113 *Ibidem*, Z. 6082/1849.

https://biblioteca-digitala.ro

bischöflichen Hochwürden die vorliegende Eröffnung zu machen die Ehre habe, erachtet vor Allem darauf hinweisen zu sollen, dass seit dem Zustandekommen der gedachten Petition der darin angenommene Standpunkt durch die mitlerweile von Seiner Majestät seinen Völkern verliehene Reichsverfassung eine wesentliche Änderung erlitten hat, indem durch dieselbe der Rechtslage der innerhalb mehrerer einzelner Kronländer des Reiches lebenden Romänen ein fester Richtpunkt gegeben wurde.

Das wesentliche Anliegen, die Gleichberechtigung der romanischen Nationalität mit allen übrigen im Reiche lebenden Stämmen, ist durch die Reichsverfassung gewährleistet, die Romänen, sinddurch dieselbe zu gleicher Geltung und gleichem Rechte mit allen übrigen Nationen berufen, und es ist ihnen dadurch die gleichmässige Entwicklung ihrer Nationalität, so wie die Theilnahme an den allen Völkern des Reiches gewährten gemeinsamen freien Institutionen innerhalb der durch die Reichsverfassung bezeichneten Grenzen der einzelnen Kronländer gesichert.

Diese Institutionen, mit derer Einrichtung und organischen Entwicklung die Regierung Seiner Majestät eifrig beschäftigt ist, werden auch den Romänen eine neue Basis für die unbehinderte Entwicklung und Fortbildung ihrer Nationalität im Staats- und Gemeindeleben, in der Kirche und in der Schule eröffnen, und es wird eine hauptsächliche Aufgabe der Regierung Seiner Majestät sein, bei der Wiederbesetzung und Reorganisierung der von Romänen bewohnten Gebiethstheile, die diesfalls in der Reichsverfassung gegebenen Zusicherungen ehebaldigst zur Wahrheit zu machen, und den romanischen Volksstamm in den thatsächlichen Genuss der nationalen Gleichberechtigung zu setzen.

An den Romänen liegt es, die Massregeln der Regierung mit Vertrauen und thätigen Entgegenkommen zu unterstützen und ihr die Lösung dieser so schwierigen Aufgaben durch masshaltendes besonnenes Mitwirken zu erleichtern.

Die Männer aber, welche das Vertrauen ihrer Stammesgenossen geniessen sind vorzugsweise berufen, bei denselben der Überzeugung Eingang zu verschaffen, dass der romänische Volksstamm nur in dem einigen und festen Anschlusse an die Regierung die wahre Bürgschaft für die unverkümmerte Verwirklichung der auch ihm durch die Gerechtigkeit und die Huld Seiner Majestät des Kaisers gewährleisteten nationalen Entwicklung finden könne und werde, und die Regierung Seiner Majestät wird es diesen Männern Dank wissen, wenn sie ihren Einfluss in diesem Sinne gebrauchen und unter ihrem Volke mit dem wieder erwachten nationalen Bewusstsein auch richtige Begriffe über seinen Verband mit der Gesammtmonarchie und über seine Beziehungen zu den Mitnationen zu verbreiten bemüth sein werden.

Genehmigen Eure bischöfliche Hochwürden die Versicherung meiner vollsten Hochachtung

Bach mp.

An Seine des Herrn Bischofs der griechisch nichtunierten Kirche in Siebenbürgen Andreas Schaguna, bischöfliche Hochwürden[114].

[15]

Hochwürdigster Bischof!

In Beantwortung Ihres schätzbaren Schreibens vom heutigen Tage kann ich nur mein Bedauern ausdrücken, dass ich die drei Nummern der Hermannstädter Zeitung, welcher

[114] Nicolae Popea, *Memorialul Archiepiscopului şi Metropolitului Andreiu*, pp. 341–343.

https://biblioteca-digitala.ro

Euer bischöflichen Nochwürden die Gefälligkeit hatten, mir mitzutheilen, in der Meinung, sie seien für Euer bischöflichen Hochwürden von keinem besonderen Interesse mehr, als Beilage einer amtlichen Verhandlung benützte und versendete.

Ich kann daher Euer bischöflichen Hochwürden nur ersuchen, dieses Missverständniss nicht ungütig zu nehmen, und mir die Nummern der Blätter bekannt geben zu wollen, damit ich mir dieselben verschaffen und Euer bischöflichen Hochwürden behändigen lassen kann. Zugleich benütze ich diese Gelegenheit, um Ihnen die beruhigende Versicherung zu geben, dass in Folge der Ernennung des F.M.L. Freiherrn on Wohlgemuth zum Civil- und Militär-Gouverneur und des Bukovinaer Landeschefs Eduard Bach zum Bevollmächtigten kaiserlichen Kommissär in Siebenbürgen, Oberst Dorsner als kaiserlicher Kommissär ausser Wirksamkeit getreten ist.

Genehmigen Euer bischöflichen Hochwürden die Versicherung meiner vollkommendsten Hochachtung.

Wien, den 10. August 1849

Bach mp.[115]

[16]

An Seiner der k.k. Herrn Minister des Innern Dr. Alexander Bach hochwohlgeboren in Wien

Hermannstadt, am 10 April 1850.

Mit Bezug auf das gefällige Schreiben vom 26. v. Monats beehre ich mich, Euer Hochwohlgeboren die Relation des k.k. Landraths Karabetz über der Verlauf der, vom 24. bis 27. v. Monats hier in Hermannstadt abgehaltenen Diocesan Synode der griechisch nicht unierten Confessionsverwandten in Siebenbürgen, dann in der weiteren Beilage der, vom Diocesanbischof Andreas Schaguna vorgelegten Bericht über die dort verhandelten Gegenstande mit dem Bemerken vorzulegen, dass das abgesonderte Gutachten über die einzelnen Verhandlungspunkte und über die diesfälligen etwa sogleich zu trefenden Verfügungen demnächts folgen wird.

Im Allgemeinen hat die Versammlung sich innerhalb der vorgezeichneten Grenzen gehalten sich dabei ganz loyal bewiesen. Im Publikum hier, hat nun die plötzliche Rückkehr Abraham Iancu von Wien, und dessen mündlichen Erzählungen über die, angeblich unzweifelhaften Erfolge der Bemüchungen, der in Wien verweilenden, sogenannten romänischen Deputierten, dann die gleichzeitige Kunde über die für einzelnen Romanen und romänischen Landsturm von Seiner Majestät dem Kaiser von Russland verliehenen Orden und Medaillen, worüber die besonderen Anzeige erstattet wird, einiges Gerede veranlasst. Die bisher wahrgenommenen Stellung des Bischofes zur Regierung hat durch das Zusammenkommen der hervorragendsten Glieder der romänischen Nationalität keine wesentliche Änderung erfahren.

Zweyer von Arad als Deputierten zugereisten Erzpriestern habe ich, in Einvernehmen mit dem Herrn bevollmächtigten kaiserlichen Commisaire der Zutritt zu der fraglichen Versammlung verweigert.

---

[115] *Ibidem*, pp. 359–360.

https://biblioteca-digitala.ro

Ich fordere unter Einem den Herrn Bischof Schaguna auf jene Fälle zu bezeichnen, in welchen Glieder des griechich nicht unierten Clerus ihne zurreichenden Grund oder mit Verletzung der gesetzlichen Formen verhaftet oder abgestraft werden sind. Es werden hierüber die Erhebungen eindringlich durchgeführt, und nach Massgabe des Resultates die entsprechenden Verfügungen getroffen werden. Es ist übrigens in dieser Beziehung bereits unterm 21. Februar d. Jahres Z. 2716 die geeignete Erinnerung an sämmtliche Militär Distrikts-Kommanden erlassen worden.

Genehmigen Euer Hochwohlgeboren die Versicherung meiner vollkommensten Hochachtung.

Wohlgemuth m.p. FML[116]

[17]

Euer Excellenz!

In der Anlage beehre ich mich Euerer Excellenz eine über die Autonomie der romänisch-morgenländischen Kirche in den kaiserlich-königlichen österreichischen Kronländern von mir herausgegebene Broschüre nebst dem Anhange – zur gnädigen Kenntnissnahme und eventuellen Gebrauche ergebenst zu unterbreiten.

Ich habe die Ehre mit der ausgezeichnetesten Hochachtung zu verharren.

Euerer Excellenz,

ergebenster Diener Andreas Schaguna m.p. Bischof

Hermannstadt, den 13-ten Juli 1850

Seiner Excellenz dem Herrn k.k. Minister des Inneren Dr. Alexander Bach[117].

[18]

An Seine des Herrn griechisch nicht unierten Bischofes in Siebenbürgen Andreas Schaguna, bischöfliche Hochwürden.

Hochwürdigster Bischof!

Seine Majestät der Kaiser haben allergnädigst zu gestatten geruht, dass sämmtliche Herrn Bischöfe des griechisch nicht unierten Ritus nach Wien zur Berathung der inneren Angelegenheiten der griechisch nicht unierten Kirche einberufen werden.

Ich habe den Zeitpunkt, an welchem diese Zusammentretung abgehalten werden soll, auf den 3/15 Oktober dieses Jahres festzusetzen befunden, und lade daher Euere bischöflichen Hochwürden ein, sich an dem bezeichneten Tage nach Wien begeben und Behufs der weiteren Aufklärungen bei mir melden zu wollen.

Genehmigen Euere bischöflichen Hochwürden die Versicherung meiner vollkommensten Hochachtung, mit welcher ich die Ehre habe mich zu zeichnen.

Euerer bischöflichen Hochwürden

Wien, am 5. September 1850.

Gehorsamer Diener Bach mp[118].

---

[116] *ÖstA, AVA, Kultus-Prasidium M.I. 1850, Karton 8 (14/1849)*, No. 2263/1850.

[117] *ÖstA, AVA, Nachlass Alexander von Bach, Karton 10, Briefe: SA-SP 1849–1860*, fila 1–22.

[118] Ilarion Puşcariu, *Metropolia românilor. Colecţiunea actelor*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

[19]

Seiner Excellenz dem Herrn k.k. Minister des Innern Dr. Alexander Bach

Den Empfang des hochverehrten Einladungsschreibens Euerer Excellenz vom 5-ten September l. Jahr Zahl 4860 zu der auf den 3/15 des künftigen Monates festgesetzten Zusammentretung sämmtlicher Bischöfe des morgenländischen Glaubens aus Österreich in Wien – ergebenst bestättigend, gebe ich mir die Ehre gehorsamst zu eröffnen, dass ich nicht säumen werde an dem obbezeichneten Tage mich in Wien einzufinden, und bei Euerer Excellenz Behufs der weiteren Aufklärungen zu melden.

Ich habe die Ehre mit der ausgezeichnetesten Hochachtung zu verharren.

Euerer Excellenz ergebenster Diener[119].

[20]

Euer Excellenz!

Das plötzliche Verscheiden Seiner Durchlaucht des hochverehrtesten Herrn Ministerpräsidenten hat auch hier an den äussersten Grenzen unseres grossen Vaterlandes den schmerzvollsten Eindruck, zugleich aber auch die innige Überzeugung hervorgerufen, dass dieses betrübende Ereigniss Niemanden mehr erschüttern konnte, als jenen Mann, dessen der Verblichene ein treuer Freund, ein inniger Gesinnungsgenosse, und ein kräftiger Thatgefährte gewesen. In der schwierigsten Periode Österreichs, wo die Erhaltung des Kaiserreiches auf der früheren Macht schon für ein Wunderding galt, haben Euere Excellenz und der Verewigte – sich den Intessen unseres ritterlichen Monarchen mit aufopfernder Hingebung und Begeisterung hingebend – nicht allein unser Gesammtvaterland ungeschmälert bewaht, sondern an einem solchen Winderaufbaue der Monarchie kräftige Hand gelegt, durch welchen sie heute stärker denn je nach Aussen, und befestigter im Innern ist. Millionen Seelen von dankbaren gibt es heute, welche dieses Unternehmen segnen.

Darum beweinen wir hier den Tod des Mannes, der sich so unermessliche Verdienste um das Kaiserhaus und um das Gesammtvaterland erworben, und sich dadurch ein ewiges Denkmahl in unser aller Herzen aufgewichtet hat, mit wahrhaft aufwichtiger Trauer, indem wir hiebei den innigen Wunsch beischliessen, dass der Allmächtige seinen nächsten Gesinnungs- und Thatgenossen viele, recht viele Jahre erhalten möge im Interesse des Erlauchten Kaiserhauses, und zum frommen des eincheitlichen Kaiserreichs.

Indem ich Euere Excellenz ergebenst bitte diese Worte als den Ausdruck der Gesinnungen von Hundert Tausenden, die meiner oberhirtlichen Obsorge anvertraut sind, gnädig entgegennehmen zu wollen, gebe ich mir die Ehre ehrfurchtsvoll zu verharren.

Euerer Excellenz,

gehorsamster Diener Andreas Schaguna m.p. Bischof

Hermannstadt den 21-ten April 1852

Seiner Excellenz dem k.k. Herrn Minister des Innern etc. etc. Dr. Alexander Bach[120].

---

[119] *Ibidem*, p. 72.

[120] *ÖstA, AVA, Nachlass Alexander von Bach, Karton 10, Briefe: SA-SP 1849–1860*, fila 23–24.

https://biblioteca-digitala.ro

[21]

Wien, am 20. August 1852

Hochwürdigster Bischof!

In Beziehung auf das geschätzte Schreiben vom 25. Juli dieses Jahr Zahl 798 habe ich die Ehre Euer Exzellenz zu eröffnen, daß die milden Beiträge, welche an Geld, Kirchenbüchern und Paramenten zur Unterstützung der zu Folgen des bewaffneten Aufstandes in den Jahren 1848/1849 zerstörten Diesseitigen griechisch nicht unierten Kirchen und verarmten Einwohnern aus Rußland im Wege der Kaiserlichen Gesandtschaft anhergelangten, ihrer Bestimmung bereits zugeführt worden sind, gleichwie die betreffenden Nachweisungen über die durch den Carlovitzer griechisch nicht unierten Erzbischof Patriarchen Joseph Rajačić vorgenommenen Vertheilung, den russischen Behörden übermittelt wurden.

Das Ergebniß der späteren ähnlichen Sammlungen an Kirchenbüchern und Paramenten welches durch die Vermittlung der Sinode in Sankt Petersburg erzielt worden ist, dann die nachträglichen Gaben in baren Gelde sind dem gedachten Herrn Erzbischof zu dem Behufe überwiesen worden, nun die Vertheilung im Sinne der frommen Gaben fortzusetzen ich muß es daher dem Ermessen Eurer Exzellenz anheimstellen, ob Hochdieselben ungeachtet der Unterstützung welche den grichisch nicht unierten Kirchen in Siebenbürgen von der allerhöchsten Gnade Seiner Majestät zu Theil geworden ist, es angemessen erachten wegen Betheilung der Letzteren aus den russischen Sammlungen jene Schritte zu machen, die der angedeutenden Umständen gemäß, hiezu geeignet erscheinen.

Genehmigen Euere Exzellenz die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung, mit welcher ich zu verharren die Ehre habe.

Euer Exzellenz gehorsamster Diener,

Bach mp.

An Seiner des Hochwürdigsten Herrn griechisch nicht unierten Bischofs in Siebenbürgen Freiherrn von Schaguna Excellenz[121]

[22]

Euere Excellenz!

Hiermit erlaube ich mir die Freiheit Euerer Excellenz zur hohen Kenntniss zu bringen, dass laut soeben mir zugekommener sicherer Nachricht der Herr Patriarch-Erzbischof von Rajachich seinen Vorsatz mit einer kirchlichen Deputation zur Beglückwünschung allerhöchst Seiner Majestät und der durchlauchtigsten Kaiserbraut nach Wien zu kommen, aufgegeben, und die hier anwesenden Bischöfe angewiesen habe, sich den betreffenden Landesdeputationen anzuschliessen.

Genehmigen Euere Excellenz den Ausdruck meiner ausgezeichnetsten Hochachtung aus tiefsten Verehrung, womit ich die Ehre habe zu verharren.

Euere Excellenz,

gehorsamster Dieners Andreas Freiherr von Schaguna m.p. Bischof

Wien am 23. April 1854.

An Seine des Herrn k.k. Ministers des Innern et. etc. Dr. Alexander Bach Excellenz[122].

[121] *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului, Fondul Şaguna*, nr. 2728.

[122] *ÖstA, AVA, Nachlass Alexander von Bach, Karton 10, Briefe: SA-SP 1849–1860*, fila 25–26.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexander von Bach

https://biblioteca-digitala.ro

Andrei Șaguna, 1870

https://biblioteca-digitala.ro

Andrei Șaguna and Alexander Bach

ABSTRACT

The present study aims to present the relationship between the Romanian hierarch, Andrei Șaguna with the Austrian Minister of the Interior, Alexander von Bach, one of the most powerful politicians of the Danubian Monarchy during the neo absolutist decade, a period also known in historiography as "the Bach epoch". The research and study sources include both unpublished and published documents of institutional character, as well as the official correspondence discovered in The National Archives of Austria, in the Archive of the Orthodox Metropolitanate of Transylvania and various other press collections. The main topics regarding the contact of the two recalled men focused on issues related to the revolutionary upheavals, loss of lives and damages between 1848–1849, the conduct and agenda of the bishopric of Transylvania's Synod of March 1850, the attempts to reorganize the Orthodox Church in Austria through the Orthodox Episcopal Conference held in Vienna in the years 1850–1851 and last concerning the obstacle posed by the Romanian Orthodox hierarch, Andrei Șaguna in front of the expansion of the Roman Catholic Church in Transylvania as well as the political course of the Austrian monarchy in the new era of absolutism.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan BOLOVAN,
Mircea CHIRA,
Adrian ONOFREIU

Telciu (jud. Bistrița-Năsăud) la 1869: tabloul statistico-demografic și socio-economic al unei localități rurale din nord-estul Transilvaniei

Profesor universitar doctor,
Universitatea Babeș-Bolyai
Cluj-Napoca.
E-mail: bolovani@yahoo.com

Director, Direcția Regională de
Statistică Bistrița-Năsăud

Arhivist, Arhivele Naționale,
Serviciul Județean Bbistrița Năsăud.
E-mail: adrianonofreiu@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: demografie istorică, recensăminte, istorie locală, Transilvania

KEYWORDS: historical demography, censuses, local history, Transylvania

Introducere. Cadrul general

Atestată documentar încă din anul 1440, denumirea localității are două variante toponimice, fie pe filieră slavă, fie maghiară[1].

---

[1] Vezi considerațiile extrem de documentate expuse de Nicolae Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1928, pp. 7–42. În completare, redăm și opinia lui Nestor Șimon, care arăta, în jurul anului 1900, că „numirea, atât în graiul poporului român, cât și a celui străin e Telciu, ungurește și nemțește, Telcs și Telts; singur, în Conscripția episcopului Klein din 1733 aflăm scris Tölcs, «locus valachicus» cu 144 de familii, cu cinci preoți uniți (popa Dumitru-George-Ioan și doi Vaszilie), cu o biserică având arii de 24 gălete. În documentele vechi românești aflăm și numirea Tealciu, iar locuitorii, Telceani (1638, 1650, 1693 și 1723)", apud Nestor Șimon, *Dicționar toponimic*, volum îngrijit de Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Cluj-Napoca, Napoca-Star, 2007, p. 181; *Idem*, *Schițe monografice ale localităților din fostul Regiment II român de graniță de la Năsăud*, editori, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Claudia Septimia Sabău, Cluj-Napoca, Eikon, 2014, p. 225; în aceeași privință, oamenii locului răspundeau la 1864 că „are numai singura numire din descălecat", „de la început se numește Telciu" și „fără mai de dinainte, s-au scris după stilul german, Telts", apud Simion Retegan, *Satele năsăudene la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Accent, 2002, p. 177. În contradicție este opinia lui Vasile Tutula, care preia ca atestare documentară anul 1245, în lucrarea sa

https://biblioteca-digitala.ro

Localitatea s-a dezvoltat în cadrul mai larg al arealului geografic definit ca Valea Rodnei. Situată în partea dreaptă a cursului Someșului Mare, de-a lungul afluentului acestuia, Sălăuța[2], ea este definită de următoarele coordonate geografice: 47° 26' 30" latitudine nordică, 24° 31' 40" longitudine estică și altitudinea de 386,83 m[3]. Spre axa morfohidrografică a Someșului Mare, o vale transversală, converg cvasiperpendicular văi secundare modelate în arealul Munților Rodnei, orientate pe direcția nord-sud, între care și valea Sălăuței[4].

Arealul geografic este încadrat în regiunea inferioară, a văilor, colinelor și dealurilor, cu o climă destul de aspră și condiții naturale care au făcut ca locuitorii să fie într-un permanent proces de luptă cu natura, pentru a-și asigura mijloacele de subzistență. Temperatura medie anuală în această zonă – potrivit unor consemnări apropiate momentului recensământului din 1869 – a fost de + 6,5°, cu minima de –24° și maxima de 29°, presiunea aerului, minimă, 310, maximă, 331, cu precipitații anuale medii de 342 de litri, repartizate în 160 de zile de-a lungul anului.

Încadrat în aria geografică apropiată de catena munților, teritoriul hotarului localității se definește ca unul cu un grad scăzut de fertilitate, cu structură stâncoasă, pietroasă sau arinoasă, dar și cu multe precipitații, care spală stratul de humus de la suprafață. Acest fapt a determinat și orientarea ocupațională a populației. În principal, se cultivau doar cereale de vară.

La început – conform unui urbariu aflat în arhivele din Budapesta[5] – Telciu a constat din șapte familii, așezate pe *Valea lui Stan*. Treptat, numărul lor a crescut; în conscripția episcopului Klein, localitatea apare cu trei preoți și 144 de locuitori. Apoi, satul s-a întins din acest nucleu inițial, pe *Telcișor* și *Sălăuța*, de-a lungul a două străzi paralele cu aceste cursuri de apă, din care s-au ramificat apoi străzi laterale și ulicioare. Partea cea mai mare a localității s-a conturat pe un teren de șes, în lungime de aproape 4 km. Existau însă oameni care locuiau și la 20–30 de km depărtare de vatra satului, pe sub munți, în vecinătatea localităților Hordou, Bichigiu și Romuli[6]. Înseși

Comuna Telciu (1245–2004). Județul Bistrița-Năsăud. Repere monografice. Un sat de pe Valea Sălăuței, muza lui George Coșbuc, Cluj-Napoca, Mega, 2004, pp. 67–68, la care se raliază și Mircea Mureșianu, *Districtul Grăniceresc Năsăudean (1762–1851). Studiu de geografie istorică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 63, 83.

2 „[Î]n depărtare de 7 km. din drumul principal din Salva spre nord, pre țermurele stâng al râului, la îmbinarea a două pâraie: *Valea Telcișor* și *Valea lui Stan*", apud Nestor Șimon, *Dicționar toponimic*, p. 181.

3 Adrian Onofreiu, „Nestor Șimon – Deducțiune istorică despre înființarea fondurilor scolastice", *Studii și cercetări etnoculturale*, Bistrița, 15, 2010, p. 276; în continuare, *SCEB*.

4 Mircea Mureșianu, *Districtul Grăniceresc Năsăudean (1762–1851)*, p. 37.

5 Vezi copia-extras la Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, *Colecția Virgil Șotropa*, d. 185/1, f. 2.

6 *Ibidem*, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

vetrele localităților de pe valea Sălăuței au fost conturate tot în microbazinete depresionare sculptate în sedimentarul oligocen de la contactul dintre cristalinul Rodnei cu eruptivul Țibleșului. Deschiderile depresionare sunt mai puțin extinse, cu excepția localității Telciu, la confluența Sălăuței cu Telcișorul[7].

De altfel, „fișa" localității din conscripția anului 1750 ne prezintă foarte concret starea acesteia. Reținem că „satul este așezat printre munți, într-o vale de fertilitate medie. Produsele sale constau, mai ales, din animale și țesături de lână, pe care locuitorii le duc spre desfacere în comitatele din imediata apropiere și cu deosebire, în orașul Bistrița, aflat la o distanță de 3 mile, precum și din grinzi pentru construirea de case țărănești, pe care le vând în orașul Gherla, ei fiind nevoiți să se întrețină în acest fel împreună cu familiile lor. Nu se practică nici un alt comerț".

Condițiile fizico-geografice au impus și modul de lucru al pământului. Satul deținea două părți de hotar, se ara cu șase și uneori chiar cu opt boi la jug, iar gunoitul era impracticabil. Recoltele obținute erau sărăcăcioase, astfel, „un cubul[8] de semănătură de toamnă produce, într-un an de fertilitate medie, opt clăi, alcătuite din câte 30 de snopi, și claia, o măsură de grăunțe. Un cubul de semănătură de primăvară dă patru clăi, alcătuite din câte 30 de snopi, iar claia, două măsuri de grăunțe. Un cubul de porumb oferă, de obicei, 32 de cubuli de boabe".

În schimb, a fost mare ponderea pășunilor și a pădurilor, care se găseau din abundență. Dintre fânețe, unele produceau 220 de care de fân[9] și erau cosite în fiecare an, iar restul, la alternarea părților de hotar. Localnicii mai dețineau posesiuni și în hotarul altor localități[10], anume în Hordou, Bichigiu, Mititei, Rebra și Mocod, conscrise la pozițiile acelora[11]. Pajiștile alpine și subalpine naturale au avut o extensiune suficient de mare, pentru a genera o vie și intensă activitate pastorală, care a contribuit din plin la sedentarizarea populației și la conturarea unor habitate rurale prospere și în plină expansiune spațială. Din această triadă – pășune-pădure-păstorit – s-au născut și s-au consolidat, în perioada graniței militare, sate păstorești, între care și Telciu[12].

---

7 Mircea Mureșianu, *Districtul Grăniceresc Năsăudean (1762–1851)*, p. 39.

8 1 cubul (căblă, găleată ardeleană) = 4 măsuri = 92,55 litri.

9 1 car de fân sau de lemne = 1 stânjen cubic = 6,821 m^3.

10 La fel cum și alți locuitori aveau posesiuni în hotarul localității – apud *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750. Vol. 1 Descrierea localităților conscrise. Partea a II-a*, editori, Ladislau Gyémant, Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Florin Mureșan, București, Editura Enciclopedică, 2009; astfel, Bichigiu, doc. 1774, p. 2.175; Mocod, doc. 1.794, p. 2.198; Salva, doc. 1.804, p. 2.208.

11 *Ibidem*, doc. 1.813, p. 2.218.

12 Mircea Mureșianu, *Districtul Grăniceresc Năsăudean (1762–1851)*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

Localitatea a cunoscut același traiect al dezvoltării ca și toată zona văii Rodnei. Schimbarea majoră s-a produs odată cu includerea ei în cadrul sistemului confiniar transilvănean. Parte componentă a Regimentului II român de graniță cu reședința la Năsăud, localitatea a devenit sediul companiei a X-a. Tot datorită militarizării, ea a dobândit proprietăți extinse în munți, reprezentate în principal de fânețe și păduri[13]. Drumul care o străbate în lungul ei a devenit și el unul cu un statut aparte, jurisdicțional, care ducea „din Valea Someșului, peste Șetref, la Marmația"[14].

Evenimentele din anii revoluției de la 1848–1849 au marcat și localitatea Telciu. Alături de grănicerii care au luptat în conflictele armate, o bună parte din populația rămasă acasă a fost supusă persecuțiilor din partea insurgenților maghiari. Conform însemnărilor parohului Toader Miron din 31 decembrie 1850 „preste militari, în trecutul resbel, în foc căzuți sau spitaluri rămași, au, acasă rămași omorâți", au fost consemnate un număr de 27 de victime, fie „căzuți în bătaie", fie „în Bistrița, în spital", fie „în Țara Ungurească, în spital"[15]. Alături de victimele umane, populația a avut de suferit și alte pagube, fie prin rechiziționarea animalelor și cerealelor de către insurgenții maghiari[16].

Din fericire, revoluția nu a durat mult și consecințele evenimentelor revoluționare au trecut[17]. După epoca neoabsolutistă, care a însemnat

[13] *Bârgăul sub Pajura Imperială*, ediție de texte și tabele, studiu introductiv și note de Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Andreea Salvan, Cluj-Napoca, Eikon, 2011, nota 112, p. 131.

[14] Adrian Onofreiu, „Nestor Șimon – Deducțiune istorică", p. 274. Un alt drum trecea „de la comuna Telciu în dreapta, peste munți înalți și prin văi mărăcinoase, pe lângă apa *Telcișor*, în sus, până la muntele *Betrâna*, de aici duce, pe lângă muntele runcanilor, în Marammureș", apud Adrian Onofreiu, „Nestor Șimon – Contribuții la istoria graniței năsăudene", *SCEB*, 17, 2012, p. 269.

[15] Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Revoluția de la 1848–1849 în zona regimentului grănicerese năsăudean. Contribuții istorice și demografice*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2003, doc. 92, pp. 248–249. Într-un mod similar era validat prin jurământ, la data de 10 noiembrie 1851, de către doi grăniceri din Telciu, decesul unui camarad al lor, Gavril Ceuca din Salva, „mort, neîngropat, în Oradea, în spital, care lucru, cu sufletele noastre-l întărim", *Ibidem*, doc. 104, p. 263, sau, la 11 noiembrie în același an, al lui Maftei Mutu, „mort, neîngropat, care lucru cu sufletul și punerea Crucei înaintea numelui", *Ibidem*, doc. 105, f. 264.

[16] *Ibidem*, doc. 96, pp. 258–259.

[17] Urmările se reflectă și în consemnarea datelor statistice ale parohiei pentru anul 1849, care evidențiau că localitatea avea 179 de numerușuri, 269 de fumuri și următoarea componență a populației: familii: grănițeri, 310; jeleri, 3; țigani: statornici, 4, umblători, 7. Locuitori: a) grănițeri: bărbați, 819, femei, 839; b) jeleri: bărbați, 34, femei, 21; c) țigani: statornici: bărbați, 13, femei, 11; umblători: bărbați, 15, femei, 22; cununați: fără taxă, 6, toți, ultuiți. Botezați: feciori, 23, fete, 20; total, 43. Îngropați: bărbați, 29, femei, 24, total, 53. Eclejia bisericii, în suprafață de 21 jug. 13/2/4 stj., apud A.N.B-N., fond *Oficiul parobial greco-catolic Telciu*, reg. inv. nr. 39, f. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

inclusiv dizolvarea graniței militare transilvănene, a urmat o perioadă de renaștere a autonomiilor locale. Efectele benefice ale liberalismului s-au materializat la începutul deceniului șapte prin crearea Districtului Năsăud[18], care a cuprins același teritoriu și aceleași localități foste militarizate. Localitatea a făcut parte din cercul Năsăud și, în această structură administrativă, a fost „recenzată" în 1869.

Una dintre prioritățile guvernanților de la Budapesta după încheierea în anul 1867 a dualismului austro-ungar a fost aceea de a organiza rapid o inventariere a întregului potențial uman și material din teritoriile pe care le controlau. Pe baza Legii III din 1869, începând cu data de 3 ianuarie 1870, s-a inițiat recensământul populației, iar informațiile colectate urmau să reprezinte situația existentă la 31 decembrie 1869. Lucrările efective de conscriere trebuiau să dureze două săptămâni, dar pe alocuri lucrurile s-au tergiversat, prelucrarea primară la nivelul unităților administrative mari prelungindu-se până în anul 1871. Datele finale ale recensământului din anul 1869 au fost publicate în epocă doar pentru unitățile administrative mari (comitate, scaune, districte, orașe libere regești), iar volumul tipărit în 1871 oferă informații doar despre structura confesională și profesională a populației[19]. În ultimii ani a fost publicat la Budapesta un volum care prezintă datele recensământului din 1869, însă pe structura comitatelor existente în Ungaria după reorganizarea administrativă din 1876[20]. După acest volum, colectivul coordonat de profesorul Traian Rotariu a transpus în limba română, la nivel de localități, pe structura administrativă actuală a României, toate informațiile recensământului din 1869[21].

După emiterea legii de organizare a recensământului, în vara anului 1869, guvernul maghiar a dispus ca toate unitățile administrativ-teritoriale de pe teritoriul Ungariei să se pregătească în vederea desfășurării în bune condiții a operațiunii de înregistrare a oamenilor, locuințelor și animalelor[22]. La rândul lor, conducerile executive ale comitatelor, scaunelor și districtelor au transmis în teritoriu cerința ca la nivel local să se înceapă demersurile pregătitoare începerii recenzării. Astfel, conducerea districtului Năsăud, prin căpitanul suprem, Alexandru Bohățiel, a emis ordinul nr. 2.573/18 noiembrie 1869,

---

18 O analiză aprofundată la Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud (1861–1876)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2010.

19 Liviu Moldovan, „Conscripții și recensăminte de populație din Transilvania și importanța lor documentară (secolele XVIII–XIX)", în *Culegere de referate. Sesiunea 1969*, Direcția generală a Arhivelor statului, București, 1971, p. 171; *A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*, Pesta, 1871.

20 *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*, összeállitotta Sebök László, Budapesta, 2005.

21 Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1869. Transilvania*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.

22 *A Magyar népszámlálások elökészítése és publikációi 1869–1990*, vol. I, Budapesta, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro

prin care i se solicita concursul Vicarului Foraneu greco-catolic al Năsăudului, Grigore Moisil, în vederea conlucrării clerului subordonat acestuia cu autoritățile civile și comisiile de conscriere. O primă cerință prevăzută era aceea ca preoții să extragă din matricolele parohiale de stare civilă toate datele despre persoanele născute și căsătorite începând cu anul 1857, în funcție de numărul caselor în care locuiesc, și să le pună la dispoziția comisiilor de conscriere sau la aceea a conducerii comunelor. De asemenea, se mai preciza că „sunt a se aviza respectivii preoți ca la actul conscrierii ce se va începe cu 3 ianuarie 1870 să fie de față cu matricolele botezaților, cununaților și morților, ca în caz de lipsă, numai decât să se poată afla și cerca datele necesare și de altfel, toate deslușirile ce se vor recere”[23].

1. Condiții ale habitatului local

În decursul istoriei, populația a creat localități şi unități de habitat în funcție de o serie de factori sociali, economici, geografici sau politici, a căror importanță şi mărime au fost diferite de la țară la țară, şi de la o epocă la alta. Conform datelor recensământului din 1869, populația localității Telciu era de 2.384 de locuitori, ceea ce plasa așezarea năsăudeană în categoria localităților rurale foarte mari. La nivelul întregii Transilvanii, bunăoară, conform acestei clasificări, în anul 1880 doar 4,3% din sate erau încadrabile în tipologia satelor foarte mari[24]. În consecință, numărul de străzi și gospodării din Telciu va reflecta acest statut al satului. Teritoriul, unitatea de habitat şi populația sunt noțiuni legate organic, deoarece pentru cea din urmă teritoriul reprezintă o condiție de viață, ce îmbracă diferite semnificații: spațiu de hrană şi sursă de materii prime, suprafață de locuit şi spațiu de transport etc.

Despre organizarea şi evidența administrativă a localității Telciu, aflăm din documentele recensământului din 1869 că au fost completate aici, cu această ocazie, un număr de 460 de formulare de recensământ denumite „Cóla de recepțiune la numerarea populațiunei şî a animaleloru domestice (de casă) după statutul din 31 Decemvre 1869. Cele 460 de numere administrative au fost atribuite secvențial, de la 1 la 460, indiferent de localizarea lor pe străzi sau în câmp.

Trama stradală cuprindea următoarele 12 denumiri de străzi, care cumulează 413 numere (89,8%) din totalul numerelor administrative ale localității, după cum urmează:

- Cea mare comercială – 61 de numere
- Telcișorului cea mare – 65 de numere
- Văii lui Stan – 22 de numere
- Moldovenilor – 23 de numere

[23] A.N.B-N., fond *Emil Precup*, inv. 31, pp. 210-211.

[24] Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2000, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro

- Scuturicenilor – 22 de numere
- Telcișorului – 21 de numere
- Lui Varodi – 15 numere
- Bârni – 13 numere
- Sucenilor – 10 numere
- Olisimenilor – 7 numere
- Iugăneștilor – 5 numere

Numerele administrative pentru locuințele temporare, destinate „pentru economia de vite" erau în afara tramei stradale a localității sau în câmp.

1.1. Locuințele și structura lor

După condițiile de habitat, formularul pentru recensământul din anul 1869 oferă informații preponderent cantitative referitoare la fiecare locuință, respectiv unde este ea situată și din ce este compusă. De asemenea, este consemnat dacă locuința servește și pentru interese ocupaționale sau dacă are anexe gospodărești, acestea fiind amintite separat. Apoi este consemnată compunerea locuinței care este urmată în coala de înregistrare de consemnarea utilizării în scop ocupațional al locuinței. După cum rezultă de mai sus, sunt consemnate la această întrebare atât spațiile cu utilități în scopuri ocupaționale, cât și utilizarea locuinței ca anexe gospodărești.

În urma sistematizării și centralizării datelor din formularele de recensământ originale ale localității Telciu din județul Bistrița-Năsăud, rezultă un tablou sugestiv al habitatului rural într-o zonă montană din nordul Transilvaniei, la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

Așadar, localitatea Telciu avea la 31 decembrie 1869 460 de numere administrative, numere de casă, ale altor clădiri sau loturi goale, inclusiv locuințele temporare din câmp pentru „economia de vite", care se mai găsesc și în zilele noastre prin această localitate și în general în zona montană din Transilvania.

Din cele 460 de formulare de recensământ corespunzătoare numerelor administrative ale localității, 426, adică 91,3% din total, sunt clădiri de locuințe permanente, 31 sunt locuințe temporare, preponderent situate în câmp „pentru economia de vite". Cele trei numere administrative fără locuințe sunt o școală pentru instrucțiunea publică și o altă clădire tot pentru instrucțiunea publică, ambele clădiri fiind proprietatea comunei, precum și un loc de casă.

După tipul clădirii în care este situată locuința, majoritatea sunt „case cu parter", doar 17 fiind hrube, așa-zise locuințe de necesitate.

Pe ansamblul localității, structura medie a unei locuințe era compusă din: 1,024 chilii, 0,557 camere, 0,973 antree, 0,424 pivnițe. Așadar, o locuință medie avea o încăpere și un antreu. Abia a doua locuință avea și o altă cameră și aproximativ o pivniță.

https://biblioteca-digitala.ro

Numărul total al locuințelor înregistrate la 31 decembrie 1869 în localitatea Telciu

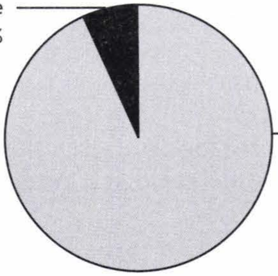

Cele mai mari locuințe din localitate aveau două chilii, două camere, două antreuri și o pivniță, în cea de la nr. 131 fiind localizate trei gospodării, iar cele mai mici locuințe sunt cele localizate în hrube, bordeie în pământ, în număr de 17.

Tipologia structurală a locuințelor era următoarea:

– locuințe cu o chilie și un antreu (casa de șezut și tinda) =	123
– locuințe cu o chilie, un antreu și o cameră (casa de șezut, tinda și casa de parade) =	175
– locuințe cu o chilie, o cameră, un antreu și o pivniță =	117
– locuințe cu două chilii, un antreu și o pivniță =	10
– locuințe cu două chilii, două camere, două antreuri și o pivniță =	4
– locuințe cu o chilie, o cămară, două antreuri și o pivniță =	2
– locuințe din hrube =	17
– alte locuințe =	14
	457

Tipologia structurală a locuințelor din localitatea Telciu la 31 decembrie 1869

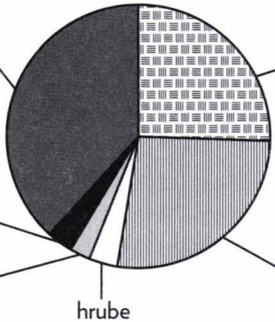

https://biblioteca-digitala.ro

1.2. Coordonate ale habitatului economico-social

Componența anexelor gospodărești, ale locuințelor și gospodăriilor populației, respectiv familiilor, reflectă specificul economiei rurale care era predominantă în zonă și în epocă.

Înzestrarea economică a gospodăriilor din Telciu se prezintă în următoarele date:

- 373 de grajduri → adăposturi pentru bovine și cabaline
- 428 de staule → adăposturi pentru ovine și caprine
- 183 de șuri → depozite pentru nutrețuri fibroase, cereale, atelaje, unelte
- 120 de șopruri → alte spații de depozitare pentru furaje
- 19 alte anexe

Așadar, aproape fiecare locuință din localitate dispune de grajd și staul ceea ce, după cum se va putea vedea în cele ce urmează, denotă ocuparea preponderentă a populației în sectorul agricol al creșterii animalelor.

Tipologia înzestrării cu anexe gospodărești a locuințelor localității Telciu era următoarea:

- câte două anexe
  - grajd și staul – 258
  - grajd și șură – 177
  - grajd și șopru – 115
- câte trei anexe
  - grajd cu șură și staul – 169
  - grajd cu staul și șopru – 112
  - grajd cu șură și șopru – 47

De asemenea, 45 de locuințe dispun de toate cele patru tipuri de anexe gospodărești – grajd, șopru, staul și șură –, iar 86 de locuințe aveau câte două grajduri, cinci locuințe câte trei grajduri și trei locuințe chiar patru grajduri.

În privința celorlalte așezăminte reprezentative pentru înzestrarea economică a localității, acestea ar fi următoarele:

- „moara de firez și făină" alăturată locuinței de la nr. 25
- „moara de ferăstrău" din hruba de la nr. 460
- „moara de firez din muntele Fiad de la nr. 338 – proprietatea lui Iohan Goldschmith din Năsăud"
- moara de făină de la nr. 400
- birtul de pe lângă locuința de la nr. 409

Celelalte ateliere meșteșugărești care se regăsesc prin deducție din analiza profilului ocupațional al populației – respectiv cojocăria, ciubotăria, fierăria ș.a. – nu sunt înregistrate ca edificii separate, aceste activități desfășurându-se în locuințele persoanelor care le practică.

https://biblioteca-digitala.ro

De asemenea, existau în localitate două obiective de interes public, și anume școala pentru instrucțiunea publică, situată pe strada cea mare comercială la nr. 6, compusă din două chilii, două camere, două antreuri și o pivniță, și o altă clădire „pentru instrucțiunea publică proprietatea comunei", la nr. 47, compusă din două chilii, un antreu și o pivniță.

2. Numărul și structura gospodăriilor

Numărul gospodăriilor populației este reprezentat de familiile sau nucleele familiale înregistrate în „cola de recepțiune".

În general, în fiecare locuință permanentă a fost înregistrată cel puțin o familie/gospodărie. Pe formularul de recensământ nu se regăsește noțiunea de familie/gospodărie, acest lucru rezultând din „numărulu curente alu locuintiei" de pe coloana 1 a paginii a doua a formularului, unde la alt număr curent se înscrie o persoană posesoare sau de sine stătătoare. Acesta este echivalentul capului gospodăriei numerotat cu 1 în coloana a doua a formularului, numerotarea continuând în această coloană cu celelalte persoane din familia/gospodăria de sine stătătoare.

Corespunzător celor 427 de locuințe permanente, au fost înregistrate la recensământul din 1869 în Telciu un număr de 481 de familii/gospodarii, aceasta însemnând că la 100 de locuințe reveneau 112,65 de familii/gospodării. Așadar, existau destul de multe locuințe cu mai mult de o gospodărie.

Locuințele cu o gospodărie erau în număr de 369, apoi 47 de locuințe aveau câte două gospodării, existând și șase locuințe cu trei gospodării fiecare.

Structura gospodăriilor după numărul lor într-o locuință

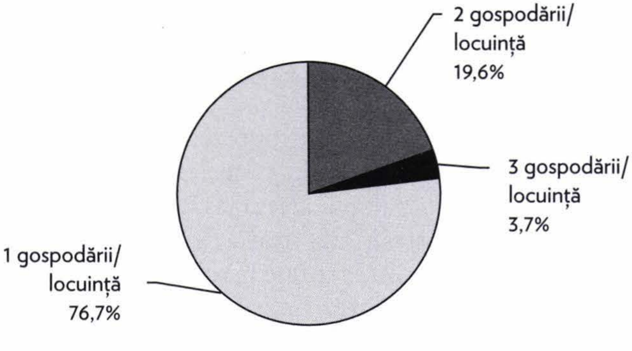

În privința persoanelor din gospodării, se poate spune că acestea erau relativ numeroase, revenind pe ansamblul localității peste 4,8 persoane în medie pe o gospodărie. Cele mai numeroase gospodării aveau câte 12 persoane. Existau atunci în Telciu doar două gospodării unipersonale.

https://biblioteca-digitala.ro

Structura gospodăriilor după numărul persoanelor

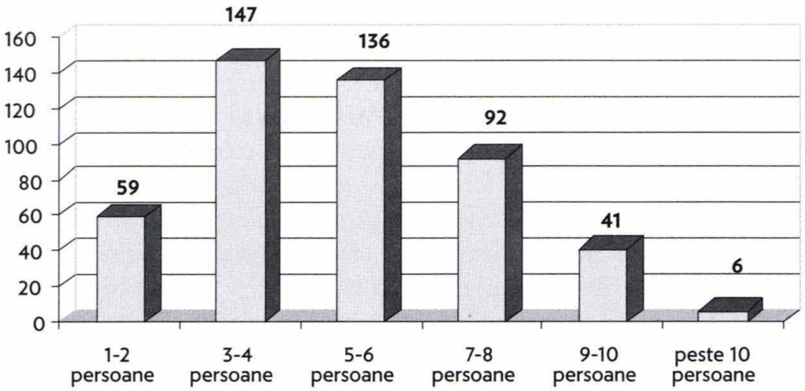

3. Numărul și structura populației

Modul de consemnare a persoanelor cu ocazia recensământului din 1869 a fost foarte clar explicitat pe formularul de recensământ, care conținea și precizările metodologice. Astfel, după nume și prenume trebuia specificat rangul persoanei înregistrate. În continuare, formularul solicita date despre următoarele caracteristici ale persoanelor:

- „genulu"
- „anul nasterii"
- „religiune"
- „starea familiaria"
- „chiamarea seu (adecă functiunea, profesiunea...)"
- „relatiunea de ocupare (de muncă sau servitiu)"
- „locul nașterii"
- „competinția din locu seu strainu'"
- „presenti'a lui / absentia lui"
- „anotațiune" „Aici se însemna daca respectivlu e orbu, seu surdu-mutu, smintitu de minte, hebeneu, daca se tiene respectivlu de armata regulată, de militia..."

Caracteristicile demografice de mai sus erau foarte cuprinzătoare pentru o caracterizare modernă a populației la nivel statal sau local privind potențialul demografic, structura familială, activitățile și ocuparea forței de muncă, mobilitatea populației etc.

Centralizatorul datelor despre persoane și caracteristicile acestora este redat în Tabelul 7.1.2, datele urmând a fi prezentate și analizate în cele ce urmează.

https://biblioteca-digitala.ro

3.1. Populația totală, pe sexe și vârste

Conform datelor recensământului la 31 decembrie 1869, populația localității Telciu, constituită din „persoanele locuitoare" recenzate era de 2.384 de persoane, din care 1.238 erau bărbați și 1.146 femei. Populația „localnică", adică stabilă, totală era de 2.327 de persoane, din care 1.197 erau bărbați și 1.130 erau femei. Structura pe sexe a populației relevă că 51,82% erau de sex masculin și 48,18% de sex feminin. Așadar, raportul de masculinitate era de 105,93 de bărbați la 100 de femei, raport influențat de specificul militar local. Oricum, după campaniile militare recente la care participaseră și foștii grăniceri din zona Năsăudului, deveniți după 1851 soldați în regimentele k.u.k. și care au plătit un greu tribut de sânge în bătăliile purtate de armata austriacă împotriva italienilor (cel puțin la Custozza, în 1866[25]), acest raport care evidențiază superioritatea procentuală a bărbaților este unul explicabil, și poate fi constatat la mai multe comunități unde de fiecare dată după un război în satele care au avut de suferit s-au născut mai mulți băieți decât fete, tocmai pentru a echilibra raportul între sexe.

Populația pe vârste este redată în tabelul următor:

Populația pe vârste a localității Telciu la 31 decembrie 1869 (determinată după anul nașterii)

Vârsta (Anul nașterii)	Total – 2327	Masculin – 1197	Feminin – 1130
0 (1869)	84	51	33
1 (1868)	86	40	46
2 (1867)	68	41	27
3 (1866)	64	30	34
4 (1865)	67	46	21
5 (1864)	46	28	18
6 (1863)	47	25	22
7 (1862)	67	26	41
8 (1861)	54	21	33
9 (1860)	57	21	36
10 (1859)	50	22	28
11 (1858)	53	26	27
12 (1857)	50	23	27
13 (1856)	33	20	13
14 (1855)	41	16	25
15 (1854)	43	21	22
16 (1853)	36	20	16
17 (1852)	43	22	21
18 (1851)	44	27	17
19 (1850)	32	16	16

[25] A se vedea Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*, București, Editura Enciclopedică, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro

Vârsta (Anul naşterii)	Total – 2327	Masculin – 1197	Feminin – 1130
20 (1849)	29	12	17
21 (1848)	33	20	13
22 (1847)	41	20	21
23 (1846)	31	10	21
24 (1845)	29	18	11
25 (1844)	33	13	20
26 (1843)	46	22	24
27 (1842)	34	14	20
28 (1841)	36	24	12
29 (1840)	56	26	30
30 (1839)	39	20	19
31 (1838)	31	15	16
32 (1837)	29	14	15
33 (1836)	44	16	28
34 (1835)	30	19	11
35 (1834)	38	19	19
36 (1833)	32	20	12
37 (1832)	23	9	14
38 (1831)	17	11	6
39 (1830)	33	20	13
40 (1829)	39	16	23
41 (1828)	20	12	8
42 (1827)	23	9	14
43 (1826)	24	12	12
44 (1825)	26	14	12
45 (1824)	45	17	28
46 (1823)	27	16	11
47 (1822)	23	14	9
48 (1821)	18	12	6
49 (1820)	59	28	31
50 (1819)	11	8	3
51 (1818)	6	4	2
52 (1817)	12	7	5
53 (1816)	17	9	8
54 (1815)	14	5	9
55 (1814)	13	7	6
56 (1813)	17	10	7
57 (1812)	10	7	3
58 (1811)	8	6	2
59 (1810)	21	16	5
60 (1809)	20	9	11
61 (1808)	7	4	3
62 (1807)	14	8	6
63 (1806)	11	7	4
64 (1805)	10	6	4
65 (1804)	8	6	2
66 (1803)	5	3	2
67 (1802)	6	3	3

https://biblioteca-digitala.ro

Vârsta (Anul naşterii)	Total – 2327	Masculin – 1197	Feminin – 1130
68 (1801)	4	2	2
69 (1800)	25	12	13
70 (1799)	7	5	2
71 (1798)	3	2	1
72 (1797)	5	3	2
73 (1796)	6	5	1
74 (1795)	1	0	1
75 (1794)	3	2	1
76 (1793)	1	1	0
77 (1792)	0	0	0
78 (1791)	2	2	0
79 (1790)	1	0	1
80 (1789)	2	2	0
81 (1788)	1	1	0
82 (1787)	1	1	0
83 (1786)	1	0	1
84 (1785)	0	0	0
85 (1784)	0	0	0
86 (1783)	0	0	0
87 (1782)	0	0	0
88 (1781)	1	0	1

Evoluția populației localității Telciu

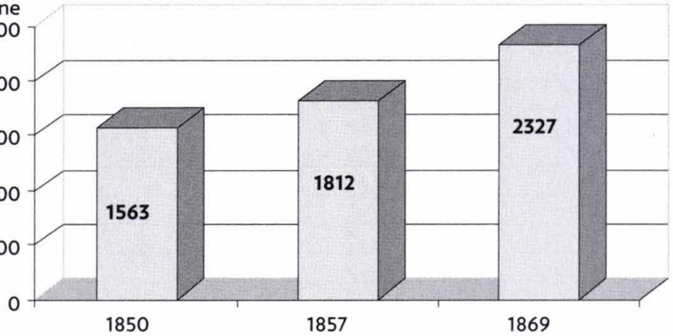

Populația localității Telciu a crescut între 1850 și 1869 cu 764 de persoane, deci cu 48,9% în două decenii. Ritmul mediu anual de creștere demografică între 1850 și 1869 a fost de 2,1%.

Din analiza populației pe vârste rezultă că localitatea Telciu avea o populație tânără cu vârsta medie de circa 25 ani. Piramida vârstelor indică unele decalaje pe unele vârste sau grupe de vârstă între cele două sexe: de exemplu, la grupa de vârstă 0–5 ani erau 208 persoane masculine la 161 feminine, iar la grupa de vârstă 40–45 de ani, 52 de bărbați la 69 de femei. Această din urmă diferență este rezultatul pierderilor de vieți omenești masculine din timpul revoluției de la 1848–1849.

https://biblioteca-digitala.ro

Populația localității Telciu la 1869
– piramida vârstelor –

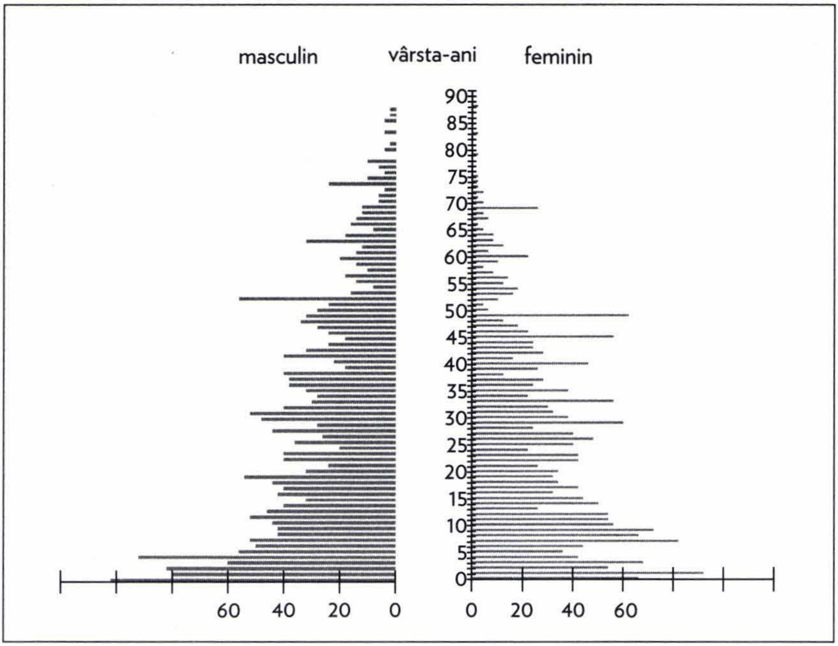

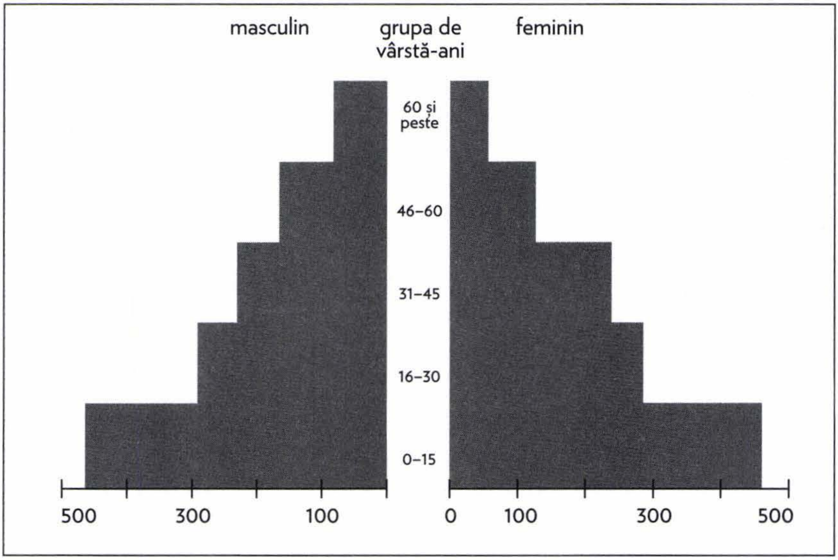

https://biblioteca-digitala.ro

În ansamblu, din punct de vedere al profilului demografic, piramida vârstelor indică un echilibru între vârste, cu generații tinere semnificative ca număr, bază solidă pentru dezvoltările viitoare.

3.2. Populația după starea civilă și aspecte de moralitate

Statistica populației după starea civilă conform caracteristicii „starea familiaria" a persoanei relevă următoarele situații:

- necăsătorită – „neinsurata, nemaritata"
- căsătorită – „casatorita"
- văduvă sau despărțită – „vedua sau despartita"

Din tabelul centralizator al datelor personale, rezultă că majoritatea populației localității aveau statutul de necăsătorit, acest lucru datorându-se generațiilor de copii relativ semnificative ca număr. Astfel, 1.275 de persoane erau necăsătorite, 947 erau căsătorite și 105 văduve sau despărțite.

Structura populației după starea civilă

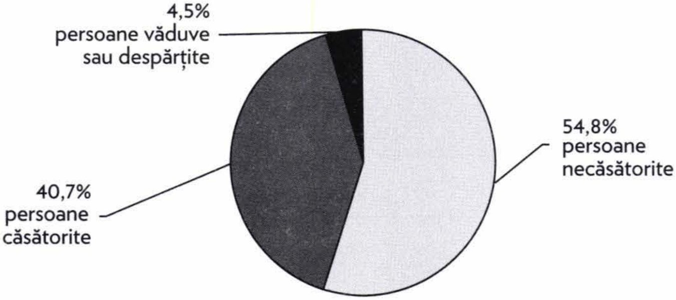

Au fost consemnate cu ocazia recensământului și câteva aspecte despre „moralitatea" societății acelor vremuri. Este vorba de copiii nelegitimi denumiți „nelegiuiți" și, respectiv, „junele cazute", adică fetele care au născut fără a fi căsătorite. Una din cauzele existenței acestor cazuri poate fi specificul militar al localității, aparținătoare de zona grănicerească.

S-au consemnat la recensământul din 1869 în Telciu un număr de 16 „june căzute" şi 26 de copii „nelegiuiți". Desigur, aceste cifre reprezintă oarecum un instantaneu al momentui, ar fi interesant de cercetat registrele parohiale ale satului pentru a vedea cum a evoluat fenomenul în deceniile următoare.

3.3. Structura confesională și etnică

Cunoașterea structurii etno-confesionale a unei țări reprezintă o importantă problemă, nu numai din punct de vedere strict demografic, ci mai ales din perspectiva elaborării unei politici economice, sociale sau culturale care să corespundă intereselor statului respectiv. Structura după religia declarată relevă faptul că majoritatea covârșitoare a populației localității Telciu era

https://biblioteca-digitala.ro

de religie greco-catolică. Din totalul populației, 2.277 de persoane erau greco-catolice, opt erau de religie romano-catolică, și mai erau consemnați un evanghelic și 39 de practicanți ai religiei iudaice. Cele 39 de persoane de religie iudaică erau de etnie evrei.

În privința religiei greco-orientale sau ortodoxe, existau în localitate doar trei persoane înregistrate cu această confesiune, una născută la Iași (recenzată la nr. de casă 4), o alta născută la Coșna (recenzată la nr. de casă 253) și alta, la nr. 434, născută în Polonia Rusă. Aceste trei persoane de religie ortodoxă nu apar în datele centralizate publicate.

Populația localității Telciu la 31 decembrie 1869, după religie

	Total	Din care de religie:				
		Greco-catolică	Iudaică	Romano-catolică	Greco-orientală (ortodoxă)	Evanghelică Luterană
Populația înregistrată	**2.384**	2.331	41	9	3	2
Populația localnică	**2.327**	2.276	39	8	2	1
În % din populația localnică	**100,0**	97,81	1,68	0,34	0,13	0,04

Așadar, aproape 98% din populație fiind greco-catolică, se poate deduce că aceasta era de etnie română. Acest fapt rezultă și din analiza numelor și prenumelor consemnate cu ocazia recensământului, acestea fiind tipic românești.

După unele surse[26], la conscripția din 1870 se aflau în comunitate 104 țigani, patru unguri și secui, doi sași și 39 de evrei. Coroborând aceste date cu structura populației după religie, rezultă următoarea structură etnică a populației:

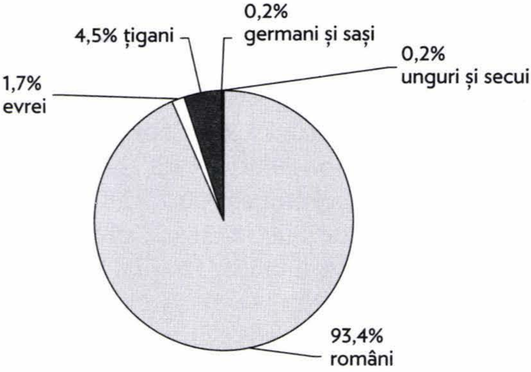

26 Simion Retegan, *Satele năsăudene la mijlocul secolului al XIX-lea*, pp. 176–179.

https://biblioteca-digitala.ro

3.4. Populația activă – profilul ocupațional

Tabloul statistic al activității economice și ocupațiile populației unei localități rurale după mijlocul secolului al XIX-lea poate fi relativ ușor profilat într-o manieră aproape exhaustivă după datele disponibile în urma Recensământului din 1869.

Conform metodologiei recensământului, activitatea economică a persoanei era definită ca fiind „chemarea sa", „chiamarea seu..." „adecă functiunea, profesiunea séu industria...". Erau considerate persoane active acelea care aveau vârsta de peste 14 ani. „Dacă femeia sau persoana trecută de 14 ani are profesiune separată şî aceea se se însemne; dacă cineva n'are nici o maiestria anumita se se pună dacă acela din banii sei traieasce seu din elemosina (cersîtu); numai la individi de la 14 ani în josu pote se remană aceasta rubrica neîmplută, dacă nu vor fi aplicati la economia, în fabrici sau la maestria"!

Referitor la „relatiunea de ocupare" sau „relatiunea de munca seu servitiu", precizarea metodologică înscrisă pe formular indică următoarele: „respectivulu lucra la ocupatiunea desemnată de sine statatoriu, ca intrepriendatoriu, seu numai ca ajutatoriu ora ca proprietariu, arendatoriu lucra la economia, în fabrica, pre langa simbria anuale sau lunaria seu (...) calfa seu invetiacelu la vre-o maiestria...".

Fiind vorba de populația activă, estimarea acesteia trebuia realizată în funcție de coordonatele metodologice existente. În această privință, formularul de recensământ precizează clar doar limita inferioară a vârstei active ca fiind aceea de 14 ani. În aceste condiții, populația activă a localității Telciu ar fi de 1.499 de persoane, rezultând o rată de activitate de 64,4%. Dacă presupunem ad hoc și o limită superioară pentru vârsta activă, de exemplu 60 de ani, atunci rata de activitate s-ar diminua la 58,3%.

Rata de activitate este influențată de existența unui contingent masiv de copii până la 14 ani, aceștia reprezentând 35,6% din totalul populației localității. Gradul de dependență este relativ ridicat din cauza acestui specific structural al vârstelor. Așadar, gradul de dependență al populației tinere și vârstnice (60 de ani și peste) ar fi de circa 71,6%, al populației vârstnice de 10,5%, iar al populației tinere de 61,1%.

Fiind vorba de o localitate rurală, este evident că activitatea economică preponderentă în ocuparea populației este agricultura. Numărul total al persoanelor ocupate în agricultură era de 1.238 de persoane, din care 410 aveau statutul de posesori „de sine stătători", proprietari, iar 828 lucrau în agricultură ca ajutor, respectiv lucrător familial pe lângă aceste persoane.

În cadrul celorlalte activități, se remarcă un grup de peste 100 de persoane (6,7% din persoanele active cu statut de servitori în familii sau lucrători de zi). Dacă și aceste persoane se asimilează celor din agricultură, ponderea acestei activități crește la peste 86%.

https://biblioteca-digitala.ro

Structura populației active

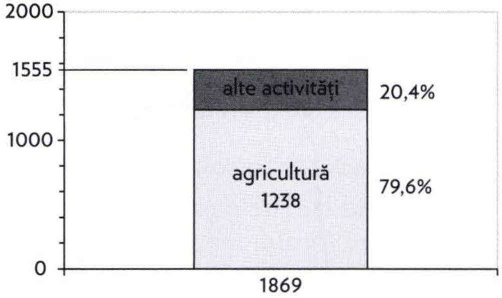

Așadar, populația locală era masiv ocupată în agricultură, la fel ca în cazul majorității așezărilor din Transilvania vremii. Interesante sunt celelalte ocupații din localitate. Existau câteva persoane ocupate în activități intelectuale, acestea fiind următoarele: cancelist, cancelist – trei persoane, paroh – o persoană, învățător, învățător trivial, învățător comună – patru persoane, notar comună – o persoană, jude comunal – o persoană și perceptor – o persoană. Totalul lor reprezenta doar 0,5% din populația localității și acoperea nevoile de funcționare cotidiană a comunității, respectiv activitățile din învățământ, religie, administrație și justiție.

O categorie aparte o constituie personalul militar, activ sau inactiv. Soldați activi mai erau la acea vreme în Telciu doar 13 persoane, iar soldați licențiați în rezervă 54. Relativ masiv – 249 de persoane – era numărul celor care au „servit" în armată ca „ostasiu veteranu".

Ocupațiile consacrate meșteșugarilor necesare unei comunități locale consemnate la recensământul din 1869 în Telciu erau următoarele: cizmar, cojocar, geamgiu, fierar, morar, lingurar etc. – 40 de persoane (aproape 15% din persoanele ocupate în activități neagricole)

Există consemnate și persoane cu alte ocupații, ca de exemplu:

- speculant = comerciant (cinci persoane, de etnie evrei)
- arendaș – o persoană (de etnie evreu).

Cerșetoria era considerată ocupație, în Telciu existând, pe atunci, opt persoane încadrate în acest fel, cu unele mențiuni, ca de exemplu țigan cerșetor sau neputincios. Exotică este consemnarea la o persoană a ocupației de „călător" care „petrece de sine".

3.5. Mobilitatea populației

Referitor la mobilitatea populației chestionarul de recensământ solicita înscrierea locului nașterii ca țară, comitat/scaun/district, cetate și comună, precizarea calității de localnic, și, respectiv, aceea de străin. Majoritatea persoanelor reprezentând populația localității erau localnici, străinii reprezentând doar circa 2,4% din totalul populației înregistrate.

Și din punct de vedere al locului nașterii, peste 90% din populația localității era născută în Telciu. Doar 215 persoane au consemnat alt loc de naștere. Unele dintre acestea au venit în comunitatea din Telciu în urma căsătoriei, altele prin natura ocupațională sau responsabilitățile administrative sau

https://biblioteca-digitala.ro

militare. Dintre acestea, multe sunt născute în Ungaria, Comitatul Sighet, în localități maramureșene ca Săliște, Dragomirești, Săcel, Borșa, Vișeu, Piatra Moisei, Leordina sau în localități limitrofe ori apropiate – Bichigiu, Hordou, Romuli, Salva, Mititei, Zagra etc. Existau și persoane născute în alte părți ale monarhiei sau chiar în alte regiuni ale vremii: Galiția, Bucovina, Rusia.

3.6. Gradul de instruire

Revenind la datele recenzate, constatăm că despre gradul de instruire a populației localnice („dintre cei din locu") formularul de recensământ solicita răspunsul la întrebarea „daca sci" adică dacă știe:

- „a ceti"
- „a scrie și a ceti"

Știința de carte în 1869 reprezenta doar cititul și scrisul, iar concluzia oferită de rezultatul recensământului este că doar 384 de persoane știau scrie și citi, existând și 104 persoane care știau doar să citească. Restul erau persoane neștiutoare de carte. Din totalul persoanelor de 10 ani și peste această vârstă, doar 29% știau scrie sau citi.

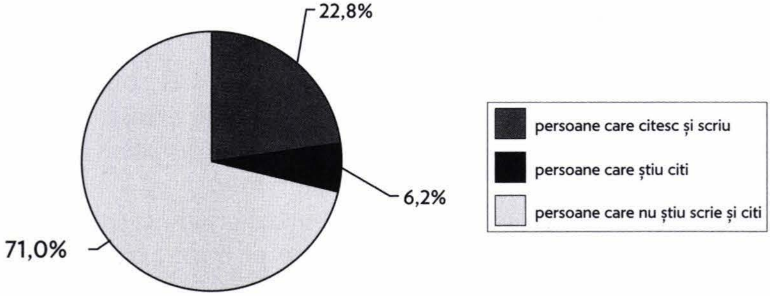

Am aflat anterior că în localitate funcționau patru învățători. Referitor la numărul și structura „populației școlare", interesante sunt următoarele informații colectate din alte surse:

Numărul pruncilor și al studenților

Numele comunelor	Numele pruncilor și studenților							
	Îndatorați a umbla la școală		Câți umblă în școala comunală		Câți umblă la școala trivială	Câți umblă la școala principală din Năsăud	Câți umblă la școala de fetițe	Câți umblă în gimnaziu sau în alte institute de învățământ
	Bărbați	Muieri	Bărbați	Muieri				
Telciu	113	128	51	67	37	2	2	7

Adrian Onofreiu, „Informațiile statistice – importantă bază de date pentru perioada Districtului Năsăud", *Arhiva Someșană*, Năsăud, seria III, nr. XIII, 2014, pp. 11–43.

https://biblioteca-digitala.ro

Școala rurală a vremii era ca practică legată de agricultură, motiv pentru care pot fi găsite informații în acest sens cum ar fi cele de mai jos:

În grădina școlii se află

Meri		Peri		Pomi	Fragari	Alte feluri
Altoiți	Nealtoiți	Altoiți	Nealtoiți			
310	2030	73	650	400	–	–

Ibidem.

3.7. Caracteristici ale stării de sănătate

Referitor la starea de sănătate, în coloana 14 a formularului de recensământ, denumită „Anotațiune", se solicita a se menționa „dacă respectivulu e orbu sau surdu-mutu, smintitu de minte, hebeucu". În baza consemnărilor înregistrate în formularele de recensământ, rezultă că 201 persoane, adică 8,6% din total, aveau asemenea mențiuni referitoare la integritatea fizică sau sănătatea fizică și mentală.

Iată mai jos situația sintetizată a acestui aspect:

Numărul și structura persoanelor cu dizabilități după tipul acestora

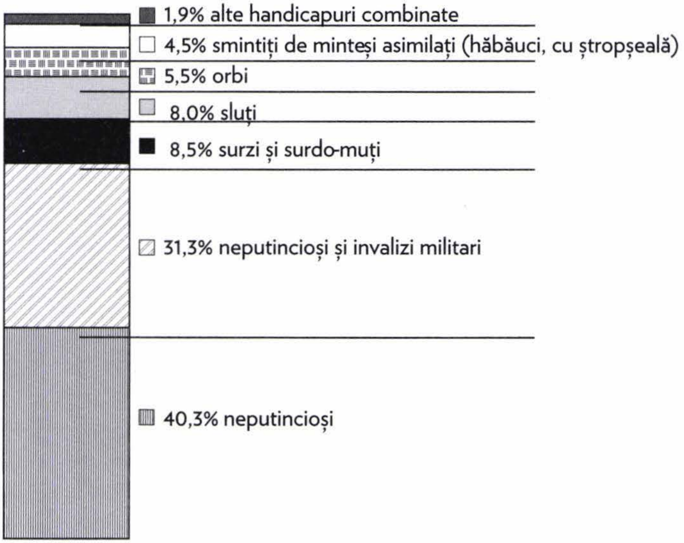

4. Animalele aflate în proprietate

Analiza numărului și structurii anexelor gospodărești sugerează existența unui număr mare de animale domestice în gospodăriile telcenilor care aveau ca ocupație principală agricultura și, după cum se va vedea în continuare, în cadrul acesteia, creșterea animalelor.

https://biblioteca-digitala.ro

Conform datelor recensământului de la 1869, situația efectivelor de animale existente era următoarea:

- cabaline – 233, din care:
  - un armăsar
  - 134 de iepe
  - 79 de mânji
  - 19 cai
- bovine – 1.156, din care:
  - 467 de vaci
  - 423 de boi
  - 266 de viței
- ovine și caprine – 4.699, din care:
  - 3.660 de oi
  - 1.039 de capre
- porcine – 372
- stupi de albine – 135

Așadar, efectivele de animale erau numeroase, provenind din mai toate speciile necesare pentru o comunitate rurală. Tipologia gospodăriilor (familiilor) deținătoare de animale domestice este următoarea:

- gospodării cu bovine (boi, viței, vaci) – 326
- gospodării cu vaci – 297
- gospodării cu cabaline (iepe, cai, mânji) – 127
- gospodării cu ovine și caprine – 192
- gospodării cu porcine – 201
- gospodării cu stupi de albine – 33

Structura gospodăriilor care dețin animale domestice

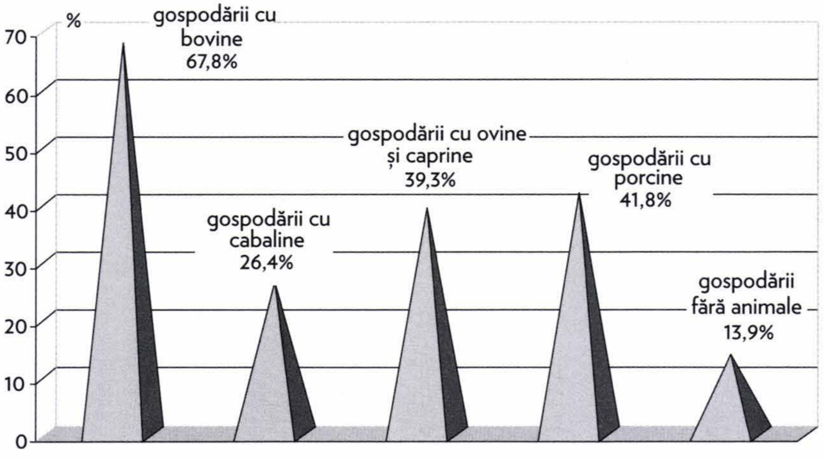

https://biblioteca-digitala.ro

De remarcat că doar 67 din gospodăriile localității nu dețineau animale. Numărul mediu de animale domestice ce reveneau pe o gospodărie deținătoare era următorul:

- 3,55 capete de bovine
- 1,83 capete de cabaline
- 24,47 capete de ovine
- 1,85 capete de porcine
- 4,09 stupi albine

5. Potențialul economiei locale. Concluzii

Ca oriunde în „granița năsăudeană", și la Telciu sursa principală a existenței a fost și în această perioadă pământul. Provenită în această zonă din condiția de oameni liberi a locuitorilor, proprietatea asupra pământului a fost validată în timpul existenței confiniului militar și recuperată în anii regimului liberal.

Merită subliniată ponderea mare a suprafețelor împădurite din hotarul localității, care asigurau în primul rând lemnele necesare pentru foc, dar și pentru alte activități economice, în principal pentru construcții. Importante erau și proprietățile aflate în munții recunoscuți în proprietate, situați în afara hotarului. Localității i-au fost recunoscuți cu acest statut trei munți de pășunat. Se conturează faptul că principalele surse de trai ale locuitorilor au fost reprezentate de creșterea animalelor și exploatarea bogatelor resurse forestiere.

Prima activitate, practicată atât în hotarul apropiat al localității, cât și în pășunile montane, a determinat conturarea habitatului și, mai ales, a înzestrării locuințelor. De aceea, nu surprinde numărul mare al anexelor gospodărești, ca loc de adăpost pentru animale, pe timpul stabulației, cât și a celor utilizate frecvent la muncile agricole sau pentru transportul produselor rezultate din exploatările forestiere.

A doua, cea a exploatărilor forestiere, a dus la profesionalizarea unor categorii ocupaționale[27], cât și la valorificarea superioară – atât cât tehnologia timpului îngăduia – a lemnului, fie prin utilizarea în scopuri casnice (încălzit sau construcție), fie prin comercializare și obținerea unor importante surse complementare de venituri.

---

[27] În anul 1871, Luca Pupeză motiva solicitarea unui ajutor financiar pentru fiul său, ca să învețe meseria de mesar/măcelar „fiind eu subscrisul, cu o familie foarte numeroasă împovărat, la un timp unde acum domnește cea mai mare scumpete, ba încă, tocmai de față, suntem toți locuitorii din Telciu pentru anul viitor despuiați de speranța unui venit bun din fructele noastre prin baterea unei ghieți în partea cea mai bună a țarinei noastre", apoi, el susținea un fiu la cursul pedagogic de 2 ani „cu speze însemnate, din a mea puțină avere, fără a sărăci de tot", cu scopul final „de a crește ai mei acești doi prunci *civi buni*" (s.n.); apud A.N.B-N., fond *Administrația fondurilor grănicerești*, d. 1.142, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele, gospodăriile și anexele gospodărești din Telciu la 1869

Nr. casă	Gospodării	Locuința este în casă cu parter și cuprinde					Hrube	Anexe gospodărești						Observații
		Chilie	Camere	Antreu	pivniță	alte componente		grajd	șopru	staul	șură	pivniță	alte anexe	
Total	481	461	251	438	191	3	17	373	120	428	183	3	19	

Centralizator

40 – numere de casă nelocuite	426 – case cu locuințe permanente
369 – locuințe cu o gospodărie	4 – locuințe neocupate
47 – locuințe cu două gospodării	31 – locuințe temporare
6 – locuințe cu trei gospodării	17 – locuințe de necesitate (hrube)

Persoanele din Telciu la 1869 înregistrate în gospodării

Număr curent	Persoane locuitoare			Religia				Stare civilă			Profesia		Știința de carte		Localnic		Prezența		Sănătate-dizabilități					Moralitatea	
	Total	masculin	feminin	greco-catolică	greco-ortodoxă	mozaică	altă religie	Căsătorit	necăsătorit	vaduv	agricultor	altă profesie	citește scrie	citește	localnic	străin	prezent	absent	surdomuți	orbi	sluți	smintiți	altele	jună cazută	nelegiuiți
Total	2384	1238	1146	2331	3	41	9	949	1286	106	1238	317	384	104	2327	57	2346	38	22	11	16	5	148	16	27

Efectivele de animale aflate în proprietate

Număr casă	Iepe	Cai	Boi	Vaci	Viței	Oi	Capre	Porci	Mânji	Stupi
Total	134	19	423	467	266	3660	1039	372	79	135

https://biblioteca-digitala.ro

Ambele întăresc tabloul unei structuri economice tradiționale, dispuse la înnoiri, dar tributară cutumelor din trecut. Tendințele novatoare determinate de suflul nou legislativ de după revoluție au fost asumate și de telceni, care au încercat să le transforme în realități proprii, care să determine traiectul evoluției ulterioare[28].

Telciu (Bistrita-Nasaud) in 1869: Statistical, Demographic and Socio-Economic Picture of a Rural Area in Northeast Transylvania

ABSTRACT

The author introduces in the scientific circuit unpublished documents regarding the ownership land registration in Transylvania acording to the patent provision of March 4, 1850 for the former Border Regiment II from Năsăud.

The documents, written in tables, describe the individual property structure acroding to the categories of usage: inside the inhabited/residential area, being always mentioned the place of the houses and gardens, and then outside the inhabited/residential area with meadows, pastures and forests as well as their value assessment in money.

The documents are supplemented by the diary testimony of an actor who took part in the registration operations.

[28] Mulțumim pe această cale d-lui cercetător III dr. Iosif Marin Balog de la Institutul de Istorie „George Barițiu" Cluj-Napoca pentru definirea unor categorii de impozite și unități de măsură. Pentru mai multe detalii se pot consulta și Iosif Pop, *Îndreptar pentru lucrările pregătitoare la introducerea cărților funciare în Transilvania*, Clusiu, 1868; Ioan Popu, *Mesurile metrice*, 1875; Georgiu Popu, *Indreptariu practicu în tote afacerile finantiale compusu pre bas'a legiloru și ordinațiuniloru finantiale, ce suntu în vigore*, Blasiu, 1879.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan-Vasile LEB

140 de ani de la cea de-a doua conferință de unire de la Bonn, dintre ortodocși și vechii-catolici (1875–2015)*

Pr. profesor universitar doctor,
Universitatea Babeș-Bolyai,
Facultatea de Teologie Ortodoxă.

CUVINTE CHEIE: ecumenism, vechi-catolici, ortodoxie, conferințele de la Bonn

KEYWORDS: Ecumenism, Old-Catholics, Bonn Conferences

I. Preliminarii

Este binecunoscut faptul că Biserica Veche-Catolică s-a născut după Conciliul I Vatican (1870) prin ruperea din Biserica Romano-Catolică a unei părți a credincioșilor care nu acceptau infailibilitatea papală și autoritatea universală absolută a papei.

Încă înainte de 18 iulie 1870, situația internă a Bisericii Romano-Catolice era încordată. În momentul în care Papa PIUS al IX-lea (1846–1878), la 18 iulie, a proclamat enciclica **„Pastor aeternus"**, această situație a devenit insuportabilă. Nemulțumirea față de noile

* Pentru întreaga problematică a relațiilor ortodoxo-vechi-catolice vezi: Ioan-Vasile Leb, *Orthodoxie und Altkatholizismus. Eine hundert Jahre ökumenische Zusammenarbeit (1870–1970)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1995; Ioan-Vasile Leb, *Ortodoxie și vechi-catolicism sau ecumenism înainte de Mișcarea Ecumenică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996; Urs von Arx, *Koinonia auf altkirchlicher Basis. Deutsche Gesamtausgabe der gemeinsamen Texte des orthodox-altkatholischen Dialogs 1975–1987 mit französischer und englischer Übersetzung*, în *Internationale Kirchliche Zeitschrift*, 79 Jahr., Okt.-Dez. (1989), 4. Heft; Harald Rein, *Kirchengemeinschaft. Die anglikanisch-altkatholisch-orthodoxen Beziehungen von 1870 bis 1990 und ihre ökumenische Relevanz*, vol. 2: *Die orthodox-altkatholischen Beziehungen*, Peter Lang, Bern, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro

dogme definite atunci, despre infailibilitatea papei și primatul jurisdicțional universal s-a accentuat atât de mult, încât o parte a creștinilor catolici s-au despărțit de Biserica romană. Aceasta s-a întâmplat mai puternic în Germania decât în alte țări, și nu în ultimul rând datorită activității desfășurate de istoricul bisericesc Ignaz von Döllinger (1799–1890) din München, conducătorul celor nemulțumiți. În jurul acestuia s-au grupat o serie de profesori de teologie și preoți, între care: Johannes Friedrich (1836–1917) din München, Josef Langen (1837–1901), Franz Heinrich Reusch (1825–1900), Bernhard Josef Hilgers (1803–1874), Peter Knoodt (1811–1889) din Bonn, Josef Hubert Reinkens (1821–1896) și Theodor Weber (1836–1906) din Breslau, Friedrich Michelis (1815–1886) din Braunschweig și Eduard Herzog (1841–1924) din Lucerna. Între laicii mai de seamă care și-au adus aportul la desfășurarea răzvrătirii s-au remarcat îndeosebi Johann Friedrich von Schulte (1827–1914) din Praga și elvețienii: Augustin Keller (1805–1883) din Aarau, Josef Leonz Weibel (1847–1899) din Lucerna și Walter Munzinger (1836–1873) din Berna.

Din colaborarea acestora și a multor altora care nu acceptau noile dogme papale și contestau Conciliului Vatican I calitatea de conciliu general, s-a născut o mișcare de protest care cerea respingerea inovațiilor papale și păstrarea credinței catolice adevărate, neschimbate. Ei sperau că episcopii catolici – între care amintim mai ales pe cardinalii Ioseph Othmar von Rauscher (1797–1875), arhiepiscopul Vienei, Friedrich von Schwarzenberg (1809–1885), arhiepiscop de Praga, Joseph Georg Strossmayer (1815–1905) episcop de Diakovar și Karl Joseph Hefele (1809–1893), episcop de Rottenburg, considerat a fi cel mai mare dușman al infailibilității – nu se vor supune papei. Însă, în momentul în care cardinalul Hefele din Rottenburg s-a supus în cele din urmă și el Romei, adversarii papei au pierdut speranța primirii vreunui ajutor din partea episcopilor. Unul după altul, ei au căzut sub excomunicarea Romei, văzându-se nevoiți să-și organizeze o Biserică aparte, de necesitate (Notseelsorge). Curând și-au luat numele de **„vechi-catolici"**, adică creștini care păstrează nealterată legea **Bisericii Catolice Vechi**, spre deosebire de **„noii-catolici"**, care au acceptat dogmele Conciliului Vatican I, denaturând prin aceasta vechea învățătură de credință catolică.

Începutul a fost deosebit de greu. „Vechii-catolici" nu aveau nici o biserică și nici un drept, trebuind să reziste tuturor prigoanelor papale. Deși nu a lipsit un oarecare sprijin din partea autorităților statale, care le-au permis folosirea unor biserici romano-catolice, totuși, acest ajutor nu a fost acordat pretutindeni și nu a fost nici îndestulător. De aceea, vechii-catolici au trebuit să lupte pas cu pas pentru obținerea drepturilor atât religioase, cât și civile. Ei se aflau între două Biserici apusene principial opuse, între

https://biblioteca-digitala.ro

catolicismul roman și protestantism. Pe lângă aceasta, exista și pericolul ca vechii-catolici să fie socotiți ca o sectă mică sau să rămână un grup elitar, alcătuit din teologi distinși, dar fără o audiență considerabilă în rândul maselor de credincioși.

În mijlocul acestor dificultăți, noua mișcare trebuia să-și găsească o cale proprie.

La 27 mai 1874 a putut fi întrunit Primul Sinod al Episcopiei Vechi-Catolice Germane care a aprobat ca lege Regulamentul **sinodal și parohial** (Synodal und Gemeindeordnung) și a ales un **Consiliu Sinodal** (Synodalrepräsentanz, Synodalrat). În acest mod mișcarea vechilor-catolici și-a primit forma bisericească precisă, socotindu-se **continuatoarea legitimă a Bisericii Catolice Vechi din Apus.** Din acest moment, ea se afla în legătură organică cu întreaga tradiție a Bisericii din Utrecht și cu toate curentele născute în sânul Bisericii Catolice: galicanismul, jansenismul, febronianismul și iosefinismul.

Vechii-catolici au ținut să-și organizeze Biserica în spiritul Bisericii celei Vechi, eliminând toate înnoirile papale și purificând astfel adevărata învățătură catolică de toate adaosurile. De aceea, ei au declarat că nu recunosc Conciliul I Vatican ca Sinod ecumenic și că dogma despre „immaculata conceptio", decretată în anul 1854, dogma despre infailibilitatea papală și primatul jurisdicțional universal al papei sunt necanonice și, ca atare, trebuie respinse. Ca principiu conducător, ei și-au însușit expresia lui Vincențiu de Lerin, de a păstra **„quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est..."**. Alte reforme vechi-catolice s-au referit la spovedanie, post, sărbători, catehism, manuale școlare, Liturghie, dispense, celibat și raportul Bisericii cu Statul.

La început, contemporanii vechilor-catolici nu au fost deplin conștienți de seriozitatea acestei mișcări reformatoare, așteptând ca o parte a vechilor-catolici să se întoarcă în sânul Bisericii Romano-Catolice, iar cealaltă parte să treacă la Biserica Protestantă. S-a întâmplat însă cu totul altfel, căci vechii-catolici au știut să păstreze drumul de mijloc, între cele două Biserici apusene, punându-le cu surprindere, în fața unei noi Biserici care se consolida tot mai mult.

Biserica Ortodoxă și-a adus o contribuție considerabilă la clarificarea ideilor vechilor-catolici și la găsirea drumului pe care aceștia l-au urmat. Vechii-catolici i s-au adresat de la început, socotind apropierea lor de Ortodoxie ca pe un fenomen foarte natural, în efortul lor de a restabili în Apus Biserica cea Veche. Pe de altă parte, Biserica Ortodoxă Rusă, Greacă și Română au manifestat de la început un interes viu față de **Mișcarea Vechilor Catolici.** Ele vedeau în aceasta posibilitatea restabilirii în Apus a Bisericii Vechi, neîmpărțite. Ortodoxia reprezenta apoi, pentru vechii-catolici,

https://biblioteca-digitala.ro

garanția și sprijinul în atingerea țelului pe care ei îl urmăreau. Această idee era, de altfel, în deplin acord cu speranța lumii apusene într-o înnoire spirituală ce trebuia să vină din Răsărit, exprimată prin dictonul **„Ex Oriente lux!"**.

Bisericile Ortodoxe au participat însă în măsură foarte diferită la încheierea relațiilor cu vechii-catolici, deoarece ele însele aveau condiții diferite de dezvoltare și exprimare. Perioada de care ne ocupăm se caracteriza mai ales prin două însușiri. În primul rând, se numără înființarea statelor naționale ale popoarelor ortodoxe care până atunci erau destul de străine unul față de celălalt. În al doilea rând, era pătrunderea treptată în Răsărit a gândirii profane, a spiritului iluminist și a liberalismului apusean. Spiritul național a fost prezent și la înființarea Bisericilor Ortodoxe autocefale ale Greciei (1833), României (1864/1885), Bulgariei (1870) și mai târziu a Albaniei (1922/1928/1938). Pentru Biserica Ortodoxă Rusă această epocă a însemnat o înflorire care i-a permis să stea în contact direct și neîntrerupt cu Bisericile Apusului. Ea dispunea de o bogată literatură teologică, precum și de teologi renumiți ca: Macarie Bulgakov (†1882); V. V. Bolotov (1854–1900); S. N. Bulgakov (1871–1944); arhiepiscopul Antonie Chrapovicki (1863–1936); I. L. Ianișev (1826–1910); A. V. Kartașev (1875–1960); A. L. Katanski (1919) ș.a.

Odată cu nașterea Mișcării Vechilor-Catolici, **Biserica Ortodoxă Rusă a manifestat un interes deosebit față de aceasta**, atât din motive bisericești, cât și politice. Biserica Rusă avea, în același timp, relații strânse și cu Biserica Anglicană și, mai ales, cu organizația **„Eastern Churches Association"**, înființată la 13 aprilie 1864.

Biserica Greciei dispunea și ea de teologi bine pregătiți, ca: Zikos ROSIS, N. DAMALAS și A.D. KYRIAKOS, precum și de ierarhi bine cunoscuți în lumea teologilor, ca arhiepiscopul Alexandru LYKURGOS de Syra și Tinos (1827–1875) ș.a. Acesta din urmă vizita Anglia încă în 1870, pentru a discuta și a se informa de posibilitățile unei eventuale uniri a ortodocșilor cu anglicanii.

II. Prima conferință de unire (Bonn, 1874)

În această ordine de idei, este nu numai explicabil, ci foarte natural, ca anglicanii să participe la **Conferințele de unire de la Bonn**, din 1874 și 1875, alături de ortodocși și de vechii-catolici.

În ședința din 6 septembrie 1874, Döllinger aducea la cunoștința Congresului vechilor catolici organizarea unei conferințe de unire ce urma să se țină în cursul aceluiași an, la Bonn, obținând și acordul Congresului în acest sens. La această conferință trebuia să fie reprezentată Biserica Ortodoxă, Biserica Anglicană, Biserica Evanghelică și Biserica Veche-

https://biblioteca-digitala.ro

Catolică[1]. Prin aceasta, au fost făcute pregătirile în vederea unei întâlniri ortodoxo-vechi-catolice mai largi şi cu o tematică precisă.

Ceva mai înainte, la 8 august 1874, fusese publicată, în „Deutscher Merkur”, invitația din partea vechilor-catolici, la o conferință de unire. Ea spunea următoarele: *„La 14 septembrie și în zilele următoare se va ține la Bonn o conferință a bărbaților care, aparținând diferitelor comunități bisericești, se întâlnesc cu dorința și în speranța unei mari uniri viitoare a credincioșilor creștini. Ca temei și principiu al celor ce trebuie realizate și spre care se străduiesc, este necesar să fie luate în considerare formulele de mărturisire ale primelor veacuri bisericești și acele învățături și instituții care au contat ca esențiale și indispensabile în Biserica universală a Răsăritului și Apusului de dinainte de marea despărțire. Țelul spre care trebuie tins înainte de toate și care trebuie promovat prin conferință nu este o unire absorbitoare sau o amestecare totală a diferitelor corpuri bisericești, ci este refacerea unei comunități eclesiale pe baza unei „unitas in necessariis”, cu păzirea și păstrarea caracteristicilor aparținătoare fiecărei Biserici, dar care nu țin de ființa mărturisirii de credință a Bisericii celei vechi.* Şi semna: **Comitetul pentru promovarea strădaniilor unirii bisericești**”[2]. Apoi, pentru a fi cunoscut de cercuri mai largi, la 22 august 1874 a fost tipărit întregul răspuns al Comisiei de unire de la Bonn, din 28 februarie 1874[3]. Aceasta înseamnă că înainte de deschiderea Conferinței de unire existau trei scheme din partea a trei Biserici. Acestea redau învățătura ortodoxă, respectiv anglicană şi veche-catolică, referitoare la aceleaşi puncte de credință.

Conferința s-a ținut între 14 şi 16 septembrie 1874 la Bonn, sub preşedinția lui Ignaz von Döllinger[4]. Invitației lui Döllinger i-au răspuns mulți interesați, participarea la conferință fiind „una strălucită". Au fost prezenți la ea 20 vechi-catolici germani, între care episcopul J. H. Reinkens, J. Langen, F. H. Reusch, P. Knoodt, ş.a., un elvețian, doi francezi, trei danezi, 19 englezi şi 6 americani. Din Rusia au sosit Protoiereul Ioan Ianişev, Rectorul Academiei Duhovniceşti din Petersburg, generalul Alexandru Kirejev, **Secretarul „Societății prietenilor iluminării clericale”**, Arsenij Tacialov, preotul Bisericii ruse din Wiesbaden, iar din Grecia Zikos Rosis, profesor la

[1] J. Fr. von Schulte, *Der Altkatholizismus*, Giessen, 1885, p. 653. *Biserica Ortodoxă Română*, Anul I, din 1 octombrie 1874/septembrie 1875, nr. 5, p. 390–395; M. Chialda, *Încercările de apropiere între Biserica Ortodoxă și Biserica vechilor-catolici*, în „Ortodoxia”, Anul XVIII (1966), nr. 3, p. 323; C. B. Moss, *The Old-Catholic Movement, its origins and history*, London, 1948, p. 258.

[2] *Internationale Kirchliche Zeitschrift*, 5. Jahrg., 1874, nr. 32 din 8 august, p. 261; U. Küry, *Die altkatholische Kirche. Ihre Geschichte, ihre Lehre, ihr Anliegen*, Stuttgart, 1966, p. 432.

[3] *Deutscher Merkur*, 5. Jahrg., 1874, nr. 34 din 22 august, p. 277–279.

[4] Dr. Friedrich Heinrich Reusch, *Bericht über die am 14., 15. und 16. September zu Bonn gehaltenen Unionskonferenzen. Im Aufträge des Vorsitzender Dr. von Döllinger*, Bonn, 1874, p. 1. (citat mai departe „B.I.”); I. Fr. von Schulte, *op. cit.*, p. 653.

https://biblioteca-digitala.ro

Seminarul Rhizarion și docent la Universitatea din Atena[5]. În urma discuțiilor purtate, ortodocșii, anglicanii și vechii-catolici s-au declarat de comun acord cu următoarele puncte:

1. În timp ce Sfânta Scriptură este recunoscută ca fiind norma primară a credinței, noi recunoaștem că adevărata Tradiție, adică predania neîntreruptă, în parte orală, în parte scrisă, a învățăturii propovăduite întâi de Hristos și de Apostoli, este un izvor de cunoaștere autoritativ, voit de Dumnezeu, pentru toate generațiile viitoare de creștini. Această Tradiție se recunoaște, în parte, din consensul marilor corpuri bisericești care stau în continuitate directă cu Biserica primară, iar parte este transmisă pe cale științifică, din monumentele scrise ale tuturor veacurilor.

2. Noi respingem noua învățătură romană despre „imaculata concepție" (zămislirea fără de păcat) a Sfintei Fecioare Maria, ca ceva ce stă în contradicție cu primele 13 secole, după care numai Hristos S-a născut fără de păcat.

3. Suntem de acord că practica mărturisirii păcatelor înaintea comunității sau a unui preot, legată de exercitarea puterii de a dezlega, a ajuns până la noi din Biserica primară și că trebuie păstrată în Biserică, curățită de abuzuri și dezlegată de obligativitate.

4. Suntem de acord că „epitimiile" se pot exercita numai asupra penitențelor impuse de Biserica însăși.

5. Noi recunoaștem că practica rugăciunii pentru credincioșii răposați, adică implorarea unei revărsări mai bogate a harului lui Hristos asupra lor, a ajuns la noi din Biserica primară și trebuie păstrată în Biserică.

6. Săvârșirea Sfintei Euharistii în Biserică nu este o repetare continuă sau o reînnoire a jertfei de împăcare, pe care Hristos a adus-o pe Cruce o dată pentru totdeauna; caracterul său de jertfă constă în aceea că ea este amintirea continuă a acesteia și reprezentarea și reactualizarea pe pământ a jertfei lui Hristos pentru mântuirea omenirii, jertfa care este săvârșită continuu în cer de către Hristos (Evrei IX, 11-12), deoarece El se înfățișează acum, pentru noi, înaintea lui Dumnezeu (Evrei IX, 24). Întrucât acesta este caracterul Sfintei Euharistii în raport cu jertfa, ea este, în același timp, și o Cină a jertfei sfințite, în care credincioșii care primesc Trupul și Sângele Domnului sunt în comuniune unii cu alții (1 Corinteni X, 17)[6].

---

[5] „B.I.", p. 2; Schulte, la p. 653 amintea: 10 vechi-catolici germani, 2 elvețieni, 2 francezi, 10 evanghelici germani, 3 danezi, 4 ruși, 1 grec, 19 anglicani din Anglia și 6 americani. Trebuie remarcat faptul că von Schulte a fost unul dintre cei mai zeloși vechi-catolici. C. B. Moss, *op. cit.*, p. 261 îl amintește și pe Theodor von Sukhotin, iar Ghenadie Enăceanu, în *Biserica Ortodoxă Română*, Anul I (1875), Nr. 6, p. 395, susține că a participat și un preot militar ortodox din Gherla (România), fără să-l numească.

[6] O. Steinwachs, *Die Unionsbestrebungen im Altkatholizismus*, în *Internationale Kirchliche Zeitschrift*, 1/1911, p. 35–50.

https://biblioteca-digitala.ro

În privința unei alte teze, propusă de către vechii-catolici spre a fi acceptată: „Recunoaștem că Biserica engleză și Bisericile care au provenit din ea au păstrat succesiunea apostolică neîntrerupt", ortodocșii au declarat că ei nu sunt suficient de informați și, de aceea, nu o pot accepta[7]. O altă teză, privind cinstirea sfinților, a fost retrasă, întrucât ortodocșii se deosebeau în acest punct de vechii-catolici care socoteau că invocarea sfinților nu este obligatorie pentru fiecare creștin[8].

În tratativele separate, din după-amiaza lui 16 septembrie 1874, între vechii-catolici și ortodocși, a fost discutată schema trimisă profesorului LANGEN de către **Societatea din Petersburg**. Primele două puncte, **primatul papal** și **Filioque**, au fost încredințate unei comisii spre cercetare mai amănunțită.

După câteva cuvinte de încheiere, ale diferiților reprezentanți care au participat la lucrări, episcopul H. Reinkens a închis această primă conferință de unire de la Bonn cu un „Te Deum" și o rugăciune. Prin aceasta s-a atins ceea ce o asemenea conferință putea atinge[9]. Ea a constituit, în primul rând, un început promițător. Problemele asupra cărora s-a căzut de acord sunt o dovadă în acest sens. Nu s-a ajuns însă la acord asupra lui **Filioque** și a **primatului papal**, ceea ce denotă neputința, la acea dată, a occidentalilor, de a părăsi vechea tradiție catolică în care ei s-au format. Deși acceptau eliminarea lui **Filioque** din Simbol, ei nu renunțau la concepția catolică despre Sfânta Treime. Pe de altă parte, la ortodocși s-a evidențiat convingerea că învățătura Bisericii lor este învățătura propovăduită de Biserica dintotdeauna și că ei nu voiau să facă nici o concesie în acest domeniu. De aceea, eforturile trebuiau să fie continuate prin noi conferințe, pentru a se ajunge la un acord deplin.

Rezultatele conferinței de la Bonn au aflat însă o apreciere pozitivă în rândurile credincioșilor și clericilor. O dovedește mulțimea publicațiilor timpului, care au scris despre ea, precum și traducerea raportului publicat de Fr. H. Reusch[10]. De pildă, un englez care participase la lucrări, scria în ziarul „Guardian" din 23 septembrie 1874 următoarele: „Când conferința s-a sfârșit și lucrul săvârșit stătea în fața noastră, nu puteam decât să ne spunem unul altuia: Am început cu rugăciunea ca Duhul Păcii și al unității să fie cu noi și am încheiat cu Te Deum-ul nostru, căci rugăciunea noastră a fost, cu siguranță, ascultată"[11].

---

[7] „B.I.", p. 34–43.

[8] *Ibidem*, p. 44–50.

[9] *Ibidem*, p. 51–59; Otto Steinwachs, *Die Unionsbestrebungen im Altkatholizismus*, în *Internationale Kirchliche Zeitschrift*, 1/1911, p. 172.

[10] O. STEINWACHS, *art. cit.*, p. 182–183.

[11] *Deutscher Merkur*, Nr. 40 din 3 octombrie 1874, p. 333–334 și Nr. 41 din 10 octombrie 1874, p. 341–344.

https://biblioteca-digitala.ro

La scurt timp, în anul 1875, raportul întocmit de Fr. H. Reusch a fost tradus în engleză de către E. M. Bevan și prevăzut cu o precuvântare a teologului anglican Dr. H.P. Liddon. Participanții ruși și-au așternut impresiile lor în **Gazeta de St. Petersburg** și în ziarul **Byzantis** care apărea în Constantinopol. Prof. Z. Rosis a raportat și el Bisericii grecești, într-o broșură personală, despre mersul lucrărilor conferinței[12]. Toate acestea au avut ca rezultat răspândirea ideilor vechilor-catolici și creșterea interesului pentru noua mișcare ieșită din sânul Bisericii Romano-Catolice. Totodată, tezele stabilite de comun acord erau un temei și o asigurare pentru vechii-catolici, că activitatea lor este pe făgașul adevărului. Speranța întrunirii a noi conferințe de unire avea astfel o bază reală și solidă, urmând ca practica să confirme încă o dată justețea mișcării vechi-catolice.

III. A doua conferință de unire (Bonn, 1875)

Drumul început în anul 1874, pentru reunirea Bisericilor, s-a dovedit a fi fericit. Rezultatul obținut la Bonn a dat, celor ce se străduiau în acest sens, mai mult curaj ca, în ciuda tuturor dificultăților existente, să continue lucrarea începută. De aceea, la 20 iulie 1875, Döllinger publică în mai multe ziare invitația la cea de a doua conferință de unire de la Bonn. Ea avea următorul cuprins: *„Conferința internațională a prietenilor unirii bisericești va fi deschisă la 12 august și va fi continuată în ziua aceasta și în următoarele două zile. Țelurile conferinței sunt: mai întâi alcătuirea unei Mărturisiri comune a acelor învățături creștine principale care alcătuiesc suma articolelor de credință fixate de către Biserica primară nedespărțită, în simboalele ei și care azi încă aparțin normei de învățătură a comunităților creștine care stau în continuitate cu creștinismul primar. În baza acestei mărturisiri comune, conferința țintește mai departe la realizarea unei intercomuniuni și a unei confederații, adică a unei recunoașteri reciproce care garantează membrilor altor comunități, la fel ca și alor săi participarea la slujbe și Taine, fără a merge până la o amestecare și fără îngrădirea caracteristicilor național-bisericești și, în general, a caracteristicilor moștenite cu privire la învățătură, constituție și ritual. Intenția conferinței nu este realizarea unui acord aparent, prin fraze cu multe sensuri pe care apoi fiecare să le înțeleagă după bunul plac; ea vrea mai degrabă să stabilească prin examinare și cercetare sub toate aspectele astfel de teze care exprimă simplu și precis esența învățăturii biblice și moștenirea Părinților și, tocmai de aceea, trebuie să servească drept legătură și zălog comuniunii dorite. S-a renunțat la invitații speciale. Fiecare bărbat suficient*

---

[12] Cf. *Deutscher Merkur*, Nr. 32 din 7 august 1875, p. 276 u. și Nr. 29 din 17 iulie 1875, p. 256; *Report of the proceedings at the Reunion Conference held at Bonn, on September 14,15 and 16, 1874*. Translated from the German of Professor Reusch by Evelyn Mary Bevan. With a Preface by H. P. Liddon, London, 1875; Demetrios Balanos, *Die Geschichte der kirchlichen Literatur*, in „Ekklesia", ed. Fr. Siegmund-Schultze, Leipzig, Bd. X (1939), p. 50–51.

https://biblioteca-digitala.ro

de pregătit teologic și care are înclinație pentru țelurile conferinței, fie el cleric ori laic, se poate socoti invitat. München, 20 iulie 1875. I. von Döllinger"[13].

Acestei invitații se cuvin câteva observații, și anume:

1. Ea definea foarte clar țelul conferinței;

2. De asemenea, ea indica limpede direcția în care se va acționa, precum și modul în care trebuia realizată unirea;

3. Posibilitatea participării la conferință a fost lăsată larg deschisă și

4. Discuțiile trebuiau să fie mai publice decât cele din prima conferință, de la Bonn, din 1874.

Döllinger a scris, de asemenea, o invitație specială Bisericilor Ortodoxe, cu următorul conținut: *„În anul trecut au avut loc la Bonn conferințe între membrii Bisericilor Ortodoxe din Rusia și Grecia și ai Bisericii Anglicane, cu scopul de a pregăti și îndrepta calea care ar putea conduce la un consens privind dogmele fundamentale ale sfintei noastre religii, un consens care va permite stabilirea din ambele părți a unei fraternități și comuniuni bisericești. Teologii care au reprezentat Germania la aceste conferințe aparțin unei părți a Bisericii catolice, care nu recunosc Conciliul Vatican și noile dogme ale infailibilității și dominației nemărginite a papii, pe care le-a decretat Conciliul, și care sunt convinși că Biserica Ortodoxă a Patriarhiei din Constantinopol este o Biserică adevărată, care deține moștenirea apostolică și care constituie o parte din vechea și marea comunitate apostolică. În ceea ce privește deosebirile dogmatice care s-ar mai putea ivi între acești teologi germani și aceia ai Bisericii grecești din Orient, noi credem că nu va fi greu să se găsească declarații care să mulțumească ambele părți și care vor conduce la restabilirea unității bisericești așa cum exista ea înainte cu mai mult de 12 secole. Întrucât noi intenționăm să reluăm conferințele noastre la Bonn către mijlocul lui august următor, am fi bucuroși să vedem acolo și reprezentanți ai Patriarhiei din Constantinopol. Pentru ca în privința călătoriei să nu existe piedici, englezi de rang au promis că vor plăti ei. Comisia de unire îndreaptă, de aceea, prezenta invitație oficială către frații noștri în Iisus Hristos, domnii profesori de teologie din Constantinopol și îi roagă să ceară toate informațiile pe care doresc să le primească.* München, 18 martie 1875. Ignaz von Döllenger, în numele comisiei"[14].

Profesorii Christ și J. N. Huber, care se aflau în lunile martie și aprilie 1875 în Grecia, au fost însărcinați de către Döllinger să înmâneze această invitație Patriarhului ecumenic, împreună cu o altă scrisoare. Întrucât Patriarhul ecumenic Ioachim al II-lea (1860–1863; 1873–1878), care era bolnav, nu i-a putut primi, scrisoarea a fost încredințată unei comisii de teologi. În urma discutării problemei, s-a hotărât ca Patriarhia să trimită

---

[13] Dr. Fr. Heinrich Reusch, *Bericht über die vom 10. bis 16. August zu Bonn gehaltenen Unions-Conferenzen, im Aufträge des Vorsitzenden Dr. von Döllinger*, Bonn 1875, p. 1–2 (mai departe „B. II."); *Deutscher Merkur*, 6. Jahrg. Nr. 30 din 24 iulie 1875, p. 259.

[14] *Deutscher Merkur*, Nr. 22 din 29 mai 1875, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro

trei reprezentanți ai săi la Bonn: pe arhim. Filotei Brienios, rectorul școlilor de teologie, și pe profesorii arhimandriți Ioan Anastasiadis și Ghertan Gregoras[15].

Döllinger a trimis, de asemenea, Bisericii Ortodoxe Ruse o invitație, precum și o schemă a vechilor-catolici privind problema **Filioque.** Biserica rusă a răspuns prompt invitației lui Döllinger și a făcut și unele observații cu privire la **Filioque.** Biserica Ortodoxă Rusă a înștiințat despre aceasta și Biserica Ortodoxă Română. În ședința sa din 27 iunie 1875, Sfântul Sinod a hotărât să trimită doi delegați la Bonn: Melchisedec Ștefănescu, episcop al Dunării de Jos (1864–1879) și apoi al Romanului (1879–1892) și Ghenadie Țeposu, fost episcop al Argeșului (1865–1868)[16]. Biserica Anglicană a fost anunțată și invitată la lucrări de același I. von Döllinger, pregătindu-se, astfel, terenul pentru cea de-a doua conferință.

Întrunită între 10–16 august la Bonn, la ea au participat și numeroși reprezentanți ortodocși, evidențiind interesul lor față de vechii-catolici. Aceasta se ilustrează chiar și numai prin simpla enumerare a ortodocșilor prezenți. Așadar, au fost prezenți A. Lykurgos, arhiepiscop de Syra și Tinos; Ghenadie Țeposu al Argeșului și Melchisedec Ștefănescu al Dunării de Jos, amândoi din România; Sabbas, arhimandrit din Belgrad; arhimandriții I. Anastasiadis și F. Brienios, și Dr. Philaret J. Waphidis, toți din Constantinopol[17]; Dr. Dimitrios Marulis[18] din Macedonia; N. Milasch, Profesor în Zara, în Dalmația; N. M. Damalas, Profesor la Universitatea din Atena; Zikos Rosis, Profesor la Seminarul teologic Rhizarion și docent la Universitatea din Atena și A. Eutaxias, candidat în drept la Atena, toți din Grecia; Ioan Ianișev, Alexandru Kireiev, consilierul de stat Filipov

---

[15] În drumul lor, delegații germani s-au oprit și la Atena, unde au discutat cu prof. Zikos ROSIS și au vizitat mănăstirea Penteli. De asemenea, l-au vizitat și pe arhiepiscopul Alexandru LYKURGOS, pe insula Syros. Cf. *Deutscher Merkur*, Nr. 19 din 8 mai 1875, p. 167–168; Nr. 24 din 12 iunie 1875, p. 215 și Nr. 29 din 17 iulie 1875, p. 256; Vezi și: *Antwort auf die in dem Altkatholischen Schema enthaltene Bemerkung von dem Heiligen Geiste*, von SYLVESTER..., Petersburg, 1875.

[16] *Biserica Ortodoxă Română*, Anul I, Nr. 9 din 9 iunie 1875, p. 709–710 și Nr. 10 din iulie 1875, p. 783 și 786–787. Vezi și în *Arhiva Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române*, Dosar Nr. 65/1875, ff. 89–92 și 103.

[17] *Deutscher Merkur*, Nr. 23 din 5 iunie 1875, p. 207.

[18] „B.II.", p. 3–4; *Deutscher Merkur*, Nr. 34 din 21 august 1875, p. 289. Epirotul Dimitrie Maroulis (1840–1892) a fost unul dintre cei cinci greci care au studiat în „Barmer Missionsseminar", înființat de către Friedrich Fabri (1824–1891). A studiat apoi în Tübingen și a activat în Grecia ca director de Gimnaziu. Cu ajutorul lui Fabri, el a înființat o serie de școli și seminarii pedagogice. În jurul anilor 1876–1877 se afla în Germania, Olanda și Elveția activând, cu deosebit ecou, pentru deșteptarea interesului apusenilor fața de Grecia. Cf. Klaus J. Bade, *Friedrich Fabri und der Imperialismus in der Bismarkszeit*, Freiburg im Breisgau, 1975, p. 404, Nota 8.

https://biblioteca-digitala.ro

și consilierul de stat Theodor von Thorner din Petersburg; Modestov, Profesor în Kiev, Consilierul de stat Michael Sukhotin, delegați ai „Societății prietenilor iluminării clericale" din Moscova. De asemenea, au mai fost prezenți Arsenie Tacialov, preotul Bisericii ruse din Wiesbaden, H. Zwierlein din Geisenheim pe Rin, toți reprezentând Rusia. Din Anglia a venit Dr. J. J. Overbeck din Cambridgetown[19].

Deși începutul conferinței era fixat pentru 12 august, mulți dintre reprezentanții ortodocși au sosit mai devreme, pentru a discuta cu Döllinger și cu ceilalți teologi vechi-catolici. În timpul discuției care a avut loc în dimineața lui 10 august, în casa episcopului Reinkens, s-a hotărât ca Prof. Osinin să expună teologilor apuseni învățătura ortodoxă despre dogmă, părere teologică și erezie[20]. Prof. Osinin s-a achitat de această sarcină miercuri, 11 august, dimineața. În șapte puncte, el a rezumat astfel învățătura ortodoxă:

1. Numai autoritatea și tradiția Bisericii ecumenice vechi poate fi recunoscută ca temei și criteriu al sistemului de învățătură obligatoriu pentru întreaga lume creștină;

2. Bazați pe învățătura Bisericii vechi, nedespărțite, reprezentanții Bisericilor trebuie să cerceteze numai tradițiile care sunt recunoscute ca fiind general obligatorii, cele care dețineau în Biserica veche o însemnătate și o autoritate dogmatică, iar nu părerile personale, care trebuie socotite drept speculație și nu revelație[21]. Principiul călăuzitor spre Unire este „In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas"[22].

3. Ca dogmă, pot fi socotite doar învățăturile care, după proveniență și cuprins, se înrădăcinează în revelația divină și, de aceea, ori:

a) sunt exprimate în Sfânta Scriptură într-un mod limpede, care nu permite nici o interpretare arbitrară, ori

b) au fost aprobate și definite într-un sinod ecumenic, ori

c) au dobândit o însemnătate obligatorie prin mărturia unanimă a vechilor Părinți bisericești, ca fiind un adevăr tradițional, puternic, în

---

19 „B.II.", p. 3–4; *Deutscber Merkur*, Nr. 34 din 21 august 1875, p. 289; *Biserica Ortodoxă Română*, Anul 1, Nr. 12 din septembrie 1875, p. 956.

20 „B.II.", p. 6.

21 Aici se face vizibil istorismul, curent ce domina epoca.

22 S-a pretins mult timp că expresia aceasta a fost folosită pentru prima dată de către Fericitul Augustin. S-a dovedit însă că ea este „pseudo-augustiniană". Cf. D. Germain Morin, *Origine de la formule pseudo-augustiniene: In necessariis unitas in dubiis libertas, in omnibus caritas*, în „Revue d'Histoire et de littérature religieuse", 7/ 1902, p. 147–150; G. Krüger, *De la Maxime: In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in ubique caritas*, în „Congrès d'Histoire du Christianisme", III, Publié sous la direction de P. L. Couchoud. Paris – Amsterdam, 1928, p. 143–152; Ioan Vasile Leb, *Considerații despre maxima «In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas»*, în volumul „*Teologie și științe umaniste*", editat de Facultatea de Teologie Ortodoxc din Arad, 1995, p. 209–219.

https://biblioteca-digitala.ro

conştiinţa bisericească generală, bazat pe revelaţia divină: **Quod semper, quod ubique...**;

4. În contradicţie cu dogma trebuie socotit ca eretic şi eterodox:

a) ceea ce contrazicem în mod logic (material) o învăţătură de credinţă stabilită dogmatic;

b) ceea ce uzurpă un sens dogmatic pe care în mod notoriu nu îl are – cum e dogma papală despre „imaculata concepţie" a Fecioarei Maria;

5. Tot ceea ce nu aparţine domeniului dogmatic şi nici celui eterodox poate exista ca părere personală sau părere de şcoală, fără să atingă comuniunea bisericească;

6. Mărturiile patristice privitoare la o anumită problemă dogmatică trebuie să fie interpretate în spiritul în care ele au fost scrise şi pot fi înţelese corect numai în corelaţie cu realităţile timpului istoric respectiv;

7. Învăţătura dogmatică despre purcederea Sfântului Duh poate fi cercetată numai din punctul de vedere eclesial şi nu poate fi aprobată sau dezvoltată prin analiză filosofică[23].

La cele spuse de I. T. Osinin, I. Döllinger adăuga că numai sinoadele Bisericii celei vechi, neîmpărţite, deţin caracterul ecumenicităţii, nu însă şi conciliile ţinute mai târziu în Apus[24].

I. von Döllinger a fixat şi punctele cu care vechii-catolici şi ortodocşii sunt de acord, şi anume:

1. acceptarea definiţiilor dogmatice ale Sinoadelor ecumenice şi a Simbolului niceo-constantinopolitan;

2. învăţătura Sfântului Ioan Damaschin despre Sfântul Duh, şi

3. mărturisirile de credinţă tipărite în 1850, în cartea lui E. Kimmel[25], mărturisiri care au fost formulate după despărţirea celor două Biserici, de către unii arhierei sau de către unele dintre Bisericile răsăritene[26]. Din rândul acestora a fost însă exclusă Mărturisirea lui Chiril Lucaris, care a fost socotită de ambele părţi inacceptabilă. I. von Döllinger a atras apoi atenţia asupra unei probleme care este deosebit de scumpă ortodocşilor, şi anume: învăţătura că „Sfântul Duh purcede numai din Tatăl", cu adaosul: „întrucât Tatăl este: ἀρχή καὶ πηγή τῆς θεότητος"[27]. În această problemă Döllinger definea şi poziţia vechilor-catolici. El preciza că nu putea pretinde Bisericii

---

[23] „B. II.", p. 6–9.

[24] *Ibidem*, p. 9. Era vizat în mod special conciliul tridentin (1545–1563). Despre acesta vezi: H. Jedin, *Kleine Konziliengeschichte*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1978; I. Rămureanu, M. Şesan, T. Bodogae, *Istoria Bisericească Universală pentru Institutele teologice, vol. II (1054–1982)*, Bucureşti, 1993, p. 78–79, 115–126 şi 229–235.

[25] Ernst Iulius K. IMMEL, *Monumenta fidei ecclesiae orientalis...*, Pars 1–2, Jenae 1850.

[26] „B.II.", p. 9–10.

[27] *Ibidem*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

Răsăritului să introducă adaosul **Filioque** în Simbol, ci doar să accepte părerea vechilor-catolici ca pe una îngăduită[28].

Aceasta înseamnă că Döllinger nu a depășit stadiul conferinței din 1874, în privința lui **Filioque**. Conferința recunoscuse ilegitimitatea introducerii acestui adaos în Simbol, însă nu putuse accepta că învățătura apuseană era greșită. Și tocmai această învățătură era expusă de către Döllinger acum, în 1875.

Discuțiile care au urmat arată clar cât de grea era rezolvarea acestei probleme. În acest sens, se cereau stabilite anumite principii în baza cărora partenerii să poată trata. Acestea au fost prezentate și propuse de către Osinin, vineri, 13 august, dimineața, în cea de-a cincea zi a conferinței. Cele trei principii ce trebuiau respectate în cercetarea învățăturii Părinților bisericești sunt:

1. La locurile mai puțin clare trebuie avute în vedere locuri mai clare ale aceluiași Părinte bisericesc;

2. Trebuie avut în vedere contextul în care se află acel loc;

3. Trebuie avut în vedere și scopul special pe care îl are un Părinte bisericesc la întocmirea scrierii respective. De asemenea, se cerea ca în interpretarea unui citat să nu se introducă propriile idei ale celui ce interpretează, iar în expunerea învățăturii Părinților bisericești să nu se mulțumească numai cu locuri singulare, ci să fie comparate mai multe locuri paralele[29].

Osinin a împărțit în trei grupe pe Părinții bisericești care trebuiau cercetați, și anume:

Grupa I cuprindea pe Sfinții: Atanasie, Vasile și cei doi Grigorie care, după încheierea disputei ariene, au scris împotriva pnevmatomahilor;

Grupa a II-a (cea de mijloc) cuprindea pe Sfântul Chiril care, ca reprezentant al școlii alexandrine, a combătut nestorianismul născut după al doilea Sinod ecumenic din școala antiohiană;

Grupei a III-a îi aparțin Sfinții Maxim Mărturisitorul și Ioan Damaschinul, cel care încheie dezvoltarea teologică"[30].

Poziția Bisericii Ortodoxe privitoare la **Filioque** a fost apoi prezentată de către Prof. I. Ianișev, astfel:

1. Dumnezeirea, însușirile dumnezeiești, ființa divină, sunt aceleași la cele trei persoane divine. Din acest punct de vedere, se poate vorbi la fel de puțin despre vreo scindare între Tatăl și Sfântul Duh, ca și despre o scindare între Fiul și Sfântul Duh. În această privință erau de acord atât unii, cât și ceilalți;

---

[28] *Ibidem*, p. 12.
[29] *Ibidem*, p. 52.
[30] *Ibidem*, p. 52–53.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Însușirea specială a persoanei întâi este aceea că numai ea este πηγή, αἰτία sau ἀρχή atât a Fiului, cât și a Sfântului Duh și că doar ea este ἄναρχος. În acest sens, celelalte două persoane își au existența din prima, Fiul prin naștere, iar Sfântul Duh prin purcedere;

3. Însușirea specială a persoanei a doua este aceea că ea este „Fiul", „Cel Unul Născut", „Logosul" care este veșnic la Dumnezeu și care – ca și Sfântul Duh - este trimis în lume;

3. Însușirea specială a persoanei a treia, aceea a Sfântului Duh, este că El, după fire, purcede de la Tatăl, iar după lucrarea sau apariția Sa – fie ea în veșnicie, fie în timp – „purcede nu numai de la Tatăl, ci și de la Fiul"[31].

Deși această rezumare făcută de Ianișev trebuia să grăbească realizarea unui acord, pentru aceasta a fost totuși nevoie de o schimbare în privința dezbaterilor. În acest sens, în dimineața lui 13 august 1875, în cea de-a cincea ședință, a fost alcătuită o comisie de lucru, formată din următorii membri: Döllinger, episcopul Reinkens și Langen dintre vechii-catolici, arhiepiscopul Lykurgos, Anastasiadis, Brienios, Ianișev și Osinin dintre ortodocși și Liddon, Meyrick și Newin dintre anglicani. Ca secretari au fost numiți Reusch, Kireiev și Broade[32].

În prima ședință a acestei comisii, sâmbătă 14 august, dimineața, Döllinger a citit o schemă întocmită de el, în care a rezumat problemele care ar putea fi acceptate de comun acord și anume:

1. Acceptarea simbolurilor și definițiilor de credință ale Bisericii vechi, nedespărțite;

2. Recunoașterea că adaosul **Filioque** la Simbol s-a făcut într-un mod bisericesc nelegitim și că ar putea fi din nou îndepărtat de către un viitor sinod cu adevărat ecumenic;

3. Mărturisirea învățăturii despre Sfântul Duh, așa cum a fost ea expusă de către Sfântul Ioan Damaschin în scrierile sale, ca una în care moștenirea Părinților este reprodusă fidel;

4. Respingerea oricărei reprezentări și oricărei exprimări în care s-ar conține acceptarea a două principii sau ἀρχαί sau αἰτίαι în Sfânta Treime;

5. Dacă este adevărat că prin cuvântul „ἐχπορεύεσθαι" se înțelege acea relație de dependență sau derivație, în baza căreia tot ceea ce este și are Duhul, este și o deține prin comunicarea primordială a ființei Tatălui, atât celei de-a doua cât și celei de-a treia persoane a Treimii, să se învețe cu **Mărturisirea ortodoxă**, că Sfântul Duh purcede numai din Tatăl ca din izvorul și principiul întregii Dumnezeiri;

6. Întrucât în punctele următoare Logosul divin sau Fiul, ca icoană de aceeași ființă cu Tatăl nu poate fi exclus de la acea acțiune sau lucrare unică

[31] *Ibidem*, p. 56–57.
[32] *Ibidem*, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro

prin care Duhul își are existența (Dasein), așa învață Părinții că este ortodox să se spună, că Sfântul Duh purcede de la Tatăl prin Fiul (CHIRIL), și că această expresie este, din punct de vedere dogmatic, mai exactă decât aceea a purcederii din amândoi.

7. Între Fiul și Sf. Duh există o relație de comunicare veșnică de esență și această relație poate fi exprimată în felul următor: „Duhul se comportă față de Fiul precum Fiul se comportă față de Tatăl (Chiril); Duhul se odihnește în Fiul, (ἀναπαύεται); El strălucește veșnic din Tatăl (ἔκλαμψις); El este suflat din gura Logosului, Cel care este gură a Tatălui; Fiul este izvorul din care curge Duhul; Duhul este singurul Duh al Fiului; El este de aceeași ființa cu Fiul (ὁμοούσιος). Homousia se găsește însă, după Vasile și Chiril, numai la acele persoane care provin una din cealaltă"[33].

De-a lungul discuțiilor au fost prezentate și alte formule, cu intenția de a se ajunge la un consens[34]. În special Overbeck și Rosis s-au arătat deosebit de critici față de aceste formule. În cele din urmă, la 16 august au fost acceptate de către toți următoarele teze: „Acceptăm învățătura Sf. Ioan DAMASCHINUL despre Sfântul Duh așa cum este ea exprimată în paragrafele care urmează, în sensul învățăturii Bisericii vechi, nedespărțite:

1. Sfântul Duh purcede din Tatăl (ἐκ τοῦ Πατρός) ca dintr-un principiu (ἀρχή), cauză (αἰτία), izvor (πηγή) al Dumnezeirii. (**De recta sententia n. 1, Contra Manich n. 4**).

2. Sfântul Duh nu purcede de la Fiul (ἐκ τοῦ Υἱοῦ) pentru că în Dumnezeire se găsește numai un principiu (ἀρχή), o cauza (αἰτία), prin care se evidențiază tot ceea ce există în Dumnezeire (**De fide orthod. I.,8**).

3. Sfântul Duh purcede din Tatăl prin Fiul (**De fide orthod. 1, 12**: τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον ἐκφαντορικὴ τοῦ κριφίου τῆς θεότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς, ἐκ Πατρὸς μὲν δἰ Υἱοῦ ἐκπορευομένη. Ibidem: Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι'αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. **C. Manich. n. 5**: διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα ἄὐτοῦ ἐκπορευόμενον. **De hymno Trisag. n. 28**: Πμεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υιοῦ καὶ λόγου προϊόν. **Hom, in sabb. s. n. 4**: τοῦτ' ἡμῖν ἐστι τὸ λατρευόμενον... Πνεῦμα ἅγιον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ὥς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον, ὅπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεται, ὡς δι'αὐτοῦ φανερούμενον, καὶ τη κτίσει μεταδιδόμενον, ἀλλὸὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔχον τὴν ὕπαρξιν.

4. Sfântul Duh este chip al Fiului, care (Fiu) este chip al Tatălui (**De fide orthod. I, 13:** εἰκὼν τοῦ Πατρός ὁ Υἱὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα), purcezând din Tatăl și odihnind în Fiul ca putere ce strălucește a acestuia. (**De fide orthod. 1,7:** τοῦ Πατρὸς προερχομένην καὶ ἐν τῷ λόγῳ ἀναπαυομένην καὶ

---

[33] *Ibidem*, p. 74–76.
[34] *Ibidem*, p. 83–86.

https://biblioteca-digitala.ro

αὐτοῦ οὖσαν ἐκφαντικὴν δύναμιν. *Ibidem* I, 12: Πατήρ ... διὰ λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ πνεύματος).

5. Sfântul Duh se naşte personal din Tatăl, aparţinător Fiului însa nu din Fiul, întrucât el este Duhul gurii Dumnezeirii, care– l exprimă pe Cuvântul (De hymno Trisag. n. 28: τὸ πνεῦμα ἐνυπόστατον ἐκπόρευμα καὶ πρόβλημα ἐκ πατρὸς μὲν, Υἱοῦ δὲ, καὶ μὴ ἐξ Υἱοῦ ὡς πνεῦμα στόματος θεοῦ, λόγος ἐξαγγελτικόν).

6. Sfântul Duh este mijlocitor între Tatăl şi Fiul şi este legat cu Tatăl prin Fiul (**De fide orth. 1,13**: μέσον τοῦ ἀγεννήτου καὶ γεννιτοῦ καὶ δἰΥἱοῦ τῷ πατρὶ συναπτόμενον)[35] (110).

În felul acesta, Döllinger considera problema lui **Filioque** epuizată, iar contradicţiile dogmatice în acest sens înlăturate[36].

Alte două probleme, şi anume, aceea a **hirotoniilor anglicane** şi aceea a **purgatoriului**, nu au mai fost discutate[37]. Döllinger şi-a exprimat însă speranţa continuării acestor conferinţe internaţionale în anul viitor (1876)[38], apoi episcopul Reinkens a închis conferinţa cu un Te Deum[39].

Cu aceasta a fost pus un fundament şi mai puternic eforturilor care urmăreau reunirea Bisericilor. Întreaga desfăşurare a conferinţei a arătat limpede că a fost obţinută o bază largă pentru înţelegerea reciprocă, precum şi un climat ecumenic propice acesteia, exprimate în următoarele puncte:

1. Dorinţa tuturor participanţilor de a se ajunge la o înţelegere reciprocă;

2. Conştiinţa că osteneala lor priveşte întreaga Biserică, nu numai Bisericile reprezentate la Bonn[40];

3. Conştiinţa că munca pentru reunirea Bisericilor nu este un lucru deloc uşor şi că prăpastia de secole dintre Răsărit şi Apus nu poate fi înlăturată în câteva zile doar[41]. De aceea, a fost recunoscută necesitatea a noi discuţii purtate cu grijă şi răbdare[42];

4. Conştiinţa că un consens poate fi atins numai pe bază dogmatică şi anume, pe baza adevărului şi dragostei general recunoscute în Biserica universală.

La acestea se mai pot adăuga:

---

[35] *Ibidem*, p. 92–93.
[36] *Ibidem*, p. 93.
[37] *Ibidem*, p. 94–96.
[38] *Ibidem*, p. 94.
[39] *Ibidem*, p. 116. Vezi şi *Biserica Ortodoxă Română*, Anul I, Nr. 12 din septembrie 1875, p. 942–946.
[40] Lordul Plunket a spus următoarele: „Eu cred că Conferinţele noastre au ca scop reunificarea creştinătăţii, nu numai reunificarea Bisericilor". Cf. „B.II.", p. 69.
[41] *Ibidem*, p. 78.
[42] *Ibidem*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro

1. Modul înțelept de organizare a discuțiilor: întâi au fost purtate discuții separate cu ortodocșii, ale căror rezultate au fost discutate apoi cu anglicanii. După aceea, toate rezultatele au fost discutate de către o comisie alcătuită din reprezentanți ai fiecărei confesiuni participante și apoi discutate în adunarea generală, care a dat și ultima formulare a acestora.

2. Trebuie avută în vedere deosebita atenție cu care au fost purtate tratativele. Deși uneori s-a ajuns la discuții contradictorii destul de aspre – ca cele dintre OVERBECK și Döllinger – acestea nu se datorau vreunei intenții rele, ci izvorau din dragostea pentru adevăr, manifestată de către partenerii de discuție.

3. Personalitatea deosebită a lui Döllinger s-a remarcat, din nou, prin tact, înțelepciune, politețe, prietenie și erudiție. El a fost omul care, nu numai o dată, a știut să scoată discuțiile din impas.

4. Conferința de la Bonn a stat sub semnul ideii că nu există nici o deosebire esențială între cei prezenți, în ceea ce privește problema **Filioque**[43]. Aceasta arată limpede că o înțelegere între Biserici este posibilă. După 100 ani, în 1975, conferințele de la Bonn au fost desemnate pe bună dreptate „operă vechi-catolică de pionierat în vederea realizării unității dintre Răsărit și Apus". Ele au fost primele conferințe ecumenice cu răsunet mondial[44], ținute după despărțirea celor două Biserici. Rezultatele lor au o însemnătate deosebită și pentru discuțiile ecumenice purtate astăzi între diferitele Biserici și confesiuni.

Din nefericire, la ora actuală, dialogul stagnează datorită tendinței tot mai accentuate a vechilor-catolici de a accepta învățături protestante[45].

Rusalii, 2015

---

[43] *Ibidem*, p. 114.

[44] *Christkatholisches Kirchenblatt. Organ der christkatholischen Kirche der Schweiz*, Bern, Nr. 17 din 30 august 1975, p. 202; *Alt-Katholische Kirchenzeitung*, 19 Jahrg. din 9 septembrie 1975, p. 71 și *Alt-Katholischer Internationaler Informationsdienst*, Krefelt, Nr. 176 din 10.07.1975, p. 1462.

[45] Vezi: Ioan-Vasile Leb, *Dialogul ortodoxo-vechi catolic-Stadiul atual și perspectivele sale*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2000; Idem, *Orthodox Dialogue with the Old Catholic Church*, în vol. Pantelis Kalaitzidis, Thomas Fitzgerald, Cyril Hoyorun, Aikaterini Pekridou, Nikolaos Asproulis, Dietrich Werner and Guy Liagre (eds), *Orthodox Handbook on Ecumenism. Resources for Theological Education*, Volos Academy Publications (in colaboration with WCC Publications, Geneva, and Regnum Books International, Oxford), Volos, Greece, 2014, p. 497–504.

https://biblioteca-digitala.ro

140 years since the Second Conference of Union from Bonn, between Orthodox and Old-Catholics (1875-2015)

ABSTRACT

In the context or relations between the Orthodox and old-Catholic Churches the two Union Conferences in Bonn from 1874 and 1875, played a special role, whose relevance even today has not been enough highlighted. Therefore, on the eve of 140 years anniversary since the Second Union Conference of Bonn, between the Orthodox and the Old Catholic Churches we need to return and examine these two important ecumenical events on a higher level.

First of all, this moment represented a turning point in the inter-religious relations of both churches, because for the first time in the history both discussed, from peer to peer, the problem of restoring the unity of the church. Also at these events, we had active representatives from all the major Christian churches: Orthodox, Anglicans, Old-Catholics and Protestants.

In the present study we will not insist on the First Conference of Union, focusing only on the Second one, in which, among many delegations, the Romanian Orthodox Church also sent two influential Bishops, *Melchisedec Ștefănescu* and *Ghenadie Țeposu*. The doctrinal foundations that were adopted during this Conference represented the starting point for new talks between the Orthodox and Old-Catholics, finalized with the signing of bilateral documents based on mutual agreements that evolved further in the 20th century. Within this bilateral framework the Romanian Orthodox Church played a significant role through its official delegations.

https://biblioteca-digitala.ro

Volker WOLLMANN

Schaustufen aus Siebenbürgen im Naturhistorischen Museum in Wien und in anderen mineralogischen Sammlungen Europas

Wissenschaftlicher im Ruhestand
Mitarbeiter, Obrigheim,
Deutschland.
E-mail: sv.wollmann@t-online.de

KEYWORDS: Mineral specimens, Transylvania, Mining, Thesaurariatus, Museum

Mit der Ausweitung des Tiefbaus in den siebenbürgischen Bergwerksrevieren in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, sei es im Erzbergbau oder in den Steinsalzgruben, stieß man immer öfter auf seltene Mineralien, die als Schaustufen in öffentlichen und privaten Sammlungen überaus gefragt waren. Interesse bestand auch für Salzdrusen und Tropfsalz bis hin zum gemeinen schwarzen Steinsalz mit Gipskörnern oder mit Holzkohleresten. Gesucht und geschätzt waren auch die sog. Petrefakten oder Fossilien, die vor allem im Hunyader Komitat gefunden werden konnten.

Das Veräußern von Stufen, vor allem der Goldstufen war seitens der Hofkammer durch ein Verkaufs-Reglement (oder „Normative") genau festgelegt, und zwar wie die Freigoldstufen den Gewerkschaften vergütet werden sollten, und was nach Abzug dieser Vergütung dem Ärar im Rahmen der *Urbura* (Frons- oder Zehntbetrag bzw. festgelegter Prozentsatz der Födereinkünfte) zustand (Siehe Anhang I – II). Diese Sehenswürdigkeiten gelangten in der Regel als Spezialtransporte zu den Empfängern, die meist von Erz- und Metall-Spediteuren durchgeführt wurden.

https://biblioteca-digitala.ro

Die größte Zahl der an die montanistischen Behörden Siebenbürgens (Montanthesaurariat und Oberbergamt) gerichteten Nachfragen nach außergewöhnlichen Schaustufen datiert in die letzten vier Jahrzehnte des 18. Jahrhunderts. Erwartungsgemäß kamen die meisten vom k. k. Mineralienkabinett in Wien[1], gefolgt von verschiedenen höheren und mittleren Lehranstalten aus ganz Europa.

In der Hofkammerverordnung vom 18. Januar 1775 weist Graf Ferdinand von Kolowrat – auch in seiner Eigenschaft als Vorsitzender des „Münz – und Bergwerks-Direktionskollegiums – allerdings daraufhin, dass der Auftrag „schöne Stücke von Erzen, Mineralien, Drusen und überhaupt von allen Körpern des Mineralreiches" für das k. k. Mineralien Kabinett zu sammeln, mit Bedacht durchgeführt werden solle, damit nicht unnötige Dubletten nach Wien gelangen. Um dieses zu vermeiden schlägt er vor, dass die Bergämter Ende jeden Jahres einen „Catalog der gesammelten mineralischen Körper" erstellen und an das Thesaurariat einsenden[2].

Auf höchste Empfehlungen aus Wien wurden auch die Wünsche von bedeutenden Privatsammlern berücksichtigt, die die Mineralien für wissenschaftliche Zwecke angefordert hatten. So ***Doctor Langloix*** aus Paris, der für seine *Machine paralactique* Goldstufen und Zinnobererzstücke aus Dumbrava bei Zlatna angefordert hatte[3]. Aus Frankreich kamen Anfragen von ***Graf von Buffon***, Direktor des königlichen Naturalienkabinetts, oder vom königlichen „Leibmedicus" ***Lassony***[4]. Dass es sich bei der letztgenannten Person um einen guten Kenner von Raritäten handelte, geht aus dem Verzeichnis hervor, das bei dieser Gelegenheit erstellt wurde und wo ausschließlich Freigold *(aurum nativum)* erwähnt wird: 4 Freigoldstufen aus dem Igren in Verespatak „... von grobblätterig- und Äste förmiger Gestalt, auf einer cristallisierten Quarz Schwarde aufliegend mit sandigem Nebengestein..."; je eine aus Boicza (Băița), aus dem Cetraş-Gebirge aus Nagyág, drei aus Facebánya (Fața Băii) bei Zlatna (von den Gruben „Maria Loretto", Maria-Hilf" und „Sigismund"), zwei Fahlerz-Stufen mit Kies und Rotguldenerz mit gelber Blende vom Offenbányaer „Emerici"-Stollen (also von Baia de Arieş), u. a. m.

Das Naturalienkabinett in Paris erwarb später noch fünf Goldstufen, die aus Boicza (Băița), Vöröspatak (Roşia Montană) und den Graf Gyulaischen Goldgruben aus Trestia stammten[5].

---

1 Rumänisches Nationalarchiv, Kreisstelle Cluj, Bestand: Siebenbürgisches Montan Thesaurariat, ab nun **MT**: 1775/61, 1780/414; 263.

2 MT 1775/61.

3 MT 1779/825.

4 MT 1779/417, 1881/1100.

5 1781/1060.

https://biblioteca-digitala.ro

Zu den ersten Interessenten gehörte der österreichische Gesandte in Frankreich ***Graf Mercy d'Argenteaux***[6], der besonders seltene Stufen aus Boicza, Trestian (Trestia), Nagyág (Săcărâmb) und Facebánya bei Zlatna angekauft hatte. Erwähnenswert ist auch die Stufe aus Abrudbánya (bzw. Roşia Montană) „... mit christallisiertem Gold, wo das gediegen Gold in achteckige einschichtige Christallen(!) christallisiert hat“[7].

Es gab auch Fälle, wo der Name des Sammlers nicht genannt wurde: „Es ist der Hof Kammer daran gelegen, für ein ansehnlichen fürstliches Haus im Kaiserlich Königlichen Reich eine kleine Collection von verschiedenen Erzt(!)-Stufen und seltsamen Berg-Arten zu erlangen“[8].

Unter den montanistischen Institutionen – die Interesse an den siebenbürgischen Mineralien bekundeten – befand auch das „Obrist-Kammergrafenamt in Schemnitz (Banská Štiavnica)[9], die Bergakademie in Schemnitz oder höhere Lehranstalten wie die Freiburger Akademie, die die Blendegattungen aus Rodenau und Eisenstein aus Vajda Hunyad (Hunedoara), als besonders „instructiv“ einschätzte[10]. Die Universität aus Freiburg erwarb insgesamt 34 Schaustufen, darunter auch Silbererz-Gattungen aus Boicza, Bleiglanz, Pechblende und ähnliche Mineralien aus Offenbánya (Baia de Arieş), schwarzen Hornstein aus der „Maria Loretto“-Grube in Facebánya bei Zlatna und diverse Bleikristalle aus Rodenau.

Eine anspruchsvolle Sammlung von Raritäten ging an die Morgenländische Sprachen Akademie nach Wien[11].

Zu den mittleren akademischen Lehranstalten gehörten: Die Savoische Ritterakademie in Schemnitz[12]; das Theresianische Adelige Collegium in Wien[13] und das Ollmützer Lyzeum (heute Olomouc, Tschechien, das seinen Mineralienbedarf so begründete, dass „[...] die Zöglinge des Generalse-

---

6 Claudius Florimund Mercy (1666–1734) was kaiserlicher Feldmarschall, ab 1718 kommandierender General der kaiserlichen Provinz Temescher Banat und Präsident der Banater Landesadministration. Als Gouverneur von Temeswar leitete er ab 1720 die Besiedlung und Kultivierung der von den Türken eroberten südungarischen Gebiete einschließlich des Temescher Banats. Ferner sind Graf Mercy die Befestigung der Stadtmauern Temeswars und die Begradigung der Bega zuzurechnen. Gleichzeitig wurden die Banater Bergwerksinspektoren ernannt, Bergämter in Orawitz und Majdanpek und in Bogschan ein „Eisenverweseramt“ eingerichtet. Später wurde in Orawitz das Oberbergamt geschaffen, das ab 1719 die Aufsicht über die Bergämter von Dognatschka, Saska und Moldova innehatte.

7 MT 1775/279; 1776/261, 431.

8 MT 1768/78.

9 MT 1771/611.

10 MT 1775/713; 938; 1776/50.

11 MT 1791/261.

12 MT 1771/614.

13 TM 1772/643.

https://biblioteca-digitala.ro

minariums immer einen sehr unvollständigen Unterricht in der Natur Geschichte empfangen" hatten[14].

Via Hofkammer oder Thesaurariat gingen auch Bestellungen des: Klausenburger Lyzeum ein, des Pester General Seminarium und des **Collegium Nazarenum** in Rom[15].

Für diese Lehranstalten wurde eine Auswahl von 121 Mineralien und Bergarten vorbereitet. Erwartungsgemäß nahmen den ersten Platz ein. Darunter Goldstufen, gediegenes Gold, Goldkies, antimonialische Golderze, goldhaltige Fahlerze, schwarzblendige göldische Silbererze. Die meisten stammten aus den bereits genannten Bergorten mit Ausnahme jener, die man in Draica und Kisbánya (Băişoara) gefunden hatte. Einige Stufen (bleiische Pochgänge, Markasit etc.) kamen aus Rodenau. Der Vollständigkeit halber hatte man für diesen Transport auch Kupfererz aus Veţel (bei Deva), Eisenocker aus Ghelari und andere Arten von Eisenstein und Quecksilber oder Zinnobererz aus dem Dumbrava-Gebirge bei Izvorul Ampoiului unweit von Zlatna ausgesucht. Obwohl kein Kriterium in der Aufstellung des Verzeichnisses zu erkennen ist, war die Beschreibung der einzelnen Stufen für die Zeit besonders präzise.

Die Naturalienkabinette in Pavia und Mayland[16] benötigten Schaustufen „... zur Emporbringung der Studie der Natur Geschichte in der Österreichischen Lombardey ...". Pater Joannes Fridwaldszki hatte sich entschuldigt, dermalen keine Versteinerungen zu besitzen. 1781 wurden die „... noch ermangelnden 2 ansehnliche Gold Stufen, welche bisher nicht zu bekommen waren ..." nachgeschickt[17].

Im Jahre 1776 signalisierte auch das Mineralogische Kabinett der „Hohen Schule zu Prag" Interesse an mineralischen Raritäten aus Siebenbürgen und unternahm auf dem üblichen Amtsweg die erforderlichen Schritte[18].

Wie schon erwähnt, lag es besonders dem ***k. k. Naturalien Kabinett in Wien*** daran, seine Sammlungen zu vervollständigen und „geruhete allergnädigst anzubefehlen", dass in „jeder Provinz der k. k. Staaten einem in der Mineralogie wohlerfahrenenen Berg-Beamten aufgetragen werden solle, alle in den verschiedenen Gegenden, und Werkern eines jedes Bergwerks Bezirks vorkommende Mineralien, Stein und Edl Arten, dann Petrefakten gleich itzt, und wenn es seyn kann, auch mehreren Stücke von jeder Art

[14] TM 1787/8640. Es sei hier erwähnt, dass sich seitens der Hofkammer in Münz- und Bergwesen außer J. G. Graf Stampfer, auch Ignaz Born für das Anliegen des Seminars in Ollmütz eingesetzt hatte.

[15] MT 1791/261; 1791/261; 1784/300, 1013.

[16] MT 1772/924.

[17] MT 1781/584.

[18] MT 1776/143.

https://biblioteca-digitala.ro

aufzusammeln ..."[19]. Zur Befolgung dieses Befehls Seitens der Hofkammer wurde dem „in der Mineralogie wohlerfahrenen Thesaurariats Rath Müller" anbefohlen, sich „dieser Aufsammlung, und Einsendung gut gewählten, theils ansehnlicher Mineralien, Stein und Erdarten, dann Petrefakten, welche einer Kaiserl(ichen) Sammlung würdig seyn mögen ..." anzunehmen.

Bemerkenswert ist auch eine weitere Begründung dieses Unterfangens, und zwar: „... daß die Allerhöchste Absicht seye, die Seltenheiten, welche die Natur in den Bergwerken einer jeden Provinz d(er) k. k. Erbländern erzeugt, hier für beständig aufbewahren, und den Wissbegierigen vorzeigen zu lassen, folglich jeder Provinz selbst daran liegen müsse diesen öf(f)entlichen Kaiserlichen Schatz ... für die Nachkommenschaft zu erhalten ..."[20].

An dieser Stelle sollte kurz auf die Entstehungsgeschichte des Hof-Naturalien-Cabinet, dem Vorgänger des heutigen Naturhistorischen Museums in Wien hingewiesen werden[21].

Historisch gesehen wurde der Grundstein zu den heutigen Sammlungen mit dem Ankauf der Naturaliensammlung des Florentiner Universalgelehrten Johann Ritter von **Baillon** (1684–1758) im Jahre 1748 durch Kaiser Franz Stephan von Lothringen, den Gemahl der Kaiserin Maria Theresia, gelegt. Diese zu jener Zeit größte Naturaliensammlungen der Welt umfasste etwa 30.000 Objekte vorwiegend Mineralien und Versteinerungen, an zoologischen Objekten nur dauerhafte und haltbare Stücke, wie Korallen, Muscheln, Schnecken und Krebse sowie eine seltene Pflanzensammlung, die noch ganz im Sinne der von barocken Vorstellungen geprägten frühen Zeit der Aufklärung eine Kollektion der *„Seltsamkeiten der Natur"* umfasste. 1749 ließ der Kaiser diese Sammlung über Innsbruck und dann per Schiff auf Inn und Donau nach Wien bringen. Johann von Baillon stellte als Direktor der Naturaliensammlung die Objekte zunächst im Leopoldinischen Trakt der Wiener Hofburg und dann in einem Saal des Augustiner Trakts der Hofbibliothek (heute Nationalbibliothek) nach seinem eigenen wissenschaftlichen System auf.

Naturobjekte, um so prächtiger und bizarrer sie waren, haben zu jener Zeit die Kuriositätenkabinette der Fürsten- und Herrscherhäuser gefüllt. Bei der Naturaliensammlung Baillon handelte es sich jedoch um eine wissenschaftlich geordnete und den damaligen Erkenntnissen entsprechende

---

19 TM 1780/263.

20 MT 1780/263, 595.

21 Vgl. dazu: Andreas Stütz, *Mineralogiscebs Taschenbucb entbalten eine Oryctographie von Niederösterreicb zum Gebraucbe reisender Mineralogen,* Wien und Triest, 1807, S. 10–36; Max Fischer, Irmgard Moschner, Rudolf Schönmann, *Das Naturbistoriscbe Museum in Wien und seine Gescbicbte,* In: Annalen des Naturhistorischen Museums, 80, Wien, November 1976, S. 1–24; Günter Hartmann, *Naturbistoriscbes Museum. Gescbicbte* (Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum, N. F., Nr. 13, Wien, 1976).

https://biblioteca-digitala.ro

Sammlung, die keineswegs nur zur Schaulust diente. Die naturgeschichtlichen Sammlungen des Wiener Hofes waren somit von Anfang an wissenschaftlich fundiert. Der Kaiser beließ es aber keineswegs nur beim Ankauf der Sammlung Baillon, sondern unterstützte weitere Ankäufe und Sammelexpeditionen. So z. B. stellte er z. B. für eine „Wendeltreppe" (*Turbo scalaris Lin.*) 4.000 Gulden und für die Smaragd-Sammlung 20.000 Gulden zur Verfügung. Eine der ertragreichsten Sammelexpeditionen war die unter der Leitung des Arztes und Botanikers Bergrat Nicolaus Freiherr von Jacquin, der „aus der Neuen Welt" 50 Kisten wertvoller Naturobjekte, darunter prächtige kolumbianische Smaragde und das erste Platin sowie wertvolle völkerkundliche Belegstücke nach Wien brachte.

Nach dem Tode des Kaisers im Jahre 1765 bezog Kaiserin Maria Theresia auch die Naturaliensammlung in ihre großen Reformpläne ein. Sie übergab diese 1766 in das Eigentum des Staates und ließ sie in zwei der neu erbauten Säle entlang des so genannten Augustinerganges der Hofburg aufstellen. Schon in diesem Jahre beschloss sie aus der kaiserlichen Sammlung ganz im Sinne der Aufklärung ein öffentliches Museum zu machen.

In Erkenntnis der großen Bedeutung der mineralogischen Wissenschaft für eine rationale Erschließung der reichen Bodenschätze der Habsburgischen Erbländer, erfreute sich diese Wissenschaft einer besonderen Förderung.

Ludwig Balthasar von Baillon, der seit 1758 die Direktorenstelle der Naturaliensammlung innehatte, konnte diese Reformpläne nicht zur vollen Zufriedenheit der Herrscherin durchführen. Später verzichtete er auf sein Amt und bis zur Berufung von Ignaz von Born wurde die Sammlung von Joseph von Khevenmüller-Metsch (1765), Graf Anton von Salm (1765–1770) und von Heinrich Graf Joseph von Auersperg (1770–1775) betreut.

Einen bedeutenden Schritt unternahm die Sammlung während der Oberaufsicht des damaligen Grafen, nachher Fürsten Franz Xaver Wolfgang von Orsini-Rosenberg (1723–1796) auf dessen Vorschlag die Kaiserin dem in der Naturgeschichte allgemein berühmten Hofrat Ignaz von Born den Auftrag erteilte, die kaiserliche Sammlung nach den neuesten bekannten Aufklärungen in der Mineralogie einzurichten. Sie erließ an alle Bergwerke ihrer Erbstaaten dringende Befehle, von allen „Producten, die allda vorkommen würden" die Merkwürdigsten einzusenden.

1776 berief Maria Theresia, die hauptsächlich naturwissenschaftliche Grundlagen für Bergbau suchte, **Ignaz von Born**, den bedeutenden Mineralogen und Naturforscher vom Prager obersten Münz- und Bergmeisteramt nach Wien. Als Leiter der Kabinette, konnte er diese systematisch ausbauen[22].

---

[22] Ignaz Edler von Born wurde am 26. Dezember 1742 in Karlsburg geboren und verstarb am 24. Juli 1791 in Wien. Von Born trat 1759 in die Gesellschaft Jesu ein, verließ sie 16 Monate

https://biblioteca-digitala.ro

Bei der wissenschaftlichen Bearbeitung und Auswertung standen ihm Direktorsadjunkt Karl Haidinger (Vater des berühmten Geologen und Mineralogen Wilhelm von Haidinger und Erfinder der Haidingerlupe) und der spätere Leiter der Sammlungen Andreas Stütz zur Seite. 1788 erschien der „Index rerum naturalium Musei Caesarei Vindobonensi", der publizistisch den Beginn der wissenschaftlichen Bearbeitung der Naturaliensammlung dokumentiert. Bei der Einsendung von Prachtstücken aus Siebenbürgen für die sinnvolle Ergänzung der mineralogischen Sammlung wurden sie von dem damaligen Bergrat **Müller von Reichenstein**[23] und dem Gubernialrat **Johann Ehrenreich Fichtel** massiv unterstützt[24].

---

später wieder und studierte in Prag Rechtswissenschaften. Nach ausgedehnten Reisen durch Deutschland, die Niederlande und Frankreich studierte er Geologie und Mineralogie und wurde 1770 Bergrat in Prag, 1776 Kustos des kaiserlichen Naturalienkabinetts in Wien und 1779 Hofrat im Münz- und Bergwesen. Er trat 1781 einer Freimaurer-Loge bei und publizierte u. a. im „Journal für Freimaurer". Er gilt ais Vorbild für Mozarts Sarasto in dessen Zauberflöte. 1783 veröffentlichte er die antiklerikale Satire „Speciem monacholiciae" und 1786 trat er von der Logenarbeit zurück. Er gründete in Hietzing eine Bleichanstalt, die durch ein Schnellbleichverfahren mit Chlor die Rasenbleiche ersetzte. Von Born wurde Mitglied zahlreicher Akademien und Gesellschaften und veröffentlichte als Naturforscher u. a. seine „Briefe über Mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn ..." (1774), „Über das Anquicken der gold- und silberhaltigen Erze, Rohsteine, Schwarzkupfer und Hüttenspeise" (1786), vgl. C. v. Wurzbach, *Bibliographisches Lexikon des Kaisertums Österreich,* 2. Teil, 71–74, Wien, 1857; Simone und Peter Huber, *Ignaz von Born,* In: Die Eisenblüte, 7 NF, 1876, Nr. 17, Sonderdruck).

23 Josef Franz Müller v. Reichenstein (geboren 1740 – gestorben 1826) studierte an der Wiener Universität Philosophie und Rechtswissenschaften, begann 1763 seine berufliche Laufbahn an der Bergakademie in Schemnitz, wurde noch im selben Jahr niederungarischer Markscheider, 1770 Oberbergmeister und Bergwerksdirektor im Banate, 1775 Bergwerksdirektor und wirklicher Bergrat in Tirol). In seiner öffentlichen Stellung als siebenbürgischer Thesaurariatsrath, als Oberinspektor und Chef des gesamten siebenbürgischen Berg-Hütten und Salinenwesens und als Hofrat beim Siebenbürgischen Thesaurariat von 1778 bis 1802 hatte er vielfältig Gelegenheit im Land mineralogische und geognostische Beobachtungen zu machen und seiner Hand verdanken wir außer den Analysen einiger siebenbürgischer problematischer Mineral-Arten – auf die wir noch zurückkommen – eine sehr ausführliche Arbeit über das Verespataker Gebirge, welche den im Jahre 1789 erschienenen ersten Band der von Terebra herausgegebenen Bergbaukunde eröffnete; vgl. J. L. Neugeboren, *Geschichtliches über die Forschungen auf dem Gebiet der siebenbürgischen Mineralogie und Geognosie und die Literatur derselben,* In: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, N. F., 5, 1862, S. 323–326).

24 Der österreichische Jurist und Mineraloge Johann Ehrenreich von Fichtel (geboren am 29. September 1732 in Pressburg, gestorben am 4. Februar 1795 in Wien) war nach seinem Studium der Rechtswissenschaften seit 1795 als Aktuar am Wirtschaftsdirektorium der Sächsischen Nation abwechselnd in Wien und Hermannstadt tätig. 1778 wurde er Thesaurariatsrat in Hermannstadt, 1787 siebenbürgischer Gubernialrat.

https://biblioteca-digitala.ro

Joseph II. begünstigte das Werk seines Vaters. Er befohl, aus den Sammlungen des aufgelösten Theresianums, der Schwarzspanier und verschiedener anderer Klöster alles, was dem kaiserlichen Kabinett abgängig wäre, in selbes zu übertragen. Er erteilte v. Born den Auftrag, aus dem „Catalog" der verschiedenen Sammlungen des Herzogs Carl von Lothringen, Gouverneur der Niederlande, was er brauchbar fand, auszusuchen und wertvolle Sammlungen in verschiedenen Ländern anzukaufen. Es wurden einige Naturforscher nach Amerika geschickt um Mineralien zu erwerben.

Als 1790 Kaiser Leopold II. die Regierung übernahm, der sich durch seine in Florenz angelegten Sammlungen als ein Beschützer der Chemie und Naturkunde einen bleibenden Namen geschaffen hatte, teilte er durch Auflösung des physikalischen Kabinetts (das er ganz neu einrichten wollte) die freien Säle zwischen dem Münz- und Mineralien Kabinett. Dadurch entstand die Notwendigkeit, letzteres neu einzurichten, was auch tatsächlich **Andreas Stütz** ausgeführt hatte. Die neue Ordnung hatte er in der Publikation „Neue Eintheilung der k. k. Naturaliensammlung in Wien" (Wien, 1793) bekannt gemacht[25].

Eine seiner umfangreichsten Untersuchungen ist dem „Gold- und Silberbergwerk zu Szekerembe" gewidmet: Er legte die Ergebnisse seiner „physikalisch-mineralogischen Beschreibung" zunächst 1799 im zweiten Band der Schriften der Gesellschaft naturforschender Freunde und danach in einer zweiten Auflage im Jahre 1803 in einer selbständigen Publikation

---

Neben der Verwaltungstätigkeit beschäftigte sich Fichtel mit auf zahlreichen Reisen gesammelten mineralogischen Materialien und legte die erste große Mineralien- und Fossiliensammlung in Siebenbürgen an. Über diese Sammlungen verfasste er zahlreiche Tabellen und Beschreibungen. Sein zweibändiges Werk „Beitrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen" (Nürnberg 1780) ist seine bekannteste wissenschaftliche Leistung). Aus diesem Werk zitieren wir eine für den Stand der Naturforschungen in Siebenbürgen besonders relevante Stelle: „... Siebenbürgen allen, wo sich die Natur freigiebiger, als in vielen andern Ländern erwiesen hat, stecket noch immer mit seinen Seltenheiten im Dunkeln. Die entfernte Lage dieses Landes, und der hier mangelnde Straßendurchzug, macht uns fremde Gäste sehr selten; und dieses ist der Dunkelheit eine Ursach; welcher ich noch eine zwote: den Mangel an eingebohrnen(!) Liebhabern der Naturwissenschaften, beysetzen muß"; vgl. Deutsche biographische Enzyklopädie, München – New Providence – London – Paris 1996, Bd. 3, S. 286).

25 Andreas Stütz, geboren am 22 August 1747 in Wien, gestorben an 12. Februar 1806 in Wien. Im Alter von 17 Jahren trat er in das Augustiner-Chorherrenstift zu St. Dorothea in Wien ein, erhielt die Primiz am 29. September 1771 und wurde am 1 April 1778 zum sog. Feiertagsprediger ernannt. Am 3. November des gleichen Jahres erhielt er an der k. k. Realakademie die Lehrkanzel für Naturgeschichte, Geographie und Mechanik, später kam er an das k. k. Hof-Naturalien-Cabinet, an dem er im Jahre 1785 Directions-Adjunct, 1797 zweiter Director und nach dem Tode von Johann Ludwig Freiherrn Baillon im Jahre 1892 dessen Nachfolger als Direktor wurde. Stütz hat ein reiches wissenschaftliches Erbe hinterlassen und wurde mit dem Titel eines Kaiserlichen Rates ausgezeichnet).

https://biblioteca-digitala.ro

nieder. Für den Mineralogen und Geologen sind die Kapitel I und II sowie V bis VIII von besonderem Interesse, wobei Stütz auch weitere Bergorte in Siebenbürgen (z. B. Zalathna, Offenbánya und Verespatak) zum Vergleich heranzieht. Andreas Stütz, auf dessen Verdienste wir noch zurückkommen, wurde von der „Oesterreichischen Biedermann-Chronik" den „trefflichsten Männern aus der Josephinischen Epoche" und „der geringeren Anzahl der aufgeklärten, gutdenkenden, fähigen und nützlichen Theologen" zugerechnet[26].

Einen bedeutenden Fortschritt machten die Naturalienkabinette unter dem Wissenschaftler und Organisator **Karl von Schreibers**, der sie von 1806 bis 1851 leitete. Dabei wurden die einzelnen Abteilungen zu Forschungseinrichtungen ausgebaut. Beschäftigt wurden Beamte, die durch die Volontärsarbeit namhafter Forscher und Wissenschaftler an den Kabinetten unterstützt wurden. Einer war **Paul Partsch** der wie Andreas Stütz ein auffallend großes Interesse für die Mineralogie Siebenbürgens, auch im Hinblick auf den Erwerb besonders wertvoller Schaustufen, aufwies[27].

In seiner Eigenschaft als Kustosadjunkt unternahm er 1826/1827 eine Reise nach Siebenbürgen, die gründlich und flächendeckend vorbereitet wurde. Ausgangsziel dieser geognostischen Rundreise war Nagy-Bánya (Baia Mare), von wo aus Partsch am 18. Juli 1826 zuerst eine kleine Exkursion unternahm, um die geologischen und bergmännischen Verhätnisse von Rodenau kennen zu lernen. Seinen Rückweg trat er über das Borgo Tal, Jaad (Livezile), Wallendorf (Unirea), Bistritz, Nassod (Năsăud), den Ţibleş-Berg, Oláh- und Magyar-Lapos (Lăpuşul Românesc, Târgu Lăpuş) und Kapnik (Cavnic) nach Nagy Bánya (Baia Mare) an.

Am 18. Juli verließ Partsch diese Bergstadt zum zweiten Mal und kam über Nagy Somkut (Şomcuta Mare), Dees (Dej), Klausenburg, dem Kolos

---

[26] Vgl. J. L. Neugeboren, *Geschichtliches über die Forschungen auf dem Gebiet der siebenbürgischen Mineralogie und Geognosie und die Literatur derselben,* In: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, N. F., 5, 1862, S. 322–323).

[27] Paul Maria Partsch (Geboren am 11. Juni 1791 in Wien, gestorben am 3. Oktober 1856 ebenda). Im Jahre 1810 begann er ein Studium an der Universität Wien für Rechtswissenschaften, sein Interesse galt aber dennoch der Botanik, Mineralogie, Chemie, aber auch Ökonomie. Er verließ im Jahre 1814 die Universität um am Stift Göttweig seine praktische Ausbildung zu vervollständigen. Durch die Pflanzenkunde kam Partsch zu seinen eigentlichen Interessen im Bereich der Geognosie. Nach Wien 1815 zurückgekehrt, unternahm er eine Reihe geologischer Untersuchungen die ihm dazu verhalfen über eine der größten Mineraliensammlungen Wiens zu verfügen, Zu seinen wichtigsten wissenschaftlichen Aufträgen gehörte die Erstellung einer geologischen Karte von Niederösterreich und den angrenzenden Ländern. Weitere Aufträge erhielt er zur geologischen Erforschung von Siebenbürgen, vgl. J. L. Neugeboren, *a. a. O.*, S. 340–343; H. W. Flügel, *Partsch Paul Maria,* In: Österreichisches Bibliographisches Lexikon 1815–1950, Band 7, Wien 1978, S. 328 f.).

https://biblioteca-digitala.ro

(Cojocna), Thorda, Maros Ujvár (Ocna Mureş), Karlsburg und Mühlbach am 29. desselben Monats nach Hermannstadt. Auf dieser Route wurden in erster Linie bei den im Bau stehenden Steinsalzgruben eingehende Erhebungen gemacht. Von Hermannstadt begab sich Partsch über Fogarasch nach Kronstadt um von da aus über Kovászna nach Kézdi Vásáhely (Târgu Secuiesc) die geologischen Verhältnisse des Büdös (Bálványos)[28] und anderer Ortschaften des Szeklerlandes näher kennen zu lernen. Von Hermannstadt aus wurden Ausflüge in das Alttal, nach Salzburg, in den Unterwald bis nach Vajda Hunyad unternommen. Mit einem Abstecher in die Hatzeger Gegend gelangte Partsch über den Eisernen Torpass bis nach Russberg (Ruşchiţa) ins Banat. Bei dieser Gelegenheit nahm der Wiener Wissenschaftler auch die Conchilinalager von Alsó Pestes (Peştişul de Jos), die Eisenerzvorkommen von Gyalár (Ghelari) und vom Plotzka-Berg (Ploţca) u. a. Sehenswürdigkeiten in Augenschein. Die Weiterreise führte ihn über die Bătrâna, Meleia, Muscel zu den Eisenwerken von Sebesely (Sebeşel) und Kudschir (Cugir). Eine besondere Attraktion stellten die in Olah-Pian (Pianul de Sus) durchgeführten Goldwaschversuche dar, von wo aus Partsch sich nach Mühlbach begab, um den goldführenden Schotter bei Reho (Răhău), Rekitte (Răchita) und Szász-Csor (Săsciori) zu untersuchen. Am 17. Oktober traf Partsch in Zlatna ein, um von da aus die Umgebung von Abrudbánya (Abrud) – vor allem Vöröspatak (Roşia Montană), das Aranyos-(Arieş) und Körös-(Criş)-Tal eingehender zu untersuchen. Nach der Rückkehr des Reisenden durch das letzte Tal über den Vulcan-Berg wurde Offenbánya zwecks einer gründlicheren Durchforschung nochmals besucht. Es würde den Rahmen sprengen alle für die Geologie Siebenbürgens relevanten Orte zu erwähnen welche Partsch in einer Rekordzeit besucht hatte, beispielsweise von Klausenburg aus über Căpuşul Mic und Mare nach Bánffy Hunyad (Huedin), Szilágy-Somlyó (Şimleu) und Dées, dann über Thorda, Radnoth (Iernut) nach Maros-Vásárhely (Târgu Mureş), Paraid (Praid) um schließlich über Schäßburg, Mediasch, Blasendorf wieder nach Karlsburg zu gelangen. Von hier führte ihn der Weg erneut nach Zlatna, genauer gesagt zu den Goldgruben von Facabaja (Faţa Băii) und vom Vulcoi-Berg kennenzulernen um von da aus Nach Nagy-Ág zu gelangen, wo er zur genauen Erforschung der geognostischen und bergmännischen Verhältnissen acht Tage verweilte. Über Boitza und das Luncoier Tal erreichte Partsch Körösbánya (Baia de Criş), von wo aus das Rudaer-Bergwerk (bei Brad) befahren und das Seifenwerk von Czebe (Ţebea) und der Bergbau von der Măgura Ţebii besucht wurden. Bevor Partsch am 5. Februar 1827 Siebenbürgen verließ, besuchte er den Badeort

28 Gemeint sind die Schwefelvorkommen und die berühmte „Schwefelhöhle“ (Mofette), heute unter dem namen „Peştera Puciosă” bekannt, die zur Ortschaft Turia (Krs. Covasna) gehört.

https://biblioteca-digitala.ro

Also-Vácsa (Vața de Jos) bei Basarabasa, bekannt durch seine anschaulichen Holzopale und Mestyaken (Mesteacăn), wo es Vorkommen von guten Braunkohlen gab.

Leider gelang es Partsch nach seiner Rückkehr nicht, die empfangenen Eindrücke als sie noch frisch waren wissenschaftlich auszuwerten, da er durch Arbeiten im Hofmineralien-Kabinett verhindert wurde.

Eine Frucht dieser Reise war jedoch eine genaue geognostische Karte der Bergreviere von Offenbánya, an deren Ausarbeitung der Bergverwalter Franz Gratze, der ihn auf allen Exkursionen begleitete, großen Anteil hatte.

Die im Partschischen Tagebuch geführten Aufzeichnungen dienten noch 25 Jahre später als wertvoller Anhaltspunkt für die Geologische Übersichts-Aufnahme Siebenbürgens, welche im Auftrag der k. k. geologischen Reichs-Anstalt in den Jahren 1859 und 1860 vom Chef-Geologen **Franz Ritter von Hauer** ausgeführt wurde[29]. Er zählt zu den Pionieren der deutschsprachigen Geologie und Paläontologie. Im Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt, veröffentlichte er im Jahre 1851 eine grundlegende Arbeit über den Goldbergbau von Vöröspatak (Roșia Montană) und 1863, in Zusammenarbeit mit Guido Stache, das berühmte Standardwerk „Geologie Siebenbürgens" (1863).

Die schon zur Tradition gewordenen engen Kontakte zu Siebenbürgen pflegte auch Franz Hauers Nachfolger am Wiener Hof- und Mineralienkabinett, **Gustav Tschermak**[30].

---

[29] Geboren: 30. Januar 1822 – gestorben: 20 März 1899). Franz Hauer studierte von 1839 bis 1843 an der Bergakademie Schemnitz, 1846 wurde er Assistent von Haidinger am Mineralogischen Museum in Wien. 1865 wurde er zum Nachfolger von Ferdinand von Hochstetter als Intendant (heute Generaldirektor) des k. k. Naturhistorischen Hofmuseums. Hauer wurde 1866 Direktor der k. k. geologischen Reichsanstalt in Wien und fertigte geologische Karten von Österreich und Siebenbürgen an; vgl. Constantin von Wurzbach: *Hauer, Franz Ritter von.* In: Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 8, Wien 1862, S. 59–63; August Rothpletz, *Hauer, Franz von.* In: Allgemeine Deutsche Biographie, Band 50, Leipzig, 1905, S. 64–66: Walther E. Petrascheck, *Hauer, Franz Ritter von.* In: Neue Deutsche Biographie, Band 8, Berlin, 1969, S. 81 f.).

[30] Geboren: 19. April 1836 in Littau/Mähren, gestorben: 24. Mai 1927. Nach seinem Studium der Mathematik und Chemie in Wien und der Mineralogie in Heidelberg und Tübingen (1860) war es seit 1862 Kustos am Hof- und Mineralienkabinett in Wien und von 1868 bis 1877 dessen Direktor. 1868 ernannte man ihn zum außerordentlichen Professor für Petrographie, 1873 zum ordentlichen Professor für Mineralogie an der Universität Wien. Zu seinen wichtigsten Publikationen zählen sein „Grundriss der Mineralogie" (Wien 1863) und das „Lehrbuch der Mineralogie" (Wien 1884). Zwischen 1871 und 1877 edierte er sechs Bände der „Mineralogischen Mittheilungen" als Anhang zum „Jahrbuch der Geologischen Reichsanstalt", seit 1878 publizierte er separat die „Mineralogischen und petrographischen Mittheilungen"; cf. J. C. Poggendorf, Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften, Leipzig, 3, 1898, S. 1370; Révai Nagy Lexikona, Budapest, 18, 1925, S. 505).

https://biblioteca-digitala.ro

Gustav Tschermak interessierte vor allem „Das siebenbürgische Goldfeld“, gemeint sind die Erzlagerstätten aus dem Westgebirge, über das er in den „Schriften des Vereins zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse in Wien“ (1866/1867) und „Petersmann geographische Mittheilungen“ (1868) ausführlich berichtet.

Vielleicht sollte an dieser Stelle darauf hingewiesen werden, dass das Hof-Naturalienkabinett von welchem die Rede ist, der Vorgänger des heutigen Naturhistorischen Museums in Wien war. Dieser Bau wurde im Auftrag des Kaisers Franz Joseph I von Hofärar nach den Entwürfen von Gottfried Semper und Karl Freiherr von Hasenauer an der Wiener Ringstraße errichtet und am 10. August 1889 eröffnet. Der Bau begann 1871, sechs Jahre nach der feierlichen Eröffnung der Ringstraße. Die beiden Museumsbauten, das Naturhistorische Museum und das gegenüberstehende erst 1891 eröffnete Kunsthistorische Museum, waren von ihrer Anordnung quer zur Ringstraße darauf ausgerichtet, mit zwei an der anderen Seite der Straße anzuschließenden neuen Trakten der Hofburg und der historischen Front ein monumentales *Kaiserforum* einzurahmen (Abb. 1).

Abb. 1. Das Naturhistorische Museum in Wien am Maria-Theresien-Platz.

Die Mineraliensammlung befindet sich in Saal I – IV und ist international bedeutsam aufgrund ihrer Reichhaltigkeit von Objekten aus Vorkommen

https://biblioteca-digitala.ro

des ehemaligen Staatsgebildes der Österreich-Ungarischen Monarchie und des alpinen Bereiches. Die ältesten Mineralstufen der Sammlung lassen sich bis in die Kunst- und Wunderkammer der Renaissance zurückverfolgen.

Ein „Highlight" des Museums ist im Saal IV dieser Abteilung zu sehen: Ein Blumenstrauß aus Edelsteinen. Den Edelsteinstrauß soll Maria Theresia ihrem Gatten Franz Stephan zum Geschenk gemacht haben. Der Strauß besteht aus 2100 Diamanten und 761 anderen Edel- und Schmucksteinen, die zu 61 Blumen und 12 unterschiedlichen Tierarten zusammengesetzt sind.

Nicht zu unterschätzen sind die aus Siebenbürgen stammenden Mineralien und Schaustufen.

Es wurde bereits erwähnt, welche in Siebenbürgen tätigen Kameralbeamten sich bei der Bereicherung der Naturaliensammlung einen bleibenden Namen geschaffen haben.

Mit seinem ihn kennzeichnenden Eifer und hervorragenden Fachkenntnissen folgte Thesaurariatsrat **Müller von Reichenstein** alsbald dem Hofkammer-Reskript aus dem Jahre 1780, laut welchem von allen Produkten, die in der Erbländern vorkommen würden, das Merkwürdigste an das k. k. Mineralien-Cabinet einzusenden waren. Er kaufte über die Obergoldeinlösung 17 Goldstufen: neun aus Roșia Montană, sieben aus Trestia und eine aus Băița[31]. In zwei Kisten verpackt wurden sie über Deva und Pest nach Wien transportiert (**Anhang III**). 15 dieser Goldstufen wurden bei der Obergoldeinlösung in Zlatna für 84 ¼ Dukaten oder 359 fl. 44 xr. eingelöst und an die betreffenden „Partheyen" bar bezahlt. Getrennt wurden die restlichen zwei Goldstufen für 40 fl. 32 xr eingelöst[32].

Kurz danach folgte ein Transport bestehend aus acht Waschgoldgattungen, aus verschiedenen „Flötzwerken" Siebenbürgens, und zwar jeweils eine aus Oberpien (Pianul de Sus), Baia de Criş, dann je eine aus den Flüssen: Arieş, Căpuş, Somesch, Mieresch, dem Hatzeger-Bach und schließlich eine aus dem Goldwaschwerk in Abrud[33]. Der Gesamtwert der beiden Sendungen betrug **471 Gulden** und 20 Kreuzer. Die Transportkosten betrugen 35 Gulden und 11 Kreuzer.

Es ist anzunehmen, dass dem k. k. Naturalien Kabinett in Wien nicht zufällig im November 1780 eine Kiste mit 17 eingepackten „hierländischer Salzarten" aus Siebenbürgen zugesandt wurde. Die Gelehrtenwelt wurde nämlich in diesem Jahr auf den Reichtum und die Mannigfaltigkeit des Steinsalzes dieser Provinz durch das Erscheinen Johann Ehrenreich Fichtels Abhandlung *„Beytrag zur Mineralgeschichte Siebenbürgens"* in Nürnberg aufmerksam. Der zweite Teil des Werkes war der Geschichte des

---

31 MT 1780/855, 743.

32 TM 1780/ 829.

33 MT 1780/855, 64, 163.

https://biblioteca-digitala.ro

Steinsalzes in Siebenbürgen gewidmet. Der Inhalt dieser Fracht setzte sich zusammen aus „gemeinem Steinsalz" verschiedener Farben (weiß, schwarz, rot), oder von Thon durchgedrungen oder inliegender Holzkohle, reinem Kristallglas mit Gipskörnern, weißem Tropfsalz mit fadenartigen Gewebe und mehreren Exemplaren von Salzdrusen oder Salzblüten[34]. Diese Sehenswürdigkeiten stammen aus den bekannten Steinsalzgruben jener Zeit: Turda (Abb. 2), Salzburg (Abb. 3), Popescu-Wollmann, S. 170 Cojocna, Sic und Praid (Abb. 4)[35].

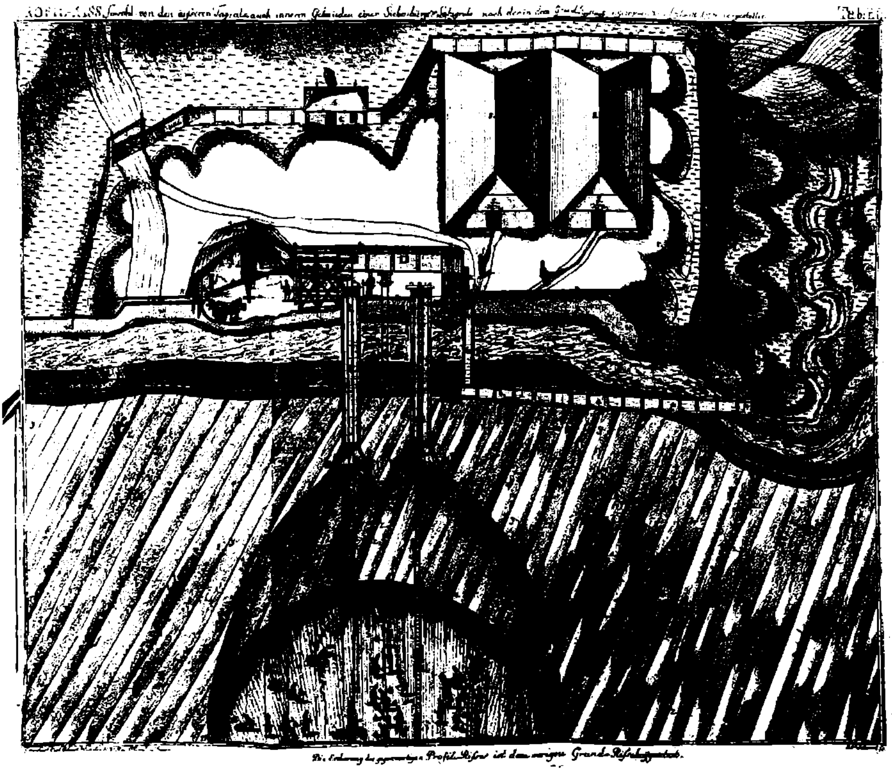

Abb. 2. Profilriss des Steinsalzbergwerks von Torda (Turda) (nach J. E. Fichtel, *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg, 1780).

[34] Im Begleitverzeichnis dieser Sendung, steht bezüglich der fünf Drusen die aus einer aufgelassenen Grube in Turda stammen: „Wenn diese Salzdrusen an ihrer Geburtsstätte betrachtet werden, siehet man die mehresten aus lauter Rhomboiden bestehen, die mündeste(!) nasse Luft aber macht diese ihre eigentliche Figur unkenntlich, sie werden aber unter Wegs bis Wien Nässe ziehen, aber an einen trockenen Ort gestellt, effloriziren sie wieder nach einigen Tägen mit einem schönen weißen Beschlag").

[35] MT 1780/886.

https://biblioteca-digitala.ro

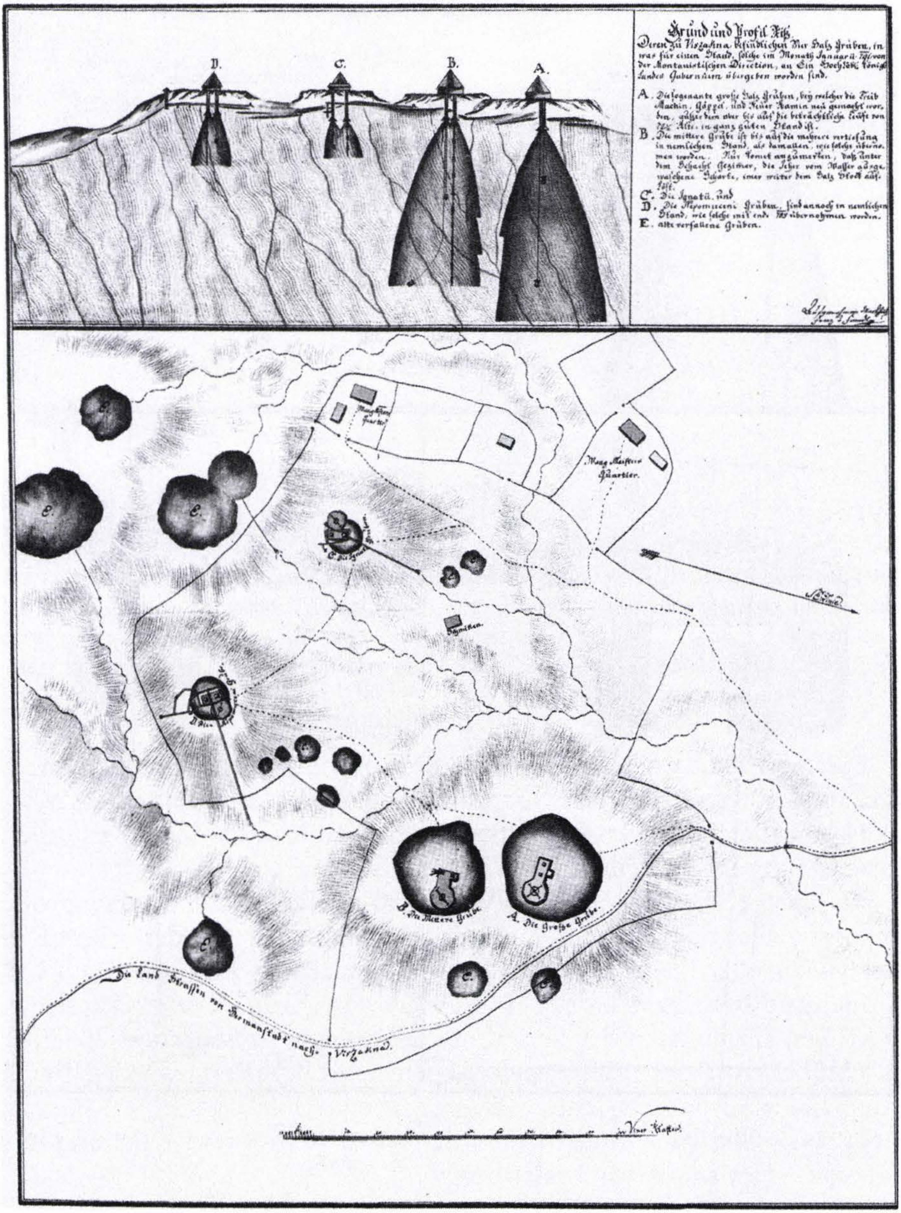

Abb. 3. Grund- und Profilriss der Steinsalzgruben von Vizakna (Salzburg bei Hermannstadt). Grubenkarte aus dem Jahre 1791 im Rumänischen Nationalarchiv, Kreiszweigstelle Cluj-Napoca, Bestand: Siebenbürgisches Montan-Thesaurariat).

https://biblioteca-digitala.ro

Abb. 4. Im Gelände noch erkennbare Spuren des Gebäudes in dem der Pferdegöpel der Steinsalzgrube von Szék (Sic, Kr. Cluj) untergebracht war. Die mit Inschriften versehenen Steinstelen aus dem Jahre 1822 (als die Grube geschlossen wurde) befinden sich an der Stelle, wo einst der Förder- und Mannfahrtsschacht in Betrieb stand.

Für die Ergänzung der musealen Bestände des Collegium Romanum Nazarenum, hatte das Siebenbürgische Montan- Thesaurariat am 22 März 1784 sämtlichen siebenbürgischen Salzämtern angeordnet von „allen Salzarten bey ihren Grüben" nach Wien zu senden[36].

Im Jahre 1781 wurde für das Wiener Mineralien-Cabinett eine große Lieferung mit Stufen aus ganz Siebenbürgen veranlasst, von der wir bloß so viel wissen, dass nur die Transportkosten die ansehnliche Summe von 113 Gulden und 28 Kreuzer betrug (1781/639). Von wo diese kamen, kann man in groben Zügen nach der Reiseroute der beiden Thesaurariatsräte Eder und Müller von Reichenstein nachvollziehen, die beauftragt wurden diesen Mineralientransport im Jahre 1780 vorzubereiten: Karlsburg – Rodenau – Naszod – Bistritz – Sächsisch-Regen – Vasarhely – Praid – Kronstadt – Zărneşti – Hermannstadt – Karlsburg[37].

---

36 MT 1784/418: „In obsequim Benignissimo Ordinationis Regio per Incl(ytoque) Regium Thesaurariatum medio aestimatissimae nota, sub 22 a p. m. horsum exaratae, Thesaurariatui notificato commissem extitit Salis fodinarum oficiis, ut non nullas Salium Species ad varietates Selectiones fodinis Transilvaniae proprias in rationem Collegii Roman Nazareni ...".

37 MT 1781/702.

https://biblioteca-digitala.ro

Die k. k. Hofkammer in Münz- und Bergwesen wendet sich im Jahre 1791 erneut an des Siebenbürgische Münz- und Bergwesens Inspektorat-Oberamt in Zlatna mit der Aufforderung dem k. k. Naturalienkabinett entgegenzukommen, da diesem noch diverse Erz-Stufen und Mineralien-Gattungen fehlen würden[38]. Es ging gezielt um „schniedelnagel *Bleyglanz*" und „würflicher ausgefressener rosenrother kugelicher durchschneidender *Braunspath* aus Kapnik und „güldisches Fahlerz, Rosenspath ..., Spießglasnadeln" und vor allem aber um *„das weiße stahldichte **aurum problematicum*** von Baia de Faţă, womit **Tellur** gemeint war[39].

Am 12. August 1781, werden von der k. k. Hofkammer in Münz- und Bergwesen vom Siebenbürgischen Münz- und Bergwesens Inspektorat-Oberamt in Zlatna „... für das hiesige k. k. Naturalien Kabinet die mangelnde in dem hier beigeschlossenen Verzeichnis aufgezeigten Erzt-Stuffen, und Mineraliengattungen anverlanget"[40]. Diese sollten in Beilegung eines in zwei Exemplaren ausgefertigten Verzeichnisses und unter Angabe der Fracht und sonstigen Kostenausweisen an die kaiserliche, auch k. k. Hofkammer in Münz- und Bergwesen eingesandt werden. Die Hofstelle bestand gleichzeitig darauf, dass: „... einige Stücke von höherem Werthe nur von gewerkschaftlichen Grüben, und Privat-Werkern zu überkommen sind, wenn sie von den Gewerken nicht etwann freiwillig als Geschenken angeboten werden, denenselben nach billiger Schätzung ohne Anstand zu vergütten (!) ..."[41].

Der Meinungsstreit zwischen Anton Ruprecht und Müller von Reichenstein ob es sich bei den ***„antimonialischen Fahlerzstufen"*** oft mit kristallisiertem ***Sardarac*** (ein Naturharz) an der Oberfläche von Nagyág (Săcărâmb) oder Baia de Faţă (bei Zlatna) um ein neues – von *Antimon* und *Wismut* wesensverschiedenes Metall handele –, das man zuerst ***Minera auri problematica, Aurum problematicum*** sogar ***Aurum paradoxum*** bezeichnete, dauerte bis im Jahre 1798 der Berliner Chemiker Martin Heinrich Klaproth (1743–1817) es beschrieb und „nach der Mutter der Erde (**Tellus**)" *Telurium* benannte. Tellur ist ein seltenes Element, aber durch einige besondere Eigenschaften sowohl wirtschaftlich, als auch vor allem wissenschaftlich von hoher Bedeutung: – wirtschaftlich dadurch, dass einige Tellurerze durch ihren Gold- und Silbergehalt abbauwürdige Gold- bzw. Silbererze darstellen. Wissenschaftlich infolge

---

[38] MT 1791/2472.

[39] TM 1791/6966. In dieser Urkunde bestätigt das Naturalienkabinett den Eingang einer besonderen „Stuffe" (auri grafice), die Bergwerkspraktikant Daniel Barok, bekannt durch den von ihm projektierten Röstofen im Jahre 1800, ihm übereignet hatte).

[40] Das Verzeichnis ist nicht erhalten.

[41] MT 1781/5497.

https://biblioteca-digitala.ro

des Umstandes, dass Tellur das einzige Element ist, mit dem das sonst nur gediegen vorkommende Gold in nennenswerter Weise natürliche chemische Verbindungen – die *Goldtelluride* – eingeht.

Als tatsächlicher Entdecker des neuen Elements ist auch heute Franz Joseph Müller von Reichenstein anerkannt. Die schon vorher verwendete Bezeichnung *Weißgolderz* gibt der Tatsache Ausdruck, dass die Verbindung keineswegs die Farbe des Goldes (also goldgelb) aufweist, sondern im allgemeinen weiß oder grau ist, höchstens mit einem Strich ins Gelbliche (deshalb auch „Gelberz", aber auch „Weißerz", „Weisses Gold", „Kottonerz" u. a. benannt). Dieses Klaprothsche „Gelberz" benannte später François Sulpice Beudant im Jahre 1832 zu Ehren des tatsächlichen Tellurentdeckers Müller von Reichenstein *„Müllerin"*. Klaproth unterschied vier verschiedene Tellur-Mineralien:

1. „Gediegen Tellur"
2. „Schrifterz" (*Sylvanit*) von „Transsylvania" ab 1835
3. „Blättererz" (*Nagyagit*) von Nagyág (Săcărâmb) ab 1845
4. „Gelberz" (*Müllerin*) oder auch *Krennerit* oder *Bunsenin* genannt

Ein weiteres 1842 in Săcărâmb entdecktes regulär kristallisierendes, sehr goldreiches Tellurgoldsilber wurde zu Ehren seines Entdeckers W. Petz im Jahre 1845 *Petzit* benannt. Die ebenfalls in diesem Bergort entdeckte Tellursilberblende, nannte man zu Ehren des eigentlichen Entdeckers, des bereits erwähnten Kustos des Wiener Mineralienkabinetts Andreas Stütz, der Verfasser der mustergültigen Monographie des Gold- und Silberbergwerks von Szekerembe (Săcărâmb) *„Stützit"*[42].

Alle bisher erwähnten Tellurmineralien – Gediegen Tellur, Sylvanit, Nagyagit, Krennerit, Petzit und Stützit wurden zuerst in siebenbürgischen Bergwerken entdeckt. Die fünf erstgenannten wurden später auch an anderen Orten gefunden (Hauptsächlich in Californien, Colorado, Chile und Westaustralien), während ***Stützit*** auf seinen ersten und bisher einzigen Fundort im Săcărâmber Propylit eingeschränkt blieb.

Selbst wenn es den Anschein erwecken könnte, dass das Wiener Mineralienkabinett durch die Vermittlung der Montanbehörden nur in den Besitz hochkarätiger Schaustufen gelangen wollte, muss betont werden, dass seine Sammlungstätigkeit sich erwiesener Maßen durch Vielfältigkeit auszeichnete.

Dieses geht eindeutig aus dem Verzeichnis hervor, das Müller von Reichenstein im Jahre 1780 „ohne systematische Ordnung" als

[42] Vgl. Victor Ritter von Zepharovici, *Mineralogisches Lexikon für das Kaiserthum Österreich*, Wien, 1859, S. 283, 443–444; Rudolf Binder, *Considerații istorice asupra cercetărilor mineralogice transilvănene în sec. XVIII și XIX pe baza colecției de minerale ale lui Brukenthal*, In: Studii și Comunicări, Muzeul Brukenthal, 11, Sibiu, 1958, p. 12–22.

https://biblioteca-digitala.ro

Begleitdokumentation für einen Transport von diversen Fossilien und Materialen (hiermit Erze gemeint) erstellt hatte. Es enthält insgesamt 56 Positionen, darunter Goldstufen aus Nagyág. 40 der aufgelisteten Sammlungsgegenstände stellen Fossilien aus dem Hunyader Komitat dar. Die ersten Positionen bestehen aus versteinerten Eichenholzstücken (Dryites), die man in Răcăştia bey Hunyad und Petreni im Hatzeger Tal gefunden hatte. Es folgt ein Kalkstein „der ganz aus Schnerkel-Schnecken (Helix) entstanden zu sein scheint" von Muncelul Mic. Verschiedene Conchylien aus grauem Mergel stammten auch aus Răcăştia wo man in einem kleinen Bach auch „langschalige geblätterte Austern, worunter einige mit Deckeln" *(ostrea diluviana)* fand. Sämtliche Fossilien werden in der Liste schon nach Linné's System bezeichnet. Zu den Neuzugängen für das Wiener Kabinett gehörten auch Archen, Venusmuscheln, diverse Formen von Jutenschnecken, getürmte Mondschnecken, undurchbohrte, aufstehende Krauselschnecken, geschwänzte Stachelschnecken, Wulststachelschnecken, Purpurschnecken, glatte Archen, getürmte Kückhörner, eine Art *Veneryimpubures subeordata,* Dreieckmuscheln, genabelte Schweinschnecken, getürmte Stachelschnecken, spindelförmige Walzenschnecken, Rollenlutten(!), Blasenschnecken, Sternkorallen, Punktkorallen, verschiedene Bastardmuscheln, Kammaustern, Conereto von verschiedenen Cauchylien, zwei große Stachelschnecken.

Alle erwähnten Muscheln und Schnecken stammen aus dem Dorfe Boitur, das zu Peştiş gehört und wurden dort in einem mächtigen aus Sandstein und zerrütteten Schnecken zusammen geschwemmten großen Erdklumpen gefunden ohne dass man eine gewisse Ordnung erkennen konnte. Ab Nr. 35 folgte weißer Sandstein mit Eisen oder Eisenocker durchdrungen, der in den Ruinen des römischen Sarmizegetusa Ulpia Traiana aufgetaucht ist, Gestellstein mit Eisendendriten aus Ghelari u. d. gl.[43].

Wie aus Urkunden hervorgeht, in denen verschiedene Sachkosten für das Herbeischaffen von Fossilien dokumentiert sind, wurden solche auch aus anderen Ortschaften des Hunyader Komitats wie Sântămaria de Piatră, Căzăneşti oder Vaţa herbeigeschafft.

Es gibt eine Reihe von Urkunden (vor allem Kostenvoranschläge), die unter naturhistorischem Aspekt nicht relevant sind, aber eine Menge an Informationen über den finanziellen und logistischen Aufwand liefern, den die Mineralientransporte ins Ausland vorausgesetzt hatten.

Nachdem die späteren Exponate von der Fundstelle zum nächsten Bergamt oder nach Deva, Karlsburg und manchmal auch Hermannstadt gebracht wurden, was in der Regel von Überreitern (Gorniken) oder

[43] MT 1780/532.

https://biblioteca-digitala.ro

bergmännischen Angestellten bewerkstelligt wurde, mussten die Bergverwalter oder der Münzmeister von Karlsburg die Transportkosten erstatten und die Erzmenge der betreffenden Stufen ersetzen, sogar im Falle des Zinnobererzes. Für den Weitertransport wurden „Verschläge“ also Kisten aus Tannenholz von Zimmerleuten hergestellt und in der Regel bereift. Zum Einpacken wurde Fluss- und Löschpapier und/oder Baumwolle benützt[44]. In der Regel erfolgte der Transport auf dem Mieresch von Karlsburg (Maros Porto – Partoş) bis nach Szeged und von dort auf Achse nach Pest, Wien und zu den anderen Bestimmungsorten.

Wie aus einer Reihe von Urkunden hervorgeht, die im Kreisarchiv Temeschwar (Bestand: Bergwerksdirektion Orawitza) aufbewahrt werden, interessierten sich einige der oben genannten Lehranstalten (wie die Universität in Freiburg) und die naturhistorischen Kabinette in Wien, Mailand und Pavia auch für Schaustufen aus den Banater Bergwerksrevieren[45]. Darüber weiß auch Franz Griselini in seiner Geschichte des Temescher Banats einiges zu berichten[46].

Es ist kaum vorstellbar, dass das Interesse verschiedener Museen und Sammlungen für die Mineralienwelt Siebenbürgens in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts gesunken war. Jedoch ist dies anhand der spärlicheren Quellenlage im Vergleich zum 18. Jahrhundert schwieriger nachzuvollziehen. Der Bergort Nagyág rückte zusammen mit Baia de Faţă und Offenbánya immer mehr in den Vordergrund des wissenschaftlichen Interesses der Gelehrtenwelt durch das dort zum ersten Mal entdeckte und beschriebene Tellur. Nicht nur naturhistorische Museen, wie jenes aus Paris bitten um „Hinaufsendung“ solcher Stufen[47], sondern auch Privatpersonen, wie der Numismatiker und Mineraloge Dr. Egger aus Pest[48] und der Pester Apotheker Tauser, der nicht weniger als 10 Stufen gekauft hatte[49]. Die Nachfrage war so groß, dass im Jahre 1855 beschlossen wurde, dass: „goldhaltige Schau- und andere Stufen

---

[44] MT 1781/477.

[45] Rumänisches Nationalarchiv, Kreisstelle Cluj, Bestand: Obergbergamt Zlatna, ab nun: **DMO** 1775/6; 1780/3).

[46] Franz Griselini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen* . Zweyter Theil, Wien, 1780, S. 71: „Herr von Born, der alle diese Erzarten zu Oravitza gesamlet hat, setzt hinzu, dass in der [Pauli Bekehrung Grube auf der Wadarna] Grube, zu welcher der Antonistollen führet, zuweilen prächtige Malachite einbrechen. Ich habe in die bannatische Sammlung, welche ich für die Universität zu Pavia gemacht, dergleichen niedergelegt, nicht sowohl von der genannten Grube, sondern auch von *Rochus* auf dem koschowizer Gebirge; von daher ich auch schönes Garkupfer hatte“.

[47] OBA 1855/2381.

[48] OBA 1855/2250, 2805.

[49] OBA 1854/2207, 6611.

https://biblioteca-digitala.ro

aus dem Nagyáger Werk Niemandem ohne Bewilligung verabfolget werden dürfen“[50].

So darf es uns nicht wundern, dass für die Pariser Weltausstellungen der Jahre 1855 und 1856 außer Salzstufen auch: „Nagyáger Tellur und Verespatakaer Goldstufen“ in die engere Auswahl kamen[51].

Im Jahre 1855 kam noch die Nachfrage für verschiedene Mineralien und Gesteinsarten seitens des Obergymnasiums in Hermannstadt, unter denen auch Eisenerzstufen aus Govăjdia nicht fehlen sollten[52].

Mineralogische Sehenswürdigkeiten gelangten auch auf anderen Wegen ins Ausland, womit wir in erster Linie an Sammlungen Montanistischer Lehranstalten (Bergakademien), wie Schemnitz, Příbram, Leoben, Freiberg, Clausthal- Zellerfeld, Bochum, Aachen und auch andere denken. Siebenbürgische Bergzöglinge und Studenten hatten, wie es aus unseren Recherchen hervorgeht, bei ihrer Rückkehr aus den Ferien oder aus einem Praktikum in Siebenbürgischen oder Banater Bergwerken gelegentlich Mineralien mitgebracht. Diese Erscheinung bestätigte man dem Verfasser aus Freiberg, mit dem Zusatz: „Einen Höhepunkt im Zugang von Schaustücken gab es zur Zeit Friedrich August Breithaupt’s in den Jahren 1813–1818. Die mineralogische Sammlung der Bergakademie ist unter seiner Obhut um etwa 20.000 Stück gewachsen, die alle auf das sorgfältigste etikettiert worden sind“.

Das zweite Maximum erstreckte sich auf die Zeitspanne von 1905–12 unter der Leitung von Friedrich Kolbeck. Das könnte darauf hindeuten, dass die Studenten zu solchen Spenden von ihren begeisterten und begeisternden Professoren angeregt oder sogar aufgefordert wurden[53].

---

[50] OBA 1855/2207, 3332 ad 6611/854.

[51] OBA 1855/ 2164, 5859; 1856/4174.

[52] OBA 1855/855, 2705; hier soll darauf hingewiesen werden, dass in Govăjdia kein Eisenerz gefördert worden, sondern hier nur in dem im Jahre 1802 errichteten Hochofen verschmolzen wurde. Die Brauneisenstein-Stufen stammten aus Gyalár (Ghelari). Der Hochofen in dem Frischereiroheisen erzeugt wurde gibt es heute noch fast unverändert und er steht unter Denkmalschutz; mehr dazu bei: Anton Kerpely, *Das Eisenhüttenwesen in Ungarn, sein Zustand und seine Zukunft*, Schemnitz, 1872, S. 17–20; vgl. auch Volker Wollmann, *The Iron Works in Transylvania in the 18 th–19th Centuries and its Technical Monuments,* In: The sixt international conference on the conservation of the industrial Heritage, Austria 6th–12th September 1987, Transaction 2 – Conference Papers and Results, Wien, 1990. S. 242–263, ders. *Patrimoniu preindustrial și industrial în România,* Bd. I, Sibiu, 2010, p. 246–252).

[53] Freundliche Mitteilung von Dr. F. Hofmann, Leiter der Sammlungen der Bergakademie Freiberg (Sektion Geowissenschaften) am 30. Juli 1775; siehe auch: C. Schiffner, *Aus dem Leben alter Freiberger Bergstudenten,* Freiberg, 1935, S. 27–29).

https://biblioteca-digitala.ro

Konkordanztabelle für Gewichtsmaße, Geldwährungen und Ortschaften aus den Anhängen

1 Zentner (Centner, Centen) = 56,006 kg
1 Denaros (Denär) = 1,096 g
1 Dukaten = 3,49 g = 23,5 Karat
1 Fl (Floren = fl.) = Rheinischer Floren = 120 Denari = 60 Kreuzer = 1,739 Mark
1 Gran (Grän) = 1/240 Lot = 0,0729 g
1 Karat (für Feingehalt des Goldes) = 12 Grän oder der 24. Teil einer Mark
1 Xr (Kreuzer) österreichische Währung [Kreuzer = Scheidemünze] 72 Kronen entsprechen einem Goldgulden
1 Libra = Pfund = 56 Dekagramm = 560,06 g
1 Lot(h) = Münzgewicht = 1/22 Pfund = 17,50 g
1 Mark = 48 Piseten = 233,947 g
1 Quintlein (Quentchen, Quintel) = 4,385 g
1 Piset = 10 Denari = 5,207 Waschgold

Algyoger Baad (Algyógy) = Băile Geoagiu (Krs. Hunedoara)
Boicza = Băiţa (Krs. Hunedoara)
Cesertest = Certej (Kr. Hunedoara)
Draika = Draica (im 19. Jahrhundert verschwundener Bergort aus der Nähe von Băiţa)
Facebaja (Faţa Băii) = Florierendes Goldbergwerk aus dem Mittelalter bis in die frühe Neuzeit, bei Almaşul Mare (Krs. Alba), unweit von Zlatna
Füzescht (Füzesch) = Fizeş, in Băiţa eingemeindet (Krs. Hunedoara)
Kisbanyen (Kisbánya) = Băişoara (Krs. Cluj)
Gyalár = Ghelari (Kr. Hunedoara)
Kismuntsel (Kismuncsel) = Muncelu Mic (Kr. Hunedoara)
Mala = Mălăieşti (Krs. Hunedoara)
Müllenbach (Mühlbach) = Sebeş (Krs. Alba)
Nagyag (Nagyág) = Săcărâmb (Krs. Hunedoara)
Offenbanya (Offenbánya, Ofenbaia) = Baia de Arieş (Krs. Alba)
Porcura (Porcurea) = Vălişoara (Balşa) (Krs. Hunedoara)
Rodnau = Rodna (Krs. Bistriţa-Năsăud)
Trestian = Trestia (Krs. Hunedoara)
Valle Arszului = Valea Arsului (Krs. Hunedoara)
Veczel = Veţel (Krs. Hunedoara)
Verespatak (Vöröspatak) = Roşia Montană (Krs. Alba)
Zalatahna = Zlatna (Krs. Alba)

https://biblioteca-digitala.ro

ANHANG I

MT 261/47

Ausweis

Was von jenseits normalmäßig berechneter frey Gold Stuffe(!) der Gewerkschaft zu vergütten(!) und was hievon dem *Aerario* pro *Urbura* zu verrechnen kommet.

Nahmen der Gewerkschaft	Anzahl der Stufen	Die Stufe wurde dem einvern.		Betraget also solche nach jenseitiger Werht Berechnung			Der Gewerkschaft kommt für jede Piset 4 fl 10 xr zu			Nach Abzug der Gew. Vergütung verbleiben sodann dem *Aerario* pro *Urbura*		
	Stück	**Piset**	**Den.**	**Fl.**	**Xr**	**Den.**	**Fl.**	**Xr**	**Den.**	**Fl.**	**Xr**	**Den.**
K. K. Gewerk-	1	4	--	18	52	--	16	40	--	2	12	--

Anton Karl Exner
k. k. Cassa Einnehmer

ANHANG II

MT 1391/1786

Von d(er) K. K. Hof-Kammer in Münz u. Bergwesen. Wien
An
Das K. K. Siebenbürgische Münz- und Bergwesens Thesaurariat
Hermannstadt Ex off(ic)o

Grund Sätze
Zum Goldstufen-Verkauf Regulemenet

Wieviel der Käufer für jedes in den Siebenbürgischen Stufen enthaltenen *Piset* Gold gemäß des dem Mittel nach angenommenen göldischen Silber Einhalts, als an Gold allein zu 17. Karat 7. Grän, und an Silber zu 6. Karat 2. Grän, zu entrichten, was davon den betreffenden Gewerkschaften in Rücksicht der von diesen zu genießen habenden Gold, und Silber Zahlung zuzukommen, und wie viel sonach dem *Aerario* pro *Urbura* zu verbleiben hätte.

https://biblioteca-digitala.ro

	Einzeln Fl. Xr. Denär	Zusammen Fl. Xr. Denär
Die feine Mark Gold nach der letzten Erhöhung ist 366 fl. 32 xr Wehrt; somit fallen nach den oben angenommenen Feinhalt per Mark aus	268 32 --	
Und bei dem Silber, welches dem Werth per Mark 24 fl. hat, der Feine nach	6 10 --	
Zusammen also Werth einer Mark göldischen Silbers nach		274 42 --
Wird nun die Mark auf das *Piset* Gewicht *reduciert*, so hat der Käufer 1 *Piset* göldisches Silber zu zahlen mit	6 5 3	
Anmerkung. Da bei Veräusserung der Goldstufen dem *Aerario* der Ausmünzungs Nutzen entgehet, so ist es der Billichkeit angemessen, dass dieser, nachdem in den Stufen enthaltenen göldischen Silber Werth, dem *Aerario* vergüteter *Urbura* zukommt also:		
Den Schlagerlohn à 2 2/5 *procento* von dem Goldwerth per 268 fl. 32 xr	6 26 2	
„detto von Silberwerth von 6 fl. 10 xr per Mark	-- 15 1	
Werden diese beide Münznutzungs Beträge per	-- -- --	6 41 3
Von obig ausgefallenen göldischen Silberwerth abgeschlagen, so verbleiben für eine Mark göldischen Silbers		268 -- 1
Wovon auf eine *Piset* ausfallen	4 58 1	
Und wenn noch weiters von obigen Gold und Silber Betrag per	268 fl. – xr	1 Denär
das Scheiderlohn mit	2 22 2	
abgezohen wird, so verbleibt ein reiner Betrag von	265 fl 37 xr 3	
Wovon die *Urbura* dem *Aerario* mit 10 pto [%] in Betrag von ... gebühret.	26 33 3	

ANHANG III

MT 1780/855

An die Hochlöbl(iche) Hofstelle Anschluß eines Berichts des H(errn) The(saurari)ats Rath v. Müller von 24ten v(origen) M(onats) die für das k. k. Naturalien Cabinet eingesendeten Goldstufen nebst den verschiedenen Waschgoldgattungen und Passierung diesfälligen Betrags den 11ten Dezembris 1780

(Copia) P. P.

Diejenigen 15 Goldstufen, welche ich für das k. k. Naturalien Cabinet bey der Obergold Einlösung aufgewahren lassen, und wovon ich die Ober-Goldeinlösungs

https://biblioteca-digitala.ro

Consignation einen gehorsamsten Bericht von 4ten Octobris beygelegt habe, wozu doch wohlfeile Goldstufen von *Boicza* gekommen sind (deren Preis in der hier beygelegten Ober-Goldeinlösungs *Consignation* enthalten ist) habe ich sehr wohl verpackt und unter der Aufschrift: An Eine Hochl(öbliche) k. auch k. k. Hofkammer in Münz- und Bergwesen, dem dieser Tägen über Müllenbach nach Wien gehenden Postwagens aufgegeben. Ich habe die Ehre hier eine kurze Beschreibung sämtlicher dieser, 17 Goldstufen beyzulegen. Sie sind sehr schön und zugleich unterrichtende Stücke auch unter sich in Absicht auf diese letztere Eigenschaft durchaus verschieden. Die meisten sind aus den Gebürgen von Verespatak. Es war bisher nicht möglich aus einer andern Gegend etwas dergleichen aufzubringen, welches in ein Cabinet aufzustellen zu werden verdiente. Da ich glaube es dürfte dem k. k. Naturalien Cabinete auch an *Exemplarien* von den hierlandes des sowohl an der Farbe, als auch an der Größe der Körnern verschiedenen Waschgold nicht fehlen; so habe ich 3 Saifen(!)-Werkern, dann 5 Flüssen von jeden 4 Piset Waschgold, wie die beyliegenden *Consignationen* der Ober Gold Einlösung enthält, in welcher das Gold um den bezahlten gewöhnlichen Einlösungs Preis angesetzet ist, den Goldstufen beygepacket.

Zalathna den 24ten Novembris 1780

gehorsamster
Franz Jos(eph) Müller
Th(esaurari)ats Rath

Verzeichnis

Der für das Kai(ser)l(iche) Königl(iche) Naturalien Cabinet gesammelten, und von der k. k. Zalathnaer Oberg-Gold Einlösung laut der meinem jüngst unter 4ten Octobris dieses Jahres erstatteten Bericht beygelegten Urkunde eingelösten Goldstufen, welche in einem Küstl(!) verpackt unter der Aufschrift: An Eine Hochlöbl(iche) K. auch k. k. Hof-Kammer in Münz- und Bergwesen mit nächstens nach Wien abgehenden Post-Wagen versendet werden.

Nr. 1. Blätteriges Frey-Gold. Die Blätter sind theils mit zerreiblichen Quarz, theils mit fett anzusehenden Eisenocker übersieteret, und inkrustirt, welches deutlich wir, wenn man ein Blätgen(!) zerbricht, da den(n) das Gold zum Vorschein köm(m)t. Sogar in dem weißen Nestenweiß beysammen sitzenden Brocken Quarzkörner ist Gold eingeschlossen, das sich mit dem Vergrößerungsglas ofenbahret(!), wenn ein Korn zerrieben wird. Die Bergart ist schwarzes Hornstein, in dessen Ritzen überall Gold sitzet, und der selbst goldhältig ist. Aus dem Gebürg Lorenz Igren zu *Verespatak* (Abb. 5–10).

2. Krystallisiertes und stalaktitförmiges Frey Gold. In eienr dem polyedrischen Ende Krystallen eines Gold-Zackens, ist ein wenig blätteriger Gipsspath halt eingeschlossen. Die Goldkrystallen sind von verschiedenen unbestimmten Figuren und Flächen. Die Bergart ist *Speckstein*, weißer Quarz- und Amathyst Kieseln. Aus dem Gebürge Zeisz zu *Verespatak*.

3. Theis blätterig *dedritys*, und gestucktes, theils krystallisiert, strauchförmiges Frey Gold mit wenigen Blendekrystallen. Auf einer aus lichtgrauem Thone, Speckstein und Quarz meißt blassen Amatystkörnern zusammengestzten Bergart

https://biblioteca-digitala.ro

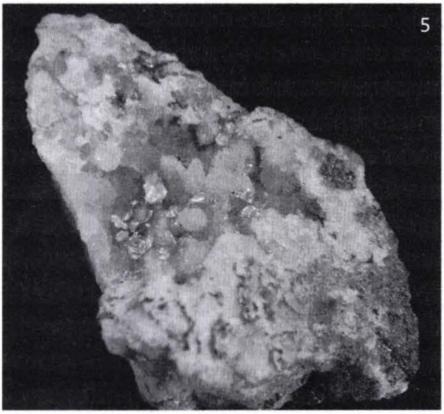

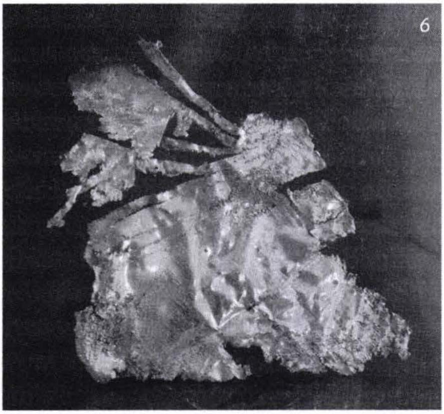

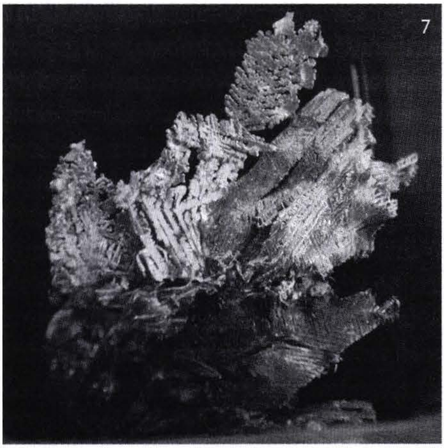

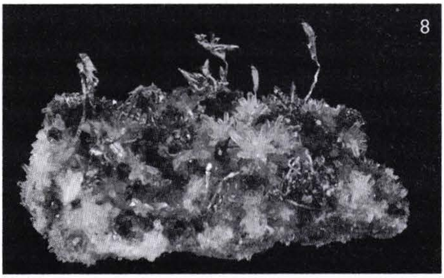

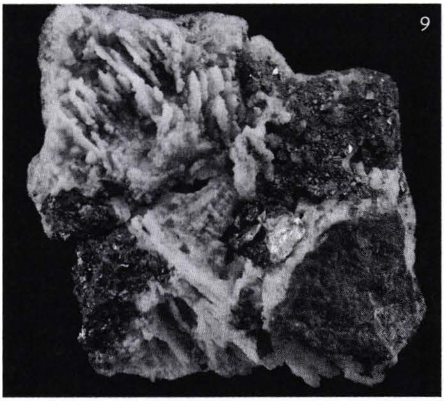

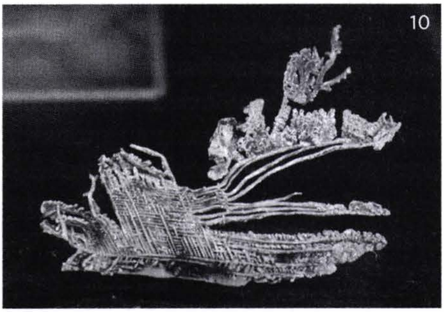

Abb. 5–10. Berggold und Freigold aus Roșia Montană im Goldmuseum Brad:
Abb. 5. Freigold (natives Gold) führendes, nicht bestimmbares Ganggestein (Dacit?) in Rhyolith.

Abb. 6. Goldplatte mit kleinen Goldkristallen, die die auf einer feinen Kluft (engem Spalt) abgelagert worden ist (Golddendrit).
Abb. 7. Goldlamellen die aus einem Verbund von sehr kleinen Kristallen bestehen (Entstehung wie Abb. 6).
Abb. 8. Goldkristalle die z. T. stengelig ausgebildet sind neben Quarzkristallen (var. Bergkristall, wie Abb. 6).
Abb. 9. Gold, Quarz und Pyrit in einer Gangbrekkzie.
Abb. 10. Dendritisch ausgebildete Goldkristalle und Lamellen (Golddendrit).

https://biblioteca-digitala.ro

mit Kieß. Von obenseitigen Abfall des Kirnik in Verespatak. In beyden dieser Stufen ist das Gold mit einem Eisendünste angeschmauchet.

4. Stallaktitenförmiges, blättriges, gestricktes und dendritysches Frey Gold, auf einem aus Speckstein, weißem Quarz- uns Amatyst Kieseln zusammen gesetzten Bergart. Aus dem Gebürge *Gaura* zu *Verespatak.*

5. Krystallisirtes Frey Gold. Die Krystallen sind von verschiedenen unregelmäßigen Figuren, und Flächen, und strauchförmig aufeinander angeschlossen, deren einige mit sehr fein blätterigen Kalch Spath, auf welchen auch zum Theil das Gold aufsitzet; überzogen sind. Die Bergart ist ein mit Kieß vermengte aus grauer Thon Speckstein, und abgerollten Kieseln zusammen gesetzte Stein Art aus dem großen *Igrén* zu *Verespatak.*

6. Krystallisirtes, und getropftes Frey Gold auf kristallisierter Blende. Die Bergart ist aus verschiedenen Kieseln, Thon, und Speckstein zusammen gesetzt. Aus dem Gebürge *Fodor Igren* zu *Verespatak.*

7. Krystallisirtes polyrdrisches strauchförmig angeschlossenes Frey Gold eingewebten blätterigen Kalchspath auf grauen körnigen goldhältigen Quarz. Aus dem Gebürge *Vajdoja* in *Verespatak.*

8. Körniges- und zum Theil haarförmiges mit krystallisirten Golde eingefaßtes Frey Gold auf Quarz, und einer grauen aus fein körnigen Quarz, und kleinen Quarzkieseln zusammen gesetzten Steinart aus *Igrén* in *Verespatak.*

9. Blätteriges Frey Gold mit schwarzer, blauen, gelben Blende und Bley-Glanz in einer auf Thon, und Kalkspath zusammen gesetzten Gang Art. Von *Trestian* aus dem Franz- und Anna Stollen. **Anmerkung:** sowohl der Bleyglanz als die Blende halten 3 Quintel goldisches Silber, welches 128 Denär Gold hält.

10. Blätteriges Frey Gold mit Bleyglanz und gelber Blende und Kalkspath von *Trestian* aus dem Franz- und Anna Stollen.

11. Blätteriges Frey Gold mit gelber Blende und Blei Glaz in Kalkspath. *Trestian* aus dem Leopoldi Stolln.

12. Blätteriges Frey Gold um Kalkspath mit metallisch glänzenden und gelber Blende von *Trestian* aus dem Franz- und Anna Stollen von der abgerissenen Kluft.

13. Blätteriges Frey Gold mit gelber Blende, und Bleyglanz in Kalkspath, nebst krystallisierter pyramidalisch-schuppigen Kalkspath aus den Leopold Stollen von 2ten Kreuz-Kluft *Trestian*

14. Körniges und blätteriges Frey Gold mit krystallisirten polyedrischen Bleyglanz, welches mit kleinen, wie geschmolzenen Goldkörnern bestimmet ist. Die Bergart ist Graustein mit Kalkspathadern. Der Bleyglanz und das Gold auf welchen einige sehr kleine doppelt pyramidalische Kalkspathkrystallen liegen dergleichen bey sichtbarem Golde auch in *Verespatak* oft vorkommen, ist zum Theil mit sehrkleinen Quarzdrusen, und Blende untermenget. Von *Trestian* aus dem Franz- und Anna Stollen auf der 2ten Kreuz Kluft.

15. Goldhaltige Blende mit Bley-Glanz zwischen Kalkspath und grauen Quarz mit weniger sichtbaren Gold. Von *Trestian* aus dem Franz und Anna Sollen auf der 2ten Kreuz Kluft. **Anmerkung:** nebst der hier specificirten werden noch zu Boicza erst kürzlich gebrochen, und von der Obergold Einlösung laut beyliegender Urkunde *signo* ./. mit 25 fl 36 xr vergüttete(!) Goldstufen zugepacket.

https://biblioteca-digitala.ro

16. Körniges- und Blätteriges Frey Gold in grauem Quarz und Hornstein, welchem auch Kalkspath eingemenget ist. Von *Boicza* aus dem Erbstollen.

17. Fein körniges Frey Gold mit Blende in Quarz. Ebendaher.

Franz Jos(ef) Müller
Thesaurariats Rath

./.
Verzeichnis
Über zwey von dem Kai(ser)l(ich) Königl(ichen) gewerk(schaft)l(ichen) Boiczaer Werk an des Kai(ser)l(ich) Königl(iche) Naturalien Kabinet gegen baaren Bezahlung abgegebenen Goldstufen als:

	Nr.	Jede Piset à 1 Ducat gerechnet oder 4 fl. 16 xr		Thut Zusammen
Nr. 16	Eine Goldstufen, so ihren innerlichen Halt nach auf 4 Piset Gold	Ducat	Fl.	Xr.
	geschätzt ist, und in Geld jede Piset à 1 Ducaten gerechnet. Betraget	4	17	4
17	Eben eine derley Goldstufe, so auch 2 Piset geschätzet ist betraget in obigen Preis	2	8	32
	Suma	6	25	36

Der obige Betrag mit fünf und zwanzig Gulden Rfl. 36 Xr. durch die Kai(ser) l(ich) Königl(iche) Obergoldeinlösung dem auch Kai(ser)l(ich) Königl(ichen) Gewerk(schaft)l(ichen) Boiczaer Werk vergüttet worden sind.

Zalathna den 15 November 1780
Anton Carl Exner Obergold Einlöser
Anton Behnel Controlor

ANHANG IV

MT 1013/784

Beschreibung
Der auf hohem Hofstellsbefehl nach Wien abzusenden, nach Rom für das *Collegium Nazarenum* bestimmten Siebenbürgischen *Mineralien* und Bergarten

Nr. 1mo Gediegen Gold in zarten schimmernden Blättgen, welche theils krystallinisch, theils ohne bestimmte Gestalt mit zart krystallischen Quarz vermischt, sehr häufig auf einem großen Stück grauer Wacke sitzen. **Von Verespatak aus den Igrener Gebürge**

https://biblioteca-digitala.ro

2do Gediegen Gold in kleintheils deryseitig zum Theil auch *dentritisch*, auf einer unansehnlichen, in einem Stück gemischter thoniger Gangart sitzenden Quarz Druse. **Von der erst erkreuzten Kluft in Boicza**

Nr. 3° Gediegen Gold. In zarter Theilgen eingesprengt in grauen Quarze, mit den beyden Saalbändern von der gemischten grünen Boiczaer Gangart. **Eben daher**

4to Reichhaltiger *Faczebajer*, Goldkies krystallinisch und schuppig schimmernd, in weißgrau etwas streifigten Hornstein: hält über 100 Loth fein Gold vom Centner. **Von der Faczebajer Maria Loretto Gruben** (Abb. 11).

Nr. 5° Derber mit etwas Hornstein streifigt durchzogener Goldkies mit sehr matt schimmernd krystallinisch körnigen Bruche. **Eben daher**: hält 22 Loth fein Gold vom Centner

6. Zart eingesprengt, weißgelb mattschimmernder Goldkieß, in grauen mit weißem Quarz eingesprängten grauem Hornstein: hält 8 Loth fein Gold vom Centen. **Eben daher**

7. Streifig in schwarzgrauen Hornstein durchzogenen Goldkieß: **eben daher**, hält bey 2 Loth Gold vom Centner

8. *Antimonialisches* Golderz mit hellweiß glänzenden Bruche, krystallisch strohlig und etwas *dentritisch*, auf einem großen Stück grauen *Saxi metalliferi*, **von der S: Francisci Grube in Offenbanyen**. Das reine geschiedene Erz hält 570 Loth göldisch Silber, und die Mark davon 175 Denaros aus fein Gold

9. Goldhältige reiche Pochgänge **von der neu S. Antoni in Valle Arszului bey Boicza**

10. Detto, mit einem Streifen etwas Blendgemischten grobspeisigen Bleyerzten. **Eben daher**

11. Kleinspeisig blendig bleyische Kießgemischte arme Goldgänge: **von der Agnes Kluft des Porkuraer S: Barbara Stollens bey Boicza**

12. Gelb antimonialische Nagyager Golderze von der reichsten Sorte älteren Anbrüchen halt bey 300 Loth vom Centner = und bey 230 Denaros Gold pro Mark, **von der weißen Kluft von Nagyag** (Abb. 12–14).

13.Reiche antimonialische göldige Erzte, im Bruche, blättrig weißgrau glänzend, in rosenfärbigen *Magnesium* Kalke **von S: Bernhardistollen in Nagyag** hält im Scheidwerk 80–100 Loth göldisch Silber vom Centner und 120–130 Denär Gold pro Mark

14. Eingesprengt dergleichen Erzt mit kleinen glänzenden Blätthern, gleichfalls in rothem *Magnesium* Kalk. **Eben daher**

15. Derbes Fahlerz mit unhältigen Kieß auf einer rothen *Magnesium* Rinde, das Fahlerz hält gey 12 Loth göldischen Silber. **Von der Nagyager Magdalena Kluft auf dem Erbstollen**

16. Krystallisiertes Fahlerz in größeren und kleineren meißt regelmäßig 3-seitigen Pyramiden. Mit schlemmernden(!) Flächen, **eben daher**

https://biblioteca-digitala.ro

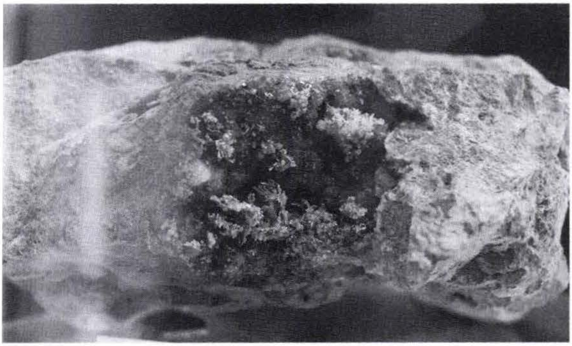

Abb. 11. Fața Băii. In einer Quarzdruse in kleine Goldkristalle auskristallisierte Goldlamellen.

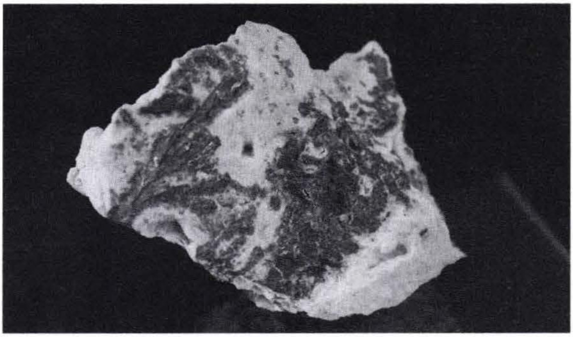

Abb. 12. Săcărâmb. Schaustufe mit Nagyagit (Săcărâmbit).

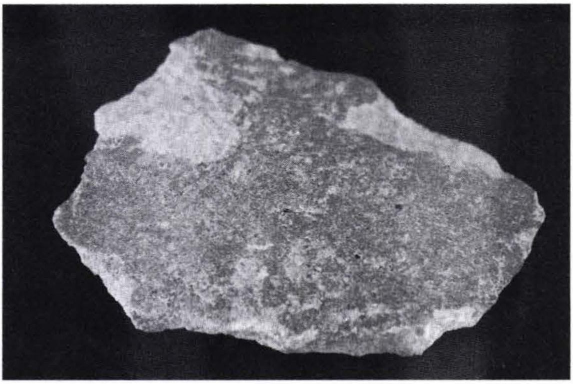

Abb. 13. Săcărâmb. Dispers verteiltes Gold in unterschiedlichen Größen in einer Rhyolithbrekkzie (?), die leicht alteriert, d. h. durch hydrothermale Lösungen leicht verwittert ist.

Abb. 14. Nagyagit in einer Brekkzie (Săcărâmbit), der im Bild lamellenförmig sowie plattig erscheint. Neben weißen Quarzkristallen an der Spitze oben links erscheint wahrscheinlich auch Kalzit (Calcit, Kalkspat) von gelblicher Farbe.

https://biblioteca-digitala.ro

17. Arm gesprengtes *Nagyager* goldhältiges Fahlerz mit Kieß, Quarz, rother *Magnesium* und einen grau quer durchzogenen Streifen grauer Hornsteins, **eben daher**

18. Kieß gemischtes göldisches Fahlerz, in blassrosenfärbigen *Magnesium* Kalke, welcher mit weiß grauen Quarzstücken gemischt, ein spathartiges Gewebe hat, **eben daher**

19. Mit zart eingesprengtem goldhältigen Fahlerz *Cattun*-artig getiegerter rosenfarber *Magnesium* Kalk: Hält 2 Loth göldisch Silber vom Centner. **Vom Nagyager Bernardistollen**

20. Sehr göldisches Gilferzt[54], hält 7 bis 8 Loth göldisch Silber, mit 130 Denaros: Godhalt pro Mark, on Kieß gemischtrn Quarze eingesprengt. **Vom S: Barbarastollen im Füzeschter Gebürge**

21. Eingesprängt *antimonialischen* göldisch-silberhaltiges Bley, oder Stripperzt, im Bruche weißgrau, schuppig schimmernd, in rosenfärbigen *Magnesium*. **Vom Bernardi Stollen in Nagyag**

22. Detto, in länglichsten Streifen und Flecken mit kleinschuppig schimmernder Oberfläche, mit röthlichem *Magnesium* Kalke gleichsam getiegert. **Eben daher**

23. *Antimonialisch* blendiges, göldisches Bleyerzt, mit matteren Glänze, gleichsa, wie getiegert in rosenfärbigen *Magnesium* Kalke mit kugeligt drüsigten Erhöhungen, an deren einen Seite sehr artig gewundene zarte Blättger mit dem *Microscope* zu sehen sind. **Von alt Maria unbefleckte Empfängnis Stollen in Nagyag**

24. Schwarzblendigt *Nagyager* armes göldisches Silbererzt, mit blaßrötlichten gleichsam damit getiegertes *Magnesium* dessen Drusenhöhlen mit einen unregelmäßigen den ausgefressenen Quarze ähnlichen Gewebe bedecket sind, **eben daher**, halt ein bis 1 ¼ Loth göldisch Silber.

25. Dergleichen schwarz blendig Erzt, schnürlweiße in röthlichten mit derben und drusigten Quarze durchzogenen *Magnesium*, **eben daher**

26. Rothe goldhaltige *phosphoresierende* Blende, im Bruche gelbrötlich zartschuppig schimmernd, derb an einer Seite mit einer weißen Kalkspathrinde, an der andern mit einer Quarzdruse bedeckt. Hält 1 Loth bis 6 Quintl göldisch Silber vom Centner

27. Der gleichen dunkelrothlicht drusigte phosphoreseirende(!) Blende, mit grauen Quarz, Kieß, *Magnesium* und *Antionomischen*(!) Bleyerzte eingesprengt, und durchzogen. **Eben daher**

28. Ein Schnürgen eben diesen röthlichen mit *antimonia*-lischen Bleyerzt bedeckten Blende, welche gleichfalls *phosphoresciret* wenn gestrichen oder geritzet wird: auf einer Schaale(!) rothen *Magnesium*-Kalkes. **Eben daher**

---

[54] Gelf, Gülf- oder Gulferz. Das Wort ist eine „Verballhornung" von Gelferz, alter alter Begriff für Chalcopyrit (CuFeS2), deutsch Kupferkies.

https://biblioteca-digitala.ro

29. Ein Stück *Nagyager* Pochganges aus gestreiften Glauch oder Wacke, mit rother Blende und *Magnesium* Schnürgen bestehend, in *Saxo Metallifero*

30. Mit Rothgülden, Gilf, Kieß und Blend durchzogen weißlicher Kalkspath als eine 1 ½ Zoll mächtige Kluft mit beyden Kieß gesprengten grün thonigthen Saalbändern, **von der Venceslai Kluft in Boicza;** hält bis 50 Loth göldisch Silber

31. Zart blättrig in weißgelblichten Kalkspath eingesprängt Rothgülden, mit beygemischten kleinen und größeren durchsichtigen Quarzkristallstücken. **Eben daher**

32. Ein Stück Quarzkalk, und thongemischter mit etwas Rothgülden eingesprengter Gangart, welche mit einer Schwarte 60 Loth Silberhältigen Blendgemischten Rothgülden Erztes bedeckt ist. **Von der Josephi Kluft in Draika bey Boicza**

33. Derbes schuppig schimmerndes blendigt bleyisches Silbererzt, in weiß grauen Quarze, hält 9 bis 11 Loth von Centner. **Vom Csertester Reginastollen**

34. Blend- Bley- und Kiessig Silbererzt mit wenig eingesprengten Rothgülden, in einem Stück gemischter mit Kießschnürgen durchzogener Gangart. **Von der Draikaer Josephi Kluft**

35. Zart eingesprengt Rothgülden mit Silberhältigen Gülferzte in grauen mit Thon und Kalkspath durchzogenen Quarze. **Von der 9ten Kluft in Boicza**

36. Derbes zartschuppig mattschimmerndes Silberfahlerzt (hält 22 bis 30 Loth Silber vom Centner) mit kleinspeisig bleyischen Silberglanz (welches 10 bis 12 Loth Silber hält) in weissem fetten Quarze. **Von der S: Andreae Grube zu Kisbanyen**

37. Kießgemischtes dergleichen Fahlerzt, mit schuppigen und feinkörnigen Silber hältigen Bleyerzt und röthlichter unhältiger Hornblende, in weißem fetten Quarz, welcher mit grünlichten Thonschiefer durchzogen ist; **eben daher**

38. Silberhältig Fahlerzt mit Gelf und unhältigen derben Kieß in weißen Kalkstein. **Von Kisbanyen S: Josephistollen**

39. Eingesprängt Silberfahlerzt mit Gelferzt und eingesprängten braun durchsichtigen Bleyspathkrystallen, in weißgrauen Kalkspath. **Von Offenbanyer Emerici**

40. Eingesprängt Fahlerzt und Silberhältiges Gelferzt, nebst, bleyischer und reiner Hornblend, in weißröthlichen Kalkspath, mit einer artigen Kalkspathdruse. **Von der 9ten Kluft in Boicza**

41. Derbes Silberhältig Gelfkupfererzt **von neu S: Antonii in Valle Arszului bey Boicza** in weiß grauem Kalkspath

42. Kristallisirte Silberhältige schwarze Blende, welche mit krystallischen Schwerspathblättgen an der Oberfläche besetzt ist; Auf grauem Thon, **von der S: Francisci Kluft der Draikaer Grube.** Die Blende hält bis 12 Loth vom Centner

43. Silberhältig Gelf, grobspeisig Bley und Blenderzt mit weißblätterigen Kalkspath auf grünlichten Quarz gemischten Thongestein. **Von der 9ten Kluft in Boicza**

https://biblioteca-digitala.ro

44. Derbe, im Bruche blätterig schimmernde Silberhältige Hornblende, hält 4 Loth göldisch Silber mit weißen Kalkspath in der grünlichten Thonarth der Boiczaer Grüben. **Eben daher**

45. Krystallisirte Silberhaltige Blende mit metallischem Glanze (*zincum facie metallica, Sulphuratum*) mit weissem Kalkspath auf *Laxo Metallifero*. **Von der S: Antoni Kluft in Boicza**

46. Silberhältige Pochgänge, aus schwarzem hornartigen mit weißen Kalkspath durchgezogenen Grenze bestehend. **Von Boica**

47. Derber verhärteter gelber erbfärbender(!) Bleyocker, welcher 3 bis 4 Loth Silber hält. **Von dem Friedericistollen in Gyalu Popi bey Rodnau**

48. Schwärzlichstes derbes etwas Kieß gemischtes Bleyerzt von loserem Gewebe, welches mit weißem Bleyspath Krystallen ganz durchzohen ist. **Von Offenbanyer Emerici**

49. Derber Bleyglanz mit zartschuppig schimmernden Bruche auf welchem einige weißbleyspathkrystallen liegen. **Eben daher**

50. Theils grobspeisig derbes, theils krystallisiertes Bleyerzt mit Kieß und etwas eingesprengten Gelferzte. **Eben daher**

51. Kleinspeisiges mit weißen Kalkspath durchzogenes Bleyerzt, auf einem Stück mit Kieß und Kalkspath streitigt gemischter bleyischer Gangart. **Von Benyescher Theresiae Erbstollen bey Rodnau**

52. Derbes kleinspeisig rothblendigtes Bleyerzt. 2 Löthig in Silber. **Von Kismuntsel**

53. Detto mit Quarz und grünlichten Thonschiefer durchzogen. **Eben daher**

54. Mit häufiger Rothblende gemischtes nur wenig eingeprägt kleinspeisiges Bleyerzt, mit eingemischtem grauen Quarz, **eben daher**

55. Sehr arme bleyische Puchgänge stufenweiß mit dün(n)blättrigen weißen Schiefer, als der gewöhnlichen Bergart. **Eben daher**

56. Kieß gemischte kleinspeisig blendigte bleyische Pochgänge. **Von Benyeser Theresia Erbstollen bey Rodnau**

57. Grobspeisigte Detto mit erzhältigem Kieß- und *Marcasit* geschnürelt. **Eben daher**

58. Derbes Gelfkupfererzt mit matten körnigten Bruche in Schwarzgrau etwas Thongemischten Quarze. **Von Veczel**

No 59. Eingesprängt Gelfkupfererzt mit etwas weißen Quarze, und derben unhältigen Kieß, **eben daher**

60. Dunkelgelb verhärterter abfärbender Eisenocker. **Von der Gyalaer Eisengrube bey V. Hunyad.** Gibt 45 Libra Eisen von Centner.

61. Ziegelrother verhärteter Eisenocker, ist gleichfalls abfärbend, und giebt bis 50 p. C-to [%] Eisen. **Eben daher**

https://biblioteca-digitala.ro

62. Dichter eisenfärbiger Blutstein, mit streifigten und etwas bewölbten Bruche. **Eben daher**, gibt 45 p. Cto [%] an Eisen

63. Dergleichen, rother etwas abfärbender eisenförmiger Blutstein, welcher mit etwas Glimmer gemischt ist, **eben daher**, giebt 50 Libra gutes Eisen

64. Theils derber schwarzröthlicher, theils schlackenähnlich drustiger Eisenstein, welcher mit dünnen Quarzblättern durchzogen ist. **Eben daher**, mit 45 p. Cto [%] Eisenhalt

65. Bläulichter derber Eisenstein, welcher mit dergleichen Schlacken ähnliches und mit röthlichen Quarzblättern durchzogenen Eisenstein umhüllet ist. **Eben daher**

66. Bläulichter Stahlderber Eisenstein, mit Drusenhöhlungen, deren innere Wände mit durchsichtigen Quarzkristallen bekleidet sind. **Eben daher.** Giebt gleichfalls 45 Libra gutes Eisen

67. Bröcklichter schwarzbrauner unförmlicher Eisenstein oder Eisenstein*brecia*, dessen Stücke mit einem verhärteten rothen Eisen Sinter[55] aneinader geleimt, und mit krystallinischen schwarzen unpflagistischen *Magnesium*[56] Kalke durchzogen, sind **eben daher**

68. Theils ziegelfarb abfärbender, theils Stahlderb lichtroth mit zarten weißen Kalkspath durchzogener Eisenhaltiger *Jaspis*. **Von Annastollen in Boicza**

69. Derber unhältiger Kieß hellglänzenden Bruche; **von den Benyeser Theresia Erbstollen bey Rodnau**

70. Drusigter Kieß mit kugeligten Erhöhungen und Krystallisch schuppiger Oberfläche. **Vom Füsescher Georgistollen**

No 71. Krystallisierter Stahlderber Eisenkieß, mit dendritisch büschelförmig an einander sitzende kalkigten *pyramidal* Krystallen. **Von Füsescher Heil: 3faltigkeitsstollen**

72. Stahlderbes Quecksilber- oder *Zinober* Erzt, hält bey 70 Libra vom Centner: **Von Dumbravaer Gebürg bey Zalatna**

73. Theils derb, theils eingesprängtes Quecksilber, *Zinober*erzt in weißgrauen festen Thonschiefer. **Von der Josephi Gruben in Dumbravaer Gebürg**

74. Gewaschenes *Zinnober*erzt, in kleinen dem Flusssand ähnlichen Theilgen. **Eben daher**

75. Derbe Puchblende mit großen spiegelnden Flächen, welche mit Kieß eingespänt ist. **Vom Fried und Einigkeit Stockwerke in Offenbanyen**

---

55 Unter rotem Eisen Sinter, versteht man eine wässerige, weiche rote bis rötlich-gelbe Ablagerung, durch Verwitterung eisenhaltiger Minerale entstanden. Vor allem auf Klüften und spalten, im Gestein selbst, aber auch auf Felsoberflächen über tage und auf Halden.

56 Es kann sich nur um ein Magnesium führendes Mittel handeln, Magnesit?. Dolomit?, das in einer bestimmten Form (Kristall- oder Ablagerungsform) vorkommt.

https://biblioteca-digitala.ro

76. Theils derb, theils kristallinisch gelbbraun durchsichtige Hornblende auf grauem Quarz, welche mit einer weißen Kalkspathdruse übersintert ist. **Von Boicza**

77. Mit feinkörnig schwarzer Blende getiegerter weißer Kalkspath. **Vom Offenbanyer Fried und Einigkeit**

78. Gediegener *Arsenik* in einer bröcklichten mit *Arsenie* und *Nickel* Kalke durchdrungenen bröcklichten grünen Thonarth. **Von Nepomuceni in Rusina bey Zalatna**

N° 79. Derber theils staubartig abfärbender theils krystallisirter *Sandarac*[57] auf einer mit *Magnesium* Erde gemischten grauen thonigten Gangart. **Von Nagyag**

80. Detto auf einem schaligten rötlichten Braunstein Kalke (*Calx Magnesii testacea rosei Coloris*) welcher auf grauen Quarze sitzt: **Eben daher**

81. Eingesprängter *Sandarac* in der gleichen schönen schokaligten blass rosenfarbigen *Magnesium* Kalke. Auf drusigten grauen Quarze. **Von Maria unbefleckten Empfängnisstollen in Nagyag**

82. Eingesprängter *Sandarac* in blaßrosenfarbigen Braunstein Kalke welches theils Stahlderb, mit unfühlbaren Theilgen, theils sinterartig und abfärbend mit kugeligten Erhöhungen, und mit etwas grauem körnigten Spießglaserzt durchzogen ist. **Eben daher**

83. Weisse staubartig verhärtete etwas abfärbende und leicht zereibliche Braunsteinerde, mit etwas spathähnlichen Gewebe, auf einem Stück *Saxum metalliferum*. **Von Nagyag**

No 84. Weißrötlich zerreiblicher Braunstein Erde mit spathartigen Gewebe und schimmerden Fläcken(!), auf drusigsten grauen Quarze, **Eben daher**

85. Sinterartige weißlichte Braunstein Erde, in dünnen Schaalen(!) abfärbend, von losen Gewebe, und mit kugeligten Erhöhungen, auf derben röthlichten Braunstein Kalcke(!), mit eingesprängten kleinen Körnern von *Scherbenkobald* oder gediegenen *Arsenic*. **Eben daher**

86. Blaßrötlicher Sintenartiger *Magnesium* Kalk von festem Gewebe, mit dünnen wellenförmigen Schaalen *incrustirt*, an der Oberfläche mit kugelichten Erhöhungen auf einem Erzt gesprängten Stück gemischten Quarzes. **Eben daher**

87. Eine dünne Schaale sinterartiges blaß rosenförmige Braunstein Erde, mit krystallischen Korne und *poröser* Oberfläche mit flach *sphärischen* Erhöhungen. **Eben daher**

88. Dergleichen Braunstein Erde mit klein krystallisch unebener Oberfläche und einzelnen hervorragenden *sphaerischen* Buckeln, mit erztigen zarten Schnürgen als eine sinter Rinde auf einem flachen Stück *Saxi metalliferi*. **Eben daher**

No 89. Mit rosenfärbiger krystallinisch körniger Braunstein Erde übersinderte wasserrein durchsichtige Quarzdruse, mit krystallinisch körnigter Oberfläche, auf einem Stück mit grauem Quarzkrystall *Breccia*. **Eben daher**

---

[57] Sandarac (Resina sandarace) ist das Nutzharz einer strauch oder baumartigen Konifere.

https://biblioteca-digitala.ro

90. Mit einem krystallinischen weißgelblichen *Magnesium* Kalke übersinderte krystallisirte *antimonialische* Fahlerzstufe, mit etwas krystalisirten *Sandarac* an der Oberfläche auf *Saxo metallifero.* **Von dem S: Bernardi Stollen in Nagyag**

91. Blaß rosenförmige und grünlichte stahlderbe Braunstein Erde, mit krystallinischen Korne, mit wasserreinen Quarzkrystallen durchzogen, und an der Seite mit einer dergleichen Druse bedeckt. **Von Nagyager S: Josephi Erbstollen**

92. Hochrosenfärbig derbe *Magnesium* mit schön krystallischen Korne, von festen Gewebe welches eine schöne *Politur* annimmt, mit kleinen Streifen und Flecken von schwarzer unhältiger Blende artig getiegert. **Von Offenbanyer Fried und Einigkeit**

N° 93. Mit weiß röthlichten aus zusammengeschlossenen krystallinischen Blättgen bestehenden Sinter von einer Braunstein Erde überzogenen Quarzdruse, mit längern etwas kolbigten weiß halbdurchsichtigen Krystallen, auf grauen *Saxo metallifero.* **Von alt M. Empf**(ängnis) **in Nagyag**

94. Drusigter krystallinischer Sinter von rosenfärbig etwas durchsichtiger Braunstein Erde, aus zusammen geflossenen kleinen Blättgen und Würfeln bestehend, auf einem Stück unreinen grauen mit metallischer Blende bedeckten Quarzes. **Eben daher**

95. Ein Stück *Saxum metalliferum* welches mit etwas Blenderzte bedeckt, mit einer dünnen Schaale weißgelblichten verhärteten Braunstein Erde übersindert ist, dessen kugeligte Oberfläcke, mit kleinen *rhombischen* und rechtwinklichten Blättgen bedeckt ist, welche wie der Bruch zeigt, doppeltschaaligt, eine Breun gleich einem schmalen Einschnitte einschließen. **Eben daher**

N° 96. Ein Mandelstein ähnlich wahrscheinliches *Vulcanproduct.* **Von der Boiczaer Magura**

Nr. 97. Frauenglas[58] mit weissem Quarze, in grauen verhartetem Thon. **Von Nagyag**

98. Weißgelb tropfsteinartiger Kalksinter. **Von Algyoger Baade bey Zalatna**

99. Grobästige *dentriten* in glimmerigten Sandschiefer. **Von der Eisengrube zu Gyalár bey V. Hunyad**

100. Bläulich, und rothlicht etwas *Onix* artiger halbdurchsichtiger *Chalcedon.* **Von Boiczaer Hauptgange**

101. Große sechsseitigen Pyramiden des reinsten weißdurchsichtigen Kalkspathes, auf einem Stück grau thonigter Quarz und Kieß gemischter Gangart. **Von der Boiczaer Grube**

102. Detto auf dergleichen grauen mit fäustigen weißen Kalkspath durchzogenen Thon. **Eben daher. Von der flachen Kluft**

58 Frauenglas (auch Marienglas, Eisglas genannt) ist eine lichtdurchlässige Millimeter bis einigen Zentimeter dicke, gut spaltender Gips. Wurde im Hochmittelalter erstmals in romanischen Kirchen, aber auch Burgen, als „Fensterglas" genutzt. Der Name bezieht sich auf Maria, Gottesmutter oder „unserer lieben Frau Maria".

https://biblioteca-digitala.ro

103. Dergleichen unregelmäßiger Quarzspathkrystallen, mit schuppiger Oberfläche, und darauf sitzenden *marcasit* Krystallen. **Eben daher**

104. Rein, weiß, durchsichtige *pyramidalische* Kalkspath Krystallen, mit zartschuppig schimmernder Oberfläche, auf grauen verhärteten Thon. **Eben daher**

105. Igelartiger Kalkspathdrusen, mit dicht aneinander sitzenden scharf spitzigen 6seitigen Kalkspath Pyramiden, auf schwarz grauen fein körnigen Kalkstein. **Eben daher**

106. Eben dergleichen Bischl(!)weise aneinendersitzende *Kalkspathpyramiden* auf einem großen Stück gemischter grau quarziger Gangart. **Eben daher**

107. Eben dergleichen Kalkspathdruse auf einer flachen drusigten Quarzschaale mit welcher ein Stück thonigter gemischter Gangarat eingefüllet ist. **Eben daher**

108. Kieß durchsichtegere Kleinere dergleichen dicht aneinandersitzend 6seitige Kalkspathkrystallen, auf weissem mit Kieß und Quarz durchzogenen Stahldichten Kalkspath. **Eben daher**

N° 109. Weiß, undurchsichtige, etwas kolbigte 6seitige Kalkspath Krystallen mit schuppig matt schimmernder Oberfläche, theils büschelweise, theils in einander geschlossen auf Krystallisirter kiesgemischter Blende. **Eben daher**

110. Sinterartig weißgrau krystallischer Kalkspath, mit zusammen geschlossenen korallartig kurzen Ästgen. **Eben daher**

111. Weißgrau krystallischer mattschimmernder Kalksinter, mit *Marcasit*, auf einem Stück weisgrau und grün verfürbten Thon. **Eben daher**

112. Eine Drusenhöhle in weißgelblichter Kalkspath welche mit einem gelbbraunlichten auseinander geflossenen Würfelgen(!) bestehenden Kalksinder bekleidet ist, und einem kolbigten weiß durchsichtigten *pyramidalischen* Kalkrystall in der innern Höhlung sitzen hat. **Von der Boiczaer Magura**

113. Weiß, halb durchsichtige *Selemiten* mit häufigen Braun übersenderten Strahlen von grauen Nadel *Antimonium*, auf einem Stück grauen gemischter Thonart. **Von dem Topliczaer Gebürge**

No 114. Rein, weiß halbdurchsichtige, theils einzeln zusammen geflossene Schwarzspathblättgen, auf klein krystallisierter metallischer Blende. **Von der S: Antoni Kluft in Boicza**

115. Dergleichen fast viereckigte Müschlweise aneinandersitzende Blättgen, mit weiß und durchsichtigem Rande, welche mit Krystallischen polyedrischen Klumpen weise aneinander gehäuften Blendkrystallen auf einer kleinkrystallischen Quarzdruse sitzen. **Von dem Malaer Maria Hilf-Stollen**

116. Eben dergleichen Blättgen mit einem krystallinischen Kießanfluge[59] **Von Matsester Maria Victoria**

---

[59] Unter Kiesanfluge versteht man feinkristalline (submillimetrische) Auflagen an Kluftwänden und Spalten von Schwefelkies (Pyrit).

https://biblioteca-digitala.ro

117. Grauer drusigter Quarz mit sehr zahrten dergleichen Krystallen überzogen und mit Kiese angeflogen. **Von Nagyager Erbstollen**

118. Drusigter grauer Quarz mit kurzen hervorragenden korallenartigen Zacken, welche mit kleinen durchsichtigen Quarzkrystallen bedeckt sind. **Eben daher**

119. Wasserrein durchsichtige Quarz-Krystalle welche aneinander sitzen und sich in 6seitigen Pyramiden endigen, auf dichtem *Magnesium* Kalke. **Eben daher**

120. Eben dergleichen Krystallen auf einem Stück rothblendigter *Nagyager* Erzte. **Eben daher**

121, Eine schöne Kalkspathdruse mit aufstehenden dünnen klen krystallisch angeflogenen unregelmässigen Blättgern, in deren Drusen-Höhlen wasserreine größere und kleinere meißt kolbigte Quarzkrystallen theils einzeln, theils *Gruppen*weise sitzen. **Von S: Emerici in Offenbanyen**

Zalathna den 5. August 1784

Philipp Siegmund Freih(err) von Seeberg
k. k. Oberamts und Berggerichts Ascultant

Mineral specimens from Transylvania in the Museum of Natural History in Vienna and other mineral collections in Europe

ABSTRACT

Concomitently with the developing of the mining in Transylvania, mainly in the 18th century, the interest on mineral collections increased for the state collections as well for private, mainly aristocratic collectors, as an expression of the time, characterised by the Enlightment ideas and the focus on development. In this context, the Transylvanian mountains with their plenty of mineral resources proved to be a good source for mineral specimens, which we can today find in varios museal collections, mainly in those of the Museum of Natural History in Vienna. The author describes the development of these collections, mentioning the most important personalities in the field of mining in Transylvania and the Habsburg Monarchy, the collectors of that times or the importance of various mineral specimens, from which many are rarities specific for the Transylvanian mines. In the document annex we can find a table of the historical measurement units or documents regarding the legislative regulation of the collectible mineral specimens, alongside with illustrations of the most interessant minerals which today are part of museal collections in Romania or Austria.

https://biblioteca-digitala.ro

Ana-Carina BABEU

Arhivist, Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale.

Implicarea Bisericii Ortodoxe Române și a autorităților locale în combaterea concubinajului în zona Caransebeșului la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

CUVINTE CHEIE: Episcopia Ortodoxă a Caransebeșului, căsătorie, concubinaj

KEYWORDS: Caransebeș Orthodox Diocese, marriage, cohabitation

Zona Caransebeșului considerată centrul ortodoxiei, în special pentru Banatul Montan, atrage atenția printr-o activă viață spirituală și este interesant de urmărit modul de abordare și de combatere ai factorilor degradării morale, ce contribuiau la erodarea valorilor comunității, ai familiei. În presa vremii și în documentele create de către instituțiile laice și ecleziastice s-a acordat atenție concubinajului, ce era perceput ca o„cangrenă la rădăcina arborelui bisericii"[1], o consecință a înstrăinării de biserică.

Poziția Bisericii față de această problemă a fost vehementă și în urma adoptării legii 33/1894 (pusă în aplicare în septembrie 1895) cu privire la introducerea registrelor de stare civilă de stat în Transilvania și Banat, prin care se prevedea obligativitatea oficializării laice a evenimentelor de naștere, căsătorie, deces. Ca urmare, prin hotărârile congresuale s-a enunțat principiul conform căruia se considerau valide numai căsătoriile încheiate la biserică, iar cuplurile care încheiau doar căsătorii civile erau considerate nelegitime și erau încadrate în categoria concubinajelor. Dar și alte forme de căsătorie erau condamnate de Biserică: căsătoria necuviincioasă (între rude, o văduvă de peste 60 de ani

[1] *Renașterea*, Caransebeș, II, 1906, nr. 20, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

cu un bărbat tânăr sau căsătoria între minori), nelegitimă (dacă un văduv se căsătorea cu sora/fratele partenerului decedat, sau cu o femeie aflată sub curatelă), osândită (legătura dintre un bărbat și o femeie care deja pășise spre viața monahală), clandestină (pe ascuns, oficiată de un preot mituit), sălbatică – concubinajul (nuntă cu petrecere, dar fără preot și fără a fi oficializată la starea civilă).[2]

Concubinajul a fost considerat de către biserică un comportament vicios ce îndepărta oamenii de la adevărata credință, un punct sensibil al clerului, întrucât îi periclita autoritatea în fața comunităților de credincioși. Biserica a încercat să combată concubinajul, măcar prin reducerea numărul acestuia prin predici, sfaturi, acordarea unor dispense pentru a putea avea loc căsătoria. Preoții eliberau adeverințe pentru a atesta sărăcia celor care voiau să divorțeze, pentru ca forurile civile să-i scutească de taxele mari pentru divorț, se accepta chiar oficializarea căsătoriei religioase fără taxă[3]. Preoții cereau ajutorul autorităților civile, interveneau pe lângă tribunalele civile, acordau consultanță concubinilor pentru a-i determina să se căsătorească, pentru a-și legaliza relațiile. Cei aflați în„căsătorie sălbatică" erau marginalizați, nu li se sfințeau casele, erau îngropați fără clopot și prapor la marginea cimitirelor[4]. Prin diferite circulare, se atrăgea atenția preoților de către forurile superioare să rezolve aceste cazuri, să-i convingă pe cei ce trăiau „în nelegiuire" de necesitatea cununiei religioase.

La 22 mai 1880 în urma ședinței consistoriale se face cunoscut faptul că biserica beneficiază de sprijinul autorităților (aceasta în urma solicitărilor foarte dese din partea bisericii) care îndrumă pretorii să împiedice cu toată asprimea concubinajele, punctându-se ideea că nașterea copiilor nelegitimi îngreunează despărțirea cuplurilor. Cazurile semnalate de către biserică urmau să fie aduse la cunoștința autorităților statului, să fie prezentate la oficiul cercurilor politice, solicitându-se despărțirea și pedepsirea lor[5].

Măsurile împotriva concubinajului nu vizau doar persoanele în cauză, ci și preoții care tolerau acest comportament. Astfel, într-un caz de concubinaj din anul 1899, din localitatea Teregova, preotul Ioan Bogoeviciu era considerat complice.[6] Această situație a fost anchetată de către protopresbiterul Caransebeului, Andrei Ghidiu și a avut un final fericit, hotărându-se cununia religioasă a celor două persoane, ca urmare a îndrumărilor date de către preotul din localitate.

---

[2] Mircea Brie, *Căsătoria în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea). Condiționări exterioare și strategii maritale*, Oradea, 2009, p. 38–39.

[3] Ioana Purcar-Rustoiu, *Concubinajele din satul Laz (jud. Alba) la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în „Apulum", nr. XXXVIII/2, 2001, p. 119.

[4] *Ibidem*, p. 120.

[5] Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, fond *Protopopiatul Ortodox-Român Caransebeș*, inv. 280, dos. 18/1880, p. 1 (în continuare: SJANCS).

[6] *Ibidem*, dos. 18/1899, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

La începutul secolului XX, atitudinea față de concubinaje era tot mai vehementă. Astfel, într-un articol din *Renașterea* un reprezentat al clerului acuză abuzurile morale chiar din cadrul bisericii și propune ca pentru înlăturarea concubinajelor întâi să fie „stârpite concubinatele între preoțime, fiindcă acest viciu este nu numai între mireni foarte lățit, ci este lățit în măsură considerabilă și între preoți...”.[7]

În anul 1913, preotul Eugeniu Sudreșcu din localitatea Coștei din dioceza Caransebeșului este demis din funcție pentru că a încheiat a doua căsătorie civilă, fără a fi desfăcută prima căsătorie bisericească[8], ceea ce era contrar canoanelor bisericești, care nu permiteau preoților căsătoria după primirea tainei preoțești.

Documentele ce semnalează căsătoria sălbatică sau concubinajul sunt registrele parohiale de stare civilă – registre de nașteri, corespondența între biserică și autoritățile statului, recensăminte, articole din presă, tabele de evidență. Registrele parohiale de stare civilă nu reprezintă, însă o imagine fidelă a acestui fenomen, întrucât pe baza datelor furnizate se pot lua în considerare doar cuplurile care trăiau în concubinaj și aveau copii.

Mult mai reprezentative sunt evidențele întocmite de către autoritățile statului la începutul secolului XX. Poziția statului față de această problemă a concubinajului a fost diferită. Dacă la începutul secolului XX statul intervenea doar dacă existau solicitări din partea clerului, la sfârșitul aceluiași secol, statul se erijează drept protectorul familiei. Laicizarea statului modern determina ca familia să fie gestionată de către acesta, un pas important fiind făcut în anul 1895, când toate actele referitoare la momentele importante din viața indivizilor erau emise cu caracter oficial de către autorități. Astfel, printr-o circulară emisă in luna iunie 1900 de subprefectul județului Caraș-Severin se solicită reprezentantului Oficiului parohial greco-ortodox român din Caransebeș, George Jumanca, întocmirea într-un termen de 30 de zile a unei situații sumare cu privire la locuitorii din Caransebeș care trăiau în concubinaj cu mențiunea numelui, vârstei și religiei. Reprezentanții clerului s-au conformat și în luna iulie 1900, în răspunsul Oficiului parohial greco-ortodox român din Caransebeș s-au identificat 83 de persoane care trăiau în concubinaj[9]. Aceeași circulară a fost trimisă și altor culte religioase din Caransebeș, astfel un reprezentant al reformaților face cunoscut faptul că a întâmpinat probleme în realizarea situației solicitate, reușind să identifice un singur cuplu, făcând precizarea că existau și alte cupluri în aceeași situație, dar care refuzau să se declare.

---

7 *Renașterea*, Caransebeș, II, 1906, nr. 20, f. 2.

8 SJANCS, fond *Protopopiatul Ortodox-Român Zorlențul Mare*, inv. 1085, dos. 8/1875–1931, f. 88 v.

9 SJANCS, fond *Primăria Caransebeș*, inv. 1624, dos. 190/1909, f. 2

https://biblioteca-digitala.ro

Interesul autorităților față de această problemă a fost evident odată cu perfecționarea metodelor de monotorizare a persoanelor aflate în concubinaj. Listele cu concubini aveau o rubricatură mult mai complexă, aceasta cuprinzând numele, prenumele persoanelor vizate, chiar numele și prenumele soțului sau soției, în cazul în care unul din cei doi parteneri era căsătorit și nu a divorțat oficial, religia, durata relației, numele și vârsta copiilor născuți în urma relației de concubinaj, obstacolele ce au stat în calea căsătoriei, data încetării relației, precum și menționarea motivelor.

Astfel, în situația întocmită de Primăria orașului Caransebeș în anul 1912, au fost menționate 114 cupluri ce trăiau în concubinaj.[10] Acest număr este raportat la o populație alcătuită, în anul 1910, din 9294 locuitori, dintre care români – 4352, maghiari – 1520, germani – 3020, slovaci – 37, croați – 23, sârbi – 69 și alții. Sub aspect confesional, predomina religia ortodoxă cu 4482 credincioși, romano-catolică – 3817, reformată – 246, evanghelică – 254 și altele. În privința stării civile a populației, numărul necăsătoriților era de 4766, al căsătoriților – 3744, văduvi – 726 și divorțați – 58.[11]

Pentru Caransebeș, situația realizată de autoritățile civile în anul 1912 referitoare la problema concubinajului, este una complexă. Este precizat până și aspectul confesional, pe baza căruia s-au identificat din rândul celor 114 cupluri că 86 erau de religie ortodoxă, 14 romano-catolice, izraelit – 1, reformate – 2, mixte: catolic-ortodox – 8, izraelit-ortodox – 1, reformat-catolic – 1, izraelit-catolic – 1. Sub aspectul vârstei, predomina media cuprinsă între 21–30 de ani. Limitele de vârstă erau cuprinse între 16 și 68 ani. Spre exemplu: Mihai Milos, ortodox, 16 ani trăia în concubinaj cu Constandin Erszebet, ortodoxă, 22 ani. Relația avea o durată de 1 an, iar cauza concubinajului era neîndeplinirea vârstei legale pentru căsătorie de către bărbat[12]. Potrivit evidențelor cu concubini din anul 1914, Miezu Jana,ortodox, 17 ani avea o relație din 1913 cu Dobre Frunsina, ortodoxă, 16 ani[13]. La polul opus se afla Roman Iosef, ortodox, 68 ani ce trăia cu Fara Penciu Marta, ortodoxă, 63 ani. Relația lor dura din anul 1889, de 23 de ani. Pe baza declarațiilor personale, nu exista nici un impediment care să stea în calea legalizării acestei relații[14]. Sunt interesante diferențele de vârstă între membri unui cuplu. Astfel, Zsurbovics Janos – 64 ani avea o relație din anul 1903 (de aproape 10 ani) cu Mezinka Maria – 36 ani[15].

Deși concubinajul era acuzat de biserică pentru caracterul superficial, au existat și excepții, durata unor astfel de relații atingând 20 sau chiar

[10] *Ibidem*, inv. 64, dos. 7/1912 – 1913, f. 3.

[11] Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Mezei Elemér, *Recensământul din 1910 Transilvania, Studia Censualia Transilvanica*, Cluj –Napoca, 1999, p. 204.

[12] SJANCS, fond *Primăria Caransebeș*, inv. 64, dos. 7/1912–1913, f. 3.

[13] SJANCS, fond *Primăria Caransebeș*, inv. 1624, dos. 149/1914–1918, f. 21 v.

[14] SJANCS, fond *Primăria Caransebeș*, inv. 64, dos. 7/1912–1913, f. 4

[15] *Ibidem*, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

peste 30 de ani. Cel mai longeviv cuplu a fost format din Szuch Felix 64 ani, catolic și Roieck Ludmilla 52 ani, catolică care au avut o relație din anul 1880, de 33 ani, cu toate că nu a existat niciun motiv care să nu le permită să se căsătorească. Statornicia acestei relații era dovedită de cei patru copii cu vârste cuprinse între 31–21 ani. Acest cuplu și-a finalizat concubinajul, prin legalizarea relației la data de 17 decembrie 1912[16]. O relație de 29 de ani au avut și Mihai Adam – 46 ani, ortodox cu Stefan Erzsebet – 45 ani, care aveau 2 copii, și care și-au legalizat relația în anul 1912[17].

Dintre cauzele concubinajului, declarate chiar de către persoanele în cauză, în anul 1912, erau: căsătoria unuia dintre parteneri, această situație s-a întâlnit la 25 de cupluri, neplata taxei pentru căsătorie – 8 cupluri, efectuarea stagiului militar – 2 cupluri, nu era îndeplinită vârsta pentru căsătorie – 1 cuplu. Dar membri ai 76 de cupluri au declarat că nu a existat niciun motiv care să le împiedice căsătoria. Deși existau cupluri unde fiecare partener avea religie diferită, acesta nu era un motiv declarat al stării de concubinaj. Spre exemplu, Berberich Ferencz, catolic și Novak Maria, ortodoxă sau Princz Beno, izraelit și Sztronsky Anna, catolică.

Nașterea copiilor în cadrul relațiilor de concubinaj dovedea stabilitatea acestor cupluri. În anul 1912, din cele 114 perechi, 88 aveau copii. Numărul copiilor oscila între 1–6, dar predomina numărul de 2 copii. Ocupațiile persoanelor implicate in aceste relații erau diverse și indicau un anumit nivel de pregătire: maistor, grănicer, servitoare, econom, pândar, păzitor la calea ferată, bărbier, vopsitor, cojocar, potcovar, zidar, morar, brutar, subinspector la Tribunalul Caransebeș, infanterist, inspector financiar.

Eforturile depuse de Biserică și autoritățile locale au înregistrat rezultate pozitive, dar efemere. Pe baza evidențelor întocmite în perioada 1913–1917 se poate constata o reducere simțitoare a numărului de concubinaje: de la 114 cupluri în anul 1912 la 34 cupluri în anul 1917.

Motivele reducerii concubinajului	**Anul 1912**	**Anul 1913**	**Anul 1914**	**Anul 1915**	**Anul 1916**	**Anul 1917**
deces	1	4	4	3	2	–
mutare în altă localitate	1	14	3	5	6	3
căsătorie	29	22	32	9	2	2
încheiate de comun acord		2	–	–	–	–
neîncheiate	83	73	40	33	29	29
Nr. total	114	115	79	50	39	34

Întrucât, motivul predominant al încheierii relațiilor ilegitime a fost căsătoria, se poate considera că acesta este un rezultat al implicării bisericii și a autorităților în combaterea concubinajului.

16 *Ibidem*, f. 10.

17 *Ibidem*, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

După Primul Război Mondial, acest fenomen nu a mai intrat în sfera de interes a autorităților civile, concubinajul devenind o opțiune individuală. Toleranța din partea statului s-a manifestat, de fapt, încă din perioada Primului Război Mondial, când conform ordinului din 31 decembrie 1917 cu nr. 480000/24 s-au dat instrucțiuni privind acordarea ajutoarelor de război pentru copii născuți în afara căsătoriei, precum și femeii care a trăit, deși nelegiuit, iar partenerul participă la război, dar cu condiția să aibă copii[18].

Prezența concubinajului în mediul ortodox din zona Caransebeșului la sfârșit de secol XIX și început de secol XX a fost o realitate, caracterul acestui fenomen fiind extins nu doar printre laici, dar și în rândul clerului ortodox. Astfel, implicarea Bisericii Ortodoxe în combaterea concubinajului, ce îi periclita autoritatea în fața credincioșilor, ce îi îndepărta pe oameni de la adevărata credință, s-a concretizat prin diverse măsuri de la predici, sfaturi, dispense, scutiri de taxe, ajungându-se chiar la izolarea și marginalizarea celor implicați în relații nelegitime. Măsurile adoptate de autoritățile locale nu au avut un caracter vehement, adoptându-se metoda monotorizării acestei situații. Deși au existat colaborări oficiale între biserica ortodoxă și autoritățile locale, în vederea combaterii concubinajului, rezultatele obținute, prin reducerea numărului de persoane implicate în relații nelegitime, au fost efemere. Schimbarea poziției autorităților civile față de această situație, manifestată prin toleranță și prin susținerea căsătoriei civile, va transfera problema concubinajului doar în grija bisericii.

The Involvement of the Romanian Orthodox Church and Local Authorities in Fighting against Cohabitation in Caransebeș at the Turn of the 19th Century, early 20th Century

ABSTRACT

In the press and the documents created by secular and ecclesiastical institutions are dealt with illegitimate relationship. This goes beyond religious and interest covered by the state authorities, the aim being but one common, namely changing the mentality of people needed for the modernization of the Romanian society. Caransebes attention through an active spiritual life and it is interesting approach and attempt to combat the illegitimate relationship. Establishment censuses and statistical situational helped to identify the causes and partnerships (duration of the relationship, the timing, manner of termination of the relationship, the birth of illegitimate children). Based on these data, were taken various measures against illegitimate relationship, but they have not always had the expected success, illegitimate relationship is still an open question.

18 *Lumina*, Caransebeș, anul I, nr. 7, 1918, f. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Iosif Marin BALOG,
Ioan LUMPERDEAN

Studiu asupra evoluției băncilor și a vieții financiar-bancare în „Cadrilaterul aurifer" al Apusenilor (1885–1914)*

Cercetător științific III dr., Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române.
E-mail: iosif_balog@yahoo.de

Profesor universitar dr., Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor.
E-mail: ioanlumperdean@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: Transilvania, istorie bancară, modernizare, economie regională

KEYWORDS: Transylvania, banking history, modernization, regional economy

Pe lângă alți indicatori ai modernizării economiei regionale și ai dezvoltării comunitare în zona auriferă a Apusenilor din perioada de dinaintea Primului Război Mondial pe care i-am analizat în alte studii publicate deja,[1] în cele ce urmează vom face referire la

* Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului CNCS-UEFISCDI, cod proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0305. *Economie regională și dezvoltare comunitară în Transilvania, Banatul Montan și Bucovina în secolul 19 (1800–1914) – Regional Economy and Community Development in Transylvania, Highland Banat and Bucovina in the 19th Century (1800–1914)*, director de proiect prof. univ. dr. Rudolf Gräf.

[1] Iosif Marin Balog, *Regionalitate și modernizare. Cazul zonei aurifere a Munților Apuseni în secolul al XIX-lea*, în *In honorem Vasile Dobrescu. Societate și cultură în epoca modernă*, coord. Cornel Sigmirean, Corina Teodor Editura Astra Museum, Sibiu, 2013, p. 59–74; Idem, *Efectele socio-economice ale mineritului în „Patrulaterul aurifer al Apusenilor" în perioada 1850–1914*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu". Series Historica*. LII, 2014, p. 151–170; Idem, *Școală și societate în „Cadrilaterul aurifer al Apusenilor" 1800–1914*, în *Anuarul Insitutului de Cercetări socio-umane „Gheorghe Șincai" Târgu Mureș*, XVIII, 2015, p. 5–29; despre aspectele teoretico-metodologice, vezi pe larg studiul lui I. Lumperdean, *Economia regională, diagnoza și metodologia cercetării*, „Anuarul Institutului de Istorie G. Barițiu din Cluj-Napoca. Series Historica", tom LIV, 2015, p. 73–98.

https://biblioteca-digitala.ro

câteva aspecte care surprind evoluția băncilor și cooperativelor de credit, rolul și impactul lor asupra economiei locale.

Trebuie constatat însă de la început că, în această privință, din păcate, sursele istorice sunt destul de lacunare, circumscrise doar de cele câteva seturi de date cantitative care s-au păstrat și care se referă în majoritatea lor, la datele financiar-contabile cuprinse în bilanțurile anuale publicate în anuarele statistice ale vremii și în presa de specialitate, încât o încercare de reconstituire și analiză asupra unui asemenea subiect se va situa în mod inevitabil la un anumit nivel de generalitate. Fonduri arhivistice pentru băncile din această regiune nu s-au păstrat decât cu totul întâmplător[2], pentru o singură bancă există o mini-monografie[3], fiind astfel nevoiți să recompunem o istorie locală a acestor bănci din cifre seci și date statistice contabile.

Convinși totuși de utilitatea unui asemenea demers care poate ajuta la o mai completă imagine asupra celorlalte laturi ale evoluției economice din regiunea studiată, punem să vorbească datele cantitative, și în măsura posibilităților, dincolo de ele, oamenii, instituțiile și comunitățile pe care le-au servit aceste bănci.

Trebuie precizat și faptul că viața financiar-bancară în regiunea auriferă a Apusenilor începea abia spre finele secolului al XIX-lea, mai precis, în anul 1887 când avem atestată înființarea la Abrud a două instituții bancare, *Auraria*, constituită sub formă de societate pe acțiuni cu capital românesc, cea de-a doua în aceeași localitate, *Az Abrudbanyai Takarépénztár Reszvény Társaság* sub forma unei case de economii de tip cooperatist, cu capital maghiar.

Era dealtfel, o caracteristică a vieții financiar-bancare din Transilvania și din Monarhia Austro-Unagră ca fiecare națiune să-și constituie o rețea de bănci, destinată să servească propria clientelă, fără însă ca în practică să existe un separartism total și net în privința afacerilor. Spre deosebire de Europa occidentală unde sistemul financiar-bancar a apărut și evoluat în cadrele create de cerințele economiei de piață, în zonele central și est-europene, specificitățile regionale și-au pus amprenta asupra constituirii și funcționării sistemului bancar. În primul rând, pe lângă evidentul decalaj temporal față de spațiul vest-european, se cuvine observat și faptul că în spațiul Monarhiei Dunărene, caracterizat de niveluri economice diferite, de specificități etnice și culturale, adesea concurențiale și antagonice, sistemul de credit la rândul lui a fost nevoit să evolueze în aceste cadre. Lăsând la o parte marele capital destinat proiectelor majore de investiții,

---

2 Există sporadic date în fondurile arhivistice ale Tribunalelor unde, conform legii comerciale din 1875, se înregistrau și trebuiau să depună statutele toate firmele, inclusiv băncile: ex. Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, fond. Nr. inv. 277, Tribunalul Hunedoara, dos. Nr. 14 Banca *Matca* din Țebea.

3 Ioan Ghișa, *Banca Crișana SA din Brad, 1891–1940*, Tipografia Concordia, Arad, 1942, 119 pp.

https://biblioteca-digitala.ro

ale cărui fluxuri erau dirijate prin centrele financiare de la Viena, Praga sau Budapesta, trebuie observat faptul că încă din primele faze ale creării sistemului financiar-bancar s-au conturat piețe bancare regionale care gravitau în jurul unui centru propriu cu o arie de influență mai mare sau mai mică. Mai mult decât atât, în condițiile divergențelor de ordin național-politic între diversele etnii, se creează și la acest nivel financiar-bancar un soi de separatism concurențial, fiecare națiune căutând să-și creeze propriul sistem bancar, atâta vreme cât împlinirea proiectelor sociale, politice și culturale proprii nu erau posibile fără surse de capital și câtă vreme statul aloca aceste resurse după criterii adesea discriminatorii. În acest mod, națiunile nemaghiare din regiunile răsăritene ale Monarhiei au căutat să contrabalanseze proiectele centralist-uniformizatoare ale maghiarilor prin mobilizare la nivel local, inclusiv prin organizarea și susținerea unor bănci ale căror capital, adesea modest, provenea în mare parte din micile economii ale țăranilor înstăriți, ale claselor antreprenoriale și ale puținilor intelectuali locali. Și în cazul românilor, nevoia constituirii unui sistem bancar propriu a fost argumentată deopotrivă cu motivații de ordin economic dar și național-politic. Din această perspectivă, băncile au fost gândite ca demersuri capabile să asigure resursele pentru activități economice, să evite dependența față de instituțiile financiar-bancare ale națiunilor concurente și pe cât posibil, să evite imixtiunea instituțiilor statului în propriile proiecte culturale, politice și școlare, încercându-se finanțarea lor din resurse locale. Din perspectivă economică, nu trebuie omisă necesitatea reală și tot mai acut resimțită pentru atragerea și coagularea resurselor de capital într-o regiune unde acesta era rar, scump și greu accesibil.

În Transilvania, băncile românești au apărut mult mai târziu decât ale celorlalte națiuni, la mai mult de trei decenii după ce sașii înființau la 1836 prima casă de economii la Brașov[4], și după ce maghiarii, la rândul lor își înființau propria bancă de economii în 1840 la Arad[5]. Totodată, înființarea la Sibiu a primei bănci românești a determinat conturarea acestui oraș ca centru regional financiar atât pentru români, cât și pentru sașii care aveau și ei aici importante institute de credit.

În privința ritmului în care s-au înființat băncile românești în perioada 1872–1914 se pot distinge trei etape: 1872–1890; 1891–1900; 1901–1914[6]. Deși realizarea de la 1872 prin constituirea Băncii Albina, cu un capital semnificativ pentru puterea financiară a românilor din acel moment, părea să reprezinte debutul în forță al acestui proces, ulterior, lucrurile au

[4] Rösler Rudolf, *Die Kreditorganization der Sachsen in Siebenbürgen*, Hermannstdt, 1914, p. 21.

[5] Ottenberg Tivadar, *Az Első Aradi Takarépénztár hatvan éve*, Arad, 1901, p. 24 sqq.

[6] Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867–1918)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro

evoluat mult mai lent din cauza unui complex de factori economici-financiari, între care criza monetară din 1869, marea criză economică și financiară declanșată în 1873 care și-a manifestat efectele nefaste până spre 1885[7]. În al doilea rând, stoparea vreme de un deceniu a creării de noi bănci românești s-a datorat sferei economice limitate în care erau determinate să acționeze: agricultura și activitățile conexe, cu toate dificultățile pe care le presupunea procesul de creditare în acest domeniu[8]. O analiză a evoluției numerice a băncilor românești din Transilvania relevă faptul că bazele sistemului financiar-bancar românesc din Transilvania au fost extinse în perioada 1885–1890, însă adevărata perioadă de expansiune se realizează abia după anul 1900 (vezi graficul):

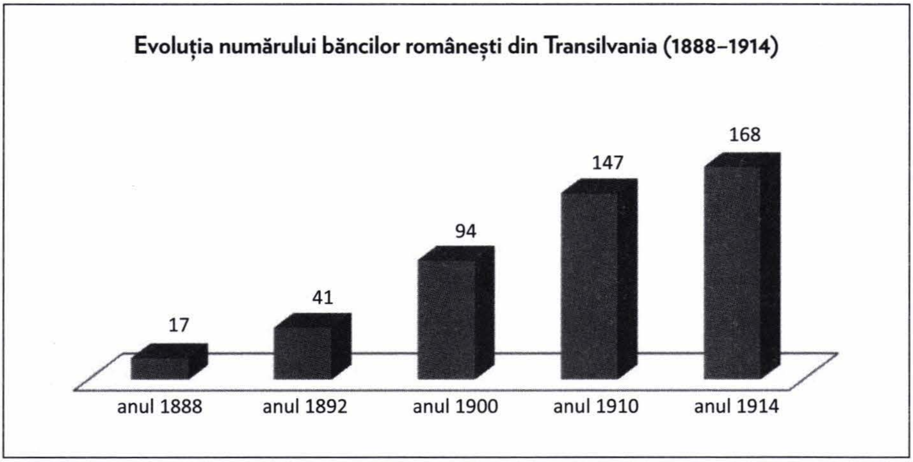

Surse: datele au fost prelucrate după următoarele lucrări: pentru anul 1890, Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania*, editura Universitățiii „Petru Maior", Târgu Mureș, 1996, p. 25.; Nicolae Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 32; pentru anii 1900–1914, *Anuarul Băncilor Române*. Trebuie menționat faptul că sursele diferă în privința acestor date, ca urmare ele trebuie luate cu prudență. Vezi în acest sens și aprecierile lui Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867–1918)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 80.

Ulterior, deși au crescut semnificativ numeric, între 1892–1900, băncile constituite în această perioadă au fost de mici dimensiuni, activând în localități cu populație redusă, dar au mărit astfel aria de influență a creditului românesc[9]. În perioada de după anul 1900 se poate observa

[7] Iosif Marin Balog, „Criza economică din 1873. Manifestarea și percepția ei în economia și societatea transilvană", în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, series, Historica*, 50, 2011, p. 51–75.

[8] Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 77.

[9] Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro

faptul că sistemul de credit românesc din Transilvania era constituit în linii mari, acesta evoluând acum spre o organizare centralizată. În dezbaterile epocii asupra funcționalității băncilor românești se conturau acum o serie de idei noi, în primul rând nevoia unei reforme, în sensul uniformizării și eficientizării sistemului de management bancar, profesionalizarea funcționarilor, adaptarea și diversificarea tipurilor de operațiuni în acord cu cerințele clientelei și a împrejurărilor oferite de piața de capital. Succesul parțial al acestor demersuri s-a concretizat prin constituirea în anul 1907 a Uniunii bancare „Solidaritatea". Obiectivele acestui for de coordonare a activității financiar-bancare urmăreau în primul rând consolidarea instituțiilor românești de credit, îmbunătățirea și eficientizarea managementului bancar, asigurarea unor mecanisme pentru reducerea riscurilor și efectelor unor posibile falimente generate de administrare defectuoasă sau fraude[10]. Astfel, începând cu anul 1907 „Solidaritatea" a început să pună parțial în practică o mare parte din aceste obiective, reunind nu mai puțin de 120 de instituții de credit mai mari sau mai mici, a căror activitate a fost coordonată de un set coerent de exigențe și de mecanisme de audit financiar și control.

Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că deși erau relativ numeroase, băncile românești nu acopereau nici geografic nici financiar toate nevoile de credit ale populației. În general, cu excepția câtorva bănci mai mari, care erau în măsură să susțină crearea și funcționarea de agenții și filiale în diferite localități, aria de acoperire a băncilor românești era destul de redusă, la nivelul a câtorva zeci de kilometri în jurul localității unde își avea sediul. De multe ori, aceste mici bănci erau la rândul lor creditate pentru a-și asigura lichiditățile, de către marile bănci comerciale din Monarhie sau chiar de către Banca Națională Austro-Ungară. Desigur, nu trebuie omis faptul că o parte din clientela românească era deja arondată băncilor cu capital străin sau celor maghiare și săsești care erau deja consolidate, cu tradiție și ceea ce este mai important, prezentau deja un ridicat grad de încredere. La un al treilea nivel se situau micile bănci, cele mai multe constituite pe sistem cooperatist (Reiffeisen) care, pe lângă rolul de a atrage spre fructificare economiile locale, acordau credite pe termen scurt pentru o clientelă locală, în general cu nevoi modeste de capital.

Ca orizont temporal, băncile din zona auriferă a Apusenilor, s-au constituit mai târziu decât în celelalte regiuni, mai precis în cea de-a doua etapă, când se înființează de altfel cele mai multe astfel de isntituții financiare, dar în marea lor majoritate, cu capitaluri reduse. Ritmul de constituire al acestor bănci și case de economii relevă că cele mai multe bănci s-au creat în anul 1895, ca și în anul 1898 (vezi graficul nr. 2).

---

[10] Vasile Dobrescu, *Funcții și funcționalități în sistemul de credit românesc din Transilvania până la Primul război mondial*, Editura Universității „Petru Maior", Târgu Mureș, 2006, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro

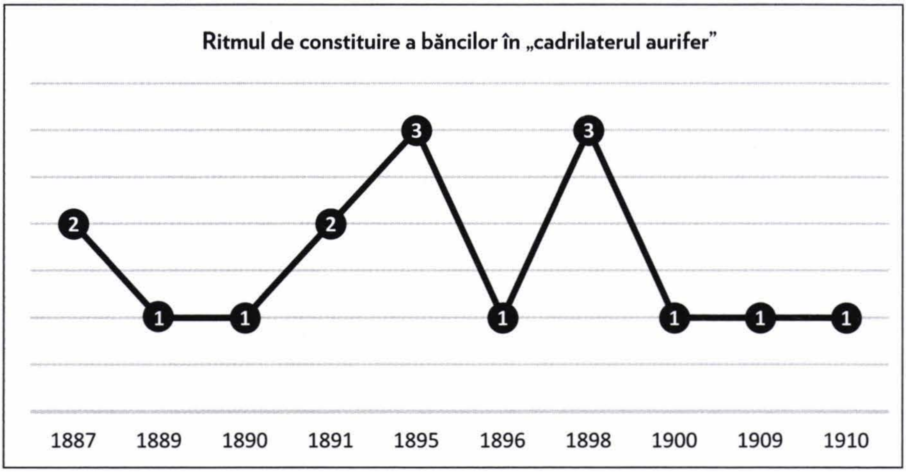

Surse: *Magyar Compass*, vol. 28, 1900–1901, Budapesta, 1901; *idem*, vol. 38, 1910–1911, Budapesta 1910; *Anuarul băncilor Române*, anul XV, 1914, Sibiu, 1915.

Din punct de vedere al dinamicii activităților economice în regiune, băncile locale apar într-o perioadă în care, cel puțin în unele localități, mineritul cunoaște o nouă etapă de expansiune, marcată de investițiile străine de capital și tehnologie. Trebuie subliniat de la început că aceste bănci locale nu aveau rolul și funcțiunea de a susține cu capitaluri activitățile economice din zonă, acesta fiind apanajul marelui capital derulat prin băncile comerciale germane și maghiare, însă ele reflectă cel puțin faptul că acum, în perioada în care ele se constituie, crește numărul angajaților în sectorul minier și mai ales nevoia de capital în sectoarele adiacente care se dezvoltă de pe urma intensificării mineritului, adică comerțul, meșteșugurile, consumul care toate dinamizează operațiunile bănești, încât băncile apar ca expresie a nevoilor locale, de capital, modeste dar necesare. Dacă ne referim la capitalul social pe care îl coagulează aceste bănci la înființarea lor, constatăm că erau alcătuiri destul de modeste dacă menținem aprecierea din epocă după care, o bancă putea fi considerată mare dacă dispunea de un capital social la întemeiere de cel puțin 100.000 cor. În majoritatea lor, băncile românești locale au început cu capitaluri modeste care nu depășeau 20–30.000 de cor., însă în cele mai multe cazuri, s-a reușit majorarea acestuia uneori chiar în mod spectaculos.

Per ansamblu, băncile din „cadrilaterul aurifer” au reușit ca la nivelul anului 1914 să-și majoreze capitalul social cu peste 61%. (vezi anexa 1). Cea mai spectaculoasă creștere a înregistrat-o banca *Crișana* din Brad care în 23 de ani a reușit să-și majoreze de 14 ori capitalul inițial[11]. Ponderea și dimensiunea reală a băncilor locale din zona auriferă a Apusenilor o putem aprecia

[11] De la 28.296 cor. la 400.000 în anul 1914. Vezi infra, anexa 1.

https://biblioteca-digitala.ro

mai corect dacă o raportăm la cea a Transilvaniei în același orizont temporal. Astfel, conform datelor statistice, capitalul social însumat al băncilor românești din Transilvania era în preajma anului 1914 de 20.776.840 cor[12]., în vreme ce unui număr de 13 bănci din zona studiată le revenea suma de 1.361.670 cor, adică 6,55% din total. Trebuie precizat faptul că din numărul total de 16 bănci și case de păstrare existente în „cadrilater” în anul 1914, 8 erau cu capital exclusiv românesc, 5 cu capital mixt, iar 3 cu capital exclusiv maghiar (vezi anexa 1). Practic, dacă luăm în considerare faptul că în anul 1914 existau în Transilvania 168 de bănci și case de păstrare[13], cele 13 bănci locale cu capital românesc sau preponderent românesc reprezentau 7,73% din numărul lor total.

Un alt indicator care ilustrează dezvoltarea acestor instituții financiare este reprezentat de evoluția activelor. Potrivit procedurilor contabile ale vremii, valoarea activelor era dată de împrumuturile de diverse tipuri aflate în derulare, bunurile mobiliare și imobiliare deținute de către bancă, titluri de valoare, conturi debitoare diverse, numerarul din casă, etc. Evoluția activelor însumate ale celor 16 bănci și case de economii studiate relevă o creștere semnificativă, consonantă la nivelul fiecăreia cu evoluția afacerilor realizate. Per ansamblu, în intervalul 1900–1014 s-a înregistrat o creștere de la 2.717.498 cor. la 11.649.124 cor., adică un salt de 428,67% (vezi anexa 2).

Desigur, se pune în acest context problema cine și cum au înființat aceste bănci, care a fost proveniența și structura capitalurilor necesare întemeierii, cine și cum le-a condus? Nu vom insista pentru fiecare caz în parte asupra împrejurărilor concrete în care s-au constituit aceste bănci, dealtfel există prea puține informații concrete, cert este că toate reprezintă expresia inițiativei elitei și a antreprenorilor locali care au decis să-și mobilizeze în comun micile capitaluri de care dispuneau, cu scopul primordial de a realiza profituri, dar în egală măsură, pentru a mobiliza resursele financiare pentru realizarea unor proiecte și inițiative comunitare care să susțină nevoile curente de capital și pentru mici investiții, să finanțeze școlile, bisericile și activitățile culturale în absența unui sprijin din partea statului.

Analiza structurii socio-profesionale a conducerilor băncilor din regiunea auriferă a Apusenilor poate furniza date interesante și relevante asupra funcțiilor și funcționalităților la nivel local al acestor instituții

---

[12] Cf. *Anuarul Băncilor române*, anul XI, 1910, Sibiu 1911. Această valoare reprezenta aproximativ 2% din totalul capitalului social, așadar, o pondere marginală, dacă ne gândim că în această perioadă sistemul bancar din partea ungară a imperiului însuma un capital social de 1,4 miliarde de coroane. Pentru comparație: *Magyar Kompass 1910, XVIII Évfolyam, II. Rész*, Budapest, 1911.

[13] Vezi supra, graficul nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

financiare, şi totodată, să confirme unele concluzii la care analiştii fenomenului au ajuns în studiile lor referitoare la compoziţia socio-profesională a elitei financiar- bancare româneşti din Transilvania la finele secolului al XIX-lea şi începutul sec. XX[14]. În acest sens, ne-am oprit asupra a doi indicatori importanţi: structura socio-profesională a comitetelor de direcţiune şi a celor de supraveghere.

Pe lângă acţionariatul care asigura capitalul necesar întemeierii şi funcţionării băncilor, un rol deosebit de important în fiabilitatea şi buna funcţionare a băncilor îl aveau comitetele de direcţiune. Acestea erau organisme executive ale băncilor care trasau liniile generale ale activităţii bancare în vederea asigurării bunei funcţionări, a unei imagini cât mai favorabile în rândul clientelei şi, totodată, a profitabilităţii. Atribuţiile lor erau extrem de importante şi prin prisma faptului că decideau asupra tuturor afacerilor băncilor, inclusiv selecţia şi numirea pe posturi a funcţionarilor. Hotărârile la acest nivel se luau în toate cazurile cu majoritatea absolută a voturilor.

Analiza realizată pentru un număr de 9 bănci româneşti din zonă (9 din 10, pentru una nu există date concrete) privind componenţa comitetelor de direcţiune relevă preponderenţa clericilor cu o pondere de 36%, cu 9 procente peste media provinciei[15], urmaţi de avocaţi în proporţie de 16%, o pondere relativ similară Transilvaniei în general. Restul posturilor din comtetele de direcţiune era împărţit între alte categorii socio-profesionale, între care, o pondere însemnată o deţineau „proprietarii" cu 18% din total, fiind o medie superioară, fără a se specifica de fel de proprietari erau (funciar, deţinător de imobile); foarte probabil, unii erau şi proprietari de mine sau de acţiuni miniere. Această situaţie relevă dorinţa şi disponibilitatea acestora de a se implica în viaţa bancară locală şi desigur, de a-şi plasa resursele de capital în acţiuni la băncile locale, încât îi putem considera chiar o categorie locală cu un profil antreprenorial destul de bine definit din acest punct de vedere; lor li se adăugau comercianţii în proporţie de 7 procente, o pondere similară celei vizibile la nivelul întregii provincii transilvane (vezi graficul nr. 3).

---

[14] Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania*, editura Universităţiii „Petru Maior", Târgu Mureş, 1996; idem, *Funcţii şi funcţionalităţi în sistemul de credit românesc din Transilvania până la Primul război mondial*, Editura Universităţii „Petru Maior", Târgu Mureş, 2006; Iosif Marin Balog, *„The Clergy's Involvement in the Romanian Credit System from Transylvania during the Late Nineteenth and the Early Twentieth Centuries. Case Study: the Greek-Catholic Clergy*", în, vol. *Recruitment and Promotion among the Romanian Greek-Catholic Ecclesiastical Elite in Transylvania (1853–1918): A Collection of Studies*, (coord.) Mirela Popa-Andrei, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014. (infra: *The Clergy's Involvement...).*

[15] Iosif Marin Balog, *The Clergy's Involvement...*, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro

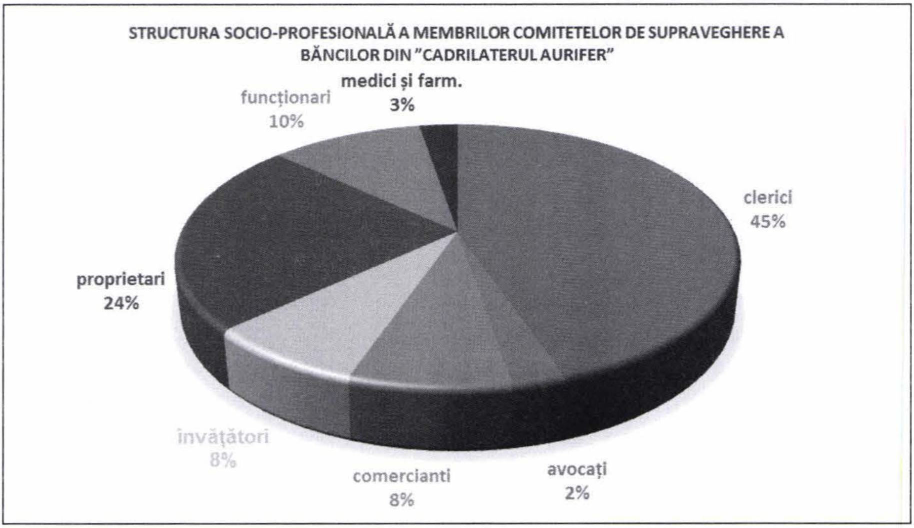

Această realitate locală relevă și un proces similar, vizibil la scară mai largă în cadrul elitelor românești ale vremii, acela de folosire a extensiei pe orizontală a membrilor elitei bancare fără impedimente majore pentru cei care aveau resurse economice suficiente să se implice în acțiunile de inființare a băncilor, uneori chiar la mai multe[16]. Constatarea este valabilă și în cazul medicilor și farmaciștilor care dețineau o pondere de 7% în structurile de conducere a băncilor locale, o medie superioară explicabilă și prin faptul că în zona minieră a Apusenilor aceste servicii medicale elememnate erau mai bune reprezentate și implementate ca urmare a necesităților locale.

Gradul ridicat de eterogenitate sub aspectul reprezentării diferitelor grupuri socio-profesionale în structurile de conducere a băncilor locale își găsește explicația, pe de o parte în condiționările socio-economice ale regiunii, iar pe de altă parte, în capacitatea acestei elite locale de a avea prestigiul social, moral și de pregătire necesare înființării unor instituțiii bancare, chiar dacă erau modeste ca și capacitate financiară. Prezența semnificativă a preoților în strucutrile de conducere ale băncilor din regiune relevă influența însemnată a bisericii la nivel local, capacitatea economică apreciabilă a reprezentanților săi, dar și resursa lor de prestigiu moral care să contribuie la încrederea clientelei potențiale.

De altfel, prezența clericilor în funcția de președinți a comitetelor de direcțiune reprezenta pentru comunitățile locale și pentru întreprinzătorii dispuși să se implice în activități bancare o garanție în plus pentru reușită, fiind inclusiv un argument în confruntarea cu rezistențele unei mentalități conservatoare, persistentă inclusiv la nivelul așa-zisei clase

16 V. Dobrescu, *Funcții și funcționalități...*, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro

mijlocii rurale. Nu trebuie omis în acest context nici faptul că în absența unor alternative și posibilități care să satisfacă micile nevoi de credit, bisericile își asumaseră acest rol de creditor pe termen scurt al credincioșilor. Chiar dacă ar părea surprinzător privind din perspectiva prescripțiilor proprii ca biserica să dea bani cu dobândă, motivele asumării acestui rol au fost izvorâte din pragmatism: nu poate fi omis interesul pentru profit, însă dacă ne gândim că sumele împrumutate și rulate erau modeste, iar dobânda practicată era identică cu cea a băncilor (6–8%) sau chiar mai mică, profitul nu era semnificativ. Motivul principal adesea invocat era acela de a-i feri pe membrii comunității de flagelul cămătăriei care făcea ravagii în lumea satelor prin condițiile oneroase de creditare (până la 52% pe an)[17]. Numeroasele intervenții ale preoților ca sătenii să nu-și năruiască averile în favoarea cămătarilor stau mărturie în acest sens (circulare, predici etc.).

Sunt multe cazuri în care parohiile își asumă rolul de creditori (desigur cele care dispuneau de oarecare avere și surse de venit stabile). Este cazul parohiei greco-catolice din Roșia Montană care avea ca surse de venit câteva șteampuri de tip țărănesc, o acțiune la mina de aur a statului, plus trei iugăre de pământ; din suma veniturilor pe 1888 care era dealtfel modestă, 609 fl. (echivalentul a salariului pe un an pentru doi învățători), avea mai mult de jumătate din această sumă dată sub formă de mici credite la „privați"[18], restul de bani îi aloca pentru școala elementară confesională și pentru propriile nevoi. Acest exemplu, ca și multe altele similare, confirmă și faptul că preoții erau familiarizați cu mecanismele elemenatre ale operațiunilor financiare. Era deci încă un motiv în plus și unul firesc să-i regăsim în structurile de conducere ale băncilor loacale, cel mai frecvent regăsindu-se în comitetele de supraveghere. Numite în epocă și comitete de cenzori sau de reviziune, ele aveau rolul de a superviza și controla toate operațiunile bancare, precum și activitățile administrative întreprinse de Comitetele de direcțiune; de asemenea verificau toate bilanțurile anuale. Fără raportul Comitetelor de supraveghere, adunările generale nu aveau dreptul de a decide asupra calității bilanțurilor și nici asupra modalității de distribuire a dividendelor și a altor beneficii financiare rezultate din profitul anual al băncilor[19]. Așadar, membrii comitetelor de supraveghere aveau un rol cel puțin la fel de important precum cel al direcțiunii băncilor, deoarece aveau

[17] Cf. Ioan Ghișa, *op cit.*, p. 17.

[18] Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale, fond parohia greco-catolică Roșia Montană, nr. inv. 1774, dos. nr. 1/1888, f. 7.

[19] Nicolae Petra Petrescu, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 172; de asemenea o analiză asupra rolului comitetelor de supraveghere în sistembul bancar românesc din Trasnilvania la Vasile Dobrescu, *Funcții...*, p. 50–53.

https://biblioteca-digitala.ro

misiunea asigurării corectitudinii operațiunilor și a managementului bancar și poate cel mai important aspect, imaginea și încrederea insituției bancare în rândul clientelei. De aceea, toate băncile, indiferent de dimensiunea lor, au acordat o atenție deosebită în selecția și alegerea membrilor comitetului de supraveghere; aceștia erau aleși de către adunările generale pentru o perioadă de trei ani cu posibilitatea realegerii lor. Numărul lor oscila între 3–7, în funcție de mărimea băncii. Desigur membrii direcțiunii, funcționarii băncii, acționarii nu puteau face parte din comitetele de supraveghere la propria bancă, însă puteau face parte la alte bănci. În acest fel, s-a creat un sistem de inter-relații între băncile românești, benefic pentru corelarea și sincronizarea politicilor de creditare la nivelul întregii provincii. Fără îndoială, cel puțin unul-doi dintre membrii comitetului de supraveghere trebuia să posede cunoștințe de specialitate în domeniul financiar bancar: să cunoască contabilitate, să cunoască și să înțeleagă perfect tipurile de operațiuni bancare etc. Apoi cei care nu aveau neapărat studii de specialitate, fiind totuși autodidacți în domeniu, trebuiau să fie în profesia lor de bază de o corectitudine ireproșabilă, să aibă o foarte bună imagine în rândul comunității ca la rândul lor, să inspire încredere, atât la nivelul conducerii băncii, cât mai ales al clientelei și al acționarilor.

Analiza statistică asupra acestui indicator în cazul băncilor din „cadrilaterul aurifer" relevă preponderența certă a clericilor care dominau de departe această structură de conducere, cu o proporție de 45%, sau, în cifre absolute, 17 din 48, urmați de categoria așa-numitor proprietari (24%), respectiv funcționari, restul pozițiilor fiind distribuite între celelalte categorii socio-profesionale (vezi graficul nr. 4).

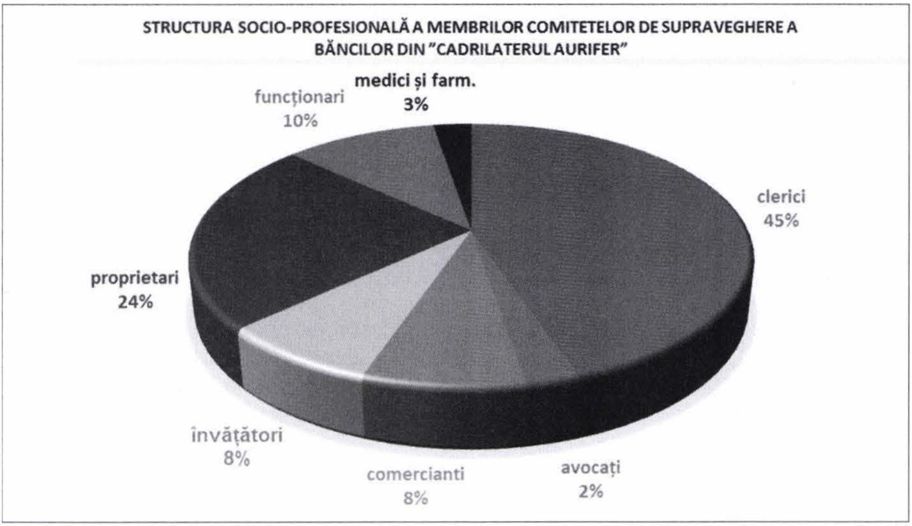

Raportarea la ponderea generală a provinciei relevă o situație locală specifică prin masiva reprezentare a preoților la nivelul băncilor locale (45% față de media de doar 26% în întreaga Transilvanie, precum și buna reprezentare a proprietarilor 24% față de 9% la nivel general[20].

Analiza sumară a acestor date cantitative, menite a reliefa câteva aspecte concrete privind componența socio-profesioanlă a structurilor de conducere a băncilor din „cadrilaterul aurifer", precum și raportarea comparativă la situația generală în același orizont temporal la nivelul întregii Transilvanii poate furniza și alte idei cu caracter concluziv: pe lângă remarcile făcute deja pe parcurs, se cuvin avute în vedere și altele: în primul rând, regăsim la ambele niveluri „cumulul de funcții" și multiplicitatea rolurilor pe care le-a avut elita românească din Transilvania prin implicarea și prezența lor activă și concomitentă la nivelul mai multor paliere: spiritual-cultural-economic (vezi preoții), profesional-antreprenorial-cultural (cazul avocaților, al medicilor și farmaciștilor). Această caracteristică este definitorie pentru evoluția elitelor românilor transilvăneni care, în ciuda diversificării treptate și a multiplicării numerice, nu au reușit să acopere în măsură suficientă toate domeniile vieții publice, economice, culturale cerute de dinamica modernizării în epocă, realitate dealtfel dovedită și argumentate deja în studii serioase de istorie, politică și culturală a elitelor[21].

Ca și întregul sistem bancar din Transilvnaia epocii, și băncile din zona studiată au avut un scop și o funcționalitate bine definite, o adresabilitate către clientela locală și nevoile acesteia, atât în privința posibilității ei de a-și plasa economiile sau de a apela la împrumuturi pentru nevoi curente sau scopuri antreprenoriale. Analiza valorii sumelor depuse de către populația locală în aceste bănci poate releva date interesante despre nivelul de prosperitate al regiunii, însă sursele puține care s-au păstrat cu privire la activitatea acestor bănci se limitează la date cantitative generale, încât nu ne putem face o imagine de pildă asupra profilului socio economic al celor care alegeau să-și plaseze economiile în aceste bănci. Datele generale relevă că la nivelul anului 1900 valoarea „depozitelor spre fructificare" depuse în băncile din zona Apusenilor era de 2.645.139 cor. adică doar 1,21% din totalul celor

---

20 Datele complete la V. Dobrescu, *op. cit.*, p. 50–53; de asemenea, Iosif Marin Balog, *The Clergy's Involvement...*, p. 175.

21 V. Popovici, *Acte și documente privind elita politică românească din Transilvania 1869–1896*, Cluj-Napoca, Mega, 2010; Idem, *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, Mega, 2012; Idem, *„The Electoral Process in the Banat (1861–1918). Statistics. Evolution. Prosopography"*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu". Series Historica*. LII, 2014, p. 31–44; *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853–1918). Dicționar.* Volum întocmit de Mirela Popa-Andrei (coord.), Diana Covaci, Ana Victoria Sima, Mihaela Bedecean, Aurelia Dan, Iosif Marin Balog, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, 455 pp.

https://biblioteca-digitala.ro

peste 32.212.828 cor. cât reprezenta suma aproximativă a depozitelor în băncile românești din Transilvania la 1900[22]. Era foarte puțin din toate punctele de vedere! În intervalul 1900–1914 asistăm la o creștere semnificativă a valorii depunerilor cu 219% (vezi anexa 3), încât valoarea depozitelor locale cu cele peste 5.794.273 cor. reprezenta deja 5,17% din totalul depozitelor din băncile românești Transilvane (care era de 111.879.978 cor.)[23]. Semnificativ este acum nivelul de creștere local, mult superior celui mediu al provinciei care în intervalul 1900–1914 nu depășea 28,79%. Ca valoare a sumelor încredințate spre depunere, se detașa banca *Crișana* din Brad care atrăsese la 1914 peste 23,55% din totalul depunerilor în băncile studiate (vezi anexa 3). Având o serioasă influență locală banca din Brad avea o clientelă numeroasă care locuia într-un areal care sub aspectul activităților miniere din acea perioadă se bucura de un real dinamism datorită masivelor investiții realizate de către capitalul străin. Și *Casa de economii din Roșia Montană* a reușit să sporească în mod spectaculos valoarea depozitelor, de peste trei ori și jumătate[24]. Stabilitatea dobânzilor și siguranța băncilor au făcut ca aceste bănci să fie atractive pentru populația locală, la care s-a adăugat propaganda elitei locale, a preoților mai ales care pledeau oricând aveau posibilitatea pentru „cultivarea spiritului de crutare în sânul poporului de rând", slogan prezent în mai toate statutele băncilor care-l invocau drept principal scop al întemeierii lor[25].

Ca și în cazul tuturor băncilor românești, atragerea depunerilor spre fructificare a fost o operațiune de bază. Potrivit practicii vremii, acestea erau în general pe tremen lung (1–3 ani), ceea ce a determinat ca acești bani să fie apoi folosiți de către bănci pentru acoradrea de credite pe termene scurte (3–6 luni, numite și „sconturi de cambii"), dar și credite pe termen mai lung, cu garanții ipotecare. Așadar cu funcțiune primordială de bănci de depozite, acestea foloseau economiile depuse, în absența altor surse de capital, drept surse principale de capital pentru creditare. Această situație s-a datorat capacității reduse a băncilor românești de a putea avea acces la reesconturi, deci ele nu se puteau baza decât într-o mică măsură pe capitalul atras prin creditare la alte bănci mai mari, fiind astfel obligate să lucreze cu capitalul disponibil pe plan local și să-și adpateze afacerile la această scară. Așadar, una din operațiunile de creditare cele mai des practicate au fost împrumuturile cambiale care erau în general reduse ca valoare și

[22] Cifra este estimativă și aproximativă și trebuie privită cu precauție; acest fapt este recunosscut și *de Anuarul băncilor române*, 1901, Sbiu, 1900, p. 119, deoarece nu toate băncile furnizau datele complete. Rămâne importantă doar ca reper Lucian Dronca dă o cifră de 34.953.431 cor. vezi Lucian Dronca, *op. cit.*, anexa I.1.

[23] Lucian Dronca, *op. cit.*, anexa I.1.

[24] Vezi Anexa 3.

[25] *Statutele băncii Crișana din Brad*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1897, 32 pp.

https://biblioteca-digitala.ro

pe perioadă scurtă (90–180 de zile) iar dobânzile erau de 8–10% pe an. Acest tip de credite era preferat de conducerile băncilor datorită rulării mai rapide a capitalurilor și obținerii unor profituri bune și stabile. Deși nu erau adecvate pentru țăranii care aveau nevoie de capitaluri pentru rentabilizarea gospodăriilor, aveau avantajul că se acordau relativ ușor, fără garanții imobiliare. Spre exemplu, banca *Crișana* din Brad acorda preponderent acest tip de credite, peste 60% din portofoliul total în anul 1913[26]. Creditul cambial era preferat în primul rând de comercianți care apelau mai ales la cambii cu acoperire ipotecară mobiliară, în acest caz, garanțiile fiind reprezentate de bunuri care puteau fi ușor transformate în bani lichizi; și în acest caz banca din Brad deținea la 1914 un portofoliu însemnat din valoarea creditelor ipotecare (peste 28%)[27]. O altă operațiune specifică a acestor bănci a reprezentat-o așa-numitele credite de obligațiuni cu cavenți (giranți) care se mai numeau și credite țărănești. Erau în general împrumuturi de valoare redusă (50–200 cor.) și erau destinate unor nevoi personale pentru organizarea unor evenimente precum nunți sau înmormântări, asigurarea capitalului de lucru, achiziționarea de animale; ca formă erau de două feluri: cu asigurare ipotecară și cu giranți. Era o formă de creditare la care se apela frecvent deoarece se acordau relativ ușor și puteau fi restituite în rate mici, cu posibiliate de prelungire a perioadei de rambursare, desigur cu recalcularea dobânzilor aferente. Analiza portofoliilor de credite oferite de băncile studiate relevă că majoritatea covârșitoare erau axate pe creditele cambiale: astfel, *Buciumana* avea o pondere a acestor operațiuni de 94%[28]; [29] *Matca* din Țebea 93%, *Zărăndeana* 78%. Excepție făcea banca *Auraria* din Abrud, unde găsim un volum important al creditelor ipotcare de peste 28% dar este o excepție, deoarece în general, în zonă creditele ipotecare aveau o pondere marginală în portofoliul băncilor. Dobânzile la creditele cambiale variau între 7–8% la care uneori se adăuga o proviziune de 1%.

Limitate la rolul de creditoare ale comunităților locale, băncile din zona Apusenilor, ca de altfel toate celelalte din Transilvania, și-au asumat o importantă misiune în sprijinul comunității pe care o deserveau. Se poate afirma cu destule argumente în acest sens că aceste bănci nu priveau interacțiunea cu clientela doar la acea dimensiune a relației creditor-debitor la nivel individual; în primul rând, doarece era destul de clar circumscrisă geografic și socio-economic, clientela era privită și tratată și ca entitate colectivă față de care instuțțiile financiare își conștinentizau și asumau un important rol de responsabilitate socială. Fondatorii, structurile de conducere ale băncilor, ei înșiși provenind în cele mai multe cazuri, de la nivelul comunităților

---

[26] *Anuarul Băncilor Române...*, 1914, p. 59.
[27] *Ibidem*. Vezi și Lucian Dronca, *op. cit.*, anexa X.1.
[28] *Anuarul Băncilor Române...*, 1914, p. 179.
[29] *Ibidem*, p. 102, 170.

https://biblioteca-digitala.ro

respective, au conceput și au făcut să funcționeze aceste instituții financiare nu numai ca și alcătuiri antreprenoriale cu scopul obținerii de profituri, ci șa ca instituții și mecanisme alternative de a sprijini și susține oameni, instituții locale în general, lipsite de reusrse financiare și de sprijin din partea statului, cu scopul de a canaliza o parte din profiturile lor în beneficiul comunităților locale. Sunt numeroase argumente care vin să susțină această constatare. În primul rând, chiar la nivelul politicilor de creditare, adesea băncile susțineau proiecte și cereri de creditare pentru activități cu potențial multiplicator de pe urma cărora exista șansa să beneficieze și alții în afara clientului propriu-zis. Amintim în acest context hotărârea luată de banca *Crișana* de a acorda credite preferențiale pentru achiziții de vite de rasă; sau inițiativa din 1909 a aceleiași bănci de înființare din resursele proprii a unei pepiniere care să impartă gratuit pomi de soi în toate localitățile unde această activitate avea șanse de dezvoltare[30]. S-au adăugat eforturile de a susține an de an din profitul realizat o parte din salariile învățătorilor locali, a parohiilor, a diverselor proiecte caritabile locale și celor de interes mai larg. În concordanță cu o practică răspândită la apropape toate băncile din Transilvania vremii, anual în jur de 5% din profit era destinat proiectelor cultural-filantropice. Exemplul este oferit de aceeași bancă din Brad dacă analizăm bilanțul pe 1913 (oricare an am lua, se relevă cam aceeași realitate). Conform deciziei comitetului director, o parte a profitului net care se ridica în acel an la 61.643 cor., pe lângă plata dividendelor, a asigurării fondului de rezervă, tantiemele asigurate conducerii, pentru scopuri de binefacere se alocau 8200 cor. (13%)[31]. O bună parte din fonduri erau destinate gimnaziului ortodox din localitate, diverselor parohii locale sume între 100–300 cor., dar și pepinerei de pomi din Mihăileni, 300 cor., „Astrei" etc. O parte din subsidii erau destinate unor burse pentru elevi, dar și pentru diverse destinații caritabile din întreaga Transilvanie[32] în spiritul unei reale solidarități naționale și a unei strategii care a caracterizat întregul sistem bancar transilvan din perioada respectivă. Per ansamblu, banca *Crișana* a alocat în perioada 1891–1914 nu mai puțin de 136.034 cor[33]. pentru scopuri cultural-filantropice, fiind cea mai mare susținătoare din zonă a numeroase proiecte culturale și mai ales, școlare. Chiar și micile instituții bancare își asumau, după posibilitățile lor, această misiune filantropică. De exemplu, banca *Detunata* din Bucium aloca din modestul profit de 14.492 cor. realizat în 1913 pentru scopuri cultural-filantropice suma de 400 cor. (2,76%)[34] pentru școlile locale, reuniunile de femei, corului

---

30 I. Ghișa, *op. cit.*, p. 69.

31 *Anuarul Băncilor Române...*, 1914, p. 59.

32 *Ibidem.*

33 Lucian Dronca, *op. cit.*, anexa X.c.

34 *Ibidem*, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro

bisericii, dar nu uita să trimită și pentru masa elevilor gimnaziului din Brașov modesta sumă de 30 de cor., dar micile contribuții însumate, sosite acolo din întreaga Transilvanie au reușit să susțină acest proiect și altele de acest gen[35].

Aceste câteva exemple conturează concluzia conform căreia băncile din zona Apusenilor și-au asumat ca și celelate din Transilvania epocii o importantă misiune social-filantropică într-o zonă în care resursele financiare necesare unor asemenea demersuri erau destul de puține, reușind astfel să concretizeze un efort de solidaritate comunitară, cu atât mai lăudabil cu cât, pe de o parte, au reușit din posibilități și contribuții uneori extrem de modeste să susțină cele mai stringente nevoi ale școlilor și instituțiilor românești locale. Pe de altă parte, sa nu uităm funcțiunea oricărei bănci, aceea de a da credite și a realiza profit, contribuind și în acest mod la dezvoltarea economică regională în ansamblul ei.

Și totuși... în ciuda resurselor și valorilor imense extrase din minele de aur de aici, a rămas mult prea puțin în zonă, mult prea puțin încât să se genereze în mod real valoare adăugată la nivel local și dezvoltare durabilă, sustenabilă. La nivel macro- nu se poate remarca o contribuție importantă a acestor bănci la impulsionarea activităților economice, deoarece pentru acest scop era nevoie de capitaluri care le depășeau cu mult posibilitățile. Ca urmare, funcționalitatea și contribuția lor s-a rezumat la sectoarele secundare și terțiare ale vieții economice locale, la nevoile stricte și elementare de capital, devenite indispensabile în contextul în care fără bani și capital nu mai putea fi imaginată o reală dezvoltare și modernizare regională.

---

[35] Pentru întreaga problematică vezi Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 463, 495; la fel masa studenților din Cluj era susținută de bănci cu sume cuprinse între 3-4000 cor. anual. Vezi Dronca, *op. cit.*, Anexa VII.3.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA 1

Tabel cu băncile și cooperativele de credit din „cadrilaterul aurifer" al Apusenilor

Nr. crt.	Denumirea băncii	Sediul central	Anul fondării	Capital social la înființare (în cor.)	Capital	Capital social la 1914 (în cor.)
1.	Auraria (SA)	Abrud	1887	60.000	Românesc	120.000
2	Banca economică	Brad	1910	100.000	Mixt (românesc, maghiar)	300.000
3.	Buciumana (reuniune de păstrare și credit)	Bucium-Poeni	1900	22.250	Românesc	22.250
4.	Casa de economii Abrud	Abrud	1887	50.000	Maghiar	50.000
5.	Casa de economii Băița	Băița	1896	80.000	Mixt (românesc, maghiar, german)	80.000
6.	Casa de economii Baia de Criș	Baia de Criș	1891	60.000	Maghiar	100.000
7.	Casa de economii Roșia Montană	Roșia Montană	1898	50.000	Mixt (românesc, maghiar)	50.000
8.	Casa de economii Zlatna	Zlatna	1890	90.000	Maghiar	90.000
9.	Crișana	Brad	1891	28.296	Românesc	400.000
10.	Detunata (SA)	Bucium	1895	60.000	Românesc	60.000
11.	Doina (SA)	Câmpeni	1895	60.000	Românesc	60.000
12.	Hondoleana (însoțire de anticipație și credit)	Hondol	1895	21.420	Românesc	21420
13.	Matca (SA)	Țebea	1909	84.000	Românesc	84.000
14.	Munteana* (Societate de credit și păstrare)	Baia de Arieș	1889	20.000	Românesc	--
15.	Zlăgneana (SA)	Zlatna	1898	50.000	Mixt (românesc, maghiar)	100.000
16.	Zărăndeana	Băița	1898	32.000	Mixt (românesc, maghiar, german)	64.000
Total				**867.966**		**1.601.670**

* desființată în anul 1908.

Surse: *Magyar Compass*, vol. 28, 1900–1901, Budapesta, 1901; *idem*, vol. 38, 1910–1911, Budapesta 1910; *Anuarul Băncilor Române*, anul XV, 1914, Sibiu, 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA 2

Tabel privind evoluția valorii activelor băncilor și cooperativelor de credit din „cadrilaterul Aurifer al Apusenilor”

Nr. crt.	Denumirea băncii	Sediul central	Active în anul 1900 (cor.)	Active în anul 1914 (cor.)
1.	Auraria (SA)	Abrud	362.180	1.071.397
2.	Banca economică	Brad	–	753.864
3.	Buciumana (reuniune de păstrare și credit)	Bucium-Poeni	–	120.388
4.	Casa de economii Abrud	Abrud	71.176	239.999
5.	Casa de economii Băița	Băița	340.345	409.427
6.	Casa de economii Baia de Criș	Baia de Criș	527.869	1.953.746
7.	Casa de economii Roșia Montană	Roșia Montană	137.221	381.675
8.	Casa de economii Zlatna	Zlatna	551.937	673.557
9.	Crișana	Brad	–	2.695.513
10.	Detunata (SA)	Bucium	166.961	571.450
11.	Doina (SA)	Câmpeni	309.759	1.040.835
12.	Hondoleana (însoțire de anticipație și credit)	Hondol	–	113.618
13.	Matca (SA)	Țebea	–	492.736
14.	Munteana* (Societate de credit și păstrare)	Baia de Arieș	103.408	–
15.	Zlăgneana (SA)	Zlatna	93.236	678.708
16.	Zărăndeana	Băița	53.406	452.211
	Total		**2.717.498**	**11.649.124**

* desființată în anul 1908.

Surse: datele au fost prelucrate după: *Magyar Compass*, vol. 28, 1900–1901, Budapesta, 1901; *idem*, vol. 38, 1910–1911, Budapesta 1910; *Anuarul băncilor române*, anul XV, 1914, Sibiu, 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabel privind evoluția valorii depunerilor în băncile și cooperativele de credit din „cadrilaterul Aurifer al Apusenilor”

Nr. crt.	Denumirea băncii	Sediul central	Val. depuneri în anul 1900 (cor.)	Val. depuneri în anul 1914 (cor.)
1.	Auraria (SA)	Abrud	520.906	531.073
2	Banca economică	Brad	–	215.181
3.	Buciumana(reuniune de păstrare și credit)	Bucium-Poeni	–	39.433
4.	Casa de economii Abrud	Abrud	32.020	145.613
5.	Casa de economii Băița	Băița	193.539	199.647
6.	Casa de economii Baia de Criș	Baia de Criș	440.483	953.386
7.	Casa de economii Roșia Montană	Roșia Montană	80.297	260.457
8.	Casa de economii Zlatna	Zlatna	301.869	488.969
9.	Crișana	Brad	518.296	1.364.850
10.	Detunata (SA)	Bucium	226.247	339.768
11.	Doina (SA)	Câmpeni	193.782	638.155
12.	Hondoleana (însoțire de anticipație și credit)	Hondol	19.086	51.074
13.	Matca (SA)	Țebea	–	95.396
14.	Munteana* (Societate de credit și păstrare)	Baia de Arieș	31.555	–
15.	Zlăgneana (SA)	Zlatna	23.098	312.412
16.	Zărăndeana	Băița	63.961	158.859
	Total		**2.645.139**	**5.794.273** **+219,05%**

* desființată în anul 1908.

Surse: datele au fost prelucrate după: *Magyar Compass*, vol. 28, 1900–1901, Budapesta, 1901; *idem*, vol. 38, 1910–1911, Budapesta 1910; *Anuarul băncilor române*, anul XV, 1914, Sibiu, 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

Study on evolution of banks and financial life in the "Auriferous Quadrilateral" of Apuseni Mountains 1885–1914

ABSTRACT

This article proposes an analysis of the banking and financial history at regional level. There are analized the banks from auriferous Apuseni area, how were set, the evolution of their capital, and the main financial transactions they have completed. Compared with other similar banks in Transylvania, those studied are small banks with modest capital. They fulfilled the function of lenders to small local population needs. It is analyzed also the amount of savings that the local population has deposited in these banks. Finally, the author analyzes the cultural and philanthropic projects that have supported local banks, by showing that they had in this respect an important role in community development.

https://biblioteca-digitala.ro

Sorin MITU

Românii ardeleni la începutul secolului al XX-lea: loialități și identități în schimbare*

Profesor universitar doctor, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, Facultatea de Istorie și Filozofie.
E-mail: smitu@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: Primul Război Mondial, românii ardeleni, loialitate politică, dinasticism, identitate națională

KEYWORDS: World War I, Transylvanian Romanians, political loyalty, dynasticism, national identity

O temă de cercetare și sursele ei

Este un lucru destul de clar că unificarea Transilvaniei cu România, la sfârșitul anului 1918, a fost un eveniment dorit de opinia publică românească, în marea ei majoritate, fie că era vorba de ardeleni sau de regățeni. Această opțiune era împărtășită atât la nivelul decidenților politici și al unei opinii publice cultivate, cât și în rândurile categoriilor mai largi ale populației, în primul rând printre țăranii-soldați care luptaseră în război (este adevărat, în tabere diferite). Atât interpretările istoriografice cele mai diverse[1], cât și lectura izvoarelor de epocă sprijină în mod evident această teză. Pe de altă parte, se poate susține că românii nu și-au fixat dintotdeauna un asemenea obiectiv (deși, în această chestiune, există și istorici care

* Acest studiu a fost realizat în cadrul grantului CNCS-UEFISCDI, proiect nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0081.

[1] Köpeczi Béla, Miskolczy Ambrus, Szász Zoltán (coord.), *Erdély története*, vol. III: *1830-tól napjainkig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986; Harald Roth, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln, Böhlau, 2007; Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. III: *De la 1711 până la 1918*, Cluj, Centrul de Studii Transilvane, 2008.

https://biblioteca-digitala.ro

sunt de altă părere), iar conduita lor politică anterioară anului 1918 pare să sugereze alte opțiuni, diferite de cele unioniste. Dacă suntem de acord și cu această idee, se pune atunci întrebarea: cum s-a petrecut această schimbare fundamentală, cum au ajuns românii să își redefinească loialitățile și identitatea lor politico-națională?

Dacă ne situăm în interiorul tradiției istoriografice românești de factură naționalistă, răspunsul este destul de simplu. Românii și-au dorit mereu unirea, cel puțin de la Mihai Viteazul încoace, iar istoria lor nu a fost altceva decât o luptă necurmată pentru atingerea acestui obiectiv inevitabil. Unirea Transilvaniei cu România a fost împlinirea unei „legități istorice", obligatorii, și a reprezentat, totodată, un act de justiție istorică, așa că lucrurile nu puteau să evolueze decât în această direcție, în mod implacabil. Era normal, așadar, ca românii să sesizeze, mai devreme sau mai târziu, această evidență și, în consecință, să simtă și să acționeze în sens unionist. Această explicație simplistă, de tip teleologic, potrivit căreia istoria nu poate să evolueze decât pe o singură cale, cea validată ulterior de desfășurarea efectivă a evenimentelor, se află în profund dezacord cu teoriile istoriografice contemporane și a fost criticată în lucrări recente, cum ar fi eseul pe tema Primului Război Mondial publicat de Lucian Boia[2].

În pofida amintitei tradiții istoriografice, istoricii români care au abordat în vremea din urmă subiectul, de la Liviu Maior și până la Doru Radosav[3], au arătat că românii ardeleni au fost totuși loiali Habsburgilor și imperiului acestuia – desigur, între anumite limite și parcurgând o traiectorie regresivă –, în cele din urmă chiar până la sfârșitul acestuia, chiar până în 1918! Cum au ajuns ei să dorească și să înfăptuiască totuși unirea cu România la sfârșitul războiului, care au fost mecanismele identitare implicate în această translație, cum s-a petrecut efectiv acest proces de transformare a unor crezuri politice – reprezintă însă probleme care nu au fost încă pe deplin clarificate și pe care ne propunem să le abordăm în articolul de față.

Izvoarele istorice capabile să ne răspundă la aceste întrebări nu sunt ușor de identificat. Textele cu caracter politic și ideologic, programele partidelor, manifestele electorale, discursurile parlamentare sau petițiile naționale – publicate în cantități mari în colecții de documente mai vechi sau mai noi[4] și analizate pe larg în istoriografie – nu sunt foarte edificatoare

---

[2] Lucian Boia, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București., Edit. Humanitas, 2014.

[3] Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, Edit. Enciclopedică, 2006; Doru Radosav, *Arătarea Împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII–XIX). Discurs și reprezentare*, Cluj, Presa Universitară Clujeană & Dacia, 2002.

[4] Vezi Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I–VIII, Sibiu, Iosif Marschall, 1904–1915; Simion Retegan et al.,

https://biblioteca-digitala.ro

pentru înțelegerea loialităților politice de profunzime, deoarece sunt prea îndatorate conjuncturii politice în care au fost create și, pe deasupra, sunt destul de schematice și sumare.

Presa vremii, bogată și expresivă, permite analize mai detaliate și nuanțate, dar în acest caz se ridică adeseori probleme legate de sinceritatea și reprezentativitatea textelor respective. Articolele de ziar, cenzurate și autocenzurate, cu gândul la autorități sau la cititori, polemizează, manipulează, disimulează sau acuză, în modalități atât de sofisticate, încât nu este deloc ușor să discerni „adevărul" din paginile acestora. Profesiunile de credință și declarațiile atât de contradictorii de adeziune dinastică, statală sau națională, semnate de Vasile Mangra și Octavian Goga, de Alexandru Mocioni și Vasile Goldiș, de Iosif Gall și Vasile Lucaciu, erau ele sincere sau oportuniste, reflectau crezuri cu o largă acoperire socială sau evidențiau doar „rătăcirile" ori „consecvențele" mărturisitorilor lor?

Memorialistica, în primul rând cea care restituie anii de excepție ai Primului Război Mondial[5], ar trebui să fie mai revelatoare și să redea cu autenticitate trăirile și crezurile subiective ale autorilor ei. Dar și memoriile înșală la acest capitol, deoarece aceia care scriu știu foarte bine, la momentul redactării textelor lor, că Transilvania s-a unit cu România și uită că înainte de 1918 vedeau lucrurile într-un mod diferit. Prea puțini au capacitatea reală de a se reîntoarce în timp, pentru a ne spune ce au trăit cu adevărat la momentul respectiv, din punctul de vedere al reafilierilor identitare, așa cum fac Sextil Pușcariu sau Petru Nemoianu, atunci când ne explică – nu foarte limpede, totuși – de ce s-au înrolat cu entuziasm ca voluntari sub flamurile imperiale, în vara lui 1914:

> *„Între toate sentimentele ce mă stăpâneau, unul singur domina: sentimentul datoriei. Rațiunea nu avea voie să vorbească."*

Respectiv:

> *„Între sentimentul național și iubirea față de Înaltul tron am ales-o pe cea din urmă[6]."*

Mai utile pentru scopul nostru ar putea fi însemnările de moment, înregistrate pentru uz privat sau chiar public, jurnalele ori corespondența. Numai că acestea dezvăluie de obicei cu totul alte chestiuni, de amănunt

---

Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1919, vol. I–VI, Cluj, Centrul de Studii Transilvane, 1996–2011.

5 Carmen Albert, Valeriu Leu, *Banatul în memorialistica „măruntă" sau istoria ignorată (1914–1919)*, Reșița, Muzeul de Istorie, 1995; Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, *Marele Război în memoria bănățeană (1914–1919)*, vol. I–II, Cluj, Presa Universitară Clujeană & Centrul de Studii Transilvane, 2012–2013.

6 Liviu Maior, *op. cit.*, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro

și de interes imediat, decât adâncile și răscolitoarele frământări identitare. Nici textele provenite din lumea satului, scrisorile soldaților de pe front sau cântecele de cătănie ocazionate de război, nu evidențiază prea multe teme cu caracter politic și ideologic, concentrându-se asupra suferințelor personale îndurate de autorii acestora[7].

Transilvania: un condominiu identitar

Pentru a sintetiza stările de lucruri antebelice – care contextualizează subiectul nostru – în formula unor constatări de maximă generalitate, punem evidenția două elemente-cheie.

În primul rând, pe parcursul unui secol de construire discursivă a națiunii, intelectualii români din Transilvania, în colaborare cu cei din Vechiul Regat, edificaseră o imagine de sine a românității, bine conturată, de factură națională[8]. Ca peste tot în Europa, elitele propuneau societății un model național, difuzat apoi pe verticala societății, prin intermediul școlii și al culturii de masă. Dacă din punct de vedere al realităților politice și administrative românii din Transilvania trăiau în Monarhia Austro-Ungară, în schimb, la nivelul constructelor socio-culturale de factură simbolică ei viețuiau în interiorul unei „Națiuni Române”, o comunitate imaginară bine articulată și ilustrată de istoricii, savanții, poeții, pictorii sau jurnaliștii ei.

Pe de altă parte, în al doilea rând, covârșitoarea majoritate a liderilor români din Transilvania, ca și a alegătorilor din elita rurală chemați la urne în cadrul unui sistem electoral cenzitar, nu pretindeau, în mod evident, alte formule de așezare politică a națiunii lor decât cele care puteau fi concepute în cadrul imperiului cârmuit de Habsburgi. Ei cereau drepturi politice și recunoaștere națională, în varii modalități – de la autonomia Transilvaniei și participarea cu drepturi egale la viața politică din Ungaria, până la federalizarea monarhiei dunărene –, dar în nici un caz nu unirea cu România.

Desigur, nu era deloc imposibil ca oricare român visător, cu o anumită educație și fantezie, să își imagineze un stat românesc întins de la Nistru până la Tisa. Lucru care se și întâmpla, destul de frecvent, în răstimpuri revoluționare, în discuții private desfășurate la cârciumă sau pe coridoarele liceelor (înregistrate și exacerbate de informatorii poliției), ori în paginile comode, libere de orice constrângeri și responsabilități, ale unei gazete

---

[7] Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj, Argonaut, 2004; Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, *Dialog epistolar și probleme familiale la românii din Transilvania în perioada Primului Război Mondial*, în vol. Daniela Deteșan, Mirela Popa-Andrei, Mádly Loránd (coord.), *Fascinația trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Cluj, Edit. Mega & Argonaut, 2014, pp. 204–212.

[8] Vezi Sorin Mitu, *National Identity of Romanians in Transylvania*, Budapest–New York, CEU Press, 2001; Luminița Ignat-Coman, *Imagine de sine la românii ardeleni în perioada dualistă*, Cluj, Edit. Argonaut, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

bucureştene de opoziţie sau ale unei broşuri istorico-patriotice tipărite la Paris, la Iaşi ori la Vălenii de Munte. Dar în politica reală, ca şi la nivelul crezurilor ideologice de profunzime, aşa cum se reflectau ele în gesturile şi expresiile politice efective ale oricărui actant din viaţa publică românească, apartenenţa evidentă la naţiunea română era perfect compatibilă cu traiul politic al acesteia în cel puţin două entităţi statale diferite. România mândră şi independentă de sub sceptrul lui Carol I era aliată cu Austro-Ungaria, iar un Ilarie Chendi, publicist şi literat ardelean de marcă, stabilit ulterior în Regat, putea să scrie în „Tribuna Poporului", cea mai radicală gazetă a românilor transilvăneni, în felul următor:

> *„Ideea unităţii politice adevărat că n-a găsit intrare în conştiinţa noastră. Aşa-zisul «daco-românism» este lansat de adversarii noştri din cauze bine cunoscute. Nici cei mai temerari politicieni sau istorici români de astăzi nu-l susţin sau îl socotesc cel puţin ca intempestiv. Motivele rezidă în convingerea generală că pentru a crea un stat unitar român suntem un popor prea mic, iar pe de altă parte, unitatea politică nu este nicidecât o necesitate imperativă pentru a ne putea dezvolta în direcţie culturală şi naţională, adică în cele două direcţii cari condiţionează viitorul unui neam. În marginile teritoriale de astăzi şi în raporturile de reciprocitate la cari au ajuns toate fracţiunile poporului nostru, acea dezvoltare poate să se efectueze în mod unitar, renunţând chiar cu desăvârşire la ideea unităţii politice*[9]".

După cum se poate vedea, Ilarie Chendi (şi mulţi alţii ca el) nu consideră realistă, dar nici măcar necesară realizarea unităţii politice a românilor, prin crearea unui stat românesc unificat, apreciind că românii din monarhia dunăreană se pot dezvolta foarte bine şi în absenţa unui stat propriu, naţional. Desigur, s-ar putea spune că autorul face asemenea afirmaţii doar de circumstanţă, pentru a nu fi considerat prea radical, în condiţiile jocului politic complicat al vremii, care îi cerea să dea satisfacţie şi opiniei publice naţionaliste de acasă, dar şi politicienilor bucureşteni care îndemnau la moderaţie, plus legislaţiei oficiale. Dar nu avem nici o dovadă concretă că el dorea, de fapt, în adâncul sufletului, unirea Transilvaniei cu România, sau că o credea posibilă. Singurul lucru cert, în această situaţie, ca şi în multe altele, este textul publicat, ca şi faptul că acesta a fost citit şi că a contribuit la formarea opiniei publice a vremii. Cât de iredentişti erau românii ardeleni la 1900, în lumina unor asemenea texte? Nu putem spune decât că ei par deschişi sau chiar vulnerabili în faţa diferitelor influenţe care îi asaltează, în ceea ce priveşte afilierile identitare sau solidarităţile politice.

---

9 [Ilarie Chendi], *Curentul anti-transilvănean*, în „Tribuna Poporului", IV, 1900, nr. 42, p. 1, col. II–III, *apud* Doru Sinaci, *Discursul politic în perioada tribunismului arădean*, Arad, „Vasile Goldiş" University Press, 2014, p. 108 – o excelentă analiză tematică a conţinutului *Tribunei* arădene, de unde am preluat aici surse şi interpretări valoroase.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă evaluăm însă aceste lucruri dintr-un alt punct de vedere, observăm că, în mod paradoxal, alianța României cu Austro-Ungaria cea devoratoare de naționalități, ca și „resemnarea" mărturisită de un Ilarie Chendi în ceea ce privește menținerea la nesfârșit a realităților politice contemporane, nu i-au îndepărtat pe românii ardeleni de cei regățeni, ba dimpotrivă. În Ardeal, datorită relațiilor care îi legau pe românii din cele două state și în contextul raporturilor lor politice mai ample cu Budapesta, Viena și Berlinul, se va crea un veritabil *condominiu identitar*, un spațiu care favoriza integrarea practică și simbolică a românilor ardeleni cu regățenii. Într-un fel, din punctul de vedere al identității politico-statale, Transilvania aparținea, în mod evident, monarhiei habsburgice și, în speță, chiar Ungariei dualiste. Dar în același timp, românii din cuprinsul ei se comportau, în alte privințe, ca și când Ardealul lor ar fi fost și al României, sub raport cultural și național.

Românii ardeleni, care afirmau „fără jenă", în mod public și ostentativ, că soarele lor răsare de pe malurile Dâmboviței, călătoresc în acești ani, în toate sensurile, între București și orășelele lor transilvane, vin și revin din Transilvania în România și înapoi, fac studii și își construiesc cariere de o parte sau de alta a Carpaților, publică într-un loc sau altul, citesc și răspândesc cărți și gazete, iar guvernele bucureștene intervin copios în viața comunității românești de peste munți, finanțează școli și gazete – pe căi ocolite sau chiar pe față –, promovează curente de opinie influente, cum a fost tribunismul, mediază conflictele din interiorul PNR sau dintre acesta și guvernul maghiar; regele Carol I primea frecvent lideri români ardeleni la Peleș sau la București și transmitea mesaje politicienilor budapestani prin intermediul acestora[10]. Pe de altă parte, oameni politici de origine ardeleană, cum ar fi Titu Maiorescu sau P. S. Aurelian, ajung până la poziția de prim-miniștri ai României, Academia Română își recrutează membrii, în mod sistematic, din toate provinciile locuite de conaționali, iar literați de talia lui Slavici, Coșbuc, Goga (sau a moldoveanului cu rădăcini bucovinene și studii la Cernăuți și la Viena, Mihai Eminescu) sunt adoptați ca exponenți majori ai culturii „oficiale" române. Chiar dacă „trecerile" menționate se mai făceau și prin Vama Cucului, chiar dacă autoritățile austro-ungare intervin uneori și mai declară câte un radical ca indezirabil și trădător al patriei-mame maghiare, până la urmă, fluxul uman și ideatic românesc, în ambele direcții, era de nestăvilit și chiar favorizat, cum aminteam, de stările de lucruri existente. Până și armata chezaro-crăiască, centrul absolut al loialității manifestate față de imperiu, va deveni un fel de rezervor de cadre pentru cea românească. După cum arată Liviu Maior, mii de ofițeri, de toate

10 O frescă plastică a acestor aspecte la Ion Bulei, *Atunci când veacul se năștea. Lumea românească. 1900–1908*, București, Edit. Eminescu, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro

gradele, până la cele mai înalte, trec din garnizoanele *k. u. k.* în cele românești, de la Războiul de Independență și până la conflagrația mondială[11].

Așadar, calea spre schimbarea loialităților a fost netezită de jocul politic complex din anii anteriori războiului. Fruntașii români ardeleni, politicienii de la Budapesta și cei de la București sunt înlănțuiți în această perioadă într-un *ménage à trois*, extrem de important pentru politica lor internă și externă. Alianța dintre România și Austro-Ungaria, blamată uneori pentru că ar fi stat în calea înfăptuirii idealului național românesc, ca și pentru că i-ar fi împiedicat pe guvernanții de la București să sprijine așa cum s-ar fi cuvenit mișcarea națională din Ardeal, a contribuit, de fapt, în mod involuntar, la apropierea efectivă a românilor ardeleni de România, la integrarea celor două entități politice românești.

Românii ardeleni în „patria" maghiară

În același timp însă, în paralel cu amplificarea contactelor cu România și a sentimentelor naționale, în anii dualismului se va dezvolta și o tendință de sens contrar (la prima vedere contradictorie în raport cu cea sus-amintită), o tendință de integrare tot mai puternică a românilor în cadrul Monarhiei. Alianța dintre România și Austro-Ungaria avea și darul de a atenua conflictele naționale, deoarece diplomații de la Berlin făceau mereu presiuni, în ambele părți, și la Budapesta, și la București, pentru ca atât politica naționalistă a guvernelor maghiare, cât și agitațiile iredentiste ale românilor ardeleni să fie domolite și canalizate într-o direcție mai constructivă, pentru a nu periclita alianța care îi reunea sub aceeași cupolă geopolitică pe germani, austrieci, unguri și români, în fața expansionismului rusesc. Iar regele Carol I și „germanofilii" din România[12], fie ei liberali sau conservatori, rezonau perfect la asemenea îndemnuri și le transmiteau atât la Sibiu sau Arad, cât și la Budapesta.

Pe de altă parte, pe plan intern, pe măsură ce anii treceau, românii din Transilvania se obișnuiau tot mai mult cu ideea că trăiau în Ungaria dualistă, chiar dacă acest lucru nu le convenea[13]. Dacă generația pasiviștilor din jurul lui Ioan Rațiu a refuzat cu obstinație să recunoască noul regim, în schimb, tribuniștii și neo-tribuniștii, cu toate că vor solicita tot mai multe drepturi naționale (și în acest fel vor reuși să mobilizeze politic, în sens național, tot mai mulți români), pe de altă parte, vor recunoaște stările de lucruri existente. Până la urmă, ei acceptă să trimită deputați în Parlamentul de la

[11] Liviu Maior, *op. cit.*, pp. 105–135.

[12] Vezi Lucian Boia, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Buc., Edit. Humanitas, 2010.

[13] Reprezentările românești cu privire la maghiari au fost analizate sistematic de Nicoleta Hegedűs, *Imaginea maghiarilor în cultura românească din Transilvania (1867–1918)*, vol. I–II, Cluj, Edit. Argonaut & Mega, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

Budapesta, unde protestează amarnic și țin cuvântări memorabile, dar într-o limbă maghiară din ce în ce mai bună! Alți lideri proeminenți, cum au fost mitropoliții Miron Romanul sau Vasile Mangra, Constantin Burdea ori Iosif Gall – deși sunt catalogați drept trădători de către radicalii sau „oțeliții" naționaliști – merg și mai departe pe linia colaborării cu guvernul maghiar, împreună cu acea parte a societății românești care își trimitea copiii – de voie, de nevoie – la școli de stat unguresti sau care făcea carieră în cadrele vieții publice din „patria maghiară"[14]. În tot acest timp, politica oficială de maghiarizare va produce efecte ambigue: în unele cazuri românii cedează și se integrează în noile realități; alteori, dimpotrivă, politicile de asimilare provoacă reacții contrare scopului urmărit, îndepărtându-i pe români de maghiari și radicalizându-le sentimentele naționale.

Relațiile politice dintre români și maghiari au evoluat, așadar, în această modalitate ambivalentă, care presupunea, deopotrivă, apropiere și îndepărtare, ceea ce făcea ca viitorul să fie imposibil de evaluat, dintr-o perspectivă contemporană. După cum am văzut, tentativele de conciliere au fost impulsionate, în mod decisiv, de politica internațională[15]. Berlinul dorea îmbunătățirea raporturilor dintre români și maghiari, în cadrul monarhiei austro-ungare, pentru ca aceste dispute să nu afecteze Tripla Alianță. Regele Carol I și guvernele românești, în primul rând cele liberale, vor transmite mai departe, spre Transilvania, această directivă, iar tinerii tribuniști o vor pune în practică, prin intermediul gazetei lor, editată cu banii liberalilor[16].

Dar care a fost rezultatul concret al acestor tentative dificile de apropiere, deoarece, în pofida intențiilor diplomatice, posibilitățile de pe teren erau limitate? Politicienii maghiari nu puteau face aproape nimic, în condițiile în care antagonismul istoric cu Viena și combaterea pericolului reprezentat de naționalități reprezentau liniile directoare ale programului național maghiar, ca și principalele teme de mobilizare ideologică a opiniei publice naționaliste. Era imposibil să câștigi voturi și adeziune, să te menții la guvernare în fața unei opoziții gălăgioase, fără să faci mereu dovada unei atitudini belicoase în raport cu naționalitățile.

Pentru politicienii români ardeleni, lucrurile erau și mai complicate, deoarece, în aceste condiții, ei erau singurii care puteau să ofere ceva, care

[14] Vezi Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850–1918)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2006; Teodor V. Păcățian, *Un mecenat român. Dr. Iosif Gall*, ed. îngrijită de Ovidiu Iudean, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2012. Prezentarea diferitelor curente politice românești ale vremii, inclusiv a celor filo-maghiare, la Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național din Transilvania între anii 1905–1910*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri", 1995.

[15] Vezi Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, vol. I–II, Timișoara, Edit. Facla, 1979–1982; idem, *Între Berlin și Sankt Petersburg. Românii în relațiile germano-ruse din secolul al XIX-lea*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000.

[16] Vlad Popovici, *Tribunismul (1884–1905)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2008.

https://biblioteca-digitala.ro

trebuiau să facă primul pas în direcția maghiarilor, prin schimbarea conduitei lor politice intransigente. Dar oare puteau liderii români să facă un asemenea pas, în situația în care lupta inflexibilă cu inamicul reprezentat de regimul opresiv al Ungariei dualiste era singura atitudine în numele căreia se adresau propriului electorat naționalist? Această dilemă fundamentală explică parcursul politic paradoxal al românilor ardeleni, cu toate radicalismele, pendulările, tratativele, trădările și acuzațiile permanente de colaboraționism, ilustrate foarte bine de evoluția PNR-ului înainte de Primul Război Mondial.

Pe de o parte, mișcarea românească pare să se radicalizeze tot mai mult, pe măsura trecerii timpului, așa cum o arată formulările drastice ale unui Goldiș, Goga sau Lucaciu. Pe de altă parte însă, participând la viața politică din Ungaria, politicienii români se integrează tot mai mult în acest mediu, chiar dacă l-ar dori reformat din temelii, prin acordarea de drepturi colective naționale minorităților. De la nerecunoașterea dualismului și boicotul pasivist de la 1869 se ajunge, după 1905, la activism, la activitate parlamentară și, în final, la tratative cu guvernul. Pe de o parte, prezența în Parlamentul maghiar însemna luptă politică acerbă, dar pe de altă parte, însemna și familiarizare, integrare crescândă în viața publică din Ungaria. Desigur, lucrurile nu au mers prea departe, iar elita maghiară nu s-a arătat dispusă să cedeze aproape nimic, deoarece era prea puternică și nu avea nevoie să facă acest lucru, iar românii erau prea slabi ca să-l impună. Dar judecând contrafactual, ne putem întreba ce s-ar fi întâmplat dacă Primul Război Mondial nu ar fi avut loc, iar aceste tendințe ar fi continuat alte câteva decenii, poate nu prea multe? Chiar dacă ar mai fi pierdut un număr de suflete prin asimilare, acest lucru nu ar fi putut întrerupe procesul de consolidare economică, socială și nu în ultimul rând, politică a societății românești, majoritară totuși în Transilvania. Oare românii s-ar fi integrat tot mai mult în Ungaria, ar fi obținut treptat unele concesii în tratativele cu regimul și s-ar fi acomodat progresiv în patria maghiară, mai ales dacă aceasta ar fi fost mai primitoare? Sau ar fi izbucnit un război civil, pe viață și pe moarte? Nu putem răspunde la această întrebare, după cum nici românii din epocă nu aveau de unde să știe cum vor evolua lucrurile, în condițiile unor ecuații politice și demografice atât de complicate.

Alți lideri sau ideologi care credeau că viitorul românilor trebuia schimbat și reconstruit, fără să știe însă cum avea să arate acesta, erau A. C. Popovici sau Alexandru Vaida Voevod. În deceniile premergătoare Primului Război Mondial, și ei vor avea în vedere „integrarea" românilor în Monarhie, dar de data aceasta nu în raport cu Budapesta, ci cu Viena, în cadrul unui imperiu federalizat pe criterii naționale[17]. În aceste condiții, nu

[17] Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari*, Buc., Edit. Albatros, 1997; Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Cluj, Edit. Sincron, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

e de mirare că dacă unii visători se puteau gândi la un stat al românilor cu capitala la București, alții își imaginau o reunire a cât mai multor conaționali sub egida Vienei.

În toate aceste cazuri, putem observa că integrarea românilor ardeleni într-o construcție politică mai amplă, redefinirea loialităților și a identității lor politico-statale, acomodarea simbolică a diferitelor spații românești, „raporturile de reciprocitate la cari au ajuns toate fracțiunile poporului nostru", cum scria Chendi, au început cu mult înainte de 1918, chiar dacă majoritatea celor care trăiau acest proces de tranziție nu își puteau imagina cu exactitate unde avea să-i ducă respectiva schimbare.

De la un suveran la altul

Procesul de transformare treptată a loialităților politice care îi animau pe românii ardeleni va evolua pe terenul fertil al dinasticismului nutrit de aceștia. De sute de ani, țăranii sau soldații transilvăneni erau obișnuiți să își manifeste adeziunea la un principiu de autoritate politică prin intermediul persoanei concrete a unui monarh. Împăratul era focarul principal care concentra loialitatea politică a acestora, respectul față de legi și față de autoritate, cel puțin de pe vremea lui Iosif al II-lea. În condițiile reorientării lor identitare în direcția României, care va culmina la sfârșitul războiului, împrejurarea că la București trona tot un suveran, la fel ca la Viena, va avea o importanță capitală. Poate și faptul că făcea parte tot dintr-o mare dinastie europeană, de limbă germană, îl făcea să semene cumva cu „drăguțul de împărat".

Este adevărat că și Ungaria avea o Coroană, și încă una Sfântă, dar ea nu a reușit niciodată să îi atragă prea mult pe ardeleni, poate și pentru că aceasta părea prea abstractă, lipsită cum era de un titular propriu-zis, în condițiile în care purtătorul ei era tot Habsburgul de la Viena, pe care românii îl venerau doar în calitatea sa imperială. Condiția sa „crăiască", de „rege" al Ungariei, nu a fost niciodată foarte populară printre români, nici măcar printre cei din părțile vestice, care trăiseră dintotdeauna, politicește vorbind, în Ungaria. În schimb, coroana de fier a lui Carol I se va dovedi capabilă să inspire, treptat, sentimente noi de admirație și prețuire.

Cu două decenii înainte de 1918, Carol I era considerat și numit deja „regele tuturor românilor", sub raport „etnic", după cum scriau, *expresis verbis*, gazetarii ardeleni:

> *„din punct de vedere etnic, Regele Carol este și al nostru... în privința etnică nu există hotare, ci din acest punct de vedere primul rege al României este rege al tuturor Românilor*[18]*".*

---

[18] Doru Sinaci, *op. cit.*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe termen lung, această translație identitară se va dovedi una de mare efect, deoarece majoritatea românilor ardeleni, loialiști, legaliști și respectuoși în raport cu autoritatea politică, aveau nevoie de o asemenea icoană dinastică la care să se închine. În absența unei asemenea întruchipări încoronate, capabilă să ocupe locul lăsat liber de bunul împărat (care va dezamăgi în cele din urmă), statalitatea românească ar fi fost mult mai puțin atrăgătoare pentru țăranii ardeleni.

Ziarele vremii consemnau public asemenea exprimări, cum era cea a unui țăran din părțile Aradului, care, pierzând un proces, exclama în mai 1914:

„Pentru români nu mai este dreptate în țara asta. Ar fi vremea să vină odată regele Carol să le facă dreptate, bieților de ei[19]!"

Altă mărturie consemnată tot în presă ilustrează concurența dintre maghiari și români pe terenul loialității dinastice, nevoia imperioasă a celor din urmă de a avea un crai al lor, prin intermediul căruia să se identifice politic și să se delimiteze de ceilalți. Aceasta, în condițiile în care fidelitatea tradițională manifestată față de „Ferenț Ioșca" pălea tot mai mult, pe măsura îmbătrânirii acestuia și a îndepărtării sale treptate de o societate în curs de transformare. Țăranul român le spune „omologilor" săi maghiari:

„*– Nu vă mai lăudați cu țara voastră, că voi nu aveți crai.*
– Dar voi aveți?
– Noi îl avem pe Carol I"[20].

Cu toate acestea, regele României nu a câștigat chiar atât de ușor loialitatea românilor ardeleni, în competiția cu un împărat pentru care românii se vor mai bate totuși și în anii Primului Război Mondial. Un contracandidat serios în acest duel identitar a fost prințul moștenitor Franz Ferdinand, care dorea să reformeze imperiul pe baze federale, era considerat un adversar politic al maghiarilor și, în această calitate, și-a manifestat simpatiile față de români[21]. Translația loialităților, de la bătrânul suveran (care, după 1867, îi abandonase pe supușii săi români în mâinile ungurilor) către o tânără speranță, ilustra nevoia permanentă de reînnoire a mitului

---

19 *Apud* Lucian Petraş, *Politică și demers național în comitatul Arad (1895–1916)*, Timişoara, Edit. Brumar, 2008, p. 258.

20 *Ibidem*.

21 Imaginea sa în mediile românești ardelene a fost analizată în Ion Cârja, *Arbiducele Franz Ferdinand și românii greco-catolici în contextul înființării episcopiei de Hajdudorogh (1912)*, în vol. Nicolae Bocşan, Ioan Bolovan (coord.), *Călători români în Occident*, Cluj, Centrul de Studii Transilvane, 2004, pp. 87–99; Andrei Sabin Faur, *De la moartea arbiducelui Francisc Ferdinand la debutul Primului Război Mondial. Reacție în principalele periodice românești din Transilvania*, în vol. Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *Scrieri pe alese... Lucrările Conferinței Naționale „O filă de istorie: om, societate, cultură în secolele XVII–XXI*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 321–338.

https://biblioteca-digitala.ro

„bunului împărat". În pofida dezamăgirilor concrete provocate de o politică imperială care nu avea cum să-i mulțumească pe toți, cineva trebuia să joace de fiecare dată rolul eroului salvator. Pentru români, Franz Ferdinand a fost corespondentul masculin al lui Sissy, împărăteasa în care se proiectaseră altădată speranțele de salvare politică ale maghiarilor, nutrite de aceștia după revoluția de la 1848.

Uneori, asistăm chiar la procese de apropiere și de contaminare reciprocă a noilor figuri mântuitoare, așa cum se întâmplă în anul 1909, când Franz Ferdinand și soția sa vizitează România, la invitația familiei regale române. La Peleș, delegații ale românilor ardeleni prezintă omagiile lor îngemănate celor două figuri dinastice de care se leagă nădejdile lor de mai bine, într-un moment de mare semnificație simbolică[22].

Asasinarea lui Franz Ferdinand, în 28 iunie 1914, la Sarajevo, a dat o lovitură puternică, pe termen lung, loialismului pro-habsburgic românesc, în condițiile în care toate speranțele puse de atâția ani în persoana acestuia se vedeau năruite. Acest eveniment a fost perceput de către românii ardeleni ca un veritabil dezastru național, așa cum reiese expresiv din presa vremii:

> *„Noi, acest neam, care a trăit numai din nădejdi și care țesea în jurul acestui om cel mai frumos vis, îl plângem cel mai mult... El ne asculta îndurerat plângerile noastre, ne da dreptate, era vrăjmașul oricărei prigoniri, era însuflețit de vitejia și credința ostașului român, știa să fie recunoscător pentru serviciile devotate aduse imperiului de neamul românesc, ținea la o prietenie sinceră cu România*[23]*". „Reprezentanții neamului românesc din Transilvania și Ungaria... considerăm omorârea arhiducelui Franz Ferdinand o catastrofă națională românească*[24]*".*

Pe termen scurt, monarhia condusă de Franz Joseph a reușit să profite de pe urma valului de emoție creat de asasinarea principelui moștenitor. Românii au răspuns cu entuziasm, peste așteptări, chemărilor la arme adresate de împărat, iar mulți dintre ei nu doar că s-au conformat mobilizării generale, ci chiar s-au înrolat ca voluntari sub flamurile imperiale[25]. Dar într-o perspectivă ceva mai lungă, bătrânului împărat sau tânărului său urmaș, Carol I, urcat pe tron la sfârșitul anului 1916 și neremarcat prin nimic până atunci de către români, le va fi greu să mențină vie flacăra dinasticismului în inimile românilor, mai ales în noua conjunctură creată de

[22] Lucian Petraș, *op. cit.*, p. 255.

[23] Ion Cârja, *Imaginea împăratului Carol I (IV) al Austro-Ungariei printre românii din Transilvania (1916–1918)*, în vol. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Călător prin istorie*, Cluj, Centrul de Studii Transilvane, 2010, p. 521.

[24] Lucian Petraș, *op. cit.*, p. 257; Andrei Sabin Faur, *op. cit.*, pp. 330–332.

[25] Vezi Virgil Curta, *Growing with the War. A Romanian Volunteer on the Austrian–Italian Front, 1915–1917*, Cluj, Edit. Argonaut, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro

intrarea României în război. Până la urmă, capitalul de simpatie acumulat de Franz Ferdinand nu se va mai transfera nici în direcția bătrânului Franz Joseph, nici în cea a tânărului Carol de Habsburg, ci va merge, în scurt timp, spre celălalt Ferdinand (de Hohenzollern și, în curând, „de România").

În pofida diminuării popularității sale, în anii războiului Franz Joseph a continuat să mai reprezinte un reper al loialității dinastice pentru românii ardeleni, mai ales pentru sodații și ofițerii care îi juraseră credință. Dar moartea lui (survenită într-un moment extrem de nepotrivit pentru relația dintre Habsburgi și români, respectiv la scurt timp după intrarea României în luptă împotriva Austro-Ungariei), care o urma în mod nefericit pe cea a arhiducelui moștenitor, va oferi românilor ardeleni încă o scuză și încă un motiv pentru îndepărtarea lor de pe coordonatele unui loialism dinastic care se golea treptat de orice conținut. După cum apreciază Liviu Maior, ca urmare a morții acestuia, numeroși soldați și ofițeri români din armata austro-ungară se vor considera dezlegați de jurământul de credință față de împărat, ajungând să dezerteze și să se înroleze apoi sub steagurile românești[26].

În aceste condiții, era evident că noul împărat nu avea cum să preia locul ocupat cândva de suveranul defunct sau de fostul arhiduce moștenitor în topul simpatiilor politice ale românilor. Deși în presa vremii întâlnim obișnuitele manifestări de loialitate, ele sunt convenționale, bombastice și, probabil, mai nesincere ca oricând. Peste tot, Carol apare cu titulatura lui oficială, de împărat și rege, formula corectă care îl desemna în mod oficial, dar care nu avea cum să-i cucerească pe românii legați în mod tradițional doar de „împăratul" lor[27]. Ca urmare, atenția românilor se va îndrepta rapid spre un alt suveran. Dacă tot era să fie conduși de un „crai", acesta urma să fie regele României, și în nici un caz cel al Ungariei!

Într-un mod la prima vedere surprinzător, moartea regelui Carol I al României, survenită și ea tot în această perioadă, în toamna anului 1914, nu a afectat transferul de loialitate politică ardelenească în direcția dinastiei de la București. Până la urmă, o dinastie constituie un tot unitar, ea nu se rezumă la o anumită persoană, mai mult sau mai puțin populară, ci reprezintă un principiu de autoritate întrupat într-o familie domnitoare. Ca urmare, din această perspectivă, nu este atât de neașteptată împrejurarea că un personaj mai puțin cunoscut până atunci, cum era Ferdinand, avea să fie aclamat de românii ardeleni încă din vara lui 1916, când armata regală pătrundea în Brașov sau în Făgăraș. Alături de Ferdinand, o nouă figură, regina Maria, își va face intrarea carismatică și spectaculoasă în imaginarul dinastic românesc.

Pe de altă parte, noii membri ai familiei regale românești nu erau total necunoscuți publicului românesc din Transilvania. Înainte de izbucnirea

---

26 Liviu Maior, *op. cit.*, p. 127.

27 Ion Cârja, *op. cit.*, p. 526–528

https://biblioteca-digitala.ro

războiului, când principesa Maria călătorește prin Ardeal, ea va fi întâmpinată cu urale, de mii de români, iar în august 1914 același tip de primire îi va fi rezervat până și tânărului prinț Carol de Hohenzollern, viitorul rege Carol al II-lea[28].

Adevărul este că, până la urmă, în universul mental încă foarte atent la diferențele sociale din *La Belle Époque*, orice personaj important era primit cu flori și aclamații, de către mulțimi entuziaste și surâzătoare, care adorau să facă acest lucru. Mai ales în momente de cumpănă, oamenii vremii (și nu numai ei) simțeau o nevoie teribilă să aclame diverși salvatori, cu brațele deschise. Până și feldmareșalul Mackensen va fi întâmpinat cu mari manifestații de simpatie la București, de către același public care aclamase cu numai câteva luni înainte plecarea triumfală la luptă a armatei române – momente imortalizate cu amară ironie și chiar cu dezgust de către arhiepiscopul romano-catolic de București, Raymund Netzhammer:

> *„N-a trecut mult şi maşina mea era plină de flori. Cu cât înaintam mai mult, cu atât mai mare era entuziasmul cu care eram primiți. Acest entuziasm mă scandaliza pur şi simplu, pentru că ne aclama la o adică aceeaşi bandă de mizerabili, care mai înainte strigaseră că vor război cu noi... Aşa ceva ar putea să-ți placă cel mult într-o țară care îți este prietenă, dar în țara unui duşman te umple pur şi simplu de greață*[29]!"

Împrejurarea că mitul dinastic era extrem de important pentru captarea sau reorientarea loialităților politice aflate în schimbare este dovedită și de faptul că adversarii lui, bolșevicii maghiari sau alți politicieni care se raliau acestora (în încercarea disperată de a salva ce se mai putea dintr-o Ungarie Mare aflată în curs de dezmembrare), încearcă să contraatace tocmai pe acest teren, utilizînd repertoriul propagandistic comunist și republican pentru a lovi la temelia respectivelor simboluri. În manifestele maghiare de la sfârșitul anului 1918, Ferdinand este prezentat ca un exponent al boierilor exploatatori și risipitori, care trăiesc în lux pe spinarea țăranilor români, regele român este un bețiv, iar soția sa o ușuratică. Asemenea construcții imagologice nu erau greu de improvizat, mai ales că ele fuseseră vehiculate și de propaganda Puterilor Centrale, în anii 1916–1918, fiind colportate acum într-un limbaj foarte simplu, cu accente sociale, accesibil țăranilor și muncitorilor radicalizați politic de suferințele îndurate în perioada războiului:

---

[28] Lucian Petraş, *op. cit.*, p. 258.

[29] Raymund Netzhammer, *Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, Buc., Edit. Academiei, 2005, vol. I, pp. 681–683, 693; Sorin Mitu, *„Rămășițele zilei": universalism catolic* versus *particularism național în opera lui Raymund Netzhammer*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia", L, 2005, nr. 2, pp. 200–211.

https://biblioteca-digitala.ro

„Pe regele ungar l-am alungat, dar domnii români voiesc din nou să ne aducă pe cap regele din România, însă toți regii sunt pe o formă de răi... Pământul nostru sfânt nu îl vom da pe mâinile bețivului rege Ferdinand, nici soției sale, care își ține o mulțime de drăguți; ca împreună cu ei să prede rodul muncii noastre câștigat cu atâtea greutăți și sudori[30]".

Cu toate acestea, contextul ideologic nu favoriza răspândirea unor asemenea idei, în rândurile unor mase țărănești educate în spirit tradițional, învățate încă de pe băncile școlilor primare să își arate respectul față de Dumnezeu, Neam (eventual Patrie) și Suveran, în cadrul unei culturi politice propovăduite în termeni asemănători de Habsburgi, ca și de cei care le vor lua locul în imaginarul politic al românilor ardeleni[31].

Pleacă-ai noștri, vin ai noștri!

În Transilvania, războiul a radicalizat atitudinile tuturor, împingându-i tot mai mult pe românii ardeleni în brațele României. Acest lucru s-a datorat și neîncrederii cu care erau priviți românii de către maghiari sau uneori chiar de sași. Într-un mod justificat sau nu, maghiarii se temeau că în cazul unui război purtat împotriva conaționalilor lor românii ardeleni vor defecta, iar Transilvania va fi ocupată de inamic. Această amenințare i-a determinat să ia măsuri severe împotriva românilor, implicând arestări, execuții în cazurile de trădare, deportări ale liderilor politici, preoților sau învățătorilor suspectați de sentimente iredentiste, ca și înființarea faimoasei „zone culturale", menită să ridice un baraj administrativ în calea influențelor românești de peste munți[32]. Toate acestea au avut darul să îi îndepărteze și mai mult pe români de maghiari.

O sursă contemporană din Transilvania, însemnările vicarului Iacob Popa din Făgăraș (consemnate „la cald", în vara anului 1916), ne dezvăluie în modalități subtile felul în care intrarea armatei regale în Transilvania a modificat pe nesimțite percepțiile politice ale localnicilor români[33].

---

30 Mihai-Octavian Groza (ed.), *Documente privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia*, Sebeș, Edit. Emma Books, 2012, p. 76.

31 Compară tipurile de educație publică analizate de Mirela-Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin" și „bravul român" (1831–1878). Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești*, Iași, Edit. A '92, 1999; Joachim von Puttkamer, *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn*, München, R. Oldenbourg, 2003; Nicoleta-Rodica Ianoș, *Educația în învățământul primar românesc din Transilvania (1850–1870)*, Teză de doctorat, Cluj, Universitatea „Babeș-Bolyai", 2010.

32 Vasile Vesa, *Transilvania în timpul Primului Război Mondial*, în vol. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, *op. cit.*, pp. 473–475.

33 Ioana Elena Ignat, *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916. Însemnările vicarului Iacob Popa*, Cluj, Centrul de Studii Transilvane, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

În 25 iunie 1916, vicarul consemnează în registrul parohial tema predicii sale, care se referă la „împlinirea diligentă a datorinţelor statului[34]". Trebuie subliniată constatarea că pentru oamenii epocii îndeplinirea datoriilor ce le reveneau în viaţa publică era o sarcină sacră, care conferea un sens major vieţii lor[35]. Era vorba de obligaţiile datorate statului, dar şi altor instituţii din sfera vieţii publice şi a societăţii civile, cum erau biserica, şcoala sau instituţiile comunitare cu caracter naţional. Mobilizarea politică a acestor indivizi, care îşi vor canaliza în curând energiile în direcţia statului român, era stimulată şi din această direcţie. Ei se considerau obligaţi să servească în permanenţă ceva, o cauză publică, o datorie, un ideal. Atâta vreme cât statul austro-ungar le-ar fi oferit o asemenea cauză, percepută ca fiind una onorabilă, elitele româneşti ar fi fost dispuse să îl servească, achitându-se în acest mod de datoria lor faţă de societate. În caz contrar însă, activismul lor politic şi social, devotamentul faţă de o cauză publică, trebuia îndreptat în altă direcţie.

După cum se poate vedea, nici nu era vorba, în primul rând, de sentimente de loialitate politică manifestate faţă de un anumit stat, ci, la modul esenţial, de un activism funciar care îi definea pe aceşti oameni, de nevoia lor profundă de a servi societatea, necesitate resimţită de o elită animată de o doză substanţială de idealism şi de civism. Era o atitudine moştenită din Evul Mediu, când cel mai important lucru în viaţa socială, mai ales pentru un membru al elitei, era să îşi servească seniorul. Acum, când un asemenea senior nu mai exista, oamenii simţeau în continuare nevoia să servească pe cineva (sau ceva), aşa cum făcuseră şi părinţii şi strămoşii lor – o atitudine care dădea un sens mai adânc existenţei acestora. De pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, sentimentele de loialitate nutrite faţă de seniorul de altădată vor fi înlocuite de devotamentul manifestat faţă de propăşirea statului şi a societăţii, deviza înscrisă pe flamurile sub care orice om de bine din această nouă epocă era chemat să se înroleze. Iar acest tip de implicare publică se desfăşura cel mai bine, cel mai convingător, într-un cadru de factură naţională[36].

Revenind – după această introducere în universul valorilor morale ale epocii – la registrul vicarului făgărăşean, observăm cum sunt modificate treptat, aproape imperceptibil, percepţiile martorului nostru, sub impactul războiului care bătea la porţile parohiei sale.

În 2 august, el îşi îndemna credincioşii să suporte războiul cu răbdare, ca o pedeapsă divină pentru păcatele săvârşite, în spiritul moralei creştine

---

[34] *Ibidem*, p. 107.

[35] Pentru rolul sentimentului datoriei în Primul Război Mondial, vezi şi Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 468–469.

[36] Vezi, pentru aceste aspecte, William D. Godsey, Jr., *Nobles and Nation in Central Europe*, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 2004; Rita Krueger, *Czech, German, and Noble. Status and National Identity in Habsburg Bohemia*, Oxford, Oxford University Press, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

tradiționale. În același timp, îi chema să se roage pentru cei morți și răniți, ca și pentru „îmblânzirea și încetarea" conflictului[37].

În 17 august survine însă prima consemnare a unui eveniment propriu-zis, care a tulburat profund viața comunității: rechiziționarea clopotelor de către armată. Momentul a răscolit conștiințele, „s-a adunat la biserică mult popor, mai ales femei și copii, care au acoperit cu flori clopotul"[38]. Asemenea episoade dramatice au zguduit comunitatea, făcând-o mult mai permeabilă la transformările identitare care vor urma. De acum înainte, se părea că orice se putea întâmpla, în bine sau în rău, așa că oamenii nu se vor mai mira de nimic, de exemplu în momentul în care trupele române vor intra în oraș.

La aflarea veștilor despre apropierea armatei române, relatarea este extrem de neutră. Nici un sentiment nu răzbate încă din filele ei, în contrast cu tonalitățile patriotice, exaltate, care aveau să anime paginile registrului peste numai câteva zile. Se consemnează, rece, că „deodată cu oficianții au plecat aproape toți străinii – neromâni"; printre ei erau și „foarte mulți domni: unguri și jidani". Dar au plecat și funcționarii români, mânați de slujba și de datoria lor[39].

Ceea ce surprinde este consemnarea foarte seacă a zvonurilor referitoare la înaintarea trupelor române: „Se aude că azi românii ar fi fost în Tohanul Vechiu"[40]. Dacă în locul românilor ar fi fost vorba de trupe rusești sau congoleze, acestea fi fost numite exact în același mod! De altfel, formularea „românii" indică și un sentiment al alterității. După cum vom vedea mai jos, românii sunt „ceilalți", din perspectiva unui cetățean al Austro-Ungariei, țară aflată în conflict cu Regatul României.

Paginile jurnalului reflectă în continuare informațiile furnizate de soldații și jandarmii maghiari, care instituie o relație discursivă „noi–ei" foarte clară, în care „noi" suntem Austro-Ungaria, iar românii sunt „ceilalți". Este de remarcat că în paginile consemnate de Popa românii nu sunt numiți nici „dușmanii" sau „inamicii", dar nici „frații noștri" (după cum ne-am fi putut aștepta). Tonul neutru al relatării nu este impregnat cu sens apreciativ decât în mod involuntar, prin intermediul pronumelor posesive care ne arată pe unde trecea granița identitară a preotului făgărășean la momentul respectiv. Zvonurile reproduse de Iacob Popa în data de 30 august arată că „Bulgaria a atacat România din dos și că noi la granița României stăm bine". În altă parte, românii „vor fi atacați de ai noștri"; „la Pui, comit. Hunedoarei, a fost o luptă mare în care românii ar fi pierdut peste 2000 oameni"; „Brașovul a fost ocupat de români în liniște și ordine" (subtextul

[37] Ioana Elena Ignat, *op. cit.*, p. 124.
[38] *Ibidem*, p. 131.
[39] *Ibidem*, p. 137–138.
[40] *Ibidem*, p. 138.

https://biblioteca-digitala.ro

este că, din fericire, orașul nu a suferit vexațiuni din partea acestora, așa cum ar fi fost de așteptat); „Sibiul ieri era în primejdie" (primejdia de a fi ocupat de români!)[41].

Toate aceste delimitări neintenționate (dar sugestive pentru demarcațiile care funcționau la nivelul unui subconștient identitar) vor înceta complet și se vor metamorfoza cu o sută optzeci de grade exact în data de 15 septembrie, adică în prima zi în care armata română a intrat în Făgăraș. Este prima dată când în registrul vicarului Popa trupele austro-ungare nu mai sunt „ai noștri" (ca până atunci), ci „ungurii" („ungurii", pentru că este vorba mai ales de trupe de jandarmi maghiari). În această zi, a avut loc o „luptă mai grea, cu perderi de amândouă părțile, dar ungurii au fost bătuți"[42].

De acum înainte și sensul zvonurilor se schimbă. Dacă înainte de 15 septembrie jandarmii maghiari povesteau despre pătrunderea bulgarilor în România sau chiar despre asasinarea familiei regale, acum, când sursa informațiilor sunt ofițerii regățeni, vicarul consemnează știri despre „înaintarea glorioasă a armatei române"[43]. În 17 septembrie, eșafodajul loialităților este răsturnat în mod oficial, peste noapte, la ordinul scris al noilor autorități: „La porunca comandantului armatei române am început a pomeni la Sfânta Liturghie pre M.S. Regele Ferdinand I"[44]. După aceea, tot armata română îi informează pe localnici că „avem să ne constituim consiliul comunal, cu primar și șef de poliție numai din români"[45].

Evident, majoritatea românilor făgărășeni, cu vicarul lor în frunte, s-au bucurat probabil în mod sincer de prezența armatei române în orașul lor. Steagurile românești vor fi arborate pe clădirea școlii și la porțile mai multor case din oraș, iar sodații români vor fi înmormântați cu pietate în cimitirul local[46]. Mai mult decât atât, după retragerea trupelor române, care va surveni în scurt timp, cei care s-au compromis prin asemenea gesturi de pactizare cu armata română vor fi nevoiți să ia drumul pribegiei (a fost și cazul vicarului Popa), suferind consecințele prea-grăbitei lor realinieri identitare. Registrul amintește și situații contrare, de români care au rămas fideli autorităților austro-ungare (de exemplu, un notar care „a făcut multe miserii românilor", cerându-le fruntașilor conaționali să se refugieze din calea armatei române[47]), dar asemenea situații au fost mult mai rare.

~

41 *Ibidem*, p. 139–140.
42 *Ibidem*, p. 156.
43 *Ibidem*, p. 157.
44 *Ibidem*, p. 158.
45 *Ibidem*, p. 157.
46 *Ibidem*, p. 163.
47 *Ibidem*, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro

După cum am încercat să evidențiem în paginile de mai sus, loialitățile s-au schimbat cu mare rapiditate în acești ani, când o lume veche, bine așezată până atunci, se prăbușea peste tot, iar oamenii nu știau prea bine în ce direcții să se reorienteze. Fără îndoială că Națiunea era cel mai credibil zeu al epocii moderne și era firesc ca și loialitățile politice ale românilor ardeleni să fie călăuzite din această perspectivă. Însă chiar dacă fuseseră învățați că națiunea stă mai presus de orice (cel puțin în planul vieții publice), nu era încă foarte clar ce formă politico-statală avea să îmbrace aceasta, așa că oamenii aveau de ales între mai multe modalități de reconfigurare a loialităților lor politice, într-un timp de schimbare. Unii fuseseră loiali chiar și statului dualist maghiar, cu amendamentul că în interiorul acestuia românii trebuiau să beneficieze de un tratament național mai bun; alții mizaseră pe cartea austriacă, unii s-au reorientat spre România, alții, chiar dacă mai puțini, au fost bolșevici, republicani, autonomiști bănățeni... Primul Război Mondial a fost o epocă a angajamentelor entuziaste, dar și a reorientărilor, a trădărilor, a confuziilor. Personalități cum au fost Slavici, Arghezi sau Marghiloman, în România, ori Vasile Mangra, în Transilvania, au înțeles să meargă pe căi politice dintre cele mai diferite. România însăși a fost, rând pe rând, aliată cu Austro-Ungaria, neutră, antantistă, ocupată, a făcut pace cu Puterile Centrale, a ocupat ea Basarabia stăpânită până de curând de aliatul ei rus, a reintrat în război de partea Antantei, s-a unit cu Transilvania și Bucovina și s-a războit cu bolșevicii lui Béla Kun – și toate acestea în mai puțin de cinci ani de zile! Care mai puteau fi în aceste condiții opțiunile individuale ale oamenilor de rând? A le încadra la modul global, într-o direcție sau alta, ar fi complet greșit din punct de vedere metodologic, deoarece în acești ani aproape fiecare individ a fost nevoit să își construiască un drum propriu, în încercarea de a recunoaște o autoritate legitimă, în direcția căreia să-și proiecteze loialitatea și cu care să se identifice. Colectivă a fost doar această căutare generală a unor repere identitare, confuzia și nesiguranța.

Abia după sfârșitul anului 1918, fiind privite retrospectiv și teleologic, lucrurile au devenit dintr-o dată foarte clare. Cei care au avut dreptate, pentru că Antanta a câștigat războiul, au fost considerați eroi și clarvăzători, iar ceilalți au fost excomunicați, ca niște rătăciți sau trădători. Toată lumea a simțit nevoia să facă ordine în trecut, tocmai pentru a uita dezordinea de până la acea dată. Și atunci, trecutul a fost redus la o singură versiune, cea care se va împlini în viitor, cu toate că în realitate au existat mai multe posibilități de evoluție, evidențiate prin alegerile și credințele atât de diferite ale oamenilor care l-au trăit.

https://biblioteca-digitala.ro

The Romanians of Transylvania at the Beginning of the 20th Century: The Change of Political Loyalties

ABSTRACT

The article investigates the political loyalties and identities of the Romanians in Transylvania at the beginning of the XXth century. The sources referring to this problem are the political texts published in several collections of documents, the newspaper articles and the memoirs referring to the First World War. I structured the analysis into three parts. The first part describes the so-called irredentism of the Romanians in Transylvania and its real influence. The second part analyzes the political relationship between Romania and Austria-Hungary and their symbolic condominium in Transylvania. The third part aims to decipher the role of dynasticism in the political imaginary of the Romanians on the eve of the war.

https://biblioteca-digitala.ro

Ion CÂRJA

Între împărat și națiune. Români și italieni sub flamură habsburgică în anii Marelui Război

Conferențiar universitar doctor, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, Facultatea de Istorie și Filosofie.
E-mail: ioncarja@yahoo.it

CUVINTE CHEIE: români, italieni, Monarhia Austro-Ungară, Împărat, Marele Război, loialism dinastic, identitate națională

KEYWORDS: Romanians, Italians, Austro-Hungarian Monarchy, Emperor, the Great War, the dynastic loyalism, national identity

Cu o suprafață de peste 676 000 kilometri pătrați și având în componența sa cel puțin 11 naționalități diferite, Imperiul habsburgic s-a bazat în existența sa multiseculară pe două idei fundamentale: catolicism și statalitate, aceasta din urmă ajungând să se asocieze până la suprapunere cu ideea dinastică. Loialism sau patriotism dinastic și mit al „bunului împărat", astfel a fost numită atitudinea față de monarh în calitatea sa de simbol și figură reprezentativă a Imperiului dunărean, un construct complex aflat la întâlnirea dintre convingerile colective și propaganda de stat, care a servit de element unificator ce a ținut împreună un conglomerat comunitar desosebit de variat și de pestriț care, în anul izbucnirii Primului Război Mondial, avea 52 de milioane de locuitori[1].

Românii și italienii se numărau printre popoarele care trăiau în interiorul fruntariilor Imperiului habsburgic, devenit din 1867

[1] Situația etno-demografică a Imperiului dualist la începutul secolului XX, a se vedea în A. J. P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809–1918. O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei*, Editura Alfa, București, 2000, pp. 223–229; aspecte mai generale vezi la Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273–1918*, Editura Teora, București, 1990, pp. 490–522.

https://biblioteca-digitala.ro

Monarhia austro-ungară. Ne propunem, în paginile prezentului articol, să schițăm liniile unei posibile cercetări comparate care să urmărească loialismul dinastic al celor două popoare, precum și reorientarea lor spre coordonatele propriei identități naționale în contextul de excepție al Primului Război Mondial. Cum s-au raportat la monarh și cum și-au reprezentat apartenența la Monarhia bicefală, respectiv cum au intrat în criză aceste valori sub presiunea naționalismului și a evoluțiilor imprevizibile ale conflictului, este o întrebare de cercetare care ar putea viza oricare din comunitățile etnico-naționale guvernate de la Viena și respectiv Budapesta, noi i-am ales însă pe români și pe italieni deoarece comparația între aceste două popoare este una promițătoare din cel puțin câteva motive. Astfel, la începutul secolului XX existau deja de bune decenii două state naționale independente, România și Italia, în al căror proiect politico-național intra, la modul mai mult sau mai puțin explicit, dorința unificării cu conaționalii lor aflați sub stăpânirea Imperiului austro-ungar. Înregistrând evoluții susceptibile de numeroase analogii[2], istoria modernă a românilor și italienilor nu-și încheiase încă parcursul „risorgimental", prin definitivarea procesului de formare a statului național modern, proiect care ajunsese, în cazul românilor numai la nivelul unei etape intermediare, în 1859 și 1877–1878. În pofida obiectivelor care-i vizau, la nivel aspirațional cel puțin, pe conaționalii aflați în componența Austro-Ungariei, Italia și România aderaseră la blocul politico-militar al Puterilor Centrale, devenind astfel aliate ale monarhiei dunărene, din 1882 și respectiv 1883, pentru ca ambele țări din rațiuni de politică națională să treacă, după izbucnirea războiului, în tabăra Antantei, la 1915 și 1916. Nu în ultimul rând, originea latină și numeroase afinități culturale susțin existența a numeroase similarități între situația românilor și cea a italienilor din Imperiul dualist, argument care motivează suplimentar intenția noastră de studiu. Rațiuni de ordin istoriografic pot stimula un demers de cercetare de această factură, în măsura în care îl și descurajează, aceasta deoarece interesul pentru studierea sistematică a atitudinii față de Viena și Casa de Hasburg este inegal reprezentat în cele două istoriografii. Astfel, dacă în istoriografia românească tema fără să fi fost epuizată, a beneficiat cu deosebire după 1989 de interesul

---

[2] Francesco Guida, *Affinità cronologiche e diversità socio-politiche nella formazione degli Stati nazionali romeno e italiano*, in Ion Cârja (coord.), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno. Atti del convegno internazionale in occasione dei 150 anni dell'Unità d'Italia*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, pp. 65–79; Idem, *L'Unificazione italiana e il Risorgimento delle nazioni del Sud-est europeo*, in Francesco Guida (coord.), *Italia e Romania verso l'unità nazionale. Convegno di studi in occasione del 150° anniversario dell'unità d'Italia 16–17 giugno Università di Bucarest*, Bucureşti, Humanitas, 2011, pp. 9–21; Giordano Altarozzi, *Alcune considerazioni sul Risorgimento di italiani e romeni: parallelismi e divergenze*, in Giordano Altarozzi, Cornel Sigmirean (coord.), *Il Risorgimento italiano e i movimenti nazionali in Europa. Dal modello italiano alla realtà dell'Europa centro-orientale*, Edizioni Nuova Cultura, Roma, 2013, pp. 9–19.

https://biblioteca-digitala.ro

cercetării științifice[3], istoriografia italiană deși dispune de o literatură bogată referitoare la teritoriile italiene stăpânite de Austria până la primul război mondial[4], după știința noastră nu a făcut din patriotismul dinastic un obiect special al investigației științifice.

Întâlnirea cu imperiul dunărean a fost definitorie pentru istoria ambelor popoare, iar momentul intrării Italiei și apoi a României în război împotriva acestuia avea în spate o anterioritate lungă, de câteva secole, cu bunele și cu relele sale. Politica anexionistă a Habsburgilor a avut ca finalitate încorporarea unor teritorii semnificative ca suprafață, locuite de consistente comunități de limbă italiană și respectiv, română. Reformismul habsburgic din veacul XVIII, în Transilvania și Banat ca și în Lombardia[5] sau Veneto

---

[3] Dintre lucrările relevante pe această temă, a se vedea: Iosif Wolf, *Răscoala din Boemia (1775) și răscoala lui Horea. Studiu comparat*, în Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor (coord.), *Răscoala lui Horea-studii și interpretări istorice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, pp. 169–200; Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800). Societate rurală și mentalități colective*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997, pp. 339–396; Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2003; Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII–XIX). Discurs și reprezentare*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002; Mirela Andrei, *Aspecte privind mitul „bunului împărat" în sensibilitatea colectivă românească din Ardeal la 1848*, în Nicolae Bocşan, Valeriu Leu (coord.), *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, I, Banatica, Reşița, 1996, pp. 79–88; Ion Cârja, *Les Roumains de Transylvanie et l'Empire des Habsbourg dans la période 1848–1851 – entre réalité et imaginaire*, în Ionuț Costea, Valentin Orga (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei*, IV, Accent, Cluj-Napoca, 2000, pp. 231–244; Ion Cârja, *L'immagine dell'Imperatore Carlo I (IV) presso i romeni della Transilvania*, in Andreas Gottsmann (coord.), *Karl I. (IV.), Der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2007, pp. 231–246; Nicoleta Hegedűs, *Imaginea împăratului la românii ardeleni de la Memorandum până la izbucnirea Primului Război Mondial (1892–1914)*, in „Arhiva Someșană", seria a III-a, VII, 2008, pp. 171–203; Vasile Bozga, *Românii din Austro-Ungaria și dinastia de Habsburg (1867–1918)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2012; Alexandru Bogdan Bud, *Limitele loialității dinastice: Iosif al II-lea și românii din Transilvania în Epoca Modernă*, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

[4] Reținem pe acest subiect, câteva referințe minimale: Ester Capuzzo, *Alla periferia dell'Impero. Terre italiane degli Asburgo tra storia e storiografia (XVIII–XX secolo)*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 2009 (în continuare: E. Capuzzo, *Alla periferia dell'Impero*); Angelo Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica (1850–1914)*, in „Rassegna Storica del Risorgimento", LXXXV, 1998, fasc. IV, octombrie-decembrie, pp. 435–450 (în continuare: A. Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica*); Idem, *Gli austro-italiani e la Grande Guerra. Appunti per una ricerca*, in Andreas Gottsmann (coord.), *Karl I. (IV.), Der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2007, pp. 119–145 (în continuare: A. Ara, *Gli austro-italiani e la Grande Guerra*).

[5] A se vedea Mirela Popa Andrei, *Transilvania e Lombardia durante il riformismo asburgico. Una prospettiva comparata* in Ion Cârja (coord.), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno. Atti del convegno internazionale in occasione dei 150 anni dell'Unità d'Italia*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, pp. 11–27.

https://biblioteca-digitala.ro

a contribuit la modernizare și a creat premizele unor evoluții economico-sociale și culturale pozitive pe termen lung. În epoca modernă, Imperiul austriac (austro-ungar după 1867), a constituit o referință de importanță majoră pentru proiectele de emancipare națională ale românilor și italienilor din interiorul sau din afara frontierelor sale. Ambele popoare au dezvoltat mișcări de renaștere și de emancipare culturală și națională care au generat proiecte politice, a căror finalitate scontată era constituirea statului național modern. Fenomenul de mare complexitate al *Risorgimento*-ului ca și mișcarea politico-națională din Principate și din spațiul intracarpatic au avut ca adversari, în mod inevitabil, marile imperii cu interese în Europa central-răsăriteană, interacțiunea cu acestea fiind de importanță capitală, fie că se desfășura prin mijloace diplomatice, fie în formă insurecțională, pe calea armelor, atunci când contextul istoric a impus-o.

Deși există evidente similarități între mișcarea de emancipare politico-națională românească și *Risorgimento* italian, astfel încât se poate vorbi până la un punct de un destin comun de care au avut parte cele două popoare în epoca formării statelor naționale moderne, o analiză comparată scoate în evidență numeroase particularități și diferențe. Astfel, pentru ceea ce ne interesează pe noi în studiul de față, trebuie spus mai întâi faptul că dacă raportarea de ansamblu a românilor și italienilor la Imperiul habsburgic a cunoscut o serie de puncte de convergență, avem de-a face totodată cu diferențe care particularizează, la urma urmei, istoria modernă a celor două popoare. O primă diferență are în vedere un aspect de ordin administrativ, provinciile de limbă italiană intrau sub incidența Vienei și făceau parte din ceea ce după 1867 se va numi Cisleithania, iar românii, cu excepția celor din Bucovina, intrau în zona de interes a Budapestei și aparțineau de jumătatea sud-estică a imperiului, numită după *Ausgleich* Transleithania, fiind nevoiți să-și organizeze acțiunea politico-națională în funcție de guvernele maghiare și de atitudinea acestora față de naționalități. Românii și italienii locuiau așadar în regiuni diferite ale Monarhiei, situate pe coordonate geografice și politico-administrative distincte, cele două popoare nu se regăseau, în calitate de coabitanți, în niciuna din zonele de referință pentru acestea din Imperiul habsburgic, ulterior austro-ungar. De asemenea, baza ideologică și acțiunea politică a mișcării desfășurate de cele două popoare pe direcția Imperiului austriac, diferă substanțial: dacă emanciparea politico-națională a românilor ardeleni a început și s-a desfășurat în mod constant sub semnul petiționalismului, prin care se spera înduplecarea bunăvoinței Vienei în privința supușilor săi români, începând de la Inochentie Micu și Horea în veacul al XVIII-lea, trecând prin mișcarea petiționară a secolului al XIX-lea care a culminat cu *Memorandul* din 1892, *Risorgimento*-ul italian a fost în accepțiunea sa politico-militară o mișcare și un fenomen prin excelență antihabsburgice. Acțiunile militare italiene prin care s-a încercat să se concretizeze obiectivele risorgimentale, la 1848, 1859

https://biblioteca-digitala.ro

și 1866, numite de italieni în epocă și în istoriografia ulterioară ca „războaie de independență", au fost în mod esențial războaie anti-austriece. Specificul și particularitățile celor două părți de imperiu, în care locuiau popoarele ce fac obiectul analizei noastre, au impus strategii și tactici politice diferite, concretizate la nevoie și pe plan militar; astfel, spre exemplu, la 1848–1849, românii au rămas loiali Vienei, în timp ce italienii au desfășurat împotriva monarhiei în această perioadă primul lor război de independență națională, cu implicarea micului regat al Piemontului, în jurul căruia se va concretiza mai târziu proiectul de unificare a Italiei. Fără a putea fi redusă la relația cu Viena, mișcarea *Risorgimento* și realizarea efectivă a unității politice italiene au avut de la început până la sfârșit o componentă fundamental antihabsburgică. Din acest motiv, prezența Italiei alături de Austro-Ungaria în blocul politico-militar al Triplei Alianțe, între anii 1882–1915, a fost considerată în istoriografie drept o alianță „inegală" și „nenaturală", o „căsătorie de conveniență"[6].

Este interesantă o comparație între cele două popoare sub raportul ponderii demografice și a raportului numeric cu alte etnii, în regiunile de referință pentru acestea. Astfel, cu prilejul recensământului din 1850–1851, totalul populației din fostul Mare Principat al Transilvaniei număra 2 073 737 locuitori, pentru ca la recensământul din anul 1910, ultimul efectuat de autoritățile maghiare înainte de Primul Război Mondial, să se ajungă la o populație totală de 5 225 618 locuitori. La 1850 românii se prezentau într-o configurație numerică de 1 226 901 locuitori, ceea ce însemna 59,5% din totalul populației provinciei, pentru ca apoi numărul lor să înregistreze o scădere relativă, spre exemplu cu ocazia recensământului din 1880 populația românească a Transilvaniei era de 2 231 165 (54,9% din total), iar la 1910 avem 2 827 418 (53,7% din total). Populația de etnie maghiară număra la 1850 un total de 536 843 locuitori, ceea ce reprezenta 26% la nivel de provincie. În 1910 comunitatea etnicilor maghiari din Transilvania ajunge la 1 662 180 locuitori, 31,6% din total. Potrivit aceluiași recensământ din 1850, populația de etnie germană din Ardeal număra 192 270 locuitori, 9,3% din totalul populației regiunii, iar în 1910 ajunge la 564 359 locuitori, 10,7% din total. Românii reprezentau, așadar, în perioada cuprinsă între Revoluția pașoptistă și Primul Război Mondial, populația majoritară a Transilvaniei, urmați de maghiari și de elementul germanofon[7].

[6] Alessandro Rosselli, *Una reciproca inimicizia: l'Italia e la monarchia austroungarica dopo l'unità italiana in alcuni contributi storiografici*, in Gizella Nemeth e Adriano Papo (coord.), *Unità italiana e il mondo adriatico-danubiano*, Luglio Editore, Domio (Trieste), 2012, pp. 215–216 sq.

[7] Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. III *(De la 1711 până la 1918)*, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, pp. 479–501. Pe această temă a se vedea și Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2000, pp. 192–246 passim.

https://biblioteca-digitala.ro

Ponderea majoritară a elementului românesc se regăsește dealtfel și în provinciile învecinate cu fostul Mare Principat al Transilvaniei, Banatul, Crișana, Maramureș și Bucovina, unde se poate vorbi de asemenea de un specific multietnic, variabil în funcție de regiune, șvabi, sârbi, maghiari, ruteni, evrei etc.

De cealaltă parte, la mijlocul secolului al XIX-lea, se găseau în Imperiul habsburgic un număr de aproximativ 5 milioane și jumătate de italieni, din care 5 milioane locuiau în regatul Lombardo-Veneto, o entitate politico-teritorială creată în 1815 cu scopul de a împăca particularismul italian cu apartenența acestor teritorii la monarhia Habsburgilor. După anul 1866, în Imperiul austriac rămân puțin peste 600 000 de italieni, care locuiau în cea mai mare parte în două zone: Trentino și Litoralul austriac[8]. Potrivit recensământului din 1910, dintr-un total de 393 111 locuitori, numărul etnicilor italieni și al puținilor ladini care se găseau în Trentino, ajungea la 366 844 (93,3%), în timp ce etnicii germani erau 13 893 locuitori (3,5%), la care se adăugau alte categorii de populație. Comparativ, în Alto Adige, raportul procentual dintre etnii era inversat, astfel la un total de 251 451 persoane, etnicii germani ajungeau la 223 913 (89%), iar italienii la numai 7 339 locuitori (2,9%) și 9 429 ladini (3,8%)[9].

Este evident că războiul austro-italo-prusac din 1866, numit în epocă și ulterior în istoriografia italiană drept „cel de al treilea război de independență", finalizat prin intrarea regiunii Veneto în cadrele statului italian, a făcut ca o parte substanțială a blocului nord-estic al națiunii italiene să intre în componența Italiei unificate și astfel, în preajma primei conflagrații mondiale, ponderea italienilor rămași în componența Monarhiei austro-ungare este mult mai redusă, comparativ cu numărul românilor. O parte incomparabil mai substanțială, sub aspect numeric, din blocul etnic românesc în ansamblul său făcea parte din Austro-Ungaria, la începutul secolului XX, față de italienii care nu se numărau, în această perioadă, printre comunitățile cele mai numeroase din Imperiu. În regiunile pe care le locuiau, cele două popoare reprezentau, în schimb, majorități consistente (Trentino și Trieste, cel puțin, în cazul italienilor), fapt care va determina argumentarea proiectului național, în ambele cazuri, pe considerente de natură demografică[10], atât în tratativele purtate cu Marile Puteri înainte de

[8] A. Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica*, pp. 436–437.

[9] Andrea Di Michele, *L'Italia in Austria: da Vienna a Trento*, in Raoul Pupo (coord.), *La vittoria senza pace. Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande Guerra*, Editura Laterza, Bari, 2014, pp. 29–30.

[10] Pentru români, a se vedea Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Politică și demografie în mișcarea națională a românilor din Transilvania în epoca modernă*, în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Călător prin istorie. Omagiu Profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2010, pp. 375–392.

https://biblioteca-digitala.ro

intrarea în război a celor două țări, cât și, mai ales, la conferința de pace din anii 1919–1920, care va redesena dimensiunea geopolitică a continentului.

Dacă românii se găseau sub forma unui bloc compact și continuu în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina, în ceea ce-i privește pe italienii rămași în componența Dublei monarhii după 1866, situația este mai nuanțată. Astfel, comunitatea italiană din Imperiu locuia în două zone îndepărtate una de alta din punct de vedere geografic, Trentino și Litoralul austriac, la care se adăuga Dalmația, cu o prezență italiană de o anumită relevanță mai ales în orașe. Aceste regiuni prezentau diferențe semnificative sub aspectul structurii etnico-naționale și economico-sociale în același timp. Trentino era, cu excepția unor puține insule lingvistice germane, un teritoriu compact italian, cu o economie prevalent agrară și cu numai două centre urbane, Trento și Rovereto. În această regiune, supusă de multă vreme autorității Habsburgilor, fuzionau două părți cu un trecut politico-administrativ diferit, principatul episcopal de Trento și așa-numitele „frontiere italiene", *Wälsche Confinen*. În 1816 regiunea Trentino a fost unită cu Tirolul și a început astfel un raport de subordonare în plan politico-administrativ față de Innsbruck, care va dura până la sfârșitul Monarhiei habsburgice. Fizionomia predominant rurală, orientarea catolic conservatoare și loială față de statul habsburgic și de dinastie, existența unei aristocrații anaționale, apropie cele două părți ale Tirolului, germanofonă și respectiv italofonă. Conviețuirea forțată a celor două grupuri naționale separate de o frontieră lingvistică bine definită, în interiorul aceleiași structuri administrativ-teritoriale, a reprezentat o sursă constantă de tensiuni care deveneau tot mai dure pe măsură ce se maturiza conștiința națională a celor două comunități, germană și italiană. Unitatea administrativă a Tirolului, obiectiv fundamental pe care autoritățile politice imperiale precum și populația germanofonă a regiunii doresc să-l mențină cu orice preț, creează în mod artificial un conflict național între cele două populații. Până la revoluția de la 1848, cererile italienilor din Trentino de a se separa de către Tirol invocau elemente ce țineau de particularitățile locale și de tradiție și mai puțin argumente de factură națională. Italianitatea acestora, susține istoricul Angelo Ara, era percepută în cea mai mare parte ca un dat instinctiv și lingvistic și mai puțin ca o realitate spirituală și politică[11].

Litoralul austriac prezintă o fizionomie socială și națională diferită de cea a regiunii Trentino, o situație neomogenă, în care avem trei provincii (*krönlander*): ținutul Gorizia și Gradisca, orașul-provincie Trieste, peninsula Istria. Zona se caracterizează, în primul rând, prin prezența unui centru comercial, financiar, orașul Trieste, port la Marea Adriatică, dezvoltat după

---

[11] A. Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica*, pp. 437–438; a se vedea și Idem, *Gli austro-italiani e la Grande Guerra*, pp. 119–122.

https://biblioteca-digitala.ro

ce împăratul Carol al VI-lea i-a conferit statutul de porto-franco. În Gorizia exista o prezență germană deloc neglijabilă sub aspect social și cultural. Orașele istriene Pola, Capodistria și Parenzo sunt de asemenea localități urbane importante. Exista o componentă țărănească semnificativă, de etnie italiană, în zona rurală a Istriei și în partea occidentală a provinciei goriziene care se numea în epocă Friuli oriental, populația italiană din ținutul adriatic stăpânit de Imperiu era însă prevalent urbană, trăsătură consolidată prin așezarea în timp a italienilor de-a lungul coastei adriatice, în afara Litoralului austriac. În Dalmația, păturile conducătoare ale orașelor, de la Zara la Spalato și Sebenico până la Raguza, au trăsături italiene, ca urmare a raporturilor seculare cu Veneția, așa cum italiană este majoritatea populației din Fiume.

O altă caracteristică a Litoralului adriatic, în raport cu Trentino, consta în compoziția sa multinațională, astfel la Trieste și în ținutul gorițian, alături de italieni trăia o populație slovenă, în Istria o populație slovenă și croată, în timp ce în Dalmația italienii reprezentau o elită urbană, care deținea majoritatea numai în Zara, în timp ce restul orașelor aveau majorități croate, alături de o prezență sârbă deloc neglijabilă. În Dalmația raporturile demografice sunt puternic defavorabile italienilor, aici ca în întreagă Venezia Giulia din perioada modernă nota specifică era dată de relațiile tensionate dintre italieni și slavii meridionali.

În pofida acestor diferențe structurale și de compoziție etnico-națională, după 1866 odată cu ieșirea provinciei Veneto din cadrele Imperiului habsburgic, situația politico-națională a celor două provincii Trentino și Trieste va prezenta mai multe asemănări decât în trecut. Trentino și Trieste reprezintă două nume-simbol cu care sunt indicate în regatul Italiei teritoriile locuite de populația numită din a doua parte a anilor 70, „gli italiani irredenti"/„le terre irredente", o componentă importantă, cel puțin pe plan emoțional, a politicii externe italiene[12].

În cazul românesc și italian deopotrivă, avem de-a face cu un proiect politic de importanță majoră, formarea statului național modern, a cărui concretizare se realizează pe parcursul secolului al XIX-lea, fără ca România, independentă de la 1878, proclamată regat din 1881, respectiv Italia după 1866, să fi reușit să aducă toate componentele relevante ale propriilor comunități etnico-naționale în interiorul acelorași frontiere. Astfel, cele două popoare vor susține în a doua jumătate a veacului XIX și la începutul secolului XX curente culturale însoțite de planuri și strategii politice care vizau „întregirea" sau „reîntregirea" națională, completarea celor două state naționale prin aducerea alături de ele și în componența lor a teritoriilor

[12] A. Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica*, pp. 439–440; E. Capuzzo, *Alla periferia dell'Impero*, pp. 61–62 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

locuite de conaționali, aflate sub stăpânirea Imperiului austro-ungar. Fără a fi omogenă și uniformă, această mișcare este prezentă în grade și forme de manifestare diferite ca intensitate atât în interiorul statelor naționale constituite, România și Italia, cât și la nivelul comunităților de români și respectiv italieni din cuprinsul Austro-Ungariei. Numit „luptă națională", „mișcare națională" în cazul românesc, apreciat drept o continuare a fenomenului risorgimental și numit ca „iredentism" la italieni[13], fenomenul a fost unul real și a cunoscut diferite forme de manifestare la nivel cultural și pe planul acțiunii politice. În cazul comunităților românești și italiene aflate în componența monarhiei bicefale, fenomenul a fost expresia nevoii de manifestare și afirmare identitară, forma de exprimare a unui naționalism care capătă un caracter de masă tot mai pronunțat pe măsură ce ne apropiem de Primul Război Mondial.

Văzute în perspectivă comparată, mișcarea de emancipare și afirmare politico-națională a românilor din Monarhia austro-ungară și problematica mișcării de afirmare identitară a italienilor din Trentino și Litoralul austriac înfățișează atât similitudini, cât și numeroase diferențe. În primul rând, este fundamentală pentru conștiința de sine a ambelor comunități existența unui stat național din propriul perimetru etnic, care funcționează ca referință identitară cu implicații în plan cultural și al acțiunii politice. Faptul aduce după sine, de cealaltă parte conceperea la București și Roma a unor strategii de politică externă care să țină seama de conaționalii aflați sub stăpânirea împăratului-rege Habsburg. Intrarea României și a Italiei în blocul politico-militar în care se afla Imperiul Austro-Ungar – Tripla Alianță – deși sugerează disponibilitatea celor două țări de a renunța la revendicări teritorial-etnice pe seama monarhiei dunărene, nu înlătură definitiv problema, cele două tinere state naționale nu pot să-și renege deschis moștenirea risorgimentală și principiul național pe care erau construite[14].

Într-un plan general, între românii din regatul Ungariei și italienii din Cisleithania există o puternică asemănare dată de dorința de a se menține și afirma ca entități naționale, cu tot ceea ce decurgea de aici pe plan administrativ, politic și cultural. Participă la viața politică a structurilor statale care înglobează teritoriile locuite de ei, respectiv la lucrările Dietei de la Budapesta după 1867, a celei tiroleze de la Innsbruck și la lucrările Parlamentului (*Reichsrat*) de la Viena (reprezentanții italienilor din Trentino și Trieste). Românii ardeleni au traversat o perioadă desebit de

[13] Vezi pentru acest subiect: A. Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica*, pp. 437–438; Idem, *Gli austro-italiani e la Grande Guerra*, pp. 119–122; E. Capuzzo, *Alla periferia dell'Impero*, pp. 57–71, 149–157.

[14] Aspect semnalat pentru cazul italian de către A. Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica*, pp. 440.

https://biblioteca-digitala.ro

fastă în afirmarea lor ca națiune, prilejuită de experimentul neoliberal din prima parte a anilor 60 ai secolului al XIX-lea[15], pentru ca apoi dualismul să pună în centrul ideii de regim „constituțional" guvernat de la Budapesta conceptul de „națiune politică maghiară", la care românii nu aveau acces ca și colectiviate ci numai în calitate de indivizi, de cetățeni. Legea XLIX, numită și „legea naționalităților", promulgată de guvernul maghiar în 1868 avea un incontestabil fundament liberal, permițând organizarea și funcționarea în mod autonom a naționalităților nemaghiare pe plan bisericesc, școlar și cultural[16]; de acest spirit liberal, însă, legislația ulterioară în materie de învățământ, cel puțin, se va îndepărta progresiv, culminând cu legea Apponyi din anul 1907, vădind tot mai limpede faptul că regimul de la Budapesta desfășura un proiect de factură asimilaționistă la adresa nemaghiarilor, exprimat mai voalat sau într-o manieră mai directă. Românii din Transleithania se vor organiza pe plan politic sub forma structurii moderne de partid, în 1869, urmată de unificarea din 1881 a celor două aripi ale Partidului Național Român[17]. Acțiunea memorandistă din 1892[18] reprezintă poate cea mai importantă manifestare revendicativă a românilor ardeleni din perioada premergătoare Primului Război Mondial, în continuitate tactică perfectă cu tradiția petiționalistă a mișcării naționale românești adoptate în veacul anterior, de episcopul unit Inocențiu Micu Klein.

În faza sa inițială, sentimentul național din provinciile italiene ale Imperiului austriac, devenit ulterior austro-ungar, alimenta un „iredentism" de factură prevalent democratică și republicană, răspândit cu precădere la nivelul elitelor și cu o mai slabă difuzare în rândul maselor. Această atitudine se va modifica radical și va ajunge, la începutul secolului XX, să fie puternic impregnată de naționalism, evoluție favorizată de procesul de răspândire a ideologiei naționaliste la nivelul maselor. Un exponent semnificativ al acestei metamorfoze a fost poetul Gabrielle D'Annunzio, cântăreț al pământurilor adriatice și versificator al unei concepții sacrale a războiului, legată de religia laică a patriei[19]. Formulele atitudinale și politico-ideologice de apărare națională, cunoscute mai frecvent sub numele deja menționat de „iredentism", au fost înțelese și practicate diferit printre italienii aflați

---

15 Vezi pe această temă: Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979; Idem, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861–1863*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.

16 Textul acestei legi la Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, pp. 113–121.

17 Liviu Maior, *Memorandul: filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Editura Fundației Culturale Române, Cluj-Napoca, 1992, pp. 65–122.

18 Teodor Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă*, Editura Daco-Press, Cluj-Napoca, 1994.

19 E. Capuzzo, *Alla periferia dell'Impero*, pp. 60–61.

https://biblioteca-digitala.ro

sub stăpânirea Vienei, fapt pentru care în istoriografie se vorbește de un iredentism trentin și de un iredentism adriatic[20].

În data de 12 noiembrie 1866, în cursul unei ședințe a Consiliului de Miniștri rămasă faimoasă, sub influența emoțională a războiului purtat în acel an și a pierderii regiunii Veneto în favoarea Italiei, împăratul Francisc Iosif a hotărât să treacă la o politică de deznaționalizare și germanizare a provinciilor locuite de italieni, propunere rămasă însă la stadiul de simplă amenințare. Drepturile lingvistice și în materie de învățământ, de care avuseseră parte în trecut, continuă să le fie garantate prin lege. Mișcarea de afirmare în plan politico-național se manifesta, în cazul austro-italienilor, pe două direcții: pe plan politico-administrativ, în relația cu autoritățile centrale și cu cele regionale, și respectiv în contradicție cu alte grupuri naționale care aveau interese diferite de cele ale comunității italiene. În Trentino, mișcarea politico-națională italiană se identifică cu dezideratul obținerii autonomiei politice și al desprinderii de Innsbruck. Argumentele avansate în acest sens nu sunt numai din registrul politico-național, ci se invocă și faptul că Dieta tiroleză, cu majoritate germană, neglijează interesele economice ale populației italiene. Lupta națională a italienilor se derulează în forme și cu strategii diverse, începând de la absenteismul electoral și de la neparticiparea la lucrările Dietei de la Innsbruck, până la încercarea de a determina Reichsratul să facă presiuni asupra Dietei tiroleze, până la faze de dialog cu forțele politice de limbă germană din Tirol. Progresele italienilor din Trentino în direcția obținerii autonomiei au fost parțiale și limitate la domeniul administrativ. Astfel, în 1868 se va crea la Trento o secție a locotenenței, care se va desființa însă în anul 1896, iar în anul 1882 s-a divizat în două Consiliul agrar provincial (Landeskulturrat). O înțelegere cu liberalii de limbă germană conduce la intrarea a doi membri italieni în giunta provincială. O fază de apropiere mai pronunțată între pozițiile italiene și cele germane se realizează în două rânduri, la începutul anilor '1890 și apoi zece ani mai târziu, când italienii par dispuși să renunțe la programul maximalist de autonomie politică și se repliază pe o linie mai moderată de autonomie administrativă. O ultimă încercare a catolicilor italieni de a susține dezideratul autonomiei, în 1914, se izbește de intransigența cu care germanii apără principiul indivizibilității Tirolului istoric. Astfel, în Trentino, adeversiatea italo-germană are mai degrabă aspectul unei contradicții politico-administrative, derivate din conviețuirea impusă cu elementul etnic german în interiorul landului Tirol, decât al unei lupte naționale în care o parte să încerce să o subordoneze pe cealaltă[21].

---

[20] *Ibidem*, p. 61.

[21] A. Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica*, pp. 441–443.

https://biblioteca-digitala.ro

În deceniul care precede izbucnirea Primului Război Mondial, n-au lipsit forme de conflict național mai acut, determinate de pătrunderea în Trentino a unor societăți culturale și naționale germane, cărora li s-au contrapus societăți italiene de același profil. În văile din munții Dolomiți, clubul alpin austro-german și societatea alpiniștilor trentini au intrat în conflict, prezența masivă a turiștilor germani în Trentino și în special în zona lacului Garda a provocat fricțiuni între cele două elemente etnice din Tirol, la acestea adăugându-se dezbaterea privind destinul celor două văi dolomitice, Fassa și Fiemme, pe care cele două părți aflate în dispută voiau să le atașeze la Bolzano, respectiv la Trento. Alături de problematica autonomiei, revendicate de italienii din Trentino, se manifestă în această perioadă forme de conflict național italo-german veritabil, așa cum se întâlnește și în alte părți ale monarhiei.

Fizionomia vieții politice trentine este dominată de un partid catolic, atent la ideea de apărare a caracterului italian al populației, care se recunoaște în același timp în valorile politice și în dimensiunea supra-națională a monarhiei habsburgice. Această dimensiune a loialității față de statul habsburgic se menține constantă până la Primul Război Mondial, chiar dacă orientarea pro-italiană a partidului catolic se accentuează la începutul secolului XX, odată cu apariția în prim-planul vieții publice a unei noi generații și cu asumarea unor responsabilități mai mari din partea personalităților de factură laică, ce vor substitui vechiul leadership format în prevalență din elemente de factură ecleziastică. Trebuie spus, în acest context, că o atare evoluție este similară cu cea petrecută în mișcarea națională a românilor ardeleni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, perioadă în care s-a impus o elită formată în mod prevalent din intelectuali laici în timp ce episcopatul pierde din greutatea și importanța pe care o deținuse anterior în fruntea mișcării naționale. Spre finalul secolului al XIX-lea se poate vorbi în zonă și de o anumită creștere a influenței partidului socialist, în pofida numărului redus al proletariatului din regiunea Trentino. Socialismul în aceste părți este puțin sensibil la o ideologie abstractă și internaționalistă, iar în cadrul său va avea loc o evoluție spre forme de democrație risorgimentală și iredentistă, așa cum a fost în cazul celui mai important reprezentant al acestei direcții, Cesare Battisti[22].

În spațiul litoralului adriatic, cadrul politico-național este mai complex și mai complicat, istoria acestei regiuni se caracterizează în mod fundamental prin prezența unor grupuri naționale diferite: italienii trăiau aici alături de populații slave meridionale, sloveni și croați. În perioada imediat următoare anului 1866, situația comunităților italiene este încă puternică și stabilă și nu cunoaște amenințări majore. Acum după intrarea regiunii Veneto în

---

22 *Ibidem*, pp. 443–444.

https://biblioteca-digitala.ro

componența regatului italian, Litoralul asemeni ținutului Trentino a devenit o provincie de frontieră. Abia de la începutul anilor '80, conviețuirea italo-slovenă a început să capete o formă mai conflictuală. Până atunci, orașele din zona adriatică reușeau să absoarbă și să asimileze emigrația slovenă și croată din hinterland. În ultimele decenii ale secolului, însă, acest fenomen se diminuează aproape total, în condițiile în care și printre slavii meridionali a început să se dezvolte o identitate națională mai matură și mai conștientă, iar fenomenul migratoriu a căpătat proporții care n-au mai permis o asimilare atât de facilă. Nota specifică a situației politice din zona Litoralului adriatic a fost dată de conflictul italo-slav, acesta va înlocui în bună parte vechea polemică anticentralistă. Lupta națională prezenta o acuitate deosebită în orașele și orășelele din zona de coastă și mijlocie a Istriei, care are vechi și profunde trăsături italo-venețiene, precum și la Trieste, oraș pe care slovenii îl considerau fundamental pentru afirmarea lor națională până la punctul în care îi negau caracterul prevalent italian. În schimb, în zona Goriției, o provincie cu o structură economică precumpănitor agrară, situația este diferită, aici există o tradiție plurinațională de care societatea locală este mai conștientă, conflictul național e mai puțin acut, chiar dacă nici aici nu lipsesc tensiunile, în special în orașul de reședință[23].

În perioada premergătoare izbucnirii Primului Război Mondial, italienii din Austro-Ungaria manifestă o voință comună de apărare a unei identități despre care credeau că este amenințată de alte grupuri naționale și de autoritățile centrale și locale. Orientarea favorabilă sau, măcar, neutră la adresa monarhiei dunărene este, printre italo-austrieci, acum, la începutul războiului, mai răspândită decât a susținut după 1918 mitologia naționalistă italiană. Războiul accentuează, în teritoriile de frontieră ale monarhiei implicate direct în operațiuni militare, presiunea polițienească și militară asupra italienilor din Austria. Se va consolida, astfel, printre aceștia, un refuz crescând de a mai aparține statului habsburgic, exprimat dealtfel public de reprezentanții italieni in parlamentul de la Viena la sfârșitul conflictului mondial[24].

În anii Marelui Război, românii și italienii din cuprinsul Monarhiei Austro-Ungare au luptat, de voie și de nevoie „pentru împăratul", plătind un greu tribut de sânge în încleștările care au avut loc pe diferite fronturi. În Transilvania și Banat numărul celor mobilizați s-a ridicat la 926 500 de militari, ceea ce constituia 10% din totalul populației. Dintre aceștia numărul românilor s-a ridicat la 484 373, reprezentând peste 52% din numarul total al soldaților ardeleni și bănățeni și 5,5% din totalul armatei imperiale. Din numărul românilor înrolați, 449 796 soldați, subofiței și ofițeri reprezentând

[23] *Ibidem*, pp. 444–445; E. Capuzzo, *Alla periferia dell'Impero*, pp. 62–65 sq.
[24] A. Ara, *Gli italiani nella monarchia asburgica*, p. 450.

https://biblioteca-digitala.ro

92,4% din total, au făcut parte din unitățile militare care au acționat pe câmpurile de luptă iar 34 578, reprezentând 7,6%, au fost mobilizați pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc. Statisticile susțin, de asemenea, ideea că autoritățile au avut intenția de a trimite în prima linie soldați care aparțineau naționalităților nemaghiare. Din punct de vedere social, marea majoritate a soldaților români era formată din țărani, un total de 468 433, intelectualii, în număr de 6526 persoane, reprezentând 90% din întrega intelectualitate românescă existentă în epocă, în cuprinsul Dublei Monarhii. La nivelul de vârf, al structurilor de conducere ale armatei austro-ungare, un procent de 7% din corpul ofițeresc era format din element etnic românesc, și între ofițerii superiori erau 3 generali, 15 colonei, 12 locotenent-colonei și maiori. Tributul de sânge plătit de soldații români ai armatei austro-ungare s-a totalizat în 52 954 morți și 25 402 invalizi[25]. Argumentul militar reprezenta o componentă importantă a demersului petiționar din mișcarea de emancipare politico-națională a românilor ardeleni odată cu înființarea regimentelor de graniță, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reluat mereu, în mod sistematic, pe parcursul secolului următor. Participarea cu arma în mână la acțiunile militare al monarhiei a fost mereu concepută, în reprezentarea românească, drept o formă de exprimare plenară a loialității dinastice; înrolarea românilor pentru a pleca pe front, în 1914, a fost argumentată din aceeași perspectivă a unui sacrificiu militar pentru dinastie și tron, pe baza căruia să se susțină mai convingător efortul de obținere a „drepturilor națiunii". După intrarea în război a României, în august 1916, argumentul militar dispare, pe fondul unui proces de deteriorare rapidă a loialismului dinastic[26].

Dimensiunea cantitativă a participării italienilor din cuprinsul Monarhiei dunărene la bătăliile primei conflagrații mondiale ne pune, de asemenea, în fața unui efort militar și uman considerabil, marcat de numeroase sacrificii. Astfel conform bilanțului făcut de Claus Gatterer, dintr-o populație totală de circa 385 000 locuitori cât număra provincia Trentino conform recensământului din 1910, 60 000 dintre aceștia au luptat în rândurile armatei

---

[25] Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Augusta Editrice, Timișoara, 1996, pp. 61–62; Liviu Maior, *Soldați români în armata austro-ungară 1914–1918*, in Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor (a cura di), *Civilizație medievală și modernă românească*, Dacia Editrice, Cluj-Napoca, 1985, pp. 357–358. A se vedea și Liviu Maior, *Români în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 178; Idem, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la loialitatea națională*, Editura Enciclopedică, București, 2006, p. 131.

[26] Cf. L. Maior, *Habsburgi și români*, p. 126. În această ordine de idei, a se vedea și Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș, aduse în răsboiul mondial din anii 1914–1918*, Editura Asociațiunii. Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1923.

https://biblioteca-digitala.ro

austro-ungare; 1700 au fost internați, 144 000 au fost deportați de austrieci iar 30 000 au fost deportați de italieni din zonele ocupate de aceștia. La 700 s-a ridicat numărul celor care au ales să lupte ca voluntari în armata italiană, iar 500 au fost cei care au aderat la legiunea tridentină, o formă diferită și mai târzie de voluntariat, înregistrată în perioada prizonieratului rusesc. Numărul civililor și al militarilor trentini care și-au petrecut cea mai mare parte a perioadei războiului în afara regiunii lor de baștină, se ridică la 200 000. În zona Litoralului adriatic nu există date precise privind numărul celor care au luptat și au căzut pentru Austro-Ungaria, deoarece aici italienii trăiesc amestecați cu slovenii și croații, se cunoaște totuși că din Trieste au fost internați 354 de iredentiști, 405 din Istria și Dalmația și 147 din Goriția. Din aceeași zonă a Litoralului au fost deportați 73 de funcționari dietali și comunali. Este, în schimb, mai ușor de estimat numărul celor care au luptat ca voluntari în armata italiană: 1047 triestini, 410 istrieni, 215 dalmațieni, 324 de gorițieni și 111 fiumani. Sursa citată vorbește de 302 de adriatici și respectiv 103 trentini care au murit luptând de partea armatei italiene[27].

Prin ce se aseamănă și, respectiv, prin ce diferă participarea românească și cea italiană pe fronturile Marelui Război, în armatele Monarhiei dunărene? Un aspect important pentru o posibilă abordare comparată constă în poziționarea celor două etnii față de cele două tipuri de loialism specifice pentru epocă, loialismul/patriotismul dinastic versus loialitatea națională. La nivel de ansamblu, evoluția sentimentelor și a manifestărilor de loialitate a fost perfect analogă în cele două cazuri, în sensul în care perioada războiului, când atât românii cât și italienii din Imperiu au participat oficial sub semnul loialității pentru „tron și patrie", a prilejuit destructurarea sentimentelor prohabsburgice și substituirea lor cu atașamentul pentru valorile și ideologia din propriul perimetru etnico-național. Precedată de un anumit parcurs factologic care a marcat o evidentă depreciere a loialismului dinastic, în cazul românilor îndeosebi, perioada războiului a însemnat prin excelență o criză a acestui tip de loialitate în rândul naționalităților, pe fondul dramelor și suferințelor aduse de război, iar în cazul celor două popoare au contribuit într-un mod substanțial la potențarea loialității naționale în raport cu cea dinastică intrarea în război a Italiei la 24 mai 1915 și respectiv a României în data de 27 august 1916. Fenomenul voluntariatului pe care îl regăsim deopotrivă printre români și italieni, a dezertărilor

[27] Apud A. Ara, *Gli austro-italiani e la Grande Guerra*, p. 125 (a se vedea și nota 12). Estimările statistice pe această temă nu sunt uniforme, astfel Andrea Di Michele în *op. cit.*, p. 31, vorbește de un număr de 55 000 de trentini care au luptat în armata austriacă, din care și-au pierdut viața 10 500, pe lângă cei care au căzut prizonieri la ruși, iar 800 de persoane au luptat ca voluntari în armata italiană.

https://biblioteca-digitala.ro

din armata habsburgică cu scopul participării la efortul militar al României și Italiei, este unul din semnele vizibile ale afirmării loialității naționale în anii războiului. Transferul de mentalitate colectivă de la un tip de loialitate la altul a fost marcat de numeroase gesturi simbolice, la finele războiului mai ales, așa cum a fost, de pildă, arborarea de către trupele italiene în ziua intrării lor triumfale în oraș, pe data de 3 noiembrie 1918, a drapelului tricolor pe castelul „Del Buon Consiglio" din Trento, unde fusese executat în 12 iulie 1916 marele iredentist Cesare Battisti, sau aruncarea în mare a statuilor care-l reprezentau pe împăratul Habsburg de către populația răsculată a orașului Trieste[28]. În tradiția orală a Litoralului eliberat a rămas până astăzi constatarea ironică potrivit cărei odată cu prăbușirea Imperiului „găina cu două capete" a zburat din acele părți (aluzie la vulturul bicefal din stema Monarhiei habsburgice).

Un alt fapt care-i pune pe românii și italienii combatanți în unitățile armate austro-ungare din perioada avută în vedere într-o relație de totală similaritate, este pronunțata lor inafidabilitate în ochii regimului și ai structurilor ofițerești de comandă. Astfel, este binecunosct faptul că în anii războiului, o serie de unități militare din Transilvania aflate în proximitatea graniței cu vechiul regat al României nu mai prezentau suficientă încredere, fiind dislocate și mutate cu sediul de garnizoană în altă parte. Așa s-a întâmplat de pildă cu regimentul 64 (Orăștie) care a fost mutat la Viena, regimentul nr. 2 (Brașov) și 51 Cluj – mutate la Praga, regimentul 35 infanterie mutat la Iain în Boemia, regimentul nr. 31 (Sibiu) transferat la Brno, regimentul nr. 43 (Caransebeș) transferat la Icin. Întreaga divizie 35 a fost transferată pe frontul italian, iar după ce a luptat la Piave a fost dusă pe frontul francez. De asemenea, aceste unități au fost completate cu ofiței și subofițeri străini, sperându-se ca în felul acesta unitățile menționate să prezinte mai multă garanție și fidelitate. În acest context, trebuie menționat faptul unele unități militare cu componență etnică românească au fost mutate de pe frontul oriental pe cel italian cu titlu de măsuri disciplinare. Cazul cel mai cunoscut în acest sens s-a petrecut la jumătatea lunii noiembrie 1916, când un grup de 4 ofițeri, împreună cu 10 subofițeri români, din regimentul 64 infanterie Orăștie, toți decorați cu medalii de aur și argint și cu Crucea de fier germană, au dezertat la ruși. În acest regiment fenomenul dezertărilor a căpătat o amploare mai mare decât în alte unități cu proporții consistente de militari români. Cazul a fost anchetat la Viena, toți membrii grupului au fost condamnați la moarte, prin spânzurare și împușcare. Comisia a ajuns la concluzia că regimentul nu mai prezenta încredere. S-a decis ca întreaga Divizie 35, din care făceau parte între altele regimentul 51 infanterie Cluj, regimentul 62 infanterie Târgu-Mureș și

---

[28] Giuseppe Motta, *Italia la 1918: unire sau împărțire?*, in „Anuarul Institutului de Studii Italo-Român", I, 2004, p. 333.

https://biblioteca-digitala.ro

regimentul 63 infanterie Bistrița, să fie retrasă și transferată pe frontul italian. Mai mulți ofițeri din partea sedentară a acestei divizii au fost mutați disciplinar ca „indezirabili". Intrarea României în război a avut un impact important asupra stării de spirit a militarilor de etnie română din armata austro-ungară, amplificând între altele acest fenomen al dezertărilor. Angajarea unităților cu garnizoană în Transilvania, Banat sau Bucovina, după 1916, în mod prevalent pe frontul italian a devenit o constantă a mișcărilor de trupe gestionate de autorităților austro-ungare, care doreau să evite situații nedorite în care etnicii români putea fraterniza cu populația locală, se puteau deda la acțiuni de insubordonare sau dezertare cu scopul refugierii în România. Deși aparent această măsură era justificată de scăderea presiunii armatei ruse, după eșecul ofensivei lui Brusilov din iunie-iulie 1916, și de prezența mai consistentă a trupelor germane pe frontul ruso-român, în sprijinul unităților militare austro-ungare, adevăratul motiv era vizibila tentație pe care o reprezenta pentru componența acestor regimente vecinătatea hotarelor românești[29].

Etnicii italieni din armata imperială au avut parte de o percepție identică, fiind considerați de structurile de comandă ca inafidabili, deoarece erau „prea italieni". Proporția soldaților de limbă italiană în armata austro-ungară era una redusă, nedepășind în anul 1914 1,3% din total. Examinând componența trupelor recrutate din zona Litoralului adriatic, rezultă o prezență italiană mai consistentă în cazul a două unități: 31% în Batalionul Feldjäger nr. 20 și respectiv 50% în Regimentul 97 Infanterie[30]. Unitățile în care erau încadrați italieni au fost trimise cu prioritate pe frontul răsăritean al războiului, în Galiția, să lupte contra rușilor. Italienii din regiunea Trento au fost distribuiți în diferite corpuri de armată străine, unde au avut parte de un tratament discriminatoriu și chiar de maltratări din partea ofițerilor, în majoritate de limbă germană. Suspiciunile față de aceștia au crescut, în mod inevitabil, după „trădarea" Italiei-intrarea regatului peninsular în război în 24 mai 1915 de partea Antantei[31]. La nivelul structurilor superioare de comandă ale armatei imperial-regale, italienii se bucurau în genere de o slabă considerație, o opinie mai cunoscută în acest sens fiind aceea a șefului de stat major, generalul Franz Conrad von Hötzendorf, care a deținut în cariera sa anterioară războiului funcția de comandant al Brigăzii de Infanterie Trieste, cu garnizoana în orașul de pe Litoral în perioada 1899–1903[32]. Conrad nu și-a ascuns, de altfel, niciodată sentimentele de ostilitate față de

[29] L. Maior, *Soldați români în armata austro-ungară*, p. 362 sq.; Ioan I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, in „Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 2–3, 1998–1999, pp. 202–208, p. 214.

[30] Roberto Todero, *I fanti del Litorale austriaco al fronte orientale 1914–1918*, Gaspari editore, Udine, 2014, pp. 18–19.

[31] Andrea Di Michele în *op. cit.*, p. 31.

[32] R. Todero, *op. cit.*, pp. 18–19.

https://biblioteca-digitala.ro

italieni, astfel este binecunoscut faptul că după cutremurul de la Messina din 28 decembrie 1908, a susținut că trebuie profitat de haosul provocat de catastrofă prin declanșarea unui atac preventiv împotriva Italiei, iar în 1911 când Italia a invadat Libia, s-a pronunțat cu tărie pentru efectuarea imediată a unei ofensive din Trentino contra regatului sabaud[33].

Revenind în final la problema loialității, se impune constatarea că relația cu Imperiul a celor două naționalități, română și italiană, înainte de război, în timpul și respectiv la nivelul imaginarului după terminarea acestuia și prăbușirea monarhiei bicefale, prezintă diferențe și nuanțări semnificative care ies în evidență la o analiză comparată. Astfel, dacă atitudinea românilor, forjată în timp prin practica petiționarismului legalist, s-a caracterizat printr-un loialism uniform atât în amplificările cât și în scăderile și deprecierile sale, în ceea ce-i privește pe italieni raportarea lor la Viena era mult mai puternic polarizată, mai caracterizată de nuanțe „tari" care s-au exprimat prin atitudini și comportamente de un evident radicalism. Nici în momentele în care au avut parte de cea mai pronunțată dezamăgire față de „drăguțul de împărat", cum ar fi sfârșitul revoluției pașoptiste sau tratarea cu indiferență la Viena a Memorandumului din 1892, urmată de împrocesuarea și condamnarea fruntașilor acestei mișcări doi ani mai târziu, românii n-au plănuit gesturi și făptuiri extreme, așa cum a făcut fruntașul iredentist italian Guglielmo Oberdan, care în 1882 a pus la cale, împreună cu Fabio Filzi, asasinarea împăratului Francisc Iosif. Elita românilor ardeleni a găsit mereu resurse pentru a restarta loialismul dinastic, construind pe baza acestuia proiecte politice de emancipare, în parte, prin reluarea și adaptarea unora mai vechi. Astfel, „grupul de la Belvedere" care gravita în jurul arhiducelui moștenitor Franz Ferdinand și a reorganizării imperiului pe baza formulei federaliste[34], s-a bucurat de susținerea unor membri marcanți ai elitei politice românești de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor, precum Alexandru Vaida Voevod, Teodor Mihali, Aurel C. Popovici, acesta din urmă fiind autorul unuia dintre cele mai cunoscute și mai coerent elaborate proiecte târzii de federalizare a Imperiului austro-ungar, prezentat în lucrarea *Statele Unite ale Austriei Mari*[35].

De cealaltă parte, după terminarea războiului și unirea teritoriilor locuite de italieni și respectiv de români cu statele naționale spre care aspirau, românii din fosta Austro-Ungarie par să fi realizat o despărțire mai profundă și mai categorică de loialismul prohabsburgic, și o adoptare mai

[33] Antonio Carioti, *I protagonisti*, in Antonio Carioti și Paolo Rastelli (coord.), *24 Maggio 1915. L'Italia è in guerra*, RCS MediaGroup S.p.A. Divisione Media, Milano, 2015, p. 205.

[34] Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1993.

[35] Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten Gross-Österreichs*, Vienna, 1906.

https://biblioteca-digitala.ro

temeinică și mai evidentă a loialismului național. În cazul austro-italienilor însă, un anumit atașament prohabsburgic a supraviețuit după 1918, s-a metamorfozat, îmbrăcând pe alocuri forma unei nostalgii hiperbolizante a fostului Imperiu. Astfel, după entuziasmul și bucuria sinceră cu care au fost primite trupele italiene de populația orașului Trento (3 noiembrie 1918), au urmat sentimente și atitudini mai complexe și mai diversificate, drept consecință a modalităților diferite în care a fost percepută experiența războiului cât și a dificultăților dramatice care au marcat perioada de după încheierea acestuia. Trecutul recent – anii de război – marcat de divizări, doliu și deportări, de internări în lagăre și numeroase ruine, a făcut ca situația din Trentino postbelic să fie una complexă și foarte dificilă, neputând fi redusă la entuziasmul încheierii conflictului, chiar dacă acesta era real, și la perspectiva unirii cu Italia. În același timp, modalitățile și ritmul în care autoritățile italiene au gestionat reconstrucția zonei cu greu puteau să satisfacă pe deplin necesitățile dramatice ale unei populații profund afectate de conflagrație; astfel, la câteva luni după instalarea regimului italian s-au făcut auzite primele voci critice la adresa autorităților naționale, care erau frecvent comparate cu mitizata și supradimensionata guvernare imperială și regală austro-ungară. În presa locală au apărut tot mai frecvent critici la adresa ineficienței, improvizării și abuzurilor autorităților italiene, critica la adresa activității de reconstrucție fiind adesea extinsă, prin generalizare, la întregul aparat administrativ italian, comparat în mod constant cu cel austriac. Chiar și o personalitate iredentistă, favorabilă intrării Italiei în război împotriva Austro-Ungariei, așa cum a fost Ottone Brentari, a ajuns să afirme, provocator, că dacă Italia a salvat Trentino de stăpânirea „execrabilă" și „blestemată" a Austriei, pe plan administrativ ar fi fost de preferat să fie anexată nu Trentino la Italia, ci Italia la Trentino, deoarece modelul administrativ existent în fosta provincie de coroană a Habsburgilor ar fi putut să fie salvator și generator de progres pentru statul italian[36].

[36] Andrea Di Michele, *op. cit.*, pp. 33–34.

https://biblioteca-digitala.ro

Between Emperor and Nation. Romanians and Italians under the Habsburg Banner during the Years of the Great War

ABSTRACT

Romanians and Italians were among the nations that lived within the frontiers of the Habsburg Empire, which became the Austro-Hungarian Monarchy after 1867. In the pages of this article, we aim to sketch the possible lines of a comparative research on the dynastic loyalism of these two peoples and their realignment with the coordinates of their own national identities in the exceptional context of World War I. We intend to examine how they related themselves to the monarch and how they represented their sense of belonging to the two-headed Monarchy, as well as how the crisis affecting these values broke out under the pressure of nationalism and of the unpredictable evolutions of the conflict. These are research questions that could refer to any of the ethnic-national communities governed from Vienna and, respectively, Budapest. However, we have selected Romanians and Italians because the comparison between these two peoples is promising on several accounts. Thus, by the turn of the 20th century, the two independent national states, Romania and Italy, had already been in existence for several decades. Their national political project included, more or less explicitly, the desire of unification with their co-nationals who were under Austro-Hungarian imperial rule. Having registered developments that evinced numerous similarities, the modern history of the Romanians and that of the Italians had not yet completed their "risorgimental" trajectories, in the sense of completing the formation process of the modern nation-state; for instance, in the Romanians' case, this project had reached merely an intermediate stage, in 1859 and in 1877–1878. Despite the objectives that envisaged, at least at an aspirational level, their co-nationals who were included in Austria-Hungary, Italy and Romania had joined the political-military bloc of the Central Powers, becoming thus allies of the Danubian Monarchy, in 1882 and, respectively, in 1883. For reasons of national policy, after the outbreak of the war, both countries joined the Entente, in 1915 and in 1916. Last but not least, their Latin origins and their numerous cultural affinities meant that the relation between the Romanians and the Italians in the dualist Empire was one of obvious similarity, which reinforces the legitimacy and the appeal of the research perspective that we are advancing here. There are historiographical reasons that can stimulate or deter such a research approach, because the interest in a systematic study of attitudes towards Vienna and the House of Habsburg is unevenly represented in the two historiographies. Thus, while in Romanian historiography, without being exhausted, this theme has indeed benefited from the interest of scientific research, especially after 1989, Italian historiography has produced, indeed, a rich literature referring to the Italian territories ruled by Austria up until World War I, but to our knowledge, it has not focused on pro-Habsburg dynastic patriotism as a special object of scientific inquiry.

https://biblioteca-digitala.ro

Róbert NAGY

Politica de investiții ale Germaniei la sfârșitul secolulului al XIX-lea și începutul secolului XX

Lector universitar, dr.. Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie și Filosofie. E-mail: nrobert70@yahoo.com.

CUVINTE CHEIE: Germania, investiții, bănci, industrie, infrastructură, Europa de Sud-Est.

KEYWORDS: Germany, investments, banking, industry, infrastructure, South-East Europe.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, Germania a fost ultima țară sosită în clubul marilor țări creditoare. Avea cel mai mic potențial de capital exportabil și la fel ca Franța, poate fi numită drept exemplu în ceea ce privește influența politicului asupra exportului de capital. Influența guvernului (prin cancelar) asupra mediilor financiar-bancare s-a exercitat pe baza legii bursei din 1896.[1] Reglementarea procesului de înscriere la o Bursă de Valori din Germania a titlurilor, obligațiunilor și acțiunilor a început încă din anii '80. Cauzele acestei tendințe erau, pe de o parte, pierderile grave suferite de investitorii germani într-un șir de afaceri din străinătate, iar pe de altă parte, grupurile de interese agrare făceau presiuni tot mai mari asupra politicului pentru limitarea exportului de capital.[2]

Pe baza legii, titlurile de valoare germane și cele străine puteau fi cotate la o bursă din Germania numai cu acordul unei comisii,

[1] Karl Erich Born, *Geld und Banken im 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart, 1977, p. 246.

[2] Herbert Feis, *Europe the world's banker 1870–1914. An account of European foreign investment and the connection of world finance with diplomacy before the war*, Clifton, 1974, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro

alcătuită din reprezentanții sectorului bancar și industrial german. Pe lângă fiecare bursă germană funcționa câte un Comisar de Bursă, care avea datoria de a supraveghea legalitatea tranzacțiilor. Acest comisar avea dreptul de a lua parte la ședințele comisiei de aprobare, dar fără drept de vot.[3] Cel mai important comisar era cel al Bursei de Valori de la Berlin. Acesta era numit de primul ministru al Prusiei, care la rândul lui a fost în același timp și cancelarul german, astfel executivul avea o cale de acțiune. Cu toate acestea, comisarul a jucat mai mult un rol pasiv. Rolul activ avea să-i revină *Reichsbank*-ului (banca centrală germană). Banca centrală germană a fost întemeiată în 1875 și președintele consiliului de administrație a fost cancelarul german.[4] În această calitate, șeful executivului a putut da indicații consiliului director. Prin acestea, oficialitățile au putut ține departe de piața de capital german, sau au putut să scoată afară de acolo titlurile de valoare străine nedorite. Cel mai adesea s-a refuzat lombardarea acestor titluri.[5]

În pofida divergențelor diferitelor grupuri de interese, în sânul cercurilor economice germane s-au cristalizat trei puncte de referință în legătură cu investițiile germane în străinătate. 1. Cotarea unor acțiuni străine pe piața germană de capital și întemeierea unor filiale ale întreprinderilor germane în străinătate putea fi permisă numai dacă nevoile interne fuseseră onorate, pentru că datoria primordială a băncilor este să folosească fondurile care le stau la dispoziție, în scopul creșterii forțelor productive ale națiunii. 2. Pot fi operate afaceri internaționale și emiteri de acțiuni, dar acestea trebuie puse în serviciul națiunii. 3. Chiar și dacă s-au îndeplinit cele două condiții, trebuie selectate cu mare grijă acele acțiuni care urmează să fie cotate.[6]

Ca și în cazul Marii Britanii și Franței, instituțiile care au început afacerile cu investițiile străine au fost casele bancare. Cele mai importante dintre acestea erau *Bleichröder*[7], *Mendelssohn*, *Warschauer*, *Oppenheim*, *Behrens&Söhne*, *Warburg*. După întemeierea marilor bănci pe acțiuni (*Disconto-Gesellschaft*, *Deutsche Bank*, *Berliner Handelsgesellschaft*, *Dresdner Bank*), acestea din urmă au preluat conducerea în exportul de capital.

Volumul de capital exportat de Germania până în 1914 a ajuns în jurul sumei de 23,5 miliarde de mărci (1,175 miliarde de lire sterline / 27,612 miliarde coroane austro-ungare). După alte calcule, între 1882 și 1913 acest volum a fost estimat la 20 miliarde.[8] Din această sumă, cam

[3] Karl Erich Born, *op. cit.*, p. 246.

[4] Dr. A. Parchmann, *Die Reichsbank*, Berlin, 1933, p. 15–16.

[5] Karl Erich Born, *op. cit.*, p. 246.

[6] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 162.

[7] Este vorba de aliatul de încredere la Berlin al Rotschilzilor, vezi Fritz Stern, *Gold and Iron, Bismarck, Bleichröder and the Building of the German Empire*, New York, 1977.

[8] Walter G. Hoffmann, *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Berlin-Heidelberg-New York, 1965, p. 262.

https://biblioteca-digitala.ro

jumătate era plasată în țările europene, dintre care Austro-Ungaria a ocupat primul loc cu cele 3 miliarde de mărci investite (aproape un sfert din investițiile din Europa). În Rusia și în Imperiul Otoman au fost investite câte 1,8 miliarde de mărci în fiecare. În jur de trei sferturi din suma investită pe celelalte continente ale globului pământesc s-a dus spre cele două Americi, suma ajungând la 3,75 miliarde. În coloniile germane au fost investite doar 2% dintre toate investițiile efectuate în străinătate. Comparând proporția investițiilor germane în propriile colonii, cu investițiile britanice și cele franceze în propriile colonii, aceasta era foarte mică.[9] Explicația acestui fenomen stă în caracterul întregului proces de colonizare germană.

În ceea ce privește poziția guvernelor germane față de achiziția unor colonii, putem distinge trei etape consecutive. În prima etapă, atitudinea luată de cancelarul Otto von Bismarck în această problemă a fost una prudentă: a susținut inițiativele private numai în cazul în care nu s-a pus problema asumării răspunderii politice și când situația a fost destul de clară și nu se prevedea un conflict cu celelalte puteri. În a doua etapă, guvernul german a abandonat politica sa, care prevedea concentrarea politicii germane exclusiv asupra continentului european și a extins protecția asupra inițiativelor germane în acele zone, care ar putea fi transformate în colonii. În a treia etapă, achiziționarea coloniilor a devenit o aspirație activă și guvernul s-a angajat cu toate iscusințele și puterea sa diplomatică pentru a asigura oportunitățile, care ar fi dus la extinderea dominației sale politice.[10] În toate etapele, banii necesari inițiativelor germane au fost furnizați prin agențiile marilor bănci pe acțiuni și a câtorva instituții private, care au format companii subordonate lor.[11]

Stimularea guvernelor germane pentru investițiile în colonii, n-a fost suficientă din cauza faptului, că antreprizele efectuate pe aceste teritorii n-au dat rezultate satisfăcătoare. De exemplu, în anii '90, în pofida apelului cancelarului și a societăților din colonii, nu s-a găsit capitalul necesar dezvoltării Africii de Sud-Vest germane și astfel guvernul a fost forțat să admită investiții britanice. Faptul că mare parte a terenului de investiție n-a fost cedat capitalului englez, s-a datorat în primul rând opoziției cancelarului. În Africa de Est germană, atât banca prusacă pentru comerțul maritim *Preußische Seehandlung*, cât și personal Kaiser-ul au dat ajutor financiar companiilor autorizate din această colonie. Totodată, s-a dat garanție din partea statului pentru majoritatea creditelor acordate pentru construcții de căi ferate. Băncile coloniale întemeiate au stat sub controlul direct al cancelarului.[12] Cu toate acestea, exportul de capital german în colonii a rămas nesemnificativ.

---

[9] Karl Erich Born, *op. cit.*, p. 263–264.

[10] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 181–182.

[11] J. Scharlach, *Unsere Banken und die Kolonien*, în *Bank-Archiv*, 1906, VI, 36, p. 4.

[12] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro

Spre deosebire de colonii, țările europene, americane și asiatice au fost ținte preferate ale investitorilor germani. Pentru efectuarea împrumuturilor străine, instituțiile financiare germane au format consorții. Cel mai evident exemplu a fost consorțiul pentru afacerile din Italia (*Konsortium für italienische Geschäfte*). Membrii acestuia au fost casa bancară *Bleichröder*, *Deutsche Bank*, *Disconto-Gesellschaft*, *Berliner Handelsgesellschaft*, *Bank für Handel und Industrie (Darmstädter Bank)*, *Sal.Oppenheim&Cie.*, *L.Behrens&Söhne*. Formarea acestui consorțiu este strâns legată de întoarcerea Rusiei spre piața de capital de la Paris, în urma respingerii lombardului pentru creditele rusești la Berlin, în anul 1887 și înnoirea Triplei Alianțe între Germania, Austro-Ungaria și Italia.[13] În urma acestor evenimente, bursa de la Paris a fost închisă în fața creditelor italiene și Roma a fost nevoită să recurgă la credite de pe piața de capital germană. În 18 luni consorțiul a intermediat patru împrumuturi cu o valoare totală de 432 milioane de lire italiene (345,6 milioane de mărci/406,08 milioane de coroane austro-ungare).[14]

Exportul de capital german spre țările de pe celelalte continente, și în special spre America de Nord, s-a desfășurat prin bănci speciale, așa numitele *Überseebanken*, întemeiate de marile instituții financiare. Însăși Deutsche Bank-ul s-a implicat în aceste afaceri, dar după ce a suferit pierderi importante, a închis filialele din Shanghai și Yokohama, și a pus accentul pe afacerile din Germania. Un eșec total a fost banca germano-belgiană *Deutsch-Belgische La Plata-Bank*, care ar fi avut ca principală activitate promovarea comerțului dintre Belgia și Germania pe de o parte, și așa numitele „țări La Plata" (Argentina, Uruguay), pe de altă parte. Guvernele de la Montevideo și Buenos Aires însă s-au dovedit a fi niște parteneri nesiguri, după o schimbare de regim în Uruguay, când, noul guvern n-a plătit dobânzile după creditele de stat, timp de un an. După ce în 1885 noul guvern, a recunoscut în sfârșit toate împrumuturile de stat și a început să plătească dobânzile, Deutsche Bank a vândut toate acțiunile acestei bănci care se aflau în portofoliul său. Peste un an banca germano-belgiană a fost desființată.[15] Însă odată cu lichidarea acestei bănci nu s-au desființat și relațiile comerciale cu America de Sud, pielea argentiniană, salpetrul chilian și cafeaua braziliană au fost produse căutate pe piața germană. Pentru continuarea finanțării comerțului s-a înființat în 1886, la Berlin, *Deutsche Übersee-Bank*, cu un capital social de 10 milioane de mărci. Această instituție a fost transformată în 1890 în *Deutsche Überseeische Bank* și s-a ridicat capitalul social la 20 milioane de mărci. Pe lângă această instituție au mai apărut și alte bănci

---

[13] John Agad, *Der politische Faktor in den internationalen privaten Kapitalanlagen*, Genève, 1960, p. 51.

[14] Karl Erich Born, *op. cit.*, p. 248.

[15] *Ibidem*, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro

cu acest profil, ca de exemplu *Brasilianische Bank für Deutschland*, *Bank für Chile und Deutschland*. Pentru promovarea comerțului cu Asia de Est s-a întemeiat în 1889 la Berlin *Deutsch-Asiatische Bank*. La fondare au luat parte toate marile bănci, precum și casele bancare de renume. Această bancă, împreună cu instituția engleză *Hongkong&Shanghai Banking Corporation*, a intermediat împrumuturile de stat ale Chinei, din anii 1896 și 1898. După ocuparea în 1897 și concesionarea pe 99 de ani a zonei Golfului Kiachou, cu portul Chingtao, interesele germane s-au concentrat în această regiune și provincia Shangtung.[16]

În ceea ce privește investițiile germane în Imperiul Otoman, acestea au fost intermediate mai ales de *Deutsche Orientbank*, întemeiată în 1905 de *Dresdner Bank*, *Schaaffhausenschen Bankverein* și *Nationalbank für Deutschland*. Aceasta avea interese în Banca Ipotecară din Egipt și într-o uzină de bumbac. La Constantinopol, era interesată în trustul electric, dar s-a implicat și în afacerile din Tanger și, în general, în Maroc.[17]

Titlurile și obligațiunile de stat și de căi ferate rusești, până în 1887, erau cele mai bune afaceri de pe Bursa de Valori din Berlin. Împrumuturile pentru Rusia au fost intermediate aproape exclusiv de casele bancare private ca *Bleichröder*, *Mendelssohn&Co.*, *Robert Warschauer&Co.* După interzicerea lombardării creditelor rusești în 1887, publicul german n-a mai cumpărat efecte rusești.[18] Începând cu 1894 (anul retragerii interdicției) și 1898, casele bancare amintite, împreună cu *Disconto-Gesellschaft* și *Berliner Handelsgesellschaft* au emis obligațiuni de căi ferate rusești în valoare de 1,1 miliarde de franci (1,375 miliarde de mărci/1,615 miliarde de coroane austro-ungare). Cu toate acestea, în aceași perioadă, la Bursa de Valori din Paris au fost înregistrate titluri de stat rusești în valoare de cinci ori mai mare, semnalând faptul că după 1887 piața de capital german a rămas pe locul doi în ceea ce privește împrumuturile Sankt Petersburg-ului.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, piața de capital german a devenit unul dintre locurile în care s-au putut împrumuta țările din Balcani. Serbia a fost unul dintre clienții de bază din această zonă, dar și România a avut de-a face cu investitorii germani. Afacerea cu cea mai mare notorietate a fost contrucția de cale ferată a lui Strousberg. Chiar dacă până la urmă afacerea a fost preluată și dusă la bun sfârșit, numele omului de afaceri din Berlin a rămas o etichetă pentru toate persoanele care au

---

[16] *Ibidem*, p. 251–252.

[17] Karl Erich Born, *op. cit.*, p. 253.

[18] Cauza directă a interdicției a fost un „ukaz" rusesc care a interzis ca cetățenii străini să fie administratori ai moșiilor de pe teritoriile fostului Mare Ducat al Poloniei. Aceasta viza clar pe germanii care aveau mari interese în zonă. Pentru detalii, vezi Walter H. C. Laves, *"German governmental influence on foreign investments, 1871–1915"*, în *Political Science Quarterly*, vol. XLIII, 1928, p. 501.

https://biblioteca-digitala.ro

încercat să comită sau au și comis escrocherii pe seama statului sau a persoanelor/societăților particulare. Investitorii germani au construit căi ferate și în America de Sud, mai precis în Venezuela, când în 1888 firma Krupp a câștigat o licitație, care a fost realizată cu succes.[19] Trebuie să menționăm faptul că un teren preferat al capitalului german a fost Monarhia Austro-Ungară, dar vom prezenta această temă în cadrul unui capitol aparte.

În pofida faptului că încă din 1882 s-a întemeiat o asociație pentru finanțarea colonizărilor și coloniilor (*Deutsche Kolonialverein*), *Disconto-Gesellschaft* a fost singura instituție dintre băncile germane care a investit sume importante în coloniile germane. Cu ajutorul societăților finanțate de această bancă, a trecut în 1884–1885, sub protectorat german, partea de nord-est a insulei Noua Guineea. În afară de acest teritoriu, *Disconto-Gesellschaft* a luat parte și la finanțarea costrucțiilor liniilor de căi ferate din coloniile africane.[20]

S.U.A. a constituit una dintre primele două ținte de importanță majoră în ceea ce privește exportul de capital german.[21] Investitorii germani au preferat acțiunile căilor ferate și întreprinderile industriale americane, dar au deținut un important număr de acțiuni și obligațiuni ale întreprinderilor comunale, bănci, societăți de minerit, dar și titlurile de stat.[22] Afacerea cea mai vestită a fost finanțarea societății de căi ferate *Northern Pacific Railroad Company*, unde a avut interese și banca germano-belgiană mai înainte amintită. După 1883 a intrat în afacere și *Deutsche Bank*-ul.

Intervențiile concrete ale guvernului în materie de export de capital s-au datorat în mai multe cazuri nevoii interne de capital, mai precis a împrumuturilor guvernamentale. La începutul secolului XX s-a refuzat înregistrarea mai multor efecte străine, între care și a unor societăți de căi ferate americane și mexicane, cu motivul riscului prea mare, dar cauza reală a fost faptul că guvernul german a dorit să ia un împrumut important de pe piața internă de capital. Cu toate acestea, oficialitățile au înțeles că nu pot să controleze toate investițiile germane în străinătate. Nici guvernul n-a avut o atitudine unitară, pentru că în repetate rânduri s-au ivit conflicte de interese între ministerul de externe și cel de finanțe. Exemplul cel mai relevant pentru intervențiile guvernului pe piața de capital a fost interzicerea lombardării titlurilor de stat rusești în 1887, în primul rând din motive politice.[23] Între 1894 și 1906 s-a permis intrarea efectelor rusești pe piață, dar după aceasta accesul lor a fost iarăși îngrădit. Acest act însă

---

[19] Karl Erich Born, *op. cit.*, p. 254–256.

[20] Karl Erich Born, *op. cit.*, p. 258–259.

[21] Vezi Anexa.

[22] Thomas R. Kabisch, *Deutsches Kapital in den USA. Von der Reichsgründung bis zur Sequestrierung (1917)*, Stuttgart, 1982, p. 117.

[23] John Agad, *op. cit.*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

n-a închis posibilitățile investițiilor germane în acțiunile societăților industriale rusești.[24] În 1910 însă a permis un împrumut otoman și unul maghiar de pe piața de capital din Germania. Aceste două credite au fost refuzate din motive politice de guvernul de la Paris, după care cele două guverne s-au adresat Bursei de Valori din Berlin.

Asigurarea investiților germane în străinătate și apărarea acestor interese a constituit întotdeauna unul dintre obiectivele politicii externe ale guvernului de la Berlin. Calea ferată din Anatolia și cea de Bagdad au fost cele mai importante investiții germane pe teritoriul Imperiului Otoman. Pregătirea și realizarea acestor investiții a necesitat mult timp și mult efort din partea diplomației germane. Combaterea opoziției puterilor rivale, convingerea guvernului și sultanului otoman au necesitat mari concentrări de forțe (diplomatice).[25] Apărarea investiților deja existente s-a manifestat în mai multe cazuri. Interesele investitorilor germani au fost apărate în Portugalia (1886), Grecia (1898), Serbia (1895). Germania a apelat și la forță militară, dacă diplomația a considerat necesar, ca de exemplu cazul Venezuelei, unde investitorii germani, împreună cu cei de altă cetățenie, au fost despuiați de propriile afaceri.[26] Cu toate acestea, după ce s-a realizat o investiție germană pe teritoriul unui stat străin, guvernul german i-a lăsat pe investitori în continuare să se înțeleagă cu guvernul local. Excepțiile au fost investițiile din Maroc, Africa și China.

Pentru un observator economic de dinainte de primul război mondial, situația investițiilor germane în străinătate trebuia să arate satisfăcător. Cu un volum de capital cu puțin mai mult decât avea nevoie economia germană, investitorii au plasat bine sumele pe care le aveau la dispoziție. Titlurile de stat străine deținute de aceștia erau ale unor țări cu care Berlinul deținea relații bune. Investițiile în întreprinderile industriale erau plasate în țări, unde a existat șansa ca industria și comerțul german să câștige o poziție favorabilă, în Europa Centrală și de Est, în America de Nord și în America de Sud. Cu toate acestea, se pune întrebarea, de ce au avut de suferit pierderi imense investitorii germani? Una dintre explicații este faptul că aceste investiții reprezentau o nouă formă a competiției financiare și comerciale, și celelalte țări, ca Marea Britanie și Franța, și-au apărat interesele cu înverșunare. În continuare, guvernul a intervenit tot mai mult în exportul de capital, și astfel investițiile nu întotdeauna reprezentau interesul economic privat, ci au fost parte a unei scheme oficiale, care prevedea obiective politice. Astfel, și țări ca Imperiul Otoman și România, în mare măsură financiar dependente

[24] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 170–171.

[25] Așa cum am amintit în partea referitoare la capitalul francez, partea germană a dorit să-i atragă și pe francezi în operațiuni, dar din cauza opoziției guvernului de la Sankt Petersburg, capitalul francez n-a intrat în afacere. Vezi John Agad, *op. cit.*, p. 156.

[26] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 185.

https://biblioteca-digitala.ro

de Germania, au arătat din când în când frică față de aceste tendințe ale oficialităților de la Berlin. În mod normal, investitorii germani n-au fost bineveniți în statele Antantei. Investitorii germani la începutul primului război mondial aveau în posesia lor titluri de stat, acțiuni și obligațiuni care erau în siguranță, nimeni nu s-a gândit la faptul că în acest conflict vor fi antrenate și țări atât de îndepărtate ca S.U.A., China, statele din America de Sud, și că vor pierde toate interesele din aceste zone.[27]

Investițiile germane în sud-estul Europei trebuie împărțite în două: cele care vizau Imperiul habsburgic/Monarhia Austro-Ungară și cele care vizau statele din Balcani, care s-au eliberat de sub suzeranitatea otomană începând cu 1878.

Exportul de capital german în țările din Balcani s-a efectuat în două forme, prin împrumuturi de stat, investiții în bănci și societăți industriale. Germania, împreună cu Imperiul Austro-Ungar, până în anii '90, au fost cei mai importanți investitori în zonă, atât pe planul creditelor de stat cât și în investițiile directe în sectorul bancar și industrial. Această situație însă treptat s-a schimbat. Pierderile înregistrate și incertitudinile față de tendințele politice ale statelor debitoare au dus a scăderea volumului de capital german în efectele de stat din zonă, dar investițiile în bănci și industrie din România și Bulgaria au continuat.[28]

În cazul Serbiei, exportul de capital german, a rămas cu mult în urmă față de cel francez. Împrumuturile de stat oferite de Germania au fost întotdeauna acordate cu mare circumspecție. Băncile germane au fost primele care au încercat să impună unele măsuri de control asupra finanțelor și astfel asupra datoriilor de stat sârbești. Ca un exemplu concret, investitorii germani aveau mari interese în Administrația Monopolului de Stat. Dintre cei șase membri ai consiliului de administrație, primii doi erau președintele și vicepreședintele Băncii Naționale, doi au fost desemnați de ministrul de finanțe și doi de reprezentanții acționarilor. Reprezentanții acționarilor însă au fost persoane desemnate de *Banque Impériale Ottomane*[29] și *Berliner Handelsgesellschaft*.[30] După ce în 1903 Serbia s-a apropiat de Rusia, băncile franceze au dominat viața financiară a Belgradului. În acest deceniu, numai un singur mare credit de stat a fost intermediat de băncile germane, cel din 1909.[31]

---

[27] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 187–188.

[28] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 258.

[29] A fost întemeiată în 1863, cu prilejul unui împrumut otoman de mare valoare. Capitalul a fost întrunit de un consorțiu anglo-francez, care a preluat titlurile de stat. Între membrii acestui consorțiu și astfel printre marii acționari s-au numărat și casele bancare franceze *Frühling&Goschen*, *Stern* și banca *Crédit Mobilier*. Vezi pe Karl Erich Born, *op. cit.*, p. 241.

[30] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 267.

[31] *Ibidem*, p. 265.

https://biblioteca-digitala.ro

România, față de celelalte țări balcanice importante (Grecia, Serbia și Bulgaria) n-a figurat pe lista rău-platnicilor din epocă.[32] Sumele rezultate din împrumuturile de stat au fost investite în construcții de căi ferate, drumuri, docuri și în creditul agricol. În pofida faptului că în anii '90 investițiile franceze au luat un avânt, cele mai importante fonduri au fost furnizate de Germania și Imperiul Austro-Ungar. Cu toate că o dată cu 1912 investitorii germani au început să scape de efectele românești, majoritatea efectelor creditului din 1913, aranjat pentru cumpărarea de armament, au fost plasate la Berlin. La izbucnirea primului război mondial, din datoria României în valoare totală de 1,7 miliarde de franci, 52% provenea din Germania, 32% din Franța, 5% din Belgia și 11% de pe piața internă de capital.[33]

Capitalul german s-a implicat în primul rând în finanțarea căilor ferate. Investitorii germani au întemeiat în 1895 Banca Generală Română pentru finanțarea comerțului și industriei. În Banque Marmorosch Blank&Co capitalul german a conlucrat cu cel francez și austriac, și la fel s-a operat și în Banca Comercială Română. Dintre acestea, prima a intermediat efectele românești pe piața de capital din Berlin, cu ajutorul celor două instituții tutelare germane: casa bancară *Bleichröder* și *Disconto-Gesellschaft*. Aceasta din urmă a ajuns în posesia monopolului de stat al tutunului.[34] Capitalul german s-a implicat și în industria petrolului. În 1902, Banca Maghiară de Industrie și Comerț, acționarul principal al societății petroliere Steaua Română, a dat faliment, după care sanarea a fost preluată de *Wiener Bankverein*. În același an a ajuns la înțelegere cu *Deutsche Bank*, societatea americană *Standard Oil* și cu *Disconto-Gesellschaft* în preluarea acțiunilor firmei românești. Firma americană s-a retras, iar în 1903 Steaua Română a ajuns în posesia celor mai mari bănci germane.[35]

Bulgaria, între 1886 și 1902, s-a împrumutat mai ales de pe piața de capital din Berlin și Viena. Cu toate acestea, guvernul de la Berlin în unele momente s-a ferit să împrumute Sofia din cauza faptului că n-a vrut să aducă prejudicii intereselor rusești din zonă.[36] În ceea ce privește investițiile directe, acestea s-au efectuat în primul rând, în băncile din Sofia.

Investițiile germane în Grecia, atât prin volumul lor, cât și prin raportul lor față de investițiile efectuate de celelalte țări debitoare, au rămas în urmă. Rolul destul de mic jucat de capitalul german în economia elenă se datorează posibilităților economice reduse și situației politice instabile din zonă.

---

32 *Ibidem*, p. 258.

33 Savel Radulesco, *La Politique Financière de la Roumanie depuis 1914*, Paris, 1923, p. 87.

34 Herbert Feis, *op. cit.*, p. 270.

35 Lothar Gall-Gerald D. Feldmann-Harold James-Carl Ludwig Holtferich-Hans E. Buschgen, *Die Deutsche Bank, 1870–1995*, München, 1995, p. 69–70.

36 Herbert Feis, *op. cit.*, p. 272.

https://biblioteca-digitala.ro

Imperiul habsburgic/Monarhia Austro-Ungară, ca și Imperiul Rus, din punct de vedere al investițiilor germane reprezintă o situație specială. Pe lângă vecinătatea geografică a înlesnit exportul de capital și limba comună, și nu în ultimul rând, cultura germană de muncă. Piața preferată a efectelor austriece în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost bursa din Amsterdam și cea din Frankfurt am Main.[37] Totuși, primele obligațiuni de stat austriece au apărut pe piața de capital din Berlin în anul 1820 și se leagă de Banca Națională Austriacă (*Nationalbank*) a cărei acțiuni au fost plasate pe bursă. În următoarele decenii efectele austriece au devenit omniprezente.[38]

Cu toate acestea, pe planul efectelor de stat și de căi ferate, Imperiul habsburgic/dubla Monarhie, până în anii '90 ai secolului al XIX-lea, era orientată spre piața de capital de la Paris. Cauza principală a întoarcerii guvernelor austriece și maghiare spre bursa de la Berlin a fost reticența tot mai mare manifestată de guvernele franceze față de efectele austro-ungare, explicabilă prin evoluția politicii vremii. La începutul secolului, ca dovadă a unor tendințe de a se îndepărta de Viena, guvernele maghiare au încercat să se împrumute de la Paris, dar tentativa din 1908–1909, de a plasa efectele de stat maghiare și la scurt timp după aceasta, cele ale orașului Budapesta, s-a soldat cu un eșec total. Guvernul francez a intervenit în ambele cazuri și a interzis plasarea acestora.[39]

În sectorul industrial prima investiție de origine germană s-a efectuat încă în anul 1843, când a fost întemeiată societatea metalurgică *Berndorfer Metallwarenfabrik Arthur Krupp A.G.* în Berndorf, Austria Inferioară. Investițiile germane în Monarhia Austro-Ungară au luat avânt începând cu anii '70, când firmele germane de electrotehnică au început expansiunea. În 1879 s-a întemeiat la Viena o filială a firmei *Siemens-Schuckert (Siemens&Halske)*.[40] Încă din 1872 se întemeiase tot la Viena o filială a fabricii de motoare de gaz *Deutz*. În 1903, reprezentanții marilor societăți din industria chimică germană au întemeiat o firmă de profil cu denumirea *Aktiengesellschaft für chemische Produkte vorm. H. Scheidemandel*, cu unități de producție la Graz, Rannersdorf, Viena și Rehberg. În 1907 a apărut societatea producătoare de laminate *Oesterreichischen Mannesmannröhrenwerke G.m.b.H.*, ridicând uzinele de la Schönbrunn și Komotau (*Chomutov*). În 1911, firma siderurgică germană *Kölsch-Fölzer Werke A.G.* din Siegen (Westfalia) a întemeiat un laminor la Aussig (*Ústi nad Labem*).[41]

---

[37] Bernhard Brockhage, *Zur Entwicklung des preußisch-deutschen Kapitalexports*, I. *Der Berliner Markt für ausländische Staatspapiere 1816 bis 1840*, Leipzig, 1910, p. 204.

[38] Bernhard Brockhage, *op. cit.*, p. 154, 166, 170, 180.

[39] Herbert Feis, *op. cit.*, p. 202–203.

[40] Fritz Birkenkamp, *op. cit.*, p. 8.

[41] Fritz Birkenkamp, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

Capitalul german, la începutul secolului XX, era interesat în primul rând de băncile vieneze *Creditanstalt*, *Wiener Bankverein*, *Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft*, în efectele de stat, în mineritul de cărbune, în industria electrotehnică și cea a zahărului (mai ales în partea ungară), și în căile ferate de stat și cele de interes local.[42]

Investitorii germani au început să manifeste interese față de economia austriacă în anii '90. Astfel, din cele 275 milioane de coroane capital străin investit până la 1902 în societățile austriece, 105 milioane proveneau din Germania. Practic, această sumă a intrat în decursul a numai trei ani (1898–1900). În primii ani ai secolului XX, investitorii străini dețineau efecte și obligațiuni austriece în valoare de 2–3 miliarde de coroane (în jur de 15–20% din totalul investițiilor), din care investițiile directe (societăți industriale, bănci, căi ferate) erau 1,8–2,5 miliarde coroane (1,8 miliarde de mărci).[43]

Trebuie să menționăm faptul că în 1901, dintre acțiunile societăților industriale din partea austriacă ale imperiului, în valoare totală de 798 milioane de coroane, 12% erau în posesia investitorilor străini. În cazul băncilor austriece, interesele străine erau în jur de 20%.[44]

În partea ungară a dublei Monarhii, lucrurile au stat altfel. Economia ungară rămasă în urmă, fără investiții străine directe, nu s-ar fi putut dezvolta în ritmul pe care l-a realizat în această perioadă. Marile bănci vieneze au fost acele instituții care au furnizat capitalul necesar băncilor și societăților industriale. Totodată, la începutul secolului XX, partea austriacă a devenit un fel de intermediar al investitorilor străini spre partea ungară a Monarhiei.[45] Astfel, marea majoritate a capitalului importat din afara teritorilului vamal austro-ungar a fost reexportat în Ungaria.[46]

Capitalul german a penetrat în „Transleithania"[47] mai ales începând cu anii '90.[48] Investitorii germani au procurat interese în marile bănci vieneze,

---

42 Jurij Křížek, *Die wirtschaftlichen Grundzüge des österreich-ungarischen Imperialismus in der Vorkriegszeit (1900–1914)*, Praha, 1963, p. 54.

43 John Komlos, *op. cit.*, p. 197.

44 Eduard März-Karl Socher, *Währung und Banken in Cisleithanien*, In Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, I. *Die wirtschaftliche Entwicklung* (coord. Alois Brusatti), Wien, 1973, p. 357.

45 Peter Eigner, *In the Centre of Europe: Vienna as a Financial Hub 1873–1913*, In Gerald D. Feldman – Peter Hertner, *Finance and Modernization: A Transnational and Transcontinental Perspective for the Ninenteenth and Twentieth* Centuries, Farnham-Burlington, 2008, pp. 29–50.

46 John Komlos, *op. cit.*, p. 200.

47 După compromisul austro-ungar, râul Leitha (denumirea în limba maghiară Lajta) a devenit, pe o porțiune scurtă, granița dintre cele două părți ale dublei monarhii. Astfel au apărut denumirile neoficiale ale celor două părți ale Monarhiei: Cisleithania (părțile austriece) și Transleithania (Regatul Ungariei).

48 Până în anii '80, capitalul francez a fost cel mai activ în economia Monarhiei Austro-Ungare.

https://biblioteca-digitala.ro

prin care, chiar dacă indirect, au început afaceri în Ungaria.[49] După 1892 au luat avânt investițiile străine în antreprizele private, în decursul unui deceniu s-au investit aproape 700 milioane de coroane, din care mai mult de 50% au fost investiții germane.[50] Chiar dacă suma capitalului german în economia Ungariei este imensă, în statistici, numărul societăților industriale aflate în propietatea investitorilor germani era destul de mic în 1901. Numai 85 de astfel de firme s-au numărat, care în raport cu numărul total al antreprizelor industriale, ajungea numai la 2,47%.[51] La sfârșitul perioadei, mai exact în 1911, capitalul german a ajuns la 3% din capitalul total al uzinelor și fabricilor din Ungaria, după care a scăzut sub această valoare. În următorul tabel prezentăm volumul capitalului german în societățile industriale care aveau sediul și unitățile de producție pe teritoriul Regatului Ungariei (cu excepția Croației autonome), între 1911–1917.[52]

Anul	Numărul uzinelor	Valoarea acțiunilor și obligațiunilor în milioane de corone	Dintre acestea au fost plasate pe piețele de capital din				
			Ungaria	Austria	Germania	Alte state	Loc necunoscut
1911	1125	912,72	643,86	167,82	27,84	57,27	15,91
1912	1166	1 010, 39	721,79	183,33	27,52	57,67	20,07
1913	1234	1 090,13	794,03	198,58	32,70	59,51	5,29
1914	1290	1 136,07	839,31	210,97	30,34	56,49	0,94
1915	1305	1 138,02	838,82	203,73	26,86	67,81	0,78

Așa cum reiese din tabel, la sfârșitul perioadei, valoarea investițiilor autohtone în societățile indutsriale a devansat cu mult pe cele ale capitalului străin, iar această tendință a persistat. Pe lângă aceste date trebuie să mai adăugăm câteva completări. În afara acestei sume de 30 de milioane, în acțiunile și obligațiunile câtorva societăți care aveau sediul în străinătate (majoritatea covârșitoare în Germania), dar dispuneau de uzine în Ungaria, erau investite încă 2,5 milioane de coroane de către investitorii germani.[53]

[49] Iván T. Berend-György Ránki, *Ungarns wirtschaftliche Entwicklung 1849–1918*, In Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, I. *Die wirtschaftliche Entwicklung* (coord. Alois Brusatti), Wien, 1973, p. 469.

[50] John Komlos, *op. cit.*, p. 184.

[51] ****Az 1901. évben a magyar korona országaiban fönnállott gyárak üzemi és munkás-statisztikája*, Budapest, 1903, p. 47.

[52] *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1911*, Budapest, 1912, p. 124, *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1914*, Budapest, 1916, p. 124, *Ungarisches statistisches Jahrbuch, 1913*, Budapest, 1915, p. 124, *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1915*, Budapest, 1918, p. 124–125, *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1916,1917,1918*, Budapest, 1924, p. 80.

[53] Vezi în *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1911*, Budapest, 1912, p. 124, *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1914*, Budapest, 1916, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele mai mari sume s-au îndreptat spre industria constructoare de mașini, în care subcapitolul „producția de echipamente electrice și construcții de uzine electrice” figura cu peste 50%.[54]

Marea majoritate a capitalului german investit în economia Ungariei a fost plasată în căile ferate și în sectorul bancar. În instituțiile financiare din Ungaria, capitalul german a apărut ca și coasociat al băncilor austriece. Începând cu anii '80 ai secolului al XIX-lea marile bănci germane au început să-și impună influența asupra băncilor vieneze.

Reprezentanții investitoritorilor germani apar în direcțiunea generală a *Wiener Bankverein*-ului, mult mai devreme, încă de la începutul anilor 70'. Treptat, prezența lor a devenit tot mai marcantă. De exemplu, la adunarea generală a acționarilor din 26 mai 1877, dintre cei prezenți, investitorii germani dețineau 45% din voturi.[55] În 1878, dintre cei 7 membri ai consiliului de administrație, 4 erau reprezentanți ai unor instituții financiare germane de renume.[56] Astfel, în 1888, când *Wiener Bankverein* a luat parte la tranzacțiile din jurul majorării capitalului social al Băncii Comerciale Maghiare din Pesta, institutul financiar avea deja legături strânse cu *Deutsche Bank, Dresdner Bank, Berliner Bank-Verein, Deutsche Vereinsbank, Deutsche Effecten- und Wechselbank, Württembergische Vereinsbank*, precum și cu casa bancară *Oppenheim R&Sohn, Delbrück Leo&Co, Sulzbach Gebrüder*.[57] Începând cu anii 1885–1886 capitalul german a devenit interesat și în *Union Bank*.[58] *Wiener Bankverein* și *Deutsche Bank* au întemeiat Banca Maghiară de Industrie și Comerț (*Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank*). Prin sistemul de participație, capitalul german și-a extins influența și asupra Băncii Ipotecare Centrale a Caselor de Consemnațiuni din Ungaria (*Magyar Takarékpénztárak Központi*

[54] *Ungarisches Statistisches Jahrbuch, 1913*, Budapest, 1915, p. 123.

[55] Historisches Archiv der Bank Austria, Fond Wiener Bankverein, Sitzungsprotokolle der Generalversammlungen, Berichte und Bilanzen 1869–1923, Verzeichnis der bei der am 26. Mai 1877 abgehaltenen siebenten ordentlichen General-Versammlung des Wiener Bank-Vereins, f. 22.

[56] Este vorba de Georg Siemens (directorul Deutsche Bank), Kilian Steiner (Württembergische Vereinsbank), Adalbert Delbrück (Delbrück Leo&Co.), Marcus M. Goldschmidt (Deutsche Effecten- und Wechselbank), vezi în, Historisches Archiv der Bank Austria, Fond Wiener Bankverein, Administrationsprotokolle 1874–1923, Administrationsrath Protokolle 1878, Protokoll 1878, 12 März, 2te Sitzung f. 1.

[57] Toate instituțiile enumerate au deținut pachete importante din acțiunile Wiener Bankverein-ului. Vezi în Historisches Archiv der Bank Austria, Fond Wiener Bankverein, Sitzungsprotokolle der Generalversammlungen, Berichte und Bilanzen 1869–1923, Fünfte ordentliche General-Versammlung des Wiener Bank-Vereins in Wien am 12 April 1875, f. 20, și în Historisches Archiv der Bank Austria, Fond Wiener Bankverein, Sitzungsprotokolle der Generalversammlungen, Berichte und Bilanzen 1869–1923, Verzeichnis der bei der am 26. Mai 1877 abgehaltenen siebenten ordentlichen General-Versammlung des Wiener Bank-Vereins f. 22.

[58] Sándor Vilmos, *op. cit.*, p. 391.

https://biblioteca-digitala.ro

Jelzálogbankja), care a fost întemeiată în 1892 de Banca Maghiară de Industrie și Comerț. Capitalul german a participat și la întemeierile de societăți efectuate de Banca Generală de Credit (*Magyar Általános Hitelbank*) și avea majoritate în S. A. Căile Ferate Maghiare de Interes Local (*Magyar Helyiérdekű Vasút Rt.*).[59] Investitorii germani au participat și la tranzacțiile *Union Bank*-ului vienez, dar și la cele legate de Banca Maghiară Agrară și de Rentă (*Magyar Agrár és Járadékbank*) întemeiată în 1897.[60]

Așa cum a precizat marele economist maghiar din epocă, Frigyes Fellner, „Construcțiile de căi ferate începute în anii nouăzeci, s-au realizat cu ajutorul capitalului străin și mai ales capitalului german, cu aportul băncilor [specializate în construcțiile] de căi ferate și instituțiilor financiare germane."[61] Rolul capitalului german în economia Ungariei a crescut continuu. Dacă în 1904, din acțiunile prioritare ale căilor ferate maghiare de interes local, a fost plasat în Germania un pachet cu o valoare totală de 226,3 milioane de coroane, în Austria se găsea un pachet în valoare de numai 22,8 milioane. Dacă în 1890, dintre titlurile de stat maghiare 58% erau plasate pe piața de capital din Viena și 13,1% în Germania, în 1901, participarea capitalului austriac a scăzut la 32% iar cel al Germaniei a crescut la 26%.[62] În continuare, în 1903 capitalul german a ajuns la 32%, iar cel austriac a coborât la 26%, însă la sfârșitul perioadei, în 1913 ambele au coborât sub 26%, din cauza faptului că acumularea de capitaluri interne a făcut posibil ca investitorii interni să cumpere efecte și titluri de stat într-un volum mai mare.[63]

În ceea ce privește procesul de investiții, sunt interesant de observat cele care se îndreptau spre căile ferate de interes local și întreprinderi industriale. În cazul liniilor societăților de căi ferate, acestea au fost plasate pe bursele din Germania (în primul rând Berlin), cu ajutorul băncilor specializate în finanțarea constriuțiilor de căi ferate, ca S. A. Căile Ferate Maghiare de Interes Local, sau de băncile germane de profil, ca *Centralbank für Eisenbahnverte* din Berlin, *Eisenbahn-Bank* și *Eisenbahn-Rentenbank* din Frankfurt am Main și *Lokalbahn-Aktiengesellschaft* din München.[64]

---

[59] A fost întemeiat în iulie 1892 de Banca Comercială Maghiară din Pesta, *Österreichische Länderbank*, *Nationalbank für Deutschland*, și casa bancară *Erlanger&Söhne* din Frankfurt am Main. Vezi *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*, 1913, I, p. 258.

[60] A fost întemeiată de casa bancară *Mendelssohn* din Berlin și de Banca Maghiară de Schimb și de Scont (*Magyar Váltó és Leszámítolóbank*), vezi Földi Tamás, *A magyarországi vasútépítés a külföldi nagytőke profitforrása, 1867–1900*, In Pach Zsigmond Pál – Sándor Pál, *Tanulmányok a kapitalizmus történetébez Magyarországon. 1867–1918*, Budapest, 1956, p. 120.

[61] Fellner Frigyes, *A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon*, Budapest, 1908, p. 77.

[62] *Ibidem*, p. 78.

[63] Fellner Frigyes, *Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme*, Budapest, 1916, p. 173.

[64] *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*, 1913, I, p. 1329–1334.

https://biblioteca-digitala.ro

La sfârșitul acestei perioade, numai între 1897–1914 au fost plasate pe piața de capital din Germania, emisiuni austro-ungare în valoare de 3,94 miliarde de mărci (aproximativ 4,63 miliarde de coroane), din care 2,05 miliarde reveneau părții ungare.[65] Astfel, Ungaria a devansat partea austriacă în ceea ce privește investițiile germane și a ocupat, ca stat, locul trei după Statele Unite ale Americii și Rusia, în topul locurilor preferate de capitalul german.

ANEXĂ

Împărțirea geografică a capitalului german investit în țări străine în miliarde de mărci germane (până la 1914), după Feis, Herbert, *Europe the World's Banker, 1870–1914*, Clifton, 1974, p. 74. și Kabisch, Thomas R., *Deutsches Kapital in den USA*, Stuttgart, 1982, p. 27.

Continent/Țară	**Miliarde de mărci**	**Procente**
I. Europa	12,5	53,19
Monarhia Austro-Ungară	3,0	12,76
Rusia	1,8	7,65
Țările balcanice	1,7	7,23
Imperiul Otoman	1,8	7,65
Marea Britanie și Franța	1,3	5,53
Spania și Portugalia	1,7	7,23
Restul Europei	1,2	5,10
II. În afara continentului european	11,0	4,68
Africa	2,0	8,51
Asia	1,0	4,25
S.U.A. și Canada	3,7	15,74
America Latină	3,8	16,17
Alte regiuni	0,5	2,12
III. Total	23,5	100

[65] Hans David, *Das deutsche Kapital und seine Wiederherstellung nach dem Kriege*, în Weltwirtschaftliches Archiv, vol. XIV (1919), 1, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

The investment policy of of Germany in the late nineteenth century and early twentieth century

ABSTRACT

Germany appeared in the world financial market as a great investor at the end of the 19th century. The most important placement countries of the German capital were Austria-Hungary, the United States, the Russian and the Ottoman Empire and the Balkan-states.

https://biblioteca-digitala.ro

Peter URBANITSCH

Bürgerliche Lebenswelten in Cisleithanien

Wissenschaftlicher Mitarbeiter. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
E-mail: peter.urbanitsch@oeaw.ac.at

KEYWORDS: Habsburg Monarchy, Cisleithania, Bourgeoisie, way of life

So unterschiedlich die Positionen der internationalen Bürgertumsforschung in manchen Bereichen auch sein mögen, in einem sind sich alle einig: primärer Referenzraum der Sozialformation „Bürgertum" ist die Stadt. Betrachtet man nun die Städtelandschaft Cisleithaniens in der 2. Hälfte des 19. und in den ersten Dezennien des 20. Jahrhunderts näher, fällt sofort auf, daß es hier – im Vergleich etwa zu Deutschland, aber auch zu anderen Staaten – viel weniger Großstädte, dafür aber zahlreiche Klein- und Mittelstädte gab. 1910 zählte man 7 Großstädte über 100.000 Einwohner (Wien, Prag, Graz, Triest, Brünn, Krakau und Lemberg), rund ein Drittel der Bevölkerung lebte in Kleinstädten (2.000 bis 20.000 Einwohner), etwas mehr als 7 Prozent in Mittelstädten zwischen 20.000 und 100.000 Einwohnern[1]. Der Urbanisierungsgrad war freilich regional höchst unterschiedlich; er lässt ein deutliches Gefälle von Nord nach Süd erkennen, wobei das Schwergewicht in den nördlichen Regionen der böhmischen Länder lag[2].

---

[1] Wilhelm Hecke, *Die Städte Österreichs nach der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*; in: „Statistische Monatsschrift", N.F. 18 (1913), 179–221.

[2] Renate Banik-Schweitzer, *Der Prozess der Urbanisierung*; in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (Hgg.), Ulrike Harmat (Red.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*

https://biblioteca-digitala.ro

Freilich kann eine sich nur auf quantitative Daten stützende Definition von Klein- und Mittelstädten, diesen „Inseln der Bürgerlichkeit", nicht genügen, diese sind vielmehr als „relationale und kontextabhängige funktionale Konzepte" zu verstehen, in denen die Typologie verschiedener Stadtfunktionen (administratives Zentrum, Industriestadt, Schulstadt, zentralörtliche Funktion für Handel und Gewerbe der ländlichen Umgebung, Dienstleistungszentrum, Kurstadt etc.) bzw. deren Mischung erst den konkreten Rahmen für die urbane Lebensweise der Bevölkerung abgibt[3]. Daraus folgt, daß „Bürgertum" eben nicht gleich „Bürgertum" war, daß man nicht nur die sog. „Zweite Gesellschaft", die Wiener Ringstraßengesellschaft, oder ähnlich verfaßte Gruppen in den anderen Großstädten, im Blick haben darf, wenn man von der bürgerlichen Gesellschaft Cisleithaniens spricht, sondern eben auch von jener „spezifischen Vergesellschaftung von ‚Mittelklassen'"[4], von jenem „Mittelstand" zwischen Bauern und Arbeitern einerseits, dem alten Adel andererseits, jener Schicht, die die oben erwähnten Klein- und Mittelstädte bevölkerte und die ein ausgeprägtes Bedürfnis nach sozialer Unterscheidung von diesen anderen sozialen Großgruppen kennzeichnete. Wenn Dieter Langewiesche schon vor Jahrzehnten für Deutschland feststellte, dass die Stadt „der angestammte Lebensort der Bürger" sei und dass „nur in der kleinräumigen Lebenswelt erkennbar wird, was für den Einzelnen ‚bürgerliche Gesellschaft' konkret bedeutet hat und wie ‚Fortschritt', ihre zentrale Utopie und zugleich Grunderfahrung" des 19. Jahrhunderts, „von den Menschen erlebt und verarbeitet wurde", so trifft dies in vollem Umfang auch auf Cisleithanien zu[5]. Ebenso zutreffend ist die zweite, in Langewiesches Zitat implizit enthaltene Feststellung, nämlich daß es bei der Beschreibung und Analyse des Phänomens „Bürgertum" nicht nur auf den objektiv erfaßbaren Erfahrungs- und Handlungsraum der sozialen Akteure ankommt, sondern auch auf deren subjektive Wahrnehmung, woraus folgt, dass es eben nicht nur eine, sondern eine Vielzahl bürgerlicher Lebenswelten gab.

IX: Soziale Strukturen, 1/1: Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft. Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010), 185–232, hier 189 ff. sowie Helmut Rumpler, Martin Seger (Bearb.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 IX: Soziale Strukturen, 2:Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial- und Infrastrukturen. Nach dem Zensus von 1910* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010), Karte 10.3.

3 Hannes Stekl, Hans Heiss, *Klein- und mittelständische Lebenswelten*; in: Rumpler, Urbanitsch (Hgg.), Harmat (Red.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 IX: Soziale Strukturen, 1/1* (wie Anm. 2) 561–619, hier 561 ff.

4 M. Rainer Lepsius, *Zur Soziologie des Bürgertums und der Bürgerlichkeit*; in: Jürgen Kocka (Hg.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987), 79–100, hier 96.

5 Dieter Langewiesche, *Bürgertum und ‚bürgerliche Gesellschaft'*; in: „Informationen zur modernen Stadtgeschichte" 1991/1, 2–5, hier 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Aus dieser Feststellung ergeben sich sofort weitere Fragen: wer gehörte nun tatsächlich zum Bürgertum und gibt es – trotz der eben postulierten Mannigfaltigkeit – einigermaßen allgemeinverbindliche Kriterien für diese Zugehörigkeit: es stellt sich also die Frage nach den bürgerlichen Wertvorstellungen und danach, auf welche Weise diese Wertvorstellungen im alltäglichen Leben umgesetzt wurden.

Für die Beantwortung der ersten Frage, die nach der Zugehörigkeit zum Bürgertum, bietet sich seit langem schon die gängige Chiffre „Besitz und Bildung" an. Doch muß man auch hier zeitlich und lokal differenzieren. Um die Jahrhundertmitte und in jenen Gegenden, in denen sich das moderne Wirtschaftsdenken nur allmählich und langsam durchsetzte, auch noch lange danach, waren es das Handel und Gewerbe treibende alte, seinerzeit rechtlich privilegiert gewesene und altständischen Idealen verpflichtete Stadtbürgertum, das bei aller Anerkennung individueller Leistungsbereitschaft in jeder Hinsicht überschaubare Verhältnisse bevorzugte. Diese Mittelklasse, die die Aufhebung substantieller Bindungen noch vermied, vereinigte, um ein Zitat der „Neuen Freien Presse" von 1868 wiederzugeben, „in sich jene Mischung von Stabilität und Beweglichkeit, ohne welche kein dauernder staatlicher Zustand geschaffen werden kann; sie überstürzt nichts ... sie erstarrt aber nicht in dem erhaltenden Prinzip, weil sie weiß, daß die Verkrustung des Gewordenen, die Ausschließung des Fortschrittes ebenso feindlich der Freiheit und der Selbstregierung ist, wie die zerstörende Gewalt des nimmer ruhenden Wechsels ..."[6]. Unübersehbar schimmert hier die im Vormärz entwickelte moderate altliberale Utopie von der „prästabilisierten Harmonie der Gesellschaft", einer klassenlosen Bürgergesellschaft durch, das heißt einer Gesellschaft freier, gleicher und eigenberechtigter Menschen[7].

Diese in manchem an die an biedermeierliche Beschaulichkeit erinnernde Situation wurde durch wirtschaftlich und intellektuell dynamischere Elemente aufgebrochen. Als Folge zunehmender sozialer und räumlicher Mobilität und eines wachsenden Professionalisierungsschubes kamen vermehrt wirtschaftlich erfolgreiche Aufsteiger, Techniker, Ärzte, Juristen, Beamte, Lehrer usw. in die diversen Städte, wo es allmählich zu einem gleitenden Elitenwechsel zwischen Alt und Neu, aber auch zu einer inneren Integration von „Besitz" und „Bildung" kam, die vielerorts zu einer 20 oder 30 Jahre lang andauernden politischen, wirtschaftlichen und

---

6 „Neue Freie Presse" vom 3. März 1868; zitiert nach Wilhelm Wadl, *Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867–1879)* (= Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie XXIII, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987), 50.

7 Friedrich Lenger, *Bürgertum, Stadt und Gemeinde zwischen Frühneuzeit und Moderne*; in: „Neue Politische Literatur" XL (1995), 14–29, hier 18.

https://biblioteca-digitala.ro

sozialen Dominanz der städtischen Honoratioren führen sollte; es entstand eine spezifisch kleinstädtische Honoratiorenherrschaft von miteinander eng verwobenen Familien, Freundeskreisen, Clans und Netzwerken, ein Geflecht, das für Außenstehende nur sehr schwer zu durchschauen, geschweige denn in dieses einzudringen war[8].

Daß es dennoch innerhalb der sich dem gemeinsamen Begriff „Bürgerlichkeit" verpflichtet fühlenden Gruppen zu Differenzierungs-, Verdrängungs- und Substitutionsprozessen kam, soll nicht verschwiegen werden: so erlebten beispielsweise die Wundärzte, bis zur Mitte des Jahrhunderts ein angesehener Beruf, durch die Professionalisierung der promovierten Mediziner sowohl einen quantitativen Rückgang als auch einen solchen hinsichtlich ihres Sozialprestiges. Zählte man 1850 in Cisleithanien 3.011 Doktoren und 4.272 Wundärzte, sank die Zahl der letzteren (deren Ausbildungsstätten, die sogenannten Chirurgenschulen, seit den späten Sechziger-Jahren sukzessive aufgelassen wurden) 1906 auf 623; die Zahl der Doktoren war hingegen auf 11.215 gestiegen[9]. Und dass nicht alle Wirtschaftstreibenden den freihändlerischen Prinzipien des Wirtschaftliberalismus uneingeschränkt zustimmten, sondern nur jene, deren Gesichtskreis und deren unternehmerische Aktivitäten weit über den regionalen Rahmen hinausgingen, während andere, die stärker lokal verwurzelt waren, auch am Höhepunkt der liberalen Welle eher protektionistisches Gedankengut vertraten, weil es deren Interessen eben besser entsprach, ist ja allgemein bekannt[10].

Die hier an zwei Beispielen festgemachten, ökonomisch bzw. bildungsmäßig bedingten Trennlinien innerhalb der bürgerlichen Schichten sollten

---

[8] Hans-Peter Hye, *Alt- und Neubürger in Aussig (Ústí nad Labem) um die Mitte des 19. Jahrhunderts*; in: Robert Hoffmann (Hg.), *Bürger zwischen Tradition und Modernität* (= Bürgertum in der Habsburgermonarchie VI, Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1997), 247–269 sowie die zahlreichen Beispiele in dem Sammelband Peter Urbanitsch, Hannes Stekl (Hgg.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914* (= Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX, Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2000).

[9] Birgit Bolognese-Leuchtenmüller, *Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750–1918* (= Wirtschafts- und Sozialstatistik Österreich-Ungarns 1, Materialien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1978), 255 ff. Tabelle 70. Petr Svobodný, *The Professionalisation of Czech Physicians, 1848–1939*; in: Charles McClelland, Stephan Merl, Hannes Siegrist (Hgg.), *Professionen im modernen Europa* (= Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens 207, Berlin: Duncker & Humblot, 1995), 145–167.

[10] Vgl. dazu allgemein Roman Sandgruber, *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (= Österreichische Geschichte, hrg. von Herwig Wolfram, Wien: Ueberreuter, ²2005), 308–313. Ernst Hanisch, *Aus den Tiefen der Zeit. Hypothesen über die historische Entwicklung der wirtschaftlichen Einstellungen in Österreich*; in: Ders., Theo Faulhaber (Hgg.), *Mentalitäten und wirtschaftliches Handeln in Österreich* (Wien: Signum Verlag, 1997), 9–36.

https://biblioteca-digitala.ro

sich im Lauf der Entwicklung unter dem Einfluß unterschiedlicher regionaler, politischer und nationaler Rahmenbedingungen noch weiter verstärken, so daß es zur Herausdifferenzierung unterschiedlicher Ausprägungen von bürgerlichen Gruppierungen kam: während sich beispielsweise in Böhmen verhältnismäßig bald ein relativ potentes tschechisches Wirtschaftsbürgertum einerseits, ein zahlenmäßig starkes „Bildungskleinbürgertum" andererseits bildete (und innerhalb der höheren Schichten des Bildungsbürgertums sich die Techniker eines weit höheren Sozialprestiges erfreuten als dies bei anderen Nationen der Fall war)[11], kann man in Mähren eher von einem tschechischen Agrarbürgertum sprechen[12], während sich in den slowenischen Gebieten erst allmählich ein nationales Bildungsbürgertum herausbildete[13]. In Triest gab eine kosmopolitische, im internationalen Handels- und Bankgeschäft engagierte multinationale und plurikonfessionelle Gesellschaft sui generis lange Zeit den Ton an, ehe stärker mittelständische, deutlich nationaler ausgerichtete Schichten die Führungsrolle übernahmen und sich die bisherige Weltoffenheit immer stärker in Richtung eines von unterschiedlichen Nationalismen gesteuerten Exklusivität verengte, ohne daß jedoch die Stadt ihren Charakter als Ort multipler Identitäten gänzlich verloren hätte[14]. Es ist bemerkenswert, dass in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg – aus unterschiedlichsten Motiven – der Mythos von Triest als ein Ort des Mehrdeutigen, als produktives Spannungsfeld übernationaler Identitäten, wieder im Zunehmen begriffen war[15].

---

11 Jiří Kořalka, *Die Herausbildung des Wirtschaftsbürgertums in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert*; in: Peter Heumos (Hg.), *Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. Politik und Gesellschaft im Vergleich* (= Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum 19, München: Oldenbourg, 1997), 57–79. Ders., *Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger um 1900 (am Beispiel der südböhmischen Stadt Tabor)*; in: Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hgg.), *„Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit"* (= Bürgertum in der Habsburgermonarchie II, Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1992), 210–221.

12 Jiří Malíř, *Formování občanské společnosti na moravě a její deficity* [Die Formierung der Bürgergesellschaft in Mähren und ihre Defizite]; in: Martin Sekera (Hg.), *Badatelské problémy 19. století* [Forschungsprobleme des 19. Jahrhunderts (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2, Praha: Universitätsverlag, 2000), 107–123.

13 Vgl. Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec, *Slowenische Geschichte: Gesellschaft – Politik – Kultur* (= Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark 40, Graz: Leykam, 2008).

14 Roberto Finzi, Loredana Panariti, Giovanni Panjek (Hgg.), *Storia economica e sociale di Trieste*, 3 Bde. (Trieste: Lint, 2001–2003). Anna Millo, *Das Triestiner Bürgertum. Kollektives Verhalten, politische Beteiligung, kulturelle Identität;* in: Stekl, Urbanitsch, Bruckmüller, Heiss (Hgg.), *„Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit"* (wie Anm. 11), 69–81.

15 Angelo Ara, *The 'Cultural Soul' and the 'Merchant Soul': Trieste between Italian and Austrian Identity*; in: Ritchie Robertson, Edward Timms (Hgg.), *The Habsburg Legacy* (=Austrian Studies V, Edinburgh: University Press 1994), 58–66, insbes. 61 ff. Vgl. zum Phänomen

https://biblioteca-digitala.ro

Bei der Ausdifferenzierung verschiedener Spielarten von Bürgertümern spielte auch das Aufkommen neuer sozialen Gruppen wie der Angestellten eine Rolle, eine soziale Gruppe, die eben *nicht* über eine – auch sonst allerdings vielfach prekäre – wirtschaftliche Selbständigkeit verfügte, eine Eigenschaft, die gemeinhin als ein Charakteristikum bürgerlicher Existenz und bürgerlichen Lebenszuschnitts gilt[16]. Aber eben nur als *eines* neben mehreren anderen, die zusammen den „bürgerlichen Wertehimmel" ausmachten. Es ist nun durchaus die Frage, ob dessen Internalisierung es trotz aller Heterogenität in Erwerbsarten, Einkommen, Herkunft und Bildungsniveau geraten erscheinen läßt, von einer allen Gruppen zugrundeliegenden „Bürgerlichkeit" zu sprechen. Was macht dieses Ensemble bürgerlicher Wertsysteme und habitueller Praxen aus? Selbständigkeit im Denken und Handeln, Toleranz, der Anspruch auf Rechtsgleichheit (wobei man die real existierende Ungleichheit durch allerlei kulturelle Praktiken zu verschleiern trachtete), Arbeitsamkeit, Leistungsethos und Konkurrenzdenken, Erfolgsstreben, Sparsamkeit im Alltag (im Gegensatz zu der dem Adel nachgesagten Verschwendungssucht), gleichzeitig aber auch repräsentative Lebensführung, rationale Zeiteinteilung, Ordnung und Disziplin, soziale Verantwortung, Wohltätigkeit und Mäzenatentum, öffentlich wirksames Engagement für die Gesellschaft, die Hochschätzung von Bildung ganz allgemein, von Wissenschaft und Kunst als Weg zur allumfassenden Welterklärung und Sinnstiftung (während die Religion ihr alleiniges Weltdeutungsmonopol verlor), die Hochschätzung der Familie, eine von bestimmten sozialen Konventionen geprägte Geselligkeit und bürgerliche Selbstinszenierung, aber auch Hausbesitz bzw. eine räumlich differenzierte Wohnung und die Beschäftigung von Dienstboten[17]. Es muss wohl nicht besonders betont werden, dass es sich hierbei um kollektive Idealvorstellungen handelt, deren hundertprozentige Verwirklichung keinesfalls immer und überall erreicht, in Einzelfällen auch gar nicht angestrebt wurde.

---

der Multikulturalität allgemein Moritz Csáky, Das Gedächtnis der Städte: kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa (Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2010).

[16] Zu den Angestellten siehe Peter Eigner, *Arbeit(en) im Dienstleistungssektor in Cisleithanien*; in: Rumpler, Urbanitsch (Hgg.), Harmat (Red.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 IX: Soziale Strukturen, 1/1* (wie Anm. 2), 423–466, insbes. 432–439. Gerhard Botz, *Angestellte zwischen Ständegesellschaft, Revolution und Faschismus. Zur Entwicklung des Begriffs und des Organisationsverhaltens angestellter Mittelschichten in Österreich (1890–1933)*; in: Jürgen Kocka (Hg.), *Angestellte im europäischen Vergleich. Die Herausbildung angestellter Mittelschichten seit dem späten 19. Jahrhundert* (= Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft 7, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981), 169–239.

[17] Manfred Hettling, Stefan-Ludwig Hoffmann (Hgg.), *Der bürgerliche Wertehimmel. Innenansichten des 19. Jahrhunderts* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000).

https://biblioteca-digitala.ro

Da zur Realisierung dieser bürgerlichen Leitideen auch die Überschreitung bestimmter Wohlstandsschwellen erforderlich ist, wird das Einkommen häufig als grober quantitativer Indikator für die Zugehörigkeit zum Bürgertum herangezogen. Nach Berechnungen eines kundigen Experten lag im Neoabsolutismus die Einkommens-Untergrenze für eine wenigstens in Ansätzen bürgerliche Lebensführung bei 650 Gulden pro Jahr. Zu dieser oberen Konsumklasse zählten ca. 5 % der Erwerbstätigen (allerdings fielen auch zahlreiche adelige Grundbesitzer in diese Kategorie); einigermaßen wohlhabend waren nur jene 2 % der Erwerbstätigen, deren Jahreseinkommen 1.200 Gulden überschritt[18]. Ein halbes Jahrhundert später bietet die Einkommensteuerstatistik eine etwas zuverlässigere Basis für eine quantitative Eingrenzung bürgerlicher Schichten. Von der knapp vor der Jahrhundertwende eingeführten Personaleinkommensteuer waren nur jene Personen betroffen, deren Einkommen mehr als 1.200 Kronen (= 600 Gulden) im Jahr betrug, das absolute Minimum dessen, was für eine einigermaßen bürgerliche Lebensführung als notwendig angesehen wurde. Dieser Kreis belief sich 1903 auf rund 915.000 Personen oder 6,5 % der Erwerbstätigen (wozu allerdings auch rund 170.000 Arbeiter und 250.000 Angestellte gehörten). Ein Drittel der Steuerpflichtigen fiel in die höheren Steuerklassen über 2.400 Kronen Jahreseinkommen. Zieht man zur Bestimmung von Bürgerlichkeit das Kriterium der Beschäftigung von häuslichem Dienstpersonal heran (ein tatsächlich ganz wesentliches Moment) – 1910 verfügten 6,6 % aller Haushalte über Dienstboten –, wird man den Anteil des „Bürgertums" bei etwa 4 bis 6 % der Erwerbstätigen ansetzen können, wobei die regionalen Differenzierungen enorm waren: etwa ein Viertel bis ein Drittel dieser Bürger waren in Wien ansässig (das waren rund 15 % der in Wien Erwerbstätigen) und auch hier trat die Dominanz der höheren Einkommensklassen ganz besonders hervor. 1910 lebten in Cisleithanien 1.513 Personen mit einem versteuerten Jahreseinkommen von 100.000 Kronen und mehr; 929 (oder knapp drei Fünftel) davon in der Reichshauptstadt bzw. in deren unmittelbarer Umgebung[19].

Eine andere, regionale Unterschiede besser berücksichtigende Möglichkeit zu einer groben quantitativen Erfassung bietet das cisleithanische Kommunalwahlrecht, das ja ausdrücklich auf „Besitz und Bildung" abgestellt war (durch die Kombination eines – sieht man von den Großstädten ab

[18] Ernst Bruckmüller, Hannes Stekl, *Zur Geschichte des Bürgertums in Österreich*; in: Jürgen Kocka (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich* (München: dtv, 1988), 160–192, hier 168 f. Die Autoren beziehen sich auf Ernst von Schwarzer, *Geld und Gut in Neu-Oesterreich* (Wien: Wallishauser, 1857).

[19] Bruckmüller, Stekl, *Zur Geschichte des Bürgertums in Österreich* (wie Anm. 18), 169 f. Roman Sandgruber, *Traumzeit für Millionäre. Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910* (Graz: Styria, 2013).

https://biblioteca-digitala.ro

– moderaten Steuerzensus mit der Berücksichtigung der „Ehren- und Intelligenzwähler“)[20]. Die freilich nur zum Teil in den Archiven erhalten gebliebenen Wählerlisten geben einen guten Einblick von der absoluten Größe und der Zusammensetzung bürgerlicher Schichten in den einzelnen Städten[21].

Wie nun die Umsetzung des „bürgerlichen Wertehimmels“ in der Praxis vor sich ging, die Ausgestaltung bürgerlicher Lebenswelten im Konkreten erfolgte, soll an Hand einzelner Punkte näher erläutert werden.

Wie erwähnt, kam der Familie innerhalb des bürgerlichen Alltagslebens ein großer Stellenwert zu. Dennoch hat es einen einheitlichen bürgerlichen Familienalltag nicht gegeben, zu groß waren die Unterschiede hinsichtlich beruflicher Position und Vermögen, des Wohnens in einer Groß- oder Kleinstadt, des oft mit der Religion korrespondierenden Herkunftsmilieus[22]. Der säkulare Trend der Trennung von Wohnung und Arbeitsstätte, die Aufhebung des „ganzen Hauses“, vollzog sich nur allmählich und mit unterschiedlicher Geschwindigkeit: während bei Beamten schon früh und später dann auch bei großbürgerlichen Industriellen Wohnsitz und Betriebsstätte getrennt waren, hatten beispielsweise Ärzte und Gewerbetreibende lange beides unter einem Dach vereint[23]. Dennoch läßt sich nicht nur in den größeren Städten, wo „gutbürgerliche Wohnviertel“ mit repräsentativen Mietshäusern entstanden, in denen die Wohnungen über eine größere Zahl von Zimmern verfügten, sondern auch in den kleineren Städten je länger desto häufiger eine sozialräumliche Segregation beobachten, die auch als Zeichen sozialer Trennung des Bürgertums von unterbürgerlichen Schichten zu deuten ist. Die Anlage von Villenvierteln in Aussig oder in Eggenburg sind beredte Beispiele dafür[24].

---

[20] Peter Urbanitsch, *Die Gemeindevertretungen in Cisleithanien*; in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 VII/2: Verfassung und Parlamentarismus. Die regionalen Repräsentativkörperschaften* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000), 2199–2281, hier 2199–2211.

[21] Einige Beispiele finden sich in dem Band Urbanitsch, Stekl (Hgg.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914* (wie Anm. 8).

[22] Reinhard Sieder, *Sozialgeschichte der Familie* (= Edition Suhrkamp 1276, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987). Hannes Stekl (Hg.), *Bürgerliche Familien. Lebenswege im 19. und 20. Jahrhundert* (= Bürgertum in der Habsburgermonarchie VIII, Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2000). Hannes Grandits, *Ländliches und städtisches Familienleben*, in: Rumpler, Urbanitsch (Hgg.), Harmat (Red.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 IX: Soziale Strukturen, 1/1* (wie Anm. 2), 621–699, insbes. 689–699.

[23] Oliver Kühschelm, *Das Bürgertum in Cisleithanien*; in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (Hgg.), Ulrike Harmat (Red.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 IX: Soziale Strukturen, 1/2: Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft. Von der Stände- zur Klassengesellschaft* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010), 849–907, hier 876 f.

[24] Stekl, Heiss, *Klein- und mittelständische Lebenswelten*, 576. Hannes Stekl, *„Bürgerliches Wohnhaus“ und Cottagesiedlung*; in: „Österreich in Geschichte und Literatur“ 53 (2009), 2–20.

https://biblioteca-digitala.ro

Die mit der Trennung von Wohnung und Arbeitsstätte intendierte Dichotomie von Privatsphäre und Öffentlichkeit und die damit verbundenen innerfamilialen Rollenbeziehungen zwischen Mann und Frau, denen zufolge dem Mann die Arbeitswelt und der Bereich der Öffentlichkeit zukam, während die Frau für Haushalt und Familie zu sorgen und überdies repräsentative Aufgaben zu übernehmen hatte, blieb nicht selten ein Wunschtraum. Nicht nur, daß die Mitarbeit von Frauen in manchen Gewerben unerläßlich war bzw. die Witwen nach dem Tod ihres Mannes den Betrieb allein weiterführten, herrschte in vielen Kleinstädten auch in bürgerlichen Haushalten die Praxis von Vorratswirtschaft und teilweiser Selbstversorgung vor. Nicht immer standen Dienstboten in ausreichender Zahl zur Verfügung, meist gab es nur ein einziges „Mädchen für alles", so daß die Dame des Hauses (oder auch unverheiratete Töchter) oft selbst Hand anlegen mußte[25].

Nur wohlhabendere Familien verfügten über eine größere Anzahl von Dienstpersonal. Ihnen oblag dann häufig auch die Erziehung der Kinder (was dem von familialer Intimität und Emotionalität geprägten „bürgerlichen Familienideal" eigentlich widersprach). Zwar wurden die Grundzüge der Erziehung vom Vater als dem „pater familias" und unbedingter Respektsperson festgelegt, doch die Umsetzung erfolgte nicht selten durch Gouvernanten und Hauslehrer. Kein Wunder, daß die Kinder zu diesen des öfteren ein innigeres emotionales Verhältnis aufbauten als zu den Eltern, insbesondere zum Vater, der ja nur selten direkt in die Erziehungsarbeit eingriff, wie ja überhaupt die internen Familienbeziehungen strikten generations- und geschlechtermäßigen Hierarchisierungen unterworfen waren[26]. Andererseits waren die Eltern jedoch durchaus bereit, zum Zweck des besseren Fortkommens ihrer Nachkommenschaft große finanzielle Opfer zu bringen. Dies gilt sowohl auf individueller Ebene durch die Finanzierung des Haus- oder Schulunterrichts als auch auf gesamtgesellschaftlicher Ebene durch die Bereitstellung namhafter Mittel zur Errichtung neuer Schulen als Voraussetzung für die allgemeine Ausweitung des Bildungsangebotes. Im Zuge der internen Sozialisation durch Familie und Schule, die auf bürgerliche Selbständigkeit abzielte, wurden von den Kindern aber auch Leistung, Disziplin und die Bewahrung von „Haltung" verlangt; nur in der Sommerfrische, einem Ort „inszenierter Privatheit", fanden sie manchmal mehr Gelegenheit zum Ausleben ihres Temperaments, wurde

---

25 Waltraud Heindl, *Geschlechterbilder und Geschlechterrollen. Ideologie und Realitäten*; in: Rumpler, Urbanitsch (Hgg.), Harmat (Red.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 IX: Soziale Strukturen, 1/1* (wie Anm. 2), 701–741.

26 Hannes Stekl (Hg.), *„Höhere Töchter" und „Söhne aus gutem Haus". Bürgerliche Jugend in Monarchie und Republik* (= Damit es nicht verloren geht ... 44, Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1999).

https://biblioteca-digitala.ro

doch die soziale Segregation zu Gleichaltrigen, aber anderen Gesellschaftsschichten angehörenden, in dieser Zeit etwas laxer gehandhabt. Überhaupt war die kindliche Welt in Kleinstädten weniger von strengen Regeln und informellen Übungen gekennzeichnet; ganz im Gegensatz zur Welt der Erwachsenen, für die es die Überschaubarkeit einer kleinen Stadt weit schwerer machte, sich der engmaschigen sozialen Kontrolle zu entziehen als dies in einer Mittel- oder Großstadt der Fall war[27].

Wirft man einen Blick auf die Ausbildungsstrategien, die die bürgerlichen Eltern für ihre Sprößlinge entwickelten, erkennt man, daß auch für das wirtschaftlich orientierte Besitzbürgertum das in Gymnasien und Hohen Schulen erworbene Bildungskapital wichtig war. Vor allem das dort erworbene juristische und technische Wissen gewann an Bedeutung, je komplexer das Wirtschaftsgefüge wurde. Aber auch Praktika in den eigenen und in fremden Betrieben wurden absolviert, Bildungsreisen ins Ausland unternommen, die nicht nur dem Erwerb von Fachkenntnissen im engeren Sinn dienen sollten. Der humanistische Bildungskanon spielte auch für Techniker und Wirtschaftstreibende eine unvermindert große Rolle, war doch der Besuch der Technischen Hochschulen und der naturwissenschaftlichen Fächer an den Universitäten lange Zeit an die Absolvierung einer Maturaprüfung an einem Gymnasium gebunden; nach dem Besuch einer Realschule musste man verschiedene Ergänzungsprüfungen ablegen, um an einer Hohen Schule aufgenommen zu werden[28]. Schon auf der Schulbank kamen also „Besitz" und „Bildung" in engen Kontakt[29]. Es ist darüber hinaus darauf zu verweisen, daß „Bildung" im bürgerlichen Selbstverständnis mehr bedeutete als den Erwerb eines Bildungspatentes (so hoch dieses auch gehalten wurde). „Bildung" meinte das „prozeßhafte Arbeiten an sich selbst, an der steten Formung der eigenen Persönlichkeit durch Auseinandersetzungen mit Inhalten, die den Horizont erweitern und den Charakter veredeln sollten". Zwar schätzte man den wirtschaftlich Erfolgreichen, den Tüchtigen, den Aufsteiger aus eigener Kraft, zur vollgültigen Anerkennung durch die Gesellschaft fehlte dem Neureichen trotz all des materiellen Kapitals, das er sein eigen nannte, aber noch das kulturelle. Erst beides gemeinsam, Besitz *und* Bildung, war konstitutiv für die Akzeptanz als Bürger[30].

---

27 Andrea Schnöller, Hannes Stekl (Hgg.), *„Es war eine Welt der Geborgenheit..." Bürgerliche Kindheit in Monarchie und Republik* (= Damit es nicht verloren geht ... 12, Wien – Köln – Weimar: Böhlau, ²1999). Hannes Stekl (Hg.), *Kleinstadtbürgertum in Niederösterreich. Horn, Eggenburg und Retz um 1900* (= Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 27, Wien: Verein für Landeskunde von Niederösterreich, 1994).

28 Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens IV: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie* (Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1986), 181.

29 Gary B. Cohen, *Education and Middle-Class-Society in Imperial Austria 1848–1918* (West Lafayette: Purdue University Press, 1996).

30 Kühschelm, *Bürgertum in Cisleithanien*, 876.

https://biblioteca-digitala.ro

Dieses Zusammenspiel von Besitz und Bildung läßt sich auch bei einer Betrachtung bürgerlicher Heiratsstrategien, dem Konnubium, nachweisen. Prinzipiell dienten die Heiratsverbindungen dazu, die Lebenschancen der nachkommenden Generation zu optimieren und die materiellen Ressourcen zu stabilisieren, doch spielten bei der Partnerwahl, die in der Regel in einem sozial gefilterten Setting vor sich ging, neben dem Wunsch nach sozialem Aufstieg oder einer bestimmten Gruppenkohärenz auch Bestrebungen zur Wahrung bürgerlichen Statusbewußtseins und zur Ausweitung von Familienverbindungen eine Rolle[31]. Das Verhalten der Familie des Vöslauer Schaumweinherstellers Schlumberger mag als instruktives Beispiel dienen. Die beiden älteren Söhne folgten dem Vater im Geschäft, der älteste heiratete die Tochter eines vermögenden Weinhändlers, der zweite die Tochter eines berühmten Schauspielers (was damals bereits eine angesehene bürgerliche Profession war). Der jüngste Sohn studierte Jus; während des Studiums freundete er sich mit dem zu diesem Zeitpunkt noch weitgehend unbekannten Paul Gautsch von Frankenthurn an. Dieser, später langjähriger Unterrichtsminister und mehrfacher Ministerpräsident, heiratete eine der Töchter Schlumbergers. Eine andere Tochter wurde mit Vladimir Pražák verheiratet, einem hohen mährischen Beamten und Sohn des Führers der mährischen Alttschechen im Reichsrat und zeitweiligen Ministers Alois Pražák. Das von den Schlumbergers gespannte Netz familiärer Beziehungen umfaßte also sowohl Unternehmer als auch die Hochbürokratie, umspannte unterschiedliche nationale Identitäten, christliche Konfessionen und ideologische Orientierungen[32].

Konnten in diesem Fall auch Töchter im Sinne einer umfassenden Familienstrategie eingesetzt werden, erwies sich die Verehelichung lediger, aber mittelloser Töchter in vielen Fällen als problematisch. So wurde festgestellt, daß es unter den sog. Bildungskleinbürgern (Lehrer an Volks- und Bürgerschulen, subalterne Beamte und Angestellte) der südböhmischen Stadt Tabor weit mehr unverheiratete Töchter zwischen 20 und 40 Jahren gab als bei anderen bürgerlichen Gruppierungen: die fehlende Mitgift ließ die Chancen auf eine „standesgemäße" Heirat deutlich sinken, war eine „gute Partie" doch gerade für Beamte und andere erst am Beginn ihrer Karriere stehende Bildungsbürger die einzige Möglichkeit, die Kluft zwischen schmalem Salär und standesgemäßem Lebenswandel zu überbrücken, und

[31] Vgl. Marie-Therese Arnbom, *Heiratsverhalten des nobilitierten Wiener Bürgertums im 19. Jahrhundert*; in: Hoffmann (Hg.), *Bürger zwischen Tradition und Modernität* (wie Anm. 8), 143–161. Christina Kokkinakis, *Die Familien Köchert, Wild und Zacherl. Heiratsverhalten des Wiener Bürgertums im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Diplomarbeit aus Geschichte (Universität Wien, 1993).

[32] Oliver Kühschelm, *Bad Vöslau und seine Bürger* (Bad Vöslau: Stadtgemeinde, 1996), 133.

https://biblioteca-digitala.ro

auch so mancher Gewerbetreibende benötigte das Geld seiner Partnerin (bzw. deren Eltern) für den Schritt in die ersehnte Selbständigkeit[33].

Erstreckte sich das Heiratsverhalten bürgerlicher Gruppierungen auf Mitglieder der unterschiedlichsten bürgerlichen Sozialformationen – während selbst in der sog. „Zweiten Gesellschaft" die Einheirat in alte aristokratische Familien äußerst selten war –, wird u.a. am Beispiel Schlumberger auch ersichtlich, daß konfessionelle Mischehen (wie so viele andere Industrielle stammte Vater Schlumberger aus dem protestantischen Süddeutschland) innerhalb des Bürgertums keine Seltenheit waren. Allerdings richtete die österreichische Gesetzgebung dafür eine nicht unwesentliche Hürde auf: bei Ehen von Partnern, die unterschiedlichen Glaubensgemeinschaften angehörten, mußte einer der beiden die Konfession des anderen annehmen bzw. sich für konfessionslos erklären. Verbindungen zwischen Partnern jüdischer und christlicher Herkunft waren daher relativ selten[34], andererseits hatte die Verbindung zwischen Angehörigen der gleichen Konfession nicht nur konfessionelle Gründe: als der junge jüdische Bankier Ludwig Ladenburg die ebenfalls jüdische Prager Bankierstochter Julie Lämel heiratete, wurde dieses Ereignis von einem Zeitgenossen mit den Worten kommentiert: „100 Stück Nordbahn heiraten 100 Stück Südbahn". Jedoch war der Wunsch nach Eheschließung ein häufiges Motiv für die Konversion[35]. Bei Juden mit bildungsbürgerlichem Hintergrund (weniger bei Wirtschaftstreibenden) kam als Motiv für die Konversion des öfteren noch die Hoffnung auf eine Verbesserung ihrer Karrierechancen hinzu – eine Hoffnung, die trotz aller formalen Gleichheit vor dem Gesetz durchaus ihre Rechtfertigung in der Realität fand. Es ist mehr als zweifelhaft, ob dem studierten Sohn eines Rabbiners der jüdischen Kultusgemeinde in Troppau jener kometenhafte Aufstieg gelungen wäre, der ihn innerhalb von 12 Jahren vom einfachen Konzipienten zum „Ersten Sektionschef" des Ministerratspräsidiums an die Spitze der cisleithanischen Beamtenschaft (manche Kommentatoren bezeichneten ihn sogar als „Vize-Ministerpräsident") und später auch in die Leitungsfunktion einer

[33] Jiří Kořalka, *Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger um 1900 (am Beispiel der südböhmischen Stadt Tabor)*; in: Stekl, Urbanitsch, Bruckmüller, Heiss (Hgg.), *„Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit"* (wie Anm. 11), 210–221, hier 217. Bärbel Kuhn, *Familienstand: ledig. Ehelose Frauen und Männer im Bürgertum (1850–1914)* (= L'Homme Schriften 5, Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 2000).

[34] Kühschelm, *Bürgertum in Cisleithanien*, 887.

[35] Anna L. Staudacher, *Jüdisch-protestantische Konvertiten in Wien 1782–1914*, 2 Teile (Frankfurt am Main – Berlin – New York – Wien: P. Lang, 2004). Dies., *Austritt oder Konversion: die Notzivilehe in Prag und Wien 1870–1908*; in: Wilhelm Brauneder, Milan Hlavačka (Hgg.), *Bürgerliche Gesellschaft auf dem Papier: Konstruktion, Kodifikation und Realisation der Zivilgesellschaft in der Habsburgermonarchie* (= Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte 59, Berlin: Duncker & Humblot, 2014), 193–210.

https://biblioteca-digitala.ro

bedeutenden Bank gebracht hatte, hätte Rudolf Sieghart nicht am Beginn seiner Beamtenkarriere die Konversion vollzogen[36]. Hielten sich jüdisch-christliche Mischehen und Glaubensübertritte in Galizien und der Bukowina in Grenzen, ebenso in kleineren Landstädten (wie beispielsweise in Retz, wo die Familie des Eisenwarenhändlers König in der Ersten Republik auf eine ununterbrochene Abfolge von 10 Generationen zurückblicken konnte[37]), teilweise auch in Prag oder Brünn, waren die Verhältnisse in Wien oder auch in Triest ganz anders. Hier gingen die Verbürgerlichung der Juden und ihre Akkulturation an den dominierenden bürgerlichen Lebensstil viel häufiger als anderswo mit einer Distanzierung von ihrer Religion und den damit verbundenen Praktiken einher[38].

Die zumeist aus deutschliberaler Sicht verfaßten zeitgenössischen Memoiren und die darauf aufbauende Historiographie haben die Rolle der Religion für die bürgerlichen Schichten in der Habsburgermonarchie in der Regel marginalisiert. Bei genauerem Hinsehen ergibt sich freilich ein etwas differenzierteres Bild. Gewiß hatte die Religion seit der Aufklärung ihr alleiniges Weltdeutungsmonopol verloren, die menschliche Vernunft schien ein zumindest ebenbürtiges oder sogar überlegenes Instrument der Vergewisserung über fundamentale Wahrheiten zu sein. Dennoch hatte die auf diesen Ideen aufbauende liberale Weltanschauung bei den allermeisten nicht zu einer agnostischen oder gar atheistischen Haltung geführt. Kirche und Religion blieben auch im liberalbürgerlichen Leben präsent, wenngleich sich die Formen öffentlicher Manifestation veränderten und Religion vielfach als Privatsache angesehen wurde[39]. Daß die Auseinandersetzungen rund um den Kulturkampf zuweilen tief in das Alltagsleben der Familien hineinreichten,

[36] Elisabeth Lebensaft, Christoph Mentschl, Josef Mentschl: *Sieghart Rudolf*, in: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (ÖBL) XII (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005), 239. Josef Mentschl: *Sieghart, Rudolf*, in: *Neue Deutsche Biographie* (NDB) XXIV (Berlin: Duncker & Humblot, 2010), 353 f.

[37] Michael Mitterauer (Hg.), *„Gelobt sei, der dem Schwachen Kraft verleiht". Zehn Generationen einer jüdischen Familie im alten und neuen Österreich* (= Damit es nicht verloren geht ... 14, Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1987).

[38] Anna L. Staudacher, *„...meldet den Austritt aus dem mosaischen Glauben". 18.000 Austritte aus dem Judentum in Wien, 1868–1914. Namen–Quellen–Daten* (Frankfurt am Main – Berlin – New York – Wien: P. Lang, 2009). Anna Millo, *Bürgerliche Karrieren und jüdische Identität: Die Familie Vivante*; in: Armin A. Wallas unter Mitwirkung von Primus-Heinz Kucher (Hgg.), *Jüdische Identitäten in Mitteleuropa* (Tübingen: Niemeyer, 2002), 261–268. Tullia Catalan, *La comunità ebraica di Trieste (1781–1914): politica, società e cultura* (= Quaderni del Dipartimento di Storia, Università degli Studi di Trieste 5, Trieste: Lint, 2000).

[39] Frank-Michael Kuhlemann, *Bürgertum und Religion*; in: Peter Ludgreen (Hg.), *Sozial- und Kulturgeschichte des Bürgertums. Eine Bilanz des Bielefelder Sonderforschungsbereichs (1986–1997)* (= Bürgertum. Beiträge zur europäischen Gesellschaftsgeschichte 18, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000), 293–318.

https://biblioteca-digitala.ro

ist nur erklärbar, wenn man den Stellenwert religiöser Fragen für den Einzelnen höher ansetzt als dies bisher geschehen ist. Außerdem ist darauf zu verweisen, daß es auch unter dem Wirtschafts- und Bildungsbürgertum Menschen von prononciert katholischer Haltung gegeben hat, die ihr Leben auch in einer den religiösen Praktiken eher indifferent gegenüberstehenden Umwelt streng nach den Vorschriften der Kirche gestalteten und dies auch nach außen hin demonstrierten. Die Familie Zacherl, erfolgreiche Industrielle in Wien, sind nur ein Beispiel für mehrere[40].

Überhaupt gehörten religiöse Feiern, egal ob sie im Zusammenhang mit den rites de passage im privaten Bereich (wie Hochzeiten, Taufen oder Begräbnisse) standen oder ob sie öffentliche Manifestationen waren, zur Festkultur dieser Zeit, weshalb sie auch dem Bedürfnis nach bürgerlicher Repräsentation nachkamen. Zwar galten Angemessenheit, Sparsamkeit und Rechenhaftigkeit als bürgerliche Tugenden, doch ebenso sah man die Notwendigkeit, sich im eigenen Lebensstil durch äußere Zeichen von anderen zu unterscheiden. Der mitunter enorme Aufwand, der für solche Dinge betrieben wurde, war nicht Selbstzweck, sondern wurde durch den Distinktionswert, der den einzelnen Objekten zugemessen wurde, gerechtfertigt. Größe und Ausstattung des Hauses bzw. der Wohnung, Anzahl der Dienstboten, Kleidung, häusliche Geselligkeit, Sommerfrische, Ausfahrten mit dem Wagen, Korso auf den „richtigen" Straßen, demonstrativer Kunstgenuß, Zugehörigkeit zu den unterschiedlichsten Vereinen und Organisationen, aber auch die Produkte bürgerlicher Repräsentation im öffentlichen Raum wie Rathäuser, Denkmäler, Parkanlagen und vieles mehr hatten nicht nur einen Wert an sich, sondern dienten auch zur Statusfestigung der Bürger mittels „ästhetischem Konsum", um einen Begriff von Pierre Bourdieu zu verwenden[41].

Beredter Ausdruck dieser kulturellen Praxis war der großbürgerliche Salon, eine Intimität wie Distanz vermittelnde, zwischen Öffentlichkeit und Familie positionierte Institution, die half, materielles Kapital (meist vom Hausherrn bereitgestellt) in soziales und kulturelles umzusetzen, wofür in der Regel die Dame des Hauses zuständig war. Ihr oblag im allgemeinen die Organisation der Abende durch Auswahl der geeigneten Gäste und durch

---

[40] Kristian Sotriffer, *Die Blüte der Chrysantheme. Die Zacherl–Stationen einer anderen Wiener Bürgerfamilie* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1996). Josef Leb, *Das Hausgebet hatte in unserer Familie große Bedeutung*; in: Schnöller, Stekl (Hgg.), *„Es war eine Welt der Geborgenheit..."* (wie Anm 27), 59–76.

[41] Kühschelm, *Bürgertum in Cisleithanien,* 882 ff. Hanns Haas, Hannes Stekl (Hgg.), *Bürgerliche Selbstdarstellung. Städtebau, Architektur, Denkmäler* (= Bürgertum in der Habsburgermonarchie IV, Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1995). Pierre Bourdieu, *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft* (= Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft 658, Frankfurt am Main: Suhrkamp, ^{9}1997), 26.

https://biblioteca-digitala.ro

ihre Qualitäten als Gesellschafterin, während sich die Männer der Gastgeberinnen meist diskret im Hintergrund hielten[42]. Ein Kenner der Materie brachte diesen Sachverhalt einmal treffend auf den Punkt: „Jedes Licht hat seinen Schatten – jede Frau hat ihren Gatten“[43]. Ausnahmen bestätigen die Regel: Manche Männer beteiligten sich nicht nur äußerst rege an den Diskussionen, sondern traten auch aktiv als ausübende Künstler in Erscheinung. So produzierte sich der Wiener Großbürger Nikolaus Dumba im privaten Kreis als erfolgreicher Schubert-Sänger, der Architekt Wilhelm Stiaßny machte sich als hervorragender Beethoven-Pianist einen Namen, der bekannte Arzt Theodor Billroth musizierte des öfteren mit Johannes Brahms, dem Bankier Leopold Lieben war die Malerei ein gern und qualitätsvoll ausgeübtes Hobby. Dass Geschwister und Kinder erfolgreicher Wirtschaftsbosse als anerkannte Künstler oder Wissenschafter reüssierten, ließe sich durch eine lange Namensliste belegen[44]. Kulturelles Engagement, egal ob aktiv als Ausübender oder passiv als Kunstverständiger und allem Neuen Aufgeschlossener, bildete ja theoretisch ein konstitutives Element bürgerlichen Lebenszuschnitts. Bei vielen groß- und bildungsbürgerlichen Menschen traf dies sicherlich auch zu. Für so manchen mittleren und kleinstädtischen Bürger sollte die lebensweltliche Bedeutung hochkultureller Praktiken freilich nicht überschätzt werden. Bücherkästen gehörten zwar zur Ausstattung jeder bürgerlichen Wohnung, doch die Bestückung beschränkte sich, neben Erzeugnissen der Trivialliteratur, nicht selten auf einige Versatzstücke des hochkulturellen Literaturkanons. Der Theatergenuß in der Provinz reichte oft nicht über die von Dilettanten dargebotenen Stücke hinaus, in Einzelfällen konnten jedoch auch dort sehr respektable Aufführungen zustande kommen, und der Besuch von Wiener oder Prager Theatern und Konzerten während der „Saison“ durch Familien „vom Land“ war nichts ungewöhnliches[45]. Insgesamt stieß jedoch die Diffusion der vom Großbürgertum der Metropolen geprägten Leitkulturen nicht selten auf Gleichgültigkeit oder sogar Opposition, und dort, wo sie ihre

---

[42] Zur Wiener Salon-Kultur vgl. u.a. Karlheinz Rossbacher, *Literatur und Bürgertum. Fünf Wiener jüdische Familien von der liberalen Ära zum Fin de Siècle* (= Literatur und Leben 64, Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2003), insbes. 84–103. Dass die Existenz von Salons nicht auf Wien beschränkt war und auch kein Spezifikum des späten 19. Jahrhunderts darstellt, zeigt Marlies Raffler, *Grazer Salons im Vormärz: das Haus Pachler*; in: Stekl, Urbanitsch, Bruckmüller, Heiss (Hgg.), *„Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“* (wie Anm. 11), 353–363.

[43] Eduard von Bauernfeld, Aus der Mappe des alten Fabulisten (Wien: Rosner, 1879), 284.

[44] Peter Urbanitsch, *Einige Aspekte der Kultur der franzisko-josephinischen Zeit*; in: Ilona Sármány-Parsons, Csaba Szabó (Hgg.), *Ludwig Hevesi und seine Zeit* (= Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien XI, Wien: Collegium Hungaricum, 2015), 15–46, hier 29 f.

[45] Stekl, Heiss, *Klein- und mittelständische Lebenswelten*, 603–614.

https://biblioteca-digitala.ro

lokalen Verfechter fand, blieben ihr doch institutionelle Grenzen gesetzt[46]. Auch auf dem Gebiet der Bildung, Kunst und Kultur zeigen die bürgerlichen Schichten ein Janusgesicht, das sich der Spannung zwischen ideal gedachter Utopie und tatsächlich gelebten sozialen Praktiken, zwischen den bürgerlichen Werten und ihrer aneignenden Umsetzung, verdankt.

Waren die Salons primär eine Domäne der Frauen, waren die Vereine eines jener Felder, in denen die Männer an die Öffentlichkeit traten bzw. diese konstituierten. Diese Feststellung läßt sich auch aufrechterhalten, wenn man die Existenz der im Lauf des 19. Jahrhunderts an Zahl zunehmenden Frauenvereine berücksichtigt, denn im übrigen Vereinsspektrum spielte das weibliche Geschlecht doch nur eine subsidiäre Rolle, auch wenn die Übergänge zum (den Frauen von Gesetz wegen versagten) politischen Engagement fließend waren. Gedacht als Ort rationaler, sachbezogener Diskurse, offen für alle, die an diesem Projekt der Aufklärung interessiert waren, somit von integrativer Funktion für die diversen bürgerlichen Gruppierungen und Modell umfassender bürgerlicher Vergesellschaftung, bot das Vereinswesen jedoch alsbald das Abbild der Heterogenität des Bürgertums in einer arbeitsteiligen Gesellschaft und zeigte die auf mehrere Ursachen zurückgehenden Verschiebungen der städtischen Sozialhierarchie an[47]. Hier kann man eine gewisse Ähnlichkeit mit einer anderen Institution liberal-bürgerlicher Öffentlichkeit, einem anderen idealen Kommunikationszentrum erkennen: dem Kaffeehaus. Auch hier herrschte Diskurs- und Redefreiheit im exklusiven Kreis Gleichgesinnter und Gleichgestellter, wo die liberale Utopie der Aufklärung ihre rhetorische Umsetzung erfuhr. Gleichzeitig aber betonten die „Gleichgesinnten und Gleichgestellten" ihre Exklusivität nach Möglichkeit durch die Wahl eines eigenen, von den anderen Gruppen getrennten Lokals[48].

Das Vereinswesen wurde so zum Instrument organisierter Einzelinteressen, doch milderten zahlreiche Mehrfachmitgliedschaften die diesem Prozeß innewohnenden separatistischen Tendenzen deutlich ab. Die

---

[46] Ernst Hanisch, *Provinzbürgertum und die Kunst der Moderne*; in: Ernst Bruckmüller, Ulrike Döcker, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie* (Wien – Köln: Böhlau, 1990), 127–139.

[47] Hans Peter Hye, *Zum Vereinswesen in der Habsburgermonarchie*; in: Emil Brix, Rudolf Richter (Hgg.), *Organisierte Privatinteressen. Vereine in Österreich* (= Civil Society der Österreichischen Forschungsgemeinschaft 4, Wien: Passagen, 2000), 33–54. Zur breitgefächerten Vereinslandschaft Cisleithaniens siehe die verschiedenen Beiträge in Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 VIII/1: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006).

[48] Siehe z.B. Karl-Heinz Jähn, *Das Prager Kaffeehaus. Literarische Tischgesellschaften* (Berlin: Volk und Welt, 1988).

https://biblioteca-digitala.ro

Tätigkeitsfelder der Vereine waren äußerst vielfältig: sie reichten von Wohltätigkeitsvereinen, reinen Geselligkeitsvereinen, Vereinen zur Umsetzung wirtschaftlicher oder kultureller Projekte, Interessenvertretungen bis hin zu parteipolitischen oder ideologisch motivierten Vorfeldorganisationen[49]. In all diesen Vereinen spielten Angehörige des Bürgertums eine zentrale Rolle, galten doch Engagement für die Allgemeinheit und Orientierung am Gemeinwohl als zentrale bürgerliche Tugenden und Charakteristika[50]. Dabei spielte es keine Rolle, ob jemand in einer Kleinstadt wohnte, in einer Großstadt wie Prag oder in der Reichshaupt- und Residenzstadt Wien. Die Unterschiede, ob jemand dem lokalen Armenunterstützungsverein angehörte und dem örtlichen Musikverein, die Ergebnisse seiner wissenschaftlichen oder künstlerischen Sammlertätigkeit einem auf Vereinsbasis einzurichtenden Museum übergab, oder ob er das Wiener Blindeninstitut mit namhaften Beträgen unterstützte, zur Sanierung der „Gesellschaft der Musikfreunde“ in Wien beitrug oder die Gründung der „Böhmischen Kaiser Franz Joseph-Akademie der Wissenschaften, Künste und Literatur“ in Prag ermöglichte, waren quantitativ, aber nicht qualitativ von Bedeutung. Sozial motivierte Wohltätigkeit und Mäzenatentum für Kunst und Wissenschaft sind in jedem Umfeld zu finden[51].

Engagement für die Allgemeinheit schlug sich auf dem Felde der Politik zu allererst auf kommunalem Gebiet nieder. Es ist schon erwähnt worden, daß das Kommunalwahlrecht auf die Angehörigen von „Besitz und Bildung“ beschränkt war, die Verbindung von Gemeinwohl und Eigennutz daher vorprogrammiert war. Waren es am Beginn der konstitutionellen Ära neben Vertretern des alten Stadtbürgertums durchaus auch Besitzer von überregional orientierten Unternehmen, die sich aktiv in den Stadtverwaltungen engagierten, überließen diese bald ihren leitenden Angestellten ihren Platz

---

[49] Zum politischen Aspekt des Vereinswesens siehe Peter Urbanitsch, *Zum Verhältnis von Staatsmacht, (politischen) Vereinen und Parteien*; in: Ulfried Burz, Michael Derndarsky, Werner Drobesch (Hgg.), *Brennpunkt Mitteleuropa. Festschrift für Helmut Rumpler zum 65. Geburtstag* (Klagenfurt: Universitätsverlag Carinthia, 2000), 279–304.

[50] Hans-Peter Hye, *Vereinswesen und bürgerliche Gesellschaft in Österreich*; in: „Beiträge zur historischen Sozialkunde“ 19 (1988), 86–96.

[51] Als Beispiele siehe Johannes M. Tuzar, *Geschichte der Krabuletz-Gesellschaft und des Krabuletz-Museums*, in: Falko Daim, Thomas Kühtreiber (Hgg.), *Sein & Sinn/Burg & Mensch. Katalog der Niederösterreichischen Landesausstellung 2001* (St. Pölten: Landesmuseum, 2000), 401–409. Peter Urbanitsch, *Musikmäzenatentum in Wien im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts*; in: Milan Hlavačka, Magdaléna Pokorná, Tomáš W. Pavlíček et alii (Hgg.), *Collective and Individual Patronage and the Culture of Public Donation in Civil Society in the 19th and 20th Centuries in Central Europe* (Prague: Institute of History, 2010), 64–89. Wolfgang Bahr, *Josef Hlávka – ein tschechischer Architekt, Baumeister und Mäzen im alten Österreich*; in: „Österreich in Geschichte und Literatur“ 48/6 (2004), 356–374.

https://biblioteca-digitala.ro

und beschränkten sich auf informelle Formen der Einflußnahme auf die Geschicke ihrer Stadt, die nun in den Händen von mittleren Wirtschaftsbürgern und Bildungsbürgern lagen[52]. Deren umfangreiches Wirken bei der Schaffung und Umsetzung einer städtischen Leistungsverwaltung, bei der Modernisierung in weiten Bereichen der sog. Städtetechnik führte dazu, daß es zumindest auf kommunaler Ebene gelang, wesentliche Teile der bürgerlichen Fortschrittsideologie in die Tat umzusetzen, auch wenn bei vielen kleineren Städten eher von einer „nachholenden, selektiven Modernisierung", einer „maßvoll kontrollierten Urbanität" gesprochen werden kann[53]. Daß die Aufnahme so mancher technischer Neuerungen seitens der Bevölkerung durchaus ambivalent war, weil sie die gewohnten Arbeitsrhythmen und häuslichen Lebensgewohnheiten veränderten, ist mehrfach belegt. Rief die Einführung des Gas- und später des elektrischen Lichts bei den einen helles Entzücken hervor (wobei auch die ideologisch bedingte Fortschrittseuphorie, die Metapher des Lichtes gegenüber der reaktionären Finsternis, eine Rolle spielte)[54], sprach sich fast die Hälfte der Laibacher Bevölkerung gegen den Anschluß der Haushalte an das neue Wasserleitungsnetz aus; nicht nur, weil man Qualitäts- und Versorgungsmängel befürchtete und die hohen Kosten scheute[55], sondern wohl auch, weil durch das Überflüssigwerden der öffentlichen und privaten Brunnen ein bisher wesentliches Kommunikationszentrum entfiel.

Bedingt durch die Eigenheiten des Wahlrechts, das nur in ganz wenigen Fällen reformiert wurde, blieb die bürgerliche Führungsrolle in den meisten Kommunen bis 1918 erhalten, auch wenn es innerhalb der bürgerlichen Schichten Verschiebungen in Richtung kleinbürgerlicher, immer stärker nationalistisch eingefärbter Gruppen gab, und kleinstädtische Kommunalpolitik weithin von ausgeprägter Personalisierung gekennzeichnet war (etwa in der Person charismatischer und lang amtierender Bürgermeister)[56]. Im Gegensatz zu den Kommunen hatte in den Landtagen und im Reichsrat das Wirtschaftsbürgertum noch zusätzlich durch die Wählerklasse der Handels- und Gewerbekammern eine spezielle Position inne (die durch die Abgeordneten aus der mehrheitlich adelig besetzten

52 Hans Heiss, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, *Zusammenfassung: Kleinstadt und Bürgertum in Cisleithanien 1862–1914*; in: Urbanitsch, Stekl (Hgg.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914* (wie Anm. 8), 465–503, insbes. 471–477.

53 Stekl, Heiss, *Klein- und mittelständische Lebenswelten*, 614–619.

54 Zum 1861 vom liberalen Bozner Bürgermeister Joseph Streiter inszenierten „Lichtfest" siehe Thomas Götz, *Bürgertum und Liberalismus in Tirol 1840–1873. Zwischen Stadt und „Region", Staat und Nation* (= Italien in der Moderne 10, Köln: SH-Verlag, 2001), 331–334.

55 Stekl, Heiss, *Klein- und mittelständische Lebenswelten*, 583.

56 Urbanitsch, *Gemeindevertretungen in Cisleithanien* (wie Anm. 20), 2230–2251.

https://biblioteca-digitala.ro

Großgrundbesitzerkurie und der mehrheitlich bäuerlich besetzten Landgemeindekurie freilich mehr als aufgewogen wurde). Nicht zuletzt infolge der allmählichen Ausweitung des Wahlrechts nahm seine Bedeutung im Lauf der Zeit aber immer mehr ab. Da so gut wie alle bürgerlichen Gruppierungen (egal welcher Nationalität) in politischer Hinsicht dem Liberalismus in all seinen Schattierungen nahestanden, ging der Niedergang des parteipolitischen Liberalismus auf Reichs- und Länderebene mit dem Niedergang der bürgerlichen Dominanz in den Vertretungskörperschaften einher[57]. Doch auch hier fanden sich andere Wege, wie das Großbürgertum seinen Einfluß auf die Gestaltung der Politik geltend machen konnte, nämlich durch die zahlreichen Beiräte und die zunehmende Gutachtertätigkeit. In Zeiten, in denen das Parlament infolge des Nationalitätenkonflikts immer häufiger gelähmt bzw. in seiner Tätigkeit gehindert war, mußte der direkte Kontakt des Wirtschaftsbürgertums zu den Spitzenbeamten und der Creme des Bildungsbürgertums, mit denen sie ja bereits längst in engen sozialen Beziehungen standen, durchaus kein Nachteil sein[58].

Das galt freilich primär für die sog. „Zweite Gesellschaft", die nicht ausschließlich nur in Wien anzutreffende „Ringstraßengesellschaft", deren Einfluß und Bedeutung auf den verschiedensten Ebenen unbestreitbar ist und die sich tatsächlich eine Lebenswelt schuf, die als Maßstab und anzustrebendes – wenn auch nicht immer erreichbares – Vor- und Idealbild jenes bürgerliches Lebensentwurfes angesehen wurde, der dem 19. Jahrhundert seinen Stempel aufdrückte und ohne dessen Existenz die Habsburgermonarchie um vieles ärmer gewesen wäre – sowohl in wirtschaftlicher, als auch in geistig-kultureller Hinsicht. Zu ihr zählten Industrielle, Bankiers, Großkaufleute, Ärzte, Juristen, höhere Beamte, Universitätsprofessoren, Zeitungszaren, in geringerem Maße auch Intellektuelle und Künstler. Die Mitglieder dieser Gesellschaftsschicht waren vielfach miteinander verschwägert und versippt – neben den familiären Netzwerken spielten aber auch wirtschaftliche, wissenschaftliche und kulturelle Netzwerke eine Rolle. In politischer Hinsicht waren sie mehrheitlich einem

57 Franz Adlgasser, *Neue Gesichter oder alte Bekannte? Das Abgeordnetenhaus im Spiegel der Wahlrechtsreformen*; in: Thomas Simon (Hg.), *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates* (= Rechtshistorische Reihe 400, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010), 53–87. Ders., *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849, Reichsrat 1861–1918*, 2 Bände (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie de Wissenschaften, 2014).

58 Rupert Pichler (Hg.), *Wirtschaftliche Entwicklung, Unternehmen, Politik und Innovationsverhalten im 19. und 20. Jahrhundert* (Innsbruck–Wien: Studienverlag, 2003). Gerald Sturmayr, *Industrielle Interessenpolitik in der Donaumonarchie* (= Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 22, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1996).

https://biblioteca-digitala.ro

aufgeklärten, gemäßigten Liberalismus verpflichtet und zu einem nicht unbeträchtlichen Teil jüdischer Herkunft, auch wenn viele von ihnen mittlerweile ohne tiefere konfessionelle Bindung und in vielem an die Mehrheitsbevölkerung assimiliert waren. Auch wenn für viele Mitglieder der „Zweiten Gesellschaft" der „Kapitalismus als Religion" angesehen wurde, so waren es doch auch gerade sie, die durch ihr Mäzenatentum das kulturelle Leben befruchteten und in gar nicht so wenigen Fällen auch selbst schöpferisch daran teilhatten[59].

War die großbürgerliche „Zweite Gesellschaft" in ihrem Kern übernational, manchmal auch noch anational, ausgerichtet, auf den habsburgischen Staatsgedanken bezogen und in Einzelfällen weltbürgerlich orientiert, läßt sich aber auch nicht leugnen, dass der Nationalismus als Ideologie von bildungsbürgerlichen Gruppen entwickelt wurde und daß er seinen ersten und hauptsächlichen Resonanzboden eben im Bürgertum fand, trat er doch ebenfalls unter dem Banner des Fortschritts, der Modernisierung und der Selbstbestimmung an, lauter Begriffe, die zu den liberalbürgerlichen Leitideen gehören[60]. Solange die nationalen Programme auf das Gebiet der kulturellen Entwicklung beschränkt blieben und in politischer Hinsicht die Befreiung von der Bevormundung durch den absolutistischen Staat und die feudale Gesellschaftsordnung forderten, spielten subkutan allfällig bereits vorhandene Spannungen keine große Rolle. Das änderte sich, als die nationale Bewußtseinsbildung immer mehr zunahm und aus dem „Kampf der Nationen gegen den Staat" ein „Kampf der Nationen um den Staat"[61] und gegeneinander wurde, ein Kampf um Macht und Einfluß in einem politischen Gebilde, das aus ganz anderen Prämissen als den nationalstaatlichen des 19. Jahrhunderts erwachsen war.

Zwar wäre es verfehlt, alles nur aus der nationalen Brille der in diesem Kampf involvierten Protagonisten sehen zu wollen. Man sollte auch ernst nehmen, was ein Lehrer aus Budweis in seinen Lebenserinnerungen über das Verhältnis von Deutschen und Tschechen um die Jahrhundertwende berichtet: „Es war nicht so, daß wir uns täglich geküßt oder umarmt hätten, aber wir lebten friedlich immer vier Jahre, dann sind die Landtags- oder

---

[59] Adam Wandruszka, *Die „Zweite Gesellschaft" der Donaumonarchie*; in: Heinz Siegert (Hg.), *Adel in Österreich* (Wien: Kremayr & Scheriau, 1971), 56–67. Sandgruber, *Traumzeit für Millionäre* (wie Anm. 19). Die Literatur zu „Wien um 1900" ist mittlerweile uferlos, das Verzeichnis der Österreichischen Nationalbibliothek weist unter diesem Begriff 485 Titel auf.

[60] Miroslav Hroch, *Das Europa der Nationen: die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*. Aus dem Tschechischen. von Eliška und Ralph Melville (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005). Dieter Langewiesche, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa* (= Beck'sche Reihe 1399, München: Beck, 2000).

[61] Rudolf Springer [=Pseud. für Karl Renner], *Der Kampf der oesterreichischen Nationen um den Staat* (Leipzig: Deuticke, 1902).

https://biblioteca-digitala.ro

Reichsratswahlen gekommen und dann hat man drei, vier Wochen gespürt, der ist ein Deutscher, der ist ein Tscheche. Das hat immer noch drei, vier Tage nach der Wahl gedauert und dann hat man das wieder leicht vergessen, und man lebte wieder vier Jahre mehr oder weniger idyllisch weiter"[62]. Es mag durchaus sein und ist sogar sehr wahrscheinlich, daß dem Autor in der Rückschau die Verhältnisse rosiger erschienen sind als man sie damals wahrgenommen hat. Doch ist dies nicht der einzige Bericht, dass in der konkreten Lebenswelt des Einzelnen die Dinge nicht immer so dramatisch erschienen wie sie in den nationalen Zeitungen in aufbauschender Weise dargestellt wurden, dass nationale Identitäten keineswegs unverrückbar feststanden, dass verschiedene Personen für sich mehrere Identitäten in Anspruch nahmen, die sie entsprechend ihren spezifischen Bedürfnissenn in je unterschiedlicher Weise zur Anwendung brachten, dass auch das Zusammenleben von Angehörigen mehrerer Nationalitäten zwar beileibe nicht spannungsfrei, aber doch einigermaßen erträglich vor sich ging und dass – unbeschadet mancher Spannungsfelder – es auf anderen Gebieten durchaus ein konstruktives Miteinander gab[63].

Dem steht freilich andernorts die Tatsache von unversöhnlicher Feindschaft und totaler Ablehnung gegenüber, vom Aufruf zum wirtschaftlichen Boykott anderer Nationalitäten, von kultureller Separierung und Unduldsamkeit, von der wachsenden antisemitischen Stimmung und den pogromähnliche Ausmaße annehmenden Ausschreitungen ganz zu schweigen[64]. Es mag schon stimmen, daß nicht selten die schrillen Töne

---

[62] František Rada, *Když se psalo c.k. Ze Života Českých Budějovic na počátku století* [Als man noch k.k. schrieb. Aus dem Leben in Budweis am Anfang des Jahrhunderts] (České Budějovice: Nakladatelství České Budějovice, 1966), 243, zitiert nach Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hannes Stekl, *Regionen, Gruppen, Identitäten. Aspekte einer Geschichte des Bürgertums in der Habsburgermonarchie*; in: Stekl, Urbanitsch, Bruckmüller, Heiss (Hgg.), *„Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit"* (wie Anm. 11), 11–39, hier 14. Siehe ferner Jeremy King, Budweisers into Czechs and Germans (Princeton: University Press, 2002).

[63] Robert Luft, *Zwischen Tschechen und Deutschen in Prag um 1900. Zweisprachige Welten, nationale Interferenzen und Verbindungen über ethnische Grenzen*; in: „brücken – Germanistisches Jahrbuch Tschechien–Slowakei" N.F. 4 (1966), 143–169. Gary B. Cohen, *Cultural Crossings in Prague, 1900: Scenes from Late Imperial Austria*; in: „Austrian History Yearbook" 45 (2014), 1–30. Siehe auch Tara Zahra, *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*; in: „Slavic Review" 69/1 (2010), 93–119.

[64] Diese Tendenzen finden sich in allen Regionen der Habsburgermonarchie, besonders ausgeprägt jedoch in den böhmischen Ländern, vgl. z.B. Catherine Albrecht, *The Rhetoric of Economic Nationalism in the Bohemian Boycott Campaigns of the Late Habsburg Monarchy*; in: „Austrian History Yearbook" 32 (2001), 47–68. Bruce F. Pauley, *Eine Geschichte des österreichischen Antisemitismus. Von der Ausgrenzung bis zur Auslöschung* (Wien: Kremayr & Scheriau, 1993). Michal Frankl, *„Prag ist nunmehr antisemitisch": tschechischer Antisemitismus am Ende des 19. Jahrhunderts* (Berlin: Metropol-Verlag, 2011).

https://biblioteca-digitala.ro

von Nationalitätenkampf, Antisemitismus und Sozialistenfeindschaft in den kleinen Resonanzräumen der Klein- und Mittelstädte mit besonderer Dissonanz widerhallten, doch auch in den Metropolen fehlte es nicht an einschlägigen Manifestationen jener bürgerlichen Gruppierungen, die nicht unbedingt das aufklärerische Pathos von der „Gleichheit all dessen, was Menschenantlitz trägt"[65] internalisiert hatten. Ein relativ harmloses Beispiel aus dem Wien des letzten Kriegsjahres: Als 1918 an der Hofoper Leoš Janáčeks Oper „Jenufa" aufgeführt wurde, meldete sich ein langjähriger Opernbesucher zu Wort und fragte den Direktor, ob er tatsächlich „in der Zeit des großen Hasses des Slawentums gegen das Deutschtum ... eine tschechische Oper zur Verherrlichung des Allslawentums aufführen wolle". Unterzeichnet war der Brief mit: „Heinrich Diezel, Wiener Bürger, Hausbesitzer, Kaufmann, Zeitungsherausgeber"[66]; es handelt sich bei ihm also offenbar um einen Angehörigen jenes gehobenen Mittelstandes, der Mitte der neunziger Jahre in Gestalt der Christlichsozialen die politische Herrschaft von den Altliberalen übernommen hatte[67]. Dass nationale Denkmuster und Parolen in mehr oder minder radikalen Ausformungen auf allen Seiten in bürgerliche Gruppierungen eingedrungen sind, steht außer Zweifel, dennoch fällt es nicht leicht, zu einem eindeutigen Urteil zu gelangen, was das Gewicht des Nationalen innerhalb der bürgerlichen Lebenswelt als solcher und seiner Relevanz für den Einzelnen betrifft.

Stellt man abschließend nochmals die Frage, ob es in Cisleithanien in der zweiten Hälfte des 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts *ein* Bürgertum oder *mehrere*, *eine* bürgerliche Lebenswelt oder *mehrere* gegeben hat, ist sie dahingehend zu beantworten, dass nicht nur die zunehmende nationale Ausdifferenzierung, sondern vor allem die diversen Faktoren der Binnendifferenzierung mit ihren charakteristischen zeitlichen und inhaltlichen Phasenverschiebungen dazu geführt haben, daß man – trotz großer

---

65 Gerald Stourzh, *„Die Gleichheit alles dessen, was Menschenantlitz trägt"*; in: Hedwig Kopetz, Joseph Marko, Klaus Poier (Hgg.), *Soziokultureller Wandel im Verfassungsstaat. Festschrift zum 65. Geburtstag von Wolfgang Mantl* (Wien – Köln – Graz: Böhlau, 2004), 183–196, Wiederabdruck in: Ders., *Der Umfang der österreichischen Geschichte. Ausgewählte Studien 1990–2010* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2011), 269–282.

66 Peter Urbanitsch, *Übernationale und nationale politische Indienstnahme der Musik in der späten Habsburgermonarchie*; in: Arnold Suppan (Hg.), *Auflösung historischer Konflikte im Donauraum. Festschrift für Ferenc Glatz zum 70. Geburtstag* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011), 499–515, hier 513, zitiert nach Clemens Höslinger, *Zur Vorgeschichte der Wiener Jenufa-Premiere*; in: „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs" 25 (1972), 408–417.

67 Zu den Christlichsozialen siehe John Boyer, *Political radicalism in Late Imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848–1897* (Chicago – London: University of Chicago, 1981). Ders., *Culture and Political Crisis in Vienna. Christian Socialism in Power, 1897–1918* (Chicago–London: University of Chicago, 1995).

https://biblioteca-digitala.ro

Gemeinsamkeiten im „bürgerlichen Wertehimmel" – von *einem* Bürgertum, *einer* bürgerlichen Lebenswelt eigentlich nicht sprechen kann[68]. Das aber hatte wieder weitreichende Folgen für den Staat, der allen diesen Bürgertümern die Rahmenbedingungen ihrer jeweiligen Existenz vorgab. Da die sinn- und einheitsstiftenden Faktoren der Sozialformation „Bürgertum" zu schwach waren, um ein allmähliches Auseinanderdriften der unterschiedlich verfaßten bürgerlichen Lebenswelten zu verhindern, fehlte dem Staat bzw. den ihn leitenden Organen schließlich jene solide Basis, auf die man sich in Zeiten der ultimativen Krise hätte stützen können[69].

Bourgeois lifestyles in Cisleithania

ABSTRACT

Starting with the statement that the bourgeoisie is primarily linked to towns, the fact that in Cisleithania there were only a few really big cities but quite a number of smaller and middle-sized towns, and a short reference to diverse functions of towns there follows a presentation of a number of various forms and expressions of bourgeois groups, all of which felt however committed to a common set of values. Subsequently some aspects of this set of bourgeois values, living environments and lifestyles will be treated in more detail: the high importance of family life, marriage strategies, education and training of children, the status of culture as symbolic capital in addition to material capital in constituting the bourgeoisie as a coherent social group ("Besitz und Bildung"), the role of religion, forms of bourgeois representation as a means for strengthening its status by aesthetic consumption, associations as a place for social intercourse and for exerting political influence, activities primarily on the field of communal politics, but also on land- and state-level, the relationship towards nation and state. In conclusion it must be said, that in Cisleithania one cannot speak of one single bourgeoisie, but there existed several different bourgeoisies, a fact, which in the end had negative consequences for the existence of the Habsburg Monarchy.

---

68 Ernst Bruckmüller, *Was there a „Habsburg Society" in Austria-Hungary?;* in: „Austrian History Yearbook" 37 (2006), 1–16.

69 Helmut Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa: bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie* (= Österreichische Geschichte 1804–1914, hrg. von Herwig Wolfram, Wien: Ueberreuter, 1997).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae TEȘCULĂ

Dr. în istorie.
Muzeul de Istorie Sighișoara.
E-mail: nicolaetescula@gmail.com

Asociaționismul economic săsesc și publicistica. Siebenbürgische Verkehrs-Zeitung 1910–1911

CUVINTE CHEIE: publicații, economie, sași ardeleni, Sighișoara/Schäßburg, asociaționism

KEYWORDS: press, economy, Transylvanian-Saxons, Sighișoara/Schäßburg, associationism

Propagarea ideilor asociaționiste s-a făcut prin diverse mijloace. Unul dintre cele mai frecvent folosite era prin intermediul presei. Dacă pentru început, în majoritatea lor, asociațiile vor apela la periodicele deja existente, unde de obicei erau prezentate invitațiile la adunările generale, bilanțurile, cu timpul vor apărea reviste specializate. Aici le-am aminti în, primul rând, pe cele cu caracter științific: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* și *Akademische Blätter.*

Existența acestor publicații este legată de gradul mare de educație al sașilor ardeleni, de nivelul impresionant de alfabetizare, datorat în totalitate sistemului de invățământ confesional al Bisericii Evanghelice C.A. din Ardeal, care a făcut ca publicul să fie foarte specializat.

Aceste reviste, cu un înalt grad științific, prin rolul lor asumat, le putem include alături de marile reviste științifice ale epocii editate în cadrul universităților și academiilor europene, iar asociațiile, care le-au patronat, au suplinit inexistența unei adevărate Academii de Științe a sașilor transilvăneni.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin varietatea, specificitatea şi multitudinea de informaţii oferite aceste reviste ştiinţifice rămân şi azi, pentru publicul specializat, surse de referinţă pentru cercetarea trecutului Transilvaniei şi al cadrului natural al acesteia.

Într-un alt registru integrăm revistele cu caracter economic. Pornind de la o idee şi un proiect al lui Stephan Ludwig Roth, în anii 40 ai secolului al XIX-lea, revistele economice au slujit intereselor asociaţiilor economice, venind în sprijinul micului întreprinzător sas, care locuia fie în mediul rural, fie în cel urban.

Înainte de revoluţia de la 1848 va apare un supliment al lui *Siebenbürger Boten* intitulat: *Anhang zur Transsylvania für Landwirtschaft und Gewerbe,* în anul 1844. Din acelaşi an, Josef von Benigni îi va schimba numele în *Deutsche Volksblatt für Landwirtschaft und Gewerbe in Siebenbürgen* pentru anii 1844–1847.[1]

Revista se va bucura de un mare succes în mediile economice săseşti şi nu numai, deoarece a reprezentat cu succes, în special, activitatea asociaţiei *Siebenbürgisch-sächsische Landwirtschaftsverein (Asociaţia agricolă transilvano-săsească)* înfiinţată în 1845, precum şi a *Asociaţiilor meşteşugăreşti (Gewerbevereine),* care apar în marile centre urbane săseşti din Transilvania în această perioadă.

Tumultul evenimentelor revoluţionare de la 1848/49, precum şi cenzura impusă de regimul neoabsolutist în Ardeal a făcut ca activitatea revistei să fie întreruptă. Informaţiile cu caracter economic, pentru această perioadă sunt menţionate în cele două periodice germane din Transilvania: *Siebenbürger Bote* şi *Kronstädter Zeitung,* dar mai ales în cotidianul maghiar de limbă germană *Pester Lloyd.*

Anii 60 vor aduce afirmarea revistei *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* (1865–1868). Prin articolele sale, a mobilizat opinia publică transilvăneană în sensul promovării progresului economic în corelaţie directă cu diferite forme de asociere, menite să dezvolte şi, în acelaşi timp, să salveze economia saşilor ardeleni, aflaţi acum într-un moment delicat al istoriei, când dintr-un statut de naţiune privilegiată, devin o minoritate în cadrul unui stat naţional maghiar.

Nu în ultimul rând, putem spune, că pe parcusul celor 4 ani de existenţă, revista şi-a îndeplinit ţelul şi programul elaborat în 1865, fiind azi, o sursă de documentare importantă pentru cercetătorii, care studiază evoluţia economică a Ardealului la mijlocul secolului al XIX-lea.[2]

---

1 Thomas Nägler, Josef Schobel, Karl Drotleff, *Geschichte den Siebenbürgische-Sächsische Landwirtschaft,* Bucureşti, 1971, pp. 57–58.

2 Legat de revistă vezi: Nicolae Teşculă „The Transylvanian Saxon Associationism and the Publication: Case Study: Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Lanwirtschaft (1865–1868), în *Anuarul Institutului de Istorie „George Bariţiu" din Cluj-Napoca. Series Historica,* tom LII, 2013, pp. 251–260.

https://biblioteca-digitala.ro

Apoi, se remarcă *Landwirtschaftilche Blätter* din 1872 și până în anii '40 ai secolului XX. Publicația se va impune în rândul revistelor și ziarelor săsești reușind să devină una dintre cele mai citite publicații periodice de limbă germană din Transilvania. Va depăși, din punct de vedere al tirajului, inclusiv publicații periodice cu caracter politic. Dacă la finele secolului al XIX-lea o ediție era tipărită în 5350 de exemplare, în perioada interbelică avea 11.000 de exemplare. Se impunea, așadar, a fi una dintre cele mai reprezentative reviste citite de sașii ardeleni.[3]

Blätter für Handel und Gewerbe in Siebenbürgen va fi tipărită la Brașov între 1878–1879. Ea reprezenta interesele Camerei de Comerț brașovene. Deși nu a reprezentat interesele unei anumite asociații economice, prin rubricatură și prin conținut, a reprezentat interesele economice ale locuitorilor din Transilvania de sud și implicit al asociaților de profil săsești.[4]

La începutul secolului XX avem *Blätter für Handel und Gewerbe* din Sibiu în 1914. Publicația va fi editată de către Federația Asociațiilor Meşteşugăreşti din Sibiu şi va apare ca supliment al cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt.*

Alături de aceasta, tot la Sibiu va fi editată *Siebenbürger Raiffeisenbote.* Revista a apărut între 1 mai 1910 și 8 decembrie 1921, într-un format quart de două ori pe săptămână. Redactor responsabil va fi Georg Adolf Schuller și era tipărită de către Wilhelm Kraft.[5] Revista reprezenta interesele cooperativelor de credit de tip Raiffeisen grupate într-o uniune *Alianța Cooperativelor de tip Raiffeisen (Verband Raiffeisenschen Genossenschaften – VRG)* în anul 1886 la inițiativa lui Karl Wolff.[6]

Ea reprezenta interesele a 200 de cooperative. În fruntea acestei uniuni se găsea *Casa Generală de Economii din Sibiu (Hermannstädter Allgemeine Sparkassa).* Acest lucru, după cum arăta Attila Hunyadi, se datora faptului că, directorul ei, Karl Wolff era în același timp și coordonatorul centralei cooperatiste, cât și președintele Partidului Popular săsesc. [7]

Pe lângă revistele în aceeași perioadă, în micul târg al Sighișoarei va fi editată pe o perioadă de câteva luni între 6 octombrie 1910 și 25 mai 1911 *Siebenbürgische Verkehrs-Zeitung* în doar 21 de numere. Formatul ei este

---

[3] Josef Schobel, „Beitrag der siebenbürger Sachsen zur Entwicklung der Landwirtschaft in den Jahren 1840–1918" in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 18, nr. 2, Sibiu, 1975, p. 71.

[4] Despre revistă vezi: Nicolae Teșculă: Din trecutul presei economice ardelene: Blätter für Handel und Gewerbe, Brașov, 1878/79" în *Marisia. Studii și matreriale. Istorie*, XXXII–XXXIII, Tg. Mureș, 2013, pp. 167–174.

[5] Maria Ròzsa, „ Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920", I Teil, Zeitschriften und Fachblätter in *Berichte und Forschungen*, 9, 2001, p. 120.

[6] Attila Hunyadi, „ Economic Nationalism in Transylvania", în *Regio. A review of Studies on Minorities, Politics and Society*, 2004, pp. 181–184.

[7] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

unul mic quart, publicația având și un subtitlu: *Wochenschrift für Handel und Gewerbe.*

Avem de a face cu o noutate în urbea de pe Târnava Mare. Până acum începând cu anul 1869, locuitorii orașului vor fi informați cu privire la evenimentele locale și nu numai prin intermediul unor săptămânale cu caracter generalist.

În anul 1869 va fi tipărit și primul ziar. El se va numi *Sächsische Volksblatt,* în tipografia nou înființată a lui Friedrich Kraner, care a avut o existență scurtă de doar 10 luni. În 1872 va fi editat la tipografia lui Friedrich Jördens – *Schässburger Anzeiger.* Publicația va renunța la abordarea problemelor politice, însă pe lângă publicațiunile oficiale, ziarul ne oferă din belșug date privind activitățile mondene la Sighișoara. Din anul 1901 o dată cu vinderea tipografiei către Wilhelm Kraft, *Schässburger Anzeiger* va deveni *Schässburger Zeitung.*

Din 1879 foaia lui Jördens va avea o concurentă serioasă din partea lui *Groß-Kokler Bote,* apărut în tipografia lui Friedrich J. Horeth, cu o ritmicitate săptămânală. Ziarul se dorea a fi un oficios al comitatului Târnava Mare, deci apăreau o serie de limitări în domeniul cuvântului scris determinate de subvențiile oferite de autoritatea comitatensă. Ziarul nu va reuși să acopere prin articole întreaga suprafață a comitatului și se va limita în analiza evenimentelor petrecute la Sighișoara și doar tangențial vor fi abordate date privind celelalte orașe și localități.[8]

O dată cu editarea lui *Siebenbürgische Verkehrs-Zeitung* avem de a face cu editarea primei reviste cu caracter economic în micul burg medieval. Credem că avem de a face cu o mână de intreprinzători entuziaști, care doreau să contribuie la propășirea economică a orașului.

Publicația apărea în fiecare zi de joi a săptămânii, cu opt pagini pentru fiecare număr, numerotate de la unu la opt. Redactor responsabil este G. J. Philippi, *„agent comercial"*, care își avea sediul în centrul orașului, Marktplatz, nr. 48. Din păcate nu avem date suplimentare cu privire la viața și activitatea acestui redactor.

Revista era tipărită la filiala locală a tipografiei lui Wilhelm Krafft. Despre Krafft știm că s-a născut în anul 1833, provenea dintr-o familie sighișoreană. Tatăl său, Friedrich Wilhelm Krafft avea o legătorie de cărți la Sighișoara și la Bistrița și l-a încurajat pe fiul său să urmeze o profesie în acest domeniu. Va studia la Johann Gött în Brașov, apoi la Sibiu, Timișoara, Pforzheim, Münster, Schwerin și Berlin. Se va întoarce acasă, unde va lucra la tipografia lui Filtsch. Prin căsătoria cu fiica patronului, va prelua afacerea și o va dezvolta. Va juca un rol important și în publicarea unor lucrări și reviste românești, ceea ce va determina pe regele Carol I să-l decoreze.

8 Nicolae Teșculă „Presa săsească sighișoreană 1869–1900" în *Revista Bistriței,* XIX, 2005, pp. 231–248.

https://biblioteca-digitala.ro

Modernizează întreaga editură și tipografie deschizând și o filială, la Sighișoara. Moare în 1908.[9]

Revenind la revistă, aceasta în ciuda faptului că a avut o viață scurtă conținea o multitudine de rubrici. Dintre acestea, amintim *Neue Gründungen* în care avem date cu privire la înființări de bănci, filiale ale acestora, noi afaceri, noi apariții de publicații economice. Apoi, *Neues Arbeitsfeld* în care sunt prezentate de obicei oferte pentru locuri de muncă.

O altă rubrică este *Neue Erfindungen* unde apar date cu privire la noi utilaje, noi mașini utilizate în procesul industrial al fabricilor sau al atelierelor meșteșugărești, precum și inaugurări de căi ferate, cum este în primul număr, unde găsim menționată inaugurarea căii ferate cu ecartament îngust Agnita-Sibiu, care o continua pe cea de la Sighișoara la Agnita inaugurată în 1898.[10]

Urmează apoi *Eingesendte Preislisten,* cu oferte de produse ale diferiților întreprinzători din Transilvania și nu numai. *Mitteilungen des Siebenbürgischen Verlages* în care găsim prezentări și recenzii făcute unor publicații periodice, *Geld und Effekten Werte* unde sunt informații cu privire la schimbul de bani. Cotațiile burselor din Viena și Pesta le avem la *Wiener und Pester Börsenkurs,* iar la *Münzenkurs* sunt principalele cursuri valutare ale monedelor din regiune și raportarea lor la coroana austriacă. Găsim cursurile leului românesc, a lirei sterline, lirei turcești, mărcii germane, a napoleonilor și rublei.

Ca și în cazul altor publicații săsești, avem rubrica *Verschiedenes,* care conține rapoarte și informări cu privire la viața asociațiilor săsești din Transilvania, *Siebenbürgisch-Deutschen Schrifttum,* respectiv *Ungarisches Schrifttum* cu prezentări de publicații și lucrări de specialitate săsești și maghiare în domeniul economic. În aceeași categorie se înscrie și *Fach-Zeitschriften und Berichte.*

Alte rubrici erau *Rundschau* unde sunt expuse cursuri, prelegeri, anunțuri economice, *Jahrmärkte,* cu menționarea zilelor de organizare a târgurilor, oboarelor, iarmaroacelor din Transilvania și a profilelor acestora, *Handel, Gewerbe und Verkehrsnachrichten,* cu știri legate de evenimente cu caracter comercial, industrial, meșteșugăresc și bancar.

Nu în ultimul rând, avem *Geschäfts-Realitäten und Kapitals-Markt,* care în ciuda titlului pompos repezenta rubrica de anunțuri și tablete publicitare. Dacă în primele numere avea în jur de șase pagini pe număr, va ajunge spre finalul apariției la două sau trei.

---

[9] Erika Schneider, „Ein Muster von Fleiß, Ausdauer, Rühigkeit und Umsicht. Zum Gedenken am den 100. Todestatag des Buchdruckers und Verlegers Wilhelm Johann Krafft", in *Schäßburger Nachrichten,* Folge 30, Dezember 2008, 15 Jahrgang, Heilbronn, pp. 50–51.

[10] *Siebenbürgische Verkehrs-Zeitung,* 1 Folge, Schäßburg, Donnerstag 6. Oktober 1910, 1. Jahrgang, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Încă din primul număr publicația își prezenta obiectivele. Redactorul responsabil G. J. Philippi arăta: *„Am expediat azi foaia noastră, pentru prima dată în toate colțurile Transilvaniei. Prin urmare, aceasta ne-a permis în scurt timp să discutăm scopul și obiectivele acestui nou ziar. Noi l-am numit „Jurnalul săptămânal pentru comerț și meșteșug" și vrem cu aceasta să anunțăm, că această tipăritură apărută periodic vrea să slujească în primul rând aspectelor, care vin din domeniul comerțului și meșteșugului. Dorim să creem un ziar, care să fie liber de țesătura politică și să fie o foaie specializată pentru „comerț și meșteșug". Proba o vom face în cancelaria de mediere a editorului nostru. Dorim a ne învăța pe meșteșugarii noștrii cu toate noiile realizări profesionale ale progresului modernității, să se nască un nou spirit de afaceri în atelierele săsești și prin aceasta să ajutăm baza economică a clasei noastre mijlocii."*[11]

Vedem că încă de la început, la fel ca și celelalte reviste economice, *Siebenbürgische Verkehrs-Zeitung* se pune în slujba micului întrepinzător sas de la orașe, supus în această perioadă unei puternice presiuni din partea activității marii industrii și conchide: *„Prin urmare, am pus piatra de temelie a unei întreprinderi, care să slujească la susținerea meșteșugarului și comerciantului și să invite toți întreprinzătorii la dezvoltarea muncii săsești, să sprijinim redacția noastră prin trimiterea de rapoarte puternice, tăioase."*[12]

Cu timpul va apare la prima pagină a fiecărui număr un mic articol editorial, în care în maxim două coloane este menționată tema importantă a săptămânii. În numărul doi avem un editorial interesant legat de viața economică, deloc prosperă a sașilor ardeleni. Într-o formă metaforică este exprimată această problemă: *„Peste cenușa de succes a agriculturii noastre a venit protecția solid compusă, în care dr. Karl Wolff prin sistemul Raiffeisen a acordat încredere meșteșugarilor noștrii, continuă acest talmeș-balmeș în formele sale anterioare în care cel mai mare este cancerul. Nu lipsește inteligența și talentul din rândurile meșteșugarilor și comercianților. Acest lucru este înrădăcinat. Rezonabil va trebui să ne încredințăm, că indiferența, descurajarea, lipsa de spirit public, și nu în ultimul rând invidia, resentimentele și orizonturile mici joacă aici un mare rol. Trebuie, în primul rând să începem să săpăm și să eradicăm aceste fundamente rele, ca și această mare dușmănie. Fără această muncă dificilă nu putem să ne așteptăm la îmbunătățiri pe viitor. Frumosul motto ales „Toti pentru unul și unul pentru toți" trebuie să fie ferm și constant în inimele noastre..."*[13]

În coloanele revistei găsim informații cu caracter divers și nu doar despre asociațiile și intreprinderile săsești, ci și a altor naționalități. Aflăm, de pildă, date despre o nouă societate de asigurări cu capital românesc : *„O societate românească de asigurări. Direcțiunea <Solidarității >a anunțat întemierea in*

---

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem.*

[13] Idem, 2 Folge, *Schäßburg*, Donnerstag 14. Oktober 1910, 1. Jahrgang, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

scurt timp a unei societăți de asigurări cu sediul în Sibiu. Această societate va avea numele de Fortuna, va începe să funcționeze din luna martie a anului viitor și va un capital de o jumătate sau de un milion de coroane."[14]

Încă din titlu se menționa că rolul revistei era aceela de a susține comunicațiile economice, în paginile revistei găsim date cu privire la transportul mărfurilor și al valorilor în afara granțelor dublei monarhii. Aflăm că: *„Direcțiunea poștei și a telegrafului a dat de înțeles că dacă se trimite la același destinatar in România de aceeași persoană mai multe pachete, pentru pachete se va completa doar o singură declarație."* O știre importantă pentru că astfel se reduceau costurile de expediere.[15]

În același context avem și știri cu privire la corespondența cu Statele Unite ale Americii: *„Bani trimiși din America. Adesea se pierd bani sau scrisori trimise din Statele Unite ale Americii prin intermediul băncii. Ministerul de Interne sfătuiește pe cei interesați să, care doresc să trimită ceva celor apropiați, pot să trimită bani în țară în siguranță, numai prin intermediul poștei."*[16]

Noile descoperiri tehnice își găsesc loc generos în ziar. În numărul din 17 noiembrie 1910 se vorbește de modalitatea de a conserva carnea prin intermediul electricității. Sunt prezentate modalitățiile tehnice de a construi din lemn o cameră entanșă și folosirea freonului, care în contact cu electricitatea provoca cristalizarea apei și producerea de gheață.[17]

Într-un alt articol se vorbește de importanța descoperii gazului metan în Câmpia Transilvaniei, dar mai bine să lăsăm textul să vorbească: *„Emanațiile de gaz natural în Transilvania sunt local cunoscute de câteva secole. De 15 ani au început prospecțiile și câteva persoane private au căutat geologic în teritoriu urme de gaz natural. De câțiva ani geologii din partea guvernului maghiar caută cu ardoare acestă forță a naturii atât de neașteptată și aparent de facilă. În anul 1908 a fost forată o sondă în Sărmaș (comitatul Cluj). La circa 300 de metri adâncime a fost găsit gaz natural, care în 24 de ore a emis circa 850.000 de metri cubi de gaz natural (echivalent a circa 120.000 de cai putere efectivi). Gazul este foarte pur, va trebui să fie utilizat în mai multe domenii, nu doar la iluminat. (...). Are o foarte mare capacitate de căldură. Este cunoscută situație după care un foc făcut cu un metru cub de gaz natural este mai bun de 2 ½ –3 ori decât unul produs de un metru cub de lemn sau de cărbune."* Mai arată că în America de Nord este deja captat și folosit cu succes în economie.[18]

Tot aici este prezentată stațiunea balneoclimaterică Bazna, de lângă Mediaș și rolul curativ al apelor de aici pentru sănătate. Într-un prospect scris de preotul Friedrich von Sachsenheim și de medicul balneolog Rudolf

---

[14] Idem, 6. Folge, *Schäßburg*, Donnerstag 10 November 1910, 1. Jahrgang, p. 3.
[15] Idem, 1. Folge, *Schäßburg*, Donnerstag 5 Januar 1911, 2. Jahrgang, p. 3.
[16] *Ibidem.*
[17] Idem, 7. Folge, *Schäßburg*, Donnerstag 17 November 1910, 1. Jahrgang, p. 3.
[18] Idem, 6. Folge, *Schäßburg*, Donnerstag 9 Februar 1911, 2. Jahrgang, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Eisenmenger: *„sunt cunoscute și renumite efectele binefăcătoare vindecătoare ale acestor băi ale Bisericii evanghelice săsești. De la an la an (...) se bucură de o mai mare popularitate în rândul poporului nostru...”*[19]

Din păcate, după cum arătam mai sus, la numărul 21 se termină apariția revistei. Cu această ocazie, redactorul responsabil anunță abonații de încetarea activității revistei. Temele abordate aici vor rămâne în atenția redacției, dar prin intermediul lui *Schäßburger Zeitung*, care de acum încolo va apare de două ori pe săptămână, iar abonamentele făcute sunt preluate de acest bisăptămânal.

Nu cunoaștem motivele dispariției, redactorul nu o menționează, dar putem bănui, ca în cazul majorității publicațiilor că este vorba de lipsa banilor necesari pentru a putea să ducă mai departe o astfel de intreprindere, revista fiind înghițită practic de ziarul mai mare, a cărui propietar era tot tipograful Krafft.

Dincolo de aceste aspecte, avem de a face cu o revistă cu profil economic, cu articole diverse, care tratează pe larg problemele din domeniul industrial sau financiar și nu neglijează aspectele ce țin de comunicații, de circulația mărfurilor și a bunurilor în general.

Deși nu reprezintă o revistă editată de o anume asociație, prin modul de abordare al subiectelor, prin tematica dedicată vieții asociaționiste oglindește activitatea acestora, precum și scopul asociaționismului săsesc, acela de a contribui la susținerea micului întreprinzător în fața tăvălugului marelui comerț și a marii industrii.

The Transylvanian-Saxon associationism and the press. *Siebenbürgische Verkehrs-Zeitung 1910–1911*

ABSTRACT

This article presents the apparition and the evolution of the economic magazine *Siebenbürgische Verkehrs-Zeitung*. It appeared at Sighișoara/Schäßburg in 21 numbers, between the 6th of October 1910 and the 25th of May 1911. The magazine was edited by the printer Krafft and we deal with a magazine of economic profile, with miscellaneous articles, treating industrial and financial issues, but it does not neglect aspects of communication and trade.

Although it does not represent a magazine edited by a certain association, the point of view of the items and the themes dedicated to associationist matters mirrors their activity as well as the purpose of the Transylvanian-Saxon associationism, such as the contribution to the support of the small business against the great trade and industry.

[19] Idem, 19. Folge, *Schäßburg*, Donnerstag 11, Mai 1911, 2. Jahrgang, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Gunda BARTH-SCALMANI

Der eiserne Wehrmann in Hermannstadt: Kriegsnagelungen als Formen politischer Kommunikation im öffentlichen Raum

ao. Univ.-Prof.. Universität Innsbruck
E-mail: Gunda.Barth-Scalmani@ uibk.ac.at

KEYWORDS: First World War, War Nailings, Sibiu, political communication, public space

Im Hof des Bruckenthal-Museums in Hermannstadt/Sibiu steht eine übermannsgroße Statue eines Ritters, deren Oberfläche aus dunklen Nägeln gebildet ist; nur an den Scharnierstellen sowie dem Schild auf dem der linke Arm ruht, bilden messingfarbene Nägel optische Kontrastpunkte. Die Figur macht auf heutige Betrachter und Betrachterinnen einen düsteren Eindruck. Dass es sich bei dieser Figur um einen sogenannten „eisernen Wehrmann“ aus der Zeit des Ersten Weltkriegs handelt, erkennen wahrscheinlich nur Eingeweihte gleich auf den ersten Blick. Derartige Figuren wurden zwischen 1915 und 1917 auf dem Gebiet der Donaumonarchie und des Deutschen Reiches in großer Zahl aufgestellt. Die Entstehungsgeschichten dieser Figuren erlauben spezifische Formen der politischen Kommunikation im öffentlichen Raum in jenen Jahren zu analysieren und damit einen Beitrag zu kulturgeschichtlichen Analysen der Weltkriegsjahre zu liefern.

In diesem kurzen Beitrag soll ein Abriss über die Kriegsnagelungen gegeben werden und damit zugleich der Hermannstädter Eiserne Wehrmann in seinem mitteleuropäischen Bezugsraum faßbar werden. Mangels des Zugangs der Autorin zu den Hermannstädter

https://biblioteca-digitala.ro

Zeitungen jener Zeit muss eine Detailrekonstruktion seines Aufstellungs- und damit zugleich Aufführungs- und Rezeptionskontexts hier unterbleiben. Doch die Autorin verbindet mit diesem kleinen Geburtstagspräsent für Kollegen Rudolf Gräf zugleich den Wunsch, dass daraus die Anregung zu einer eingehenderen Beschäftigung vor Ort entstehen möge. Die Erforschung der summarisch Nagelfiguren genannten Figuren, weil es nicht nur Wehrmänner gab, setzt für das Deutsche Reich in den 1990er Jahren ein und intensiviert sich im ersten Jahrzehnt nach 2000.[1] Für den Raum der Habsburgermonarchie entstehen die ersten Arbeiten ebenfalls in diesen Jahrzehnten, beziehen sich allerdings meist auf regionale Einzelobjekte, wie etwa den Wehrmann in Wien oder eine Wappensäule in Reutte in Tirol.[2] Es gibt keine ausführlichere vergleichende Untersuchung für die rund 700 Nagelfiguren in Österreich-Ungarn. Summarische Aufzählungen wie jene von Munzel-Everling 2008 vorgelegte Publikation, die 2012 einer Revision und Erweiterung unterzogen wurde oder Internet-basierte Zusammenstellung der Kriegsnagelungen für den Raum der Habsburger-Monarchie[3] dürften nicht vollständig sein, denn im Zuge vieler Weltkriegs-Ausstellungen der Jahre 2014 und 2015 sind Figuren aufgetaucht, die dort nicht verzeichnet sind.[4] Das gilt insbesondere für Figuren aus kleineren Städten und Orten.

Entstehung

Am 6. März 1915 fand am Schwarzenbergplatz in Wien vor dem Militärkasino die erste Kriegsnagelung im deutschsprachigen Raum statt: Erzherzog Leopold Salvator (1863–1931)[5] schlug stellvertretend für

---

[1] Vgl. dazu den knappen Forschungsüberblick bei Hans-Christian Pust, Kriegsnagelungen in Österreich-Ungarn, dem Deutschen Reich und darüber hinaus, in: Stefan Karner/ Philip Lesiak (Hg.), Erster Weltkrieg. Globaler Konflikt – lokale Folgen. Neue Perspektiven, Innsbruck – Wien – Bozen 2014, S. 211–224, hier S. 211, Anm. 1.

[2] Verena Pawlowsky und Harald Wendelin, Der Wehrmann in Eisen – Nägel für den guten Zweck, in: Der Wehrmann in Eisen – Nägel für den guten Zweck. Hg. vom Kulturamt der Stadt Wien, Wien 2014, S. 9–39. Oder Richard Lipp, Die Wehrmann-Wappensäule in Reutte, in: „Tiroler Chronist", 2004, S. 36–39.

[3] Dietlind Munzel-Everding, Kriegsnagelungen, Wehrmann in Eisen, Nagel Roland, Wiesbaden 2012 und Dies., Kriegsnagelungen in Schulen, Wiesbaden 2010, im Netz unter http://www.munzel-everling.de/pr_nag.htm sowie http://www.kriegsnagelungen.de/donaumonarchie/, eingesehen am 27. April 2015.

[4] So etwa die hölzerne Halbplastik eines vollbärtigen Soldaten, dessen Brusttaschen und Kappenzierde sparsam benagelt sind, die in er Tiroler Landesausstellung „Front – Heimat. Tirol im Ersten Weltkrieg" als „Wehrmann in Eisen, Buchenstein April 1916" bezeichnet wurde. Dabei ist der Begriff Wehrmann falsch, es handelt sich vielmehr um einen „eisernen Blumenteufel".

[5] 1906 General-Artillerie–Inspektor, 1916 Generaloberst. Widmete sich mit Eifer dem Ausbau der Artillerie, lebte nach 1918, durch seine Erfindungen sehr reich in Barcelona (Brigitte Hamann, Die Habsburger, Wien/München 2001, S. 261–262) sowie http://www.biographien.ac.at/oebl_5/146.pdf.

https://biblioteca-digitala.ro

Kaiser Franz Joseph (1830–1916) einen goldenen Nagel in die übermannsgroße Figur eines wehrhaften Ritters aus Lindenholz, der in einem offenen Pavillon stand.[6] Nach ihm nahmen der deutsche und der türkische Botschafter den Hammer zur Hand. Diese drei Männer symbolisierten die Zusammenarbeit der Mittelmächte. In den folgenden Tagen, Wochen und Monaten konnte jede/r gegen ein Entgelt von einer Krone einen eisernen Nagel ins Holz treiben. Schulklassen und Vereine pilgerten in großer Zahl zur Figur. Durch diese Aktion sollte Geld für die Angehörigen von Soldaten gesammelt werden. Die Idee für diese öffentlich wirksame Aufbringung von Spenden ging auf Theodor Graf Hartig (1869–1915) zurück, einen Mitarbeiter der Zentralkanzlei des Witwen- und Waisenhilfsfonds.[7] Dabei war wohl der frühneuzeitliche „Stock im Eisen" in Wien Pate gestanden, der damals wie heute noch sichtbar am Stock-im-Eisen Platz Nr. 3, Ecke Kärntnerstraße und Graben ist, und in dem – der Überlieferung nach – durchziehende Handwerksgesellen sich mit einem Nagel verewigt hatten.

Derartige Nagelungen wurden im gesamten deutschen Sprachraum im Verlauf des Jahres 1915 und 1916 zu einem medialen Phänomen, sodass man mit heutigen Begriffen sogar von einem Hype kriegsbedingter Eventkultur sprechen könnte. Durch die Berichterstattung in überregionalen und regionalen Zeitungen wurden diese Nachrichten und Informationen über die eingegangenen Summen schnell verbreitet. Nach über einem halben Jahr Krieg mit einer steigenden Zahl von Gefallenen und einer abnehmenden Kriegseuphorie sahen die Proponenten dieser Kriegsnagelungen darin auch eine Möglichkeit, im Hinterland die Kriegsbegeisterung wieder anzufachen. Die Nagelungen waren nicht nur ein durchinszeniertes Geschehen, sondern die Berichte darüber samt Fotostrecken oder Zeichnungen in damaligen Printmedien spornten zu Nachahmungen an. In Österreich-Ungarn steigerten sich die Nagelungen bis zum Geburtstag des Kaisers am 18. August, an dem es insgesamt 29 Nagelungsaktionen gab. Im Deutschen Reich wurde der Höhepunkt im Oktober 1915 erreicht, der Geburtstag von Feldmarschall Paul von Hindenburg (1847–1934) am 2. Oktober und das 500jährige Jubiläum der Besitzergreifung der Hohenzollern in Brandenburg am 24. Oktober waren dafür verantwortlich. Stärker als im Habsburgerraum setzte sich die Entwicklung dort auch fort, am Geburtstag Kaiser Wilhelms (1859–1941), am 27. Jänner, fanden 42 Feierlichkeiten statt. In den Jahren 1917 und 1918 flaute diese kollektiv zelebrierte Spendeneuphorie allerdings fast gänzlich ab.

Das Beispiel der Kriegsnagelungen veranschaulicht die national und damit wohl mental unterschiedlich ausgeprägten Kriegskulturen. Denn die

---

6 Siehe „Neuigkeits-Blatt" vom 7. März 1915.

7 So ein bereits ausführlicher Bericht in der amtlichen Wiener Zeitung vom 18. Februar 1915, S. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

Benagelung von Objekten zwecks Spendenlukrierung war ein Phänomen des deutschsprachigen Raumes. Die Idee verbreitete sich nach dem Wiener Vorbild von Darmstadt aus im Deutschen Kaiserreich ab April 1914. Rund 1000 Nagelungen können heute auf dem Gebiet der Bundesrepublik Deutschland nachgewiesen werden. Die Nagelungen, die es in den deutschsprachigen Gebieten der Habsburgermonarchie gegeben hat, sind noch nicht vollständig erfasst. Es gab allerdings vereinzelt auch Nagelungen im verbündeten Ausland. So wurde etwa in Istanbul am 13. April 1916 zur Erinnerung an den Seesieg in Gallipoli im Jahr zuvor ein „Mörser in Eisen" zur Benagelung aufgestellt, den Karl von Škoda (1878–1929), Besitzer der gleichnamigen Maschinen- und Waffenfabrik, gespendet hatte. Aber auch im neutralen Ausland (Schweiz, Niederlande) und in den Siedlungsgebieten deutscher Auswanderer in Nord- und Südamerika wurde diese Form der Wohltätigkeitsengagements praktiziert. Wenn man die territorialen Veränderungen seit 1918 in Betracht zieht, gab es derartige Kriegsnagelungen in 24 verschiedenen Ländern. (BR Deutschland, Österreich, Ungarn, Tschechien, Slowakei, Slowenien, Kroatien, Serbien, Bosnien-Herzegowina, Rumänien, Bulgarien, Dänemark, Niederlande, Luxemburg, Frankreich, Lettland, Polen, Ukraine, Türkei, USA, Brasilien, Argentinien, Uruguay, Bolivien). Die Artefakte haben sich in vielen Fällen erhalten, stehen allerdings nur mehr selten an ihren ursprünglichen Aufstellungsorten.

Schaut man sich die Objekte der Benagelungen an, dann wird ein möglicher Grund für die Beliebtheit greifbar: neben der dem Mittelalter entlehnten Figur des Wehrmannes in eiserner Rüstung und Rittern gab es Figuren aus der germanischen Sagenwelt (z.B. Siegfried, Roland) sowie aus dem jeweiligen lokalen historischen Kontext (z.B. Heinrich der Löwe in Braunschweig, Karl der Große in Salzburg). Beliebt waren auch Wehrschilde in allen Größen, häufig in Deutschland das Eiserne Kreuz. Dieser militärische Verdienstorden, der seit den Befreiungskriegen unabhängig vom Stand des Ausgezeichneten vergeben wurde, war insbesondere nach 1870/71 zu einem Inbegriff militärischer Pflichterfüllung geworden. Stadtwappen oder symbolisch aufgeladene Tiergestalten (Bären, Adler) wurden ebenfalls gerne herangezogen. Alle diese Objekte bedienten sich im Fundus der Vergangenheit um in der Gegenwart des zweiten oder dritten Kriegsjahres das erhoffte Gemeinschaftsgefühl mit einer öffentlichen Handlung zu legitimieren. Die Nagelungen von Standbildern noch lebender Personen (wie etwa 1915 Alfred Tirpitz in Wilhelmshaven oder 1917 Hindenburg in Berlin) fielen aus diesem Schema heraus, sie stießen sogar im Inland schon bei Zeitgenossen auf Kritik.

Diese Kriegsnagelungen waren ein städtisches Phänomen. Es waren vor allem Angehörige der städtischen Bildungsschicht, die aufgrund des

https://biblioteca-digitala.ro

im Schulunterrichts vermittelten Wissens über die Mythen, Sagen und Gestalten der germanischen Vergangenheit und über die habsburgische oder hohenzollersche Dynastie emotional angesprochen wurden. Zugleich wurden dabei als nationalspezifisch aufgefasste Tugenden wie Treue oder Gemeinschaftsgefühl beschworen. Als Handlung einer Solidargemeinschaft wurden die Einweihung derartiger Nagelungen im öffentlichen Raum auch inszeniert, sie unterschieden sich nur wenig voneinander: Auf einem zentralen Platz oder nahe einer Kaserne unter einem hölzernen Pavillon stand das Objekt. In den Ansprachen von offiziellen Repräsentanten und örtlichen Honoratioren war die Rede vom „eisernen, geeinten Willen", der in „eisernen Zeiten" von allen Opfer verlange und ihnen die Verpflichtung auferlege, für die Angehörigen der „Helden im Felde" zu sorgen. Dann erfolgten die ersten Nagelungen im Beisein von „vaterländischen" Vereinen, viel Schuljugend und vieler Frauen. Für jeden eingeschlagenen Nagel erhielten die Spender eine Karte, als Dokument und Erinnerung ihres Opferwillens bei einer patriotischen Pflichtübung. Finanziell waren die Aktionen recht erfolgreich, allerdings erreichten die gesammelten Gelder nicht immer die Witwen und Waisen von Soldaten, weil sie oft zunächst in Kriegsanleihen angelegt wurden. Sie ersetzten die staatlichen Fürsorgemaßnahmen nicht, die Spender und Spenderinnen waren im Gefühl verbunden, das Richtige für „unsere Männer" draußen im Felde getan zu haben.

So stifteten die Nagelungen der städtischen Mittelschicht einen Sinn und ließen die Teilnehmer und Teilnehmerinnen durch die mediale Nachbereitung als geeinte Gemeinschaft erleben. Doch mit der Dauer des Krieges und der damit einhergehenden Verschlechterung der Lebenssituation der Bevölkerung im Hinterlande verloren die Nagelungen ihre Funktion als Medium der öffentlich geteilten und erlebten Kriegsgesellschaft. Die österreichische Satirezeitung "Kikeriki" war dafür ein Seismograph. Sie prognostizierte schon am 7. Mai 1916, bei der Benagelung der Figur eines „Wucherers", mehr Einnahmen als bei den verschiedenen Wehrmännern. Rund zwei Jahre später, am 23. Juni 1918, hieß es unter der Überschrift „Neue Zugkraft" resigniert: „Der Wehrmann in Eisen zieht nicht mehr. Wie wäre es, zur Schaffung neuer Einnahmequellen etwas andres an seine Stelle zu setzen, etwa – den Amtsschimmel in Eisen! Der wär' im Nu beschlagen, vom Huf bis dorthin, wo er das Hirn haben sollte".

https://biblioteca-digitala.ro

Lit.:

Eine Auflistung der bis dato bekannten Nagelungen nach Orten unter: http://www.kriegsnagelungen.de/

Susanne Brandt, Nagelfiguren. Nailing Patriotism in Germany 1914.18, in: Nicholas S. Saunders (Hg.), Matters of Conflict. Material Culture, Memory and the First World War, London/New York 2004, S. 62–71.

Stefan Eminger, "Der eisernen Zeit ein eisernes Denkmal!". Kriegsnagelungen in Niederösterreich, in: Fern der Front. Mitten im Krieg, hg. von Achim Doppler, Stefan Eminger, Elisabeth Loinig, Weitra 2014.

Dietlinde Munzel-Everling, Kriegsnagelungen, Wiesbaden 2008.

http://www.munzel-everling.de/download/munzel_nagelfiguren.pdf

Hans-Christian Pust, Kriegsnagelungen in Österreich-Ungarn, Deutschland und darüber hinaus, in: S. 211–224.

Gerhard Schneider, In eiserner Zeit -Kriegswahrzeichen im Ersten Weltkrieg, Schwalbach/Ts. 2013.

The „Iron Soldier" in Sibiu/Hermannstadt: War Nailings as a form of political communication in the public space

ABSTRACT

During the First World War, War Nailings became in the German-speaking area a well-known method of fund-raising in the benefit of the war injured, widows and orphans. Many figures, made regularly of wood, representing crosses, soldiers or historical personalities were placed in public areas where the citizens had the possibility to drive a nail into against paying a donation; this custom goes back to the practice oft he wandering calves. As in many places of Germany and Habsburg Monarchy, in Sibiu/Hermannstadt such an „iron soldier" was placed in a public place; this practice was appreciated by many of the contemporaries, but was an object of criticism too.

https://biblioteca-digitala.ro

Abb. 1. Eiserner Wehrmann im Hof des Bruckenthal Museums Sibiu/Hermannstadt.

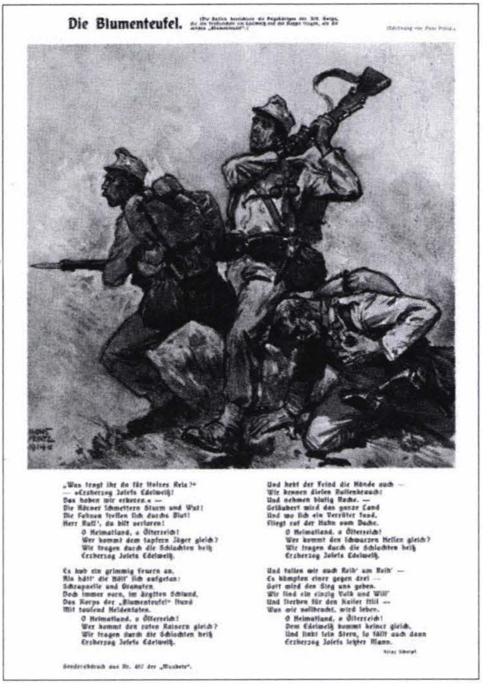

Die Blumenteufel.

„Was tragt ihr da für stolzes Reis?“
— „Erzherzog Josefs Edelweiß!
Das haben wir erkoren.“ —
Die Hörner schmettern Sturm und Wut!
Die Fahnen stellen sich durchs Blut!
Herr Russ', du bist verloren!
O Heimatland, o Österreich!
Wer kommt dem tapfern Jäger gleich?
Wir tragen durch die Schlachten heiß
Erzherzog Josefs Edelweiß.

Es hub ein grimmig Feuern an,
Als hätt' die Höll' sich aufgetan:
Schrapnelle und Granaten.
Doch immer vorn, im ärgsten Schlund,
Das Korps der „Blumenteufel“ stund
Mit tausend Heldentaten.
O Heimatland, o Österreich!
Wer kommt den roten Hosen gleich?
Wir tragen durch die Schlachten heiß
Erzherzog Josefs Edelweiß.

Und hebt der Feind die Hände auch —
Wir kennen diesen Russenbrauch!
Und nehmen blutig Rache. —
Gesäubert wird das ganze Land
Und wo sich ein Verräter fand,
Fliegt rot der Hahn vom Dache.
O Heimatland, o Österreich!
Wer kommt den schwarzen Hessen gleich?
Wir tragen durch die Schlachten heiß
Erzherzog Josefs Edelweiß.

Und fallen wir auch Reih' um Reih' —
Es kämpfen einer gegen drei —
Gott wird den Sieg uns geben.
Wir sind ein einzig Volk und Will'
Und sterben für den Kaiser still —
Was wir vollbracht, wird leben.
O Heimatland, o Österreich!
Dem Edelweiß kommt keiner gleich.
Und sinkt sein Stern, so fällt auch dann
Erzherzog Josefs letzter Mann.

Sonderabdruck aus Nr. 417 der „Muskete“.

Abb. 2. Frühe Abbildung der „Blumenteufel“ zu Jahresbeginn 1915 in Muskete.

https://biblioteca-digitala.ro

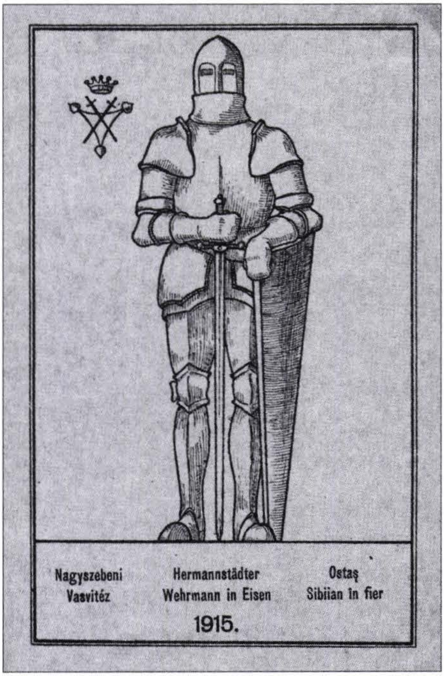

Abb. 3. Karte als Ausweis für eine Benagelung (34029 Bruckenthal Museum Sibiu).

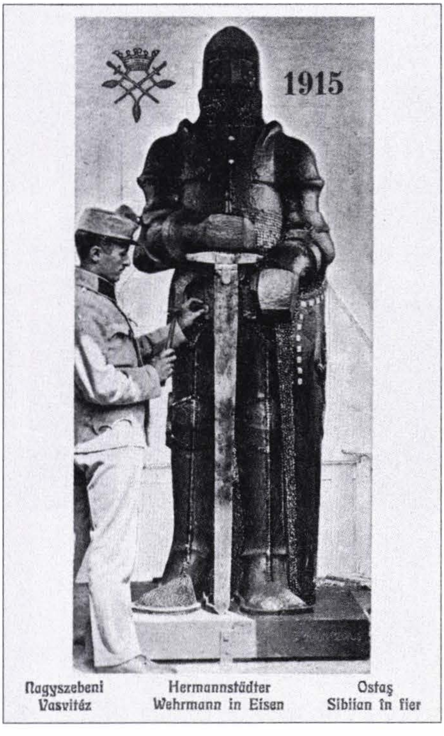

Abb. 4. zeitgenössische Postkarte (34032 Bruckenthal Museum Sibiu).

https://biblioteca-digitala.ro

Ana Victoria SIMA,
Mirela ANDREI POPA

Conf. univ. dr. Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.
E-mail: annasima@yahoo.it

CS III; dr. Institutul de istorie „G. Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române.
E-mail: mirela_and_rei@yahoo.com

Copiii în vreme de război. O perspectivă transilvăneană asupra Primului Război Mondial*

„Măicuță dragă, de ce nu mai vine tătuțu din cătane?... De ce sunt cătane pe lume, mamă? De ce se bat oamenii?".[1] Acestea erau câteva dintre întrebările ce apăreau cel mai des pe buzele copiilor rămași acasă, în grija mamelor și bătrânilor din Transilvania în anii Primului Război Mondial. Erau întrebări ce reveneau stăruitor în mintea lor, ori de câte ori universul copilăriei lor era brusc invadat de tavălugul nemilos al războiului. De la școală, la biserică, de la muncile câmpului la cele de acasă, totul stătea sub semnul războiului. Un război ce întrerupse brusc ritmurile obișnuite ale vieții de familie, pentru a face loc foametei, frigului, neliniștii și tristeții care au erodat continuu universul copilăriei, brutalizându-l și instrumentalizându-l. Despre acest univers al copilăriei în vreme de război, ne propunem să vorbim în cele ce urmează.

CUVINTE CHEIE: copii, copilărie, război, Transilvania, front intern, propagandă

KEYWORDS: children, childhood, war, Transylvania, inner front, Propaganda

---

* „This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS-UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-0363".

1 Alexandru Lupeanu Melin, „De la cei rămași acasă", în *Copiii în război. Schițe din zilele de acum*, vol. îngrijit de Alexandru Ciura, Alexandru Lupeanu Melin, Toma Cocișiu, în Colecția *Cărțile războiului*, întocmite de Alexandru Lupeanu Melin, Blaj – Balaszfalva, 1918, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

Dintru început se cuvine să menționăm faptul că dacă în istoriografia occidentală, cercetările dedicate subiectului au înregistrat succese notabile, încă din anii '70 ai secolului trecut, la noi cercetările de gen se află încă la început. Abia ultimii ani, marcați de comemorarea centenarului Primului Razboi Mondial, deschid cercetarea românească spre noi fațete ale războiului, printre care se numără și cea privind copiii și copilăria în vreme de război.

Cercetarea de față își propune să analizeze situația copiilor din Transilvania, văzuți atât ca „victime inocente", cât și ca protagoniști locali și martori ai conflictului. Așadar, o perspectivă nouă menită să recupereze, cât mai complet, acest segment de populație, privit până nu demult mai cu seamă drept „victime" ale războiului și mai puțin ca participanți activi la susținerea frontului[2]. În realitate, prezența lor întregește imaginea frontului intern sau a frontului de acasă, a cărui parte incontestabilă au fost.

Desigur, o astfel de analiză presupune identificarea principalelor aspecte prin care copiii au constituit în război o categorie socială mobilizantă și mobilizată. Pornind de la acest obiectiv, trei sunt, cel puțin, întrebările care pot conduce la un răspuns. Mai întâi, care a fost rolul rezervat copiilor și copilăriei în mobilizarea de război? Apoi, care au fost formele și instrumentele de propaganda adresate copiilor?, și, nu în ultimul rând, care au fost ipostazele asumate de copii?, în dubla lor calitate de victime și susținători direcți ai frontului.

I. Copilăria ca univers mobilizant al războiului

Este unanim acceptat faptul că în Transilvania, propaganda de război menită să susțină mobilizarea și desfășurarea operațiunilor frontului a mizat pe câteva categorii conceptuale, extrem de sensibile și cu o încărcătură simbolică aparte. Printre ele s-au numărat copiii și familia. Cele două, alături de figura împăratului, ca element central al acestui discurs mobilizant, trebuiau să servească atât la chemarea sub arme cât mai ales la menținerea ridicată a moralului combatanților. Astfel, copiii au devenit un argument extrem de puternic pentru care părinții, îndeosebi tații, trebuiau să lupte, în vreme ce mamele trebuiau să asume, acasă, povara întregii gospodării. Războiul devenise astfel o luptă pentru apărarea copiilor, și mai ales a unui viitor sigur pentru ei.[3] Analiza cărților poștale și a scrisorilor soldaților din anii Marelui Război ilustrează cât de puternică era familia și copiii în susținerea morală a celor aflați în teatrele de operații. De pildă, Adam Stăncioiu, soldat transilvănean în armata imperială, îi scrie soției sale la 13 iulie 1915: *„Doriță Aniță și fii! Prin această mică scrisoare veți afla despre mine,... că sunt*

---

[2] *La prima guerra mondiale*, a cura di Stephane Audoin-Rouzeau e Jean-Jaques Becker, ed. Italiana a cura di Antonio Gibelli, vol. II, Piccola Biblioteca Einaudi, 2014, pp. 50–51.

[3] *Ibid.*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

bine...Dar durere, draga și dorită Aniță și fii, că dorul și jalea de voi neîncetat mă mănânca ca și greul ce-l ducem noi pe aici....ieri am primit patru cărți (scrisori) de acasă și tare m-am bucurat de primirea lor, aflând dintr-însele că sunteți cu toții sănătoși și în pace..".[4]

Foto 1. SJCjAN, fond Colecția Scrisori din Primul Război Mondial, dos. 60, f. 147.

Întrebarea este cum se explică această poziție privilegiată a copiilor în mintea soldaților? Un posibil răspuns rezidă în statutul lor de persoane lipsite de apărare, ceea ce reclama o nevoie specială de protecție. În al doilea rând, relația specială dintre soldați și copii are în vedere și o motivație de natură psihologică, copiii fiind urmașii în care au investit întrega lor speranță și, totodată, singura categorie umană în care se puteau încrede fără rezerve. Nu de același statut s-au bucurat soțiile lor, asupra cărora, deseori,

[4] Aurel Răduțiu, *Romos (jud. Hunedoara). File de Cronică 1850–1950*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2015, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro

plana suspiciunea de adulter. Iată de ce între soldați și copii a existat o relație specială, utilizată și stimulată exemplar de propaganda de război. Sunt ilustrative în acest sens cărțile poștale, ale căror imagini făceau trimitere, aproape invariabil, la front și la familiile și copiii rămași acasă. Cea mai des întâlnită imagine, devenită oarecum „clasică" în anii războiului, a fost cea a copilului inocent, ce trebuia protejat. Reiese deci, că imaginea copilului și a familiei era menită să convingă soldații și populația civilă că războiul reclama toate formele de susținere: de la înrolare, la munca asiduă în gospodăria proprie sau în fabrici, până la colectele de război, împrumuturi la bănci etc.

II. Cum puteau fi mobilizați copiii? Canale și mijloace de propagandă în Transilvania Primului Război Mondial

Mobilizarea copiilor era parte integrantă a unui proces general, întâlnit în toate țările beligerante. Miza era aceea de a implica societatea, la toate palierele ei, în vederea unui război total. În cazul copiilor, războiul trebuia mai întâi explicat și justificat pentru a putea fi acceptat, cu toate neajunsurile lui. În realitate însă, acceptarea nu era decât o etapă în drumul spre construirea unei morale patriotice, care, sădită adânc în mintea copiilor, le conferea sentimentul și datoria de a contribui la victorie.[5] Ei deveneau astfel *micii soldati* ce trebuiau să ia parte activ, în funcție de particularitățile vârstei, la susținerea războiului.

Dincolo de această asumare mai mult sau mai puțin inconștientă a războiului, propaganda statelor beligerante a urmărit și inducerea la nivelul copiilor a sentimentului de culpabilizare. Mai exact, rămași acasă alături de mame și bunici, trebuiau să fie demni de cei plecați pe front, atât prin conduita școlară cât și în familie și comunitate. Interesant este că în fața acestei *chemări*, băieții nu erau egali cu fetele. Și aici propaganda a urmărit să pregătească diferențiat cele două sexe. Astfel, dacă băieții aveau în față perspectiva de a deveni într-o zi soldați, cu arma în mână, fetițelor le era rezervat doar rolul de a servi ca asistente medicale sau îngrijitoare ale soldaților. Pentru aceasta ele trebuiau pregătite încă de mici să-și ajute mama și restul familiei în gospodărie, ca etape necesare în misiunea lor viitoare.

Atingerea acestor obiective presupunea un efort concertat, menit să implice toate mijloacele și suporturile specifice copilăriei. Dintre toate familia, școala și biserica, presa, jocurile și jucăriile au jucat un rol determinant în instrumentalizarea copilăriei și mobilizarea copiilor. La românii din Transilvania, biserica, școala și familia au constituit vectorii principali ai difuzării culturii de război. Dat fiind caracterul confesional al școlilor românești din Transilvania (școli patronate de biserică), preotul asuma în

[5] *La prima guerra mondiale*, pp. 52–53.

https://biblioteca-digitala.ro

același timp și funcția de director școlar. În această dublă ipostază, preotul nu era doar un slujitor al altarului ci și un funcționar al statului. Prin intermediul său, propaganda de război a statului se difuza înspre toate segmentele societății, inclusiv copii. Efortul lui era dublat de cel al dascălului.

Transmiterea mesajului se realiza piramidal, de sus în jos: dinspre Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică de la Budapesta către cele două biserici românești din Transilvania, iar de acolo spre parohii și școli. Astfel preoții și dascălii deveneau principalii agenți ai propagandei de război. Erau cei chemați să explice războiul și să convingă copiii de nevoia susținerii lui. Un întreg arsenal de mijloace destinate bisericii și școlii era folosit în acest sens: ordine ministeriale, circulare bisericești, programe și manuale școlare, cărți poștale etc. Încă din toamna lui 1914, Ministerul de Culte de la Budapesta prin rescriptul din 9 nov., nr. 150221 comunica că a însărcinat pe inspectorii școlari regești să adune colectele elevilor de la școlile primare, fiecare din districtul său, făcute cu scopul de a fi trimise ca daruri de Crăciun ostașilor patriei pe front. Mitropolitul greco-catolic Victor Mihályi de Apșa venea în sprijinul acestei directive, transmițând, prin intermediul unei circulare, mesajul către parohii. El îndeamna, în numele credinței strămoșești, pe toți părinții ca prin intermediul copiilor lor școlari să-și dea obolul, fiecare după putință, pentru a aduce o mică mângâiere, pace și bucurie de ziua Nașterii Domnului Isus Hristos celor aflați pe câmpul de luptă[6]. Rezultatul a fost strângerea primelor colecte în bani și obiecte destinate soldaților aflați pe front, cu prilejul Crăciunului. De pildă, în arhidieceza unită a Blajului s-a adunat suma de cca 3000 de coroane[7], echivalentul a unui salariu și jumătate pe un an al unui profesor gimanzial.

Un an mai târziu, tot în preajma Crăciunului, ordinul ministerial din 27 decembrie 1915 solicita dascălilor din Transilvania, în special învățătoarelor de la școlile elementare, ca în orele de lucru manual elevii să fie îndrumați să confecționeze accesorii vestimentare pentru front, precum ciorapi de lână, învelitori pentru fluierul picioarelor, mănuși etc. pentru soldați, făcându-se totodată precizarea că materia primă (tortul de lână) se dădea gratuit prin Hadsegélyzö Hivatal, Budapest, V. Akadémia utcza 17[8].

Copiii au fost, de asemenea, implicați continuu și în activitatea de colectare a plantelor medicinale destinate frontului. Sunt numeroase circularele

---

[6] Serviciul Județean Alba a Arhivelor Naționale (în continuare SJAAN), fond *Parohia greco-catolică Bucerdea Vinoasă*, dos. 1/1914, f. 66r.

[7] Mai precis s-a adunat, prin copiii de la școlile primare, suma de 2908 cor. 35 fil., care a fost trimisă la termenul prevăzut inspectorilor școlari regești districtuali. Vezi SJAAN, fond *Parohia greco-catolică Bucerdea Vinoasă*, dos. 1/1915, f. 43. A se vedea circulara din 24 nov., nr. 7851.

[8] SJAAN, fond *Parohia greco-catolică Bucerdea Vinoasă*, dos. 1/1916, f. 4v. Este vorba despre circulara cu Nr. 107/1916, din ședința consistorială ținută la Blaj în 11 ian. 1916, care transmite rescriptul ministerial din 27 dec. 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

din anii războiului care fac apel la dascăli ca la rândul lor să-i motiveze și stimuleze financiar pe elevi în vederea recoltării plantelor medicinale ca: flori de soc, tei, mac, urzici, frunze de mure etc. Iată în acest sens circulara 2831/1916 din 10 iunie, care reproducea recomandările ordinului ministerial nr. 6580 în care se arăta că perioada era favorabilă recoltării florilor de soc, de tei, apoi de mac roșu de câmp, subliniind faptul că armata avea o mare lipsă de plante de leac și îndemnându-i pe conducătorii școlilor de toate nivelurile să înceapă o activitate sistematică de colectare a acestor plante[9]. De asemenea, se preciza că mai puteau fi adunați sâmburi de piersici și de prune, gândăceii de frasin (gândăceii de turbare)[10]. Se insista foarte mult asupra necesității adunării în cantitate cât mai mare a frunzelor de mure necesare armatei, recomandându-se colectarea timpurie a acestora, încă din primăvară când erau fragede. Ordinul ministerial din 21 aprilie 1916 reiterat în circulara arhidiecezană nr. 2202 și în alte circulare ulterioare din același an, atrăgea atenția că era important ca frunzele de mure să nu fie amestecate cu alte frunze și mai ales să nu se strecoare printre ele frunze de mătrăgună, care erau foarte asemănătoare, dar foarte periculoase, acestea fiind otrăvitoare. Erau menționate apoi recomandări privind modalitatea de uscare și de conservare a frunzelor[11].

Odată asigurate necesităților fontului, o parte din aceste plante urmau a fi puse în vânzare, veniturile ce s-ar fi obținut pe această cale urmând a fi îndreptate în scopul ajutorării văduvelor și orfanilor de învățători și profesori căzuți pe câmpul de luptă[12]. De altfel, întrucât în anul școlar precedent (1915–1916), tinerimea școlară adunase o mare cantitate de frunze de mure pentru armată, surplusul a fost vândut iar din veniturile obținute, ministrul maghiar de Culte a alocat Bisericii Române Unite suma de 11.482 coroane. Mitropolitul Victor Mihályi menționa acest fapt în circulara cu numărul 2202/1916, precizând că respectiva suma, rezultat al *spiritului de jertfă al școlilor*, avea să fie întrebuințată pentru ajutorarea orfanilor rămași în urma dascălilor căzuți în război[13].

Directorii școlilor erau îndemnați să-i coordoneze pe elevi și să-i implice și în activități de culegere a urzicilor, plantă extrem de utilă pentru confecționarea de material textil. Un exemplu ilustrativ în acest sens este ordinul ministerial nr. 10.051 din 8 august 1916 transmis profesorilor și școlarilor din Arhdieceză prin intermediul circularei nr. 4692–1916, prin care se promiteau recompense financiare pentru cei care adunau o sută de kg de urzici. Pentru a spori motivația directorilor și a elevilor se prevedea că

---

[9] *Ibid.*, f. 31.
[10] *Ibid.*
[11] *Ibid.*
[12] *Ibid.*
[13] *Ibid.*

https://biblioteca-digitala.ro

cel care aduna 100 kg de urzici pe care le preda antistiei comunale avea să primească 6 coroane, iar cel care conducea culesul celor 100 kg primea la rândul său 2 coroane[14]. Un ordin al ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din 11 noiembrie 1916, preluat și transmis în teritoriu de către Consistoriul mitropolitan prin circulara 6260/1916 sublinia lipsa mare de produse uleioase. Problema fusese adusă la cunoștința ministerului Cultelor și Instrucțiunii de către ministrul agriculturii, cu scrisoarea acestuia din 16 octombrie 1916. Din dorința de a contribui la rezolvarea problemei, ministrul Cultelor s-a adresat, atât autorităților bisericești, cât și direcțiunilor școlare. Cei dintâi erau solicitați să transmită dorința ministrului către proprietarii de păduri, în vreme ce directorilor școlari li se cerea găsirea unor modalități de a-i ajuta pe proprietarii de păduri în activitatea de recoltare a jirului. Ghinda de fag sau jirul, cum mai era denumită în termeni populari, putea fi utilizată ca materie primă pentru fabricarea uleiului[15].

La mobilizarea copiilor și la implicarea lor în susținerea efortului de război a contribuit în mod covârșitor și familia. Era cel dintâi mediu în care copiii luau contact cu efectele războiului: absența tatălui plecat pe front, preluarea unor sarcini multiple în gospodărie, lipsurile materiale erau tot atâtea ocazii în care se întâlneau cu grozăviile războiului. De exemplu, dacă băieților li se cerea să participe la activitățile pe care odinioară le făceau tații lor, fetelor li se cerea să contribuie la ajutorarea în gospodărie a mamelor, devenite între timp „cap de familie".

III. „Copilăria furată" sau despre copii *în vreme de război*

A. Copiii în calitate de participanți la susținerea frontului

Un război total, așa cum a fost Primul Război Mondial, a generat o răvășire completă a întregului univers al copilăriei. Nimic nu mai era ca înainte. Nici familia, nici școala și nici jocurile sau activitățile de până atunci. E adevărat însă că nu avem de-a face cu o copilărie omogenă în interiorul Transilvaniei. Au existat diferențe vizibile între copiii români și cei sași, respectiv maghiari. Ele erau date nu doar de nivelul diferit de alfabetizare, ci și de discrepanțele dintre mediul urban și cel rural, de diferențele dintre starea materială a unei categorii sociale sau a alteia. Este neîndoielnic faptul că pentru un copil de țăran, plecarea pe front a tatălui a însemnat nu numai o criză afectivă, ci și una de natură economică, întrucât toate activitățile agricole au trebuit redimensionate și reorganizate. De exemplu, băieții de 12–13 ani care nu ținuseră până atunci de coarnele plugului, odată cu înrolarea tatălui, au fost obligați să preia o parte din atribuțiile tatălui și să-l înlocuiască ori de câte ori era nevoie,

[14] *Ibid.*, dos. 1/1916.
[15] *Ibid.*, dos. 1/1917.

https://biblioteca-digitala.ro

uneori în activități dificile, care depășeau cu mult posibilitățile lor fizice. Nici fetele nu au fost scutite. O parte din activitățile pe care până atunci le făceau mamele lor, rămase acum singure cu grija copiilor și a bătrânilor, trebuiau să le asume fetele, fiecare după puterile lor. Iată de ce putem constata și în Transilvania, aidoma celorlalte state beligerante, o triplă ipostază a copiilor în război. Ca victime directe, indirecte și actori ai războiului.

Foto 2. SJCjAN, fond Colecția Scrisori din Primul Război Mondial, dos. 225, f. 84.

https://biblioteca-digitala.ro

Autoritățile politice și cele ecleziastice și-au adecvat cerințele în funcție de nevoile frontului propriu-zis și a celui intern. Astfel, cu toate că la începutul fiecărui an școlar au fost date dispoziții ministeriale și recomandări referitoare la obligația copiilor de a frecventa școala ca și în timpurile normale, de pace, au existat amendamente care nuanțau conținutul acestora. Circulara nr. 3432/1915 din ședința consistorială ținută la Blaj pe 24 august 1915 aducea la cunoștința conducătorilor de școli, ultimele reglementări referitoare la *Frecventarea școlilor poporale în anul școlar 1915–1916* cuprinse în ordinul ministerial nr. 7681 din 19 august 1915. Conform acestuia copiii din clasele I–III aveau obligația să frecventeze școala *ca în timpuri normale* încă de la începutul anului școlar; fiind exceptați totuși elevii clasei a III-a „pentru ca aceia dintre elevii acestei clase, cari deja și în anul scolastic trecut au fost absolvați să nu mai piarză încă un an întreg și ca să nu se îngreuneze progresul celorlalți, când după reîntoarcerea timpurilor normale, instrucțiunea poporală se va începe regulat pe întreaga linie"[16].

Pentru elevii claselor IV–VI, cei ai școlilor repetiționale și ai cursurilor agronomice anul școlar era mai redus, cuprins între 15 noiembrie și 15 aprilie[17]. Elevii cu vârsta cuprinsă între 9–14 ani de la școlile elementare, auxiliare și repetiționale, puteau beneficia din partea autorităților școlare locale de *concesiune* de la frecventarea cursurilor pentru a putea participa la lucrările agronomico-industriale, ale menajului de casă și la alte tipuri de lucrări ce serveau în scopuri de război. Această prevedere îi excepta însă pe elevii claselor a IV–VI-a cotidiene din oraș, care numai în cazuri absolut exceptionale puteau fi absolviți de frecventarea școlii în intervalul de timp cuprins între 15 noiembrie și 15 aprilie (pentru economia de casă, lucrări agronomice, păzitul animalelor, industria casei sau câștigarea de pâine în cazul în care tatăl era pe front sau a decedat, mama era bolnavă și nu exista o altă persoană în familie care să poată face aceste lucruri). În cazul situațiilor anterior prezentate și în mod cu totul excepțional puteau fi absolviți de la frecventarea școlii pe tot parcursul anului școlar și elevii de cla a III-a cu condiția să aibă corpul bine dezvoltat[18].

Copiii, așa cum reiese din situațiile prezentate anterior, nu au fost doar victime, ei au fost și actori, participanți direct la război, prin „responsabilitățile" sau „ocupațiile" asumate. De la culegători de plante medicinale pentru nevoile frontului, la muncile câmpului, la menajul casei și până la redactarea scrisorilor pentru cei aflați pe front sau în spatele lui. Este cunoscut faptul că nu puține erau cazurile de familii rămase acasă care nu știau să scrie și să citească, fapt ce făcea ca la redactarea scrisorilor

[16] *Ibid.*, dos. 1/1915, f. 39r.
[17] *Ibid.*
[18] *Ibid.*, f. 39v.

https://biblioteca-digitala.ro

adresate celor de pe front să se adreseze puținilor știutori de carte rămași acasă. Printre ei, cel mai adesea, se numărau copiii, ce reușiseră să absolve câteva clase primare, și care puteau citi scrisorile sosite de pe front. Tot ei întocmeau și răspunsurile adresate soldaților: *„Satul se tot golește de oameni si se umple de scrisori... Niculiță citește și scrie și la alții. Domnul învățător îl laudă iar muierile îi cumpără turte și zahăr"*.[19]

Indiferent de statutul de victimă sau actor, pe care copiii din Transilvania l-au asumat în anii primei conflagrații mondiale, copilăria lor a fost una *furată*. Confiscarea ei de către război, i-a determinat pe cei care au fost copii în vremea Marelui Război să-și depășească limitele și să se maturizeze înainte de vreme. La sfârșitul războiului, acești copii aveau să asume o dublă datorie: să păstreze și să onoreze amintirile celor care făcuseră războiul, iar pe de alta să participe, ca adulți, la cel de-al Doilea Război Mondial. Avem de-a face așadar cu o întreagă generație care a cunoscut de două ori războiul și atrocitățile lui. Mai întâi ca și copii, iar apoi ca adulți. *Copii fără copilărie și adulți fără tinerețe!*

B. Copiii ca victime

Cât privește statutul de victime directe, acesta a fost determinat în Transilvania mai ales de sărăcie, foamete și multe alte forme de neajunsuri. Printre cei afectați direct de război s-a aflat și istoricul David Prodan, care evoca în memoriile sale faptul că *„Mi-a rămas în amintire mai mult foametea, decât învățătura. În anii din urmă... aceasta devenise cumplită... Vacanțele erau obișnuit mai lungi, motivate de lipsă de combustibil, de alimente"*.[20] Ca victime indirecte, aproape toți copiii transilvăneni au experimentat astfel de trăiri, de stări sau, mai grav, au fost puși în situația de a vedea întorcându-se acasă un membru al familiei rănit sau invalid de război și, uneori, chiar aceea de a-și pierde tatăl sau apropiații în vâltoarea războiului.

Autoritățile, atât politice, cât mai ales bisericești au manifestat în mod permanent preocupări de a găsi soluții care să ducă la ameliorarea acestui statut de victime a copiilor. Iată în acest sens, circulara cu numărul 6794, dată la Blaj pe 1 octombrie 1914, în care mitropolitul Mihályi publica de fapt ordinul din data de 12 septembrie 1914, primit de la subcomisia pentru bunăstarea poporului, una dintre subcomisiile comisiei regnicolare pentru ajutorarea armatei. Ordinul menționat preciza că una dintre problemele de care era preocupată sus numita subcomisie era protejarea

---

[19] Toma Cocișiu, *Feciorașul moșului*, in *Copiii în război. Schițe din zilele de acum*, vol. îngrijit de Alexandru Ciura, Alexandru Lupeanu Melin, Toma Cocișiu, în Colecția *Cărțile războiului*, întocmite de Alexandru Lupeanu Melin, Blaj-Balaszfalva, 1918, p. 17; Aurel Răduțiu, *Romos*, p. 247.

[20] David Prodan, *Memorii*, ed. îngrijită de Aurel Răduțiu, București, Ed. Enciclopedică, 1993, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

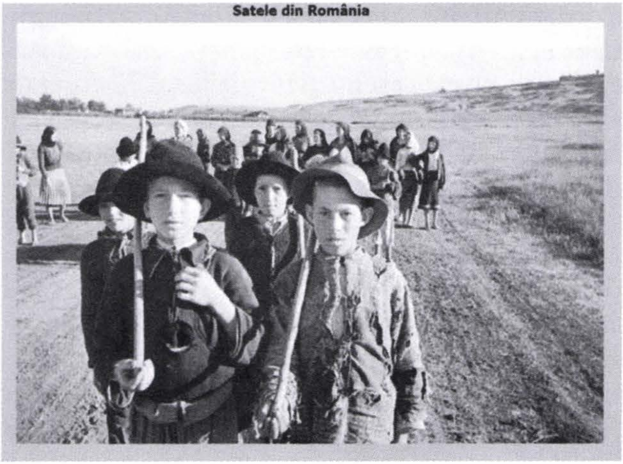

Imaginea a fost luată cu acordul administratorului site-lui de la următoarea adresă: https://www.facebook.com/Satele-din-Rom%C3%A2nia-276924052463097/?fref=ts.

pruncilor, și anume ca interesul pruncilor să fie apărat cum se cuvine în familiile în care, conform art. de lege XI/1882, capul familiei, agonisitorul, era plecat la oaste. Această problemă s-a pus cu acuitate, atât ca urmare a mai multor „plânsori" care au ajuns la subcomisia în cauză, cât și dintr-o situație mai specială care se crease. Situația era delicată și pornea de la faptul că familiile acelea modeste, de țărani, care până acum au trăit în primul rând din agoniseala zilnică a capului de familie, rămase fără întreținătorii lor legali, mobilizați acum pe front, urmau să primească o pensie din care să se poată întreține. Datorită unor aspecte tehnice aceste familii aveau să primească o sumă mai mare de bani, cumulată din plata retroactivă a primei rate aferentă lunii august cu rata lunii în curs la acea dată, luna septembrie. Teama celor din subcomisia pentru bunăstarea poporului era că această sumă, neobișnuit de mare pentru o familie modestă, care nu mai avusese ocazia de a vedea atâția bani deodată, avea să fie folosită fără „crutare și prevedere". În consecință, subcomisia se adresa comitetelor centrale de ajutorare formate în sânul municipiilor și prin ele către comitetele locale, solicitându-le să întreprindă controale și să verifice dacă din ajutorul de stat menționat se folosea o parte corespunzătoare pentru susținerea pruncilor. De asemenea, comisiile locale erau rugate să sfătuiască publicul „cu cuvinte înduplecatoare" să folosească „cu crutare și prevedere" și eventual din aceste sume să se aloce o parte la bănci („să se eloce spre dobândă până la sfârșitul războiului"). Astfel sfatul era ca „ajutorul liberal al statului să nu slujească de isvor spre risipă ușuratică și trândavă, să nu provoace lenevire, ci să slujească de temei pentru o concepție serioasă a vieții corespunzătoare unor vremi nespus de serioase". Comisiile locale erau totodată însărcinate să controleze

https://biblioteca-digitala.ro

dacă pruncii erau ţinuţi sub supraveghere morală corespunzătoare. Pruncii aveau să rămână în grija mamelor, în primul rând, iar dacă mama mergea la lucru, putea „să aşeze pruncii eventual în azile de zi". De asemenea, trebuiau cercetaţi pruncii care erau lăsaţi în grija rudeniilor, în satul natal sau în altă parte sau a familiilor „cu inima bună care au luat asupra lor grija acestora". În cazul copiilor găsiţi părăsiţi, aceştia aveau să fie duşi la azilele de prunci[21].

De altfel, un alt rescript ministerial anunţa faptul că *Katholikus Patronage Egysület* din Budapesta şi-a propus ca obiectiv îngrijirea orfanilor rămaşi după părinţii căzuţi în război[22]. Spre acest scop administraţia bisericească era rugată să comunice următoarele date: numărul copiilor orfani aflaţi în îngrijirea străinilor şi care nu puteau fi adăpostiţi în locul natal; toate acele familii de încredere care s-ar angaja să îngrijească astfel de orfani gratuit sau pentru o remuneraţie neînsemnată[23]. Un pas important s-a făcut cu publicarea rescriptului ministerial din 18 februarie 1916, prin care se recomanda Sedriilor orfanale din ţară să înfiinţeze, fiecare în comitatul său, respectiv a oraşului cu municipiu, instituţia patronajului pentru orfanii minoreni rămaşi de pe urma celor căzuţi în război. Se menţiona că această instituţie cu scop umanitar şi patriotic era una nouă, având drept obiectiv să ajute şi să uşureze cu sfatul activ, tutorii legali. La rândul său, mitropolitul Victor Mihályi prin circulara nr. 1664 din 3/16 mai 1916 îndemna în primul rând preoţimea şi dăscălimea să se înscrie pe aceste liste de tutori şi patroni în parohiile lor[24]. Apelul era reluat prin intermediul circularei nr. 1895 emisă la 29 mai 1917, din Oradea Mare[25], când din nou preoţii, învăţătorii şi cantorii, „credincioşii harnici" erau chemaţi să preia de buna voie „această

---

[21] SJAAN, fond *Parohia greco-catolică Bucerdea Vinoasă*, dos. 1/1914, f. 55r.

[22] Asociaţia Patronajului Catolic a fost fondată de episcopul Alexander Pálffy în 1908 pentru prevenirea infracţionalităţii în rândul adulţilor şi a tinerilor. Asociaţia funcţiona la nivelul întregii ţării, având grijă de tinerii care au comis infracţiuni şi adulţii care erau eliberaţi din închisoare, preluându-i sub control, tutelă şi sprijin, căutându-le loc de muncă. Din anul 1915 a întemeiat şi patronat Casa Copilului din Budapesta. În atingerea obiectivelor propuse se utiliza metoda educaţiei religioase şi morale; vezi *lexikon.katolikus.hu*.

[23] SJAAN, fond *Parohia greco-catolică Bucerdea Vinoasă*, dos. 1/1915, f. 6. A se vedea circulara cu nr. 8856/1914 din şed. Cons. ţinută la Blaj în 26 ian. 1915.

[24] *Ibid.*, dos. 1/1916, f. 33. Vezi circ. 1664–1914.

[25] La acea dată mitropolitul unit se afla încă la Oradea, locul în care autorităţile maghiare i-au impus să se refugieze în septembrie 1916, ca urmare a intrării României în război şi avansului armatei române spre Transilvania. Vezi Mirela Popa-Andrei, Diana Covaci, *The Ecclesiastical Authorities's Refuge from the Advancing Frontlines during World War I. Case Studies: Oradea (1916–1917) and Blaj (1918–1919)* (mai departe *The Ecclesiastical Authorities's Refuge*), în „Primul Război Mondial. Perspectivă istorică şi istoriografică/ World War I. A Historical and Historiographical Perspective", edited by Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaş, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane & Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 377–388.

https://biblioteca-digitala.ro

sarcină onorifică, caritativă și patriotică", respectiv să se prezinte înaintea comisiei de conscriere din comuna în care fiecare locuia, pentru a fi trecuți pe lista patronilor de orfani de război. În circulară se specifica faptul că de la prima chemare până la aceasta de față strategia de îngrijire a invalizilor, a orfanilor și a văduvelor de război s-a perfecționat. Astfel, în acest scop, conform ordinului ministrului prezident, nr. 900 din 8 martie 1917 s-a creat un organism regional al îngrijitorilor nenorociților de război în fruntea căruia se afla un Consiliu regnicolar (Országos hadigondozó tanács), care își exercita puterea și obligațiile prin Oficiul regnicolar al îngrijitorilor nenorociților de război aflat în subordinea directă a primului ministru maghiar. Acestui oficiu îi erau subordonate Comitetele municipale ale îngrijitorilor nenorociților de război, care la rândul lor aveau în subordine Comitetele cercuale, iar acestea pe cele comunale[26].

În consens cu directivele ministeriale și cu interesul manifestat de organismele statului pentru protejarea copiilor orfani, Consistoriul arhidiecezan din Blaj decidea în ședința din 9/22 februarie 1916 înființarea Orfelinatului greco-catolic român din Blaj pentru copiii „fiilor noștri căzuți în război". Dorința expresă a mitropolitului era ca această casă pentru orfani să fie deschisă chiar în cursul acelui an și să fie adăpostiți orfani greco-catolici din toată patria[27]. Și dinspre Sibiu au pornit inițiative privind deschiderea unui orfelinat sub patronajul Consistoriului diecezan ortodox, până cel târziu în toamna aceluiași an[28]. De altfel, începând cu anul 1916, întreaga elită românească, dar și alte categorii sociale, s-a implicat profund în campania de ocrotire a orfanilor de război[29]. Dinspre Sibiu a pornit un apel de colectă publică în vederea înființării orfelinatului. Ulterior și Blajul a făcut un apel similar. S-au deschis liste de colecte publice, care erau publicate cu regularitate în presă. Analiza acestora arată solidaritatea românilor, puterea de empatie, implicarea în acțiune a tuturor categoriilor sociale, de la elita bisericească, la avocați, profesori, medici, până la simpli țărani, elevi, soldații români de pe front[30]. Preocupările tot mai numeroase și mai serioase pentru soarta acestor copii s-a aflat, desigur, în strânsă legătură cu numărul tot mai mare al orfanilor de război. Încă nu se cunoaște

---

[26] SJAAN, fond *Parohia greco-catolică Bucerdea Vinoasă*, dos. 1/1917, p. 35–36.

[27] *Ibid.*, dos. 1/1916, f. 13. Vezi circ. 942–1916.

[28] Daniela Mârza, *Demografie și asistență socială în Transilvania (1916–1918): înființarea orfelinatelor destinate orfanilor de război* (infra: *Demografie și asistență socială*), în volumul „Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Omagiu acad. Camil Mureșan la împlinirea vîrstei de 80 de ani", coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 94.

[29] *Ibid.*, p. 93.

[30] *Ibid.*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

cu precizie numărul copiilor români a căror tați au căzut pe front în această perioadă, însă potrivit unei statistici realizată la nivelul întregii Ungarii, în anul 1916 numărul orfanilor de război se ridica la 36.379, dintre care e drept că 94,1% se aflau în întreținerea mamelor, 2,5% a tutorilor, 2,4% a rudelor și doar 0,57% în azilurile statului, respectiv 0,19% în grija societăților de binefaceri[31]. Dacă avem în vedere că din rândul românilor transilvăneni au fost mobilizați în armata austro-ungară, între anii 1914–1918, cca 926.500 de bărbați[32], putem presupune că numărul orfanilor de război din rândul copiilor români a fost unul semnificativ.

Iată, așadar că Primul Război Mondial a determinat deschiderea în Transilvania a primelor orfelinate românești destinate orfanilor de război: este vorba despre Orfelinatul ortodox din Sibiu și cel greco-catolic de la Blaj. Cu toate că în toamna anului 1916 se adunaseră sumele, considerate a fi necesare pentru deschiderea celor două orfelinate românești confesionale (500.000 cor. pentru cel din Sibiu, respectiv 400.000 cor. pentru cel din Blaj)[33], din cauza complicării situației politice, a deschiderii frontului din sudul Transilvaniei prin intrarea României în război, care a determinat diverse alte probleme, inclusiv refugiul autorităților ecleziastice din Sibiu și Blaj la Oradea[34] etc., cele două orfelinate românești nu și-au putut deschide porțile în anul 1916 așa cum s-a dorit. Deschiderea și funcționarea orfelinatelor românești a fost posibilă abia în anul 1918. La Blaj, Orfelinatul s-a deschis pe 1 octombrie, găzduind pentru început 50 de băieți, în vreme ce la Sibiu, Orfelinatul a început să funcționeze cam în aceeași vreme, fiind folosite în acest scop clădirile școlii centrale[35].

Iată, așadar că cea dintâi conflagrație mondială prin consecințele sale, a determinat adoptarea celor dintâi măsuri de protecție a copiilor, desigur în contextul dat, în primul rând a celor rămași orfani de tată. Astfel de măsuri, chiar dacă insuficiente la data respectivă, au fost absolut necesare și au reprezentat un început în lupta democratică pentru apărarea drepturilor copilului. Aceste lucruri, precum și cele referitoare la statutul copiilor

---

[31] *Ibid.*, p. 93.

[32] Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Câteva aspecte economice din Primul Război Mondial reflectate în izvoarele statistice și în dialogul epistolar referitor la Transilvania*, în vol. "Economie și istorie. Dialog și interdisciplinaritate. In honorem prof. univ. dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani", coord. Dana Bako, Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Răzvan V. Mustață, Cluj-Napoca, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 442.

[33] Daniela Mârza, *Demografie și asistență socială*, p. 97. Vezi și I. Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Ed. Școala Ardeleană, 2015, p. 131–133.

[34] Vezi Mirela Popa-Andrei, Diana Covaci, *The Ecclesiastical Authorities's Refuge*, passim.

[35] Daniela Mârza, *Demografie și asistență socială...*, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro

în vremea primei mari conflagrații mondiale necesită cu siguranță o atenție sporită din partea cercetătorilor, mai ales că în istoriografia românească dedicată Primului Război Mondial, copiii și copilăria constituie până astăzi un subiect aproape inexistent. Prezența lor, mai cu seamă pe frontul intern al tuturor țărilor implicate în conflict, necesită o absolută reevaluare a surselor și o reașezare a acestei teme alături de marile direcții de cercetare ale războiului. Studiul nostru reprezintă doar o cercetare preliminară asupra unui atare subiect, dorind să aducă în atenția istoricilor necesitatea imperioasă de a acorda atenție și a analiza situația copiilor din Transilvania în anii războiului. Această situație trebuie văzută și citită dint-o dublă perspectivă, atât din perspectiva, abordată într-o oarecare măsură și până acum, de „victime inocente", cât și din perspectiva rolului pe care ei l-au jucat ca protagoniști locali și martori ai conflictului. La fel ca în Vestul Europei, și în Transilvania copiii au constituit o categorie socială mobilizantă și mobilizată. În sprijinul mobilizării au fost utilizați toți vectorii specifici copilăriei: școala, familia, religia, jocurile, lecturile etc. Însă copiii nu au fost doar destinatarii unui discurs mobilizant ci și o categorie direct implicată în nevoile frontului. Dovada au fost „responsabilitățile" sau „ocupațiile" asumate de copii în anii războiului, de la ajutorul cotidian în gospodăriile țărănești, la redactarea scrisorilor pentru cei aflați pe front și în spatele frontului, la culesul plantelor medicinale pentru front etc. Toate aceste ipostaze ale copilăriei în vreme de război relevă faptul că în Transilvania, aidoma celorlalte zone marcate de război, copiii au fost victime directe și indirecte, dar și autori activi ai conflagrației, ceea ce va marca inconfundabil statutul lor de după război.

Der Krieg der Kinder. Eine siebenbürgische Perspektive über den Ersten Weltkrieg

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kinder und die Kindheit stellen bis heutzutage ein fast inexistentes Thema in der Ersten Weltkrieg gewidmeten rumänischen Geschichtsschreibung dar. Ihre Anwesenheit, vor allem an der inneren Front aller am Konflikt beteiligten Staaten, erfordert eine absolute Neubewertung der Quellen und eine Umstellung dieses Thema neben den großen Forschungsrichtungen des Krieges. Unsere Studie zielt darauf ab, die Lage von Kindern in Siebenbürgen, gesehen sowohl als „unschuldige Opfer", als auch lokalen Protagonisten und Zeugen des Konfliktes, zu analysieren. Wenn man sie mit der Lage von Kindern aus Westeuropa vergleichsweise analysiert, zeigt die siebenbürgische Kindheit in der Kriegszeit viele Ähnlichkeiten, aber auch Unterschiede. Es sei darauf hingewiesen, dass es Unterschiede nicht

https://biblioteca-digitala.ro

nur zwischen dem Status von Kindern an der orientalischen und abendländischen Front, sondern auch innerhalb dieselber siebenbenbürgischen Provinz gab. Die Unterschiede wurden von zahlreichen Faktoren verursacht, die vom ethnischen und religiösen Status, zum Unterschiede zwischen städtischen und ländlichen Gebiete bis zum deutlich unterschiedlichen Lebensstandard und Alphabetisierung von Rumänen, Ungarn und Sachsen variierten. Trotz dieser Unterschiede und Ungerechtigkeiten, ist es unserer Forschung gelungen, einige der Anhaltspunkten der Kindheit in der Kriegszeit zu ermitteln. So waren die Kinder eine mobilisierende und mobilisierte soziale Kategorie. Zur Unterstützung der Mobilisierung wurden all die Kindheit spezifischen Vektoren verwendet: die Schule, die Familie, die Religion, die Spiele, die Lektüren, etc. Aber die Kinder waren nicht nur die Empfänger einer mobilisierender Rede, sondern auch eine direkt in den Bedürfnissen der Front implizierte Kategorie. Der Beweis dafür waren die in den Kriegsjahren von Kindern übernommenen „Verantwortlichkeiten" oder „Berufe", von der täglichen Hilfe in den Bauernhöfe, zur Fassung der Briefe für diejenige an und hinter der Front, das Sammeln der Arzneipflanzen für die Front, usw. All diese Aspekte der Kindheit in der Kriegszeit zeigen dass in Siebenbürgen, wie in anderen durch dem Krieg geprägten Gebiete, die Kinder direkte und indirekte Opfer des Weltbrandes waren, indem dieser ihrer Nachkriegsstatus unverwechselbar geprägt hat.

https://biblioteca-digitala.ro

Mihai-Octavian GROZA

Activitatea senatului militar român central al ofițerilor și soldaților din Viena (31 octombrie – 27 noiembrie 1918)*

Doctor în istorie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.
E-mail: grozamihai@ymail.com

Cuvinte cheie: război, revoluție, Transilvania, senat militar, soldați

KEYWORDS: war, revolution, Transylvania, soldiers, military senate

Evenimentele și acțiunile la care românii din Monarhia austro-ungară au luat parte, în toamna și iarna anului 1918, se pot încadra printre acele momente care au făcut dată în istoriografia românească. Măreția acestor evenimente a stârnit, stârnește și va stârni în continuare interesul cercetătorilor, având în vedere și faptul că ne apropiem cu pași repezi de celebrarea centenarului Marii Uniri. Cu toate că acestor evenimente le-a fost dedicat un impresionant număr de titluri (atât lucrări generale, cât și lucrări speciale concretizate în studii și articole, culegeri de documente, corespondențe, memorii etc.), după știința noastră, până în momentul de față, puțini au fost cei care au abordat activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (organism creat cu scopul concentrării, organizării și transportării spre Transilvania a soldaților români din fosta armată austro-ungară), printre acești autori numărându-se Ștefan Pascu,

* Prezentul material face parte dintr-o cercetare mult mai amplă, constituind, într-o variantă restrânsă, studiul introductiv al volumului *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie – 27 noiembrie 1918)*, ediție, note și studiu introductiv de Mihai-Octavian Groza, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan I. Șerban, Paul Abrudan, Ileana-Maria Ratcu și Antonie Plămădeală,[1] activitatea acestui organism rămânând aproape necunoscută specialiștilor și într-o egală măsură, necercetată. În acest context, ne propunem prin prezentul studiu, să aducem o contribuție la cunoașterea activității acestui organism național, multă vreme căzut pradă uitării și nepăsării, atât pe baza bogatului material arhivistic, cât și a memorialisticii și a puținelor lucrări edite (care pomenesc în treacăt și acest organism).

Pe parcursul toamnei anului 1918, războiul mondial, declanșat în anul 1914, se apropia de sfârșit, rând pe rând, armatele Puterilor Centrale capitulând sub loviturile militare ale Antantei, dar mai ales, sub loviturile mișcărilor naționale ale popoarelor stăpânite, care își afirmau dreptul la autodeterminare (cazul Imperiului Austro-Ungar).[2] Dacă în momentul izbucnirii conflictului exista credința că acesta se va sfârși curând, iar mobilizarea și plecarea primelor trupe pe front s-a făcut în sunet de fanfară, treptat, pe măsura prelungirii acestuia, se încetățenește în rândul combatanților din armata austro-ungară ideea inutilității luptei pentru o cauză străină. Pe măsura prelungirii războiului, care pe multe fronturi devenise unul de rutină, s-a accentuat criza Monarhiei austro-ungare, pentru ca în toamna anului 1918 să atingă punctul culminant.

În toamna anului 1918, pe cuprinsul Monarhiei austro-ungare, intrată în agonie, au loc o serie de mișcări cu caracter social, împletite cu lupta pentru autodeterminare a naționalităților din imperiu.[3] Atât încercările împăratului Carol, cât și a înalților demnitari, din ambele părți ale Monarhiei, de a salva de la dezastru acest gigant, ce se întemeia pe o structură artificială

---

1 A se vedea: Ştefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983, pp. 88–92; Ioan I. Şerban, „Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru Unire. Senatul Central al Ofițerilor şi Soldaților Români din Viena şi Legiunea Română de la Praga", în *Sargeția. Acta Mvsei Devensis*, XV, 1981, pp. 269–286; Paul Abrudan, „Din activitatea Senatului Militar Român Central, format la Viena, în 31 octombrie 1918", în *Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară*, XI, 1978, pp. 265–278; Ileana-Maria Ratcu, „O pagină memorialistică privind înființarea şi activitatea Senatului Central al Ofițerilor şi Soldaților Români din Ardeal, Banat şi Bucovina", în *Români, sârbi, slovaci*, an III, nr. 3, 1995, pp. 245–249; Antonie Plămădeală, „Un Senat Militar la Viena, cu o lună înainte de Unirea de la 1 decembrie 1918", în vol. *Calendar de inimă românească*, editat de Antonie Plămădeală, Sibiu, 1988, pp. 41–88.

2 Sorin Mitu, Rudolf Gräf, *Geschichte der Neuzeit. Europa und die Vereinigten Staaten von Amerika. Innenpolitik, Internationale Konflikte und Beziehungen*, Klausenburg, International Book Access, 2009, p. 262.

3 Vasile Vesa, „Unirea Transilvaniei cu România", în vol. *Istoria Transilvaniei, III (de la 1711 până la 1918)*, coordonat de Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 610–611; Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (problema Ardealului văzută de un american)*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1989, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro

și nefirească, recurgând la metode învechite, de genul represiunilor sau al concesiilor, s-au dovedit inutile. Referitor la această perioadă, Lucian Blaga, pe atunci student-doctorand al Universității din Viena, nota în *Hronicul și cântecul vârstelor*, următoarele rânduri: *„[...] Bulgaria se prăbușise. În împărăția austro-ungară și în Germania simptomele de dezagregare se înmulțesc de la o zi la alta. Mânjite de sânge, simbolurile imperiale se năruiau. Studenții, care luptaseră ani de zile pe fronturi, se întorceau la vetrele lor. Pe gangurile Universității apăreau tot mai multe fețe combative brăzdate de experiența războiului. Sub colonade se vocifera. Alma Mater se înnegrea de funinginea declinului. În biblioteca Universității, unde îmi adunam material în vederea lucrării de doctorat, numai ce vedeai, potrivnic oricărei pravili de bună rânduială, ridicându-se câte un tânăr ca să țină vreun incendiar discurs. Rumoarea străzii străbătea prin toate zidurile. Manifestațiile se încețeau. Foi volante, vestind revoluția, se amestecau cu frunzele toamnei. De un roşu înflăcărat erau şi manifestele şi frunzele. Masele de la periferie apăreau ca pompate de un punct de absorbție din centru [...] Din depărtările Ringului pătrundea până la noi zvonul surd al plebei în mișcare. Nimeni nu mai stăvilea tumultul. Nimeni nu mai înfrunta puterile descătușate. Se anunțau vremuri haotice"*.[4] Pe aceeaşi linie, analizând atmosfera din capitala imperiului, ziarul *Unirea* din Blaj, publica următorul material, sub titlul „Revoluția din Viena": *„În Viena, mișcarea revoluționară a luat proporții înspăimântătoare. O sută mii demonstranți au grăbit în fața parlamentului, unde ofițeri şi militari de rând au aclamat republica. Militarii și-au rupt de pe chipie rosetele, punând în locul lor colorile vechi germane, roșu-alb-aur [...] În fața parlamentului s-au prezentat toate sindicatele și toți reprezentanții partidelor variate, cu scopul de a demonstra împotriva lui Andrássy și mai ales pentru republică"*.[5] Starea tensionată din capitala imperiului, îl va face pe deputatul bucovinean Constantin Isopescu-Grecul să declare că *„[...] în cercurile politice din Viena se aștepta o schimbare absolută, dacă nu chiar dizolvarea Austriei, în cel mult trei luni"*,[6] schimbare care nu va întârzia să apară. Vestea izbucnirii acestor mişcări s-a răspândit, relativ repede, pe toate fronturile unde erau implicate unitățile armatei austro-ungare, accelerând, astfel, dezintegrarea acesteia. Acest fenomen a fost exprimat prin numeroasele dezertări ale soldaților de pe câmpul de luptă, care părăsesc frontul sau trec la inamic.[7] Astfel, la începutul lunii octombrie 1918, circa 250.000 de soldați, aparținând naționalităților, au dezertat şi s-au împrăştiat în interiorul monarhiei. Acest

---

4 Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor*, Bucureşti, Editura Minerva, 1990, pp. 172–174.

5 ***, „Revoluția din Viena", în *Unirea*, Blaj, an XXVIII, nr. 68, 1918, p. 4.

6 Constantin Isopescu-Grecul, „Amintiri asupra evenimentelor din 1918", în vol. *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, coordonat de Ioan Nistor, Cernăuți, Tiparul „Glasul Bucovinei", 1938, p. 180.

7 Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, mss. dact. Traian Popa, *Revoluția din 1918 la Viena*, nr. inv. 5713, f. 10–12.

https://biblioteca-digitala.ro

fenomen s-a manifestat și în rândurile soldaților și ofițerilor români, înrolați în armata austro-ungară, obligați să lupte pentru o cauză pierdută.[8]

Într-o atare conjunctură, fruntașii mișcării naționale din Transilvania, reuniți la Arad, într-o ședință extraordinară a consiliului de conducere al Partidului Național Român, vor încerca stabilirea unei modalități de aplicare a principiilor wilsoniene de autodeterminare națională, în cadrul discuțiilor primând afacerile externe și militare ale Transilvaniei într-un astfel de moment extrem de important, când fronturile și armatele dezorganizate provocau mare confuzie și dezordine.[9] Principala problemă ridicată a fost aceea a organizării soldaților români din fosta armata austro-ungară, în scopul sprijinirii mișcării naționale, misiunea aceasta fiind încredințată lui Iuliu Maniu,[10] ca reprezentant al afacerilor externe și militare, calitate din care va pleca la Viena, unul dintre principalele centre de întărire și concentrare a convoaielor de soldați care se întorceau de pe front, pentru a prelua conducerea regimentelor cu majoritate română aflate aici.[11] Trebuie precizat că în Viena, încă de la începutul lunii octombrie 1918, se aflau circa 70.000 de soldați români, originari din Transilvania, Banat și Bucovina. Acestora li se alăturau zilnic alții, care părăseau linia frontului și soseau în gările Vienei, cu trenuri ce aveau de acum un singur sens: dinspre front spre casă. Nucleul grupării românești din Viena îl constituia Regimentul Cezaro-Crăiesc 64 Infanterie din Orăștie, acesta fiind recrutat din Transilvania și având în componența sa peste 65% români.[12]

Ajuns la Viena, Iuliu Maniu va convoca, în data de 30 octombrie 1918, o întrunire a ofițerilor români, la restaurantul „Weigel" din Dreher-Park (în apropierea palatului Schönbrunn), în cadrul căreia se vor pune bazele unui Comitet Național al Românilor din Transilvania și Bucovina (se pare că la Viena înființarea Consiliului Național Român Central, ca organ politic conducător, nu era cunoscută, ci doar îndemnul, adresat naționalităților din monarhia austro-ungară, formulat în celebrul manifest „Către popoarele

---

8 Mihai-Octavian Groza, „Iuliu Maniu și activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie–27 noiembrie 1918)", în *Caiete Silvane*, Zalău, nr. 104, iulie-august 2013, p. 42.

9 Apostol Stan, *Iuliu Maniu: naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, București, Editura Saeculum, 1997, p. 69.

10 Iuliu Maniu se afla în 1918 concentrat pe frontul italian de la Piave, comandant de baterie, în cadrul Regimentului 14 Artilerie. În acele momente de derută și înfrângeri pentru Imperiul Austro-Ungar, Maniu a dezertat de pe front, revenind în Ardeal (a se vedea: Adrian Stroea, Marin Ghinoiu, *Din elita artileriei*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2012, pp. 205–206).

11 Iuliu Maniu, *Unirea Ardealului. Conferință ținută la Radio-București în 24 ianuarie 1934*, Cluj, Tipografia Națională, 1934, p. 16.

12 Mihai-Octavian Groza, „Iuliu Maniu și activitatea Senatului Militar Român Central", pp. 42–43.

https://biblioteca-digitala.ro

mele credincioase", al împăratului Carol I, prin intermediul căruia acestea erau autorizate să-și constituie astfel de organisme naționale).[13] A doua zi, la 31 octombrie 1918, în cadrul unei a doua întruniri, convocată la același restaurant „Weigel", ofițerii și soldații români vor pune bazele Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților ca *„[...] instituție politică, națională, însuflețită de aceiași disciplină consimțită"*,[14] compus din 11 membri,[15] prezidat de un comitet executiv, format din Iuliu Maniu[16] (care va îndeplini funcția de reprezentant politic al senatului), căpitanul Traian Popa, medicul Epifan Muntean și Petru Popovici.[17] Acest Senat Militar Român și-a asumat, încă de la început, sarcina de a grupa și organiza în jurul său soldații și ofițerii români din părțile apusene ale monarhiei austro-ungare,[18] pentru a sta *„[...] neclintiți în serviciul cauzei sfinte a națiunii române"*.[19] În cadrul aceleiași ședințe se stabilește ca funcția de președinte al acestui organism să fie încredințată generalului Ioan Boeriu, baron de Polichna, însă acesta fiind suferind și internat într-unul din spitalele militare din oraș, va amâna temporar asumarea prerogativelor ce-i reveneau.[20]

Pentru a înțelege mai bine desemnarea, ca președinte al Senatului Militar Român Central, a generalului Ioan Boeriu, ne permitem în acest punct al studiului nostru creionarea unui mic portret biografic al acestuia. Născut în anul 1859, în satul Vaida Recea, din ținutul Făgărașului, într-o

[13] Ioan I. Şerban, „Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru Unire", p. 272; Ioan Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea politică*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, pp. 18–19; István Deák, *Mai presus de naționalism. O istorie politică şi socială a corpului de ofițeri habsburgi, 1848–1918*, traducere din limba germană de Eugenia Bârlea, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 242.

[14] Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei. Unirea (1914–1918)*, Baia-Mare, Editura Marist, 2010, pp. 271–272; Filimon Taniac, „Amintiri de acum 10 ani. Acțiunea domnului Iuliu Maniu la Viena", în *Dreptatea*, nr. 314, 1929, p. 1.

[15] Membrii Senatului Militar Român Central: căpitanul Semproniu Luca, căpitanul Teodor Colbazi, căpitanul medic militar Epifan Muntean, Filimon Taniac, Traian Trîmbițoiu, Gavril Alvirescu, Cornel Raca, Emil Colbazi, Eugen Reus, medicul Marius Sturza, Traian Pahone (a se vedea: Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor şi soldaților români din Viena", f. 1).

[16] Mario Stoica, „Iuliu Maniu-Sfinxul de la Bădăcin", în vol. *Administrație românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, nr. VIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiş" University Press, 2014, p. 131.

[17] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor şi soldaților români din Viena", f. 1; a se vedea şi: Antonie Plămădeală, „Un Senat Militar la Viena", pp. 44–45.

[18] Ioan I. Şerban, „Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru Unire", p. 272.

[19] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor şi soldaților români din Viena", f. 1.

[20] Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, mss. dact. Traian Popa, *Revoluția din 1918 la Viena*, nr. inv. 5713, f. 16–17.

https://biblioteca-digitala.ro

veche familie de grăniceri, viitorul general și-a început studiile la școala grănicerească din satul natal, continuate apoi la gimnaziul romano-catolic din Sibiu. După absolvirea gimnaziului, contrar îndemnurilor familiei de a urma studiile teologice, s-a înscris la Școala de Cadeți (Kadettenschule) din Sibiu (la recomandarea unchiului său, colonelul David Urs, baron de Margina). Absolvent al acestei instituții, având calificativul de „eminent", a fost repartizat la Regimentul Cezaro-Crăiesc 64 Infanterie din Orăștie. În anul 1905 a fost avansat la gradul de maior, primind comanda unui batalion din Regimentul 76 Infanterie Esztergom, iar în anul 1909 a fost avansat la gradul de locotenent-colonel. În perioada Primului Război Mondial, având gradul de colonel, a îndeplinit funcția de comandant al Regimentului 76 Infanterie. Pentru vitejia dovedită pe câmpul de luptă, la 23 august 1914, a fost decorat cu „Crucea de Cavaler al Ordinului Maria Terezia", primind totodată și titlul nobiliar de „Baron de Polichna", după numele localității unde s-a evidențiat în luptă (prin aceasta, a devenit cel de-al doilea ofițer român și totodată ultimul care a fost decorat cu acest înalt ordin militar). În anul 1915, pentru merite deosebite, a fost decorat cu „Ordinul Leopold" în grad de cavaler și avansat la gradul de general-maior. În timpul luptelor duse în localitatea Sulozcsova a fost grav rănit, fiind evacuat de pe câmpul de luptă și internat într-un spital militar din Viena. După o perioadă de convalescență, va fi reactivat ca funcționar al Ministerului de Război.[21] În memoriile sale, bănățeanul Coriolan Băran îl va descrie pe generalul Ioan Boeriu ca fiind *„[...] un tip cazon, rigid, sever, om de caracter, care însă nu se ridica peste mediocritate. Era el însuși disciplinat și pretindea disciplină și de la alții. Era respectat ca un om drept și muncitor, fără a avea concepții mai înalte și un orizont mai larg"*.[22] Tocmai datorită acestui parcurs, a calităților și a prestigiului de care se bucura în rândul soldaților și ofițerilor români, generalul Ioan Boeriu a fost desemnat președinte al Senatului Militar Român Central.

Revenind la subiectul studiului nostru, în cadrul aceleiași ședințe de constituire membrii nou înființatului Senat Militar Român vor elabora și tipări un prim apel adresat soldaților români, prin care acestora li se comunica înființarea acestui organism *„[...] ca secție militară a comitetului național român din Bucovina, Ardeal și Ungaria"*, precum și misiunea asumată de acesta. În interesul cauzei naționale soldaților români li se interzicea depunerea jurământului față de o armată străină, totodată fiind îndemnați să se abțină *„[...] de acte samavolnice, de jaf și prădăciune"* și să nu se lase jigniți

---

[21] A se vedea: Ioan Părean, „Generalul Ioan Boeriu (1859–1949), primul comandant al Corpului VII Armată și membru marcant al Asociațiunii Astra", în *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 81–82, 2007.

[22] Coriolan Băran, „Amintiri", în vol. *Marele Război în memoria bănățeană (1914–1919)*, editat de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro

„[...] în sentimentele naționale". De asemenea, soldații și ofițerii români, din toate colțurile monarhiei austro-ungare erau îndemnați să se constituie în senate militare locale, fiecare senat urmând să trimită un delegat în Senatul Militar Român Central.[23]

Trebuie precizat că, inițial, Senatul Militar Român Central s-a subordonat Consiliului Național Român din Transilvania și Bucovina ce activa la Viena, sub președinția lui Iuliu Maniu, pentru ca după constituirea Consiliului Național Român Central (31 octombrie 1918) și mai ales după mutarea și începerea activității acestuia la Arad (2 noiembrie 1918),[24] organismul constituit la Viena să se subordoneze acestuia din urmă.

La 1 noiembrie 1918, întruniți în sala de gimnastică a căpitanului Luca, membrii Senatului Militar Român își vor stabili resorturile, după cum urmează: căpitanul Traian Popa va asuma, temporar (până la însănătoșirea generalului Boeriu), funcția de președinte, preotul militar Gheorghe Oprean[25] va asuma funcția de secretar, iar doctorul Epifan Munteanu va îndeplini funcția de casier al senatului.[26] În cadrul ședinței Iuliu Maniu va propune trimiterea unei delegații la Ministerul de Război pentru *„[...] a cere să ne recunoască ca organizație militară constituită a românilor și să ceară sprijinul lui"*, precum și trimiterea unei delegații la Praga, care să aducă la cunoștința regimentelor românești constituirea Senatului Militar Român și pentru a le solicita constituirea unui organism similar. Pentru îndeplinirea primei misiuni va fi delegat căpitanul Traian Popa (care urma să se prezinte ministrului de război, însoțit de generalul Ioan Boeriu), iar pentru cea de-a doua, ofițerii Petru Popovici și Emil Colbazi.[27] În aceeași ședință se hotărăște și înființarea unui birou de informații pentru ofițerii și soldații români, în componența căruia au intrat căpitanul Crișan, preotul militar Ilie Haciotă, stegarii Filimon Taniac și Cornel Raca, subofițerii Muntean și Slobodaș.[28]

---

[23] Arhivele Naționale Direcția Județeană Alba, *Fond Consiliul Național Român Alba-Iulia*, nr. inv. 72, dosar 1, f. 1–2; a se vedea şi: Mihai-Octavian Groza, *Documente privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia*, Sebeş, Editura Emma Books, 2012, pp. 32–33.

[24] Anton Drăgoescu (coordonator), *Istoria României. Transilvania*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura „George Barițiu", 1997, p. 633; Nicolae Bocşan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, pp. 232–233; Vasile Ilovan, *Românii din Nord-Vestul Transilvaniei și Marea Unire 1910–1918*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2007, pp. 162–163.

[25] A se vedea: Răzvan Ducan, *Gheorghe Oprean-o viață închinată unirii românilor și înălțării Bisericii Ortodoxe*, Târgu-Mureş, Editura Tipomur, 1999; Partenie Pop, „Potirul biruinței", în *Îndrumător Pastoral*, vol. XXII, Alba-Iulia, Editura Reîntregirea, 2008, pp. 243–244.

[26] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor şi soldaților români din Viena", f. 4.

[27] *Ibidem*, f. 4–5.

[28] *Ibidem*, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

În noaptea de 1/2 noiembrie 1918 a avut loc descompunerea Regimentului Cezaro-Crăiesc 64 Infanterie Orăștie,[29] descrisă sugestiv de căpitanul Traian Popa, într-un document păstrat în arhiva Muzeului Național al Unirii din Alba-Iulia: *„[...] Cazarma goală și devastată, puținii soldați prezenți, rebeli și renitenți, nimeni nu mai vrea să audă și să știe de ordine [...] Ne-am dat imediat seama, că prin cazarmă rămăseseră numai câțiva români timizi, care buimăciți la cap, neștiind încotro și ce să facă au rămas pe loc [...] am apreciat împrejurarea binevenită pentru a decreta așa cum se găsea Regimentul 64 de regiment românesc, apoi îl vom organiza noi cu ofițeri și reangajați români"*.[30] În atari condiții, în cadrul celei de-a doua ședințe a Senatului Militar Român, se hotărăște formarea primului regiment românesc, în jurul fostului Regiment Cezaro-Crăiesc 64 Infanterie Orăștie, căpitanul Octavian Loichița fiind încredințat cu conducerea și organizarea acestuia, în legătură cu conducerea senatului și conform indicațiilor primite de la acesta.[31]

În aceeași zi, căpitanul Traian Popa, însoțit de Iuliu Maniu și profesorul bucovinean Constantin Isopescu-Grecul se vor înfățișa ministrului de război pentru a-i solicita recunoașterea Senatului Militar Român Central (generalul Ioan Boeriu, solicitat pentru a participa la această întâlnire, se afla în imposibilitatea de a participa). Întâlnirea a fost una *„[...] mai mult decât prietenească"*, în care delegația română și-a prezentat doleanțele, ministrul de război, generalul Stöger-Steiner replicând: *„[...] Eu nu mai sunt propriu-zis ministru de autoritate, întrucât s-a instituit guvernul revoluționar care a și luat frânele în mână, deci nu mai am nici cădere și nici puterea de a recunoaște sau aproba ceva"*.[32] Cu toate acestea, generalul Stöger-Steiner îi va îndruma spre cabinetul noului ministru de război, căpitanul Mayer, care va recunoaște Senatul Militar Român ca organism național reprezentativ, cedându-i cazarma Franz Ferdinand pentru încărtiruirea soldaților, condiționând aceasta de colaborarea românilor cu noile autorități austriece pentru menținerea ordinii și liniștii publice, în condițiile grevei prelungite a organelor de poliție vieneze.[33]

---

[29] Dorin Petresc, Ioan Lăzărescu, *Istoria Regimentului Cezar și Regesc nr.ul 64 Orăștie (1860–1918)*, Deva, Editura Corvin, 2004, p. 206.

[30] Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, mss. dact. Traian Popa, *Revoluția din 1918 la Viena*, nr. inv. 5713, f. 15.

[31] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor și soldaților români din Viena", f. 8.

[32] La Viena, până la 11 noiembrie 1918, când împăratul Carol renunță la implicarea în afacerile statului, funcționau două guverne, unul revoluționar și unul imperial, acesta din urmă având un rol formal (a se vedea: Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor (1273–1918)*, București, Editura Universitas, 2000, p. 500).

[33] Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, mss. dact. Traian Popa, *Revoluția din 1918 la Viena*, nr. inv. 5731, f. 21; a se vedea și: Constantin Isopescu-Grecul, „Amintiri asupra evenimentelor din 1918", p. 184; Ionel Pop, Zaharia Boilă, Matei Boilă, *Amintiri despre Iuliu Maniu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998, pp. 52–56.

https://biblioteca-digitala.ro

Respectând înțelegerea, în Viena revoluționară, măcinată de o serie de manifestări anarhice (proteste, furturi, agresiuni, tâlhării etc.),[34] în lipsa unei forțe militare armate, disciplinate și ordonate, Senatul Militar Român Central, prin trupele române, va asigura paza orașului, salvându-l de avansul ideilor promovate de revoluția rusă,[35] pe străzile și bulevardele fostei capitale imperiale, atât de mândră odată, răsunând marșurile și accentele cântecelor românești: *La Arme, Ardealul ne cheamă* și *Deșteaptă-te române.*[36]

Încă de la înființare, Senatul Militar Român și-a propus menținerea soldaților și ofițerilor români la curent cu evoluția evenimentelor militare și politice,[37] în acest sens fiind creată comisia de informații de care vorbeam în rândurile de mai sus. Pe lângă aceasta, în cadrul celei de-a patra ședințe a senatului, la propunerea căpitanului Crișan, se hotărăște înființarea unei gazete propagandistice, intitulată semnificativ „Timpul Nou", al cărui redactor-șef a fost numit bucovineanul Filimon Taniac, secondat de Ioan Brotea, Gavril Alvirescu, Dumitru Gavrilescu și George Halaverici.[38] Pentru editarea acestui periodic, la propunerea căpitanului Crișan, secția română a tipografiei de stat din Viena (Staatsdrukerei) a fost pusă sub comanda Senatului Militar Român Central.[39] Această gazetă va apărea săptămânal în perioada 8–25 noiembrie 1918, ca organ al Senatului Militar Român Central, fiind expediată ofițerilor și soldaților români din pichetele cordonului de control Varșovia-Laibach (Ljubljana). Prin intermediul articolelor publicate în această gazetă, soldații români au putut fi informați în

---

[34] Pentru o analiză a manifestărilor violente în contextul prăbușirii marilor imperii la finalul Primului Război Mondial, a se vedea: Aviel Roshwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East (1914–1923)*, London, Routledge, 2005; Robert Gerwarth, „The Central European Counter-Revolution. Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War", în *Past and Present*, Oxford, nr. 200, 2008, pp. 175–209; Julia Eichenberg, John Paul Newman, „Violence in Dissolving Empires after the First World War", în *Contemporany European History*, Cambridge, 19, nr. 3, 2010, pp. 183–194; Robert Gerwarth, John Horne, „Paramilitarism in Europe after the Great War. An introduction", în vol. *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe, after the Great War*, coordonat de Robert Gerwarth, John Horne, Oxford, 2012; David Alegre Lorenz, „La Primera Guerra Mundial y las transformaciones des Estado" (traducere de Pierre Purseigle), în *Revista Universitaria de Historia Militar*, 5/volum 3, 2014, pp. 169–173.

[35] Claudiu Pădurean, „Iuliu Maniu, artizan al Marii Uniri, a salvat Viena de bolșevism", în *România Liberă*, 30 noiembrie 2009.

[36] Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, mss. dact. Traian Popa, *Revoluția din 1918 la Viena*, nr. inv. 5731, f. 22.

[37] Filimon Taniac, „Amintiri de acum 10 ani. Foaia soldaților români la Viena", în *Dreptatea*, nr. 328, 1928, p. 1.

[38] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor și soldaților români din Viena", f. 16.

[39] *Ibidem*, f. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

legătură cu deciziile senatului, cu articolele publicate în diferitele periodice austriece, maghiare, germane sau ceho-slovace, precum și în legătură cu evoluția evenimentelor politice din Transilvania și Bucovina, activitatea Consiliului de la Cernăuți, activitatea Consiliului Național Român Central de la Arad, constituirea consiliilor și gărzilor naționale române comitatense, orășenești și locale, convocarea Marii Adunări Naționale la Alba-Iulia etc.[40]

Paralel, se vor înființa și o serie de *„echipe de propagandă"*, conduse de căpitanul Traian Popa, preotul militar Gheorghe Oprean, locotenentul Emil Colbazi și stegarii Filimon Taniac și Cornel Raca, cu misiunea de a organiza întâlniri cu ofițerii și soldații români întorși de pe front și staționați temporar în Viena. Activitatea de propagandă[41] a cunoscut o mare intensitate, ea desfășurându-se și în afara gărilor și cazarmelor militare, în piețe și locuri publice, convingând ofițerii și soldații români să intre sub ascultarea și îndrumarea Senatului Militar Român.[42]

La 7 noiembrie 1918, în cadrul celei de-a șasea ședințe a senatului, este citită declarația locotenentului Zeno Herbay, comandantul Legiunii Române din Praga,[43] prin care aceasta se subordona Senatului Militar Român Central, menționând că: *„[...] Se simte fericită legiunea din Praga că a nutrit aceleași gânduri cu frații din Viena și promite că va ținea cu trup și suflet hotărârilor pe care le va lua Senatul"*.[44]

La 12 noiembrie 1918, generalul Ioan Boeriu va prelua oficial conducerea Senatului Militar Român, căpitanul Traian Popa devenind vicepreședinte al acestui organism. În aceeași zi, colonelul Moga (însărcinat cu primirea și încărtiruirea soldaților români), protopopul militar Iosif Serafim (însărcinat cu efectuarea serviciului divin), căpitanii Bălean (însărcinat cu problemele telegrafice), Vancea (însărcinat cu pregătirea artileriei) și Pop (comandant al unei stații de primire a soldaților români), precum și oficialul Simion sunt aleși în senat *„[...] ca membrii cooptați"*.[45]

Un moment important îl constituie sosirea și instalarea *„[...] în bună rânduială"* a Regimentului 31 Sibiu, comandat de locotenentul Eugen

---

[40] Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731–1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 410; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, p. 92.

[41] Pentru activitatea de propagandă, desfășurată de membrii senatului a se vedea: Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, mss. dact. Nicolae Hozan, *Amintiri din preajma Adunării Naționale din Alba-Iulia*, nr. inv. 4547; mss. dact. Emil Colbazi, *Retrospectivă asupra evenimentelor petrecute între anii 1914–1918*, nr. inv.. 5715.

[42] Ioan I. Șerban, „Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru Unire", p. 274.

[43] Ionel Penea, „Activitatea Legiunii Române din Praga", în *Acta Mvsei Porolissensis*, VIII, 1984, p. 450.

[44] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor și soldaților români din Viena", f. 21.

[45] *Ibidem*, f. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

Duca, care părăsise frontul împreună cu toți banii unității și cu *„[...] nouă boi de tăiat, ceea ce era o raritate în Viena"*, sosire anunțată senatului de către generalul Ioan Boeriu.[46]

Conducerea Senatului Militar Român Central, întrunită în ședință la 13 noiembrie 1918, pentru a marca în mod festiv constituirea forțelor armate naționale române, stabilește pentru data de 17 noiembrie oficierea ceremoniei oficiale de depunere a jurământului și a sfințirii drapelului românesc în cazarma fostului Regiment Cezaro-Crăiesc 64 Orăștie.[47] Ceremonia a fost precedată de un serviciu religios efectuat de preoții militari Iosif Serafim, Gheorghe Oprean și Pavel Popa, încheiat prin cuvântarea preotului Serafim, care a explicat însemnătatea acestui jurământ. A urmat cuvântarea deputatului bucovinean Teofil Simionovici, care a ținut să precizeze următoarele: *„Cătușele seculare, ce au apăsat poporul nostru, mai cu seamă în Ardeal și Ungaria, sunt sfărâmate. Românul a devenit liber și poate să-și croiască soarta sa și viitorul său, ca ori și ce popor liber. Să ne închinăm proniei dumnezeiești și să-i mulțumim din adâncul inimilor noastre, că ne-a ajutat să ajungem, aceste zile înălțătoare, în care se va împlini idealul nostru național [...] jurământul vostru de astăzi nu vă leagă mâinile și armele voastre de ungurii, ce ne-au asuprit atât de greu, ci vă leagă de neamul vostru, adică de ce aveți voi mai scump pe lumea aceasta, vă leagă de părinții și frații voștri, de nevestele și surorile voastre și de copii voștri"*.[48] A urmat apoi depunerea jurământului, în forma stabilită de Consiliul Național Român Central: *„Jur credință națiunii române și supunere în toate Consiliului Național Român. Nu voi sta decât în serviciul neamului românesc, pe care nu-l voi părăsi la nici un caz și sub nici o împrejurare. Așa să-mi ajute Dumnezeu!"*.[49] Ceremonia a fost încheiată prin sfințirea drapelului (confecționat de către Silvia Popa, soția căpitanului Traian Popa), la care, conform mărturiilor, *„[...] se uitau toți ca la minune, căci încă nu văzuseră steag tricolor românesc"* și intonarea cântecelor *Pe-al nostru steag e scris unire* și *Deșteaptă-te române*.[50] Din datele avute la îndemână, rezultă că în momentul depunerii jurământului, Iuliu Maniu nu se afla în Viena, fiind plecat la Arad, unde se desfășurau tratativele cu delegația Consiliului Național Maghiar.

Contrar jurământului depus, s-au înregistrat și o serie de dezertări din Viena (cunoscut fiind cazul sublocotenentului Gheorghe Alexa, care

---

46 *Ibidem*, f. 26.

47 *Ibidem*, f. 30.

48 Teofil Simionovici, „La sfințirea steagului tricolor", în vol. *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, coordonat de Ioan Nistor, Cernăuți, Tiparul „Glasul Bucovinei", 1938, pp. 396–397.

49 Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor și soldaților români din Viena", f. 30.

50 Filimon Taniac, „Amintiri de acum 10 ani. Primul regiment românesc și primul steag tricolor", în *Dreptatea*, nr. 316, 1928, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

împreună cu un grup de 40–50 soldați români au părăsit Viena).[51] Confruntat cu aceste dezertări, Senatul Militar Român Central hotărăște tipărirea unui nou apel adresat ofițerilor și soldaților români, în care se aduc critici celor care *„[...] se codeau când era vorba de serviciu militar destul de greu"*, reamintindu-le că erau datori *„[...] să se pună la dispoziția senatului central cu toată abnegațiunea și cu tot devotamentul"*. În condițiile agravării situației economice din Viena, senatul hotărăște să plătească solde *„[...] numai acelor ofițeri care de fapt stau în serviciul Senatului și își îndeplinesc acest serviciu"*, cuantumul acestora fiind de 30 coroane pentru ofițeri și 10 coroane pentru soldați pe zi.[52]

Pe tot parcursul activității Senatului Militar Român Central, cum era de așteptat, nu au lipsit încercările autorităților maghiare de a-i menține pe soldați sub dominația lor, ofițerii regimentelor adesea forțându-i pe români să depună jurământul de credință steagului maghiar.[53] Senatul Militar Român Central va protesta împotriva acestor acte, după părerea noastră disperate și iraționale, prin Iuliu Maniu care a înaintat o scrisoare de protest Ministerului de Honvezi al Consiliului Național Maghiar, în care se precizau următoarele: *„În urma faptului că Consiliul Național Român e recunoscut de Consiliul Național Maghiar și deoarece soldații români și-au format senatele lor militare cu centrul în Viena, protestăm contra faptului că soldații români sunt forțați să depună jurământ steagului maghiar sub amenințarea că în caz contrar vor fi lipsiți de salariul lor"*.[54] Cu aceeași hotărâre, prin intermediul gazetei „Timpul Nou", Senatul Militar Român Central a reușit să combată și propaganda antiunionistă, dovadă în acest sens stând următorul pasaj: *„Fiecare popor își are păcatele sale. Unul din aceste păcate este nesațul acelor oameni fără simț de responsabilitate, care cu toate mijloacele, fie ele iertate, fie neiertate, caută să-și ajungă scopurile lor particulare, caută să-și facă mendrele lor proprii și dacă nu-și ajung scopul lor, dacă află o piedică, se apucă de minciuni. Astfel de oameni vorbesc și răspândesc vestea că în senatul central al ofițerilor și soldaților români din Viena ar fi o mare nerânduială și discordie. Pentru astăzi aducem la cunoștința cititorilor noștri, cum că până acum toate deciziunile senatului central s-au făcut cu unanimitate de voturi, dovada cea mai bună pentru munca devotată și serioasă a senatului central, pe viitor însă vom publica numele acelor nemernici, care n-au învățat a deosebi ce este o cauză națională și ce este o afacere particulară"*.[55]

Istoricul Ioan I. Șerban a surprins și impactul pe care constituirea Senatului Militar Român Central a avut-o asupra coloniei românești din

---

[51] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor și soldaților români din Viena", f. 29.

[52] *Ibidem*, f. 31.

[53] Antonie Plămădeală, „Un Senat Militar la Viena", p. 48.

[54] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor și soldaților români din Viena", f. 23.

[55] ***, „Manopere ticăloase", în *Timpul Nou. Foaia soldaților români*, nr. 2, 1918, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Viena, care a *„[...] împărtășit și a îmbrățișat cu entuziasm"*[56] acțiunile acestuia, afirmând că aceasta a avut o contribuție activă în slujba cauzei naționale, în locuințele acestora desfășurându-se o serie de întâlniri premergătoare constituirii senatului, contribuind la furnizarea sau fabricarea anumitor obiecte (steaguri, cocarde tricolore), acordând sprijin material și moral soldaților români.[57]

Spre sfârșitul lunii noiembrie 1918, odată cu eșecul ultimelor încercări de redresare a monarhiei austro-ungare, deoarece de pe front nu mai soseau soldați, cei mai mulți fiind mobilizați pentru cauza națională, Senatul Militar Român Central din Viena și-a considerat misiunea încheiată. Ultima adunare a acestui organism are loc la 27 noiembrie 1918, în cadrul căreia se face o scurtă trecere în revistă a realizărilor și efectelor produse asupra românilor, precum și anunțarea desfășurării Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia, în legătură cu care generalul Ioan Boeriu și profesorul Constantin Isopescu-Grecul dăduseră o declarație, prin care *„[...] felicită cu însuflețire fiască măreața și istorica adunare din Alba-Iulia și declară aderență necondiționată"*.[58] În cuvântarea rostită, Iuliu Maniu, *„[...] înțeleptul unificator, organizator și însuflețitor al organizației noastre militar-politice"*,[59] sublinia cu satisfacție că *„[...] un popor care are astfel de fii conștii de datorințele mărețe din zilele noastre poate fi fericit"*, îndemnând soldații ca, odată întorși acasă, să se pună în slujba Consiliului Național Român Central. Totodată, se propunea *„[...] dizolvarea acestui senat care a avut un rol atât de însemnat și binefăcător cauzei noastre"*, precum și menținerea unei secții militare române, pe lângă legația română prezidată de Constantin Isopescu-Grecul.[60] Operațiunile de lichidare a activității și patrimoniului Senatului Militar Român Central au fost coordonate de generalul Ioan Boeriu, secondat de căpitanul Traian Popa.[61]

Rațiunea constituirii și funcționării acestui organism a fost încă din primul moment organizarea și expedierea soldaților români spre Transilvania, pentru realizarea acestui obiectiv fiind necesară trecerea trupelor române peste teritoriul Ungariei. Demersurile care s-au făcut pe

---

[56] Filimon Taniac, „Amintiri de acum 10 ani. Primul regiment românesc", p. 1.

[57] Ioan I. Șerban, „Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru Unire", p. 275.

[58] Ioan Popescu Puțuri, Ștefan Pascu, *1918 la români. Documentele Unirii*, volum VIII, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 334.

[59] Biblioteca Facultății de Teologie Sibiu, *Fond Varia*, nr. inv. 54, „Note istorice în legătură cu pregătirea adunării naționale de autodeterminare a românilor din Ardeal, Banat, părțile din Ungaria și Bucovina", f. 8.

[60] Idem, nr. inv. 53, „Procesele verbale ale adunărilor ofițerilor și soldaților români din Viena", f. 37; după dizolvarea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena, legația română, alături de secția militară, va continua, în perioada ianuarie-august 1919, editarea gazetei „Timpul Nou" (Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești*, p. 410).

[61] Dorin Petresc, Ioan Lăzărescu, *Istoria Regimentului Cezar și Regesc nr. 6 Orăștie*, p. 207.

https://biblioteca-digitala.ro

lângă Consiliul Național Maghiar, prezidat de contele Károlyi, pentru a recunoaște Senatul Militar Român Central, ca organ militar de drept, s-au dovedit a fi inutile. Refuzul forurilor conducătoare maghiare a făcut ca traversarea Ungariei, pe drumul cel mai scurt către Transilvania, să devină dificilă. În atare condiții, conducerea senatului a intrat în legătură cu guvernul republican de la Viena, precum și cu Consiliul Național Croat de la Zagreb, pentru a le obține sprijinul pentru trecerea trupelor spre casă, din Austria, prin Croația și Serbia. Senatul Militar Român Central din Viena a expediat, rând pe rând, aproape toți soldații români aflați în capitala fostei monarhii austro-ungare (cu excepția grupului de ofițeri și soldați rămași ca secție militară atașată legației române din Viena), majoritatea ajungând în preajma deschiderii Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia. După 1 decembrie 1918, majoritatea soldaților și ofițerilor români, întorși de la Viena, s-au înrolat în gărzile naționale, în armata română din Transilvania,[62] punându-se în slujba națiunii române, de acum liberă și unită.[63]

Din cele expuse pe parcursul studiului nostru, rezultă că Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena, deși cu o existență efemeră (31 octombrie–27 noiembrie 1918), a reușit să-și îndeplinească scopul cu care a fost creat, acela al concentrării, organizării și expedierii soldaților români spre Transilvania și punerea acestora în slujba mișcării naționale, activând într-o perioadă tulbure, de puternice schimbări militare, politice și sociale, care au culminat cu destrămarea și prăbușirea monarhiei austro-ungare.

Departe de a avea vreo pretenție de exhaustivitate, prezentul studiu reprezintă rodul muncii de colectare, sistematizare și sintetizare a bogatului material arhivistic, în încercarea de a ilustra o imagine cât mai complexă a ceea ce a însemnat activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena și sperăm ca umilele rezultate la care am ajuns să constituie un punct de plecare pentru viitoare cercetări, precum și să se dovedească utile altor istorici interesați de perioada avută în vedere.

---

62 Alexandru Baboş, *Armata ardeleană în apărarea Marii Uniri*, Sibiu, Editura Academiei Trupelor de Uscat, 1997; Idem, *Consiliul Dirigent al Transilvaniei şi apărarea Marii Uniri din 1 decembrie 1918*, Sibiu, Editura Academiei Trupelor de Uscat, 1997; Idem, *Consiliul Dirigent, ardelenii şi apărarea Marii Uniri*, Târgu-Jiu, Editura Spicon, 2000.

63 Mihai-Octavian Groza, „Iuliu Maniu şi activitatea Senatului Militar Român Central", p. 45; a se vedea şi: Virgil Lazăr, *Florian Medrea-un apărător al Marii Uniri*, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2012, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

The activity of the Romanian Central Military Senate of Officers and Soldiers of Vienna (October 31 – November 27, 1918)

ABSTRACT

This article proposes a brief introduction in the tense atmosphere from the end of World War I, in the capital of the dying Austro-Hungarian Empire, by highlighting the activity of a unique political construction, met only in the case of the Romanians from the Empire, the Romanian Central Military Senate of Officers and Soldiers from Vienna, headed by Iuliu Maniu and Baron Ioan Boeriu. Created around the 64th regiment from Orăștie, with the purpose of concentrating the Romanian military units in Vienna and creating a separate Transylvanian army, the Romanian Central Military Senate, served during a time of political and social uproar in the Empire's capital as a factor of stabilization for certain manifestations. During the outbreak of various revolutions in many provinces of the Empire, the leadership of this political body ensured the security and protection of the Imperial capital. According to the researched documents, it appears that the Czechs, namely the Czech National Council, asked for the assistance of the Romanian Central Military Senate by requesting some military troops, under the command of Colonel Alexandru Simion, in order to ensure peace and to calm the nationalist manifestations, that were still loyal to the imperialist idea.Towards the end of November, 1918, with the failure of previous attempts of imperialist restoration, as well as the lack of returning soldiers from the frontlines, most being mobilised for the national cause, the Romanian Central Military Senate of Vienna considered its mission to be completed, thus ordering the Romanian troops to return toTransylvania.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae BOCȘAN

Profesor universitar doctor, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filozofie.

Șvabii și problema apartenenței Banatului (octombrie 1918 – noiembrie 1919)

CUVINTE CHEIE: Banat, Șvabi, Primul Război Mondial, statul național român, relații internaționale

KEYWORDS: Banat, Swabian, First World War, Romanian national state, international relations.

La sfârșitul Marelui Război, Banatul a traversat o situație particulară, determinată de problema stabilirii granițelor provinciei și a apartenenței la statele vecine: România, Serbia și Ungaria. În absența unei hotărâri a Conferinței de pace, până la semnarea tratatului, fiecare dintre aceste state și-a afirmat dorința de a încorpora Banatul, chiar dacă statutul lor după război era diferit: Ungaria era o țară învinsă, dar afirma cu consecvență pretențiile sale asupra proviniciei, România și Serbia își disputau fiecare Banatul întreg sau părți din acesta, în calitatea lor de state aliate ale Antantei. Structura etnică a populației făcea dificilă delimitarea unor zone compacte locuite de o etnie sau alta. Dintr-o populație de 1,53 milioane de locuitori în 1919, 38 % erau români, 28% germani, 20% sârbi, 10% maghiari, 4% alte grupuri etnice[1].

Șvabii colonizați în secolul al XVIII-lea erau a doua populație ca pondere demografică, era prosperă din punct de vedere economic și a fost la sfârșitul Primului Război Mondial un punct de atracție pentru emisarii statelor vecine în intenția de a-i atrage la unul sau altul dintre acestea.

[1] Vasile Ciobanu, *Germanii din România în anii 1918–1919*, Sibiu, Edit. Honterus, 2013, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro

În egală măsură, liderii comunităților naționale din provincie au exprimat constant dorința de a atrage șvabii de partea statelor mamă, în funcție de identitatea pe care și-o afirmau la sfârșitul războiului, încercând să-și asigure o poziție cât mai bună în noile structuri ce urmau să se cristalizeze prin tratatele de pace. Divergențele manifestate între cele trei grupuri etnice menționate au fost stimulate de cunoscutele puncte wilsoniene, interpretate însă diferit de către fiecare, în funcție de propriile interese sau ale țărilor mamă.

Izolați de Germania și de alte enclave de germanitate, șvabii au afirmat în secolul al XIX-lea o dublă identitate, regională bănățeană și națională germană, mult estompată în timpul regimului dualist ca urmare a procesului de asimilare națională promovat de statul ungar. Până în 1914 au fost maghiarizate 90 % din școlile cu limbă de predare germană[2].

Șvabii bănățeni au traversat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, la sfârșitul războiului, un proces de renaștere națională ce a condus la descoperirea propriei identități, la afirmarea apartenenței la germanitate și a legăturii organice cu provincia în care locuiau de secole. Războiul și evenimentele din anul 1918 au favorizat afirmarea acestei identități, proces lipsit de o opțiune unitară, cu unele manifestări contradictorii, care au împărțit societatea șvabilor bănățeni. Pentru liderii șvabilor bănățeni opțiunea supraviețuirii acestei comunități după Marele Război a fost esențială. Perspectiva asimilării acestui grup etnic, la intersecția intereselor României, Serbiei și Ungariei a fost cea mai acută chestiune a momentului[3]. Soluțiile formulate de liderii șvabilor au fost diferite și deseori contradictorii.

O grupare condusă de Franz Blaskovits și Kaspar Muth a optat pentru menținerea integrității Ungariei și apartenența Banatului la acest stat. Alta susținea unirea germanilor cu România, soluție împărtășită de Rudolf Brandsch și Consiliul popular al germanilor din Ungaria, format din reprezentanți ai sașilor și ai șvabilor. Exista, apoi, o grupare autonomistă care susținea autonomia Banatului, constituită în jurul adepților Partidului Radical din Ungaria, în frunte cu Kolomán Jakobi, soluție împărtășită și de o parte a social-democraților, foarte activă la sfârșitul războiului, condusă de Otto Roth. Această din urmă grupare a preluat inițiativa și în 31 octombrie 1918 a înființat Sfatul poporului din Banat, organism din care să facă parte reprezentanții tuturor naționalităților. În aceeași zi s-a hotărât, de către conducerea Partidului Social-Democrat din Ungaria, proclamarea republicii la Timișoara și numirea lui Otto Roth în funcția de comisar politic și a lui Albert Bartha în calitatea de comisar militar[4]. În paralele s-au organizat consiliile naționale

2 *Ibidem*, p. 135.
3 *Ibidem*, p. 136.
4 William Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Timișoara, Edit. Facla, 1978, pp. 62–63; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 139 susține data de 1 noiembrie pentru înființarea Consiliului poporului.

https://biblioteca-digitala.ro

ale popoarelor ce conviețuiau în Timișoara. În 31 octombrie a fost înființat Consiliul Militar Național Român, condus de Aurel Cosma, care a respins încadrarea românilor în Sfatul poporului din Banat. În 3 noiembrie s-a înființat Consiliul Militar Șvăbesc, condus de Bela Fuchs[5].

Organizarea consiliilor militare pe naționalități a fost urmarea ordinului transmis telefonic de comandamentul suprem al armatei imperiale și al manifestului împăratului Carol I, „Către popoarele mele credincioase", din 16 octombrie 1918, prin care îndemna la crearea unor consilii naționale. În 27 octombrie 1918 s-a înființat Consiliul Național Maghiar din Ungaria. Germanii din Ungaria au înființat două consilii: la 1 noiembrie 1918 Jakob Bleyer a creat Consiliul Poporului German Maghiar (Deutsch-Ungarischen Volksrat), care susținea integritatea Ungariei și era apropiat de guvernul Károlyi; în 10 noiembrie 1918 Rudolf Brandsch a înființat Consiliul Poporului German din Ungaria (Deutscher Volksrat für Ungarn), care își propunea să reprezinte pe toți germanii din Ungaria. Acesta era condus de Adam Müller-Guttenbrunn, E. Steinacker și Johann Röser. Șvabii au fost reprezentați în acest consiliu de Viktor Knaller. În Banat a fost înființat Consiliul Național Șvăbesc, la 3 noiembrie 1918, condus de Kaspar Muth. Consiliul Militar Național Român din Banat s-a subordonat fără rezerve Consiliului Național Român Central, care din 2 noiembrie s-a stabilit la Arad, când anunță printr-un apel preluarea puterii asupra teritoriilor locuite de români[6].

În urma retragerii împăratului Carol I, din 11 noiembrie, și a armistițiului încheiat de guvernul Ungariei cu Antanta, în 13 noiembrie 1918, între 13–14 noiembrie s-au desfășurat la Arad tratativele dintre Consiliul Național Român Central și Consiliul Național Maghiar, reprezentat de Jászi Oszkár. Din partea Consiliului Național Șvăbesc din Banat la tratative au participat Josef Gabriel, Josef Striegl și Franz Neff. Din partea șvabilor a fost prezent Emil Neugeboren. Ungurii din Transilvania au fost reprezentați de Apáthy István. Din partea Consiliului Militar Național Român din Banat la Arad a participat Aurel Cosma, președintele acestui Consiliu. A fost prezent și Otto Roth, dar numai ca observator. După eșuarea tratativelor acesta a condamnat poziția Consiliului Național Român Central deoarece susținea unirea Transilvaniei și Banatului cu România[7]. În urma armistițiului încheiat de guvernul Károlyi cu Antanta, în 14 octombrie 1918 trupele sârbești au început să pătrundă în Banat, la Oravița și Lugoj, ajungând la Timișoara în 17 noiembrie. În 3 decembrie au intrat în Banat trupele franceze.

Situația provinciei s-a complicat foarte mult prin suprapunerea mai multor factori de autoritate. Pe lângă Consiliile și gărzile naționale, organizate de

---

5 *Ibidem*, p. 69.
6 Vasile Ciobanu, *op. cit.*, pp. 136–137.
7 *Ibidem*, pp. 140–141; William Marin, *op. cit.*, pp. 71–72.

https://biblioteca-digitala.ro

grupurile etnice din provincie, care îşi exercitau autoritatea asupra conaţionalilor, au continuat să funcţioneze vechile organisme administrative şi politice ale statului ungar, ca urmare a prevederilor convenţiei de armistiţiu dintre Antantă şi Ungaria. La acestea s-au adăugat autorităţile de ocupaţie sârbeşti şi franceze. Dacă autorităţile de ocupaţie franceze erau strict militare, cele sârbeşti au avut şi o componentă politică, ameninţând cu ocupaţia definitivă a Banatului. Ocupaţia sârbească a generat numeroase abuzuri, cărora le-au căzut victimă toate naţionalităţile. Una din măsurile care au nemulţumit populaţia a fost interzicerea consiliilor şi gărzilor naţionale, a simbolurilor naţionale. Deoarece capacitatea forţelor de ocupaţie sârbeşti era limitată, nu peste tot au reuşit să impună aceste interdicţii, în alte zone, mai ales în mediul rural, au tolerat consiliile naţionale, dar au dezarmat gărzile naţionale. În Banat au interzis participarea reprezentanţilor comunelor româneşti la adunarea de la Alba Iulia, mai ales în Banatul de câmpie, în Torontal şi parţial în Timiş.

După ce Ungaria a fost propclamată republică, în 16 noiembrie 1918, guvernul Károlyi l-a desemnat, în 20 noiembrie, pe Otto Roth comisar guvernamental pentru Banat şi ministru de război pe colonelul Bartha. Comandamentul sârbesc a recunoscut autoritatea acestora[8].

Hotărârile adunării naţionale de la Alba Iulia, mai ales cea care anunţa drepturi largi pentru toate naţionalităţile din Banat şi Transilvania au fost primite favorabil de saşii transilvăneni şi de o parte a şvabilor. Otto Roth a criticat poziţia Consiliului Naţional Român Central deoarece a decis unirea Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu România. Faţă de aceste hotărâri, populaţia şvăbească şi presa germană au formulat două opinii: una reprezentată de Rudolf Brandsch şi Johann Röser, care susţinea hotărârile de la Alba Iulia, alta reprezentată de Kaspar Muth şi Franz Blaskovits, favorabilă în continuare autonomiei Banatului în cadrul Ungariei[9].

Consiliul Naţional Şvăbesc a trimis o delegaţie la Budapesta pentru a discuta poziţia guvernului Károlyi faţă de autonomia Banatului în Ungaria[10].

Pe baza promisiunilor făcute delegaţiei şvabilor, în 4 decembrie 1918 la Budapesta, gruparea autonomistă din rândul şvabilor bănăţeni a convocat adunarea naţională a şvabilor din 8 decembrie 1918, la care au fost reprezentate 136 aşezări ale şvabilor. Această adunare a adoptat „Manifestul şvăbesc" prin care se cerea menţinerea integrităţii Banatului, recunoaşterea unei autonomii suverane pentru provincie, urmând ca apartenenţa Banatului să fie hotărâtă printr-un plebiscit. Adunarea nu acceptă hotărârile adoptate de români la Alba Iulia şi de sârbi la Novi Sad şi solicită autonomia exclusivă a Banatului unit cu Bacica[11].

---

[8] Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 142.
[9] William Marin, *op. cit.*, p. 74.
[10] Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 142.
[11] *Ibidem*, pp. 142–143; William Marin, *op. cit.*, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro

O reacție împotriva hotărârilor de la Alba Iulia a exprimat și populația maghiară din Transilvania. În 22 decembrie 1918, Apáthy István, denumit de guvernul Ungariei comisar guvernamental pentru Ungaria de Est, a organizat la Cluj o adunare împotriva hotărârilor de la 1 decembrie 1918, de la Alba Iulia[12].

Nu toți reprezentanții șvabilor au împărtășit opinia ce susținea menținerea Banatului în cadrul statului ungar. O grupare în frunte cu Reinhold Heegn din Vârșeț era pentru unirea Banatului cu Regatul sârbo-croato-sloven, alta – condusă de R. Brandsch, J. Röser și Viktor Orendi-Hommenau era pentru unirea Banatului cu România. Gruparea prosârbească reunea șvabii din zonele învecinate cu sârbii: Vârșeț, Becicherecul Mare, Panciova[13].

După ce hotărârile adoptate la Alba Iulia au fost prezentate corect în presa germană din Banat, stimulați de angajamentele asumate de Consiliul Național Român Central, gruparea șvabilor favorabilă unirii cu România a început o campanie în acest scop. Au fost create cluburi culturale cu scopul de a promova valorile culturale germane. În 9 decembrie 1918 a fost organizat primul club german în cartierul Iosefin din Timișoara, sub conducerea lui Viktor Orendi-Hommenau. Președinte a fost ales Ernst Heim și Josef Müller vicepreședinte. Clubul organiza conferințe literare și politice, concerte, a înființat o bibliotecă. El s-a bucurat de sprijinul liderilor mișcării naționale românești din Banat, în frunte cu Aurel Cosma. Martor la evenimente, Aurel Cosma jr. susținea că sub masca activității culturale membrii clubului promovau ideea alipirii Banatului la România. Această inițiativă a fost urmată, în aprilie 1919, de înființarea unui alt club în cartierul Fabric. Un club au înființat și adversarii unirii cu România, în cartierele Elisabetin și Iosefin, sub conducerea lui Christian Sajló[14]. În 9 mai 1919 a fost înființată organizația culturală „Deutschen Kulturverband" cu scopul de a promova limba maternă și valorile culturale ale populației șvăbești.

Cu sprijinul lui Aurel Cosma, o delegație a poporului șvab, formată mai ales din agricultori, în frunte cu avocatul Ladislau Müller s-a prezentat la Arad înaintea generalului Berthelot, căruia i-au înmânat un memoriu spre a fi prezentat Conferinței de pace la Paris. În acest memoriu, șvabii își exprimau dorința de a-și decide soarta în temeiul dreptului de autodeterminare, ca Banatul să fie unit cu România, iar șvabii să fie integrați, cu toți locuitorii de limbă germană de aici, în noul stat românesc. Publicat și comentat favorabil în ziarul „Românul", nr. 46, din 5 ianuarie 1919,

---

[12] Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 144.

[13] William Marin, *op. cit.*, p. 75.

[14] *Ibidem*, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro

memoriul a ajuns la cunoştinţa Conferinţei de pace, susţine Aurel Cosma jr. pe baza unui comunicat al ziarului „Dimineaţa" din 27 ianuarie 1919[15].

La sfârşitul anului 1918, consecvent cu poziţia sa anterioară, Otto Roth a propus un plan de reorganizare a Sfatului popular din Banat. Acesta prevedea ca sfatul să fie transformat într-un „parlament popular bănăţean", format din 150 deputaţi reprezentând toate naţionalităţile, în frunte cu un Comitet executiv. Planul nu a fost acceptat de naţionalităţi, iar poziţia sa a început să se erodeze în cercurile social-democraţilor timişoreni, care încep să ia tot mai mult iniţiativa[16].

Divergenţele dintre diferitele facţiuni ale şvabilor se continuă şi la începutul anului 1919, după ce saşii şi-au exprimat adeziunea la hotărârile de la Alba Iulia, în 8 ianuarie 1919. Se remarcă o accentuare a clivajelor în rândul populaţiei şvăbeşti, care se instituţionalizează politic prin constituirea unor aşa numite partide. În 10 ianuarie 1919 s-a constituit Partidul Şvăbesc al Autonomiei (Schwäbischen Autonomiepartei), condus de Blaskovits şi Kaspar Muth, care susţineau autonomia Banatului în cadrul Ungariei. Avea ca organ de presă cotidianul „Schwäbische Volkspresse", condus de Franz Kräuter, urmat de Christian Sajló. În 19 martie 1919 gruparea radicală care susţinea menţinerea integrităţii Banatului şi unirea cu România a înfiinţat Partidul Poporului German Şvăbesc (Deutsch-Schwäbischen Volkspartei), având ca organ de presă „Deutsche Wacht" şi redactor şef pe Andreas Dammang. Exista şi o grupare mai mică, reprezentând şvabii din sud-vestul Banatului, care era susţinută de guvernul sârb şi dorea unirea Banatului cu Serbia. Mai mare influenţă avea Partidul Social-Democrat din Banat, format din reprezentanţi ai tuturor naţionalităţilor, în care şvabii deţineau majoritatea şi poziţiile principale din conducerea mişcării muncitoreşti şi sindicale. Acesta afirma o poziţie internaţionalistă, deasupra intereselor naţionaliste[17]. Conducerea Partidului Social-Democrat şi Sfatul sindical al Banatului, al cărui secretar a fost Koloman Müller, dar şi alte organizaţii sindicale au preluat clădirea fostului tribunal militar din Timişoara, transformând-o în cămin muncitoresc, fără ca autorităţile militare să se împotrivească. Aceasta l-a determinat pe K. Müller să scrie că „în acea perioadă organele muncitoreşti au reprezentat ele singure puterea în oraş"[18].

[15] Aurel Cosma jr., *Adeziunea şvabilor din Banat la unirea de la Alba Iulia*, în vol. *Marele Război în memoria bănăţeană (1914–1919)*. Antologie, ediţie, studii şi note de Valeriu Leu, Nicolae Bocşan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 661–662. (În continuare *Marele Război în memoria bănăţeană*, 2012.

[16] William Marin, *op. cit.*, p. 82.

[17] Vasile Ciobanu, *op. cit.*, pp. 147–148.

[18] Koloman Müller, *Timişoara sub ocupaţia militară sârbească până la preluarea puterii din partea României, respectiv până la introducerea administraţiei româneşti*, ms. dactilo., p. 1. Manuscrisul ne-a fost oferit cu deosebită amabilitate de prof.univ.dr. Vasile Dudaş, gest pentru care îi mulţumim.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe fondul discuțiilor contradictorii de la Conferința de pace, guvernul sârb a încercat să profite de poziția deținută în Banat ca reprezentant al Antantei, de prezența autorităților de ocupație sârbești, pentru a tatona poziția populației șvăbești. În 21 ianuarie au venit la Timișoara câțiva miniștri ai guvernului sârb dorind să sondeze opinia șvabilor în cazul unui plebiscit care să hotărască apartenența Banatului. La întâlnirile cu diferitele forțe politice au primit răspunsuri descurajatoare. Gyika Imre le-a declarat că rezultatul nu ar fi favorabil sârbilor, iar primarul Geml a răspuns la întrebarea privitoare la instaurarea administrației sârbești în Banat arătând urmările ei negative[19].

O opinie distinctă prezintă Koloman Müller, într-un text memorialistic de mai târziu. El susține că la întrunirea cu reprezentanții partidelor politice din Timișoara un secretar de stat a cerut acestora să ia poziție „în favoarea anexării teritoriului Banatului la Serbia". Cu această ocazie – susține Müller – delegații social-democraților bănățeni au fost neutri, deoarece atât România cât și Serbia erau state burgheze și au considerat problema încheiată. După câteva zile a fost chemat la comandamentul armatei sârbești, unde același secretar de stat i-a repetat dorința guvernului sârb de anexare a Banatului și argumentele în favoarea acestei poziții: lipsa industriei în Serbia, falsificarea declarațiilor privind ponderea diferitelor grupuri etnice, organizarea unui minister pentru minorități. Ministrul și-a exprimat dorința ca în cazul unui plebiscit să nu apară complicații, ceea ce era posibil „dacă organizațiile muncitorești și-ar lua din timp un angajament în favoarea Serbiei". În răspunsul său K. Müller a corectat afirmațiile greșite ale ministrului sârb privind statistica populației, arătând că potrivit opiniei socialiștilor slavii și ungurii reprezentau 10% din populație, nemții 30%, iar românii 50%. Bazat pe aceste cifre Müller opina că în localitățile mixte româno-germane populația germană va vota pentru România. De asemenea i-a răspuns ministrului că socialiștii nu doresc să influențeze rezultatul plebiscitului pro sau contra, că socialiștii au discutat această problemă fără a lua însă o hotărâre[20].

În realitate lucrurile au stat altfel. În mișcarea muncitorească a început să se manifeste tot mai puternic nemulțumirea față de autoritățile de ocupație militară și față de activitatea comisarului guvernamental Otto Roth. Încă din 3 ianuarie 1919 Koloman Müller a criticat în ședința conducerii P.S.D. activitatea lui Roth și a cerut demisia acestuia deoarece nu ținea seama de poziția socialiștilor și a mișcării muncitorești. Cu acel prilej, Müller a cerut și creșterea rolului Sfatului muncitoresc din Banat. Solicitat de conducerea P.S.D. să prezinte un raport, în 10 ianuarie 1919 Otto Roth a prezentat o

[19] William Marin, *op. cit.*, p. 84.

[20] Koloman Müller, *op. cit.*, pp. 1–3, descrie cu amănunte negocierile cu ministrul sârb.

https://biblioteca-digitala.ro

dare de seamă asupra activității sale. Tot atunci, conducerea P.S.D. a hotărât să fie redactată o proclamație care să prezinte poziția sa față de ocupația militară. În 14 ianuarie 1919 s-a redactat textul acesteia sub forma unei hotărâri. Conducerea P.S.D. a acceptat demisia înaintată de Otto Roth din funcția de comisar guvernamental, dar aceasta a fost respinsă de guvernul ungar, care nu dorea să piardă influența în Banat[21].

Hotărârea Sfatului muncitoresc și a conducerii P.S.D. din Banat, redactată în ultima formă de Josef Gabriel, adoptată în unanimitate, a fost anterioară vizitei miniștrilor sârbi, nu a fost provocată de întâlnirile cu aceștia. Ea se situa pe o poziție internaționalistă, salută hotărârile Antantei, condamnă comportamentul administrației și al trupelor de ocupație sârbești, susține ca poziția viitoare a Banatului să fie hotărâtă printr-un referendum popular, la care să participe și femeile și cere dreptul de autodeterminare pe baza principiilor wilsoniene, declară că nu se alătură niciunui consiliu național, deși în conducerea organizațiilor de partid și sindicale au fost aleși reprezentanți ai tuturor naționalităților[22]. Afirmația lui Koloman Müller că el a primit însărcinarea să înmâneze hotărârea poate fi exactă, dar aceasta s-a întâmplat după întâlnirile cu ministrul sârb[23]. Desigur că nu au lipsit represaliile după aceste întrevederi cu miniștrii sârbi. În 29 ianuarie 1919, în ședința conducerii P.S.D., Franz Geistlinger anunța interzicerea adunărilor sindicale și de partid. S-a hotărât atunci să se protesteze printr-un memoriu, iar în cazul interzicerii adunărilor de duminica să se răspundă printr-o grevă generală și să nu recunoască autoritatea organului sârb Narodna Uprava din Novi Sad. În 4 februarie Geistlinger informa conducerea sindicatelor că autoritățile au acceptat ținerea ședințelor sindicale, cu unele condiții.

După o lună de la vizita miniștrilor sârbi, în 20 februarie 1919 s-a introdus administrația sârbă în Banat. A fost numit prefect al comitatului Timiș Martin Filipon, iar prefect al municipiului Timișoara a fost desemnat Reinhold Heegn, inginer șvab din Vârșeț, în speranța atragerii șvabilor la ideea alipirii Banatului statului sârb. Prima măsură adoptată de administrația sârbă a fost dizolvarea tuturor consiliilor naționale[24].

Măsura unilaterală adoptată de guvernul sârb a fost determinată și de divergențele româno-sârbe de la conferința păcii. În 30 ianuarie 1919 Ion I.C. Brătianu a prezentat Consiliului celor zece punctul de vedere al României referitor la Banat. Delegația sârbă nu recunoștea tratatul încheiat de Antanta cu România, motivând că nu a avut cunoștință de el și a cerut pentru Serbia comitatul Torontal și părți din comitatul Timiș, locuite de

---

[21] William Marin, *op. cit.*, pp. 84–85.
[22] Vasile Ciobanu, *op. cit.*, pp. 148–149.
[23] Koloman Müller, *op. cit.*, p. 3.
[24] Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro

sârbi. Ministrul de externe sârb a cerut chiar organizarea unui referendum. Pentru soluționarea diferendului româno-sârb s-a înființat comisia teritorială pentru afacerile românești și iugoslave[25].

În acest context, tensiunea de la conferință s-a transferat și pe plan intern. Administrația sârbă a desființat autoritățile politice și militare maghiare, a încetat astfel și activitatea de comisar guvernamental a lui Otto Roth. Sârbii au încercat să-l aresteze, dar sub protecția armatei franceze s-a refugiat la Arad, unde a avut statut de deținut politic. De aici a înaintat un memoriu generalului Franchet d'Espèrey, în care îi propunea crearea unui stat bănățean sub protectorat francez[26].

Ca urmare a măsurilor luate de comandamentul militar sârb împotriva adunărilor sindicale și ale Partidului Social-Democrat, între 21–23 februarie sindicatele și Partidul Social-Democrat au organizat o grevă generală împotriva autorităților sârbești, în urma căreia au semnat un protocol prin care se angajau să respecte drepturile și libertățile muncitorilor[27].

Pe de altă parte, guvernul Ungariei a adoptat legea VI din 27 ianuarie 1919 prin care acorda germanilor din Ungaria dreptul la autodeterminare. În 6 martie a fost înființat de unii germani, pe care liderii șvabilor nu-i recunoșteau, un Consiliu guvernamental german, sub egida Ministerului pentru germani, desemnat provizoriu până la alegerea Adunării Naționale Germane[28].

În urma numeroaselor cereri ale românilor, șvabilor, ale Consiliului Dirigent de la Sibiu, în 25 ianuarie 1919 au intrat în comitatul Caraș-Severin unitățile diviziei coloniale franceze conduse de generalul Léon Farret, care au preluat administrarea județului Caraș și a unei părți a județului Timiș, unde a fost înființat un nou comitat, Lugoj, păstrat de generalul Farret sub autoritatea statului ungar[29].

Tratativele de la conferința păcii și evoluția situației politice din Ungaria au influențat și raporturile interne dintre etniile bănățene. Veștile sosite de la Paris au confirmat împărțirea Banatului. În Ungaria a fost impusă o nouă linie de demarcație, guvernul Károlyi a demisionat și a fost înlocuit cu guvernul Garbai, iar în 21 martie 1919 a fost proclamată Republica ungară a sfaturilor. Gruparea favorabilă menținerii Banatului în Ungaria și-a pierdut mult din influență, chiar dacă nu a renunțat la acest deziderat.

Pe primul plan a trecut disputa româno-sârbă pentru stăpânirea Banatului. În acest context, atragerea șvabilor s-a dovedit importantă, mai ales că această comunitate era divizată. Încă din 10 februarie 1919 P.N.R.

---

25 *Ibidem*, pp. 150–151.
26 *Ibidem*.
27 William Marin, *op. cit.*, pp. 90–91.
28 Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 151.
29 *Ibidem*, pp. 153–154; William Marin, *op. cit.*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro

din Banat a adresat un apel către populaţia şvăbească prin care asigura că în noua Românie minorităţile se vor bucura de libertate şi egală îndreptăţire, argumentând că unirea şvabilor cu România, după exemplul saşilor, ar duce la formarea unui bloc german de 750.000 locuitori, un factor important în viaţa noului stat[30].

Datorită intensificării propagandei sârbeşti şi abuzurilor tot mai evidente ale administraţiei militare, Consiliul Dirigent şi Marele Cartier General al armatei române a detaşat la Timişoara, în martie 1919, pe maiorul Oancea, ca ataşat pe lângă trupele sârbe şi franceze din Banat, cu misiunea de a apăra interesele populaţiei româneşti şi, pe cât posibil, a contracara propaganda sârbească.

Pe lângă contactarea persoanelor cu mare influenţă în rândul populaţiei din comunitatea românească, care urmau să susţină misiunea sa, la sfatul avocatului Pompiliu Ciobanu şi prin intermediul lui a contactat liderii diferitelor grupări şi orientări din rândul şvabilor. Rapoartele sale înaintate Consiliului Dirigent, Marelui Cartier General al armatei române şi chiar lui Brătianu la conferinţa păcii, fac o descriere fidelă a orientărilor existente printre şvabii bănăţeni. În raportul din 6 aprilie 1919 arată că ideea unei republici bănăţene sub protectoratul Ungariei, în primul rând sau al Franţei persistă, dar cei care o susţineau nu erau uniţi. Otto Roth, care era pentru această idee, era discreditat în faţa şvabilor pe care îi vedea divizaţi în două grupări: una favorabilă unirii Banatului cu România, condusă de Viktor Orendi-Hommenau, alta sub şefia lui Kaspar Muth care era împotriva unirii cu România şi susţinea o republică a Banatului ca parte a Ungariei, ceea ce nu mai era posibil, cel puţin sub protectoratul ei sau al Franţei. În 5 aprilie maiorul Oancea a avut o întâlnire cu Kaspar Muth, care a susţinut ideea republicii bănăţene, invocând argumentul că şvabii, ungurii, evreii, social-democraţii, sârbii şi muncitorii români pot obţine majoritatea în cazul unui viitor plebiscit. Maiorul Oancea a susţinut o paletă largă de contraargumente în favoarea unirii cu România, prezentându-i realitatea: la conferinţa păcii decizia a fost luată în vederea împărţirii Banatului, aşa încât pentru şvabi nu mai erau decât două posibilităţi: România sau Serbia. Muth a cerut o perioadă de timp pentru a discuta cu Heegn.

Raportul maiorului Oancea din 14 aprilie informa despre întâlnirea lui, din 11 aprilie, cu Andreas Dammang, redactor şef la „Deutsche Wacht” şi cu Johann Tengler, directorul cooperativelor săteşti şvăbeşti, favorabile unirii provinciei cu România. În discuţie maiorul le-a prezentat consecinţele nefaste ale unirii cu Ungaria, stat înfrânt, unde era la putere regimul bolşevic, combătând astfel poziţia lui Muth. Şi aceştia au cerut un răgaz pentru a sonda părerea lui Muth.

---

30 *Ibidem*, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro

În 13 aprilie Oancea a avut o întâlnire cu Josef Gabriel. Acesta i-a făcut o amplă prezentare a evoluției opiniilor șvabilor, de la sfârșitul războiului până în acel moment. După părerea lui J. Gabriel, șvabii s-au gândit la o republică independentă a Banatului, unit cu Sabatka, arătând că au rămas încă mulți partizani ai Ungariei. La întâlnirea șvabilor cu Rudolf Brandsch, Muth l-a declarat trădător, l-a împiedicat să vorbească și împreună cu majoritatea șvabilor a părăsit sala în semn de protest. După părerea lui Gabriel, șvabii erau în încurcătură, în continuare divizați, unii erau pentru România, alții pentru Serbia (grupul lui Heegn) și o grupare pentru Ungaria (gruparea Muth). Aceasta din urmă a trimis o delegație la Budapesta, dar guvernul Károlyi, care le-a promis autonomie, nu i-a mai primit. Instaurarea regimului bolșevic i-a încurcat, susținea Oancea, de atunci se gândesc la o republică Banat-Sabatka, iar dacă nu era posibilă – la unirea cu Serbia, care a și trimis un ministru să trateze cu ei, dar rechizițiile și sumele mari de bani luate din bănci i-au determinat să-i suspecteze și pe sârbi că doresc doar beneficii și nu le oferă nimic. Gabriel mai susținea că Muth și-a atenuat poziția, că unii din gruparea lui au trecut de partea lui Viktor Orendi-Hommenau. Temerea principală a șvabilor era aceea de a nu-și pierde identitatea și din acest punct de vedere Serbia prezenta cel mai mic pericol.

În 15 aprilie a avut loc o întrunire a liderilor șvabi. Oficial i se comunica lui Oancea, prin J. Gabriel, că adunarea a hotărât cu majoritate ca Banatul să aparțină țării la care va fi orașul Timișoara. La adunare Muth a susținut numai alipirea la Serbia, motiv pentru mulți să creadă că are interese personale, dar a rămas izolat, iar partizanii lui tot mai puțini[31].

Maiorul Oancea, care a reușit să contracareze acțiunea armatei sârbești, a fost înlocuit la cererea sa cu căpitanul Petrescu D. Tocineanu, care între 22 aprilie și 28 august 1919 a fost atașat pe lângă Divizia 17 colonială franceză și apoi Divizia II colonială franceză. Acesta a remarcat încă puternica influență maghiară în Banat, sub protecția armatei franceze. El a obținut o scrisoare a comandantului armatei din Ungaria către Franchet d'Espèrey, în care îi relata vizita pe care i-a făcut-o Otto Roth. Acesta i-a prezentat pericolul ca mișcarea bolșevică să se extindă în Banat și i-a propus ca Banatul să formeze un stat independent sub protecția trupelor franceze, ce urma a fi colonizat cu populație franceză. Roth a făcut o vizită și la Belgrad unde a fost primit de prințul regent, care a arătat ambasadorului francez necesitatea trasării urgente a granițelor pentru a opri bolșevismul.

Tocineanu menționa că Roth și Jakobi au fost descoperiți că fac propagandă bolșevică și au fost internați, Roth la Arad și Jakobi la Timișoara,

---

31 Pentru misiunea și activitatea maiorului Oancea în Banat vezi Pompiliu Ciobanu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare*, în vol. *Marele Război în memoria bănățeană*, 2012, pp. 564–594.

https://biblioteca-digitala.ro

sub supravegherea francezilor. Căpitanul arăta că Muth susținea unirea Banatului cu Serbia și făcea campanie împotriva lui Brandsch, acuzându-l că face propagandă în favoarea României. Tocineanu l-a contactat și el pe Muth, care acum susținea integritatea Banatului. Ofițerul român considera că opiniile lui erau oscilante[32].

Problema Banatului a provocat un interes tot mai mare în opinia publică internațională și dezbateri în cadrul Conferinței de la Paris, despre care Al. Vaida Voevod îi scria lui Iuliu Maniu, în 11 martie 1919: „Nu ai idee cât de plictisiți sunt toți de Banat". În scrisoare Vaida îi cerea lui Maniu ca Brandsch „să exploreze un memorand iscălit de fruntașii șvabi", în care cereau alipirea Banatului la România, altfel șvabii vor cere plebiscit[33]. Ideea unui plebiscit a fost tot mai mult vehiculată, atât la Paris cât și în cercurile politice din Banat, în cursul lunii martie, pe fondul incertitudinilor de la tratativele de pace[34].

Datorită interesului manifestat pentru discutata problemă a Banatului, au venit în provincie misiuni de informare pentru a constata direct, la fața locului, opțiunile populației. În februarie 1919 au venit americanii Goodwin și Davison, însoțiți de un consilier ministerial ungur. Au discutat cu generalul Farret, generalul Gruici, cu episcopul sârb, cu Kaspar Muth, cu Béla Fülöp, reprezentantul Consiliului Național Maghiar, cu Aurel Cosma, președintele Consiliului Național Român, cu Elias Veletlijin, reprezentantul Consiliului Național Sârbesc și cu reprezentanții Consiliului Muncitoresc: Franz Geistlinger, Koloman Müller, Leopold Somlo ș.a.[35].

În 20 martie 1919 Al. Vaida-Voevod informa de la Paris pe Maniu că grupul de ziariști occidentali care urmau să viziteze Transilvania și Banatul era constituit. Aceștia reprezentau vreo 8 ziare, între ele șapte birouri mari de corespondență și erau însoțiți de George Moroianu[36]. Au venit ziariști francezi, americani și britanici. François Lebrun de la „Le Matin" a vorbit dintre șvabi cu Josef Gabriel și Josef Striegl. La 1 mai 1919 ziariștii americani s-au întâlnit cu K. Muth și Viktor Orendi-Hommenau[37].

Tergiversarea unei hotărâri în privința Banatului la Conferința de pace a întreținut divergențele în rândurile șvabilor. În primăvara anului 1919 s-au continuat polemicile dintre „Deutsche Wacht", organul de presă al radicalilor și „Schwäbische Volkspresse", ziarul moderaților, acuzându-se reciproc. „Deutsche Wacht" acuza moderații că erau străini de mișcarea națională

---

[32] Pentru activitatea căpitanului Petrescu D. Tocineanu vezi *Ibidem*, pp. 594–615.

[33] Alexandru Vaida Voevod, *Scrisori de la Conferința de Pace, Paris, Versailles, 1919–1920*, ediție îngrijită, studiu introductiv Mircea Vaida Voevod, Cluj-Napoca, Multi Press International, 2003, p. 39.

[34] Vezi pe larg Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 163.

[35] *Ibidem*, pp. 161–162.

[36] Al. Vaida Voevod, *op. cit.*, p. 53.

[37] Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro

a șvabilor, că erau „apostoli" ai maghiarizării, că au rămas tributari trecutului. „Schwäbische Volkspresse" și „Der Freimutige", gazeta lui Blaskovits, atacau pe radicali, pe Viktor Orendi-Hommenau și pe Kramer pentru atitudinea favorabilă României[38].

Gruparea favorabilă Serbiei, la rândul ei a luat inițiativa. În 3 iunie 1919 Filipon și Heegn au organizat o consfătuire a reprezentanților șvabilor, la care au participat K. Muth din partea moderaților, Roser și Josef Gabriel din partea radicalilor, Geistlinger și Müller din partea Sfatului muncitoresc, un reprezentant al evreilor și redactorii ziarelor locale. Cu acest prilej, un reprezentant al guvernului iugoslav le-a transmis un mesaj, în care arăta disponibilitatea guvernului de a permite unei delegații a orașului Timișoara să meargă la Paris pentru a prezenta acolo rezultatele unui referendum în chestiunea apartenenței viitoare a orașului Timișoara. Participanții au declarat că un eventual plebiscit s-ar încheia negativ pentru sârbi. Administrația de ocupație sârbă a convocat în 8 iunie o adunare la Timișoara, la care reprezentanți ai sârbilor și șvabi din gruparea lui Heegn s-au declarat în favoarea încorporării orașului Timișoara și a comitatelor Timiș și Torontal la Regatul sârbo-croato-sloven[39].

Comisia teritorială pentru România și Regatul sârbo-croato-sloven a informat verbal părțile despre traseul frontierei dintre cele două țări în 13 iunie, în scris în 30 iunie. Încă din 6 mai 1919 Vaida scria lui Maniu că, după stabilirea frontierei pentru Banat, o delegație a șvabilor să vină la Paris și să ceară ca Vârșeț, Biserica Albă și tot comitatul Timiș și tot Torontalul să fie acordate României, să pregătească la Sibiu memoriul șvabilor în limba franceză. A revenit la această chestiune în 27 iunie și 2 iulie 1919 când îi cerea lui Maniu să trimită pe șvabi la Paris, în cea mai mare grabă[40].

Eșecul grupării favorabile încorporării Banatului la Regatul iugoslav a determinat administrația de ocupație sârbească să procedeze la confiscarea sistematică a mașinilor, mărfurilor, instalațiilor telefonice. Au fost rechiziționate mașini, stofe, alimente, haine, căruțe, furaje, animale, provocând nemulțumirea generală a populației. Mai ales confiscarea mașinilor și instalațiilor de la căile ferate a periclitat existența muncitorilor, patronii amenințându-i că nu mai puteau plăti salariile. Koloman Müller dă o asemenea explicație declanșării grevei generale de la începutul lunii iulie 1919.

Deoarece rechizițiile au luat proporțiile unui jaf sistematic, alături de patroni au început să reacționeze și muncitorii, care s-au împotrivit sub diferite forme demontării mașinilor din fabrici. S-au înmulțit astfel incidentele între muncitorii din fabrici și reprezentanții trupelor sârbești.

---

[38] William Marin, *op. cit.*, pp. 99–100.
[39] *Ibidem*, pp. 101–102.
[40] Al. Vaida Voevod, *op. cit.*, pp. 125, 142, 210, 224, 228.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru a preîntâmpina escaladarea acestora, Partidul Social-Democrat şi conducerea Sfatului meseriaşilor au intervenit la Comandamentul militar sârbesc. Generalul, care i-a primit foarte rece, a răspuns la plângerea timişorenilor că nu au manifestat aceeaşi loialitate faţă de armata sârbă ca şi cea arătată de aceasta faţă de locuitorii oraşului, reproşându-le comportamentul armatei austro-ungare la ocuparea Serbiei, după care i-a abandonat. A doua zi reprezentanţii muncitorilor s-au plâns la Comandamentul comisiei de control aliat, la Jimbolia şi Kikinda Mare, care le-a răspuns în aceeaşi termeni, invocând excesele armatei austro-ungare în timpul ocupaţiei în Serbia. În final, comandamentul a făcut o vagă promisiune că va interveni. Deoarece incidentele dintre muncitori şi armata sârbă s-au înmulţit, conducerea partidului şi a sindicatelor au căutat alte soluţii pentru a pune capăt jafurilor. În urma dezbaterilor s-au vehiculat mai multe propuneri. Koloman Müller susţine că a propus soluţia organizării unei greve generale. Deşi nu toţi liderii au împărtăşit ideea grevei, la şedinţa organizată pentru a dezbate această soluţie majoritatea a aprobat propunerea lui Müller şi a hotărât apărarea fabricilor, inclusiv cu armele. A doua zi după furtunoasa şedinţă muncitorii au ocupat piaţa centrală a oraşului, piaţa din faţa operei şi bulevardul Lloyd. La rândul ei armata a ocupat punctele strategice din Timişoara, podurile, gările, pieţele din cartierele Josefin, Elisabetin şi Fabric, din apropierea fabricilor mari. A fost întreruptă circulaţia tramvaielor. Muncitorii au oprit lucrul peste tot, dar au respectat disciplina, pentru a nu oferi motive de provocări. A doua zi dimineaţa conducătorii grevei au fost chemaţi la comandament. Generalul comandant, conciliant de această dată, a promis că va opri rechiziţiile care nu aveau caracter militar, în schimb a cerut Sfatului orăşenesc să asigure aprovizionarea armatei sârbeşti. Deşi promisiunea generalului nu a fost acceptată de mulţi lideri ai muncitorilor, în primul rând Koloman Müller, care a susţinut continuarea grevei generale, Sfatul comun a hotărât cu majoritatea voturilor încetarea grevei. Hotărârea de încetare a grevei a fost prezentată în adunarea întrunită în faţa teatrului şi pe străzile alăturate. Iniţial, muncitorii au refuzat încetarea grevei, dar la intervenţia lui Müller adunarea a acceptat să reia lucrul. Potrivit aprecierii lui K. Müller, „greva împotriva armatei sârbe a fost un eveniment neobişnuit în mişcarea muncitorească". În primul rând pentru că a fost legată de „apărarea averii capitaliştilor", lăsând să se înţeleagă că a avut preponderent un caracter politic, împotriva armatei de ocupaţie sârbească, dar şi unul economic-social, vizând existenţa muncitorilor[41].

Administraţia militară sârbă a părăsit Timişoara în 27 iulie, la 8–10 zile după succesul grevei generale. K. Müller îşi amintea că retragerea s-a făcut în linişte, aproape neobservată. Doar arborarea tricolorului românesc

[41] Pentru cauzele şi desfăşurarea grevei generale din iulie 1919 împotriva administraţiei militare sârbe vezi Koloman Müller, *op. cit.*, pp. 3–9.

https://biblioteca-digitala.ro

pe clădirile publice și la multe case particulare a fost semnalul că sârbii au părăsit orașul și în locul lor a venit armata română[42]. În 28 iulie 1919 a fost instalată administrația românească, iar în 3 august au intrat trupele române, primite cu ovații de locuitorii orașului. K. Müller scria că noul prefect al poliției, Stoica, a brutalizat pe cei care n-au ovaționat și a amenințat cu pedepse pe liderii muncitorilor dacă vor organiza adunări, manifestații sau greve, ceea ce l-a determinat pe liderul muncitorilor să protesteze hotărât. În scurt timp Stoica a și fost înlocuit[43].

După instaurarea administrației românești în Banat, în 10 august 1919 Partidul Poporului German Șvăbesc a convocat o adunare pentru a fixa atitudinea șvabilor. Au participat circa 1.000 persoane din 33 comune aparținând teritoriului ce revenea României. Karl von Möller a propus ca adunarea să voteze o hotărâre prin care șvabii să aprobe unirea Banatului cu România. Rezoluția adunării, redactată de Michael Kausch susținea integritatea Banatului, ca întreg Banatul să fie încorporat României, bazându-se pe hotărârile adoptate la Alba Iulia față de minorități. Adunarea a hotărât ca această decizie să fie transmisă Conferinței de pace. Rezoluția a fost adoptată în unanimitate și a fost semnată de Franz Wettel, Karl von Möller ca președinți, Ștefan Frecot ca secretar, de Johann Tengler și Julius Neuhaus ca împuterniciți. Adunarea a desemnat o delegație a șvabilor care să ducă hotărârea adoptată la Conferința de pace. Era formată din Ștefan Frecot, ca șef al delegației, Andreas Buschmann din Lipova, Thomas Fernbacher și tipograful Franz Timon din Lugoj.

Hotărârea a fost înaintată și Consiliului Dirigent la Sibiu prin delegația șvabilor format din Johann Röser, Karl von Möller, Geza Luftert, Georg Logel, Johann Eschker, Michael Kausch, Josef Gabriel, H. Anwender, Michael Reiser, Johann Tengler, Anton Anton, Wendelin Bauer și Johann Dissler[44].

Delegația șvabilor a plecat la Paris în 12 august. În 16 august Vaida îl informa pe Maniu că au sosit, „am și legat prietenie bună cu ei". În 21 august Vaida comunica faptul că memoriul șvabilor era gata, în zilele următoare Vaida a fost împreună cu delegația șvabilor la locțiitorul lui Tardieu în Comisia pentru frontiere, unde au fost bine primiți și ascultați. Au mai fost la generalul Le Rond, la ziarul „L'Humanité", la americanul Dulles, membru în comisia de frontiere sau la Vannutelli, membru italian în aceeași comisie. Delegația șvabilor a plecat acasă în 15 septembrie. Pretutindeni au făcut impresia că sunt oameni de treabă, serioși[45].

---

42 *Ibidem*, p. 7.

43 *Ibidem*, pp. 8–9.

44 Vasile Ciobanu, *op. cit.*, pp. 170–172.

45 Al. Vaida Voevod, *op. cit.*, pp. 303, 314, 324, 341, 355, 363, 372. Pentru adunarea din 10 august 1919 și delegația șvabilor la Paris vezi și Aurel Cosma jr., *op. cit.*, pp. 663–665.

https://biblioteca-digitala.ro

Evoluția sinuoasă și deseori contradictorie a opțiunii șvabilor cu privire la statutul viitor al Banatului după marea conflagrație relevă dificultățile pe care le-a traversat mișcarea națională pentru afirmarea identității șvăbești la sfârșitul Marelui Război. Renașterea națională a șvabilor, o minoritate germană cu o tradiție mai puțin îndelungată, dacă este comparată cu a sașilor, cu un statut politic diferit de-a lungul secolelor XVIII–XIX, a căutat soluțiile care să le asigure salvarea identității etnico-naționale. Soluțiile întrevăzute de diverse orientări au divizat comunitatea. Distanța față de patria mamă, procesul de asimilare suferit mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vecinătatea unor națiuni și state mai puternice au determinat șvabii să opteze pentru soluția aleasă de sași în ianuarie 1919, unirea cu România, considerată cea mai sigură pentru păstrarea și afirmarea identității naționale.

The Swabians and the Banat Problem (October 1918 – November 1919)

ABSTRACT

At the end of the First World War the Banat was in a particular position when the new borders were established. In the 19-th Century the Swabians felt a double identity – regional (from the Banat) and national (German). This double identity was less evident during the Austro-Hungarian regime, due to the process of national assimilation. At the end of the war the Swabians began a process of national revival. In the very complex international context this ethnic group faced a new perspective, that of being assimilated, since they were at the crossroads of Romania's, Serbia's and Hungary's interests. Their leaders often took contradictory decisions. However their final option was the union with Romania as the safest way to keep and develop their national identity.

https://biblioteca-digitala.ro

Ludovic BÁTHORY

Cercetător științific principal, gr. I (pensionat), Institutul de istorie „G. Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române

Dezvoltarea industriei carbonifere în Valea Jiului 1919–1930. Descifrarea sistemului de contabilitate secretă a societăților carbonifere și recalcularea producției de cărbune

CUVINTE CHEIE: minerit carbonifer, Valea Jiului, perioada interbelică, contabilitate secretă, recalculare

KEYWORDS: coal mining, Jiul Valley, interwar period, secret accountancy, new computation.

I. Rolul bazinului carbonifer din Valea Jiului în economia națională a României

În Valea Jiului erau concentrate cele mai mari rezerve de cărbune ale României, circa 1.500.000.000 t, ceea ce echivala cu 53,72 % din totalul disponibilităților de cărbune ale țării, conform calculelor interbelice. Contribuția raportată a Văii Jiului la producția totală de cărbune a României depășea însă ponderea rezervelor ei, reprezentând 1.028.930 t (65,98 % din producție) în anul 1919, 1.683.703 t (60,64 %) în 1924, 1.741.710 t (57,17 %) în 1929 și 1.422.695 t (60,03 %) în 1930[1]. Din punct de vedere valoric, producția de cărbune din Valea Jiului avea o pondere și mai mare. În anul 1919 valoarea publicată însuma 175.599.712 lei (65,59 % din valoarea totală a cărbunilor produși), în anul 1924 crescând la 1.497.491.115 lei (65,37 %), în 1929 la 1.620.361.277 lei (63,39 %), iar în 1930 la 1.174.147.963 lei (65,82 %).

Centrele de extracție de pe Valea Jiului erau localizate, mergând dinspre Jiul de Est spre Jiul de Vest, la Cimpa, Lonea, Petrila, Petroșani, Livezeni, Dâlja, Aninoasa, Vulcan, Lupeni și Uricani. Ele erau exploatate de societățile

[1] *Statistica Minieră a României*, 1919–1930.

https://biblioteca-digitala.ro

Petroșani, Lupeni, Lonea și Valea Jiului de Sus. Întreprinderi de mai mică importanță activau la Dealul Babii și Sălătruc.

Conform estimărilor din acea perioadă, combustibilul de Valea Jiului era clasat în rândul cărbunilor bruni, denotând o putere calorică superioară între limitele de 5800–7200 calorii. Din punct de vedere calitativ se detașau, din gama largă de varietăți conținute de acest bazin, cărbunii de Lupeni și de Vulcan, pe care unii specialiști înclinau să-i clasifice în rândul huilelor, căci puterea lor calorică varia între 7199–7221 calorii. Datorită calităților lor, cărbunii de Valea Jiului se pretau la cele mai diverse întrebuințări: drept combustibil la căile ferate, în industrie, la termocentrale, în navigație și chiar ca materie primă pentru industria chimică.

O posibilitate extrem de avantajoasă pentru valorificarea cărbunilor din acest bazin era aceea de construire a unor supercentrale termice. Într-adevăr, s-au construit instalații puternice de forță la Petroșani, Lupeni, Vulcan și Lonea, care consumau cantități importante de cărbune, dar care nu funcționau la nivelul posibilităților reale ale economiei țării.

În preajma declanșării crizei economice, societățile carbonifere de pe Valea Jiului întrevedeau o șansă majoră de ameliorare a situației lor pe calea electrificării României, susținând că „numai un plan economic de mari proporții pentru înzestrarea țării cu centrale termice va putea înlătura decadența acestor mine. Acest lucru e cu atât mai posibil, cu cât regimul apelor din România e foarte variabil și oricare uzină hidroelectrică trebuie conjugată cu una termică."[2]

Specialiștii în probleme ale întrebuințării eficiente a cărbunelui considerau că la „marile exploatări de cărbune din țară, cum ar fi cele de pe Valea Jiului, care posedă prin operațiile de preparare comercială a produselor lor însemnate cantități de cărbuni deșeuri, instalarea unei mari centrale termoelectrice chiar lângă mine ar pune în valoare aceste deșeuri, obținând un curent electric, care ar putea fi transportat în diferite centrale industriale din apropiere, care mai târziu ar debita curentul în paralel cu alte mari centrale termo- sau hidroelectrice, în rețeaua generală de electrificare a țării."[3]

Planurile pentru construirea unei mari termocentrale în Valea Jiului au fost elaborate în anii 1929–1930 cu intenția de a furniza curent electric în județele Hunedoara și Arad, precum și în tot Banatul.

În primul deceniu interbelic principala destinație a cărbunilor de Valea Jiului era aceea de a fi arși în locomotivele căilor ferate. Societățile din Valea Jiului au devenit principalele furnizoare ale Administrației C.F.R.,

---

[2] Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond *Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere (U.I.M.M.R), Ds. 2/1930, f. 45.*

[3] M. Vasiliu Hoisești „Întrebuințarea cărbunilor sub formă pulverizată", în *Miniera* 1927, 2, nr. 3, p. 389.

https://biblioteca-digitala.ro

acoperind 75,8 % din consumaţia totală a căilor ferate în anul 1921, 69,2 % în 1924, 64,4% în anul 1929 şi 66,04% în 1930. Cărbunii consumaţi de C.F.R. reprezentau 65,9% din producţia raportată totală a Văii Jiului în anul 1921, 74,8 % în anul 1924, 80,2 % în anul 1929 şi 76,54% în 1930.

Administraţia C.F.R avea, de asemenea, pretenţia de a-şi asigura prioritate în ce priveşte combustibilul extras în Valea Jiului, cerând limitarea livrărilor către firmele particulare. Drept urmare, cantitatea de cărbune furnizată Direcţiei Generale a C.F.R. de către minele din Valea Jiului a crescut de la circa 600.000 tone în 1920 la circa 1.400.000 tone între anii 1927–1929.

Pentru a preveni neplăcerile provocate de variaţiunile bruşte ale comenzilor din partea C.F.R., societăţile din Valea Jiului au consemnat în anul 1929 livrări de 1.702.311 t către căile ferate, deşi n-au livrat decât 1.393.398 t. Diferenţa a fost vândută particularilor. Într-adevăr, începând încă din anii 1920–1921, când au fost stabilite cote obligatorii zilnice de livrare către C.F.R., întreprinderile din Valea Jiului au recurs în mod sistematic la procedeul de a raporta în contul furniturilor publice cantităţi de combustibil superioare celor reale. Diferenţele de sute de mii de tone erau vândute celor care ofereau preţuri mai convenabile. Livrările reale şi cele raportate de societăţile din Valea Jiului au evoluat astfel între anii 1920–1930.[4]

Livrările societăţilor din Valea Jiului către C.F.R. (tone):

	Livrări reale	**Livrări raportate**
1920	598.149	752.318
1921	871.634	1.050.656
1922	1.001.014	1.189.212
1923	1.171.341	1.427.517
1924	1.257.777	1.518.778
1925	1.299.907	1.552.643
1926	1.371.184	1.630.167
1927	1.431.525	1.711.076
1928	1.405.172	1.701.292
1929	1.393.398	1.702.311
1930	1.088.932 t	1.333.000

Cărbunii din Valea Jiului erau cei mai avantajoşi pentru aprovizionarea căilor ferate, deoarece erau singurii care suportau transportul pe distanţe lungi şi stocarea pe rampele depozitelor în aer liber, fără să se degradeze. De

[4] *Ibidem*, p. 249. Date parţial diferite vezi la Mircea Baron, *Cărbune şi societate în Valea Jiului. Perioada Interbelică*. Petroşani, Ed. Universitas, 1998, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea, erau combustibili care nu aveau nevoie de alte adause, ca păcura de exemplu, pentru a fi consumați în orice fel de locomotive și ca urmare erau utilizabili la căile ferate din toate regiunile țării.

Minele din Valea Jiului și-au întins aria de comercializare în toate regiunile țării nu numai în domeniul aprovizionării căilor ferate, ci și cel al furniturilor de combustibil industrial și energetic. Clientela tradițională de bază a societăților din Valea Jiului s-a format în jurul tuturor zonelor urbane și industrializate din Transilvania. Întâlnim în rândul clienților, în primul rând, uzinele metalurgice din apropierea minelor. După primul război mondial, minele din Valea Jiului livrau cărbune pentru întreprinderile industriale din diferite ramuri de producție din întreaga Românie.

Rețeaua de căi ferate și de comunicații, întreprinderile industriale și de stat, uzinele electrice, unitățile administrative și ale armatei, instituțiile de învățământ, sistemul sanitar din întreaga Românie au devenit consumatoare al cărbunelui provenit din Valea Jiului, spre deosebire de situația antebelică, perioadă în care clientela se mărginea la teritoriul Transilvaniei.

Având în vedere importanța bazinului carbonifer din Valea Jiului în economia națională și legăturile strânse între conducerea societăților carbonifere din Valea Jiului și mediul de afaceri, partidele politice și organizațiile patronale, ele dispuneau de largi posibilități de influențare a politicii economice guvernamentale în domeniile care determinau dezvoltarea industriei cărbunelui, adică politica transporturilor pe căile ferate, politica impozitelor, politica vamală și politica prețurilor în achizițiile pe piața de stat a combustibilului.

Cu toate că societățile carbonifere din Valea Jiului furnizau combustibil în întreaga țară și dispuneau de o puternică încurajare prin politică guvernamentală, în anii 1928–1929 ele au raportat o scădere bruscă a producției. Dar datele tehnice referitoare la activitatea Societății Petroșani în anii 1928–1929 contrazic nivelul producției raportate în mod oficial. Astfel, la Petroșani a fost construită o spălătorie modernă de cărbuni cu o capacitate de 270 t/oră, cu program neîntrerupt de funcționare, care putea prelucra întreaga producție a societății. În 300 de zile de lucru spălătoria rula deci 1.944.000 t de cărbuni, dublul producției raportate în anii 1928–1929. Și alte date tehnice infirmă reducerea producției de cărbuni în acești ani. Astfel, puterea totală a diferitelor mașini instalate în doi ani a crescut de la 15.405 C.P. la 23.383 C.P., deci cu 51,78 %, necesitând investiții însemnate, care ar fi fost complet inutile în cazul scăderii extracției.

Indicii asemănătoare găsim în cazul Societății Lupeni. Astfel, potențialul de prelucrare a spălătoriei de cărbuni de la Lupeni instalat în anul 1929 a

https://biblioteca-digitala.ro

egalat capacitatea separatorului de cărbune lărgit între anii 1926–1928, ajungând la 1.440.000 t pe an, dublul producției[5] raportate. Puterea generatoarelor electrice a Societății Lupeni a crescut de la 10.700 kw la 14.000 kw între anii 1927–1929, deci cu 30 %, deși s-a raportat scăderea producției.

Discrepanțe foarte mari găsim și în cazul întreprinderii de la Lonea. Producția medie raportată a reprezentat doar 120.879 t între anii 1926–1930, deși o expertiză tehnică din anul 1921 menționa o capacitate de producție de 550.000 t de cărbune pe an.[6]

Cea mai grăitoare dovadă a producției reale de cărbune a societăților din Valea Jiului se obține însă prin recalcularea beneficiilor. Ele aplicau o formulă de calcul care asigura un profit brut de 50 % și un profit net de 30 % din suma totală a încasărilor, adică a cifrei de afaceri, după cum precizează în repetate rânduri în special documentele de gestiune ale Societății Petroșani. În anul 1928 Societatea Petroșani a realizat un beneficiu de 30 % în sumă de 691.399.310 lei, ceea ce indică încasări totale de 2.304.664.300 lei, care la prețul mediu de 1.077,57 lei înseamnă o cantitate vândută de 2.138.760 t, depășind de 2,15ori producția raportată de 992.895 t. În anul următor, Societatea Petroșani obține, de asemenea, un profit net însemnat de 30 % echivalând cu 689.716.726 lei, ceea ce indică încasări totale de 2.299.055.808 lei pentru o cantitate vândută de 2.363.630 t, depășind de 2,3 ori producția raportată de 1.026.710 t, atingând astfel punctul culminant al extracției cantitative.

Societatea Lupeni atinge, de asemenea apogeul producției de cărbune în anul 1929, așa cum rezultă din beneficiul de 477.804.569 lei, însemnând 30 % din încasări. Deci cifra de afaceri a ajuns la 1.592.681.900 lei pentru o cantitate vândută de 1.605.494 t, depășind de trei ori producția raportată de 524.000 t.

Societatea Lonea a atins producția maximă tot în anul 1929, căci profitul de 30 % a reprezentat 84.968.781 lei, indicând deci încasări totale de 283.221.890 lei, pentru o cantitate de 261.034 t, adică dublul producției raportate de 130.517 t.

Numeroase date tehnico-financiare dovedesc deci faptul că producția de cărbune reală și valoarea ei depășesc în foarte mare măsură cifrele publicate. Aceste date sunt complete și adecvate din punct de vedere cronologic și statistic, atât în bilanțurile publicate, cât și în contabilitatea secretă a marilor societăți carbonifere, și în cele ce urmează publicăm sinteza calculelor noastre.

---

5 Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond *Minister Petrol-Chimie*, Ds. 10/1928, f. 24–25.

6 *Analele Minelor din România*, 1921, 4, nr. 12, p. 1337.

https://biblioteca-digitala.ro

II. Contabilitatea secretă a Societății Petroșani și recalcularea producției de cărbune între anii 1921–1930

Datele publicate în bilanțurile oficiale ale Societății Petroșani conțin sume foarte însemnate la rubrica „conturi de ordine", a căror sursă nu este indicată, deci ele reprezintă un beneficiu suplimentar sau încasări neraportate:

Societatea Petroșani
Conturi de ordine publicate în bilanț (lei)

1926	184.443.029
1927	185.725.790
1928	680.649.642
1929	226.669.346
1930	229.478.552

După cum rezultă, sumele publicate pentru anii 1926, 1927, 1929, 1930 reprezintă câștiguri adiacente, iar cea din anul 1928 încasări necontabilizate provenite din vânzarea cărbunelui. Asemenea indicatori financiari confirmă datele contabilității secrete care prezintă diferențe de calcul de o asemenea amploare – față de cele publicate – încât ele indică o activitate productivă sensibil mai mare decât cea care figura în rapoartele oficiale.[7]

Pentru a începe cu beneficiile Societății Petroșani, contabilitatea oficială înregistrază între 1921–1928 profituri în sumă totală de 888.812.270 lei (111.101.530 lei media anuală). În comparație cu aceasta, „beneficiul intern" decontat în bilanțurile secrete din anii 1921–1928 totalizează 1.826.378.300 lei (cu o medie anuală de 228.297.280 lei), adică 205,48 % față de volumul total al beneficiilor publicate[8]. Această diferență este mult prea mare pentru a putea fi atribuită unei simple tentative de evaziune fiscală, întrucât reprezintă o cifră de peste două ori mai mare. La fel se întâmplă dacă se calculează suma totală a amortizărilor, indicator de bază al activității investiționale și, totodată, a rentabilității unei întreprinderi. În timp ce contabilitatea secretă pune în evidență amortizări totale de 1.204.652.300 lei între anii 1921–1929, conform contabilității oficiale, ele au totalizat doar 424.870.400 lei, adică doar 42, 29 % din suma reală[9]. Luând în calcul un indicator legat nemijlocit de activitatea productivă, cum ar fi investițiile, se ajunge la discrepanțe asemănătoare.

[7] Ludovic Báthory, „Recalcularea producției de cărbune a Societății Petroșani conform datelor contabilității secrete (1921–1929)", în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, series Historica,* 2004, 43, p. 611–650.

[8] SJAN Deva, *Fond. Petroșani SAR. Direcția Minelor, Serviciul Contabilitate,* Ds.125/1926, f. 412–413.

[9] Idem, Ds. 175/1929, f. 76; Fond *Lupeni SAR: 1922–1930,* Ds. 125

https://biblioteca-digitala.ro

Serviciul de contabilitate al Societăţii Petroşani însumează la rubrica de „investiţii interne" un total de 826.129.600 lei între anii 1921–1929, în timp ce „investiţiile oficiale" totalizează doar 246.647.820 lei, adică 29,85 % din suma contabilizată secretă[10]. De fapt, investiţiile totale ale Societăţii Petroşani se ridică la o sumă şi mai mare până în 1929, şi anume la 1.070.965.900 lei. În comparaţie cu aceasta, valoarea totală a capitalului investit publicată pentru anul 1929 reprezintă 611.548.101[11] lei, din care pentru anii 1921–1929 revine suma de 537.659.260 lei, adică 50,20 % din suma recalculată.

Investiţiile masive au avut ca scop promovarea progresului tehnic şi creşterea randamentului personalului minier. Drept urmare, între 1913 şi 1928, numărul perforatoarelor şi al ciocanelor de abataj a crescut de la 158 la 1.031, adică de 6,53 ori. Cu toate acestea, randamentul anual al muncitorilor a scăzut-conform evidenţei oficiale-de la 175,6t în 1913, la 129,3t în 1928, adică la 74% faţă de nivelul antebelic[12]. După cum reiese, introducerea masivă a tehnicii moderne de extracţie a avut un rezultat absolut nefiresc şi inexplicabil, şi anume scăderea productivităţii muncii. Deşi reprezentanţii Societăţii Petroşani au încercat să furnizeze anumite explicaţii-cu totul nesatisfăcătoare-ele nu pot fi acceptate decât în cazul în care se confirmă datele oficiale publicate pentru anul 1928 cu privire la cifra extracţiei de cărbune. Conform datelor publicate, în 1928 Societatea Petroşani a produs 992.895t de cărbune cu un efectiv de 7677 de muncitori, de unde rezultă un randament anual de 129,3t. Recalculând producţia, se ajunge la date cu totul diferite. În realitate, în 1928 Societatea Petroşani a produs 2.138.760t de cărbune, de unde rezultă un randament de 278.59t de cărbune, de 2,15 ori mai mare decât cel publicat şi cu 58,65% mai mult decât cel al anului 1913. Cifra de 2.138.760t depăşeşte de 2,15 ori cantitatea publicată în statistici, indicator care se situează la proporţii asemănătoare cu cei ai beneficiilor, amortizărilor şi investiţiilor reale în comparaţie cu cele oficiale (indicatori depăşiţi de 2,05 ori la beneficii, de 2,36 ori la amortizări şi de 1,99 ori la investiţii între anii 1921–1929).

Trebuie precizat că suma totală a beneficiilor, amortizărilor şi investiţiilor amintite mai sus reprezintă *numai partea ce revine grupului românesc de capital*, care gestiona numai jumătate din resursele financiare totale ale Societăţii Petroşani. O sumă egală revenea societăţii maghiare Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársulat, cu sediul la Budapesta. Aceasta a încasat o sumă echivalentă a beneficiilor şi amortizărilor, la care s-au adăugat sume

---

[10] Ibidem.

[11] *Anuarul catalog al industriilor metalurgice şi miniere din România*. Bucureşti, 1939, p. 205.

[12] M. Baron, *Cărbune şi societate în Valea Jiului...*, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro

anuale care au totalizat 577.948.000 lei între anii 1921–1929, achitate de grupul românesc de capital pentru răscumpărarea acțiunilor preluate. Punând laolaltă resursele financiare mobilizate de ambele grupuri de capital, rezultă cifra de afaceri, care se ridică la circa două miliarde lei în medie pe an. Rezultă astfel cifre uriașe care depășesc în medie de 2,4 ori valoarea medie anuală a vânzărilor raportate, de circa 822 milioane lei. Cum, în ultimă instanță, toate sumele disponibile proveneau din vânzarea cărbunelui, rezultă că, împărțind cifra anuală de afaceri la prețul mediu de desfacere, aflăm cantitatea reală de combustibil achiziționată de clienți.

Majoritatea covârșitoare a producției era cumpărată de industriași și alți clienți particulari. Dar societățile carbonifere nu doreau să se știe acest lucru, întrucât organele de stat pretindeau după război ca cea mai mare parte din producție să fie furnizată căilor ferate, înființând oficii de control în acest scop. Acest lucru ar fi însemnat pierderea clientelei particulare, fapt ce nu putea fi acceptat de societățile miniere, care-pentru a evita urmările-raportau producții cu mult mai reduse de combustibil, decât cele reale. Cea mai mare parte din producția raportată era furnizată într-adevăr căilor ferate, dar partea neraportată ajungea în întregime în folosința înreprinzătorilor particulari. Acest sistem a fost inaugurat de Societatea Salgótarjáni Kőszénbánya R.T. încă în timpul primului război mondial, întrucât Căile Ferate Maghiare ale Statului pretindeau o cantitate anuală de 800.000t de combustibil, restul producției urmând să fie livrată întreprinderilor de interes militar. Pentru a eluda obligațiile care îi reveneau, Societatea Salgótarján raporta în fiecare an producții tot mai scăzute de cărbune.

Situația societății Salgótarján s-a agravat imediat după unire, când guvernul României a decretat la 7 decembrie 1918 punerea întreprinderii sub sechestru și rechiziționarea întregii producții de cărbune. Cărbunele rechiziționat era pus la dispoziția Căilor Ferate Române și a Armatei Române. Guvernul român considera că nu are nici o obligație față de o societate cu capital inamic, drept urmare cărbunele rechiziționat nu era plătit decât cu foarte mare întârziere. În aceste condiții, Societatea Salgótarján a raportat în continuare scăderea treptată a producției, dar, în realitate, vindea cea mai mare parte a combustibilului clientelei particulare, pentru a dobândi mijloacele financiare necesare. Deși dispozițiile statului român erau extrem de severe, nu exista personal adecvat pentru a controla producția și vânzarea cărbunilor, cu toate că s-au înființat în acest scop Comisia de Supraveghere a Minelor de Cărbuni din Ardeal și Banat și Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului-Petroșani. Neavând personal suficient, organele de control acceptau rapoartele formale întocmite de Societatea Salgótarján, care menționau doar jumătate

https://biblioteca-digitala.ro

din producție și vânzări, trimisă în mod oficial în proporție de 85 % la CFR. Dar căile ferate achitau sumele cuvenite cu foarte mare întârziere. Pentru a procura sumele necesare continuării activității, Societatea Salgótarján era nevoită să vândă cărbunele în proporție de 65 % clienților particulari, care își achitau cu promptitudine cumpărăturile.

Deși, în acest fel, societatea se putea menține în stare de funcționare, era tot mai evident faptul că situația de provizorat și comerțul ilicit nu se puteau prelungi la nesfârșit fără implicarea elitei financiare și politice românești, mai ales că, printr-un decret al Consiliului Dirigent, au fost interzise orice legături de afaceri cu firmele din Ungaria. Pentru a-și procura creditele necesare, Societatea Salgótarján a fost nevoită să se adreseze de aici înainte băncilor din România. De fapt, contactele cu băncile din România au fost inițiate încă la sfârșitul anului 1918, iar Societatea Salgótarján a început tratative pentru vânzarea unei jumătăți din capitalul total de 38 milioane franci elvețieni către consorțiul celor mai de seamă bănci din țară, în frunte cu Banca Românească și Creditul Extern. Vânzând acțiuni în valoare de 19 milioane franci elvețieni, Societatea Salgótarján își asigura colaborarea și complicitatea celor mai influente cercuri economice românești. De altfel, statutul juridic al Societății Salgótarján în România s-a ameliorat după semnarea Tratatului de la Trianon, care interzicea sechestrul, lichidarea și orice formă de control al autorităților române asupra firmelor cu capital maghiar din Transilvania.

În aceste condiții, singurele modalități de presiune se puteau efectua pe cale economică pentru realizarea naționalizării, dar și conducătorii Societății Salgótarján și-au accelerat demersurile pentru formarea noii societăți. La 8 octombrie 1920 au intervenit precizări suplimentare privind modalitățile de aplicare a acordului de naționalizare. Conform acestora, grupul român se obliga să achite integral, până la 1 februarie 1925, cele 19 milioane de franci elvețieni. Pe baza acordului din 8 octombrie au fost întocmite Actul Constitutiv și Convenția Adițională referitoare la întemeierea Societății Petroșani.

Grupul maghiar de capital era format din societatea Salgótarjáni Kőszénbánya R.T. și Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (Banca Comercială Ungară din Pesta). Nucleul grupului românesc de capital era format din băncile dominate de partidul liberal, anume Banca Românească, Creditul Extern, Banca Agricolă, Banca de Scont a României, Creditul Tehnic. Acestora li s-a alăturat Banca Comerțului Craiova, Banca Țărămească, Banca Viticolă. Băncile din Transilvania erau reprezentate de Banca Albina, Creditul Tehnic Transilvănean și Industria Ardealului.

Pregătirile pentru realizarea naționalizării s-au accelerat, iar la 12 ianuarie 1921 Ministerul Industriei și Comerțului a autorizat funcționarea

https://biblioteca-digitala.ro

Societății Petroșani. Îndată ce această autorizație a fost obținută, s-au luat măsurile cuvenite pentru preluarea tuturor bunurilor mobiliare și imobiliare, ce formau aportul în natură al Societății Salgótarján, în valoare de 38 milioane franci elvețieni, care la cursul leului din anul 1919 totalizau 388.549.254 lei. Exploatările au trecut în proprietatea Societății Petroșani în mod oficial la data de 14 februarie 1921, moment care a fost socotit începutul existenței sale.

Înainte de aceasta, în ultima fază a tratativelor, Societatea Salgótarján a informat consorțiul bancar românesc despre adevărata dimensiune a activității societății, producția reală și profiturile obținute. S-a încheiat o înțelegere verbală confidențială, prin care cele două părți se obligau să păstreze secretul despre mersul afacerilor și să împartă în mod egal toate profiturile viitoare, grupul Salgótarján beneficiind în plus de obligațiile financiare cuvenite din partea consorțiului românesc pentru achitarea acțiunilor cumpărate. Oamenii de afaceri români preluau gestiunea reală asupra Societății Petroșani, contabilizând în mod separat partea de producție și beneficii care revenea grupului românesc de capital, sub supravegherea părții maghiare. Urmau să fie întocmite evidențe contabile deosebite pentru cele două părți referitor la producția și vânzările reale. Respectarea înțelegerii secrete era garantată prin complicitatea reciprocă, căci nu trebuiau divulgate sub nici o formă dedesubturile afacerii, dimensiunile ei reale. Cifrele de contabilitate urmau să fie astfel manevrate încât să corespundă cu dările de seamă oficiale asupra producției și beneficiilor.

Dar acționarii români au hotărât în anul 1920 să nu își încaseze dividendele la care aveau dreptul, ci numai 15 % din capitalul efectiv vărsat de 28.750.000 lei, adică 4.316.250 lei. Restul dividendelor rămâneau blocate în favoarea grupului maghiar de capital pentru plata acțiunilor cumpărate. Acestei sume i se mai adăuga și o rezervă extraordinară de 2 % din beneficiul net, vărsată tot pentru acționarii maghiari. În anul 1921 dividendele blocate și rezerva extraordinară au servit pentru a plăti avansul de 23.750.000 lei către Societatea Salgótarján.

În aceste condiții, grupul român nu ar fi avut parte de beneficii consistente până ce nu plătea acțiunile cumpărate. Dar acționarii români erau hotărâți să încaseze beneficii însemnate chiar de la bun început, indiferent de obligațiile financiare care le reveneau. Drept urmare, înțelegerea secretă între grupul român și cel maghiar prevedea ca dividendele blocate să fie scăzute doar din beneficiul publicat. În schimb, acționarii români urmau să încaseze într-adevăr partea din beneficiul real care le revenea. Câștigurile cuvenite grupului românesc de capital erau astfel administrate separat de cele ale grupului maghiar, gestionate de directorii și cenzorii din Ungaria. În Societatea Petroșani coexistau astfel în continuare două

https://biblioteca-digitala.ro

grupuri de interes care își administrau averea concomitent, dar separat, supraveghindu-se reciproc. Actele de contabilitate ale grupului maghiar erau trimise în fiecare an, după încheierea bilanțului, la Budapesta. Serviciul de contabilitate al Societății Petroșani ținea evidența amănunțită doar pentru evoluția financiară a grupului românesc, care controla însă numai jumătate din averea și fondurile societății, dar gestiona întregul proces de producție și vânzare a cărbunelui. Întrucât grupului romånsec îi reveneau doar jumătate din încasări, în evidența contabilă figura doar jumătate din cantitatea de cărbune produsă și vândută, iar restul era ținut secret. Numai la întocmirea bilanțurilor anuale erau adunate toate veniturile și cheltuielile. Astfel s-a născut sistemul de contabilitate secretă, care trebuia să ascundă jumătate din producție, vânzări, încasări pentru ca cele două grupuri distincte de interes să-și realizeze un interes comun, acela de a obține câștiguri cât mai mari prin inducerea în eroare a autorităților române. Băncile românești controlau industria nu numai prin faptul că dețineau o parte însemnată din capitalul social al firmelor industriale, dar le acordau și credite, în condițiile de acută criză financiară de după război. Or, întreprinderile aveau permanent nevoie de împrumuturi, care puteau fi condiționate de achiziționarea combustibilului de la Societatea Petroșani. Pe lângă aceasta, datorită sprijinului elitei politice în relațiile cu statul român, Societatea Petroșani obținea prețuri mai mari de vânzare la căile ferate decât Societatea Uricani-Valea Jiului, care nu era naționalizată.

Modul în care s-a achitat de obligații Societatea Petroșani în primul an de gestiune a fost înfățișat în Darea de seamă a Consiliului de administrație și bilanțul pe 1921. Bilanțul oficial, prezentat conform prevederilor legale, era însă cu totul diferit față de bilanțul secret, la care s-a lucrat tot anul și a fost definitivat atât de târziu, încât s-a ivit posibilitatea de a transfera anumite sume în contul bilanțului următor și invers, de a retrage alte sume din veniturile secrete ale anului 1922. Într-adevăr, în anii 1921–1922 a fost elaborat sistemul secret de contabilitate, care asigura profituri suplimentare uriașe, prin înglobarea unor venituri și oblgații financiare în prețul de cost al cărbunilor.

În anii următori s-a continuat modelul de contabilitate secretă elaborat pentru anul financiar 1921, asigurându-se un beneficiu brut reprezentând 50 % din încasările totale provenite din cărbune. Beneficiul brut ar fi trebuit împărțit în mod egal între grupul român și grupul maghiar de capital, dar acesta din urmă încasa în mod suplimentar ratele anuale pentru plata acțiunilor. Drept urmare, repartiția anuală era inegală, evoluând în felul următor (în lei):

https://biblioteca-digitala.ro

Anual	Beneficiu brut total	Grupul românesc	%	Grupul maghiar	%
1922	616.294.020	293.508.976	47,62	322.985.044	52,38
1923	810.913.800	391.667.674	48,30	419.246.126	51,70
1924	1.064.697.120	506.428.198	47,56	558.268.922	52,44
1925	1.084.303.012	481.910.442	44,44	602.392.570	55,56
1926	1.218.448.217	579.141.120	47,53	639.307.098	52,47
1927	1.244.996.810	574.820.905	46,17	670.175.905	53,83
1928	1.152.332.144	541.566.072	47	610.766.072	53
1929	1.149.527.903	511.707.523	44,52	637.820.380	55,48
1930	1.031.571.297	567.364.213	55	464.207.084	45

Grupul maghiar de capital a beneficiat de sume suplimentare până în anul 1929, încasând 577.948.000 lei pentru contravaloarea acțiunilor cedate grupului român. După aceasta, în anul 1930 s-a recalculat numărul acțiunilor cedate și a reieșit că grupul românesc deținea 55 % din capitalul social, iar cel maghiar 45 %. Drept urmare, în anul 1930 grupul românesc a preluat 55 % din beneficiul brut.

În contabilitatea secretă se aplica însă un sistem care preleva 30 % din cifra de afaceri, beneficu net secret care, de-asemenea, era împărțit între oamenii de afaceri români și cei maghiari. Pentru a înțelege sistemul de contabilitate în mod real, trebuie știut că Societatea Petroșani deconta cărbunii consumați pentru uzinajul propriu la prețul mediu de vânzare. Astfel întreaga producție era contabilizată drept vândută, ceea ce mărea în mod sensibil câștigul real al întreprinderii, asigurând un beneficiu secret substanțial. Beneficiul secret, beneficiul declarat și beneficiul net secret de 30 % figurează în anexele studiului. Tot acolo figurează producția de cărbune recalculată și vândută, în comparație cu cea raportată, pentru anii 1921–1930. Reiese că producția și vânzările recalculate depășesc de peste două ori pe cele raportate din punct de vedere cantitativ și în și mai mare măsură din punct de vedere valoric.

Deși operațiunile de contabiliate secretă asigurau o marjă de beneficiu mult superioară în comparație cu ciferele date publicității, profitul real total se îndrepta spre o diminuare progresivă. Numai un program strict de raționalizare și concentrare a producției, de ameliorare a calității cărbunilor ar fi putut salva în anii următori capacitatea de concurență și rentabilitatea minelor. Drept urmare, în anul 1929 a fost elaborat un program atotcuprinzător de reorganizare a activității miniere.

Izbucnirea crizei economice mondiale a împiedicat îndeplinirea integrală a programului de activitate. Cu toate acestea, Societatea Petroșani a acumulat în anii anteriori rezerve financiare impresionante,

https://biblioteca-digitala.ro

care au ajutat-o să depășească cele mai dificile momente ale depresiunii economice. Datorită investițiilor masive, Societatea Petroșani a realizat o spectaculoasă creștere a producției la circa 2.000.000t anual, ajungând una din întreprinderile fruntașe din țările dunărene. Ea ocupa locul al treilea în ierarhia marilor producători de cărbune din aceste țări, după întreprinderile de la Vitkovice și Třinec din Cehoslovacia. Astfel ea depășea chiar și Societatea Salgótarján care avea o producție medie anuală raportată de 1.800.000 t.

Dezvăluind adevărata amploare a vieții de afaceri derulate de Societatea Petroșani punem într-o lumină nouă întreaga desfășurare a vieții economice românești în perioada interbelică. Conform datelor publicate, Societatea Petroșani vindea căilor ferate circa 80% din cărbunele comercializat, iar clienților particulari – în primul rând industriașilor – le rămâneau doar 20% (circa 100.000 t anual). Dar vânzările reale, recalculate, se desfășurau conform unor proporții complet diferite. Vânzările reale către clienții particulari au crescut de la 900.992 t în 1921 (62,08% din total) la 1.486.649 t în 1929 (62,90% din total). Rezultă de aici un consum de combustibil industrial cu mult superior în comparație cu aprecierile oficiale, care se limitau la circa 745.000t cărbune anual la nivelul întregii țări. Având în vedere că numai Societatea Petroșani furniza industriașilor circa 1 milion de tone de cărbune anual, reiese că ritmul de desfășurare al activității industriale era cu mult mai alert decât cel remarcat de observatorii vieții economice românești.

Vânzări efectuate de Societatea Petroșani pe categorii de clientelă (în tone)

	Vânzări raportate oficial					Vânzări în contabilitate secretă				
Anul	**Total**	**CFR**	**%**	**Particulari**	**%**	**Total**	**CFR**	**%**	**Particulari**	**%**
1921	540.182	523.800	97	16.382	3	1.451.402	550.410	37,92	900.992	62,08
1922	730.000	620.500	85	109.500	15	1.712.568	650.870	38	1.061.698	62
1923	820.653	748.929	91,26	71.724	8,74	1.923.648	805.030	41,85	1.118.618	58,15
1924	903.033	831.296	92,06	71.737	7,94	2.081.274	898.370	43,16	1.182.904	56,84
1925	905.341	839.903	92,77	65.438	7,23	2.105.464	897.500	42,63	1.207.964	57,37
1926	947.246	822.006	86,78	125.240	13,22	2.182.307	878.700	40,26	1.303.607	59,74
1927	930.593	846.633	90	83.960	10	2.198.843	902.758	41,05	1.296.085	58,95
1928	898.476	821.004	91,38	77.472	8,62	2.138.760	883.834	41,32	1.254.926	58,68
1929	903.943	829.477	91,76	74.466	8,24	2.363.630	876.981	37,10	1.486.649	62,90
1930	711.752	654.881	92	56.871	8	2.218.433	690.100	31,10	1.528.333	68,90

https://biblioteca-digitala.ro

Vânzări raportate și vânzări reale efectuate de Societatea Petroșani

Anul	Preț mediu/ tonă (lei)	Vânzări raportate oficial		Vânzări conform evidenței interne		Vânzări în contabilitate secretă	
		Tone	Lei	Tone	Lei	Tone	Lei
1921	673,53	540.182	363.828.780	658.256	443.355.160	1.451.402	977.562.516
1922	719,73	730.000	525.402.900	822.115	591.700.820	1.712.568	1.232.586.852
1923	843,10	820.653	691.892.540	914.777	771.248.480	1.923.648	1.621.827.600
1924	1023,12	903.033	923.911.120	1.007.196	1.030.482.300	2.081.274	2.129.393.356
1925	1029,99	905.341	932.492.170	1.023.932	1.054.639.700	2.105.464	2.168.607.062
1926	1116,68	947.246	1.057.770.600	1.061.804	1.185.697.500	2.182.307	2.436.938.698
1927	1132,41	930.593	1.053.812.800	1.042.352	1.180.369.800	2.198.843	2.489.991.804
1928	1077,57	898.476	968.170.780	999.573	1.077.109.800	2.138.760	2.304.664.300
1929	972,68	903.943	879.247.270	998.898	971.608.100	2.363.630	2.299.055.808
1930	930	711.752	661.929.360	773.874	719.702.820	2.218.433	2.063.142.593

Producția de cărbune a Societății Petroșani

	Producție raportată*		Producție recalculată	
	Cantitatea (tone)	Valoarea (lei)	Cantitatea (tone)	Valoarea (lei)
1921	635.410	372.350.260	1.451.402	977.562.516
1922	802.400	470.206.400	1.712.568	1.232.586.852
1923	914.650	731.720.000	1.923.648	1.621.827.600
1924	1.018.680	916.812.000	2.081.274	2.129.393.356
1925	1.036.160	849.811.060	2.105.464	2.168.607.062
1926	1.053.150	1.196.494.246	2.108.307	2.436.938.698
1927	1.042.720	963.772.583	2.198.843	2.489.991.804
1928	992.895	1.069.109.621	2.138.760	2.304.664.300
1929	1.026.710	956.132.990	2.363.630	2.299.055.808
1930	801.581	667.673.258	2.218.433	2.063.142.593

* Conform datelor publicate în „Statistica Minieră a României".

Investiții realizate de grupul românesc de capital (lei)

	Investiții oficiale	Investiții suplimentare amortizate	Investiții secrete amortizate	Investiții neraportate	Investiții la București	Total investiții anuale
1921	12.946.753	4.720.726	3.164.284		3.466.380	24.298.143
1922	30.302.926	31.156.536		535.000	90.000	62.084.463
1923	42.360.576	93.545.338		166.013	3.719.013	139.791.061
1924	49.918.063	130.383.104		403.654	7.182.972	187.887.794
1925	24.214.654	79.566.434	17.496.553	347.384	7.153.900	128.778.926
1926	38.145.501	70.433.177	20.899.783	12.484.320	2.172.962	144.135.743
1927	25.057.401	61.235.466	51.500.484		1.760.342	139.553.692
1928	1.851.747	40.690.721	75.212.468	300.468	1.551.379	119.606.683
1929	21.850.229	67.750.072	32.182.612	133.475	2.913.130	124.829.518

Conf. Arh. Naț. Deva, Fond Petroșani SAR, Dir. Minelor, Serv. Contabilitate, Ds. nr. 18/ 1921–1925 f. 36; Ds. nr. 175/1929 f. 76; Ds. 125/1926 f. 416.

https://biblioteca-digitala.ro

Calcularea amortismelor contabilizate de grupul românesc de capital (lei)

	Investiții oficiale	+/- Diferență amortisment investiții	= Amortisment oficial	+ Amortisment intern	= Amortisment total contabilizat
1921	12.946.753	+ 3.164.284	16.111.037	4.720.726	20.831.764
1922	30.302.926	- 589.075	29.713.851	31.156.536	60.870.387
1923	42.360.576	- 11.962.734	30.397.842	93.545.338	123.943.180
1924	49.918.063	- 9.381.319	40.536.744	130.383.104	170.919.848
1925	24.214.654	+ 17.496.553	41.711.207	79.566.434	121.277.641
1926	38.145.501	+ 20.899.783	59.045.284	70.433.177	129.478.461
1927	25.057.401	+ 51.500.484	76.557.885	61.235.466	137.793.351
1928	1.851.747	+ 75.212.468	77.064.215*	40.691.029	117.754.768
1929	21.850.229	+ 32.182.612	54.032.841	67.750.072	121.782.913

* În 1928 s-a dat publicității un amortisment de 76.763.747 lei, cu 300.468 lei mai puțin, diferență trecută la rubrica de cheltuieli a societății Conf. Arh. Naț. Deva, Fond Petroșani SAR, Dir. Mine, Serv. Contabilitate, Ds. nr. 175/1929 f. 76, 84; Fond Lupeni SAR, 1922–1930, ds. nr. 125.

Beneficiile secrete ale Societății Petroșani (lei)

	[Câștig] Netto cărbuni	Expedițiunea în tone	Câștig pro tonă	Preț mediu pro tonă	Spesele de producție [pro tonă]
1921	126.137.985	578.905	217,89	[673,53]	455,64
1922	184.888.023	822.115	224,89	[719,73]	494,84
1923	270.429.723	914.777	295,62	843,10	547,48
1924	328.629.437	1.007.196	326,28	1.023,12	696,83
1925	250.804.143	1.023.932	244,94	1.029,99	785,04
1926	328.619.368	1.061.806	309,49	1.116,68	807,18
1927	220.049.330	1.042.352	211,108	1.132,41	921,30

Conf. Fond Petroșani SAR, Dir. Mine, Serv. Contabilitate, Ds. nr. 125/1926, f. 580.

	Beneficiile declarate ale Societății Petroșani (lei)		Beneficiu net secret de 30 % (lei)
	Beneficiu brut	Beneficiu net (cu report)	
1921	73.799.495	47.613.966	293.268.750
1922	112.761.974	67.398.851	369.776.046
1923	147.311.783	88.860.132	486.548.280
1924	190.961.895	118.822.826	638.818.000
1925	206.267.044	138.720.703	650.582.118
1926	250.032.744	159.302.093	731.081.610
1927	265.052.132	158.400.843	746.997.556
1928	248.511.961	127.216.253	691.399.310
1929	225.903.956	125.643.813	689.716.726
1930	119.691.745	63.510.905	618.942.778

https://biblioteca-digitala.ro

III. Activitatea Societății Uricani-Valea Jiului între anii 1919–1924 și recalcularea producției de cărbune conform sistemului de contabilitate secretă

Societatea Uricani – Valea Jiului pentru Exploatarea Minelor de Cărbuni (Urikány-Zsílvölgyi Kőszénbánya Részvénytársaság) și-a desfășurat activitatea în primii ani interbelici în condiții interne și internaționale extrem de complexe. Această complexitate a provenit chiar din faptul că exploatările ei de cărbune se aflau în România, la Lupeni, în județul Hunedoara, pe când sediul social a rămas la Budapesta, în Ungaria. Drept urmare, sistemul de contabilitate se desfășura în continuare în coroane, deși încasările pentru vânzările de combustibil se realizau – în special după anul 1920 – în lei. Chiar și evidența veniturilor și a cheltuielilor, pretinsă de administrația fiscală românească, se efectua în coroane hârtie, conform legislației fiscale din Ungaria.[13] Drept urmare, în întreaga ei perioadă de activitate, Societatea Uricani – Valea Jiului a trebuit să se comformeze la cerințele a două sisteme de impozitare, situația agravată de faptul că plătea impozite atât către organele fiscale din România, cât și cele din Ungaria.

Subordonarea reală a societăților miniere cu capital maghiar din Valea Jiului către autoritățile fiscale românești era deci discutabilă, astfel că guvernul României a adoptat și măsuri care vizau controlul direct asupra acestora, începând cu Jurnalul Consiliului de Miniștri din 7 decembrie 1918, care a pus societățile ungare din Valea Jiului sub sechestru judiciar, exercitat în colaborare cu Consiliul Dirigent din Transilvania. Întreaga producție de cărbune urma să fie pusă la dispoziția Căilor Ferate Române și a Armatei Române. Ulterior, Consiliul Dirigent a îndulcit în oarecare măsură prevederile severe ale Jurnalului și a renunțat la sechestru, punând firmele maghiare sub pază și control.[14] În schimb, a interzis societăților cu capital maghiar orice formă de colaborare cu oamenii de afaceri și firmele din Ungaria, precum și exportul cărbunelui de Valea Jiului. Pentru controlul efectiv al întreprinderilor miniere a fost înființat Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului Petroșani, sub conducerea inginerului Iosif Iancu, care era subordonat atât guvernului de la București, cât și Consiliului Dirigent. Toate întreprinderile miniere din Valea Jiului trebuiau să înmâneze periodic rapoarte către Inspectoratul General despre întreaga gestiune a lor, inclusiv despre evoluția lunară a prețului de cost al cărbunelui. Era însă foarte greu să se urmărească evoluția financiară reală a Societății Uricani – Valea Jiului, în condițiile în care sumele comunicate în lei autorităților române erau ulterior transformate în coroane hârtie sau coroane aur de către conducerea

[13] SJAN Deva, Fond *Uricani – Valea Jiului S.A. 1866–1932*, Ds. 899.

[14] Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român*, Cluj – Napoca, Ed. Dacia, 1985, p. 194

https://biblioteca-digitala.ro

centrală de la Budapesta, conform unor cursuri de schimb fluctuante și care se degradau rapid, întrucât coroana maghiară de hârtie a fost supusă unei devalorizări accelerate, cu mult mai rapidă decât devalorizarea leului hârtie. Deși coroana hârtie se devaloriza cu mult mai repede decât leul hârtie, pentru simplificarea operațiunilor financiare s-a acceptat de către autoritățiile financiare românești timp de doi ani, în 1919 și 1920, un raport de schimb fix, de două coroane hârtie la un leu hârtie, care s-a aplicat și la conversiunea monetară din septembrie 1920, când leul a devenit unica monedă cu putere de circulație în România. Dimpotrivă, transformarea încasărilor de cărbune din lei în coroane hârtie la cursul oficial de schimb dădea posibilitatea raportării formale de venituri cu mult mai mici decât cele reale, ceea ce avantaja Societatea Uricani – Valea Jiului în calcularea impozitelor plătite către instanțele fiscale maghiare. Tot astfel, conducătorii societății au elaborat cu minuțiozitate procedurile statistice necesare pentru a induce în eroare autoritățile miniere și fiscale românești cu privire la câștigurile reale ale exploatării de la Lupeni, principala metodă fiind accea de a umfla în mod artificial prețul de cost raportat al extracției de cărbune, de unde rezultau beneficii cu mult mai reduse. Verificarea atentă a rapoartelor lunare permite însă identificarea acestor procedee de calcul, în special prin introducerea unor considerabile „cheltuieli extraordinare" în „spesele de producție". Dimpotrivă, valoarea în lei a tonei de cărbune extrase era declarată la un nivel cât mai scăzut, de unde rezultau beneficii foarte reduse, iar faptul că Administrația C.F.R. stabilea prețurile de achiziție cu foarte mare întârziere ușura în mare măsură aceste proceduri. Prețurile de achiziție ale căilor ferate erau cu mult mai mici decât cele acceptate de către industriașii și comercianții particulari, dar acestea din urmă erau doar în mică măsură luate în calcul, întrucât Administrația CFR pretindea în mod obligatoriu să preia circa 80% – 85% din producția totală de cărbune. Cărbunele de Lupeni avea cea mai mare putere calorică din Valea Jiului, cu toate acestea era achiziționat la prețuri cu mult mai mici decât cel de Petroșani, care aparținea unei societăți naționalizate, condusă de oameni de afaceri liberali, sau cel de Lonea, aflat în gestiune de stat:

Prețul mediu de achiziție la CFR (cărbune ocnă, lei/tonă)

	Societatea Petroșani	Lonea	Societatea Uricani – Valea Jiului
1920	460	460	381
1921	578	559	500,30
1922	634	634	560
1923	855	855	755,50
1924	1032	840	925

Societatea Uricani – Valea Jiului părea în mare măsură dezavantajată, dar s-a folosit de această situație pentru a raporta valori de producție și încasări

https://biblioteca-digitala.ro

cât mai mici în scopul reducerii impozitelor, pe lângă aceasta comunica cheltuieli de producție cât mai mari. Concomitent, desfăcea cantități tot mai mari de cărbune pe piață particulară, întrucât cărbunele de Lupeni era foarte căutat de industriași. Încasările din sectorul particular nu erau raportate decât parțial, dar ele au mărit în mod sensibil prețul mediu real de vânzare al cărbunelui de Lupeni, pe măsura dezvoltării rapide a pieței cărbunelui din România. S-a ajuns până acolo, încât cărbunele de Lupeni s-a vândut până la urmă la prețuri reale mai mari decât cel de Petroșani. O comparație între elementele enumerate mai sus ne dau o imagine reală a condițiilor de desfacere a cărbunelui de Lupeni la unitatea de produs (lei/tonă):

	Valoare raportată	Preț de cost raportat	Preț mediu vânzare la CFR	Preț mediu vânzare particulari	Preț mediu totalizat Lupeni	Preț mediu Societate Petroșani
1920	359,63	396,17	381	537,75	507,16	
1921	525	449,19	500,30	599,54	568,35	673,53
1922	525	519,17	560	650,52	633,81	719,73
1923	710	[629,58]	755,50	898,42	864,10	843,10
1924	860	731,58	925	1.104,89	1.061,64	1.023,12

După cum se observă, prețul de vânzare pe piața particulară întrecea în foarte mare măsură pe cel practicat de către Administrația CFR. Trebuiau însă vândute foarte mari cantități la particulari pentru ca prețul mediu totalizat să crească și el în mod sensibil. Cunoaștem cum proceda Societatea Uricani – Valea Jiului pentru a realiza acest lucru, întrucât succesoarea ei naționalizată, Societatea Lupeni proceda la fel, căci a preluat serviciul de comercializare al societății miniere maghiare. Întrucât contabilitatea secretă a Societății Lupeni s-a păstrat, știm că vânzările totale reale depășeau de peste două ori pe cele raportate, atât din punct de vedere cantitativ, dar mai ales valoric.[15] Dar Societatea Uricani – Valea Jiului se afla într-o situație cu mult mai vulnerabilă decât societatea Lupeni, întrucât funcționa cu capital străin, fost inamic, și era expusă vexațiunilor de tot felul din partea autorităților române pentru a grăbi procesul de naționalizare. Drept urmare, trebuia să ascundă cu grijă orice indicii cu privire la o eventuală activitate productivă mai intensă decât cea consemnată oficial. La fel trebuia procedat și în direcția organelor fiscale din Ungaria, care au trecut la o politică de impozitare tot mai severă în condițiile situației economice a Ungariei, cu mult mai gravă decât cea a României în primii ani interbelici. Un asemenea indiciu putea fi dedus din activitatea de investiții. Astfel că au fost raportate în Ungaria sume investite mai mici decât în România, unde

[15] L. Báthory, „Contabilitatea secretă a Societății Lupeni și recalcularea producției de cărbune (1926–1930)", în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca Series Historica*, 2008, 47, p. 437–480.

https://biblioteca-digitala.ro

ele erau amortizate în prețul de achiziție al C.F.R. la modul oficial pentru a stimula creșterea rapidă a producției de combustibil. Pentru a înregistra sume cât mai mici la capitolul „investiții", dările de seamă ale Consiliului de administrație publicau uneori sumele investite recalculate în coroane de aur, fără a preciza acest lucru. Astfel rezultau sume și mai mici. În cele de mai jos, vom expune în mod comparativ sumele investite consemnate în Ungaria, precum și pe cele raportate în România:[16]

Investițiile Societății Uricani – Valea Jiului

	Investiții raportate în Ungaria		Investiții raportate în România	
	Coroane hârtie	Coroane aur	Lei	Coroane aur
1919	4.850.907	141.343	5.184.000	302.098
1920	5.604.008	95.687	4.635.000	321.314
1921	18.708.396	190.721	10.341.000	470.702
1922		663.584	22.358.000	600.456
1923		832.800	22.660.000	351.754
1924		1.267.000	38.235.000	985.870
Total		3.191.135	103.413.000	3.032.194

Cifrele de mai sus denotă diferențe sensibile între valoarea investițiilor publicate de Consiliul de administrație în bilanțurile anilor 1919–1924 și cele raportate autorităților economice românești. Dacă între anii 1919–1921 au fost comunicate autorităților românești cifre învestite superioare celor din bilanț, începând cu anul 1922 se întâmplă exact invers, de unde rezultă diferențe însemnate totalizând 1.537.234 coroane aur (1.785.174 franci elvețieni la cursul din luna mai 1924) care au fost amortizate în bilanțul intern secret. Dacă vom întocmi evidența investițiilor în varianta maximală vom obține următoarele valori:

Investiții anuale

	Lei hârtie	Coroane aur
1919	5.965.930	347.665
1920	4.635.000	321.314
1921	10.341.000	470.702
1922	27.730.803	663.584
1923	53.648.976	832.800
1924	49.138.061	1.267.000
Total	151.459.770	3.903.065

[16] Rapoartele Consiliului de administrație a Soc. Uricani – Valea Jiului, 1918–1923; „Compass Leonhardt", Band Ungarn, Wien, 1928, p. 642; S.J.A.N.Deva., Fond *Uricani – Valea Jiului S.A. 1866–1932*, Ds. 893, f. 3; Fond *Lupeni, Direcția Generală București*, Ds. 4/1925, f. 15–16.

https://biblioteca-digitala.ro

Conform acestor date, rezultă diferențe majore între volumul investițiilor comunicate de Societatea Uricani Valea Jiului în România și sumele reale recalculate în lei, diferențe totalizând 48.046.770 lei hârtie.

Diferențele însemnate între sumele investite în mod oficial și cele reale denotă în același timp o activitate productivă cu mult mai însemnată din punctul de vedere al cantității de cărbune extras, decât cea raportată autorităților economice românești. De altfel, Societatea Uricani – Valea Jiului nu avea altă soluție decât să vândă pe piața liberă cantități mult mai mari decât cele raportate, în condițiile în care Administrația CFR și Armata Română pretindeau 85 % din producție pentru necesitățile proprii de combustibil, fără a plăti însă furnizările în timp util din lipsă de fonduri, dar și pentru a efectua presiuni financiare asupra unei „societăți cu capital inamic", în vederea naționalizării. Prin urmare, Societatea Uricani – Valea Jiului putea da faliment foarte curând dacă nu dobândea alte surse de venituri prin vânzarea unor cantități însemnate de cărbune neraportate unor cumpărători particulari. Ulterior a reieșit însă că o foarte mare parte din capital aparținea de fapt unor bănci franceze (Crédit Lyonnais, Banca Morin-Pons) însuși președintele Consiliului de administrație fiind francez.

Societatea Urikány – Zsílvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvénytársaság a luat ființă în anul 1891 din inițiativa unor oameni de afaceri și politicieni maghiari și austrieci în scopul exploatării cărbunelui din partea vestică a bazinului carbonifer al Văii Jiului. Societatea era patronată de Banca Generală Ungară de Credit în colaborare cu câteva bănci austriece. Pe lângă minele de cărbuni, societatea dispunea și de o instalație de cocserie. Producția de cărbune a Societății Uricani – Valea Jiului a crescut rapid până la 643.000 t în 1913[17], dar în anii războiului a cunoscut scăderi bruște, iar Căile Ferate Maghiare de Stat și autoritățile militare au pretins în mod obligatoriu cea mai mare parte a livrărilor, care nu erau însă plătite la timp. În asemenea împrejurări, Societatea Uricani Valea Jiului a continuat să furnizene pe ascuns mari cantități de cărbune clienților tradiționali care altfel ar fi rămas fără combustibil.

Activitatea productivă s-a desfășurat în împrejurări foarte grele în cursul anului 1919, lipsa de echipament minier și de piese de schimb, alături de numeroase incendii miniere împiedicând extracția neîntreruptă de combustibil. Societatea Uricani – Valea Jiului era obligată să informeze Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului – Petroșani despre toate aceste probleme explicând astfel reducerea drastică

---

[17] Mircea Baron, *„Mineritul de la Lupeni până la sfârșitul anilor '20 în secolul al XX.-lea."* în: *Studia archeologica et historica.* In honorem magistri Dorin Alicu. Editori: Viorica Rusu – Bolândeț, Tudor Sălăgean, Rada Varga. Cluj – Napoca, Ed. Argonaut, 2010, p. 606.

https://biblioteca-digitala.ro

a producției la numai 316.530 t, din care 221.059 t au fost vândute în mod obligatoriu către căile ferate. Cărbunele nu era plătit la timp, astfel că societatea se plângea de uriașe dificultăți de gestiune, raportând un beneficiu de numai 6.360.521 coroane, adică numai 5,58% din valoarea raportată a producției de 113.958.000 coroane (56.979.000 lei). Știm însă că în contabilitatea secretă a Societății Uricani – Valea-Jiului se practica un beneficiu de 30%, iar dacă vom depista toate formele mascate de câștig (amortizări, investiții neraportate, creanțe neîncasate, depuneri la bănci și la casierie) vom constata că beneficiul total real a ajuns la 71.327.975 coroane, care nu se putea obține în nici un caz dintr-o producție în valoare de 113.958.000 coroane. În mod evident, încasările societății au depășit în foarte mare măsură această sumă, datorită vânzării unor cantități foarte însemnate de cărbune către industriașii și comercianții particulari. Pe lângă aceasta, consumul propriu de combustibil destinat uzinajului era decontat la prețul cărbunilor de pe piața liberă, mult superior prețului achitat de C.F.R. Înseamnă că producția reală de cărbune era cu mult mai mare decât cea raportată, căci beneficiul recalculat denotă o cifră de afaceri de 237.751.056 coroane (118.875.528 lei), corespunzător unei cantități de 609.108 t de cărbune extras, care întrece de două ori pe cea dată publicității. În anii următori societatea a continuat să aplice sistemul de contabilitate secretă elaborat în anul 1919 și își putea permite acest lucru, întrucât piața internă a cărbunelui se lărgea cu repeziciune, se vindeau cantități tot mai mari pe piața particulară. S-a ajuns până acolo, încât în anul 1924 Societatea Uricani – Valea Jiului să vândă o cantitate de 1.302.715 t, care depășea de 2,59 ori pe cea raportată de 503.000 t, iar suma încasată în valoare de 1.383.021.356 lei să depășească de 3,19 ori valoarea raportată de 432.580.000 lei a producției.

Producția și cifra de afaceri dintre anii 1919–1924 au fost recalculate conform beneficiului secret totalizat de 30% din cifra de afaceri și sunt redate în anexele statistice. Activitatea secției de cocserie a fost mai puțin ritmică și oarecum aleatorie, dar în anii favorabili a produs circa 27.000 t–28.0000 t de cocs, laolaltă cu anumite cantități de gudron, sulfat de amoniu, benzol și alte produse derivate și nu avem motive întemeiate să ne îndoim de cantitățile comunicate.

Spre deosebire de aceasta, în domeniul extracției și comercializării cărbunelui s-au aplicat în mod constant anumite procedee de inginerie financiară, facilitate în mare măsură de faptul că se utiliza în continuare moneda națională ungară, adică coroana hârtie în operațiunile contabile. Or, coroana hârtie se devaloriza cu mult mai repede decât leul hârtie, cu toate acestea timp de câțiva ani s-a aplicat un curs fix de 1 leu = 2 coroane,

https://biblioteca-digitala.ro

fapt care scădea în foarte mare măsură valoarea reală a producției de cărbune recalculată în coroane.

Cărbunele de Lupeni se vindea foarte bine, astfel că oamenii de afaceri români reprezentați de Banca Românească au început să facă presiuni pentru naționalizarea Societății Uricani – Valea Jiului. Tratativele au început în anul 1919, iar reprezentanții societății maghiare s-au situat pe o poziție foarte fermă, întrucât beneficiau de sprijinul băncilor franceze. S-a ajuns la un acord preliminar în anul 1921, dar aplicarea lui a fost amânată până în anul 1924, când tratativele au fost definitivate și s-a format Societatea Lupeni în care oamenii de afaceri din jurul băncilor liberale au preluat jumătate din capitalul social. Noua societate a continuat să aplice metoda de contabilitate secretă din anii anteriori, care asigura un beneficiu net secret de 30 %, raportând mai puțin de jumătate din producția reală de cărbune.

I. Producția de cărbune a Societății Uricani – Valea Jiului. 1919–1924

	Producția raportată			Producția recalculată		
	Cantitatea (t)	Valoarea (lei/t)	Valoarea totală (lei)	Cantitate (t)	Preț mediu (lei/t)	Valoarea totală (lei)
1919	316.550	180	56.979.000	609.108	197,104	118.875.528
1920	320.995	359,635	115.441.095	641.990	507,163	325.593.987
1921	345.900	525	181.597.500	691.800	568,356	393.188.706
1922	391.600	525	205.590.000	805.204	633,81	510.242.819
1923	472.400	710	335.404.000	1.169.514	864,10	1.010.584.468
1924	503.000	860	432.580.000	1.302.715	1.061,645	1.383.021.356

* Conform „Statisticii Miniere a României" pe anii 1919–1924.

Utilizarea producției de cărbune

	Producția raportată (tone)						
	Producția	Consum propriu	Din care la cocserie	Vânzări CFR	Vânzări particulari	Total vânzări	Stocuri
1919	316.550	52.244	8.446	221.059	43.506	264.565	75
1920	320.995	114.886	66.006	125.277	59.908	185.185	20.924
1921	345.900	80.796	34.166	217.421	40.665	258.086	27.942
1922	391.600	61.144	4.523	261.347	91.113	352.460	4.938
1923	472.400	112.357	57.957	280.832	79.211	360.043	3.234
1924	503.000	118.109	57.612	313.177	60.515	373.692	14.360

https://biblioteca-digitala.ro

II. Societatea Uricani – Valea Jiului. 1919–1924

Utilizarea producției de cărbune

Producție recalculată (t)					
	Producție	Consum propriu	Total de vânzare	Vânzări CFR	Vânzări particulari și stocuri
1919	609.108	52.244	556.864	221.059	335.805
1920	641.990	114.886	527.104	125.277	401.827
1921	691.800	80.796	611.004	217.421	393.583
1922	805.204	61.114	744.060	261.347	482.713
1923	1.169.514	112.357	1.057.157	280.832	776.325
1924	1.302.715	118.109	1.184.606	313.177	871.429

Activitatea secției de cocserie (tone)

	Cărbune întrebuințat	Producția de cocs	Produse derivate		
			Gudron	Sulfat de amoniu	Benzol
1919	8.446	3.566	203	40	22
1920	66.006	28.860	1.651	618	174
1921	34.166	15.530	767	140	–
1922	4.523	2.056	121	50	–
1923	57.957	27.780	1.763	648	292
1924	57.612	27.512	1.537	631	400

III. Beneficiile Societății Uricani – Valea Jiului

	Beneficiu brut publicat		Beneficiu net publicat		Beneficiu 30 % recalculat	
	Coroane hârtie	Lei hârtie	Coroane hârtie	Lei hârtie	Coroane hârtie	Lei hârtie
1919	9.290.526	4.645.263	6.360.521	3.180.260	71.327.975	35.663.987
1920	18.032.799	4.441.576	15.069.741	3.711.758	396.574.935	97.678.555
1921	47.303.200	10.594.221	30.159.876	6.754.731	526.679.912	117.957.427
1922	108.243.731	15.224.153	84.571.686	11.894.751	1.088 353.708	153.072.415
1923	9.674.243 551	96.742.435	8.413.924.637	84.139.246	30.317.560.800	303.175.608
1924	25 275.049 803	67.602.941	23.336.052.890	62.416.724	155.123.132.917	414.906.407

https://biblioteca-digitala.ro

IV. Contabilitatea secretă a Societății Lupeni și recalcularea producției de cărbune (1925–1930)

Descifrarea atentă a contabilității secrete a marilor societăți carbonifere din Valea Jiului permite reconstituirea volumului real al operațiunilor financiare desfășurate și recalcularea producției de cărbune.

Contabilitatea secretă a Societății Lupeni poate fi mai ușor urmărită, întrucât s-a păstrat în întregime, spre deosebire de contabilitatea Societății Petroșani care a fost doar parțial înregistrată. Datele contabilității secrete demonstrează străduința constantă a conducătorilor Societății Lupeni de a ascunde dimensiunile reale ale activității de afaceri. Dacă ne referim la beneficiile întreprinderii, rezultă diferențe foarte însemnate între cifrele publicate și cele de uz intern. Suma totală a beneficiilor publicate între anii 1925–1930 a ajuns la 550.315.050 lei, în vreme ce contabilitatea internă înregistrează un total de 1.031.779.300 lei, adică de 187,49%. Dar contabilitatea secretă confidențială denotă o cifră și mai mare, anume de 1.309.779.377 lei beneficii nete, ceea ce întrece de 2,38 ori datele publicate. Contabilitatea secretă ascundea proporțiile reale ale tuturor surselor de venituri. Secțiile anexe ale întreprinderii au adus venituri de 223.837.320 lei conform datelor publicate (scăzând totalul veniturilor diverse), pe când contabilitatea internă înregistrează un total de 362.010.590 lei la acest capitol între anii 1925–1930. În ce privește dobânzile încasate de la bănci se observă diferențe deosebit de mari. S-a contabilizat un total de 16.721.419 lei între 1925–1930, dar s-au încasat în realitate 81.932.804 lei în acest cont, adică de 4,9 ori mai mult. Contabilitatea oficială nu oferă date reale nici în ce privește tantiemele și gratificațiile distribuite. Conform Statutelor societății ele reprezentau 15% din beneficii, adică 54.603.884 lei pentru anii 1925–1930. De fapt, s-a destinat o sumă cu mult mai substanțială, respectiv de 286.864.590 lei în acest cont, de 5,25 ori mai mult. Pe lângă aceasta, s-au adăugat tantieme suplimentare în valoare de 69.105.052 lei la acest capitol, totalizând astfel 355.969.640 lei între 1925–1930.

Calcularea amortizărilor reprezenta o ocazie deosebit de favorabilă pentru mascarea resurselor financiare reale ale Societății Lupeni, întrucât ele puteau fi adăugate atât la veniturile, cât și la cheltuielile întreprinderii. Dacă în anul 1930 figura un fond de amortisment total de 257.892.185 lei în bilanț, în contabilitatea internă s-au acumulat 587.783.160 lei sub acest titlu, de 2,28 ori mai mult, prin adăugarea unor importante sume investite suplimentar care au fost amortizate în foarte scurt timp, fără a fi înregistrate în mod oficial. Rezultă că nici la capitolul investiții nu s-a ținut evidența exactă a sumelor afectate în acest scop. S-au decontat investiții în valoare de 240.662.100 lei între 1925–1930, dar s-au cheltuit 486.963.970 lei în

https://biblioteca-digitala.ro

acest scop, de peste două ori mai mult.[18] Trebuie precizat că amortizările și investițiile amintite mai sus reprezintă numai partea care revenea grupului românesc de interese, care controla în principiu jumătate din capitalul și resursele Societății Lupeni. O parte egală revenea grupului maghiar de capital prin Urikány-Zsilvölgyi Szébánya Részvény Társaság (Societatea Uricani – Valea Jiului), cu sediul la Budapesta.

Nici alte titluri de cheltuială nu erau contabilizate cu exactitate. Calcularea impozitelor oferea un domeniu foarte potrivit pentru a ascunde dimensiunile reale ale activității de afaceri. Societatea Lupeni se plângea de nivelul exagerat al fiscalității, dar impozitele calculate erau numai parțial achitate. Raportul Consiliului de administrație pentru anul 1930 menționează totalul impozitelor plătite la 72 milioane lei, dar în contabilitatrea internă figurează doar 14.685.495 lei la acest capitol. Între anii 1925–1930 au fost achitate impozite în valoare totală de 223.858.070 lei, dar au fost prevăzute sume totale de 557.494.420 lei în acest scop (de 2,5 ori mai mult), la care s-au adăugat impozite suplimentare de 161.089.820 lei. Și alte domenii de cheltuială erau doar parțial dezvăluite. La capitolul de cheltuieli generale s-au publicat în total sume de 96.440.126 lei între 1925–1930, dar în contabilitatea internă figurează 365.135.680 lei (de 3,78 ori mai mult) la acest post de cheltuială.

În aparență, Societatea Lupeni avea interesul de a socoti cheltuieli cât mai mari, pentru a diminua nivelul beneficiilor. Într-adevăr, în anul 1925, contabilitatea internă a socotit cheltuieli generale de 4 ori mai mari în comparație cu cele publicate. În realitate, Societatea Lupeni avea un interes și mai mare, acela de a ascunde volumul real al cifrei de afaceri, care cuprindea atât veniturile brute, cât și cheltuielile totale. În acest fel și cheltuielile totale trebuiau decontate la nivelul cel mai redus, pentru a reduce cifra de afaceri totală. Ascunzând atât beneficiile totale, cât și cheltuielile reale se obținea o cifră de afaceri cu mult mai redusă, în comparație cu cea reală, care ar fi indicat volumul real al vânzărilor totale. În acest scop a fost contabilizată o cifră de afaceri medie de numai 566 milioane lei pe an, de 2,76 ori mai mică decât cea reală, care se situa la aproximativ 1.564 milioane lei între anii 1925–1930. Întrucât prin împărțirea cifrei de afaceri reale anuale la prețul mediu de vânzare se obținea cantitatea reală a vânzărilor de cărbune, reiese limpede motivul pentru care aceste date erau diminuate în cât mai mare măsură. Conform acestei formule de calcul, vânzările medii anuale ale Societății Lupeni se mărgineau la 530.220 t cărbune, cantitate raportată, în timp ce vânzările reale ajungeau la 1.464.624 t pe an, de 2,76 ori mai mult.

[18] L. Báthory, „Contabilitatea secretă a Societății Lupeni și recalcularea producției de cărbune (1926–1930)" în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca Series Historica*, 2008, 47, p. 438.

https://biblioteca-digitala.ro

Indicii pertinente cu privire la încasări suplimentare însemnate pot fi depistate chiar și în bilanțurile oficiaale ale Societății Lupeni, la rubrice „Conturi de ordine", care include sume foarte consistente:

Societatea Lupeni. Conturi de ordine publicate în bilanț (lei)

1925	643.314.487
1926	384.476.582
1927	713.932.409
1928	919.247.466
1929	559.080.541
1930	546.869.373

Aceste sume denotă venituri suplimentare consistente care depășeau, de regulă valoarea anuală raportată a producției.

Reducând la un nivel cât mai scăzut producția raportată de cărbune, Societatea Lupeni scădea într-o măsură însemnată baza de impunere referitoare la impozitul minier, impozitul comercial, impozitele adiționale etc. Pe lângă aceasta, Societatea Lupeni căuta să inducă în eroare autoritățile economice și cu privire la cantitatea de cărbune vândută consumatorilor particulari, pretinzând că cea mai mare parte a producției era livrată drept combustibil pentru Căile Ferate Române. Această linie de conduită a fost inițiată încă de către predecesoarea Societății Lupeni, firma maghiară Urikány-Zsilvölgyi Szébánya Részvény Társulat care și-a asigurat o sursă suplimentară și mai sigură de încasări, în condițiile în care Căile Ferate Maghiare și Ministerul de Război Austro-Ungar își achitau achizițiile cu întârzieri tot mai mari în timpul primului război mondial. Situația nu s-a schimbat nici după război. La numai câteva zile după unirea Transilvaniei cu România, guvernul român a pus sub sechestru minele de cărbune din Valea Jiului, la 7 decembrie 1918, urmând ca întreaga producție de cărbune să fie rechiziționată pentru nevoile Căilor Ferate Române și ale Armatei Române. Deși autoritățile economice pretindeau ca 80–85 % din producție să fie livrată căilor ferate, Societatea Uricani – Valea Jiului furniza doar circa 60 % din producția raportată, sub pretextul că deținea instalații de cocsificare care consumau o cantitate însemnată de combustibil. Drept urmare, livrările către căile ferate au fost reduse de la 221.059 t în 1919 la 125.277 t în 1920, iar cea mai mare parte a cărbunilor a fost vândută consumatorilor particulari, care își achitau cu promptitudine achizițiile. Pentru a putea proceda astfel, Societatea Uricani – Valea Jiului nu raporta nici jumătate din producția reală de cărbune. Guvernele românești au început să amenințe cu închiderea instalațiilor de cocsificare, acestea lucrând în special pentru export, care, la nevoie, putea fi interzis. În aceste condiții, cointeresarea cercurilor de afaceri românești devenea o necesitate tot mai evidentă.

https://biblioteca-digitala.ro

Adoptarea Legii minelor în anul 1924 a reprezentat însă cel mai puternic argument pentru finalizarea tratativelor de naționalizare a Societății Urikány-Zsilvölgyi R. T. Discuțiile între societatea maghiară și oamenii de afaceri români au demarat în vara anului 1924, în timpul dezbaterilor asupra Legii Minelor, și s-au finalizat la 24 noiembrie 1924, când au fost semnate Actul Constitutiv și Convenția Adițională privitoare la constituirea Societății Lupeni. Capitalul noii societăți a fost stabilit la suma de 400 milioane lei, din care 380 milioane urma să reprezinte aportul în natură al Societății Urikány-Zsilvölgyi Kőszébánya Részvény Társáság pentru investițiile efectuate până în anul 1918. Exprimată în franci elvețieni, această sumă reprezenta 31 milioane. Jumătate din acest capital urma a fi cedat unui consorțiu de 12 bănci românești, la care se adaugă Societatea Petroșani, contra sumei de 15.500.000 franci elvețieni, care trebuia plătită până la data de 1 ianuarie 1929. Firmele românești erau reprezentate de Banca Românească, desemnată în mod oficial ca mandatară a consorțiului autohton. La această sumă se adăuga o dobândă anuală de 5 % calculată în franci elvețieni, care trebuia achitată odată cu capitalul.[19]

La aportul în natură de 380 milioane se adăuga un capital de 20 milioane lei, subscris în numerar în mod paritar de cele două grupuri de capital. Grupul românesc urma să încaseze dividendele cuvenite numai pentru cele 10 milioane lei subscrise efectiv, pe când dividendele pentru celelalte 190 milioane neachitate încă urmau să fie depozitate la sediul Societății Lupeni până la plata integrală a acțiunilor. Deși era format din 12 firme, grupul românesc de capital era relativ omogen, datorită faptului că băncile liberale au preluat cea mai mare parte din acțiuni. Astfel, 59,5 % din partea românească de capital a fost preluată de Banca Românească, Banca Agricolă, Banca Generală a Țării Românești, Creditul Extern, Creditul Minier și Creditul Tehnic. Băncile din Transilvania, reprezentate de Banca Albina, Banca Centrală pentru Industrie și Comerț și Creditul Tehnic Transilvănean au preluat și ele 3,5 % din acțiunile grupului român. O parte din acțiuni au fost preluate de Banca Comerțului Craiova, Banca Țărănească și Banca L. Berkowitz. Societatea Petroșani a preluat o parte însemnată, 20 % din participația autohtonă. Consorțiul bancar românesc ar fi încasat beneficii cu totul neînsemnate, dacă s-ar fi limitat la profiturile care i se cuveneau din beneficiile publicate, împărțite conform prevederilor Convenției Adiționale cu grupul maghiar. Într-adevăr, cea mai mare parte din beneficiile grupului românesc erau destinate achitării acțiunilor cumpărate de la Societatea Urikány. Aceste sume erau incluse în două conturi blocate din contabilitatea Societății Lupeni (cont blocat A și cont blocat B) și absorbeau cea mai mare parte din câștigul declarat de consorțiul românesc de interese.

[19] DJAN Deva, Fond *Soc. Lupeni, Direcția Generală București, Confidențiale*, Ds. 9/1925; Fond *Soc. Petroșani, Direcția Minelor, Serviciul Contabilitate*, Ds. 19/1921–1937 (Bilanțuri).

https://biblioteca-digitala.ro

Situația se schimbă întrutotul dacă se ia în considerare beneficiul real secret al Societății Lupeni. Câștigul brut total îngloba 50% din cifra de afaceri anuală și cuprindea, pe lângă beneficiul net secret, amortizări suplimentare, tantieme, rezerve secrete, dobânzi încasate, dividende și cupoane și alte surse de venituri[20]. Dar contabilitatea secretă internă calcula doar un beneficiu net de 30% din încasările totale, care cuprindea în mod distinct beneficiile și amortizările cuvenite pentru grupul românesc și cel maghiar de capital, alături de care figurau conturile blocate destinate achitării acțiunilor cumpărate de la Societatea Urikány. Câștigul brut intern se cifra la circa 700–900 milioane lei anual, beneficiul net secret la circa 400–500 milioane lei și putea fi asigurat numai dacă erau mascate dimensiunile reale ale activității de afaceri a Societății Lupeni.

Faptul că jumătate din suma încasărilor totale era contabilizată ca și câștig brut, însemna că prețul de revenire acoperea numai jumătate din prețul mediu de vânzare la tona de cărbune. Dar nu se putea recunoaște în mod public un beneficiu de 50%, datorită faptului că cel mai important cumpărător, Administrația C.F.R., accepta să ofere doar un profit de 20% la prețurile de achiziție, admițând totuși ca impozitele și o parte din amortizări să fie adăugate la prețul de cost. Dar contabilitatea secretă a Societății Lupeni s-a folosit de acest lucru pentru a adăuga impozitele și amortizările în repetate rânduri la cheltuieli. Tot aici erau adăugate o parte din tantieme, din rezervele de capital, ba chiar și sumele datorate anual Societății Urikány pentru răscumpărarea acțiunilor. De altfel, toate obligațiile financiare care se iveau în relațiile cu societatea maghiară Urikány-Zsilvölgyi R. T. erau introduse în prețul de cost de mai multe ori pentru ca el să acopere 80% din prețul mediu de vânzare, așa cum pretindea Administrația C.F.R.

Acest mod de calcul al prețului de revenire a fost deosebit de avantajos pentru Societatea Lupeni în anul 1925, când a avut de achitat sume foarte însemnate către Societatea Urikány, care au fost incluse în principiu în acordul de naționalizare. Aceste obligații au fost asumate de Societatea Lupeni la 19 noiembrie 1924, încă înainte de semnarea convențiilor de naționalizare, și prevedeau ca toate stocurile de materiale și combustibil pe care Societatea Urikány le deținea la 1 ianuarie 1925 în depozitele întreprinderii să fie achiziționate de noua societate la un preț convenit de comun acord[21]. Pe lângă aceasta, Societatea Urikány urma să fie despăgubită pentru investițiile efectuate între anii 1919–1924. Suma totală a obligațiilor Societății Lupeni către Societatea Urikány a putut fi calculată numai după prezentarea Dării de seamă a Consiliului de administrație pentru anul 1925, întâmplată la 26 aprilie 1926, care a publicat un beneficiu de 98.189.994 lei. Pentru a acumula o sumă cât mai mare în vederea achitării

---

[20] Vezi Anexe, Contabilitatea secretă a Societății Lupeni, câștigul brut total anual.

[21] D.J.A.N., Deva, Fond *Lupeni S.A.R. 1922–1930*, Ds. 9, f. 31–33.

https://biblioteca-digitala.ro

acțiunilor, membrii grupului românesc de capital au hotărât la 6 mai 1926 să încheie o convenție prin care se angajau să încaseze anual doar un beneficiu de 15% asupra capitalului efectiv vărsat de 10 milioane lei la constituirea Societății Lupeni, adică 1.500.000 lei.

Situația financiară a consorțiului românesc nu era deloc favorabilă privită din punctul de vedere a contabilității oficiale. La vânzări totale în valoare de 541.830.206 lei, decontate la o cantitate de 504.000 t cărbune vândut, se obținea un beneficiu net de 98.189.994 lei, adică de 18,12%, din care grupul financiar autohton încasa doar 1.500.000 lei. Aparent, firmele românești nu erau deloc avantajate. Întreaga afacere a fost prezentată în fața organelor de stat și a opiniei publice ca un sacrificiu financiar al băncilor românești pe altarul interesului național, acela de a naționaliza o societate minieră cu capital străin, fost inamic. Înțelegerea secretă dintre oamenii de afaceri din Ungaria și bancherii români prevedea cu totul altceva. Grupul românesc de capital urma să încaseze întradevăr jumătate din beneficiul secret al Societății Lupeni, după ce mai întâi erau blocate dividendele cuvenite pentru răscumpărarea acțiunilor Societății Urikány. În schimb, băncile românești și membrii români ai consiliului de administrație se implicau activ în vânzarea cărbunelui de Lupeni la C.F.R. și întreprinderile industriale. Întrucât băncile din consorțiu dețineau participațiuni însemnate de capital la numeroase societăți industriale, acest lucru nu era greu de obținut. Pe lângă aceasta, partidul liberal s-a aflat la putere, astfel că achizițiile de cărbune din partea Direcției Generale a C.F.R. au sporit de la 313.177 t în 1924, la 340.420 t în 1925, care cantitate reprezenta doar un procent de 25,33% din vânzările reale de cărbune ale Societății Lupeni, dar 67,5% din cantitatea totală raportată a producției. De altfel, în anul 1925 Administrația C.F.R. a renunțat la politica cotelor zilnice de livrare, pe care societățile carbonifere trebuiau să le furnizeze în mod obligatoriu, iar comercializarea cărbunelui a devenit liberă. Societatea Lupeni a primit dreptul de a vinde zilnic 150 t de cărbune pe piața liberă. Cu toate acestea, raportul Consiliului de administrație pe anul 1925 se plânge că producția zilnică a minelor de la Lupeni a scăzut de la 2.040 tone în primul trimestru, la 950 tone în luna septembrie, rămânând cam la acest nivel până la sfârșitul anului. Aceste plângeri erau în parte justificate, întrucât în prima parte a anului importurile de cărbune au sporit rapid, exercitând o severă concurență asupra producătorilor autohtoni. Dar la 29 august 1925 guvernul liberal a introdus o taxă vamală de import de 400 lei la tona de cărbune, astfel că întreprinderile din țară au fost avantajate în comercializarea cărbunelui. Contabilitatea secretă a Societății Lupeni dezvăluie o cifră totală de afaceri de 1.444.744.500 lei, la prețul mediu de 1.075,06 lei/tonă, ceea ce însemna că s-a vândut o cantitate totală de 1.343.874 t de cărbune[22],

[22] Vezi Anexe, Vânzări raportate și vânzări reale efectuate de Societatea Lupeni.

https://biblioteca-digitala.ro

împreună cu consumul propriu de 116.548 t, care întrece de 2,66 de ori producția raportată de 504.100 t în anul 1925.

Dacă ne referim la rezultatele financiare ale anului 1925, ele relevă beneficii foarte însemnate. Câștigul brut total al Societății îngloba 50% din cifra de afaceri, respectiv 722.372.250 lei. Chiar și după ce scădem drepturile financiare cuvenite Societății Urikány, rămâne un surplus de 569.355.518 lei.

După cum se vede, datorită marilor obligații financiare care îi reveneau, grupul românesc de interese a obținut doar 284.677.759 lei, adică 39,41% din câștigul brut total al Societății Lupeni, pe când Societatea Urikány a încasat o cotă de 60,59%, totalizând 437.694.491 lei. Dar în contabilitatea internă era decontat doar un beneficiu net de 30% din cifra de afaceri, respectiv 433.423.353 lei. După prelevarea conturilor blocate în favoarea Societății Urikány, în valoare de 40.604.023 lei, mai rămâneau din acest beneficiu net 392.819.330 lei, împărțit în două părți egale de câte 196.409.665 lei de către cele două grupuri de interese. Acest beneficiu era compus din beneficiul net publicat (98.189.994 lei) și totalul amortizărilor calculate în anul 1925 pentru fiecare grup de interese (98.219.671 lei).

Grupul românesc de capital a încasat mai puțin de jumătate din beneficiul brut total de 50% și anii următori, datorită obligațiilor financiare asumate, cu toate acestea a avut parte de venituri foarte însemnate (în lei):

Anul	Beneficiul brut total	Grupul românesc	%	Grupul maghiar	%
1926	790.239.650	369.249.193	46,73	420.990.456	53,27
1927	899.277.272	420.376.072	46,75	478.901.199	53,25
1928	782.860.538	357.664.277	45,69	425.196.260	54,31
1929	796.340.934	365.218.040	45,86	431.122.893	54,14
1930	700.740.848	350.370.424	50	350.370.424	50

Rezultatele financiare ale anilor 1929–1930 au fost considerate oricum nesatisfăcătoare, astfel încât urma să se convoace o adunare generală a acționarilor de la societățile Petroșani și Lupeni, la data de 29 decembrie 1930, pentru a decide fuzionarea lor, pe baza bilanțurilor încheiate la 31 decembrie 1929. Întrucât Societatea Lupeni a desfășurat o activitate de sine stătătoare și în anul 1930, adunarea generală a acționarilor din 22 mai 1931 de la București a adoptat bilanțul Societății Lupeni pe anul anterior. La aceeași dată, s-a desfășurat adunarea generală comună a acționarilor de la societățile Petroșani și Lupeni, care a hotărât fuzionarea celor două societăți[23]. Adunarea generală extraordinară a acționarilor Societății Lupeni a confirmat decizia de fuziune la data de 29 mai 1931[24].

[23] M. Baron, *op. cit.*, p. 160.

[24] „Compass Leonhardt", Rumänien, Viena, 1932, p. 636.

https://biblioteca-digitala.ro

Între anii 1925–1930, producția medie anuală recalculată a Societății Lupeni s-a ridicat la circa 1.500.000 t anual, în comparație cu 530.000 t anual, producția medie dată publicității. Societatea Lupeni furniza pe piața de vânzare din România circa un milion de tone de cărbune pentru consumul industrial, adică 74% din producția medie anuală recalculată. Furniturile de pe piața industrială depășeau cu mult consumul sectorial de circa 745.000 t anual, înregistrat conform aprecierilor oficiale. Având în vedere vânzările industriale ale Societății Petroșani, rezultă că numai din Valea Jiului erau livrate industriei mai mult de 2,5 milioane tone cărbune anual, ceea ce înseamnă că activitatea industrială din România depășea în mare măsură aprecierile convenționale.

Vânzări efectuate de Societatea Lupeni pe categorii de clientelă (în tone)

	Vânzări raportate oficial					Vânzări în contabilitate secretă				
Anul	Total	CFR	%	Particulari	%	Total	CFR	%	Particulari	%
1925	504.100	340.420	67,50	163.680	32,50	1.343.874	340.420	25,33	1.003.454	74,67
1926	560.000	409.675	72,20	150.325	27,80	1.369.482	409.675	29,91	959.807	70,09
1927	590.000	406.627	68,90	183.373	31,10	1.550.465	406.627	26,22	1.143.838	73,78
1928	530.000	402.851	76,00	127.149	24,00	1.447.812	402.851	27,82	1.044.961	72,18
1929	524.000	405.429	77,40	118.571	22,60	1.605.494	405.429	25,25	1.200.065	74,75
1930	465.500	340.469	73,10	125.031	26,90	1.483.050	340.469	22,95	1.142.581	77,05

Vânzări raportate și vânzări reale efectuate de Societatea Lupeni

Anul	Preț mediu/ tonă (lei)	Vânzări raportate oficial		Vânzări în contabilitate secretă	
		Tone	Lei	Tone	Lei
1925	1.075,06	504.000	[541.830.206]	1.343.874	1.444.744.500
1926	1.154,07	558.271	644.284.131	1.369.482	1.580.479.300
1927	1.160,01	589.560	683.895.649	1.550.465	1.798.554.500
1928	1.081,44	534.823	578.379.512	1.447.912	1.565.721.200
1929	992,02	522.117	517.950.644	1.605.494	1.592.681.900
1930	945	456.180	431.090.728	1.483.050	1.401.481.700

Producția de cărbune a Societății Lupeni

	Producție raportată*		Producție recalculată	
	Cantitatea (tone)	Valoarea (lei)	Cantitatea vândută (tone)	Valoarea (lei)
1925	504.100	413.580.668	1.343.874	1.444.744.500
1926	560.000	643.414.411	1.369.482	1.580.479.300
1927	590.000	539.008.718	1.550.465	1.798.554.500
1928	530.000	568.663.498	1.447.812	1.565.721.200
1929	524.000	492.869.160	1.605.494	1.592.681.900
1930	465.500	380.936.540	1.483.050	1.401.481.700

* Conform datelor publicate în „Statistica Minieră a României".

https://biblioteca-digitala.ro

Beneficiile Societății Lupeni (în lei)

	Câștig brut total 50%	Câștig brut contabilizat	Beneficiu net 30%	Beneficiu net intern	Beneficiu net contabilizat	Câștig net total contabilizat	Beneficiu net publicat
1925	722.372.250	[298.013.469]	433.423.353	[193.969.843]	138.730.824	102.735.944	98.189.994
1926	790.239.650	323.792.876	474.143.795	238.905.979	238.905.979	194.609.303	115.152.836
1927	899.277.200	367.273.034	539.566.340	259.096.887	259.096.887	206.401.930	112.115.781
1928	782.860.600	298.077.011	469.716.380	223.800.589	192.990.189	138.794.884	89.386.153
1929	796.340.950	225.030.643	477.804.569	208.934.522	115.390.792	57.577.062	89.823.728
1930	700.740.850	160.700.092	420.444.528	185.071.557	86.664.751	44.832.848	45.646.573

Investiții efectuate de grupul românesc de capital (lei)

	Investiții publicate	Investiții contabilizate	Investiții amortizate	Investiții totale
1925	43.766.551	43.766.551	21.239.019	65.005.370
1926	57.638.183	57.637.983	54.548.430	112.186.413
1927	34.807.961	39.997.805	46.573.053	86.570.858
1928	17.311.860	27.824.508	26.737.938	54.562.446
1929	13.242.580	35.667.950	63.958.613	99.626.563
1930	112.917.087	97.203.410	26.354.103	123.557.513

Amortizări calculate de grupul românesc de capital (în lei)

	Creșterea anuală a fondului de amortisment	Amortizări contabilizate	Diferența	Amortizări suplimentare	Scăderi pentru diminuarea inventarului	Amortizări din anii anteriori	Total amortizări
1925	38.745.652	38.745.652		21.239.019		38.235.000	98.219.671
1926	41.500.000	41.500.000		54.548.430			96.048.430
1927	62.052.000	62.052.000		46.573.053 5.189.830	4.789.844		118.604.727
1928	59.325.810	63.860.000	4.534.190	26.737.938 10.512.648	15.702.493	122.360.503	243.707.772
1929	37.172.860	45.189.033	[8.016.173]	63.958.613	13.069.020		122.216.666
1930	19.095.862	26.176.020	7.080.158	97.203.410 10.639.228 178.083 326.282			141.603.181

https://biblioteca-digitala.ro

V. Sistemul de contabilitate secretă a Societății Valea Jiului de Sus și recalcularea producției de cărbune (1926–1930)

Contabilitatea secretă a marilor societăți carbonifere din Valea Jiului ne oferă datele necesare pentru reconstituirea evoluției financiare și calcularea producției reale de cărbune. Rezultă că cifra de afaceri și vânzările de cărbune depășesc în foarte mare măsură datele publicate de societățile Petroșani și Lupeni. Aceste rezultate ne permit să tragem concluzia că și celelalte societăți carbonifere din Valea Jiului procedau la fel. Deși datele secrete ale contabilității nu s-au păstrat, studierea atentă a datelor arhivistice ne permite reconstituirea sistemului de calcul pe care l-au folosit, mai ales că posturile de conducere erau ocupate de aceiași oameni de afaceri liberali, în colaborare cu membri ai elitei financiare din Ungaria. De altfel, opțiunea formulată de Societatea Salgótarján, pentru pornirea tratativelor de naționalizare în anul 1925 menționa în mod clar că la Societatea Valea Jiului de Sus urma să se aplice procedura de calcul a beneficiului utilizată de Societatea Petroșani.[25] Pe lângă aceasta, gestiunea financiară a societății era îndeplinită de fapt de contabilii Societății Petroșani, care au precizat de mai multe ori că„beneficiul legal" al Societății Valea Jiului de Sus era de 30 %.[26] Prin urmare, dacă aflăm elementele componente și cvantumul total al beneficiului Societății Valea Jiului de Sus, putem calcula cifra totală de afaceri. Cunoscând prețul mediu al tonei de cărbune, aflăm apoi producția reală de combustibil a întreprinderii miniere. Trebuie precizat că Societatea Valea Jiului de Sus comunica de obicei prețuri de vânzare mai reduse decât cele reale, pentru a diminua valoarea combustibilului supus impozitului minier. În mod oficial, societatea vindea numai cărbuni ocnă la căile ferate, la preț fix stabilit prin contract. În realitate, vindea mari cantități de combustibil și întreprinderilor particulare, la prețul pieții libere, asfel că prețul mediu real era foarte diferit de cel publicat (lei/tonă):

	Valoarea publicată a tonei de cărbune	Prețul cărbunelui ocnă la CFR	Preț mediu real lei\tonă
1926	1.136,02	1.152	1.136,02
1927	921,6	1.152	1.132
1928	1.083	1.083	1.083
1929	922,95	931	972,68
1930	863,65	910	1.017, 727

Această variație a prețurilor contabilizate în cadrul aceluiași an de gestiune oferea posibilitatea numeroaselor operațiuni de inginerie financiară, conform intereselor momentane. Calculele arbitrare erau în foarte

[25] D.J.A.N. Deva, Fond Soc. *Valea Jiului de Sus S.A.R*; Ds. 9, f. 33.

[26] Idem, Fond Soc. *Petroșani, Direcția Minelor, Serviciul Contabilitate*, Ds. 171/1929, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

măsură înlesnite de faptul că anul de gestiune nu se încheia de fapt la data de 31 decembrie. Faptul că prețurile de achiziție la C.F.R erau stabilite uneori cu întârzieri foarte mari, iar furniturile către stat nu erau niciodată achitate la timp, făcea ca tot timpul să devină necesară transferarea unor sume de bani de la un an la altul, în special prin efectuarea unor amortizări repetate, provenite din anul anterior. Tot astfel, unele plăți erau decontate retroactiv în anul dinainte, sau transferate în anul de gestiune următor. Prin asemenea procedee erau disimulate sume foarte însemnate, în special în contul amortizărilor. Au fost publicate amortizări numai pentru anii 1926–1928, în valoare de 616.202 lei, dar în contabilitatea internă ele s-au ridicat la 10. 851.354 lei. Pe lângă aceasta, au fost amortizate investiții însumând 13.909.575 lei între anii 1926–1930. Totalul acestor sume se ridică la 25.377.131 lei, în comparație cu aceasta totalul amortizărilor incluse în beneficii între 1926–1930 se ridică la 50.357.653 lei, adică de 1,98 ori mai mult, aproape dublu. Toate aceste procedee ajutau la ascunderea nivelului real al producției de cărbune și al încasărilor. Conform cifrelor raportate, producția medie anuală de cărbune a societății era de 55. 295 tone, în valoare de 55.222.332 lei. Conform calculelor noastre, producția medie reală era de 173.234 tone, în valoare de 186.167.622 lei. Producția medie anuală recalculată a cărbunelui depășea de 3, 13 ori pe cea publicată, iar valoarea medie recalculată a încasărilor întrecea de 3,37 ori valoarea raportată.[27]

Societatea Minelor de Cărbuni din Valea Jiului de Sus (Felsőzsilvölgyi Kőszénbányatársulat) a fost întemeiată în 1895 la Vulcan de întreprinzători locali, sub formă de asociație minieră, care deținea 128 părți de mină – „cuxe" în termeni juridici.[28] În anul 1904 cele 128 de cuxe au fost achiziționate în părți egale de societățile Salgótarján și Urikány-Zsilvölgyi Szénbánya Részvény Társaság (Societatea Uricani –Valea Jiului).[29] În anii următori producția s-a dublat, ajungând la 124.300 t de cărbune în 1913. După izbucnirea războiului, autoritățile militare maghiare au preluat controlul asupra vânzării combustibilului, încercând să-l dirijeze cu precădere spre transporturile militare și industria de război, concomitent cu mobilizarea lucrătorilor în serviciul militar. Sub pretextul reducerii efectivului de muncitori la jumătate, deja în anul 1914 Societatea Valea

---

27 L. Báthory, „Sistemul de contabilitate secretă a Societății Valea Jiului de Sus și recalcularea producției de cărbune" în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, Series Historica*, 2010, 49, p. 311.

28 Mircea Baron, *op. cit.*, p. 90.

29 Lajos Vajda, *Erdélyi bányák, kohók, emberek, századok*, Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1981, p. 322.

https://biblioteca-digitala.ro

Jiului de Sus a raportat tot doar o jumătate din producția anului anterior, adică 62.900 t de cărbune.

În realitate, producția a scăzut doar în mică măsură, iar societatea Salgótarján și-a transferat o parte din lucrători la Vulcan, pentru a menține în funcțiune minele. Partea neraportată a producției a fost vândută în continuare clientelei tradiționale la suprapreț. De altfel, Societatea Salgótarján se ocupa în primul rând de gestionarea minelor de la Vulcan, care se aflau în vecinătatea nemijlocită a propriilor exploatări și a instituit un sistem de contabilitate secretă pentru a ascunde dimensiunile reale ale producției, vânzărilor și angajărilor de personal.[30] Societatea Valea Jiului de Sus raporta producții tot mai mici de cărbune (1916–42.280 t; 1917–32.700 t; 1918–48.300 t), doar o mică parte din producția reală.

După unirea Transilvaniei cu România, guvernul României a decretat la 7 decembrie 1918 sechestrul asupra minelor de cărbuni din Valea Jiului rechiziționând producția de cărbune. Autoritățile românești au avut pretenția ca întreaga producție a Societății Valea Jiului de Sus să fie predată Căilor Ferate Române, la prețul fixat de guvern. Dar cărbunele furnizat era plătit cu întârzieri foarte mari și Societatea Valea Jiului de Sus s-ar fi ruinat curând dacă n-ar fi vândut în continuare mari cantități de cărbune către întreprinderile particulare care achitau furniturile imediat. Livrările către C.F.R. reprezentau partea covârșitoare a producției de cărbune, raportată de către Societatea Valea Jiului de Sus, dar nici jumătate din cea reală:[31]

Anul	**Producția raportată (tone)**	**Livrări CFR (tone)**	**%**	**Producția recalculată (tone)**	**Livrări CFR %**
1919	38.400	35.210	91,69	76.800	45,85
1920	26.250	23.000	87,61	78.850	29,17
1921	30.500	26.610	87,24	91.500	29,08
1922	35.500	30.370	85,54	106.500	28,51
1923	59.800	56.455	94,40	119.600	47,20
1924	70.500	66.884	94,87	141.000	47,43
1925	60.700	57.600	94,89	121.400	47,44

Corespunzător situației de mai sus, valoarea producției reale de cărbune depășea sensibil valoarea raportată:[32]

[30] D.J. Hunedoara A.N. Deva, Fond *Soc. Valea Jiului de Sus, S.A.R.*, Ds. 1, f. 15; Ds. 2, f. 1.

[31] *Statistica Minieră a României*, 1919–1925; Ludovic Báthory, *Societățile carbonifere și sistemul economic și politic al României (1919–1929)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 205–206.

[32] *Statistica Minieră a României*, 1919–1925.

https://biblioteca-digitala.ro

Anul	Valoarea raportată (lei)	Valoare recalculată (lei)
1919	5. 531.195	11.062.390
1920	11.182.500	33.547.500
1921	19.895.150	59.685.450
1922	23.156.650	69.469.950
1923	47.840.000	95.680.000
1924	63.450.000	126.900.000
1925	49.747.904	99.495.808

După naționalizarea minelor Societății Salgótarján și formarea Societății Petroșani, aceasta din urmă a preluat și comercializarea cărbunelui produs de Societatea Valea Jiului de Sus.[33] Pe lângă vânzările către căile ferate, Societatea Petroșani gestiona și vânzările producției de cărbune neraportate, pe care Societatea Valea Jiului de Sus le realiza către întreprinderile particulare.

După naționalizarea societății Urikány-Zsilvölgyi R.T. în anul 1925, prin formarea Societății Lupeni, au început pregătirile și pentru naționalizarea Societății Felsőzsilvölgyi Társulat. La 20 mai 1925 Societatea Petroșani și Societatea Lupeni au obținut aprobarea Ministerului Industriei și Comerțului pentru cumpărarea cuxelor deținute de societățile Salgótarján și Urikány-Zsilvölgyi RT., în părți egale.[34] Curând după aceasta, au început tratativele între cele 4 societăți pentru preluarea cuxelor. Tratativele se desfășurau între societățile Salgótarján și Petroșani pe de o parte și societățile Urikány-Zsilvölgyi și Lupeni pe de altă parte, fiind vorba de două tranzacțiuni distincte, realizate însă concomitent.

Afacerea promitea să fie rentabilă, iar Societatea Petroșani și-a dat acceptul pentru inițierea tratativelor de naționalizare conform opțiunii oferite de Societatea Salgótarján. La tratative au aderat și societățile Urikány-Zsilvölgyi R.T., precum și Lupeni S.A.R și ele s-au încheiat la 30 noiembrie 1925 la București prin realizarea unei convenții între cele patru societăți miniere.[35] Convenția reitera propunerile de bază cuprinse în opțiunea adresată de către societatea Salgótarján Societății Petroșani și prevedea un preț total de vânzare de 3.200.000 franci elvețieni pentru cele 128 de cuxe cumpărate în părți egale de către societățile Petroșani și Lupeni. Această sumă urma să fie achitată până la data de 31 decembrie 1936. În acest scop societățile Petroșani și Lupeni urmau să depună 5\6 -imi din beneficiul net anual al Societății Valea Jiului de Sus, exprimat în lei, în contul societăților Salgótarján și Urikány care urma a fi transformat în franci elvețieni

[33] D.J.A.N.Deva, Fond *Valea Jiului de Sus*, Ds. 1, f. 15.
[34] Idem, Ds. 10, f. 14
[35] Idem, Ds. 8, f. 17–18

https://biblioteca-digitala.ro

înainte de sfârşitul anului respectiv. Intreprinderea Valea Jiului de Sus urma să se transforme în societate anonimă minieră română, iar preşedintele şi jumătate din consiliul de administraţie urma a fi desemnat de grupul român de capital, pe când cealaltă jumătate de către grupul maghiar, prevedere valabilă şi în cazul comitetului de cenzori şi cenzori supleanţi.

Capitalul social a fost fixat la 50 milioane lei, în 100.000 de acţiuni de câte 500 lei. Societatea Petroşani a preluat 49.760 acţiuni, Societatea Lupeni 49.790 acţiuni. În acest fel capitalul social al noii societăţi era aproape exclusiv românesc în mod formal, dar întrucât societăţile Petroşani şi Lupeni erau deţinute în procent de 50% de întreprinzători din Ungaria, este limpede că aceştia controlau de fapt şi jumătate din capitalul Societăţii Valea Jiului de Sus.

Naţionalizarea Societăţii Valea Jiului de Sus nu părea să fie o afacere de mare amploare, cu toate acestea a pus capăt dominaţiei capitalului străin în cea mai importantă regiune carboniferă a României. De fapt, dominaţia financiară în Valea Jiului a trecut în mâinile cercurilor de afaceri liberale, în frunte cu Banca Românească. Comercializarea minelor statului de la Lonea în anul 1925 a desăvârşit acest proces.

Pentru a afla suma reală a cifrei de afaceri urmează să aplicăm formula secretă de calcul aplicată în contabilitatea Societăţii Petroşani, întrucât- după cum am menţionat- ea urma să se aplice şi la Societatea Valea Jiului de Sus. Prin urmare, dacă aflăm elementele componente şi cvantumul total al beneficiului Societăţii Valea Jiului de Sus putem calcula cifra totală de afaceri. Cunoscând valoarea medie a tonei de cărbune, aflăm apoi producţia reală de combustibil a întreprinderii miniere. Pentru a stabili volumul real al beneficiului de 30% din cifra de afaceri trebuie să avem în vedere că, pe lângă beneficiul net publicat, el cuprindea şi obligaţiile financiare către societăţile maghiare, amortizările, suma totală a investiţiilor amortizate interne, nepublicate[36] (1. 845.412 lei în 1926). De asemenea, pentru efectuarea vânzărilor de combustibil, Societatea Petroşani încasa un comision (2.907.576 lei în 1926), precum şi un„venit extraordinar" (3.228.446 lei în 1926) care reprezenta circa 9% din valoarea publicată a producţiei de combustibil. Trebuie avut în vedere şi faptul că unii clienţi cumpărători rămâneau în urmă cu plăţile, iar sumele ce urmau a fi încasate se adăugau la totalul beneficiului.

Conform beneficiului de 61.038.189 lei, care reprezintă 30% din cifra de afaceri, suma totală a încasărilor obţinute de Societatea Valea Jiului de Sus în anul 1926 se ridică la 203 461 182 lei, care la valoarea medie de 1.136,02 lei/tonă reprezintă o cantitate de 179.100 t de cărbune, de 3 ori mai mult decât producţia raportată de 59.700 t.

---

[36] Idem, Ds.175/1929.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1926 societatea a vândut la căile ferate 55.810 t de cărbune, adică 93,48% din producția raportată, dar numai 29, 66% din producția recalculată. Conducătorii societății doreau să acrediteze ideea că aproape întreaga producție de cărbune era vândută la C.F.R, deși nu era așa.

Sistemul de contabilitate secretă efectuat de Societatea Valea Jiului de Sus a funcționat până în anul 1930 și este înfățișat în tabele statistice de sinteză. Rezultatele finaciare reale ale Societății Valea Jiului de Sus erau deci foarte avantajoase, în pofida utilizării permanente a unor metode de contabilitate care ascundeau dimensiunile reale ale producției și beneficiilor societății. Cu toate acestea, societățile Petroșani și Lupeni erau nemulțumite de faptul că gestiunea societății se desfășura încă în mod independent, cu un aparat administrativ propriu, care impunea cheltuieli suplimentare. Acest lucru devenea tot mai inutil de vreme ce Societatea Petroșani se implica tot mai mult în vânzarea produselor societății. Pe lângă aceasta, minele ei de la Vulcan au ajuns în vecinătatea nemijlocită a galeriilor Societății Petroșani și numai contopirea exploatărilor celor două întreprinderi permitea gestiunea profitabilă a extracției și vânzării cărbunilor. Mai mult decât atât, scăderea prețurilor la cărbune și perspectivele nefavorabile ale anilor următori au scos în evidență faptul că procesul de extracție și vânzare, efortul de raționalizare și mecanizare trebuiau coordonate la scara întregii Văi a Jiului. Concentrarea și dirijarea eforturilor de investiții făceau necesară fuzionarea tuturor societăților miniere din Valea Jiului. Proiectul de fuzionare a societăților Petroșani, Lupeni și Valea Jiului de Sus a fost elaborat în noiembrie 1928[37] și expunea mai degrabă intențiile din acest domeniu. Spre deosebire de aceasta, aspecte concrete de integrare au fost înfățișate în„Proiectul de colaborare între Societatea Valea Jiului de Sus și Societatea Petroșani" întocmit la 22 decembrie 1928.[38] Acest proiect avea în vedere, de fapt, desființarea Societății Valea Jiului de Sus și contopirea ei cu Societatea Petroșani.[39] Realizarea acestui proiect ar fi însemnat primul pas spre integrarea verticală a tuturor societăților din Valea Jiului, iar în anul 1929 Societatea Petroșani a preluat gestiunea deplină asupra Societății Valea Jiului de Sus.

După contopire, rezultatele financiare reale ale Societății Valea Jiului de Sus în anul 1930 au fost mai mult decât satisfăcătoare. Cu toate acestea, perspectivele economice erau incerte, întrucât criza economică a început să se adâncească de-abia în anul 1931, iar piața combustibilului se îngusta tot mai mult. Pe lângă aceasta, în exploatările de la Vulcan au apărut probleme tehnice tot mai complexe, pe care investițiile considerabile din anul 1930 nu le-au soluționat. Numai concentrarea lucrărilor de extracție în punctele

---

37 M.Baron, *op. cit.*, p. 157.

38 S.J.A.N. Deva, Fond *Valea Jiului de Sus*, Ds. 17, f. 6.

39 *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

de lucru cele mai productive, coordonarea raționalizării exploatărilor pe întreaga Valea Jiului puteau asigura o rentabilitate satisfăcătoare. Drept urmare, Societățile Petroșani și Lupeni au fuzionat în luna mai 1931, hotărând tot atunci închiderea minelor de la Vulcan[40] și lichidarea Societății Valea Jiului de Sus. Pentru o lichidare de o asemenea amploare era nevoie de argumente convingătoare, întrucât ea trebuia aprobată de Inspectoratul Minier de la Petroșani și de Ministerul Industriei și Comerțului. De aceea, în adunarea generală a acționarilor societății din 25 mai 1931, când a fost prezentat bilanțul pe anul 1930, s-a comunicat o pierdere de 13.171.709 lei, echivalentă cu 41, 51% din valoarea raportată a producției. Deși acest rezultat nefavorabil a fost obținut în urma unei operațiuni de inginerie financiară, conducătorii societății au primit aprobarea pentru încetarea activității. În realitate, între anii 1926-1930 Societatea Valea Jiului de Sus a obținut câștiguri mai mult decât satisfăcătoare, asigurând beneficii anuale substanțiale acționarilor. Pe lângă aceasta, a achitat 98.007.260 lei despăgubire societăților Salgótarján și Urikány Zsilvölgyi R.T. pentru preluarea patrimoniului Societății Felsőzsilvölgyi Bányatársulat. Cu toate acestea, în condițiile crizei economice, Societatea Valea Jiului de Sus a fost desființată.

Producția de cărbune a Societății Valea Jiului de Sus

Anul	Producția raportată (t)*	Valoarea (lei)*	Producția recalculată (t)	Valoarea (lei)
1926	59.700	67.820.394	179.100	203.461.182
1927	64.400	59.351.040	193.200	218.703.322
1928	65.500	70.936.500	196.500	212.809.500
1929	50.136	46.273.021	150.408	146.298.850
1930	36.740	31.730.705	146.960	149.565.256

* Conform datelor publicate în,, Statistica Minieră a României"

Vânzări realizate de Societatea Valea Jiului de Sus pe categorii de clientelă

Vânzări raportate oficial (t)					Vânzări în contabilitate secretă (t)				
Anul	Total	CFR	%	Consum propriu + stoc %	Total	CFR	%	Particulari + Consum propriu și stoc	%
1926	59.700	55.810	93,48	6.52	179.100	55.810	31,16	123,290	68,84
1927	64.400	56.125	87,15	12,85	193.200	56.125	29,05	137.075	70,95
1928	65.500	62.830	95,92	4,58	196.500	62.830	31,98	133.670	68.02
1929	50.136	47.505	94,75	5,25	150.408	47.505	31,58	102.903	68,42
1930	36.740	35.219	95,86	4,14	146.960	35.219	23,97	111.741	76,03

40 M. Baron, *op.cit*, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro

Beneficiile Societății Valea Jiului de Sus (lei)

	Beneficiu net raportat	Beneficiu net recalculat	Beneficiu 30%	Câștig brut total 50%
1926	12.079.773	12.079.773	61.038.189	101.730.591
1927	12.232.978	12.232.978	65.611.474	109.351.661
1928	12.320.346	12.320.346	63.842.850	106.404.750
1929	392.760	12.742.813	43.889.656	73.149.320
1930	- 13.171.709	12.272.834	44.869.577	74.782.628

Amortizări și investiții la Societatea Valea Jiului de Sus (lei)

Anul	Amortizări anuale publicate	Amortizări contabilizate	Investiții amortizate	Cont mărfuri și materiale amortizate	Amortizări din anii anteriori	Total amortizări incluse în beneficiu
1926	405.200	3.240.000	1.845.412 1.845.412			7.336.024
1927	204.800	3.754.024	2.516.143 1.944.641			8.214.808
1928	6.202	3.857.330 3.857.330	3.162.000 3.162.000	2.030.000 2.030.000 2.030.000		20.128.660
1929			648.574	2.382.675	2.030.000	5.061.249
1930			6.573.259		2.382.675 648.574 6.202 6.202	9.616.912

VI. Procesul de comercializare a minelor statului de la Lonea și consecințele social-economice

Exploatările de cărbune de la Lonea ocupau locul al treilea în bazinul Văii Jiului și al cincilea la scara întregii României în privința aportului adus la dezvoltarea industriei carbonifere. În comparație cu societățile Petroșani, Lupeni și Valea Jiului de Sus, care au relevat în activitatea lor numeroase trăsături comune, în modul de dezvoltare a întreprinderii de la Lonea se pot observa o serie de particularități provenite din faptul că ele s-au aflat mult timp în proprietatea și gestiunea statului.

Situația minelor statului de la Lonea între anii 1919–1925

La sfârșitul primului război mondial, guvernul României a trecut la preluarea bogatelor mine de cărbuni din Valea Jiului. În acest scop a fost emis Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1064 din 7 decembrie 1918, care a pus exploatările sub control guvernamental românesc. După cum reiese, minele de la Lonea urmau a fi administrate în comun de către guvernul

https://biblioteca-digitala.ro

central și Consiliul Dirigent. În acest scop Consiliul Dirigent urma să înființeze instituții speciale. Un prim pas s-a făcut în februarie 1919, când în cadrul Resortului de Industrie al Consiliului Dirigent, a luat naștere Direcția Minelor, cu sediul la Cluj, care a preluat gestiunea asupra tuturor minelor și uzinelor de stat, inclusiv cele de la Lonea[41].

Pentru supravegherea și coordonarea tuturor exploatărilor carbonifere din Valea Jiului s-a format în anul 1919 Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului-Petroșani, sub conducerea inginerului Iosif Iancu. Inspectoratul General era, de asemenea, subordonat atât Consiliului Dirigent, cât și Ministerului de Industrie și Comerț din București[42]. După desființarea Consiliului Dirigent, minele de la Lonea au fost subordonate direct Direcției Generale a Minelor din cadrul Ministerului de Industrie și Comerț, prin intermediul Direcției Generale a Minelor de la Cluj, care a continuat să funcționeze câtva timp. Direcțiunea minelor de cărbuni ale Statului Lonea gestiona însă în mod nemijlocit exploatarea întreprinderii, raportând periodic și despre evoluția prețului de cost al cărbunilor către forurile superioare.

Întrucât existau numeroși factori de perturbare, evoluția producției de cărbune la minele statului era inconstantă, înregistrând numeroase oscilații, în pofida faptului că necesitățile de cărbune ale căilor ferate sporeau necontenit[43]:

Anul	**Producția (tone)**	**Valoarea (lei)**
1919	126.556	14.553.917
1920	131.856	42.369.888
1921	128.404	73.190.394
1922	107.229	61.335.102
1923	119.209	107.288.730
1924	79.662	75.679.285
1925	78.187	42.755.350

Până în anul 1923 prețul de vânzare al cărbunilor de Lonea depășea prețul de cost în anii 1921 și 1923 și valoarea oficială a tonei de cărbune în anul 1922. Dar în anii 1924–1925 prețul de cost a explodat pur și simplu, ceea ce a dus la pierderi financiare însemnate, conform bilanțurilor oficiale[44]:

---

41 Gheorghe Iancu, „Preocupări ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activității industriale în Transilvania (1918–1920)", în *Marisia*, 1975, 5, p. 263.

42 Ludovic Báthory, *Societățile carbonifere și sistemul economic și politic al României (1919–1929)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 164.

43 *Statistica Minieră a României*, 1919–1925.

44 *Correspondance économique roumaine*, 1929, 11, nr. 2, mars-avril, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro

Anul	Beneficiu (lei)
1 IV 1922–31 III 1923	7.058.759
1 IV 1923–31 XII 1923	8.090.174
1924	- 41.225.486
1925	- 32.133.508

După cum se vede, exploatările de la Lonea au obținut rezultate financiare favorabile până în anul 1923. În acest an Societatea Petroșani și-a manifestat intenția de a prelua în exploatare minele statului, după ce Tancred Constantinescu a ajuns director general al C.F.R. Tancred Constantinescu, membru al finanței liberale, a fost unul din conducătorii Societății Petroșani. După venirea liberalilor la putere în anul 1922, Societatea Petroșani l-a impus pe Tancred Constantinescu în funcția de director general al C.F.R. pentru a dobândi cote de furnizare cât mai mari la C.F.R. la prețuri cât mai avantajoase. În luna august 1923 Tancred Constantinescu a sosit la Petroșani pentru a discuta cu directorul general tehnic al Societății Petroșani, Johann Winklehner, despre posibilitatea măririi producției de cărbune în Valea Jiului.[45]. Acesta i-a propus, drept soluție, preluarea exploatărilor de la Lonea de către capitalul particular, prin intermediul Societății Petroșani.[46]. Directorul tehnic aprecia că s-ar putea obține pentru început o producție anuală de 300.000 t, cu condiția unor investiții însemnate.

Comercializarea minelor statului de la Lonea

Proiectul preluării minelor statului în administrație particulară odată stabilit, s-a pus problema demersurilor necesare pentru a obține acest lucru și a formulei juridice concrete care va putea fi pusă în aplicare în acest scop. Susținerea politică era asigurată, întrucât la 30 octombrie 1923 Tancred Constantinescu a devenit ministru al industriei și comerțului, astfel încât putea oferi întregul sprijin oficial de care era nevoie.

Mai întâi era nevoie de un pretext plauzibil pentru scoaterea minelor din gestiunea statului, întrucât în anul 1923 producția minelor de la Lonea a crescut, prețurile de achiziție la C.F.R. de asemenea, iar direcțiunea putea prezenta un beneficiu însemnat, pe lângă aceasta s-au adăugat pentru prima dată și amortizări la beneficiu. Trebuiau deci provocate pierderi financiare pe cale artificială pentru a oferi argumentele necesare în vederea instaurării gestiunii particulare. Pârghia prin care au acționat politicienii liberali a fost Comisia de recepție și distribuire a cărbunilor pentru C.F.R., cu sediul la Petroșani, care a primit indicații să nu mai

[45] SJAN Deva, Fond *Petroșani S.A.R.*, Confidențiale, Ds. 2/1922, f. 62.
[46] *Ibidem*, f. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

admită cărbunii de la Lonea pentru consumul căilor ferate, sub pretextul că ar conține prea multe impurități.

Deși s-au luat măsuri pentru îmbunătățirea calității cărbunilor furnizați de minele statului, Comisia de recepție a căilor ferate continua să refuze cumpărarea lor. Datorită refuzului de recepționare s-au acumulat stocuri de cărbune tot mai mari la Lonea care au ajuns la 14.000 t – 15.000 t la sfârșitul anului 1924. Valoarea stocurilor la sfârșitul anului depășea 18 milioane lei la prețul de cost, astfel că nu este de miare că Direcția minelor statului a avut o pierdere totală raportată de 41.225.486 lei în 1924[47].

Pierderile financiare s-au acumulat deci în cursul anului, și, drept urmare, cercurile de afaceri liberale au lansat propunerea de a transfera minele statului în gestiune particulară, pentru a evita deficitul bugetar. Trebuia însă găsită o formulă juridică pentru acest lucru. Cum și alte întreprinderi de stat înregistrau pierderi cronice, guvernul liberal a depus în parlament spre dezbatere, prin intermediul lui Tancred Constantinescu, proiectul de lege cu privire la comercializarea întreprinderilor statului.

Îndată după adoptarea Legii privind comercializarea întreprinderilor statului, la 7 iunie 1924, oamenii de afaceri liberali au prezentat oferte pentru transformarea exploatărilor de la Lonea într-o întreprindere particulară, cu participarea statului, pe baza evaluării aportului său în natură. Consiliul Superior de Control și Îndrumare, creat pe baza legii amintite, și-a dat avizul pentru comercializarea minelor de la Lonea la data de 19 decembrie 1924.

Pentru a evita înstăpânirea altor cercuri de interese, decât cele liberale, în Valea Jiului, prin intermediul minelor de la Lonea, reprezentanții băncilor liberale intenționau să-și asume ponderea prioritară în capitalul societății comercializate. Guvernul a hotărât să fixeze capitalul Societății Lonea la 180 milioane lei, din care 30 milioane reveneau finanței particulare, restul reprezentând aportul statului. Societățile Petroșani și Lupeni au hotărât să subscrie ele majoritatea capitalului privat. Prin achiziționarea unor seturi repetate de acțiuni, Societatea Petroșani a preluat 10 milioane, iar Societatea Lupeni 8.190.000 lei din capitalul noii societăți[48]. Restul acțiunilor au fost preluate tot de băncile din grupul liberal: Creditul Minier (16.700 acțiuni în valoare de 8.350.000 lei)[49], Creditul Extern, Edilitatea. Societatea Națională de Credit Industrial, care a preluat 1,5 milioane de lei, se afla și ea, în mare parte, sub influența liberalilor. Singura bancă străină de grupul liberal, care a obținut participarea la Societatea Lonea, a fost Banca Chrissoveloni, cu o

[47] *Correspondance économique roumaine*, 1929, 11, nr. 2, p. 179.

[48] SJAN Deva, Fond *Petroșani S.A.R., Dir. Minelor, Serviciul Contabilitate*, Ds. nr. 152/1928, f. 33; Fond *Lupeni S.A.R., Dir. Gen. București*, Ds. nr. 2/1926, f. 17.

[49] Mircea Baron, *op. cit.*, 1998, p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro

subscripție de 2.400.000 lei. Conform calculelor lui Virgil Madgearu, din cele 60.000 de acțiuni particulare ale Societății Lonea, un număr de 57.430 de acțiuni au fost rezervate societăților și persoanelor legate de partidul liberal[50]. Prin aceste procedee, liberalii au preluat controlul de fapt al Societății Lonea, deoarece, conform statutului ei, publicat la 19 august 1925, statul care deținea 5/6 din capital, nu avea dreptul decât la 1/3 din voturile exprimate în adunarea generală a acționarilor[51].

Aportul statului nu era evaluat prin statut, deși valoarea reală a investițiilor de la Lonea se ridica la 31.830.820 coroane maghiare de aur, care la cursul valutar curent depășea cifra de două miliarde de lei. Numai valoarea zăcămintelor de cărbuni reprezenta circa un miliard de lei cu o capacitate totală de producție de 550.000 tone pe an[52]. Dar întregul capital social al societății a fost fixat în mod convențional la 200 milioane lei, adică 10% din valoarea reală a patrimoniului, din care statului îi reveneau 150 milioane. Guvernul exercita un control formal asupra activității Societății Lonea prin intermediul Direcției Generale a Valorificării Bunurilor Statului, înființată prin Legea comercializării bunurilor statului, care a aprobat și statutele societății, laolaltă cu Ministerul Industriei și Comerțului. În acest scop s-a înființat funcția de Comisar al guvernului. Prevederile statutare referitoare la repartizarea beneficiului net favorizau, de asemenea, interesele acționarilor particulari, cărora li se garantau dividende anuale de 1.500.000 lei, la care se adăuga 1/3-ime din beneficiu.

Societatea Lonea a fost înființată pe o durată de 50 de ani prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr.1976 din 8 iulie 1925. „Afacerea Lonea" a fost finalizată la 15 septembrie 1925, când a fost realizată subscripția acțiunilor la sediul Societății Naționale de Credit Industrial. Constituirea Societății Lonea a fost confirmată de guvern la 28 octombrie 1925[53].

Introducerea sistemului de contabilitate secretă la Societatea Lonea și recalcularea producției de cărbune (1926–1930)

Societatea Petroșani a fost cea care a direcționat procesul de raționalizare la Societatea Lonea, astfel că la rândul ei, a beneficiat de anumite avantaje în mod abuziv[54]. Astfel, Societatea Petroșani a preluat serviciul de aprovizionare cu materiale a întreprinderii Lonea, dar percepea un comision de 30% din valoarea lor[55]. În cele ce urmează, principiul beneficiului de 30% din

[50] V. Madgearu, *Bazele noii politici economice*, București, 1929, p. 24.
[51] *Monitorul Oficial*, nr. 180 din 19 august 1925.
[52] *Analele Minelor din România*, 1921, 4, nr. 12, p. 1337.
[53] M. Baron, *op. cit.*, p. 140, unde prezintă și alte detalii referitoare la formarea Societății Lonea.
[54] *Patria* (Cluj), 1929, 11 nr. 149 din 10 iulie.
[55] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

cifra de afaceri a fost generalizat în contabilitatea reală a Societății Lonea, întrucât sistemul de evidență contabilă a fost preluat de reprezentanții societăților Petroșani și Lupeni, care aplicau în mod curent acest coeficient de rentabilitate în întreprinderile lor.

În pofida îndoielilor inițiale, Societatea Lonea a devenit cea mai profitabilă societate carboniferă din Valea Jiului după comercializare, între anii 1926–1930. Dar conducătorii societății nu doreau să se știe acest lucru, întrucât au obținut beneficii însemnate, în primul rând datorită prețurilor de achiziție foarte înalte asigurate de Direcția Generală a C.F.R. pe seama bugetului de stat. Prin urmare, Societatea Lonea și-a asigurat cele mai înalte prețuri de vânzare în întreaga Vale a Jiului:

Anul	Preț mediu de vânzare (lei/tonă)			
	Lonea	Petroșani	Lupeni	Valea Jiului de Sus
1926	1.340	1.116,68	1.154,07	1.136,02
1927	1.246	1.132,41	1.160,01	1.132
1928	1.171,50	1.077,57	1.081,44	1.083
1929	1.085	972,68	992,02	972,68
1930	1.056	930	945	1.017,72

Acest preț prezenta diferențe sensibile în comparație cu valoarea publicată a tonei de cărbune de la Lonea sau cu prețul de vânzare la C.F.R. a cărbunilor ocnă, cum erau clasificați acești cărbuni (lei/tonă):

Anul	Valoarea raportată	Prețul cărbunilor ocnă	Prețul cărbunilor de Lonea
1926	1.090	1.152	1.340
1927	900,47	1.152	1.246
1928	1.058,09	1.083	1.171,50
1929	891,70	931	1.085
1930	789,81	910	1.056

Această diferență însemnată între prețul efectiv de achiziție al cărbunilor de Lonea și prețul cărbunilor ocnă se afla, în realitate, la originea însemnatelor beneficii realizate de societate, iar pentru a ascunde acest lucru, bilanțurile erau în așa fel întocmite încât să rezulte profituri minore[56]. Conducătorii Societății Lonea nu puteau raporta cu toate acestea pierderi, întrucât evitarea acestora a fost scopul declarat al comercializării minelor

[56] Pentru amănunte suplimentare, vezi Ludovic Báthory, „Comercializarea minelor statului de la Lonea, introducerea sistemului de contabilitate secretă şi recalcularea producției de cărbune 1926–1930", în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, Series Historica*, 2013, 52 Supliment, p. 349–382

https://biblioteca-digitala.ro

statului. De aceea, la începutul crizei, au întocmit bilanțuri din care reieșeau rezultate financiare la limita dintre pierderi și câștiguri (în lei):

Anul	Beneficiu secret 30%	Beneficiu brut publicat	Beneficiu net publicat
1926	91.884.718	11.620.484	2.297.792
1927	94.157.786	12.104.287	7.195.162
1928	87.775.307	13.022.009	7.189.343
1929	84.968.781	20.901.203	234.035
1930	68.925.261	7.632.826	94.277+234.035

Bilanțurile publicate mai aveau și rolul de a ascunde volumul real al producției și valoarea ei adevărată, care depășeau în foarte mare măsură datele publicate de Societatea Lonea[57]:

Anul	Producția publicată (t)	Valoarea raportată (lei)	Producția recalculată (t)	Valoarea (lei)
1926	114.281	124.570.541	228.562	306.273.080
1927	125.942	113.407.804	251.884	313.847.464
1928	124.871	132.124.386	249.742	292.572.753
1929	130.517	116.382.098	261.034	283.221.890
1930	108.785	85.920.122	217.570	229.753.920

După cum reiese, valorile recalculate le depășesc în foarte mare măsură pe cele oficiale. Producția medie recalculată pentru anii 1926–1930 era de 241.758t, de două ori mai mare decât cea raportată de 120.879t, iar valoarea medie anuală recalculată de 285.133.821 lei întrece de 2,49 ori pe cea publicată, care era de 114.480.990 lei. Dacă evaluăm beneficiile rezultă diferențe și mai mari. Beneficiile nete medii publicate abia ajung la 3.448.929 lei, circa 3% din valoarea raportată a producției, pe când beneficiul mediu recalculat de 85.542.370 lei reprezintă 30% din cifra de afaceri reală și întrece de 24,80 ori media publicată.

Aceștia sunt indicatorii reali de activitate pentru Societatea Lonea, dar conducătorii ei nu doreau să se cunoască acest lucru, întrucât o bună parte din beneficii proveneau din vânzările către C.F.R, deci erau finanțate de la bugetul de stat. De aceea au publicat date minimale cu privire la producția și beneficiile Societății Lonea, ceea ce a atras criticile politicienilor național-țărăniști, care considerau că avuția statului a fost insuficient valorificată prin comercializare și că cercurile de afaceri liberale au atribuit un rol marginal întreprinderii, pentru a avantaja celelalte societăți carbonifere din Valea Jiului, pe care le controlau în mod nemijlocit. În realitate, ca niște adevărați întreprinzători capitaliști, oamenii de afaceri care au

[57] Cf. *Statistica Minieră a României*, 1926–1930. Producția recalculată de către autor.

https://biblioteca-digitala.ro

preluat gestiunea asupra activității întreprinderii de la Lonea au căutat să o valorifice pe deplin pentru a o transforma într-o veritabilă sursă de câștiguri. În acest scop au dublat producția, care a atins 80 % din capacitatea maximă, iar rentabilitatea întreprinderii s-a situat la cote foarte înalte, de 47,52 % din capitalul total și de 30 % din cifra de afaceri. Au realizat acest obiectiv cu investiții minime de 24.725.232 lei între anii 1926–1930 (25.164.520 lei, conform calculelor noastre), întrucât întreprinderea de stat Lonea era înțesată de utilaje insuficient folosite. La această cifră de investiții au fost calculate fonduri de amortizare de 5.853.584 lei până în 1930 (mai exact 6.115.914 lei). În realitate, investițiile și amortizările au fost calculate de repetate ori, sumele rezultate astfel fiind incluse în beneficiul anual de 30 % din cifra de afaceri (în lei):

Anul	Investiții	Amortizări raportate	Amortizări totale reale	Ponderea în beneficiu (%)
1926	2.446.263	262.330	1.919.444	2,08
1927	1.009.280	396.821	7.722.753	8,20
1928	4.019.228	775.874	4.795.102	5,46
1929	9.296.021	2.107.484	32.079.432	37,75
1930	8.764.508	2.573.405	34.793.783	50,48

După cum se vede, pe măsură ce beneficiul net raportat scădea, ponderea amortizărilor în beneficiul de 30 % sporea în foarte mare măsură. În acest fel, între anii 1926–1930 Societatea Lonea a atins parametri maximi de activitate, atât ca nivel al producției de cărbune, cât și al câștigurilor dobândite, în pofida faptului că a vândut combustibil la prețuri tot mai scăzute.

Producția totală de cărbune a societăților carbonifere din Valea Jiului (Societățile Petroșani, Uricani-Lupeni, Valea Jiului de Sus și Lonea)

	Producție raportată (tone)	Valoarea raportată (lei)	Producția recalculată (tone)	Valoarea recalculată (lei)
1921	1.140.214	47.033.304	2.363.106	1.503.627.066
1922	1.336.729	760.288.152	2.731.501	1.873.634.723
1923	1.566.059	1.222.252.730	3.331.971	2.835.380.798
1924	1.671.842	1.488.521.285	3.604.651	3.714.993.997
1925	1.679.147	1.355.894.982	3.648.925	3.755.602.720
1926	1.787.131	2.032.299.592	3.959.451	4.692.785.962
1927	1.823.062	1.675.540.145	4.194.392	5.027.314.556
1928	1.713.266	1.840.834.005	4.032.814	4.532.575.133
1929	1.731.363	1.611.657.269	4.380.566	4.536.425.210
1930	1.412.606	1.166.260.625	4.066.013	3.843.943.469

https://biblioteca-digitala.ro

Evoluția numărului de muncitori în Valea Jiului

La 1 ianuarie	Numărul lucrătorilor			Numărul funcționarilor	Totalul salariaților
	mineri	alte profesiuni	total lucrători		
1920	6850	5302	12.152	2148	14.300
1921	6165	6674	13.839	2164	15.003
1922	6629	7124	13.753	2252	16.010
1923	6664	7539	14.203	2414	16.617
1924	6937	8134	15.071	2524	17.595
1925	7494	7769	15.263	2463	17.726
1926	6973	6867	13.840	2221	16.061
1927	6771	6971	13.742	2040	15.782
1928	6145	5461	11.606	1396	13.002
1929	6096	4842	11.427	1065	12.492
1930	6176	5251	10.938	1376	12.314
1931	5308	4233	9.541	1002	10.543
La 30 iunie 1931	4174	3039	7.213	880	8.093

Sursa: *Documente hunedorene din istoria mișcării revoluționare 1920–1944*, publicate de Ion Frățilă și Nicolae Wardegger, Deva 1971, p. 201.

The Development of Coal Mining Industry in the Jiul Valley, 1919–1930. The Fresh Computation of the Coal Output after Decoding the Secret Accountancy of Coal Companies

ABSTRACT

The greatest coalfields of interwar Romania were situated in the Jiul Valley and represented 53,72 % of the total coal reserves of the country. They supplied about 60 % of the total recorded coal production and about 65 % of the total recorded value of the national production. The coal joint stock companies in the Jiul Valley were functioning with Hungarian capital, considered "enemy" capital, and the Romanian governments put them under control. After the war there was a great shortage of combustible; even the steam locomotives had no sufficient fuel and the Romanian governments obliged the coal enterprises to supply as much as 80 % of their production for the Romanian Railways and the Romanian Army. But the Railway Administration payed off the coal deliveries with very great delay and the coal companies were menaced to have no financial means for their own management. The Jiul Valley companies needed badly supplementary revenues and the only possibility to obtain them it was to supply big amounts of coal for private industrial and commercial enterprises without giving an account of them and avoiding in this way the compulsory deliveries. As a result, less than a half of the real coal output was officially announced to the Mining Department of Industry and the hidden amounts were supplied on the

https://biblioteca-digitala.ro

free fuel market for high prices. But it was obvious that this manner of running the business could have not continued for a long time without the accomplicity of Romanian leading businessmen. The Hungarian coal companies acted accordingly, sharing half of their joint stocks with the greatest Romanian banks connected to the National Liberal Party that was in power after the war. New coal mining companies were set up in this way, i.e. "Petroșani", "Lupeni" and "Valea Jiului de Sus". The great banks accomplished their rule in the Jiul Valley by obtaining control upon the Lonea state exploitation in 1925 and setting up a joint stock company. The new companies were registered as Romanian ones, but they continued to apply the same procedure in running their businesses, by concealing more than half of their actual output. This happened even after 1925, when the coal sales became free on the market. As a result, the Petroșani Company produced 2,3 times larger amount of coal than the recorded one, the Lupeni Company 2,75 times larger, the Valea Jiul de Sus Company 3 times larger, and the Lonea Company 2 times. Consequently, the difference between the officially notified total coal output and the actual one became bigger and bigger. For example, in 1921 the four coal enterprises recorded together an extraction of 1.140.214 metric tons of coal (with a total value of 647.033.304 lei) but our fresh calculation proves an output of 2.363.106 metric tons (1.503.627.066 lei). In 1927, at the highpoint of output increasing, one notified a total of 1.823.062 metric tons (1.675.540.145 lei), but the real production it was 4.194.392 metric tons (5.027.314.556 lei).

Selling at best huge amounts of unrecorded coal products was a procedure that assured high incomes and tremendous profit. The secret accountancy reflected a 30 % clear profit of the total turnover. But a thorough scrutiny of the book-keeping reveals a gross profit of 50 % on the total return for each coal company in Jiul Valley, a very high one.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Maria GHITTA

Cercetător științific III, dr.;
Centrul de Studii Transilvane

Un preot la „Acțiunea Românească": dr. Titus Mălaiu

CUVINTE CHEIE: „Acțiunea Românescă", Acțiunea Franceză, naționalism, antisemitism, confesiune

KEYWORDS: „Romanian Action," Action Française, nationalism, anti-semitism, confesion

Atunci când s-au întâlnit la 23 iunie 1923 la Cluj, pentru a pune bazele noii organizații, cei 19 intelectuali români trecuseră deja printr-un proces de decantare ideologică și de evaluare a oportunității politice și sociale a întreprinderii lor. O serie de întruniri anterioare, dar mai ales succesul de public al conferințelor pe care le-au susținut apoi în orașe transilvănene i-au convins că sunt pe drumul cel bun.[1]

Era nevoie de o organizație cu program bine stabilit, dar în afara partidelor politice existente, care să capteze și să ordoneze energiile stârnite în societate în ultimele luni, o dată cu marile manifestații studențești.[2] Asemenea proteste studențești avuseseră loc treptat în toate

1 A se vedea „Cuvântul Acțiunii Românești către cetitor", în *Acțiunea Românească*, an I, nr. 1, 1 nov. 1924, p. 1.

2 Iată cum evocă momentul și semnificația lui chiar unul dintre fondatori: „Inițiativa unui grup de intelectuali din Cluj pentru canalizarea mișcărilor studențești spre o activitate constructivă; Ciortea, profesorul Iuliu Hațieganu, I. Cătuneanu, Iuliu Moldovan, Coriolan Tătaru, Valer Roman, Valeriu Pop etc. După numeroase întruniri se constituie o organizație în afară de partide, numită «Acțiunea Românească», cu o declarație de principii bine precizată. Prima întrunire publică, în decembrie 1923 la Cluj, în Sala Memorandumului arhiplină": Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Edit. Vestala, București, 1999, p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro

centrele universitare din țară, dar începutul lor se consumase în noiembrie 1922, chiar acolo, la Cluj, în sălile de disecție ale Facultății de Medicină. Acest fapt, precum și evenimentele ulterioare, care i-au ținut pe studenți departe de cursuri practic întreg anul universitar 1922–1923,[3] i-au făcut pe unii dintre dascălii lor, pe lideri ai lor și pe alți fruntași din oraș să intre în noua structură. Nu putea fi ratată semnificația locală și regională (pentru întreaga Transilvanie) a celor petrecute. Un nou tip de naționalism se năștea și aici, cu note și accente diferite față de cel practicat în deceniile de dinainte de 1918, data Unirii cu România.

Noua instituție a căpătat numele de „Acțiunea Românească", iar sugestia se dorea transparentă. Era timpul ca și românii să treacă la treabă, în apărarea propriilor interese, de astă dată, luând exemplul aliaților și fraților lor mai mari (întru latinitate și civilizație). Mai bine zis, a unora dintre ei, aceia care, cu mai bine de două decenii în urmă, fondaseră „Action Française". Influența spiritului francez asupra culturii române se manifesta într-un nou mod. Deși originalul nu este nicio clipă explicit invocat, contribuția sa este evidentă atât în privința onomasticii, cât și a programului enunțat. Cel puțin unii dintre membrii fondatori erau familiarizați cu mișcarea europeană a ideilor politice, din care le-au extras pe acelea în care își regăseau cel mai bine intențiile, idei care apucaseră să se facă deja cunoscute pe piață sau chiar să reprezinte forma cea mai bine articulată a unor astfel de intenții.[4] Alte formule din aceeași familie ideologică erau, în fond, la 1923, încă proaspete, neverificate, puțin cunoscute.

Universitarii și avocații români s-au uitat tot către o grupare de intelectuali. N-au copiat, pur și simplu, un nume și un program. Le-au adoptat și le-au adaptat. Celebrul slogan (deziderat) al *naționalismului integral*, formulat în versiunea franceză, devine în interpretarea lor „un măreț și vast program de *naționalism intransigent*", îndreptat împotriva dușmanilor din exterior, dar mai ales din interior. Dacă pentru unul dintre întemeietorii „Action Française" (Henri Vaugeois) cele trei puteri care au ruinat moral Republica franceză sunt „spiritul francmason, spiritul protestant și spiritul evreiesc[5] (cărora Maurras

---

[3] Pentru evenimentele din anii 1922–1923, vezi Maria Ghitta, „The 1922–1923 Student Revolt at Cluj University and its Anti-Jews Aspect", *Jews in Russia and Eastern Europe*, nr. 1–2, (54–55), 2005, Jerusalem, p. 91–108.

[4] După cum se știe, Ernst Nolte este cel care plasează „Action Française" între marii clasici ai fascismului european (cu nuanțări și reveniri), accentuând asupra „calității înalte atât din punct de vedere intelectual, cât și politic" a conducerii organizației și asupra „enormei capacități de atracție și de influență pe care aceasta o exercita mai ales în Franța dar și în Italia", mai cu seamă după anul 1908, anul fondării propriului cotodian. A se vedea, Ernst Nolte, *Fascismul în epoca sa. Action française, Fascismul italian, Național-Socialismul*, Edit. Vivaldi, București, 2009, p. 201, 204.

[5] Apud Jacques Prévotat, *L'Action française*, P.U.F, Paris, 2004, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

avea să le adauge, în formula celor „patru stări confederate" care distrug zi de zi substanța franceză, pe „meteci")[6], identificarea dușmanului în varianta „Acțiunii Românești" avea să fie într-un sens mai vagă și în altul mai precisă.

Declarația-program publicată în primul număr al revistei cu același nume[7] face trimitere la „elemente românești mici la suflet", care, pentru a-și satisface vanitățile și lăcomia, nu ezită a se întovărăși „uneori și cu dușmanii din năuntru, și din afară", primejduind astfel interesele superioare ale statului. Referirea următoare viza „elementele străine de rassa noastră" și care „prin o asimilare numai exterioară, dar nu și sufletească, pretind a fi devenit românești". O descriere ce-i privea, fără a-i numi, pe evrei, care, în statul român, dobândiseră cetățenia abia în contextul reglementărilor de pace de după primul război mondial, fapt ce tocmai fusese recunoscut și prin Constituția adoptată în martie 1923. O formulare și mai tranșantă, explicită, avea să vină în paragraful următor: „vom lupta pentru reducerea puterii economice, culturale și politice a elementului străin, în special a celui evreesc, la o justă proporție."[8] Iar *Jurământul* pe care membrii grupării îl depuneau devine chiar mai expresiv (alăturând un termen peiorativ cu promisiunea respectării legalității): „pe dușmanii dinăuntru și dinafară ai Neamului românesc, *în special pe jidani,* îi vom combate cu toate mijloacele și pe toate căile legale".[9]

Acest antisemitism post-emancipare (emanciparea evreilor), în care Franța avea decenii bune de avans, devine miezul comun al celor două „Acțiuni", miez pe care mișcarea din Transilvania îl va umple treptat cu tot mai multe note locale. Notele comune sunt de neocolit: așa cum nu se putea „naționalism integral" fără antisemitism[10], nici „naționalism intransigent" nu se putea. Iar dacă apariția originalului francez nu se poate despărți de izbucnirea „afacerii Dreyfus",[11] începuturile variantei de pe Someș nu pot fi privite fără a se lua în calcul impactul mișcărilor studențești din acel an universitar. Însăși prevederea introdusă în program, de a lupta pentru reducerea ponderii elementului străin, „în special a celui

---

6 A se vedea și comentariile la temă ale lui Pierre Birnbaum, *«La France aux français» Histoire des haines nationalistes*, Edit. du Seuil, Paris, 1993, p. 93 sqq.

7 Începând cu 1 noiembrie apare – din nou ca în cazul francez la începuturi – o revistă bilunară purtând același nume și având același program ca și organizația. Succesivele interziceri ale publicației de către autorități vor duce la câteva schimbări de titluri, dar nu și de conținut sau de afiliere. A se vedea și Maria Ghitta, „Acțiunea Românească (1923–1925). The Circumstances of the Establishment", în *Transylvanian Review*, vol. XVII, nr. 2, 2008.

8 *Cuvântul Acțiunii Românești*, p. 1.

9 Jurământul „Acțiunii Românești" în *Acțiunea Românească*, an I, nr. 1, p. 2.

10 Colette Capitan Peter, *Charles Maurras et l'idéologie d'Action Française*, Édition de Seuil, Paris, 1972, p. 78.

11 Jacques Prévotat, *L'Action française*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

evreesc la o justă proporție", nu era, în fond, altceva decât o extindere „în plan economic, cultural, politic" a celebrului deja *numerus clausus* reclamat cu atâta ardoare de studenții protestatari pentru repartizarea locurilor în învățământul superior.

Există și piloni ai doctrinei maurrasiene care nu se regăsesc în declarația-program a noii organizații, precum necesitatea reinstaurării monarhiei sau a Bisericii catolice și a valorilor catolicismului la locul cuvenit în societate. Motivele erau evidente: România era la acea oră o monarhie, după cum era și o țară cu majoritate ortodoxă. Și totuși, nu putem omite să menționăm că în toate formulele politice în care „Acțiunea Românească" avea să se verse, fidelitatea față de monarhie avea să fie mereu clamată, cu prioritate".[12] Iar în privința unei posibile valorizări a influenței catolice, lucrurile stăteau puțin diferit față de restul țării: aici se afla o importantă comunitate de români greco-catolici, cu o elită deja formată.

Între primele obiective pe care „Acțiunea Românească" și le-a fixat în planul activității sale politice era, în mod paradoxal, unul care ducea la dizolvarea ei. Iar faptul nu era văzut ca o calamitate, ci, dimpotrivă, ca împlinire a unei nevoi superioare: unificarea „curentului naționalist", spre „binele comun al Țării și al Națiunei"; tratative avansate, în acest sens, fiind anunțate deja (toamna 1924) cu „Liga Apărării Naționale de sub conducerea d-lui A. C. Cuza".[13]

Înainte de a porni (pentru a deveni „un trup și un suflet" cu aceasta) către formațiunea lansată în martie 1924 la Iași[14] (cu trei luni înaintea celei clujene) și conduse de binecunoscutul profesor antisemit, „Acțiunea Românească" avea să culeagă ea însăși, pe drum, o floare locală. Era vorba despre Gruparea social-creștină cu sediul la Gherla, ai cărei membrii intră în februarie 1925 în componența organizației clujene. Faptul nu va fi lipsit de

---

[12] Articolul 2 din primul capitol al „Acțiunii Național Creștine" prevedea „Apărarea monarhiei constituționale în frunte cu glorioasa dinastie întemeiată de Regele Carol I" (în *Înfrățirea românească*, an I, nr. 1, 1 mai 1925, p. 1), iar Programul „Ligii Apărării Național Creștine", la art. 1 al Capitolului 1 continua formularea de mai sus cu enunțul: „din convingerea că regalitatea nu este o formă vremelnică de guvernământ, ci este cea mai bună formă de organizare de Stat și singura corespunzătoare cu geniul și tradiția poporului român" (*Înfrățirea românească*, an I, nr. 11, 1 oct. 1925, p. 5).

[13] *Cuvântul Acțiunii Românești*, p. 2.

[14] Unul dintre participanți descrie momentul consumat la 4 martie 1924 în casa profesorului Cuza: „Acolo s-a pus problema numelui organizației care trebuia să ia ființă. Căpitanul Lefter spune: *Partidul Apărării Naționale*, ca în Franța. Mie mi s-a părut frumos. Profesorul Cuza a adăugat – nu partid, ligă, «Liga Apărării Național Creștine». Așa a rămas.": Corneliu Zelea-Codreanu, *Pentru legionari*, Editura „Totul pentru Țară", Sibiu, 1936, p. 118–119. De remarcat, încă o dată, atractivitatea modelelor farnceze pentru elitele din România. Episodul e consemnat și de Horia Bozdoghină, *Antisemitismul lui A. C. Cuza în politica românească*, Editura Curtea Veche, București, 2012, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

consecințe de ordin organizatoric și doctrinar. Anunțul fuziunii este făcut de cei care se autoidentifică drept luptători ai *naționalismului intransigent* și ai *creștinismului integral*, iar modificările survenite sunt publicate în ordinea: 1. Numele oficial al organizației devine „Acțiunea Românească organizație național-creștină"; 2. Articolul 1, aliniatul I al statutelor se modifică, după cum urmează: „Se inițiază o mișcare națională și creștină în afară de cadrele partidelor politice, o mișcare a Românilor de pretutindeni – în înțelesul etnic al cuvântului – fără deosebire de sex, confesiune, religiune și clasă socială"; 3. În Comitetul Central provizoriu sunt cooptați doi membri, „dr. Titus Mălaiu, profesor de academie din Gherla" și dr. Alexandru Ciplea profesor de academie din Gherla".[15]

Organizația căpătase o a doua valență doctrinară fundamentală. Pe lângă *naționalismul intransigent*, *creștinismul integral* definea de acum întreaga sa esență. Articolul citat din Statute conținea și el cel puțin două precizări semnificative: români în înțelesul etnic (nu după naționalitate!, unde s-ar putea încadra unii ce tocmai o dobândiseră) și nediferențierea acelor români pe motive confesionale ori religioase. Spre deosebire de susținerile unor reprezentanți ai ideologiei dreptei extreme, care vor recunoaște numai ortodoxiei capacitatea de a livra pe adevărații români (vezi Nichifor Crainic), organizația național-creștină transilvăneană nu face astfel de restricții. Dimpotrivă. Tocmai primise în forul ei conducător pe cei doi „profesori de academie din Gherla"; adică doi profesori de Academie teologică greco-catolică,[16] precizare pe care comunicatul oficial omite totuși să o facă. Era o modalitate de a nu-i ostiliza pe ortodocși și de a nu-i pierde pe greco-catolici, adică cele două mari publicuri pe care conta în căutare de aderenți și apoi de voturi. Editorialul publicat în numărul de revistă ce anunța sosirea noii grupări indica prin titlu termenii aflați în opoziție, pentru a întări în cuprins: „biserica de ori-ce confesiune reprezintă un element de ordine și autoritate morală indispensabil unei sănătoase propășiri".[17] Cu alte cuvinte, organizația primea întăriri în lupta împotriva adevăraților inamici (minoritarii, „jidanii"), iar acestea veneau dinspre niște oameni ai bisericii, adică instituția (instituțiile) care apărase (apăraseră) de atâtea ori în istorie valorile neamului și ale creștinismului, deopotrivă.

Dintre cei doi teologi cooptați în conducere, cel care-și va asuma rolul de doctrinar al noii direcții și de prezență activă în întreaga organizare politică va fi Titus Mălaiu. El este cel care constată lipsa unei componente

---

15 „Se strâng rândurile", în *România Întregită*, an I, nr. 4, 15 martie 1925, p. 1.

16 Academia Teologică funcționa la Gherla, unde se afla atunci sediul Episcopiei greco-catolice. În anul 1930, reședința eparhială a fost mutată la Cluj: *Cardinalul Iuliu Hosu*, coordonatori Silvestru Aug. Prunduș și Clemente Plăianu, Editura Unitas, Cluj-Napoca, 1995, p. 70–86.

17 Valeriu Pop, „*Jidanii* și Biserica", în *România Întregită*, an I, nr. 4, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

creștine în cuprinsul principalelor orientări politice ale vremii ("în concepțiile programelor politice românești de azi lipsește idealul creștin cu desăvârșire"), inclusiv în aceea a Partidului Național Român, principala forță politică a Ardealului. Or, tocmai acel element, în opinia sa, ar garanta reușita: „*Succesul unei organizații* în jurul programului național creștin este absolut *sigur*".[18] (sublinierile îi aparțin).

Din acele prime momente ale angajării sale, cu pana sau cu fapta, tânărul teolog devine una dintre prezențele constante în paginile revistei formațiunii, ca și în diversele ei activități politice. Dar cine era Titus Mălaiu? Născut în 1893, în ținutul Năsăudului (la Leșu), în familia unui notar (o familie cu multe legături în lumea preoțească), avea să urmeze între anii 1904–1912 gimnaziul din Năsăud. În această perioadă rămâne orfan de ambii părinți (la numai 11 ani) și, sub influența profesorului de religie, nimeni altul decât Alexandru Ciplea, decide să se facă preot. Urmează studii de teologie la Oradea și la Budapesta (1912–1916) și doctoratul în teologie la Viena, în 1919.

Acel an de hotar între lumi avea să fie pentru Titus Mălaiu reperul unor evenimente fericite: căsătoria și hirotonirea ca preot, precum și numirea la Catedra de Filosofie și Sociologie a Academiei Teologice din Gherla. Aici va participa la înființarea organului oficial al eparhiei, „Curierul Creștin", de aici va fi detașat în 1922–1923 la Ministerul Cultelor și Artelor din București, ca subdirector. Vara anului 1924 îi aduce lovitura pierderii soției. La numai 31 de ani preotul rămâne văduv, cu doi copii mici.[19] În acest moment al vieții se afla Titus Mălaiu la intrarea sa în politică și acestea erau competențele profesionale pe care le punea la dispoziție; cele ale unui tânăr și promițător profesor și teolog, cu ceva experiență în jurnalistica de popularizare, cu un scurt stagiu în administrația centrală, la Ministerul Cultelor.

Calitatea de preot iese mai ales la iveală în primele articole pe care le va livra către publicația oficială a formațiunii sale. În ceea ce am putea numi „Predica de Paște", Mălaiu combate pe cei care s-ar putea îndoi de biruința lui Hristos (fără a-i numi, fără a face trimiteri agresive sau defăimătoare la „perfidi ebrei"),[20] trage spuza pe turta recentelor sale opțiuni,

---

[18] Titus Mălaiu, „Prin cruce la lumină", în *România Întregită*, an I, nr. 4, p. 6.

[19] Marius Mălai, *Istoria renumitei familii Mălai din Transilvania, Leșu, județul Bistrița-Năsăud. Repere genealogice (1689–2005)*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2007, p. 154–170; Ironim Marțian, „Canonicul dr. Titus Mălai (1893–1978), în *Virtus Romana Rediviva*, nr. 8, 2004, Cluj-Napoca, p. 33–35.

[20] După cel de-al doilea război mondial, confruntată cu acuzația propriei responsabilități la antisemitism și Holocaust, Biserica Catolică a retras această referire din slujba de Vinerea Paștelui. Pentru discuția amplă purtată în timpul pregătirii și al desfîșurării Conciliului Vatican II, a se vedea Jules Isaac, *Genése de l'antisémitism. Essai historique*, Paris, 1956, p. 125; *Fifteen years of Catholic-Jewis Dialogue 1970–1985*, Roma, Cita del Vaticano, 1988; *Vison of the Other. Jewis and Christian Theologians Asses the Dialogue*, New York, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru a face imediat o referire surprinzătoare (sau numai la prima vedere surprinzătoare): „Toți românii adevărați urmează o singură flamură, pe cea creștină. Sigur, prin Hristos Dumnezeu – omul înviat cu adevărat – sperăm învierea neamului nostru, *purtătorul civilizației apusene la porțile orientului* (sublinierea noastră)".[21] Pentru *acest* naționalist, slavarea neamului nu vine – iată – din autohtonism și din respingerea influenței apusene, ci tocmai din cultivarea ei. O idee de care întreaga școală de gândire a Bisericii greco-catolice, cunoscută foarte bine sub numele de Școala Ardeleană, nu era defel străină. Dimpotrivă.

Privirea către Occident nu e o întâmplare pentru Titus Mălaiu. E mai degrabă un gest reflex. Ceva e bun, valoros, acceptabil, dacă e confirmat, verificat, produs în Occident. La fel stau lucrurile și cu noul curent în care el s-a inserat, cel național-creștin: „rămâi adânc impresionat, când observi acest fenomen nu numai la noi, ci în atâtea *țări luminate*. Există un curent mondial, și în circuitul electric al acestuia ne găsim și noi românii". Iată un motiv de mândrie: suntem în rând cu lumea, cu lumea civilizată, „luminată", un prilej de încredere și putere „când vedem că și alții sunt purtați de idealul sfânt național creștin". Franța, Belgia, Germania, Cehoslovacia, Austria și Iugoslavia sunt înșirate ca exemple și confirmări ale corectei alegeri.[22] Întreaga trecere în revistă mai are o rațiune: din ea se va desprinde o caracteristică extrem de utilă organizației transilvănene. Pentru că: „din toate aceste lupte similare pe fronturile politice în diferite țări se poate observa o notă comună. Anume, nicăieri nu se face politică național-creștină pe baze confesionale. *Aconfesionalismul* este caracterul genuin al politicei". Iar concluzia se impune de la sine: „Iată de ce ar fi «a radice» greșit să dăm «Acțiunii naționale Creștine» numele de «Acțiune Națională ortodoxă, ori unită, ori catolică»", iar acest mesaj trebuie bine înțeles de „preoțimea ortodoxă și unită" în clarificarea „atitiudinii ei față cu noua organizație".Nu de alta, dar „ar fi tragic și condamnabil, ca o acțiune politică integral creștină să găsească tocmai în preoțimea creștină un obstacol".[23] Fiind el însuși preot, Mălaiu intuiește (cunoaște) foarte bine capacitatea de influență pe care acest corp social o poate avea asupra credincioșilor, transfomați periodic în „electorat". Iată de ce nu poate rata prilejul unui dublu mesaj: către preoți, în captarea lor spre noua organizație; către propria organizație, în luarea în considerare a potențialului persuasiv al preoțimii.

Titus Mălaiu nu se folosește numai de călătorii imaginare (livrești, ideologice, politice) în Occident, ci și de unele cât se poate de reale, de

---

[21] T. Mălaiu, „Hristos a Înviat!", în *România Întregită*, an I, nr. 6, 15 aprilie 1925.

[22] T. Mălaiu, „Aconfesionalismul politicei noastre", în *Înfrățirea Românească*, an I, nr. 5, 1 iulie 1925, p. 8.

[23] *Ibidem*, p. 8–9.

https://biblioteca-digitala.ro

concrete, pentru a transmite și comunica experiențe: „Pelerinajul român la Roma a fost un prilej fericit, să vedem noi cei 150 de români pelerini cum în Italia fascistă o mână de oțel ține la înălțimea demnității sale trează conștiința națională", sau „că fascismul face poliția moravurilor creștine, când azi în Italia înjurătura și decoltajul femeilor sunt strict interzise chiar prin sancțiuni drastice". Desființarea, „cu rigoare militară", a societăților masonice și a altor organizații, interzicerea prin lege a divorțului și alte „realizări" ale regimului îl fac pe călător să conchidă, plin de admirație și recunoștință: „Ce îndemn sublim pentru noi românii de origine nobilă latină, ca să ducem și noi cu demnitate lupta pentru apărarea «românismului» luat în senz genuin, precum fascismul italian își apără viața patriei sale exprimată scurt prin «italianità». În tot drumul peste Veneția, Florența, Roma, până la Neapol și Valle di Pompei fasciștii lui Mussolini au fost prieteni intimi și nedespărțiți ai pelerinilor români."[24]

Titus Mălaiu va pune în slujba organizației nu numai abilitățile sale de preot și teolog, ci și pe acelea de profesor de sociologie și psihologie socială. Mai precis, le va combina, găsind nu doar bune justificări hotărârilor pe care aceasta le-a luat, ci și propunând viitoare căi de acțiune, obiective de îndeplinit: „vom forma opinia publică națională și creștină în țară, la noi acasă". Cum? – „cu întreg aparatul mijloacelor legitime de propagandă modernă". Referirea la modernitate poate părea surprinzătoare, dar ea revine în articolul lui Mălaiu și e deprinsă de la un specialist în psihologia mulțimilor de talia lui Gustave le Bon; adică de la cel care observase mutația specifică timpurilor noi: opinia populară devenise o forță. Iar prepararea (utilizarea) ei în sensul dorit devenise o miză. O miză pentru a cărei atingere trebuiau puse în mișcare multe alte mijloace decât „de pildă, o revistă". Învățătura Apostolului Pavel de a propaga, de astă dată nu creștinismul, ci doctrina național-creștină, „fără preget, în orice împrejurări, și cu bun prilej, și fără prilej" era de luat în seamă. Și ca alternativă pașnică (non violentă, în fond creștină!) la metode mai drastice de impunere a unei concepții, așa cum s-a întâmplat în alte părți. „Răul în țara lui Mussolini a fost așa de mare, încât era nevoie de măsuri teroriste pentru a-l curma din rădăcină. Credem, la noi nu este necesară teroarea, ci ajunge lupta conștientă în cadrele legii. Curentul național și creștin în România trebuie să fie o mișcare de ordine".[25] În vremea în care Mălaiu scrie asemenea articole, procesul unificării mișcării naționaliste își urma cursul; deși nu toate opiniile convergeau în interior, deși nu toate contactele cu partenerii de la L.A.N.C. se desfășurau în cele mai bune condiții. „Vizita lui Ion Zelea Codreanu la Cluj, la «Acțiunea Românească», în calitate de

---

[24] *Ibidem*, p. 8.

[25] T. Mălaiu, „Formați opinia publică!", în *Înfrățirea Românească*, an I, nr. 9, 1 septembrie 1925, p. 5–6.

https://biblioteca-digitala.ro

secretar general al L.A.N.C. și emisar al lui A. C. Cuza. Ne face impresie penibilă prin fanfaronadele sale neserioase și puerile. Tineretul împinge spre o înțelegere cu A. C. Cuza și fuziunea celor două mișcări".[26] Că au fost ceva divergențe de opinii, o dovedesc succesivele runde de întâlniri între cele două părți și diferențele de program și reprezentare ce survin la o analiză a conținutului documentelor publicate.

În zilele de 12 și 13 aprilie 1925, „reprezentanți cu depline puteri ai «Partidului Naționalist Democrat Creștin» cu sediul la Iași unit cu «Liga Apărării Naționale Creștine» cu sediul la București și ai «Acțiunei Românești» cu sediul în Cluj, care cuprinde și pe fostul «Partid Social-Creștin» cu sediul la Gherla" se întrunesc „sub presidenția dlui Prof. A. C. Cuza, la domiciliul dsale" și constatând că sunt „conduși de aceiaș doctrină, hotărăsc: 1. Organizațiile noastre mai sus pomenite se unesc într-o formațiune politică cu numele de «Acțiunea Națională Creștină» (A.N.C.) cu sediul în București, sub presidenția dlui Prof. A. C. Cuza; 2. Conducerea «Acțiunei Național Creștine» este încredințată unui comitet compus din opt membri, în frunte cu președintele. Membrii acestui comitet vor fi desemnați patru de «Liga Apărărei Naționale Creștine» și patru de «Acțiunea Românească»".[27] Titus Mălaiu se află între semnatarii acestui act de unire și devine secretar general al noii formațiuni, membru al comitetului de conducere; formațiune în care vechea (de acum) „Acțiune Românească" își păstrează un loc proeminent, vizibil și prin includerea unei părți a numelui său în noua denumire, și prin reprezentarea paritară în noul comitet. Particula „creștină" fusese utilă, se pare, programului „Acțiunii Românești", pentru a se constata acum, cu prilejul acestei unificări, coincidența de doctrine între semnatari.

Programul politic dat publicității cu acest prilej indică, în două dintre capitolele sale, nuanțări semnificative. Când se vorbește despre *Probleme minoritare* (cap. IX), se distinge între „minorități de baștină și jidani", iar pentru aceștia din urmă se prevăd o serie de măsuri care să ducă la „soluționarea chestiunei jidovești până la elminarea complectă a elementului jidovesc din țară";[28] ceea ce reprezenta o depășire a obiectivelor în domeniu, de până atunci, ale „Acțiunii Românești". Cât privește *Problemele bisericești* (cap. VI), programul se plasa sub auspicii mai mult decât încurajatoare pentru Biserica de care aparținea și Titus Mălaiu: „Cele două biserici naționale în trecutul neamului au ținut locul Statului Național. Au acelaș merit în conservarea noastră etnică și culturală. Neamul trebue să fie recunoscător bisericilor

---

[26] V. Pop, *Amintiri politice*, p. 189.

[27] „Un moment istoric: Unirea organizațiilor naționaliste", în *Înfrățirea Românească*, an I, nr. 1, 1 mai 1925, p. 1.

[28] „Programul politic al Acțiunei Național Creștine", în *Înfrățirea Românească*, an I, nr. 1, 1 mai 1925, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

naționale și să le ridice la autoritatea și importanța cuvenită în viața publică."[29] Fără a fi numite (Ortodoxă, respectiv Greco-Catolică), cele două biserici erau plasate așadar, nediscriminatoriu, pe același plan.

Citatul de mai sus (referitor la bisericile naționale) se va regăsi cuvânt cu cuvânt și în *Programul „Ligei Apărării Naționale Creștine"*, publicat în toamna aceluiași an.[30] Alte lucruri aveau să stea însă diferit. Din primăvară până în toamnă se schimbase ceva în raportul de forțe între cele două mișcări. A. C. Cuza nu mai era dispus la atâta generozitate și va marca supremația sa (de star deja al politicii naționaliste, cu o binecunoscută notorietate) și a formațunii sale în *Actul de Unire* semnat la 18 septembrie 1925 la București. Acolo se preciza că reprezentanții „Ligii Apărării Naționale Creștine", ai „Acțiunei Naționale Creștine" și ai „Fasciei Naționale Române" au „hotărât cele ce urmează: 1. Organizațiile noastre mai sus pomenite *se contopesc* în organizația politică, economică și culturală «Liga Apărării Naționale Creștine» cu sediul în București, sub președinția domnului profesor A. C. Cuza, având la bază doctrina, programul, statutul și regulamentul «Ligei Apărării Naționale Creștine». Cu acest act organizațiile «Acțiunea Națională Creștină» și «Fascia Națională Romnă» *nu mai au ființă.*"[31] Era actul ce anunța moartea, cel puțin formală, a „Acțiunii Românești". O parte a membrilor ei se regăsesc între semnatarii actului, dovadă că au achiesat la acest important pas: dr. Valeriu Pop, I.C. Cătuneanu, dr. Valeriu Roman, dr. Titus Mălaiu. Unii dintre membri vor părăsi mișcarea, nemulțumiți de cursul lucrurilor de după acel moment.[32] Mălaiu va păstra un post de membru în Comitetul Central Executiv.[33]

Schimbările devin evidente și în frontispiciul gazetei care le anunța. După ce luni de zile „Înfrățirea Românească" apăruse cu subtitlul „Revistă de știință și chestiuni sociale" (tocmai pentru a tempera răspunsul dur al autorităților ce interziseseră în trecut apariția publicației pe motivul susținerii unei mișcări ce contravenea ordinii constituționale), ea devine acum „Organ al Ligii Apărării Național Creștine", deschizându-și paginile cu un fel de „proclamație către țară", semnată de A. C. Cuza. Punerea în pagină, sublinierile, conținutul documentului, tonul redactării indicau, toate, noua direcție, noul sunet. Avem de-a face cu un atotcuprinzător (în intenție) și,

---

[29] *Ibidem*, p. 3.

[30] A se vedea „Programul Ligei Apărării Național Creștine", în *Înfrățirea Românească*, an I, nr. 11, 1 octombrie 1925, p. 7.

[31] „Act de Unire", în *Înfrățirea Românească*, an I, nr. 11, 1 octombrie 1925, p. 4.

[32] Valeriu Pop va prezenta astfel evenimentele: „Constituirea Acțiunii Național Creștine, dizolvarea celor două mișcări Acțiunea Românească și LANC. Recunoașterea lui Cuza ca șef. Cuza nu respectă înțelegerea, nu dizolvă LANC. Indispoziția unor membri ai Acțiunii Românești și retragerea lor din mișcare...": V. Pop, *Amintiri politice*, p. 189.

[33] *Înfrățirea Românească*, an I, nr. 11, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

pe fragmente, delirant manifest antisemit, care ne amintește de ce unul dintre cercetătorii fenomenului european al dreptei l-a calificat pe Cuza drept „un sub-Drumont" român (în comparație cu originalul francez, Édouard Drumont), care practică un antisemitism „fanatic, repetitiv și steril".[34] Câteva mostre din acest text devin, cred, lămuritoare: „Acest război de moarte, al jidănimii din toată lumea, contra nației românești, prin însăși natura lui, va dăinui câtă vreme vom avea jidani printre noi. (...) Partidele, care au dat naștere problemei jidănești, prin însăși alcătuirea lor vicioasă nu pot fi nici odată «partid». (...) Eliminarea jidanilor nu este o problemă de «partid», ci o problemă națională. De aceea «Liga» nu este un partid, ci o înfrățire națională. (...) România este a românilor ! (...) România nu poate fi a românilor, decât prin eliminarea jidanilor" etc.[35]

Cu mesaje ca acestea, prin care vrea să se prezinte deasupra partidelor politice existente, ca purtătoarea unei necesități naționale, noua (veche) organizație va întreprinde în toamna 1925 vaste acțiuni propagandistice în mai multe județe din Ardeal. Se apropiau alegerile (cele locale, comunale s-au desfășurat în februarie 1926, cele generale în mai, același an), iar „Liga" trebuia să-și formeze și consolideze prezența în teritoriu. Însuși A. C. Cuza va descinde în noiembrie în mai multe localități transilvănene, asemeni unui descălecător de țară ce vine să-și ia în primire noile domenii. Apelativele cu care e întâmpinat îl plasează ba între marii făuritori de istorie, ba între apostoli.[36] I se închină ode[37], iar membri ai conducerii regionale a L.A.N.C. îi alcătuiesc un adevărat cortegiu. În satele sau orașele prin care trec sunt întâmpinați de fruntași ai comunităților. Între ei, practic nelipsiți, preoții.[38] Ortodocși sau greco-catolici, pe rând sau împreună. Lor le revine, în multe situații, onoarea întâmpinării oaspeților în numele localnicilor,[39] dar mai ales ducerea la bun sfârșit a momentului culminant al acestor întruniri:

---

[34] Eugen Weber, *Dreapta românească*, ediția a II-a, traducere, studiu introductiv și note de Achim Mihu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 48.

[35] A. C. Cuza, „Chemare către români", în *Înfrățirea Românească*, an I, r. 11, p. 1–4.

[36] A se vedea, spre exemplu, articolele I. C. Cătuneanu, „A. C. Cuza în Ardeal" și Caius Bardoși, „Bine ai venit", în *Înfrățirea Românească*, an II, nr. 2, 15 noiembrie 1925.

[37] Iustin Ilieșiu, „Bine Ați Venit", în *Înfrățirea Românească*, an II, nr. 3, 1 decembrie 1925. O notă a redacției precizează că „această poezie a fost citită de către poet (...) la 7 noiembrie 1925, atunci când dl Prof. A. C. Cuza a pășit pentru prima dată pe pământul Ardealului".

[38] Acolo unde se întâmplă să lipsească vreun preot, faptul e consemnat ca o excepție și ca o trădare (așa cum a fost cazul la Bistrița): „Aici în singurul loc al turneului nostru triumfal, am avut ocazia să observăm atitudinea jidovită a dlor Petrinjel protopop, dr. Pahone, advocat și Bejan, director de bancă, asupra cărora vom mai reveni." „Intrarea triumfală a dlui A. C. Cuza", în *Înfrățirea Românească*, an II, nr. 2, p. 11.

[39] La Ilva Mică: „Ne oprim la școală, unde cuvântul de bun sosit este exprimat de părintele Bal. Răspunde dl. prof. A. C. Cuza...". La Rebrișoara: „părintele protopop Anton Precup ne-a primit urându-ne bun venit". *Ibidem*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

ceremonialul sfințirii steagurilor.[40] L.A.N.C. venise să le aducă acestor săteni și orășeni nu numai mesajele sale în cuvinte, între care cel mai puternic și concis se regăsea în lozinca „Hristos, Regele, Națiunea", dar și un obiect palpabil și în același timp atât de simbolic: steagul cu zvastica, purtând numele organizației lor. În multe cazuri, aceiași preoți păstrau valorosul însemn, dovada faptului că erau președinți de organizații;[41] alteori făceau doar parte din conducere.

Un episod memorabil se desfășoară sâmbătă 21 noiembrie la Cluj, pe arena sportivă a orașului, în fața a „circa 5.000 de oameni", cu ocazia prezenței lui A. C. Cuza în oraș. De-acum obișnuita slujbă de sfințire a drapelului e oficiată de „părintele Spătaru (gr.ort.) și părintele Moldovan (gr.cat.)", fapt ce era cu totul neobișnuit în relația celor două culte și care nu trece neobservat. „Remarcăm cu deosebită satisfacție, că pentru prima oară la o ceremonie religioasă și anume la aceea a Ligii au oficiat împreună reprezentanții celor două biserici naționale"[42].

Titus Mălaiu avusese intuiția corectă asupra valorii capitalului uman pe care preoții o puteau aduce într-o întreprindere naționalist-creștină și asupra capacității lor de a trece peste diferențele ortodoxie-catolicism, în numele cauzei naționale. El însuși nelipsit de la marile turnee ale L.A.N.C. în Ardeal, va constata la fața locului acest lucru. Va ține nenumărate discursuri la astfel de întruniri, ca talentat și exersat în predici orator, ce se găsea.[43] Nu-i vor fi trecute cu vederea meritele, iar la alegerile din mai 1926 va fi cap de listă al formațiunii în județele Bihor și Sălaj, fără a deveni însă parlamentar.[44]

În intervalul de timp în care participă la mari desfășurări de forțe în teritoriu, Mălaiu își face răgaz și pentru noi colaborări la revistă. Subiectele sunt adaptate după mesajele zilei, dar tratate cu uneltele eruditului.[45] De

---

[40] La Bârgău: „În ziua de 7 noiembrie a.c. la orele 9 dim., în sunetele clopotelor s-a sfințit în biserica ort. rom. primul drapel tricolor împodobit cu «svastică» a Ligii Apărării Naționale Creștine din Ardeal. Serviciul divin a fost oficiat de părinții protopopi Dan Eliseu și Suceava, care a rostit o cuvântare ocazională..."; *Ibidem*, p. 9.

[41] „După aceasta s-a sfințit drapelul Ligii din județul Năsăud, în fața bisericii gr.cat., care a fost încredințat părintelui Greabu, președintele organizației locale"...; *Ibidem*, p. 11. La Maier „dl Cuza a încredințat preșidenția comitetului local al LANC părintelui Iuliu Ciorba." La Feldru „comitetul local a fost constituit având în frunte pe părintele paroh E. Ștefănuț". La Ilva Mică este ales președinte-delegat al Comitetului LANC părintele Bal"; *Ibidem*, p. 10.

[42] „Drumul triumfal al dlui profesor A. C. Cuza în județul Cluj și Someș", în *Înfrățirea Românească"*, an II, nr. 3, 1 decembrie 1925, p. 10.

[43] A se vedea și „Marele turneu de propagandă a LANC din Cluj și în județul Someș", în *Înfrățirea Românească*, an II, nr. 2, p. 14–15.

[44] A se vedea „Candidații noștri", în *Înfrățirea Românească"*, an II, nr. 14, 15 mai 1926. La acele alegeri LANC a obținut aproximmativ 5% din voturi, pe țară, având 10 parlamentari.

[45] Articolele sale se intitulează unul „Cursa ce ne-o întinde pansemitismul" (apărut în *Înfrățirea Românească*, 15 nov.), iar celălalt, „Jidanul rătăcitor" (*Ibidem*, 15 martie 1926).

https://biblioteca-digitala.ro

la jumătatea anului 1926 intervine un fel de pauză în activitatea vizibilă a părintelui Mălaiu pe seama mișcării naționaliste. Nu știm (deocamdată) dacă asemenea aparentă retragere are vreo legătură cu evenimente întâmplate în toamna-iarna 1926 în Franța și la Vatican.

Mai multe episoade și dezbateri tensionate între reprezentanți ai „Action Française" și cei ai Bisericii Catolice vor împinge lucrurile spre ruptură. Discursul papal din 20 decembrie 1926 al lui Pius al XI-lea va duce la dezavuarea mișcării: „catolicilor nu le este permis să adere activ la acele ideologii care pun interesele de partid deasupra religiei, aservind-o pe aceasta intereselor lor".[46]

Să fi ajuns această interdicție și la părintele Mălaiu și la colegii săi? În ceea ce-l privește strict pe Titus Mălaiu, o asemenea retragere dintr-o organizație care ar fi corespuns descrierii papei n-a putut fi decât formală și... foarte provizorie. Angajamentul făcut de el la începutul anilor 20 în numele creștin-naționalismului avea să fie de durată lungă și va cunoaște noi căi de manifestare.

A Priest in the "Romanian Action": Dr. Titus Mălaiu

ABSTRACT

19 Romanian intellectuals met in Cluj, on 23 June 1923, to lay the foundations of a new organization, the "Romanian Action," an organization with a well-devised program, which should be positioned outside the existing political parties in order to capture and harness the energies unleashed in society over the past few months, during the large student demonstrations. The famous watchword (desideratum) of integral nationalism, which appeared in the French version, became, in their interpretation, „a great and vast program of intransigent nationalism." The organization had received a second fundamental doctrinary foundation. Besides intransigent nationalism, integral Christianity fully defined its essence now. Of the two theologians co-opted in the leadership, Titus Mălaiu was the one who assumed the role of compiling a doctrine for the new direction and was an active presence in the political organization.

[46] apud Ernst Nolte, *Fascismul în epoca sa*, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Constantin BĂRBULESCU

Căsătorie, rasă și eugenism în România interbelică

Conferențiar universitar doctor,
Universitatea Babeș-Bolyai Cluj.
Facultatea de Istorie și Filosofie.
E-mail: barbulescuco@yahoo.fr.

CUVINTE CHEIE: eugenism, ideologie națională, România, perioada interbelică

KEYWORDS: eugenics, national ideology, Romania, interwar period

Ceea ce ne propunem în lucrarea de față este surprinderea unui aspect al discursului medical din România dintre cele două războaie mondiale: căsătoriile mixte. Atunci când vorbim de căsătorii mixte avem în vedere de fapt doar căsătoriile mixte din punct de vedere etnic. Altfel spus, vom realiza o analiză de discurs, încercând să urmărim topica lui, dar și substratul ideologic catre-l propulsează și-l condiționează în același timp. Pentru că problematica căsătoriilor mixte apare în discursul medical din România într-un context precis și evoluează pe coordonate la fel de bine stabilite. Și ca să fim mai exacți: căsătoriile mixte sunt subiect al discursului medical de tip eugenic și se manifestă în deceniile patru și cinci ale secolului trecut. Vom încerca, pe de altă parte, să surprindem și să prezentăm și alte teme ale discursului medical pe care le-am considerat în legătură directă cu subiectul cercetării de față, cum ar fi problema mai generală a denatalității în România și corolarul său eugenic: denatalitatea selectivă în funcție de clasele sociale. Toate acestea în contextul mai larg al biologizării identității naționale, surprins atât la nivelul discursului eugenic, cât și al scrierilor elitei culturale și politice.

https://biblioteca-digitala.ro

La modul concret noi nu am fost interesați de dinamica reală a căsătoriilor mixte în România în prima jumătate a secolului al XX-lea, ci am avut în vedere modul în care problema căsătoriilor mixte este istrumentalizată în mediile științifice și culturale din România interbelică. Ne-a interesat, de asemenea, cum instrumentalizarea temei căsătoriilor mixte va avea consecințe sociale concrete prin adoptarea la sfârșitul deceniului al patrulea și la începutul celui următor a unei legislații care îngrădește din punct de vedere etnic opțiunile maritale ale românilor. În final, după prezentarea materialului interbelic, vom face o incursiune în secolul al XIX-lea pentru a dovedi că atât problema căsătoriilor mixte, cât și cea a denatalității cu rezultatul său implicit – teama de degenerare a rasei românilor – nu sunt chiar atât de noi precum par. Sunt pur și simplu elaborate ale elitei, caracteristice secolului al XIX-lea și care în secolul al XX-lea evoluează pe alte coordonate sociale și intelectuale.

Înainte de a intra din plin în subiectul cercetarii noastre, cred că sunt utile câteva date, chiar și sumare, despre eugenismul românesc. Primele manifestări premergătoare eugenismului modern apar în discursul medical încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea iar reprezentanții lor sunt medicii Alexandru Șuțu și Mihail Petrini-Galatz, acesta din urmă fiind și autorul unei prime lucrări care tratează problema „ameliorării rasei": *Filosofia medicală: despre ameliorarea rasei umane*[1]. Dar, în fapt, mișcarea eugenistă autohtonă se coagulează abia după Primul Război Mondial. Eugenismul românesc este un produs tipic interbelic iar cariera sa în spațiul intelectual autohton ia sfâșit o dată cu comunizarea țării și câștigarea puterii de către comuniști: 1947. Mișcarea eugenistă românească ilustrează și ea, la un alt nivel, profunda criză identitară a României interbelice pentru că de-a lungul deceniilor dintre cele două războaie mondiale mișcarea eugenistă din România va rămâne profund scindată în două școli reprezentând tradițiile intelectuale a celor mai importante două provincii istorice: Transilvania și Vechiul Regat. În Transilvania, elita intelectuală este formată în mediul cultural german, pe când Vechiul Regat este impregnat de cultura franceză. În aceste condiții, cum era de așteptat, Școala eugenică de la Cluj condusă de profesorul Iuliu Moldovan, va fi influențată puternic de igiena rasială germană, pe când școala de eugenie de la București, condusă de profesorul Gheorghe Banu[2], era tributară eugenismului francez. Cert este că că ambele mișcări au evoluat cu grație ignorându-se reciproc[3].

1 Pentru începuturile eugenismului în România vezi lucrarea lui Marius Turda, *op. cit.*, pp. 31–37.

2 Vezi Marius Turda, *Gheorghe Banu's Theory of Rural Biology in the 1929s Romania*, în Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (edited by...), „Medicine, Hygiene and Society from the Eighteenth to Twentieth Centuries", Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2011, pp. 125–140.

3 Maria Bucur, *Eugenie și modernizare în România interbelică*, Edit. Polirom, Iași, 2005, pp. 75–76.

https://biblioteca-digitala.ro

În această cercetare vom utiliza în proporție covârșitoare contribuțiile eugenismului clujean. Din simplul motiv că acesta este vectorul de studiere (și implicit de propagare) a temerilor sociale care constituie subiectul cercetării de față.

Biologizarea națiunii în discursul eugenic

După primul război mondial, are loc și în România ceea ce Marius Turda numește „procesul de biologizare a identității naționale"[4]. Altfel spus, în perioada interbelică identitatea națională a românilor începe să fie teoretizată de mediile eugeniste, în termeni biologici. În acest sens, foarte elocventă este definiția națiunii în viziunea doctorului Iuliu Moldovan: „Sunt român, fiindcă m-am născut român, fiindcă am convingerea, că în vinele mele circulă un sânge diferit de al altor popoare și prin moși și strămoși o picătură chiar din sângele acelora, care au contribuit la făurirea, la plămădirea națiunii mele. Această legătură de sânge, această legătură biologică de rasă, ne face români (...) Națiunea este deci o realitate biologică"[5]. Acestă definiție devine chintesența naționalismului de tip biologic ce va fi promovat de medicii români de-a lungul întregii perioade interbelice. De altfel, de la începutul anilor '20 până la mijlocul anilor '40 ai secolului trecut, profesorul Iuliu Moldovan, va promova constant o asemenea definiție a națiunii, pe care însă o va completa cu o viziune asemănătoare asupra familiei. Pentru el familia este unitatea de bază a neamului: „Familia este neamul în mic și cum statul nu este altceva decât forma de viață a neamului, familia cuprinde în funcționarea ei și esența statului"[6]. Neamul și familia sunt deci „unități biologice" complementare: „Neamul este o comunitate de sânge, tradiție, spațiu (mediu) și destin, iar familia o unitate biologică, spirituală, de spațiu (gospodărească) și de destin. Neamul este deci o familie mare, o comunitate de familii înrudite. Pare firesc așadar ca principial, aceleași legi biologice, aceleași norme să le hotărască deopotrivă evoluția"[7]. Evident că pentru profesorul Moldovan, ca pentru toți colegii săi eugeniști și pentru o bună parte a elitei politice și culturale din România interbelică, familia românească tip este cea țărănească. Știm prea bine că și în alte spații culturale, eugenismul a fost sinonim cu o critică a societății urbane iar eugenismul românesc nu face excepție: familia burgheză, mai ales cea din orașele mari, este punct cu punct opusul familiei țărănești iar rezultatul nu poate fi din punct de vedere eugenic decât dezastruos – nemaifiind

---

[4] Marius Turda, *Eugenism și antropologie rasială în România. 1874–1944*, Edit. Cuvântul, București, 2008, p. 19.

[5] I. Moldovan, *Igiena națiunii (Eugenia)*, Cluj, 1925, pp. 9, 12.

[6] I. Moldovan, *Biologia familiei și etnobiologia*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XIII, 1942, nr. 9–12, p. 278.

[7] *Ibidem*, pp. 284–285.

https://biblioteca-digitala.ro

o „comunitate spirituală de spațiu și destin (...) fondul ei biologic intră în decin și după puține generații se stinge"[8].

Pentru eugeniștii transilvăneni din jurul lui Iuliu Moldovan, problema neamului sau a etniei este articulată cu cea a rasei. Chiar dacă pentru eugeniști cel puțin, neamul nu se identifică cu rasa, este evident că ei sunt în căutarea unui profil rasial distinct al românilor. În plus, cercetările lor sunt saturate până la limita obsesiei de încercarea de a dovedi superioritatea rasială a românilor în fața principalei minorități din Transilvania: maghiarii. În acest sens trebuie înțelese cercetările raseologice efectuate de medicii români asupra etniilor din Transilvania așa cum face Iordache Făcăoaru care încearcă să verifice ipoteza că în Transilvania, în ciuda secolelor de conviețuire multietnică rasele au o bază etnică. În plus, își propune să verifice structura rasială a secuilor în comparație cu românii și maghiarii[9]. Rezultatele nu sunt surprinzătoare: „Populația română (...) posedă o structură rasială mai omogenă decât săcuii și maghiarii. Din punctul de vedere al structurii rasiale, săcuii păstrează un loc intermediar între români și unguri. În lotul cel mai important (unirasial) și pentru rasele cele mai preponderente, săcuii rămân mai apropiați de români decât de unguri"[10]. Miza problemei secuiești este mare în mediile intelectuale interbelice. Petru Râmneanțu, va încerca să elucideze problema originii etnice a secuilor „pe baza compoziției serologice a sângelui"[11]. În 1935 când își publică studiul, grupele sanguine, nou-descoperite în preajma primului război mondial, erau folosite ca cel mai viabil indicator de rasă[12]. Metoda, considerată infailibilă, era deja cunoscută și popularizată încă din 1927 când N. Lahovary îi consacră un studiu în una dintre cele mai prestigioase reviste consacrate științelor sociale din România: „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială"[13]. Cercetarea se vrea de anvergură – se recoltează și analizează probe serologice de la 10.600 de secui din S-E Transilvaniei, 3.858 de români din S-E Transilvaniei, 1.318 maghiari din județul Mureș, 686 de sași și 443 de țigani – și trebuia să rezolve o dată pentru totdeauna controversele privitoare la raporturile dintre secui, români și maghiari. Analiza serologică

---

8 *Ibidem*, p. 284.

9 I. Făcăoaru, *Compoziția rasială la români, săcui și unguri*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. VIII, 1937, nr. 4–5, p. 124.

10 *Ibidem*, p. 137.

11 Petru Râmneanțu, Petru David, *Cercetări asupra originii etnice a populației din Sud-Estul Transilvaniei pe baza compoziției serologice a sângelui*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. VI, 1935, nr, 1–2–3, p. 36.

12 Vezi pentru acest subiect capitolul „The biology of blood", în Paul Weindling, *Health, race and German politics between national unification and Nazism, 1870–1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, pp. 464–469.

13 N. Lahovary, *Istoria și o nouă metodă de determinare a raselor*, în „Arhiva pentru Șiința și Reforma Socială", anul VII, 1927, nr. 1–2, pp. 122–173.

https://biblioteca-digitala.ro

„ne dovedește cu certitudine și în mod incontestabil, că originea etnică a locuitorilor numiți astăzi săcui este identică cu a românilor”[14] concluzionează Râmneanțu. În felul acesta curentul naționalist românesc a mai reputat o victorie! Secuii nu sunt de fapt ceea ce se declară conform recensămintelor, ceea ce se știu și cred ei înșiși dintotdeauna – adică maghiari – ci sunt doar români maghiarizați! Și în felul acesta minoritatea maghiară din Transilvania pierde pentru propria cauză cele 3 județe din S-E Transilvaniei unde maghiarii sunt majoritari! Ceea ce reprezintă aproximativ 40% din efective[15]. O frumoasă victorie pentru naționalismul românesc! Rămâne totuși problema: cum să îi convingi pe secuii vorbitori de limbă maghiară, că de fapt ei nu sunt maghiari. Mă tem că profesorul Râmneanțu nu i-a convins. Dar în epocă, lucrările sale asupra originii secuilor au convins pe membrii Academiei Române să îi acorde în 1936 premiul Oroveanu care consta în consistenata sumă de 20000 lei[16].

Dar să revenim la Făcăoaru și să remarcăm că o bună parte din activitatea sa științifică este dedicată cercetărilor rasiale[17]. El este și autorul unei „prime încercări de ierarhizare etnică” a „națiunilor europene și a provinciilor românești”[18]. Ierarhizare etnică care pornește deja de la o ierarhizare a raselor în „supraînzestrate”, „cu înzestrare medie” și „subînzestrate”[19]. Evident, cu cât ponderea raselor supraînzestrate este mai mare în compoziția rasială a unei etnii, cu atât locul acesteia în ierarhia etniilor crește. Cum era de așteptat, după toate criteriile, românii se dovedesc superiori maghiarilor din punct de vedere rasial: în ierarhia raselor supraînzestrate românii ocupă un onorabil loc 6, în vreme ce maghiarii locul 15, nu mult deasupra țiganilor care, evident, sunt pe ultima poziție – 18. Ca și când nu ar fi fost suficient, Făcăoaru multiplică criteriile care stau la baza ierarhizării etniilor adăugând criteriului rasial, unul „mintal” și unul „serologic”. Media indicilor obținuți după toate aceste trei criterii stă la baza unei noi „ierarhii biologice a etniilor europene sau de origine europeană”. Din nou românii ocupă un onorabil loc median – 14 – pe când maghiarii și țiganii

[14] Petru Râmneanțu, Petru David, *Cercetări asupra originii etnice a populației din Sud-Estul Transilvaniei pe baza compoziției serologice a sângelui*, în „Buletin eugenic și biopolitic”, vol. VI, 1935, nr, 1–2–3, p. 56.

[15] Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Națională, Bucarest, 1938, p. 31.

[16] Maria Bucur, *op. cit.*, p. 202.

[17] Pentru activitaea lui Iordache Făcăoaru, dar și pentru profilul grupului de eugeniști de la Cluj, din jurul profesorului Iuliu Moldovan, vezi Maria Bucur, *op. cit.*, pp. 55–74.

[18] I. Făcăoaru, *Valoarea biorasială a națiunilor europene și a provinciilor românești. O primă încercare de iererhizare etnică*, în „Buletin eugenic și biopolitic”, vol. XIV, 1943, nr. 9–10, pp. 278–310.

[19] *Ibidem*, p. 279.

https://biblioteca-digitala.ro

își împart ultimele două poziții ale ierarhiei – 24 și 25[20]. Și colegul său în ale eugeniei P. Râmneanțu, alegând un alt criteriu de natură biologică – „orientarea endocrină" – compară incidența „deviațiilor endocrine pe neamuri"[21], și constată că „între români și unguri nu ar fi decât o diferență neînsemnată, în favorul românilor, iar față de țigani, ambele neamuri ar avea mai puține cazuri cu devieri endocrine (...) Deosebirea ungurilor și a țiganilor față de români pe care credem că o putem releva cu toată certitudinea, e în intensitatea orientării fundamentale. Aproape toate cazurile cu exces sau deficit ormonal la unguri și la țigani le-am găsit mai pronunțate decât la români"[22]. Dacă luăm în considerare însă că incidența deviațiilor endocrine este invers proporțională cu „robustețea" și „vitalitatea"[23] unui neam, atunci din nou românii sunt în vârful ierarhiei, urmați într-o poziție intermediară de maghiari și apoi de țigani.

După ce a dovedit superioratatea biorasială a românilor în fața maghiarilor, analizele lui Făcăoaru încearcă să dovedească în interiorul populației românești superioritatea biologică a transilvănenilor – provincia cu care se identifică el-însuși – față de locuitorii români ai celorlalte provincii istorice românești. Astfel, împarte România în trei mari regiuni geografice: *provinciile apusene* care cuprind toate teritoriile din componența fostului Imperiu Austro-Ungar anexate după Primul Război Mondial: Bucovina, Banatul, Transilvania și Crișana-Maramureș ; *provinciile răsăritene* care cuprindeau pe de o parte Moldova (parte a Vechiului Regat), iar pe de alta Basarabia (parte a fostului Imperiu Țarist, anexată în 1918) și Transnistria (ocupată de armatele germane și române în urma declanșării războiului împotriva URSS în iunie 1940 și administrată de România); *provinciile sudice* care cuprindeau Oltenia, Muntenia și Dobrogea[24]. În ciuda unor precauții metodologice datorate insuficienței cercetărilor biorasiale asupra românilor, ierarhizarea provinciilor din punctul de vedere al „valorii biologice a raselor" plasează pe poziția superioară provinciile apusene, pe cea mediană provinciile estice și pe cea inferioară provinciile sudice[25]. Regionalismul transilvănean interbelic, atât de manifest la nivel politic și cultural în perioada interbelică își găsește astfel și o justificare „științifică". Pentru Iordache Făcăoaru, cercetarea științifică nu face decât să confirme intuițiile primului contact cu

---

20 *Ibidem*, p. 287.

21 P. Râmneanțu, *Cercetări asupra orientării endocrine la români*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XV, 1944, nr. 1–2, p. 39.

22 *Ibidem*.

23 *Ibidem*, p. 32.

24 I. Făcăoaru, *Valoarea biorasială a națiunilor europene și a provinciilor românești. O primă încercare de iererbizare etnică*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XIV, 1943, nr. 9–10, p. 291.

25 *Ibidem*, p. 306.

https://biblioteca-digitala.ro

terenul. Datele bio-rasiale ale populației sunt evidente din primul moment și autorul nostru își face un titlu de glorie din asta: „Încă de cum pătrundea caravana cercetătorilor în satele transnistrene, deci înainte de a vedea locuitorii, observam colegilor că aici vor prepondera rasele slab înzestrate, dincolo rasele bine înzestrate. Prognoza se dovedea întemeiată din prima zi a cercetărilor”[26]. Sincer, nici nu știu de ce se mai străduiește să dovedească „științific” superioritatea biologică a românului transilvănean față de românii din celelalte provincii istorice, având în vedere că din capul locului el mărturisește că îl consideră pe țăranul ardelean superior tuturor celorlalți. Textul lui este ilustrativ: „Personalitatea săteanului ardelean, bănățean și cu multă probabilitate și bucovinean este în medie mai pregnantă ca a săteanului din celelalte provincii istorice românești (...) În comparație cu săteanul celorlalte provincii, săteanul ardelean este mai drept, mai disciplinat, mai chivernisit, mai cumpănit, mai așezat, mai ordonat, are o judecată despre oameni și lucruri mai adecvată, este mai temeinic în munca lui, de mai multă omenie și mai puțin vanitos (...) Iubește mai mult animalele de muncă și le îngrijește mai bine. Atitudinea lui este mai reflexivă, mai rezervată, mai flegmatică și dă personalității un aer, poate mai puțin simpatic și mai puțin naiv, dar mai matur și mai stăpânit”[27]. Foarte interesant că cercetările rasiale nu au făcut decât să îi confirme stereotipurile regionale.

Vedem că atât Iordache Făcăoaru cât și Petru Râmneanțu sunt puternic influențați de eugenismul german[28] și de rasismul asociat acestuia. Mentorul lor și liderul mișcării eugeniste de la Cluj, profesorul Iuliu Moldovan, nu s-a lăsat prins în capcana rasismului el respingând în scrierile sale teoria ierarhizării raselor[29]. Nu a scăpat însă de cea a naționalismului biologic. Pe de altă parte, așa cum pe bună dreptate remarca Maria Bucur, chiar dacă profesorul Moldovan se detașează de excesele rasismului german, el promovează în revista și în instituțiile pe care le conduce pe elevii săi cu viziuni mult mai radicale[30] ceea ce îl asociază de fapt, în mod indirect, cu viziunea acestora.

Problema denatalității în discursul eugenic

Înainte de a aborda tema căsătoriilor mixte vom evidenția un fascicul de teme prezente în discursul medical de tip eugenist pe care îl considerăm în legătură cu acestea. Este vorba de problema denatalității în general, dar mai ales de aspectele calitative ale denatalității în funcție de mediu social și clase

[26] *Ibidem*, p. 303–304.
[27] *Ibidem*, pp. 304–305.
[28] Maria Bucur, *op. cit.*, pp. 68–73.
[29] I. Moldovan, *Biologia familiei și etnobiologia*, în „Buletin eugenic și biopolitic”, vol. XIII, 1942, nr. 9–12, p. 289; I. Moldovan, *Statul etnic*, în „Buletin eugenic și biopolitic”, vol. XIV, 1943, nr. 1–2, pp. 15–16.
[30] Maria Bucur, *op. cit.*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

sociale pe care eugeniştii pun accentul. Care ar fi legatura între problema denatalităţii şi căsătoriile mixte, vă veţi întreba poate? Ambele sunt manifestări de natură demografică a populaţiei de etnie română care pun în pericol superioritatea numerică a românilor în noua Românie interbelică. Prin denatalitate proporţia românilor din totalul populaţiei Regatului este ameninţată la fel ca şi prin căsătoriile mixte, în urma asimilării soţului de etnie română în acest tip de căsătorie. Ambele probleme sunt două faţete ale unei aceleaşi temeri sociale: numărul mare al „străinilor" în provinciile anexate după 1918 şi imposibila lor asimilare.

Demografii au constatat pentru deceniile interbelice o continuă scădere a natalităţii atât pentru întregul Regat, cât şi la nivelul Transilvaniei. Pentru Transilvania, între 1875 şi 1935 natalitatea scade de la o medie de peste 40 la 1000 de locuitori la sub 30 la 1000 de locuitori[31]. Însă principalul rezervor demografic al României rămâne Vechiul Regat şi Basarabia cu o şi mai puternică creştere demografică. Acestă diferenţă de natalitate pe provincii va duce în timp la scăderea ponderii provinciilor vestice, atât de bogate în „străini", în totalul populaţiei ţării, spre marea satisfacţie a lui Sabin Manuilă care visează la o Românie în care are loc „une diminution (...) de la population minoritaire en général et en Transylvanie tout particulièrement"[32].

Totuşi, datele statistice relevă un fapt considerat îngrijorător de către demografi, şi anume – sporul natural în una dintre provinciile vestice devine în anii '30 negativ! În 1934 excedentul natural al românilor din Banat este de: – 1,3. Şi în plus, cu toate că excedentul natural al fiecărui „element etnic" în Transilvania (Banatul inclus) este mai mic decât al populaţiei româneşti, în Banat maghiarii au un excedent natural pozitiv de 2,9![33] Altfel spus: populaţia românească din Banat diminuează iar cea maghiară creşte! Iată deci un model de evoluţie demografică pe care toţi membrii elitei ştiinţifice, culturale şi politice româneşti îl consideră un coşmar. Banatul devine astfel după o expresie binecunoscută în epocă „cimitirul neamului românesc"[34].

Pentru eugeniştii de la Cluj acest fapt de natură demografică constituie un adevărat semnal de alarmă pentru viitorul neamului după cum plastic se exprimă Iuliu Moldovan în cuvântul de deschidere al Adunării Generale a „Astrei" desfăşurată chiar la Timişoara, capitala Banatului: „Alarma ne-a dat-o declinul numeric tot mai accentuat al elementului românesc din Banat, progresiva reducere a natalităţii, fatală şi chiar salutară după părerea unora,

[31] Sabin Manuilă, *op. cit.*, p. 58.

[32] *Ibidem*, p. 59.

[33] *Ibidem*, p. 23.

[34] Petru Râmneanţu, *Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice din comuna Vărădia, judeţul Caraş*, în „Buletin eugenic şi biopolitic", vol. VI, 1935, nr. 6–7–8–9, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro

grozavă însă pentru toți aceia, pentru care nu prezentul și comoditatea individului, ci viitorul neamului și al țării este rostul existenței noastre"[35]. În capitala Banatului un eugenist precum Iuliu Moldovan nu putea evita problema denatalității populației românești. De altfel, mișcarea eugenistă de la Cluj întreprinde cercetări amănunțite despre „cauzele depopulării" Banatului, evident de „elementul" românesc. În 1934, se pare că la inițiativa profesorului Moldovan, Petru Râmneanțu ca delegat din partea Institutului de Igienă și Sănătate Publică din Cluj va conduce o echipă compusă din trei medici și trei surori de ocrotire ce vor efectua anchete demografice extrem de amănunțite în trei dintre comunele rurale ale Banatului cu scopul declarat de a elucida cauzele depopulării, și evident „a propune în consecință mijloacele de revenire la normal"[36]. Rezultatele anchetei vor fi publicate în anii următori în revista „Buletin eugenic și biopolitic" din Cluj. Cele trei comune alese trebuiau să reflecte căile de depopulare a Banatului: prin excedent negativ, prin emigrație sau o mixtură a acestor factori. Iar metoda de cercetare consta într-o analiză a fenomenelor demografice pusă în relație cu „starea economică, socială, culturală și igienică a populației"[37]. Prima comună studiată a fost Vărădia din județul Caraș al cărui declin demografic începe încă din 1869[38] și se datorează în principal excedentului negativ obținut în urma unei mortalități ridicate în condițiile scăderii continue a natalității: „trei sferturi din deficitul natural se datorește natalității scăzute și un sfert mortalității generale urcate"[39]. Depopularea comunei Banloc (județul Timiș-Torontal) se produce în principal prin emigrare pe fondul unei mortalități ridicate în combinație cu o nataliate în scădere[40]. În sfârșit, ancheta demografică din comuna Iablanița (județul Severin) dovedește că depopularea „a avut loc prin lipsă de excedent natural și prin emigrațiuni"[41]. Aici scăderea natalității începe în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea dar până la 1910 există încă excedent natural. După 1910 natalitatea scade accentuat[42].

---

[35] Iuliu Moldovan, *Cuvânt de deschidere a Adunării Generale a „Astrei" din Timișoara*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii", anul 68, 1937, nr. 5, p. 365.

[36] Petru Râmneanțu, *Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice din comuna Vărădia, județul Caraș*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. VI, 1935, nr. 6–7–8–9, p. 195.

[37] *Ibidem.*

[38] *Ibidem*, p. 200.

[39] *Ibidem*, p. 267.

[40] Petru Râmneanțu, *Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice din comuna Banloc, judetul Timiș-Torontal*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. VI, 1935, nr. 10–11–12, p. 338.

[41] Petru Râmneanțu, *Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice din comuna Iablanița, jud. Severin*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. VII, 1936, nr. 1–2, p. 31.

[42] *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Indiferent cum se produce, prin emigrație ca în Banloc, prin excedent natural negativ în urma scăderii natalității încă din deceniul șapte a secolului al XIX-lea ca în Vărădia, sau ceva mai târziu – deceniul nouă – ca în Iablanița, depopularea are loc iar acest fapt îngrijorează serios mediile eugeniste din Cluj, dar nu numai. În anii care preced anchetele demografice din Banat, același Petru Râmneanțu este intersat de dinamica populației generale a României, dar și a tuturor provinciilor istorice. Se pare că Râmneanțu este specialistul școlii eugeniste de la Cluj pe probleme demografice. El va întreprinde și publica o analiză a numărului total al populației României până în 1934 și o prognoză a evoluției viitoare a acesteia. Nu ne interesează cifrele pe care le avansează, ci interesante din punctul nostru de vedere sunt rațiunile cunoașterii „populației viitoare dintr-o țară"[43] și dacă din această analiză nu pot fi identificate niște potențiale pericole pentru România. Temerile noastre se dovedesc întemeiate: comparând creșterea reală (prin excedent natural și imigrații) a populației țărilor europene constată că pe primul loc se află Rusia, urmate de Grecia și Albania. În eșalonul doi se situează Bulgaria, Polonia și Iugoslavia, urmate de România, Ungaria și Cehoslovacia. Concluzia se impune de la sine: „Creșterea reală urcată în fiecare țară vecină nouă confirmă îndeajuns, strigătul de alarmă de la noi, dat contra mortalității generale și eforturile economice depuse pentru colonizarea românilor supuși altor state"[44]. Un pericol demografic deci există! Suntem înconjurați de state vecine cu o rată de creștere a populației mai mare sau aproximativ egală cu a noastră se alarmează Râmneanțu.

Dar mai există un aspect de natură demografică bine evidențiat de cercetările din Banat, pe care eugeniștii îl consideră un pericol pentru viitorul României, și anume: denatalitatea selectivă pe clase sociale. Altfel spus: scăderea natalității este în principal apanajul unor categorii sociale bine determinate, pe care eugeniștii le numesc „clasele" sau „elementele superioare" sau „de elită". Problema natalității nu poate fi separată de denatalitatea claselor superioare, ne asigură același Petru Râmnențu la sfârșitul anului 1941: „Este bine cunoscut că astăzi în toate țările de cultură, familiile din straturile superioare și chiar mijlocii au mai puțini copii, subt media care le-ar permite continuarea de la o generație la alta. Și tot așa de evident se observă, că familiile cu o calitate ereditară inferioară, anume cele care au defectivi mintali, criminali, alcoolici, borfași și desagregați social, leneși care cutreieră piețele publice și suburbiile sau stigmații care constituiesc drojdia satelor, dau naștere la un număr de copii, destul de urcat,

[43] Petru Râmneanțu, *Creșterea populației viitoare*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. V, 1934, nr. 8–9–10, p. 214.

[44] *Ibidem*, p. 220.

https://biblioteca-digitala.ro

6–7, adeseori 9–12"[45]. De remarcat că probema denatalității străbate ca un fir roșu scrierile școlii eugenice de la Cluj încă de la începuturile sale în deceniul trei al secolului al XX-lea, nefiind uitate nici aspectele calitative ale denatalității[46]. Odată însă cu izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, limbajul eugeniștilor din jurul lui Iuliu Moldovan se radicalizează; discursul lor se apropie tot mai mult de pozițiile eugeniștilor clasici cum îi numește Daniel J. Kevles.[47]. Interesant că dacă în anii '30 eugenismul anglo-saxon se redefinește renunțând la poziționările rasiale[48], în România, în contextul evoluțiilor politice de la sfârșitul deceniului al patrulea (dictatura regală), a pierderilor teritoriale din vara lui 1940 și a intrării în război alături de Germania, se produce un fenomen invers. Discursul eugenist este tot mai impregnat de rasism, atât etnic, cât și social. În anii '30 Râmneanțu nu scrie ca în 1941. Temerile demografice par a se transforma în obsesii: nu este suficient că excedentul natural scade în tot mai multe dintre județele României, ci „au dispărut tulpini ereditare cu capacitate de a reda ființe utile pentru neam, greu de înlocuit, ba chiar neînlocuibile și au rămas în mare parte numai cele de calitate mediocră, inferioare și degenarate"[49]. Pericolul intuit de cercetările demografice din Banat, în anii '40 devine tot mai amenințător și generalizat la scara întregii țări: „Ne găsim în pragul când neamul nostru începe să regreseze"[50], iar viitorul văzut prin prisma „reproducerii diferențiale a populației" ascunde și mai mari pericole care duc direct către „autodisoluția etnică"[51]. Iată viitorul pe care Petru Râmneamțu îl prevedea pentru România: „În cazurile când clasa cu fertilitate urcată e biologic și social inferioară, atunci sângele și tradiția acesteia abundă, la început lent, pe urmă tot mai agresiv căile vitale ale straturilor superioare și mijlocii (...) Odată cu invaziunea elementelor inferioare pătrund însă în sânul neamului și elemente de sânge străin. Și acestea vor zgudui adânc, prin desagregare

[45] Petru Râmneanțu, *Problema natalității*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XII, 1941, nr. 9–12, p. 170.

[46] I. Făcăoaru, *Selecțiunea socială negativă prin denatalitatea elementelor superioare*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii", anul 68, 1937, nr. 3, pp. 193–196; Petru Râmneanțu, *Problema natalității*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XII, 1941, nr. 9–12, pp. 170–179; Petru Râmneanțu, *Studiul natalității și efectele reproducerii diferențiale a populației asupra calităților ei viitoare*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XIII, 1942, nr. 9–12, pp. 381–411.

[47] Daniel J. Kevles, *Au nom de l'eugénisme. Génétique et politique dans le monde anglo-saxon*, PUF, Paris, 1995, p. 125.

[48] *Ibidem*, capitolul XI: „La réforme de l'eugénisme", pp. 235–251.

[49] Petru Râmneanțu, *Problema natalității*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XII, 1941, nr. 9–12, p. 172.

[50] *Ibidem.*

[51] Petru Râmneanțu, *Studiul natalității și efectele reproducerii diferențiale a populației asupra calităților ei viitoare*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XIII, 1942, nr. 9–12, p. 410.

https://biblioteca-digitala.ro

civilă, socială şi politică, nu numai existenţa statului etnic, dar şi permanenţa neamului. Elementele acestuia, desrădăcinate din glie, descopciate din lanţul generaţiilor, neînrudite între ele decât la distanţă, incapabile de a-şi mai avea un destin propriu şi nedisciplinate, se vor dispersa în masa de sânge străin şi cu timpul îşi vor pierde urma, dacă bineînţeles în epoca lor de apogeu nu şi-au creat o cultură proprie. *Autodisoluţia etnică e fenomenul tragic prin care se sting neamurile fără de copii*"[52]. Remarcăm că „autodisoluţia etnică" se produce pe două căi: fertilitatea ridicată a „claselor sociale inferioare", dar parcă mai multă importanţă se acordă pătrunderii în corpul etnic a „elementelor de sânge străin", terminologie prin care sunt desemnaţi de obicei evreii, şi într-un sens mai larg, toate minorităţile naţionale, mai ales maghiarii.

Problema căsătoriilor mixte

Începând cu mijlocul deceniului patru al secolului trecut, discursul eugenist identifică un alt pericol de natură demografică pentru populaţia românească în general şi pentru cea din Transilvania în special. De data aceasta nu natalitatea este incriminată, ci un aspect particular ce ţine de nupţialitate. Se pare că toţi indicii demografici conţin potenţiale pericole pentru naţiunea română. Pericolele vin de peste tot, şi o să vedem, parcă dintotdeauna!

Pentru eugeniştii din jurul lui Iuliu Moldovan, problema căsătoriei este esenţială. Căsătoria este momentul în care se pun bazele generaţiilor viitoare şi deci are o influenţă directă asupra natalităţii. Pe de altă parte, prin căsătorie se realizează amestecurile etnice, atunci când partenerii nu sunt de aceiaşi etnie. Din punct de vedere eugenic: „Căsătoria apare deci mai mult ca o datorie către societate şi neam decât ca o afacere individuală. Ea nu este un simplu contract civil şi nici o „taină" de mare însemnătate creştinească, ci este momentul hotărâtor pentru vitalitatea unui neam"[53]. Iar datoria „indivizilor care se căsătoresc" într-un adevărat credo eugenic este „să asigure neamului o fertilitate urcată şi să-i păstreze absolut nemodificate, tote însuşirile şi mai ales pe cele etnice sau rasiale, determinând în acelaşi timp creşterea proporţiei de multiplicare a stratului de populaţie cu calităţi ereditare deasupra mediei şi reducerea proporţiei celor inferiori şi neapţi în lupta pentru existenţă"[54].

Problema amestecului etnic este centrală în viziunea eugenică asupra căsătoriei, iar Iordache Făcăoaru o plasează în centrul biopoliticii,

---

[52] *Ibidem*, p. 411.

[53] Petru Râmneanţu, *Influenţa căsătoriei asupra fertilităţii şi etnicului unui neam*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii", anul 68, 1937, nr. 5, p. 393.

[54] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

despărțind tranșant apele în stilu-i caracteristic: „Preocupările statului român sub trecutele regimuri[55] nu treceau dincolo de aspectul pur politic al reglementării raporturilor între stat și minorități. Cel mult. Esențialul pentru biopolitică este raportul biologic între minoritățile noastre și mai ales între minorități și majoritate. Suntem printre popoarele cu un mare număr de neamuri streine. Și atunci statul român este în fața alternativei: ori adoptă principiul promiscuității etnice necontrolate, ori adoptă principiul izolării și al purităței etnice. Altă posibilitate nu există"[56]. Evident, Iordache Făcăoaru împreună cu colegii săi eugeniști în frunte cu mentorul lor profesorul Moldovan, vor opta pentru izolare și puritate etnică. Dintre toți eugeniștii de la Cluj, Făcăoaru însă este adeptul cel mai înfocat al segregării etnice datorită concepției profund rasiste (de sorginte germană) a eugenismului pe care îl promovează. Pentru el rasele și etniile nu sunt egale și nu „e destul ca un individ să se nască în sânul unei națiuni, să crească pe pământul țării, în tradiția, religia și obiceiurile ei, să-i învețe limba, să-i cunoască legile, trecutul și idealurile, pentru a i se identifica întru totul, oricât de streină i-ar fi rasa sau etnia"[57]. Rasele și etniile sunt profund diferențiate "atât somatic, dar și psihic" iar „deosebirile psihologice vor fi tot așa de categorice ca și deosebirile morfologice"[58]. În aceste condiții „un individ de alt neam rămâne „de sânge străin" oricât de identificat ar părea el cu nația care l-a adoptat"[59]. Altfel spus, un non-etnic român nu va deveni român oricât ar încerca să se asimileze, pentru că pur și simplu... are o altă bază biologică. În aceste condiții, căsătoriile mixte din punct de vedere etnic pot fi un potențial pericol, dar nu întotdeauna, dacă etnia sau rasa partenerului ne-român este de factură superioară. De altfel, Făcăoaru însuși va contacta o căsătorie mixtă cu o femeie de naționalitate germană, Tilly, și se pare că a fost foarte atent în cercetarea „purității genealogice și a sănătății viitoarei sale soții"[60], cu care, culmea ironiei, nu a putut avea urmași! De obicei, însă, atunci când fac referire la căsătoriile mixte din punct de vedere etnic, eugeniștii au în vedere pe cele cu un partener de etnie maghiară, principala minoritate din România interbelică. Și am văzut undeva mai sus credințele lor despre valoarea rasială a maghiarilor!

Chiar dacă profesorul Moldovan nu împărtășește întru totul viziunea rasială a lui Făcăoaru, pericolul „amestecului de sânge" și pentru el este

[55] Textul este din 1939, în timpul dictaturii regale deci, iar „trecutele regimuri" nu pot fi decât cele ale democrației liberale de până în februarie 1938.

[56] I. Făcăoaru, *Amestecul rasial și etnic în România*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. IX, 1938, nr. 9–10, p. 277.

[57] *Ibidem*, p. 279.

[58] *Ibidem*.

[59] *Ibidem*.

[60] Maria Bucur, *op. cit.*, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro

omniprezent: „Există fracțiuni ale neamului nostru care în urma unui amestec de sânge străin și în proporția acestui amestec se deosebește sufletește de noi. Dacă amestecul nu este de durată și de proporții prea mari, pata aceasta în sufletul etnic poate cu timpul să dispară. Cu cât mai mult se repetă însă atari amestecuri și cu cât mai extinse sunt, cu atât mai profunde, definitivă și extinsă va fi alterarea fondului nostru etnic și cu el a comunității de tradiție și a comunității de destin. Pentru dăinuirea și propășirea noastră etnică primejdia este aceeași, sau aproape aceeași, indiferent de factura biologică, superioară sau inferioară, a neamului străin. Cu cât mai curat deci ne vom ține sângele nostru românesc, cu cât mai credincioși vom păstra și regenera tradiția și înrădăcinarea în glie a acestui neam de țărani, cu atât mai stăpâni vom fi pe destinul nostru"[61]. În 1942 de când datează acest text, profesorul Moldovan propune segregarea etnică totală: indiferent de etnia cu care se face amestecul, de factură superioară sau inferioară, el nu este de dorit. Este exact imaginea pe care eugeniștii o construiseră despre nașterea poporului român și despre virtuțile eugenice ale comunităților țărănești. Pentru Râmneanțu, sistemul de căsătorie endogamic (din punct de vedere etnic, se subînțelege) tipic comunităților țărănești a stat la baza formării poporului român... dar să îl lăsăm mai bine pe el să ne explice, trebuie să recunosc că o face mai bine decât mine: „Prin urmare e clar, sistemul de căsătorie ne-a păstrat compoziția etnică a elementului dac autohton și al celui colonizat roman, cu totul neamestecate cu alte neamuri. Acest sistem de căsătorie pe care îl urmează și astăzi masa populației rurale, nu înseamnă că-l izolează și-i slăbește plasma ancestrală distinsă"[62]. Prin urmare, și Râmneanțu descoperă ceea ce înțelepciunea țărănească recomanda de multă vreme – segregarea etnică totală: „Clar nu avem nevoie de infuzia în sângele nostru a nici unui element etnic străin"[63]. Și cuvintele acestea sunt lansate în spațiul public în 1937! De fapt, fraza de mai sus face parte din primul studiu publicat de Râmneanțu pe tema căsătoriilor mixte și care a fost prezentat sub forma unui referat la Adunarea generală a „Astrei" de la Timișoara. Peste câteva luni doar va publica studiul clasic dedicat căsătoriilor mixte în „Buletin eugenic și biopolitic". Ca și în cazul cercetărilor demografice asupra unor comune din Banat, inițiativa cercetării nu aparține autorului, ci din nou, mentorului grupului de la Cluj: profesorul Moldovan[64]. Se pare însă că nu eugeniștii aduc în discuția publică problema căsătoriilor mixte din punct de vedere etnic, ci în 1934 și 1935 un raport al șefului serviciului

---

61 I. Moldovan, *Neamul*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XIII, 1942, nr. 1–4, pp. 8–9.

62 Petru Râmneanțu, *Influența căsătoriei asupra fertilității și etnicului unui neam*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii", anul 68, 1937, nr. 5, p. 396.

63 *Ibidem*, p. 397.

64 Petru Râmneanțu, *Problema căsătoriilor mixte în orașele din Transilvania în perioada de la 1920–1937*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. VIII, 1937, nr. 10–11–12, p. 317.

https://biblioteca-digitala.ro

sanitar al orașului Cluj și un altul al Protopopului greco-catolic din Oradea, remarcau incidența mare a căsătoriilor mixte în orașele lor și trimit aceste rapoarte Comitetului Central al „Astrei"[65]. Adică acestea ajung pe biroul profesorului Moldovan, în epocă peședintele „Astrei". Pe baza acestor rapoarte și a altora asemănătoare se crează „începutul unui curent public"[66], bănuim că în defavoarea căsătoriilor mixte, iar profesorul Moldovan decide să intervină și îl însărcinează pe Râmneanțu cu studierea căsătoriilor mixte în orașele Transilvaniei.

Analiza lui Râmneanțu oprește doar asupra orașelor din Transilvania și are în vedere intervalul 1920–1937. În satele românești puritatea etnică nu era amenințată pentru simplu motiv că țăranii români trăiau într-o perfectă izolare matrimonială, sau cel puțin așa se credea în epocă. Analiza statistică realizată de Râmneanțu dovedește un „fapt îngrijorător": „Bărbații români, unguroaicele, germanii de ambe sexe, contractă cel mai frecvent căsătorii mixte, iar evreii se căsătoresc aproape numai între ei. În cifre rotunjite, putem zice, că tot al treilea român ia unguroaică"[67]. Fenomenul invers: căsătorii mixte între bărbați maghiari și romånce nu este nici pe departe la fel de pregnant. Cum îi stă bine oricărui demograf, autorul nostru se pune pe calculat și evidențiază, cum îi stă bine unui eugenist, atât pericolele prezente, cât și pe cele viitoare: prin căsătoriile mixte în 17 ani au pătruns „în corpul nostru etnic 14.033 de femei străine, dintre care 10.604 sunt unguroaice, 2.622 nemțoaice și 367 evreice. Aceasta înseamnă judecând prin prizma forței actuale a fertilității din orașe, care în medie e de trei copii, că în generația creată de aceste căsătorii, vor fi circa 42.000 de cetățeni, care datorită sângelui, dacă nu vor avea sentimente centrifuge față de etnia românească, desigur că la nici un caz nu le vor avea identice și suprapuse cu ale românilor procreați de romånce"[68].

Cu toate că este atât de bine informat, Râmneanțu ignoră saltul spectaculos pe care îl realizează românii în structura etnică a orașelor Transilvaniei între 1910 și 1930. Ponderea lor crește de la un modest 19,7% în 1910 la un onorabil 35% în 1930, iar ponderea maghiarilor scade de la 62% (1910) la 37,9% (1930)[69]. Pentru demograful Sabin Manuilă structura etnică a populației orașelor din Transilvania nu poate provoca îngrijorări: din totalul populației maghiare a României interbelice circa 30% locuiau în orașe iar situația demografică a orașelor – natalitate scăzută și creștere prin imigrări – nu poate decât să avantajeze

---

65 *Ibidem.*
66 *Ibidem.*
67 *Ibidem*, pp. 319–320.
68 *Ibidem*, pp. 322–323.
69 Sabin Manuilă, *op. cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

pe românii concentrați în mari mase rurale în jurul orașelor. În concluzie, creșterea accentuată a populației urbane „a provoqué un renversement du rapport des éléments ethniques dans les villes à l'avantage de la population roumaine"[70]. O concluzie care ar trebui să dea de gândit lui Râmneanțu. Sabin Manuilă, bazându-se pe datele statistice de la nivelul întregii țări, și nefiind în 1938 în mod particular atașat de regionalismul transilvan, nu pică în capcana obsesiilor regionale și de natură eugenică. Iar concluzia sa este că: *„L'évolution prochaine de la structure ethnique de notre pays ne peut être l'objet que d'une seule interpretation, à savoir: grâce au jeu naturel des forces vitales du peuple roumain, forces marquées par un rythme de croissance exceptionnellement vigoureux, l'élément minoritaire est condamné à perdre, de jour en jour et d'un façon continue et fatale, de son importance numérique, du reste déjà assez reduite, de sorte que, dans un laps de temps relativement court, le problème des minorités ethniques en roumanie sera à tout jamais résolu"*[71].

Revenind însă acum la studiul lui Râmneanțu, este evident că din toate punctele de vedere el percepe aceste aceste căsătorii mixte ca un pericol pentru ființa națională a românilor. Tipul dominant ale acestor căsătorii mixte – soț român, soție de etnie maghiară – este perceput ca un „adevărat rapt din neamul românesc"[72]; soțiile maghiare sunt considerate ca factori de deznaționalizare a copiilor rezultați din asemenea căsătorii: „femeile maghiare încearcă prin aceasta (prin căsătorie – p. n.) să pătrundă în familiile românilor. În favoarea acestei teze citām faptul că ele nu se asimilează deloc, cum ar fi normal, ci din contră ele impun adesea în familia lor și copiilor lor limba și sentimentele lor"[73]. Că lucrurile stau exact în acest mod și că soțiile de etnie maghiară sunt factori de deznaționalizare a copiilor din cuplurile mixte, autorul nostru nu poate să o dovedească, mărturisind candid că cercetări asupra acestui subiect nu s-au făcut, ele urmând să fie realizate „în viitorul apropiat"[74]. Nu vor fi făcute niciodată. O minimă deontologie profesională ar fi trebuit să îl îndemne spre reținere în afirmații sau spre o amânare a publicării studiului până ar fi avut la dispoziție toate datele necesare. Acum știm că în afara datelor cantitative, cercetarea sa este mai mult decât îndoielnică în privința interpretărilor, ele nefăcând altceva decât să recicleze stereotipuri etnice care nici măcar nu erau noi. O să vedem undeva mai jos că pericolul deznaționalizării românilor prin căsătorii cu femei maghiare nu este deloc o noutate în discursul identitar al românilor ardeleni.

---

[70] *Ibidem*, p. 32.

[71] *Ibidem*, p. 68.

[72] Petru Râmneanțu, *Problema căsătoriilor mixte în orașele din Transilvania în perioada de la 1920–1937*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. VIII, 1937, nr. 10–11–12, p. 323.

[73] *Ibidem*, p. 338.

[74] *Ibidem*, pp. 334–335.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar ca un adevărat eugenist, autorul nostru nu se va ocupa doar de aspectele cantitative ale căsătoriilor mixte, ci și de cele calitative. El va încerca să răspundă nu doar la întrebarea: câți români din orașele Transilvaniei contractează căsătorii mixte? Ci își va pune problema: în ce regiuni se realizează cu preponderență asemenea căsătorii și care este statutul social al persoanelor care le contractează. Cum era de așteptat, datele obținute nu sunt deloc liniștitoare: „problema se prezintă grav”[75], deoarece căsătoriile mixte se realizează în zonele cu preponderență numerică a etniei maghiare unde minoritari sunt... românii: S-E Transilvaniei și de-a lungul graniței de vest. Deci exact în zonele geografice pe care naționalismul românesc le socotește cele mai fragile, românii se deznaționalizează prin căsătorii mixte!

În ceea ce privește profesiile celor care realizează aceste căsătorii, în ordinea frecvenței, aceștia sunt: „funcționarii de stat”, liber profesioniștii, ofițerii și în cele din urmă agricultorii. Cu toate că militarii de carieră români contractează căsătorii mixte în proporție egală cu militarii de altă etnie, totuși Râmneanțu este nemulțumit deoarece pentru el „ar fi fost logic” ca ei „ să se căsătoarească poate chiar numai cu romănce”[76]. O să vedem că o parte din propunerile autorului nostru nu vor rămâne fără urmări.

După ce printr-un adevărat tur de forță ni se prezintă toate pericolele căsătoriilor mixte, evident că autorul caută și „soluții”. Dintre acestea, doar una este o măsură eugenică pozitivă: „prevenirea căsătoriilor mixte trebuie să fie organizată și pe cale educativă”[77], toate celelalte țin de eugenismul negativ: interzicerea căsătoriilor mixte militarilor de carieră și funcționarilor publici, interzicerea frecventării școlilor „neromânești” copiilor rezultați din căsătorii mixte și ridicarea inamovibilității funcționarilor români de ambele sexe care au contractat astfel de căsătorii. Și pentru a întreține psihoza împotriva căsătoriilor mixte, o variantă prescurtată a acestui studiu va fi publicată în revista „Transilvania” la începutul anului 1939. Și acolo temerile sunt la fel de mari iar soluțiile la fel de extreme[78].

Problema „amestecului de populație”[79] cum o numește Râmneanțu sau a „amestecului rasial și etnic”[80] despre care vorbește Făcăoaru, care este substratul eugenic al oricărei discuții despre căsătoriile mixte, își

---

75 *Ibidem*, p. 325.

76 *Ibidem*, p. 328.

77 *Ibidem*, p. 337.

78 P. Râmneanțu, *Problema căsătoriilor mixte în orașele din Transilvania în perioada de la 1920–1937*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii”, anul 70, 1939, nr. 2, pp. 91–94.

79 Petru Râmneanțu, *Consecințele amestecului de populație*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii”, anul 71, 1940, nr. 5–6, pp. 186–192.

80 I. Făcăoaru, *Amestecul rasial și etnic în România*, în „Buletin eugenic și biopolitic”, vol. IX, 1938, nr. 9–10, pp. 276–287.

https://biblioteca-digitala.ro

deplasează încetul cu încetul centrul de interes de la „minoritățile istorice" către mai vechi elemente ale populației românești, și anume țiganii. Specialistul școlii eugenice de la Cluj în problema țiganilor este Făcăoaru. Ca și colegii săi, și el împărtășește o aceiași repulsie față de „amestecurile rasiale și etnice", dar fiind mai apropiat de viziunea rasiată a eugenismului german, el are o concepție particulară asupra pericolului căsătoriilor mixte. Pentru el rasa și pericolele asociate acesteia par a fi mai importante decât etnia. El va împărți „străinii" din România, adică cetățenii români care nu sunt de etnie română, în două mari categorii, pe care le va ierarhiza. În vârful ierarhiei se află „minoritățile istorice" unde încadrează pe: germani, armeni, bulgari, unguri și iugoslavi care au o structură rasială preponderent europeană. Amestecul prin căsătorii cu aceștia nu îi dă „prea multe motive de neliniște"[81]. În a doua categorie grupează toate „minoritățile de origine extra-europenă" – țigani, tătari, turci, găgăuzi, evrei, ruși, ruteni și ucrainieni – pe care le numește „minorități balast" sau „rase balast"[82]. Această din urmă categorie, este alcătuită din etnii cu o structură rasială „inferioară" iar amestecul cu acestea nu este recomandat românilor. Ar trebui amintit aici că eugenismul școlii de la Cluj nu are decât o foarte slabă componentă antisemită; el evoluează mai degrabă pe coordonatele unui naționalism regional a cărui componentă principală este anti-maghiarismul. De altfel, chiar în cercetarea pe care o aminteam și care datează din 1938, evreii[83] sunt doar amintiți ca parte a „raselor balast"; în fapt, analiza lui Făcăoaru se va opri asupra țiganilor. În 1940, până și Râmneanțu, atât de devotat demascării pericolului căsătoriilor mixte dintre români și maghiari, trebuie să ia în calcul realitățile demografice din Oltenia și Muntenia unde „românii s-au amestecat și se mai încrucișează și acum, în unele locuri pe o scară întinsă, cu țiganii"[84]. Cum am văzut, atât Râmneanțu, cât și Făcăoaru, în studii separate de doar câțiva ani vor trata problema amestecului de populație; în funcție de caracterul fiecăruia și de background-ul științific, fiecare își va finaliza analiza într-un mod cu totul diferit. Făcăoaru, după ce ierarhizează minoritățile din România interbelică în funcție de „valoarea rasială", va încheia ierarhizând și tipurile de căsătorii mixte cu aceste etnii în funcție de ceea ce el numește „nocivitatea biologică". Cum bănuiți deja, cele mai „nocive" par a fi căsătoriile cu „minoritățile balast", și din nou țiganii sunt dați drept exemplu: „În cazul amestecului cu rase inferioare cum sunt țiganii,

[81] *Ibidem*, p. 282.

[82] *Ibidem*.

[83] Faptul că evreii nu sunt luați în calcul de cercetările de tip eugenic care subliniază pericolul căsătoriilor mixte se datorează fără îndoială și faptului că Râmnențu demonstrează în 1937 că ei sunt o comunitate matrimonială aproape ermetic închisă.

[84] Petru Râmneanțu, *Consecințele amestecului de populație*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii", anul 71, 1940, nr. 5–6, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro

coborârea nivelului biologic constituie un proces cu urmări așa de dezastruoase, încât celelalte considerațiuni sociale, politice și de înstrăinare a ființei etnice rămân pe un plan cu totul secundar"[85]. Urmează căsătoriile cu „minoritățile istorice" pe care Făcăoaru le condamnă doar din perspectiva pierderii „elementului feminin (...) pentru etnicul nostru"[86], ori Râmnențu demonstrase cu un an înainte că româncele se căsătoresc cu „străini" într-o proporție mult mai mică decât bărbații români cu femei „străine". Și mai exista și categoria introdusă pur formal, și deci cea mai puțin "nocivă", a căsătoriei „cu străinii din afara granițelor"[87]. În mod evident, pentru Făcăoaru, „nocivitatea biologică" a minorităților măsoară indezirabilitatea lor. Spre deosebire de Făcăoaru al cărui rasism dă naștere la nuanțări în evaluarea căsătoriilor mixte, Râmneanțu rămâne fidel viziunii mentorului său – profesorul Moldovan – și va susține că orice căsătorie mixtă din punct de vedere etnic nu este dezirabilă – pericolul este la fel de mare. Singurele căsătorii admise, care ar avea și avantajul „revitalizării neamului" ar fi cele dintre parteneri de aceiași etnie – română bineînțeles – dar din nuclee de populație distanțate în spațiu, „între care timp îndelungat nu a avut loc amestec"[88]. Nu putem să nu ne gândim că această situație nu este decât o reflectare a condițiilor demografice ale României de după 1918 când noile provincii anexate aduc în aceiași structură statală mari „nuclee" de populație românească. Căsătoriile dezirabile deci ar fi între românii din provincii istorice diferite care, crede Râmneanțu, ar da naștere la familii cu o fertilitate ridicată: „din punct de vedere biologic, un neam reușește să-și atingă fertilitatea maximă moștenită în plasma sa germinativă, numai atunci, când între grupele lui, din toate provinciile, există un amestec maxim"[89]. Miza fertilității românilor (de dorit cât mai ridicată) este cheia omogenizării etnice în România interbelică. De aici interesul enorm în epocă pentru problemele demografice.

Problema căsătoriilor mixte va mai agita apele intelectuale ale eugenismului și în timpul războiului. Până în 1943 interpretarea mai veche a lui Râmneanțu devine un bun comun în mișcarea eugenistă din Cluj, când meritele sale în adoptarea unei legislații matrimoniale restrictive pentru „românii de sânge" este amintită de un studiu publicat în revista oficială a curentuluii eugenic de la Cluj: „Puritatea conținutului său biologic (al familiei românești – p. n.) (...) este compromisă prin amestecul etnic

[85] I. Făcăoaru, *Amestecul rasial și etnic în România*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. IX, 1938, nr. 9–10, pp. 276–285.
[86] *Ibidem*, p. 286.
[87] *Ibidem*.
[88] Petru Râmneanțu, *Consecințele amestecului de populație*, în „Transilvania. Buletin de tehnică a culturii", anul 71, 1940, nr. 5–6, p. 190.
[89] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

deosebit de intens, mai ales în localitățile unde grupuri etnice diferite se întâlnesc într-o conviețuire mai mult sau mai puțin armoniasă (...). Considerațiuni mai mult de ordin politic decât biologic au determinat măsuri eroice pentru curmarea căsătoriilor mixte și introducerea unor elemente eterogene în familiile funcționarilor de stat. Dar măsurile luate nu par a acoperi în întregime nevoile, căci, cunoscând acțiunea nefastă ce a exercitat-o imixtiunea sângelui străin în patrimoniul biologic al altor neamuri mai mari ca și acela al nostru, ne putem da seama de serioasa primejdie ce amenință viitorul ființei noastre etnice"[90]. Teoria pericolului căsătoriilor mixte nu mai are însă o carieră ascendentă după 1943, când înfrângerea Germaniei naziste și deci pierderea războiului devenise doar o chestiune de timp. Cel care îi va da lovitura de grație nu va fi altul decât... autorul ei, care în 1944 s-a răzgândit și a ajuns la înțelepciunea lui Sabin Manuilă din 1938: *„Fuziunea etnică din orașe, (...) vine în favorul neamului majoritar, adică a românilor. Familiile mixte din orașe devin românești în două trei generații. Substratul lor biologic împestrițat, amestecându-se cu al românilor care îndeosebi alimentează orașele cu populație venită de la sate, diluează sângele celor din urmă fără urme adânci. Calitativ deci românii pierd ceva, iar cantitativ câștigă relativ mult. (...) În sate românii contractează căsătorii mixte într-un procent așa de redus, încât biologic acestea nu au nici o repercursine deosebită. Românii săteni sunt deci de o factură etnică din cele mai pure*"[91]. După acestă dată nimeni nu mai revine asupra căsătoriilor mixte, este un subiect mort.

Faptul că în 1944 Râmneanțu se dezice de propria teorie din 1937, nu poate fi o mare surpriză pentru un cunoscător al vieții intelectuale românești la mijlocul secolului al XX-lea. Cercetări recente dovedesc cum multe dintre personajele importante ale vieții intelectuale ale României interbelice, se adaptează cu nonșalanță și fără prea multe complexe etice la dictatura regală a lui Carol al II-lea, apoi la statul național-legionar, la dictatura antonesciană și în final la noua putere comunistă[92]. De altfel, Făcăoaru care aderă la extremismul de dreapta și va ocupa în timpul scurtei guvernări legionare un loc în guvern va realiza o tranziție perfectă către perioada comunistă, ca și colegul său Râmneanțu. Singurul care are de suferit la modul dur și real este mentorul lor, profesorul Iuliu Moldovan care este pensionat forțat în 1947 și va petrece apoi șase ani în închisorile comuniste[93].

---

[90] Corneliu Radu-Arad, *Structura familiei românești. Problemele sale actuale*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XIV, 1943, nr. 5–6, p. 175.

[91] Petru Râmneanțu, *Tendințe în vitalitatea neamurilor din Transilvania*, în „Buletin eugenic și biopolitic", vol. XV, 1944, nr. 5–6, pp. 176–177.

[92] Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Edit. Humanitas, București, 2011.

[93] Maria Bucur, *op. cit.*, pp. 68–73.

https://biblioteca-digitala.ro

Naționalismul românesc interbelic

Naționalismul românesc interbelic este o continuare directă al celui forjat în secolul al XIX-lea, dar el va fi remodelat și potențat de noile realități ale României Mari. Nu voi insista mult asupra identității naționale a românilor înainte de 1918: liniile directoare ale acestei identități sunt fapte de natură culturală și argumente de natură istorică[94]. Cum ar fi spus profesorul Moldovan, dacă nu ar fi fost eugenist: suntem români pentru că vorbim o aceeași limbă, locuim un același teritoriu, avem aceleași tradiții, aceiași religie și o istorie comună. De fapt, cum s-a văzut, și el caracterizează neamul prin unii dintre acești vectori culturali, dar consideră că ei sunt subordonați și deci modelați de o bază biologică ancestrală comună. Cum pe bună dreptate sublinia Maria Bucur, ideea eugenistă de națiune nu respinge neapărat identitatea construită pe artefacte culturale, ci le subordonează de fapt unui „fond" biologic primar și determinant[95].

După primul Război Mondial, România este o altă țară. În primul rând, mult extinsă din punct de vedere teritorial: se trece de la 137.903 kilometri pătrați în 1914 la 295.059 kilometri pătrați în 1919, mai mult decât dublu! Populația crește pe măsură, de la 7.771.341 la 14.669.841 în aceiași perioadă[96]. Dar în același timp, mult mai puțin omogenă din punct de vedere etnic. În 1930, 28,1% din populație era compusă din minoritari[97]. Cea mai numeroasă minoritate o constituiau maghiarii din Transilvania care alcătuiau 24,4% din populația provinciei[98] și constituiau 7,9% din populația României[99]. Populația maghiară era concentrată în orașe și în S-E Transilvaniei unde în 3 județe avea majoritatea. Și în plus, maghiarii erau posesorii unei identități naționale, evident ne-românească, cel puțin la fel de bine conturate ca a românilor. În concluzie, practic de neasimilat. Următoarea minoritate importantă o constituiau evreii – 4% din populația Regatului la 1930[100] – dar din nou puternic concentrați urban în unele dintre noile provincii anexate după 1918: Basarabia, Bucovina și Transilvania. Cei din noile provincii, la fel de ne-români ca și maghiarii, dar spre deosebire de aceștia, cu o certă dorință de integrare.

---

94 Vezi în acest sens lucrarea lui Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Edit. Humanitas, București, 1997.

95 Maria Bucur, *op. cit.*, pp. 107–109.

96 Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare (1918–1930)*, Edit. Humanitas, București, 1998, pp. 17–18.

97 Sabin Manuilă, D.C. Georgescu, *Populația României*, Edit. Institutului Central de Statistică, București, 1940, p. 50.

98 Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Națională, Bucarest, 1938, p. 27.

99 Sabin Manuilă, D.C. Georgescu, *Populația României*, Edit. Institutului Central de Statistică, București, 1940, p. 50.

100 *Ibidem*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

În plus, România este obligată de puterile europene, la încheierea tratatelor de pace de după Primul Război Mondial, să accepte emanciparea evreilor și să semneze un Tratat al Minorităților, care asigura drepturi egale cu românii tuturor minorităților din România. Cerințe care au scandalizat clasa politică autohtonă și au fost privite ca nelegitime[101]. Și de parcă nu ar fi fost suficient, chiar românii din noile provincii vor manifesta de-a lungul întregii perioade interbelice tendințe accentuat regionaliste. Omogenizarea României interbelice nu se va realiza nici măcar la nivelul românilor[102].

România Mare se naște în 1918 având încorporată în chiar fundația ei problemele și conflictele care o vor măcina în deceniile dintre cele două războaie: lipsa de omogenitate etnică, socială și culturală. Și în această situație particulară, temerile sociale pe care le-am analizat în cercetarea de față vor fi reactivate și potențate până la nivelul psihozei în anii premergători celui de-al Doilea Război Mondial. În România interbelică principalele „instrumente de construire a națiunii" sunt educația și cultura[103] și o bună parte din lucrarea remarcabilă a Irinei Livezeanu încercă să dovedească cum, sistematic, uneori încălcând Tratatul Minorităților, România încercă să „românizeze" noile provincii folosindu-se de politici culturale și educaționale[104]. Cu mai mult sau mai puțin succes.

Cert este că încă de la începuturile sale structura profundă a României interbelice conține o doză puternică de naționalism care va submina încetul cu încetul, în condiții interne și externe favorabile, fragilele baze ale democrației autohtone. Profesorul Boia are fără îndoială dreptate când susține că nu ar fi corect să condamnăm din perspectiva criteriilor ideologice actuale naționalismul interbelic și că România epocii era o „îmbinare de democrație și autoritarism"[105]. Dar, pe de altă parte, nu putem să nu remarcăm că ceea ce Irina Livezeanu numea „consensul naționalist"[106] nu putea fi în nici un caz un factor favorizant al menținerii României pe o traiectorie democratică începând din anii '30. România nu era ceea ce numim o democrație consolidată și nici astăzi nu este după cum tocmai au demonstrat evenimentele din vara anului 2012. Criza economică, un context politic intern particular (reîntorcerea lui Carol pe tron în 1930, combinată cu o criză a partidelor politice tradiționale la care își aduce copios contribuția și Regele), ascensiunea regimurilor autoritare în Europa, toate acestea se vor dovedi în câțiva ani fatale

---

101 Keith Hitchins, *România. 1966–1947*, Edit. Humanitas, București, 1996, pp. 283–289.
102 Irina Livezeanu, *op. cit.*, pp. 16–17.
103 *Ibidem*, p. 27.
104 *Ibidem*, pp. 5–247.
105 Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Edit. Humanitas, București, 2011, p. 48
106 Irina Livezeanu, *op. cit.*, pp. 24–27.

https://biblioteca-digitala.ro

regimului democratic din România. Dar în mod sigur în epocă nu dispariția regimului democratic și instalarea dictaturii regale în februarie 1938 era problema. Trecerea de la regimul democratic la dictatura regală s-a făcut, cum remarca Lucian Boia în ultima sa carte, uimitor de ușor[107]. Problema care îngrijora cel mai mult opinia publică, atâta câtă era, și clasa politică o constituiau izolarea tot mai accentuată a României în relațiile externe și politica revizionistă a Ungariei și URSS care urmăreau să redobândească teritoriile pierdute în 1918. De altfel, URSS nu recunoscuse niciodată anexarea Basarabiei. Pericolul era real, după cum o vor dovedi evenimentele din vara anului 1940.

Acesta este fondul politic și social pe care se produce radicalizarea în sens rasist a discursului eugenist începând cu 1936. O analiză a vieții culturale și, în particular, a orientărilor ideologice în publicistica românească în anii '30, dovedește că până în 1936 „frontierele intelectuale nu erau încă închise"[108] între stânga și dreapta. Din acest moment asistăm la migrația către ideologia de extremă dreapta a tot mai mulți intelectuali de frunte ai generației '27: Emil Cioran (după 1933), Mircea Eliade (după 1935), Constantin Noica (legionar după 1938) și alți câțiva[109]. Dar caracteristica multora dintre intelectualii acestei generații, remarca Marta Petreu, este de fapt fascinația pentru extreme[110] și inaderența la valorile democratice.

În ceea ce privește raporturile dintre eugeniștii interbelici și ideologia de extremă dreapta, Maria Bucur le analizează în mod echilibrat susținând că *„nu se poate stabili o legătură directă și inechivocă între extrema dreaptă din România și mișcarea eugenistă, ceea ce nu înseamnă că nu au existat legături indirecte între cele două. Tocmai pentru că eugeniștii au fost permanent preocupați de folosirea limbajului științei și al obiectivității în prezentarea propriilor idei ca fiind raționale și moderate, ei au reușit să ofere elitelor intelectuale românești o viziune atractivă asupra progresului dirijat fără a lega acestă viziune de extrema dreaptă. În același timp, critica eugenistă a democrației liberale nu avea o legătură certă nici cu ideologia antisemită"*[111]. O lucrare recentă a lui Marius Turda pune accentul, în general ignorat, tocmai pe legătura dintre eugénisme et modernisme[112]. Cert este că viziunea eugenistă asupra națiunii, așa cum o definea școala de la Cluj, cu rasismul său implicit, va deveni un bun cultural

[107] Lucian Boia, *De ce este România altfel?*, Edit. Humanitas, București, 2012, p. 50.

[108] Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Edit. Humanitas, București, 2011, p. 66. Pentru întrega analiză vezi capitolul II: „Naționaliști și democrați, evrei și antisemiți", pp. 48–93.

[109] Marta Petreu, *Generația '27 între Holocaust și Gulag*, în Marta Petreu, „De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească", Edit. Polirom, Iași, 2011, pp. 272–274.

[110] *Ibidem*, p. 279.

[111] Maria Bucur, *op. cit.*, p. 39.

[112] Marius Turda, *Modernisme et eugénisme*, L'Harmattan, Paris, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

destul de răspândit pe piața naționalismului românesc, fiind însușit de unii formatori de opinie. Vom exmplifica doar cu două cazuri, sperăm relevante.

Constantin Rădulescu-Motru, unul dintre cei mai apreciați filosofi ai României interbelice, evoluează ideologic odată cu România modernă[113]. Antiliberal convins (format în Germania și filogerman) la începutul secolului se opune atotputernicului curent antisemit din cultura română. Cunoaște și utilizează pe clasicii rasismului – H. S. Chamberlain – dar mesajul său este unul tolerant față de evrei, asemănător cu cel al unui alt mare conservator român – P. P. Carp. După Primul Război Mondial însă, și mai ales de la mijlocul anilor '30, concepțiile sale social-politice vor evolua pe coordonatele unui naționalism tot mai accentuat. El este teoreticianul „românismului" pe care îl distinge de naționalismul secolului al XIX-lea, dar care în cele din urmă este tot un naționalism „mai adâncit sau mai integralizat în cerințele vremii"[114]. Secolul al XX-lea evoluează pe alte coordonate ne anunță filosoful: „este secolul organizării națiunilor pe fondul lor firesc de totalități biologice și sufletești (...) Secolul al XIX-lea a fost secolul legitimării popoarelor ca suveranități naționale, secolul al XX-lea este secolul selecționării popoarelor în lupta lor pentru eternitatea istorică"[115]. După 1936, secolul XX pare să fie pentru Rădulescu-Motru secolul naționalismului biologic cu infuzii spirituale și al unui soi de darwinism aplicat relațiilor internaționale. E la curent cu eugenismul european și îi folosește achizițiile pentru a demonta „iluzia individualistă" a societăților democratice liberale, cum evident că nu voia să fie România: „Dezvăluirea eredității înseamnă sfârșitul iluziei individualiste. Individul este produsul eredității. Puterea lui nu se măsoară după aceea ce normele ideale îi consacră de drept lui, ci după aceea ce el a primit de la societatea, în care s-a născut, prin ereditate. Viitorul vieții sociale stă deasupra drepturilor juridice ale indivizilor"[116]. Nici un eugenist nu ar fi spus-o mai bine. Citatul de mai sus ilustrează foarte bine puterea dizolvantă a teoriilor biologice ale eredității și a exagerărilor eugeniste la care au dat naștere, pentru ideologia liberalismului democratic. Calea către intervenția statului, prin inginerie socială, asupra corpului național și, uneori „împotriva drepturilor juridice ale indivizilor", pare deschisă. Când afirmă aceasta, bănuiesc că avea în minte modelul Germaniei naziste care legiferase în 1933 sterilizarea eugenică și

---

[113] Marea majoritate a informației din acest pasaj dedicat lui Rădulescu-Motru, este preluat din studiul Martei Petreu, *De la lupta de rasă la lupta de clasă. C. Rădulescu-Motru*, în Marta Petreu, „De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească", Edit. Polirom, Iași, 2011, pp. 97–177.

[114] C. Rădulescu-Motru, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, ediția a II-a, Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II», București, 1939, p. 130.

[115] *Ibidem*, pp. 15–16. Pasajul există și în prima ediție din 1936.

[116] *Ibidem*, pp. 25–26.

https://biblioteca-digitala.ro

în 1935, prin așa numitele legi de la Nürenberg, retrăsese cetățenia evreilor și a altor ne-germani[117]. Mai târziu, în timpul războiului, Rădulescu-Motru se transformă după fericita expresie a Martei Petreu în „filosof al luptei de rasă"[118], susținând în două din lucrările sale (1940 și 1942) antisemitismul de stat al regimului Antonescu care era însă în perfect acord cu noua ordine germană. Filosoful nostru își pregătea un loc de frunte în cultura României de după război. Sorții i-au jucat însă feste pentru că Germania a pierdut războiul și noua putere comunistă îl încadrează într-o categorie de populație indezirabilă – nu din punct de vedere biologic, ci ideologic. În cele din urmă și aici Marta Petreu are perfectă dreptate, bătrânul filosof devine victimă a „luptei de clasă".

Nichifor Crainic, este liderul tradiționaliștilor care gravitau în jurul revistei „Gândirea", el fiind și editorul revistei din 1926 până la dispariția sa în 1944[119]. Este publicist prin excelență[120], un gânditor de factură ortodoxă cu mare influență în epocă, orientat din punct de vedere politic către extrema dreaptă. Dar el este și un teoretician al naționalismului interbelic iar orientarea sa religioasă nu exclude nici antisemitismul și nici rasismul, dimpotrivă. Critic al „românismului" lui Rădulescu-Motru[121] care își construiește conceptul delimitându-se de ortodoxie, antisemitism și xenofobie, el va lansa în spațiul public un nou concept cu o carieră frumoasă în naționalismul interbelic: etnocrația. Etnocrația nu e nici mai mult nici mai puțin decât o formă etnică de organizare a statului, ceea ce de fapt nu îl îndepărtează prea mult de românismul lui Motru: e un românism asezonat cu multă ortodoxie, antisemitism și xenofobie. Iată-i rețeta: „Numim *etnocrație* voința politică a rasei autohtone de a face din stat expresia proprietăților ei și organul misiunii ei în lume. Dacă democrația a plasat centrul de gravitate al statului spre periferia minoritară, etnocrația e îndreptățită să-l reașeze în personalitatea națională a majorității care l-a creat"[122]. După cum se vede, alături de mulți alții, nu e un admirator al democrației iar egalitatea cetățenilor noii Românii, indiferent de etnie nu îl încântă: „Nu suntem egali cu minoritarii nici sub raportul forței numerice, nici sub

---

117 Paul Weindling, *German Eugenics and the Wider World: Beyond the Racial State*, în Alison Bashford, Philippa Levine (edited by...), „The Oxford Handbook of the History of Eugenics", Oxford, Oxford University Press, 2010, pp. 321–322.

118 Marta Petreu, *De la lupta de rasă la lupta de clasă. C. Rădulescu-Motru*, în Marta Petreu, „De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească", Edit. Polirom, Iași, 2011, p. 156.

119 Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 300.

120 Pentru evoluția sa publicistică vezi Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Edit. Fundațiilor Regale Române, București, 1996, pp. 240–263.

121 Nichifor Crainic, *Mistificarea «românismului»*, în Nichifor Crainic, „Ortodoxie și etnocrație", Edit. Cugetarea, București,1937, pp. 112–129.

122 Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, Edit. Cugetarea, București, 1937, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro

raportul autohtoniei, care pune distanța de la gazdă la oaspeți între ei și noi. Oricâtă educație cetățenească ni s-ar face pentru a domoli diferențele, sufletul românesc va continua să vadă în ungur pe cel care a năvălit peste noi, în german, pe cel care a fost colonizat între noi, iar în evreu pe cel care s-a pripășit. Primatul istoric al neamului nostru, titlul de autor exclusiv al statului, forța lui majoritară alcătuiesc înălțimea de la care am făcut minorităților concesia egalității de drepturi politice"[123]. Altfel spus, românii au acordat minorităților drepturi politice egale cu ale lor, în calitate de stăpâni ai statului, și nu ca unor egali, ceea ce în fond, anulează aceste drepturi. „Noi suntem rasa regală a acestui pământ"[124] exclamă Crainic cu mândrie și revanșă într-o lucrare publicată în 1937 și fără îndoială că la fel se gândea în guvernul Goga-Cuza când în ianuarie 1938 este adoptată legea „pentru revizuirea cetățeniei"[125] care este „prima lege cu un caracter net antisemit"[126] și prin care evreii trebuiau într-un interval de timp foarte scurt să producă acte doveditoare ale unei situații care le fusese recunoscută cu două decenii în urmă. Procesul de revizuire va fi de mai lungă durată și va fi aplicat de guvernele din timpul dictaturii regale de până la sfârșitul anului 1939, când „din cei 617.396 de evrei cetățeni români care au căzut sub incidența revizuirii, 225.222 au devenit apatrizi"[127]. Să remărcăm un fapt semnificativ din perspectiva analizei noastre: efemerul guvern Goga-Cuza, este „primul guvern declarat antisemit"[128] al României interbelice, și în același timp „cel mai intelectual guvern pe care l-a avut vreodată România (o echipă de universitari, prezidată de un poet!)"[129] care conținea nu mai puțin de șase membri ai Academiei Române![130].

Dar să revenim la Nichifor Crainic și la păcatele lui ideologice. În 1937 folosește termenul de „rasă" ca un echivalent al „etniei", dar el este un destul de bun cunoscător al rasismului german pe care îl combate

---

[123] *Ibidem*, pp. 182–183.

[124] *Ibidem*, p. 186

[125] Textul legii și al expunerii de motive poate fi consultat în lucrarea lui Gh. Dumitraș-Bițoaica, *Statutul juridic al evreilor și legislația românizării*, Edit. Prometeu, București, 1942, pp. 18–32.

[126] Lya Benjamin, *Prefață*, la Lya Benjamin (volum alcătuit de...), „Evreii din România între anii 1940–1944", vol. I: „Legislația antievreiască", Edit. Hasefer, București, 1993, p. XXIII.

[127] Lucian T. Butaru, *Rasism românesc. Componenta rasială a discursului antisemit din România până la Al Doilea Război Mondial*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2010, p. 285. Tot acolo se poate găsi o mai completă analiză a acestei legi la pp. 270–291.

[128] *Ibidem*, p. 272.

[129] Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Edit. Humanitas, București, 2011, p. 102.

[130] *Ibidem*, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro

într-un text din 1936 dintr-o perspectivă creștină. Nu că nu ar crede în teoriile rasiale sau în ierarhizarea raselor: „fiindcă Biblia însăși, care atestă existența raselor, afirmă în același timp inegalitatea lor naturală"[131] – Doamne ferește! dar ceea ce nu poate ierta rasismului german pe care îl vede corect ca „o exagerare teoretică a naționalismului"[132] este tocmai anticreștinismul său. Cert este că vede foarte bine paiul din ochiul rasismului german și nu vede bârna din ochiul naționalismului propriu. Așa se întâmplă totdeauna cu bunii creștini. Concepția națiunii la Nichifor Crainic are o dimensiune puternic spirituală și mistică: *„Apariția neamului nostru în spațiul său e un fenomen firesc cum e țâșnirea ivoarelor din coastele Carpaților. Nu cunoaștem vremea când s-au născut, dar le vedem nervurile strălucitoare de apă care circulă ca un sânge cristalin al acestui pământ. Tot astfel, dincolo de ipotezele arheologice și protoistorice, străvechimea noastră zace în muntele de mister al vremii, de unde gâlgâie izvoarele de viață etnică, ce bat prin albiile generațiilor până în obrazul celor care trăiesc astăzi. Omul acestei autohtonii a crescut din peisagiu ca grâul, ca stejarul, ca vulturul. El e microcosmosul în care se rezumă înțelesul mileniilor românești și stihiile chimice și fizice ale mediului natal. Balada geniului ciobănesc îi zugrăvește părul cu pană de corb și mustața cu spic de grâu. El are fața dogorită de arșiță ca pâinea coaptă din truda-i milenară. El poartă albul zilei în cămașă și seară sură în suman, iar femeia lui plaiul de mai în altița de pe umeri"*[133]. Trebuie să recunoaștem că este un text foarte expresiv. Dacă încercăm însă o analiză nu putem să nu remarcăm că această perspectivă asupra națiunii cuprinde în ea tot: argumentația vechimii, din vremurile geologice parcă; metaforele biologice ale sângelui din „izvoarele de viață etnică" care curg de-a lungul generațiilor până „în obrazul celor care trăiesc astăzi"; simbolurile românismului țărănesc și ale geniului artei populare. Totul apare aici într-o formulă aproape mistică și bănuiesc că extrem de convingătoare în epocă. Până și eu astăzi citindu-l cu atenție m-am simțit înfiorat.

Pe de altă parte, trebuie remarcat că pentru perioada interbelică deși încetul cu încetul în definirea națiunii concepțiile biologice își fac loc, clasicii antisemitismului românesc – cum ar fi A. C. Cuza sau N. C. Paulescu – ignoră în scrierile lor contribuțiile eugeniei[134]. În consecință, în ciuda exemplelor oferite mai sus, nu putem afirma că naționalismul cu o puternică componentă biologică ajunsese între cele două războaie un bun cultural comun.

---

[131] Nichifor Crainic, *Puncte cardinale în Haos*, Editura Cugetarea, București, 1936, p. 162.
[132] *Ibidem*, p. 161.
[133] Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, Edit. Cugetarea, București, 1937, p. 186.
[134] Lucian T. Butaru, *op. cit.*, pp. 205–206.

https://biblioteca-digitala.ro

Legislația restrângerii opțiunilor matrimoniale

Naționalismul biologic al eugeniștilor, ca parte constitutivă a naționalismului elitelor culturale și politice românești, nu va rămâne fără urmări sociale. Era imposibil ca anii de la mijlocul deceniului patru, atât de îmbibați de naționalism, antisemitism și îndemnuri la segregare etnică, pe fundalul evoluțiilor europene, să nu producă efecte legislative. Ne vom apleca cu precădere asupra legilor celor care au drept scop restrângerea „amestecurilor etnice și rasiale" prin căsătorie.

Cea mai cunoscută lege care restrânge opțiunile matrimoniale ale românilor – interzicerea căsătoriei cu evreii – datează de la sfârșitul dictaturii regale, mai precis dintr-o perioadă particulară a anului 1940. Nu este întâmplător că ea este aprobată la 8 august 1940, când Carol II făcea eforturi disperate de a intra în grațiile Germaniei. România deja cedase la 28 iunie 1940 Basarabia către URSS iar peste câteva zile doar, România mai pierdea sudul Dobrogei în favoarea Bulgariei. La sfârșitul lunii august 1940 Hitler va arbitra diferendul teritorial dintre Ungaria și România încheiat cu cedarea către Ungaria a unei bune parți din Transilvania. În iunie-august 1940, România pierde o treime din teritoriu[135]. În aceste condiții, și aici Maria Bucur are dreptate, legislația antisemită se inspiră mai degrabă din legile de la Nürnberg decât din teoriile eugeniste autohtone. Dar pe de altă parte, este la fel de adevărat că promovarea de către eugeniști a naționalismului biologic a pregătit terenul pentru o asemenea legislație[136]. De altfel, întreaga argumentație din expunerea de motive a legii parcă ar fi fost scrisă de eugeniștii de la Cluj. Legea se vrea una „protectoare" și vrea să instituie „anumite reguli care să înlăture în mod absolut, influențele străine care ar slăbi Nația. S-a spus, cu dreptate, că în sânge se văd: posibilitățile de suflet, de spirit, de etică. O Națiune se încheagă pe același sânge, același sânge constituie baza morală a recunoașterii depturilor politice supreme. Sângele devine un criteriu moral și un criteriu juridic"[137]. Sângele evreiesc devine acum indezirabil și nu trebuie lăsat să se amestece prin căsătorie cu nobillul sânge românesc!

Națiunea română concepută și ca o structură ierarhizată de corpuri profesionale, trebuie protejată pe segmentele ei cele mai valoroase: ofițerii și funcționarii publici, care vor face și ei obiectul unor interdicții matrimoniale.

În ceea ce-i privește pe ofițerii armatei române, o legislație care le reglementează căsătoria este mai veche și datează din 1931. Legea din 1931 însă are drept scop menținerrea statutului social al militarului în

---

[135] Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 434–444.

[136] Maria Bucur, *op. cit.*, pp. 281 – 182.

[137] Gh. Dumitraș-Bițoaica, *op. cit.*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

urma contractării unei căsătorii. Prin urmare restricțiile de căsătorie au în vedere exclusiv vârsta militarului, valoarea dotei soției și moralitatea acesteia[138]. Abia din iunie 1941, militarii nu se vor putea căsători decât cu „persoane de origine etnică română"[139]. Prin aceasta, valorosul patrimoniu biologic al militarilor români este protejat și de amestecul cu cel inferior al minoritarilor.

În timpul scurtei guvernări legionare din toamna lui 1940, și funcționarii publici se văd supuși unor aceleași interdicții de căsătorie cu persoane de etnie ne-română cu scopul declarat ca „elementul etnic român să-și primească locul pe care îl merită în organizarea familiei"[140].

În concluzie, începând din august 1940 nici un cetățean român nu mai poate lua în căsătorie un evreu iar din toamna lui 1940 funcționarii publici români au dreptul de a se căsători doar cu etnici români. În vara lui 1941 aceiași măsură este aplicată și militarilor români. Astfel, „soluțiile" pe care le preconizase Petru Râmneanțu în 1937 în vederea rezolvării problemei căsătoriilor mixte s-au transformat mai toate în realitate.

Căsătoriile mixte – scurt istoric

Cum spuneam undeva mai sus, căsătoriile mixte interetnic nu apar în dezbaterea de idei în perioada interbelică. Ele sunt o mai veche problemă a comunității românești din Ardeal iar procesul de formare a identității naționale a românilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor nu putea să le ignore[141]. Cum însă la teoreticienii ideii de națiune din Transilvania cunoscuți sub numele de Școala Ardeleană, primează ideea descendenței pur latine în etnogeneza românilor, ei vor susține puritatea etnică a românilor bazată de un comportament matrimonial restrictiv. Cel

---

138 *Lege asupra căsătoriei militarilor*, în "Codul general al României (Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare. 1856–1932", vol. XIX: „Legi uzuale cuprinzând întrega legislațiune a anului 1931", Editura „Universalia", Alcaly & Co., București, f. a., pp. 381–382.

139 *Decret-lege pentru modificarea unor dispozițiuni din legea asupra căsătoriei militarilor*, în „Codul general al României (Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare. 1856–1942", vol. XXIX: „Coduri, legi, decrete-legi și regulamente cuprinzând a doua parte din legislațiunea anului 1941", Monitorul oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1942, pp. 1385–1386.

140 *Decret-lege privitor la căsătoria funționarilor*, în „Codul general al României (Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare. 1856–1941", vol. XXVIII: „Coduri, legi, decrete-legi și regulamente cuprinzând a doua parte din legislațiunea anului 1940", Monitorul oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1941, p. 2009.

141 Toate informațiile și citatele din acest mic subcapitol sunt preluate din lucrarea lui Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Ed. Humanias, București, 1997, subcapitolul 2.2: „Căsătoria mixtă ca instrument de alterare a purității etnice", pp. 219–228.

https://biblioteca-digitala.ro

care lansează ideia că românii și-au păstrat ființa etnică, izolându-se din punct de vedere matrimonial de străini este Petru Maior care într-o lucrare de la 1812 susține că „și astăzi oamenii poporului românesc atâta se feresc de a se căsători cu muieri care nu sunt române, cât foarte rare sînt între ei acele întâmplări ca român să-și ia muiere de altă limbă (...) Această fire a românilor, de a nu se căsători cu muieri de altă limbă, mi se pare a fi una din cauzele (pricinile) acelea care (...) fece pururea cu acea întregime să-și ţină românii limba sa"[142]. Idee care face carieră frumoasă în discursul identitar românesc apărând într-o formă sau alta și în Lexiconul de la Buda (1825) sau la Damaschin Bojincă (1832–1833). Dar vremurile se schimbă și constatări amare ale intelectualilor ardeleni cu privire la vremea în care trăiesc și scriu (deceniile trei-șase ale secolului al XIX-lea) dovedesc că în contemporaneitate românii nu se mai comportă ca strămoșii lor. O spune Codru Drăgușanu, o spune și Papiu Ilarian despre comportamentul matrimonial al elitele românilor în preajma revoluției de la 1848 sau Moise Nicoară. Tot mai mulți sunt de acord că vremurile bune de altădată ale regimului matrimonial etnogamic, dacă l-am putea numi așa, au apus și românii pe măsură ce urcau scara socială ce-i conducea de la condiția de țăran la cea de burghez sau intelectual se implicau tot mai mult în căsătorii mixte. O vor face militanți de frunte ai mișcării naționale și culturale românești: Budai-Deleanu (căsătorit cu o armencă), George Barițiu (căsătorit cu o „grecoaică" din Brașov), Vasile Pop (cu o săsoaică), Vicențiu Babeș (cu o vieneză), Pavel Vasici (cu o unguroaică) și lista ar putea continua[143]. Până și eroul național român de la 1848 – Avram Iancu – spune legenda post-revoluționară, ar fi avut legături amoroase cu femei străine în principal, cea mai cunoscută fiind Farkaș Háni, iubita de sânge maghiar a eroului. Dincolo de etnie, dragostea își face tot mai mult loc în motivațiile care stau la baza constituirii cuplului[144]. Dar să nu-l uităm pe profesorul Iuliu Moldovan care și el se va căsători în 1919 cu o femeie de neam străin: Bronislawa Stefanow, fiica unui funcționar superior din Lemberg (Galiția)[145].

În final, nu putem să nu remarcăm că stereotipurile despre căsătoriile mixte care sunt vehiculate de creatorii ideologiei naționale din primele decenii ale secolului al XIX-lea nu diferă mult de cele lansate de medicii eugeniști din Cluj de la 1937: națiunea română este concepută ca omogenă și un factor esențial al păstrării identității naționale l-a constituit sistemul

[142] Citat preluat de la Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Ed. Humanias, București, 1997, p. 220.
[143] *Ibidem*, p. 227.
[144] Sorin Mitu, *Iubitele unguroaice ale lui Avram Iancu*, în Sorin Mitu, „Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități", Edit. Polirom, Iași, 2006, pp. 213–217.
[145] Iuliu Moldovan, *Amintiri și reflexiuni*, Edit. universitară „Carol Davila", București, 1996, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro

etnogamic de căsătorie. Pe de o parte. Pe de altă parte, căsătoriile cu „străinii" sunt văzute și la 1800, și la 1943 ca sursă importantă de deznaționalizare a românilor. Indiferent dacă concepția despre națiune se bazează pe fapte de natură istorică și culturală sau pe postulatele biologice ale eredității, naționalismul găsește resursele interne care transformă în folosul propriu atât o paradigmă culturală, cât și una științifică. E un cerc vicios din care nu se poate ieși.

Concluzii

Am oprit analiza noastră în 1944 când, odată cu intrarea tancurilor sovietice pe teritoriul României se anunțau vremuri noi care nu erau tocmai bune pentru elita politică și intelectuală românească. În anii următori, vechea clasă politică este fizic distrusă iar elita intectuală „reciclată" și conectată la ideologia noului regim. Și tot în acei ani, dezvăluirea Holocaustului, compromite definitiv, eugenismul și rasismul. Dar am văzut că în perioada interbelică eugenismul interferează cu naționalismul românesc ceea ce îi asigură succesul. Și am mai văzut că la rândul lui eugenismul reciclează mult mai vechi teme și temeri care apar, fie în discursul identitar al românilor, fie în discursul medical. Totul se subsumează însă paradigmei naționale. Ea este peste tot și în toate și ea remodelează în sens propriu spiritul public cu toate componentele sale. Practic, nu se poate ieși din ea, cum nici comunismul nu a ieșit în a doua parte a sa – regimul Ceaușescu. Iar o componentă importantă a naționalismului autohton a fost teama de „străinul" din interior care subminează, în toate modurile posibile și inclusiv demografic, „elementul autohton". Câtă vreme trăim și gândim în acestă paradigmă, teama de „străin" va exista.

Mi-am pus problema dacă temerile analizate de-a lungul paginilor de mai sus mai există în România contemporană. Nu a trebuit să caut mult, a fost suficent un „search" pe Google după sintagma „căsătorii mixte" și am aflat că în vara lui 2012 mai mulți lideri ai comunității maghiare din Baia Mare, au semnat un apel intitulat „Noul strigăt pentru ungurimea din Baia Mare" unde îndeamnă pe tinerii maghiari să își caute parteneri de aceiași etnie[146]. Iar anul 2013 începea cu un mare scandal mediatic (ceea ce este bine) declanșat de gruparea Naționaliștii Autonomi din Timișoara care au postat pe blogul propriu un anunț de recompensă de 300 lei pentru fiecare femeie romă din zona Banatului care dovedește că în 2013 s-a supus unei operații de sterilizare[147]. Și așa mai departe, și așa mai departe, la nesfârșit.

---

[146] http://www.ziare.com/stiri/eveniment/apel-soc-al-ungurilor-din-baia-mare-nu-va-mai-casatoriti-cu-romani-cautati-prieteni-maghiari–1182642 accesat la 5 ianuarie 2013.

[147] http://www.romanialibera.ro/actualitate/justitie/scandalul-sterilizarii-femeilor-rome-continua-un-membru-al-gruparii-nationalistii-autonomi-timisoara-audiat–290020.html, accesat în 17 ianuarie 2013.

https://biblioteca-digitala.ro

Marriage, race and eugenics in the interwar Romania

ABSTRACT

In this paper we have proposed to capture an aspect of medical discourse in Romania between the two world wars: intermarriage. When the problem of intermarriage comes in mind, many of us really think to only mixed marriages in ethnically sense. In other words, we performed an analysis of discourse, trying to follow his topic, but it propels the ideological substrate and conditions. The issue of mixed marriages appears in the medical discourse in Romania in a precise context and evolves as a well coordinated set. And to be more precise: mixed marriages are the subject of eugenics medical discourse and manifests in the fourth and fifth decades of the last century. I tried on the other hand, to present other topics of medical discourse that I considered directly related to the subject of the research, such as the more general issue of declining birth rates in Romania and its corollary of eugenics: selective declining according to social categories. All these, in the broader context of biologization of national identity, noticed at the level of eugenic discourse and writings of cultural and political elite.

https://biblioteca-digitala.ro

Jens Oliver SCHMITT

Der „Kreuzzug des Rumänentums" des Mihail Stelescu als legionäre Dissidenz

Professor, Universität Wien
oliver.schmitt@univie.ac.at

KEYWORDS: Interwar Romania, Legionary Movement, Crusade of Romanianness, Mihai Stelescu

Der Name Mihail Stelescus ist in der neueren rumänischen Geschichte vor allem wegen der Ermordung dieses jungen Linksfaschisten durch Anhänger der Legionärsbewegung Corneliu Zelea Codreanus am 19. Juli 1936 bekannt, ein Attentat, das gerne in seinen erschreckenden Details geschildert wird[1]. Für politische Widersacher der Legionärsbewegung symbolisiert dieser Mord die archaische Grausamkeit und den barbarischen Charakter des rumänischen Faschismus; für Anhänger der Bewegung hingegen war Stelescu der Urtyp des Verräters, dessen Bestrafung durch eine maßgeblich aus Theologen bestehende Todesschwadron ein Zeichen der Erlösung der rumänischen Nation darstellte, mithin einen notwendigen Akt in der chiliastischen Ideologie der Bewegung.

Die Gestalt Stelescus und die von ihm gegründete Bewegung „Kreuzzug des Rumänentums" (Cruciada Românismului) fehlt in keiner Überblicksdarstellung der

[1] Eine sehr ausführliche Darstellung des Konflikts zwischen Stelescu und Codreanu bietet die offiziöse Darstellung der Legionärsbewegung im kommunistischen Rumänien: Mihai Fătu/Ion Spălățelu, Die Eiserne Garde. Terrororganisation faschistischen Typs. Bukarest 1975, 112–122.

https://biblioteca-digitala.ro

Legionärsbewegung, ist aber bislang nie als eigenes Phänomen der komplexen politischen Geschichte Rumäniens in der Zwischenkriegszeit untersucht worden[2]. Vorliegender Text möchte diese Bewegung im Zusammenhang der rumänischen Politik genauer beleuchten: die Entwicklung dieser legionären Dissidenz; ihre Geldgeber und Unterstützer; ihre ideologische Ausrichtung; ihre Funktion in einer volatilen Parteienlandschaft, die von den Interventionen des Königs immer mehr destabilisiert wurde; schließlich interessieren auch die Lebenswelten der „Crucisten", d.h. das spezifische soziale Milieu, das sie schufen und in dem sie sich bewegten.

Zum Verständnis der Genese des „Kreuzzugs des Rumänentums" ist die Gestalt Mihail Stelescus von zentraler Bedeutung. Stelescu wurde in rechtsextremen Kreisen allgemein als ausgezeichneter Redner, Organisator und auch als Führer von Straßenkämpfen geschätzt. Er gehörte zwar nicht zur Kerngruppe der „alten Kämpfer", den sogenannten „Văcărăşteni" (benannt nach dem Gefängnis, in dem sie kurze Haftstrafen verbüßten), wurde aber bald in den innersten Kreis um den Legionsführer Corneliu Zelea Codreanu aufgenommen, zu dem er ein Vertrauensverhältnis unterhielt. In den Wahlen vom 17. Juli 1932 erhielt Stelescu eines von fünf Parlamentsmandaten. Er wurde auch Leiter der legionären „Kreuzbruderschaften", die Schüler und Gymnasiasten in legionärem Geist erzogen und an die Legion heranführten. Zeitgenossen betonen gerne, dass Stelescu im Gegensatz zu Codreanu im Parlament mit seinen Reden Eindruck erweckt habe. Erhebliches Aufsehen erregte Stelescu, als er eine Großkundgebung in Bukarest zur Errichtung eines Kreuzes für den Unbekannten Soldaten anführte, bei der es zu schweren Straßenschlachten mit der Polizei kam (24.1.1933)[3]. Stelescus Begabung als Propagandist zeigte sich auch in populären Liedern, die er für die Bewegung komponierte; neben seiner Rolle in den legionsnahen Kreuzbruderschaften baute er die „Sportlegion" als eigene Einheit in der Bewegung auf. Stelescu gehörte zum innersten Zirkel der Bewegung;

---

[2] Den besten zusammenhängenden eigenständigen Text bietet bezeichnenderweise die englische Ausgabe von wikipedia unter dem Lemma „Crusade of Romanianism"; vgl. Armin Heinen, Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien. München 1986, 273–274; Francisc Veiga, Istoria gărzii de fier. Bukarest 1995, 228–230; Constantin Iordachi, Faschismus, Charisma und Politik: Die Legion „Erzengel Michael" im Zwischenkriegsrumänien 1927–1941, in: Armin Heinen/ Oliver Jens Schmitt (Hg.), Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die „Legion Erzengel Michael" in Rumänien 1918–1938. München 2013, 20 - 68 hier 56–57 mit der derzeit gängigen Deutung. Für einen ausgezeichneten Überblick über die politische Lage in Zwischenkriegsrumänien s. Hans-Christian Maner, Voraussetzungen der autoritären Monarchie in Rumänien, in: Erwin Oberländer u.a. (Hgg.), Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944. Paderborn u.a. 2001, 431–469.

[3] Ion Dumitrescu-Borşa, Cal troian intra muros. Memorii legionare. Bukarest o.J, 64 beschreibt bewundernd Stelescus "Mut" und seine Geschicklichkeit im Umgang mit Medien.

https://biblioteca-digitala.ro

im Juli 1933 sollte er gemeinsam mit Ion Moţa die gardistische Propaganda in Siebenbürgen aufbauen[4]; im Oktober 1933 zählte er zu einer Dreiergruppe (gemeinsam mit Codreanu und dem Kaufmann und Financier der Eisernen Garde, dem Abgeordneten Nuţu Eşanu[5]), die ein neues Programm entwerfen wollten, das faschistische und nationalsozialistische Elemente verbinden würde[6]. Eine wichtige Rolle nahm er auch in den Beziehungen zu reichen Bukarester Geldgebern der Eisernen Garde ein[7]. Wie andere Gardisten zeigte sich Stelescu als gewaltbereit und gewalttätig: die schweren Straßenschlachten, die er in Bukarest gegen Sicherheitskräfte anführte, sind nur ein Beispiel. Stelescu war an mehreren Kundgebungen in der Provinz beteiligt, so im Industriestandort Reşiţa im Banat, gemeinsam mit Codreanu[8]. Im Juli 1933 führte er in der Skiti Slănic eine Kundgebung mit Codreanus Vater Ion Zelea Codreanu durch[9]. Er schreckte auch nicht davor zurück, politische Gegner mit dem Tod zu bedrohen[10]. Im Gegensatz zu Codreanu setzte er diese Drohungen aber nicht durch eigene mörderische Gewaltakte um. Im legionären Gewaltdiskurs gehörte Stelescu hingegen eher zu den „hardlinern". Keinesfalls kann man ihn den „Gemäßigten" in der radikalen Legionärsbewegung zurechnen. Überblickt man diese politische Aktivität, wird deutlich, dass Mihai Stelescu als Organisator, Führer der „Kreuzbruderschaften", begabter Redner und Vordenker in kurzer Zeit zu einer markanten Führergestalt der extremen Rechten Rumäniens geworden war – und es wird nachvollziehbar, wie der auf dieser Grundlage und besonders der intimen Kenntnisse der Interna der Bewegung begann, Codreanus charismatischen Führungsanspruch zu bezweifeln. Für Stelescu war Codreanu nicht die ikonische Figur, die die Legionäre verehrten, sondern ein Mensch aus Fleisch und Blut, und mit deutlich erkennbaren Grenzen.

Da viele Zeitzeugen das Verhältnis Codreanus und Stelescus und den Bruch zwischen dem Legionsgründer und einem seiner engsten Gefolgsleute aus einer ex-post-Perspektive betrachten, liegen erste Anzeichen auf ein Zerwürfnis im Dunkeln. Zum Konflikt kam es in einem für die Legionärsbewegung kritischen Augenblick: die Ermordung des

---

4 Direcţia Arhivelor naţionale istorice centrale (= DANIC) Ministerul de Interne. Diverse 1/1932, 128

5 Zu ihm DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 1/1932, 71; er schenkte der Legion einen Kraftwagen; Direcţia generală a poliţiei 105 vol. I/1932, 157.

6 DANIC Direcţia generală a poliţiei 105/1932 vol. 1, 157.

7 Dumitrescu-Borşa, Cal troian intra muros, 69.

8 Dumitrescu-Borşa, Cal troian intra muros,77.

9 „Garda" 1.7. 1933 (legionäre Zeitung für Muscel).

10 Ministerul de Interne. Diverse 9 vol. II/1933, 37 im August 1933 bedrohte er mit einem Revolver den Bürgermeister von Piatra Neamţ (August 1933;), Diverse 10 vol. I/1933, am 8.10. 1933 schüchterte er Gegner in Adjud ein.

https://biblioteca-digitala.ro

Ministerpräsidenten Ion Gheorghe Duca durch die Legionäre im Dezember 1933 hatte die rumänische Öffentlichkeit erschüttert.

Bis heute sind die Hintergründe des Mords nicht ganz geklärt, und die direkte oder indirekte Verantwortung König Carols II. und seiner Umgebung wird sich in letzten Einzelheiten nicht eruieren lassen[11]. Was aber Aufsehen erregte, war die Tatsache, dass sich Corneliu Codreanu bei einer Verwandten der in der Bevölkerung verhassten und von der antisemitischen Legionärsbewegung bekämpften jüdischen Mätresse des Königs, Magda Wolf-Lupescu, versteckt hielt. Das für einmal energische Vorgehen der Behörden gegen den politischen Arm der Bewegung, die Eiserne Garde, zwang diese im Jahr 1934, ihre Tätigkeit im Vergleich zum Vorjahr weitgehend in den privaten Bereich zu verlegen. Codreanu und die Führung der Garde wurde in den Prozessen gegen die Mörder Ducas offenbar mit Duldung (oder auf Wink) des Königs geschont; und zwischen Lupescu und Codreanu ist es offenbar über Vermittlung des PTT-Direktors Pitulescu, Leiter des „privaten" Nachrichtendiensts von Lupescu, sowie Codreanus Gastgeberin in der Zeit der Fahndung nach dem Duca-Mord zu engeren Kontakten gekommen[12]. Diese Manöver erfolgten im Interesse des Königs, der sich die Garde zur Schwächung des Parteiensystems und zur Errichtung einer persönlichen Herrschaft dienstbar machen wollte. Stelescu selbst behauptete später in seinen öffentlichen Angriffen auf Codreanu, dass ihn dessen „Heuchelei" zum Bruch veranlasst habe – in diesem Falle hätte sich Stelescu gegen Codreanus Annäherung an die sog. Kamarilla gewandt, eine Gruppe einflussreicher Industrieller, Geschäftsleute, Militärs, Polizeioffizieren und auch Intellektueller, die den König bei seinem Plan, die Verfassung und die gewählte Regierung auszuhebeln, unterstützten[13]. Stelescu bezeichnete 1936 Codreanu als „agent provocateur" der Siguranța[14]. Die Schonung Codreanus im Duca-Prozess 1934 wäre damit aus der Komplizenschaft von Kamarilla und Codreanu bei der Beseitigung des dem König und seinem Umfeld unbequemen und wegen seiner Ablehnung von Carols II. Rückkehr verhassten I. Gh. Duca zu erklären[15]. In Zeugenaussagen, die im Prozess gegen die Mörder Ducas nicht

---

[11] Eine fein abgewogene Deutung bei Ovidiu Buruiană, Construind opoziția. Istoria politică a partidului național liberal între anii 1927 și 1933. Iași 2013, 564–578.

[12] Traian Sandu, Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de Fer. Paris 2014, 104.

[13] Dazu detailliert Petre Țurlea, Carol al II-lea și camarilla regală. Bukarest 2010; « Cruciada românismului » 7.3. 1936 offener Brief Stelescus an Codreanu.

[14] DANIC. Direcția generală a poliției 4/1936 vom 2.4.1936.

[15] Codreanu betonte damals seine Königtreue; Ende Oktober 1933 forderte er von Grigore Forțu, Führer des „Bürgerblocks zur Rettung der Nation", seine Kritik am König einzustellen; Ministerul de Interne. Diverse 10/1933 vol. 1, 128; selbst überlegte er, eine Audienz zu beantragen, fürchtete aber eine Ablehnung seines Begehrens (ebda. 164, 12.11.1933).

https://biblioteca-digitala.ro

öffentlich gemacht wurden, behauptete Codreanus Intimus Virgil Ionescu, einst ein sehr enger Vertrauter Carols II., er habe für Codreanu Verbindungen zum Palast hergestellt und Nachrichten besorgt. Ionescus Frau war eine Freundin der Lupescu, welche Ionescu einst im Exil unterstützt hatte[16]. Ob Codreanu in alle Winkelzüge eingeweiht war oder diese verstanden hatte, ob er in seinem Versteck nicht in eine Falle gelockt worden war, ist schwer zu klären – es dünkt aber wahrscheinlicher als echte Verhandlungen seinerseits mit Lupescu. Sie blieb ein Feindbild der Legion, und ein Jahr später sagte Codreanu, die Zeit werde kommen, wo man mit dieser „Kanaille von Frau Schluss machen" werde[17].

Für Angehörige des inneren Kreises der Garde wie den Priester Ion Dumitrescu-Borşa hingegen stand die Kamarilla hinter dem Abfall Stelescus[18].

Stelescus Distanzierung von Codreanu ist auch im Zusammenhang einer Führungskrise zu sehen, in der Ion Moța auch erheblich an Einfluss auf seinen Schwager verlor. Diese Umgruppierungen erfolgten auch vor dem Hintergrund der Verlagerung der Bewegung in die Hauptstadt, wo neue Gruppen, Intellektuelle und Hochadlige, sich der Legion anschlossen und die älteren Kader, die aus der Provinz stammten, verdrängten.

Zudem versuchten konkurrierende Gruppen, die nach dem Mord an Ministerpräsident Duca und darauf folgenden Massenverhaftungen geschwächte Bewegung für ihre Zwecke zu steuern: Marschall Averescu, ein Gegner der Kamarilla, bot an, die Führung der Eisernen Garde zu übernehmen, wenn diese der Gewalt abschwor, und mit Offizieren die Macht zu übernehmen. Parallel liefen die Verhandlungen Virgil Ionescus mit dem Palast, wo Puiu Dumitrescu an einer Übernahme der Legion arbeitete[19]. Im Prozess gegen die Mörder Ducas und die Führung der Legion sagten so unterschiedliche Politiker wie Alexandru Vaida-Voevod, Alexandru Averescu und Iuliu Maniu aus – was darauf hindeutet, dass keine dieser Politiker aus dem konservativ-nationalen Lager (aber mit uneinheitlicher Haltung gegenüber der Kamarilla) die Brücken zu der Massenbewegung abbrechen wollte[20].

---

[16] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 7/190, 85, 113.

[17] Victor Roncea/Gheorghe Buzatu (Hgg.), Documente din arhiva Corneliu Zelea Codreanu. Opera Omnia (sic). Iaşi 2012, Bd. XIII es handelt sich bei dieser Veröffentlichung nicht um eine issenschaftliche Edition, sondern um den Abdruck von Photodigitalisaten des technischen Dienstes des Nationalen Zentrums für die Erforschung der Archive der Securitate (CNSAS)= CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8 456–457.

[18] Ion Dumitrescu-Borşa, Cal troian intra muros, 83; Vertrautheit Stelescus mit Horia Sima, den Dumitrescu-Borşa ebenfalls als Abtrünnigen betrachtete.

[19] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 7/190, 85 - 88.

[20] Florin Müller, Autoritäre Regime in Rumänien 1938–1944, in: Erwin Oberländer u.a. (Hgg.), Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944. Paderborn u.a. 2001, 471–498, hier 486.

https://biblioteca-digitala.ro

Die Lage war also nach dem Attentat von Sinaia sehr verworren, und sich widersprechende Gerüchte bestimmen auch die Polizeiberichte.

Auch ein Blick auf die Eskalation des Verhältnisses zwischen Stelescu und Codreanu muss mit gebotener Vorsicht erfolgen, da Stelescu wie die Legionäre eigene Narrative entwickelten. Nach dem legionären Narrativ hatte sich Stelescu der legionären Disziplin nicht untergeordnet, die verlangte, dass die Parlamentsabgeordneten ihre sehr hohen Saläre der Bewegung abgeben sollten – Stelescu hingegen, der eben eine hübsche Frau geheiratet und das gute Leben geliebt hätte, habe sich dem verweigert, und damit dem von Codreanu geforderten und selbst praktizierten asketischen Lebensstil der Legionäre[21]. Bemerkenswerter ist auch eine Aussage Codreanus in seinen bisher von der Forschung kaum benutzten Tagebuchaufzeichnungen zum ersten Halbjahr 1934[22]: im Rückblick bezeichnete der Legionsführer 1933 als schlechtes Jahr, auch wegen der Unzufriedenheit in der Bewegung mit Stelescu und Nuțu Eşanu. Genauer wurde er aber nicht.

Im Sommer 1934 organisierte Stelescu ein Erholungslager in Budachi in Bessarabien, während Codreanu sich auf seinen Lieblingsberg, den Rărau in der Moldau, zurückzog, wo er die Unterstützung des Königsbruders Prinz Nicolae genoss. Stelescu soll die Teilnehmer des Lagers in Budachi gegen Codreanu indoktriniert und dessen Ermordung geplant haben. Symptomatisch, so ein Polizeibericht, sei gewesen, dass Stelescu Bilder Codreanus habe entfernen lassen[23]. Über den Onkel von Stelescus Frau, Luca Gheorghiade, Generaldirektor im Kommunikationsministerium, soll der Palast mit Stelescu in Kontakt getreten sein[24]. Über Gheorghiade sollen auch die führenden liberalen Politiker Richard Franasovici und Vasile Iamandi von den Zwistigkeiten in der Legion erfahren haben[25]. Nach Polizeieinschätzungen sei Stelescu auf kürzlich in die Legion eingetretene Bukarester Eliteangehörige neidisch gewesen sein, so auf den Ingenieur Virgil Ionescu, der Codreanu den Zugang zu wichtigen Teilen der gesellschaftlichen crème

[21] So auch nach Jahrzehnten des Abstandes Alexandru Serafim, zeitweise Mitglied der auf Stelescu angesetzten Todesschwadron, im Gespräch mit einer Gruppe rumänischer Zeithistoriker; Mariana Conovici/Silvia Iliescu/Octavian Silvestru (Hgg.), Țara, legiunea, Căpitanul, Miscarea legionară în documente de istorie orală. Bukarest 2008, 142. Stelescus Frau wurde 1933 von Codreanu als Geheimkurierin eingesetzt, um den Kontakt mit dem Garde-Führer von Muscel, Gheorghe Clime, zu halten; CNSAS P 013999 Vol. 1, 8.

[22] Jurnalul Căpitanului din prigoana anilor 1933–1934, Facsimile in Roncea/ Buzatu (Documente din arhiva Cornliu Zelea Codreanu. Opera Bd. XXI; hier CNSAS Fond Personal… 116–171, hier Eintrag unter dem 28.2.1934.

[23] Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 430. Empört über die Kritik an Codreanu, verliessen einige Legionäre das Lager.

[24] Conovici/Iliescu/Silvestru, Țara, legiunea, Căpitanul 142.

[25] Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 429–432, Nota vom 14.9.1934.

https://biblioteca-digitala.ro

der Hauptstadt verschaffte, und den Intellektuellen Mihai Polihroniade[26]. Ein weiterer Polizeibericht schilderte einen Konflikt mit dem Studentenführer Traian Cotigă. Zudem sei Stelescu fest überzeugt gewesen, dass er die von der Behördenrepression erschütterte Bewegung reorganisieren sollte[27].

Gheorghiade suggerierte Stelescu, der Legionsführer Codreanu stehe im Solde der Lupescu und des Industriellen und Kamarilla-Mitglieds Malaxa[28]. Stelescu selbst bezeichnete Codreanu in der Folge als von Verbrechen befleckt, mäßig intelligent und als Mann[29]. Bald ergab sich auch ein Kontakt zwischen Stelescu und dem ebenso einflussreichen wie skrupellosen Herausgeber des „Curentul", Pamfil Şeicaru[30]. Engen Kontakt pflegte Steelscu auch mit den als Gewalttätern bekannten Legionären Beza und Constantinescu[31]. Dass Stelescu wegen Codreanus Haltung nach dem Duca-Attentat empört war, geht auch aus einem Gespräch hervor, das er im März 1936 mit dem Vertrauensmann des Königs in der Nationalen Bauernpartei, Armand Călinescu, führte: demnach soll bei den Kontakten zur Lupescu Virgil Ionescu, der Carol und seine Mätresse vor deren Rückkehr nach Rumänien im Exil finanziell unterstützt hatte, beteiligt gewesen sein – Stelescu war auch Zeuge von Verhandlungen Codreanus und Ionescus mit dem Polizeichef Gavrilă Marinescu und will auch gewusst haben, dass das Kamarilla-Mitglied Malaxa Codreanu zur Unterstützung der Bewegung zwei Millionen Lei angeboten habe[32].

Folgende Elemente lassen sich aus diesen Angaben herausschälen: ein Konflikt zwischen dem königstreuen Codreanu und dem kamarillafeindlichen Stelescu. Dass sich Codreanu wissentlich und willentlich von Lupescu benützen ließ, scheint unwahrscheinlich. Doch arbeitete er ihr zeitweise mit seinen politischen Aktionen in die Hände. Im Frühjahr 1934 war Codreanu ganz auf die Gnade des Königs angewiesen, um sein politisches Überleben zu sichern. Gegner der Kamarilla hatten daher jedes Interesse daran, die von der Eisernen Garde geweckten gesellschaftlichen Kräfte gleichsam wie Wasser auf ihre Mühlen zu lenken. Für eine Aktion gegen Kamarilla und König war Codreanu nicht zu gewinnen, dafür aber Stelescu. Persönliche Ambitionen mögen auch eine Rolle gespielt haben: die Eiserne Garde war von ständigen Rotationen ihrer Eliten geprägt (was in der Forschung wenig wahrgenommen wird). Stelescu gehörte einer

26 Ebda.
27 DANIC. Direcţia general a poliţiei 10271933, 68–69.
28 Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 429f.
29 Dumitrescu-Borşa, Cal troian intra muros, 69: die Beziehung zu Malaxa hatte Virgil Ionescu hergestellt, ebenso zu dem Bergwerksbesitzer Ion Gigurtu.
30 Ebda.
31 Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 429f.
32 Armand Călinescu, Însemnări zilnice. Bukarest 1990, 293.

https://biblioteca-digitala.ro

mittleren Generation zwischen den „Alten Kämpfern" aus Iaşi und den Bukarestern Financiers und Intellektuellen an[33]. Er hatte ideologisch und organisatorisch aber einen derartigen Beitrag geleistet, dass er das Charisma eines Führers beanspruchen konnte, und zwar mehr als etablierte legionäre Kader um Codreanu. Im Wege stand ihm dabei Codreanu, sowohl physisch wie als charismatische Gestalt. Die Eliminierung Codreanus wurde denn auch zum eigentlichen politischen Ziel Stelescus. Er ging dabei in zwei Stufen vor: politischer Mord durch gedungene Dritte und, als dieser scheiterte, in einem zweiten Schritt die Zerstörung von Codreanus Charisma.

Ein erster Mordanschlag auf Codreanu im legionären Arbeitslager auf dem Rărau scheiterte[34]. Ein zweites Attentat, diesmal mit Gift, sollte durch Vasile Cotea in Carmen Sylva am Schwarzen Meer, einem zweiten wichtigen Rückzugsort Codreanus, durchgeführt werden. Die Gruppe, die den Plan ausarbeitete, nannte sich die „Komitadschis Stelescus"[35] – hier ist der kulturelle Einfluss der Aromunen deutlich, die diesen aus den makedonischen Bandenkämpfen bekannten Begriff verwendeten. Diesen Anschlag sollen zwei Legionäre, Gh. Beza und Dumitrescu-Zăpadă, beides übrigens selbst ehemalige Attentäter, Codreanu verraten haben. Um nicht in Verdacht zu geraten, so die legionäre Lesart weiter, habe Stelescu eine Studentenversammlung in Râmnicu-Vâlcea bewusst eskalieren lassen (August 1934)[36]. Nach Zusammenstößen mit Ordnungskräften habe er sich verhaften lassen und im Gefängnis auf die Nachricht von Codreanus Ermordung gewartet. Die Legionäre hätten ihm eine Falschmeldung zugespielt und ihn so entlarvt. Derweil wurde der Attentäter Cotea am Bukarester Nordbahnhof überrumpelt und zu Codreanu und General Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul, dem neuen einflussreichen Paten der Legion gebracht. Codreanu und eine Gruppe Legionäre, darunter auch der bekannte Theologe und Publizist Nichifor Crainic, brachen in Gheorghiades Wohnung ein und fanden dort Waffen und Gift[37]. Im Gefängnis bedrohten Legionäre den entlarvten Stelescu mit dem Tod, Şeicaru versteckte sich,

---

[33] Veiga, Istoria gărzii de fier 228.

[34] Conovici/Iliescu/Silvestru, Ţara, legiunea, Căpitanul 142; Dumitrescu-Borşa, Cal troian intra muros 137.

[35] Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 430.

[36] Oliver Jens Schmitt, Approaching the Social History of Romanian Fascism: The legionaries of Vâlcea County in the Interwar Period. *Fascism* 3 (2014) 117–151, 128–129; Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 430.

[37] Scurtu, Ideologie şi formaţiuni de dreaptă 61. Şerban Milcoveanu, damals einflussreicher legionärer Studentenfunktionär, gibt an, ein den Freimaurern angehörender Chemiker namens Cristian Leu habe Mitte September 1934 Codreanu besucht und berichtet, Gheorghiade habe ihn mit Verweis auf den Konflikt zwischen den Logen und Codreanu um Pottasche gebeten, die Codreanu in einer Flasche Ţuica verabreicht werden sollte (Şerban Milcoveanu, Pentru ce a fost asasinat Corneliu Zelea Codreanu. Bukarest 2007, 74).

https://biblioteca-digitala.ro

und die Polizei befürchtete Angriffe auf Minister Richard Franasovici und Unterstaatssekretär Vasile Iamandi, die von Legionären für den Attentatsplan verantwortlich gemacht wurden[38]. Stelescu wurde nach seiner Freilassung vor ein „Ehrengericht" der Legion gestellt, wobei Alecu Cantacuzino, der sich als Chefideologe der Legionärsbewegung etablierte, als Ankläger auftrat, Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul, ohnehin erfahren in Fragen von Duellen und Ehrenhändeln, als Präsident. Dabei stellte man Richard Franasovici als Hintermann des Attentats fest. Stelescu, der um Vergebung bat, wurde degradiert[39]. Virgil Ionescu berichtet in seinen Memoiren, Codreanu habe geklagt, er sei in der legionären Erziehung Stelescus gescheitert; der Legionsführer habe sich kasteit, indem er nur mit einer dünnen Decke bedeckt schlief[40]. In einem Rundschreiben vom 25. September 1934 machte Codreanu den Bruch öffentlich – eröffnete Stelescu aber auch die Möglichkeit zur Rückkehr, wenn er nämlich „durch ein Opfer" die „verlorene Ehre" zurückgewönne, wobei dies in „meinem Ermessen" bliebe. Stelescu, der die Bewegung und deren Geheimnisse zu gut kannte, sollte vielleicht auf diese Weise von einer völligen Gegnerschaft abgehalten werden[41].

Der „Kreuzzug" als politische Organisation

Der offene Bruch in der Bewegung rief auch internationales Interesse hervor: der Corriere della Sera berichtete über den gescheiterten Mordanschlag auf Codreanu[42]. Die linksorientierte Presse Rumäniens wie die Dimineața sprach schon im September 1934 von „Stelisten", den Anhängern Stelescus gegen Codreanu[43]. Für die hauptstädtische Presse gab es an dem Attentatsplan keinen Zweifel[44]. Mit dem Urteil des legionären „Ehrengerichts" hatte die Affäre aber kein Bewenden. Über den Winter 1934/35 wurde deutlich, dass Mihai Stelescu mit Hilfe einflussreicher Geldgeber eine eigene Organisation aufbaute, zunächst „Vulturi albi" (Weisse Adler), dann „Kreuzzug des Rumänentums" benannt. Der martialische Name knüpft an das Selbstverständnis der Legionärsbewegung an: Codreanu hatte sich immer wieder als edlen Ritter gesehen, nicht umsonst spielte die Vorstellung der Drei Musketiere von Alexandre Dumas,

[38] Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 431; DANIC Direcția generală a Poliției 105 vol. I/1932, 233.

[39] Milcoveanu, Pentru ce a fost asasinat Corneliu Zelea Codreanu, 75.

[40] http://www.zelea-codreanu.com/Carti/Virgil_Ionescu-Memorii_Legionare/Tradarea_Cazul_Stelescu.htm.

[41] Scurtu, Ideologie şi formațiuni de dreaptă 64.

[42] Scurtu, Ideologie şi formațiuni de dreaptă 61.

[43] Scurtu, Ideologie şi formațiuni de dreaptă 61.

[44] Auszüge aus dem „Naționalul", der „Faclă" und dem „Universul" bei Scurtu, Ideologie şi formațiuni de dreaptă 62–63.

https://biblioteca-digitala.ro

Codreanus Lieblingsbuch, in der Frühzeit der Bewegung eine erhebliche Rolle[45]. Später sah sich der Legionsführer in einem Kreuzzug gegen den Bolschewismus – so propagierte er u.a. auch den geplanten Propagandamarsch nach Bessarabien (1930)[46]. Das Bild des Glaubenskämpfers wollte nun Stelescu monopolisieren. Wofür er kämpfen wollte, musste er aber erst noch definieren. Bevor er aber seinen „Kreuzzug" aufnehmen konnte, brauchte er Geld. Dieses kam nicht von den in legionären Kreisen vermuteten Hintermännern des Anschlags auf Codreanu, d.h. aus liberalen Kreisen. Im Dezember 1934 hieß es in Bukarester Journalistenkreisen vielmehr, Stelescu werde von zwei Militärs, dem einstigen Bauernidol und Führer der Volkspartei (Partidul Poporului), Alexandru Averescu, und dem wegen Korruption in der Armee mit der Kamarilla überworfenen General Rădescu finanziert, aber auch von dem Hochadligen Constantin Caragea; Carageas Rolle war unklar, zumal Lucia Caragea-Aliot unter dem Decknamen „Haiduc" eine Spionin Carols II. war[47].

Die Gründung von Stelescus „Kreuzzug" fiel in eine Zeit zunehmender innenpolitischer Spannungen zwischen Anhängern des Königs und jenen politischen Kräften, die sich einer Stärkung der Königsmacht widersetzten: dazu gehörte in erster Linie der Führer des siebenbürgischen Flügels der Nationalen Bauernpartei Iuliu Maniu, der sich Ende Juni 1934 mit Alexandru Averescu und Grigore Iunian zu einem Bündnis gegen die Kamarilla und gegen eine Verfassungsänderung zugunsten des Königs zusammengefunden hatte. Diesem „Verfassungsblock" schloss sich auch der liberale Dissident Gheorghe Brătianu an.

Im Januar 1935 lancierten Averescu und Brătianu heftige Angriffe auf Lupescu. Der König reagierte, indem er gleich mehrere Politiker zu Parteigründungen ermunterte, die gegnerische Kräfte schwächen sollten: Alexandru Vaida-Voevods „Rumänische Front" sollte Manius siebenbürgische Machtbasis unterminieren (ab Februar 1935), die am 14.7.1935 ins Leben gerufene „National-christliche Partei" die antisemitischen Bewegungen des Osten und Siebenbürgens zusammenführen (unter A.C. Cuza und Octavian Goga). Der König umwarb auch den Führer der Bauernpartei im Altreich Ion Mihalache und rief eine sog. Zentristengruppe in der Nationalen Bauernpartei um den ehrgeizigen Armand Călinescu

45 Dumitrescu-Borşa, Cal troian intra muros, 67, beschreibt, wie Stelescu selbst ein Lied von von den drei Musketieren sang. Der Refrain lautete „cupa sus, legionari/ pentru vin cu cântec şi femei ». Dies stand Codreanus Lebensweise diametral entgegen.

46 Wolfram Nieß, „Hai să dăm mână cu mână cei cu inima română" – Der geplante Propagandazug der Legion durch Bessarabien vom Sommer 1930, in: Heinen/Schmitt, Inszenierte Gegenmacht von rechts, 217 - 276

47 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 2/1935 Bd. 1, 5; Sandu, Un fascisme roumain 104.

https://biblioteca-digitala.ro

ins Leben[48]. In diesen Zusammenhang gehören auch die Versuche des Monarchen, Einfluss auf die nach dem Duca-Mord geschwächte Eiserne Garde zu nehmen. Stelescus „Kreuzzug" trat in einem Augenblick in das politische Leben, in dem das Parteiensystem sich unter Intervention des Königs immer mehr fragmentierte und als Konfliktlinie die Haltung zum Palast und zur Kamarilla immer deutlicher wurde. In diesem Konflikt reihte sich Stelescu bald in die Reihen der Kamarilla-Gegner ein.

Dass es diesen vor allem darum ging, die nach dem Duca-Mord und der nachfolgenden Repression orientierungslosen Gardisten als Fußvolk für eigenen politische Aktionen zu gewinnen, wird aus einer bisher wenig beachteten politischen Unternehmung deutlich: gleich zu Beginn des Jahres 1934, also wenige Tage nach der Ermordung Ducas, versammelten sich die Gegner der Kamarilla unter Führung Alexandru Averescus, um die Kontrolle über die Eiserne Garde zu übernehmen: neben dem bekannten Arzt Dr. Gerota und General Rădescu erwähnt die Polizei als Hintermänner und Financiers auch Elena und Barbu Stirbey sowie Dr. Gomoiu. Die Militärs wollten zur Erreichung ihrer Ziele einen Kameraden mit ausgesprochener Sympathie für die Legion und Codreanu einsetzen, Gheorghe „Zizi" Cantacuzino-Grănicerul"[49]. Erst als dieses Unterfangen scheiterte – da der König die Garde mit einer Politik von Peitsche und (im Prozess gegen die Führungsgruppe) Zuckerbrot behandelte – gingen die Gegner der Kamarilla dazu über, die kamarillafeindlichen Strömungen in der Garde an sich zu ziehen und die Garde damit zu spalten.

In den ersten Monaten des Jahres 1935 nahm der „Kreuzzug" Konturen an. Constantin Caragea und Stelescu planten eine landesweite Organisation, dabei sollte der extrem antisemitische Clujer Universitätsprofessor Cătuneanu, der aus der „Liga der nationalchristlichen Verteidigung" A.C. Cuzas übertrat, in Siebenbürgen helfend mitwirken. Sergiu Lecca übernahm die Beziehungen zu Iuliu Maniu, General Rădescu, Mitglied der „Volkspartei" jene zu Alexandru Averescu; Stelescu selbst warb legionäre Studenten ab[50]. Am 18.2.1935 traf Stelescu Gh. Brătianu und sicherte ihm Unterstützung für eine Kundgebung in Cluj zu, und im November 1935 war Stelescu bei einer Großkundgebung der Anti-Kamarilla-Front als Redner vorgesehen[51].

Den bedeutendsten Propagandaerfolg aber erzielte die junge Bewegung, als sich ihr Panait Istrati (1884–1935), der „Gorki der Balkanländer"

[48] Ioan Scurtu, Carol al II-lea. Bukarest 2010, 190–200.

[49] DANIC. Direcția generală a poliției 102/1933, 275–277; noch im Herbst 1933 hatte sich Codreanu gegen die Vereinnahmung durch Gegner der Kamarilla gewehrt; Ministerul de Interne. Diverse 10 vol. I/1933, 60 und 128.

[50] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 11, 17.

[51] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 24; "Naținalul"30.11.1935.

https://biblioteca-digitala.ro

(Romain Rolland), anschloss, ein bekannter kommunistischer Schriftsteller, der öffentlichkeitswirksam mit dem stalinistischen Bolschewismus gebrochen hatte („Auf falscher Bahn"). Damit hatte der „Kreuzzug" eine prominente intellektuelle Galionsfigur. Istrati erklärte in der „Cruciada Românismului" vom 17.1.1935, die nationalistische Jugend habe das Recht, sich und die Nation zu verteidigen und die autochthonen Arbeitskräfte zu schützen, wandte sich aber gegen jede Form der Gewalt und des interethnischen Hasses. Stelescu legte großen Wert darauf, dass Istrati sich mit ihm telephonisch in Verbindung gesetzt habe und nicht er, Stelescu, den berühmten Schriftsteller habe umwerben müssen. Er dankte Istrati: man suche keine Idole der Bewegung, sondern Männer des Kampfes. Stelescu bedauerte, dass Istrati im Nationalismus nur Mord und Gewalt erkenne, gebe es doch viele Werte „im Lichte der heiligen Kerze dieses Rumänismus"[52]. Istrati veröffentlichte eine eigene Schrift „Mein oder unser Kreuzzug", das von den Crucisten sehr gefeiert wurde[53]. Istratis Tod im April 1935 beraubte die Bewegung aber rasch ihrer intellektuellen Galionsfigur.

Der „Kreuzzug" zog rasch jüngere intellektuelle Dissidenten aus dem rechtsextremen Studentenmilieu an, aber auch Männer wie Alexandru Tale (nom de plume Talex), der diesem Milieu weniger zuzurechnen ist (und ohnehin mutmaßlicher Spitzel der Polizei war). Die von Constantin Caragea und General Rădescu finanzierte und mit Logistik von Averescus „Volkspartei" gedruckte Zeitung „Cruciada Românismului", die typographisch und bildtechnisch aufwendig gestaltet war, konnte nunmehr Stelescus „Kreuzzug" publizistisch eröffnen[54]. Codreanu erkannte die Gefahr, die seiner Bewegung durch Stelescu und dessen Hintermänner drohte, und schickte seinen Bruder Horia, der eine Zusammenarbeit vorschlug – Stelescu lehnte ab und machte Horia Codreanus Mission öffentlich[55]. Daraufhin verdrängten die Legionäre Stelescu aus den legionär infiltrierten Studentenorganisationen; der Studentenkongress in Craiova schuf weitere Friktionen im extremnationalistischen Lager[56]. Der Leiter der Organisation „Der Kult des Vaterlandes" (Cultul Patriei), Prof. Marin Ştefănescu, näherte sich Stelescu an, weil ihn die legionären Studenten nicht zum Kongress eingeladen hatten. Im April 1935 gingen

52 "Cruciada Românismului" 17.1.1935.

53 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 146.

54 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 17–18; zu den Financiers gehörte auch Ignat Hart; Istrati wurde im Februar 1935 zum Direktor ernannt; vorgesehen war ein tägliches Erscheinen; ab Mai 1935 übernahm Rădescu die Zeitung, derer wöchentlich zwischen 7000 und 8000 Lei zukommen ließ (ebda. 35, 41).

55 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 23. Das Treffen hatte am 15.2.1935 stattgefunden.

56 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, alte Paginierung 35, 37.

https://biblioteca-digitala.ro

die Studentenführer von Cluj zu Stelescu über –Caragea und Ştefănescu hatten hierbei Regie geführt[57]. Stelescus „Kreuzzug“ sollte auch die Parteiunternehmungen des Anti-Kamarilla-Blocks unterstützen, so eine Kundgebung der Partei Gh. Brătianus in Cluj[58], aber auch publizistisch dazu beitragen, dass eine legionärsnahe rechtsnationale und königsnahe Regierung unter Alexandru Vaida-Voedod und Octavian Goga verhindert würde[59]. General Rădescu erklärte sich Ende Mai 1935 bereitet, die „Crucisten“ als Jugendorganisation der „Verfassungsfront“ in Bukarest und Iaşi zu unterstützen, in Cluj wurde dies Caragea übernehmen[60]. Zur Ausdehnung der Tätigkeit plante Stelescu den Kauf eines Lastwagens (ein solcher Lastwagen hatte in der Frühzeit der Legion eine große Rolle gespielt) und eines Kleinflugzeugs; Caragea bot eine Teilfinanzierung an. Tale forderte einen Kurzwellensender. In der Hauptstadt sollte ein „Studienkreis“ Fragen wie „Der Kreuzzug des Rumänentums und die Arbeiterschaft“, „Der Kreuzzug des Rumänentums und der Intellektuelle“, „Das Antisemitenproblem“ diskutieren. Die Organisation sollte nach dem Vorbild der legionären „Kreuzbruderschaften“ Zellen in Gymnasien gründen[61]. Die Rekrutierung außerhalb eines engen Zirkels enttäuschter Legionäre verlief aber schleppend. Am 23.6. 1935 besuchten gerade einmal 70 Personen eine Veranstaltung des „Kreuzzugs“ in Bukarest, darunter Metallarbeiter, die sich Diskussionen über die Überwindung des Gegensatzes zwischen Intellektuellen und Arbeitern anhörten[62]. Im Mai erklärte Stelescu, er habe Organisationen in Iaşi, Botoşani, Suceava, Câmpulung, Cluj, Sibiu, Braşov, Craiova, Segarcea, Dolj, Turnu Măgurele, Caracal, Moreni, Ploeşti und Brăila aufgebaut, nannte aber keine Mitgliederzahlen[63].

Es wurde sehr deutlich, wie Stelescu die Organisation der Legion kopierte, die er ja selbst mitaufgebaut hatte: „Cruciade sportive“ als Gegenstück zu „Sportlegion“ und Aussendung von Propagandaequipen nach Bessarabien und Siebenbürgen; Plakate und Flugschriften; ein Buch zur Bewegung (Panait Istratis „Cruciada mea sau a noastră“[64]; „Erster Wegweiser für jene, die der Cruciada beitreten wollen“ – analog zum cuzistischen „Führer des guten Rumänen“/“Călăuză bunului Român“[65]), sowie

[57] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 35–37.
[58] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 24.
[59] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 39.
[60] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 41.
[61] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935 1, 42.
[62] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 42.
[63] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 40.
[64] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 135.
[65] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 146.

https://biblioteca-digitala.ro

eine eigene Parteihymne[66]. Im August 1935 war Stelescu vom Misserfolg seiner politischen Pläne so frustriert, dass er drohte, sich in die Fremdenlegion einzuschreiben. Der „Kreuzzug" sollte in seiner Abwesenheit offiziell von Tale, Sergiu Lecca und Caragea, eigentlich aber aus dem Hintergrund von General Rădescu gelenkt werden[67]. Doch hatten Stelescus Geldgeber einen langen Atem: es ging ihnen um die Ausschaltung Codreanus, den Angriff auf die Kamarilla und die Verhinderung einer Rechtsregierung Vaida-Goga. Dies ließ sich am besten durch eine Wiederaufnahme des Mordprozesses I.Gh. Duca erreichen (April 1936)[68]. Daran hatte in der Regierung niemand ein Interesse. Stelescu suchte im März 1936 Armand Călinescu auf, dem er von Verbindungen Virgil Ionescus zu Lupescu, Einzelheiten von Codreanus Versteck und dessen Mordbefehl gegen I. Gh. Duca berichtete[69]. Călinescu aber war ein Mann des Königs, der zwar die Legion bekämpfte, die Regierung und die Krone aber nicht durch jene Aktionen schwächen wollte, auf die Stelescu drängte.

Im ersten Halbjahr 1936 kam der „Kreuzzug" kaum voran. Von einer Massenbewegung war er weit entfernt. Aufsehen erregten lediglich seine Pressekampagnen gegen Codreanu[70]. Es schlossen sich auch keine prominenten Politiker der Bewegung an, sieht man von dem Obersten d.R. Niculcea ab, einem Veteranen der antisemitischen extremen Rechten im Nordosten des Landes, einst Chef einer Liga gegen den Wucher und Anführer einer Vereinigung der Rübenbauern. Niculcea wurde am 12.6.1936 im Beisein von gerade 35 Personen in Bukarest aufgenommen: er kämpfe gegen die Lupescu und die „fremde Viper Laumer (sic anstelle von Brauner)-Zelinschi-Codreanu" (Niculcea bezog sich auf den Familiennamen der Codreanus, Zelinski, vor Rumänisierung in Zelea und Namensergänzung um Codreanu; diese Methode wurde in der Folge von politischen Gegnern Codreanus und 1938 auch von den Behörden und der Regierung in den politischen Prozessen gegen den Legionsführer verwendet, um dessen Charisma zu zerstören)[71]. Der „Kreuzzug" war nicht im Stande, Kundgebungen auf die Beine zu stellen. Öffentlichkeit schuf er bei regelmäßigen Sitzungen in der Zentrale in der Bukarester Calea Victoriei, wo Vorträge gehalten und aktuelle Politik diskutiert wurden, meist vor einem überschaubaren Publikum.

---

66 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 44, 48, 174. Der Text lautete : « Veniți Români din orice zare, uniți in veci veniți mereu, prin Cruciada Românismului altare să ridicăm lui Dumnezeu ca slava lui, nemasurată ne-a dat cum ii de flori pe plăi, o dulce patrie bogată frumoasă ca un colț de rai.... ».

67 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 50.

68 DANIC MI. Diverse 2/1935 Bd. 1, 142, 144,

69 Armand Călinescu, Însemnări politice. Bukarest 1990, 293.

70 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 148.

71 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935154; Diverse 7/1936, 24.

https://biblioteca-digitala.ro

Am ehesten mobilisieren konnte Stelescu im Kreise der Aromunen: die Makedo-Rumänen, eine Gruppe von Zuwanderern, die sich stark radikalisiert hatte, da sie sich von der rumänischen Regierung in ihrem von bulgarischer Guerillatätigkeit gefährdeten Kolonisationsgebiet in der Dobrudscha vernachlässigt sah. Viele junge Aromunen hatten sich der Legion angeschlossen und stellten dort besonders gewaltbereite Fanatiker. Beim Bruch Stelescus mit Codreanu spielte ersterer mit der Enttäuschung einiger Aromunen über Codreanus mangelnden Extremismus. Die Familie Stere Ciumettis, eines von der Polizei getöteten Legionärs, der von der Legion als Held verehrt wurde, geriet unter Stelescus Einfluss, und Stelescu scharte eine kleine, gewaltbereite Gruppe von Aromunen um sich, die zu Anschlägen auf Codreanu bereit waren. Im Januar 1935 überwarf sich Codreanu mit einem gewaltbereiten aromunischen Extremisten, Gheorghe Beza, der von nun an dem Legionsführer nach dem Leben trachtete. Im März 1936 wollte der rumänische Nachrichtendienst von nicht weniger als sechs auf Codreanu angesetzten Mordequipen wissen[72].

Stelescu war ganz von seinen Geldgebern im Hintergrund abhängig, vor allem von General Rădescu, hatte aber dennoch erhebliche finanzielle Schwierigkeiten. Im April 1936 war bekannt, dass er deshalb für den Parlamentsabgeordneten Sergiu Polizi als Sekretär arbeitete. Um der Legion Konkurrenz zu machen, übernahm Stelescu ein weiteres ihrer Erfolgsmodelle[73]: Die Sommerlager der Crucisten – auch hier stand das legionäre Modell Pate – sollten auf den Landgütern Carageas und Neculceas stattfinden. Auf Neculceas Gut in Neamț sollte ein crucistisches Modelldorf mit Steinstraßen, Volksbädern und Kultureinrichtungen den erträumten „Statul cruciat" vorwegnehmen[74]. Legionäre Kreise behaupteten indessen, das Lager sei nur Tarnung für das Training von Codreanus Mördern gewesen[75].

Im Frühjahr 1936 verschärfte Stelescu Konflikt mit der Legion publizistisch derart, dass die Politische Polizei im Rückblick Tode davon sprach, Stelescu habe selbst eine Atmosphäre des Mordes geschaffen[76]. In einer Abendsitzung der Crucisten am 19.6.1936 erklärte Stelescu, man werde „Zelinschi" aus dem politischen Leben entfernen und ihn entsprechend beschatten. Stelescu setzte in der Krise der Liberalen Regierung auf eine Machtübernahme der Nationalen Bauernpartei, die mit den Legionären

[72] DANIC Direcția generală a Poliției 232/1935, 21, 52; Direcția generală a Poliției 4/1936, 28.8.1936.

[73] Rebecca Haynes, Work Camps, Commerce, and the Education of the „New Man" in the Romanian Legionary Movement. *The Historical Journal* 51,4 (2008) 943–967.

[74] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 142, 154, 155.

[75] DANIC Direcția generală a Poliției 284/1936, 135.

[76] DANIC MI. Diverse 2/1935 Bd. 2, 94.

https://biblioteca-digitala.ro

aufräumen werde, fürchtete aber eine Regierungsbildung durch den „Paten" der Legion Alexandru Vaida-Voevod[77].

Zusammenfassend wird deutlich, dass der „Kreuzzug des Rumänentums" ein Werkzeug jener Politiker war, die sich gegen die Kamarilla stellten: geführt und finanziert von General Rădescu und Caragea, in unterschiedlichem Maße beeinflusst von deren Umfeld, dem „Cultul patriei", Gheorghe Brătianu, Averescu, Dr. Gerota, kaum aber von Maniu, der sich viel mehr Codreanu annäherte. Diese Politiker brachten Stelescu in Position gegen jene Regierungskonstellation, vor der sie sich am meisten fürchteten: den Geschöpfen des Königs, Vaida-Voevod und Octavian Goga, die sich der Garde bedienen wollten.

Der persönlich schwer angegriffene Codreanu verzichtete auf eine öffentliche Reaktion, zahlreiche seiner Anhänger aber drohten mit Rache. Diese Tendenz wurde bei dem nationalen Studentenkongress in Tîrgu Mureş im Sommer 1936 offenkundig, den König und Regierung gefördert hatten, auf dem aber extremistische Legionäre zur Ermordung von Kamarilla-Mitgliedern und Stelescus aufriefen. Stelescu, dessen Name auf einer öffentlich verlesenen legionären Todesliste erschien, beantragte Polizeischutz, den das Innenministerium auch gewährte. Stelescu zeigte sich seinen Anhängern gegenüber selbstsicher: er werde das Land vom „Parasiten Zilinschi" befreien[78]. Doch hatte er seinen eigenen politischen Zenit überschritten: die Legionärsbewegung befand sich in einem Prozess starker Radikalisierung und verschärfte den Kampf gegen die Kamarilla mit heftigen Angriffen auf Lupescu[79]; inwiefern die Vorwürfe Stelescu hier eine Rolle spielten, lässt sich schwer abschätzen. Dass Codreanu an einer großen Programmschrift arbeitete – „Pentru legionari" – darf man aber mit den Angriffen Stelescus auf Codreanus mangelnde programmatische Fähigkeiten zurückführen. Stelescu hatte kein Monopol mehr in der jungen Generation, wenn es um den Konflikt mit der Kamarilla ging. Die „Verfassungsfront" hatte an Schwung verloren, womit Stelescu seinen wesentlichen Rückhalt verlor. Marschall Averescu liebäugelte wieder mit der Legion, die ihm wesentlich mehr politische Kraft eingetragen hätte als das Häuflein von Crucisten[80];

---

[77] DANIC Minsterul de Interne. Diverse 7/1936, 27.

[78] DANIC MI. Diverse 2/1935 Bd. 2, 95.

[79] DANIC. Inspectoratul general al Jandarmeriei 284/1936, 202 vom 22.9.1936 Codreanu befahl die Intensivierung der Kampagne gegen die Geliebte des Königs. Ihr wurde die Auflösung des Arbeitslager Susai-Predeal und die Schändung von Gebeinen gefallener Soldaten vorgeworfen; ebda. 212 vom 24.9.1936. Der Chef des Geheimdienstes Cernat befürchtete nach der Auflösung des Lagers Gewaltakte der erregten Legionäre.

[80] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 214 und 219 ; nach dem Mord kam es zu einer Polemik zwischen Averescu und Moţa. Legionäre Kreise behaupteten auch, Averescu sei in Stelescus Mordpläne gegen Codreanu eingeweiht gewesen.

https://biblioteca-digitala.ro

zudem hatten Virgil Ionescu und der Philosophieprofessor und neue intellektuelle Pate der Legion, Nae Ionescu, Averescu in der Aggressivität ihrer Oppositionspolitik überholt[81].

Wegen eines Furunkels ließ sich Stelescu im Brâncoveanu-Spital behandeln, wo ihn eine Equipe von zehn Legionären (in der legionären Heldenmythologie als „Decemviri" gefeiert[82]) am 16.7. 1936 ermordete. Den Mord selbst schilderte die Polizei folgendermaßen: am 16.7.1936 um 18.20 betraten acht Legionäre das Spital „Brâncovenesc", stießen den Pförtner zur Seite, durchquerten den Hof des Sanatoriums, erreichten ein Zimmer der Kanzlei, wo Stelescu sich aufhielt. Als die Tür geöffnet wurde, rief einer der Attentäter „Kameraden, geben wir einem Verräter eine Lektion", darauf feuerten alle auf den im Bett liegenden Stelescu 30 Kugeln ab. Danach verließen sie den Raum, wobei sie das Personal mit Revolvern bedrohten. Sie zwangen zwei Chauffeure, sie zum Medizinstudentenheim mitzunehmen. Dann stellten sie sich den Behörden[83].

Der Mord war im Umkreis der Legionsführung geplant worden – zwar liegt kein direkter Befehl Codreanus vor, doch hat er die Planungen gebilligt, indem er eine Atmosphäre schuf, in der Gewalttäter auch ohne unmittelbare Aufforderung aktiv wurden. Stelescu war schon auf dem Studentenkongress in Craiova als „Verräter" angegriffen worden – das war in der Sprache der radikalnationalistischen Studenten eine gefährliche Drohung; und sein Name stand in der Legion bald sprichwörtlich für den Verrat. Alecu Cantacuzino beschimpfte derart seinen Rivalen Traian Cotigă[84]. Der Mord erfolgte in einer ausgesprochen angespannten politischen Atmosphäre: Morddrohungen der Studenten, Straßenkämpfe in Bukarest, ländliche Unruhen von Altkalendaristen, Spannungen mit der Sowjetunion, der Geheimdienstchef befürchtete einen Staatsstreich Codreanus im Herbst 1936[85].

Der Mord löste in der Öffentlichkeit Entsetzen aus[86]. Die Legionäre empfanden ihn demgegenüber überwiegend als gerechte Strafe für einen Verräter. Codreanu selbst sagte einem Legionär in Carmen Sylva, dem Sommerlager am Schwarzen Meer: „Die Geschichte kennt andere solche Beispiele" – der Polizeibericht aus Czernowitz analysiert diese Worte: „die Mystik, von der die Legionäre beherrscht, beweist immer mehr, dass das, was Corneliu Codreanu geschaffen hat... nicht eine politische Organisation

[81] Călinescu, Însemnări zilnice 298–300.
[82] Biographische Fichen in DANIC. Inspectoratul general al Jandarmeriei 284/1936, 148–151.
[83] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 123.
[84] DANIC Direcția generală a Poliției 232/1935, 147–148.
[85] Călinescu, Însemnări 313, 318.
[86] Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 260

https://biblioteca-digitala.ro

darstellt, sondern eher eine religiöse Sekte mit terroristischem Charakter"... „Codreanu wird nicht als Chef betrachtet, sondern als Gesandter des Herrn, geschickt, um die Übel zu beseitigen, an denen Rumänien leidet". Stelescu selbst, so der Bericht, habe gesagt, Codreanus Familie glaube, Corneliu Codreanu sei eine „Reinkarnation des Erzengels Michael"[87].

Auch andere Legionäre zeigten Verständnis und Genugtuung für den Mord. In einem legionären Konventikel in Iaşi äußerte sich so der Altkader Ilie Gârneaţă. In einer Versammlung der Bukarester Nestführer am 17.7. 1936 erklärte der Anwalt Alexandru Constant: „Zum ersten Mal wurde in Rumänien Verrat so bestraft, wie es sich gehört. Noch in tausend Jahren wird man wissen, dass einst eine Handvoll entschlossener Männer bestanden hat, die zu strafen wussten und den Verräter exemplarisch aburteilten"[88]. Im Arbeitslager Focşani pries der legionäre Priester Vasile Boldeanu die Mörder. „Ich komme heute Nacht zu euch, um euch eine große Nachricht zu überbringen, die euch erfreuen muss. Der Verräter Mihail Stelescu hat seinen Geist ausgehaucht, er konnte den 45 Kugeln nicht widerstehen, die Bukarester Legionäre auf ihn abgefeuert haben. Das ist die Strafe, die Legionäre Verrätern erteilen... Überlegt euch gut, was ihr tut; habt Vertrauen nur in den Herrgott, und wenn ihr einen Befehl des Căpitan erhaltet, denn muss dieser mit Ehrfurcht und ohne Schwanken ausgeführt werden"[89]. Boldeanus Billigung eines Mordes zeigt ebenso wie die Beteiligung mehrerer Theologen an der Ausführung des Mordes die Radikalisierung jener niederen Kleriker, die – wie Stelescu – die politische Auseinandersetzung als Kampf zwischen Gut und Böse auffassten und die legionären Diskurs verbreitete Vorstellung verinnerlicht hatten, dass Gegner satanische Kräfte darstellten.

Der legionäre Ideologe Ion Moţa bemerkte, Stelescu habe einst selbst ein Lied gedichtet, in dem er für Verräter den Tod gefordert hatte. Im September 1936 systematisierten legionäre Studentenführer in einem Flugblatt die Haltung der Legion: Stelescu wurde als klassischer Verräter in der in dieser Sichtweise von Verrat geprägten rumänischen Geschichte angeprangert[90]. Der Kult um die Mörder (die sog. „Decemviri") sollte die Gerechtigkeit ihres Tuns unterstreichen. Codreanu selbst übernahm öffentlich die Verantwortung für die Tat. Eine Analyse der Siguranţa konstatierte nach dem Mord jedoch einen Strategiewechsel der Legionärsbewegung: die Behörden hatten im Spätsommer 1936 die zahlreichen Arbeitslager geschlossen, die der Legion große Beliebtheit bei der

87 Roncea XIII = CNSAS Fond Penal 011784 vol. 8, 260v.
88 DANIC. Inspectoratul general al Jandarmeriei 284/1936, 154.
89 DANIC Direcţia generală a poliţiei 284/1936, vom 27.7.1936.
90 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 3/1936, 168; Direcţia generală a Poliţiei 284/1936, 195; Inspectoratul general al Jandarmeriei 11/1937, 428.

https://biblioteca-digitala.ro

bäuerlichen Bevölkerung eingetragen hatten. Der Mord hatte auch den von der Legion erhobenen Anspruch auf christliche Moral in den Augen weiter Kreise erschüttert. Codreanu habe, so der Bericht, verstanden, dass seine Bewegung noch nicht in der Lage sei, die Macht zu ergreifen, und dass er mit Gewalt nicht zum Ziel komme. Er wandte sich daher neu der Mobilisierung der Arbeiter zu und plante, seine Bewegung bis 1938 zur Machtergreifung vorzubereiten[91].

In Regierungskreisen herrschte Zwist über die Reaktion der Regierung auf den Mord: Polizeichef Gavrilă Marinescu erklärte Armand Călinescu auf dessen empörte Frage nach der schonungsvollen Behandlung der Mörder, die führenden liberalen Politiker Richard Franasovici und Innenminister Ion Inculeț fürchteten Unruhen. Der Chef der Siguranța teilte diese Einschätzung und ordnete für den Innenminister diskreten Personenschutz an; zugleich ließ er Listen gewaltbereiter Crucisten und Legionäre erstellen, um weitere Gewaltakte zu verhindern[92]. Marinescu selbst wollte die Mörder auf dem Transport in das Gefängnis umbringen lassen; er warnte den König, dass ein Geschworenengericht wie schon so oft die legionären Täter freisprechen würde[93]. Die Zeitungen standen unter Zensur, und das Organ der Nationalen Bauernpartei „Dreptatea" durfte folgenden Text nicht veröffentlichen: „Die Regierung schützt mystische Organisationen, die unbequeme Politiker umbringen. Unter der unheilvollen Eingebung Herrn Inculețs hat die Regierung das arme Rumänien völlig balkanisiert. Niemand ist für morgen sicher". Die Zeitung „Faclă" wurde daran gehindert zu drucken, dass die Polizei trotz Warnungen den Mord nicht verhindert hätte. Wer ein Ende der Gewalt wolle, solle doch die Macht Codreanu übergeben[94]. Iuliu Maniu nahe stehende Kreise wussten sich aber keinen rechten Reim zu machen: ob Stelescu von Legionären mit Billigung König Carols II. und auf Einflüsterung des intellektuellen Paten der Legion und – ehemaligen – Kamarillamitglieds Nae Ionescu getötet worden ist oder Stelescu ganz im Gegenteil im Auftrag des Königs Codreanu hätte ermorden sollen, sind die Alternativen, die Zaharia Boilă in seinen Erinnerungen diskutiert[95].

Die Anhänger Stelescus reagierten unterschiedlich: seine Witwe und die aromunische Fraktion verlangten nach Rache und der Umsetzung der Mordpläne gegen Codreanu. Bei einem Treffen der Crucisten am 17.7.1936, einen Tag nach dem Mord, hieß es, nicht Stelescus Abfall von der Legionärsbewegung, sondern seine Angriffe auf die Familie Codreanu

---

91 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol.II/1935, 102–106.

92 DANIC. Inspectoratul general al Jandarmeriei 284/1936, 146.

93 Călinescu, Însemnări 311.

94 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol.I/1935, 166 vom 17.7.1936.

95 Zaharia Boilă, Amintiri și considerații asupra mișcării legionare. Cluj-Napoca 2002, 39.

https://biblioteca-digitala.ro

erklärten die Tat – womit sicher der Kern getroffen wurde[96]. Tags darauf berief Marin Ştefănescu die führenden Personen des „Kreuzzugs“ zu einem Treffen. Es kamen General Rădescu, ein Professor, ein Anwalt, der neue Leiter des „Cultul patriei“ und einige Studenten. Einige Crucisten beklagten Stelescus mangelnde Vorsicht, die Angriffe auf Codreanu seien zu hart gewesen; andere vermuteten Lupescu hinter der Tat. Ştefănescu verurteilte diese namens des „Cultul patriei“ und kündigte ein Ende der Annäherung seiner Organisation an die Legion an, während Rădescu behauptete, Stelescus Forderung nach Wiederaufnahme des Duca-Prozesses habe den Mord heraufbeschworen. Stelescu sei dauernd von einem legionären Spitzel namens Catană verfolgt worden. Rădescu sprach offen von Rache. Kurz vor Mitternacht stimmte die kleine Gruppe die Crucisten-Hymne an[97].

Bei der Beerdigung Stelescus am 20.7.1936 wurde auf Wunsch der Witwe der von Kugeln zerfetzte Leichnam Stelescus gezeigt. Tale bezeichnete in der Grabrede Stelescu als Märtyrer, dessen heilige Idee weiter leuchte; Kanaillen hätten einen Titanen ins Grab gebracht[98]. Der „Kreuzzug“ war nun freilich führungslos, und die Zeitungen spekulierten darüber, ob Rădescu offen das Kommando übernehmen würde. Doch weigerte sich dieser, auch mit Rücksicht auf seine Machtposition in Averescus Volkspartei. In der Bewegung selbst zeigten sich rasch Spannungen; gerüchteweise hieß es sogar, die Legion wolle die Zeitung Stelescus aufkaufen; Dissidenten von Goga-Cuzas PNC behaupteten auch, Stelescu habe sich den Freimaurern verkauft. Schon am 21.7.1936 wurde eine Zusammenarbeit der Crucisten mit der Clujer Gruppe „Noi“ unter Titu Rebreanu ventiliert. Freischwebende Existenzen aus den zahlreichen rechtsextremen Splittergrüppchen wie der „Feuersvastika“ kreisten um Stelescus Erbmasse. Gerüchte umgaben auch Stelescus Testament, das aber keine neuen Enthüllungen zu Codreanu und dessen Rolle bei der Ermordung I.Gh. Ducas enthielt, sondern nur den eigenen gewaltsamen Tod voraussah und die graue Eminenz der Crucisten, General Rădescu, als Nachfolger empfahl[99].

---

[96] Fătu/ Spălăţelu, Die Eiserne Garde 118 Fn. *. Angespielt wird auf den Konflikt zwischen den Familien Ion Zelea Codreanus und A.C. Cuzas. Cuzas Sohn Gheorghe, später Generalsekretär der von seinem Vater und Octavian Goga 1935 gegründeten National-christlichen Partei soll ein Verhältnis mit Corneliu Codreanus Schwester Silvia gehabt haben, aus dem ein uneheliches Kind hervorgegangen sei.

[97] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 1, 171–173.

[98] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 1, 180 Bericht der „Dimineaţa“.

[99] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 1. 188, 190, 219. In einem früheren testament vom 12.10.1934 hatte er ebenfalls angekündigt, dass er von Codreanu ermordet werden würde und dass er den schriftlichen Befehl Codreanus zur Ermordung von Ministerpräsident I.Gh. Duca selbst gelesen habe ; ein Facsimile dieses Testaments

https://biblioteca-digitala.ro

Marschall Averescu verurteilte den Mord und polemisierte mit Ion Moța. Legionäre behaupteten, Averescu habe von dem bevorstehenden Anschlag sogar gewusst und nichts unternommen; andere meinten, ohne den Mord hätte sich Averescu der Legion angeschlossen[100].

Ohne die einigende Gestalt Stelescus traten die politischen Widersprüche in der Bewegung offen zutage: Linksintellektuelle standen neben professionellen Rechtsextremisten; die Männer im Hintergrund mussten neu überlegen, wozu die Bewegung ohne Stelescu als Führungsgestalt im politischen Kleinkrieg dienen sollte. Am 7.9. 1936 verließ der Kopf der linksintellektuellen Gruppe, A. Tale, die „Cruciada“, da ihm eine rechte Gruppe unter Nicodim Ion Matei und Cezar Popa mit Rădescus Rückhalt die Propagierung linksextremer Ansichten vorgeworfen hatte. Mit Tale gingen die wichtigsten Intellektuellen der „Cruciada“. General Rădescu förderte antisemitische Agitatoren wie Oscar Stoenescu, dem er einen Posten bei der Druckerei Averescus verschaffte, der aber in Galați von Legionären misshandelt wurde[101]. Im Oktober 1936 schien die Gruppierung vor dem gänzlichen Ende zu stehen: Rădescu verweigerte immer noch die Übernahme der Führung, zumal die ihm bekannten Männer ausgetreten seien, Caragea zahlte die Miete für den Parteisitz nur noch für sechs Monate[102]. Unter Carageas Einfluss und unter tatkräftiger Vermittlung der Witwen von Stelescu und Istrati kehrte Tale, nicht aber andere links orientierte Personen, jedoch wieder in den „Kreuzzug“ zurück[103]. Nach Angaben der Siguranța sollen Caragea und Sergiu Lecca, die bis Ende November 1936 als Generalsekretäre amtierten, von Financiers wie Barbu Stirbei und Max Auschnitt 7 Millionen Lei erhalten haben, Caragea allein für eine Auslandsreise von Auschnitt 300'000 Lei; das crucistische Heim wurde mit Geldern Averescus und Rădescus weiter betrieben[104]. Als neuer Generalsekretär wurde in einer Sitzung am 8.10.1936 Vasile Dumitrescu installiert[105]. Polizeiberichte zu den Sitzungen des „Kreuzzugs“ verdeutlichen,

wurde als Anhang V in der 1928 erschienenen Broschüre abgedruckt, die unter dem Titel erschein : Cine este Corneliu Zelinsky-Codreanu ? cum a înşelat țara timp de 15 ani fiul lui Ion Zelinsky şi al Elizei Brauner. Spionaj la Marele Stat Major al Armatei, la Siguranța generală şi la uzinele de avioane. Trădare, uneltire cu organizații străine contra ordinei sociale, răzvrătire ». Bukarest (editura ziarului « Lumea românească » ; in Roncea/Buzatu Bd. 12 = CNSAS P 011784 vol. 7.

[100] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 1, 219 ; Direcția generală a poliției 4/1936, 67.

[101] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 2, 2, 4.

[102] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 2, 32.

[103] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 771936, 86, 95.

[104] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 2, 99; Diverse 7/1936, 101.

[105] DANIC Direcția generală a poliției, 215. Sekretär wurde Iorgu Manu, Kassier Alexandru Mocanu, Verwalter D. Corbea.

https://biblioteca-digitala.ro

dass dieser zu einer kleinen sektierischen Gruppe herabgesunken war, der sich – wieder nach legionärem Vorbild – über Totenkult legitimierte: nicht nur Stelescu, sondern auch Oberst Niculcea sollte diesem Verständnis nach von Legionären ermordet worden sein[106]. Der Kult um den toten Stelescu erreichte aber nur einen äußerst kleinen Kreis: Am 20.11. 1936 erklärte Dumitrescu, im „Kreuzzug" winke nur geistiger Lohn. Zu Beginn der Sitzung sangen die 30 Teilnehmer stehend vor dem verwaisten Schreibtisch Stelescus die Crucisten-Hymne[107]. Auch in den Sitzungen vom 17.12. 1936 oder am 8.2.1937 war der Zulauf nicht größer (40–45 bzw. 35–40 Teilnehmer)[108].

Die Crucisten versuchten, sich nach der politischen Mitte auszurichten. Unterhandlungen von Tale mit einem Emissär des linken Bauernparteiführers Ion Mihalache blieben jedoch ergebnislos[109]. Es gelang ihnen kaum noch, im studentischen Milieu gegen die Legionärsbewegung zu mobilisieren, die ihrerseits 1937 den Höhepunkt ihrer Macht in Rumänien erreichen sollte. Crucisten diskutierten über geheime Komitees, die legionäre Nester aufdecken sollten. In ihrer Zeitung erklärten die Crucisten am 6.11.1936, sie könnten nicht glauben, dass die rumänische Studentenschaft sich mit einer „Horde gewissenloser Mörder" zusammentun werde und zum „Werkzeug des dahergelaufenen Zilinschi Brauner" werde[110]. Der crucistische Aktivist Ion Piperiu riet offen zur Zusammenarbeit mit der Polizei und warb für Aktionen, die den König populärer machen sollten; er schlug auch vor, der Zensur und dem Polizeichef G. Marinescu eine Broschüre zur Genehmigung vorzulegen, die die Ermordung Codreanus fordern sollte[111]. Wegen dieser Vorhaben mussten sich die Verfasser dieser Schmähschrift gegen Codreanu vor Racheakten der Legionäre fürchten[112].

Innerhalb der Crucisten-Gruppierung herrschte auch nach Tales Rückkehr Zwietracht; denn Tale verdächtigte Piperiu, ein Agent Codreanus

[106] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 137, diese Vermutung äußerte offenbar als erster Tale.

[107] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 2, 40.

[108] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 2, 44 und 54.

[109] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 2, 46 (Ende Dezember 1936).

[110] DANIC Direcţia generală a poliţiei, 301.

[111] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 2, 74–76; DANIC Direcţia generală a poliţiei, 307. Die Führung der Crucisten suggerierte ihren Anhängern Anfang November, ein Angriff auf Codreanu sei legitime Selbstverteidigung. Einen Anschlag auf Codreanu erwartete auch eine Behördennotiz vom 8.11.1936.

[112] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22/1935 Bd. 2, 60 Aufruf der Crucisten an die Studenten „gegen den Windhauch des Wahnsinns und Gesänge voll Blut und Hass"; sowie ebda. 63 ; DANIC Direcţia generală a poliţiei, 176 Legionäre überraschten Tale und Piperiu bei der Beschattung Codreanus; die Behörden erwarteten daher Racheakte der Legionäre (Bericht vom 2.11.1936).

https://biblioteca-digitala.ro

zu sein[113]. Verschwörungstheorien liefen auch über den Hintergrund des Mordes an Stelescu um: wenige Tage nach dem Mord meinte Tale in einer Sitzung der Crucisten, die Regierung sei indirekt verantwortlich, da sie Stelescu nicht ausreichend geschützt habe; aus dem Publikum aber kam Widerstand: hinter dem Mord stehe Lupescu; wie bei der Ermordung I.Gh. Ducas hätte die Legionärsbewegung den Büttel der Geliebten des Königs gespielt[114]. Noch Genaueres wollten Teilnehmer an einer Sitzung des „Kreuzzugs" am 12.12.1936 wissen: Innenminister Ion Inculeţ habe Stelescu zwei Millionen Lei angeboten, damit dieser die Angriffe auf Lupescu einstelle. Stelescus Weigerung sei sein Todesurteil gewesen[115].

Der „Kreuzzug des Rumänentums" überlebte den Tod seines Gründers rund eineinhalb Jahre, im politischen Leben aber spielte er kaum mehr eine Rolle.

Der Propagandafeldzug Stelescus gegen Codreanu

Die Bedeutung der Crucisten liegt vor allem in der zeitweiligen Fähigkeit Mihai Stelescus, die Legionärsbewegung empfindlich zu schwächen, und zwar gerade an jenem Punkt, auf den sie ihren Erfolg aufbaute: das Charisma Codreanus und das Versprechen einer umfassenden Rettung und Erlösung der Nation durch einen gottgesandten Führer. Stelescu kannte Codreanu aus nächster Nähe und war mit dem Menschen und Politiker bestens vertraut. Diese Vertrautheit wurde seine wichtigste politische Waffe.

Nachdem sein Versuch, die Studentenbewegung zu übernehmen, gescheitert war, begann Stelescu im Frühjahr 1935 eine Kampagne gegen Codreanu, die die Legionärsbewegung schwer erschüttern sollte. Rasch wurde deutlich, dass nach den gescheiterten Attentaten Stelescu seinen Kontrahenten nunmehr politisch und sozial vernichten wollte. Stelescu selbst schrieb in seinem offenen Brief an Codreanu von einem „Kampf zwischen Licht und Dunkelheit"[116]. Der Angriff richtete sich aber nicht nur gegen Codreanu, sondern auch gegen Vaida-Voevod, der, so Stelescu, Codreanus Programm entworfen habe; tatsächlich kann Vaida als ein Pate der Legionärsbewegung gelten. 1935 gehörte er zu den politischen Instrumenten des Königs. Stelescu wollte Codreanu mit seiner Pressekampagne zwingen, klar zur Kamarilla Stellung zu beziehen[117].

113 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 102.
114 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 137.
115 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 3/ 1936, 355. Ähnliche Vermutungen äußerten die Crucisten schon vor Stelescus Ermordung: DANIC Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 24.
116 „Cruciada Românismului" 4.4.1935.
117 Sandu, Un fascisme roumain 103.

https://biblioteca-digitala.ro

Stelescus Kampagne traf Codreanu persönlich und verunsicherte auch die Legionäre. Denn Stelescu griff Codreanu dort an, wo dieser am empfindlichsten war: in seinem Ansehen und der kultischen Verehrung als Führer des nationalistischen rumänischen Jugendbewegung, wie die Legion sich selbst empfand, und in seiner Unabhängigkeit von der politischen Elite Bukarests[118]. Systematisch stellte Stelescu Codreanu als unfähig, feige und medioker dar. Direkt die Wurzeln von Codreanus charismatischem Anspruch durchtrennte er, als er dessen ethnische Herkunft als nichtrumänisch beschrieb: Codreanu sei halb-polnisch, halb-deutsch, aber sicher kein Rumäne; er sei ein „venetic", ein Zugereister, der mit seinen „unrumänischen" Gewalttaten und seiner Mörderbande Rumänien gleichsam besudele: „Wir erlauben nicht, dass du diesem Volk den Weg zeigt.. Du bist ein Dahergelaufener, du bist fremd, du bist Pole, du bist Deutscher. Daher verlangst du ein Bündnis mit den Deutschen. Aus dir spricht dein Blut. Geh doch nach Deutschland und verneige dich vor Hitler. Raus mit dir, oder du wirst gelyncht. Hinaus, Fremder, aus diesem heiligen Land, dessen Jugend dich verachtet"[119]. Mit dem „Cultul patriei" wurde sogar geplant, einen Artikel „Die Führer der Garde – Homosexuelle" zu veröffentlichen[120].

Eine eigentliche Generalabrechnung nahm Stelescu in der „Cruciada Românismului" vom 7.3. 1936 vor: er zog Codreanus Anfänge in Iaşi ins Lächerliche: „du konntest dich mit der Ermordung eines Rumänen beweisen; du hattest Erfolg, indem die die Gemüter einiger Heranwachsender um eine Ikone erhitztest, vor der du mit blutverschmierten Händen das Kreuz schlugst; ... du hast den herzensguten, großmütigen Mystiker gespielt, die Menschen in die Irre geführt, aus dem Schweigen ein Dogma gemacht, doch eine Organisation führen kannst du nicht". Codreanu sei ein gerissener Lump (şmecher), der dauernd politische Kombinationen vollführe, die Cafés mit Gerüchten erfülle, sich als Visionär gebe, aber nur noch die Naiven täuschen könne. Seine Taten finde man nur in den Gerichtsakten; er posiere auf Prozessen als Unschuldiger und mache so Reklame. Doktrin habe er keine, im Gegensatz zu Mussolini oder Lenin. „Von ihnen hast du nur ein farbiges Hemd und die Gewalt, die bei ihnen zur Revolution führte. Und du willst mich ermorden lassen? Willst du als Gangster Rumäniens posieren? Soll ich wie Lindbergh vor dir fliehen? Weißt du nicht, dass bei uns Rumänen ein Capone hungers stürbe?". Am Schluss warf er Codreanu das vor, was dieser am meisten verabscheute: Verrat. Er

---

118 Dies erkannte deutlich auch die Politische Polizei Direcţia generală a poliţiei 105/1932 vol. 1, 233.

119 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. II/1935 Bd. 2, 93 = « Cruciada Românismului » Nr. 17.

120 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935 Bd. 1, 45.

https://biblioteca-digitala.ro

hätte seinen politischen Mentor und Taufpaten A.C. Cuza verraten, seine Gefolgsleute ans Messer geliefert, sich bei Lupescus Verwandter versteckt, vom Schatzmeister der Loge Grand Orient Geld genommen – Stelescu endete mit einem Aufruf zum Zweikampf. Diese Vorwürfe wiederholte und variierte er an anderer Stelle. In einer Rede im März 1936 warf Stelescu seinem Widersacher vor, enge Beziehungen mit den Freimaurern zu unterhalten: Vaida-Voevod, Goga, Cuza und Eugen Titeanu - alles Politiker, die die Legion zeitweise oder durchgehend gefördert hatten - seien sämtlich Mitglieder von Logen, die den christlichen Glauben und die Landesgrenzen auflösen wollten[121]. Stelescu schonte auch Codreanus Patron, General Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul, nicht: wie Codreanu sei er ein Verräter, denn einer seiner Vorfahren habe den Nationalhelden Tudor Vladimirescu getötet. Cantacuzino, dessen Familie sich von der byzantinischen Kaiserdynastie der Kantakuzenen ableite, sei wie Codreanu eigentlich gar kein Rumäne[122]. An den Angriffen beteiligte sich auch Oberst Niculcea, ein „Veteran" des politischen Antisemitismus in Nordostrumänien. In der Ausgabe der „Cruciada Românismului" vom 2. Juli 1936 veröffentlichte er unter dem Titel „Die Galerie nationaler Scharlatane" einen heftigen Angriff auf Codreanu. Als Facsimile wurde die amtliche Bewilligung der Namensänderung von Codreanus Vater und die Heiratsurkunde von Ion Zelea Codreanu und Elisa Brauner abgedruckt. Niculcea schrieb, Hitler sei Deutscher, Mussolini „latino-romanisch", Atatürk Türke. „Ich frage, was hast du Rumänisches in deinem Blut, du fremde Promenadenmischung, Corneliu Zilinschi, Lorentz, Antec-Conda-Brauner, als polnisches, hunnisches, ungarisches und deutsches Blut". „Du Lorenz, kommst und wagst es, du Antec, den Moţen Befehle zu geben, die dein ungarisches Volk tausend Jahre blutig unterdrückt hat?... Pass auf deinen Kopf auf oder leg' dir gleich den Strang um"[123]. Dies war die Stimmung zwischen den Crucisten und der Legion zwei Wochen vor Stelescus Ermordung.

Schon zu Beginn des Konflikts zwischen Stelescu und Codreanu führte Stelescus Vorwurf, Codreanu halte es mit der Kamarilla, zu Unruhe in der Legionärsbewegung – so erklärt sich auch der Versuch von Gheorghe und Alecu Cantacuzino, zwischen den beiden Legionärsführern zu schlichten. Codreanu, persönlich getroffen, verweigerte dies, und im Anschluss an eine dramatische Sitzung, auf der der Bruch vollzogen wurde, soll Codreanu mit gewalterfahrenen Legionären (Nicolae Totu, Dumitrescu-Zăpadă, G. Beza) über eine Bestrafung Stelescus gesprochen haben[124]. Bedrohlich

121 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 I/1935, 133.
122 DANIC Direcţia generală a poliţiei 264/1937, 416.
123 DANIC Direcţia generală a poliţiei 284/1936, 33.
124 DANIC Ministerul de Interne. Diverse 17/1933, 220.

https://biblioteca-digitala.ro

war auch das Geheimwissen Stelescus um Codreanus Rolle bei dem Mord an Premierminister Duca; deswegen verbreitete die Eiserne Garde das Gerücht, der Mord sei von Stelescu und führenden liberalen Politikern sowie dem Journalisten Pamfil Şeicaru ausgeheckt worden (Gheorghe Tătărecu, Victor Iamandi, Ion Inculeț)[125].

Da Codreanu nicht reagierte, erweckte er bei Anhängern den Eindruck, Stelescus Vorwürfe entsprächen der Wahrheit. Einer von Codreanus engsten Vertrauten, der legionäre Führer von Muscel, Gheorghe Clime, musste zweifelnde Anhänger im Frühling 1936 mit der Aussage beruhigen, man hätte Stelescu schon mehrfach in aller Stille aus dem Wege räumen können, so man dies denn gewollt hätte; ein andermal beschwichtigte er, Stelescu bluffe nur[126]. Daran wird Clime selbst nicht geglaubt haben, denn Codreanu wirkte außerordentlich mitgenommen; die Erschütterung seines Charismas zeigte sich an Zweifel und Abfall von bisher an ihn Glaubenden[127]. In einer Rede im Bukarester Studentenzentrum sagte Codreanu Anfang November 1935, die Bewegung brauche Ruhe, ihr Leben sei sturmbewegt und voller Kämpfe. Der Feind habe zugeschlagen, doch von dem Granitfelsen, mit der er die Legion verglich, nur einen Splitter – nämlich Stelescu – abgeschlagen[128]. Vor einer Versammlung der legionären Partei „Alles für das Land" hatte er kurz zuvor für den Fall der Machtergreifung Rache angekündigt und Jagd auf die Feinde bis in den hintersten Winkel der Welt[129]. Im Juli 1936 hieß es in einem Polizeibericht, die Legionsführung sei von Stelescus Angriffen „entnervt" und suggeriere den Legionären, Stelescu werde innert Wochenfrist umgebracht, und zwar von einer von dem Studentenführer Victor Dragomirescu geleiteten Gruppe, der bereits mehrere radikalisierte Studenten rekrutiert habe[130].

Was machte Stelescu und den „Kreuzzug des Rumänentums" so gefährlich, dass Codreanu bald mit Aggression, bald auch mit Resignation reagierte? Da war zum einen die tatsächliche Desorientierung und

---

125 DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 17/1933, 223.

126 DANIC Direcția generală a poliției 232/1935, 149, 166.

127 DANIC Direcția generală a poliției 232/1935, 189.

128 Roncea XIII 413–415.

129 Roncea XIII 416–418.

130 DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 117. Namentlich bekannt waren der Polizei der Theologiestudent Ştefan Georgescu, der bereits am Studentenkongress von Târgu Mureş als Extremist hervorgetreten war; der Theologiestudent Jean Atanasiu zis Turbatu; Vasile Buhai, Schatzmeister der Nationalen Union christlich-rumänischer Studenten UNSCR; Stoia Gheorghe, ein Medizinstudent, der bereits in den Angriff auf den jüdischen Journalisten Blumenfeld Scrutator verwickelt gewesen war; Constantin Toboc, Student der Chemie und Physik, verhaftet beim Boykott der linksgerichteten Hauptstadtpresse; Gheorghe Ştefănescu, ebenfalls am Überfall auf Blumenfelds beteiligt sowie Iulian Enescu.

https://biblioteca-digitala.ro

Enttäuschung mancher Anhänger, denen Codreanu in seiner Oppositionshaltung zur Kamarilla schwankend erschien oder die sich von ihm übergangen fühlten. Es ist kein Zufall, dass Stelescu gerade in der „Stadt der Bewegung“, Iaşi, die von Codreanu stark vernachlässigt worden war, in beträchtlichem Umfang Anhänger fand und die Legion in Iaşi bzw. Codreanus Autorität schwer erschütterte. Zu einer echten Gefahr aber wurden für die Codreanu jene von Stelescu brillant formulierten schweren persönlichen Angriffe in der Zeitung „Kreuzzug des Rumänentums“. Stelescu kannte zahlreiche Interna der Bewegung und Details aus Codreanus Biographie. Diese setzte er nun ein, um Codreanus Charisma zu zerstören, das heißt das Ansehen, dass dieser in den Augen seiner Anhänger besaß, mithin das eigentliche symbolische Kapital der Bewegung. Dabei ging Stelescu schrittweise vor: am 4. April 1935 veröffentlichte er den erwähnten offenen Brief an Codreanu, in dem er diesem und dessen Vater vorwarf, „viele reine Seelen“ verdorben zu haben. Er zeichnete Codreanu als Lügner, erpicht auf günstige Wahlkreise (im Bezirk Putna); als Plagiator, denn das „Handbuch für Nestführer“ stamme nicht von ihm, als Geschöpf Vaida-Voevods; als Feigling, der Kämpfen mit der Gendarmerie auswich. „Du ließest dir bei Prozessen huldigen oder verbargst dich“, fasste Stelescu Codreanus publikumswirksame Erfolge vor Gericht zusammen. Besonders getroffen wurde Codreanu durch Angriffe auf seine Beziehungen zu den Nonnen des moldauischen Klosters Agapia, mit dem sich Codreanu seit den 1920er Jahren verbunden fühlte. Stelescu machte kein Hehl daraus, dass er „Zelinschi“, wie er Codreanu bald nur noch nannte, aus dem politischen Leben ausschalten wollte. Im Leitartikel vom 6.12.1935 wehrte er sich gegen den Vorwurf, er sei ein Verräter und habe Codreanu von der Führung der Legion verdrängen wollen: er habe zehn Jahre seiner Jugend der Legion gegeben, nicht er habe die Legion zerbrochen, zerbrochen sei vielmehr sein Glaube an Codreanu. Schon am 10.1. 1935 hatte er in einem offenen Brief an Panait Istrati ausgeführt, Codreanus Lügen und persönliche Nichtigkeit hätten ihn zutiefst erschüttert. Er sei nicht von Codreanu geschieden, sondern von den Gräbern seiner Kameraden. Codreanu, so Stelescu, sei ein gewöhnlicher Mörder, dem er zeitweise vertraut habe[131]. In einer Sitzung kurz vor seiner eigenen Ermordung empfahl er, Codreanu zu überwachen und ihn in den Medien in den düstersten Farben zu schildern[132]. Den vernichtenden Schlag hatte er in dem großen Artikel am 7.3. 1936 geführt, der oben schon analysiert worden ist.

Eine Negativkampagne allein aber war Stelescu nicht genug: denn er wollte selbst die Führung über die junge Generation und eine

[131] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 36.

[132] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 27.

https://biblioteca-digitala.ro

Massenbewegung erringen. Seine Losung hieß „Rumänismus“: in dem erwähnten offenen Brief an Istrati schrieb er: „Rumänismus bedeutet Liebe zum Land, bewiesen durch Opfer ohne Spekulation zum persönlichen Vorteil. Rumänismus bedeutet das Bewusstsein unserer Existenz als Volk, unserer Sprache... Rumänismus bedeutet das Daseinsrecht meines Volkes und die Respektierung dieses Rechts im selben Maße für die benachbarten Völker. Verwechseln wir nicht Rumänismus mit Imperialismus oder Chauvinismus... Rumänismus bedeutet Gastfreundschaft, Güte, Toleranz, Dir heilige Dinge von denen du sagst, du habest sie nicht einmal in den 22 Kantonen der Schweiz gefunden. Rumänismus bedeutet Würde und das Recht, Herr zu sein auf jenen 300'000 km2...“ Rumänismus sei nicht anti-human; gemeinsam könne man das vom Erlöser verheißene Eden erreichen. In einem Essai, den er am 28.3.1935 im „Kreuzzug des Rumänentums“ veröffentlichte, verkündete er: „Der Rumänismus ist der einzige Glaube, der das Leben dieser Nation beseelen kann“. Ein legionäres Erbe war dabei sein Antiparlamentarismus: „Das Parlament ist eine Versammlung von Delegierten, die die Angelegenheiten des Staates nach ihrer Meinung, nicht aber jener des Volks führen“.. „Welcher von jenen, die über die Dörfer ziehen, hat jemals die Massen von der Qualität ihrer programmatischen Theorien überzeugen müssen?“ Heftige Kritik übte er an den vielen Wahlversprechungen „Wenn sich das Volk einmal auf einem Felde mit seinen Deputierten versammelte, würde es sie alle vierteilen. Die Abgeordneten von heute sind die Erwählten der Gendarmen und der Diebe von Wahlurnen. Was ist die parlamentarische Praxis? Die Regierung schlägt ein Gesetz vor, die Mehrheit beschließt es. Die Opposition schreit und nimmt bisweilen nicht einmal an der Abstimmung teil. Ich frage mich, warum es dann überhaupt eine Mehrheit und eine Opposition gibt...“. Den Rumänismus sah er gegen die Extreme von Links und Rechts gerichtet, gegen Codreanu und den Bolschewismus. „Jene, die die halbe Welt umbringen wollen, um die andere zu verrohen“ lehne er mit ganzem Wesen ab. Von Istrati übernahm er die Ablehnung von Kapitalismus und (stillschweigend) Antisemitismus – die Bewegung sei weder anti- noch philosemitisch[133]. Hingegen distanzierte er sich nur von legionärer Gewalt, nicht aber von seinen eigenen Gewaltvorstellungen. Legionäres Denken verriet auch seine bereits erwähnte chiliastische Vorstellung, er stehe mit Codreanu in einem Kampf von Licht und Finsternis (so in der Parteizeitung am 4.4.1935). Sein Programm stellte er in einer Flugschrift „Was ist der Kreuzzug des Rumänentums?“ zusammen (auch hier stand seine legionäre Erfahrung Pate: 1933 hatte diese eine Schrift „Was ist die Eiserne Garde?“ verbreitet). Die 16 Punkte setzten sich folgendermaßen zusammen:

---

[133] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 97.

https://biblioteca-digitala.ro

1) der „Kreuzzug" sei eine Bewegung sozialer und spiritueller Forderungen zur Erhebung des Rumänentums zu einem universalen Faktor der spirituellen und sozialen Orientierung der Menschheit.

2) er stehe weder rechts noch links. Diese Worte ergäben keinen Sinn. Der „Kreuzzug" richte sich gegen Unehrlichkeit, Verbrechen, Tyrannei, fehlende Freiheit. Er sei eine Synthese der Notwendigkeiten der modernen Gesellschaft und wende sich gegen die Demokratie und das unheilbar kompromittierte Bürgertum.

3) er sei weder faschistisch noch hitleristisch. Er sei keine Imitation, sondern eine Notwendigkeit von Zeit und Ort.

4) der „Kreuzzug" sei antikommunistisch, denn der Kommunismus sei eine neue Geissel des Hungers und der Auflösung. Der „Kreuzzug" halte einige Programmpunkte der Kommunisten für gut, diese aber könnten ohne Blutvergiessen, ohne Vertierung der Menschen, ohne Hungersnot und die bestalische Tyrannei der UdSSR durchgeführt werden.

5) man wende sich gegen die Geldaristokratie.

6) der christliche Glaube sei die Grundlage der Gesellschaft, man wende sich aber gegen die parasitäre Kirche von heute und strebe eine lebendige und missionarische Kirche an.

7) Bildung und Ausbildung von Lehrern sei entscheidend für die Hebung des kulturellen Niveaus der Nation.

8) der „Kreuzzug" werde Zwischenhändler zwischen Produzenten und Abnehmer abschaffen und Arbeitskooperativen einrichten.

9) er unterstütze bäuerliche Heimproduktion und die Entwicklung einer Industrie, die rumänische Rohstoffe verwerte.

10) der „Kreuzzug" sei gegen ein parasitäres Parlament; er fordere eine Vertretung nach Beruf und Spezialisierung.

11) der „Kreuzzug" wolle eine Elitenarmee aus nüchternen Helden.

12) er strebe die Hebung der Moral durch das Verbot von Glücksspielen und der Prostitution an.

14) durch Verschlankung der Verwaltung sollten Einsparungen vorgenommen werden; Ehrlichkeit solle als Grundlage der Staatsfinanzen dienen; Dieben sollten hungers sterben, Räuber Selbstmord begehen.

15) Ärzte sollten Retter, nicht Mörder sein, das Gesundheitswesen verbessert werden.

16) der „Kreuzzug" sei eine Schule des Charakters

Seine Losung laute: „Arbeit, Anstand und Wahrheit"[134].

Aus diesen Punkten ist unschwer die legionäre Prägung zu erkennen: die Bewegung zur Schaffung eines Neuen Menschen; Elitismus; Antiparlamentarismus; heftige Kritik an Korruption; Unterstützung der Bauern und

[134] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 9.

https://biblioteca-digitala.ro

Förderung einer nationalen Industrie, nationaler Missionarismus. Ausgeprägter als in der Legion von 1935 erweist sich der Antikapitalismus; die Ablehnung von Bolschewismus und Nationalsozialismus und Faschismus; die Kritik an der Amtskirche; Modernismus; sowie Korporatismus (der in der Legion umstritten war, wo er vor allem von Mihail Manoilescu vertreten wurde). Anders als Codreanu trat Stelescu für die außenpolitische Anlehnung an die ehemaligen Ententemächte ein[135].

Der Versuch einer linksfaschistischen Ausrichtung verdeutlichte ein Plakat mit dem Titel „Rumänen“: in diesem griff Stelescu die politische Elite als faul, dumm und ausländischer Herkunft an, wandte sich dann aber besonders der Arbeiterfrage zu: die Arbeit solle zur zweiten Religion der Rumänen werden und alle Rumänen Arbeit erhalten[136]. Noch vor Codreanu hatte Stelescu erkannt, dass die rasch wachsende Arbeiterschaft wesentlich mehr als die Bauern das wichtigste soziale Element radikalen Wandels bildeten – freilich war es Codreanu, dem ab dem Spätjahr 1936 eine tatsächliche Mobilisierung der Arbeiterschaft gelang[137].

Was Stelescus Ideologie ausmachte, zeigt vielleicht am besten die Ausstattung seines Büros, in dem er im April einen Journalisten der Zeitung „Raza“ empfing: es hingen dort Porträts von Mussolini, Atatürk, Lenin und Trotzki. Zu türkischem Kaffee und Zigaretten erklärte Stelescu, er wolle eine Symbiose aus Lenin und Mussolini, er strebe nach einem „energetischen Prototyp rumänischer Fähigkeit“, einem „authentischen geistigen Schöpfer mit überlegener Moral[138]“.

Was Stelescu vertrat, war ein gewaltbereiter (wie Lenin) und autoritärer (wie Atatürk) Korporatismus (wie Mussolini) im Sinne einer national-sozialistischen Modernisierungsdiktatur – er verzichtete aber auf den transzendent-chiliastischen Missionarismus der Legion, aus dem er eigentlich politisch stammte. Stelescu repräsentierte somit eine vom Establishment gebändigte Variante des Legionarismus. Von diesem übernahm er Propagandamittel und teilweise Milieus (vor allem von Codreanu enttäuschte Aromunen und Intellektuelle). Mitgliedszahlen des „Kreuzzugs“ sind nicht bekannt, doch geht man nicht fehl, wenn man von einer Splittergruppe spricht. Bedeutung erlangte er aber als Diversion gegen Codreanu,

---

[135] DANIC Ministerul de Interne. Diverse 22 vol. I/1935, 93 so bei einer Parteifeier im November 1935.

[136] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 7/1936, 10.

[137] DANIC. Ministerul de Interne. Diverse 1/1932, 104–105 eine Analyse des Nachrichtendiensts als eigentliche Schlüsselquelle zum Strategiewechsel Codreanus hin zur Arbeiterschaft Oliver Jens Schmitt, „Zum Kampf, Arbeiter“ – Arbeiterfrage und Arbeiterschaft in der Legionärsbewegung (1919–1938), in: Heinen/Schmitt, Inszenierte Gegenmacht von rechts, 277–360.

[138] „Raza“ 21.4.1936.

https://biblioteca-digitala.ro

den weniger Stelescus Mobilisierungspotential beeindruckte als dessen Fähigkeit, den Legionsführer an empfindlichen Stellen zu treffen: seine ethnische Herkunft, die Vergangenheit als Mörder, das Fehlen eines klaren politischen Programms, intellektuelles Mittelmaß - nicht umsonst veröffentlichte Codreanu seine Hauptschrift „Pentru legionari", gleichsam als Beweis seiner intellektuellen Führerschaft im Jahr der Konfrontation mit Stelescu.

Falsch eingeschätzt hat Stelescu aber seine eigene Position: seine Texte, das musste er wissen, provozierten die Legionsführung und zahlreiche Legionäre auf das Äußerste. Da er zugleich auch die Kamarilla angriff, durfte er sich nicht auf den absoluten Schutz des Staates verlassen. Da Alexandru Averescu 1936 erkannte, dass der „Kreuzzug" gegen die Legion nicht ankam, ließ er Stelescu fallen, hinter dem zum Zeitpunkt seines Todes nur ein kleiner sektiererischer Haufen unter General Rădescu stand. Als er getötet wurde, hatte Stelescu sein kompromittierendes Material gegen Codreanu bereits ausgeschöpft – die Forderung nach einer Wiederaufnahme des Prozesses gegen die Mörder von Ministerpräsident Duca hätte Codreanu, gegen den Stelescu Belastungsmaterial zu besitzen behauptete, sicher unter Druck gesetzt, aber sehr viel Staub aufgewirbelt und vor allem die Frage der Verantwortlichkeit von Innenminister Inculeț zur Debatte gestellt. Damit durfte sich Stelescu bei der Regierung keinen Rückhalt erhoffen[139]. Eine nächste Eskalationsstufe hätte seinerseits nur in physischer Gewalt bestanden – dass er mit diesem Gedanken spielte, wurde gezeigt. Die Auseinandersetzung zwischen Codreanu und Stelescu verdeutlicht auch, wie sehr etablierte politische Kräfte versuchten, sich die rechtsextreme Massenbewegung für eigene Zwecke zunutze zu machen. Der „Kreuzzug" wurde von jenen Politikern aus der Taufe gehoben, die sich im „Verfassungsblock" gegen die Kamarilla zusammenschlossen. Ihre Galionsfigur Alexandru Averescu aber hatte eine durchaus schwankende Haltung gegenüber der Legionärsbewegung, die er gerne für sich eingespannt hätte. Dass der neue Parteiableger der Legion „Alles für das Land" von einem Generalskollege, Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul, geführt wurde, schien die Annahme zu bestätigen, dass sich ein hoher Offizier an die Spitze der Bewegung stellen konnte. Es ist aber auch anzunehmen, dass der Geheimdienst über Männer wie Tale und Piperiu Einfluss auf die Crucisten nahm – deutlich wird dies nach Stelescus Tod, als Tale die Lage deeskalieren sollte. Stelescu selbst hatte eine beschränkten Manövrierraum: zur Kamarilla hatte er die Brücken abgebrochen, da er die

[139] Müller, Autoritäre Regime in Rumänien 1938- 1944, 487 sieht diesen Plan Stelescus als ursächlich für den Mord an; die unklare Rolle des Innenministers betont Buruiană, Construind opoziția 568.

https://biblioteca-digitala.ro

Verbindung Codreanu-Lupescu als Hauptargument zur Schwächung des Legionsführers benötigte. Ebenso war eine Annäherung an rechte Politiker wie Vaida, Goga und Cuza ab einem bestimmten Punkt ausgeschlossen – als er den Freimaurer-Vorwurf erhob. Auf die von der Kamarilla abhängigen Liberalen durfte er ebenfalls kaum zählen. Wie oben angedeutet, wirkte er aber radikalisierend auf die Legionärsbewegung. Der Studentenkongress von Târgu Mureş sollte der unruhigen Studentenschaft beweisen, dass die Legion immer noch die entschlossenste Oppositionsbewegung darstellte. Diese persönlich auf Gegner zielende Radikalisierung mit glaubhaften Morddrohungen wurde von Codreanu wohl weniger gewünscht – hier wirkten neue Führer wie Alecu Cantacuzino wesentlich stärker mit[140]. Ab Sommer 1936 trat die Legionärsbewegung in eine neue Phase der politischen Radikalisierung ein: mit dem Aufbau eines Arbeiterkorps, der Abwendung von den Bauern und der Hinwendung zur Arbeiterschaft wurde sie proletarischer und revolutionärer als zuvor: der zum Arbeiterchef erhobene Gheorghe Clime und der theoriebewusste und an dem Gewalt predigenden Syndikalisten Georges Sorel interessierte Alecu Cantacuzino übernahmen Führungsrollen. Der Konflikt mit dem Monarchen wurde nun auch von Aristokraten verschärft, die sich in den Konflikt zwischen König Carol II. und Prinz Nicolae einmischten und sich langfristig einen auch der Herkunft nach rumänischen König wünschten. Teil dieser Zuspitzung war auch das offene außenpolitische Bekenntnis zu den Achsenmächten, das einige Angehörige der Legionsspitze als unnötigen Angriff auf den König wahrnahmen[141].

Der Mord an Stelescu warf auch die Frage nach dem Verhältnis der Legion zur Gewalt wieder auf: einerseits pflegten radikale Kreise den Kult um die „Decemviri", die in der legionären Mythologie neben die „Nicadori", die Mörder I.Gh. Ducas gestellt wurden und von denen sich Codreanu nicht distanzierte und auch nicht distanzieren konnte. Andererseits stießen diese Gewaltakte viele potentielle Wähler ab. In diesem Spannungsfeld bewegte sich Codreanu in den folgenden zwei Jahren: selbst ein Mörder und Gewalttäter, konnte er sich von radikalisierten Elementen nicht lossagen; doch sah er sich immer mehr gezwungen, eine Antwort auf die Frage der Gewalttätigkeit einer sich christlich verstehenden Bewegung zu geben.

So prägte Mihai Stelescu die von ihm wesentlich mitaufgebaute Bewegung auch nach seiner Abspaltung und auch nach seinem Tod in erheblichem Maße. Er eignet sich kaum als Opfer des Faschismus, als welches er u.a. von der kommunistischen Historiographie dargestellt wurde: Stelescu

140 Sandu, Un fascisme roumain 119.

141 DANIC Direcţia generală a poliţiei 284/1936, 310.

https://biblioteca-digitala.ro

hatte Gewalt propagiert und ausgeübt, er träumte von einer autoritären Herrschaft und schwor auch der Revolution nicht ab. Seine politischen Vorbilder waren Gewalttäter, und er selbst sah seine Rolle darin, seinen politischen Gegner, den er als Parasiten bezeichnete, aus dem politischen Leben zu beseitigen.

Das Beispiel Stelescus zeigt, und darin liegt seine eigentliche Bedeutung, wie die Legionärsbewegung zu erschüttern war und auch nach Stelecus Tod zu erschüttern gewesen wäre: durch Förderung der Dissidenz und Rivalitäten in der Führung. Dass Armand Călinescu nicht diesen Weg wählte, sondern die Bewegung als Ganzes von außen zu vernichten versuchte, löste eine Spirale der Gewalt aus und sollte den rumänischen Staat letztlich destabilisieren.

The "crusade of Romanianess". Mihail Stelescu as Legionaries dissidence

ABSTRACT

The article analyses the ideology and social structure of the "Crusade of Romanianness", a left-wing secession from the Legionary Movement led by Mihai Stelescu. Despite the modest number of supporters mobilised by the group, Mihai Stelescu seriously challenged Corneliu Codreanu's charisma by launching a violent press campaign. The "Crusade" was sponsored by politicians who opposed the so-called Camarilla which heavily influenced King Carol II. Stelescu propagated an authoritarian political model inspired by Mussolini and Atatürk which renounced to Antisemitism. In Romania, in the vein of Communist historiography, he is mainly remembered as a victim of Legionary violence. However, Stelescu's antecedents as violent Legionary leader and his murder attempt against Codreanu in the aftermath of the Duca process are less often highlighted. Stelescu was an integral part of the violent youth movement of the extreme right in Interwar Romania. Although he succeeded in winning over left-wing intellectuals as Panait Istrati, he did not change his anti-constitutional authoritarian conviction.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Ottmar TRAȘCĂ

CS II, dr. Institutul de istorie „G. Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române.
E-mail: otrasca@yahoo.com

Rapoartele Serviciului Secret al Armatei române referitoare la organizația maghiară de spionaj și diversiune descoperită la Oradea în 14 august 1940

KEYWORDS: Romania-Hungary-Romanian Army's Secret Service; 2nd Section of Information of the Hungarian Army's High Chief of Command; Hungarian Organization of Espionage and Diversion Oradea

În perioada 16–24 august 1940 s-au desfășurat la Turnu Severin tratativele româno-maghiare având ca scop declarat soluționarea diferendului teritorial dintre cele două state în problema Transilvaniei. Discuțiile au avut loc într-o atmosferă glacială, pozițiile ireconciliabile pe care se situau cele două delegații conturându-se practic încă din prima zi a tratativelor. Astfel, în cursul ședinței inaugurale din 16 august 1940, cele două delegații – conduse de Valer Pop din partea României, respectiv Hory András din partea Ungariei – și-au prezentat oficial punctele de vedere cu privire la modalitatea soluționării diferendului teritorial. Ministrul plenipotențiar Hory András a predat memorandumul guvernului maghiar care pleda în favoarea realizării „compromisului teritorial", respectiv cedarea de către România a circa 66000 km² din Transilvania,[1] urmată, apoi, de schimbul de

[1] Teritoriul revendicat de Ungaria prin memorandumul prezentat în cadrul ședinței din 16.08.1940 reprezenta o primă variantă de lucru, Ungaria fiind dispusă să efectueze anumite concesii în cursul tratativelor. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, R 29785, Büro des Staatssekretärs, Akten bereffend Ungarn, Band 2, 1 Februar – 30 September 1940, E 52684. Telegramm Nr. 526 der deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 16.08.1940, gez. Otto von Erdmannsdorff (În continuare se va cita PAAAB).

https://biblioteca-digitala.ro

populație. Pe de altă parte, delegația română condusă de Valer Pop a susținut necesitatea realizării omogenității etnice a celor două state prin intermediul schimbului total și obligatoriu de populație, acceptând, principial, necesitatea unei rectificări teritoriale în favoarea Ungariei, pentru a oferi astfel spațiul necesar populației maghiare ce avea să părăsească România în urma schimbului de populație[2]. De fapt, la Turnu Severin, reprezentanții celor două state s-au plasat chiar de la începutul tratativelor pe poziții diametral opuse, fapt ce a pus din primul moment sub semnul întrebării reușita acestora[3]. Lucrările au fost suspendate temporar pentru a fi studiate ambele variante propuse spre dezbatere, cele două delegații urmând să reia lucrările în plen la 19 august 1940. După studierea memorandumului guvernului maghiar, partea română a decis respingerea acestuia, dat fiind faptul că era inacceptabil atât din motive politice, cât și militare. Din punct de vedere politic, frontiera propusă de Ungaria însemna cedarea a 2/3 din Transilvania, cu o populație de aproximativ 3.900000 din care numai 1.200000 erau maghiari.

Lucrările în plen au fost reluate la 19 august 1940, Valer Pop citind răspunsul negativ al guvernului român la memorandumul maghiar din 16 august. Ca urmare, discuțiile au intrat în impas, fiecare delegație susținându-și propriul punct de vedere. Valer Pop și-a exprimat regretul că delegația maghiară nu a dorit să ia deloc în discuție principiul etnic cu corolarul firesc al schimbului de populație, în timp ce András Hory a solicitat părții române desemnarea în mod concret a teritoriilor pe care România era dispusă să le cedeze Ungariei[4]. Caracterul ireconciliabil al pozițiilor pe care se situau cele două guverne, l-a determinat inițial pe șeful delegației maghiare să ia în considerare întreruperea tratativelor. Totuşi, în urma dispozițiilor primite în cursul zilei din partea ministrului de Externe Csáky István, Hory a solicitat suspendarea şedinței, el urmând a se deplasa la Budapesta în data de 20 august 1940 pentru a informa guvernul cu privire la desfăşurarea primei părți a negocierilor și a solicita instrucțiuni[5]. În fața eșecului iminent

---

2 Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, București, 1991, p. 93–98; Hory András, *Bukaresttől Varsóig*, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt irta, magyarázzó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál, Budapest, 1987, p. 317–321;

3 Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1996, p. 153; Balogh L. Béni, *A magyar-román kapcsolatok 1939–1940 – ben és a második bécsi döntés*, Csíkszereda, 2002 p. 234–237; Hory András, *Bukaresttől Varsóig*, p. 316–321.

4 Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/1939 E 9, vol. 218, f. 272–276. Procesul verbal al şedinței din 19.08.1940 (În continuare se va cita AMAE); PAAAB, R 29698, Büro des Staatssekretärs, Rumänien, Band 3, 1. August – 30. September 1940, E 135440–135441. Telegramm Nr. 538 der deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 18.08.1940, gez. Otto von Erdmannsdorff; Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, p. 101–117; Hory András, *Bukaresttől Varsóig*, p. 323–327.

5 PAAAB, R 29698, Büro des Staatssekretärs, Rumänien, Band 3, 1. August – 30. September 1940, E 135436. Telegramm Nr. 18 des deutschen Konsulats in Orşova vom 19.08.1940,

https://biblioteca-digitala.ro

al tratativelor de la Turnu Severin, Consiliul de Miniştri maghiar, reunit la 22 august 1940 într-o şedinţă extraordinară sub preşedinţia premierului Teleki Pál, a decis să întreprindă o ultimă încercare în vederea obţinerii unui acord cu România în privinţa Transilvaniei. Potrivit deciziei guvernului maghiar, Hory András urma să se reîntorcă la Turnu Severin pentru a preda delegaţiei române un Aide-mémoire ce reitera punctul de vedere oficial al Budapestei, respectiv cedarea unor teritorii în favoarea Ungariei urmată de schimbul de populaţie[6].

Tratativele de la Turnu Severin au fost reluate la 24 august 1940, fără a se ajunge însă la vreun rezultat datorită intransigenţei ambelor delegaţii: în timp ce partea maghiară a solicitat desemnarea imediată a teritoriilor pe care România era dispusă a le ceda Ungariei, delegaţia română a încercat să obţină mai întâi acordul ferm al Ungariei cu privire la acceptarea principiului şi realizării efective a schimbului de populaţie[7]. Prin urmare, la sfârşitul şedinţei din 24 august 1940 impasul era total, ambele delegaţii părăsind Turnu Severin la scurt timp după încheierea lucrărilor. Eşecul previzibil al negocierilor de la Turnu Severin a determinat cercurile decizionale din Budapesta să ia în considerare inclusiv opţiunea militară ca modalitate de soluţionare a diferendului teritorial româno-maghiar. În consecinţă, încordarea relaţiilor bilaterale a fost urmată de înmulţirea alarmantă a incidentelor la frontieră, respectiv intensificarea activităţilor subversive şi de spionaj desfăşurate de serviciile de informaţii maghiare pe teritoriul României[8]. În acest context se

---

gez. Fritz Wussow; Hory András, *Bukaresttől Varsóig*, p. 327–328; Balogh L. Béni, *A magyar-román kapcsolatok 1939–1940–ben és a második bécsi döntés*, p. 242–247.

[6] Magyar Országos Levéltár, Miniszterelnökségi Levéltár, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, K 27–940, 212 doboz. Stenograma Consiliului de Miniştri din 22 august 1940; Hory András, *Bukaresttől Varsóig*, p. 328–329.

[7] AMAE, fond 71/1939 E 9, vol. 218, f. 302–315. Procesul verbal al şedinţei din 24.08.1940; PAAAB, R 29698, Büro des Staatssekretärs, Rumänien, Band 3, 1. August – 30. September 1940, E 135468–135469. Telegramm Nr. 543 der deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 23.08.1940, gez. Otto von Erdmannsdorff; E 135472. Telegramm Nr. 547 der deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 24.08.1940, gez. Otto von Erdmannsdorff; E 135477. Telegramm Nr. 1432 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 24.08.1940, gez. Wilhelm Fabricius; E 135482. Telegramm Nr. 1436 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 24.08.1940, gez. Wilhelm Fabricius; George I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. II, p. 279–280; Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, p. 126–137; Hory András, *Bukaresttől Varsóig*, p. 331–340; *DIMK*, vol. V, documentul nr. 316, p. 510–517.

[8] În perioada octombrie 1939-august 1940 autorităţile române au descoperit 5 organizaţii subversive maghiare care activau în Transilvania. Vezi în acest sens AMR, fond 5417-Marele Stat Major Secţia a II-a Informaţii, dosar nr. 922, f. 4–16. Nota Serviciului Secret al Armatei române din 22.08.1940 referitoare la organizaţiile „teroriste" maghiare; PAAAB, R 29698, Büro des Staatssekretärs, Rumänien, Band 3, 1. August–30. September 1940, E 135444. Telegramm Nr. 1407 der deutschen Gesandtschaft in Bukarest vom 21.08.1940, gez. Wilhelm Fabricius; Vezi şi Lionede Ochea, *Serviciul Special de Informaţii al României pe frontul de vest. 1940–1944*, Bucureşti, 2005, p. 34–35.

https://biblioteca-digitala.ro

înscria inclusiv descoperirea de către autoritățile române la Oradea în data de 14 august 1940 a unei noi organizații de spionaj și diversiune maghiară (după cele identificate în prealabil în perioada octombrie 1939-iunie 1940), coordonată de ofițeri din Secția II-a Informații a Marelui Stat Major maghiar, cu ramificații în Huedin, Sibiu, Bistrița și Târgu Secuiesc. Misiunea acestei organizații era, pe de o parte „de a produce acte teroriste ca: distrugeri de cale ferată, poduri, șosele, incendieri de păduri și sate românești, otrăviri de fântâni, etc., pentru a se împiedica evacuarea armatei, autorităților și populației românești, din regiunile ce presupun că vor fi cedate Ungariei", pe de altă parte „de a incendia satele cu populație germană, urmând după aceia ca prin colportare de svonuri și prin răspândire de manifeste (ce urmau să sosească din Ungaria), să arate că autorizațiile românești sunt acelea care au provocat asemenea acte". De asemenea, organizația primise instrucțiuni ca în eventualitatea eșuării tratativelor româno-maghiare să creieze o stare de panică în cadrul populației, care să fie utilizată de autoritățile din Ungaria drept pretext pentru o intervenție militară în Transilvania. În urma descoperirii și anihilării acestei organizații de spionaj și diversiune au fost arestate 12 persoane, totodată fiind capturate cantități importante de armament și explozibili. În cele ce urmează publicăm două note din 21 și 22 august 1940, întocmite de Serviciul Secret al Armatei române, condus la acea dată de Mihail Moruzov, cu privire la structura organizației descoperite, membrii și misiunea acesteia.

Documentul nr. 1

NOTĂ

21 august 1940

După descoperirea primei organizații teroriste maghiare din Ardeal de la 14 Octombrie 1939, în care au fost implicate 172 persoane, **Guvernul român a stabilit o înțelegere cu Statul ungar, care și-a luat obligațiunea de a nu mai persevera în acțiuni similare, cu scopul de a nu înăspri relațiile româno-maghiare.**

În cadrul acestei înțelegeri, **Statul român și-a îndeplinit obligațiunile luate**, renunțând chiar la trimiterea în judecată a unui număr destul de mare din cei implicați, care au fost trecuți în Ungaria după cum urmează:

a) La 21 Decembrie 1939 prin punctul de frontieră Parhida (Bihor) au fost trecuți în Ungaria 36 de persoane; și

b) La 17 Mai 1940 au fost trecuți frontiera în Ungaria prin punctul Borș, 16 persoane.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu toată această atitudine de înțelegere din partea României, Statul Maghiar nu și-a respectat angajamentele luate, continuând a întreține o acțiune de agitație, care în ultimul timp a fost simțitor accentuată, neținându-se seamă nici de sugestiile Axei Berlin-Roma, care cerea ca, în special în momentul de față, între aceste două țări să existe raporturi cât se poate de pașnice.

S'a constatat însă că ungurii perseverează în această acțiune de agitație pentru a crea cazuri pe care presa și propaganda maghiară **să le exploateze tendențios cu explicația că Statul român asuprește minoritatea maghiară.**

În legătură cu această acțiune au fost descoperite în ultimele luni următoarele organizații teroriste maghiare:

1. **Organizația teroristă din Bocicoiul Mare (Sighet), descoperită în Ianuarie 1940, în care sunt implicate 11 persoane;**
2. **Organizația teroristă din com. Orașul Nou (Satu Mare), descoperită la 7 Ianuarie 1940, în care sunt implicate 9 persoane;**
3. **Organizația teroristă Valea lui Mihai (Sălaj), descoperită în Februarie 1940, în care sunt implicate 10 persoane**, și
4. **Organizația teroristă din com. Andrid, descoperită la 15 Iunie 1940, în care sunt implicate 16 persoane.**

La data de 14 august 1940 a fost descoperită la Oradea o nouă organizație teroristă cu ramificații la Huedin, Sibiu, Bistrița, Tg. Secuesc, etc., fiind arestate până în prezent 12 persoane.

Asupra nucleului de la Oradea a fost găsit următorul material exploziv:

- 3 calupuri dinamită a 1 kg.
- 1 revolver Browning 7,65 mm. Cu 50 cartușe,
- materialul pirotehnic necesar (capse, fitil),
- cârligele necesare fixării acestui material.

De asemeni se mai cunoaște existența și a altui material exploziv aparținând nucleului din Huedin, care n'a fost încă găsit.

Din indicațiile pe care anchetatorii acestei organizații le au, rezultă că în aceste nuclee ar activa **un număr destul de mare de ofițeri și grade inferioare din armata regulată maghiară și care au în același timp și funcțiunea de instructori ai organizației „Rongyos Gárda".**

Față de aceste constatări, aducem aceste acțiuni la cunoștința Guvernului, pentru ca ele să fie exploatate așa cum se va crede de cuviință.

Arhivele Militare Române Pitești, fond 5417 – Marele Stat Major, Secția a II-a Informații, dosar nr. 922, f. 1–3.

https://biblioteca-digitala.ro

Documentul nr. 2

NOTĂ
22 August 1940

După descoperirea organizației teroriste din Ardeal din toamna anului 1939 și a nucleelor de la Sighet (Ianuarie 1940), Valea lui Mihai (Februarie 1940), Andrid (Iunie 1940), etc., Serviciul nostru urmărind acțiunea de subminare a Statului nostru, dusă de oficialitatea maghiară, ajunge la concluzia că pe teritoriul țării s-au format, de dată recentă, noi nuclee teroriste reușind să identifice un astfel de nucleu la Oradea.

Trecându-se la arestarea membrilor componenți ai acestui nucleu, în ziua de 14 August a.c., din cercetările întreprinse rezultă următoarele.

1. **Statul maghiar nu a renunțat la menținerea și organizarea acțiunii teroriste în România.**

2. **Pentru organizarea acesteia întrebuințează elemente din organizația „Rongyos Gárda" trimise în țară cu pașapoarte valabile pe nume false;** și

3. **Misiunea acestora este de a produce acte teroriste ca: distrugeri de cale ferată, poduri, șosele, incendieri de păduri și sate românești, otrăviri de fântâni, etc., pentru a se împiedica evacuarea armatei, autorităților și populației românești, din regiunile ce presupun că vor fi cedate Ungariei.**

4. **De asemeni de a incendia satele cu populație germană, urmând după aceia ca prin colportare de svonuri și prin răspândire de manifeste (ce urmau să sosească din Ungaria), să arate că autorizațiile românești sunt acelea care au provocat asemenea acte.**

Totodată în misiunile acestora se mai prevede ca în eventualitatea în care tratativele româno-maghiare nu ar duce la rezultate favorabile **să se declanșeze acțiunea teroristă pentru a se creia o stare de panică în mijlocul populației, fapt care să determine intervențiunea armată a Ungariei.**

Cum se făcea instructajul membrilor teroriști din „Rongyos Gárda".

Membrii organizației „Rongyos Gárda" întrebuințați în acțiunea teroristă din Cehoslovacia și ulterior trimiși ca voluntari în Finlanda, de unde întorși în cursul lunii Iunie a.c., au fost lăsați un timp liber, după care prin înștiințări individuale, considerate ordine de chemare, au fost adunați la Budapesta, în **str. Kinczi ut. 29** (sediul secției teroriste pentru România), în grupe de câte 5 persoane.

La această adresă au fost luați în primire de Locotenentul activ **Kovács Tivadar**, de față fiind și membrii din Serviciul de Spionaj Maghiar, cu sediul la **Cazarma Hadik.**

Introduși înăuntru li s'a comunicat că, trebuind să înceapă acțiunea în România, să se ducă peste trei zile **în cartierul Budafok, la cazarma de pionieri**, pentru a fi instructați asupra mânuirii materialului explosiv.

https://biblioteca-digitala.ro

La cazarma de pionieri căpătau instrucțiuni teoretice din partea unui inginer specialist în distrugeri, care era însoțit totdeauna de Locot. **Kovács Tivadar**, de modul cum trebuiește aranjat materialul explosiv la o șină de cale ferată pentru a se putea provoca o distrugere.

Aceste instrucțiuni teoretice durează în cazarma de pionieri din Budafok două zile, cu pauză de o zi între ele, în care se instruiește altă grupă.

După acest instructaj teoretic sunt introduși într'o casă (de cărămidă roșie), proprietatea Marelui Stat Major Ungar, în dosul fabricei de chibrituri din Budafok, unde inginerul șef le-a dat explicațiuni asupra modului de **aranjarea materialului exploziv în cazul unui sistem de darea focului cu întârziere și asupra distrugerilor ce se pot face la lucrări care sunt în rembleu sau în debleu.**

După terminarea acestor instrucțiuni, sunt chemați din nou în str. Kinczi ut. 29, unde după ce li s'au înmânat pașapoarte și banii necesari pentru drum li s'au dat instrucțiuni pe hartă asupra regiunii unde trebuie să opereze, fixându-li-se totodată și orașul în care trebuie să acționeze.

Asupra datei când trebuie să declanșeze acțiunea și regiunei unde trebuie să se execute distrugerea, urmează ca acestea **să fie comunicate prin oamenii de legătură din minoritatea maghiară.**

Cum se organizau aceste nuclee.

În organizațiile descoperite în Ardeal, începând din toamna anului 1939, acțiunea teroristă era trecută din punct de vedere organizatoric asupra elementelor minoritare maghiare din țară care, după ce sub diferite pretexte, erau chemate în Ungaria în diferite orașe ca: Budapesta, Debreczen, Nyerabrandy, etc., și instruite asupra tehnicii mânuirii materialului explosiv, erau trimise în țară cu misiunea ca din cercurile cunoscuților să formeze nucleele ce trebuiau să acționeze.

Fie din motivul că elementele minoritare, după descoperirea lor, s'au dovedit a nu fi suficient de pregătite din punct de vedere moral pentru a duce la bun sfârșit această acțiune, fie din motivul că prin descoperirea lor legătura elementelor de încredere a fost distrusă, de data aceasta Statul Ungar întrebuințează în organizarea propriu zisă și conducerea nucleelor, elemente din afară.

Urmând ca această acțiune să fie reorganizată în timp scurt și cu elemente capabile, cam pe la începutul lunii Iunie a.c., încep să intre în țară prin punctele de trecere de la frontiera maghiară diferiți indivizi, cu acte de călătorie valabile, cu profesiuni declarate variate ca doctori, ingineri, jurisconsulți, arhitecți, comercianți de coloniale, negustori de lemne, etc., care se răspândesc în țară.

Odată ajunși în țară numiții se conformă dispozițiunilor în vigoare cu privire la legea controlului străinilor, se înregistrează la polițiile orașelor

https://biblioteca-digitala.ro

unde-și stabilesc domiciliul, scoțându-și bilete de liberă petrecere pentru termenul acordat de lege de 30 zile.

În limitele acestui termen începe acțiunea de organizare a nucleului, folosindu-se elementele locale și care nu îndeplinesc la început decât misiuni de indicatori, curieri și depozitari de moment al materialului explosiv.

Cum s'a organizat nucleul terorist din Oradea.

În prima decadă a lunii Iulie vine la Oradea cu pașaportul Nr. 96.642 (anexa Nr. 1), eliberat la Budapesta, **D-rul Kuba Augustin**, cu profesiunea declarată procuror la calea ferată maghiară, descinzând la Hotelul „Rymanoczi".

Numitul intră în legătură cu femeia **Gizela Aschner**, proprietara unui atelier fotografic din Oradea și cu **D-rul Hallas**, avocat, tot din acest oraș pe care-i cunoscuse nu cu mult timp în Ungaria.

Fiind în relațiuni de prietenie cu Gizela Aschner, face acesteia o vizită la atelierul fotografic ce conduce, cu care ocazie răsfoind un album de fotografii dă peste fotografia numitei **Aranyossy Kato**, domiciliată în Oradea, B-dul Regele Ferdinand Nr. 38.

Fiind în căutare de elemente cu care să înjghebeze nucleul de la Oradea, D-rul Kuba Augustin cere numitei Gizela Aschner să-i prezinte pe această fată motivând că după fotografie pare a fi o figură interesantă, mai ales că este în căutarea unei tovarășe de viață.

În ziua de 20 Iulie a.c., prin intermediul Gizelei Aschner, d-rul Kuba Augustin este prezentat, la ștrandul municipal din Oradea, fetei Aranyossy Kato, căreia nu după mult timp îi propune să meargă în Ungaria, unde numitul intenționează să o ia în căsătorie.

Neputându-și scoate pașaport și încercând, fără reușită, a o trece clandestin frontiera pe la Episcopia Bihorului, în ziua de 25 Iulie a.c., Dr. Kuba Augustin părăsește țara, plecând la Budapesta, rămânând ca Aranyossy Kato să se ducă și ea ulterior după scoaterea actelor și după ce va primi înștiințarea telegrafică a acestuia.

În ziua de 31 Iulie a.c., Gizela Aschner primește o telegramă semnată Dr. Hallas, care se afla de asemeni la Budapesta, pentru Aranyossy Kato, prin care aceasta era invitată să se ducă la Budapesta.

Gizela Aschner comunică sosirea acestei telegrame, însă în ziua de 1 august pleacă la Budapesta ea cu pașaport românesc având viza maghiară căpătată, deși numita este de confesiune mozaică, în urma intervenției Episcopiei Romano-Catolice din Oradea (Anexa Nr. 2).

Ajunsă la Budapesta, la hotelul „Britania" găsește un bilet scris de Dr. Hallas, pe care era indicat că D-rul Kuba Augustin **să fie căutat sub numele adevărat de Szalkay László, la adresa Szent Istvan Park 17/III/3** (Anexa Nr. 3).

https://biblioteca-digitala.ro

În ziua de 5 August, Gizela Aschner este înștiințată de către supusul maghiar **Takayer**, care se afla la Cluj, un bun prieten al D-rului Kuba, că vine la Oradea spre a se întâlni cu acesta, care vine a doua zi de la Budapesta.

În ziua de 8 August, prin punctul Episcopia Bihorului sosește D-rul Kuba Augustin, fiind primit la frontieră de către **Aranyossy Ecaterina**.

D-rul Hallas, însoțit de supusul ungur **Walter Henrich**, bănuit a fi în realitate **Cpt. Szepukty**, instructor în organizația „Rongyos Gárda" au venit în țară cu o zi mai înainte, în aceeași zi părăsind țara în urma unei comunicări a acestora, numitul **Takayer**.

La Oradea, D-rul Kuba Augustin trage din nou la Hotelul „Rymanoczi" (Anexa Nr. 4), comunicând de această dată femeii Aranyossy Kato că așteaptă în curând să-i vină de la Budapesta niște pachete, despre care mai târziu i-a mărturisit că conțin ecrasită, dându-i misiunea ca împreună cu D-rul Hallas să le ridice din vagoanele trenului ce vine din Ungaria.

Prin ajutorul acesteia, D-rul Kuba Augustin trebuia să găsească atât elementele care să transporte dintr'o localitate în alta materialul explosiv, cât și oamenii care să primească în depozit aceste materiale.

Pentru scoaterea materialului din vagoane, Aranyossy Ecaterina recurge la ajutorul părinților săi, iar pentru depozitare indică pe coproprietarul unui magazin de vulcanizat din Oradea, **Moldovány Francisc**, și pe femeia **Costa Elisabeta**, dispărută în Ungaria, soția frizerului Costa Gheorghe.

Compunerea organizației teroriste din Oradea

Din compunerea acesteia au fost identificați ca făcând parte următorii:

1. **D-rul Kuba Augustin**, pe numele adevărat, Maior Szalkay László, bănuit a fi ofițer de Stat Major, dispărut în Ungaria, conducătorul organizației;
2. **Walter Henrich**, numele adevărat necunoscut, bănuit a fi căpitanul Szepukty, dispărut în Ungaria;
3. **Takayer**, numele adevărat necunoscut, dispărut în Ungaria, cu misiunea de a organiza nucleul din Cluj;
4. **Moldovány Gábor**, numele adevărat Babos Gábor, însărcinat cu organizarea nucleului Sibiu, arestat;
5. **Aranyossy Kato**, născută la 28 Martie 1919, în Cluj, de profesiune casnică, origine etnică maghiară, cetățenie română, domiciliată în Oradea, B-dul Regele Ferdinand Nr. 38, a fost recrutată în organizația teroristă în ziua de 20 Iulie 1940, de către d-rul Kuba Augustin (Maior Szalkay Laszló) din Budapesta.

A fost cea mai principală și de încredere membră a organizației, având misiunea de a supraveghea scoaterea materialului explosiv din vagonul ce venea de la Biharkeresztes.

https://biblioteca-digitala.ro

A fost la Episcopia Bihorului să primească materialul explosiv, dar nu l-a putut scoate, din cauză că i s'a părut a fi observată de un gardian public. S'a dus cu D-rul Kuba în nenumărate rânduri la gara Oradea pentru a observa venirea diferiților curieri din Ungaria, cât și a controla în vagoane trimiterea dinamitei.

A fost în legătură cu **Walter Henrich** și **Takayer Edo**, veniți cu pașaport din Ungaria, azi plecați în Ungaria, membri ai organizației „Rongyos Gárda".

A asistat la convorbirile avute de Dr. Kuba Augustin cu Dr. Hallas Wilhelm din Oradea, un al doilea membru important al organizației teroriste.

A înlesnit trecerea în Ungaria prin Salonta a D-rului Kuba în ziua de 14 August a.c.. Arestată.

6. **Carol Aschner**, de profesiune fotograf, domiciliat în Oradea, B-dul Reg. Ferdinand Nr. 26, născut la 16 August 1900 în Bratislava (Slovacia) de origine slovacă, cetățean român, de religie mozaică, este acela în casa căruia pe la jumătatea lunii Iunie 1940 a primit pe D-rul Kuba și Takayer Edo ce veneau din Ungaria, împreună cu soția lui Gizela.

Tot în casa lui s'a întâlnit de multe ori Dr. Kuba cu D-rul Hallas, moșier din Oradea, Str. Aristide Demetriad Nr. 2, membru important în organizația teroristă.

Știe că soția lui a plecat la Budapesta la hotel „Britania" pentru a se întâlni cu D-rul Kuba, în realitate maiorul Szalkay László din Ungaria, având a-i comunica acestuia ceva în legătură cu Aranyossy Kato.

A găzduit pe Takayer, membru în „Rongyos Gárda" când i-a telefonat să-l aștepte la gară că vine de la Cluj.

Știe că soția lui a trecut în Ungaria fără să aibă viza Ungariei, numai pe baza unei telegrame trimisă de D-rul Hallas din Budapesta, cu care s'a adresat unui Căpitan David la frontiera ungară, din Serviciul de Informații maghiar. Arestat.

7. **Aranyossy Rebeca**, născută la 15 Septembrie 1887, în com. Bonhida, Jud. Cluj, de profesiune casnică, domiciliată în Oradea, B-dul Regele Ferdinand Nr. 38, este aceea care a primit de la fiica ei Kato un pachet cu ecrasită cu capse, fitil alb și negru, cârlige, un revolver cu 50 cartușe, pe care i le-a înmânat lui Moldovány Francisc. Arestată.

8. **Moldovány Ferencz**, născut la Oradea la 23.III.1893, de profesiune vulcanizator, domiciliat în Oradea, Str. G-ral Praporgescu Nr. 6, a fost recrutat de Walter, membru al organizației „Rongyos Gárda".

Este membru de încredere în organizația teroristă din Oradea, condusă de D-rul Kuba Augustin. La locuința lui s'a găsit îngropat un pachet cu 3 calupuri ecrasită, 6 capse, 2 bucăți fitil Bikford și 3 m. fitil ordinar, 2 cârlige, un revolver Browning cu 50 cartușe. Arestat.

9. **Costa Gheorghe**, născut la 20 Aprilie 1896 în Oradea, de profesiune frizer, de origine etnică și cetățenie română, domiciliat în Oradea, Str. G-ral

https://biblioteca-digitala.ro

Holban Nr. 34, este acela în casa căruia Walter, azi dispărut, a adus, însoţit fiind de Aranyossy Kato, un pachet cu dinamită, destinat nucleului din Huedin şi pe care soţia lui, Costa Elisabeta, l-a ascuns.

Soţia lui făcea dese vizite în Ungaria, iar în ziua de 13 August a.c., aceasta împreună cu cei 2 copii ai săi, au plecat în Ungaria la Biharkeresztes. Arestat.

10. **Dr. Hallas Wilhelm**, născut la 17 Septembrie 1885, la Deva, de origine etnică evreu şi religie mozaică, domiciliat în Oradea, Str. Aristide Demetriad Nr. 2, este acela care a fost în permanentă legătură atât în ţară cât şi la Budapesta, cu Dr. Kuba Augustin.

Având cunoştinţă de misiunile acestuia nu s'a sfiit să face felurite intervenţiuni pe la autorităţi fie pentru obţinerea de paşaport lui Aranyossy Kato, fie la frontieră pentru a crea anumite avantagii D-rului Kuba Augustin. Arestat.

11. **Kirali Coloman**, născut la 21 Octombrie 1906 în Oradea, cetăţean român, de origine etnică maghiară, domiciliat în Oradea, Str. Regele Ferdinand Nr. 10, de profesiune sofeur, este acel care a adus pe Aranyossy Kato şi încă o doamnă la Gara Episcopia Bihorului pentru a primi pe Dr. Kuba.

A fost şofeurul D-rului Kuba în timpul cât acesta a stat în Oradea.

A condus pe Dr. Kuba şi Dr. Hallas la Borş, care dorea să treacă pentru 15–20 minute în Ungaria, ca să aibă o convorbire telefonică.

Este şofeurul maşinei lui Moldovány în privinţa căruia s'a găsit îngropată dinamita cu amorsele necesare şi un revolver cu 50 cartuşe. Arestat.

12. **Aranyossy György**, născut la 17 Octombrie 1887 în com. Csucul de Jos, Jud. Cluj, cetăţean român, de origine etnică maghiară, domiciliat în Oradea, B-dul Regele Ferdinand Nr. 38, de profesiune croitor, pentru doamne, a fost recrutat în organizaţia teroristă de fiica sa Kato.

A fost la Episcopia Bihorului cu fiica sa Kato pentru a lua dinamita ce sosea în vagonul unguresc de la Biharkeresztes.

A trebuit să ducă pachetul cu dinamită şi pistolul cu cartuşele de la casa lui, unde îl lăsase Kato, la Moldovány, unde s'a şi găsit. N'a putut să-l ducă, deoarece între timp a venit Moldovány să-l ia, neputând însă i l-a dus soţia lui. Arestat.

13. **Aschner Gizela**, născută la 27 Iulie 1905 în Oradea, de origine etnică maghiară, cetăţenie română, religie mozaică, domiciliată în Oradea, Str. Regele Ferdinand Nr. 26, este aceea în atelierul căreia Dr. Kuba Augustin, în realitate maiorul ungur Szalkay László, se întâlnea cu Aranyossy Kato şi Dr. Hallas şi Takayer.

A fost la Budapesta, unde s'a întâlnit cu Dr. Kuba, cu care ocazie acesta i-a dat adresa lui exactă din Budapesta, indicându-i că este maior în armata maghiară.

In ziua de 14 August 1940 a fost la întâlnire cu Dr. Kuba, când acesta se pregătea să fugă în Ungaria. Arestată.

https://biblioteca-digitala.ro

14. **Komárony Adám**, numele conspirativ, pe care are eliberat pașaportul, necunoscut, fost în grupul ungurilor ce au luptat în Finlanda sub numele de Tolváry Sándor.

Este venit cu misiunea de a organiza nucleul din Timișoara, neidentificat până în prezent.

15. **Tamás István**, posesorul pașaportului maghiar Nr. 400.707, născut în com. Marosgese în anul 1904, cu misiunea de a organiza nucleul din Huedin. Arestat.

16. **Timár Mihály**, numele conspirativ sub care are eliberat pașaportul necunoscut, cu misiunea de a organiza nucleul Brașov, neidentificat până în prezent.

17. **Hidvegy** (?), numele conspirativ necunoscut, stegar în organizația „Rongyos Gárda", cu misiunea de a organiza nuclee în regiunea Oradea. Neidentificat.

18. **Asztalos Sándor**, numele conspirativ necunoscut, cu misiunea de a forma nuclee în Secuime. Neidentificat.

Toate aceste elemente au primit instrucțiuni ca trecerea în România să o facă prin punctul de frontieră Biharkeresztes, unde vameșii și poliția de frontieră ungară aveau ordinele necesare pentru a le facilita trecerea.

De asemeni intrarea lor în țară să se facă individual și la distanțe de cel puțin o zi.

Cum se transporta materialul explosiv

Introducerea materialului explosiv în țară se făcea prin vagoanele de cale ferată ale trenului ce venea din Ungaria prin Episcopia Bihorului.

La punctul de frontieră maghiar Biharkeresztes se introducea într'unul din compartimentele vagoanelor de clasa II sub canapea câte un pachet, de fiecare tren, cu material explosiv format din: (anexa 6–12):

3 calupuri de dinamită a 1 kg.

1 revolver Browning 7,65 mm cu 50 cartușe,

Materialul pirotehnic respectiv (capse, fitil),

Cârligele necesare fixării acestui material.

Compartimentului în care se găsea acest material i se făcea, la plecarea din gara Biharkeresztes, în plafon un semn ce consta dintr'un cerc cu o cruce.

La sosirea trenului în stația Episcopia Bihorului, agenții nucleului terorist din Oradea se urcau în tren, căutau compartimentul cu semn și ridicau explosibilul pe care îl transportau la Oradea, predându-l D-rului Kuba Augustin.

Până în prezent pentru D-rul Kuba Augustin au sosit pe această cale, prin Episcopia Bihorului, două pachete cu material explosiv, fiecare cu

https://biblioteca-digitala.ro

conținutul specificat mai sus, dintre care un pachet a fost dat în păstrarea numitului **Moldovány Francisc**, din Oradea, găsit la percheziţiile efectuate, iar al doilea a fost dat în păstrarea numitei **Costa Elisabeta**, soţia frizerului Costa Gheorghe, plecată în Ungaria.

Acest al doilea pachet era destinat a fi trimis nucleului ce se formează în localitatea Huedin, fără a fi putut fi găsit până în prezent.

Pentru materialul explosibil ce urma să mai sosească, D-rul Kuba Augustin dă în ziua de 12 August a.c., o telegramă la Budapesta, semnată Kato, prin care cerea trimiterea de insulină, adică ecrasită (anexa 5).

Prin descoperirea acestui nucleu, se învederează odată în plus că Statul maghiar departe de a căuta să păstreze o atitudine de lealitate faţă de ţara noastră, continuă a conduce o acţiune de subminare care îmbracă forma terorismului.

Cercetările fiind în continuare, urmează ca orice constatare să fie comunicată.

Arhivele Militare Române Piteşti, fond 5417 – Marele Stat Major, Secţia a II-a Informaţii, dosar nr. 922, f. 4–16.

Reports of the Romanian Army's Secret Service regarding the Hungarian organization of espionage and diversion discovered in Oradea on August 14th, 1940

ABSTRACT

In the time between August 16th and 24th, 1940, in Turnu Severin negotiations took place with the specific aim of trying to resolve the territorial dispute between the two states (Romania and Hungary) regarding the question of Transylvania. The negotiations took place in a frozen atmosphere, the irreconcilable positions of the two delegations being discovered practically in the first day. The foreseeable failure of the negotiations in Turnu Severin had determined the decision making circles from Budapest to take in consideration even the military intervention as a possible solution for the territorial dispute with the Romanian part. As a consequence, the tensioning of relations between Romania and Hungary had been followed by the alarming growths in number of the border incidents, as of the subversive actions and cases of espionage led by the Hungarian Secret service on Romanian territory. In this context one can observe a then recently discovered Hungarian organization of espionage and diversion by the Romanian authorities in Oradea, on August 14th, 1940 (following those discovered in October 1939 – June 1940), coordinated by officers of the 2nd Section of Information of the Hungarian Army's High Chief of Command, an organization with branches in Huedin, Sibiu, Bistriţa and Târgu Secuiesc.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Artur LAKATOS

Primele luni ale Armatei Roșii în orașul Cluj, 1944–1946. O abordare socio-antropologică

Dr. în istorie. Cercetător neafiliat.
lakatos_artur_lorand@yahoo.com

CUVINTE CHEIE: Armata Roșie, soldat sovietic, Cluj, Al Doilea Război Mondial, istorie orală, memorie colectivă

KEYWORDS: Red Army, soviet soldier, city of Cluj, World War II, oral history, collective memory

Introducere

Clujul, fiind declarat oraș liber, a scăpat în mare parte de luptele frontului, care au durat aproximativ o lună în jurul lui și care s-au încheiat cu înfrângerea armatelor germane și maghiare, nevoite să se retragă. În zorii zilei de 11 octombrie au intrat în oraș unitățile Frontului 2 Ucrainean, conduse de mareșalul Malinovschi.[1] Din punctul de vedere al consecințelor asupra vieții sociale și economice a populației civile clujene, în efectuarea oricărei analize trebuie luate în seamă cel puțin trei aspecte ale raportării sovieticilor la cei din urmă: acțiunile oficiale ale Armatei Roșii, acțiunile individuale ale soldaților de rând și raportarea sovieticilor la populația locală, ca și la resursele umane.

Nu toată lumea i-a așteptat pe sovietici cu frică. Când primul autoturism sovietic a ajuns în fața Primăriei, se afla deja acolo o delegație, în frunte cu procurorul-șef Nagy László, care în urma refugierii primarului administrației maghiare a preluat, temporar, funcția de primar, și care personal flutura un

[1] Murádin János, „Intrarea trupelor germane în Cluj. Martie 1944. Un episod dramatic din istoria capitalei Transilvaniei", *Anuarul Școlii Doctorale Istorie. Civilizație. Cultură* (Cluj-Napoca), I (2005), p. 436.

https://biblioteca-digitala.ro

steag alb, semn al predării și a dorinței de pace. În compania lui se aflau activiști importanți ai Partidului Comunist local, între care și Demeter János, viitorul viceprimar al orașului.[2] Aici trebuie să menționăm că acești comuniști clujeni au avut mare noroc că nu au pățit nimic: ofițerii sovietici era pregătiți pentru posibilitatea ca în teritoriile ocupate să întâlnească mulți „partizani" și „comuniști" de ocazie, și nu întotdeauna i-au tratat cu decență pe localnicii, care se recomandau drept comuniști. În zilele următoare, mai mulți băieți tineri din oraș și-au pus banderole roșii, încercând și intre în grațiile soldaților, aceștia însă de multe ori, folosind chiar forța, i-au obligat să și le dea jos. *Niet Kamerad!*, strigau aceştia din urmă.[3] Iar în alte locuri, chiar ofițeri sovietici i-au umilit pe comuniștii locali. De exemplu la Salonta, când Bonda Alexandru, pantofar, și Gál József, zidar, s-a dus să se prezinte la Comandamentul Sovietic, în calitatea lor de vechi comuniști ilegaliști, maiorul sovietic i-a pus să se descalțe, și după aceasta, i-a dat afară. Nu peste mult timp, casele lor au fost jefuite de soldați sovietici, iar nevestele violate.[4]

Au existat și personalități care nu i-au aşteptat cu prea multă bucurie, ci în mod neutru, pe ruși. Episcopul reformat, Vásárhelyi János, a emis o circulară înainte de apropierea frontului, prin care își soma preoții să nu părăsească parohiile, iar el personal a așteptat delegația Armatei Roșii, în palatul episcopal din Cluj.[5] Aici trebuie să menționăm că și episcopul romano-catolic din Alba Iulia, Márton Áron, a procedat la fel, iar când a fost invitat la un bal organizat de ofițeri, s-a prezentat acolo în veşminte episcopale și n-a băut deloc cu ei. Sovieticii nu l-au agresat însă, respectându-i persoana și rangul de episcop[6].

Funcționarul Primăriei Cluj, Unghváry Sándor s-a întâlnit cu Malinovschi în dimineața zilei de 12 octombrie. Conform relatărilor acestuia, Malinovschi s-a comportat foarte prietenos și a avut doar o singură rugăminte: un spital cu 600 de paturi, în scopul tratării celor răniți cu ocazia bătăliei de la Turda. Localnicii s-au și grăbit să-i pună la dispoziție clinicile universitare, însă deoarece numărul de paturi era insuficient, un număr suplimentar urma a fi adunat/rechiziționat de către soldații sovietici, care mergeau din casă în casă.

---

[2] Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor, *Kolozsvár a román kiugrástól Ézsak-Erdély másodszori felszabadulásáig*, [Oraşul Cluj de la ieşirea României din Axă la a doua eliberare a Ardealului de Nord], partea I. „Korunk", nr. 11/2000, p. 106.

[3] Interviu cu Tóth József, 16 martie 2004, Cluj-Napoca.

[4] „Függetlenség", 7 octombrie 1944.

[5] Csiha Kálmán, *Az erdélyi református egyházkerület. Erdélyi egyházaink évszázadai*, [Eparhia Reformată din Transilvania. Secolele bisericilor din Transilvania]. RMSZ zsebkönyvek, Transil. Rt, Bukarest, 1992, p. 174.

[6] Domokos Pál Péter, *Forgószélben. Márton Áron, Erdély püspöke*, [În valvârtej. Márton Áron, episcopul Transilvaniei],Eötvös Kiadó, 1990, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro

De remarcat este faptul că soldații care rechiziționau nu acționau la lumina zilei, ci numai după căderea nopții[7]. În următoarele zile însă n-aveau să mai fie atât de „sfioși".

Bunuri ridicate de Armata Roșie de la populația orașului

Ca orice armată de ocupație, Armata Roșie utiliza forța pentru a procura bunurile necesare de la populația teritoriului ocupat. În presa vremii, puternic cenzurată și autocenzurată, nu prea se îndrăznea să se vorbească despre rechiziții, dar în actele oficiale din arhive se găsesc multe date prin care se poate reconstitui acest proces. Conform memoriilor înregistrate prin metoda istoriei orale și în urma studierii tabelelor și statisticilor aflate în fondurile Prefecturii din Cluj, de la populația de rând de obicei se luau alimente provenite din producția agricolă și animale, mai ales cai. Cei mai afectați locuitori ai orașului au fost hoștezenii, dar și cei ai satelor din împrejurimi.

Conform acestor documente, numai de pe teritoriul comunei Mera din Cluj, Armata Roșie a ridicat în perioada 23 august 1944–20 septembrie 1945, următoarele bunuri: 4 cabaline, 16 ovine, 7 porcine, 500 kg de orz, 16930 kg de ovăz, 1100 kg de porumb, 28200 kg de fructe (de tot felul), 3 căruțe, 340 de litri de băuturi diferite, 37 bucăți de păsări, 18 perechi de încălțăminte, 31 de bucăți de îmbrăcăminte, 1 mașină agricolă, bani în valoare de 1420 pengő, 67 de bucăți de obiecte casnice, 23 de alte obiecte, în valoare totală de 102.410 pengő.[8] În comuna Ticu au fost ridicate 24 de cabaline, dintre care 19 au făcut parte din proprietatea Societății Minelor de cărbune, celelalte 5 fiind obținute de la 4 persoane private, documentul fiind întocmit în data de 31 mai 1945.[9] În cazul plășii Aghireș, la 4 iunie 1945, au fost luați 483 de cai recvirați/rechiziționați.

Din aceste liste, bazate pe reclamațiile persoanelor păgubite, cunoaștem și cazul lui Cioban Teodor, din localitatea Sânmihaiul Almașului. În cursul lunii octombrie 1944, de la acesta rușii ridicaseră un cal, fără nici un fel de despăgubire.[10] În multe localități s-au întocmit liste detaliate, cu toate datele necesare ale celor păgubiți. O astfel de listă este cea întocmită în localitatea Dorolț, în data de 11 iulie 1945[11].

---

7 Jakabffy Elemér Körtörténeti Tár (în continuare: JEKT), Dosar K. 51. *Unghváry Sándor visszaemlékezései* [Memoriile lui Unghváry Sándor].

8 Arhivele Naționale Serviciul Județean Cluj (în continuare: ANSJ-Cluj), F 3. Prefectura județului Cluj, 9/1945, Biroul de Armistițiu, Subzistențe ridicate de trupele sovietice, I.

9 ANSJ-Cluj, Prefectura județului Cluj, *cit.*, II, doc. nr. 77/1945.

10 ANSJ-Cluj, Prefectura județului Cluj, *cit.*, doc. nr. 75/1945.

11 ANSJ-Cluj, Prefectura județului Cluj, *cit.*, doc. nr. 195/1945.

https://biblioteca-digitala.ro

Numele păgubitului	Data recvirării	Bunuri ridicate
Balázs M. Ştefan	25. VIII. 1944.	1 cal, 1 oaie.
Jakab G. Ioan	25. VIII. 1944	1 oaie
Jakab G. Ioan	20. VIII. 1944	1 oaie
Balázs Ştefan (Pisti)	25. VIII. 1944.	1 oaie
Balázs B Ioan (tuzér)	20. VIII. 1944.	1 oaie
Kovács I. Ioan	14. XI. 1944.	1 oaie
Albert Ioan lui Martin	15. XI. 1944	1 oaie
Balázs L. Ştefan	20. X. 1944.	1 porc.
Jankó Ştefan (közi)	25. X. 1944.	1 oaie
Jakab G. Ioan	24. X. 1944.	1 cal, 1 oaie
Jakab I. Ştefan	22 X. 1944.	1 cal, 1 porc, 1 oaie
Albert Ioan-Francisc	5 XI. 1944.	1 oaie
Balázs B. Ioan Gheorghe	20 X. 1944.	1 porc
Jankó Ioan	18. X. 1944	1 oaie
Nagy Martin	5 XI. 1944.	1 oaie
Ferkő Martin	5 XI 1944	1 oaie
Jakab F. Andrei	25 XI 1944	1 oaie
Balázs L. Ioan	20 X 1944	1 porc
Albert Ioan lui Ioan	20 X 1944	1 porc, 1 oaie
Balázs L. Ştefan (Gáspár)	22 X 1944	1 oaie
Jakab. G. Ştefan	21 X 1944	1 oaie
Fazekas Ioan	20 X 1944	1 oaie
Albert Ştefan	20 X 1944	1 porc, 1 oaie

Alte liste sunt mult mai scurte. La Sărmăşelu, până pe 30 august 1945, s-au ridicat următoarele bunuri: de pe moşia lui Bánffy Mariana, 6500 kg grâu, 130000 kg porumb, de la Majthényi Ştefan, 130000 kg porumb, de la Sugar Nastasie, 1 porc şi de la Racoviţan Vasile, 1 porc.[12] Numai primul volum al plângerilor cuprinde 557 de pagini. Se poate ca în unele cazuri bunurile recvirate să fi fost fictive ori exagerate, oamenii gândindu-se că ar putea să încerce să obţină despăgubiri mai mari, însă fenomenul în sine este o realitate.

Aceste recvirări, mai mult sau mai puţin aprobate de conducerea Armatei, au continuat şi pe viitor. Într-o şedinţă de celulă de partid comunistă, hoştezenii s-au plâns că o parte a Armatei Roşii, care se retrăgea, a luat recolta şi multe din proviziile gospodarilor, iar ceea ce n-a putut lua, a distrus.[13]

12 ANSJ-Cluj, Prefectura judeţului Cluj, *cit.*, 630, doc. nr. 2149/1945.

13 ANSJ-Cluj. Fondul 2. Partidul Comunist Român. Dosar 46/1946. Sectorul Universitate, celula Universitate, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Jafuri

Bunurile populației din teritoriile ocupate nu s-au ridicat însă numai în mod organizat, ci de multe ori s-au făcut cu forța, de către o parte din soldații armatei ocupante. Aceste jafuri, însoțite de multe ori de distrugeri, violuri sau omoruri, au avut loc în general, în toate teritoriile unde soldații Armatei Roşii au intrat şi, într-o măsură mult mai mare acolo unde se aflau pe teritoriu inamic, dar nici teritoriile aliaților nu au scăpat de aceste situații. Doar în Iugoslavia, populația a raportat 1219 de violuri, dintre care 141 s-au soldat și cu asasinarea victimei, şi s-au înregistrat 1204 jafuri.[14] În alte locuri, situația a fost și mai gravă. Numai în spitalul întreținut de clementini la Pápa (Ungaria), în data de 20 aprilie 1945, au fost tratate peste 1000 de femei, victime ale violurilor[15].

Furturile și atrocitățile sovietice au fost ridiculizate cu umor macabru de către înșiși păgubiții. La Budapesta, multă vreme după eliberarea oraşului circula zicala: *Şederea soldaților sovietici în Ungaria este doar o problemă de ceasuri*[16]. Monumentul soldatului sovietic necunoscut a fost numit *Monumentul hoților de ceasuri necunoscuți*[17], iar armele de foc au primit denumirea argotică de *chitară davai*[18].

Multă vreme n-a fost permisă criticarea faptelor acestora, timp de decenii fiind acceptate doar cuvintele de laudă la adresa soldaților ruși. Nici presa vremii n-a scris multe, din motive lesne de înțeles. Astăzi, situația s-a schimbat, și în lipsa unor statistici corespunzătoare, mai mult bazându-ne pe istorie orală, putem reconstitui, parțial măcar, activitățile nefaste ale acestora, dintre care două fenomene au cauzat pagube importante economiei orașului: jafurile și deportările de persoane la muncă silnică în URSS.

Jafurile, alături de violuri, erau caracteristicile de bază ale comportamentului soldaților sovietici, mai ales în teritoriile inamice ocupate. În ziua de azi, chiar și istoricii ruși sunt nevoiți să admită aceste fapte, chiar dacă le este rușine pentru asta. Laureatul premiului Nobel și victimă a regimului totalitar, Alexandr Soljenițin încearcă să-i facă pe criminalii de drept comun înrolați în Armata Roșie, răspunzători de majoritatea acestor anomalii.[19] În condițiile date, Clujul n-avea cum să scape nici el de consecințele colaterale ale eliberării.

---

[14] Milovan Djilas, *Találkozások Sztálinnal* [Întâlniri cu Stalin], Budapest, Magvető Kiadó, 1989, pp. 81–83.

[15] Földesi Margit, *A szabadság megszállása, A megszállók szabadsága* [*Ocuparea libertății, libertatea ocupanților*], Budapest,Kairosz Kiadó, 2002, p. 143.

[16] Unghváry Krisztián, *Budapest ostroma* [Asediul Budapestei], Budapest, Corvina Kiadó, 1998, p. 270.

[17] Földesi Margit, *A szabadság megszállása*, p. 136.

[18] Major-Zala Lajos, *Elveszett győzelem* [Victorie pierdută], Budapest-Zürich, 1999, *passim*.

[19] Szolzsenyicin, Alekszander, *A Gulág szigetcsoport*, [Arhipelagul Gulag] volum II, p. 367.

https://biblioteca-digitala.ro

Au existat cazuri când localnicii s-au alăturat soldaților, ba chiar i-au încurajat în scopul jefuirii unor prăvălii. Lakatos István, lider social-democrat, povestește despre un asemenea caz, când femei din oraș au dat pălincă soldaților, care după ce au băut, au mitraliat încuietoarele magazinelor de bijuterii, ca apoi să se arunce asupra prăzii. De multe ori au luat parte la aceste acțiuni și locuitori ai satelor din împrejurimi.[20] Însă nu numai prăvăliile au căzut pradă sârguinței și spiritului culegător al soldaților ruși, ci, de multe ori, și locuințele cele mai sărace, de unde au luat tot ce s-a putut lua.

Prin metoda istoriei orale s-au consemnat multe cazuri concrete, dintre care redăm acum următoarele:

Frații Lakatos, Béla și György, pe atunci copii, de 6, respectiv 5 ani, se aflau în ascunzătoare, când soldații ruși au intrat în casa de pe strada Haiducului nr. 3, așa că își puteau da seama numai de faptul că a dispărut din casă ceasul cel mare și compoturile, băute pe loc (borcanele goale au fost sparte).[21] Deoarece familia nu era foarte bogată, ei n-au pierdut foarte mult, însă își aduc aminte că un vecin mai bogat, cu numele de Tánczos,care a venit plângând, spunând că soldații i-au luat calul cel frumos, lăsând în locul acestuia o mârțoagă.

A fost răvășită și casa în care a stat Tyukodi Rozália, de unde au dispărut și hainele cât de cât bune. Tot ea povestește mai multe cazuri. Astfel, un soldat rus a pus ochii pe încălțămintea purtată de cizmarul Ecseri (simpatizant comunist de altfel). După ce acesta din urmă n-a reacționat la *Davai cizma*!, l-a doborât la pământ și i-a scos pantofii cu forța, omul având noroc că nu i s-a potrivit respectivului soldat.

Într-un alt caz, un ceasornicar a scăpat cu greu de ceea ce a fost mai rău, deoarece soldatul rus, care a intrat în atelier nu putea să înțeleagă că nu se pot fabrica ceasuri mai mici, de mână, din ceasurile mari, adunate de prin case. Într-o altă casă, soldatul rus care a intrat sub pretextul de a căuta o pușcă (*Davai katiușa*!, ca apoi să ia tot ce se putea, dacă chiar nu găsea nici o pușcă) purta un ceas mare la gât, atârnat ca un medalion, cu un lanț.[22] În general, soldații ruși au avut o mare slăbiciune față de ceasurile de tot felul și n-au scăpat nici o ocazie de a pune mâna pe asemenea obiecte. Un asemenea caz este povestit de Asztalos Lajos. Pe tatăl lui l-a întrebat interpretul unui ofițer, în limba română: *Cât e ceasul?* Iar când acesta s-a uitat, i-a luat ceasul cu forța, zicând : *Dă încoace! Acesta trebuie la ofițer!*

Rușii au încercat să jefuiască imobile, atât locuințe, cât și magazine. În cazul locuințelor, casele mai bogate (sau care păreau a fi mai bogate) erau

---

[20] JEKT. Dosar K 70: Lakatos István szociáldemokrata vezető visszaemlékezései.

[21] Interviu cu Lakatos György, la 15 aprilie 2004, Cluj-Napoca.

[22] Interviu cu Tyukodi Rozália, la data de 13 martie 2002, Cluj-Napoca.

https://biblioteca-digitala.ro

țintele principale. În acele cazuri în care locuitorii casei au închis poarta, soldații au bătut la poartă, însă nu au spart-o. Acolo unde au reușit să intre, de multe ori nu numai au furat, ci s-au și instalat o vreme, cu de la sine putere. În clădirea în care se află azi magazinul Sora, în casa unui croitor pe nume Pálffy, s-au culcat cu cizmele murdare în pat.

În cazul magazinelor, jefuiau orice și luau orice marfă găseau în cale, dar preponderent căutau produsele alimentare. În aceste jafuri de magazine, de cele mai multe ori, n-au procedat singuri, ci însoțiți de tot feluri de localnici, atât orășeni, cât și țărani din satele din jur.[23] De obicei, soldații ruși pe unde au intrat, au consumat pe loc tot ceea ce au găsit, mai ales băutura, având un obicei să bea chiar și compoturile de fructe.[24] Iar memoria supraviețuitorilor acelor vremuri este plină de asemenea evenimente.

Dar jafurile n-au avut loc numai în case, ci și pe străzi, și chiar în fața unor fabrici. Astfel, când muncitorii de la Dermata s-au dus să-și ridice salariile de la serviciu, au fost așteptați în fața fabricii de soldați ruși. Aceștia i-au jefuit pe loc pe muncitori.[25] Martorul evenimentelor, Unghváry, numește aceste zile „Inferno", și pe bună dreptate.[26]

Aceste acțiuni individuale ale soldaților ruși erau foarte neplăcute din punctul de vedere al imaginii Armatei Roșii și al Uniunii Sovietice, mai ales pentru diferitele forțe filosovietice, comuniști, și nu numai, care doreau să-și construiască poziții în societate pe baza relațiilor cu sovieticii. Astfel, s-a pus în circulație ideea că jafuri într-adevăr au existat, dar acestea nu erau opera soldaților sovietici, ci a unor elemente criminale, care au profitat de ocazie și și-au făcut rost de hainele militare necesare pentru operațiile lor criminale. Într-adevăr, această imagine era parțial fondată, pentru că au existat și cazuri în care tâlhari, care neavând nimic de a face cu armata, au comis jafuri. Un asemenea caz este relatat într-un articol care vorbește despre faptul că țiganii din împrejurimi s-au îmbrăcat în uniforme militare sovietice, dar au fost prinși în satul Mera de către localnicii care i-au recunoscut și i-au predat jandarmeriei, totodată restituind și caii țăranilor români de la Corușu, care au fost luați de către infractori.[27] Un alt caz este descris la Sopor, când tâlhari înarmați, îmbrăcați în haine militare, au jefuit câteva case, prima dată trăgând asupra lor.[28] O bandă puternică, cu 14 membri care practica acest tip de infracțiuni, a fost capturată în urma acțiunilor Jandarmeriei la Zam, șeful lor recunoscând, cu ocazia audierilor,

---

[23] Interviu cu Asztalos Lajos, la 18 decembrie 2006, Cluj-Napoca.
[24] Interviu cu Lakatos György, la 15 aprilie 2004, Cluj-Napoca.
[25] JEKT, K 51. *Unghváry.*
[26] Ibid.
[27] „Világosság", 29 octombrie 1945.
[28] „Világosság", 19 ianuarie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro

trei omucideri.[29] Într-o ședință de celulă de cartier a Partidului Comunist, un activist mai bine informat relatează că au fost capturați de poliție falși ofițeri ruși, care, după ce au efectuat tâlhăriile în uniforme militare, au petrecut alături femei în hotelul Unio, dând de bănuit prin româna lor perfectă. Iar în urma legitimării lor, s-au dovedit a fi simpli infractori, români din Vechiul Regat, care venind în urma Armatei, au jefuit pe unde au putut în spatele frontului.[30] Un asemenea caz este povestit și de Asztalos Lajos, în care un pantofar a fost asasinat de unul dintre foștii lui ucenici, care s-a îmbrăcat în uniformă sovietică.[31] Asemenea cazuri au existat într-adevăr, dar ar fi o naivitate să punem absolut toate nelegiuirile făcute de purtătorii unor uniforme sovietice pe seama elementelor criminale ale locului.

Într-un cartier cu populație predominat formată din hoștezeni, oamenii s-au plâns că soldații ruși, deseori beți calcă în picioare recolta de pe pământurile lor, jefuiesc oameni, dând exemplu pe un muncitor de la Dermata. În alt caz, au confiscat după propria dorință terenul unui hoștățean și l-au dat altcuiva. S-a cerut explicații de la secretarul celulei, că ân cazul ân care mai întâlnesc astfel deplângeri, cum să se procedeze. Secretarul n-a putut să le spună altceva, decât că de curând au fost arestați niște persoane care purtau uniforme rusești, și care s-au dovedit a fi niște tâlhari din Basarabia.[32] Cert este că, într-adevăr, au existat și bandiți simpli de diferite etnii, care au profitat de situația tulbure, în scopul unui câștig ușor și substanțial. Cu riscul însă de a ne înșela, în lipsa unor statistici cu date concrete, credem că putem să afirmăm, ca acești infractori au comis doar o mică parte a jafurilor de care au fost acuzați soldații sovietici, cei din urmă fiind într-adevăr responsabili pentru majoritatea acestor fapte. Și uneori, pot fi documentate cazuri în care crima unor soldați sovietici a fost mușamalizată prin acuzarea altora. Drept exemplu avem următorul caz din București: Barbu Cioculescu își aduce aminte cum a fost împușcat în cap vecinul Bonyhádi de soldați sovietici beți, deoarece nu le-a putut da ceasul solicitat. În scurt, timp, în ziare a fost publicată știrea că Bonyhádi a fost asasinat de legionari, îmbrăcați în veșminte sovietice.[33]

N-au scăpat de rechiziții și jafuri nici anumite instituții care nu aveau ca scop activități comerciale. Astfel, și-au instalat un spital provizoriu în clădirea internatului Colegiului Reformat[34]. Acest lucru a afectat în mod

---

29 „Világosság" 13 februarie 1946.

30 ANSJ-Cluj. l PCR. Fond nr. 2. Dosar 70/1945. Oraş Cluj. Sectorul 2. Celula nr. 3, f 1.

31 Interviu luat, la Cluj-Napoca, în data de 18 decembrie 2006, lui Asztalos Lajos, născut în 1936.

32 ANSJ-Cluj. PCR Dosar 50/1945. Oraş Cluj. Sectorul 2. celula 3, f. 1.

33 *Cum se comportau soldații sovietici cu popoarele eliberate*, mărturia lui Barbu Cioculescu, „Historia", 17 August 2010.

34 Arhivele Eparhiei Reformate din Transilvania (în continuare: AERT). Fondul Colegiului Reformat, Dosar I. 29/1912. XLV. Doc. Nr. 4223.

https://biblioteca-digitala.ro

negativ în trei sensuri instituția: nefolosirea imobilului pentru scopurile lui cotidiene, lipsa plății chiriei și bunurile dispărute ale instituției în urma șederii sovieticilor acolo. Pentru ilustrarea ultimelor două afirmații vom prezenta în cele ce urmează două documente oficiale: o scrisoare adresată Primăriei și o statistică trimisă către Inspectoratul Școlar.

Dintr-o adresă către Primărie, datată 6 august 1946, reiese faptul că trupele sovietice au fost cazate în internat între 11. X 1944 și 17. VI. 1946, fiind încartiruiți fără să arate vreun ordin scris, dar în prezența funcționarilor Primăriei. Dacă ar fi plătit conform prețurilor în vigoare, i-ar fi revenit Colegiului următoarea sumă: din taxele de internat pe 2 ani, aprox. 18.200.000 lei, din chiria sălii de gimnastică, aprox. 1.000.000 lei. Deoarece însă nu s-a efectuat nici o plată, instituția s-a adresat Primăriei pentru rezolvarea acestei probleme.[35]

În 28 februarie 1947, se transmite următorul inventar către Inspectoratul Școlar, toate bunurile menționate în inventar fiind date dispărute din cauza unităților sovietice[36]:

Felul sau denumirea materialului	**Unitate de măsură**	**Valoare**
Liceul		11000000 lei
Mașina de scris	2 buc	300000 lei
Aparat de radio	1	75000
Canapea	2	150000
Bănci de desen	7	52000
Ștergător de picioare de fier	2	20000
Sala de gimnastică		11248500
Din rechizitele de gimnastică	442	150000
Piedestal de gimnastică	2	80000
Scara de gimnastică	1	31000
Drug de fier	1	25500
Prăjinar de gimnastică	1	350000
Ghete de alergător	20	600000
Ghete de fotbal	24	400000
Garnitură de fotbal	12	300000
Ciorapi din lână de fotbal	12	120000
Apărători de os	12	90000
Internat		
Pat de fier	130	3000000
Lenjerie de pat	225	4800000
Canapea	3	989000

35 AERT, Colegiul Reformat, I. 29/1912. XLVII. Doc. Nr. 5605.
36 AERT, Colegiul Reformat, I. 29. 1912. 1948. Doc. Nr. 1513.

https://biblioteca-digitala.ro

Felul sau denumirea materialului	Unitate de măsură	Valoare
Covor	1	225000
Dulapuri	25	40000
Mese	84	750000
Scaune	197	1045500
Bănci	32	381500
Lăzi	99	400500
Camera de infirmerie		
Medicamente		25000
Obiecte medicale	80	104000
Instalații de salvare	2 garnituri	190000
Diferite obiecte de gospodărie	6 bucăți	
Pat de fier (sic!) (probabil alt tip de paturi, decât cele menționate mai sus – n. a.)	24 bucăți	
Cantină		
Diferite alimente		602500
Lenjerii de masă și pat	950	8000000
Cotigă cu două roți	1	100000
Diferite mobile	500	2500000

Deportările

Un eveniment tragic, bine organizat, care a afectat viața întregului oraș, a fost deportarea la muncă forțată în URSS a multor bărbați clujeni. Au fost adunați în total 50.000 de bărbați civili de pe întregul teritoriu al Ungariei horthyste[37] care au ajuns pentru multă vreme în URSS ca și *prizonieri de război*, deși era cu totul contrar normelor internaționale scrise și nescrise ale războiului. Motivele deportărilor pot fi multiple. După Demény Dezső, a fost vorba de o acțiune bine gândită de dinainte, bazată pe un plan elaborat al conducătorilor sovietici.[38] În studiul lui dedicat acestei probleme, Murádin János vorbește de trei motive posibile.

Primul ar fi – și probabil cel mai serios – frica lui Malinovschi față de Stalin, al cărui ordin – ca Budapesta să fie luată deja în 7 noiembrie –, nu l-a putut îndeplini. Așa că a trebuit să găsească un motiv bine întemeiat, pe care l-a găsit prin rapoarte exagerate despre rezistența maghiaro-germană, și acestea ar fi trebuit să fie ilustrate prin numărul mare de prizonieri capturați. Un alt motiv ar fi fost ideea vinovăției colective și tragerea la răspundere a celor care s-au opus armatelor și politicii Uniunii Sovietice. Un al treilea motiv important ar fi fost reprezentat de zvonurile răspândite de

[37] Considerăm ca fiind expresia cea mai potrivită în acest caz, deoarece acest număr se referă la Ungaria din ziua de azi plus teritoriile obținute prin revizionism în cursul războiului.

[38] JEKT, Dosar K 66, *Beszélgetés Demény Dezsővel* [Discuții cu Demény Dezső].

https://biblioteca-digitala.ro

anumite persoane, care răspândeau vestea că în oraș ar fi rămas mulți soldați maghiari și germani îmbrăcați în haine civile care se pregătesc să efectueze acțiuni de sabotaj. Această supoziție se pare că este întărită de faptul că între cei deportați s-au aflat mulți bărbați blonzi și cu nume germane.[39] Cert este însă că în câteva zile au fost adunați, sub amenințarea armelor, 4000–5000 de bărbați clujeni la *malenki robot* și deportați în Uniunea Sovietică.

Victimele au fost adunate de peste tot: Tyukodi Lajos, pe atunci un adolescent de 16 ani, a fost cules de pe stradă, iar plimbarea lui planificată pentru câteva zeci de minute s-a transformat în ani buni de muncă silnică, de unde s-a întors în două cârje, schilod – cel puțin el s-a întors, față de alții care au murit acolo. Unghváry Sándor a scăpat numai datorită faptului că le-a arătat soldaților sovietici salvus conductul dat de Malinovski.[40]

A fost prins și Csőgör Lajos, subprefectul, în centrul orașului. Când i-a arătat soldatului actele ce atestau că el este subprefectul, acesta s-a uitat în documente, apoi i-a făcut cu mâna să intre liniștit în rând, cu sau fără aceste acte, fiind nevoie și în cazul lui de salvus conductus.[41] O altă personalitate publică n-a mai avut însă asemenea noroc. Járosi Andor, decanul bisericii luterane, supranumit de cercetătorul renumit a Holocaustului, Lőwy Dániel, pentru meritele sale în procesul de salvare al evreilor clujeni de la deportare, Wallenbergul orașului de lângă Someș[42], a fost ridicat și el și transportat în Uniunea Sovietică. Trebuie să spunem însă că decanul luteran n-a mai ajuns în lagărul de muncă din Siberia sau munții Ural, decedând de Crăciun într-o tabără de internare.[43] Din păcate, era doar unul din acei oameni curajoși care au înfruntat ororile nazismului, dar au decedat datorită reprezentanților celuilalt sistem totalitar.

Oamenii puteau fi adunați de oriunde: corpul profesoral din Colegiul Unitarian își ținea ședința, când au intrat peste ei soldați ruși și i-au luat; a fost norocul lor că au găsit un mod de a scăpa încă la Turda.[44] Dintre profesorii colegiului Reformat, au fost ridicați patru: Barthalis József, Bodrogi János, Fazekas Gyula și Kovács Zoltán[45]. Dar n-au fost cruțați nici muncitorii din fabrici, numai din Dermata fiind adunați 815 de bărbați.[46] Un fochist cu numele Bajusz a privit de la o anumită distanță șirul celor adunați,

---

39 Murádin J. K., *A megtizedelt város* [Orașul decimat], în *Korunk* (Cluj-Napoca), sn, XV (2004), 10, p. 58.

40 JEKT, K 51, *Unghváry*.

41 JEKT, K 44, *Csőgör Lajossal készített interjú* [Selecții din interviul cu Csőgör Lajos].

42 Lőwy Dániel, *A Szamos-parti város Wallenbergje*, Transindex Adatbank, http://aiadatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=227, accesat în data de 04.01.2011.

43 Gaál György, *Kolozsvár Vonzásában*, Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2005, p. 269–270.

44 JEKT, K 51, *Unghváry*.

45 AERT, Colegiul Reformat, I 29/1912. XLV. Doc. Nr. 4223/1945–1946.

46 Murádin J. K., *A megtizedelt város*, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro

și cum l-au observat, soldații l-au forțat sub amenințarea armelor să intre și el în rând.[47]

Cu toate aceste cazuri documentate, identitatea multor deportați nu se cunoaște nici până în clipa de față. În 2001, numai în cazul a 207 de persoane s-a putut stabili identitatea exactă.[48]

Mulți au scăpat în timpul drumului spre URSS, dar majoritatea n-au avut acest noroc. Deoarece sovieticii erau interesați numai de număr, pe parcurs au completat transportul, în locul celor evadați sau decedați între timp, inlocuindu-i cu persoane care le ieșeau în cale. Un asemenea caz a avut loc în gara din Blaj, unde impiegatul de mișcare a fost ridicat în vagonul de soldați.[49]

Adunarea oamenilor capabili de muncă a rămas o practică a armatei sovietice chiar și după calmarea situației, când munca forțată a fost efectuată în împrejurimile orașului, în scopul refacerii infrastructurii. În memoriile sale, Lakatos István vorbește despre lungile discuții pe care le-a avut cu sovieticii, sfătuindu-i să nu mai adune toată lumea în mod spontan de pe stradă sau de la locurile de muncă.În acest caz, Consiliul Sindical le va pune la dispoziție oamenii necesari, buni de lucru; argumentele sale până la urmă și-au făcut efectul.[50] Până la urmă, liderii militari ai Armatei Roșii au înțeles că e mai bine să îi lase pe localnici să se autoorganizeze, dacă în acest fel aceștia fac ca treaba să meargă. Înainte de asta însă, mobilizarea efectuată de soldații sovietici era una mult mai largă și cu mult mai brutală decât cea a autorităților locale. De exemplu, în urma bătăliei de la Săvădisla, au dus la muncă voluntară populația satelor din jur, de ordinul sutelor.[51]

Au existat și cazuri în care pe baza unor denunțuri au fost ridicate persoane, între care de multe și personalități importante ale orașului. Un asemenea caz a fost cel contelui Teleki Béla, care la sfârșitul lui 1944, la denunțul autorităților române, a fost arestat, împreună cu Vita Sándor și cu Demeter Béla, și transportat în arest pe teritoriul Ungariei.[52]

Conviețuirea populației civile cu Armata Roșie

Au existat și cazuri în care soldații sovietici i-au protejat pe acei localnici de care au avut nevoie. Astfel a scăpat de neplăceri un medic de pe strada Emil Isac, Balló András. Conform membrilor familiei, acesta în ziua intrării

[47] Interviu luat lui Asztalos Lajos.

[48] Pap Anamária, *Szögesdrót* [Sârmă ghimpată], Editura Háromszék, Sfântu Gheorghe, p. 156.

[49] Murádin Idem, *Kolozsváriak keresztútja az Urálban 1944-ben* [Deportați clujeni în zona Uralului în 1944], în *Rubicon* (Budapest), XV (2005), 2–3, p. 118.

[50] JEA K 70: Lakatos István szociáldemokrata vezető visszaemlékezései.

[51] „Népi Egység" 1 noiembrie 1944.

[52] Somai József, *Százötven éve született Demeter Béla,*[De osutăcincizeci de ani s-a născut Demeter Béla] Közgazdász Fórum, 2010/1, Vol. 13, Nr. 92, p 4.

https://biblioteca-digitala.ro

soldaților sovietici în oraş a luat pe el un halat alb, şi i-a îndemnat pe toți cei din jur că în cazul în care vin soldații, să strige cu toții: *vraci, vraci*! Au și apărut soldații ruși, care ulterior i-au devenit clienți, deoarece solicitau în mod regulat injecții. Când un duşman personal a vrut ca soldații să-i facă rău (strigând și numindu-l drept *balșo fașist* – mare fascist), un ofițer a intervenit și l-a pus la punct.[53]

Între acțiunile pozitive ale Armatei Roșii se poate socoti și rolul ei în urgentarea reconstrucției unei bune părți a infrastructurii, chiar dacă acest lucru n-a fost perceput întotdeauna ca fiind un lucru pozitiv, de către cei aflați în cauză.

Frica populației din satele din jur este ilustrată şi de un raport al unei activiste UPM, care raportează superiorilor de partid că personal i-a convins pe țăranii din Tureni, în luna mai 1945, ca nu cumva să se refugieze din fața rușilor, deoarece sunt numai zvonuri că aceştia o să-i deporteze pe localnici în Siberia.[54] Într-o şedință de celulă comunistă în teatrul de stat, în luna iunie 1945, un membru de partid îl întreabă pe delegatul organizației județene, dacă este adevărat zvonul că România trebuie să dea 900.000 de oameni la muncă în Uniunea Sovietică, la care acesta din urmă nu poate răspunde altceva decât că este propagandă falsă.[55]

Într-o oarecare măsură, soldații ruși, la fel ca și cei germani înaintea lor, au reuşit să socializeze cu băştinaşii. Soldații ruși care păzeau diferite uzine, între care și uzinele Dermata, primeau de acasă, în mod regulat ziarele Pravda şi Izvesztyija, pe care, după ce le citeau, le dădeau cu bucurie acelora care le solicitau.[56] Noi trebuie să remarcăm că numărul celor care puteau să solicite ziarele, probabil că era unul destul de redus, deoarece puteau să fie numai acele persoane care cunoşteau limba rusă.

Un alt caz a avut loc la 1 decembrie 1946 în restaurantul Chios. Este un incident care ar fi amuzant dacă n-ar avea totodată şi conotații mai puțin pozitive. La baza evenimentelor a stat o dispută mai veche între Hoda Sándor și Ambrus Márton, cel din urmă bătându-l pe primul cu câteva zile mai înainte. Hoda ştiind că Ambrus va fi de găsit la balul de la restaurantul Chios, s-a dus acolo cu prietenii lui, soldați sovietici aflați în afara serviciului, și au vrut să-l scoată pe Ambrus în fața restaurantului, ca să-l bată. Au

---

[53] Interviu cu persoana cu codul A (apud. Balló Áron, *A második világháborús katona képe a kolozsvári köztudatban* [Imaginea soldatului din cel de-al doilea război mondial în mentalitatea coelctivă clujeană (lucrare de diplomă)], Cluj-Napoca (Universitatea „Babeş-Bolyai"), 1994 (mss), p. 153.

[54] ANSJ-Cluj. Fond 26. Uniunea Poplară Maghiară. Dosar 2/1945. Comitetul județean UPM Cluj. Procese verbale, f. 7.

[55] ANSJ-Cluj. Fond 2. Partidul Comunist Român. Dosar 47/1945. Oraş Cluj, Sectorul I. Instituții. Celula teatrul de Stat, f 1.

[56] „Erdély", 29 mai 1945.

https://biblioteca-digitala.ro

sărit însă mulți în ajutorul lui Ambrus, mai mulți ruși au tras, un maghiar a fost dus la spital împușcat, dar în afara oricărui pericol, împreună cu un soldat rus, înjunghiat.[57] Incidentul n-a avut un mare ecou, fiind în interesul tuturor celor implicați ca acesta să se stingă rapid, mai ales că asemenea cazuri, pe lângă ororile războiului, puteau să pară o joacă de copii.

Se mai pune încă o problemă, care ar merita să fie cercetată în profunzime: ce pagube au produs soldații sovietici la rândul lor în infrastructura și instalațiile întreprinderilor mari.

La ora actuală, nu cunoaștem statistici privind acestea, iar istoria orală nu și-a concentrat încă atenția suficient asupra lor. Rămâne un subiect important pentru viitoarele cercetări.

Concluzii

Conform memorialisticii vremii, au existat două imagini diferite, total opuse: o imagine propagandistică, prezentă în discursul oficial și în presa cenzurată a vremii, și una a experienței personale, mult mai puțin idealizată. Și în cazul acestuia din urmă, se poate vorbi de două etape diferite, după cum observă Andrea Fürtös: soldații sovietici au fost extrem de ostili la adresa populației autohtone, în perioada septembrie 1944-februarie 1945, iar în urma instalării guvernului Groza, aceste atrocități s-au împuținat.[58] Mulți care au fost responsabili pentru aceste crime erau dezertori, sau infractori români care s-au îmbrăcat în veșminte militare sovietice. Aceste cazuri erau reale, chiar dacă nu toate pot fi imputate infractorilor de rând, cum s-a încercat să se facă în presa vremii: în ziua de azi însă, putem doar să mergem pe logică, cu ocazia fiecărui studiu de caz, să stabilim care este opera unor soldați sovietici autentici și în care dintre acestea este vorba de „opera" unor infractori autohtoni.

Cu privire la violențele din primele luni ale prezenței soldaților din Armata Roșie, părerile sunt împărțite. Deoarece o analiză psihanalitică a relațiilor motive-consecințe este deja imposibilă în cursul zilelor noastre, neavând la dispoziție tocmai eșantionul format din indivizii aflați în cauză, se poate numai specula asupra motivelor generale și personalizate. Cert este că, după o vreme, atrocitățile din partea soldaților din cadrul Armatei Roșii s-a împuținat, și s-a ajuns la un *modus vivendi* cu populația autohtonă, care a durat până în 1958, cand a avut loc retragerea definitivă oficială din România a armatei Uniunii Sovietice.

---

[57] ANSJ-Cluj, Fond nr. 26, Uniunea Populară Maghiară, Dosar 2/1946, Rapoarte, procese verbale UPM, f. 64.

[58] Fürtös, Andrea, „Amintiri şi reflecţii despre primii ani ai „democrației populare" în România", *Anuarul de istorie Orală*, 2002, volum III, pp. 159–172, p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro

The first months of the Red Army in the city of Cluj, 1944 to 1946. A socio-anthropological approach

ABSTRACT

This paper is dealing with a major post- world War II issue of local history in Cluj, the image of the soviet soldier in the local collective memory. Methods of oral history represent the bulk of methodology of this current research, and are completed by documents found in Archives and press sources. Through this paper, analysis is focused on the dual image of official discourse, day by day realities concerning the image of the Soviet soldier and its interaction with the local population. A great role was given to illustrative case-studies, both of individual and collective level, through which actions of the Red Army and its soldiers can be understand easier. Our conclusion is that behavior of Soviet Soldiers was considerably different during the first months of their presence in the city compared to years which followed, but these months had a significantly stronger impact on collective memory of the locals than later periods did.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Claudiu-Sergiu CĂLIN

Circulara episcopului dr. H.c. Augustin Pacha din 4 iunie 1950 – un document anticomunist în plină eră stalinistă și urmările sale –

Episcopia Romano-catolică de Timișoara, Arhiva Diecezană Romano-Catolică. Timișoara, Str. Augustin Pacha nr. 4.
E-mail: duratti2002@yahoo.de

CUVINTE CHEIE: episcop catolic, circulară, anticomunism, Nunțiatură

SCHLÜSSELWORTE: katholischer Bischof, Rundschreiben, Antikomunismus, Nuntiatur

Banatul de credință și simțire catolică a avut în prima jumătate a veacului trecut șansa deosebită de a avea un ierarh cu viziune, echilibrat în ceea ce privește politica minorităților, prudent și deschis la dialog în relațiile cu autoritățile centrale și locale, dar totodată și un oponent lucid cu spirit de păstor atent în fața ravagiilor produse pe plan spiritual și cultural de ideologiile național-socialistă și comunistă, care i-au marcat în mod pregnant perioada păstoririi.

Despre o circulară episcopală și necesitatea ei. Contextul politic și istoric al momentului

Înainte de a da curs celor propuse în titlul de mai sus, trebuie să menționăm faptul că după momentul *august 1944*, pentru Biserica Catolică de ambele rituri, din România, au început să apară încet dar sigur dificultăți din ce în ce mai mari, instaurându-se un timp tot mai plin de umilințe și persecuții în relația Stat-Biserică, dar și în general, în peisajul general al societății românești, perioadă care va dura aproape o jumătate de veac.

Odată cu alungarea regelui Mihai I și abolirea abuzivă a monarhiei, simbolul și garantul statului de drept românesc de până atunci, puterea comunistă s-a văzut liberă și de neîmpiedicat în

https://biblioteca-digitala.ro

realizarea planurilor perfide dictate și copiate după modelul moscovit. Astfel, la 17 iulie 1948, în mod unilateral și în urma unei bine orchestrate campanii de presă, statul român denunță *Concordatul* încheiat între Regatul României și Sfântul Scaun în anul 1927 și ratificat în 1929[1]. Hotărârea era cuprinsă în *Decretul 151*, articol unic, publicat în Monitorul Oficial nr. 164 din 19 iulie 1948. Era primul pas în aplicarea violentei politici anti-religioase și anti-catolice a regimului instaurat de sovietici la București. Acestui decret îi vor urma altele, la fel de dezastruoase pentru Biserică: *Decretul nr. 177* din 3 august 1948, intitulat „Decret pentru regimul general al cultelor religioase", prin care Bisericii Catolice i se recunoșteau, pentru fiecare rit, doar două episcopii care să aibă fiecare minim 750.000 de credincioși, în țară putând ființa doar un singur institut teologic pentru pregătirea clerului[2]. Întru reglementarea în spirit proletar a chestiunii învățământului catolic, s-a emis *Decretul nr. 176* din același 3 august 1948, act normativ prin care întregul sistem de școli catolice, și în general confesionale, ori pur și simplu private era etatizat, iar bunurile acestora erau naționalizate. Ordinele călugărești catolice, în întregime, dar mai ales cele care întrețineau școli și institute educative, renumite ca metode moderne și nivel de învățământ, au fost desființate după un an, la 1 august 1949[3]. În speranța ridicării ulterioare a unei ierarhii latine „patriotice", care să nu mai păstreze relațiile canonice cu Roma, intrinsece credinței catolice, și în dorința de a constitui cele două dieceze prevăzute de legea comunistă a cultelor, la 18 septembrie 1948 episcopul de la Timișoara, dr. h.c. Augustin Pacha, și arhiepiscopul de la București, dr. Alexandru Theodor Cisar, sunt pensionați forțat[4]. Prin simulacrul de „unire" confesională a Bisericii Române

---

[1] *Monitorul Oficial* nr. 164 din 19 iulie 1948, p. 5964. Vezi și în Ovidiu Bozgan, *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963–1978)*, Editura Curtea Veche, București 2004, p. 38.

[2] *Monitorul Oficial* nr. 178, partea I, din 4 august 1948, *Monitorul Oficial* nr. 217, partea I, din 18 septembrie 1948, precum și în broșura *Decret pentru regimul general al cultelor religioase*, fără editură, București 1948, p. 8–9, 16.

[3] Adrian Nicolae Petcu, *Aspecte ale Represiunii Antireligioase în anii '50. Dosarul 15*.563, în „Pro Memoria. Revisă de istorie Ecleziastică", București, Nr. 5/2006, p. 225; Dr. theol. Franz Kräuter, *Erinnerungen an BischofPacha. Ein Stück Banater Heimatgeschichte*, ADZ Verlag, Bukarest, 1995, p. 156; Claudiu Călin, *Dieceza de Timișoara între anii 1948–1989*, în volumul *Biserica Romano-Catolică din România în timpul prigoanei comuniste (1948–1989)*, volum editat de Comisia Națională de Studiere a Istoriei Bisericii Catolice din România, Editura Sapientia, Iași, 2008, p. 99, 102.

[4] Archivum Dioecesanum Timisoarensis (în continuare ADT), Fond: *Episcopi, Episcop Augustin Pacha 1923 – 1954 (Fond AP)*, Dosar: *Zwangspensionierung seitens des rumänischen Staates Seiner Exzellenz Bischof Dr. Augustin Pacha / Pensionarea forțată de către statul român a episcopului Dr. Augustin Pacha*, Decretul nr. 243 din 15 septembrie 1948, publicat în *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 217 din 18 septembrie 1948, precum și *Telegrama nr. 3475* din 20 septembrie 1948 și *Scrisoarea nr. 35454/1948* din 23 septembrie, ambele semnate de ministrul Stanciu Stoian.

https://biblioteca-digitala.ro

Unite, Greco-Catolice cu cea Ortodoxă și prin decretul de la 1 decembrie 1948, de desființare a Bisericii Greco-Catolice, existența liberă acestei confesiuni, care a însemnat atât de mult pentru făurirea României moderne și a României Mari, a fost condamnată pentru următoarea jumătate de veac. La 27 aprilie 1950 a avut loc *„Conferința de la Târgu Mureș a preoților și credincioșilor catolici"*, o tentativă care, în ciuda numărului mare de aderenți apăruți în scripte, se va dovedi moartă încă din naștere; se încerca creerea unei Biserici Catolice rupte de Roma și condusă de preoți ce ar fi putut fi ușor manevrați de regimul comunist-ateu[5].

Deși pensionați, la finele lui 1948 și începutul lui 1949 mai trăiau în libertate episcopii: la Timișoara Augustin Pacha, iar la Oradea vechiul său confrate, Ștefan Fiedler, acesta din urmă însă retras deja de la finele lui 1939[6]. La Alba Iulia mai activa încă episcopul Márton Áron, însă nu pentru mult timp, deoarece la 21 iunie 1949 a fost ridicat de către Securitate în apropierea orașului său de reședință. În acest context, era necesară o voce, un glas care să explice credincioșilor deschis și cu curaj ce se întâmplă de fapt cu Biserica din întreaga țară și cum trebuie aceștia să înțeleagă lucrurile grave ce se înfăptuiesc cu ea. Într-un cuvânt, era necesară o demascare publică, o voce care să se audă în pustiul pe care comuniștii îl creau cu râvnă proletar-atee. Acea voce pe care Biserica o aștepta, a trebuit să se audă din pieptul octogenarului episcop de Timișoara, Augustin Pacha[7], de pe amvonul din catedrala sa (Domul), la data de 16 iunie 1950. După doar o lună de la această luare oficială de poziție, la 18 (după unii 19) iulie a aceluiași an, ierarhul era arestat, iar între 10–17 septembrie 1951 a avut „privilegiul" de a fi supus, împreună cu alți clerici și laici din dieceză, dar și din Nunțiatura Apostolică și din Arhidieceza de București, la singurul proces public înscenat unui cunoscut și bătrân episcop catolic din România. Ceilalți fuseseră cu toții condamnați sau pur și simplu încarcerați fără astfel de „onoruri"![8]

---

5 *** *Die Tg. Mureșer-Konferenz der Katholischen Pfarrer und Gläubigen*, herausgegeben vom Katholischen Aktionskomitee [*Conferința de la Târgu Mureș a Preoților și Credincioșilor Catolici*, editată de *Comitetul Catolic de Acțiune*], [f. editură, f. localitate, anul dedus al apariției 1950], p. 3–57.

6 József Fodor, *Jóságos Atya és Püspök. Fiedler István püspök élete*, Szent László Könyvek sorozat 2. – 2007 – Oradea, Duran's Kiadó, 2007, p. 105–108.

7 După unele surse, scrisoarea datată în 4 iunie ar fi fost citită pe 16 iunie în Domul din Timișoara de către Ferdinand Hauptmann, capelanul catedralei, din însărcinarea episcopului Pacha. În acest sens vezi Hetényi Varga Károly, *Papi Sorsok a Horog-Kereszt és a vörös csillag árnyékában*, Lámpás Kiadó, Abaliget 1994 p. 268–269. Varianta este una credibilă, având în vedere vârsta înaintată a lui Pacha, care cu greu ar mai fi putut, din motive fizice, să urce la amvonul înalt montat pe peretele nordic al navei Domului. Cu toate acestea responsabilitatea citirii textului a rămas, cum era și firesc, în mod indubitabil, episcopului.

8 Dr. theol. Franz Kräuter, *op. cit.*, p. 163. Vezi și în *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, p. 533–536.

https://biblioteca-digitala.ro

Trăsăturile, personalitatea și vremurile păstoririi episcopului Pacha

Născut la 26 noiembrie 1870 la Măureni, județul Caraș-Severin, într-o familie de șvabi bănățeni, tânărul Augustin a primit încă din copilărie o educație bună și sănătoasă, fiind trimis, după absolvirea claselor primare în localitatea natală, la școlile alese ale vremii: la Kecskemét, Timişoara şi Sezged. Teologia a absolvit-o la Timişoara în anul 1893, tot acum fiind sfințit preot de către episcopul dr. Alexander Dessewffy de Csernek et Tarkeő. Erau anii în care mulți reprezentanți ai elitei – dar nu numai aceştia – mai mult sau mai puțin nevoiți, însă în mod cert conform mentalității şi modei epocii, adoptau nume de familie maghiare, renunțând la cele de altă rezonanță etnico-lingvistică. Complexul fenomen al binecunoscutei „maghiarizări" nu se aplică însă şi în cazul lui Pacha. Educat în şcoli maghiare, bun cunoscător al culturii, limbii şi al literaturii acestui popor, el va fi începând din 1923 ierarhul tuturor naționalităților acesteri părți de țară, sprijinind concomitent trezirea națională a şvabilor la o identitate catolică şi germană, păstrarea şi cultivarea limbii materne şi a identității maghiarilor de pe aceste meleaguri, ridicarea mai ales spirituală, dar şi culturală şi cultivarea limbilor materne ale bulgarilor, croaților, cehilor şi slovacilor din tânăra Dieceză de Timişoara, urmaşa milenarei Dieceze de Cenad. În paralel cu toate acestea, Pacha a fost acela care trebuia – şi care a şi reuşit – să schimbe optica familiei regale şi a guvernelor (mai ales liberale) de la Bucureşti vizavi de Biserica Catolică din Banat, mult prea adesea suspectată şi chiar identificată, fără drept de apel, de potenții din capitala României Mari cu o „prelungire" supusă iredentismului maghiar de după 1919. Numit la 12 martie 1923 în fruntea Administraturii Apostolice de Timişoara, consacrat episcop titular de Lebedo la 27 mai 1927 – cu păstrarea titulaturii şi însărcinării de administrator apostolic – dr. h.c. Augustin Pacha a devenit, la 16 octombrie 1930, primul cleric care a purtat vreodată titlul de episcop de Timişoara. Implicarea sa în trezirea națională a şvabilor bănățeni şi asumarea unei identități accentuate catolice şi germane, cu sublinierea componentei catolice, a fost adesea prost înțeleasă şi în final perfid deturnată, atât în perioada interbelică, dar mai ales în anii cei dintâi ai instalării regimului comunist. Pacha a fost catalogat de unii ca un „nazist feroce" (presa comunistă), de alții ca un „mâncător de maghiari" (presa maghiară naționalistă), un personaj supus politicii maghiare care se preface că apără interesele germanilor (presa săsească din Ardeal) pentru ca în final să fie considerat împreună cu episcopii catolici din România ca fiind „marionetă a lui Mindszenty", un „spion al americanilor, al Vaticanului şi al centrului de spionaj italian" din Bucureşti (din nou presa și propaganda comunistă). De ce toate acestea? Răspunsul este la fel de simplu pe cât de complicată este perioada păstoririi acestui ierarh. Trăind şi activând în vremuri frământate, episcopul Pacha a încercat să păstreze o linie conformă cu învățătura şi morala

https://biblioteca-digitala.ro

Bisericii Catolice, dând fiecărei naţiuni posibilitatea dezvoltării într-un făgaş mai întâi creştin-catolic şi apoi etnic-naţional. În anii '30, după ce reuşise să aşeze pe un curs relativ echilibrat relaţiile diecezei sale cu autorităţile şi să le dovedească acestora fidelitatea sa şi a credincioşilor catolici bănăţeni faţă de tânăra Românie Mare, dar şi pe fondul pătrunderii ideologiei naziste, foarte adesea în mod deschis anti-catolică şi anticlericală, Pacha face o vizită în Germania la mai multe personalităţi, episcopi şi preoţi, dar şi organizaţii catolice care îl sprijineau în munca pastorală dedicată credincioşilor de limbă germană. În acest context, în februarie 1934 are loc şi o vizită[9] la episcopul de Berlin, Nikolaus Bares, urmată de o alta, de curtoazie, la 22 februarie 1934, orele 12.00 la cancelarul Reich-ului, Adolf Hitler. Contrar oricăror aşteptări, Pacha îi declară verde în faţă lui Hitler că: *„Citim în opera Dumneavoastră, „Mein Kampf", şi aflăm din discursurile Dumneavoastră că Naţional-Socialismul nu este o marfă de export, fiind destinat Reich-ului şi poporului Reich-ului, însă agenţii din Reich nu urmează acest principiu al Dumneavoastră şi agită cu toate forţele împotriva stării de fapt de la noi din Banat. Tot ceea ce au obţinut germanii din Banat până acum datorează Bisericii. Agitaţiile din Reich se ridică cu toată ura împotriva Bisericii Catolice."* Răspunsul lui Hitler a fost unul diplomatic şi împăciuitor, deşi fără nici o urmare pozitivă şi notabilă pentru Biserica Catolică din dieceza bănăţeană. În acest răstimp, istoricul devenit politician, Nicolae Iorga, precum şi presa din ţară, îl acuzau pe episcop chiar în Parlamentul României de simpatii naţional-socialiste, mai târziu comuniştii reluând şi „desăvârşind" aceste calomnii prin campania de presă din 1944–1945[10] şi prin acuzele din procesul din 1951, finalizat prin condamnarea episcopului. Gestul vizitei lui Pacha contravenea liniei politice interbelice a Bucureştiului, promovată în epocă, astfel că, pentru unii politicieni şi mai ales ziarişti, în absenţa cunoaşterii conţinutului întrevederii ierarh-cancelar, ocazia era una perfectă pentru a face senzaţie.

---

[9] Prezentată de posturile de radio germane dintr-un punct de vedere ideologic favorabil Berlinului, vizita a fost redată în presa românească cu mare îngrijorare şi chiar condamnare, devenind subiect de interpelări parlamentare şi corespondenţă inter-ministerială. Vezi: *Adevărul*, Bucureşti, anul 48, nr. 15376, de duminică 18 februarie 1934, p. 3 (*Vizita episcopului Pacha la Berlin a fost dezavuată*), *Adevărul*, Bucureşti, anul 48, nr. 15380, de vineri 23 februarie 1934, p. 3 (*Temenelile episcopului dr. Augustin Pacha făcute lui Hitler*), *Adevărul*, Bucureşti, anul 48, nr. 15385, de joi 1 martie 1934 p. 3 (*Cum explică episcopul Pacha vizita la Berlin*), precum şi Claudiu Călin, *O călătorie benefică şi o vizită neinspirată. Episcopul dr. h.c. Augustin Pacha şi audienţa sa din 22 februarie 1934 la cancelarul Germaniei, Adolf Hitler*, în (coord.) Crişu Dascălu, Nicolae Bocşan, *Contribuţii la Istoria Ecleziastică a Banatului*, volum editat de Academia Română, Filiala Timişoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu", David Press Print, Timişoara, ediţia I, 2011, ediţia a II-a, 2012, p. 25–48. Mulţumim pe această cale domnului Marius Oanţă (Bucureşti), pentru obţinerea şi trimiterea articolelor de ziar privitoare la vizita episcopului Pacha la Berlin.

[10] Dr. theol. Franz Kräuter, *op. cit.*, p. 124–127. Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 39, 49, 50, 56, 57.

https://biblioteca-digitala.ro

Începutul anilor '40 și instalarea regimului antonescian au însemnat un tot mai larg spațiu de manevre politice și ideologice pentru reprezentanții național-socialismului (nazismului) din România, mai precis a nou creeatei organizații *Deutsche Volksgruppe in Rumänien* (Grupul Etnic German – fondat în 1940). Predarea, în fapt forțată, a majorității școlilor catolice cu învățământ în limba germană, după o tărăgănare din partea Bisericii de aproape doi ani și după lungi și anevoioase negocieri cu reprezentanții deja pomenitei organizații naziste, a fost una dictată de interesele ideologice și politice ale Berlinului, la care Bucureștiul nu putea decât să se ralieze binevoitor în scopul păstrării bunelor relații cu Reich-ul. Episcopul Pacha, văzut de Berlin ca un ierarh catolic german care nu binevoiește să se facă util ideologiei naziste, ba dimpotrivă se situează pe pozițiile unui oponent,[11] era adesea ținta calomniilor și injuriilor deja prea multor adepți ai național-socialismului în această parte a țării. Tot el va fi acela care, fără deosebire de orientarea politică a germanilor bănățeni, va interveni în primele luni ale lui 1945 pe lângă tânărul monarh Mihai I și pe lângă regina-mamă Elena pentru oprirea deportărilor în URSS[12]. Nu a fost primit dincolo de niciuna dintre ușile la care a bătut! În aceste condiții, episcopul a organizat cele

[11] Același cotidian central, *Adevărul*, după mai bine de doi ani de la dezavuarea vizitei lui Pacha la Hitler, exemplifică neralierea aceluiași episcop la propaganda, ceremoniile și ideologia național-socialistă, înaltul cleric bănățean interzicând oficierea oricărui serviciu religios catolic în contextul vre-unei manifestări hitleriste. Vezi: *Adevărul*, București, anul 50, nr. 16184, de marți 27 octombrie 1936 p. 6 (*Hitleriștii germani din Banat se agită. Critici și injurii la adresa foștilor conducători, și bisericilor romano-catolică și evanghelică. Abținerea Bisericii Catolice*). De altfel, însuși unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai regimului comunist din România – în speță Emil Bodnăraș (pe atunci Ministrul Forțelor Armate) – într-un moment de „sinceritate" dictat de interese politice practice, recunoștea într-o ședință a Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 25 mai 1954 că Pacha: *„În timpul războiului a luat o atitudine fermă împotriva lui Hitler și fascism...*" În acest sens vezi: Adrian Nicolae Petcu, *Aspecte ale Represiunii Antireligioase în anii '50. Dosarul 15*.563, în „Pro Memoria. Revisă de istorie Ecleziastică", București, Nr. 5/2006, p. 233. Pentru opțiunile anti-național-socialiste ale lui Pacha, vezi și: Claudiu Călin, *Scrisoarea din 31 decembrie 1940 a episcopului Augustin Pacha adresată lui Adolf Hitler. O curajoasă mărturie catolică din România împotriva ideologiei naziste*, în (coord.) Iosif Ionel Toma, Alin Cristian Scridon, Viorel Dorel Cherciu, *Istorie și cultură în Banat*, Editura Waldpress, 2014, p. 56–70.

[12] Augustin Pacha, *Reminescientiae quae spectant Dioecesim Csanád-Timișoara ex annis 1710–1943*, p. 169 manuscris autograf păstrat în cadrul ADT, cuprinzând și adnotări/actualizări realizate de autor până în anul 1948, cele din urmă fiind realizate de ultimul său secretar, Dr. theol Franz Kräuter în 1958. Vezi și Dr. Hildegardis Wulff, *Canadischer Brief, Westminster Abbey B.C. Juni-Juli 1960/ Montreal Quebec September-Oktober 1960*, p. 124–125, manuscris dactilografiat păstrat în cadrul ADT, publicat sub titlul Nikolaus Engelmann, Franziska Graf, Peter Krier, Eduard Schneider (redactori) *Schwester Hildegardis. Weg, Werk und Vermächtnis*, ed. Landsmannschaft der Banater Schwaben, Landesverband Bayern, Schweinfurt-Wangen, 1996, p. 94–95.

https://biblioteca-digitala.ro

două acțiuni de caritate indispensabile situației: *Kinderhilfswerk* (Opera de ajutorare a copiilor) și *Heimkehrerhilfswerk* (Opera de ajutorare a celor ce se întorceau în patrie), ambele dedicate numeroaselor victime, copii sau adulți, ce au apărut în satele bănățene în urma deportării germanilor la muncă forțată în URSS.[13] Deși nu făcea referiri politice de nici un fel și nu pomenea nici puterea care a ordonat această odioasă măsură represivă, episcopul menționa aceste situații critice ale societății în mod oficial, în circularele sale. Pastorala sa pentru Postul Mare din 6 martie 1946 poartă titlul sugestiv *„Unsere verwahrlosten Kinder. Tuet Busse"* – (Copii noștri părăsiți/ abandonați. Faceți penitență), episcopul îmbinând astfel spiritualul cu realitatea tragică a copiilor lăsați „la mila altora" și îndemnând credincioșii la fapte de caritate, chiar dacă războiul și recolta slabă a acelui an i-au sărăcit. El merge mai departe afirmând: *„Familiile sunt sfâșiate. Băieții tineri și bărbații au fost la luptă, mulți au fost răniți, mulți nu se vor mai întoarce acasă niciodată. Băieți și fete, bărbați și femei se află departe de patrie, la muncă."*[14] O astfel de atitudine, chiar și redusă la aspectul ei pur social-caritativ, în mod sigur nu i-a adus deja bătrânului ierarh nimic bun în ochii autorităților statului. Odată cu instaurarea comunismului persecuția a rămas și pe mai departe o constantă, presecutorii și unghiul de vedere politic fiind singurele variabile ale acestei probleme. Episcopul Pacha devine ținta presei de această orientare, care îl acuză de colaborare cu naziștii, dovezile lor fiind – culmea! – predarea școlilor către Grupul Etnic German și vizita din 1934 la cancelarul Adolf Hitler! Articolele vremii pot fi studiate cu ușurință ca exemple clasice de manipulare a maselor prin mass-media.

În astfel de condiții, un om mereu fidel principiilor sale, pacifist și tolerant, împăciuitor în relațiile interumane, dar mai puțin cu ideile ce nu izvorau din credința creștină catolică, nu avea nimic de pierdut. Vârsta înaintată se pare că nu i-a slăbit nici curajul, astfel că în momentul în care i s-a cerut să facă un gest ce însemna în mod clar întemnițarea și poate chiar moartea sa, el nu a șovăit, martorii consemnând acest lucru. În aceste condiții, de la amvonul catedralei acestui episcop, a fost citită credincioșilor și națiunii ***Circulara din 4 iunie 1950***[15].

---

[13] Dr. theol. Franz Kräuter, *op. cit.*, p. 148–149; Claudiu Călin, *Ordinul Călugărițelor Benedictine de „Sfânta Lioba" și activitatea lor la Timișoara (1929–1948)*, în „Banatica", 21, 2011, p. 399–401.

[14] Augustin Pacha, *Hirtenbrief für die Fastenzeit 1946. Unsere verwahrlosten Kinder. Tuet Busse.*, Tipografia „Victoria", Timișoara, la 6 martie 1946, p. 1–16.

[15] ADT, Fond Episcopi, Episcop Augustin Pacha 1923 – 1954, Dosar: Proces – Închisoare – Reabilitare, nenumerotat, Circulara Episcopală din 4 iunie 1950. Cele trei exemplare, în germană, maghiară și română au fost publicate succesiv în: Nikolaus Engelmann, *Bischof Pacha von Temesvar. Ein Lebensbild*, Verlag „Christ Unterwegs", München 1955, p. 82–86, Nikolaus Engelmann, Franziska Graf, Peter Krier, Eduard Schneider

https://biblioteca-digitala.ro

Despre *Circulară*, în sine, și odiseea ei

Sursele contemporane, direct implicate în aducerea la Timişoara şi înmânarea circularei episcopului Pacha au fost Sr. Hildegard Reisner, din *Societatea Surorilor Sociale* şi călugărița benedictină Sr. Dr. Hildegardis Wulff, conducătoarea Prioratului Sfintei Lioba din Strada Coroana de Oțel, în cartierul timișorean Elisabetin. Mărturiile priorisei, Sr. Hildegardis, redactate în 1960 într-o lucrare cu caracter autobiografic intitulată „Canadischer Brief", afirmă că scrisoarea circulară fusese trimisă de la Roma, prin intermediul Nunțiaturii de la Bucureşti, sr. Hildegard Reisner fiind cea care a adus textul în mare taină la Timişoara, din capitala României, la începutul lui iunie 1950. Se pare că direct de la Bucureşti, sr. Hildegard Reisner – cu care benedictina sr. Hildegardis Wulff avea bune relații de colaborare în munca social-caritativă de mai mulți ani – a fost îndrumată ca la Timişoara să îi înmâneze circulara priorisei Wulff, deoarece aceasta ar fi călugărița cu cel mai mare curaj şi cu cea mai mare trecere la episcopul Pacha, singura care l-ar putea determina pe bătrânul ierarh să urmeze acestui ordin (!) sosit de la Roma. Astfel, într-o zi de vineri din luna iunie a anului 1950, sr. Hildegard Reisner a aşteptat-o pe sr. Hildegardis Wulff până ce s-a terminat Sf. Liturghie într-una din bisericile timişorene unde ea activa ca organistă – cea din cartierul Elisabetin sau cea din Mehala, autoarea nu precizează exact – şi i-a înmânat acesteia discret scrisoarea la ieşirea de la serviciul divin. Totodată i-a şi comunicat benedictinei, pe scurt, în mod verbal, cele ce erau conținute în text şi încrederea pe care Nunțiatura o avea în persoana ei. În aceste condiții, sr. Hildegardis Wulff a plecat imediat la palatul episcopal, situat în cartierul Cetate, unde încă funcționa *aula diecezană*[16].

Conform practicii introduse de Augustin Pacha, persoana episcopului trebuia să fie foarte uşor accesibilă oricărui preot, călugăr, călugăriță sau credincios. Astfel, sora Hildegardis Wulff a fost imediat primită şi introdusă la episcop. Acesta a remarcat imediat seriozitatea expresiei chipului mesagerei şi gravitatea momentului. În câteva cuvinte priorisa i-a explicat

---

(redactori), *Schwester Hildegardis. Weg, Werk und Vermächtnis*, ed. Landsmannschaft der Banater Schwaben, Landesverband Bayern, Schweinfurt-Wangen, 1996, p. 94–95, Hetényi Varga Károly, *Papi Sorsok a Horog-Kereszt és a vörös csillag árnyékában*, Lámpás Kiadó, Abaliget 1994, p. 269–272, Sergiu Soica, *Eparhia Greco-Catolică de Lugoj în anul 1948*, Editura Primus, Oradea 2009, p. 275–280. Un exemplar al Circularei, cu mențiunea „tradus din limba maghiară", se găseşte şi la Arhivele Consiliului Național de Studiere a Arhivelor fostei Securități [în continuare ACNSAS], Fond „Informativ", Dosar I.259074 (volum unic) „Boros Adalbert", filele 2–5.

16 ACNSAS, Fond „Penal", Dosar P.006171, vol. 1, „Wulf Elisabeta și Zimmermann Varvara Patricia", filele 1–170. Cu termenul de „aulă episcopală", provenit din limba latină prin filiera limbajului austriac de cancelarie, era denumită la Timişoara, în perioada interbelică, conducerea, respectiv administrația centrală diecezei. De aici şi „aulist", termen ce denumea un membru, angajat al administrației diecezane.

https://biblioteca-digitala.ro

superiorului care era scopul vizitei ei, la care acesta i-a răspuns: „*Da soră, aceasta reprezintă sentința mea la moarte, dar și a ta!*" Reacția călugăriței a fost promptă: „*Da părinte episcop, dar este și o mare cinste!*" Deşi ambii erau în acel moment perfect conştienți de cele ce vor urma – mai ales că în urmă cu doar doi ani, la 21 septembrie 1948 existase deja o tentativă de arestare a episcopului în zona satelor Comloşul Mic şi Grabaț, care eşuase datorită preotului din Grabaț, sosit în fugă la Comloşul Mic să-l avertizeze pe episcop – cu toate acestea Pacha a făcut publică incendiara scrisoare circulară de la amvonul Domului din Timişoara, catedrala sa[17].

O altă sursă, mai precis autorul Hetényi Varga Károly, în lucrarea sa *Papi Sorsok a Horog-Kereszt és a vörös csillag árnyékában*, apărută în 1994, afirmă că scrisoarea circulară a fost adusă de la București de către episcopul clandestin dr. Adalbert Boros (care purta, din momentul consacrării sale secrete, petrecută în edificiul Nunțiaturii Apostolice din București la 12 decembrie 1948, titlul de *episcop de Ressiana*, punct aflat la granița dintre Sudanul de azi și Egipt), el fiind totodată și auxiliar de Timișoara. Și în această situație este menționat curajul ierarhului Pacha, care, atunci când un alt cleric i-a spus că „*Aceasta înseamnă condamnarea Dumneavoastră!*", el i-ar fi răspuns: „*Nici o problemă! Atunci voi avea grijă să citesc totul, rând cu rând!*" În plus, Hetényi Varga Károly afirmă în lucrarea sa că sfântul Părinte Papa Pius al XII-lea ar fi redactat el însuși, în limba germană, scrisoarea ce era destinată spre a fi citită de către Augustin Pacha. Sosit de la Roma, textul german ar fi fost tradus și în maghiară și în română de către/ sau prin grija personalului Nunțiaturii din București[18]. La 16 iunie, în cadrul unei sfinte Liturghii, episcopul l-a delegat pe capelanul Ferdinand Hauptmann (ulterior *ordinarius substitutus* al Diecezei de Timişoara, 1981–1983) să dea citire, în numele superiorului său, textului scrisorii. Acesta a fost citit în toate cele trei limbi în care fusese primit. Deşi sursele nu menționează acest detaliu, fiind o sărbătoare importantă – Duminica Sfintei Treimi – este de presupus că episcopul Pacha era prezent în catedrală, ca celebrant al Sfintei Liturghii.

În scrisoarea atribuită sfântului Părinte Papa Pius al XII-lea (1939–1958), erau enumerate, pe rând, toate măsurile anticatolice ale comuniştilor, spiritul anticreştin şi inuman al acestei ideologii şi al regimului inspirat de ea. Era de asemenea demascată şi demontată aşa-zisa „luptă pentru pace" pe care comuniştii o promovau şi o cereau insistent şi într-un mod mai „implicat" din partea Bisericii. Se comunica tuturor credincioşilor, în mod deschis, faptul că regimul îi arestase şi încarcerase pe toți ceilalți episcopi romano- şi greco-catolici, precum şi pe preoții fideli lor, şi că se dorea crearea unei Biserici Catolice rupte de Roma şi aservită Partidului Comunist. Într-o

[17] Dr. theol. Franz Kräuter, *op. cit.*, p. 156–157.
[18] Hetényi Varga Károly, *op. cit.*, p. 268.

https://biblioteca-digitala.ro

astfel de situaţie credincioşii erau îndemnaţi să rămână fideli credinţei şi invăţăturii Bisericii Catolice, aceea pe care au primit-o încă din copilăria lor.

Analizând textul circularei din punctul de vedere al stilului oratoric şi al redactării, putem recunoaşte uşor stilul scrisorilor circulare ale episcopului Pacha. Se conturează în acest sens ipoteza conform căreia scrisoarea de la Roma sau de la Nunţiatură nu era altceva decât o însumare întreagă de elemente enumerate, care trebuiau să fie evidenţiate în textul episcopului de Timişoara. În lipsa scrisorii originale sau a notiţelor aduse de sora Hildegardis Reisner şi apoi transmise lui Pacha de sora Hildegardis Wulff, nu ne putem însă pronunţa în mod clar în această chestiune. Pe de altă parte, ambele variante referitoare la intermediarii care au adus scrisoarea, sunt discutabile. Varianta potrivit căreia călugăriţele Reisner şi Wulff ar fi fost intermediarele, este însă cea mai credibilă, ea fiind emisă direct, în scris, de o foarte serioasă contemporană, martoră a evenimentelor, ulterior şi ea arestată şi judecată în acelaşi proces, adică de Hildegardis Wulff. În plus, în cadrul interogatoriilor, priorisa benedictină a trebuit să dea declaraţii şi a fost interogată aspura acestui fapt. Varianta lui Hetényi Varga Károly, conform căreia episcopul clandestin Boros ar fi adus de la Bucureşti, în buzunar, scrisoarea, reprezintă o ipoteză interesantă, dar prea puţin clară şi credibilă. Episcopul Boros, care a trăit până în anul 2003, nu a menţionat niciodată, nici în scris şi nici verbal, nici înainte şi nici după 1989 cum că el ar fi fost implicat în chestiunea scrisorii circulare, deşi o copie a acesteia se află şi azi într-unul din dosarele sale de la CNSAS.[19]

Mărturiile autobiografice ale sorei dr. Hildegardis Wulff menţionează că efectul documentului asupra credincioşilor a fost unul profund. Bărbaţi şi femei deopotrivă, în discuţiile ce le aveau cu ea sau cu diverşi preoţi, îşi afirmau cu convingere solidaritatea cu cele făcute publice de la înălţimea amvonului[20]. Pentru curajul său, episcopul Pacha a fost arestat la 18 (19?) iulie 1950 pe când se afla în concediu la Caraşova, în judeţul Caraş-Severin. Tot în iulie, mai precis în data de 7, România rupsese deja relaţiile cu Sfântul Scaun, Nuţiatura fiind din acel moment închisă[21]. Sora dr. Hildegardis Wulff i-a urmat episcopului Pacha în temniţe la doar o lună distanţă, ea fiind arestată în noaptea de 18 spre 19 august 1950. La ridicarea ei din cămăruţa în care stătea cu chirie, cu o altă călugăriţa, Sr. Veronica, Securitatea a „prelevat" cinci geamantane întregi cu... „probe"! Ambii au fost implicaţi – episcopul Pacha, judecat şi condamnat[22], iar Sr. Hildegardis „citată" ca şi

---

[19] ACNSAS, Fond „Informativ", Dosar I.259074 (volum unic) „Boros Adalbert", filele 2–5.

[20] Nikolaus Engelmann, Franziska Graf, Peter Krier, Eduard Schneider (redactori), *op. cit.*, p. 140–142.

[21] http://www.mae.ro/bilateral-relations, accesat la data de 12 noiembrie 2010.

[22] ACNSAS, Fond „Penal", Dosar P.000310, vol. 4, „Pacha Augustin", filele 244–273, cuprinde Sentinţa de condamnare Nr. 1228 din 17 Septembrie 1951 a Tribunalului Militar Bucureşti, Secţia I-a privind „Lotul Pacha".

https://biblioteca-digitala.ro

martoră, dar condamnată ceva mai târziu[23] – în cadrul aceluiaşi deja amintit şi odios proces din septembrie 1951[24].

Deşi fără a declanşa frământări sau tulburări politico-sociale, pe care dealtfel Biserica nici o clipă nu le-a urmărit, *Circulara episcopului Pacha* – aşa cum a rămas ea în memoria urmaşilor – se constituie într-un curajos act oficial de demascare a regimului opresiv comunist, în plină epocă stalinistă. Însăşi citirea ei (textul care s-a păstrat fusese redactat în toate cele trei limbi larg folosite în dieceză: germană, maghiară şi română) de către episcopul Pacha, singurul episcop încă liber la acea vreme, se constituia într-o luare de poziție oficială a Bisericii Catolice din România față de crimele care tocmai se petreceau în țara noastră.

ANEXĂ

Circulara Episcopului Augustin Pacha din 4 iunie 1950[25]

Laudetur Jesus Christus!
Lăudat să fie Isus Christos!

Bătrânul vostru părinte și păstor, socoate ca o datorie de conștiință a sa, ca în aceste veacuri de restriște pentru Biserica Catolică, să vă adreseze câteva cuvinte.

Cu toate că statul nu mă mai recunoaște de episcop, cu toate acestea, trebuie să-mi expun cuvântul, și aceasta și în numele episcopilor confrați, care fără excepție, nu se mai pot bucura de libertatea lor personală. De asemenea, trebuie să vă dați seama despre adevărata situație a Bisericii noastre, și să știți, că nu din a noastră vină a ajuns Biserica în această situație.

Iubiți credincioși,

În 1948, după denunțarea Concordatului, am simțit nevoia unei reglementări a situației Bisericii Catolice pe întinsul Republicii Populare Române.

Noi, episcopii, în unire cu confrații noștri, episcopii greco-catolici, – care deja de atâta vreme sunt închiși – am alcătuit un statut pentru reglementarea activității Bisericii, urmând a-l supune Onoratului Guvern, cu rugămintea de a ne ajuta la înlăturarea piedicilor existente.

Dar înainte de a fi putut termina statutul nostru, pentru data fixată, majorității episcopilor catolici li s-a interzis exercitarea pe mai departe a funcțiunii lor de episcopi.

[23] ACNSAS, Fond „Penal", Dosar P.006171, vol. 1, „Wulf Elisabeta și Zimmermann Varvara Patricia", fila 152 – cuprinde Sentința de condamnare Nr. 173 din 19 februarie 1952 a Tribunalului Militar București, Secția I-a privind pe Wulf Elisabeta și Zimmermann Varvara Patricia.

[24] Nikolaus Engelmann, Franziska Graf, Peter Krier, Eduard Schneider (redactori), *op. cit.*, p. 143.

[25] Vezi nota 15.

https://biblioteca-digitala.ro

Cei trei episcopi care au mai rămas şi pe mai departe în funcţiune ca recunoscuţi de stat, au prezentat statutul, Onoratului Guvern.

Ziua următoare am primit trista veste despre arestarea episcopilor greco-catolici. Cât despre soarta ce a urmat pentru Biserica Greco-Catolică, lucrurile vă sunt bine cunoscute.

Dar nici aceste lovituri n-au reuşit să paralizeze străduinţele neobosite ale episcopilor.

După ce am primit răspuns din partea Ministerului la statutul nostru, adică din cele 46 de articole, numai trei au fost acceptate, am putut constata, că în afară celor câteva mici puncte de divergenţă, refuzul Ministerului provenea din chestiunea „Jurisdicţiei Papei", şi din urmările dogmatice, juridice şi disciplinare care decurg din aceasta.

La aceasta am răspuns printr-un memoriu, socotind de cuviinţă să explicăm Onoratului Minister, importanţa fundamentală a Primatului Papal.

Zadarnic am explicat importanţa Primatului Papal.

Zadarnic am arătat că Primatul Papal nu este o ciuntire nici a suveranităţii statului şi nici a dreptului cetăţeanului de rând.

Zadarnică a fost rugămintea noastră, ca Onoratul Guvern să se adreseze în chestiunea aceasta direct Sf. Scaun.

Lucrul care a rănit mai adânc inima credincioşilor, sunt calomniile cele mai ordinare apărute în presă, în care Sf. Părinte e numit criminal de războiu şi tiran capitalist, toate acestea cu scopul de a-l îndepărta pe Sfântul Părinte din sufletul lor.

În mijlocul tuturor acestor calomnieri ale Sf. Părinte, am căutat mereu să ajungem la o înţelegere. Dar în timp ce cei doi episcopi recunoscuţi de stat, adică, episcopul de Alba-Iulia şi episcopul de Iaşi, duceau tratative, alte noi dureri s-au adăugat Bisericii noastre.

Am pierdut şcolile, institutele, spitalele şi organizaţiunile noastre sociale. Aproape toate ordinele călugăreşti cu o activitate aşa de rodnică au fost suspendate; instrucţiei religioase a tineretului, cât şi participării lui la serviciile religioase i se puneau piedici tot mai mari.

În primele luni ale anului 1949 am observat că acceptarea salarului pentru cler ar însemna o acceptare tacită a reducerii numărului eparhiilor; am hotărât o renunţare – pentru moment – la acest salar. Cea mai mare parte a preoţilor noştri au înţeles adevăratul motiv al acestei măsuri, şi aproape un an, adică până la revocarea acestei măsuri, au adus această jertfă cu mult curaj.

O nouă şi grea lovitură pentru Biserica Catolică a urmat prin arestarea celor doi episcopi ce mai rămăseseră recunoscuţi de stat. În felul acesta, practic, noi n-am avut reprezentanţi, care ar fi putut trata cu guvernul despre soarta Bisericii, noastre.

Dar nici de data aceasta n-am încetat de a căuta noi posibilităţi de înţelegere, voind să continuăm ducerea tratativelor prin vicarii generali episcopali.

Cu durere, şi ei s-au văzut puşi în faţa aceloraşi piedici, peste care nu se putea trece.

În fine, venim să vă vorbim despre ultimele evenimente care au fost pregătite de multă vreme şi cu multă grijă şi care erau menite să semene între preoţi şi credincioşi

https://biblioteca-digitala.ro

confuzie și rătăcire, ca apoi să-i ducă pe neobservate pe drumul dezbinării și al ruperii lor de la aceea care este: Una, Sfântă, Catolică și Apostolică Biserică.

Deoarece se vedea că distrugerea acestui atașament neclintit al preoților și al credincioșilor nu se putea obține direct, s-a căutat să se obțină aceasta prin mișcarea pentru pace.

Puteți voi oare crede, că episcopii și preoții voștri vorbesc și se roagă pentru pace, și în sufletul lor să dorească războiul? Dacă rugăciunilor și predicilor preoților voștri nu li se dă crezare, se va da mai multă crezare semnăturii lor?

S-a spus că nu e îndeajuns ca preotul să se roage numai pentru pace, ci el trebuie să [și] lupte [pentru pace]!

În ceea ce privește această problemă, autoritățile bisericești au înaintat în mod oficial Onoratului Ministru al Cultelor în ziua de 19 Aprilie crt. o scrisoare, exprimându-și hotărârea și voința lor neclintită, că se vor ruga și vor lucra pentru pace, dar o pace bazată pe DRAGOSTE și pe DREPTATE.

1. – Pe DRAGOSTE, care exclude ura și dușmănia și care în loc de a dezbina popoarele, le unește la o colaborare și la ajutor reciproc.

2. – Pe DREPTATE, care recunoaște egalitatea drepturilor la toate popoarele; care nu atentează la libertatea, integritatea și siguranța celorlalte națiuni și care consideră drept crimă orice persecuție religioasă.

Ca urmare la aceste declarații, declarații care au fost făcute și în numele tuturor preoților noștri, s-a voit ca sub masca „Păcii" să-l facă pe cler și pe credincioșii Catolici, ca să se lepede.

Ne vom fi înțelegând poate, dar noi vedem în acest lucru, precum și în tot procesul de dezvoltare, și mai ales felul cum a fost dat publicității, o dovadă clară, că Onoratul Guvern nu numai că nu vrea să vadă reprezentată Biserica Catolică prin adevărații ei conducători, ci sprijină, și încurajează pe aceea, care nu numai că n-au nici un drept ca s-o prezinte, ci singuri și-au dat seama că au părăsit-o.

Dacă Onoratul Guvern are intențiunea sinceră de a respecta deplin religia noastră, având grijă întru toate ca ea să fie respectată și de alții, conform „învățăturilor, canoanelor și tradițiilor sale". (Legea cultelor, art. 7), rugăm insistent Onoratul Guvern, să renunțe la drumul pe care a apucat, dând posibilitatea, ca toți să-l poată sluji pe Dumnezeu și Patria, unul fiecare după conștiința lui.

Pe voi însă, dragilor mei, vă îndemnăm să nu vă lăsați descurajați și nici seduși la o atitudine ce ar fi în contrazicere cu loialitatea și respectul ce-l datorăm superiorilor lumești. Loialitatea și respectul pentru un catolic nu sunt numai niște obligații cetățenești, ci o poruncă Dumnezeiască. Sf. Apostol Petru zice „Supuneți-vă pentru Domnul, oricărei întocmiri omenești"; dar în dragoste care ne este ca o sarcină, vă rugăm rămâneți credincioși mamei noastre: Bisericii Catolice.

Nu vă despărțiți de episcopii voștri adevărați și de Păstorul Suprem: Papa.

Nu vă lăsați seduși, asociindu-vă la mișcarea de la Târgu-Mureș: aceasta ar însemna părăsirea Bisericii Catolice.

Imediat ce observați, că un preot nu stă pe Stânca lui Petru, refuzați-l. Părăsiți biserica în care el predică, chiar dacă ar trebui ca să rămâneți fără slujba religioasă sau fără Sfintele Taine. Acolo unde e Petru și urmașii săi, acolo e și Biserica.

Nu uitați că „Ajutorul nostru e-n numele Domnului"!

https://biblioteca-digitala.ro

Aduceți-vă aminte de promisiunea: „Iată, că eu sunt cu voi în toate zilele, până la sfârșitul veacului".

Tocmai în ceasuri de încercare Biserica se știe unită cu acela care a zis: „Dacă pe voi lumea vă urăște, gândiți-vă că m-a urât mai întâi pe mine. [...] nu se poate slugă mai mare decât stăpânul său. Dacă m-au prigonit pe mine și pe voi vă vor prigoni".

Dacă Dumnezeu e cu noi, cine atunci ar putea fi contra noastră. „Cine ne va despărți pe noi de iubirea lui Cristos? Oare necazul? Ori strâmtoarea, ori prigoana, ori foamea, ori golătatea, ori primejdia, ori sabia? [...] Nu! Nici moartea, nici viața, nici îngerii, nici stăpânirile, nici ce este acum, nici ce va să fie ... nu ne va putea să ne despartă pe noi de dragostea lui Dumnezeu".

Domnul Nostru Isus Cristos a zis „Voi veți fi în întristare, dar întristarea voastră se va preface în bucurie". „În lume aveți turburare; ci îndrăzniți. Eu am învins lumea".

Acestea să vă fie cuvântul nostru de încheiere, preaiubiților, și binecuvântarea celui Atotputernic, a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Spirit să coboare și să rămână dea-pururi cu noi.

Amin!

Timișoara, 4 iunie 1950

De sărbătoarea Preasfintei Treimi

\+ Augustin

Textul german al Circularei:

LAUDETUR JESUS CHRISTUS!

Meine lieben Gläubigen!

Euer alter bischöflicher Vater empfindet es als eine Gewissenspflicht, in schicksalsschweren Stunden unserer katholischen Kirche sein Wort an euch zu richten. Obwohl der Staat mich nicht mehr anerkennt in meinem Bischofsamt, muss ich dennoch meine Stimme hören lassen, auch im Namen meiner bischöflichen Brüder, die schon alle ausnahmslos ihrer persönlichen Freiheit beraubt sind. Ihr sollet klar die Lage unserer Kirche erkennen und wissen, dass die Kirche nicht aus unserem Verschulden in diese Lage geraten ist.

Meine lieben Gläubigen!

Im Jahre 1948, nach der Kündigung des Konkordates haben wir die Notwendigkeit empfunden, die Lage unserer katholischen Kirche auf dem Gebiete der Rumänischen Volksrepublik neu zu regeln. Das in der neuen Verfassung verbürgte Recht der Religionsfreiheit für alle Konfessionen schien verheissungsvoll zu sein für dieses unser Unternehmen. Wir Bischöfe, zusammen mit unseren griechisch-katholischen Brüdern in der Bischofswürde, die nun schon seit langer Zeit ihrer Freiheit beraubt sind, haben ein Statut verfasst für die Regelung der Tätigkeit der Kirche, um dieses der hohen Regierung vorzulegen, mit dem Ersuchen, uns in der Überbrückung der vorhandenen Schwierigkeiten behilflich zu sein.

Bevor wir doch das fertige Statut zum festgesetzten Termin einreichen hätten können, wurde dem grössten Teil der katholischen Bischöfe das Recht entzogen ihr Amt weiterhin auszuüben. Die noch in ihrem Amte anerkannten drei Bischöfe

https://biblioteca-digitala.ro

haben der Regierung das Statut unterbreitet. Einen Tag später erhielten wir die traurige Nachricht von der Verhaftung der griechisch-katholischen Bischöfe. Das weitere Schicksal der griechisch-katholischen Kirche ist euch ja hinreichlich bekannt.

Doch diese Schläge haben die wohlgemeinten Bestrebungen der katholischen Bischöfe nicht lahmgelegt. Nachdem wir die Bemerkungen des Ministeriums zu unserem Statut erhalten haben, – von 46 Artikeln wurden nur drei angenommen – konnten wir feststellen, dass nebst einigen Einwänden von geringerer Bedeutung, die Abweisende Haltung des Ministeriums wegen der Jurisdiktionsfrage des Papstes und der darauf folgenden dogmatischen, rechtlichen und disziplinären Konsequenzen erfolgt ist. Darum fanden wir es angebracht dem Ministerium in einer Denkschrift die fundamentale Bedeutung des päpstlichen Primates zu erklären. Darauf erhielten wir eine neue Antwort, in welcher das Ministerium eine blose dogmatische und religiöse Bindung an den Heiligen Stuhl zulässt, aber den freien Verkehr mit dem Heiligen Stuhl, sowie den Rechtsbereich des Papstes in der Ernennung der Bischöfe, sowie in der Errichtung und Auflassung der Diözesen ausschliest. Doch diese Rechte können vom Begrif der päpstlichen Hoheitsrechte nicht getrennt werden. Von diesen kann die katholische Kirche nicht entsagen und die Bischöfe können darüber nicht verhandeln. Vergeblich haben wir die Regierung ersucht, sie möge sich zwecks Klärung dieser Fragen direkt an den Heiligen Stuhl wenden. Vergeblich erklärten wir die fundamentale Bedeutung des Papsttumes. Vergeblich haben wir es klargemacht, dass die Hoheitsrechte des Papstes weder für die Staatsmacht, noch für die Rechte der Staatsbürger eine Einschränkung bedeuten. Zu all dem kam noch die Tatsache, welche das Herz der Gläubigen aufs tiefste verletzt hat, dass die Presse den Heiligen Vater auf unwürdigste Weise verleumdet hat, indem sie ihn als Kriegsverbrecher und kapitalistischen Tyrann bezeichnete, um die Gläubigen dem Stellvertreter Christi aufs Erden zu entfremden. Doch auch inmitten dieser Schmähung des Heiligen Vaters haben wir weitere Versuche unternommen, um eine Verständigung zu erreichen. Aber während die zwei, noch von der Regierung anerkannten Bischöfe, der Bischof von Alba-Iulia und der Bischof von Iaşi, noch Verhandlungen geführt haben, steigerten sich die Leiden unserer Kirche. Wir haben unsere Schulen und blühenden Erziehungsinstitute, unsere Spitäler und sozialen Einrichtungen verloren, unsere verdienstvollen religiösen Ordensgemeinschaften wurden fast alle aufgelöst, die religiöse Unterweisung der Jugend und die Möglichkeit für ihre Teilnahme am Gottesdienst wurde immer schwieriger.

In den ersten Monaten des Jahres 1949 haben wir bemerkt, dass eine weitere Annahme des Staatsgehaltes seitens des Klerus eine praktische Anerkennung der Reduzierung der Diözesen bedeuten würde. Darum haben wir beschlossen, vorläufig auf die Annahme des Staatsgehaltes zu verzichten. Der grösste Teil unserer Priester hat unsere Absicht richtig erkannt und fast ein Jahr hindurch – bis zum Widerruf dieser Verfügung – diese Opfer mutig gebracht.

Ein neuerlicher Schlag gegen die katholische Kirche erfolgte durch die Verhaftung der zwei, noch vom Staate anerkannten Bischöfe. Sie hatten mit der Regierung über das Schicksal unserer Kirche Verhandlungen hätten führen können.

https://biblioteca-digitala.ro

Aber auch jetzt haben wir es nicht unterlassen weitere Versuche zur Verständigung zu unternehmen, indem die bischöfliche Generalvikare die Verhandlungen fortzusetzen versuchten. Leider standen auch sie vor den gleichen unüberwindlichen Schwierigkeiten.

Wir kommen nun zu den letzten Ereignissen, die von langem und sorgfältig vorbereitet, berufen waren Verwirrung und Verirrung unter die Priester und Gläubigen zu bringen, um sie dann unmerklich auf den Weg der Trennung von der Einen, Heiligen, Katholischen und Apostolischen Kirche zu führen.

Da man die unerschütterliche Treue der Priester und der Gläubigen nicht direkt zum wanken bringen konnte, versuchte man dieses Ziel durch die Friedensbewegung zu erreichen.

Könnt ihr es glauben, dass eure Bischöfe und Priester, während sie den Frieden lehren und für ihn beten im innersten ihres Herzens den Krieg ersehnen? Wenn man dem Gebet und der Predigt eurer Priester nicht glaubt, wird man ihrer Unterschrift mehr Glauben schenken? Man hat gesagt, es ist nicht genug, dass der Priester für den Frieden betet, er muss dafür kämpfen!

Die kirchliche Behörde hat angesichts dieser Lage in einem feierlichen, an den Herrn Kultusminister gerichteten Schreiben vom 19. April dieses Jahres ihren festen, unabänderlichen Willen für den Frieden zu beten und zu arbeiten kundgetan. Und zwar für den Frieden, der auf der Liebe und der Gerechtigkeit begründet ist.

1. ***In der Liebe***, die Hass und Feindschaft ausschliesst, die statt die Völker zu entzweien, sie in gegenseitiger Hilfe und Mitarbeit vereint.

2. ***In der Gerecbtigkeit***, die die Gleichheit der rechte aller Völker anerkennt, die sich jeder Verletzung der Freiheit, Unversehrtheit und Sicherheit der anderen Nationen enthält und die jede religöse Verfolgung als Verbrechen brandmarkt.

Auf diese Erklärungen hin, die auch im Namen aller unserer Priester gemacht wurden, wollte man unter der Maske des Friedens den katholischen Klerus und die Gläubigen dazu verleiten, sich von ihren rechtmässigen Oberhirten zu trennen, ja dieselben zu verdammen, nachdem man diese und den heiligen Vater in verläumderischer Weise als Kriegshetztter bezeichnet hatte.

Dieser Plan wurde vom mutigen Vertreter der katholischen Kirche – der jetzt ebenfalls schon verhaftet ist – aufgedeckt und erklärt, dass unter diesen Umständen für uns eine Teilnahme an der Stockholmer Friedensbewegung unmöglich ist.

Die Ereignisse der letzten Wochen haben diese Stellungnahme gerechtfertigt.

a. Erstens wurde in unseren Kirchen die Verlesung des Briefes an den Kultusminister verboten, aus dem jeder den Friedenswillen der katholischen Kirche bestätigt gefunden hätte.

b. Dann wurde ein sogenannter Friedenskongress nach Târgu-Mureş zusammengerufen mit dem Zweck, die gesetzliche kirchliche Obrigkeit in Gegensatz zu stellen mit einer Gruppe von Laien und Priestern, die jedoch inzwischen sich grösstenteils beeilt haben, der kirchlichen Behörde ihre Unterwerfung zu bestätigen und ihr vergehen abzubitten. Ein ähnlicher Kongress musste 1948 die griechisch-katholische Kirche untergraben.

https://biblioteca-digitala.ro

c. Viele Priester, die nicht rechtzeitig gewarnt werden konnten oder durch unaufhörliche Belästigungen bedroht wurden, wurden verleitet ihren Namen unter einen Friedensappel zu schreiben um dann nach einigen Tagen aus der Zeitung zu erfahren, dass man sie als Anhänger einer Bewegung betrachtet, die von der Kirche schon als schismatisch erklärt wurde. Dasselbe geschah und geschieht auch heute noch mit den katholischen Gläubigen.

d. Was uns aber besonders schmerzlich berührt hat, ist die Tatsache, dass die hohe Regierung einerseits die rechtmässigen Oberhirten ignoriert, andererseits aber nicht gezögert hat, offiziell und öffentlich die Verbindung mit jenen aufzunehmen, die sich schon selbst ausserhalb der Kirche gestellt haben. Wir mögen uns täuschen, aber wir sehen in dieser Tatsache und in der Aufmachung mit der sie veröffentlicht wurde, den klaren und eindeutigen Beweis, dass die hohe Regierung nicht mehr die Absicht habe, die katholische Kirche in ihrer rechtmässigen Obrigkeit vertreten zu sehen, sondern vielmehr jene unterstützen und ermutigen zu wollen, die nicht nur keine Befugnis haben sie zu vertreten, sondern auch sich schon bewusst sind, die Kirche verlassen zu haben.

Wenn die hohe Regierung wirklich die Absicht hat, unsere heilige Religion voll und ganz zu achten und zu sorgen, dass sie auch von anderen geachtet werde gemäss ihren Lehren, Gesetzen und Traditionen / Art. 7, Leg. Cult. / dann beschwören wir sie, nicht auf dem eingeschlagenen Weg weiterzugehen, sondern zu ermöglichen, dass alle Gott und dem Vaterland dienen können, jeder nach seinem Gewissen.

Euch, Geliebte, ermahnen wir, euch weder entmutigen, noch der weltlichen Obrigkeit gegenüber zu einer Haltung verführen zu lassen, die der gebührenden Loyalität und Ehrfurcht wiederspräche. Loyalität und Ehrfurcht sind für den Katholiken nicht nur Bürgerpflicht, sondern göttliches Gebot. Der Apostel Petrus sagt: Seid um des Herrn willen jeder menschlichen Ordnung untertan.

Wir bitten euch aber auch in der Liebe Christi, die uns drängt: haltet aus bei eurer Mutter, der katholischen Kirche. Trennt euch niemals von euren rechtmässigen Bischöfen und dem Obersten Hirten, dem Papst.

Lasst euch nicht verführen zu einer Anhängerschaft der Bewegung von Târgu-Mureș. Das wäre Abfall von der katholischen Kirche. Sobald ihr merkt, dass ein Priester nicht auf dem Felsen Petri steht, weist ihn ab, verlasset das Gotteshaus in dem er predigt, selbst wenn ihr ohne Gottesdienst und ohne Sakramente bleiben solltet. Wo Petrus und seine Nachfolger, dort ist die Kirche.

Vergesset nicht: Unsere Hilfe ist im Namen des Herrn! Gedenket der Verheissung: Siehe, ich bin bei euch alle Tage, bis ans Ende der Zeiten. In der Stunde der Prüfung weiss sich die Kirche mit demjenigen besonders verbunden der gesagt hat: „Wenn die Welt euch hasst, wisset, mich hat sie vor euch gehasst... Der Knecht ist nicht mehr als sein Herr. Haben sie mich verfolgt, so werden sie auch euch verfolgen." Wenn Gott für uns ist, wer ist dann gegen uns? Wer vermag uns zu trennen von der Liebe Christi? Etwa Trübsal, Bedrängnis, Verfolgung, oder Blösse, oder Hunger, Gefahr oder Schwert? Nein. Weder Tod noch Leben, weder Engel noch Herrschaften, weder Gegenwärtiges noch Zukünftiges... wird uns scheiden können von der Liebe Gottes. Unser Herr Jesus Christus hat gesagt: „Ihr werdet

https://biblioteca-digitala.ro

traurig sein, aber euer Trauer wird sich in Freude wandeln. In der Welt habt ihr Drangsal, aber seid getrost, ich habe die Welt überwunden."

Dies sei auch unser Schlusswort, Geliebteste, und der Segen des allmächtigen Gottes des Vaters, des Sohnes und des Heiligen Geistes steige herab und bleibe für immer mit uns. Amen.

Timişoara, am 4. Juni 1950, am feste der Allerheiligsten Dreifaltigkeit.
+Augustin
Bischof.

Der Rundbrief des Bischof Dr. H.c. Augustin Pacha – ein anticomunistisches Dokument inmitlen des Stalinismus und seine Folgen

ZUSAMMENFASSUNG

Das Rundschreiben vom 4. Juni 1950 ist ein wichtiges Dokument sowohl für die katholische Kirche in Rumänien, als auch für die antikomunistische Bewegungen des Landes. Obwohl der Inhalt des Dokumentes einen blosstellenden Charakter für die Politik des jungen komunistischen Regimes hatte, lies Bischof Pacha ihn von der Kanzel der Temeswarer Domkirche lesen und stellte seine Unterschrift darunter. Man kann das Rundschreiben als ein Geschrei gegen die atheistische Politik Rumäniens sehen. Der Staat wollte alle Verbindungen der Kirche zum Heiligen Stuhl abschneiden, die Bischöfe wurden verhaftet und man versuchte eine „patriotische", also unabhängige katholische Kirche ins Leben zu rufen. Dieses Projekt war jedoch totgeboren, denn treue Kirchenmänner und Frauen, wie Augustin Pacha, Adalbert Boros, Hildegardis Wulff oder der Regens der Nuntiatur, Bischof Gerald Patrik O'Hara, kämpften bis zu ihrem Atemzug gegen einer solchen Kirchenspaltung. All diese Elemente sind im Rundschreiben öffentlich von der Domkanzel gemacht worden, eine Geste die später die Verhaftung und Verurteilung des Bischofs und der Diözesanleitung, der Schw. Hildegardis Wulff und anderer Personen mit sich brachte. Obwohl das Dokument in Temeswar öffentlich gemacht wurde, bezieht sich dessen Inhalt auf die Situation der ganzen katholischen Kirche Rumäniens, sowohl des griechischen, als auch des römischen Ritus, in den Jahren 1948-1950.

https://biblioteca-digitala.ro

Rudolf WINDISCH,
Stelian MÂNDRUȚ

Professor emeritus,
Universität Rostock
rudolf.windisch@yahoo.de

CS I. dr. Institutul de istorie
„G. Barițiu" din Cluj-Napoca
al Academiei Române.
smandrut1989@gmail.com

Eugen Seidel (1906–1981), deutscher Antifaschist, Professor an der Universität Cluj / Klausenburg (1947–1955)

1. Eugen Seidel (geb. 4. Juli 1906 Jena – 12. Dezember 1981 Berlin/DDR), 1933 Flucht nach Prag, 1938 Flucht nach Rumänien, ab 1947 Professor in Cluj.

2. Ingeborg Seidel-Slotty, Lektorin für Deutsch in Cluj.

3. E. Seidel, ab August 1955 Professor an der Humboldt-Universität Berlin/DDR, 1957 Gastprofessor in Rostock, 1958 in Greifswald.

4. Ein Rückblick.

KEYWORDS: Eugen/Ingeborg Seidel German antifascists 1933 refugees from Germany to Romania; August 23, 1944; romanian citizenship; 1947–1955 Profesor/Lector at Cluj-University/Romania; 1955 return to Germany

1.1 Ausführliche Hinweise auf seine Vita gibt Eugen Seidel in seiner (rumänischen) *Autobiografie* vom 18.1.1953 (maschinenschriftlich, mit Unterschrift), die seinen Weg über Prag nach Rumänien bis zu diesem Zeitpunkt nachzeichnet: Herkunft aus einer „marxistischen Arbeiterfamilie", die Bewunderung des Vaters, Mechaniker in Jena, für August Bebel, die Erziehung Seidels im Sinne des Klassenkampfes („bevor ich diesen überhaupt verstehen konnte"). Da Seidel ein guter Schüler war, schaffte er die Aufnahme in das Gymnasium (Jena), wo er 1925 das Abitur

https://biblioteca-digitala.ro

ablegte. Ein Stipendium erlaubte Seidel das Studium der Indogermanischen Sprachwissenschaft, Schwerpunkt Slawistik, an der Prager Universität (1929–1930), dann in Königsberg (1931), wo er sich auch dem Litauischen widmete; 1933 Staatsexamen in Jena und Erwerb des Doktortitels.

Die Stationen seiner Flucht aus Deutschland lesen sich wie folgt in der *Fişă Personală* (Cluj, 27.12.1951): vom 1.12.1935–30.6.1936 Aufenthalt in Budějovice/ Budweis, Tätigkeit als Nachhilfelehrer, vom 1.10.1936–20.9.1938 Teplice/ Teplitz, Lebensunterhalt durch Nachhilfeunterricht; ab 1940–1945 in Bukarest als Übersetzer, 1946–1947 Bibliothekar, *Prof.[esor] suplinitor*; ab 1947 Professor in Cluj, Universitatea „Victor Babeş".

1.2 Dazu liegen fünf *Fişe Personală/Personalbögen* auf rumänischen Vordrucken, mit Foto, für den Zeitraum 1949–1953 vor, von Seidel jeweils unterschrieben: (1) 15.12.1949, Cluj (maschinenschr., 4 Seiten), u.a. folgende Bemerkung „sînt german antifascist naţionalizat în România"; (2) 18.4.1950 Cluj (handschriftlich, 8 Seiten), *Recomandat de tov. E.[mil] Petrovici* (wobei unklar bleibt doch, was wirklich Petrovici „empfohlen" hat); zur Bewertung seiner *activitatea profesională* verweist Seidel auf Professor Iorgu Iordan (damals Bucureşti), E. Petrovici und Ştefan Paşca (beide Cluj). Er erklärt, dass er wegen der Sudentenkrise in der Tschechoslowakei keine offizielle Anstellung finden konnte und weiter nach Rumänien floh (S. 7); (3) 6.1.1951, Cluj (handschriftl., 8 S.), Hinweis auf seine (rumän.) *Legitimaţia* Nr. 51816 vom 9.4.1948, Bemerkung S. 2: „Internierte [Plural] auf Grundlage des Waffenstillstandes als deutsche Staatsbürger" (ohne Erklärung, kein Datum, vielleicht 23.8.1944?), S. 5 der Hinweis auf seine Sprachkenntnisse, was im Kontext mit der Kritik von Petre Neiescu (*infra*) an Seidels Russisch- und Rumänisch-Kenntnissen zu lesen ist: Seidel zählt sechs Sprachen auf – Deutsch, Französisch, Englisch, Russisch, Tschechisch, Spanisch – von denen er als „gut" im Schreiben/ Lesen/Sprechen das Englische notiert, im Schreiben/Lesen das Französische; Russisch- und Tschechisch-Lesen „gut"; als „schwach": Russisch, Tschechisch Schreiben/ Sprechen; Spanisch alle drei Kriterien „schwach"; auf S. 6 unter *Diverse* gibt Seidel die Auskunft, dass er seit seiner Ankunft in Rumänien keine Fahrten ins Ausland unternommen habe (Stand 6.1.1951); (4) 27.12.1951 Cluj (handschr., 7 S.; weshalb musste Seidel 1951 *zwei* Personalbögen ausfüllen?). Die administrative Sammelwut war offensichtlich schon immer das Qualitätszeichen der politischen Umwälzung, auf S. 7, § X: *Dacă mai are ceva de adăugat* erlaubt sich Seidel, ungewohnt in allen seinen (vorliegenden) Eingaben an die rumänischen Behörden, eine kritische Bemerkung: „Der Fragebogen entspricht nicht ganz meiner Situation als politischem Flüchtling aus Deutschland. Paragraph VIII

https://biblioteca-digitala.ro

(*Diverse*, u.a. Hinweis auf Briefwechsel mit seiner Mutter in der DDR) ist so zu verstehen, dass ich 1938 nach Rumänien gekommen bin auf der Flucht aus der Tschechoslowakei, wohin ich 1933 geflüchtet bin; ich weise darauf hin, dass ich 1947 die rumänische Staatsbürgerschaft [*infra*] bekommen habe und dass ein Bruder von den Nazis verurteilt wurde, der andere aber mit ihnen sympathisierte, ich aber nichts mehr über ihn weiß [...]"; (5) 5. Mai 1953 Cluj (handschriftl., 8 S., schlechte Kopie), hier wiederholt Seidel in einer leicht veränderten Formulierung seine Kritik am *Chestionarul*: „[...] ich bin politischer Flüchtling *aus* dem Ausland [...] und bin nicht *in* das Ausland gegangen, sondern bin dort geblieben." Seidels Personalbögen wiederholen sich – mit einzelnen Ergänzungen –, weisen aber keine Widersprüche auf. Sein Rumänisch ist in allen der von ihm ausgefüllten Akten fehlerfrei; der Zeitaufwand zum Ausfüllen dürfte beträchtlich gewesen sein. Was hätte Seidel in dieser Zeit nicht alles publizieren können!

1.3 Zu weiteren Akten aus Cluj:

– Vom Nov. 1951 liegt eine *Fişă de Pensie* (auf Grundlage der *Legea Generală de Pensii Nr. 416 din 11 iulie 1943* vor, in der der Pensionsanspruch Seidels für den Zeitraum 1947–1949, entsprechend seinen Gehaltzahlungen, mit einem Abzug von 10%, vermerkt ist, aber nicht der Rentenbetrag selbst.

– Nach seiner Ernennung zum rumänischen Staatsbürger (hier nicht datiert, *infra*) legt Seidel am 12. Januar 1947 einen (verspätet unterschriebenen) Eid/*Jurământ* auf die rumänische Verfassung vor dem Universität-Rektor Emil Petrovici in Cluj ab: *„Jur" de a fi credincios poporului şi de a apăra Republica Populară Română împotriva duşmanilor din afară şi dinăuntru / a respecta legile Republicei* [sic!] *Populare Române şi a păstra secretul în serviciu.* Ein Verweis auf diesen Eid/*Jurământ* findet sich in einer (kaum lesbaren) Kopie des *Ministerul Justiției/Direcțiunea Judiciară*, Hinweis auf die Veröffentlichung des Eides am 9. September 1947 im *Monitorul Oficial Nr. 207.* Seidel unterlag damit auch der Überwachung durch das *Ministerul Forțelor Armate ale RPR*, wo ihm sein *Livret Militar* (dt. „Soldbuch"), Seria H. Nr. 8963, *Gradul: soldat* ausgestellt wurde (Kopie, ohne Datum/Unterschrift, mit Vermerk zu Seidel: *Prezentarea la viză* în Cluj, 25.6.1951).

– Sechs Arbeitsverträge/*Contracte/Decizie* mit Seidel liegen in Kopie vor, ein Vertrag für Bukarest (Nr. 1), 4 Verträge für Cluj (Nr. 2–5): (1) ausgestellt vom Ministerul Educației Naționale, Dosarul Nr. 1992, 21.5. 1947, an die *Fac.[ultatea] de Filosofie şi Litere*, Bucureşti auf Anstellung von Seidel als Professor ab 1.11.1946: p. Ministrul ss. I. Dumitrescu; (2) Rectoratul Universității „Victor Babeş" Cluj, 9. April 1949, *Domnule* [!] Seidel, ab 1. Februar 1949 eingestellt als *Conferențiar suplinitor* (*un an*) categoria XIII/3, salar 19.200. lei für *Gramatică Comparată*; (3) Ministerul Înv.[ățământului]

https://biblioteca-digitala.ro

Sup.[erior], *Decizie* 106.534/1950, nach *repartizarea* [„Umwidmung"] des Lehrstuhls für Deutsche Sprache und Literatur – Überführung als *Conferențiar* zur Slawistik der *Facultatea de Filologie*, Cluj (gez.: ss. Fl.[orica] Mezincescu, Ministru adjunct); (4) *Decizie* 36.209/1951, 12. Mai 1951: Einstellung als *Conferențiar* für Slawistik, Russische Sprache und Literatur; (5) *Decizia* Nr. 1785 (gemäß art.[icolul] 99 und 108 *din Statutul Acad.[emiei] R.P.R.*, veröffentlicht im *Buletinul Oficial* Nr. 13, 17. Februar 1950), Umsetzung von tov.[arăşul] Seidel von seiner Funktion als wissenschaftlicher Referent, mit einer monatlichen *îndemnizație* von 500 lei zum *Director Secție, Categoria de salarizare XIV/3* im *Institutul de Lingvistică, Filiala Cluj a Academiei* zum 11.11.1952. Es stellt sich die Frage, ob für Seidel bei diesen Umsetzungen eine kontinuierliche Forschung planbar war? Zumindest konnte er für sich und seine Frau die Existenz in Cluj sichern!

– Als private Bemerkung Seidels ist seine Bekanntschaft mit Ingeborg Slotty (*infra*) zu lesen, ihre gemeinsame wissenschaftliche Orientierung, von Seidel für das Fach Slawistik und Romanistik, Ingeborg Seidel-Slotty für Germanistik und Sanskrit. 1933, nach der Machtübernahme Hitlers, verweigerte Seidel den von den öffentlich Bediensteten (Seidel war Gymnasial-Lehrer in Jena) verlangten Treue-Eid auf den Führer; nach der Heirat mit Ingeborg Slotty im Dezember 1933, verlassen beide Deutschland, Flucht nach Prag (wo Ingeborgs Vater Friedrich Slotty, Professor für Klassische Philologie, tätig war), Aufenthalt in der Tschechoslowakei für zwei Jahre, Lebensunterhalt durch Privatunterricht, Kontakte zum „Cercle Linguistique de Prague", Bekanntschaft u.a. mit den Linguisten Jan Mukařowský (1891–1975), Bohuslav Havránek (1893–1978) und Professor Bogatyriov (Rektor der Prager Universität). Nachdem die Seidels aus Prag vor den Nazis flüchteten, gelangten sie – wie schon erwähnt – nach České Budějovice und nach Teplice. Die Sudetenkrise 1938 erzwang die Flucht („nur mit einem Koffer, die Wohnung und private Bibliothek von den Nazis verwüstet") weiter nach Rumänien, wo das Ehepaar Seidel seinen Lebensunterhalt ebenfalls durch Sprachunterricht sichern konnte; 1939, nach Kriegsausbruch, arbeitete Seidel in einer *Fabrica de postav* (Tuchfabrik) in Buhuşi (județul Bacău), wo er Professor Iorgu Iordan kennenlernte. In Iaşi/Jassy bekommt Seidel 1940 erste Schwierigkeiten mit der nachrückenden deutschen Polizei; er flieht nach Bucureşti/Bukarest, ohne honorierte Arbeitsmöglichkeit. Seidel verweist auf seine beständige Verbindung zu den Kommunisten (auf welchem Wege, mit welchem Programm?). In der Hauptstadt Rumäniens ist Seidel auf Empfehlung von Alexandru Rosetti im Stundenlohn als Übersetzer am *Institutul Central de Statistică* tätig. Auch dort erhält er „Besuch" von der Gestapo. Pikantes Detail: laut Seidels *Autobiografie* (Cluj, nach 1947) sei ihm eine Professur auf dem Lehrstuhl

https://biblioteca-digitala.ro

für Deutsch an der Bukarester Universität angeboten worden, dessen Annahme die Faschisten [Dimitrie] Caracostea und [Ernst] Gamillscheg verhindert hätten. Gamillscheg war 1940–1944 Präsident des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts (DWI) in Bukarest (vgl. HAUSMANN ²2002; WINDISCH 2015). Nach Seidels Einberufung – (möglicherweise nur über die deutsche Botschaft!) – zum einheimischen Wehrdienst (dazu findet sich in Cluj kein Beleg) flüchtet er „in die Illegalität, um nicht gegen die Sowjetunion kämpfen zu müssen“ (*Când am primit chemarea la armată am intrat în ilegalitate, pentrucă n'am vrut în niciun caz să iau parte la războiul nefast împotriva Uniunii Sovietice*). Als Übersetzer habe er seinen bescheidenen Beitrag im Kampf gegen den Faschismus auf sowjetischem Territorium geleistet (ohne Ortsangaben, keine Nachweise, keine Zeitangaben), indem er sowjetischen Bürgern geholfen habe und zugleich seine Einberufung in die Hitler-Armee verhindern konnte. Diese Einstellung habe ihn und seine Frau Ingeborg vor den gegen die Rumäniendeutschen durch die *Comisia Sovietică de Control al Armistițiului* – gemäß *Decizia Nr. A. 808/945* – gerichteten Zwangsmaßnahmen bewahrt (*Autobiografie*, Cluj 18.1.1953, S.3).

1.4 Seidel bekennt, dass er schon immer den Wunsch hatte, Professor für Allgemeine Sprachwissenschaft (*Lingvistică generală*) zu werden, es aber abgelehnt habe, einen Lehrstuhl in Odessa anzunehmen, das am 16. Oktober 1941 von rumänischen Truppen eingenommen wurde und bis zum 10. April 1944 unter deutscher Besatzung stand (zu Pogromen an der jüdischen Bevölkerung vgl. GEISSBÜHLER 2013, zum rumänischen Faschismus vgl. KÖPERNIK 2014). Seidel gibt keinen Hinweis auf die Ausschreibung bzw. Denomination des Lehrstuhls, verweigert aber die Annahme des Lehrstuhls, so wie er „auch in Hitler-Deutschland keine wissenschaftliche Karriere anstrebe“ (*Autobiografie* Cluj 18.1.1953). Dabei ist die Frage interessant, inwieweit sich Seidel überhaupt einen Aufenthalt innerhalb eines von den Faschisten besetzten Gebietes (Transnistrien mit Odessa) vorstellen konnte? In diesem Zusammenhang sei auf das in der *Referință* von P. Neiescu (Cluj 11.8.1954, S.5) geäußerte Erstaunen verwiesen, unter welchen Umständen sich ein politischer Flüchtling „mit ein wenig Statistik“ als Arbeitsgepäck im Rücken der Hitler-Front bewegen konnte. Es war der Zeitraum, in dem der Marschall Antonescu mit zwei rumänischen Armeen, zusammen mit der deutschen 11. Armee, seine Truppen zwischen dem 22. Juni 1941 bis 19. November 1942 in patriotischen Aufrufen zur „Befreiung“ der Nordbukowina sowie Bessarabiens von den Russen und der Gründung von Transnistrien, mit Odessa als Haupstadt, sowie zur Besetzung weiterer Gebiete der südlichen Ukraine zwischen Dnjestr/ Nistru und Bug vorantrieb. Tatsächlich belegt Seidel seinen Weg durch die Ukraine in seinen beiden Dialektaufnahmen

https://biblioteca-digitala.ro

„Linguistische Beobachtungen in der Ukraine" (Seidel, *Lista de lucrări* Nr. 19 und 20, Cluj 1954, ebenso in PA HU 1959; vgl. Bibliographie). Dort nennt er die Orte sowie Zeitpunkte seiner Dialektaufnahmen (*infra*). Man könnte – im zeitlichen Rückblick – vermuten, dass solche ethno-linguistischen Bestandsaufnahmen ja gerade das Interesse der faschistischen Kulturpropanda hätten wecken dürfen, zumindest der rumänischen Kommission zur Volkszählung, unter deren Schutz er – abgeschirmt vor einem möglichen deutsche Zugriff – an dem vom Bukarester *Institutul Central de Statistică* geplanten *Recensământ* teilnahm. Diese Zählung erfolgte ab 6. April 1941 für das rumänische Staatsgebiet, nach der Befreiung Bessarabiens und der Nordbukowina im Herbst 1941, dem Ende des sogenannten „Russenjahres" in jenen Gebieten, dann im Dezember 1941 auch für Transnistrien (*Recensământul General al României din 1941, 6 Aprilie. Date sumare provizorii. Institutul Central de Statistică*, Bucureşti, 1944). Der von P. Neiescu geäußerte Verdacht, dass sich Seidel, quasi in Kollaboration mit den Faschisten, hinter der Hitler-Front bewegen konnte, scheint somit hinfällig: Seidel wäre den Nazis ja in die Hände gefallen. P. Todoran (Cluj 7.3.1955) schließt sich P. Neiescus Verdacht an, ohne ihn durch Belege zu untermauern.

Möglicherweise wurde Seidel in seiner Absage der Professur in Odessa mit Blick auf die (absehbare) Wende der militärischen Lage und den Rückzug der faschistischen Truppen beeinflusst; der naheliegende Zweifel, inwieweit Seidel zusammen mit seiner Frau dann nach dem Kriegswende, nach der Aufgabe von Odessa, unter der neuen sowjet-russischen Verwaltung ein akzeptables akademisches Umfeld und günstige soziale Bedingungen hätte erwarten können, dürften ihn zu seiner Absage bewogen haben – so unsere Vermutung.

Laut Seidels *Lista de lucrări* und dem Publikationsverzeichnis der HU-Berlin (PA HU 1959) handelt es sich bei seinem Aufenthalt in der Ukraine um seine *Linguistischen Beobachtungen* (Seidel 1942 und 1943). Aus der Durchsicht von Seidels Sprachaufnahmen ergibt sich allerdings kein Anzeichen für einen Versuch, das Rumänische östlich des Dnjester/

Nistru im Vergleich mit dem Russisch-Ukrainischen als eine „neue romanische Sprache" zu definieren – ein linguistisch nicht vertretbares Theorem der späteren sowjet-russischen Sprach-Propaganda (vgl. Heitmann 1989, 1998; Bojoga 2013). Seidels Sprachaufnahmen unterliegen – linguistisch gesehen – ganz der methodologisch längst erprobten romanistischen Dialektforschung.

Interessant scheint aber, mit Blick auf die von Seidel erwähnte Professur in Odessa, noch ein anderer Punkt: Wer hat Seidel dieses Angebot zwischen 1941–1944 (oder bezog es sich auf die Zeit *nach* 1945?) gemacht? War es

https://biblioteca-digitala.ro

etwa von Gamillscheg im DWI ausgegangen, der aber Seidels Berufung auf eine Deutsch-Professur in Bukarest doch hintertrieben hatte? Oder hatte Gamillscheg, als Präsident des Bukarester DWI, den weiteren Ausbau des faschistischen Kulturprogramms vor Augen, als er seinen Schüler Günther Reichenkron (1907–1966), Romanist und Rumänist, zum Aufbau einer weiteren Außenstelle eines DWI nach Odessa schickte? Und wäre hier für die politisch obligate Besetzung einer Professur für Deutsch nicht auch ein Seidel einsetzbar gewesen? Die Lage war ernst: das für das DWI eingerichtete Gebäude wurde am 17. April 1944, kurz nach seiner Einweihung, durch einen russischen Luftangriff zerstört (vgl. WINDISCH 2015). So bleibt Seidels Begründung für seine Absage stehen: er habe ja auch in Hitler-Deutschland keine wissenschaftliche Karriere angestrebt! Man sollte Seidels mehrfach geäußerte politische Distanzierung von faschistischen Institutionen respektieren.

1.5 Zu den weiteren Stationen Seidels in Rumänien: als anerkannter Antifaschist habe er nach dem 23. August 1944 die rumänische Staatsbürgerschaft erhalten. In seiner *Autobiografie* (Cluj 18.1.1953) findet sich kein Hinweis auf die ausstellende rumänische Behörde; in Seidels deutschem Personalbogen vom 6. Juli 1955 (PA HU): „rumän.[ische] Staatsb.[ürgerschaft] seit 1947, deutsche seit 10.4.1959" (handschriftlicher Eintrag). Damit habe er zum ersten Mal legal, als Kollege unter Kollegen, arbeiten können, zunächst im *Sub-secretariatul de Stat al Minorităților*, im *Ministerul de Externe* 1946, dann als *Prof.[esor] suplinitor* [Vertreter einer Professur] *la Catedra de lingvistică generală* in București/ Bukarest, 1947 als Leiter des Lehrstuhls Deutsch in Cluj/ Klausenburg. Nach Auflösung dieses Lehrstuhls (1950) wurde Seidel auf den Lehrstuhl für Slawistik überführt, aber ohne das Recht auf Übernahme der neuen Lehr-Normen; am 1. November 1952 wird Seidel Abteilungsleiter bzw. Direktor/Leiter des *Institutul de Lingvistică*. In einem *Adaos* zu seiner *Autobiografie* (Cluj 18.1.1953) belegt er – gewissenhaft im Detail und in ausführlicher Beantwortung der rumänischen Fragebögen – die an ihn ergangenen *Invitații în străinătate*, „die er aber nicht angenommen habe" (aber welche?): sein älterer Bruder habe 1946 versucht, ihm einen Lehrstuhl an einer Universität in Deutschland zu verschaffen; es handelte sich – nach Seidels Auskunft – um den Lehrstuhl von Hans Krahe (1898–1965), der 1934–1948 in Würzburg lehrte, dann bis 1950 in Heidelberg, ab 1950 in Tübingen; Krahe habe ihm, Seidel, wegen seines Wechsels nach Heidelberg seine Nachfolge in Würzburg angeboten. Krahes Angebot belegt, dass Seidel bereits *vor* seiner Flucht aus Deutschland als respektabler Linguist bei einer Koryphäe wie Krahe (vgl. *Indogermanische Sprachwissenschaft I–II*, 1966–1968) bekannt gewesen sein dürfte. Er, Seidel, habe dieses Angebot zurückgewiesen. Seidel hat seine

https://biblioteca-digitala.ro

Ablehnung nicht weiter begründet. War es die Erinnerung an die in Jena verbrachte Jugend, an die Heimat, an die Eltern, was den Ausschlag für seine Entscheidung gab? Was bewog ihn, in das neue Deutschland, in die DDR zu gehen, deren sozialistische bzw. demokratische Ausrichtung unter russischer Verwaltung allerdings noch nicht absehbar war? Oder fürchtete er sich vor einer Übersiedlung in ein von den westlichen Alliierten besetztes Deutschland, wo ihn eine politische Restauration unter dem politischen Einfluss ehemaliger Nazi-Größen erwartet hätte? Natürlich war diese Entwicklung nach Kriegsende nicht voraussehbar, genauso wenig wie Entwicklung im anderen, sozialistischen Deutschland. Er blieb, zusammen mit seiner Frau Ingeborg Seidel-Slotty, bis Ende August 1955 in Rumänien. Als Adresse gibt das Ehepaar für die Zeit 1948–1955 die (damalige) Strada/ Straße Rákosi Mátyás 21, in Cluj/ Klausenburg, an.

1.6 Ergänzend zu den bereits genannten rumänischen Persönlichkeiten, die über ihn eine *Referinţe*/Auskunft geben könnten, wie Al. Rosetti, verweist Seidel für das Jahr 1938 auf P. Todoran, *prof.[esor] de pedagogie* in Cluj; für 1939–1940 auf Iorgu Iordan und Gavril Istrati (er meint den bekannten Literatur-Professor *Gavril Istrate;*1914–2014, aus Iaşi/Jassy); für die Jahre 1940–1947 auf Al. Rosetti und Boris Cazacu in Bucureşti/ Bukarest; für 1947–1953 auf Emil Petrovici, den Leiter des *Micul Atlas Lingvistic Român* in Cluj/Klausenburg. In seinem Zusatz/*Adaos la autobiografie* (Cluj 18.1.1953) erwähnt Seidel, dass ihm 1946, beim Besuch der ersten sowjetischen Wissenschafts-Delegation in der „einheimischen" Hauptstadt, die Mitarbeit beim Aufbau eines Linguistischen Instituts in Moskau angeboten worden sei, er habe dies abgelehnt: in der Sowjetunion gebe es viele ausgezeichnete Wissenschaftler, in Rumänien dagegen sei die Ausbildung von Fachleuten für die Allgemeine Linguistik besonders wichtig, er habe die Frage mit die Russen daher nicht weiter verfolgt (was für uns heute nach patriotisch-nationaler Verantwortung des neu Eingebürgerten klingt, oder erschien ihm Moskau vielleicht doch, obwohl er ja Slawist war, zu weit, zu fremd?). Seidels politisches Credo in seiner *Autobiografie*: ich habe immer gegen allgemeinen Reaktionismus, besonders aber gegen Faschismus gekämpft – ein bemerkenswerter Lebenskampf eines Deutschen in schwerer Zeit.

1.7 Auf den Vorwurf in einigen *Referinţe*, er habe mangelndes Interesse bzw. fehlende Beschäftigung mit der sowjetischen Linguistik gezeigt, entgegnet er in seiner *Activitatea Didactică* (Cluj, ohne Datum), dass er zwischen 1947–1949 vier Vorträge gehalten habe: *Teoria lingvistică a lui Marr* (1947, Cluj/ Klausenburg, Muzeul Limbii Române), *Însemnătatea lingvistului sovietic Marr* (1948, Bucureşti/Bukarest, Societatea de Lingvistică), *Însemnătatea limbii ruse în probleme lingvistice* (1948, Bucureşti/ Bukarest, Institutul de Studii Româno-Sovietice), *Despre teoria sovietică*

https://biblioteca-digitala.ro

Marr-Meschtschaninow. Wieweit Seidel dabei nun auch die für Rumänien politisch-ideologisch vorgeschriebene ‚vorbildliche' Bewertung der sowjetischen Linguistik teilt oder tatsächlich auf eigener Einsicht beruhende Sätze einfließen lässt, ist nicht auszumachen.

1.8 Zu den bereits erwähnten *Referință/Referințe/Caracterizare*: in Cluj waren 14 dieser Gutachten über Seidel einsehbar (Kopien der handschriftlichen Originale oder der maschinenschriftlichen Durchschläge): 1. Ioan Pătruț (1 Seite, handschr.) Cluj 14. November 1949; 2. Oprescu, Teodora (Bibliothekarin, 1 S. maschinenschr.) Cluj 17. November 1949; 3. Vágó Lidia (2 S. handschr.) Cluj 24.5.1950; 4. Emil Petrovici (2 S. handschr.) Cluj 24.5.1950; 5. A. Culicov (2 S. maschinenschr.) Cluj 15.2.1951; 6. Olga Propper (1 S. maschinenschr., Şeful Secției Cadre) Cluj 20.3.1951; 7. Pavel Apostol (1 S. handschr. 28.5. 1951; 8. Ştefan Paşca (1 S. handschr.) Cluj 2.6.1951; 9. Alexandru Rosetti (2 S. handschr.), ohne Ortsangabe, 22.6.1951; 10. Vágó Lidia (4 S. handschr.) Cluj 5. Septembrie 1951; 11. Iorgu Iordan (1 S. handschr.), 23.10.1951; 12. Frieda Edelstein (2 S. handschr.), Cluj 10. 6. 1953; 13. P. Neiescu (Asistent Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R. Filiala Cluj, 5 S. maschinenschr.) 11.11.1954; 14. Partenie Todoran (2 S. maschinenschr., Şeful Secției Cadre) Cluj, 7.3.1955.

In keinem der Gutachten ist der Auftraggeber bzw. die Behörde genannt, die die Gutachten angefordert hat und an wen diese geschickt wurden. Besonders ausführlich ist das Gutachten von P. Neiescu, dessen wesentliche Punkte einen Eindruck über die akademische Tätigkeit Seidels, aber auch über seine Persönlichkeit vermitteln: Neiescu kennt Seidel seit 1951/52; 1952 habe tov. Seidel eine Vorlesung über *Lingv.[istica] Gen.[erală]* gehalten, von der er, Neiescu bzw. die Studenten, „nichts gehabt hätten", da sie konfus und unsystematisch gewesen sei; kritisch auch Şt. Paşca, 2.6.1951: *Studenții dela Fac. de Filologie se plâng că nu-l înțeleg la cursuri, nu numai fiindcă dânsul se exprimă defectuos în limba română* (wir fragen nun doch, *wo/wie* hätte Seidel, Indogermanist – und laut eigener Auskunft auch Romanist –, ausreichend Rumänisch lernen sollen?), *ci şi fiindcă expunerea sa la curs este nebuloasă*; ähnlich Frieda Edelstein: *Tovarăşul nu prea are simț pedagogic, nu ştie să-şi sistematizeze materialul.* Laut Neiescu sei daher bei der Institutsleitung der Antrag auf Aufhebung der Vorlesung gestellt worden (was sich die Studenten damals nicht alles erlauben durften, oder hatten sie eine ‚Anweisung' zur Formulierung solcher Proteste?): man habe eine kritische Darstellung der Strömungen und Schulen der früheren Linguistik erwartet, um daraus deren wertvollen Theorien zu erfahren, aber auch ihre fundamentalen Fehler. Dagegen habe Seidel Begriffe der Indogermanistik präsentiert, die man auch in den verschiedenen Untersuchungen in systematischer Darstellung hätte finden können. Wenn aber Neiescu

https://biblioteca-digitala.ro

und seine Kommilitonen als Studenten bereits zu einer solchen Kritik fähig waren, weshalb besuchten sie dann überhaupt Seidels Vorlesung, oder spiegelt sich hier eine unterschwellige Ablehnung des Indogermanisten Seidel (mit seiner dt. Vorkriegsausbildung?), die möglicherweise als Vorwand („Konfusion, keine Systematik") für seine Entlassung aus der *Universitatea Cluj* hätte dienen können? Seidel ‚revanchiert' sich für die von ihm als ungerecht empfundene Behandlung mit dem Hinweis, dass z.B. am Lehrstuhl Slawistik, Russisch, Vorlesungen von Dozenten gehalten würden, die keine Kenner des Russischen seien, er aber, Seidel, als Spezialist für Slawistik, nicht in die Lehre einbezogen sei (Neiescu bestätigt fairerweise, dass die betreffende Slawistik-Kollegin nur über Beziehungen an den Posten gekommen sei). Lidia Vágó (24.5.1950, Assistentin an der *Secție Engleză*) bescheinigt Seidel, im Schuljahr 1949–50 ihr *Şef de catedră/Lehrstuhlleiter*, dass er als Linguist gründlich vorbereitet gewesen sei und über vielseitige Kenntnisse auf dem Gebiet der Linguistik verfügt habe; auch bemühe er sich, die Linguistik auf der Grundlage der marxistischen Wissenschafts-Theorien zu interpretieren, unter Einsatz der russischen Forschungen.

Allerdings sei seine Arbeit noch ohne voll zufriedenstellende Ergebnisse geblieben, da es ihm schwer falle, idealistische Elemente auszuschalten, die er sich in 30-jähriger Forschung erworben habe. Laut Seidels eigener Aussage (so Vágó 5. September 1951) habe er sich seit seiner Jugend mit Sprachstudien befasst, obgleich er Arbeiterkind gewesen sei, ein Leben mit materiellen Problemen (interessant, welche Ideologie-verbrämte Vorstellung von den Nachteilen eines dt. Arbeiterkindes *vor* 1933!), auch sei es ihm gelungen, sich von „idealistischen Konzepten in der Linguistik zu lösen". Auf welche idealistischen Konzepte spielt Lidia Vágó an? Dachte sie vielleicht an die *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale* (1902) von Benedetto Croce? In letzter Zeit habe sich Seidel von solchen Vorstellungen gelöst, sein Interesse für das Studium der sowjetischen Linguistik sei *sincer/ehrlich*, was man daran sehe, dass er die wissenschaftlichen Diskussionen zur Linguistik in der UdSSR verfolge. In seinem knappen, schnörkellosen Gutachten bescheinigt I. Pătruț bereits 1949 (Cluj 8. November 1949): *Prof. E. Seidel este un adept al ştiinței progresiste în frunte cu cea sovietică şi ia totdeauna atitudine împotriva celei formaliste, burgheze* (War damit etwa die Prager Schule gemeint? Der auf Ferdinand de Saussure zurückgehende Strukturalismus in seinen frühen Ansätzen war zwar noch nicht aktuell, was aber war an der Sprachwissenschaft vor 1945 „bürgerlich"?). Andererseits, bekennt sich Seidel in seiner *Autobiografie* (Cluj 18.1.1953, S. 2) nicht zu solchen linguistisch-ideologischen Verfehlungen, wenn er dort ausführt, dass er sich bereits im ersten Studienjahr an bestimmten *metode*

https://biblioteca-digitala.ro

burgheze, de exemplu de obiectivismus gestoßen habe; er sei sehr naiv gewesen und habe die marxistisch-leninistische Bibliographie nicht gut gekannt – eine Gefälligkeitsbemerkung gegenüber den rumänischen Kollegen und Vorgesetzten? In welchem wissenschaftsgeschichtlichen Kontext hätte er jene Thesen während seines Studiums in Jena, noch vor 1933, überhaupt kennenlernen können? Was war zu Seidels Studienzeit unter „bürgerlich" zu verstehen, spielt er etwa auf die Idealistische Neuphilologie zu Beginn des 20. Jahrhunderts an, kritisiert er mit „Objektivismus" – gerade aus späterer idealistischer Sicht – jenen „Positivismus", der den Junggrammatiker des 19. Jahrhunderts aus nachfolgender „idealistischer" Sicht kritisch unterstellt wurde? Beruhte die sprachhistorische Methodik nicht auf einer durch die enzyklopädische Faktensammlung im Wortsinne „positiv" abgesicherten Grundlage für die historisch-vergleichenden Grammatiken der indogermanischen Sprachen (Hermann Osthoff, Karl Brugmann und Berthold Delbrück)? Seidel exemplifiziert in seiner *Autobiografie* von 1953 allerdings keine der jetzt verpflichtenden (russischen) Thesen, so dass ihr propagierter Vorrang gegenüber den „bürgerlichen Thesen" unbewiesen bleibt. Sein Bedauern über die verspätete Vertrautheit mit den marxistischen Thesen erscheint daher, nach 1945 in Rumänien, wie eine quasi programmgemäße Pflichtübung. Zu respektieren bleibt auf jeden Fall Seidels antifaschistische Einstellung, die man ihm – mit Blick auf seine Flucht aus Deutschland und seinen weiteren Lebensweg im sozialistischen Ausland, später in der DDR – ohne Widerspruch abnimmt. Aus dieser politischen Haltung lässt aber keine Rechtfertigung zur Verteidigung einer „exklusiven" *Sprach*-Theorie ableiten.

Auch Petrovici (24.5.1950) verweist auf Seidels Herkunft aus einer Arbeiterfamilie (konnte Seidel denn ahnen, dass dieser soziale Faktor ihm später, nach 1945, eine Anstellung als Dozent an einer rumänischen Universität ermöglichen sollte?) und bescheinigt ihm, ein Gelehrter von „mondialer" Bedeutung" zu sein, der auch von russischen Linguisten zitiert werde. Weiter Lidia Vágó (5.9.1951): Seidel verfüge über gründliche praktische Russisch-Kenntnisse, sei aber als Lehrer für Anfänger nicht so gut, da seine Ausführungen nur schwer verständlich seien und er nicht auf das Niveau seiner Teilnehmer heruntersteige. Ständig führe er – *horribile dictu* – etymologische Vergleiche mit dem Sanskrit oder Griechischen an, ohne Erklärung der einfachen Probleme. Aus diesem Grunde sei die Mehrzahl der Teilnehmer in andere Veranstaltungen gegangen, er strebe zwar nach guter Arbeit und guten Ergebnissen mit den Studenten, allerdings ohne großen Erfolg, da er Schwierigkeiten beim klaren Ausdruck auf Rumänisch habe, auch sei für die Studenten im Ersten Studienjahr eine *Teoria limbii/Sprachtheorie* zu schwer gewesen. Als Deutsch-Professor

https://biblioteca-digitala.ro

hätten ihn seine Studenten geschätzt, da er sich auch für ihre persönliche Lebenssituation interessiert habe. Diese beiden *referințe* von P. Neiescu und L. Vágó zeichnen ein recht widersprüchliches Bild von Seidel, der auf der Flucht vor den Nazis, die ihn in Prag, Jassy/ Iaşi und in Bukarest/ Bucureşti verfolgten, immerhin als Universität-Dozent in Cluj, zusammen mit seiner Frau, überleben konnte. Andererseits findet Seidel im Gutachten von Frieda Edelstein (10. Juni 1953) ein gewisses kollegiales Mitgefühl, wenn sie bedauert, dass er am *Institutul de Lingvistică/Institut für Linquistik* isoliert sei und man ihn in Sitzungen zu Unrecht angegriffen habe, anstatt ihm zu helfen, seine Lücken – unzureichende Rumänisch-Kenntnisse, mangelnde pädagogische Eignung, unzureichende Systematisierung seines Materials – zum Vorteil einer progressiven Wissenschaft aufzufüllen; sie selbst verdanke ihm ihre Kenntnisse in Linguistik.

Recht lapidar fällt Rosettis Beurteilung aus: er bescheinigt Seidel, ein guter Indogermanist und Germanist zu sein; positiv bewertet er Seidels Abhandlung zur Phonologie, die ihn als guten Forscher erweise (oder handelte es sich bei diese Forschung nicht auch um eine Form des von Stalin 1930 verpönten Formalismus der russischen Revolutionskünstler, vor allem der Maler?). Eine weitere interessante Information Seidels: während des Krieges sei er als Mitarbeiter des Bukarester *Institutul de Statistică Bucureşti* (1940–1944; *Fişe personală*, Cluj 27.12.1951), von Al. Rosetti vermittelt, durch die *Republica Moldovenească* umhergezogen („colindat") und habe (rumänisch-russisch/ukrainisches?) Dialekt-Material gesammelt und Russisch gelernt (I. Iordan, *Referință* vom 23.10.1951 zu Seidels Russisch-Kenntnissen: *ştie destul de bine şi ruseşte*). Sprach Seidel denn nicht bereits Russisch, wenn er als Dolmetscher mit einer Volkszählungskommission auf russisch-ukrainisches Territorium gehen konnte, um dort noch vor Kriegsende (bevorzugt rumänische) Sprachaufnahmen zu machen? P. Neiescus Bedenken mit Blick auf Seidels Tätigkeit „im Rücken der faschistischen Front" kommen – auch aufgrund der vagen Angaben von Seidel in seinen beiden *Autobiografie* – nicht von ungefähr: in seinem *Adaos* (zur *Autobiografie* Cluj 18.1.1953) zählt Seidel unter der Rubrik *Deplasări pe teritoriul sovietic* acht Städte auf: Kirovograd, Dnjepropetrovsk, Zaporoje, Stalino, Mariupol, Nikolaev, Cherson und Simferopol. Er lässt aber offen, wieweit er diese Besuche im Rahmen seiner Tätigkeit in der erwähnten Volkszählungs-Kommission für seine *Sprachbeobachtungen* nutzen konnte (die Bewegungsfreiheit dieser Volkszählungs-Kommission dürfte durch den wechselnden Verlauf der Kriegs-Front beschränkt gewesen sein). In seinen *Linguistischen Beobachtungen in der Ukraine* (Seidel 1942) untersucht Seidel den moldovanisch [*sic!*]-russischen Bilinguismus in einem „ca. 150 km. breiten Streifen östlich des Bug", wo von einem Bilinguismus aber

https://biblioteca-digitala.ro

nicht die Rede sein könne, da das Moldauische und Russische (Ukrainische) „keine gleichwertigen oder auch nur vergleichbaren Größen sind" (S. 73). Als Aufnahmeorte östlich der Buglinie verzeichnet er (S. 119) den Abschnitt mit Cantacuzenka, heute Kantakuzivka, südöstlich von Kyjiv; Wossnessensk-Nikolajew/ Voznesensk-Mykolajev (unterer Bug/ Bugmündung, von Seidel verzeichnetes Datum: November 1942) oder Kirowograd/ Kirovohrad (nordöstlich, mittlerer Bug, Aufnahmen November 1943, vgl. S. 121). Diese erste Dialektstudie (BL X., 1942) betraf die südwestliche Ukraine, im 2. Teil (BL XI., 1943) untersucht Seidel das Donetzbecken bei Golovanievsk und Moldovanka, topographisch nicht (mehr) zu verorten; weiter nennt Seidel den Ort Losowata (Lozuvata), am mittleren Bug, nordwestlich von Pervomajsk, Januar 1944 (was geographisch aber nicht zum Donetz-Becken gehört). Es handelt sich um Gebiete, vor allem in der östlichen Ukraine, in denen das Rumänisch-Moldauische (bereits damals) nur noch in Spuren als Heimsprache überlebt haben dürfte. Wieweit in den von Seidel untersuchten Gebieten heute noch Rumänisch-Sprecher zu finden sind, lässt sich wegen den fehlenden – bei Seidel nicht aufgeschlüsselten – kleinräumlichen-ländlichen Bereiche (Punkte signifikanter Dialektaufnahmen) kaum noch überprüfen. In einer der von Seidel genannten Städte, z.B. Kirovograd/ Kirowohrad, finden sich laut neueren Zählungen noch über 25.000 Moldauisch-Sprecher; für Nikolaev/ Mykolajiw, in der südlichen Ukraine am Zusammenfluss des Bug mit dem Ingul, kein Nachweis. Für eine größere Anzahl von in der südlichen Ukraine, Oblast Odessa, verstreuten moldauischen Glottotope werden über 130.000 Sprecher gezählt (vor allem im Bereich von Budžak/ rum. Buceag, historische Landschaft im südlichen Bessarabien/ Basarabia). Lohnt es sich aber heute noch, die Etappen der deutsch-rumänisch-russische Kriegs-Front zu verfolgen, um zu spekulieren, wo und wann Seidel sich „hinter der faschistischen Front" unbehindert bei seinen Aufnahmen hätte bewegen können? Hätte er sich damit nicht mutwillig dem Risiko einer Gefangennahme durch die dt. Polizei ausgesetzt? Oder hätte er dafür nur die Zustimmung der dt. Botschaft in Bukarest, oder des DWI, einholen müssen, um sich hinter der Front bewegen zu können? Ein Risiko, auf das er sich wegen der drohenden Gefangennahme durch die dt. Polizei nicht einließ.

Bleibt die Frage: hätte Seidel auf die Gelegenheit zur Feldforschung in einem Raum verzichten sollen, der für ihn persönlich, ohne offiziellen Auftrag, seinerzeit wohl kaum zugänglich gewesen wäre? Unter dem Schutz-Schild der Kommission zur Volkszählung, seiner Bukarester Arbeitsstelle, war ihm dieses Gebiet, wie die in seinen *Beobachtungen* angegebenen Zeitpunkte ausweisen, für einen längeren Zeitraum zugänglich – also doch im Rücken der Faschisten, wie P. Neiescu vermutet?

https://biblioteca-digitala.ro

Zu Al. Rosettis Gutachten (Nr. 9): bedauerlich ist, dass er Seidel nicht ausführlicher charakterisiert hat! Bei allem Respekt für den bedeutenden Bukarester Wissenschaftler darf man vermuten, dass er kaum Interesse dafür zeigte, einen (deutschen) Fachkollegen nach der neuen kommunistisch-sozialistischen Schablone zu beurteilen, nachdem er nach 1945 selbst um die Wiederherstellung seiner fachlichen Reputation gemäß den veränderten polit-ideologischen Richtlinien zu kämpfen hatte. Als letzte *Caracterizare* zu Seidels Tätigkeit: laut Partenie Todoran (7.3.1955) ist Seidel beruflich gut vorbereitet, voller Dynamik, ohne jedoch immer den nötigen politischen Durchblick zu haben. Welche Qualifikationen ein Linguist in jenen Tagen nicht mitzubringen hatte! So trifft man in den einzelnen *Referințe* auf Varianten ideologischer Gängelung, etwa die Einbeziehung der sowjet-russischen Linguistik, die ihre Spuren in der wissenschaftlichen Forschung, nicht nur in Rumänien, hinterlassen hat.

1.9 Offensichtlich war Seidels Verhältnis auch zum Rektor Emil Petrovici nicht frei von Missverständnissen: mit Blick auf Stalins „Sprachwissenschaftliche Briefe" (1950) habe Petrovici – so Neiescu – einen Vortrag zur Verteidigung von Marr gehalten. Seidel habe Petrovici empört vorgehalten, dass er hier nicht die nötige wissenschaftliche Dokumentation aufweise, worauf Petrovici entgegnete, dass er dies nicht als Wissenschaftler, sondern als *membru de partid* vertreten habe. Stalins Kritik an Nikolai Jakovlevici Marr und dessen „Japhetitischer Theorie" sind längst hinfällig, nachdem sie allen befreundeten sozialistischen Ländern als allein vertretbare Sprachbetrachtung aufgezwungen wurde und deshalb hier nicht weiter zu verfolgen ist. Und welche Sprachtheorie war übrigens – verfolgt man die Geschichte dieser Disziplin – je die ‚richtige', was ist von Stalins den Sprachwissenschaftlern angedienten Theorie übrig geblieben?

Weitere kritische Hinweise von P. Neiescu: bis Ende 1952 wollte Seidel dem Institut für Linguistik eine Arbeit (gegen Bezahlung) über slawisch-kulturelle Begriffe im Rumänischen abliefern, die er aber mit Hinweis auf Tätigkeit für das *Institut de Studii Româno-Sovietice* und wegen seiner Entlassung aus der Universität (was ihn in seiner Arbeit hemmte), nicht fertiggestellt habe. Der Vorgang lässt sich nicht überprüfen, immerhin verzeichnet Seidel in seiner *Lista de lucrări* (Nr. 48, ohne Datum, 1954?) ein Manuskript *Elemente slave în sintaxa română* sowie weitere slawisch-russisch-rumänische Vergleiche. Weitere kritische Anmerkungen von Neiescu zu Seidels Lebenshaltung: als wissenschaftlicher Referent war Seidel nicht zur Arbeit im Institut verpflichtet, sondern blieb zuhause (wofür er – im Winter! – auch noch Holz verlangte und Tinte aus dem Institut mitnahm!).

Die Lebensbedingungen nach dem Krieg waren zweifellos auch in der neuen sozialistischen Gesellschaft beschwerlich. P. Neiescus hämische

https://biblioteca-digitala.ro

Schilderung spiegelt eher eine kleinbürgerliche Rechtschaffenheit: dass Seidel sich auch noch für einen hervorragenden Wissenschaftler halte, der seine Frau am Institut unterbringen wollte, dass er geldgierig gewesen sei (wer war das zu jenen, überhaupt zu allen Zeiten, nicht?), sind Beleidigungen, die kein Bild von Seidels wissenschaftlicher Tätigkeit vermitteln, sondern eher auf Neiescu selbst zurückfallen. Ein weiterer Kritikpunkt: Seidel sei zum Direktor der Abteilung *Lexicografie* mit der Leitung des *Dicționarul limbii române literare contemporane* befördert worden, eine Arbeit, für die er aber wegen unzureichenden Rumänisch-Kenntnissen und wegen Mangels an „ideologischem Niveau" nicht geeignet gewesen sei. Seit wann aber hat sich die Einbindung ideologischer Thesen in die philologische Arbeit als ein erkenntnistheoretischer Vorteil erwiesen? Die Kritik wegen der mangelnden Rumänisch-Kenntnisse, soweit berechtigt, wird man akzeptieren. Seidel wurde daher die Mitarbeit am *Siebenbürgisch-Sächsischen Wörterbuch* (Bd. 1/1924 – 9/2006, Bucureşti – Köln Weimar Wien) angeboten, wofür er seine Frau als Spezialistin in deutscher Dialektologie vorschlug. Ingeborg Seidel konnte tatsächlich kein Sächsisch. Seidel hat hierzu nichts in seiner *Lista de lucrări* verzeichnet, eine Mitarbeit von Ingeborg Seidel ist nicht nachweisbar.

Wir folgen P. Neiescu: Seidel sei für Kritik empfindlich gewesen, so habe er Liviu Onu (*lector la Facultatea de Filologie*) Chauvinismus und unkollegiales Verhalten vorgeworfen, der sich mit den (zeitgebundenen, ideologisch abgestimmten) Vorwürfen „Marr-Anhänger" oder „Strukturalismus" revanchiert habe. Der Vorwurf des Marrismus verfing offensichtlich immer, der (linguistische) Strukturalismus sollte in Westeuropa aber erst Anfang der 60er Jahre seine Blüte erleben; auf welche Form von Strukturalismus bezog sich also, Anfang der 50er Jahre, die Kritik von L. Onu? Hatte sich Seidel in seiner *Activitatea didactică* (Cluj 1954) nicht zu seiner Präsentation der sowjet-russischen Linguistik bekannt? Weitere Interna bei Neiescu, von Seidel nicht belegt: im Herbst 1952 habe Viktor Klemperer (1881–1960; vgl. *LTI, Lingua Tertii Imperii, Notizen eines Philologen*, 1947) das *Institut* in Cluj besucht – und natürlich auch mit Seidel gesprochen; Seidel habe nach dem Besuch darüber berichtet, dass die Berliner Akademie der Wissenschaften, DDR, mit der *Academia* der R.P.R. zusammenarbeiten und das *Siebenbürgisch- Sächsische[s] Wörterbuch* auf Kosten der DDR drucken wolle – was von rumänischer Seite mit dem Hinweis auf eigene Druckereien abgelehnt wurde. In dieser Frage hatte sich – laut Neiescu – auch Theodor Frings (1886–1968; vgl. *Germania Romana*, 1932), von der Berliner Akademie, in einem Brief – den er, P. Neiescu, gesehen habe – eingeschaltet und Seidel empfohlen, für die Durchführung dieser Zusammenarbeit die Hilfe von I. Iordan zu erbitten; Frage Neiescus: weshalb hat sich Frings

https://biblioteca-digitala.ro

nicht an die direkt *Academia RPR* gerichtet? Eine solche Zusammenarbeit sei nicht aufgrund einer privaten Initiative, sondern nur im Rahmen offizieller Beziehungen zwischen den Regierungen beider Länder möglich. Wichtiger in diesem Kontext scheint, dass Seidel nach dem Kontakt mit seinen Landsleuten Klemperer und Frings in Cluj die Möglichkeit einer Rückkehr in das sozialistische Deutschland in Betracht zog.

Neiescus Kommentare zu Seidel scheinen insgesamt recht unkollegial, so etwa, wenn sich Seidel als Spezialist für Slawistik betrachte, wobei unklar sei, in welchem Umfang er während seines Prag-Aufenthaltes Tschechisch und während der faschistischen Besatzung der Ukraine, hinter der Front, Russisch gelernt habe. Sein 1947 in Bukarest publiziertes Russisch-Lehrbuch habe Seidel wohl nicht so sehr zum Erlernen der Sprache geschrieben, sondern bevorzugt aus kommerziellen Gründen. Dagegen bescheinigt E. Petrovici (Cluj 24.5.1950) Seidel gute Russisch-Kenntnisse und Vertrautheit mit der sowjetischen Linguistik, über die er Vorträge (vgl. Seidels *Activitatea didactică*) gehalten und Artikel in Zeitschriften geschrieben habe. Wie anders hätte ein antifaschistischer deutscher Polit-Flüchtling nach dem 23. August 1944 in Rumänien überleben können?

Neiescus Schluss: Seidel war ein Karrierist, mit schönen, aber allgemeinen Kenntnissen über Sprachen, ohne diese gründlich zu beherrschen, sicherlich könne er für die dt. Sprache und Allgemeine Linguistik wertvolle Beiträge leisten, und endlich: *Nu-l consider de încredere din punct de vedere politic* (P. Neiescu, 11. August 1954, S. 5). Ähnlich despektierlich liest sich die erwähnte charakterliche Mängelliste von P. Todoran (Cluj 7. März 1955), der Seidel als „nervös, ängstlich und verschlossen“ bezeichnet, als Materialist mit Neigung zur Karriere. Wegen seiner Passivität angesichts der gegenwärtigen politischen Aktivität könne man ihm kein ausreichendes Vertrauen erweisen. Immerhin hatten die rumänischen Behörden Seidel 1952 zum 5. Jahrestag des Bestehens der R.P.R. eine Medaille ausgehändigt (erwähnt in Kopie PA HU 11.11.1957). Dagegen meint L. Vágó (5. September 1951), dass Seidel „mit unserem *regimul* sympathisiere, aber nicht revolutionär sei“ und glaubt an seine *sinceritatea*: *Este un om cinstit și corect*, was Seidel – soweit dies kein Gefälligkeitsgutachten war – in einem anderen Licht erscheinen lässt. Wir dürfen hier die (späte) *referință* einer deutschstämmigen Germanistik-Studentin, Elisabeth Axmann, anführen, die Seidel noch als Professor gehört hatte: „Eugen Seidel, Emigrant aus Hitlerdeutschland und aufgeklärter Marxist, war und blieb ein fremder Vogel in der Klausenburger Universitätswelt [...]. Er war nicht nur Gelehrter aus Leidenschaft, sondern auch ein wirklich anständiger Demokrat.“ (AXMANN 2005: 54)

1.10 Mit Schreiben der *Academia Republicii Populare Romîne* vom 10. Oktober 1955 (Kopie) an den *Directorul Cadrelor Academiei* ergeht die

https://biblioteca-digitala.ro

Anweisung, dass *tov.[arăşul] Seidel Eugen* zum 1. September 1955 von seiner Stelle Nr. 753007 als *Şef Sector*, mit einem monatlichen Gehalt von 1450 *lei* aus dem *Institutul de Lingvistică Filiala Cluj a Academiei* wegen eines Rufes als Professur an die HU-Berlin entlassen wird (*Direcția Cadre Academia R.P.R., ss. Petre Parmac*). Seinen Entschluss, aus dem Universitätsdienst in Rumänien auszuscheiden, begründet Seidel gegenüber der Clujer Universität nicht, zumindest ist auch in den Personal-Akten (PA HU, PA HRO) keine Erklärung zu finden.

2. Ingeborg Seidel-Slotty (29.5.1910 Potsdam – 15.8.1973 Berlin).

Unter den in Cluj einsehbaren Personal-Akten von Eugen Seidel/ Ingeborg Seidel-Slotty fand sich nur eine von Ingeborg Seidel unterschriebene, inhaltlich knappe *Autobiografie* (maschinenschr., eine S., ohne Datum): Hinweis auf den Geburtsort Potsdam mit der geographischen Verortung: *Germania de est* [gab es das bereits bei ihrer Geburt 1910?]; Hinweis auf den Vater, der Dozent an der Universität Jena war. Ingeborg S. zeigte – laut eigenem Bekenntnis – bereits früh Interesse für Linguistik, was ihre Berufswahl festgelegt habe; die Erziehung zuhause wie in der Schule sei in demokratischem Geist erfolgt. Nach dem „I. imperialistischen Krieg" habe sie eine kommunistische Schuldirektorin bekommen, da Thüringen zu jener Zeit politisch links ausgerichtet gewesen sei; sie betreibt früh Agitation für den Frieden, tritt unter Skandal aus dem Verein für das Deutschtum im Ausland aus, in den die ganze Schule einbezogen war, verlässt als Einzige unter 800 Mädchen die Schule. Da der Vater gegen feudale Überreste und gegen die Nazis agierte, habe er sich seine Karriere in Jena verdorben und 1926 einen Ruf an die Prager Universität angenommen und wurde 1939 wegen antifaschistischer Tätigkeit entlassen. Ingeborg macht ihr Abitur 1929 in Staßfurt/ Sachsen-Anhalt, Studium in Jena, München, Prag und Breslau, Abschluss dort 1933 mit dem Doktorat, anschließend Heirat mit Eugen Seidel; 1933 fliehen beide in die Tschechoslowakei, dort Aufenthalt bis zur Sudetenkrise; 1938 Flucht nach Rumänien, Gelegenheitsarbeit und Nachhilfeunterricht; keine Anstellung wegen fehlenden Kontaktes mit den deutschen Behörden; ständige Verfolgung durch die Gestapo, da die Seidels nicht bereit waren, einer Nazi-Organisation (z.B. „Arbeitsfront") beizutreten, zudem seien sie als Antifaschisten denunziert worden; Arbeit am *Institutul Central de Statistică* in Bukarest als Übersetzerin; nach Erlangen der rumänischen Staatsbürgerschaft Übernahme in das *Învățământul superior*, 1948 Lektorin für Deutsche Sprache an der *Universitatea „Victor Babeş"*, Cluj; nach Auflösung des Faches Deutsch 1950 weiter an der *Facultatea de Filosofie* der Universität Cluj tätig; am Lehrstuhl Deutsch habe sie erfolgreiche politische Agitation zur Auslöschung nazistischer Überreste in der Mentalität der

https://biblioteca-digitala.ro

(sächsisch/schwäbisch-deutschen und rumänischen?) Studenten betrieben; nach ersten Erfolgen der beruflichen und politischen Arbeit sei Deutsch als Studienfach aufgelöst worden; Teilnahme an einer Dialekt-Untersuchung im Rahmen der Arbeit am *Institutul de Lingvistică* Cluj (spielt Ingeborg S. hier etwa auf die – angebliche – Mitarbeit bei dialektgeographischen Aufnahmen für das *Siebenbürgisch-Sächsische[s] Wörterbuch* an? vgl. die Hinweise in der *Autobiografie* von Eugen S.), schließlich noch ein Verweis auf wissenschaftliche Arbeit bzw. Berichte bei der Neubearbeitung/*revizuirea moștenirii științifice* des „wissenschaftlichen Erbes" (um welches „Erbe" könnte es sich hier gehandelt haben?).

Ingeborg Seidels Biographie ist am besten im Kontext mit derjenigen ihres Mannes zu lesen. Man gewinnt den Eindruck, dass sie bevorzugt auf die zu beachtenden zeitpolitischen Stereotypen eingeht, statt eine genauere Aufschlüsselung und Bewertung eines abenteuerlichen Fluchtweges aus Deutschland zu schreiben; zu erwähnen sind unter anderen drei Beiträge von ihr in BL X., 1942,48–66: „Über die Sprache der Höflichkeit. Eine vergleichende Studie"; BL XI., 1943, 23–32: „Syntax und Semantik. Für Friedrich Ranke"; BL XII., 1944, 33–44: „*Na Denn Nicht, Liebe Tante* und andere missbrauchte Verwandte." Bemerkenswert bleibt die Arbeit über den *Sprachwandel im Dritten Reich*, in Zusammenarbeit mit ihrem Mann (SEIDEL-SLOTTY/SEIDEL, E. 1961; zu ihren Arbeiten vgl. MAAS 2008); Kommentar AXMANN (2005:55; †2015): „Seine [Eugen Seidels] Frau Ingeborg – unsere „Lektorin", also sagen wir Dozentin für Literatur – passte eigentlich gut zu ihrem Ehemann, nur dass sie weniger inspiriert, weniger gelehrt und nicht so zerstreut war wie er, und eine schärfere ideologische Gangart vorlegte. Aber ihr Eintreten für soziale Gerechtigkeit war durchaus legitim und, an dem gemessen, was sich damals «draußen» abspielte, in den großen Hörsälen der Uni, sowie an vielen anderen Orten der Stadt und des Landes, war ihr Werben für den Sozialismus moralisch begründet und dezent."

3. Eugen *Otto* Seidel (so in PA HRO, Abschr. von Abschrift Cluj 4. Mai 1954) kehrt nach Deutschland/DDR zurück: auch hier gilt es einen Personalbogen gewissenhaft auszufüllen (amtlicher dt. Vordruck 2 S.; PA HU 6.7.1955, Abschrift; mit Foto, Unterschrift), den Seidel am 4. Mai 1954 – in Übereinstimmung mit seinen dort bereits eingetragenen Angaben – aus Cluj an die HU-Berlin schickt; ein weiterer Personalbogen aus Berlin (PA HU 7. Mai 1959; mit Foto, Unterschrift) ergänzt den ersten Personalbogen lediglich um zwei geänderte Berliner Wohnanschriften; die aus Klausenburger Tagen bereits bekannte Frage nach Fremdsprachen beantwortet Seidel lapidar: „da für mein Fach keine allgemeingültigen Kriterien bestehen,

https://biblioteca-digitala.ro

kann ich die Frage nicht beantworten." Um welches Fach/Denomination handelt es sich? Staatssekretär Prof. Dr. G. Harig, Hochschulwesen der DDR, ernennt Seidel mit Schreiben vom 30. Juni 1955 (PA HU) „mit Wirkung vom 1. August 1955 zum Professor mit vollem Lehrauftrag für Vergleichende Sprachwissenschaft unter besonderer Berücksichtigung der baltisch-slavischen Sprachen" an der HU-Berlin. Bedeutete diese Ernennung jenen von der Clujer Universität (Schreiben *Academia Republicii Populare Romîne* vom 10. Oktober 1955) erwähnten Ruf Seidels nach Berlin? Mit gleichem Datum hatte die Kaderabteilung, Staatssekretariat für Hochschulwesen, diese Berufung – auf Antrag der Philosophischen Fakultät – dem Rektor der HU Berlin übermittelt und Seidel aufgefordert, die Ausreisegenehmigung bei den zuständigen rumänischen Behörden zu beantragen. Das Staatssekretariat für Hochschulwesen würde sich um die Einreisegenehmigung Seidels in die DDR bemühen. Seidel hatte zwar die Entlassung aus dem Dienst in Rumänien, aber in der neuen sozialistischen Weltordnung musste die Ausreise eines rumänischen Staatsbürgers und seine Einreise (als solcher?) in die DDR schließlich doch im beiderseitigen amtlichen Einvernehmen gelöst werden). In einem undatierten *Lebenslauf* (PA HU, maschinenschr., Unterschrift, ohne Adressat/ Absender, 1958?), der an frühere Angaben in der *Fişe personală* aus Cluj anschließt, schreibt Seidel, dass er 1955 dem Ruf der Regierung der D.D.R. als Professor an die Humboldt-Universität gefolgt sei und wegen des Mangels an Fachkräften als Gastprofessor 1957 in Rostock und seit 1958 in Greifswald tätig sei; er habe seit einigen Wochen (wann genau?) die deutsche Staatsbürgerschaft wiedererlangt.

Die Verträge zu Seidels Gastprofessur in Rostock belegen einigen administrativen Umlauf: Prodekan Professor Brummer (Universität Rostock) bittet mit Schreiben vom 13.9.1956 an das Staatssekretariat für Hochschulwesen der DDR (über den Rektor der Universität Rostock) um Übertragung einer Gastprofessur von drei Wochenstunden über Geschichte der russischen Sprache, zusätzlich eine Stunde über Probleme des Ostromanischen innerhalb der Fachrichtung Romanistik (Seidel war ja schließlich in Rumänien; wieweit wurden die anderen *west*-romanischen Sprachen von muttersprachlichen Lektoren in Rostock angeboten?); das Angebot wird vom Rektor in Rostock mit Schreiben vom 10. September 1956 (PA HRO) wiederholt bzw. bestätigt; schließlich wird von Professor Harig, mit Schreiben vom 1.12.1956 (PA HRO), zunächst für das Studienjahr 1956/1957, zum 1. September 1956 die Gastprofessur „Geschichte der russischen Sprache" an der Phil.-Fak. eingerichtet, bestätigt durch die Regierung der DDR (HA Lehre und Forschung) an den Rektor Universität Rostock, vom 1.12.1956 (PA HRO; vgl. Personal- und Vorlesungsverzeichnis 1956/57 Universität Rostock).

https://biblioteca-digitala.ro

Mit Schreiben vom 28.1.1957 erteilt der Rektor der HU-Berlin (PA HU, maschinenschr., ohne Briefkopf) Seidel für den „2. Vorlesungsabschnitt des Studienjahres 1956/57" drei Lehraufträge, jeweils 1 Std.: „Probleme des Ostromanischen" (Fachrichtung Romanistik), „Geschichte der russischen Sprache „(Slavistik)" und „Seminar zur Geschichte der russischen Sprache „(Slavistik)", Vergütung je Wochenstunde: DM 45.- (zusätzlich zu Seidels Berliner Besoldung?). Seidel erhält mit Schreiben vom 25.6.1959 (PA HU) die Ernennung zum „Professor mit Lehrstuhl ab 1.7.1959 von der Kaderabteilung/ Staatsekretariat über den Rektor Professor Dr. Schröder der HU-Berlin „für das Fachgebiet Vergleichende Sprachwissenschaft" an der Philologischen-Fakultät der Humboldt Universität-Berlin. Die Ernennung Seidels wurde durch die Kaderabteilung der HU-Berlin wohlwollend befürwortet, die in einer Stellungnahme vom 13.1.1958 (PA HU) Seidel als „fortschrittlichen Wissenschaftler" beurteilt („fortschrittlich" – eine für die „revolutionären" 60er/70er Jahre in der Bundesrepublik unumgängliche Qualifikation, um sich der links-politischen Elite zurechnen zu dürfen!). Eine weitere Berufung: mit Schreiben vom 1. September 1969 (PA HU) beruft *Der Minister* (*Ministerium für Hoch- und Fachschulen* der DDR) Seidel zum 1. September 1969 zum „ordentlichen Professor für Allgemeine Sprachwissenschaft an der Humboldt-Universität zu Berlin" – die in Deutschland – sowohl in der DDR wie auch in der BRD höchste Stufe der beamtenrechtlichen Absicherung eines Gelehrten; hier dürfte der Terminus „ordentlicher Professor", trotz der demonstrierten politisch-sozialen Abgrenzung der beiden Staaten voneinander, zumindest für den akademischen Bereich, so etwas wie eine *sprachliche* Einheit des Deutschen belegen.

4. Ein Rückblick: Nach Rückkehr von Eugen und Ingeborg Seidel in die DDR erschien 1961 ihr Buch zum *Sprachwandel*, eigentlich kein Beitrag zum Sprach*wandel* im typologischen Sinne, wie z.B. die sprachgeschichtliche Entwicklung Latein→ Romanisch, sondern die Entlarvung einer „Verhunzung" (MAAS 2008) der deutschen Sprache, ihrer Verfilzung von faschistischem, parteipolitischem Jargon als Mittel der politischen Indoktrination. Bei der Lektüre von Seidels Buch drängt sich ein Vergleich mit Victor Klemperers *LTI-Notizbuch eines Philologen* (1947) auf. I. und E. Seidel versuchen mit ihrem Sprachwandel ein quasi exemplarisches Überleben faschistischen Ungeistes im bundesrepublikanischen Deutschland sprachlich aufzudecken. Sie spielen auf Professoren wie Leo Weisgerber an, die bereits *vor* 1933 auf Lehrstühlen (z.B. für Allgemeine/ Indogermanische Sprachwissenschaft) saßen und vermutlich auch – je nach persönlicher Zuwendung – dem Geist jener Zeit verpflichtet waren. Manch einer dieser Gelehrten war nach 1945 wieder an einer deutschen Universität tätig (z.B. Weisgerber in Bonn bis 1967). Hätten aber Ingeborg und Eugen Seidel

https://biblioteca-digitala.ro

nicht auch für das Deutsche in der sozialistischen DDR einen vergleichbaren „Sprachwandel" aufdecken können? Das Jahr 1989 erlebten sie nicht mehr. Ob sich jetzt, nach der politischen Wiedervereinigung, das Deutsch jener beiden Staaten wohl zu einer sprachlichen Einheit – mit allen ihren soziolektalen Varianten – „wiedervereinigen" könnte? Eine Frage, die man eher einer linguistischen Futurologie überlassen sollte.

Ein letzter Punkt: Wie die verdienstvolle Untersuchung von MÂNDRUȚ-GRÄF (2010) zu dem Briefwechsel zwischen Fritz Valjavec (Leiter der *Südostforschungen* München, 1936 ff.) mit seinen rumänischen Historiker-Kollegen belegt, war trotz der dunklen Zeit zwischen 1933–1945 ein reger Austausch zwischen den Wissenschaftlern beider Länder möglich. Der Widerstand gegen faschistische Anmaßung hing vom Mut einzelner Personen ab, die Umsetzung rigider doktrinärer Vorgaben, gerade auch im universitären Bereich, durch geschicktes Taktieren zu umgehen.[1]

Als ein nicht weniger als abschließender Teil am Ende dieser letzteren Erkundigungsübung, welche die dichotomischen und spezifischen Kompetenzen eines „lukrativen Zusammenlebens" zwischen einem berühmten deutschen Romanist/Rumänist und einem hierländigen, Klausenburger Bibliograf und Geschichtsschreiber, möchten wir hervorheben, dass aus der Sichtpunkt der Deontologie, unser hermeneutisches Vorgehen der Erforschung und Ausschöpfung einer wahrlichen Büchse der Pandora gleicht, die in der spezifischen Form des Kader- oder Personaldossiers vorliegt, welche mit einer „ideologisch/parteiischen" Mühseligkeit im Laufe des „Jahrzehnts der Besessenheit", mit seinen eindeutig abstrafenden Zügen auch in der jüngsten Vergangenheit anderer Nationen und Staaten vorhanden war, in demselben, brüderlich genannten „Lager der volksdemokratischen Länder", welches unter der „großzügigen und unermüdlichen Weisung/Schutz" des allmächtigen sowjetischen Kolosses, unter der „magistralen" Leitung des (un-)"sterblichen" Josef Vissarjonowitsch Stalin stand. Wahrscheinlich hätte unser Unterfangen größere Chancen wenn wir in der Richtung einer Erweiterung der Forschung und Interpretation, beide machbar auf einer komparatistischen Weise und in Verbindung mit der in der Deutschen, Ungarischen, Polnischen usw. Volksrepubliken häufig verwendete Kasuistik tendiert hätten. Wir versprechen aber „hic et nunc", unseren Einsatz in einer weiteren Arbeit mit einer noch professionelleren Gestaltung zu validieren, mit einer Fokussierung auf die breitere

[1] Als Ko-Autor (R.W.) dieses Beitrags kam mir bei der Durchsicht der Akte Seidel zum Bewusstsein, dass ich mich selbst – mit zeitlichen Abstand – auf den Spuren Seidels bewegte: in Cluj als Lektor des Dt. Akad. Austauschdienstes (DAAD) vom 1. November 1972 bis August 1974; später, April 2006 bis Februar 2009, als Prof. an der *Catedra de limba și literatura germană* der *Universitatea Babeș-Bolyai*; in Rostock 1996 bis Ende WS 2006 als Prof. am Institut für Romanistik.

https://biblioteca-digitala.ro

Palette der Zwangs- und Überwachungsmitteln, welche sichtbar in den vorliegenden Akten oder Dossiers in den Archiven der akademischen und universitären Einrichutngen nachzuweisen sind.[2]

Abkürzungen:

PA HU: Personal-Akten (Kopien) Humboldt-Universität zu Berlin, Universitätsarchiv/ Kustodie, Eichbordamm 113, 13403 Berlin.

PA HRO: Personal-Akten (Kopien) Universität Hansestadt Rostock, Universitätsarchiv/ Kustodie, Universitätsplatz 1, 18055 Rostock.

Bibliographie:

AXMANN, Elisabeth (2005): *Wege, Städte, Erinnerungen*, Aachen.

BAUM, Herwig (2011): *Varianten des Terrors. Ein Vergleich zwischen der deutschen und rumänischen Besatzungsverwaltung in der Sowjetunuion 1941–1944*, Berlin.

BOJOGA, Eugenia (2013): *Limba română – „între paranteze"? Despre statutul actual al limbii române în Republica Moldova* [Die rumänische Sprache –„zwischen Anführungszeichen"? Zum Status des Rumänischen in der Republik Moldau], Chişinău.

GEISSBÜHLER, Simon (2013), *Blutiger Juli. Rumäniens Vernichtungskrieg und der vergessene Massenmord an den Juden 1941*, Paderborn (Hinweis Prof. Dr. Gabriele Beck-Busse, Universität Marburg).

HAUSMANN, Frank-Rutger ([2]2002): *Das Deutsche Wissenschaftliche Institut in Bukarest*, in Ders.: *Auch im Krieg schweigen die Musen nicht. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg*, Göttingen: 61–99.

HEITMANN, Klaus (1989): *„Rumänisch: Moldauisch/Moldave*, in: *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (*LRL*), Band 3, §206: 508–521.

Ders. (1998): *Limbă şi politică în Republica Moldova*, Chişinău.

KÖPERNIK, Gerhard (2014): *Faschisten im KZ. Rumäniens Eiserne Garde und das Dritte Reich*, Berlin.

MAAS, Utz (2008): *Verfolgung und Auswanderung deutschsprachiger Sprachforscher 1935–1945*, Copyright (Online – Version)/ Universitätsbibliothek Osnabrück.

www.esf.uni-osnabrueck.de/biographien-sicherung/s/327-seidel-eugen/232-seidel-slotty-ingeborg; abger. 28.02.2015.

MÂNDRUȚ, Stelian / GRÄF, Rudolf (2010): *Între ştiinţă şi politică. Fritz Valjavec şi corespondenţii săi români (1935–1944). Zwischen Wissenschaft und Politik. Fritz Valjavec's Briefwechsel mit rumänischen Gelehrten (1935–1944)*, Cluj-Napoca.

---

2 Arhiva Filialei Cluj a Academiei RPR, fond *Dosare personale*, litera S., f. f.; am avut acces la originale, lectura colegului german fiind efectuată numai după copia xerox pusă la dispoziţia DSale!

https://biblioteca-digitala.ro

Seidel, Eugen (1942): *Linguistische Beobachtungen in der Ukraine*, in: BL X (Bucarest), 91–121.

– (1943): *Linguistische Beobachtungen in der Ukraine. Zweiter Teil. Skizze der Moldovanischen Sprache im Donetzbecken*, BL XI, 73–111.

Seidel-Slotty, Ingeborg / Seidel, Eugen (1961): *Sprachwandel im Dritten Reich: eine kritische Untersuchung faschistischer Einflüsse*, Halle/Saale.

Windisch, Rudolf (2015): *Ernst Gamillscheg, Präsident des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts (DWI) in Bukarest, 1940–1944*, in: Ioana Florea, Gabriella-Nóra Tar (Hg.), *Historia Vita Memoriale, Festschrift für Rudolf Gräf zum 60. Geburtstag*, Cluj-Napoca: 301–313.

Eugen Seidel (1906–1981), German Antifaschist, professor at the University of Cluj / Clausenburg (1947–1955)

ABSTRACT

Eugen Seidel was born on July 4, 1906 in Jena, Thüringen (Germany). As he refused to swear an loyality oath on Hitler, 1933, he was compelled to escape from Germany together with his wife Ingeborg Seidel-Slotty via Prag/Czechoslovakia to Romania, persecuted by the succeeding Gestapo. After the crushing defeat of the allied german-rumanian armies in Russia-Ucraina 1944/1945, Eugen and Ingeborg Seidel got the chance to stay in Romania as former german antifascists. After August 23, 1944 the couple was granted romanian citizenship and E. Seidel obtained 1947 the chair in General linguistics, Slavic languages and German at the „Victor Babeș"-University Cluj. He returned in 1955 together with Ingeborg to Germany, Berlin (GDR) where they continued her academic careers. Eugen Seidel died on December 12, 1981 in Berlin.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

László WELLMANN

Abordarea relațiilor economice în cadrul discuțiilor româno-ungare în anii '70

Arhivist, Universitatea Babeș-Bolyai
Cluj-Napoca
E-mail: laszlowellmann@gmail.com

CUVINTE CHEIE: România, Ungaria, relații economice, comunism, proiecte economice

KEYWORDS: Romania, Hungary, economical relations, communism, economical projects

Gestionarea relațiilor externe în perioada comunistă era mai degrabă un apanaj al aparatului de partid, relațiile economice dintre state nefăcând excepție de la această regulă. În articolul de față ne propunem să trecem în revistă abordarea relațiilor economice între două vecine socialiste, România și Ungaria în anii '70. Această temă a figurat pe agenda delegațiilor de partid și de guvern care s-au întâlnit în acei ani. Precizăm desigur că aceste relații nu aveau o anvergură deosebită, asta deoarece cele două state nu au implementat în comun proiecte economice importante ca cele ale României cu Iugoslavia, cu Bulgaria și cu fosta URSS și nici schimbul de mărfuri nu era foarte important din punct de vedere cantitativ, în comparație cu această activitate vizavi de alte țări.

Prezentarea noastră se bazează pe materiale de arhivă, care au fost studiate la București, Budapesta și Berlin și pe relatări ale presei din perioada respectivă. Am acordat atenție sporită documentelor de arhivă care se referă la activitatea secțiilor de relații externe ale celor partide conducătoare, anume Partidul Comunist Român (PCR) și Partidul Muncitoresc Socialist Ungar (PMSU). În cadrul articolului vom prezenta relațiile economice prin prisma mai

https://biblioteca-digitala.ro

multor convorbiri bilaterale ale celor două părți și prin relevarea conținutului unor documente de arhivă care conțin informații și despre relațiile economice ale celor două țări.

Trecând la prezentarea evenimentelor, putem afla că între 4–5 mai 1971 a avut loc la București o întâlnire între două delegații la nivel de Comitet Central (CC) al celor două partide. Delegația română era compusă din Manea Mănescu și Paul Niculescu-Mizil, iar cea maghiară din Zoltán Komócsin și György Aczél. Delegația maghiară a fost cea care a abordat prima temele de discuție, între care erau și relațiile economice bilaterale. Zoltán Komócsin a vorbit în termeni critici despre subiect, singurul exemplu pozitiv menționat de acesta era în domeniul economic, anume creșterea schimburilor comerciale cu 35%. Mai departe, au fost evocate relații ale Ungariei cu alți vecini, chiar și cu țări capitaliste pentru a arăta că Budapesta avea relații accentuate cu acestea comparativ cu cele existente între Republica Populară Ungară (RPU) și Republica Socialistă România (RSR). Pe plan economic, delegația maghiară a mai abordat colaborarea privind transporturile, problema cursurilor de apă care traversează frontiera celor două țări și problema balanței de plăți. Procesul verbal al discuțiilor arată că Budapesta avea nemulțumiri și în aceste privințe, iar delegația maghiară avea să facă și unele propuneri. În ceea ce privește balanța de plăți, Budapesta era de părere că păstrarea echilibrului acesteia era o chestie depășită și se propunea ca dublul aspect să fie urmărit pe cicluri de 3–5 ani și nu pe cicluri de câte un an.[1]

Delegația română, prin răspunsul său a ținut să evidențieze că era de dorit ca relațiile bilaterale să se dezvolte, iar apoi Paul Niculescu-Mizil a trecut în revistă posiblitățile existente pentru colaborarea economică, cea a schimburilor comerciale și problemele privind apele care traversează frontiera. Bucureștiul propunea să se realizeze un autoturism în colaborare cu Budapesta și să se promoveze cooperarea tehnico-științifică. În privința balanței de plăți, delegația română a arătat că România o avea reglementată pe câte un an cu fiecare țară socialistă. Propunerea maghiară urma să se studieze. Pe lângă cele prezentate mai sus, Manea Mănescu în expunerea sa mai concisă, față de cea a lui Paul Niculescu-Mizil a arătat că cele două țări puteau colabora în domenii ca și construcția de utilaje chimice, industria ușoară, materialele de construcții, mecanica fină, electronica și industria lemnului.[2]

Studiind procesul verbal al acestor negocieri se putea vedea destul de clar că prioritățile celor două părți erau diferite și că pentru București inițiativele economice ocupau un loc important pe agendă, pe lângă cooperarea

---

1 Arhivele Naționale Istorice Centrale, București (infra: ANIC), *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 27/1971, filele 2–16.

2 *Ibidem*, filele 26–35.

https://biblioteca-digitala.ro

tehnică, științifică sau starea în care se găseau mormintele soldaților români din Ungaria. Budapesta la rândul ei, pe lângă colaborarea economică, a pus accent mare și pe cea din domeniul cultural.

În februarie 1972 s-a realizat unica vizită de partid și de stat maghiră condusă de János Kádár, care a avut loc în România perioadei ceaușiste. Între 24–26 februarie delegația ungară, din care mai făceau parte Jenő Fock, Péter Vályi, János Péter a vizitat Bucureștiul, obiectivul principal fiind semnarea noului Tratat de prietenie, colaborare și asistență mutuală între RSR și RPU. Convorbirile celor două delegații au durat 6 ore și au avut loc pe 24–25 februarie. Șeful delegației maghiare a fost cel care a vorbit primul. János Kádár a arătat despre relațile economice că acestea au urmat un trend ascendent, schimbul de mărfuri crescând pentru ultimii trei ani și ajungând la suma de 125 milioane de ruble. A fost îmbunătățită și colaborarea în domeniul transporturilor. János Kádár mai arătat că în, pofida acordului hidrotehnic realizat în 1970 în acest domeniu existau în continuare probleme ce trebuiau rezolvate. Pe lângă asta, faptul că ponderea celor două țări în comerțul exterior al celeilalte nu trecea de 3% era un amănunt semnificativ pentru amploarea relațiilor economice bilaterale.[3]

Nicolae Ceaușescu la rândul lui a arătat că în ultimii ani relațiile economice dintre cele două țări s-au dezvoltat și a fost de părere că până în 1975 părțile trebuiau să ajungă la un nivel al schimburilor comerciale de 250 milioane de ruble, idee salutată și de János Kádár. Construcțile de mașini și industria chimică, domeniul hidrotehnic, o posibilitate de a construi în România o fabrică de ciment care putea să satisfacă nevoile părții ungare au mai fost avansate în cursul discuțiilor de către șeful PCR. Acesta, răspunzând propunerii maghiare ca micul trafic de frontieră să fie extins la 20 de km a exclus ca în acest caz orașele Arad, Oradea și Satu Mare să fie incluse în zonă, deoarece se aprecia că din moment ce în cele trei orașe se dezvolta industria în mod accentuat, includerea lor în micul trafic de frontieră putea crea dificultăți economice și de aprovizionare.[4]

Cu ocazia acestei întâlniri cele două părți au semnat și un Aide-memoire care grupa sarcinile ce urmau a fi îndeplinite pe fiecare palier al relațiilor bilaterale.

Următorul prilej de abordare a relaților bilaterale s-a consumat în august 1972 când Nicolae Ceaușescu a avut convorbiri la Mangalia Nord cu Jenő Fock președintele Consiliului de Miniștrii al RPU. Demnitarul maghiar își petrecea concediul pe litoralul românesc. Ca și teme economice Ceaușescu

---

[3] Magyar Nemzeti Levéltár, Orszagos Levéltár, Budapest, (infra: MNL OL) Fond, M-KS 288 f. 32/1972, 1 ő. e, filele 30–31. ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 12/1972, filele 12–13.

[4] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 12/1972, filele 22–23.

https://biblioteca-digitala.ro

a avansat posibilitatea de colaborare în domeniul forestier din Africa și a fost de părere că și domeniul petrolier putea să dea roade în cazul unei colaborări. La rândul său, oaspetele maghiar a vorbit pe scurt despre mecanismul economic maghiar care a permis în perioada 1968–1972 implementarea unor reforme, dar azi știm că apoi a fost stopat datorită opoziției interne din partid, dar și a părerii negative exprimate de Leonid Brejnev personal lui János Kádár în 1972. Fock a înșirat demnitarilor români numele unor specialiști maghiari, care puteau fi consultați în cazul în care Bucureștiul s-ar fi arătat interesat de măsurile adoptate în RPU. Acești specialiști erau: Péter Vályi, Mátyás Timár și Rezső Nyers.[5]

Între 27 februarie și 2 martie 1974 a avut loc vizita lui Ion Gheorghe Maurer președintele Consiliului de Miniștri la Budapesta la invitația omologului maghiar Jenő Fock. Din documentele consultate știm că înainte de acest eveniment o delegație română condusă de vicepremierul Virgil Trofin a avut discuții pe teme economice în capitala ungară în a doua parte a lunii februarie. Cei doi șefi de guvern au apreciat ca și pozitivă activitatea Comisiei guvernamentale româno-ungare de colaborare economică și tehnică. Acesteia i s-a recomandat să utilizeze noi metode de lucru. Pe lângă asta, demnitarii au convenit asupra unui Aide-Memoire care să grupeze concluziile discuțiilor privind colaborarea și cooperarea economică, punându-se accent pe colaborarea de perspectivă între cele două țări. Șeful guvernului de la Budapesta a mai propus omologului român ca orașele Arad, Oradea, Satu Mare să fie incluse în zona micului trafic de frontieră.[6] Șeful Consiliului de Miniștri de la București a fost primit și de către János Kádár, secretarul general al PMSU, ocazie cu care Ion Gheorghe Maurer a reamintit demnitarului maghiar că Bucureștiul era dator cu o vizită bilaterală la cel mai înalt nivel Budapestei. Kádár era de părere că trebuia realizată o colaborare economică și culturală cât mai eficientă, deoarece interesul celor două popoare și întărirea unității socialismului cereau asta. În același timp, șeful de partid de la Budapesta nu și-a ascuns nici unele nemulțumiri. Precizând că era necesară mărirea schimbului de mărfuri, János Kádár menționa în același timp că părțile menționau la fiecare întâlnire necesitatea lărgirii colaborării bilaterale, dar realizările nu erau în concordanță cu ceea ce se declara. Cităm din cele declarate de șeful PMSU: „Uneori credem că se îndeplinesc în mod automat, le dăm și publicității. Nu trebuie să ne hrănim din iluzii și nici să creăm iluzii opiniei publice. Nu trebuie să păcălim opinia publică pentru că se va pune sub semnul întrebării seriozitatea noastră. Să

---

[5] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 82/1972, filele 7, 16–17, 23.

[6] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Cancelarie*, dosar 23/1974, fila 5. OSA, 300 RFE/RL Research Institute 60 Romanian Unit, box 272, filă nenumerotată. ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Cancelarie*, dosar 23/1974, filele 95–99.

https://biblioteca-digitala.ro

ne propunem mai puțin și să realizăm mai mult. Asta o înțeleg pentru toate domeniile, de la schimbul de mărfuri la gospodărirea apelor. Aceasta este poziția noastră oficială."[7]

Cu ocazia acestei vizite au fost semnate mai multe documente:[8]

- Convenția privind colaborarea în producția cauciucului izoprenic de fracția C5.
- Convenția privind specializarea în producție și livrări reciproce de pesticide.
- Înțelegerea de colaborare tehnico-științifică directă în domeniul transporturilor și telecomunicațiilor.

Între 1–3 octombrie 1975 s-a aflat la Budapesta o delegație română condusă de Dumitru Popescu, membru al Comitetului Politic Executiv, secretar CC al PCR și președinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste. Delegația română și cea maghiară condusă de György Aczél vicepreședintele Consiliului de Miniștri au discutat mai ales despre relațiile culturale pe plan bilateral și dezvoltarea acestora, însă la întâlnirea pe care delegația română a avut-o cu János Kádár a fost subliniată necesitatea și posibilitățile intensificării colaborării economice, cooperării în producție, tehnică, știință și cultură.[9]

Pe 6 decembrie 1975 Ferenc Havasi vicepreședintele Consiliului de Miniștri de la Budapesta a fost primit de către Nicolae Ceaușescu. Scurta întrevedere s-a rezumat și la discutarea unor teme economice. Astfel, oaspetele maghiar arăta că pe lângă schimbul de mărfuri, se dorea extinderea colaborării în cooperarea în producție. Ca exemple au fost menționate construcțiile de mașini și industria chimică. Părțile au discutat semnarea acordurilor comerciale pentru 1976 și perioada 1976–1980 și problema cooperării în domeniul apelor unde, pe lângă specialiștii din domeniu, ar fi fost necesară și o implicare de nivel politic după cum menționa Ferenc Havasi. Nicolae Ceaușescu a propus la rândul lui construirea unei intreprinderi comune în zona de frontieră și a apreciat că pentru satisfacerea cererilor maghiare legate de ape sunt necesare niște lacuri de acumulare. Președintele român în același timp era de părere că colaborarea bilaterală este mai benefică și și-a manifestat nemulțumirea față de CAER.[10]

Între 8–11 decembrie 1975 a avut loc la Budapesta vizita oficială a ministrului român de externe George Macovescu. Acesta a avut discuții cu mai mulți oficiali maghiari, printre care și cu omologul său Frigyes Puja,

---

7 ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Cancelarie*, dosar 23/1974, fila 109.

8 *Ibidem*, fila 123.

9 *Scânteia*, an XLV, nr. 10301, 3 octombrie 1975, p. 6.

10 ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 225/1975, filele 2, 3, 4, 6.

https://biblioteca-digitala.ro

acestea fiind cele mai lungi. În cadrul acestor convorbiri referitor la relațiile economice s-a stabilit că acestea nu corespundeau tuturor perspectivelor.[11]

În anul 1976, între 22–24 aprilie, au avut loc la Budapesta lucrările Comisiei mixte guvernamentale româno-ungare de colaborare economică. Aceasta a fost a XII-a sesiune a acestei comisii. Cele două delegații au fost conduse de către Ilie Verdeț și Ferenc Havasi. Părțile au examinat temele deja devenite clasice: cooperarea economică, specializarea în producție, probleme privind gospodărirea apelor și constituirea unei subcomisii mixte hidrotehnice. În cadrul evenimentului s-a ajus și la semnarea Convenției guvernamentale dintre RSR-RPU privind schimbul de mărfuri la frontieră pentru perioada 1976–1980 și Convenției privind specializarea și livrările reciproce de produse farmaceutice pentru anii 1976–1980. Delegațiile au stabilit un program de lucru pentru industria constructoare de mașini, industria chimică, industria metalurgică și industria ușoară.[12]

Tot în 1976, pe 26 octombrie secretarul general al PCR Nicolae Ceaușescu a avut o discuție cu András Gyenes secretar CC al PMSU. Referitor la capitolul economic al relațiilor bilaterale, oaspetele maghiar a apreciat că s-au făcut multe, dar mai existau posibilități pentru extinderea colaborării în acest domeniu. Budapesta avea nemulțumiri legate de problema apelor care treceau frontiera celor două țări și legat de micul trafic de frontieră. Aceste două probleme au fost menționate și cu ocazia întocmirii *Aide-memoir*-ului de după întâlnirea bilaterală la cel mai înalt nivel din 1972. Din câte se putea vedea, părțile nu avansau prea spectaculos cu aceste teme. La rândul său, Nicolae Ceaușescu era de părere că România și Ungaria întrețin relații bune pe plan economic și că cele două țări ar trebui să dezvolte proiecte pentru obiective comune, așa cum România a făcut asta cu URSS, Iugoslavia și Bulgaria. Ca și propunere concretă, Nicolae Ceaușescu a avansat construcția unor lacuri de acumulare pe teritoriul României pentru a nu mai fi probleme de acest gen între cele două țări. În același timp, în cazul în care aceste lacuri se realizau trebuiau găsite soluții juridice și economice în beneficiul ambelor țări. Legat de micul trafic de frontieră președintele român aprecia că orașele mari din zona respectivă se confruntau cu probleme economice de aprovizionare deoarece veneau mulți cetățeni iugoslavi și maghiari datorită cărora populația orașelor a avut greutăți în ceea ce privește procurarea alimentelor.[13]

Pe 20 decembrie 1976 a început vizita oficială la București a premierului ungar György Lázár. Acesta a început convorbirile cu omologul său

---

[11] MNL,OL, XIX-J-1-j-Románia- .../1975, filă nenumerotată. Sunt indescifrabile celelalte elemente ale documentului.

[12] *Scânteia*, an XLV, nr. 10475, 25 aprilie 1976, p 6.

[13] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 216/1976, filele 3–6.

https://biblioteca-digitala.ro

Manea Mănescu. Legat de relațiile economice, oaspetele maghiar a arătat că erau posibilități largi de colaborare pentru cele două părți în industria constructoare de mașini, industria chimică, industria metalurgică, industria ușoară, agricultură, transporturi și telecomunicații. Per ansamblu, au fost create cinci grupe de lucru care aveau ca sarcină să treacă în revistă în mod aprofundat cursul relațiilor bilaterale. Șeful executivului de la Budapesta și-a continuat discuțiile de la București și pe 21 decembrie când a fost primit de către Nicolae Ceaușescu. Președintele român a vorbit despre înțelegerea dintre el și János Kádár în a-i lăsa pe șefii de guvern să rezolve problemele mai grele și s-a declarat satisfăcut de cursul ascendent al relațiilor. Pe plan economic Ceaușescu a propus ca cele două țări să colaboreze pe terțe piețe și a subliniat că relațiile economice trebuiau să se concentreze mai ales pe schimburi. În comerțul exterior al României socialiste Ungaria ocupa locul șase în rândul țărilor socialiste, și locul zece în relațiile comerciale de ansamblu, ponderea ei fiind de 3,1%. Între 1971–1975 valoarea schimburilor a fost de 797 milioane ruble, ceea ce a reprezentat o creștere de peste două ori față de cincinalul precedent. Pentru anul 1976 se preconiza realizarea unor schimburi comerciale în valoare de 327 milioane ruble, cu 36% mai mult decât în 1975. Nicolae Ceaușescu adăuga că tratativele pentru încheierea Protocolului comercial pe 1977 au ajuns la final. Pentru 1977, volumul schimburilor urma să se ridice la 340 milioane ruble, cu 16% mai mult decât în 1976. Șeful guvernului de la Budapesta aprecia că atât PMSU, cât și guvernul pe care îl conducea erau interesați de dezvoltarea relațiilor bilaterale. Se poate afirma că cele două părți doreau ca această vizită a lui György Lázár la București să fie un fundament pentru succesul unei noi întâlniri la cel mai înalt nivel.[14]

La momentul vizitei menționate între cele două țări existau următoarele acțiuni de cooperare economică și tehnică încheiate sau în curs de dezvoltare:[15]

- Specializarea în producția unor tipuri de mașini-unelte pe perioada 1976–1980.
- Cooperarea în industria de autovehicule prin livrări reciproce de ansamble, subansamble și piese destinate echipării autovehiculelor fabricate în cele două țări, pe perioada 1976–1980.
- Cooperarea în producția în România de cazane de aburi, după documentația ungară, în vederea livrării acestora în RPU.
- Cooperarea în producția de cauciuc izoprenic pe baza fracției C5 asigurată de partea ungară, pe perioada 1976–1980.

[14] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 160/1976, filele 2–3, 9–10.

[15] *Ibidem*, fila 11.

https://biblioteca-digitala.ro

- Specializarea în producție și livrări reciproce de pesticide pe perioada 1976–1980.
- Specializarea în producție și livrări reciproce de anvelope pe perioada 1976–1980.

Cele două părți duceau tratative despre următoarele teme mai importante din punct de vedere economic:[16]

- Extinderea cooperării în industria de autovehicule prin livrări reciproce de ansamble, subansamble și piese peste cele convenite prin convenția semnată în mai 1976.
- Cooperarea în fabricația de cutii de viteză, servodirecții pentru autovehicule grele și ambreiaje.
- Realizarea în România a unei capacități pentru producția de armături industriale, în vederea satisfacerii necesarului celor două părți.
- Specializarea în producția de elemente hidraulice și accesorii pentru mașini unelte.
- Cooperarea în producția de aparate din domeniul tehnico-medical.
- Specializarea reciprocă în producția de laminate din aluminiu.
- Colaborarea în domeniul hidraulic.
- Cooperarea economică pe terțe piețe.

Vizita șefului guvernului maghiar a prilejuit semnarea mai multor documente:[17]

- Convenția interguvernamentală privind exploatarea zăcămintelor de hidrocarburi de interes comun din zona de frontieră româno-ungară.
- Convenția privind specializarea în producția de medicamente și livrări reciproce pe perioada 1976–1980.
- Contractul de cooperare pentru fabricația în RSR de case de marcat tip RATUSZ-A–20, pe perioada 1977–1980.

Pe lângă acestea s-a mai semnat:[18]

- Protocolul cu privire la rezultatele convorbirilor.
- Programul de măsuri privind acțiunile de colaborare, cooperare și specializare în producție.
- Protocolul schimburilor de mărfuri și plăți pe 1977.

Acordul comercial de lungă durată 1976–1980 care prevedea dublarea volumului schimburilor de mărfuri față de perioada 1971–1975.

În 1977, pe 15–16 iunie s-au desfășurat convorbiri oficiale în cadrul unei întâlniri de lucru la cel mai înalt nivel între János Kádár și Nicolae Ceaușescu. Pe 15 iunie delegațiile s-au întâlnit la Debrecen, iar pe 16 iunie

---

[16] *Ibidem*, filele 11–12.

[17] *Ibidem*, fila 12.

[18] *Scânteia*, an XLVI, nr. 10681, 22 decembrie 1976, p 1.

https://biblioteca-digitala.ro

la Oradea. Părțile au abordat și relațiile economice dintre cele două țări. În opinia lui János Kádár, în acest domeniu au fost realizate înțelegeri importante, iar conducerea ungară acorda o atenție mare colaborării economice. Schimburile s-au dezvoltat, volumul acestora urmând să fie 1,4 miliarde de ruble, ceea ce ar fi însemnat dublul schimburilor din cincinalul precedent. Cele două părți au realizat o înțelegere care să permită dezvoltarea schimburilor cu 27%. Șeful PMSU era de părere că era de dorit să se înceapă activitatea la etapele post 1980 a schimburilor. Pe lângă asta, existau nemulțumiri din partea Budapestei, deoarece colaborarea și cooperarea la un nivel superior înregistra un progres lent și în privința hidrotehnică nu exista un acord de perspectivă. În opinia lui Nicolae Ceaușescu, referitor la relațiile economice, trebuiau dezvoltate schimburile bilaterale pentru ca ele să ajungă la 500 de milioane ruble anual pe cincinalul respectiv și la un miliard de ruble anual în cel următor. Președintele român a propus ca părțile să realizeze un acord pe termen lung până în 1990–1995 care să presupună acțiuni concrete de cooperare. O posibilitate era cooperarea pe terțe piețe și se puteau realiza societăți mixte. Putea fi indicată cooperarea industrială la Oradea sau la Debrecen sau alte localități din zona frontierei celor două țări. Un alt palier al economiei unde se putea colabora era agricultura.[19]

La doi ani de la vizita sa din decembrie 1975, pe 17 decembrie 1977 Ferenc Havasi a vizitat din nou Bucureștiul. Demnitarul maghiar a fost primit de Nicolae Ceaușescu și au fost purtate discuții și pe teme economice. Oaspetele maghiar a abordat tema schimburilor de mărfuri, care până în 1980 trebuia să înregistreze o creștere de 26–27%, iar pentru perioada 1981–1985 părțile trebuiau să depună eforturi pentru a dubla schimburile. Între 1986–1990 Bucureștiul și Budapesta urmau să elaboreze concepția în privința schimburilor comerciale. Au fost înregistrate progrese și în micul trafic de mărfuri la frontieră și s-au dezvoltat legăturile între județele de graniță, Budapesta însă considera că posibilitățile și cerințele erau mai mari, de aceea nu era tocmai mulțumită de modul în care se derulau cele două aspecte semnalate. Nicolae Ceaușescu a oferit un răspuns scurt, prin care a evocat colaborarea existentă între România și vecinii iugoslavi sau bulgari.[20]

Pe 14 iulie 1978 Nicolae Ceaușescu a avut o discuție cu József Marjai, oaspetele fiind vicepreședinte al Consiliului de Miniștrii de la Budapesta și președintele părții maghiare în Comisia mixtă guvernamentală de colaborare economică. A fost rândul lui Nicolae Ceaușescu să exprime nemulțumiri pentru faptul că relațiile economice nu înregistrau progrese, proiectele comune lipseau comparativ cu din nou evocatul exemplu al vecinilor bulgari și iugoslavi. Marjai a oferit un răspuns diplomatic

[19] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 95/1977, filele 14–15, 27–29.
[20] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 199/1977, filele 2–4.

https://biblioteca-digitala.ro

precizând că unele teme erau analizate de Budapesta și și-a exprimat acordul cu Nicolae Ceaușescu în a utiliza avantajele vecinătății.[21]

În aprilie și mai 1979 au existat două întâlniri ale miniștrilor de externe din cele două țări, prima la București, cea de a doua la Budapesta. Relațiile economice au fost abordate pe scurt la aceste întâlniri, părțile ocupându-se cu precădere de alte teme.[22]

Tot în 1979, în luna iulie, șeful guvernului român, Ilie Verdeț, a efectuat o vizită la Budapesta unde a avut discuții cu János Kádár și omologul său maghiar György Lázár. Secretarul general al PMSU și-a exprimat nemulțumirea pentru evoluția neregulată a relațiilor, dar ideea sa nu a fost împărtășită de oaspetele român care era de părere că relațiile economice erau bune iar celelalte domenii înregistrau mici rămâneri în urmă. Relațiile economice au fost abordate și de către cei doi șefi de guvern. S-a putut constata că părțile au discutat mult, dar au făcut puțin. Cele două țări nu depășeau 3,5% din volumul total al schimburilor celeilalte, iar România era al cincilea partener economic al Ungariei dintre țările CAER din Europa. Pentru ca cooperarea și specializarea în producție să înregistreze dimensiuni semnificative nu erau de ajuns încercările palide intreprinse. În comparație cu relațiile dintre RSR și RPU, 1/3 din produsele schimbate între URSS și RPU erau realizate prin cooperare și specializare.[23]

Pe 21 noiembrie, cu ocazia Congresului al XII-lea al PCR Nicolae Ceaușescu a avut o discuție foarte scurtă cu șeful delegației de partid sosite din RPU, Antal Apró. În cursul acesteia, demnitarul maghiar a făcut o comparație remarcabilă asupra mersului relațiilor bilaterale, susținând că în domeniul producerii unui tractor Budapesta s-a înțeles mai bine cu americanii decât cu românii.[24]

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm pe baza documentelor de arhivă consultate cum se manifestau pe plan bilateral relațiile economice. Astfel cu ocazia întâlnirii la cel mai înalt nivel din 1972 a fost întocmită o notă în care există informații prețioase. Conform acestora în perioada 1966–1970 cele două țări au schimbat mărfuri în valoare de 360 milioane ruble, cu 27% mai mult față de prevederile Acordului comercial valabil pentru perioada respectivă. Acordul comercial pentru anii 1971–1975 prevedea un volum de schimburi de 689,6 milioane ruble, cu 90% mai mult decât cel precedent. În 1971 s-a înregistrat un schimb de mărfuri în valoare de 125,5 milioane ruble, ceea ce a depășit suma de 122,9 milioane înscrise

---

[21] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 109/1978, filele 4–6, 12–14.

[22] MNL OL, M-KS 288 f. 32/1979/81 II ő. e, filele 19–23. MNL OL, *Külügyminisztérium* 0069/2/PF/1979, filele 43–46.

[23] MNL OL, *Külügyminisztérium* 0069/12/PF/1979, filele 135, 141–146. OSA, *300 RFE/RL Research Institute 60 Romanian Unit*, box 272, file nenumerotate.

[24] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 218/1979, filele 2–5.

https://biblioteca-digitala.ro

în Protocolul comercial. Față de anul 1970 creșterea a fost de 26%. Au existat și mărfuri necontractate de ambele părți, valorând câteva milioane de ruble. În general livrările au decurs în conformitate cu ceea ce era în contracte. Pentru perioada 1970-ianuarie 1972 soldul balanței de plăți a fost în favoarea părții române. Se prevedea pentru anul 1972 ca schimbul de mărfuri să fie în valoare de 126,7 milioane ruble, cu 3% mai mult decât era stipulat în acordul de lungă durată pentru anul respectiv.[25]

În perioada mai 1967 – 1972 au avut loc următoarele acțiuni:[26]

- Încheierea unor contracte de colaborare, cooperare și specializare în producție (piese și subansamble pentru autovehicule, cazane de apă fierbinte, instalații pentru industria alimentară), prelucrări de produse siderurgice, ață din fire de bumbac etc.
- Încheierea unor convenții privind colaborarea în domeniul turismului, hidrotehnic, transporturilor rutiere, schimbul de mărfuri la frontieră și deschiderea unor noi puncte de trecere a frontierei.

Despre următoarele acțiuni de colaborare și cooperare se duceau tratative:[27]

- Cooperarea și specializarea în domeniul tehnicii de calcul, în producția de piese și subansamble pentru magnetofoane, în producția de mașini unelte și mașini agricole.
- Lărgirea schimburilor și prelucrărilor de laminate.
- Examinarea posibilităților și condițiilor de participare a părții ungare, cu mijloace valutare și unele produse, la dezvoltarea unor capacități de producția cimentului în România, cu plata contribuției părții ungare prin livrări de ciment.
- Examinarea oportunității și eficienței realizării unor lucrări de irigații în zona Arad-Csanád, în suprafață de cca 150 mii hectare și ameliorării unor terenuri sărăturate în Câmpia Aradului, de cca 10 mii hectare.
- Elaborare de propuneri cu privire la executarea lucrărilor necesare măririi debitelor de apă, în interesul ambelor țări, conform prevederilor Convenției hidrotehnice din anul 1969. Se avea în vedere ca la asemenea lucrări complexe partea ungară să participe cu mijloace valutare și materiale.
- Examinarea problemelor legate de deschiderea, până la 31 decembrie 1974 a stației feroviare de frontieră cu activitatea comună la Biharkeresztes – pe teritoriul Republicii Populare Ungare.

---

[25] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 12/1972, filele 61–64.
[26] *Ibidem*, fila 64.
[27] *Ibidem*, fila 65.

https://biblioteca-digitala.ro

În opinia Bucureştiul părţile trebuiau să-şi îndrepte atenţia către:[28]

- Intensificarea finalizării acţiunilor de colaborare şi cooperare aflate în curs de tratative, îndeosebi în domeniul în domeniul industriei construcţiei de maşini şi industriei chimice.
- Organele şi organizaţiile economice, precum şi grupele mixte de lucru să acorde o atenţie deosebită cooperării şi specializării în producţie pe termen lung, pentru a se asigura relaţii de cooperare stabile şi de durată.
- Lărgirea colaborării şi cooperării directe între ministere şi organizaţii economice, în scopul adâncirii colaborării, ţinând seama de posibilităţile pe care le oferea dezvoltarea în ritm susţinut a economiilor celor două ţări.

Se considera că vizita din mai 1967 pe care Nicolae Ceauşescu a efectuat-o la Budapesta în fruntea unei delegaţii, a fost un prilej care a ajutat la dezvoltarea relaţiilor bilaterale. În ceea ce priveşte vizita din 1972 a delegaţiei maghiare la Bucureşti, conducerea românească a întocmit o hotărâre despre măsurile preconizate ca şi soluţii ale problemelor ridicate. Acţiunile care au fost discutate la convorbirile din 1972 se aflau în următorul stadiu:[29]

- A avut loc dezvoltarea schimburilor comerciale, mai ales în anii 1970 şi 1971, iar Acordul comercial de lungă durată 1971–1975, prevedea o sporire a schimburilor reciproce de mărfuri cu peste 90% faţă de realizările din perioada 1966–1970.
- Organele de stat din cele două ţări au primit indicaţii să caute noi posibilităţi de creştere a schimburilor comerciale. Pe aceeaşi linie se înscriau şi prevederile protocolului întâlnirii de lucru a preşedinţilor celor două părţi în Comisia mixtă guvernamentală româno-ungară de colaborare economică din 13–15 ianuarie 1972.
- Partea ungară a propus ca în vederea dezvoltării schimburilor comerciale, RS România să fie de acord cu stabilirea unor înţelegeri şi peste contingentele prevăzute în acordurile încheiate. În anul 1971 au fost stabilite unele contingente suplimentare, volumul contractărilor reprezentând 102% faţă de prevederile protocolului anual cuvenit.
- Partea ungară a propus ca balanţa comercială să se echilibreze nu an de an, ci pe o perioadă de cinci ani.
- S-a convenit ca intreprinderile de comerţ exterior din cele două ţări să încheie contracte comerciale pe durata a 3–5 ani. Astfel de contracte se vor încheia în special pentru maşini şi utilaje cu ciclu mai îndelungat de fabricaţie, precum şi pentru livrări reciproce decurgând din acordurile de cooperare şi specializare.

[28] *Ibidem*, fila 66.

[29] *Ibidem*, filele 69–72.

https://biblioteca-digitala.ro

- A fost încheiată Convenția interguvernamentală privind micul trafic de mărfuri la frontieră.
- Volumul schimburilor de sortimente de bunuri de consum a înregistrat creștere an de an.

Cu toate acestea, mai erau încă posibilități și existau domenii unde s-ar fi putut face progrese, cum ar fi: tehnica de calcul, cooperarea și specializarea în producție de piese și ansamble pentru magnetofoane cu casetă, fabricația de mașini unelte, industria de autovehicule și producția de laminate. În ceea ce privește transporturile, autoritățile competente din cele două țări au convenit să analizeze posibilitățile care să permită o deschidere mai rapidă a punctului rutier de la Nădlac-Nagylak și pentru autovehiculele de mare capacitate. Cele două țări au realizat și o înțelegere pentru ca din 1972 pe baza unei metodologii de lucru cuvenite să efectueze analize sistematice pentru a determina indicatorii efectivi pentru calitatea apelor. În același timp, până la semestrul I din 1973 părțile trebuiau să coordoneze planurile de amenajare în perspectivă pentru gospodărirea apelor și trebuiau elaborate propuneri referitoare la executarea în colaborare a lucrărilor necesare măririi debitelor de apă în interesul celor două țări.[30]

Două documente germane, din martie 1974[31], respectiv ianuarie 1975[32] dau informări concise despre relațiile economice dintre cele două țări vecine. Astfel se constata, odată cu vizita lui Ion Gheorghe Maurer din 1974 că România era interesată de colaborarea economică și de înființarea de întreprinderi. Pe de altă parte se putea remarca că cele două nu erau partenere însemnate una pentru cealaltă în ceea ce privește schimburile comerciale, acestea nedepășind 3%. Datorită economiei și a modului în care cele două s-au dezvoltat, nu se întrevedea în viitorul apropiat vreo creștere spectaculoasă a schimburilor.

Un document de arhivă românesc întocmit în 1976 pentru autoritățile de la București despre ansamblul relațiilor bilaterale cu Ungaria conține un subcapitol și despre relațiile economice și culturale. După ce am prezentat amănunte dintr-un material din 1972 vom încerca să ne ocupăm mai mult de ceea ce s-a întâmplat din acel an încoace. Cele două țări, în baza Aide-memoir-ului din 1972 trebuiau să adopte măsuri pentru ca schimbul de mărfuri să crească în 1975 de la 146,6 milioane ruble la 250 milioane ruble. Pe 22 ianuarie 1976 a fost semnat un acord bilateral între guvernele celor două țări, care prevedea ca între 1976–1980 schimburile să totalizeze 1.409,4 milioane ruble. Bucureștiul și Budapesta au mai încheiat după

[30] *Ibidem*, filele 73–75.
[31] Auswärtiges Amt Politisches Archiv Zwischenarchiv 112675.
[32] Auswärtiges Amt Politisches Archiv Zwischenarchiv 116589.

https://biblioteca-digitala.ro

septembrie 1972 convenții și contracte de cooperare totalizând 178 milioane ruble, acțiuni care urmau să se finalizeze până în 1991.[33]

Acțiuni mai importante din cadrul relațiilor economice bilaterale în 1976 erau:[34]

- Cooperarea în producția de autovehicule.
- Cooperarea în producția de microtermocentrale, prin livrarea din RS România a cazanelor de apă fierbinte.
- Cooperarea în producția de utilaje pentru industria alimentară.
- Cooperarea în producția cauciucului poliizoprenic pe baza fracției C5, asigurată de RP Ungară.
- Specializarea în producția de mașini unelte, pesticide, anvelope.
- Prelucrarea în RS România de ață de cusut din fire de bumbac puse la dispoziție de partea ungară.

Cele două țări au concretizat și alte acțiuni de colaborare, cum ar fi:[35]

- În domeniul agriculturii și industriei alimentare, pe anii 1975 și 1976, în construcții pe anii 1976–1977.
- Introducerea pe căile ferate din cele două țări a transporturilor de mărfuri în containere.
- Deschiderea punctului rutier de trecere a frontierei de la Nădlac-Nagylak și pentru autovehicule grele.
- Darea în exploatare a liniei de cale ferată electrificată între stațiile de frontieră Curtici-Lökösháza.
- Darea în exploatare a liniei telefonice prin cablu coaxial între cele două țări.

Putem menționa că cele două capitale au continuat discuțiile pentru posibilitatea de a colabora pe terțe piețe și a fost stabilit un program de măsuri pentru a fi identificate noi posibilități de lărgire și diversificare relațiile economice bilaterale pentru perioada 1976–1980 și după 1980. A fost constituită o secție specială pe lângă Camera de Comerț și Industrie a celor două țări partenere pentru o cunoaștere reciprocă mai bună. În baza unei convenții încheiate în septembrie 1972 se desfășura și o anumită colaborare tehnico-științifică între cele două țări și se efectuau lucrări de cercetări științifice și dezvoltare tehnologică în domenii ca extracția și prelucrarea petrolului, petrochimia, electronica, agricultura, industria celulozei și hârtiei.[36]

Un document german din februarie 1977 arăta că după vizita din decembrie 1976 a primului ministru maghiar György Lázár la București relațiile economice au primit un impuls pozitiv.[37]

---

33 ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 84/1976, filele 125–127.

34 *Ibidem*, fila 127.

35 *Ibidem*.

36 *Ibidem*, fila 129.

37 Auswärtiges Amt Politisches Archiv Zwischenarchiv 116599, file nenumerotate.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1977 a fost elaborat un alt document românesc înainte de întâlnirea din iunie de la Debrecen și Oradea. Acesta caracteriza colaborarea economică bilaterală ca fiind într-o dezvoltare continuă, domeniile și formele de cooperare se lărgeau și se diversificau, iar volumul schimburilor comerciale creștea de la an la an. RPU ocupa locul 10 în comerțul exterior al RSR, iar RSR locul 6 în comerțul RPU. În perioada 1971–1975 schimburile au totalizat 800 milioane ruble iar pentru 1976–1980 se întrevedea ca schimburile să ajungă la 1,4 miliarde ruble. În particular pentru anul 1977 se propunea atingerea cifrei de 343 milioane ruble în volumul schimbului comercial, cu 23% mai mult decât în prevederile acordului de lungă durată.[38]

În 1977 existau următoarele acțiuni de cooperare economică și specializare în producție:[39]

- Fabricarea în România de instalații și utilaje pentru industria alimentară, în vederea livrării lor în Ungaria.
- Producția de autocamioane și autobuze.
- Realizarea în România a cazane de aburi pentru microcentrale din Ungaria.
- Construcția liniei electrice pentru interconectarea sistemelor energetice.

Pentru cincinalul 1976–1980 erau încheiate documente pentru următoarele acțiuni:[40]

- Specializarea în producția și livrarea reciprocă de mașini unelte.
- Livrări reciproce de ansamble, subansamble și piese de schimb pentru autovehiculele fabricate în cele două țări.
- Fabricarea în România a case de marcat RATUSZ-A–20.
- Producția în România de cauciuc izoprenic din fracția C5 asigurată de partea ungară. Acțiunea se extindea până în 1991.
- Specializarea în producție și livrări reciproce de produse chimice.
- Exploatarea zăcămintelor de hidrocarburi în zona de graniță. A fost încheiată convenția cadru.

Următoarele acțiuni de cooperare și specializare se aflau într-un stadiu avansat al tratativelor:[41]

- Specializarea în producerea de articole tehnice de cauciuc în perioada 1977–1980. Textul convenției era pus de acord cu partea ungară și se va semna cu ocazia întâlnirii la nivel înalt.
- Extinderea specializării în producția de medicamente, pe perioada 1977–1980. Textul convenției era pus de acord cu partea ungară și se va semna cu ocazia întâlnirii la nivel înalt.

---

[38] ANIC, *Fond CC al PCR – Secția Relații Externe*, dosar 96/1977, filele 31–35.

[39] *Ibidem*, filele 37–38.

[40] *Ibidem*, filele 38–39.

[41] *Ibidem*, filele 39–40.

https://biblioteca-digitala.ro

- Specializarea și livrările reciproce de laminate din aluminiu, pe perioada 1977–1980. Textul convenției era pus de acord cu partea ungară și se va semna cu ocazia întâlnirii la nivel înalt.
- Exploatarea zăcămintelor de hidrocarburi în zona de graniță. Erau pregătite contracte pentru trei zăcăminte.

Acțiunile de colaborare în curs de finalizare:[42]

- Extinderea cooperării în idustria de autovehicule.
- Specializarea și livrări reciproce de componente electronice, pentru producția de aparate electronice în cele două țări.
- Producția de utilaje și instalații pentru industria alimentară.
- Producția de armături industriale.
- Producția de aparate tehnico-medicale.
- Colaborarea în domeniul tehnicii de calcul.
- Specializarea și livrările reciproce de elemente și accesorii hidraulice pentru mașini-unelte.
- Extinderea colaborării în industria chimică prin majorarea schimburilor de produse și livrarea de piese de schimb.
- Extinderea colaborării în domeniul culturilor vegetale și zootehniei.

Cu toate acestea, documentul românesc consultat arăta că acțiunile de cooperare încheiate până atunci se refereau la domenii restrânse și erau de volum redus. Chiar dacă în Aide-memoir-ul din 1972 părțile s-au angajat să realizeze prin cooperare obiective industriale pe teritoriul celor două țări în domenii precum industria construcției de mașini, industria chimică, industria materiilor de construcții, industria electronică și cea a tehnicii de calcul, din asta nu s-a făcut mai nimic. Bucureștiul a avansat mai multe propuneri pentru realizarea cu eforturi comune a unor capacități de producție în zonele de graniță, pentru satisfacerea nevoilor celor doi parteneri, dar Budapesta a refuzat propunerile în mod sistematic, invocând lipsa mijloacelor financiare. Cu toate acestea RPU realiza astfel de proiecte cu RDG, Polonia și Iugoslavia, dar se putea afirma că la nivelul autorităților maghiare se manifesta reținere față de RSR în această privință. În același mod se putea afirma și despre posibila colaborare pe terțe piețe că nu s-a făcut mai nimic.[43]

În cadrul colaborării tehnico-științifice s-a convenit efectuarea a 14 lucrări de cercetare științifică și dezvoltare tehnologică în domeniile care erau înșirate și în documentul din 1976 evocat mai sus. Alte 10 acțiuni de cooperare se aflau în stadiul de perfectare.[44]

Legat de colaborarea privind gospodărirea apelor putem afirma următoarele:[45]

---

[42] *Ibidem*, filele 40–42.
[43] *Ibidem*, filele 43–44.
[44] *Ibidem*, fila 45.
[45] *Ibidem*, fila 45.

https://biblioteca-digitala.ro

- A fost prelungită cu încă trei ani Convenția hidrotehnică.
- Sistemul de irigații din zona Arad-Csanád era important.
- În cadrul întâlnirii la cel mai înalt nivel din iunie 1977 se puteau aborda următoarele probleme:[46]
- Creșterea substanțială a ponderii a cooperării și specializării în producție în ansamblul schimburilor economice bilaterale.
- Realizarea, cu eforturi comune, a unor noi capacități de producție, inclusiv în zona de graniță, în scopul satisfacerii necesarului ambelor părți cum ar fi producția de mașini unelte, armături industriale, aparatură și instrumente tehnico-medicale.
- Urgentarea finalizării acțiunilor de cooperare și specializare aflate în discuția celor două părți, care vor avea efect încă în acest cincinal.
- Trecerea la convenirea unui număr de 2–3 acțiuni de cooperare pe terțe piețe.
- Urgentarea contractărilor schimburilor reciproce pentru anii 1978–1980, acțiune rămasă în urmă.
- Utilitatea încheierii unor contracte de export și import de lungă durată.
- Asigurarea îmbunătățirii structurii schimburilor, în special prin creșterea exportului românesc de mașini și utilaje.
- Solicitarea de către partea ungară a unor debite mai ridicate de apă pentru folosirea lor pe teritoriul ungar.
- Accelerarea lucrărilor de coordonare a planurilor pe perioada 1981–1985.

Cu ocazia întâlnirii din 1977 urmau să fie încheiate următoarele documente:[47]

- Aide-Memoire cu privire la colaborarea dintre cele două partide și state.
- Comunicat comun.
- Protocolul privind lărgirea schimburilor comerciale peste prevederile Acordului de lungă durată, pe anii 1977–1980.
- Convenția privind specializarea în producția de articole tehnice din cauciuc, pe perioada 1977–1980.
- Protocolul privind extinderea specializării în producția de medicamente, pe perioada 1977–1980.
- Convenția privind specializarea și livrările reciproce de laminate de aluminiu, pe perioada 1977–1980.
- Protocolul privind prelungirea până în anul 1980 a valabilității Convenției hidrotehnice.

---

[46] *Ibidem*, filele 47–49.

[47] *Ibidem*, filele 49–50.

https://biblioteca-digitala.ro

Un document maghiar de arhivă din 1980 oferă și el câteva informații despre relațiile bilaterale dintre cele două țări. Acesta arăta nemulțumirea Budapestei, deoarece în opinia acesteia, Bucureştiul dorea doar dezvoltarea relațiilor economice. În cadrul acestora, RPU era de părere că dezvoltarea schimbului de mărfuri era satisfăcătoare, România fiind pe locul 5 în rândul țărilor CAER în privința comerțului exterior al RPU, cu mențiunea că RSR era partenerul cu care schimburile comerciale s-au dezvoltat în modul cel mai dinamic în ultimii ani dacă se luau în calcul țările socialiste. Pentru anii 1978–1980 cooperarea și specializarea în producție deținea 5% din volumul schimbului de mărfuri. Au fost încheiate negocierile privind coordonarea planurilor pentru perioada 1981–1985 și volumul schimburilor urma să crească de la 1,6 la 2,2 miliarde ruble.[48]

Trăgând linie, putem concluziona că, în ciuda relației oficiale de prietenie și colaborare și în ciuda apartenenței la acelaşi bloc economic și politic, cele două țări vecine nu au înregistrat proiecte economice spectaculoase, sau realizări economice comune de anvergură, după cum arată materialul consultat se făceau progrese doar în volumul schimburilor. Se poate spune că în perioada despre care am relatat mai sus RSR a avut mai multe inițiative din acest punct de vedere, dacă avem în vedere informațiile deținute până la ora actuală. Putem menționa că nici în zilele noastre nu există vreun proiect comun de anvergură între cele două țări vecine, care din nou se regăsesc sub umbrela aceluiași sistem economic și politic. Din acest an (2015 n.n.) se va realiza conectarea lor și printr-o autostradă în zona Nădlacului pe Coridorul IV Pan-European și miniștrii de externe din Bulgaria, România, Ungaria și Slovacia au semnat în mai 2015 la Riga un acord pentru interconectarea sistemelor de transport al gazelor naturale din cele patru țări. Rămâne de văzut dacă pe viitor starea lucrurilor în ceea ce privește proiectele majore comune se va schimba sau nu.

Bibliografie selectivă:

Surse inedite:

Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale. Fond CC al PCR.

Secția Relații Externe. 1968–1979.

Secția Cancelarie. Vol IV. 1968–1989.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. MSZMP Külügyi Osztály 2. sorozat (SZT.) jegyzéke. MK-S 288 f 32/b/1956–1989.

---

[48] MOL; M-KS 288 f. 32 cs. 106 ő. e. 1980. Külügyminisztérium. III Területi Főosztály 001. 003083/1/1980, filele 74–75.

https://biblioteca-digitala.ro

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Bestand B 42-EA (Osteuropa, Ostasien) 1968–1979.

Presa:

Scânteia 1971–1980.

The approach of economic relations within the Romanian-Hungarian discussions in 70s years

ABSTRACT

The topic of our article is related to the economical relations of Romania and Hungary in the '70s of the 20th century. Both countries were by that time members of the Soviet influential area from East and Central Europe. Officially Budapest and Bucharest were comradely friends within the Soviet sphere but under the surface were several problems. In both countries the ruling parties were responsible for the different policies including the economical ones. It is important to point out that for socialist Romania the economic ties had a specific importance both inside as well as outside of the socialist bloc. In this perspective for the communist regime from Bucharest the economic relations with Hungary were important and at the bilateral meetings these kinds of relations had a significant place in the Romanian discussion agenda. For Hungary by the other hand the cultural relations were the most important. It is significant that communist Romania had major economical projects with all her neighbors, except for Hungary. Between these two countries the economical relations were about the change of different types of goods and some cooperation for specialization, but quasi nothing else. In words, both sizes were interested in the development of the whole scale of the bilateral relations, but words were not followed by any large-scale measures.

Our inspiration sources were the documents from several archives from Bucharest, Budapest and Berlin which contains information about the bilateral meetings and about the topic of the discussions. We used other kind of archive documents as well, in which diplomats are reporting about the bilateral relations.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Peter JORDAN

Professor, Dr. Universität Wien.
E-mail: peter.jordan@oeaw.ac.at

Raumprägende Wirkungen der Habsburgermonarchie. Eine gegenwartsbezogene geographische Analyse

KEYWORDS: Habsburg Empire, spatial structures, political geography, cultural geography, administrative systems, industry, railway network, tourism, urbanisation, central-place system, socio-economic spatial disparities

1. Vorbemerkungen

Die Habsburgermonarchie entfaltete während des 18. und 19. Jhs. und bis zum Ersten Weltkrieg eine beträchtliche raumprägende Wirkung, die in den Nachfolgestaaten bis heute deutlich erkennbar ist. Dieser Beitrag soll auf einige heutige Raumstrukturen hinweisen, die auf die Habsburgermonarchie zurückgehen oder durch diese stark beeinflusst wurden.[1]

Dabei soll aber keinesfalls der Eindruck erweckt werden, als ob mit der Habsburgermonarchie „alles begonnen" hätte. Auch die Habsburgermonarchie war nur eine Episode im Gang der Geschichte. Vieles war schon vor ihr da und konnte von ihr aufgegriffen und weiterentwickelt werden. Sie war auch in sich vielfältig und wirkte keineswegs nur homogenisierend.

Die Leistungen der Monarchie sind im Prinzip auch als das Ergebnis des Zusammenwirkens

[1] Unter *geographischem Raum* wird in diesem Zusammenhang im Sinne von Gottfried Wilhelm Leibniz „die Gesamtheit aller möglichen Relationen zwischen der Gesamtheit aller möglichen Stellen" verstanden (KAULBACH 1980, S. 18). *Raumstrukturen* wären demnach das sichtbare oder ideelle Gefüge im Raum, wobei es nicht auf die Qualität und Beschaffenheit der das Gefüge bildenden Objekte ankommt.

https://biblioteca-digitala.ro

aller ihrer Teile und Bevölkerungen anzusehen. Dies zu betonen ist besonders für einen Bürger des heutigen Österreichs wichtig, auch wenn Wien als Metropole und Hauptstadt (wie das bei Hauptstädten die Regel ist) Leitungszentrale und Ausgangspunkt vieler Innovationen war. Es profitierte aber seinerseits von Zuwanderung, darunter vom Zuzug der geistigen Elite und wohl auch dem Zufluss wirtschaftlicher Ressourcen aus dem ganzen Reich.

Es ist auch festzuhalten, dass man erst ab der Mitte des 18. Jhs. vom Habsburgerreich als von einem Staat im heutigen Sinn sprechen kann, der aufgrund seiner zentralen Kompetenzen im Bereich seines Territoriums raumwirksam und raumprägend werden konnte. Es hatte auch erst ab dieser Zeit in etwa sein späteres Territorium erreicht. Schon durch den Ausgleich des Jahres 1867 mit Ungarn ergaben sich wieder divergierende Wirkungen je nach Reichsteilen, in der österreichischen Reichshälfte auch je nach den (sehr autonomen) Kronländern. Die Periode einer zentralstaatlichen Gewalt mit relativ einheitlicher Prägekraft reicht somit nur etwa von 1740 bis 1867. Das spätere 18. und das 19. Jh. waren aber für die heutigen Raumstrukturen sehr formativ, sodass selbst diese kurze Zeitspanne ausreichte, um deutliche Wirkungen zu hinterlassen.

2. Heutige Raumstrukturen, die wesentlich durch die Habsburgermonarchie (mit)geprägt worden sind

2.1 Verwaltungssystem

In **Tschechien** wurde das heute geltende subnationale Verwaltungssystem am 1.1.2000 eingeführt. Es ist dreistufig und besteht auf der oberen regionalen Ebene aus 14 Regionen [kraj][2], die Selbstverwaltung mit Elementen der delegierten Staatsverwaltung ausüben, auf der unteren regionalen Ebene aus 76 Bezirken [okres], die Einheiten der delegierten Selbstverwaltung sind und auf der lokalen Ebene aus 6.249 Gemeinden [obec], die schon seit 1990 wieder Selbstverwaltung besitzen (siehe dazu Jordan 2010a). Die Bezirke verloren mit 1.1.2003 ihre Funktionen als administrativ-territoriale Einheiten, fungieren aber weiterhin als territorialer Rahmen für Statistik, lokales Gerichtswesen, Polizei usw. In ihren administrativ-territorialen Funktionen wurden sie von einer größeren Zahl (205) von „Zuständigkeitsbereichen von Gemeinden mit erweiterten Vollmachten" [Správní obvod obce s rozšířenou působností] ersetzt, die Einheiten der dekonzentrierten Staatsverwaltung sind.

Dem Verwaltungssystem der Monarchie entsprechen die Bezirke und jetzigen „Zuständigkeitsbereiche von Gemeinden mit erweiterten Vollmachten". Das waren die Politischen Bezirke der Monarchie, die ab

2 In eckigen Klammern erscheint bei der jeweils ersten Erwähnung eines Begriffs der entsprechende Ausdruck im Nominativ Singular der örtlichen Amtssprache.

https://biblioteca-digitala.ro

1849 in allen Kronländern als Einheiten dekonzentrierter Staatsverwaltung und in Ergänzung der Gerichtsbezirke eingerichtet wurden.

Die böhmischen Länder Böhmen [Čechy][3], Mähren [Morava] und Schlesien [Slezsko] – Kronländer der Monarchie – blieben nach dem Ersten Weltkrieg in der neu gegründeten Tschecho-Slowakei als Provinzen erhalten, hatten aber keine Selbstverwaltung mehr. Auch nach dem Zweiten Weltkrieg bildeten sie noch bis zur kommunistischen Machtergreifung im Jahr 1948 die oberste subnationale Verwaltungsebene. Nach deren Auflösung im Jahr 1949 und nach der Machtübernahme eines totalitären Regimes kam es immerhin schon wieder bei erster Gelegenheit, nämlich 1968, am Höhepunkt des „Prager Frühlings", zu mährischen und schlesischen Autonomieforderungen („Brünner Gesellschaft für Mähren und Schlesien").

Nach dem Ende des Kommunismus und bis zur Teilung des Staates (1993) lebte die mährische und schlesische Regionalbewegung wieder auf. Ihr Ziel war es, Mähren und Schlesien eine ähnliche Stellung im Gesamtstaat zu verschaffen wie sie von der Slowakei seit 1969 eingenommen wurde, nämlich die einer Teilrepublik. Bei den ersten demokratischen Parlamentswahlen 1990 erreichte die Bewegung für Selbstverwaltungs-Demokratie – Gesellschaft für Mähren und Schlesien [Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko] im Durchschnitt Tschechiens 10% und in Südmähren 28% der Stimmen (Jordan 2010a, S. 30). Bei der Volkszählung 1991 deklarierten sich 13,2% der Bevölkerung Tschechiens als Mährer und 0,4% als Schlesier (Jordan 2010a, S. 30).

Nach der Loslösung der Slowakei ging der Schwung der Regionalbewegung aber verloren, weil eine Zersplitterung der kleinen „Rest-Tschechoslowakei" wenig sinnvoll gewesen wäre, Prag mit einer auf Subsidiarität bedachten Politik weiteren Föderalisierungsbestrebungen den Wind aus den Segeln nahm und eine Wiedereinführung der historischen Länder drei sehr ungleich große Einheiten geschaffen hätte. Die Länder sind also heute keine Verwaltungseinheiten mehr, aber als Kulturlandschaften im Bewusstsein der Bevölkerung immer noch fest verankert. In Mähren gibt es auch immer noch Potenzial für regionalistische Bestrebungen.

In der **Slowakei** wurde das heutige subnationale Verwaltungssystem am 1.1.2002 eingeführt. Es besteht wie in Tschechien aus drei Stufen: auf der oberen regionale Ebene aus acht Regionen [kraj] und acht Höheren Territorialen Einheiten [Vyšši územni celky, VÚC], die sich territorial decken. Die Regionen repräsentieren dabei die dekonzentrierte Staatsverwaltung, die

[3] Im Falle von Namen von geographischen Objekten unterhalb der Ebene von Staaten erscheint bei Verwendung eines deutschen Exonyms bei der jeweils ersten Erwähnung der entsprechende Name in der örtlichen Amtssprache in eckigen Klammern.

https://biblioteca-digitala.ro

VÚC agieren in Selbstverwaltung. Auf der unteren regionalen Ebene gibt es 79 Bezirke [okres] im Sinne von Gebietskörperschaften der dekonzentrierten Staatsverwaltung. Die lokale Ebene besteht aus 2.887 Gemeinden [obec], die wie in Tschechien schon seit 1990 Selbstverwaltung haben. Im Jahr 2004 wurden die Bezirke in Umgebungsgemeinden [obvod] umbenannt, behielten aber ihre Funktionen und ihre räumliche Konfiguration bei. Im Verhältnis zwischen Regionen und Höheren Territorialen Einheiten zeigte sich in letzter Zeit eine Tendenz zur Fusion, wobei die Organe und Kompetenzen der Selbstverwaltung die Oberhand gewinnen. Als Bezeichnung wird fast nur noch „Region" [kraj] verwendet, während der (komplizierte) Ausdruck „Höhere Territoriale Einheit" immer mehr verschwindet (siehe dazu Jordan 2010a).

Ein Erbe der Monarchie ist insofern zu erkennen, als das tschechische System der Bezirke (das den Politischen Bezirken der Monarchie gleichkommt) übernommen wurde. Es entspricht aber nicht den lokalen Traditionen, dem früheren ungarischen Komitatssystem.

Seit 1.1.1999 gilt in **Polen** das heutige administrativ-territoriale System mit drei subnationalen Stufen. Auf der oberen regionalen Ebene sind es 16 Woiwodschaften [województwo] als Einheiten sowohl mit Selbstverwaltung als auch dekonzentrierter Staatsverwaltung. Der Gouverneur [wojewoda] wird von der Regierung eingesetzt, repräsentiert also die Staatsverwaltung und kontrolliert die Selbstverwaltung. Auf der unteren regionalen Ebene sind 361 Powiate [powiat] eingerichtet, die ausschließlich selbstverwaltet sind. Ebenso sind das die 2.489 Landgemeinden [gmina] und 65 Stadtgemeinden [miasto] auf der lokalen Ebene (siehe dazu Jordan 2010a).

Die Powiate entsprechen den früheren Politischen Bezirken, wurden aber durch die jüngste Verwaltungsreform (im Gegensatz zu den Politischen Bezirken) mit Selbstverwaltung ausgestattet.

Das frühere Kronland Galizien zeigt sich in der heutigen Verwaltungsstruktur nicht mehr. Sein Gebiet ist auf zwei Woiwodschaften aufgeteilt: Kleinpolen [Woj. Małopolskie] und Karpatenvorland [Woj. Podkarpackie]. Als Kulturlandschaft ist Galizien [Galicja] in Polen aber immer noch ein Begriff. In Bezug auf regionale Identität und regionales Bewusstsein wird es aber heute jedenfalls von Kleinpolen [Małopolska] übertroffen.

Die **Ukraine** hat Anteil an Gebieten der ehemaligen österreichischen (Ost-Galizien, Nord-Bukowina) und ungarischen (Transkarpatien [Zakarpattja]) Reichshälfte. Vom Sonderstatus der Autonomen Republik Krim [Avtonomna Respublika Krim/Avtonomnaja Respublika Krim] (heute de facto bei Russland) abgesehen hat die Ukraine heute drei subnationale Verwaltungsebenen. Auf der oberen regionalen Ebene sind es 24 Regionen

https://biblioteca-digitala.ro

[oblast'], zwei den Regionen gleichgestellte Republiksstädte oder Städte mit Republiksbedeutung [mìst republìkans'kogo značennja], nämlich Kiew [Kiïv] und Sewastopol [Sevastopol'] auf der Krim; auf der unteren regionale Ebene 490 Bezirke [rajon] und 456 Regionsstädte oder Städte mit Regionsbedeutung [mìst oblasnogo značennja]; auf der lokalen Ebene 118 Bezirksstädte oder Städte mit Bezirksbedeutung [mìst rajonnogo značennja], 886 Dorfgemeinden [sels'ka rada] und 783 ländliche Gemeinden [selična rada] (siehe dazu JORDAN 2010a).

Alle subnationalen Gebietskörperschaften mit Ausnahme der Autonomen Republik Krim haben ausschließlich exekutive Kompetenzen. Die legislative Kompetenz liegt für Gebiete außerhalb der Autonomen Republik Krim allein beim Parlament der Ukraine [Verhovna rada]. Alle subnationalen Gebietskörperschaften haben auch Selbstverwaltung, also gewählte Organe und Räte. Bei den Einheiten der beiden regionalen Ebenen setzt aber die Regierung in Kiew die Exekutivorgane (Regierungen) ein, was zur grotesken Situation führt, dass die Regierungen zwar ihrem Parlament verantwortlich, aber nicht von diesem ernannt sind. Sie fühlen sich dadurch natürlich mehr der Zentrale (Kiew) verpflichtet.

Man kann die Bezirke zwar als Pendants zu den Politischen Bezirken der Monarchie sehen, de facto sind sie aber ein Erbe des sowjetischen Rayon-Systems. Das Kronland Galizien spiegelt sich in keiner aktuellen Verwaltungseinheit wider. Es gibt unter Ukrainern (vielleicht unter lokalen Polen) auch kein galizisches Regionalbewusstsein, denn Galizien [Galičina] wird als polnisches Erbe angesehen. (Seine Eliten waren polnisch.) In den Gebieten des ehemaligen Galiziens, die man heute mit Nachbargebieten als Westukraine bezeichnet, gibt es aber ein ausgeprägtes ukrainisches Nationalbewusstsein im Sinne des „wahren", nicht vom Russischen infizierten Ukrainertums mit einem missionarischen Bewusstsein in Bezug auf die ganze Ukraine. Es ist west- und EU-orientiert, was auch durch die Union von Brest (eine griechisch-katholische Kirche) zum Ausdruck kommt.

Der ukrainische Anteil am österreichischen Kronland Bukowina entspricht im Wesentlichen der heutigen Oblast Czernowitz [Černìvec'ka oblasť]. Das Bukowina-Bewusstsein ist dort durchaus noch lebendig.

Transkarpatien war im historischen Ungarn nie eine Verwaltungseinheit, sondern setzte sich aus mehreren Komitaten zusammen. Es kann daher keine Bezüge zu einer älteren Verwaltungseinheit geben. Unter allen ethnischen Gruppen Transkarpatiens ist aber das Bewusstsein einer eigenen (ungarischen) Geschichte lebendig, selbst unter der ukrainischen Mehrheitsbevölkerung, die sich zum großen Teil als eigene Gruppe (Rusinen) empfindet (siehe dazu JORDAN & KLEMENČIĆ 2004). Die Union von Užgorod (eine griechisch-katholische Kirche) ist ein weiterer Ausdruck

https://biblioteca-digitala.ro

der Westorientierung dieser Region. Regionalistische Bestrebungen zu Beginn der ukrainischen Unabhängigkeit zeugen von ihrer Eigenständigkeit und schwachen Loyalität zur ukrainischen Nation.

Slowenien liegt ganz überwiegend auf Gebieten der ehemaligen österreichischen Reichshälfte (Krain [Kranjsko], Steiermark [Štajersko], Kärnten [Koroško], Küstenland [Primorsko]), hat aber auch einen kleinen Teil von Ungarn übernommen (Übermurgebiet [Prekmurje]). Das heutige Verwaltungssystem wurde (mit kleinen späteren Modifikationen) im Oktober 1994 eingerichtet. Auf der unteren regionalen Ebene besteht es aus 58 sogenannten „Verwaltungseinheiten" [upravna enota]. Sie entsprechen räumlich weitgehend den Großgemeinden der jugoslawischen Ära und repräsentieren dekonzentrierte Staatsverwaltung. Auf der lokalen Ebene üben 210 Gemeinden [občina] Selbstverwaltung aus. Zur Einrichtung von Einheiten auf der oberen regionalen Ebene kam es bisher nicht. Als eine gute Möglichkeit wird immer wieder genannt, die zwölf bestehenden statistischen Regionen [statistična regija] zu Verwaltungsregionen [pokrajina] zu erheben. Die politischen Kräfte konnten sich aber bisher auf keine Lösung einigen (siehe dazu Jordan 2010a).

Sucht man nach dem Erbe der Monarchie, so entspricht die untere regionale Ebene vielleicht nicht immer der territorialen Konfiguration, aber dem Konzept nach den Politischen Bezirken. Die historischen Landschaften, d.h. das bis 1797 venezianische, dann österreichische Küstenland[4], die mittelalterlichen habsburgischen Erbländer Krain, Steiermark und Kärnten und das nach dem Ersten Weltkrieg von Ungarn abgetretene Übermurgebiet kommen in der heutigen Verwaltungsgliederung nicht zur Geltung. Sie wurden auch von keiner der Verwaltungsgliederungen nach 1918 mehr reflektiert. Dennoch sind diese regionalen Identitäten im Bewusstsein der Bevölkerung sehr präsent. Sie entsprechen auch Dialektlandschaften und den Diözesen der römisch-katholischen Kirche (siehe dazu Jordan 2010a und 2010b).

Das aktuelle Verwaltungssystem **Ungarns** ist dreistufig. Auf der oberen regionalen Ebene bestehen 20 Komitate [megye], wobei die Hauptstadt Budapest einem Komitat gleichgestellt ist. Auf der unteren regionalen Ebene gibt es 168 Kleingebiete [kistérség], auf der lokalen Ebene 3.150 Gemeinden [közeg]. Während die Gemeinden (seit 1990) und die Komitate (seit 1994) Einrichtungen der Selbstverwaltung sind, repräsentieren die erst 2003 eingerichteten Kleingebiete delegierte Selbstverwaltung. Die Komitate erhielten 1994 erstmals in ihrer Geschichte Selbstverwaltung. Allerdings sind ihre Kompetenzen sehr schwach. So können

[4] Unterbrochen durch die napoleonischen Illyrischen Provinzen zwischen 1809 und 1813/1815.

https://biblioteca-digitala.ro

sie nur in Übereinstimmung mit allen ihren Gemeinden Entscheidungen treffen (siehe dazu JORDAN 2010a).

Gerade die Komitate können aber als Erbe der Monarchie angesehen werden. Sie blieben ohne Unterbrechung seit 1918 bestehen und entsprechen einer alten ungarischen Verwaltungstradition, auch wenn sich ihre Territorien immer wieder verschoben und sich ihre Namen zum Teil änderten. Selbst das kommunistische Regime wagte es nicht, die Komitatsgliederung zu ersetzen – im Gegensatz zu allen anderen kommunistischen Staaten, deren Verwaltungsgliederung in der kommunistischen Periode oft sogar mehrmals verändert wurde.

Das heutige **Kroatien** setzt sich aus sehr verschiedenen historischen Verwaltungsgebieten zusammen: auf dem Gebiet der ehemaligen österreichischen Reichshälfte aus Teilen des Küstenlandes (Istrien [Istra], Kvarner) und Dalmatien [Dalmacija]; auf dem Gebiet der ehemaligen ungarischen Reichshälfte aus dem Nebenland Kroatien-Slawonien, das bis 1882 in „Zivilkroatien“ und „Militärkroatien“ unterteilt war – wobei letzteres direkt Wien unterstand – sowie aus Fiume [Rijeka], das als corpus separatum direkt der ungarischen Krone unterstellt war, und zwei im Jahr 1919 vom ungarischen Kernland an den Staat der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) abgetretene Gebiete, nämlich das Zwischenmurgebiet [Međimurje] und die Baranja.

Die aktuelle Verwaltungsgliederung stammt im Wesentlichen aus 1993 und besteht aus zwei subnationalen Stufen: auf der regionalen Ebenen aus 20 Gespanschaften [županja] und der einer Gespanschaft gleichgestellten Stadt Zagreb [Grad Zagreb], die Selbstverwaltung ausüben, allerdings mit schwachen Kompetenzen. Auf der lokalen Ebene existieren selbstverwaltete Gemeinden, deren Selbstverwaltung schon im kommunistischen Jugoslawien eingeführt wurde, die aber viel kleiner als die Großgemeinden Jugoslawiens sind (siehe dazu JORDAN 2010a).

Man kann in den Gespanschaften ein Wiederaufleben einer Tradition der Monarchie erblicken, denn sie lehnen sich in Binnenkroatien (dem ehemaligen Nebenland Ungarns) stark an die ungarischen Komitate an. In den ehemals österreichischen Gebieten haben sie aber keine Tradition.

Die früheren österreichischen Länder (v.a. Dalmatien, weniger das Küstenland) und die Teilgebiete des ungarischen Binnenkroatiens (Slawonien [Slavonija], engeres Kroatien) leben als kulturräumliche Identitäten im Bewusstsein der Bevölkerung fort. Im ehemaligen Küstenland wird besonders Istrien im kulturräumlichen Sinn[5] als sehr eigenständig wahrgenommen. Es entspricht auch einer heutigen Gespanschaft und zeigte in den 1990er Jahren starke regionalistische Tendenzen. Solche gab

[5] Die Halbinsel Istrien [Istra] umfasst östlich des liburnischen Bergrückens außerdem die Liburnische Riviera [Liburnska rivijera] und damit Teile des Kvarner.

https://biblioteca-digitala.ro

es zeitweise auch in Dalmatien und Slawonien. Bestrebungen um das Jahr 2000 zielten darauf ab, Kroatien auf der oberen regionalen Ebene in vier bis fünf Regionen zu gliedern, wobei Dalmatien und Slawonien jedenfalls zum Zug gekommen wären (siehe dazu JORDAN 2010a).

Das heutige **Rumänien** setzt sich aus zwei Gebieten mit sehr unterschiedlicher Geschichte zusammen: dem „Alten Königreich" und Erwerbungen von Österreich-Ungarn nach 1918. Seine heutige zweistufige subnationale Verwaltungsstruktur wurde im Prinzip schon in der kommunistischen Phase angelegt. Nach dem Aufkommen eines national-rumänischen Kommunismus und einer Entfremdung von Moskau (Vorher gab es ein System nach sowjetischem Muster) kehrte man 1968 zum „rumänischen" System bestehend aus Kreisen und Gemeinden zurück. Im Jahr 1981 wurde es auf Kreisebene in der Umgebung von Bukarest [Bucureşti] geringfügig modifiziert. Ansonsten gab es aber bis heute dem Gebietsstand nach keine Veränderungen, sehr wohl aber in Bezug auf Dezentralisierung und Selbstverwaltung: ab 1991 besteht Selbstverwaltung auf beiden subnationalen Ebenen. Die 41 Kreise [judeţ] der regionalen Ebene haben aber neben Selbstverwaltung durch einen gewählten Rat mit seinem Präsidenten auch dekonzentrierte Staatsverwaltung, die wie in kommunistischer Zeit durch einen Präfekten [prefect] ausgeübt wird, den die Zentralregierung in Bukarest ernennt. Auf der lokalen Ebene gibt es Gemeinden verschiedenen Typs (ländliche Gemeinden [comună], Gemeinden kleinerer Städte/Landstädte [oraş], Gemeinden größerer Städte [municipiu]), aber gleicher Rechtsstellung und Kompetenzen (siehe dazu JORDAN 2010a).

Die Kreise wurden dem innerkarpatischen Rumänien und der Bukowina [Bucovina] vom Alten Königreich her „übergestülpt", entsprechen also einer rumänischen, nicht einer österreichisch-ungarischen Tradition, sind allerdings der Größe und dem Charakter nach den ungarischen Komitaten ähnlich und werden in den ungarischen Szeklergebieten auch so genannt.

Die im Habsburgerreich ausgebildeten kulturlandschaftlichen Identitäten sind aber noch sehr lebendig. Auch die im Jahr 1998 eingeführte Gliederung in Entwicklungsregionen [regiuna de dezvoltare] im Sinne von Planungsregionen ohne eigene Rechtspersönlichkeit lehnt sich stark an sie an. Es gibt Bestrebungen diese zu Verwaltungsregionen auszubauen. Es handelt sich um das Banat, das unter Österreich zeitweise eine eigene Verwaltungseinheit war, um Siebenbürgen [Ardeal] im Sinne des Großfürstentums innerhalb des Königreichs Ungarn und um das in sich sehr heterogene Gebiet von Crişana-Maramureş als Anteil des heutigen Rumäniens am ungarischen Kernland.

Bosnien und die Herzegowina waren ein Kondominium der beiden Reichshälften. Ihre heutige Verwaltungsstruktur ist das Ergebnis des

https://biblioteca-digitala.ro

Bosnien-Kriegs 1992–1995, von Flucht und Vertreibung und des Vertrags von Dayton 1995, der zum Bestandteil der bosnisch-herzegowinischen Verfassung wurde (siehe dazu JORDAN 2010a). Sie hat mit der Verwaltungsstruktur der Monarchie nichts mehr zu tun und braucht daher hier nicht besprochen zu werden.

Als Resumée ist festzuhalten, dass die heutigen Verwaltungssysteme in den Nachfolgestaaten doch viele Elemente der Monarchie widerspiegeln. In den „Restländern" der beiden Reichshälften, Österreich und Ungarn, sind es mit Modifikationen die Strukturen aller räumlichen Ebenen. In den Nachfolgestaaten, die vollständig auf dem Gebiet der Monarchie liegen (Tschechien, Slowakei, Slowenien, Kroatien) sind es die Strukturen der unteren regionalen und der lokalen Ebene. In den Nachfolgestaaten, die nur zum Teil auf dem Gebiet der Monarchie liegen (Polen, Ukraine, Rumänien, Serbien, Italien) betrifft es manchmal Strukturen der unteren regionalen Ebene: in Polen (Powiate) und Serbien (okruži).

Darüber hinaus leben frühere Verwaltungseinheiten der oberen regionalen Ebene als kulturlandschaftliche Identitäten fort und sind im Bewusstsein der Bevölkerung stark verankert. Selbst wenn man nur jene nennt, die in der Monarchie wirklich Verwaltungseinheiten der oberen regionalen Ebene waren, sind es in Tschechien Böhmen, Mähren und Schlesien; in Polen ist es (mit Einschränkungen) Galizien, in der Ukraine die Bukowina; in Rumänien sind es die Bukowina, Siebenbürgen und das Banat; in Kroatien ist es Dalmatien; und in Slowenien sind es Krain, die Steiermark, Kärnten und das Küstenland.

2.2 Industriestandorte

Die sogenannte „Industrielle Revolution" war nicht nur ein wirtschaftlicher Prozess, sie hat Gesellschaft und Lebensweise insgesamt grundlegend verändert – durch den „demographischen Übergang" von der kinderreichen Großfamilie zur Kleinfamilie, durch die Verkleinerung der Wohnflächen, durch die Trennung von Wohn- und Arbeitsstätte, durch Entlokalisierung der Wirtschaftsbeziehungen, durch das Entstehen einer bedeutend größeren Gruppe von Lohnabhängigen und die politische Organisierung dieser Gruppe, wodurch das politische Gegensatzpaar Links-Rechts entstand.

Das Habsburgerreich folgte der von England ausgegangenen Industrialisierung mit einer gewissen Verspätung, wurde davon nur in einigen Teilgebieten und auch dort weniger intensiv erfasst. Eine der Folgen war, dass die im westlichen Europa symbiotische Entwicklung von Industrie und Eisenbahn im Habsburgerreich nur unzulänglich gelang.

Dennoch bestimmen die in der Monarchie entwickelten Raumstrukturen der Industrie die heutige Situation immer noch maßgeblich, obwohl

https://biblioteca-digitala.ro

die kommunistische Industrialisierung ab 1945 im Sinne eines Disparitätenausgleichs zunächst für eine weitere Verbreitung gesorgt hatte. Doch hat ein Großteil dieser Industrien die kommunistische Periode nicht überdauert und wurden im Kommunismus gerade auch die alten Industriegebiete weiter ausgebaut, sodass sich das räumliche Muster im Endergebnis eher verstärkt als verwischt hat. In der Transformationsphase ab 1989 kamen wieder neue Industrien dazu (z.B. Automobilproduktions- und -zulieferbetriebe v.a. in der Slowakei, Tschechien, Polen, Ungarn und Rumänien), doch haben auch sie v.a. die alten Industriestandorte gewählt und dort mit den schon vorhandenen Arbeitskräften für die Konversion dieser Standorte von Schwer- und Grundstoffindustrien zu Industrien gesorgt, die den zeitgenössischen Marktverhältnissen besser entsprachen.

Was die Standorte betrifft, zeigen sich also beachtliche Kontinuitäten aus der Zeit der Monarchie. Diskontinuitäten betreffen v.a. die Branchenstruktur der Industrie, z.B. den Rückgang der Textil- und Grundstoffindustrie zugunsten von Maschinenbau, Elektrotechnik und Automobilindustrie.

Es trifft wohl auch zu, dass die Industrialisierung der Monarchie den Boden für weitere Industrialisierung aufbereitet hat, indem sie eine „Industriementalität", ein „Arbeitermilieu", die frühe Aufgabe bäuerlicher und ländlicher Lebensweisen sowie die Gewöhnung an abhängige Arbeitsverhältnisse bewirkte. Sie schuf auch gute Voraussetzungen für politische Bewegungen, die sich für die Arbeiterschaft einsetzen – von Sozialdemokraten bis Kommunisten. Nach der De-industrialisierung mancher Gebiete, in denen eine industrielle Konversion zu neuen marktfähigen Branchen nicht gelang, stellt aber das so geartete gesellschaftliche Milieu neben der industriell geprägten Kulturlandschaft oft eine Barriere für andere Wirtschaftsformen wie z.B. den Tourismus dar.

2.3 Eisenbahnnetz

Das heutige Eisenbahnnetz in den Nachfolgestaaten der Monarchie ist fast zur Gänze deren Erbe. Es sind in der Zwischen- und Nachkriegszeit nur noch einige ergänzende Strecken gebaut worden, um die Teilgebiete der neuen Staaten besser miteinander zu verbinden.

Der Bahnverkehr hat die Raumstrukturen stark verändert. Wo (Haupt-) Bahnen verliefen, schritten Urbanisierung und Industrialisierung voran – Gebiete im „Bahnschatten" fielen zurück. Die Bahn wirkte zentralisierend, weil ihr Netz im Vergleich zum Straßennetz dünn ist und der Bahnverkehr im Gegensatz zum Straßenverkehr keinen Haus-zu-Haus-Verkehr ermöglicht. Das förderte die Urbanisierung und die Entleerung des ländlichen Raumes. Die durch die Bahn geschaffenen Raumstrukturen wurden durch

https://biblioteca-digitala.ro

das spätere hochrangige Straßennetz (Autobahnen, Schnellstraßen) zumeist noch weiter verstärkt, denn dieses folgte in der Regel den Hauptbahnstrecken, die inzwischen zu Achsen der Urbanisierung und Industrialisierung geworden waren.

In der Monarchie entstand ein im Vergleich zum Südosten und Osten Europas sehr dichtes Bahnnetz. Man kann die alten Grenzen der Monarchie zu diesen Regionen bis heute sehr gut am Bahnnetz erkennen, obwohl die Gebiete östlich und südöstlich der Monarchie nach 1918 einen Teil ihres Rückstandes wettgemacht haben. Im Vergleich zu Deutschland und anderen Ländern des europäischen Westens war das Bahnnetz der Monarchie aber weniger dicht.

Auch in der Monarchie begann die Entwicklung des Eisenbahnnetzes mit den Pferdeeisenbahnen. Ihre erste Pferdeeisenbahn (Budweis [České Budějovice] – Linz – Gmunden 1827 und 1832) wurde aber erst eröffnet, als die erste Dampfeisenbahn der Welt von Stockton nach Darlington (eröffnet 1825) schon in Betrieb stand. Im Jahr 1837 wurde mit dem ersten Teilstück der Kaiser-Ferdinand-Nordbahn zwischen Wien-Floridsdorf und Deutsch Wagram die erste Dampfeisenbahn der Monarchie in Betrieb gesetzt.

Hauptziele der Bahnbaupolitik Wiens in dieser ersten Periode des Bahnbaus bis 1845 waren es, Wien zum Knotenpunkt aller Hauptstrecken des Kaisertums machen, die stärker industrialisierten Teile des Reiches (Böhmen, Nordmähren, Österreichisch-Schlesien, südliches Wiener Becken) zu erschließen sowie das österreichische Netz mit den deutschen Strecken zu verbinden. Der östliche Teil des Kaisertums sowie alle Gebiete südöstlich der Monarchie blieben damals noch ohne Eisenbahnen (siehe dazu JORDAN 1986, 1996).

In der Periode 1846–1867 fällt die Entwicklung des Eisenbahnnetzes des Kaisertums Österreich hinter die in westlichen europäischen Staaten zurück. Dieser Rückstand konnte auch später nicht mehr aufgeholt werden. Wichtigster Grund für dieses Zurückfallen war die im Vergleich zum westlichen Europa viel schwächere ökonomische Basis des Bahnbaus durch die geringere Industriedichte. Im Gegensatz zum westlichen Europa ergänzten sich Bahn und Industrie nicht, was bei beiden die Entwicklung hemmte. Trotzdem wurde das Haupteisenbahnnetz des Kaisertums Österreich fertiggestellt: die Kaiser-Ferdinand-Nordbahn Wien – Krakau [Kraków], fortgesetzt durch die Karl-Ludwigs-Bahn bis Czernowitz [Černìvci], die Bahnen von Wien nach Böhmen, die Kaiserin-Elisabeth-Westbahn vom Zentrum des Reichs nach Süddeutschland, die Hauptstrecke der Südbahn von Wien nach Triest [Trieste], die Bahn von Wien über Pest in das Große Ungarische Tiefland [Alföld]. Das Netz

https://biblioteca-digitala.ro

östlich von Pest war schon einigermaßen aufgefächert, doch noch nicht nach Siebenbürgen ausgeweitet, es gab auch noch keine Überquerung des Karpatenbogens. Auch die Südgrenze des Reiches wurde noch von keiner Bahnstrecke überschritten. Die Eisenbahnpolitik Österreichs berücksichtigte in dieser Periode nur selten regionale Interessen außerhalb des Zentralraums des Reichs. Nicht gefördert wurden auch die Bildung von bedeutenderen Knotenpunkten außerhalb von Wien und die Bildung von regionalen Netzen, die nicht hauptsächlich der besseren Versorgung des Zentralraums und der Entwicklung des Haupthafens Triest dienten.

Nach dem Österreichisch-Ungarischen Ausgleich von 1867 erhielt der Bahnbau durch einen Wirtschaftsaufschwung und die regionalpolitisch motivierten Vorhaben in den beiden Reichsteilen neue Impulse. So wuchs das Eisenbahnnetz nur im Jahrfünft 1870–1874 und allein in der ungarischen Reichshälfte von 2.732 km auf 6.411 km. Ungarn, das durch den Ausgleich fast ein eigener Staat geworden war, nützte den Wirtschaftsaufschwung der Jahre 1867–1873, um seine Reichshälfte mit den Grundstrukturen eines radialen Eisenbahnsystems zu überziehen, das nach Ofen [Buda] und Pest (ab 1873: Budapest) konvergierte. Ungarns Ziele waren es, seine Hauptstadt zu einer europäischen Metropole zu entwickeln (im Wettstreit mit Wien), die Mühlenindustrie in Budapest auszubauen (zur Verarbeitung des Getreides aus dem Alföld), ein Netz unabhängig von dem der Österreichischen Staatsbahnen und der von Wien gesteuerten Südbahngesellschaft zu entwickeln, Fiume durch Ausweitung seines Hinterlands zum Haupthafen der Ungarischen Reichshälfte auszubauen sowie Umgehungsmöglichkeiten der Hauptstadt und des ungarischen Zentralraums zu verhindern. Ungarn war in all diesen Punkten recht erfolgreich. Budapest stieg tatsächlich zum zweiten großen Eisenbahnknoten der Monarchie auf und konnte innerhalb eines Radius von 100 km nicht umfahren werden. Ein spezielles Tarifsystem machte Transporte über Budapest billiger als auf anderen Routen. Agrarexporte aus allen Teilgebieten der ungarischen Reichshälfte liefen daher über Budapest und wurden z.T. auch dort umgeschlagen. Budapest wurde Standort bedeutender Industrie (darunter Mühlen) und eines starken Dienstleistungssektors. Fiume wurde zum Haupthafen der ungarischen Reichshälfte und konkurrierte mit Triest um den Rang des ersten Seehafens der Monarchie.

Ungarn erschwerte oder verhinderte die Umgehung seines Zentralraums aber auch durch destruktive Maßnahmen, indem es z.B. die Versuche Wiens, die Häfen des österreichischen Kronlandes Dalmatien mit dem Zentrum zu verbinden hintertrieb oder Wien und das Osmanische Reich daran hinderte, die geplante Orientbahn von der 1872 erbauten Militärstrecke Dobrljin – Bosanski Novi – Banja Luka über Sarajevo und

https://biblioteca-digitala.ro

den Sandschak von Novipazar nach Mitrovica [Kosovska Mitrovica] im heutigen Kosovo und damit an die osmanische Bahn nach Skopje (damals Usküb) und Saloniki [Thessaloníki] heranzuführen.

Ab der Mitte der 1880er Jahre überwog in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie schon der Bau von Nebenbahnen. Nur noch wenige Projekte von überregionaler Bedeutung kamen zustande, darunter die „zweite Hinterlandverbindung Triests" in den süddeutschen Raum durch Wocheinerbahn, Karawankenbahn und Tauernbahn sowie weitere Bahnen über die Karpaten. In Bosnien und der Herzegowina entstand nach der Okkupation (1878) ein für ein Land dieser wirtschaftlichen Entwicklungsstufe außergewöhnlich dichtes Netz, allerdings in Schmalspur.

In der Zwischen- und frühen Nachkriegszeit begann in Mitteleuropa der Straßenverkehr die Bahn zumindest im Personentransport schon stark zu konkurrenzieren. Es wurden daher kaum noch Bahnen gebaut. Es erfolgten nur einige Anpassungen des Eisenbahnnetzes an die Erfordernisse der neu gebildeten Staaten. So mussten im jungen jugoslawischen Staat mehrere Eisenbahnnetze, die jeweils auf auswärtige Zentren (Wien, Triest, Budapest) ausgerichtet oder auf kleinere Regionen (das Serbien vor dem Ersten Weltkrieg, Bosnien-Herzegowina) abgestimmt waren, zu einem konsistenten Netz verbunden werden. Das Eisenbahnnetz der Slowakei war mit Ausnahme der in West-Ost-Richtung verlaufenden Kaschau [Košice]-Oderberg[Starý Bohumín]-Bahn, die im Interesse Wiens errichtet worden war, ganz auf den ungarischen Zentralraum ausgerichtet. Der neue tschechoslowakische Staat mit seiner markanten West-Ost-Erstreckung musste fehlende Verbindungsstücke in west-östlicher Richtung ergänzen. Das nun wieder polnische Galizien erbte ein west-östlich ausgerichtetes Netz und bedurfte des Anschlusses an das Netz des früher russischen Polens und der Verbindungen in den nunmehrigen polnischen Zentralraum um Warschau [Warszawa].

2.4 Tourismus

Der Tourismus als Wirtschaftszweig und wirtschaftlicher Faktor hat sich in Mitteleuropa ab der Mitte des 19. Jhs. entwickelt und erreichte bis zum Ersten Weltkrieg örtlich schon einige Bedeutung. Es handelte sich – außer wie schon lang vorher um Wallfahrten – zunächst v.a. um Heilbäder- und Kurtourismus (neben medizinischen Behandlungen Höhenluftkur in den Bergen, Meeresluftkur an den mediterranen Küsten) vornehmlich im Winterhalbjahr, erst gegen Ende des 19. Jhs. und zum Ersten Weltkrieg hin auch um sommerlichen Badetourismus am Meer und an Seen. Der Skisport und andere Wintersportarten waren erst ganz in den Anfängen. Der Eisenbahnbau und die Umstellung von Segel- auf Dampfschifffahrt bescherten

https://biblioteca-digitala.ro

dem Tourismus einen Wachstumsschub, indem sie es breiteren Bevölkerungsschichten ermöglichten, zu reisen.

Die Habsburgermonarchie leistete dazu v.a. durch die Entwicklung von Kurorten einen wesentlichen Beitrag. Diese entstanden nach den Vorbildern Englands, Belgiens und deutscher Länder sowie in Bezug auf mediterrane Luftkurorte nach den Vorbildern der französischen und italienischen Riviera [Côte d'Azur, Riviera di ponente, Riviera di levante] eher mit dem Charakter von Wellness-Zentren im heutigen Sinn und als Treffpunkte einer gehobenen Gesellschaft denn als medizinische Heilbäder. Mit wenigen Ausnahmen sind sie heute (wieder) wichtige und gut besuchte Destinationen. Sie pflegen heute auch (wieder) das Ambiente und Image des einstigen vornehmen Kurtourismus sowie dessen bauliches Erbe. Man kann sie durchaus als Keimzellen der jeweiligen Tourismusregion bezeichnen.

Nach Gästeankünften im Jahr 1912, dem Kulminationspunkt des Tourismus vor dem Ersten Weltkrieg, waren in dieser Reihenfolge Karlsbad [Karlovy Vary], Abbazia [Opatija], Marienbad [Marianské Lázně], Baden und Meran/Merano die wichtigsten Kurorte der Monarchie (siehe dazu Jordan 1998).

Am Beispiel des Luftkurorts und später auch Seebads Abbazia [Opatija] an der heute kroatischen Adriaküste, das der Autor mit Kollegen näher untersucht hat (siehe Jordan & Peršić 1998, Jordan 2014), lässt sich in Bezug auf die nachhaltige Wirkung des frühen Tourismus auf die heutige Zeit Folgendes zeigen: Nach einer Verfallsphase während der italienischen Zwischenkriegszeit erlebten Opatija und seine Riviera im kommunistischen Jugoslawien in den 1960er, 1970er und 1980er einen Boom als Destination eines billigen Massentourismus und (fast) reinen Badetourismus mit einer markanten Saisonspitze im Sommer. Man wird wohl behaupten können, dass sich dieser Massentourismus auch ohne die Anfänge vor dem Ersten Weltkrieg entwickelt hätte. Doch waren durch diese zumindest gute Voraussetzungen geschaffen – in Form einer Tourismusgesinnung der Einheimischen (Der Wert des Tourismus musste nicht erst vermittelt werden, es gab keine Überfremdungsängste mehr.), eines gewissen (auch örtlichen) Know-hows in Bezug auf das Management sowie eines Modells für die betriebliche Struktur. Die gemischte Struktur von Hotels als Flaggschiffen und Leitbetrieben neben Familienpensionen und Privatzimmervermietung wurde – entgegen andersartigen zeitgenössischen Modellen (wie den Hotelstädten in Spanien, Frankreich und z.T. auch Italien) vom kommunistischen Jugoslawien übernommen.

Nachdem man im kommunistischen Jugoslawien das bauliche Erbe des frühen Tourismus doch vernachlässigt hatte, erlebt es seit den

https://biblioteca-digitala.ro

jugoslawischen Zerfallskriegen eine Renaissance: Alte Hotels wurden saniert, Villen instandgesetzt und an wohlhabende Besitzer verkauft, Parkanlagen und Promenaden im alten Stil erneuert, Denkmäler erneuert und neu errichtet. In der Tourismuswerbung setzt man die Tradition und das bauliche Erbe bewusst ein. In Buchhandlungen und Auslagen findet man Bücher, Ansichtskarten und Bilder von früher. Straßennamen erinnern an die „alten Zeiten". „Qualitätstourismus", das heute in Kroatien kursierende Modewort, ist fast ein Synonym für den Wellness-Tourismus nach dem Muster des späten 19. Jhs.

Diese Bemühungen zeitigen durchaus ökonomischen Erfolg und sprechen besonders ein älteres Publikum an, das sich v.a. im Herbst und im Frühjahr (wie vor 1918) in diesen alten Kurorten aufhält, sich ähnlich wie die damaligen Touristen betätigt, wandert, spazieren geht, die Abendunterhaltungen besucht (wohl auch die neuen Wellness-Einrichtungen), die Saison verlängert und relativ ausgabenfreudig ist.

2.5 Urbanisierung, Zentrensystem

Die zweite Hälfte des 19. Jhs. und die Zeit bis zum Ersten Weltkrieg waren eine Phase starker Urbanisierung, getrieben durch Industrialisierung und Eisenbahnbau (mit seiner konzentrierenden Wirkung). Sie konnte v.a. in den böhmischen Ländern, in den (heute österreichischen) Alpen- und Donauländern, im Küstenland und in Dalmatien sowie in Siebenbürgen an ein schon vorher gut entwickeltes und dichtes Städtesystem anknüpfen, in der übrigen ungarischen Reichshälfte jedoch nicht. Die Urbanisierung der Monarchie blieb aber hinter jener der westlichen Nachbarschaft (Deutschland, Italien) deutlich zurück – wie auch die folgende Tabelle zeigt.

Die 26 größten Städte des östlichen Mitteleuropas ca. 1870, ca. 1910, ca. 1990 und ca. 2013 (gereiht nach der Einwohnerzahl des Jahres 1910, Städte der Monarchie in Fettschrift)

	1870	**1910**	**1990**	**2013**
1. Berlin	826	2.071	3.470	3.375
2. Wien	**834**	**2.031**	**1.540**	**1.714**
3. Budapest	**320**	**880**	**1.970**	**1.736**
4. Warschau	308	771	1.629	1.724
5. Prag	**252**	**640**	**1.205**	**1.243**
6. München	212	595	1.241	1.388

https://biblioteca-digitala.ro

7. Leipzig	209	588	478	521
8. Dresden	197	547	473	525
9. Breslau	239	512	641	632
10. Lodsch	39	352	818	711
11. Nürnberg	95	333	494	495
12. Chemnitz	85	287	271	241
13. Magdeburg	123	280	263	230
14. Königsberg	123	246	417	432
15. Charlottenburg	20	240	–	–
16. Stettin	81	236	419	408
17. Triest	**119**	**230**	**229**	**205**
18. Lemberg	**103**	**207**	**806**	**730**
19. Danzig	98	170	462	462
20. Wilna	64	168	573	529
21. Posen	66	157	581	548
22. Graz	**81**	**152**	**238**	**262**
23. Krakau	**50**	**150**	**741**	**759**
24. Brünn	**73**	**126**	**388**	**378**
25. Plauen	29	121	80	64
26. Szeged	**70**	**103**	**162**	**162**

Quellen: für 1870, 1910 und 1990 Magocsi 2002, S. 96, 196; für 2015 Fischer Weltalmanach 2015, Wikipedia

Unter den im Jahr 1910 15 größten Städten des östlichen Mitteleuropas[6] lagen relativ wenige, nämlich nur drei, im Bereich der Monarchie. Wien war aber neben Berlin die mit Abstand größte Stadt dieser Region

[6] Die Tabelle umfasst schon nicht mehr westdeutsche Städte wie Hamburg, Bremen, Köln oder Frankfurt am Main.

https://biblioteca-digitala.ro

und hatte damals mehr Einwohner als heute. Es erfuhr 1870–1910 einen enormen Bevölkerungszuwachs durch Massenzuwanderung aus anderen Teilen der Monarchie (v.a. aus den böhmische Ländern und Galizien). Budapest, erst 1873 eine administrative Einheit geworden, verdankt sein Wachstum ab 1867 seiner Hauptstadtfunktion in der sehr eigenständigen und zentralisierten ungarischen Reichshälfte. Die forcierte Zentralisierung ging auf Kosten der Regionalzentren. Prag [Praha], dessen Zentrums- und Residenzfunktion schon lang vor der Gründerzeit bedeutend war, wurde durch den Ausbau der österreichischen Staatlichkeit von Wien überrundet, blieb aber bis zum Ersten Weltkrieg Hauptstadt des früh urbanisierten und industrialisierten Böhmens, eines Kernlands der Monarchie.

Triest wuchs als Haupthafen der Monarchie bis zum Ersten Weltkrieg, Lemberg [L'vìv] als Hauptstadt des großen Kronlands Galizien. Ab 1945 profitierte es von der in der Sowjetunion starken Industrialisierung. Graz, die Hauptstadt eines großen Kronlands und das Zentrum „Innerösterreichs" (Steiermark, Kärnten, Krain) erfuhr starke Industrialisierung bis zum Ersten Weltkrieg und behielt als Industrie- und Bildungszentrum auch im kleineren Österreich seine Stellung als erste Großstadt nach Wien bei. Krakau [Kraków] war nach seinem Anschluss an die Monarchie die „geheime Hauptstadt" des westlichen Galiziens und mit seiner alten Universität ein wichtiges Bildungszentrum. Im kommunistischen Polen wurde es im nahen Nowa Huta, einer sozialistischen Planstadt, auch mit Großindustrie ausgestattet. Brünn [Brno], das Zentrum Mährens, eines weiteren Kernlandes der Monarchie, entwickelte sich bis zum Ende der Monarchie zur Industrie- und Messestadt. Es erfuhr eine gedeihliche Weiterentwicklung auch in der wirtschaftlich starken ersten tschechoslowakischen Republik und wurde nach 1945 weiter industrialisiert. Szeged war als Mittelpunkt eines reichen Agrarexportgebiets und verkehrsgünstig an der Theiss [Tizsa] gelegen das größte Regionalzentrum der ungarischen Reichshälfte. Es hatte im Jahr 1910 noch mehr Einwohner als Belgrad [Beograd]. Nach 1918 stagnierte es im kleinen Trianon-Ungarn und war durch die nahen Grenzen von weiten Teilen seines Einzugsgebiets abgeschnitten.

Vergleicht man das heutige Zentrensystem der Nachfolgestaaten mit dem Zentrensystem zu Ende der Monarchie (siehe dazu Rumpler & Seger 2010; Grimm et al. 1997), so zeigt sich, dass sich auf der höchsten Rangstufe von Zentralität, nämlich der Hauptstädte mit internationalen Funktionen, mit Prag, Wien, und Budapest keine Neulinge finden. Allerdings hat sich die Reihenfolge von Budapest und Wien als Ergebnis der forcierten Urbanisierung- und Industrialisierungspolitik im Kommunismus umgedreht. In der Transformationsperiode holte Wien aber wieder auf und hat auch der Einwohnerzahl nach mit Budapest schon fast gleichgezogen.

https://biblioteca-digitala.ro

Die drei heutigen Hauptstädte ohne (wesentliche) internationale Funktionen (Laibach [Ljubljana], Zagreb, Pressburg [Bratislava]) sind (in dieser) Stärke und zentralörtlichen Funktion (natürlich) neu. Sie konnten 1910 noch nicht Hauptstädte sein, waren damals aber auch wesentlich kleiner. Laibach wuchs zwischen 1910 und 1990 um mehr als das Fünffache, Zagreb um das Elffache, Pressburg um das Sechsfache. Maßgebend war in allen drei Fällen die kommunistische Periode mit ihrem Industrialisierungs- und Urbanisierungsschub und ihrer Aufwertung der drei Städte zu Hauptstädten sehr autonomer Teilrepubliken.

Von den sieben sehr gut ausgestatteten Regionalzentren waren fünf (Triest, Graz, Brünn, Krakau, Lemberg) schon in der Monarchie als solche etabliert. Triest ist seit 1910 nicht mehr gewachsen, aber immer noch ein wichtiger Hafen auch für ein weiteres mitteleuropäisches Hinterland und Standort großer Bildungseinrichtungen. Graz ist nur noch geringfügig gewachsen, verlor einen großen Teil seines administrativen Einzugsgebiets, verlor aber nie ganz seine das eigene Land überschreitenden Funktionen (v.a. im Bildungsbereich) und gewinnt manche nach der politischen Wende zurück. Brünn hat sich seit 1910 an Einwohnern verdoppelt und ist weiterhin das starke wirtschaftliche Zentrum Mährens, wird allerdings in Bezug auf überregionale Funktionen zunehmend von Wien überschattet. Krakau hat sich seit 1910 der Einwohnerzahl nach vervierfacht und ist heute das klare Zentrum des südöstlichen Polens. Lemberg ist heute das deutliche Zentrum der Westukraine, v.a. auch im Bildungsbereich.

Relative „Newcomer" unter den heute wichtigen Zentren sind Linz und Klausenburg [Cluj-Napoca]. Linz hat seine Einwohnerzahl seit 1910 verdoppelt, erfuhr durch die Industrialisierung zur Zeit des Nationalsozialismus (Hermann-Göring-Werke, später VOEST) einen Schub und ist heute als Hauptstadt eines wirtschaftlich starken Bundeslandes, als Mittelpunkt eines größeren Zentralraums und mit seiner diversifizierten Zentralität (auch Bildungs- und Kultureinrichtungen) ein starkes Regionalzentrum. Klausenburg war in der Monarchie nur eines von drei konkurrierenden Zentren Siebenbürgens (neben Hermannstadt/Sibiu und Kronstadt/Braşov). Gegenüber 1910 hat es seine Einwohnerzahl verfünffacht und seine zentralörtliche Bedeutung ist v.a. Bildungsbereich gestiegen. Es ist Standort der größten Universität Rumäniens und vieler weiterer Bildungseinrichtungen und heute jedenfalls das stärkste Zentrum Siebenbürgens und des ganzen innerkarpatischen Rumäniens.

Unter den weniger gut ausgestatteten Regionalzentren gibt es mit Ostrau [Ostrava] nur einen wirklichen „Newcomer" im Vergleich zur Monarchie. Die Verzehnfachung seiner Bevölkerungszahl (im Vergleich zu 1910) ist eine Folge seiner in der Zwischen- und Nachkriegszeit fortgesetzten Industrialisierung.

https://biblioteca-digitala.ro

2.6 Sozio-ökonomische räumliche Disparitäten

Die Habsburgermonarchie war Teil des europäischen Entwicklungsgradienten in Nordwest-Südost-Richtung. Der ist schon sehr alt und beruht im Wesentlichen auf dem im europäischen Nordwesten durch die Errichtung eines Parallelsystems von Kirche und Staat im Frankenreich grundgelegten, später durch ein freies Städtewesen, Reformation und Aufklärung immer wieder genährten Konkurrenzprinzip. Währenddessen blieben im byzantinischen Osten und Südosten, im später osmanischen Südosten und im lange Zeit einem Feudalsystem verhafteten tiefen Süden Europas Zentralismus sowie ein enges Verhältnis von Kirche/Religion und weltlicher Herrschaft mit Abstrichen bis heute erhalten. Dieser Entwicklungsgradient zeigt sich auch heute, wie eine Karte des Bruttoinlandsprodukts pro Kopf der Bevölkerung im Jahr 2011 nach NUTS–2-Einheiten dokumentiert (Abb. 1).

Dass dieser Gradient vor die kommunistische Periode im östlichen Europa zurück reicht, also nicht erst eine Folge des Kommunismus, sondern ein Erbe der Monarchie bzw. ein von der Monarchie weitergereichtes Erbe früherer Zeiten ist, hat David F. Good (1992) erstmals nach einer konsistenten statistischen Methode europaweit vergleichend nachgewiesen. Er führte seine Berechnungen bis ins Jahr 1870 zurück und ermöglichte so Schlüsse auf die relative Wirtschaftsleistung der Teilgebiete Europas und der Monarchie. Abbildung 2 zeigt das bereits hochindustrialisierte Vereinigte Königreich im Jahr 1870 an der Spitze der Staaten Europas und das deutliche Gefälle in Richtung Südosten.

Die relative Wirtschaftsleistung und Wirtschaftsentwicklung der Teilgebiete der Monarchie hat David Good durch Berechnungen für Großregionen der Monarchie (Kronländer der österreichischen Reichshälfte, statistische Regionen der ungarischen Reichshälfte) ab 1870 und bis 1910 in 10-Jahres-Intervallen verfolgt.

Abbildung 3 zeigt die Wirtschaftsleistung der Großregionen im Jahr 1870, wobei der Wert für Niederösterreich im Jahr 1910 als graue Säule zum Vergleich links angefügt ist. Es ist der höchste Wert aller Berechnungen. Niederösterreich umfasste ja damals auch Wien, die Reichshauptstadt mit ihrem überragenden Wert. Ländergruppen sind durch gleiche Farben verbunden: durch Türkis die Alpen- und Donauländer; durch Dunkelgrün die böhmischen Länder; durch Beige die dinarischen und Adrialänder (Krain, Küstenland, Dalmatien); durch Rosa die Karpatenländer (Galizien, Bukowina); durch Orange Ungarn, wobei Siebenbürgen rot hervorgehoben ist. Violett ist die Säule für das ungarische Nebenland Kroatien-Slawonien.

Die Situation des Jahres 1870 zeigt Niederösterreich (mit 1.382 USD BIP/Kopf) mit großem Abstand an der Spitze, gefolgt von den

https://biblioteca-digitala.ro

hochindustrialisierten Ländern Böhmen (941) und Schlesien (860), von Salzburg (789), Mähren (787) und dem Küstenland (745) mit dem Haupthafen Triest. Nur die ungarische Donau-Theiß-Region (640) mit Budapest (damals noch Buda und Pest) kann die Phalanx der übrigen Alpen- und Donauländer durchbrechen. Siebenbürgen (369) liegt an der drittletzten Stelle unter den 22 Regionen, nur noch Dalmatien (348) und Kroatien-Slawonien (312) folgen dahinter.

Im Vergleich dazu zeigt die Darstellung für das Jahr 1910 (Abb. 4), dass die ungarische Reichshälfte den Alpen-/Donau- und böhmischen Ländern deutlich näher gerückt ist. Die Donau-Theiß-Region belegt immer noch erst den fünften Platz, befindet sich aber mit 1.506 USD pro Kopf der Bevölkerung schon in Reichweite von Böhmen (1.712) und Schlesien (1.646). Siebenbürgen (816) hat die Bukowina (741) überholt und ist nur noch fünftletzte unter den 22 Regionen, aber immer noch das Schlusslicht in Ungarn.

Es kann also gesagt werden, dass innerhalb der Monarchie nach dem und wohl auch durch den Ausgleich mit Ungarn im Jahr 1867 ein gewisser, wenn auch bei weitem nicht vollständiger Disparitätenausgleich zwischen West und Ost gelungen ist. Er wurde aber schon durch den Protektionismus der kleinen Nationalstaaten in der Zwischenkriegszeit und durch deren Schwierigkeiten, sich neue Märkte zu erschließen, wieder zunichte gemacht. Die idealistische Anfangsphase des Kommunismus ab 1945 schwächte die Disparitäten wieder ab. Sie traten aber gegen und v.a. kurz nach Ende der kommunistischen Periode wieder krass hervor. Die europäische Integration hat sie bis zur Wirtschaftskrise etwas abgeschwächt, dann aber wieder deutlicher werden lassen.

Die sozio-ökonomischen räumlichen Disparitäten auf dem Gebiet der ehemaligen Monarchie unterlagen also Schwankungen und konnten offenbar durch die Politik bis zu einem gewissen Grad beeinflusst werden. Sie sind aber ebenso unverkennbar ein säkulares Phänomen, das nicht so leicht zu ändern ist. Es ist wohl auf die (wirtschaftsrelevanten) Verhaltensmuster der Menschen zurückzuführen, die ein Teil ihrer jeweiligen Kultur sind, von Generation zu Generation mit nur leichten Modifikationen weitergegeben werden und somit ortsfest bleiben. Auch die heute intensive Migration kann daran nicht viel ändern, denn die Abwanderung aus weniger entwickelten Gebieten ist selektiv. Sie umfasst vor allem Jüngere, Gebildetere und Aktivere, die dem politisch-wirtschaftlichen System ihrer Herkunftsgebiete keine entscheidende Verbesserung zutrauen und für sich selbst unter anderen gesellschaftlichen Bedingungen bessere Chancen sehen. Migration wirkt somit in erster Linie systemstablisierend und nicht systemverändernd.

https://biblioteca-digitala.ro

3 Schluss

Von den in diesem Beitrag erwähnten Raumstrukturen ist also das heutige Standortmuster der Industrie und das heutige Eisenbahnnetz ganz überwiegend ein Erbe der Habsburgermonarchie, denn beide wurden erst unter der Ägide der Monarchie begründet und haben nach ihr nur noch marginale Änderungen erfahren. Weil das hochrangige Straßennetz mit wenigen Ausnahmen den Haupteisenbahnstrecken folgt, vererbten sich die durch die Bahn geprägten Raumstrukturen auch auf den (heute dominanten) Straßenverkehr.

Städtenetz und Zentrensysteme gehen wohl schon auf ältere Strukturen zurück, wurden aber durch die Monarchie maßgeblich geprägt und später – jedenfalls was Größen- und Funktionsrelationen betrifft – nur noch teilweise verändert.

Das großräumige Muster der sozio-ökonomischen räumlichen Disparitäten ist auch auf dem Gebiet der ehemaligen Habsburgermonarchie alt und konnte von ihr und späteren politischen Akteuren nur teilweise und vorübergehend modifiziert werden.

Das Verwaltungssystem der Monarchie zeigt vor allem auf der unteren regionalen Ebene in manchen Nachfolgestaaten bis in die Gegenwart nachhaltende Wirkung, wurde aber in anderen durch spätere Einflüsse völlig überprägt. Als sehr langlebig erweisen sich die raumbezogenen regionalen Identitäten in manchen Kronländern der Monarchie sowie in anderen kulturlandschaftlichen Einheiten. Doch gehen die meisten von ihnen auf historische Gebietseinheiten vor der Monarchie zurück und wurden durch die Monarchie nur (gut) konserviert.

Der heutige Tourismus weist aufgrund erst später entwickelter Trends und Segmente (wie Badetourismus oder Wintersport) ein von dem der Monarchie sehr verschiedenes Raummuster auf. Doch gehen manche Segmente und Destinationen des heutigen Tourismus auf die Monarchie zurück und lebte mit dem heutigen Wellness- und Kurtourismus ein Tourismussegment wieder auf, das in der Monarchie begründet wurde und auch die alten Standorte nützt.

https://biblioteca-digitala.ro

Quellen

BRAUNEDER, W. (2001[8]), Österreichische Verfassungsgeschichte. Wien, Manz.

BREU, J. (Hrsg.) (1970–1989), Atlas der Donauländer. Wien, Deuticke.

BRUNET, R.; REY, V. (1996), Europes orientales, Russie, Asie centrale. Paris. FOUCHER, M. (Hrsg.) (1998[2]), Fragments d'Europe. Paris, Fayard.

GOEHRKE, C.; GILLY, S. (Hrsg.) (2000), Transformation und historisches Erbe in den Staaten des europäischen Ostens. Bern., Peter Lang.

GOOD D.F. (1992), The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Evidence from the Late Nineteenth-Century Habsburg Empire (= Working Paper, 42). University of Minnesota, Center for Austrian Studies <http://purl.umn.edu/90583>

GRIMM, F.-D. et al. (1997), Zentrensysteme in Mittel- und Osteuropa. In: JORDAN, P. (Hrsg.), Atlas Ost -und Südosteuropa, 5.3-MO1. Stuttgart, Borntraeger.

JORDAN, P. (1986), Verkehr III: Entwicklung des Eisenbahnnetzes [1: 2,000.000]: In: BREU, J. (Hrsg.), Atlas der Donauländer, 353. Wien, Deuticke.

JORDAN, P. (1990), Die Entwicklung der Fremdenverkehrsströme in Mitteleuropa (1910–1990) als Ausdruck politischer und wirtschaftlicher Veränderungen. In: Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 132, S. 144–171.

JORDAN, P. (1993), Die Entwicklung des Eisenbahnnetzes auf dem Gebiet des heutigen Jugoslawien (bis 1918). In: PLASCHKA, R.G.; DRABEK, A.M.; ZAAR, B. (Hrsg.), Eisenbahnbau und Kapitalinteressen in den Beziehungen der österreichischen mit den südslawischen Ländern, S. 13–30. Wien.

JORDAN, P. (1996), Die Entwicklung des Eisenbahnnetzes in den Donauländern. In: GUMPEL, W. (Hrsg.), Der Donauverkehr: Möglichkeiten einer grenzüberschreitenden Zusammenarbeit (= Südosteuropa aktuell, 21), S. 101–110. München.

JORDAN, P. (1998), Die Stellung Abbazias unter den Kurorten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. In: JORDAN, P.; PERŠIĆ, M. (Hrsg.) (1998), Österreich und der Tourismus von Opatija (Abbazia) vor dem Ersten Weltkrieg und zur Mitte der 1990er Jahre (= Wiener Osteuropastudien, 8), S. 169–194. Frankfurt a.M. – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, Peter Lang.

JORDAN, P. (2005), Großgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien. In: Europa Regional, 13, 4, S. 162–173 mit 6 Abb. auf einem farbigen Beilagenbogen.

JORDAN, P. (2010a), Verwaltungsgliederung Mittel- und Südosteuropas 2007 (= Atlas Ost- und Südosteuropa, 5.4-G10). Stuttgart, Borntraeger.

JORDAN, P. (2010b), Regionale und kulturräumliche Identitäten in Slowenien. In: BERNIK, F.; LAUER, R. (Hrgs.), Die Grundlagen der slowenischen Kultur, S. 39–50. Berlin – New York, De Gruyter.

JORDAN, P. (2014), "Unsere Adria". Kroatische Seekurorte vor und nach 1918. In: STACHEL, P.; THOMSEN, M. (Hrsg.), Zwischen Exotik und Vertrautem. Zum

https://biblioteca-digitala.ro

Tourismus in der Habsburgermonarchie und ihren Nachfolgestaaten (= Histoire, 35), S. 151–164. Bielefeld, Transcript.

Jordan, P.; Peršić, M. (Hrsg.) (1998), Österreich und der Tourismus von Opatija (Abbazia) vor dem Ersten Weltkrieg und zur Mitte der 1990er Jahre (= Wiener Osteuropastudien, 8). Frankfurt a.M. – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, Peter Lang.

Jordan, P.; Klemenčić, M. (Hrsg.) (2004), Transcarpathia – Bridgehead or Periphery? Geopolitical and Economic Aspects and Perspectives of a Ukrainian Region (= Wiener Osteuropastudien, 16). Frankfurt a.M. – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, Peter Lang.

Kaulbach, F. (1980), Nietzsches Idee einer Experimentalphilosophie. Köln – Wien, Böhlau.

Lichtenberger, E. (2005), Europa. Geographie, Geschichte, Wirtschaft, Politik. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Magocsi, P.R. (2002²), Historical Atlas of Central Europe. Toronto, University of Toronto Press.

Musil, R. (2011), Wiener Direktinvestitionen in Mittel- und Südosteuropa. In: Jordan, P. (Hrsg.), Atlas Ost- und Südosteuropa, 3.6-G11. Stuttgart, Borntraeger.

Plaschka, R.G.; Haselsteiner, H.; Drabek, A.M. (1997), Mitteleuropa – Idee, Wissenschaft und Kultur im 19. und 20. Jahrhundert. Beiträge aus österreichischer und ungarischer Sicht. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Rapp, Ch.; Rapp-Wimberger, N. (Hrsg.) (2013), Österreichische Riviera. Wien entdeckt das Meer. Wien, Czernin Verlag.

Rumpler, H.; Seger, M. (2010), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IX: Soziale Strukturen. 2. Teil, Kartenband. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Rumpler, H.; Urbanitsch, P. (2000-), Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bände VIIf. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Schwarz, W. (2014), Die sozio-ökonomische Entwicklung der Regionen in der Europäischen Union – Raum-zeitliches Mosaik der Ungleichheit. In: Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 156, S. 9–56.

Sundhaussen, H. (1973), Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie (= Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, 27). München, Oldenbourg.

Suppan, A. (Hrsg.) (2011), Auflösung historischer Konflikte im Donauraum. Budapest, Akádemiai Kiadó.

Wandruszka, A.; Urbanitsch, P. (1973–1993), Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bände I–VI. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

https://biblioteca-digitala.ro

Spatial impacts of the Habsburg Empire. A geographical analysis referring to the present

ABSTRACT

The Habsburg Empire had during the 18th and 19th centuries and up to World War I a remarkable impact on spatial structures still recognizable in its successor states. The article highlights these impacts by describing their origin, extent, importance and consequences. It addresses in this way the Empire's traces in the current administrative systems, in the pattern of industrial sites, the railway network, tourism, urbanisation and the central-place systems as well as in socio-economic spatial disparities. It arrives at the conclusion that the pattern of current industrial sites as well as the railway network – and in consequence the spatial structure of the high-ranking transportation system in total – are almost in their entirety a true heritage of the Empire, while other spatial structures existed already before the Empire and were only randomly modified by it or are predominantly a product of later political periods.

https://biblioteca-digitala.ro

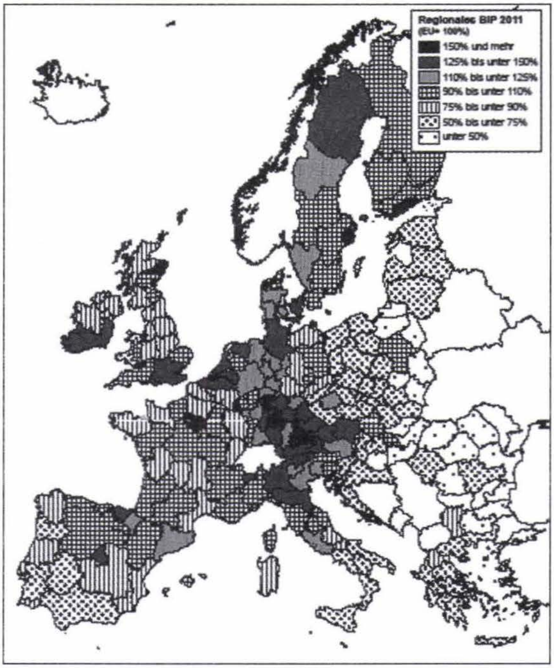

Abb. 1. Regionales Bruttoinlandsprodukt pro Kopf der Bevölkerung 2011 nach NUTS-2-Einheiten (Quelle: Schwarz 2014).

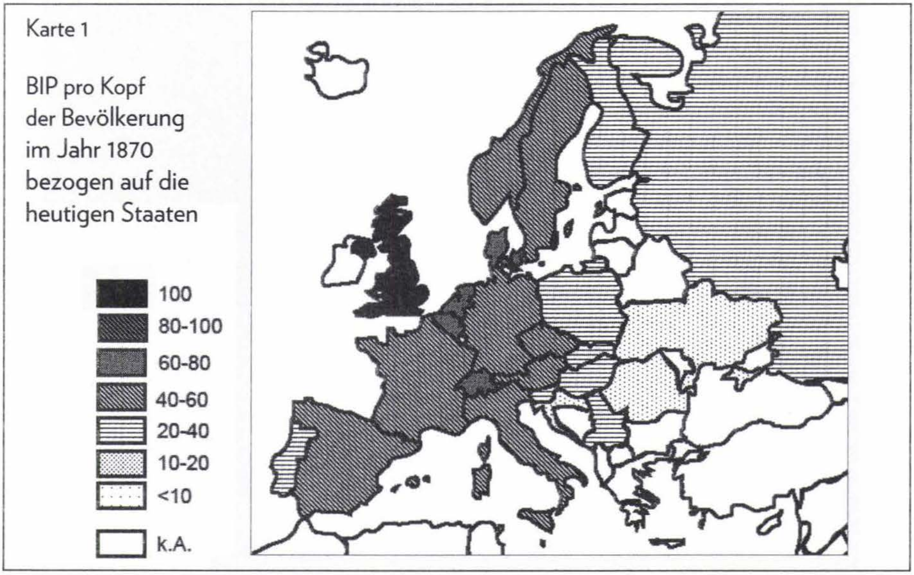

Abb. 2. Bruttoinlandsprodukt pro Kopf der Bevölkerung 1870 bezogen auf die heutigen Staaten (Quelle: Good 1992).

https://biblioteca-digitala.ro

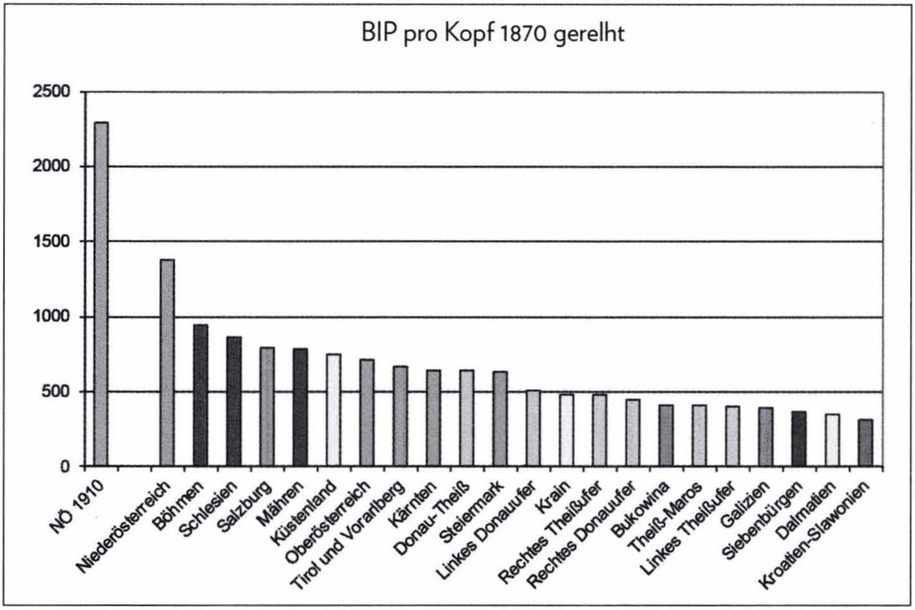

Abb. 3. Bruttoinlandsprodukt pro Kopf der Bevölkerung 1870 nach Regionen der Donaumonarchie (Quelle: Good 1992).

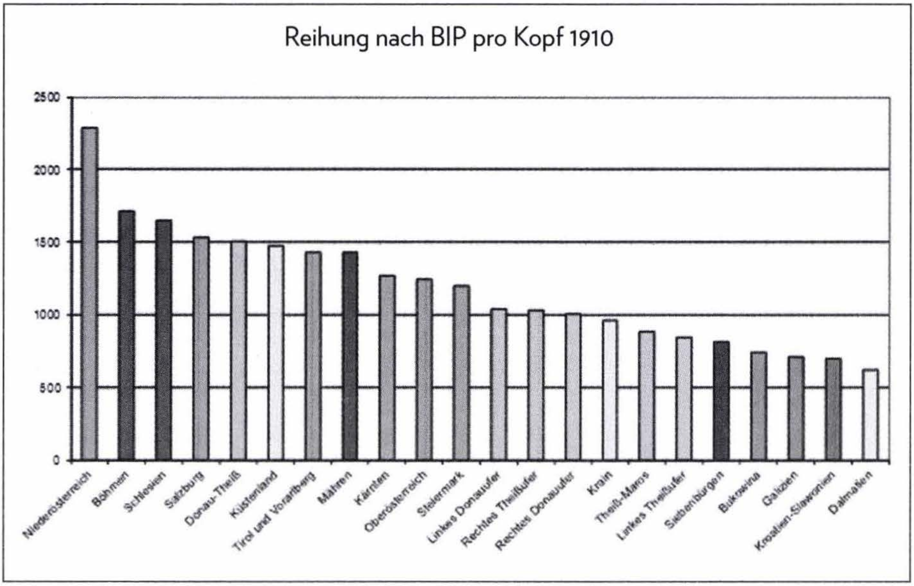

Abb. 4. Bruttoinlandsprodukt pro Kopf der Bevölkerung 1910 nach Regionen der Donaumonarchie (Quelle: Good 1992).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ISBN 978-606-543-667-1
9 786065 436671

EDITURA MEGA

https://biblioteca-digitala.ro